

આવતી કાલનાં નાગરિકોનું માસિક

સંસ્થાપક - રવિશંકર રાવળ

૧૮૯૨ના આરસામાં આપનારમાં

દેવવાની મારજિયાત
ચાકરીકાપાલી લીધી.
દરમિયાન એમ-
નો કાલ વર્ષેના પુત્ર, તે
તે પછામાંગીસાચ-
વમાં પત્ની ગુજરી
અર્થત્યારે સંસારભ-
વન પ્રત્યે એમનો
મોઢ પડતો નાથ્યો,
પિતાના આશ્રમને પરા-
યણ એ ફરીથી પત્ર-
કયા અસ, પણ જન-
સન્માર માણવારે બ-
દલે એ દુઃખીઆના
બેલી જ નવતા ચા-
લ્યા, એવામાં બીજી
પત્ની પણ રનજે સિ-

એને પાછા પડેચતા
ફરતા.
એ વખતે એમને
મેરો પચાર મળ્યો,
તે ઘેર યાદમાંથી પળ-
રેલી બહેનશર પાસે
એક મકાનના આખા
મોઢામાં એકરેલો.
ચાતે એકલા વિધુર
દત્તા, છતાં એમનું 'કુ-
ટુંબ' મોટું દલનાના
બાઈ, તેની પત્ની,
બાળકો, બીજ એક
નાના બાઈની વિધવા,
ફરતા એક સમાના
એ સુખની દીસા,
નાના બાઈનો એક ક-

૧૮૯૮માં સોશામ્મનાં રાજ્યોમાં અગ્રણી

વાળી, ત્યારથી એમણે દુનિયાની સંભળ છૂટેલી માગી માનવ
વર્ગની કપાસના માંડી, એમને એક પુત્ર થાય એ આશયથી પિતા
દાંડ એક વાર એમને પરાણપરા આતુર દત્તા. પણ એમણે ઉપદ-
નો જવાબ આપી રીધો કે 'તોમરો ભાગ્યમાં હોત તો પંચમેક ગુજરી
શા માટે ભત, અને જાળમે જાળમે બીજે રીકે ન થયા તો હવે થયે
તેની ખાલરી શીર પડ્યું બીજો મરણ જ નથી, મારે એ આશ્રમ
છોડી દે' અને ત્યારથી એ નિઃસંતાન વિધુર સખરેત દેવાનાં સંતા-
નેને પોતાનાં અણુવા માંડયાં અને એક પણ ઓરક સંતાન વિના
આજે એ દોરોડા દિંદીસાના બાપા બની ચુક્યા છે.

એ આરસામાં તેમણે દિંદીસાના સમયે દીકરાધારી શ્રી વિદ્યુ-
રામજી સિન્દે અને આરત સેવક સમાજના શ્રી મેષપણકજી દેવ-
ધરના સમાજમમાં આચાર્ય, તેમનાં ઇતનમાંથી ફરત બાપાને
પદ્ધતિસર બહેર દોવામાં ફરવાની આસિષત અને અવિરામ મૂંઝા
કાગેનો મેત્ર મળ્યો, મેષપણકજી આરત સેવક સમાજમાં જિઠાવાની
પ્રેરણા પણ એમને એમાંથી મળી, તે પછી દિંદીસા અધિવાસીની
યુનિવર્સિટીના રચાયક પ્રેફેસર ઘોંડેરા દેશ જ્યોતે એમને સંપર્ક
થયો અને એમનાં દિલમાં એવાની તમસા પ્રબળ થઈ ચાલી.

હવે એમની બદલી (બદલી) મુંબાઈ સુધારાઈના રસ્તાએની

દેખરેખ ફરનાર 'રેડેસુપરિન્ટેન્ડન્ટ'
તરીકે થઈ, ત્યારે એમના હોદ્દા વાર્ષિક
ફસ લાખ ઉપરિયા અર્થાત, પણ એ
દાખબની ફાટકીની બેઠક એમની ની-
રિસુલ્લતા મફદિસ એની નિર્ભય અને
પારદર્શીક રહી હતી. એ નિર્ભય મળા-
વતાર પ્રસંગે બનતા થે અસ, પણ
બાપા તેને પાછા ફરી નાખતા, એક
મોન્ડેક એમને પાંડીનાં જાસલોના
એક ધરવા આરેવું હતો, તેને એમણે
દાખ બેઠકને પાછા કાઢ્યો હતો; અને
રસ્તાની પગરૂદા દેખાવના આરેવુંદા
માંડીને 'એસનાર એક મેષાવાળાની
અરકાયત ઘરેત્યારે તેણે ફરતા ફરેદિયા
મોઢામાં તો જાપાએ પેડાના અર્થે
જ (બન્યું) મારી ૧૯૦૫)

આરિયામાં મુંબાઈ-દેવનેન્દ્ર જ્યોતે તરીકે: ૧૯૦૧માં

દિલ્લી મિત્ર (બાળીતા પત્રકાર શ્રી હેથે) અને કુપરાંન એમદ એ
મહેમાન તો હોય જ, આ બધા મોટા કાકાના અર્થ મારે તે
માસિક યાત્ર ૧૦૦ રૂપિયા આપતા અને બાકીના જુદીજુદી રૂપિયા
હારી સંસ્થાઓમાં નોકરી કર્યાં પ્રમાણે વહેંચાઈ જતા. ધરખર્ચમાં મેષપણ-
કજી પડતો તે કોઈ મિત્ર પાસેથી ફરપીસ રૂપિયા કળીતા લેવાતા,
પણ પેકી પરાંપારની રકમમાંથી તે પાઈપણ દેખી ન થતી.

એક તરફ આમ નોકરી રૂપે લખ ને બીજી તરફ પિતા, સિન્દે,
દેવધર અને કબે દાદાના ઇતનમાંથી મેષપણકજી સેવાની નીક ભાવના
ઉદયમાં કદ કરતા ન્ય ને નોકરીમાંથી કાઢત પડતો કમય સેવા-
કાર્યમાં આપતા લખ, છતાં માનવતાના એ પૂલરીને સેવાનો ભેગ
હીધર વિના સંતોષ ન થાય. દેવાની એ પ્રબળ તમન્નાને ડંતોવવા
માટે એક દિવસ એમણે પોતાના નાના બાઈ દાં, દેશરતાર કલ્કતે
જમ્યું કે 'હવે ઇ મને છૂટા કરી શકે તેમ હોય' હંપામાં ગિયર કચેકા
એ અનુભે બળાબુ; હવે હું કટુંબને માર સઈ શકું તેમ છું, તમે છૂટા
થઈ શકો છો.' પણ પિતાશ્રીની મરણ પછી તેમણે એમને ધંધાબ્યા:
'મારી દેવાની સુધી તો નહિ જ; થોડક સમય રાહ રહે.'

લકષ્મીની મોઢાથી આબર સીરે લઈને ગિતા હવે એમની
સાથે રહેવા ગયા હતા. એ આરસામાં આવેન અધમજીરે અરેપુરેયો
સાથે એક ધંધરે એસીને બીતિએ બન-
નો પહેલા સામાજિક બળને પાળ્યો.
ફર આપાએ અગાં ભાગ કીધો, પણ
પિતાને એની ભણુ થવા ન હીધી, લો-
કાણા સતિએ તેમને 'પ્રાયશ્ચિત ન કરો,
દડ બેસો, નહિ તો સમાન્ત, કટુંબની
સાથે ન્યાત બદલે મૂકીશું' નું સંધાન
હું, જે માર્ગને પાંતે મારા માનના ન
હોય તેને મારે પ્રાયશ્ચિત શનું હોય,
એમ માનતા છતાં પજારીવશ પિતાના
દિવને આધાત મશે તો પ્રાણ પાડશે
એ વિચારે એમણે પ્રાયશ્ચિત કર્યું.

તે પછા પતા ૧૯૧૩માં મૂક્યું
પામ્યા, કટુંબજનની સાથે એની દારી
(અનુસંધાન આગળ પૃ. ૩૬ મે)

બાંધ ગડચિટાં

[આપકથા]

લેખક

અન્નવદન સીમનલાલ મહેતા

ચિત્રકાર : ચિત્રાંકર રાવળ અને 'ચન્દ્ર'

વડોદરાના કાંપથી કારગ પર જવાના ધોરી રસ્તાને જ્યાં આગળ દેશવેની સડક કાપે છે ત્યાં, હજુ આગે પશુ એક નાની બંગલી બિભી છે. મુંબાઈથી અગાધવાદ જતાં જગમી કેરે એ દેખાય છે. એનો આકાર કૂંપડાનો નાહ, ધરને નહિ; પશુ જેને આપણે બદરે બંગલી ન કહીએ એવા ધારની એ દેખાતો છે. આજે તે એ એકલી આગમગ્રામીના પાટા-ત્રગાટાની ધાંપલમાં પશુ ટકી ગઈ છે, આસપાસ વધની ગભી ત્રિશોના ધોધારમાં પશુ બેસેલી બિભી છે. એ જ રસ્તા પર, જરા દૂર, પશુ થોડો પડએ, યુજરાતના નાળીતા વિજાનસાસી ગભરવેનો બંગલો છે. આ બાજુ એ બંગલી ને દેશ-પાટાની વચ્ચે એક નાનકડી ખાસી જ્યાં આજે પશુ મેલઈ છે. ત્યાં એક બંગલો હતો. એ કહેવાતો બંગલો, પશુ પેલી બંગલીથી થે નાનો. એ બંગલાને દેશવેનો ડખો લગાડીને અને ડખાની એ બાજુ કોરા મઠાનીને રહેકાણેને મેટું બનાવ્યું હતું. એટલે જ તે એ બંગલો કહેવાતો. નહિ તે પશુ એ તો દેશવેની અરેલવાગત, એટલે બંગલો; ને બાજુની તો પેલી ખાનગી ગિફકત, એટલે બંગલી! આ બંગલા અને બંગલી વચ્ચે ચાર ફૂટનું જ છેડું, વચ્ચે એક નાની વાક, અને એમાંથી જવા-આવવાનાં એ ખારેસાં છોડાં. વાકની આ બાજુ મુંદર બટમોગસ ગમ્મમથના. ને પેલી બાજુ એ મોમરોની કહેલો ડારે બેળી યુલાબની ફોરમ પમરાની. બાજી તે 'બાગ' કહેવાની એ નાની જ્યાગા મોરડી હતી, જગમગી હતી, જરા આગે નંખુટો હતો. અને થોડાં સાકલાક પશુ પમરાએકાં હતાં.

ત્યાં, ચાહ સહીના પહેલાં કાંપમાં, હું અને એક રાજકુમારી રમતા. રાજકુમારી મારાથી વચમાં મેડી. અમારી સાથે એક બીજા નાની ઠાકરી પશુ રમતી. તે તો મેડી થઈને રાણી બની. ત્યાં કઠીક બાલપણની કલ્પનાને ક્ષેત્રે એ મેડો, સફેદ મનમના પોટા કપર જેસી એક મુંદર રાજકુમાર પશુ આવતો. કઠીક ફેરવા ન આવતો, કઠીક થોડો રોડાવવા આવતો. દેશવેની બંધ ફાટક આગળ ધીક બિભી રહેતો, ચારે કાર નજર ફેરવતો, ત્યાંથી જતા કાળા ઘોડાંડી દેશપાટાની તીબી સીટીને સિદ્ધ જેવો યનનનતો એનાં થોડો હુંકારતો, ને કદાચર બાંધતો એ સોદારણી રાજકુમાર

પવનવેગે યોડાના કાળકા સંભળાવતો. પળેપાળે જતો. એ દેશ-પાટાના બંધ-કથાક થતા દરવાજા ઉપર અગે થોડો પલાલુતા. આ જ ફાટક આ બળ અગાઉ એક ગમ્મમથને એક ખાસ માડી બિભી રહી હતી, અને એમાં ત્રિશિરા સરસર વડોદરાના મહંદારરાવને છાનામાના બેસાડી એ ટાપી હજીયે ચાલે એના બેડા રાજગલીવટ ખાટે હઈ ગઈ હતી.

[લેખક ત્રાગ્યાં તે એકઠાં કરીને બાંધેલી રમર-ભોની આ 'ગડચિટાં'માં ચીતાની ભતને રાક્ય તેટલી અજમી રાખીને તે કાળના (આ સદી-ના રોકનાં દસકાઓના) સમાજના એ રંગ-ભેરંની ધરેમાં જીવન વીસ્યું છે તેનાં વિવિધ ચિત્રો જ આલેખવાની દૃષ્ટિ રાખી છે. આ પેટીના વસ્તુ વાયકોને તે સમયનું સમાજ-ચિત્ર એમાંથી મેળા મળશે; રાજાકાલીને કદાચ ત્યાંથી ચિત્રો તાલેં થશે; ઉપરાંત, આ લેખકની 'આગમગ્રામી' આદિ કૃતિઓની સુધિનો મસાદો મૂળ રૂપમાં મેળા મળશે.]

સર આતમોં એમેરી પેલી નાનકડી બંગલી તે સર સચાટરાવ માયકવાડના એક જુઠઠું આપેતમનની. (અને બંગલો તે આગાં રહે-કાણું) એમની દીકરી મેનાબાઈ મારી સાથે રમતી. તે દખખજુમાં લ્યાક રાણી થયાં. ને બીજા રાજકુમારી ને રમવા આપની તે હંદિરા-રાજ, ને હંદિરાકારનાં મહારાણી થયાં. રવજુ યુલાબી રોનકદાર ફેડામાં ફેરવા આવનાર એ રાજકુમાર ફેડેલસિદ્ધરાવ માયકવાડ આજે નથી. એ કેગ નથી એ કહેણુ ઇતિહાસ અટકાં અરેયાને છે.

હંદિરાકારે મગમગલ પરમેરીની ભરત બદેલી ફૂમતાવાળી મુંદર ટાપી પહેરતાં. એક દિવસ રમતાંરમતાં મેનાબાઈએ મને રાજ બનાવ્યો—એટલે એક લાકડાની બેઠક પર મારી મૂકી સિંદાસન બનાવી બેસડાવ્યો. તલવાર તો હતી ન નહિ, નરમહાની પશુ ન હતી; એટલે નંખુ-ડાની ડાખબીથી ચલાવ્યું. તલવાર ન મળી તો વળી તાજ ક્યાંથી લા-વેવો મેનાબાઈ-એ રાજાનલિક કહ્યું ને મારાથી મેઠાં એવાં હંદિરાકારના-ઈએ પોતાની ફૂ-મતાવાળી ટાપી પહેરાવ્યી. થેરા

સાતા મળમળ ઉપર સોનેરી ભરતવાળા એ ટાપી હજી અને વાદ છે. પછી તે વર્ષોં સુધી એ ટાપી મેં પહેરી હતી.

આ બીજાવી તો ઘણી રમતો અમે રમતાં. પશુ એ તો ધરના એક પડખમાં જ્યાં બીજા બાજુ, ધરની અડાઅડ, માન પાંચ જ ડ-વામાં દૂર, આગમગ્રામીના પાટાને વિતારે પમરાએકાં હતો. ધરની વજાતો પાટો એમણ તાર ફેડતો. ને ત્યાંથી દિલ્હી જવાઈ. તેની પછીને પાટો અગાધવાદ જતો. એ એ મુખ્ય પાટા સિવાયના પાટા કારખાનાના હતા. મેઘન લાઈન, લૂપ લાઈન, રોડ લાઈન, લેન કહીઅર વગેરે રાજકોથી જ મારી બાળપણથી રાક થઈ હતી.

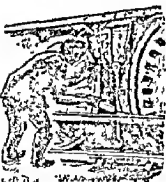
આ બાજુ ઘર અને બંગલી, અને પેલી બાજુ કારખાનું. ત્યાં મને કામચંદ્રે કાંચકીને ફેરવા લઈ જતો. કારખાનામાં મેરા ઝીલો. કામચંદ્રે અને એજીનની લોખંડની બેઠક પર બેસડતો, અને પછી અમે 'દેન ટેલવ' મેળા જતા. દરમ્યાન દસવર (ફાઇવર) પશુ મને જરા રમાડી લેતો, અને એકમે અમરથી બિંદસણ પશુ મારવા રેતો. (નવમુઆરી ૧૯૫૦) ૫

સાચ

ટળવ' પર જોર કરતા 'હોરા જોર, હોરાશ' 'હોરા જોર, હોરાશ' એમ સામસામી ટળવો. વાલી સંવાદી સુરભેળવની 'દન ટળવ'ને ફેરવતી. ધખા હલીનેરાની છાતીનાં દાઢાં દેખાતાંને દાખનાં આવડાં તસવસી આવતાં, અને એન્જિન ફેરવેની સોસાઈ લોષ થઈ જતા. ને નિર્દેશ રેખાઈ એન્જિન, ફરી છવ એકોડા ફરી ખડખડ કરઈ પાછું ફરઈ અને અને એન્જિનની સહેલ ફરી પાછા આવતા. આવવા રોજનાં પાંચસાત, એન્જિનનાં મોડાં ફેરવતાં.

આ 'દન ટળવ' ફેરવનારા મોટે ભાગે 'હરીમેનો' દત્તા : કલી-મન કે કલીનરા—અને એક જ. હરીમેનને કલીન થોન નહિ—એન્જિનને સાફ કરનારા. ફેરવાક દર્મિય શેડમાં ઘેરે 'સફાવાળા' પણ હો છે. નહાં, ફાટેલાં, ટાર જેવાં કાળાં, થોમડાળાં અને તેણે બળગાં, કાચે ચઢવા માટે પહેરવાનાં પોતાનાં દુખડાં ટારખતાડાંનાં જ એ નવ મોટા પટારામાં થીંધે ભાંધી રાખનારા, અને ધેરધી વહેલી સવારે આંધી, ઢાંજરી પુરાવી, દાંધમાં 'વેરા'ની લખાચો લઈ, ચાડી પર જઈ, એનાં પેડાં, બાઈલર, સુખા, પેટી, ટાંકી, પિરેટન, ફેમુલેટર, ફેમુખખાસ, બત્તી, બફાર, ફેટીમ, પાછળો વધેરે સાફ કરનારા તે 'હરીમેન.' 'વેરા' એટલે વેઈર-સુતરને બાંધાર. મિશીમાં સુતરનાં મેકડાં વળે તેમાં જેવા વળ બજા દેલા હોય તેમાં તુરેલાં રોસમેનાં મેકડાંને જોયેને 'વેઈરેટ.' એને મોટા પટારો રોટારમાં

હરીમેન

રહેતો. ફેરવાંક સાસં મેકડાં દેખાય તે અને જુદાં કાંડી એમાંથી સુતરનો દેરિ કાંડી લેવાની તરખીએ અમે સી કરતા. એ સુતરના તાર હરીમેનોના ફાટેલા લેથા (સીક થીનકું) મારવા કપડું ગળી આવતું તે) અમે લાવતા. વેઈરેટનો એકલખાઓ અધુક દિવસો સુધી હરીમેનોને ચલાવવો પડતો.

હરીમેનો સવારે આઠ વાગ્યે આવતા, ત્યારે જ સાચે રેલા લગદાગાં 'રોટરો' ભાંધી લાવતા. સુકો જુવાર યા બાજારનો ખારડો મોટો રોટરો, ચપડી મીઠું, બેગલુ લીલાં મરચાં, ને જળરોડે દેરાળી. ખારે—સાડા બારની 'નિસલ' પછીનો નળની આસપાસનો એમનો 'લેય દાવર.' હરીમેન એન્જિન સાફ કરે, ટનટળવ પર ગાડી ફેરવે, મોટા રોસમની પેટીખરતર લઈ નવ-લાંબે, ગાડીધુએ, રોલસા કાઢે, એવાં નાનાં મોડાં દબરે કામ ફરી દિવસ ભરે. ક્યાંક ચૂક થઈ તે બેરોડો દિવસ પછલ કપાઈ નધ; અને નરીજ પાથકે ક (નનુઆરી ૧૯૫૦)

ન દોષ તે બેગલુ દિવસ પણ કપાઈ નધ. ડાખળી કેરું જુદું ફેરવે. ડાખળો મોટો રોટર બઢાડે. પણ બધા એને બાધર હોતા. ડાખળે તે વળી દોસમાં આવીને બાધરજી પણ હોતો. એક વાર નજારાની નિસલ પછી ગાડીએ ફેરવ્યા કેટ ડાખળે અને બાધર પાસે લઈ ગયા.

'આવો ડાખળ!' બાધરે દોસપી એને આવકાર લીધે : 'આ કુલુ ?' 'મિગનલાય રોડના.' 'હે, શું નામ છે ?' 'બધા દમભૂતો તે બાખળઈ કે' છે. રાજકોડે જવાબ લીધો. 'આવો બાખળક, બોલો. મિગનલાય રોડના હી રોડને ?' 'મે' ટાંકું મુખાંડું હશે.

બાધર

'હો ડાખળ, ખાતા બાધા, બે' તમે કે ખાલોટ અમરી હનેતો આ રોલસા છે, ચેપાડે બાધેલા' કહી બાધર રેલા કટકાની પોઠકી ઠાડતો. એટલામાં મીસાર આવતો: ક્લાવર, ક્લેવી, ફેલ, પીક અને ક્લીર. મીસારને સોસાઈ હરીમેનો માન આવતા, એ કહે તે સાલિથી સાંભળતા. એની સાથે કહીક મેલમલ, લલટુમ, નારલુજ, રસમેા પણ પોતાનોતની પોઠકી લઈ આવતા. બધા લેલેલ પર લેસતા. કહીક અચાણે દોય તે અદેરાબઢેલા કરતા, અને સોસાઈ વાંતે વળગી ચાવીઆવીને ખાતા.

આપણે જે બંગલો જોયો, એની પછળના ભાગમાં નાનો બાચ. પછી કાસ-કુલે.—ત્યારે તે અવગરે. અને તદ્દાં નજીકમાં જ નજીકે નજીક રહેતો ને એમાંથી પાણી નીકળાં લઈ હોવાવા 'બાચ'નાં કાંડવામાં જઈ, પથરાઈ. એ નીકળી નજીક આ બોજળ-બિધિ થતો. નળની પેલી મેર 'દોષી' એ દોષીની નીચે રહેત અને આંકિસ આંકિસ અને રોટાર વચ્ચે જરાક ખુલ્લી જગ્યા : ત્યાં નેડીસોટો. ત્યાં 'દાવર' લોસો પોતાની કામગિરીનું શુદ્ધિ જેવા લેખા થતા. જેઈ-વાંચી દોડીયે જતા. જતાંજતાં રોઈ બજડતા. કોઈ ખુશમિલજ રોટારગા પણ ડાકિયું કરતા.

મી! રોટરની નજીકમાં ખળીવાર શુભાલ નંચી પણ આવતો. ટીણા અવાજનો એ જુવાન સરા જ દસમુખો. માથે મેલો રંગાલ ભાંખતો. ને વધારગા બજાટ પહેરતો. અને કહી બજાટમાં પણ રંગાલ ખોસતો. ધળી વાર બાજેલાલ એવો પણ હેખાતો. દિલ્લો બોલો, ચળસાકે થોડો ટીખળી પણ ખરે. આવતવેલ જ પોતાનું પોટું ઠાડતા બોલતો : 'આન તો બાખળકને વઢાવવાનો, કેમ ડાખળ ?'

'દોવે: પણ એમ કઈ બજાટ આય નહિ તે.'

નહા બાખળક બિડાતા અને રહતાં આખરે ધરડા મીસાર મને છાનો રાખતો. ને બજાડું પોઠકી ખવડાવતો. એ ખાધા પછી શુભાલ પાછો ખીલતો ને હોતો. 'એ રોટરો તે મેં બતાવ્યા હતા' હને બાખળક વઢાવ્યા. હું જ મિગનલાય રોડને હરી દેખાતો.

જુલબ નબો

બાળક બાળકાઈ ફરી રહતા. ધરમાં કોઈ નહિ રાખે કહી બધા સતાવતા. બાંધર સાન્નિધ્ય હોતો 'હું મારે ત્યાં રાખરા; હાનિ ન કરી' બહુ રોટલા ખાધા છે.—બાંધર, કાંઈને ગુસ્સાળ નથીસ બહુ રોટલા ખાધા છે. કાંઈ અમારે ઘેર ખાય, અને એમાંથી કંઈક બનાવી ઘણી વાર બધારની રોટલાની ભરતમાં લઈ જઈ સો બેગા મળી ખાય. કોઈ વાર બેનણુ જીલું મીઠું ભૂલી આવતા તો, કાંઈ રોટલો દોડતો અમારે ત્યાં જતો: 'ભા! જરા મેંકું જેઠાએ છે.' મારી બા મીઠા ઉપરાંત થોડું અણાણુ પણ કાઢી આવતી. એમાંની બચત સાચવી રાખી બધા તે બેનણુ દિવસ ચલાવતા.

ઝડપીરોની એ ખરી રોળી હતી. એંબંધીનો એ અજબ દાખલો મારી નજરમાં. —ગરણમાં દુધ એવો જ રોટલાઈ રહ્યો છે. શિયાળો, હતાળો કે વાર તહેવાર.—કહીએતોની એ એક જ ભત-જમાલ. સો બેગા બેરોડી રૂઝા રોટલા ખાતા, રેતવહને આસરનાઈ આવતા, કદિક એના વહીવટ ઉપર ગળેા પણ વરસાવતા. ગુસ્સાળ જોડેલા અને ચોડવતો, એટલા જ અને વધારે મરતો. ઘણી વાર અને કચણને એ પોતાની રોટલીએ લઈ જતો. પંદર ફૂટની, અંધારી, પણ અતિયથ બહાવથી ડિન્નવાની એ રોટલી. એની છુટી બા મરિયમ, કોણુ જાણે ક્યાંની સાંતાની ધમાન સાચવવા સુધાં જરૂરદાહુ લઈ આવતીને હોંસેરોસે મને ખવડાવતી; ને બેચાર હાથમાં ઘેર લઈ જવા પણ આવતી

છુટી મરિયમ

‘અરે ખા! તમે તો નસીબદાર છે તો બાણુ નેવેા દીકરી ઘેર રમે છે. આ ગુસ્સાળને કહી-કહીને થાકી પણ ફરી પરણતો જ નથી. બીબી ગુજરી ને સાથે બાણુ પણ ગુજરી થયું: પછી કશામાં દિલ લાગતું જ નથી. તમે એને કહો તો સાદી કરો. ને એ સાદી નહિ કરે ત્યાં સુધી

તો બાણુભાઈ મારો જ દીકરો સમજાવે. આલીઆલીને બે આણુ જ આલીએ બીએ ને? બીણું અમે આલીએ પણ છું?’

મરિયમ બેલતી નથ તેમતેમ એના આંખમાંથી અણુ ટપકતાં નથ. મારી બા એને દિલાસો આપે. આખરે મરિયમ જતાંજતાં હસીને કહેતી કે ‘છુટી મારો પંચણું, અને દીકરો આલે તો તમારી પાસે સેનાની કંડી બંધાવવા આવીસા. હું કંઈ અગથી બાણુસાથેને નથી ખવડાવતી, સમજ્યા બા?’

કોમ બેલતી છુટી મરિયમ આ...આ સામે બેઠી: અને જલ જોના ગુસ્સાળ હેખાય...મરિયમ તો આને નહિ જ હેખ, પણ ગુસ્સાળ નળીને થે આને કંઈ સોધવો? **વૈરાટી**ને એનામ ધ્યાને ‘કારંખાના’ના નામે જાણાતો. ત્યાંથી રેટાન દોઢલે માથલ દૂર હસો. કારખાનામાંથી માડીઓનાં જલદાતાં એનિન સવારસાંજ અહોપી જ રેટાન તરફ આવત રહતાં. એ જ અમારે રેટાન પર આવવાન કરવાનું મેડું સાધન. પણ મને તો બાંધર

શરિય એનિન પર પણ ઘણી વાર લઈ જતો. નાનું, હલકું, પી-કાસા, ચળકતા બૂંઝવાવાળું, મરોડદાર એ એનિન મને બહુ મગતું. દિવસના એકમે વાર એ પાણીની પાઈપ પર જઈ, ત્યારે હું ખારસો કોલસાપેડી પર બેઠો. હોઈ, બાંધર લાકડાંથી શરી ખેંચે, સાંકળ પકડે, અને નેતર કરી પાણીની સુંદર ટોચી તરફ ફેરવે, એટલે નીચે જામેકો માણસ લોખંડનું ચકરડું ફેરવે; કે તરત જ અળબળબળ કરતું પાણી ટાંકાંમાંથી ધસી આવે. આ જોના કિસમનેલોની મને મગા પડતી. બાંધર વળી દદડતા પાણીમાં હાથ ધોઈ બે જાળમણા પાણી પી પણ લેતો; અને હું તરશી થયો હોઈ તો પોતાને જાળમે મને પણ પાઈ લેતો. અને પછી અમારું એનિન ગુડ્ડતા ડબ્બા આમથી તેમ, એક પાટા પરથી બીજા ઉપર અડાળતું. કેટલીકવાર બેનણુ ડબ્બા પાડી, ઈ-રેલિય કરી, એ પછી રોટલી શેડી. અને પછી ધબ્બા ઈને એનિન બંધ કરી, બેસા રહી, સાંકળમાંથી છોડી નાખેલા ડબ્બાને એકલા છોડી મૂકતા, તે એ...અચ; ને ધમગમ કરતાકચાંકળીનડબ્બાએ સાથે અડાળતા! દસાવર ડબ્બાએને એમ અડાળવતો એ બેસામાં બસા પડતી.

બોલાક માટે પણ એનિનને કારખાનાને છેક બીએ છેડે જતું પડતું. પહેલાં કારખાનું, પછી આલે સાકડાની વખાર ને પછી કોલસા-ખાનું તો કોલસા જ કોલસા: ભતભતના કોલસા: પાકાકાના ઢંગલા. એક દિવસ કોલસાના ઢંગ પાસે એમાં શરિય એનિન બેળું. ‘અમમાં છવીબૂત! ચેટલા નોખ્યા?’ ‘તલ્લું નોંહ્યા; પણ હવે તો બે જરા પાચો.’ ‘અમ ધગ? બાંધર એનિન ઉપરથી નીચે ઊતરતો જોડ્યા.’

ઊતરીને મને બંધથી હેંઠે હતાયો. છવીએ મને દેખીને પૂછ્યું: ‘કુના સે?’

‘આપણા ચિત્ર-નવાસ રોકના.’ ‘હાંબે! રમવા નેક્યાં સે કે ફરવા? આવો, બંદો; અહીં તો બળ્યો કોલસોના દડ સે.’

છવી રોશી

બાંધર બેસતાં હું થે એની પડબે બેઠો. બાંધરની મને બહુ માયા હતી. એની પાસે અથા પછી હું બીજા કોઈ પાસે જતો જ નહિ.

‘વાત ઈમ સે, બાંધરજી! હવે નહીં થતું. પહેલાં તો હું પસારા સાઈટ ટોપણા માડીમો અદાહ હતી. હવે એટલું નહીં પોકાતું. વાડુ, હાંબમો, તો તે સાકડના હાલતીઆવાસાને તમે એ અહરને ના કો?’

‘કમ! છવીબૂત! ચેલો મારી હલદીનો પાસો વેફ્યાં સે ક?’

‘મુએ ખાવાનું નો આલે, તો છુટરે જોધી એ રોટલા હું થે આલી આવું. દીકરી પડી તેથી હાલદીમાં એને બહી નો નેવાય. એના પ-બીને અને એના બાપને નીચું નેવાનું. આપણું છું?—અમ જાલવા નઈ બાણુનાં! પણ બંધેશો દવાર-હાંજા મારે મારે તે માસાથી નહીં બમાતું ચઢકાલે ગુડ્ડીફૂને અડધી કરી નાહીતી: પસોસાળી મે-સારબાઈએ ચાંગણું આ રીધી, તે પીધી; બાકી નકોડા. બાંધરજી! પૂંચ મેક બળ્યે તડકે હેડીને હું ગઈ, તે મોંલસા પર નસા સાકડ હેઠામે વાત કરી બેઠી, એટલામાં તો એનાં એ ની કચ્ચા ને બેઠો મને

વીણારંજન : (દસીને) બહુ જ વિચિત્ર તક ! કાલિદાસમાં એ પ્રતિભા હશે તે તો એ કરતાં પણ હાંસુ રચના પ્રાપ્ત કરશે.

વિદ્યોત્તમા : ઓહામાં ઓહાં આ રાજસભામાં તો કરશે જ. અને એ માટે પ્રતિભા નહિ, બાહુશક્તિ જ બચત છે. આપ તેને આકાશે યજ્ઞવાલકી ગમે તેટલી ગ્રેષ્ઠ કરો છતાં જે તે પ્રાચીન કવિઓનાં ચરણોની ધૂળ પણ નથી.

વીણારંજન : પ્રાચીન કવિઓને હું પણ સન્માનું છું. પરંતુ વર્તમાન અથવા ભવિષ્યમાં સહકવિઓની કૃત્યપતિ પર પરમારમાંએ કોઈ પ્રતિબંધ નથી મૂકેલો. અને વિશ્વાસ છે કે કાલિદાસનું અવિષ્ય અત્યંત કૃતજનક છે. કેવળ પ્રતિભા જ એકલાની કમોડી નથી.

વિદ્યોત્તમા : કાલિદાસ માટે કોઈનવી કમોડી બતાવો (દસીએ.)

વીણારંજન : ભંધ કરવાની વાત નથી. કાંઈ વસ્તુ પ્રાચીન હોવા એટલા જ માટે સારી ન હોઈ શકે, ને નવીન વસ્તુ કેવળ નવીનતાને લીધે ખરાબ ન હોઈ શકે. ઉપર જે ને બુદ્ધિ આપી છે, તે પરીક્ષા કરીને પ્રાચીન અથવા નવીનમાં જે એક હશે તેને શ્રદ્ધા કરો.

(વિદ્યોત્તમા : તે પછી "આકલિદાસમિત્ર"ના સારું શું છે ?

વીણારંજન : હું પણ પ્રશ્ન કરી શકું કે, તેમાં ખરાબ શું છે ?

વિદ્યોત્તમા : મહારાજની પ્રેમલતા માટે તે લખવામાં આવ્યું છે.

વીણારંજન : એ કંઈ હોય ન કહેવાય. કાલિદાસે મહારાજના ચરિત્રનિરૂપણમાં કયાંયે અતિશયોક્તિ નથી કરી.

વિદ્યોત્તમા : આપને આંધીય ? (દસી છે.)

વીણારંજન : આપ વાત કરો છો કે હસી છે ?

વિદ્યોત્તમા : વાત શું હતું ? આપને આપના ગદ્યાકવિ મહારાજને પ્રસન્ન કરો. આપ મહાકવિની પ્રશંસા કરો; તે આપનાં ચીત્ત યારો. પછી બંનેએથી મહારાજના શુભાશુભકરો. આ જ કલાની સ્પર્શ થવાસાથે. (આટલુંજ કહે છે) તાકામાં રાજદેવનીના ચરિત્રનિરૂપણની ચાલ ન હોત તે કાંઈ તેની કિંમત કોઈની પણ ન ગણત.

વીણારંજન : (કોષાધી) આપનું તાત્પર્ય શું છે ?

વિદ્યોત્તમા : મારું તાત્પર્ય ? (દસી છે.) આપના તાત્પર્યથી એ ક્ષિત છે. આસ અને સોમિલ્લ બાદ ન હતા, આચાર્ય ગોદાદાસ ! અને આપના મિત્ર ? (દસીથી હસીને) એ તો મહાભાટ છે.

વીણારંજન : કષાધી અંધ બનેલો શુભેને કષાધી બેઠે શકે ? તમારા માસને સોમિલ્લ એને વિવેચક કાલિદાસ પાસે તુલ્ય લાગશે. વિદ્યોત્તમા : અને આપની સમગ્ર મહાબુદ્ધિ નાટ્યચાર્યાં જરૂર પણ ? (આટલુંજ કહે છે.)

વીણારંજન : (કોષાધી) વિદ્યોત્તમા !

વિદ્યોત્તમા : કેમ ? કુદ્ધ થઈ ગયા ? સત્ય કહી દોય છે.

વીણારંજન : સત્ય અને અસત્યનો વિચાર પણ કરશે. આસ અને સોમિલ્લની પાછળ પણ આમ જ હવું. પરંતુ તે કીડાની જેમ કૃત્યપત્ર યથા અને ગરી ગયા. કુનિયાના તેને આજ કોઈનથી બાંધતું. વિદ્યોત્તમા : હવે આપ આલિપ્રદાન કરવા તૈયાર. (જોષથી હસે છે; ધ્વનિ ધીમેધીમે ફર નવ છે)

[વર્ણનકાર : કાલિદાસના અપમાનથી આચાર્ય વીણારંજનને ખૂબ દુઃખ થયું; કેમકે મહાકવિ અત્યંત વિનયી હતા. તે સારી આકલિદાસ જેમતેમ નીતાની પ્રાણદાણ થઈને મહાકવિના નિવારણવાન પર ગયા. એવાના આગમનની સૂચના મળતાં, મહાકવિએ આવી વિદ્યોત્તમા રવાજત માટે બહાર આવ્યાં-]

વિદ્યોત્તમા : અભિવાદન કહે છે. આચાર્ય ! આજ, પધારો !

વીણારંજન : અંબેડ સોભાચવની બને, આચાર્ય ! મહાકવિ

વિદ્યાગમનું છે શું ?

વિદ્યોત્તમા : નહિ, તેઓ પૂજન કરી રહ્યા છે.

વીણારંજન : શું આજ પણ બાહ્ય પ્રદર્શમાં લોકી ગયા ?

વિદ્યોત્તમા : અમે તો પછી મહા સમિતિ સુતાં જ ન હતાં. "આલિપ્રદાનમિત્ર"ની ચર્ચા કરતાં હતાં.

વીણારંજન : તમારા શો મત છે ?

વિદ્યોત્તમા : અભિવષ તે પૂજન સુંદર હતો. આપ અને આપના અભિનેતાઓ તથામ સફળ હતા.

વીણારંજન : તો અસફળ કોણ હતા ?

વિદ્યોત્તમા : અમે તો પછી મહા સમિતિ સુતાં જ ન હતાં.

વીણારંજન : આપ શું કહો છો ?

વિદ્યોત્તમા : સત્ય તો કહેવું જ પડે.

વીણારંજન : વિદ્યોત્તમા પણ એમ જ કહે છે.

વિદ્યોત્તમા : શું કહે છે વિદ્યોત્તમા ?

વીણારંજન : કે, "આલિપ્રદાનમિત્ર"માં દેવી માલવિકા અને મહારાજ અભિનિતની પ્રભુચલીલા સિવાય બીજું છે શું ? પોતાના ચરિત્રનો અભિનય દેખીને રાજદેવની પ્રસન્ન બને તે સ્વાભાવિક છે.

વિદ્યોત્તમા : એમનું કહેવું યથાર્થ છે.

વીણારંજન : તે કહે છે, મહાકવિ અભિગયાની છે. તે ઉપર છે કે જગત પોતાને પ્રાચીન નાટકકારોને સમકક્ષી કહે.

વિદ્યોત્તમા : જે પ્રતાપ છે, વસ્તુતઃ આર્યપુત્રમાંથી પ્રતિભા છે. વીણારંજન : તેનું કહેવું છે કે કાલિદાસ દલ મહાકવિનો હોય છે.

વિદ્યોત્તમા : પૂજનું કારણ શું હોય છે, આપ તકિ. બાલયોગી શુદ્ધેવનું પ્રવચન મોડામોડા વચારજ્ઞ મ્હો પણ સાંભળતા. ગદ્યાકવિ તો હરિત યથા બાલચર્ય જેવા છે. તેમનું પૂર્ણ તેજ દલ પ્રકાશિત જ કયાથયું છે? હા, આ બાબ આર્યપુત્ર... (પરંતુનિ સંભળાય છે.)

કાલિદાસ : માત્ર અલોભાત્ય. પ્રાતાકાલમાં ભાદાભનું દર્શન થયું છે સોભાચવની છે. કાલિદાસ પ્રજ્ઞામ કરે છે, આચાર્ય !

વીણારંજન : કોને પ્રજ્ઞામ કરી રહ્યા છો ? અમે ભાટ કીએ અને આપ પણ મહારાજની નિમ્ણા પ્રદેશ કરીને જ અર્થોપાર્જન કરવું એ તો આ પછી ભરસાય છે !

કાલિદાસ : પંડિત વિદ્યોત્તમા પ્રત્યે આચાર્ય પ્રેમિત થયા લાગે છે. વીણારંજન : આપ પણ કપદાસ કરો છો? કોપિત થઈ કે દુઃખી ?

કાલિદાસ : મેં આપનું બંનેનું સંભાષણ દમચૂં સાંભળ્યું છે. પંડિત વિદ્યોત્તમા ભલે કહેવું હોય તે કહે.

વીણારંજન : તે વિદ્યોત્તમા નથી વિપક્ષર છે. વિપક્ષરના ફાંત તોડી નાખના એ જ ઉચિત હોય છે. હું મહારાજની સન્મુખ વિચાર કરવા માટે અભિવેશ કરીશ.

કાલિદાસ : સાતવાદ્યો, આચાર્ય ! સમ્પ્રદાયના સાંભળવા માટે કલાકરે તો સૂર્યના તપાસ રહેવું પડે.

વીણારંજન : આપને વિદ્યોત્તમા કરવાનું સહે છે; પણ હું મારું અપમાન સદન કરી શકું છતાં નહિ. લીક, બંદુ છું, પ્રજ્ઞામા ! (પરંતુનિ) અલિધાસ : ભગી હિમા કહો તો ! (ધ્વનિ ફર નવ છે) આચાર્ય !

(રાજદેવ અત્યંત ધીમે બને છે)..... આચાર્ય !

[વર્ણનકાર : આચાર્ય વીણારંજને રાજસભામાં મહારાજ અભિનિત સમક્ષ અભિવેશ ઉપરિચત કર્યો. જે દિવસે આ અભિવેશ ઉપર વિચાર કરવાનો હતો તે દિવસે રાજપૂત સંધ્યા પ્રશિક્ષ પંડિતો રાજસભાને સુસામિત કરતા હતા.]

(અનુસંધાન આગળ પૂર્ણ છે)

મહાત્માજી સાથેની એક મુલાકાત

યરોડા કોમ્પ
તા. ૧૯-૮-૧૯૩૨

આ

ને જોયું ત્યારથી જ હૃદયમાં એક નવતરો અસ્વસ્થ આનંદ પથરાયો જોડો. જગતના એ ગાંધીપુત્રની મુલાકાત આજે કોમ્પ જોડો કેડીએ તરફથી લેવાનો મારો મારો હતો.

નાહીમોઢ કામકામ પતાવી અગિયાર વાગ્યાની રાહ જોડો. સમય કેટલો ધીમો પસાર થતો હતો!

અંતે અગિયાર વાગ્યા. જમી તો ક્યારનું લીધું હતું. સર્વો અગિયારેક વાગ્યે એક પોલીસની સાથે જેલમાંથી બહાર નીકળ્યો. આટલા મહિના પછી, અંજે કેડી તરીકે પણ, બંદારની હવા ખાવી એ કેટલું આહ્વાદમય લાગતું હતું! દરેક મિનિટમાં તો જેલના મુખ્ય દરવાજા પાસે પહોંચી ગયા. દરવાજા નામ નોંધી મને અંદર મોકલ્યો. અંદર ઝીણાસાદ દેસાઈ (સ્નેહરસિંગ) મળ્યા. આટલા મહિના પછીની આ આકસ્મિક મુલાકાતે પણ આનંદ આપ્યો. તેમની સાથે અધીન-એક કલાક વાતચિત કરી, ત્યાં અંદરના બધા દરવાજા ફટાફટ ખંધ થયા લાગ્યા. ગાંધીજીને મુલાકાત માટે સુપરિન્ટેન્ડેન્ટની ઓફિસમાં લઈ જતા હતા. બીજા અધીન કલાક નીકળી ગયો. હવે તો ફરજિયાત સાથે શકે પણ હમેસાથે. ત્યાં પાછા દરવાજા ખંધ થયા. આ વખતે મુલાકાત પતાવી કીધેલા સરકારને પાછા તેમની જગ્યાએ લઈ જતા હતા. તેમના પછી શંકર કાલેલકર નીકળ્યા ને મને હપર જોવાબંધો.

મેજર બંડારેની ઓફિસના બારણા આગળ આવતાં જ પૂન્ય બાપુજીની એ શાંત મૂર્તિ દેખાઈ એ જ શાંતિ, એ જ હાર્દય, એ જ નિમ્મલસતા, એ બહાર ધણીવાર જોયાં હતાં! નગરકેદર ફરી હું

મિહાદેવભાઈની ડાયરી વાંચતાં ૧૯૩૨ના એપ્રિલ-માસ દિવસોનાં સ્મરણો તાલું થઈ ગયાં, ને યરોડા કોમ્પની એ જેલનું જીવન, તથા જીવનમાં નિરાશા-માં, હૃદયમાં અને વિવાદમાં પસાર થતા દિવસોના દિવસો નજર સમક્ષ ફરી જીવતા થઈ ગયા. ત્યારે ગાંધીજી યરોડાની મુખ્ય જેલમાંથી તેમજ કોમ્પની જેલમાંથી વારાફરતા કોઈકોઈ કેડીને મુલાકાત માટે બોલાવે એવી યોજના હતી. એ મુલાકાત મેળવવાનું સહબાંધુ મને તા. ૧૯-૮-૩૨ને દિવસે પ્રાપ્ત થયેલું. અધિકારી કલાક સાંધેથી એ મુલાકાતને તે જ દિવસે લખેલા અહેવાલ મારી પાસે લઈ જળવાઈ રહ્યો છે. આજે પણ કદાચ એ રસમય નીવડે એ હેતુથી, લગભગ એ લખાણ એ જ શબ્દોમાં—મહાત્માજીની આ ત્રીજી સંવત્સરીએ—જનતા આગળ મૂકવા લક્ષ્યાઈ છું.]

લેખક

ગુલાબદાસ શેઠર

કામલ થયો. મેજર બંડારે તથા મેજર મહેતા જુરશી હપર બેઠા હતા અને મહાત્માજી નીચે ભજમ પર બેઠા હતા. ચરણુરજ લઈ હું તેમની પાસે બેસતાં તો જ ગાંધીજી બોલી કહેવા: 'બેઠાહો! બધું વખત થયો? એ નવલું કે કોઈ આવ્યું તથી કે શું?'

મેં કહ્યું: 'આજે તો ઘણા વખત થયા છું, પણ અહીં તો લાગે ત્યારે જ આવ્યા ના?'

દેવીદાસ પેવડિયાનો હું બાણેજી છું તેમ કહ્યું ને બાપુજી તેમને તરત ઓળખી ગયા. તેમના મૂલ્યની પણ તેમને ખબર હતી.

મુંબાઈના સાહજો તરફથી પ્રણામ આપ્યા પછી રામદાસ ભાઈ ના ખબર આપ્યા. તેમનું વર્તન એ રતલ વધ્યું છે એમ મેં કહ્યું ત્યાં તો બાપુજી બોલી કહેવા: 'ત્યારે તો વધામગી!' એટલું કહી તેઓ હસી પડ્યા ને કહેવું: 'તેને કહેજે કે ચિન્તા ન કરે ને મોજમાં રહે.'

મૂર્તિ, વિશ્વનાથ, જગનનાથ, કુરુશીભાઈ વગેરે વિષે થોડી વાતો કર્યાં પછી એને Flower of Life જિનાલ્ડ નામની એ પછી તથા ટોસ્કોચના નિબંધોના પુસ્તકની આપણે વિષે વાત કર્યા પછી મેં પૂછ્યું: 'મહે વખતે કોણ મળી ગયું?'

'જગમોદાસ અને એલની.'

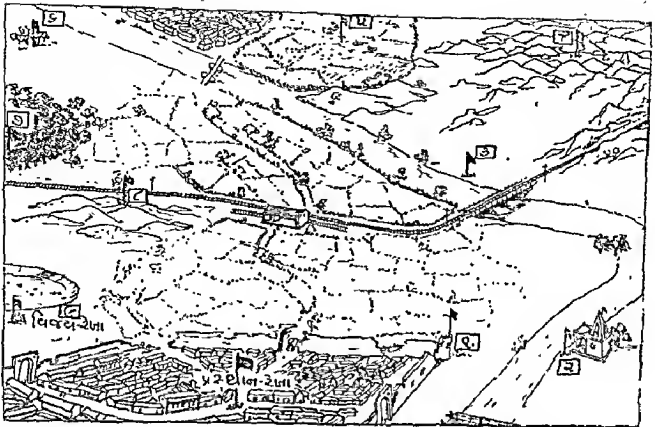
'આ વખતે,—મારી પહેલાં?'

'અંધાધરાવ અને શેઠર કાલેલકર.'

'તેમના કંઈ ખાસ ખબર?'

'ખાસ કંઈ નથી. ગંગાધરરાવ મગા છે. હમેસા મારું ખૂબ આનંદમાં છે ને મુજરાતી શીખે છે. કોઈને તો મેં જોવાબંધો હતો.'

(ભા.યુ.આરી ૧૯૫૦) ૧૨

મંબરહોમ (સામંતા તરીકે આપણા નકશામાં ચિન્હ. ૪ છેડપણ પછી થોડા રસ્તે) ત્યાં માર્બેરીક રેવંડેસેવા પછી સામંતા લેઈએ, જેથી જાણા રસ્તે ચડી જનારાઓને પછીના ચિર્મીની દિશા દેખાડી શકાય: પછી માત્ર દિશા જ—‘રસ્તો’ નહિ. આ ઉપરાંત પ્રસ્થાનરેખા, વિભવરેખા અને ફરક ચિર્મી ઉપર નરડી ‘વેચ’ પછી થોડવરા લેઈએ છિવે, આ રાતની ખરી સમજ તથા આરવાર લેવા માટે મળી દે. કે આપણે પાતે પછી એક ઢરીએ પોતાની ઊંચે મુડર કરેલા દિવસે અને સમયે આપણે નકશામાં જણાવેલી પ્રસ્થાનરેખા પર હાજર થઈ ગયા છીએ. વખત રાક થતાં પહેલાં આપણને રેતાનો-ચોરસે કે માત્ર ચિહ્નનોનાં રથાનનો-ખજા આપવામાં આવશે છે. પ્રસ્થાન-રેખા પરથી પહેલું ચિર્મી પછી દેખાય છે. સમય થઈ ગયો છે અને હવે પ્રસ્થાનકાર સંજ્ઞા આપે છે: ‘જગો...થે...તેયાર...નજો.’

આપણે હોડ રાક તો કરી, પછી કમાનમાંથી છૂટવા ઠીરના નેની તરફ, હોડ લાંબી છે એટલે આપણી જમ-સીલવાને અચાસ રાખી સામાન્ય કડચે જ હોડ રાક કરી છે. રાકગાતને થોડા રસ્તે તો નહીં નેવે જ છે. પછીનો ચોરસ આપણા આપણામાંથી કેટલાક આ જાણુ વળી ગયા છે, તો કેટલાક બીજા જાણુ. આપણને લાગુ કે જમણી જાણુ દરવાજા તરફથી રસ્તો ફેરવે, એટલે જો જાણુ લેખરયા; પછી દરવાજા પહેંથી બહાર જાયું ત્યાં તો લાગુ કે બૂલ્યાં બહાર તો નહીં હોવાથી તેના કિનારાને રસ્તો વધુ દેતાળ છે એટલે યાદી જ જવાના, ને કડપ થઈ જવાની એ નકશામાં.

ત્યાંતેર એક નરો ટુકો સૂચ્યો કે કોટની ઉપર જ ચડી જાય તો જ આગતે જાયું અને રાજ્યતા થયું દેખાઈ. કાન્ધા! વડયા ૭૫૨, અને કોટના રાજાઓ હોડ લગાવી, —આની મજા બીજા કઈ હોડમાં આવવાની હતી? ચિર્મી પર પહેંચ્યા ત્યાં જાણુ કે બીજા ગમે તે રસ્તે પણ આપણી આગળ ત્યાં જઈ પહેંચનારા એ ત્રણ જાણુ તો છે જ. ત્રણેક જાણુ પસાર થઈ ગયા છે અને એક જાણુ ૧૬ (ન-જુઆરી ૧:૫૦)

રવંડેસેક પાસેથી પહેંચનાની નિશાની બહારનો ‘પાસ’ લઈ રહ્યો છે. આપણે પછી પાસ લીધો: ને પૂજાની એ નંબરવાળા કાપડીને તેના દેરા વડે આપણી આંગળી પર બરાબર લઈ લીધી. રવંડેસેકે તેની પછીનું બીજું ચિહ્ન આપણને દેખાડ્યું: નહીંના સામે કિનારે આવેલા મંદિરે કોટની ડાબાજી જરા વધારે તો છે, પછી ડીવાલમાં પડેલાં માનડાં અને નીચેની ઘરો પર થયેલા પાંચેક ફૂટેના ટમ્બો સહાયબૂત થતાં દેખાતાં આપણે તો બંદરેડા અજગાધ્યા. માળ-ડાંમાં પત્ર બહારથી થોડુંક કિતર્યો, ને જાણીનો મુરડો!..

પણ હવે નદી પાર ક્યાંથી કરીશું? પછી આને વખતે બહુ વિચાર નહિ કરવાનો. એ તો કંપલાવવાનું જ —થોડુંક તો ‘અજાદ આસરે’ કરવું જ પડે. કમર સુધીનાં પાણી હતાં, તરવાની જરા બે જર ન પડી. રેતીવાળો થોડો પટ પસાર કરીને જરા સારો રસ્તો આવતાં અસલ કડપ પકડીને પછી મંદિરે પહેંચવામાં કાંઈ જ તકલિફ ન પડી. બીજા ચિહ્નને પાસ મેળવે અને ત્યાંથી નીકળું ચિર્મી નંબરની લીધું. હવે શું કરીશું? ફેંકામાં ફેંકા રસ્તો લેવા જતાં નદી બે વાર પાર કરવી પડશે ને લગભગ આખો રસ્તો રેતીના પટમાં જ કાપવાનો. તેના કરતાં તો જગણા કિનારાને, લાંબા વળાંકવાળો રસ્તો સારો લાગે છે. અને બંદરે, કાંઈ મુશ્કેલી વિના ચીલ ચિહ્ન પહેંચી ગયા, —જેરે વચ્ચે રેલવેનો પૂલ ચરનો-ઊતરતર પડ્યો.

ચીલ ચિહ્ન જઈ પાસ મેળવતાં જોયું તો આપણી આગળ હતાં તેમાંના બે-ત્રણ જાણુ તો આપણી આગળ થોડા ચિર્મીના કેમક તરફ દોડી રહ્યા છે. આપણે પછી તેમને પચે પચે આગળ વધ્યા. ત્યાં જ ચિહ્ન પસાર કર્યાની નિશાની તરીકે પાસ આપવાની જાણુ રીતો છે. અહીં જાણુ તો, ચિર્મીના નંબરવાળા કાપડી આપવાની રીત ઉપરાંત ચિર્મીના નંબરવાળા કાપડી કોટનારના સારી પર ચારવાની, પસાર થતાં ફરક હોડનારનાં નાગ કે નંબર એક કાગળ પર મોંઘી લેવાની, એમ વિવિધ પ્રકારની રીતો અજત્યાર કરી શકાય

તો આપણી પાઠશળી કેમ સાચી-ખેંટાડી આપણી સાથે થઈ ગયા અને આપણી આગળ નીકળવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. શું કરીશું ? હવે પંધારી તેની આગળ ને આગળ જ રહીશું ? ના, ના; એના કરતાં આપણી શક્તિ પ્રમાણે જ હડપ રાખવી નહીં. નહિતર કયાંક અધવચ્ચે જ દોડા ઊડી આગળ કરવો પડે, જ્યાં હો તેને આગળ.

હવે જરા ડુંગરાળ રસ્તો ચાલે. સામે તાની ટેકરી છે. તેની ઉપર ચડી પાઠશળી બેસવા કરતાં જમણી બાજુની જતો રસ્તો લેવો સારો. પેલા સોથી આગળ હતા તે ચાલે ઉપર ચડ્યા તો છે, પણ તે ચાલ્યા માટે જ, જોયું ? આપણે ચોથા ચિહ્ને પહોંચ્યા આજના તો છે હવે તે આપણી આગળ જઈ શક્યા નથી. હવે આપણે ચોથા ચિહ્નના બે ડુંગરની તળેટીમાં જીએ. ચિહ્નના બે ડુંગર તો દેખાતા નથી, પણ ઉપર એક બાજુ જરા મુઠામાં દેખાય છે. ત્યાં જ ચિહ્ન દરે. અરે વાહ, હવે તો સીસોડીના અવાજ પણ સંભળાય છે ને શું ?

ચોથા ચિહ્ને પહોંચ્યા. આજુબાજુનું દેશ તો ખુદ રવિવાળું છે ! પણ એ જોવા દેશવાનું આચારે પાલવે તેમ નથી. પણે ડાબી બાજુનાં ખેતરોની બેરોબર વચમાં, એક જગ્યાએ દૂર દૂર પડેલા ચિહ્નના વાવડો નાનોસો દેખાય છે. ચાલો ત્યારે, મારીનાં જીવે બેરોબર. ડુંગરામાં આમતેજ યતા આગળ તો પધીએ છીએ, પણ આ ટેકરી-આની આખીમાંથી હવે ચિહ્ન તો કયાંય દેખાતું જ નથી આમ તેમ દોડવામાં કાંઈ ઈલાખ તો નહિ ચાલ્યા જઈએ ? આપણી આગળ નીકળેલામાંના પણ કોઈ દેખાતા નથી, તો એ કોતરે દોડવું જ રાખો. વાહવાહ ! ચાલો, ડુંગરાઓ તો પૂરા થયા ખરા. પણ આપણે જરા વધારે પડતા જમણી બાજુ નીકળી ગયા છીએ.

પણ આ ખેતરો તો ભારે લાગે છે ! આ બાજુ ખેતરોને પડે એ ઘરને નેળિયું ભય છે તે રસ્તો જ સારો લાગે છે ચાલો એ રસ્તો. અરે, આ નેળિયું તો પણ ને વધુ ડાબી બાજુ ચલું જ નહીં તરફ જઈ રહ્યું છે ! એકેએ કોને દોડવું જ રહ્યું, નહિતર પાંચમું ચિહ્ન પહોંચું મુશ્કેલ પડશે. મૂકો આડ-ખેતરે જ દોડા ! પણ આડી આડ આંખી તેનું શું ? તો આપણને કહેશે મારતાં થી કયાં વાર છે ?

પાંચમા ચિહ્નના પાસે મેળવી કવાના થાળાના ઊડા પરથી જોયું તો વચ્ચે ખેતરો, તેની પછી પેલા ગામનાં ઘર અને તેની વચમાં ઘરને દૂર છૂંતું ચિહ્ન દેખાય છે. પાછી દોડ ચાલી. આ ખેતરોમાંથી વાટ ફરતાં જરા ઊંચાડા થયા છે, વચ્ચે કાંઈનાં પગલ પણ જરા આપણે છે. પણ એ બધું ગણતરવાનું જ નથી. ખેતર પૂરાં યતાં ગામડું આવ્યું. ગામની ચોરી સોસરી જ આપણે તો દોડ મૂકી. કુદલેલથી લોકો જોઈ રહ્યા છે. પણ અત્યારે તેની ચિંતા કરવી નહિ પોસાય. ગામડું પાર કરી બહાર નીકળતાં જ જોયું તો સોમે જ છૂંતું ચિહ્ન છે. પણ વચમાં પાછી આવી નહીં ! હવે બહુ ઝામળુંઃ ગામ ફરતો અચાનક લેતા પેલા રસ્તે ઘરને આવ્યા દોલ તો નથી

ઓળંગવા માટે પૂલ મળત. આટલી દોડ પછી પરસોવા સાથે હડા પાણીમાં તરવું આરોગ્ય માટે સારું નથી. રેતીના પટ અને પાણીનો પ્રવાહ બંને ગળા હડપ પણ થઈ રહેશે. વળી થાંક વધારો અને સમય બગાડશે. પણ હવે એવા વેડો ગણવાનો નહિ પણ નકર કામનો જ સમય રહ્યો છે; દોડ એ જ માન લખાય રહ્યો છે. એ તો હવે અંધારામાં ચાલો, આ રેતીના પટ પૂરો, અને ચાલ્યા નહીંમાં. અરે આ તો પૂરાં દીંચણ સુધીનાં જ પાણી નથી. વાહ, બહુ તો નથી થઈ.

છૂંતું ચિહ્ન પસાર. સાથે પડ્યું છે રેતાળ થેલાન. તેની પાલવ છે ઝાડી ચિહ્ને હવે તો વચ્ચે એક જગ્યાએ ધુમાડો નીકળે છે. એ જ સાતમું ચિહ્ન. હવે તો થાક લાગ્યો છે; રેતીમાં પગ ચાલે ભય છે. તેથી એ તો ચરેવેતિ ! ના, 'દોડવેતિ, દોડવેતિ !' દિવસ ચડ્યો છે. હાંફતાં હાંફતાં રેતીમાં ખૂળ તપ્યા છીએ એટલે હવે આ ઝાડીની હંક બહુ સરસ લાગે છે. અને એ હંકમાં એક લાઇ આસાર પણ કરે છે. અરે ! આ તો પેલા જ લાઇ-ત્રીન ચિહ્ન પછી આપણી આગળ નીકળી ગયા હતા તો. તેમણે જરા હડપ તો દેખાડી, પણ ટકી શક્યા નહિ. બેર, આપણે તો દોડવું રાખો. એહો ! સિસોડી સંભળાઈ ! મગમાં જોર આવ્યું ને તેના અવાજ પર સાતમું ચિહ્ન પડ્યું.

આ ઝાડીની વચમાંથી દૂર ટેકરી દેખાય છે. અને તેના પર હવે આઠમા ચિહ્નના વાવડો છે. ઝાડી તો થડાવી ગયાં અને આવી રેલવે લાઈન. પણ કોનો કાંઈ અંતરાય નથી. જો આટલા થાક પછી પેલા ટેકરા ચડવા-બેસવા પડશે તે જરા મુશ્કેલ પડશે. પણ આ રમતમાં તો પરીવળત એ જ મોજ જ ને ?

આઠમા ચિહ્નના ટેકરા પર જમા છીએ. સામે છે તળાવ, અને તેની પેલી બાજુ છે છેલ્લું ચિહ્ન—બિનબરેખા. વાહવાહ, આવી પહોંચ્યા છીએ ! એકા દોરે ટેકરા બેસી ગયા ને આવ્યું તળાવ. પણ હવે ? તળાવને કાંઠેકાંઠે દોડીશું ? એતો અહીં લુંબાળ પડે. અંદરના પગથિયોની દોડીશું ? તો કો તો ચિખ્તરાડ થઈ ! પાણીમાં પડીશું ? તો ?—પણ પાણી છે કેટલા ભાગમાં ? ને આ વખતે પરસાદ તો થયો છે ગામ હવેના પૂરતો જ. તો પછી પાણી વધારે ક્યાંથી હશે ? ચાલો ત્યારે, પડો વચ્ચે. એક બાજોચિયું છપ્પબાજુ, એકાંઈ કહાંચું, એકાંઈ ચકરાયું અને તળાવ પસાર !

બિનબરેખાના પછીને આઠ કાપછીની આવી દોધી ને ધોસીધીએ હડપ થયડી. પછી ગરમ થઈગએતા બદનને એકમઠડી ન લાગે તેમાટે ગરમ રેલર લથેટી લીધું. પંચે જમણીએ એ આપણે ચોથા આવ્યા છીએ. કોઈ બોલ્યું, 'એક બેર માટે દોડી થયા, —ઈનામ નહિ મળે.'

અરે લાલ્લા માણસ ! અમારી રમત એ જ અમારો ડંબર છે, અમને મળેલા આનંદ એ જ અમારું ઈનામ છે; કાશ્વે કે અમે તો ખેલાડી છીએ. તને જમન નથી; રમત તો—ખેલાડીની—હારજીત તો—અહરમાત; સારી રમત એ જ સાચી છત.

વિજ્ઞાન-લેખો માટે પારિતોષિક

ઈ. ૧૯૫૦માં 'કુમાર'માં પ્રકટ થયેલા સોથી એક વિજ્ઞાનલેખ માટે વડોદરાના શ્રી પદ્મનાભ ર. શાહ તરફથી, વિજ્ઞાનનાં ચાર એમેષ પુરસ્કાર તથા ચોતાનું રમેણ જમણી પુરસ્કાર 'વિજ્ઞાનનાં વ્યાપક રચયો', એમ પાંચ પુરસ્કારો સેટ અપાશે. તે માટે નીચેના નિયમો છે :

- (૧) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૨) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૩) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૪) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૫) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૬) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૭) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૮) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૯) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૧૦) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૧૧) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૧૨) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૧૩) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૧૪) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૧૫) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૧૬) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૧૭) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૧૮) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૧૯) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૨૦) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૨૧) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૨૨) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૨૩) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૨૪) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૨૫) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૨૬) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૨૭) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૨૮) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૨૯) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૩૦) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૩૧) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૩૨) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૩૩) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૩૪) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૩૫) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૩૬) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૩૭) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૩૮) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૩૯) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૪૦) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૪૧) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૪૨) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૪૩) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૪૪) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૪૫) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૪૬) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૪૭) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૪૮) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૪૯) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૫૦) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૫૧) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૫૨) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૫૩) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૫૪) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૫૫) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૫૬) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૫૭) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૫૮) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૫૯) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૬૦) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૬૧) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૬૨) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૬૩) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૬૪) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૬૫) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૬૬) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૬૭) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૬૮) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૬૯) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૭૦) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૭૧) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૭૨) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૭૩) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૭૪) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૭૫) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૭૬) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૭૭) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૭૮) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૭૯) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૮૦) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૮૧) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૮૨) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૮૩) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૮૪) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૮૫) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૮૬) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૮૭) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૮૮) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૮૯) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૯૦) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૯૧) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૯૨) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૯૩) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૯૪) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૯૫) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૯૬) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૯૭) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૯૮) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૯૯) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.
- (૧૦૦) લેખ લેખકને જાહેર પુસ્તકોમાં સેટ અપાશે.

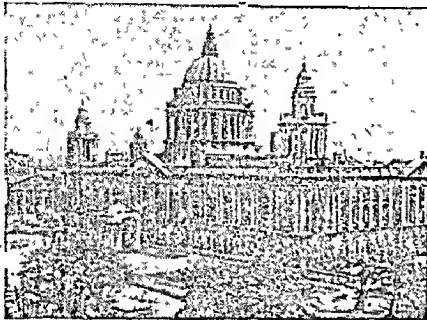

સંસારનાં શહેરો

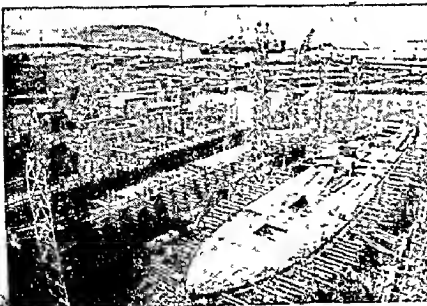
૧૬-બેલક્રાસ્ટ

કતાર આયર્લેન્ડની રાજધાનીનું આ નગર બીજાં શહેરોની પેઠે નેકે બહુ ગવાયેલું નથી; પણ યુરોપ અને અમેરિકાને સાંધતાં ગદા-નગરોની સાંકળની ઉલ્લી કડી રૂપ એ બંદર,

આટલાંટિક ગદાસાગરને આ છેડે, એક ખૂબી પડેલું હોવા છતાં દુનિયા આખીમાં મોટામાં મોટી વહાલુ બાંધવાની બદરગાદી ધરાવે છે, યુનાઈટેડ કિંગડમનાં થીકતાં બેંકરોની નામા.

ઓલોમિક દોવા છતાં અત્યંત રળિયાગણુ બેલક્રાસ્ટ નગરનો સિદ્ધિ દોલ: ૧૯૦૧ની પહેલી ઓગસ્ટે ખુદ્દું મુકાયેલું કતાર આયર્લેન્ડનું સર્વેશ્વર ગણાત આ મહાન ત્યાંનું પ્રતીક છે.

દુનિયાનાં મોટામાંમોટી સંખ્યામાં વહાલો બાંધવા આ શહેરનું દરખાસ છે જ આને મેગીસમણું છે. ત્યાંનો મેસર દાઉન્ડ એન્ડ જોર્જેનો સંગી વહાલુ બાંધવાનો ખજો.

૧૬ (બંધુઆરી ૧૯૫૦)

વતિમાં પાંચનું રયાન ભોમને છે, કેલ્ફુરથી સમૃદ્ધિ નહોવા છતાં મોતાના આગવાને પાર-પ્રધાની ધમધમે છે, ને છતાં લીલી ટેકરીઓના ફોરાથી મોમતું નયનગનેદાર રળિયાગણું શહેર છે. અને આ બધી સિધ્ધિઓ તેણે માત્ર હેલ્થી એ સંદીમાં સાધી છે. આ બધી બજો વધે પડેલાં, દરિયાથી ૧૨ માઈલ દૂર એનનાગમાં. બેલક્રાસ્ટ આડીને બેળળ થી પડેડું એ એક આબુલખૂ આખીમાર મામડું હતું. એમાંથી માત્ર બે જ સંદીમાં એ આ સમૃદ્ધ કરાશે પડેડુંનું તેનો સર્વેશ્વર એના વતનીઓના પરિશ્રમ અને પુરુષાર્થને જ કાળે ન્યથે છે. કુદરતની ખાસ બક્ષિશો વિનાના મોતાના મામડી ગમને પણ કેવળ મોતાની ભુદિ, કલમ ને પુરુષાર્થના બળે જીવનિચ્ચ ના પરિકા કેવી સર્વેશ્વર કાળે મુખી શો છે, તેનું બેલક્રાસ્ટ એ બેળળું જ દર્શાવે છે.

માત્ર દરિયાકિનારે આવેલું હોવા છપરાંત બીજી કશી વિશિષ્ટતા એને નથી, કે નથી કાલસા કે લોખંડની આબો જેવા કાઉકુદરની લાભો; કાઉ, પળા કુદરતી પ્રત્યયારો એને નડયા છે. છતાં મોટામાં મોટી વિનવની મિલ, સંગીમાં સંગી વહાલુ બાંધવાની મોટી, બારેમાં બારે તથા કુનો કલોચ, મોટામાં મોટાં કોરકાં બનાવવાનાં કારખાનાં અને મોટામાં મોટી કાક માળવાની મટી—કુટ—બેલક્રાસ્ટ આને ધરાવે છે એના નાજરિશોને મેળવેલી આ અબળ સિદ્ધિનું ૧૯૨૫ એમની રાઉલિશ લોહીમાંથી કલવી આવેલી નિયત શ્રમથી કાતા અને ખેતમાં જ રહેડું છે.

આ નગરનો પ્રાચીન ઇતિહાસ તો બારમી સદી સુધી પહોંચે છે. ઇ ૧૧૧૭માં લેનડ-કાઉંએ જીત્યનવડીના મુખપ્રદેશ પર મેલાસેટ અખાત પારો, સમુદ્રથી બારેક માઈલ દૂર એક વિશિષ્ટ બોંબો, ને ત્યારથી તેનો ખરો ઇતિહાસ શરૂ થયો. આ પહેલાં એક યુદ્ધેક સિવાય એ રયાનની ખામ કશી વિશિષ્ટતા નહોતી. ઇ ૧૩૧૬માં તે મામ તથા કિસ્તાનો એડવર્ડ બ્રોસી નાટા ક્યો. ક્લોવાય છે કે ત્યાર પછી ૧૬મી સદીમાં તે રચ્યો એક કિલ્લેબંધ શહેર હતું, પણ વસ્તુતઃ તો એ આખીગાદી પર નમતું મામડું બની રહ્યું હતું. ૧૬૧૧માં બીએ કિલ્લો અખુબ્યો. ને ૧૭૦૮ માં સંગમી પ્રમેલો. ૧૯૧૭માં ક્રેસ પહેલાં તારથી આ મામને સનદ મળી, ને દોશ તેની પ્રમ્ને પાછાંમિન્ડમાં મોતાના એ સ-કથો માલકવાનો હક્ક મળ્યો.

૧૯૨૧માં ૭૦૪૭૦ બીએ એડવર્ડેકથી એ ત્યાં પ્રદમ્નવાના પેલાની શકેઆવ હતી ત્યારથી

તેમું બાપરી ને ઓછોગિર ગદ્દત્વ સરૂ થયું ને ૧૭૬૨ માં અયિરસાચરના વિલયગારિશીની ત્યાં બદાણુ બાંધવાં સરૂ કરી એ કલોમનો ખાચો નાખ્યો. પળી એતિહાસિક એની સામિતી પણ ગણે છે કે એ પહેલાં ૧૬૩૧માં ત્યાંના ઝેરિઅરિયનોએ 'નબી, દુનિયા'ની શોખ અચે એક 'ઈમલ વિચ'નામનું ૧૫૦ ટનનું બદાણુ પણ બાંધ્યું. પરંતુ અહીં બદાણુ બાંધવાનો રીતસરનો ખરેખરો કલોમ તો ઓગાણીસમી સદીથી જ સરૂ થયેલો અને આજે તો એ કોટલો તો વિકસિત થયેલો છે કે જગતભરના વાર્ષિક ટનેજ કરતાં ૨૩ ગણો વધારે ટનેજ તેની પલ્લવે છે અને સંસારમાં કેટલાંક નામી સફરી જહાઝો અને ગાનવારો અહીં જ પળીને દુનિયાને ખૂલેખૂલે ખૂરી વળ્યાં છે. બદાણી બાંધવાના મેસારો હાલે જ એક બોલ્ડના જગતવિખ્યાત વાર્ડેસ પણ અહીં જોવફારદમાં જ છે.

બદાણુ બાંધવા ઉપરાંત તેનો બીજો કલોમ છે લિનનનો. ઈ. ૧૮૬૦માં અમેરિકન આંતરવિમલ દરિયાયાન અમેરિકામાંથી ચીની રની ગિઝાસ ઉપર કાપ થતાં અહીંના એ કલોમને વિકસવાની તક મળી, અને એ તક ઝડપી લઈ તેણે એના પુરુષાય કયાં કે આપી દુનિયાની ગાંધ ખૂરીપારી ત્યારથી દુનિયાનું સારામાં સારું કાપડ તે પૂર્કે પારે છે અને હવે તે કલોમ વિકસીને રેયાન તથા બનાવટી રેશમના કાપડના હેલપાદન સુધી વિહરે છે. આ ઉપરાંત તેના મુખ્ય કલોમો તમ્બાકુ, હાથ તથા દોરડાં છે. આ પણ કલોમોમાંથી એકાદમાં થે મંદી આવે તો બેકારીનો બદલે સારસ તેની સાથે બેસે રહે. આથી આજગણેની વાપરીને એ શહેર વિવિધ નવા કલોમો પણ પિરસાવતું બન્યું છે. બદાણુગાદની મોટાનિક જ એ હવાઈ જહાઝો બાંધવાનો કલોમ બીલવવા હાથે છે. ને ત્યાંના લિનનનો કલોમ ગોતાને પદ્યે રેયાન, બનાવટી રેશમ ને એના વૈજ્ઞાનિક રેસાઓનું કાપડ વિકસાવવા હાથે છે.

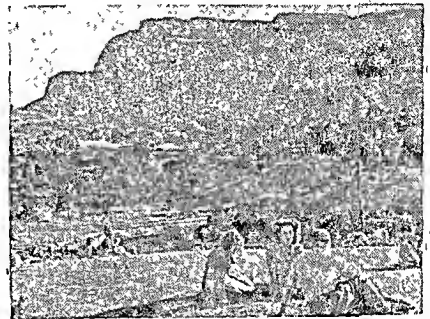
૧૮૦૦માં તેની વસતિ માત્ર ૨૦,૦૦૦ની હતી તે ૧૮૫૧માં એક લાખની ને ૧૯૦૦માં ડોલ લાખની થઈને આજે તો પાંચ લાખની લગભગ પહેંચી ગઈ છે.

તદ્દન ઓછોગિર સહેર હોવા છતાં તે બીન્નની ગાફક સુદ્ધ, ખૂબિયું કે ધમાલિયું નહિ પણ આયત રજિયાગણું પણ છે. તેની આસપાસ ફોલસાની કે લોહાની ખાલોને બદલે દરિયામાં ખેતરો છે ને ફરી વનરેપતિથી આજગદિત સી પી કાચો ટેકરીઓ છે. સહેરની

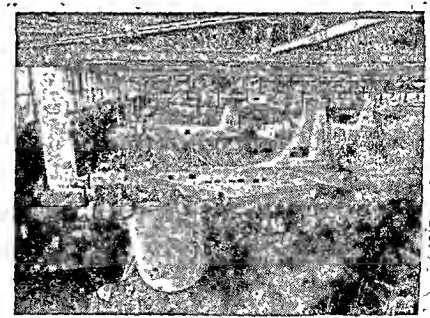
ઓઘણી પજુ કપાળી અને આદતન છે. સિદ્ધી હાલ, ક્વીન્સ યુનિવર્સિટી, મેટરોન્ટેલજ અને આલબર્ટ મેમોરીઅલ ક્લોક ટાવર એ તેની વિખ્યાત વારંતરુસંપતિ છે તથા શહેરથી થોડે દૂર રોડમન્ટ નામના રથલે આવેલાં તેની માલમિન્ટનો બકાનો પણ મનોહર છે. સાથેનાં ચિત્રો એ શહેરને ખ્યાલ આપશે.

હજુ થે જોવફારદનું બાવિ બેજુ છે, કેમકે તેની ખરી સંપત્તિ તો ત્યાંના નાગરિકોની ચેતનાશક્તિ છે. અહીંના નાગરિકોએ ગોતા-

ની જગતસંખ્યાની સરખામણીએ જોતાં તો, દુનિયાની પ્રગતિમાં મેકામાં મેટ્રો કાળો આપ્યો છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના ૧૩ નેટલો તો પ્રમુખો તેણે આપ્યા છે; અને બ્રિટિશ લફરના કમ્ચ અધિકારીઓ ને સેનાપતિઓ પૂરા પાડવાનો તો બલ્લે આ શહેરે કીલરો લીધે છે; એનાં સંતાનોએ આ નાનકડા ટાપુમાંથી દુનિયાભરનાં મંથેજ આપાઆપી ક્રેનેમાં સરેવ ગોતાની સેનાની શક્તિનો પ્રભાવ પહોંચાડ્યો છે.

હરિયાળાં ખેતરો ને રૂપાળી ટેકરીઓનાં કંદોરોપી સોભતા આ કલોમનગરમાં રમતમગતનાં મેદાનો પણ છે. તેમાંનું એક 'હૈઝર પાર્ક' ને તેની પાછળ દૂર 'ફિશ રિલ' નામની ટેકરી.

બદાણી ઉપરાંત હવે હવાઈ જહાઝો પણ બાંધતા જોવફારદમાં બંધાગેલાં આ સી-પેથેન વિમાનો હિંદ, આફ્રિકા, ન્યૂઝીલેન્ડ ને પેસિફિક ટાપુઓ સુધીનો હવાઈ માર્ગો ખોલે છે.

મેધોના કવિ (અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૦ થી ચાલુ)

અગિમિત્ર : આદરણીય વિદ્વન્મોહન તથા ઉપરિચિત સદ્ગુણવન્દન
આપણી રાજસભાના પ્રસિદ્ધ રતન આચાર્ય વીણારંજન પંડિતજી
વિદ્યાધરની વિરક્ત એ અભિયોગ ઉપરિચિત થયો છે તેમાં અનિવાર્ય
રીતે અમારી અર્થા પલ્લુ આવે છે. તેથી આ અભિયોગનો નિર્ણય કરતાં
અમારાં છીંકાં યથા પદ્ધતિ થઈ નહ્ય એવો સંભવ છે. એટલે અમારી
ઉત્ક્રાંતિ છે કે આચાર્ય વીણારંજન પંડિતનો અભિયોગ આ ન્યાયાદય-
ચાંથી લઈ સે ને કોઈ નિષ્પત્તિ કલ્યાણગી વિદ્વાનને અપરધ માનીને
પંડિત વિદ્યાધરને પ્રકોતર પૂછે; કેમકે અભિયોગનો મૂળ સંબંધ મહા-
કવિ કાલિદાસના નવપ્રણીત નાટક 'માલવિકાગ્નિમિત્ર' સાથે છે, એ
થોડા દિવસો પહેલાં રાજ્યીય રંગમંચ પર અભિનીત થઈ ગયું છે.
(વીણારંજન) કહે આચાર્ય! આમાં આપને કાંઈ પડે તો નથી ને!
વીણારંજન : કૃપા કરજો મહારાજ! હું 'માલવિકાગ્નિમિત્ર'ના
શુભદાયની વિવેચના નથી માગતો. પંડિત વિદ્યાધરે હંમેશા ને ચાકુકાર
હઠી મહાકવિ કાલિદાસનું અપમાન કર્યું છે તે મહારાજને ચાકુપ્રિય
હઠી રાજ્યની માનદાની કરી છે તે સાથે મારો અભિયોગ છે.
અગિમિત્ર : આ અભિયોગનો સંબંધ મહાકવિ સાથે પલ્લુ છે.
અમારી ઇચ્છા છે કે આ વિષયમાં તે પોતાના વિચાર પ્રકટ કરે.

કાલિદાસ : પંડિત વિદ્યાધરને જ નહિ, પ્રત્યેક વ્યક્તિને કોઈ
પલ્લુ કૃતિની સમાલોચના કરવાનો પૂરું અધિકાર છે. પંડિત વિદ્યાધરે
મારા નાટકની સમાલોચના કરી હોય તો એમાં મને કેંઈ પલ્લુ દુઃખ
નથી. એમના કોઈ રાખદી આચાર્યને કેંઈ આપાત લાગ્યો હોય તો
તે એ રાખદોને બૂલી નહ્ય. (થોડા સમય સુધી ઘાંચો)

આગમિત્ર : હવે પંડિત વિદ્યાધર અપરધના નિવાચન માટે
નો મત આપે. અભિયોગનો નિર્ણય અપરધ જ કરશે.

વિદ્યાધર : નાટકાચાર્ય વીણારંજન સાથે મારે એ નિવાદ થયો
છે એ માટે મને કોઈ પ્રકારનો પશ્ચાત્તાપ નથી. આ વિષયમાં પંડિત-
સભાની રચાયે સભાનેત્રી સાથે વિચારનવિનિમય કરવા માટે હું
તૈયાર છું. આચાર્યની કલાની પરીક્ષામાં પશ્ચાત્તાપ કાય એ અસંભવ છે.
આરા છે કે આ પ્રસ્તાવ સાથે નાટકાચાર્ય પલ્લુ સદગત દરો.

વીણારંજન : આચાર્ય વિદ્યોત્તમા અન્યાય નહિ કરે.

અગિમિત્ર : આચાર્ય વિદ્યોત્તમાને અપરધ માનીને ન્યાયાદ્યતાં
આસન મહલુ કરવા હું અનુરોધ કરું છું.

વિદ્યોત્તમા : બંને પક્ષે મને અપરધ મૂકી માફ સન્માન કર્યું છે
તેનો હું સ્વીકાર કરું છું. આચાર્ય વિદ્યારંજનનો અભિયોગ સંભળ્યો.
આ વિષયમાં પંડિત વિદ્યાધર પોતાની રિયલિસમ સન્મુખ રજૂ કરે.

વિદ્યાધર : એવી આજ્ઞા! મારાં સુધી સમાજના હિતચિંતક અધિ-
કારી વિદ્વાન કોઈની પણ કૃતિને સમાજને માટે હેતુકાર ન સમજે
ત્યાં સુધી તે કૃતિ સાહિત્યની કોઈમાં મૂકી મુકાની. કનિની રચના-
ને સર્વે સમાજમાં પ્રકાશ કરવાનો ત્યારે જ અધિકાર છે કે જ્યારે
તે કૃતિ ઇન્સાનિની પંડિત સભામાં કવિઓની પરીક્ષા પછી પ્રતા-
પિત થઈ હોય. 'માલવિકાગ્નિમિત્ર'ને તેના કવિએ પરીક્ષા માટે પંડિત
સભા સન્મુખ પ્રસ્તુત કર્યું હતું!

વિદ્યોત્તમા : કવિ કાલિદાસ અપરધની સમક્ષ ઉપરિચિત થઈને
પ્રતિવાદીના પ્રશ્નોને ઉત્તર દે.

કાલિદાસ : એવી આજ્ઞા! (પદ્મવતિ) 'માલવિકાગ્નિમિત્ર'ને મેં
સુધી પંડિત સભા સન્મુખ પ્રસ્તુત નથી કર્યું.

વિદ્યોત્તમા : પ્રતિવાદીને વધારે કંઈ કહેવું છે?

વિદ્યાધર : કનિને મારું આ ઉપક્રમ કર્યું નથી. 'માલવિકાગ્નિ-

મિત્ર'માં એ અવિર અંકિત કરવામાં આવ્યું છે તે ત્યાં અનુકરણીય
નથી. બદ્ધ-પત્ની કે બનવાનું શાલ્ભીમાં અવરધ પ્રચલિત છે, પરંતુ
કોઈ રાજનૈતિક કારણ હોય ત્યારે જ તે બળે છે. આને કોઈ પણ
અવરધમાં આદર ન આપી સહાય. મહારાજની માલેવિકા રાજ-
કુમારીની કથામાં એ તો સંભાવ છે, પરંતુ જ્યારે મહારાજ તેના પર
આવેક થયા ત્યારે તે સાધારણ પરિચારિકાના રૂપમાં હતો. આ
નિવેદન કરવા માટે મારાં પર્વાત સાદસ છે કે અત્યુપનવી પરિ-
ચારિકાના પર કવિ 'પદ્મવતિ' તે મહારાજ અગિમિત્રને એવા સ્વરૂપે
માટે શોભાવેક નથી. આવી પરિચિતિમાં રાજને સચેત કરવાનું
કવિનું કર્તવ્ય છે; તેની દુર્બલતાને નાટકનું રૂપ આપી એના ઉપર
પ્રમાણિકતાની મુદ્રા અંકિત કરવી એ કંઈ તેનું કર્તવ્ય નથી.

વિદ્યોત્તમા : આ વિષયમાં રાજકવિને કયું કહેવું છે?

કાલિદાસ : મારે કંઈ જ નથી કહેવું.

વિદ્યોત્તમા : આ કરતાં કંઈ વધુ કહેવાની પ્રતિવાદીની ઇચ્છા છે?

વિદ્યાધર : છ, હા. આ નાટકની રચનાનું પ્રયોજન દેવસ મહારાજ
રાજનું મનોરંજન કરવાનું છે, એટલે કવિને એ ચાકુકાર હજી. કોઈ
પલ્લુ રૂપકને મંચને ચોગ્ય પ્રમાણિત કરવાનું કાર્ય કલા-પરીક્ષાનું છે.
રાજ્યની નહિ. મારા આત્મપરિચિતિને માટે મહારાજે નાટકાચાર્ય
વીણારંજન દ્વારા એ નાટકનો અભિનય કરાવી પંડિત સભાની મર્યાદાનું
ઉલ્લંઘન કર્યું છે, એટલું જ નહિ તેના અધિકારોની ઉપેક્ષા કરી છે. રૂપક
છે કે, આ પદનાનું ઉત્તરચાલિત મહારાજ પર છે. મારો રૂઢિ વિચાર
છે કે આ રાખદોનો પ્રયોગ કરશે તે રાજ્યનું અજમાય કલાપિ નથી.

વિદ્યોત્તમા : મહારાજ અગિમિત્ર વિદ્યારંજન રાજ્યસિદ્ધાંત
છાત્રને સાક્ષીના રથાન પર ઉપરિચિત થાય અને પ્રતિવાદીના આરો-
પનો ઉત્તર આપે. (બંને કોઠામાંથી 'ધન્ય' 'ધન્ય'ના રાજક).

અગિમિત્ર : એવી આજ્ઞા! (પદ્મવતિ) કવિના પ્રુથ્વમાંથી 'માલ-
વિકાગ્નિમિત્ર' સમજીને તેનો અભિનય એવાની મને ઇચ્છા થઈ.
તેના અભિનયને મેં માફે વ્યક્તિત્વ કાયે સમજતો. હવે! મારું
તાત્પર્ય પંડિત-સભાની ઉપેક્ષા કરવાનું ન હતું. 'માલવિકાગ્નિમિત્ર'ના
અભિનયથી પંડિત-સભાની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન મારું હોય તો એવી
મને એક હાથ છે. (બંને કોઠામાંથી 'ધન્ય' 'ધન્ય'નો અભિનય).

વિદ્યોત્તમા : આરા છે કે નાદી આચાર્ય વીણારંજનને સંતોષ
વશે! દરો. પ્રતિવાદી પંડિત વિદ્યાધરના રાખદો કામને કદ હાથ
દરો, પરંતુ તે સર્વોચ્ચ સાચ છે. મહારાજ અગિમિત્રે પોતાના કાય
પર એક પ્રકટ કર્યો તે પર્વાત છે. આ નાટકની રચનાથી કવિ માર
રાજનું કહેવાનો-મહાકવિ નહિ. અપરધ તથા-વાચાધ્યક્ષના પૂરું
અધિકારોનો ઉપરિચાર કરીને મેં આરા નિર્ણય કર્યું કે જ્યાં સુધી
ઇન્સાનિની અથવા કાસ્તીની પંડિત-સભા કવિ કાલિદાસની કૃતિ-
ઓને પ્રચારને ચોગ્ય પ્રમાણિત ન કરે ત્યાં સુધી એમને કોઈ 'મહા-
કવિ' ન કહે. કવિ કાલિદાસ માટે અમારો મત એ છે કે જ્યાં સુધી
તે પોતાને 'માલવિકાગ્નિમિત્ર' ન કહેવાની રીતે જ્યાં સુધી સંતોષ ન રહે.

[પદ્મવતિ] : આચાર્ય વિદ્યોત્તમાના નિષ્પત્તિ નિર્ણયે મહાકવિ
કાલિદાસને અત્યંત પ્રશાન્તિ થયો. તે બંધીરામનવામાં પેર
પાછા ફર્યા. એ દિવસ પછી તેના રવખલે વિચિત્ર પરિવર્તન
લીધું. પોતાના સમયમાં અભિદાસ તે એકાંતમાં બંધીર
કરતા અને અન્ય કોઈ પણ સાથે એકાંતે બેસતા.

કેટલાક દિવસો પછી તેમના સરીરમાં કુદરતી રીતે વણ
જાણના લાગ્યાં. વિદ્યોત્તમા ચિંતા કરવા લાગ્યા; રાજ્યેલોની
શિક્ષિતા નિર્ણય નિર્ણય સિદ્ધ થવા લાગ્યા. વિદ્યોત્તમાએ

પતિના કંઈવાણુ માટે મનુષ્યની પાવતીના પુરુષશ્વર શક કંઈ. બગવતીએ સ્વપ્નમાં વિદ્યોત્તમાને દર્શન આપી કહ્યું કે, તારા પતિ 'કુમારસંભવ' નામે મહાકાવ્યનું પ્રણયન કરી રહ્યો છે. તેમાંએ દેવાધિદેવ ભગવાન મહાદેવની સાથે મારી યુગાર-લીલાનું વર્ણન અત્યંત કૃદ્ધબલતાપૂર્વક કર્યું છે. આ કાવ્યને આપણું મૂળીને તે કાંઈ એવું કાવ્ય લખે, જેમાં અનેક પુરુષ-શ્લોક રાત્રીઓનું વર્ણન હોય, તેા તેના કાંઈ દૂર થશે. વિદ્યોત્તમાની આંખો ખુલી ગઈ. તેણે ખૂબ મહેવે પોતાનું સ્વપ્ન કાલિદાસને કહ્યું. 'કુમારસંભવ'ની રચના વિષે મહા-કવિએ કાંઈને કંઈ કહ્યું નહતું. ચોરી ખૂલી જવાથી તેમને લગભગ થઈ આવી, પરંતુ તેઓનું કારણ જાણીને પ્રસન્ન થયા. પરિણામે તેમણે પોતાના પ્રસિદ્ધ કાવ્ય 'રઘુવંશ'ની રચના કરી. એક દિવસ કાલિદાસ વિદ્યોત્તમાને પૂછ્યા લાગ્યા—

કાલિદાસ : 'રઘુવંશ' તો તમને અત્યંત પ્રિય લાગે છે. તમે કહો તેા પંડિતસભામાં પરીક્ષા માટે એને પ્રસ્તુત કરું.

વિદ્યોત્તમા : ના, એ 'રઘુવંશ'નું આપમાન ગણ્યો.

કાલિદાસ : કેમ ?

વિદ્યોત્તમા : 'રઘુવંશ' એ અત્યંત પવિત્ર મહાકાવ્ય છે; ભગ-વતીની પ્રસન્નતા માટે આપે એની રચના કરી છે

કાલિદાસ : એમાં પંડિતસભા સમાક્ષ રાજવામાં શી હાનિ છે ?

વિદ્યોત્તમા : એ મારે માટે પ્રતિહિન પાઠ રચાવી વરતુ છે, પંડિતોના મેયતાણુમાં એને નાખવાની મારી ઈચ્છા નથી. એ કાવ્યથી ભગવતી પ્રસન્ન થયા હોય તે લોકિક પરીક્ષાને યોગ્ય રહેતું જ નથી.

કાલિદાસ : તેની સફળતામાં તમને સંદેહ શા માટે છે ?

વિદ્યોત્તમા : પંડિતોના હૃદયને લીધે, તે ગુણુ તો મેરો જ નહિ, પરંતુ દોષ મહત્વા મેરો જ છે.

કાલિદાસ : એમાં હું કંઈ ન જાણ્યો.

વિદ્યોત્તમા : આપ માને તો છોને કે 'રઘુવંશ'ના કેટલાક શ્લોકો-ના ભાષ મહાકવિ અશ્વમેધ હત 'સુહચરિત' સાથે મળે છે ?

કાલિદાસ : અવશ્ય; મેં તો જાણી નેહ્યો જ અશ્વમેધના ભાવોને સારા રૂપમાં રાખવાની ઇચ્છા કરી છે.

વિદ્યોત્તમા : પરંતુ પંડિતમંડળ આપ ઉપર ભાષાપદારણનો દોષ ચૂકશે. ઉપરાંત તેમાં પાશ્વિનિના વ્યાકરણનું પણ કલ્પન થયું છે.

કાલિદાસ : એનાં સ્વભાવે પર પરિવર્તન કાઢીશું.

વિદ્યોત્તમા : નહિ, એવા સંશોધકની કાવ્યની સ્વાભાવિક ગતિ ખંડિત થશે. 'રઘુવંશ' તો રસોત્તમ તરીકે સિદ્ધ થયું છે, તેની અલો-કિકતા જ તેના પ્રાણ છે. કૃપા કરીને આપ તેને પરીક્ષામાં નહિ રાખતા.

કાલિદાસ : જેની તમારી મરજ. એ દિવસેમાં હું 'કુમારસંભવ' લખી રહ્યો હતો એ જ દિવસોમાં મેં 'વિક્રમોર્વશીય' નામક એક નીલ-ઉપક્રમની પણ રચના કરી હતી

વિદ્યોત્તમા : જાણું છું; મેં તે વાંચ્યું પણ છે.

કાલિદાસ : (હસીને) ઠીક; તો તમે તે ચોરી કરીને વાંચ્યું છે !

વિદ્યોત્તમા : ચોરીથી લખેલી વસ્તુ ચોરી કરીને વાંચવી એમાં શો અપરાધ છે ? વાઠ, તે તો અતોલ છે એ દિવસોમાં આપ છુપાઈ-છુપાઈને શું કરતા હતા ?

કાલિદાસ : (વિચિત્રત યદને) કંઈ નહિ, બસ એમ જ.

વિદ્યોત્તમા : હજી પણ આપ છુપાવો છો ?

કાલિદાસ : મારા મનમાં કે આ કાવ્યોના સમાચાર અકરગત સાંધ્યો તમે પ્રસન્ન થયો, પરંતુ એ વિચાર હવે બદલાઈ ગયો છે.

વિદ્યોત્તમા : કેમ ?

કાલિદાસ : 'કુમારસંભવ' અને 'વિક્રમોર્વશીય' એ બન્નેની રચનાનું કારણ પ્રત્યાઘાત હતું. પ્રત્યાઘાત આવેશની જનની બની શકે છે, પરંતુ સ્વાભાવિક શાંતિ અને કલ્પદા એમાં નથી રહેતાં. કોણ જાણે, પણ 'વિક્રમોર્વશીય' લખીને મને સંતોષ નથી થયો. એવું લાગે છે કે કંઈક કહેવાની ઈચ્છા હતી, પણ હજી તે કહી નથી શક્યો.

વિદ્યોત્તમા : 'વિક્રમોર્વશીય' ખૂબ મુંઝવ નાટક છે. નિઃસંદેહ તે પ્રાચીન રૂપોથી શ્રેષ્ઠ છે, પરંતુ આપની પ્રતિભા એમાં પણ મારા-કાષ્ટાએ નથી પ્રસ્ફુટિત થઈ શકતી. જો કે યુગારવર્ણનમાં કોઈ પણ કવિ આપના સમાક્ષ નથી, પ્રકૃતિનાં આપનાં ચિત્રો વિશિષ્ટ છે, માનવ હૃદયનું મૂકપત્ર વિશ્લેષણ પણ ખૂબ મુંઝવ છે, પરંતુ...

કાલિદાસ : પરંતુ શું ?

વિદ્યોત્તમા : પરંતુ 'વિક્રમોર્વશીય'ના કવિ નૈતિકતાના કોણે કહે છે એવું લાગે છે.

કાલિદાસ : કેવી રીતે !

વિદ્યોત્તમા : કવિ સભાજનો નિયામક તથા નૈતિકતાને રક્ષક પણ હોય છે. 'વિક્રમોર્વશીય'ના નાયક પોતાનું દામપત્ત્યજનન વિચારીને સ્વર્ગની એક વિદારી અપ્સરા પાછળ પામશેાની માફક પૂમે છે; જો કે અપ્સરા તો માત્ર વાસનાની ભૂખી છે. પ્રેમનું તો તે નામ પણ નથી જાણતી. એ જ અપ્સરા ઉર્વશી કે જે કાશ્યપતાની પ્રતિજ્ઞા છે તે કોણ જાણે કેટલા યે પુત્રોનાની એકાગ્રિની બની ચૂકી હતી. પ્રભાતનીથી ચિત્ત બનીને પુત્રેલા ઉર્વશી સાથે પિતાસમાં ફળી જાય છે અને તેની સાથે આછવન સહચર રહેવાની પ્રતિજ્ઞા, ગંતવ્ય અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરતાં કરતાં યુનિત વેદગોત્રીના સાક્ષીમાં લીધી હતી તે, પોતાની ધર્મેષવતીને વિચરી જાય છે. મણિકામેરી પ્રત્યે સદાનુભૂતિ પ્રકટ કરનાર 'વિક્રમોર્વશીય'ના કવિ પણ સવિ-ધવા સમાલોચકની દૃષ્ટિમાં સંદિગ્ધ ચરિત્રના રૂપમાં આવશે. (હસીને) અને હું પણ ક્યારેક ક્યારેક વિચાર્યું છું કે પાછળી ઉપર કાંઈ બીજી મીનાક્ષીના ચંચલ કાષ્ઠોને પ્રભાવ તો નથી લાગી ગયો.

કાલિદાસ : બહુ મુંઝવ ! આલોચનાનો ઉપસંહાર ખૂબ મુંઝવેયો !

વિદ્યોત્તમા : બૂઝું કહું છું ? (હસીને) ન માનતા હો તો પંડિત-વિદ્યાધર પાસે એની સમાલોચના કરાવી જુઓ.

કાલિદાસ : વિચિત્ર છે એ વિદ્યાધર !

વિદ્યોત્તમા : હું તેની ઉપર પ્રસન્ન છું; ખૂબ નિર્ભય અને તેજસ્વી આલ્મ છે. એ દિવસે સભામાં તેની પ્રબળ ક્ષમિતોના ઉત્તર કાંઈ પાસે ન હતા. આચાર્ય વીણવંશન તો જાણે સમાગમ હતા જ નહિ !

કાલિદાસ : બારસમાં આપની પાસે કાળગવા માટે વિદ્યા-ધર સાથે ગળીને તમે કંઈ ધરણ્ય તો કર્યું ન હતું ? (હસે છે.)

વિદ્યોત્તમા : માલવિકાગ્નિમિત્રના વિષયમાં મારો મત તો એ તમને પહેલાં જ કહી દીધો હતો ને ?

કાલિદાસ : એટલે જ તે સંદેહ થાય છે.

વિદ્યોત્તમા : પુરુષમાત્ર સંદેહી હોય છે. આપના જેવા પ્રશ્નયા પ્રેમને સમર્થન આપનાર કવિએની બુદ્ધિને કે કાળી રાખવા માટે વિદ્યાધર જેવા સમાલોચકની આવશ્યકતા છે.

[વર્ણનધાર : મહાકવિ કાલિદાસ પરમ સોમશયેાગી હતા કે એમને વિદ્યોત્તમા જેવી વિદુષી જનપ્રસન્નકારી તરીકે મળી હતી. વિદ્યોત્તમાના પ્રેમસાદનથી તેમણે પરમ પ્રસિદ્ધ નાટક 'અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ'નું પ્રણયન કર્યું. મહારાજ અગ્નિમિત્ર વિક્રમાદિત્ય ને દેવી માલવિકાએ કવિવ્રજેથી (જન્યુઆરી ૧૯૦૧) ૧૯

ફેડોઆદી ઉરીફાઈ

પહેલું ઉનાગ મોઢું; ગીલું
છનામ: 'શાંતિનો સંદેશ-
વાદક' - અન્નર દેખાણી-
(કાંચી); ગીલું ઉનાગ:
'સંદેશ ને સાચી' - છીન-
બધુ (કલાલ) નોંધપાત્ર:
(૧) 'સન્ધ્યા સમયે ધર
બળી' - ચીનુઆઈ પટેલ.
(સિદ્ધપુર); (૨) 'સાંજનો'
અભ્યાસ' - નચિકેત મુન-
સિદ્ધ (મુંબાઈ).

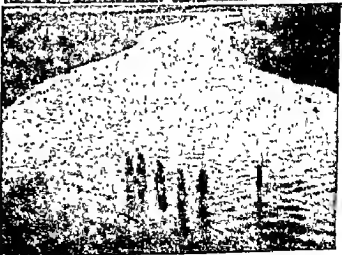
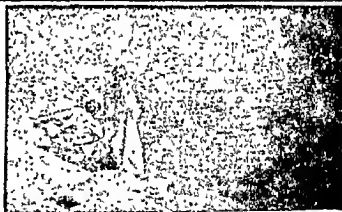
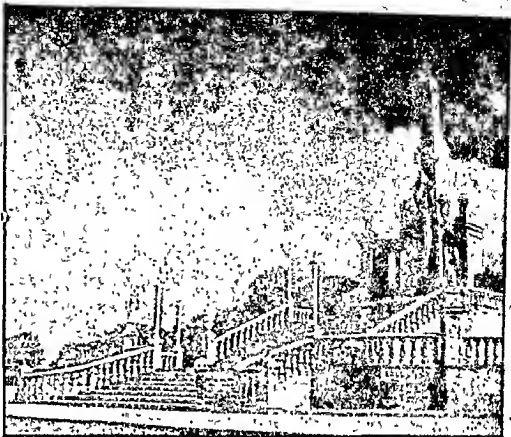
'શાંતિના સંદેશ-વાદક'
ક શુનું રંગરણ કરાવતા વા-
તાવરણથી બરેલું બાઈ અ-
ન્નર દેખાણીનું ચિત્ર પ્રભા-
વશાળી છે. તણ નમીનનાં
પગથિયાંથી આંકીનેલતરો-
તર હોથે આકાશનાં ફેસ-
ચિત્રે સુખીની સુચોનિત
અન્યતા બાંસી છે તે છાયા-
પ્રકાશની પસંદગી તેમજ
કલાકારની દૃષ્ટિને આભારી

છે. એમાં ચિત્રને વિશેષ ક્લાવ આપતા વાદ્યાંની નમાવટ
ચિત્રને અસરકારક બતાવે છે. પગથિયાં ચડતો આણસ ને
ગાળી બાળુના ખૂણ પાસેથી નતો હોત તેા ચિત્રચોજન
વધુ સુંદર બનત. આણસનું આંધું કાળા લાગમાભળી નય છે
તે દોષ છે; અનેરવાપત્યના ચિત્રોમા ને ન આવતા દેવાની
હમેશાં કાળજી રાખવી જોઈએ તે, મકાનની ત્રાસી બની
નતી રેખાઓ, આમાં પણ નમણી તરફ આવી મઠ છે.
એ બાકી ચિત્રની ટેકનિક પણ કલાગ છે.

બાઇ છીનબંધુના ચિત્રમાં વાતાવરણની અસર ને સંધો-
નને રસભર બતાવતી સ્ત્રીપાત્રની છટા, એને સારા છે;
પાણીનાંચિરાળ પટ સામે પગથિયાંકપરની રચના સમતુલ્ય
નળવે છે; પણ ટેકનિક સાધારણ છે.

બાઈ ચીનુઆઈ પટેલનું 'સન્ધ્યા સમયે ધરબળી' દરમ્યાં
પ્રશંત વહેતાં નીરના મીરંગબીર વાતાવરણની નમાવટ કરે
નેવા સૂર્યપ્રકાશના વ્યવહારની ગાંઠ નથી. પાણીની પટ
એનાંબની માનવાકૃતિઓની હારથી વાતાવરણ ગતિમાન
લાગે છે, પણ નમીન અને પાણીના પટની તેમજ પસાર
યતી આકૃતિની બહેચળીથી સુષોભ્ય બનતા સંધોજનને
ત્રાંસી બની પ્રએલી કિતિજ-રેખા અનેવાદન નળવી ટેકનિક
એક સારા ચિત્રને પોંગણું બનાવે છે.

બાઈ નચિકેત મુનસિસનું 'સાંજનો અભ્યાસ' છાયા
છબિના શુદ્ધ સાચવતો આદરણીય નમૂનો છે. પાત્રની
એકાગ્રતા ને સાંજની નીરવ શાંતિની તેમાં નમાવટ પણ છે.
આ નીચે સાંજનો રચનાને એકાગ્ર બતાવે છે. નીચે પણ
સંજ રૂપરેખામાંની નર નરી.

સરગવો

એ નાથી તો કાણુ અભવ્યં દશે ? એની શીશિનું સાક કે કદી કાણુ નહિ આમાં હોય ? સંસ્કૃતમાં તેને 'શિશુ' તથા 'શોભાનન', હિંદીમાં 'સુદાનના' કે 'સેગવા' ને મરાઠીમાં 'સેવગા' કહે છે. અંગ્રેજીમાં તે 'ડ્રમ-સ્ટિક ટ્રી' (Drum-stick Tree) ને નામે ઓળખાય છે. ઉપરાંત તેને 'ઇન્ડિયન હોર્સ-રેડિસ ટ્રી' (Indian Horseradish Tree) પણ કહે છે. તેનું શાસ્ત્રીય નામ 'મોરીંગા ઓલીફેરા' (Moringa oleifera, Gaertn.). હાલમાં તેનું નવું નામ 'મોરીંગા ઓલીફેરા' ('Moringa Oleifera', Lam.) પણ રાખવામાં આવ્યું છે.

હિંગાદય અને અવધનાં જંગલો તેનાં ઉત્પત્તિસ્થાનો; પશુ દિશિભરમાં તે ઘેરે ઉગાડવામાં આવે છે. તેનું આડ મુંદર દેખાવનું અને ગમ્યમ કદનું થાય છે. તેના ફળા માગે પર ફેંચાંલી હોય છે. તેની વિવિધ શાખાઓ પર તેનાં સંયુક્ત પાન એકાંતરે ગોઠવાયેલાં, અને તળિયે ઉપસેલી દાંડીવાળાં હોય છે. ભરૂંબાદીથી એપ્રિલ દરમિયાન સરગવાને ફૂલ ખેડે છે; એકે સપ્ટેમ્બર-ઓક્ટોબરમાં પણ તેને ફૂલો આવે છે. આ ફૂલો મુંદર અને મોટાં ઝૂમખાંમાં હોય છે અને તેનું વજન પચાલી ગ્રામ્સ હારનું હોય છે. સરગવાનું ફળ—શીંગ ૧૫થી ૮ ઇંચ લાંબું, સહેલું વળેલી અને નવ આંગાવાળી હોય છે. તેનાં બીજ ત્રણ આંગુલો તેમજ ત્રણ પાંચાંચાંમાં હોય છે. સરગવો બીજાં તેમજ કાષ્ઠકલમથી ઝીંગે છે. સરગવો અનેક રીતે ઉપયોગી છે. તેની

માસમાસના વૃક્ષવિશેષનો પરિચય આપતી લેખમાળા આપણી વનસ્પતિ-ઉપતોરક લેખક

પ્રો. જયંતીલાલ દેવશંકર ઝોઝા
એમ. એસ. સી.

સરગવાના મૂળની છાલ ગરમ પાતક ગણાય છે. સરગવાનો મુંદર તલના તેલ સાથે મેળવી શરીરીથી થતું શૂન્ય મોડાડવા માટે 'કાનમાં' દેડવામાં આવે છે. આ મુંદર દાંતના સડાથી થતાં કળતર માટે પણ ઉપયોગી ગણાય છે. સરગવાનાં મૂળ કદમાં, તીખાં, દાઢક અને કોતેજક ગણાય છે. તે મૂત્રલ, પિત્તસાવક અને શ્વાસરાગક ગણાય છે તથા શરીર તેમજ ફેફસાં માટે રાક્ષિયર્થક મનાય છે. ગળા તથા છાતીના પ્રભો, ઉધરસ, સોજા, હરસ, અછળું, વાઈ, હિરડીરિયા, લકરો, દમ, તાવ, ફેડનો દુખાવો વગેરે તે મટાડે છે. ચીરક અને સુક્રુતના ગત અનુસાર સરગવાનાં મૂળ અને બીજ સર્પદંશ માટે તેમજ સુક્રુતના મત અનુસાર તે ધાનને વાંછીના દંશ પર કપયોગી ગણાય છે. સિંહાનમાં તે સર્પદંશ માટે સરગવો ઘરગથ્થુ ઉપાય ગણાય છે; તેનાં તાંબેં પાન વાટીને સર્પદંશ પર ચોપડવામાં આવે છે અને તેનાં સર્પદંશનાં મૂળ, છાલ તથા પાનમાંથી રસ કાઢી થેન અગર મૂકાઈ આવી હોય તો નસકોટાંમાં દેડવામાં આવે છે; વળી તેનાં તાંબેં મૂળ અને છાલને ઢકાળે પણ વપાય છે.

છાલમાંથી ભઠ્ઠા રેસા નીળે છે તે સાદહીઓ, દોરડાં અને કાગળના વાવવાના ખપમાં આવે છે. તેનાં પાન, ફૂલ અને ફળ ખાવામાં વપરાય છે. સરગવાનાં ફૂલનું પણ રાક થાય છે. સરગવાનો મુંદર કાપડ છાપવામાં વપરાય છે. તેનાં પાન તથા ડાંખા દિઠમાં પછી ભપાએ ટોરોને ચાર માટે અપાય છે. સરગવાનાં બીજમાંથી ચોખ્ખું—લગભગ સફેદ—તેલ નીકળે છે તે કવોચમાં 'Ben oil' નામથી ઓળખાય છે; વળી તે ઉત્તમ 'ધ્યુ-બ્રિકન્ડ' ગણાયું હોય ધરિયાળાઓ ધરિયાળાંમાં જાંબવામાં તે વાપરે છે. ઉપરાંત અત્તર અને સુગંધીયાર તેથી બનાવવામાં પણ તે વપરાય છે.

સરગવાની ઔષધીય ઉપયોગિતા તે હિંદમાં ઘણા લાંબા સમયથી ભળીતી છે. આયુર્વેદના 'ભાવપ્રકાશ' તેમજ બીજ સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં પણ તેનો ઉલ્લેખ છે. આયુર્વેદમાં સરગવાનાં લગભગ બધાં અંગોને કપયોગી ગણ્યાં છે. તેના મૂળની છાલ તીક્ષ્ણ રુચિવાળી, ઉષ્ણ, મધુર, પેરુંત કષયિદ કઠકી હોય છે. તે પાચક, દાઢક અને દંબક ગણાય છે. તે વાત, કફ, બધા ત્રિદોષ તાવ, આંખના રોગો, હૃદયની ફરિયાદો, સોજા, અછળું, બેરોગની દુષ્ટિ, આંક, વાંદાં, કાનનો દુખાવો વગેરેમાં ઉપયોગી ગણાય છે. મુંબઈમાં સરગવાના મૂળની છાલને કાળો તાણમાં રોક કરવા માટે વપરાય છે. મેંકણમાં સરગવાના મૂળની છાલ તથા ચિનાનું મૂળ, પાંદરમાં ફેફડાંની ઘમગર સાથે વાટીને તેનો લાજા પર લેપ કરવામાં આવે છે.

સરગવાનાં પાન રવાદિઠ અને રીતલ છે. તે આંખનાં દરદો, વાત, શરદી, સુસ્તી, દમ વગેરેને મટાડે છે. તેનાં તાંબેં પાન વાટીને વાંદાં તેમજ બીજાં પ્રાણીઓના કરડવા પર ચોપડાય છે. મેંકણમાં સરગવાનાં પાનનો રસ કલકી કરાવવા માટે વપરાય છે. 'બીની' માં સરગવાની છાલ અને પાન વાટીને માથાના દુખાવા માટે કપાય પર ચોપડવામાં આવે છે. દેન્યગી આનામાં સરગવાનાં પાન આવી જાય કરીને ગાંઠને ઓગાળી નાખવા માટે તે પર ચોપડાય છે.

સરગવાનાં ફૂલ ગરમ, ફગિનારાક અને પોષિક ગણાય છે. તે સોજા, રનાશુઓનો રોગ કફ, વાત, ગાંઠને રોગોળની રુદિને મટાડે છે. સરગવાની શીંગ મધુર, તીખી તે હિમનાશક ગણાય છે અને તે કફ, પિત્તપ્રકોપ, કોઠ ને ગાંઠને મટાડે છે. હાંધોમાં સરગવાની શીંગને ઉપયોગ કાળભ તેમજ બેરોગના રોગો, સાંધાના દુખાવા, મુંદર, પશ્ચાત્ત વગેરે રોગો માટે કરે (અનુસંધાન પાઠ્ય) (ભા.યુ.આરી ૧૯૫૦) ૨૩

જંતુનાશક દર્દનિવારક અને આરોગ્યદાયક એક નવો વાયુ

લેખક-ડૉ. નરસિંહ મૂ. શાહ પીએચ. ડી.

ઓઝોન

સુદ્રઢિનારે એક નવની વાસ આવે છે એ તમારા ધ્યાનમાં રહેવું પડે છે. ઉપર એક પ્રકારની વાઙ્મી અનુભવાય છે એ તેમને જેમ જે રીતે વીજળીના કારણનામાં કાચનેમે ચાલી રહો હોય તેની પાસે એક પ્રકારની ઝંધ આવે છે એ તેમે અનુભવી છે. એ ઝંધ વાતાવરણમાં એક નવા વાયુને આજારી છે, એ જર્મન શાસ્ત્રિક રોનબાર્ડને ૧૮૪૦માં પુરવાર કરી બતાવ્યું. અને ઓક્ટોબર 'ઓઝો' એટલે 'હું રૂંધું છું.' એ ઉપરથી તેનું નામ પાડયું ઓઝોન.

ઓક્ટિલનપર આદેશવાયો હેલિજિનના પ્રાધિકારથી ઓઝોન વેરા થાય છે. દરિયાના પાણીમાં ફેરાનું આપીમનન થવાથી દરિયાની ઢવામાં ઓઝોન ઉત્પન્ન થાય છે. વાતાવરણના ઉપલા ધરેમાં પણ ઓઝોનનું અસ્તિત્વ પુરવાર થયું છે. બ્લુ પ્રમાણમાં હોય તો તે ઓઝોન લાંબગી આવે છે; પરંતુ તેનું પ્રમાણ વધી જાય તો ગળું કઠાય છે અને અંદરની વામડી વચરે છે તથા ઊંચી અસર થાય છે, પ્રવાહી ઓક્ટિલનને આદેશ વાયોલેટ કિરોળમાં રાખવાથી તેને રંગ ઘેરા વાદળા થાય છે, કારણકે તેમાં પ્રવાહી ઓઝોન ઉત્પન્ન થાય છે. વીજળીના પ્રચાર સામાન્ય થઈ ગયા પછી ઢવે ઓઝોનને આસ લેવા માટે સુદ્રઢિનારે ચા પવેત પર જવાની ભરૂર રહી નથી. શહેરમાં દીવાલખાનામાં બેઠાંજિમાં પણ એ જાતન દાખીને ઢવે ઓઝોન ભેળવી રાખાય છે.

ગંધક અને ફોરફોસ્ફોરસ ઓક્ટિલન વાયુ પણ બનુરૂપતા દાખવે છે. ઓઝોન એનું એક મોટું રૂપાંતર છે. ઓક્ટિલનમાં વીજલિક કિરણોનકરવાથી સામાન્ય ઓક્ટિલન વાયુમાં એક અનુલિપેક રંગ રાધ્ય છે. એટલે ઓઝોન બને છે. ઓક્ટિલનમાંથી આપ ઓઝોન બનાવવાનાં યંત્રોને ઓઝોનાઇઝર કહે છે. આંડી અને સાઇમેનના ઓઝોનાઇઝરની રચના સાવ સાદી છે. સાઇમેન ઓઝોનાઇઝરમાં બે કાચની નળીઓ હોય છે, જે નાના મોટા બ્યાસની હોવાથી એકબીજાની અંદર વેસાડી રાધાય છે. નહારની મોટી નળીની ઉપર અને અંદરની નાની નળીની અંદર કસારીનું પત્તારું ચીરેલાં હોય છે. પછી એ બે નળીઓની વચ્ચેની જગ્યામાં ઢવા ચા ઇલ ઓક્ટિલન પસાર કરવામાં આવે છે, અને ડાબા મોટાને તણુઆ કર્યા પિના વીજળી-મે પ્રવાહ લાદવામાં આવે છે. આ રીતે ઓક્ટિલનનું ઓઝોનમાં રપ ટકાં રૂપાંતર થઈ શકે છે. નો તણુઆ કરે તો ઓઝોનનું ઓક્ટિલનમાં વિઘટન થાય છે. મોટા પાયા પર ઓઝોન બનાવવાને સિદ્ધાંત પણ ઉપર મુજબ જ છે. આ રીતે મોટા મોટા ઓઝોનાઇઝરની રચના વિજાળ પાયાપર કરવામાં આવે છે.

ઓઝોન આહારોદ્ધી વાયુ છે અને ઓક્ટિલન કરતાં રાંદ મજે

કારે છે. એ રૂપાંતરને લગતાં રીપાઇન્ટ થાય છે એ તેની વિશિષ્ટતા છે. આને ઢવે ઓઝોન અનુભવીની વરુન રહી નથી. તેના ફેરફારે મહત્તાપૂર્ણ ઉપયોગી થાય છે. તે ખૂબ પ્રક્રિયાશીલ હોવાથી બંતુએને વાળી નાખે છે, તેથી તેને કપરોન પાણીના શુદ્ધીકરણમાં થાય છે. એક ધન મીટર પાણી માટે લગભગ એક મામ ઓઝોન જેટલો કાન્સ ફેરા કથોરીનને બદલે આને ઓઝોનને કપરોન કરી દોલેશ. રાંદદાંડ અને એવાં દહોમાંથી પ્રક્રિત મેળવી શકાય છે. ર્યાંની સીનનરીના પાણીમાં એક ધનરોડી મીટરમાં ૨૭ ૪૪૪૫૫ બંતુઆની ઢાબરી મેંથવામાં આવી હતી, તે ઓઝોન વરે ઇલ કરતાં એ પ્રમાણ લગભગ થયું—ગાજ બે બંતુઆ જેટલું તપાસમાં આવ્યું પડયું હતું. એક બીન પ્રથોમમાં લગભગ ૪૪ લાખ રૂપા બંતુઆ પાણીમાં ઉમેરવામાં આવ્યા; અને પછી તેને ઓઝોન વરે ઇલ કરવામાં આવ્યું. તે પશ્ચિમ પ્રથમ મુજબ જ આવ્યું આ ઉપરથી ઓઝોનની અસરકારતા સિદ્ધ થઈ ગયું છે. જર્મની, રશિયા ને બીજી રેશોમાં પણ ઢવે ઓઝોન પાણીની શુદ્ધિ માટે વપરાય છે.

મોથી રોગોની આરિપરકોમાં પણ ઢવે ઓઝોનને કપરોન થવા લાગ્યો છે. અમેરિકામાં ઓઝોન વેન્ડીસેરાન માટે ઢવે પ્રયત્નિત થઈ ચાલ્યું છે. લંડનની બજારે રેવેમાં અંદરનું વાતાવરણ ઇલ રાખવા માટે ઓઝોન જ વપરાય છે. આવાની ચીને બચી ન જાય એ માટે તેને કંડીયા રાખવામાં આવે છે. આવી કંડી વખારોનું વાતાવરણ ઇલ રાખવા માટે પણ ઓઝોન સંતોષકારક નીકળ્યું છે, મોટું નહિ પણ કોમ્પેટેલી વરુન પર તેથી રૂપ પતી પણ બની છે.

ઓઝોન પ્રબળ ઓક્સિડાઇઝિંગ એજન્ટ છે, તેથી તેજ, ચળી તેજ પ્રવાહીઓને સાફ કરવા માટે તેને ઉપયોગ થાય છે. ઓઝોનમાં રૂપ કાઢી પડી જાય છે અને તેની ભરગ બને છે. ૧૫૨ ઉપર તે રાસાયણિક અસર કરે છે વળી એ પોઝારકમ આયોડાઇડમાંથી અથેલીન છૂટું પાડી આવે છે.

દરિવાણુ માટે ઓઝોનને ઉપયોગ ઉલ પ્રારંભિક દરમાં છે અને એ એ સંશોધન વાલુ છે. પરંતુ આ સંજલ પ્રયોગ તો અદાં મેંથી લઈએ ઓલિય તેજ અને કોઢલીવ તેજમાં ઓઝોન મેળરીને આપવાથી ડાય, પોંડેશન, ફેરફારનાં ફરો, ન્યુમેનિયા અને હાઈફેરેન્સા જેવાં દહોમાં સરસ પશિયાળ આવ્યું છે. આપણુ રોમાં ઓઝોનને ઉપયોગ પાણીના શુદ્ધીકરણ માટે કરવાનું રાકે થાય તો અચરે વધી રહેવું મરણપ્રમાણ નાનું આવે એવાં સંકો નથી. આપણે આશા રાખીએ કે પ્રલોકીય તંદુરસ્તી અંધે આપણી સસાર મુનિરે પાસિદીઓને આરિશમાં રોગ્ય પવનાં લેવા મેરે.

સરખેલ

સરખવાનાં બીજા ગરમ, ઉત્તેજક, ફાડક અને લીખાં ગળુદ્ય છે. તે આખનાં રરરે, માથાને કુખાને, વાત મરેરે મટાડે છે. વળી એ બીજાને તેલ કોઢાંજીમાં રપ ઉપયોગી અણુય છે. બંગાળમાં સરખવાનાં બીજાનું તેલ સંલિપા ઉપર ખૂબ વપરાય છે. સિંધમાં સરખવાનાં બીજાને કંપેન્સાં અંગ્રેયી

ચલ રેરોને માટે થાય છે. સિંધનાં સરખવાનાં બીજા પાણી સાથે વાડી વેનમાં આપિ પર ચીરવેનમાં આવે છે.

કાચને મઢકરના સંશોધન અનુસાર સરખવાનાં બળાંએ સંપર્કે તેમજ બીજીના ફેરા પર નહારથી ચીપકવા માટે કે દેના તરીકે પીવા માટે બીજા અસરકારક અણુવાં છે.

સરખવાના બીજની લાડનું રસાયણિક અન્વેષણ થયું છે તે તેમાં 'મીરી-બીન' અને 'મીરી-બીન' નામનાં રાસાયણિક તત્ત્વો માલુમ પડ્યાં છે. 'મીરી-બીન' પ્રમાણમાં બીજા અસરકારક છે, પણ 'મીરી-બીન' રાંદક રવાણીય, કાનલુદ્ય ને રુરીના બામો પર અસર કરે છે.

પરશીર વર્ષ પહેલાં

અંક ૧૩ • પોપ ૧૯૮૧ (લાન્સુઆરી ૧૯૨૫)

આર'નો કદબલ થયો તે કાળ અસહકારના કદબલ પછીના સમય હતો. જ્યારે બળવાન સહનતાની સાથે પ્રભને ભક્ત કરવાને તૈયાર થયા ત્યાંખનું બલ પ્રત્યાધી, ગાંધીજીની ગાંધીને સર્વ લેખકો તેનામાં તેનું પ્રકાશના હયા. બીજા વર્ષના પહેલાં એકાદાં શ્રી ગણવન્તાય કાકર, રામાનારાયણ પાકર, પ્રકાસાદેળ કાલેશ્વર આદિની દેશભાની મેળી વાનગીઓ હતી.

કુસ્મનેના હલ્લા સામે દક્ષર ગ્રીવની નાખા પવત વપરની એક મહીના દિવેર સારદાર તથા તેના શ્રી શેનિકો રવરાસુખમાં બીજી અર્ધા છતાં, એમણે પોતાના કુસ્મનેની વીરતાની પણ કેવા કહાર હલેરે કહર હલેલી તેનું નિરપણ દર્શક કાળ 'શેરહેરો' શ્રી બ. ક. કાકરે એક અંગેષ્ટ બેલેટ વરથી એ એકમાં આપેલું.

કાકાસાદેળ કાલેશ્વરે 'પારસી આંખે' એ ગવાણાનીએ આર પગેના રૂપમાં, એમણેને આપણે કેવા દેખાતા હતા, અને તેની રહેલ એક દિહીએ કેવી રીતે કથો તેનું સરળ સુંદર આલેખન કરેલું. એ આખું આલેખન વતારમાં તો બહુ લંબાણ મળ્યું હતું; પણ એના થોડા કંઠારાથી એમને ખ્યાલ આવ્યો સાથે શ્રી રાજગનાં હાથાચિત્રો પણ દર્શાવ્યાં [અંગેષ્ટ બાળકોને એમના પિતાએ દિવેલી લખેલી પણ]

બહાવં બાળકો,

અહીં તમારા કાકા સાથે શેરીએમાં ફરવાનો ગમે રીતબ છે... દિહી છાકરાઓ નહીં પ્રોટ થઈ જાય છે. કાપી વચમાં તેઓ કાગે ચરે છે; ને આસરે શેરીએ વર્ષની કમરે તે તેઓ પરણે છે! છાકરી તેા એવી છે બેચાર વર્ષ વહેલી પરણે છે! પછાખરા છાકરા તેા નિશ્ચયે ન્હાય છે; પણ છાકરીઓ કમચિત ન્હાય છે. તે બાપક તેા, આવતાં શીખી કે ધરમાગ-પણે બાગે એવરે નવાનું રાક કરે છે. દોલતમંદ પિતા પોતાની દીકરીને ધરના બેદરબ બાગમાં પૂરી રાખે છે. ધરનાં માણસો સિવાય બીજું કોઈ તેમના અદેશ સુધારું નહીં રાકે નથી. વળી બહારની નીએ ત્યારે તેઓ ગાયાળી પણ સુધી બુરજો આદી થાય છે. ને સુંદર સુકિયાં તેઓ વચે રહે છે તેને વિશે તેમને જ્ઞાન નથી દોલું. તેમના બેરકાઓ સુંદર હોય છે, તેમની સાકીઓ કમલ હોય છે અને તેમનાં નરનાકાર આકર્ષક તથા મોહક હોય છે; પણ અમે તેમ તેમ તેઓ આખરે તેા ફેરી ન રે!

અહીં કાલેલું તમારા કાકા સાથે એક ગાઢી નિશાળે ગયો હતો. ...કેટલાક છાકરાઓએ પોતાની ગોપણી બહુ સાકી રીતે વાંધી અને અધરા અધરા કાપકાઓ ગળ્યા. તેઓએ 'જાડ સેલેવ ધકિંગ'નું ગીત મને આઈ સંભળાવ્યું. એ એમની બાપમાં રચેલું હતું.....

[પોતાની આદિય]

[કુસ્મનેની બાળકોએ એમના પિતા પર લખેલા પત્રો]

ખ્યાસ પિતામહી, તમારે કામળ મજરી, કામળ વાંચાને વિશીને થયું કે દિંદુસ્તાનની બાળકો કેવાં દોતાં હશે એ બેચાર દિંદુસ્તાન નજરે એક આવીએ પણ કોણાદન કહે છે કે દિંદુસ્તાનમાં જનરા જનરા વાય હોય છે

અને કોકવાર તેા સેરી સર્પો પણ પથારીમાં આવી ચડે છે! એટલે વિશીનો દિંદુસ્તાન જવાનો કસાદ મોલો પડયો છે. દિંદુસ્તાનના છાકરાઓ વાપણી ખીતા નથી. મને લાગે છે, છાકરીઓ બીની હશે તેથી ન્હા તેમને ધર બહાર જવા દેતા નહિ હોય. તમે દિંદુસ્તાનની છાકરીઓને કેમ ન કહેા કે તેઓ અહીં આવીને રહેા? અહીં તેમને ફરવાહરવાની છૂટ મળશે; અને વાય તેા અહીં ફક્ત ગોપણીમાં જ બેવાને મળે.

તમારી વગેશની દીકરી એલિવિયા

બહાવં બાળકો,

એલિવિયાએ મઠ ગેલમાં તમને કામળ લખ્યા પછી આપણા પંચોશી દેવર સાકીમને ત્યાં દિંદુસ્તાનનો એક માણસ આવેલો હતો, તેને અમે બપા બેવા મયા. અમે ધાર્યું હતું કે એ એમની જોરે કોઈ કાલો હબરી હશે. પણ તે તેા કોઈ દેવ્યમન કે હઈલિયન જેવા ન્હાવેલો હતો! અને એજેષ્ટ બેલેટ ત્યારે પણ હઈલિયન જેવા પહેલો કમાર કરે. તેને અમે તમરો કામળ બતાવ્યો. તે કહે છે 'તમે લખ્યું છે એ મોટે ભાગે રાહેરો વિષે ન સાચું છે. મામલકીમાં છાકરીઓને છાકરાઓ નહીં ન છૂટ હોય છે.' મેં તેને દિંદુસ્તાનના છાકરી વિષે પૂછ્યું, મેં કહ્યું, તમે કેવા ખરાબ લોકો કે છાકરીઓને ધરમાં ન પૂરી રાખો છો? મારા સવાલનો જવાબ આવતાં તે માણસ કંઈક મુકાયો. એક નિસારો નાખી એણે કહ્યું, 'તમારા પિતાશ્રીએ લખી છે એ વાત, વાત વતી સાચી છે; પણ એનો આઈ એ નથી કે અમને આપણી દીકરીઓ વહલી નથી. અમારે ત્યાં ઉકારીઓ બહુ નાની હોય ત્યારથી ન્હાને તેના પંતિને ત્યાં રહેવા નહું પડે છે. વળી પોતાનો પતિ પણ છાકરી પોતે પસંદ નથી કરી, પણ માણસો ન પસંદ કરે છે. ખરાબ લોકો પોતાની છાકરી તરફ કે સો તરફ જુએ એ અમારા દેશના મરદો પસંદ કરતા નથી અને તેટલા માટે ન્હાને ધર બહાર જવા દેવામાં આવતી નથી. હવે એ રિવાજ મોલો પડતો ન્હાય છે અને સ્ત્રીઓને વધુ ને વધુ છૂટ મળતી જાય છે. સ્ત્રીઓને ધરમાં ન રહેવું પડે એ તેમને માટે ફેર નથી. તેમના કપર અનુવિશ્વાસ નથી, પણ સ્ત્રીઓને ફક્તની પેટે સાચવની નેહકોએ જખાલથી પોતેલો બેલો. કપાય હતો. કુસ્મનેના-અજળતાન વરફી તે દિંદુસ્તાનમાં આવેલો; પરંતુ તે પણ આખા દિંદુસ્તાનમાં નથી ફક્ત મુલકની કાકરીકમાં એ રિવાજ છે ન્હા નહિ.' પછી મેં એને 'જાડ સેલેવ ધકિંગ' ગાવાનું કહ્યું. એણે ના પાડી. મેં કહ્યું 'તમારે નહિ આવડતું હોય.' એ કહે, 'ના, આવરે તેા છે. મું નાનો હતો ત્યારે પિતારિયા રાખીનું રાખ દળું. એ આમને પસંદ હતું, ત્યારે અમે 'જાડ સેલેવ ધકિંગ' ગાતા. હવે તમારા રાખ વિષે અમને પ્રેમ રહ્યો નથી.' એ સાંકડે આપણે પિત્રી લાલચેળ થઈ ગયા અને પૂછ્યું, 'કેમ?' એના જવાબમાં એણે એટલું બધું કહ્યું, કે તે મે સાચું હોય તેા, સાચે ન્હા, મને પોતાને એજેષ્ટ અજળતાનું સરખ ન જાણે. તમે જરૂર અમને કામળ લખી સાચો ચિત્રવળી વાહેા કરશે.

—તમારી આજાપારકે દીકરી કંથરામન (લાન્સુઆરી ૧૯૫૦) ૨૫

ફેટ પોતાનો કાગળ તમને મોકલવો પહેલાં મને વંચાવ્યા. સાચે જ, તે દિવસે મને થયું કે પેલા હિંદુનું ગાથું બાંધી નાખ્યું. રેવરેન્ડ સાઈમન બધી વાત સારી રીતે સાંભળતા હતા, આપણા બુદ્ધિમાની પાતે આજ્ઞાની હતી ત્યારે સાલ થવાને બદલે તેઓ ફિક્કા પડી ગયા. અઈ કાલે એ હિંદુ મને રસ્તા ઉપર મળ્યો હતો. તે એને હોમો રાખી હતું. તે કાલે કહેલી વાત પુરવાર કર, નહિ તે તારી કાગળી નાંદિયે કાંઈ બદલ માફી માગ. તું કાયર નહિ હો તે બેમાંથી એક અંદર કરીશ." એ મને ત્યાંથી સીધો બુકસેલરને ત્યાં કહી ગયા, અને મને "અબ્રુલસર" નામની ચોપડી આપી. તે આપણા એક એન્જેલ ન હજીવેલી છે. જી. હાઈમન એન્જેલ છે અને હિંદુસ્તાનમાં રહી આવેલા છે. રસ્તે એ ચોપડી હું આપી વાંચી ગયા. ફેટ પણ વાંચી ગય. આપની કાલે પેલા હિંદુ રેવરેન્ડ સાઈમનને ત્યાં કરી આવવાનો છે. એણે મને ત્યાં મળવાનું કહ્યું છે. કહ્યું મેં હજીને ત્યાં જઈશ એ હું નહોતો નથી. પણ નહવડ તે એ મને સામે કાયર નહિ હશે કે મું સાચે જ આપણે જીવા યઈ ગયા છીએ કે મને થાય છે કે હું આઈ. સી. એસ.ને ગાટે તેયારી કરે એના કરતાં મિશનરી યજ્ઞને હિંદુસ્તાનમાં તરફ. કાઈ નહિ તે ત્યાંના લોકોને એન્જેલ તો કહીશ કે એન્જેલ કાગ બગડી હશે. પણ ખિસ્તી ધર્મે હજી બચવો નથી. — તમારો વધારે એલો દીકરો લિવિંગમ. શ્રી રાગનારાયણ પાકે "વાર્ય"ની સદીથી, "રઘુવંશ"માંથી રાત્રી "દિલીપના અત્યાચાર"નો એક સેન્ટરી પ્રસંગ આસિખરો હતો, જેમાં એ નિસંતાન રાત્રી વસિષ્ઠ ઋષિએ નિરોરોલા ઉપચાર અનુસાર યુવક પ્રાપ્તિ માટે એ કમિની ગાય નદિની ની સેવક કરે છે, તે દરમિયાન હિંમોલ્લભનાં નેમણામાં વસતી એ ગાય વર શિવને બજા કુંભોદર સિંહ રૂપે આકર્ષણ કરે છે અને દિલીપ તેની સામે શરણ આપી કરવા બતાવે ફાવેતો નથી. તેનું સાચું મારણ બમ્બી કહીલોપ એ કામરૂદ્ધ મુશ્કિલી પુત્રી નકિનીને બચાવવા. પોતાની ભતસિંહને આપવા તૈયાર થાય છે, એ સમયના તેજસ્વી સંવાદ શ્રી રવિશંકર રાવળના નિરંજી ચિત્ર સાથે એમાં આપેલો.

કુમારોના વિરમદાખતી એક અને સાહસમરી ને વાર્તાઓની પહેલ "કુમાર" હતી. તે પેરી આ અંકમાંની (કાચ પ્રથમ) વાર્તા "બ્રિટિશનની બ્રિમ"ના લેખક (અને "કુમાર" હરતલિખિત હવ ત્યારે તેના એક આદિ તેત્રી) શ્રી ઉપેન્દ્ર બહે આને તો સૌકષ્ટના વડા એન્જનિયર છે. "સામી પર્વાનાવાની પાછળ કું હરો?"

"મૃત્યુ" જુલિયાએ જવાબ દીધો: "મૃત્યુ એ પર્વતપ્રાણા એન્જેલો જયા છે, પણ તેમાંથી કાઈ ગાથું ફૂં નથી. બલિદાનાની એ ભૂમિમાં નવારને ઝડપી લેવા સૂચ્યે તેવારે જ મેં કું છે....."

એના ઉપાદ સાચે રાક થતી એ વાર્તામાં, એ એક ઉદવવા ગયલા એ અમર કાકાસોના સાહસનું દોષાંચ અડાં કરત આલેખન છે.

"પૂછા તેત્રી" એ ગથાના નીચે નિહાસ્ય એ તરફથી આપતા પ્રશ્નો ને ઉત્તર આપતા તેના નમૂના પણ મેં પાછા લેવા છે:

"દીવાની ભ્યોત જીવી કેમ આવે છે? દીવા સળગાવીએ એટલે આપસાની હવા ગરમ થાય છે, અને તેથી તે હવા પાવળી બની જાય થકે છે. આમ જીવે અદ્યતો હવાને પ્રગટાવ્યોતને જીવી રાખ્યા કરે છે. પવનને જાણે આજે તો ભ્યોત નીચી નય.

"આજુનો પહેલો કાગળ" એ ગથાના નીચે શ્રી રોકર કાલેકરે, જોડિયામાંથી એક પુત્રે લખેલા પત્રના રૂપમાં, એનાં લખાં પાછાં એક એ ને નિરંજી આવાંકિત આલેખન કરે છે તે, હાથથી સજાર રીતે

હતાયું છે. એનું સાદિલ્ય આપણે ત્યાં બહુ મૂલ્ય લગાવે છે, એ વાંચા પત્રમાંથી એક વાતની આગળ:

"બીને પણ મેટા અન્ન" મને થયો છે. હું હવે રીડેન્સ એ

તમારી ઉચ્ચાદરી. મારા મન માં આ વાત બહુ વિષય રૂપ થયોતી હતી. બિલ્ડીએ કહી ઉપર બાથે છે અને ત્રાસ મારે છે તેના મેં એક ઉપાચાર શોધી કાઢ્યો એક વિષય મારાતર નિરાળમાં આપતાં મેં હું મેટરે જે ગાથે એ પ્રશ્ન ઉપર રાખીને સામનવાનો નિષ્કર્ષ કર્યો અને પ્રશ્નમને મારે મેં મારતરની પુરસ્ક્રામિ રાંધણીએ બિલ્ડી મારી. એકલામાં મારાતરને આપાળ આણે અને તે રીધારૂપ નમ્યાએ એટલી ગયા. પેલી ટાંખી કાઢવાને વખત ન અબધા. મારતરે દોડેલાં મિત્ર આબ્યા હોવા પુરસ્ક્રામ ઉપર મેં કા. — મેં કા રોના કે તરત ન શક પાડતા કહ્યા અને બિલ્ડીને મને સારી પેટ માર્યો. હવે મારી

પણ તેજ નમ્યા દુખની દોષાધી આ કાગળ પણ બેસી ગયો નહવડું.

કવિ વિષ્ણુવન વ્યાસનાં કાવ્યો તેા આત આબ્યા ન કરતાં. તે પેરી આ અંકમાંના કાવ્ય "કોમાર"માંના "કુમાર"ના આલેખનની એક વાતથી હરિત આકળની અંદર જેની બારકરની ભ્યોતિ થયો; આટોરી યોવતની એરી તન માટે ભ્યોતિ અમે;

કામનીય હાંતિ, હલ્લવ હલ્લર: વિભવંત દો બાજુ રૂમર આશાને એ અપુટ ખમ્બો, અબજા હવનામનની પાછા; હવતરની ભ્યોતે ભ્યોતિ, માનવ-કુતો રસ પ્રેમોભ્ય; કુમુમાયુષ નવ-ધનુરેકાર: વિભવંત દો કાચ કુમાર.

કવિશ્રી નાનાલાલની પ્રારિત સાથે પ્રાટીકી શ્રી શુક્લાલ દુત્રની "કુલપતરી" "કુમાર"માં ન પ્રથમ પ્રકટ થયેલી. તેમાંની વાતની:

"મેં અવતરું કહ્યું થે કહ્યું નથી.

ભ્યારે તારાથી નેમણે વાઈ કું ત્યારે મારી સર્વ શક્તિએ અકોપ થઈ ભથ છે; અને ભ્યારે મું તનક હોય છે ત્યારે હું તારા સોઈર્થે મુગ્ધ થઈ ભઈ છું

મું ન કહે કે હું શ્રી રીતે કાંઈ કહું"

અને, મંધીએ નિર્ધાર્યો માને કે શીને એ કાગળમાં લખેમાં સંખા- નેમ હવાભ્યોમાંથી આજારનાર કાગલાવાકર એ પેરીનો એક ભુ માર

"નિર્ધારે ને રેવળ આલખિયાનું સાખન માને છે તેને આલખિયા અધુ અચી નથી; અને કે નિર્ધારે ખીલજવાની સૂચ સુચિથી નિર્ધારે એને છે તેને આલખિયા એની મેલે અધા રહે છે નિર્ધાર્યો નીકરે રેવળ તેને નીકરે કે તમ્બોનો પમા રાક થઈ ભથ એનું કે નિર્ધાર્યો થીક તમને ખત થતી દે તે તેા તમને અચંખ બનાવે છે. પણ પ્રકાશને શક્તિ તમારામાં નહિ રહે. બની નિર્ધાર્યો તેા તમને માત્ર મુશીબત સામે ટી રહેવાની ને તેમાંથી નીકરે ભવાની શક્તિ આપે."

Our Friends Abroad

[જગત્સંપર્ક સાધતો પત્રચિત્ર-વિભાગ]

આ નીચેના પત્રો 'પત્રચિત્ર'ના નથી પણ પરદેશના તે છે ન

એના લેખક મી હરપ્રસાદ બહે એકદલ દાયકો બાલશિક્ષણની સાધના કરી છે અને

પોતાની એ શક્તિઓ માટે, ઝેડગ મૉન્ટરેસોરી હિંદમાં હતાં ત્યારની એમની પ્રસંસા મેળવી છે. એ કપાસના એ ફલવની બનીને પરદેશમાં એમને કેવું અમર્યાદન અપાવ્યું છે તેની, તથા હંમેશના સૈદ્ધાંતિક અને સામાજિક જીવનની માહિતી આપતા તેમના આ પત્રો રસસ્પર્શ નીવડશે.

મુરબ્બીશી રવિશાહ,

મૉન્ટરેસોરી પરિષદમાં એકવીસ દેશના રાજકીય ને શૈક્ષણિક પ્રતિનિધિઓ દાખલ દતા. અનેક બાપણે થયાં. સૌ બાપણેનો પ્રધાન ચાર Peace & Education હતો. પદ્ધતિના નિષ્ણાતોમાં મારું બાપણ 'Observations of a child from six months till six years' ઘણી ઘણી કક્ષાનું ગણાયું. સર્વ દેશના પ્રતિનિધિઓએ મને ખૂબ ન અભિનંદન આપ્યાં. વળી સગમ પરિવહની સમાલોચના કરતાં ડૉ. મૉન્ટરેસોરી એ મને બહુમાન આપ્યું. તેમણે સમગ્ર દેશોને હંદેશીને કહ્યું, 'Mr. Bhatt's experience is an exemplary one in the educational world.' મારા અગિયાર વર્ષના કરેલા પ્રયાગનું સારૂં મનેમળ્યું, આને પરિણામે મને રિવરક્રોન્ડ, કૉન્સ, હૉલ્ડેન્ડ, રવીન્ડ અને હૉન્ડનથી બાપણે કરવા માટે નિમંત્રણો મળ્યાં. વળી હૉન્ડનની Psychological associationના અધિકારી ડૉ. રમાઈ તરફથી મને આ બાપણને પુરતકમાં રિપુટમાં પછી આપવા વિનંતિ કરવામાં આવી અને પ્રકાશન તેમણે માથે લેવા પડ્યું. આમ યુરોપમાં મારી આગેય કાર્યક્રમ મુંદરીતે નહોતો દત્તો, તેવામાં એના પ્રતિભાસપત્ર કેળવણીશાસ્ત્ર એ મને બર્મિંગહામ યુનિવર્સિટીમાં Child Psychology અને Educational Psychologyનું દરિજિનિદ્ધ વિચારવાનું મળ્યું. હું તે પ્રમુખ એટ નહિ તે તો કોઈએ નહિ, બધા ન લખે છે Pl.D. હશે. સૌએ મારા માટે મહામહુ પત્રો આપ્યાં, મને વિચાર થયો કે હૉન્ડન કેમ ન લખે ? આપણી embassyને મળ્યો. તેમણે મને કહ્યું, બર્મિંગહામ Child Psychology માટે વધુ પ્રતિષ્ઠિત છે. પણ આ બધી રહિયુરત યુનિવર્સિટીમાં અમુક સમય પહેલાં અરજ કરવી ન લેઈએ; ઍન્સયુએટ હોવા લેઈએ. છતાં મારી અરજ સાથે મારું બાપણ મોકલ્યું. મને interview માટે લેઈ અને બર્મિંગહામ બોલાવ્યો. બન્ને જગાએ ને પ્રકાશનની વચન તેને de-lection committeeના penel ઉપર મે ખૂબ સુંદર અસર કરી. સૌ હમેશવારોમાંથી વીસ ન પસંદ થયો. સૌ જુદાજુદા દેશના કેળવણી ખાતા તરફથી મોકલાયેલા હતા. બધા પ્રથમ કક્ષાના ને દસદસ વર્ષના અનુભવી શિક્ષકો, હન્ડેપેક્ટરો ને ટ્રેનિંગ કૉલેજના લેક્ચરર દતા. આમાં મને રયાન મળતાં મને લાગ્યું છે આ એક સફળાવની માત છે. હૉન્ડન અને બર્મિંગહામ બન્ને જગાએ ને પ્રકાશન થયો. પણ બર્મિંગહામનો કોર્સ મજા લેવા પ્રકારનો દોષાવી હતું એને લેવાયો.

અહીં અભ્યાસ એટલો સખત છે અને એટલા બધા કલાકનું કામ માગે છે કે અભ્યાસોતર કોઈ પણ કામ કરવાનો અવકાશ રહેતો નથી. સવારના આઠથી સાંજના છ સુધી સતત યુનિવર્સિટીમાં કામ રહે છે, અને પછી થોડે આવી થયેલગ પાંચેક કલાકનું કામ રહે છે. યુરોપ આભી ત્યારે કમ્પાન ને હાલી કે મારે બાર મહિના રહેવું પડશે પણ દવે તો દો આસન કરી જતું દૈન્ય સુધી યુરોપમાં ન હું.

પ્રિય બાઈશી આચાર્યશ્રી,

હું મૂળ આભો આન્તરાષ્ટ્રીય મૉન્ટરેસોરી પરિષદમાં બાપણ કરવા. પણ મૉન્ટરેસોરી ને અન્ય પદ્ધતિએ ચાલેલી શાળાઓનું અવલોકન કરવા ને એ નાનકડો કાર્યક્રમ વેગળો મૂકી ઘણી મોટી જવાબદારી લઈને અહીં બેસી ગયો. આને હવે પાંચ મહિના યુરોપમાં આભો પછી હું તમને સંબંધે કહું છું કે ને યાતનાઓ, ને સંચયો અને ને અકસ્થ અભુત્તવા લેવા પડ્યા છે તેથી તો મને શિક્ષણનો સાચો માર્ગ દાખ લાગ્યો છે. પરમાત્માએ કેવળ કૃપા કરી કે મને કેવળ પ્રિસિડેન્ટિયલ યુનિવર્સિટીમાં આશ્રય એવું રયાન અપાવ્યું. અહીં કેવળ બેસી સંસ્કરણ કે પ્રવાસથી શિક્ષણનું સાચું હાઈ બાપણ મળે ન નહિ, અહીંની શાળાઓમાં ને પલાઈ મારીને બેસવાની તક મળે તો ન અહીંના શિક્ષણનો, અહીંના સમાજનો ને અહીંના શિક્ષકો કે માળાઓનો પરિચય થાય...આ દેશના લોકો ઘણા ચતુર છે, દીર્ઘદષિવાળા છે. સાચા democrat છે. આ દેશમાં કૉમ્યુનિસ્ટની સંખ્યા ઘણી ઘણી છે, છતાં એ આ દેશમાં કૉમ્યુનિસ્ટ આવતાં હજી ઘણી વાર લાગશે. તેનાં કારણો નીચે મુજબ Labourને સંપૂર્ણ સંતોષ આપવા પૂરતો પ્રયાન સતત ચાલુ હોય છે. અહીંનો કોઈ પણ માણસ મુખ્ય ન રહે, કપડાં વિના કે ધરનાર વિના ન રહે, તેમજ માટે કોઈ પણ ધંધા માટે-પછી તે બસ કંઈકરનો હોય કે ધરમાં કામ કરનારી બાઈનો હોય, કે આડું માળવાનો કે પોસ્ટમેનનો હોય-તો પણ તેનો સાપ્તાહિક દર (પગાર) ૪ પૌડ ૧૦ શિ. થી ઓછો હોઈ શકે નહિ. આથી વધારે હોય, પણ આટલો Basic salary તો ખરો ન, અહીંનું જીવન ખર્ચાળ છે, મોંઘવારી પણ છે; છતાં આ પગાર એક વર્ગ માટે પૂરતો છે. ને માણસ એકલો ન હોય તો અને તેને સિગારેટ સિગારેટથી જીવન ન હોય તો તે આટલી રકમમાં ધણી ન સંતોષ કારકરીતે રહી શકે. એક કાજલો આપું. ધારો કે આંબો માણસ કોઈ કુટુંબમાં રહે તો તેણે અઠવાડિક વધુમાં વધુ ૨ પૌડ ૧૦ શિ. આપવા પડે. તેમાં સવારનો નારેતો, સાંજનું ખાણું, શાંતિનાં આ ને નારેતો, તેમજ રહેવાનું ભગાં તેની પચારી, લાઈટ, બાપસપણે આવી ગયું-તથા ઓરડો સંપૂર્ણ સંલેવેલો Furnish કરેલો મળે. ફર્નિશ-ઓરડામાં સામાન્યરીતે બે માણસો રહેતા હોય. બપોરનું ભોજન કોઈ પણ હોટલમાં કે રેસ્ટોરાંમાં લઈ લે. આ લંચમાં વધુમાં વધુ ૨ શિ. ૩ પેન્સનું ન ખાણું મળી શકે; પણ ધણે ભારે લોકો ૨ શિ. વિંચથી વધુ ખર્ચતા નથી. Working class તો આ ખાણું રહેતા શિક્ષકમાં પતાવે છે. વળી શાંતિ અને સિવારે તો ને વધુમાં હોટલ હોય ત્યાં Lunch પણ આપવામાં આવે. આથી વધુમાં વધુ અન્ય ૧૫ શિલિંગ થાય. સિગારેટમાં પેસા વધારે થાય, પણ તે તો સૌની ઇચ્છા મુજબ છે. રહેવા ખાવાનું અર્થ ૨ પૌડ ૧૦ શિ + ૧૫ = ૩ પૌડ ૫ શિ. થાય. એટલે, કપડાં વગેરેનું અર્થ અ-

ભૂમ. ડૉક્ટરનું કે કલાનું કાંઈ પણ ખર્ચ આપ્યા રાખ્યા નથી. ડૉક્ટરને કેસ પ્રમાણે શાળા પૈસા આપે, વળી દવા માટે હિમરેટની રકમનો રકમ કલાક લેવાડી હોય. ડૉક્ટરને ટેલિફોન ફોન તો ઘેર આવી નહય. તમે ડૉક્ટરને ગમે તેટલી જખમ લેવાંથી રોકો. દવાખાનાં પણ કલમ પ્રકારનાં, ન્યાં ફરોને યર કરતાં પણ સારી માનજત મળે. ડૉક્ટરને મન પૈસાદાર, મધ્યમ કે ગરીબ સરખાજ, ડાહ્યુ કે તેને તો ફરડી પાસેથી પૈસા લેવાના હોતા ન નથી. આ સમયકાળી પ્રબલને ધણી ન રાહત છે. નોકે આ હજી પ્રાયોગિક દશામાં છે. આમાં ને આ પ્રબલ સફળ થશે તો આ પદ્ધતિ આશ્ચર્યક નથી. પણ ને અઘરું નજીયારી તે પ્રિન્સિપાલ હીઠ ૧ સિલિન રાખવા વિચાર કરે છે.

હવે શિક્ષણ સંબંધી : નસેરી શાળાઓથી માંડી મૅટ્રિક સુધીનું શિક્ષણ વર્દન પદ્ધતિ. મરદતને અર્થેથી, ચોપડીઓને રેડસનરીના ખર્ચે નહિ. બધું જ શાળા પૂરું પાડે. પાંચથી ૧૫ વર્ષ સુધી શિક્ષણ રાખવાત. ૧૫થી ૧૭માં મરદત છે કે નહિ તેની ચોક્કસ માહિતી નથી. વિદ્યાર્થી ૧૭ વર્ષે મૅટ્રિક પાસ થાય છે. પણ અહીંની પ્રશ્નિકાઓ ફેર છે.

નસેરી શાળાઓ એ પ્રકારની છે. 'ડે નસેરી' અને 'નસેરી'. જે શાળાઓમાં માળખા કામ કમર નહોતો હોય તે બાળકને માળખા સ્વચારના સાત વારગે આવી શાળાઓમાં મૂકી નહય અને અન્યે સાત વારગે લઈ નહય. પણ આની શાળાઓમાં શિક્ષક બાળકને મા કરતાં પણ અધિક જવાબથી સામરે. નસેરી શાળાઓમાં બાળકો સામાન્યતઃ બેથી પાંચ વર્ષ પૂર્વે રહે. પછી ૫થી ૭ ઇન્ફન્ટ શાળાઓમાં ને ૭ થી ૧૨ જુનિયર કે પ્રાયમરી શાળાઓમાં ને ૧૧+ (પૂરું થતાં) બાળકો હાઇસ્કૂલમાં નહય. અગિયાર વર્ષ સુધી બાળકને તેમજીકાને કોઈ પણ પ્રારાને બોલે નહિ. આ વર્ષે દરમિયાન પરીક્ષાને વર્ષે જુલિજીયાની પરીક્ષા કરાડીઓથી (બાળક ન જલ્લે તેની રીતે) થકાસલામાં આવે પણ આ કરાડીમાં નાપાસ થાય તોપણ બાળકને એક વર્ષ પાછળ મૂકવામાં ન આવે. અહીંના સર્વે કોલેજીકરો માને છે કે બાળકને એક ને ઘેરજીયાં જે વર્ષ રાખવાથી કે ગરમી પાડવાથી તેને માનસિક પક્ષે પલ્લે પડેલો છે, એ કહી બેરવાઈ કરી રહાતો નથી. ૧૧+ આ ગરમે સંકલિષ્ણ બંધ થાય છે, કારણકે અહીં સી માને છે કે ૧૨ વર્ષની ગરમે બંને નહિ(સેર)ના પ્રકો લુટા પ્રકારના હોય છે. આથી ૧૨ થી ૧૭ ડાકરા-ડાકરીની નિશાળો જુડી; કોલેજમાં પણ સંકલિષ્ણ.

હાઈસ્કૂલના જુડ પ્રકાર કરવામાં આવ્યો છે. ગ્રામર સ્કૂલ, સેકંડરી કોલેજ અને ટેકનિકલ સ્કૂલ ૧૧+ (૧૨ પૂરું થતાં) વિદ્યાર્થીને આવ સ્ક્રિપ્ટ અને બાપાને ન test આપવામાં આવે. પતિહાસ, બેરોળ, વિજ્ઞાન વગેરેનો નહિ. નોકે આ કરાડીમાં સામાન્ય જ્ઞાનની પરીક્ષા તેમ હોય ન; પણ તે બાપાની test તરીકે. સામાન્ય જ્ઞાન તરીકે પણ નહિ. ગણિત અને બેઝમની કરાડી કમરથી વિદ્યાર્થી દવા પ્રકારની શાળામાં કયાં જવા લાયક છે તે નહીં થાય. આમાં ગ્રામર સ્કૂલમાં જવા માટે ઘણી કાંચી કક્ષા જોઈએ. કારણકે ત્યાંયા વિદ્યાર્થીઓ યુનિવર્સિટીમાં બેસવાના. આથી આમાં ગ્રામરીસ ન દક્ષા વિદ્યાર્થી લેવાય, અન્ય વિદ્યાર્થીઓ સેકંડરી કોલેજ અને ટેકનિકલ શાળાઓમાં નહય. ન્યાં તેમને શિક્ષણ તે કક્ષા પ્રકારનું જ મળે, પણ પરીક્ષાના બોલે ન હોય. આથી વિદ્યાર્થી તેની રૂચિ અનુસાર વિષયો પસંદ કરે અને પ્રશ્નિ સામે. ગ્રામર સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ મૅટ્રિક પાસ થયા પછી હોલેજમાં નહય. આ વિદ્યાર્થીઓ ન શિક્ષણના મધ્યમ થાયક મળ્યા. અહીં પ્રાથમિક શિક્ષણ, માધ્યમિક કે યુનિવર્સિટી શિક્ષણ હોય છે ન પદ્ધતિ આપવામાં આવે છે

જે (નસેરી ૧૫૫૦)

અહીં કોઈ પણ વિદ્યાર્થી કરતાં પદેમાં તેને લમની કોલેજમાં લાવી જ લઈ સર્ટિફિકેટ મેળવવું જોઈએ. સેકંડરી શાળાઓ આંધ્રા કક્ષાની લાવી મને ધણી અવકાશ આપે છે. વગેરે. પણ લાવી મે. અને આ લાવીમાં પરીણામ મેં બંને અર્ધો મેયો છે. આપા લોકોની કાર્ય-કાર્યતા ધણી હોય છે. વળી અહીં પરીણામ તરત નાનપણથી વળ નાખેલ પચેલું હોવાથી કોઈ પણ જુવાનમાં અવ્યવસ્થા અભિવ્યક્ત આવેલો હોય છે. વિદ્યાર્થીનો વૈદરની પણ કોલેજ ન સારી રહે છે. ગ્રામર સ્કૂલમાં પરીક્ષાને ધણીવાન છે પણ ન્યાં ન્યાના વિદ્યાર્થીઓની કક્ષા સામાન્યતઃ લગી હોય છે, તેથી ઘણી બધી આવી શાળાઓમાં ગમેજા વિદ્યાર્થીને રવકપતાનુભવ પામવાનો અવકાશ રહેતો નથી, કારણકે તેની પસંદગી તેવા યુગ્મ કપર ન કરવામાં આવી હોય છે.

શાળાઓનો સમય સ્વચારના ૬ થી ૧૨ અને બપોરના બેથી સાડા ચાર સુધીનો સામાન્યતઃ હોય છે. શાળામાં જમવાની ભવ-વર્થા સામાન્યતઃ લગી હોય છે, તેથી ઘણી બધી આવી શાળાઓમાં પડતી નથી. છતાં આ કોલિયાત નથી. શાળામાં અપવાદ મેળવ માટે પણ ખૂબ જ તોડારી સાચવામાં આવે છે ખૂબ જ પોલિસ બેરોડ. આ બાલ અલગરિયાના રોડથી જે સિલિન ક્ષેત્રમાં આવે. ને વિદ્યાર્થી ગરીબ હોય છે તેને મરદત; અને તે કોઈ પણ પ્રારાન લેક સિવાય. સર્વત્રે સાડા કસે અને લાંન સાડા વલ્લે દરેક વિદ્યાર્થીને શાળા તરફથી અર્ધો અર્ધો રતલ મરદત કમ મળે.

શાળામાં વિદ્યાર્થી અવધાસમાં પછાત પડતો નજાય તે તેને સમજી રીતે મરદત કરવાના કપાય મોલય. વિદ્યાર્થીનાં પછાત પડવાનાં કારણો રોપાય, અવધાસની ને કેવળ મુશ્કેલી હોય તે તેને અટિના આસ વગેરેમાં સેગલવાની સેગલક થાય. વળી વિદ્યાર્થી શાળાં કક્ષા છે કે શાપી પછાત છે તે નજાય યોડીક વિધિ હોય છે તે બેરખા નજાય બેવી છે. વિદ્યાર્થી પછાત નજાય કક્ષાથી વર્ગ-શિક્ષક તેના વિષે હેડમાસ્ટરને વિષાઈ આપે. હેડમાસ્ટરે તપાસ કરી આ વિષે ડૉક્ટરને સમજાવે આવે. ડૉક્ટરે તપાસ કરી Psychologists યોડીકી આપે, અને સાથે સાથે Psychiatrists social worker બાળકની સામાજિક પરિસ્થિતિનું અવધાન કરવા માટે તથા તેનો ગાળાપ સાથે પ્રહાસત થાને. આ સુધી વિધિ થાય પછી બાળકને માટે યોગ્ય કપાય લેવામાં આવે. આ દેશમાં બાળકને કોઈ પણ પ્રકારે સંકલ કારણે પડવું નથી. વપર નજાયેલી આપત્ત-વ શાળાઓ ઉપરાંત મૂકે બાળકો માટે, અનાથ બાળકો માટે, મેંડ જુલિયા બાળકો માટે તોય ન બેરોડ મૂકાં કે અંધ બાળકો માટે પણ ધણી ન સારી શાળાઓ છે. અહીં માનવધનની ઉં ન્યાં પ્રબલે રેલવેથીની અને બાળક ગરમી કપાલિ નથી ત્યાં પ્રબલ સંકલ ન રહે તે સવાળાલિ છે. આથી પણ કોરોનુનિયમનો ૨૨ અર્ધો બોરો છે. કોરોનુનિયમ કપારે આવે તે ન્યાટે પ્રબલ કોલેજીકલ નહ, તેને છપવાનો પણ મેંડ કપાય ને સેગલ થાય. આથી આ લોકો એ પ્રબલતા યોડીક પ્રકારનો પલ્લી ગ્રીજુવકપીકક્ષા આપવામાં આવી છે.

હવે શિક્ષકો વિષે. અહીં નોકે હજી સિધ્ધાને પૂરેનો સેતોય નથી, છતાં તેમને સેતુકે રાખવા ખૂબ જ પ્રયત્ન થાય છે. અહીં શિક્ષકોમાં પ્રકારની પારખર રપાઈ બંધ કરતા કપાય શિક્ષકો છે, જેથી શિક્ષકો ને જીવમાં હોય તે જેવમાં જ સેતોયકારકીને કરે ન. માધ્યમિક શાળાનો શિક્ષક હોય કે હાઈસ્કૂલનો, તેને વાર્ષિક કોલેજમાં કોલેજ ૨૦૦ પોંડ પકાર મળે, અને તે કમલઃ ૫૦૦ થી ૫૫૦ પોંડ સુધી પદોથી ન. વળી ને દેડ ગારદા હોય તેનો પણ પકાર મળે.

પપ૦ ચૌડ જ; પણ તેને વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા પ્રમાણે અંજાવન-સ આપવામાં આવે. આમાં અંજાવન-સ લગભગ ગણેશી ગાંડી ચારસો પૌંડનાં વધારેમાં વધારે હોય છે. પણ આમાં તેની જવાબદારી અને તેનાં કામ પૂર્ણ થાયે હોય છે. લગભગ કોઈ પણ વ્યક્તિ એટલેક માસ થયા પછી જે વર્ષની રૂઢિનિર્ન લીધા વિના શિક્ષક થઈ શકે જ નહિ. વળી શિક્ષણનો ઇતિહાસ અને ગાનસંસ્કાર તેના આપદ્યક અવધાસકર ગણાય છે. શિક્ષણને માટે અર્ધી વધુ મહિનાના કે એવા ફંકા અવધાસકરો કદી હોતા નથી. શિક્ષણને અર્ધી ખૂબ જ પવિત્ર અને જવાબદારીભર્યું ધંધો માનવામાં આવે છે. શિક્ષકોએ પણ ચોતાની પ્રાયાશિકતા સિદ્ધ કરી જતાય છે.

જે અર્ધોના પ્રાચિનશિક્ષકોમાં અને પ્રોફેસરોનાં તેમજ સામાજીકોના નેકરોનાં ચુદ્ધજન નેતાં છે. અગાંરી યુનિવર્સિટીના એક વિભાગના નેકરને ત્યાં હું ચાર પાંચ વાર ગયોહો. તેની જ્ઞાન આપણે ત્યાંના ચારસોથી પાંચસો રૂપિયાનો પમારદાર પણ ન માળતો હોય તેવું સમજવડાણું અને વ્યવસ્થિત નેહું. જે કે આ વાત મને મહત્વની નથી લાગતી. પણ તેનો રાજકીય ક્ષેત્રનો અને દૈનિક સમાચારોનો અવધાસ નેહું હું યોજા જ નાનુંજ થઈ ગયો. તે દેશને સવાર-સાંજ જે છાપાઓ ચોતાના અંગે ગોગાય છે, તેનો સારી રીતે અવધાસ કરે છે. જે પછડું ભાઈ અર્ધી રાજકીય પક્ષો કેટલા છે અને તેમને મને હાઈ ખ્યાલ આપી શકો. તેણે Liberals, Conservatives અને Labouritesનો મને એટલો મુંદર પરિચય આપ્યો કે હું તેના ઉપર શુદ્ધ થઈ ગયો. જે પછડું કયા પક્ષ ચૂંટણીમાં હતરો. તે હો કે હું તે Labourite છું અને એ પક્ષ જ હતે તેમ જણી. હતાં જે લિબરલ અને પક્ષોને balance કરે. તેથી લિબરલો ઉપર યોજા આધાર રાખે છે. હતાં જે એટલું શ્રાક્ષ છે કે અગાંરી પ્રભુ ગાનસ વિચિત્ર છે. મનુર પક્ષ જ હતરો, મરજુ કેલાઈ પક્ષનાં પમારદાર દર ર પી.

હિંદી પત્રચિત્રો

(442) Tbakorbhal G. Patel, 10, Ganpat Bhuvan, Bombay-7-23, Music, Stamps, Coins; (443) Sani Kantilal Jayantilal, C/o Sani Gangadas Ratilal, Gul Bazar, Bhavnagar (Saurashtra)—19, Stamps, Reading, Politics; (444) Priyavandan R. Shah, C/o Ratilal Mohanlal Shah, Masjid Pole, Kadi (N.G.)—18, Stamps, Coins; (445) Chandu, C/o Shobha Engineers, 65, Siyagunj, Main Road, Indor (Madhya Bharat)—19, Stamps; (446) Jagdishkumar R. Desai, Kinariwalla Building, Raikhad, Ahmedabad—15, Stamps, Photography, Music; (447) Rajnikant, C/o Dr. Vardhmanbhai Gulabchand, Brahm Pole, Sanaad (Ahmedabad)—18, Singing, Dancing, Photography, Stamps, Sports; (448) Kishorkumar Savailal Shah, 1290, Talia's Pole, Sarangpur, Ahmedabad—19, Correspondence; (449) Chhibhabhai P. Patel, Arda Falia, Matwad, Via Jalapur, (Surat)—21, Stamps; (450) Ganeshebandra C. Patel, C/o Dayalbai Patel, Vansikra Falia, Matwad, Via Jalapur, (Surat)—18, Stamps; (451) Mahendrakumar Kantilal Shah, C/o B. D. Gandbi, Bazar Gate St., Fort, Bombay-1—17, Cricket, Music, Photography; (452) Shantilal N. Parekh, Jala Balashram, Palitana, (Saurashtra)—20, Stamps, Swimming; (453)

17 શિ. હતા તેને જાણે હવે તે ઓળખાં ઓળ ૪ પી. ૧૦ શિ. અવધાસકર ગયો છે. અને હજુ પણ એ પક્ષ ધણી સમજદ આપરો. આટલી રાહત છે, છતાં એ એક જ અપરિત જનાવ મનુર નેતાઓને ઠાયે બને તેો મનુરો ઉદ્દની ધડીએ રુઢિચુરોતોને પણ મત આપે. મનુર પક્ષના સેતોપથી અર્ધોમાં ઉત્પાદન ધણી જ વધુ છે. દેશમાં પરચેઈટ ટેક્સ વાયકર છે પણ નિકાસની ધણી જ સમજદો છે. એ જ બને તેમ ગાલ નિકાસ કરવાનું રીંગું ઇષય છે. આ બાજોના રસ જ્ઞાનચરિતો વાંચવાનો ધણો. વળી માનસસાક્ષનાં બાપણો થતાં હોય કે Intelligence Tests ચાલતા હોય તેો તે વખતે એ અનુભવ હોવા બેસી નય. આ છે અર્ધોના એક તદ્દન સામાન્ય મનુરવર્ગના માણસનાં જોખ, માનસ અને જ્ઞાન. આ પરાવાળા વિષે એટલું લણું તેટલું ઓછું છે. આ પરાવાળો માત્ર ૧૪ વર્ષની ઉમર સુધી ફાંજવાળા શિક્ષણ પામેકો છે, પણ આને તે શિક્ષણનું કામ જતે રીપ્પો છે, અને સાદિત્વનાં સારાં પુરતો કે માનસ-સાક્ષને લગતાં બાપણો સમજ શકે છે, તેમ કહું તેો વધારે પડતું નથી.

અર્ધોની પ્રભની શિરત ધણી કડક છે. કોઈ પણ મીટી દુકાનનાં નયો, ગમે તે વરુદ્દ દ્યો, પછી દુકાનદાર નયે કે ન નયે, પણ કોઈ પણ વ્યક્તિ કદી જ વરુદ્દ બાળકો ઉકાવવાની કલ્પતા પણ ન લાવે, સિપાઈઓ પણ ધણી નક, રસ્તાઓની પૂરની સામજવાળા અને ગુનો થયો હોય તે જગાએ માનસસાક્ષીની દૃષ્ટિ ગુનાની તપાસ કરે. ગમે તેવા ગુનેગારને પણ મારદુનો ભય જ નહિ. દેશન યેકોથી વરુદ્દો હોય તે કાળાં જાળરથી લાવવા ભાગે જ પ્રયત્ન થાય. પણ આ બધી શિરત ચાપી જ બેરેકર, સાચા શિક્ષણથી યાજો ઉપર જ પ્રભની સંસ્કૃતિ અને હરિતનો આધાર છે તે આ પ્રભ સારી રીતે સમજે છે. તાવપણી જ બાળકો ગોવતવાળાં અને તેજા સર્વ કપાયો થોભય છે. સિ. દરમસદાનાં વૈદન

Sanatkumar Jorsliub Kavi, Kavi-Niketan, Palitana (Saurashtra)—18, Stamps, Coins, Literature, Photography; (454) Mehta Dhimant, C/o Pramodasay H. Mehta, Engineer, Mankada Pole, Nadiad (Dr. Kaira)—18, Reading, History; (455) Chinu A. Shah, Chodbari Nivas, Sabarmati, Ahmedabad-5—20, Gandhism, Literature, Stamps; (456) Jayantilal Prabhasnaker Tolia, Dania St., Vankar (Saurashtra)—16, Science, Stamps, View-cards; (427) Gajanan Shankar Ghode, Nandarbarkar's wada, Dandiya Bazar, Baroda—18, Astronomy, Culture, Stamps, Reading; (458) Chandrakant Shankar Ghode, Nandarbarkar's wada, Dandiya Bazar, Baroda—16, Stamps, Reading; (459) Shantilal Kalyanibhai, Karansinhji Square, Chhaliapur, Limdi, (Saurashtra)—21, Stamps, Singing; (460) Vaidya Dinkerrai B., Divanpara Rd., Ramchandras Aus., Bhavnagar (Saurashtra)—20, English literature, Chemistry; (461) Dineshchandra L. Shah, Girdhar Gokal's Building, Tower Rd., Mangrol (Saurashtra)—17, Music, Painting, Reading, Touring; (462) Kumudchandra Jeshingbhai Vora, C/o Jeshingbhai Kalidas Vora, Pada Pole, Gandhi Rd., Ahmedabad-17, Stamps, (463)

ટિકિટસંગ્રહ

આજનો સંસારવ્યાપી દેશખ

એ કેમ કેળવવો તેની તથા બીજી ઉપયોગી માહિતી આપતો વિભાગ

ટિકિટસંગ્રહ વિશે વધુ જાણવાં પહેલાં ટિકિટો ને તેના સંબંધનાં જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ વિશે માહિતી મેળવી જરૂરી છે.

સંદેશ અને સમાચારો શોધવાની જરૂર તેનાં માણસમતને થોડાની સંસ્કૃતિની શરૂઆતથી જ પડી છે અને તેણે તે માટે અનુરૂપ પદ્ધતિ યોજ્યા કરી છે. ઇતિહાસ પરથી પણ આજની ઢબની ટપાલ-પદ્ધતિ ક્યારથી હાજર થઈ તેની નિશ્ચિત માહિતી આજ સુધીમાં તો એટલી મળે છે કે ઇ.સ. ૫૫૦ પછીમાં ઈરાનના રાજા સાયરસે તે દાખલ કરેલી, રોમન સામ્રાજ્યમાં પણ એ પદ્ધતિ ધણી પ્રચલિત હતી અને માર્કે પાણોએ ૧૩મી સદીમાં કરેલા પ્રવાસના વર્ણનમાં તે ચીનની ટપાલપ્રેશ એનમૂલ હોવાનું જણાવે છે.

પણ દુનિયાના ઇતિહાસમાં સૌથી પ્રથમ ટિકિટ તો ઇ. ૧૮૪૦માં ઈંગ્લેન્ડ જ બહાર પાડી તે અગાઉ ત્યાં ટપાલની વ્યવસ્થા તો લગભગ ૩૦૦ વર્ષ પહેલાંથી—ઈ. ૧૩૪૦થી પ્રચલિત હતી જ; પણ તે ફક્ત સરકારી કાગળપત્રો પૂરતી જ, જનસામાજ્યને માટે તો તે ઇ. ૧૬૩૫થી શરૂ થઈ તે અગાઉ ઇ. ૧૬૦૬માં પાર્લમેન્ટ કાયદો કરીને ટપાલ-વ્યવહાર રાજ્યને હસ્તે લઈ લીધો હતો અને તેની વ્યવસ્થા હરરાજામાં હમરે આપીને ચલાવવામાં આવતી, આ રીતે ઇ. ૧૬૦૦માં તો ઢેચી બિશપ નામના એક માણસે પોસ્ટ-માસ્ટર જનરલ બનવાનો હુકમો ૨૧,૫૦૦ પૌડ આપીને રાખેલા; એ માણસ ખાસ મેંધપોત તો એ માટે છે કે પોતાના હાથમાંથી ટપાલમાં પસાર થતા દરેક પત્ર પર તારીખની પોસ્ટમાર્ક મારવાનું તેણે ફરક કર્યું. એ વખતે વ્યવસ્થા એવી હતી કે ફરક મુખ્ય આમમાં એ 'લેટર-આફિસ' રહેતી અને સૌ પોતાના કાગળો ત્યાં આપી આવતા, ત્યાંથી થોડાસવાર 'પોસ્ટબોય' મામપરમામ પત્રો પહેંચાડતા. પણ સામાન્ય મામ તથા નાનાં આમમાંં સુધી આ વ્યવસ્થા પહેંચી નહિ, તેમાં પત્રો આનની વ્યવસ્થા એ ટપાલના બધા પત્રો એકા કરી નજીબી લેટર-આફિસ પહેંચાડવાનો ધંધો કરી ખાતા. એમાં એક નિશ્ચિતમ ઠાંકણ કરીને માણસ ૧૬૮૦માં થઈ ગયો. તેણે તો પોતાની એ હલકાશ-પ્રથા

એટલી સંપૂર્ણતાએ પહેંચાડી કે તેનાં એવાં ૪૦૦ માણાં આવતાં, એવિસમાં ફસ પગલ કાળો હાથાવતો, અને એ પાટે માત્ર એક પેનીનું મહેનતાણું તે લેતો. આમ, પાછળથી ટિકિટ શોધાવે એ પેની-પોસ્ટ શરૂ થઈ તેનો મૂળ યોજના એ હતો, વળી એ ફરક પેની માટે તે પોતાની વધુખુણિયા પોસ્ટમાર્ક પણ મારતો, એ પોસ્ટમાર્ક આને ટિકિટસંગ્રહમાં બદલ મૂકવાનું જણાવે છે.

પણ એવો આ ધીરતા ધંધો બહુન્યાદયો, કેમકે એ અરસામાં ચાલેસ બીજીએ ટપાલ ખતાવે બધો નહોતો. ૧૭૫૪માં માર્કેને મળે એમ કરાવ્યું હતું ને તેને ધંધો ફાલ્તો એઈ ૧૭૫૭માં પેડેંટોની સાથે પોતાની આવકને હારીને પહેંચાડવા માટે હાથે માંડ્યો, જેમાં ઈંગ્લા હાથે, પણ પછી કમ્પના માણસો એટલી કાર્યક્ષમ વ્યવસ્થા બજાવી ન શક્યાં અને પોસ્ટના દરમાં ઉત્તરેનાર વધારો થતો ગયો. તેમ બીજ પણ અનેક વિચિત્રતાઓ થઈ, જેમાં એક તો એવી હતી કે ટપાલના દર, માઈલની સંખ્યા ઉપર ગણાતા; રાખી પિસ્ટોરિયા ગામને આવી તે સમય સુધી આ રિવાજ પ્રચલિત હતો.

પણ ઇ. ૧૮૩૭માં સર્વેન્ડ દિલ નામના એક રાજા દિશ્કે આ બધા સામે જીત્યાર ડુંગરા ઉપાડી અને માગણી કરી કે આખા યુનાઈટેડ કિંગડમમાં માત્ર એક પેનીના દરથી જા ઓસ વજનની અંદરનો મથે તેવડો પત્ર નજી સડે એ રીતે ટપાલના દર નહીં વજન નજી (આગા ૨૦૦ વજન ઉપર નેન ટિકિટ નામના માણસે પણ આવી જ માગણી કરતી એક પત્રિકા બહાર પાડેલી.) વળી, આજ સુધી પ્રથા એવી હતી કે ટપાલની કાગળ આપવડે આપે ત્યારે તેનું પોસ્ટજ ઉપરાંત લે. હિંદી સુયત્રે એ પોસ્ટજ આગાડી હાથે તેના બદલામાં હાથ મારેલાં પચીસડિલાં આપવાં આવ્યા તેક વગા હય સમયેરસની એક 'ટિકિટ' પત્ર પર ચોડવા માટે અપવી, એ 'ટિકિટ'ની દરખાસ તે આજની ટિકિટ. તેની પછી પણ દહીંલ એહદી કે પોસ્ટજના દર નેમ આગા હશે તેમ વખારે લોકો તેનો લાજ ફેરો અને રાજ્યની આવકકરકરી તેથી વધરો. પહેલાં તો એનું કોઇય સાંભળું નહિ અને સોને તેને દરડી કે ધુકાડી કદમાં પણ

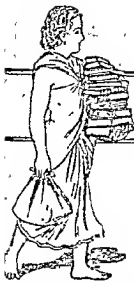

કાળી બાણ: દુનિયાની સૌપહેલો ટિકિટ ને 'પેની-બેન્ક'નામે જાણખાતી, જમણી બાણ: એકામાં એકા દરની ટપાલ-ટિકિટ 'પેની-પોસ્ટ'નો પ્રચાર કરાવ ને પહેલો ટિકિટનો સર્વક સર્વેન્ડ દિલ.

ચાર વરસની સતત ડુંગરોને એંટો, ૧૮૩૬ની ૧૭મી ઓગસ્ટ, આખા દેશમાં એકસરખું પોસ્ટજ રાખવાનો કાયદો પાર્લમેન્ટે પસાર કર્યો અને ૧૮૪૦ની ૧૦મી નવમુઆરીએ એક પેની પોસ્ટજ આખામાં લાગવાનું કર્યું. દેરા આખો આખી રાજરાજ થઈ ગયો.

૧૦મી નવમુઆરી તો આવી, પણ હજી ટિકિટો તૈયાર નહીં, એ ટિકિટો કેમ બનાવવી ને હાપવી તેની મુંઝવણમાં સત્તાવાળાએ પડ્યા હતા. કાગળ ટિકિટોને માટે હનાપી કાઢવામાં આવેલાં, જેમાં જે બહાર દરીફોએ માગણી થોડાકાં સંતોષન આપી શક્યું. સર્વેન્ડ દિલે પણ એમાં દરીફાઈ કરેલી, તેણે પોતાની કલ્પનાનો કામો આલેખ રોરીને ઢેચો કોલેક્ટ નામના કાકાકરને આપ્યો, કોલેક્ટર બહુના હતા કેવળ નામના એક કલાકરે પોસ્ટના ચન્દ્રક ઉપરની પોતાની તપચીર રાખીને બહુ બાપી છે, તેણે એ જ તપચીર ટિકિટ ઉપર લટાવી, અને તે બંદર પછેને જાપાઈ. ૧૮૪૦ની છઠ્ઠીએ એ પેનીની 'પેની બેન્ક' (કાળી સાદી પીઠાપેલી) અને એ પેનીની 'ટુ પેની-બુડ' (આછાગાની સાદી પીઠાપેલી) ટિકિટો પહેલવહેલી બહાર પડી તે જુજની આવક મતાલે.

તેવખતે ટિકિટાર કરના માટેલાલ પોસ્ટમાર્ક વપરાતી; પણ તેને સહેલાઈથી સરી રાકાડી હોવાથી કાળી પોસ્ટમાર્ક હાજર કરી પેની-બેન્કને કાળી રંગ બાલકામાં આવેલો. રાજાઆતમાં નીકળેલી એ ટિકિટોને 'પરફેરેન્સ' (એકંબીછાટી છડી પાડવા માટેનાં કાળાં) નહતાં, એ પ્રકારનો સંધો (પરફેરેન્સ ગરબી) તો ઇ. ૧૮૪૫માં ઢેચી આવેલ નામના માણસે શોધ્યો અને તે પછી થેડ સાત વર્ષ-૧૮૫૪ની ૨૮મી નવમુઆરીએ પહેલવહેલી પરફેરેન્સ કરેલી ટિકિટો બહાર પડેલી તે પહેલાં પોસ્ટમાર્કનો કાતરથી કાતરો ટિકિટો આપી (માહ)

માધુર્ય

પ્રતિકૂલતાને ખચાર છે ન તને પ્રતિકૂલતા
તુ મું રોજ ધસાય મુનીવંશુ મે
પ્રખર આ પુરુષાર્થનું શસ્ત્ર ને
ફીણુ તને જ અરોપ વિદારેશે. -જયન્ત પાઠક

૨૯ કૌસ સોસાએરી

કાંઈ પણ બદલાવી આસા સેવ્યા સિવાય કેવળ નિરવચાર્ય સેવાલાને જ માનવ સમ-
રેતાની સેવા કરતી આ સંસ્થાને હજી થે બહુ એકા જ તેના બદેખરા સ્વરૂપમાં એજાએ છે.
એટલું જ નહિ, પણ કવચી કેટલીક ગેરસમજ પણ તેને વિષે પ્રવર્તે છે. તેની કૌસની સદા
જોઈ કોઈ તેને ખિસ્તી ધર્મની જ એકા પ્રવૃત્તિ સમજી લે છે; કોઈ વળી તે કૌસના લાવ
રંગને લોહીના પ્રતીક કેપ પડાવી લડાઈના મેદાન પર જ કાગ કરતી કોઈ વસ્ત્રી પ્રવૃત્તિ
માની લે છે; જ્યારે કેટલાક તો તેને બ્રિટિશ રાજ્યની ક્ષિત્ર પર સત્તા બેસાડવાની ચાલોમા-
ની જ એક ચાલ, તેઓના અર્થોથી ગયા છતાં વારસા રૂપે રહી અજીબ એજ જ સમજે છે.
અલખત, સેના ઉદ્ભવ લડાઈના મેદાનમાંથી થાય છે, પણ તે કેવળ લડાઈ વેળા
જ ચાલતી પ્રવૃત્તિ નથી, આજે તો તેની સેવાનાં પુણ્યો સમસ્ત સંસારમાં ફેરી રહ્યાં છે.
ઈ. સ. ૧૮૫૯ના છાલિયન વિગ્રહ વખતે રિવટ્રાર્થેન્ડના એક છાપાને ખચારપત્રો
હેવી ડયુનાન્ડે લડાઈના મેદાન સૌહાર્દોરિનો મુશ્કાલે મેળવેલા. પણ તે આજના ખચાર-
પત્રોએ જેવા ખડતલ નહિ, એટલે ત્યાં નાદક વેડફતી જિંદગીની બેચુખાર સંખ્યા જોઈ તે
તો કયાઈ જ ગયા. તેણે એકે કે લઘાઈમાં નેટલા સેનિકો છપલેણુ ધાપી નહોતા ગરતા
તેના કરતાં મોટા લાખના તો યાવલ ધરને દવા તથા ત્વરિ પ્રાથમિક સારવારને અભાવે
જ મરણુ પામતા હતા. તેના હૃદય પર આની એટલી હાડી ચોટ લાગી કે તેણે વતનમાં
પાછા જઈને તરત આ બંધકર ખાનાખરાળીની કકણુ કયા કહી સંભાળી અને ધાયલ
સેનિકોની સારવાર અર્થે હાં પણ પ્રવૃત્તિ હાથ ધરાવી જેએએ એવા વિચારે દર્શાવતી એક
પુસ્તિકા બહાર પાડી, જેને પડથો આખા દેશે પાડ્યો. તેણે સ્વયંસેવકોને એક નાનકડો
સેય થોટું મેને સારવારની લાલીમ આપી અને પોતાની સાથે તેમને લડાઈના મેદાન પર
લઈ જઈ લણી જિંદગી ગયાવી પોતાના વિચારોના સચોટ અને પ્રત્યક્ષ દાખલો બેસાડે.
રિવટ્રાર્થેન્ડ તરફ દેશ લોવાને દાવે બંને પક્ષે સહાય કરવાનો તેનો ધર્મ બન્યો. લડાઈના
મેદાન પર ગેરસમજથી થોને લોગ ન થઈ પડે અને રિવસ તરીકે એજાખાઈ આવે એટલા
ગાંઠે તેઓ પોતાને ખાવડે રિવટ્રાર્થેન્ડનું રાજ્યિન્ડ-લાલ લેવં પર સફેદ ચોકડીવાળો
પટો બાંધતા. આથી તેઓ જુદા જ તરી આવતા અને સરજતાથી પોતાનું કાર્ય કરી શકતા.

હેવી ડયુનાન્ડે અને તેના બહાદુર સાથીઓના આ નિમ્મણ સેવાકાર્યે જગતને
પ્રતીતિ કરાવી આપી કે લડાઈના મેદાન પર વખતસરની સારવાર પહેલાંબદલાથી કેટલું
કમલ પવિત્રામ લાવી શકાય છે. ૧૯૧૬ના પાછા આવીને ડયુનાન્ડે માનવતાની સેક
પ્રત્યાધવા માંડી અને પોતાની સરકાર તરફથી યુરોપનાં રાજ્યોની એક પરિષદે ચાલતી,
અને તેમાં બાવિ યુદ્ધો વખતે કોઈ પણ પક્ષે જેના સહયોગે ઈન ન પહોંચાડે એવું સર્વ-
રાજ્ય ગોંડલ રચાવી શકાય કે નહિ તેની વિચારણા ચલાવી, 'ચાવર-
રાખીયે રેડક્રોસ સંઘ'ની સ્થાપના કરી જેની પ્રવૃત્તિ અને ધ્યેય ધાય-
લોની કે માંદગી માનવત કરી તેમને બચાવવાનું હવે તેનું સંસા-
ચિહ્ન કરાવતી વેળા, ને દેશે આ બહાન પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી તેની કવિતે
કર તરીકે એ દેશના રાષ્ટ્રજનનું જ ચિહ્ન રૂપે કલકા રંગે પૂરતો જ

માનવ
સાન
વંશી-૪
બેટ

એકા બચતા હશે. બેટરું, તેતરનું જ સમો-
ની છે. તેની આંકેક નેતે પેરી આપણે ત્યાં
આ અલત બાપક છે.

કદ એકાદ ફૂટ લાંબું, પછીતેમાં છ યાંખ-
ળની તો ફૂટ પૂછી જ; ચાંચ આછા, રહેલ
રંગની નરમ ને પાતળી, -લખુ લીલી ખાવડ
પૂરતી સળંગ; આંખો થેરી બહામી અને તેવા
જ રંગના પગ, -કદ અને ફોર તથા જમીન
પર જમિયાસ કરવાનો હોવાથી દોડવા તથા
લડવા માટે પણ જલદીજ નરનો વણુ એક-
ખારે રાતાં રંગના ગિયણુવાળો પીત્તરેણુની
રેતી જેવો; પૂછી અને પાંચોમાંનાં મોટા
પીંછાં બહામી; છાતી પર રવામ લાંબન ને
જેની કપડી કાર જેત; પેટ દેહકળો લાઝ
થેરા તપખીરિયો, અને પૂછીનાં વચલાં જે
પીંછાં લાંબાં, પાતળાં. માથા કપિલવર્ણી,
આખા ટરીરે હાંકી રંગની પાતળી રેખા-
વાળી, તેની છાતી પરનો પટો તથા પેટ પણ
હાંકી રંગનાં અને પૂછી વચલાંને પીંછા
લાંબાં ખરા, પણ નરથી ફૂંકાં.

બેટર તેતર વર્ગનું જ દોવા છતાં તેની
આસિયતો ને વગી જુદી પડે છે. તેતર
વર્ગ જેડે તે બેહુપત્નીત્વમાં નથી માનવું,
અને તેઓની જેમ ફેડેડેડે થાક ખાઈ ને
લિડતાં એકધારી જડે, વિસામે આધા
લિવાર, જાંબો વખત કમી રાહે છે. રાત્રીરે
નેતર જેવું મોળમટોળ ને લાગતી, પૂછી
બાદ કરતાં બિલકુલ કપતર જેવું જ હોય છે;
ફેર રૂપ રંગ અને પૂછીમાં જ પડે છે.

સાથે તેઓ સો-અરોનાં ટોળાંમાં બેસે છે,
પણ તેની ખાસ વિસાદતા એ છે કે સુરોદિય
બાદ એએક કલાકે કોઈ તથાક કે નવાજ પર
દરોજ અચૂક પાછી પીવા મોટી સંખ્યામાં
નંચ જ; અને શિકારોએ તે લામ કાઢાવી
તેનો ધાણુ કાઢી નાખે છે.

જમીન પર બીજો માઝો ખેટી ને બેવું
વરસ છડાં મૂકે છે. ('ખંચેય'માંથી)

સેવત્ર ભારતનું નવું રાજ્યધારણ

આ ૨૬મી નવ્યુચારી (૧૯૫૦)ને રેશન, આપણા આ પ્રાચીન અને મહાન દેશનું, ઇતિહાસમાં કવચિત જ થઈ છે એવી વિચારણી સીમાઓમાં વિસ્તરેલું મહારાજ્ય, આ દેશના કિલ્લાઓમાં પહેલી ૪ વાર, એક મહાન સંઘરષે સર્વોચ્ચ પ્રત્યક્ષ રાજ્યનું નિષ્પાદન સરનું રૂપ ધારણ કરશે. એ બંધારણ ધરાવે માટે, બ્રિટિશ પ્રધાન મંત્રીની દરખાસ્તોમાંથી જ નહીં પામેલી લોકસભાએ ૧૯૪૬ના ડિસેમ્બરની ૬મીથી કાગડાબંને આરંભ કર્યો. નેમાં ૩૮૯ સભ્યો હતા, પરંતુ સીતના સભ્યો આરંભની બેઠકમાં હાજર ન રહ્યા.

૧૯૪૭માં આગરથી એક કાયદો ફરી બ્રિટિશ સરકારે દેશના એ ભાગના પાંચમાં અને તે સાથે લોકસભા પછુ વહેંચાઈ ગઈ. પ્રત્યેક લોકસભાને એને યોગ્ય ભાગે તેનું બંધારણ ધરાવે. અધિકાર મળ્યો. એ પ્રમાણે દિલ્લી લોકસભાએ દિલ્લીના સાર્વભૌમ પ્રત્યક્ષતાનું બંધારણ તૈયાર કર્યું. ને તેના પર ચર્ચા નવેમ્બર (૧૯૪૯)ની ૨૬મી તારીખે તેને કાયદાનું રૂપ આપી સહી-સિક્કા કરી, અપનાવ્યું. આખી દુનિયામાં આના જેટલું લાંબું, વિચિત્રવાર અને વિસ્તારી બંધારણ બીજું કંઈ નથી. તેને થોડીકબધી માહિતી સોંપે એટલે કે તે આવશ્યક છે. આ સંજ્ઞા પૂરીની અંદર તે બંધારણ સમતબલ્કે મે આલેખે આપ્યા છે તે સાથે રાષ્ટ્રીને અર્ધા અપેક્ષી વિચિત્રતા સ્થાપ્યો.

આ નવા બંધારણ મુજબ એ ચુદો—લોકચૂદ અને રાજ્યચૂદ—ની એકપાક્ષગિંત બનશે. લોકચૂદમાં જનતામાંથી સીધાચૂદાં આવેલા વધુમાં વધુ ૫૦૦ સભ્યો બેસશે. રાજ્યચૂદમાં ૨૫૦ સભ્યો બેસશે, જેમાં ૨૩૮ સભ્યો પ્રાંતીય પારાસભાઓએ ચૂંટી મોકલેલા દરેક નવારે બાકીના બાર પ્રમુખ નીમશે. આ બંને ચુદો, પ્રમુખ બનવા માટેના કમેલદારિંગમાં એક પ્રમુખ ચૂંટશે, એ દોરો યુગ વર્ષ સુધી ભાગ્યશે—સિનાયકે તે કપપ્રમુખ પર ભેખિત રાજ્યનાં મુખની છાયા થાય, આ બંધારણનો ભંગ કરવા બાદ તેમને પાક્ષગિંત છાયા કરે.

પ્રમુખને આઠમી સત્તાઓ આપવામાં આવી છે: (૧) યુનિયન (સંઘ)ની કાર્યવાહી સત્તા એમને હસ્તક રહેશે. (૨) રક્ષણ દળોના ને સર્વોચ્ચ અધિકારી બનશે. (૩) દેશનાં દંડની સત્તા માફ કરી શકશે કે પકડી શકશે; પાક્ષગિંત બોલાવશે કે મોકલે રાખી શકશે; લોકચૂદનું વિસ્તરણ કરી શકશે અને બંને ચુદોને રૂબરૂબ કરશે. (૪) પાક્ષગિંત ચાલુ ન હોય એ સમય દરમિયાન ઓર્ડિનન્સ (વરક્રમે) બહાર પાડી શકશે. (૬) ઓર્ડિનન્સ જનરલ તથા રાજ્યો (પ્રતિ)ના ગવર્નરોની નિમણૂક કરશે. પાંચ વર્ષ બાદ પ્રમુખ ફરી એક વાર (પચ્છેક્રમ એક ૪ વાર) પ્રમુખપદ માટે કમેલદારી કરી શકશે.

ચૂંટણ બાદ પ્રમુખ એક કપપ્રમુખને નિયુક્ત કરી તેને બંને ચુદોમાંથી પ્રધાનમંત્રી રચવા હક્કો. પ્રમુખની મેરદાની દરમિયાન કપપ્રમુખ પ્રમુખ બેઠકના ૪ હક્કો ભાગ્યશે. કપરત, તે ૨ જ્યોદના પ્રમુખરથાને વિરાજશે.

લોકચૂદ પોતાનામાંથી પોતાના ચૂદના પ્રમુખ અને કપપ્રમુખ (સ્પીકર ને રેપ્રીકર)ની રૂપરેખાને ચૂંટશે. લોકચૂદમાં દિલ્લીની વસતિના ૬૨,૫૦,૦૦૦ થી ૭,૫૦,૦૦૦ ગણ્યે એક સભ્ય રહેશે. આ બંને ચુદોના પાક્ષગિંત-ઓમાં માંથી બે મંત્રીગણ વાર મળશે. બે બેઠકની મુદત વચ્ચેના આ બેક માસથી વધુ નહિ ૪ રહે. દરેક પાક્ષગિંત વધુમાં વધુ પાંચ વર્ષ સુધી ૪ રહેશે, સિવાય કે કટાક્ષીના સમય દરમિયાન આ મુદતમાં એક વર્ષનો વધારો કરવાનો કાયદો કરી શકશે.

બંધારણનું બીજું મહત્વનું અંગ તે વરિષ્ઠ અદાલત, તેમાં સાતથી ઓછા ન્યાયાધીશો નહિ રહે. અપીલ સાંભળી સલાહ આપવાનો,

યુનિયન ને રાજ્યો વચ્ચેના કે જુદાં જુદાં રાજ્યો વચ્ચેના અગ્રગણ્ય નક્કી કરવાનો, પ્રમુખને સલાહ આપવાનો અને આ કોડ દ્વારા કેટલાંક સાંભળેલા કેસોની નિશ્ચય કરવાનો આ વરિષ્ઠ અદાલતને અધિકાર રહેશે. તેના પ્રત્યેક ન્યાયાધીશની નિમણૂક વરિષ્ઠ તથા રાજ્યો (પ્રાંતો)ની લાક્ષણિકતા ન્યાયાધીશોની સલાહ લઈ પ્રમુખ કરશે.

પ્રતિનોતેની લાક્ષણિકતા પ્રમુખ દરેક પ્રાંત પર એક અગ્રગણ્ય નિમણૂક કરશે, જે જનતામાંથી ચૂંટાઈ આવેલા પારાસભાના સભ્યોમાંથી એક પ્રધાનમંત્રી નીમશે. પ્રતિનોતેની લાક્ષણિકતા કરનારી આ પારાસભાના સભ્યોની સંખ્યા ઓછામાં ઓછા ૬૦ ને વધુમાં વધુ ૫૦૦ની રહેશે. (આછલા પક્ષમાંના આસેખમાં તે સદે અને લાખાં એકમાંથી દર્શાવ્યું છે.) જનતાના ૬૨ ૭૫,૦૦૦ ગણ્યે એક સભ્ય ચૂંટાશે.

કપ વર્ષ પૂર્યા પછી એને દિલ્લીના નાગરિક હોય તે જ ગણ્યે સ અગ્રગણ્ય લોકો પર ભેખી શકશે. તે પાંચ વર્ષ સુધી લોકો પર રહેશે. તે દરમિયાન એકલું મગલ-પ્રવચન કરવાનો, નવા ખરડા અંગે પારાસભાને સંદેશો મોકલવાનો, રાજ્યના કોઈ પણ કાયદા અંગે યોજેલી સભ્ય મહાસભાને કે માફ કરવાનો, બંધારણ પ્રમાણિત ન વર્તવાની જરૂર બનતાં પ્રધાનમંત્રીની સલાહથી પર જઈને વર્તવાનો, પારાસભાની બેઠક ન મળતી હોય ત્યારે વાહકોનો કાલબાંધ તથા કટાક્ષીના સમય દરમિયાન બંધારણની અમુક કલમો ૬૨ ફરી તમામ વધીવટ પોતાને હસ્તક લેવાનો તેને અધિકાર રહેશે.

આ પારાસભા, વિચરની ચોતરફ આવેલી બતાવેલા તમામ વિષયો પર કાનૂન ઘડી શકશે. ઓછામાં ઓછું વર્ષમાં બે વાર તેની બેઠક થશે, જેની વચ્ચેનું અંતર છ માસથી વધુ નહિ હોય.

આ કપરત બિહાર, યુજ્જ, મદ્રાસ, પંજબ, સુધ્ય પ્રાંતો ને પશ્ચિમ બંગાળમાં એક રાજસભા રહેશે, જેમાં વધુમાં વધુ, પારાસભાની રાજ્ય-લેખમાંથી ચોધા ભાગનો ૪ સભ્યો રહેશે. તેમાં અરધા ધંધા-બ્યાપારના પ્રતિનિધિઓ, ત્રીજા ભાગના પારાસભા-એ ચૂંટી મોકલેલા સભ્યો, ને બાકીના અગ્રગણ્ય કેસા સભ્યો બેસશે. દર બીજે વર્ષે તેમાંથી ત્રીજા ભાગના સભ્યો નિવૃત્ત થતા રહેશે.

આ નવા બંધારણના અગ્રગણ્ય માડીને પંદર વર્ષ સુધી સત્તાવાર હેતુઓ માટે અંગ્રેજ સાબને કપથોગ મશે. પહેલાં પાંચ વર્ષને અંતે, અને પછી દર બે વર્ષે એક, રાજ્યસભા—દંડી ભાગ્યે અને અંગ્રે પ્રમુખ એક હમિયાન નીમશે, જે દિલ્લી ભાષાનો વધારિંગ વધારે કપથોગ કેમ થઈ શકે તે અંગે ભક્ષાગણ્ય કરશે.

આપણા આ બંધારણથી જનતામાં એક મહાન લોકરાજ્યનો દહય થયો છે. જનતાનાં બધાં રાજ્યોનાં બંધારણોને મુકાબલે તે મોટામાં મોટું છે. તેમાં ૩૯૫ કલમો અને ૮ પરિશિષ્ટો છે. બંધારણ સભાના ૩૦૮ સભ્યોએ, જે વરસ અગિયાર માસ ને આઠ દિવસ સુધી બેસીને, ૫૩,૦૦૦ પ્રેક્ષકોની સાક્ષીએ, અને ૬૩,૯૬,૭૨૯ રૂપિયાના ખર્ચે તે ઘડ્યું છે. [અમેરિકાએ ૭ કલમોવાળા પોતાના બંધારણ માટે ૪ માસ લીધેલા, કેનેડાએ ૧૪૭ કલમો માટે બે વરસ ને પાંચ માસ, ફ્રાંસમાં આફ્રિકાએ ૧૫૩ કલમ માટે એક વરસ અને ઓસ્ટ્રેલિયાએ ૧૨૮ કલમો માટે નવ વરસ લીધેલાં.] પણ બંધારણનું મૂલ્ય તેની પાછળ ખર્ચાસિત અગ્ર, સમય અને નાણાં મહાવચમાં નથી; પણ દેશ પ્રત્યેની ભક્તિ અને લોકમહાદી પ્રત્યેની નિષ્ઠાપૂર્વક તેનું પાલન કરવામાં છે. સ્વાતંત્ર્યની કિંમત નિવૃત્ત ભક્તિમાં રહેલી છે. આ બંધારણ આપણું પોતાનું જ છે, અને તેની દરેક ભેજવાહનો અર્થ સમજ તે મારેત મહાન લોકસાહિત રાજ્ય ધરાવેના મહાન હેતુ સરે તે જોઈ એ આપણું કંબળ છે.

હજીરમાં પણ ક્યસમમીને દિવસે હજારે કે પદ્મચત્રો વિચારે છે.

આરંભમુખની પ્રાચી માટેના આ દહેવાર માટે પુરાણમાં એક એવી કથા છે કે એક વખત કબીર દેરાના યશોવર્મા નામના રાજાને રૂદ્રાવરધામાં એક પુત્ર થયો. એ રાજાને અને રાજાના હોવાથી તેને કથા કથારીથી સાથે કરી રાખાય એ વિષે રાજાએ કૃષ્ણચૈતિયી-કોની સલાહ માર્યા તેમણે નવ મદના મુકરમણિ એવા સુવર્ણી તેના પર અવરૂપા હોવાથી તેને આરોગ્યલાભ ન હોવાનું જણાવ્યું, અને તે દૂર દરવા મહાસમમીને દિવસે જત પાળી સુવર્ણી પ્રાર્થના કરવાનું અને એ રીતે દેવને પ્રસન્ન કરવાનું જણાવ્યું. એ પ્રમાણે રાજા-એ જત પાળ્યાં તેના પુત્ર નીરાંગી ને મહા તેજસ્વી બન્યા. આ દહેવારને દિવસે શાસ્ત્રોક્ત વિધિ સાથે એ સુવર્ણી બાર નામ બોલી રોજ પ્રાટઃકાળે ઓઢાર્યાં ઓઢા બાર સુવર્ણમરકાર કરવાને સંકલ્પ કરી તે આચરણમાં લગાવે તો સુવર્ણી પૂલ થવા સાથે સદીર-ને પણ સારો કોવે લાભ થશે.

આમળાંનું શરબત

આમળાના કંપોચા તરફ આપણું ધ્યાન દઇ પૂર્વે ગઈ નથી. ક્યાંકક્યાં તેના મુરખ્ખા થાય છે ને ક્યંતિત ચાટ્પી. બાપી દવારે જે તે પેરમાં લય છે 1 પણ તંદુરસ્તીની દષ્ટિએ તેનો કંપોચા બદોળા પ્રમાણમાં થયેા જરૂરી છે. કીલ્લાં આમળાં દંડ આવાંં દરી, એકે આ નકુમ્બાંં તેનો લેવાય તેરડા લાભ થેવા નેહકે.

આ માસ (અન્યુચારી) ઇતિહાસમાં

- તા. ૧ પારસીઓ ધરાન ઓડી દિનદને કિતરે ભેટયા, ૭૮૬
- તા. ૪ 'સરસ્વતીચંદ્ર'ના કાલે ગોવર્ધનરામ બાહનું અવસાન, ૧૯૦૭
- તા. ૬ શિવાજીએ મુઘલ લડી તેની ખાનાખસી કરી, ૧૬૧૪
- તા. ૭ ગેલિલીઓએ ગુરુના વૃષમંદા રોપી કાઢ્યા, ૧૬૦૯
- તા. ૯ વિવેચ નાનાલાલ કલ્પવૃક્ષનું અવસાન, ૧૯૧૧.
- તા. ૧૦ ટપાલની ટિકિટોની આજ બનની 'ચેન્નિ-પોસ્ટ'ની ઇન્ડેક્ટ-માં શરૂઆત થઈ, ૧૮૪૦
- તા. ૧૫ અસીમ મુખારી કરનારો બિહારનો કહણ પારીકા, ૧૯૩૪
- તા. ૧૮ લોર્ડે અવિનતા દાદી નડે વિહી પુણ્યે મુણા, ૧૯૨૭
- તા. ૨૧ રશિયન લોકસત્તાવાદના રથાપક લેનિનનું અવસાન, ૧૯૨૪
- તા. ૨૬ આરોગ્યવાનું પાલનખર સિદ્ધાંતી થયું, ૧૭૮૮

આ માસની વ્યવસ્થિતિયેષ : મહારાષ્ટ્ર તરિકાઈ દેસાઈ રાજુસેના મોરસિયા ઉપર ચંદના નેમ થયારાં જઈ લેવામય લવની મહેક મૂકી બનાર મહારાજાઈથી ગ્રન્થાત અનુભવે ન હોય. એમનેા નમ્ર ૧૮૯૨ના અન્યુચારીની રાહી તારીખે મુઘલ નિલામાં કોલપાક પાસે વિલેણ ગામે થયેલા.

શાળાલવની રાકઆવડી તે છેડે દિલ્હીના ઉલ્લાવપુસુધીના સમાપ્ત અગ્રવાસાળમાં મેમણે તેજસ્વીજીદિ જાગવી શિખરાર્થેએ મેળવેલી. જળી એ દરખાન એમેલ તથા ગુલશાદી ઉપરિત બેખાળી

આ માસનેા પ્રસંગવિરોધ : એસ'કિરેલેની રોષ-અમતી ફેરકી મહત્વની શોખની મારફે 'એમિસ' જેની રોષ પણ આરમાદ ન થઈ છે. એકે અંધારી મોરડીમાં જાગેનીના પ્રીકેસર વિદેશ કૌંકે) ન્ન (Riotous) માળા કામનથી નોંસેલી નિર્વાત કાચની નજીમાં વિદ્યુત-પ્રવાહ પસાર કરીને પ્રયોગ કરતા હતા, ત્યારે એ નજીમાંથી નોંસતાં કિરેલેની અસર. પાસે પડેલી ફોટોગ્રાફીની પેદર પર કાલે સંકેરવ એમને થરી કીધું તે પછી આંધીલના અંતેવાસી તરીકે તેમણે નોંધીલની અને દેહની એ સેવા કરી તે સર્વજાત છે એરોગ કાલે નોંધીલના ને એમના લવનચેવના એ મુખાજા ૧૯૩૪ના ૧૫માઓપરટે નેમમાં-આશામાન મહેલમાં-તેમને મુલ્યવેનવા,

પૂરતા પ્રમાણમાં આગમાં ખાવાં દોષ તો તેનું શરમત બનાવું એ ન એક ઘોરી ગાંઠ છે. બીજી રીતે જ્યારે એકેએ આગમાં જોવા ખાઈ શકાય ત્યારે શરમત મારફત રનનપ સહેને ખાઈ દેવાય. ધર-નાં નાનપિયાંં સોનેરાન આગળનાં રસનું શરમતઆપવું, આગમાં-ને ચાટીના પત્થર પર ચાટીને તેમાં પાણી છાંરી રસ નિર્માણ થેવા ને પછી તેમાં થોડું મીઠું નાખી શરમત બનાવી પીવું

વિદ્યામીન 'સી'ની આજુ તરીકે આગમાં મુખસિધ ન છે એ બાબતમાં એક આગળે જણ નારંગીની તેણે આપે છે. પત્તી માછ ને કીલ્લાં શાકમાં વિદ્યામીન 'સી' હોય છે, પણ રાંધવામાં તે તરફ પાચે છે. લીંબુના રસ કે જુનેરા રોષ કેટલા કંપોચા કરે છે 1 આમ સામાન્યરીતે વિદ્યામીન 'સી'ની એક આપણને સલા રહ્યા કરે છે. વળત થાયું. ભખ ને લામરી. પાંડુરાં, ચાગડીના તથા કાંચના રોષ જરેરે અનેક રોગોના મૂળમાં વિદ્યામીન 'સી'ની ઊલુપ હોય છે. આમળાંનું શરબત ને આમ જનતા માટે આ ઊલુપ ભરી કાઢવાના રાગબળે ઉપાય છે. આખી અતુર કાંચિયાન આ શરબત રોજ પીવું દોષ તો વર્તનું ભાયું બેખાઈ મધું સમાવડું. પછી પુરાણની ખર-પટમાં પડવાની જરૂર નથી રહેતી.

આ અતિ ઉપયોગી સુચના વખતસર પડેાંધાકી કાઢાઈ હોવ તો સહેં ચાન, છતાં આરતં વર્ષની તેવારી કરે પ્રયોગ ખાતર મહેકી કતુનો સંપદો કાઢી લઉં. —કવેરમાઈ પટેલ (લોહાન)

તેમજ મારાદી આપા પર પણ સહેં પ્રચુર મેળવેલું હોવાથી બી એ, કથા આદ દુરત ન એમને સોરેરીએકાઈ ઓરીએકાઈ દાસસેલેરી કાંચિસમાં નમ્રા થતી એ એ નોરારી રશિયાન તેમણે કાચના આખાસ કરી, અને એકેએક બી. હડનોકરી ઓડી અગાઉ વાદમાં એકેએક વર્ષે વગીલાત પણ કરી. પરંતુ તે બેધામાં નંદિ થેલારાં સંકાસ નામે એપેરેલિન ખાતામાં દંનેપેકાઈ તરીકે એકાયા. આપી એમને શામ

બનવાના પ્રમાણ સાચું જ્ઞાન મળ્યું. એવામાં ૧૯૧૫માં માધીલ આદિશાથી દિલ્હ આબવા. તેમનાં સિખાંતથી આપણે તેમણે જેવાનો જનનજ આશયે આપરી નોરારી ઓડી રોપી અને આંધીલનો કાચે એકાઈ, જેવાનું લવન સંકેરવ એમને થરી કીધું તે પછી આંધીલના અંતેવાસી તરીકે તેમણે નોંધીલની અને દેહની એ સેવા કરી તે સર્વજાત છે એરોગ કાલે નોંધીલના ને એમના લવનચેવના એ મુખાજા ૧૯૩૪ના ૧૫માઓપરટે નેમમાં-આશામાન મહેલમાં-તેમને મુલ્યવેનવા,

ધન લેખન ને કાકુરી,
એ ચારે લેખાં થયે

તે ઉપર અવિષેક;
અનરથ કરે અનેક.

ચેતાનાં ધર્મ સાચવવા કાળે માલોમ
ઈશન ઠાકીને ગુજરાતમાં સંભળ્યું કિનારે
જીવેલા પારસીઓના ધર્મગુરુએ સંભળ્યું ના
રાજા પાસે ફત મોકલીને ચેલાને ગુજરાતમાં
વસવા દેવા નિર્ણય કરી. નવી વસતિ ગારે
દેશમાં તમુકે જે જમીન ન હોવાથી રાજી
નિચારમાં પડયો, ને તેના સંકેતરૂપ દૂધનો
છલોછલ ભરેલા પ્યાલો ગુરુને મોકલ્યો. તે
પર સાંતવિષે નિચાર કરી, તેમાં મૂકી ભરીને
સાકર નાખી ગુરુએ પ્યાલો પાછો મોકલ્યો.
પાણી આવેલું એ દૂધ આખી જિતેલાં રાજા
રાજા ગુરુનો સંકેત સમજી ગયો અને ફત
ભેરે સંકેતો મોકલ્યા કે આ દૂધમાં સાકર
સમાઈ અંતે ગઈ અર્થાત્ ભાઈવાઈ થઈને રહેવા
તત્પર છે તો અંતે ખુશી થી રહેા. ને ત્યાર-
થી-આજ સાકા અગિયાર સો વરસથી
પારસીઓ ગુજરાતનું ગૌરવ બનીને રહ્યા છે.

અને કારણે રાજાએ એક સંખ્યા; લીલું
પાસ; ભરસ; બેપિયો; શેડું પાણી દર્શાવવા
વપરાતો પ્રયાગ (ચાર પેસા કરાવેા).

કહેવતોના અર્થ: 'રાતે સાડલે રાંડ, ને
પાસેર લઈ ગઈ ખાંડ'—ઠાકરાને કુકાન
ભળાવીને વાણીયો જગ્યા મથા અને પાછળ
જાણી મેઘ ઉધાર લઈ નીચે તે નિગતવાર
ચાપડે લગાવા કહ્યું, ઠાકરા આકબને અધૂરો
હતો; એટલે વાણીયો જગ્યા ને પાછો
આવ્યો. ત્યારે તેણે ચાપડામાં નીચે મુજબ
નાચું લખેલું જોયું: 'રાતે સાડલે રાંડ, ને
પાસેર લઈ ગઈ ખાંડ; ખુશીમાંથી આવી.
ને ખાંચામાં પેલી. વળતાં વળી, તે લઈ ગઈ
તેલની પળી.' એ તો રપચ્છ છે કે ચાલ લઈ
જનાર ગાઇ રહેલે આટલી બધી નિગતો
લખેલી દોવા છતાં તેનો કશો જ પતો તે
ઉપરથી મળે તેમ હતું નહિ. આવાત, કદાચ,
ત્રણ કાદેલી હરો; પણ બેરકમીથી અધૂરાં
કેલાં કાગો કે અધૂરી માહિતીઓને માટે
અધિક આપતાં આ કહેવત વપરાય છે.

અભિયંત્રગત
કાઈ પણ ત્રણ આંકડાની રકમ હો. તેને
હલકાવો. એ બંને રકમના તફાવતના પહેલા
અંકમાં ૧ લખેલીને તે રકમ વેરે તે તફાવત-
ની રકમને જાગો. જગાળ કર જ આપશે !

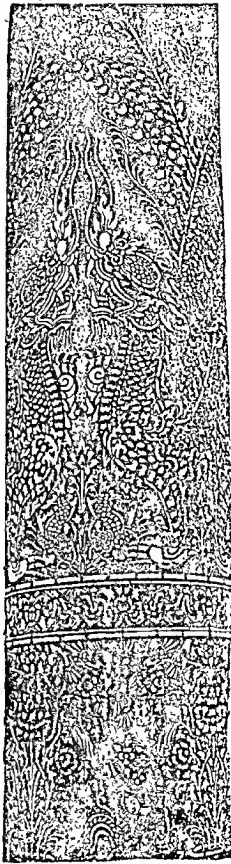
જ્યાપાર નિમિત્તે હિંદ આવીને પગદંડો
જગાવવા ગોડેલી યુરોપિય પ્રભુઓએ શરૂ
કરેલા સિક્કાઓની આ પાના પર આવતી
મળામાં આ ઉપર આવેલા પાંચમેા સિક્કો
રાણી ઇલિઝાબેથે હિંદ માટે પાડેલા સિક્કો છે.

અંધો પ્રકાર આપતી બેરનીનાં શેલને
ફેંકી ન દેતાં, તેની ઉપરનાં કાગળનાં પડ
છધી આઠ કલાક સુધી કંડા પાણીમાં બેવી
રીતે બાળી રાખવાં કે કૂત કારણે નવી લાક-
ડી રેખાય છે તે કાળો ભાગ ઉપર રહે. આવી
રીતે વેપાર થએલા શેલ નવા શેલ જેટલું જ
પ્રાગ આપશે. (મોસારભાઈ દ. પટેલ)
(પાણી નવસારનું હોય તો વધુ સાકે. તો)

કૃષ્ણચેતાની રુકમિણાગણુરોને સવારે
કાગ સોંપતો હતો: 'હવે, જે આજનુ હોય
તેને એક સાવ નીરાંતનું કાગ સોંપાનું છે;
તો જે સોધી આજનુ હોય તે હાથ લેચો કરે'
આ સાંભળીને એક સિવાય બધા જ ગા-
ણુરોએ હાથ લેચા કર્યા. કૃષ્ણને પેલા બા-
કીનાને પહોંચુ 'તે કેમ હાથ લેચો ન કર્યો ?'
'એટલી ચેતનલિકા પહોંચી' જવાબ મળ્યો.

● જગતભરમાં દર વર્ષે જે લાખ નવી
શોધ માટેનાં પેટંટ અપાય છે. ● બિહારી વ-
ખતે માખી એક સોં કડમાં ૩૩૦ વખત પાંચો
દલાવે છે. ● હજારમાં પ લાખ રૂાં એ કેવળ
દર્શકપરાઈક કરીને જીવનનિર્વાહ ચલાવે છે
● ગાણુસનાશરોરમાં ૨૦૦૭ વર્ષાત દાડમાં છે.

કલાકૃતિકા: (જમણી બાજુ) કોંગ્રેડિયાના
વિખ્યાત 'મહાદીપ પંચોડા'નાં એક યાં-
શલા પરની આ કાઠીચરી ૯૪ ૧૦૦ વર્ષ ઉપરની જ
ત્યાંની વિશિષ્ટ કલાનો નમૂનો છે. એના
પરના આવેજનનાં મકર-સર્પ (મગરના અંગવાળું સર્પની આકૃતિનું એક સ્વરૂપ કલાપ્રાણી)
ચીન-નવાન આવે પર્વેશમાં મુખ મુકે તથા માનવજનને બોધપ્રદ પ્રતીક મનાય છે. એ
આકૃતિ ત્યાં એટલી જાણપદ છે કે રેલવેના ઉપયોગની વસ્તુઓ પર પણ તેનું આવેજન હોય છે.

૧. કાઈ એક વખત
તમારે વિશ્વાસવાત કરે
તો એ ગુનેા તેને; પણ
ને તે બીજ વખત કરે
તો પછી બૂધ તમારી.

ભૂમિદારાં પશુ પદ્મસમગ્રીને દિવસે હજારે કંડુ વૃદ્ધેયવાનો રિવાજ છે. આશિષ્યસુખની પ્રાપ્તિ માટેના આ તહેવાર માટે પુરાણમાં એક ઓળી કથા છે કે એક વજ્રત કિશોર રોડના યથોચ્ચ નામના શબ્દને પદ્માવતીમાં બેસે પુત્ર થયો. એ રોડનો અને આશાક દોષથી તેને કથા ઉપાયોળી સામે હતી રાધાચ એ વિષે શબ્દને ક્ષમ્યોત્તિથી-ઓની સલાહ માગતાં તેમણે નવ મંદના મુકદ્દમણ એવા સૂર્યની તેના પર અવધૂપા દોનાથી તેને આશિષ્યવાન ન દોવાનું જ્ઞાન્યું, અને તે દૂર કરવા ગદાસમગ્રીને દિવસે વ્રત પાળી સૂર્યની પ્રાર્થના કરવાનું અને એ રીતે દેવને પ્રસન્ન કરવાનું જ્ઞાન્યું. એ પ્રણયે શબ્દ એ વ્રત પાળતાં તેને પુત્ર નીડેગી તે મદના તેનુંચી બન્યા.

આ તહેવારને દિવસે સાસ્રાત્ર તિથિ સાથે જે સૂર્યનાં બાર નામ બોલી રોજ પ્રાતઃકાળે યોગમાં યોગ બાર સૂર્યનમસ્કાર કરવાને સંકલ્પ કરી તે આચરણગ્રા લેવાય તો સૂર્યની પૂજા થયા સાથે શરીર ને પશુ સારી એવા લાભ થયો.

આમળાંનું શરણત

આમળાંના કપયોગ તરફ આપણું ધ્યાન દણ પડે મધું નથી. ક્યાંકયાંક તેનો મુશબ્બા થાય છે ને ક્યવિત યદ્યુગી, બાપી કથા રૂપે તે પેશમાં ભય છે! પશુ તેદુસ્તીની ક્ષમ્યે તેનેા કપયોગ બરોળા પ્રમાણમાં ધવો જરૂરી છે. લીલાં આમળાંદણ આવતાં ઘરો, અંદરે આ ઋતુમાં તેનો લેવાય તેરથે લાભ લેવા જેઈએ.

રોઝા માસ (જન્યુઆરી) ઇતિહાસમાં

- ... ૧ પારસીઓ ઇસ્લામ ધર્મના દિવસે વિનારે લેતાય, ૧૭૮૮
- ૪ 'સરસ્વતીચંદ્ર'ના કતા ગોવર્ધનનામ બાણનું અવસાન, ૧૯૦૭
- ... ૬ શિવાજીએ મુસ્લિમ લડી તેની ખાનાખરાની કરી, ૧૬૬૪
- તા. ૭ ઝેલિંગીશોએ ગુજરાત કપકડો રોપી કાઢયા, ૧૭૮૬
- તા. ૯ કવિવર નાનાલાલ દલપરાશમનું અવસાન, ૧૯૧૨
- તા. ૧૦ ટાપાલની ડિલિવરી આજ નવની 'પોલી-પોસ્ટ'ની ઉદ્ભવ-માં સરક્યાત થઈ, ૧૮૪૦
- તા. ૧૧ અસીમ પ્રુવારી કરનાર બિદારનો કમળ ધરતીકેય, ૧૯૩૪
- તા. ૧૮ હોર્ડ અવિનના દાયે નવું દિલ્હી ખુલ્લું ખુલ્લું, ૧૯૨૭
- તા. ૨૧ રશિયન લોકસત્તાવાદના કથાક લેનિનનું અવસાન, ૧૯૨૪
- તા. ૨૬ અંગ્રેજિયાનું પાટનગર સિડની વરતું, ૧૭૮૮

આ માસની વ્યક્તિવિશેષ : મહાદેવ લલિતભાઈ દેસાઈ રાષ્ટ્રસેવાના ગોરસિયા કપર ચંદના નેગ ધસાઈ જઈ સેવાય છવનવી મહેક મૂકી જનાર મહાદેવભાઈની ગુજરાત અભવર્યું ન હોય. એમના જન્મ ૧૮૯૨ના જન્યુઆરીની ૧૧ી તારીખે મુસ્લિમ જિલ્લામાં યોગપાદ પાસે કિરેણા ગામે થયેલો.

શાળાજીવની શરૂઆતથી તે ઉચ્ચ કૌશલ્યના ઉદભાવર્યું મુશ્કેલી સમગ્રત અભ્યાસમળમાં એમણે તેજનીબુદ્ધિ કાળની રિપરફરસિઓ મેળવેલી. વળી એ દરમિયાન અંગ્રેજ તથા ગુજરાતી કપરાંત બેસાળો

આ માસનો વ્યક્તિવિશેષ : 'એસ' કિરેણાની શોધ-જનતાની કેટલીક મદતરની શોધની માફક આ 'એસ'ની શોધ પણ અકરમાત જ થઈ છે. એક અંધારી ગોરડીમાં જગનીના પ્રોફેસર રિફોર્ગેન (Roentgen) કાળા કાગળથી વાંટાળેલી નિર્વાત કાચની નળીમાં ત્રિભુત-પ્રત્યક્ષ પસાર કરીને પ્રયોગ કરતા હતા, ત્યારે એ નળીમાંથી નીકળતાં કિરેણાની અસર. પાસે પડેલી ફોટોગ્રાફીની પ્લેટ પર થતાં નિવૃત્ત આકર્ષ્ય થયું વધુ પ્રયોગ કરતાં જાણ્યું કે એ કિરેણા અદૃશ્ય હોઈ કાચ, લાકડું, અંધયુગિયમ આદિ વસ્તુની આરપાર જવાનું સામર્થ્ય ધરાવતાં હતાં. પશુ એ કિરેણાના ચોક્કસ વર્ણન વિષે તે અજ્ઞાત હોવાથી તેમણે તેનું નામ 'ક્ષ' કિરેણા (X-Rays) આપ્યું. આ શોધ વરંણે ઇ. ૧૮૯૬ના જન્યુઆરીની ૧મીએ જનતા આજળ મૂકી. એ નાનકી શોધથી આજળ નવું વેરાસળમાં ક્રાંતિકારી શુદ્ધ રીક થયો. હાડકાંની વિવૃત્તિ શોધવામાં, કપરોગનું ચોક્કસ નિરાન કરવામાં અને કૅન્સર તથા ચામડીના રોગોના કપચારમાં તેનો કપયોગ થવાથી માંકી હલોગમાં ખાતુ હાળવામાં થઈ બલ રોપી કાઢવા મુખી અનેક ક્ષેત્રોમાં આજે તેની મદદ અમૂલ્ય થઈ પડી છે.

પરતા પ્રમાણમાં આમળાં ખાવાં હોય તો તેનું શરણત બનાવનું એ જ એક ધોડી માર્યું છે. બીજી રીતે જ્યારે એકમે આમળાં જોડાના ખાઈ શકાય ત્યારે શરણત મારફતે રબરગ સહેજે ખાઈ શકાય. ધરનાં નાનાંમોટાં સોનેરોજ આમળાંના રસનું શરણતઆપવું. આમળાંને અછળીના પત્થર પર વાડીને તેમાં પાણી છાંંડી રસ નિચોની લેવા ને પછી તેમાં થોડું મીઠું નાખી શરણત બનાવી પીયું.

વિદ્યામીન 'સી'ની ખાણ તરીકે આમળાં મુખસિદ્ધ છે એ બાબતમાં એક આગળું તજ્ઞ નારંગીની તોણે આવે છે. પત્તી બાજ ને લીલાં સાકામાં વિદ્યામીન 'સી' હોય છે, પશુ રાંધવામાં તે નાશ પામે છે. લીંબોના રસ કે ફળોના રોજ કેટલા કપયોગ કરે છે આમ સામાન્યરીતે વિદ્યામીન 'સી'ની જોટ આપજીને સદા રક્ષા રહે છે. વજન ધરડું, ભૂખ ન લાગતી, પંદુરોગ, ચામડીના તથા કાનના રોગ વગેરે અનેક રોગોના મૂળમાં વિદ્યામીન 'સી'ની લક્ષણ હોય છે. આમળાંનું શરણત એ આમ જનતા માટે આ કિણુપ બડી કાઢવાને સમજાણુ કુધાય છે. આખી ઋતુ દરમિયાન આ શરણત રોજ પીયું હોય તો વર્ષનું બાણું બંધાઈ મધું સમાજવું. પછી મુશબ્બાની ખટ-પટમાં પડવાની જરૂર નથી રહેતી.

આ અતિ કપયોગી સૂચના વખતસર પડેવાડી શકાઈ હોત તો સાંઠે ચાલ, છતાં આવતાં વર્ષની તેવારી કપે પ્રયોગ ખાતર જયેલી ઋતુનો ફાવેલો કાળો લઇએ. —કવેરભાઈ પટેલ (શિહાજન)

તેમજ ગરાડી ભાષા પર પશુ સાંકે પ્રખુર મેળવેલું દોષાથી બી. એ. થયા બાદ દુરત જ એમને રોડેટરીએટમાં બોડીમેન્ટર ક્લાસિકેશની આદિરસમાં જગ્યા મળી ગઈ. એ ગોડરી રશિયાના તેમણે કાલકાનો અભ્યાસ કર્યો, અને એકલેખ, બી. થઈનેગરી ઠોડી અગાધ-વાદમાં એકેય વર્ષ વજીલાત પણ ફરી. પરંતુ તે ધંધામાં નહિ ચોક્કસ કરનાર ના હોય એવો આત્મા ઈન્ડેપેન્ડન્ટ તરીકે જોડાયા. આથી એમને મામ જનતાના પ્રયોગનું સાધું જ્ઞાન મળ્યું.

એવામાં ૧૯૧૪માં ગોંધીજી આદિદાથી દિંદ આગ્યા. તેમનાં સિદ્ધાંતોથી આગળાં તેમણે ધોતાની કમળવળ આરાઓ આપતી ગોડરી છાંડી દીધી અને ગોંધીજીની સાથે જોડાઈ, ધોતાનું છબન સર્વવ્ય એમને ધરી રીધું તે પછી ગોંધીજીના અંતેવાસી તરીકે તેમણે ગોંધીજી અને દેશની ને સેવા કરી તે સર્વજ્ઞાત છે. એ સેવા કરતાં ગોંધીજીના ને એમના છબનપરેથના એ મુખા ભજ ૧૯૩૩ની ૧૫મી એપ્રિલે જેલમાં-આગાખાન મહેદજીનું તેઓ મૃત્યુને લેટ્યા.

આ 'એસ'ની શોધ પણ અકરમાત જ થઈ છે. એક અંધારી ગોરડીમાં જગનીના પ્રોફેસર રિફોર્ગેન (Roentgen) કાળા કાગળથી વાંટાળેલી નિર્વાત કાચની નળીમાં ત્રિભુત-પ્રત્યક્ષ પસાર કરીને પ્રયોગ કરતા હતા, ત્યારે એ નળીમાંથી નીકળતાં કિરેણાની અસર. પાસે પડેલી ફોટોગ્રાફીની પ્લેટ પર થતાં નિવૃત્ત આકર્ષ્ય થયું વધુ પ્રયોગ કરતાં જાણ્યું કે એ કિરેણા અદૃશ્ય હોઈ કાચ, લાકડું, અંધયુગિયમ આદિ વસ્તુની આરપાર જવાનું સામર્થ્ય ધરાવતાં હતાં. પશુ એ કિરેણાના ચોક્કસ વર્ણન વિષે તે અજ્ઞાત હોવાથી તેમણે તેનું નામ 'ક્ષ' કિરેણા (X-Rays) આપ્યું. આ શોધ વરંણે ઇ. ૧૮૯૬ના જન્યુઆરીની ૧મીએ જનતા આજળ મૂકી. એ નાનકી શોધથી આજળ નવું વેરાસળમાં ક્રાંતિકારી શુદ્ધ રીક થયો. હાડકાંની વિવૃત્તિ શોધવામાં, કપરોગનું ચોક્કસ નિરાન કરવામાં અને કૅન્સર તથા ચામડીના રોગોના કપચારમાં તેનો કપયોગ થવાથી માંકી હલોગમાં ખાતુ હાળવામાં થઈ બલ રોપી કાઢવા મુખી અનેક ક્ષેત્રોમાં આજે તેની મદદ અમૂલ્ય થઈ પડી છે.

પોતાને ધર્મ સાચવવા કામે માલોમ
હીરા ઝાડીને ગુજરાતમાં સંભળુ કિનારે
ભરેલા પારસીઓના ધર્મગુરુએ સંભળુના
રાણા પાસે દૂત મોકલીને પોતાને ગુજરાતમાં
વસવા દેવા વિનંતિ કરી. નવી વસતિ માટે
દેશમાં તમુ યે જમીન ન હોવાથી રાણા
વિચારમાં પડયો, ને તેના સંકેતરૂપ દૂધને
છલોછલ બરેલો પ્યાલો ગુરુને મોકલ્યો. તે
પર શાંતચિત્તે વિચાર કરી, તેમાં મૂઠી ફરીને
સાકર નાખી ગુરુએ પ્યાલો પાછો મોકલ્યો.
પાણી આવેલું એ દૂધ આખી ભેતાં રાણા
રાણા ગુરુના સંકેત સમજી ગયા અને દૂધ
ભેટ સંદેશો મોકલ્યો કે આ દૂધમાં સાકર
સામઘ ગઈ તેમ અર્થાં ભાઈભાઈ યદને રહેવા
તત્પર છા તે અત્રે ખુશી થી રહો. ને ત્યાર-
થી-આજ સારા અગિયાર સો વરસથી
પારસીઓ ગુજરાતનું ગૌરવળનીને રથા છે.

• અનેકાર્યો રાખાઃ આરંભેક સંખ્યા; શીલું
ધારાઃ ભરસાઃ બિપિયાઃ શીલું પછી દર્શાવવા
વપરાતો પ્રથમ (ચાર પૈસા કમાયો).

કહેવતોના અર્થઃ 'રાતે સાડલે રાંડ, ને
પારોર લઈ ગઈ ખાંડ'—ઠાકરાને દુકાન
લાગવીને વાણિયો જગવા મયો અને પાછળ
બધી કોઈ ઉધાર સહ જાય તે તે વિગતવાર
આપડે લખવા કહ્યું. ઠાકરા અક્ષરને અર્થથી
હતાઃ કોરલે વાણિયો જ્યારે જમીને પાછો
આવ્યો ત્યારે તેણે આપડામાં નીચે મુજબ
નામું લખેલું જોયુંઃ 'રાતે સાડલે રાંડ, ને
પારોર લઈ ગઈ ખાંડ; ખૂણામાંથી આવી,
ને ખાંચામાં પેહી. વળતાં વળી, તે સહ ગઈ
તેલની પળી.' એ તે રૂપરૂઢ છે કે માલ લઈ
જતાર બાઈ સંબંધે આરક્ષી બધી વિગતો
લખેલી હોવા છતાં તેનો ક્યોઃ જ પત્તો તે
ઉપરથી ગણે તેમ હવું નહિ. આ વાત, દહાડ,
જેઠી હાલેલી હરી; પણ બેદરકારીથી અપૂરાં
કરવાં કામે કે અધૂરી ગાલિતી જોને માટે
રૂપરૂઢ આપતાં આ કહેવત વપરાય છે.

ગણિતગમ્ભત
કોઈ પણ ત્રણ આંકડાંની રકમ હો. તેને
હલકાવો. એ બંને રકમના તફાવતના પહેલા
અંકમાં ૧ લખેરીને તે રકમ વરે એ તફાવત-
ની રકમને શામેલ. જ્યાં ૬૬ જ આપરી!

બાપાર નિમિત્તે હિંદ આવીને પગદંડો
જમાવવા માટેલી યુરોપિય પ્રબલ્યોએ શરૂ
કરેલા સિંકાઓની આ પાતા પર આવતી
માળામાં આ ઉપર આપેલો પાંચમેા સિંકો
રાણી હલિઅબેથે હિંદ માટે પાડેલો સિંકો છે.

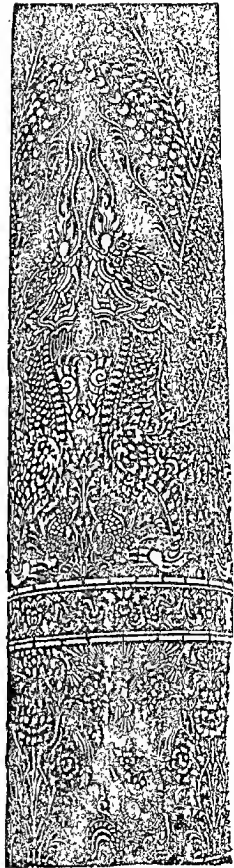
અંગ્રે પ્રકાશ આપતી બેરીનાં રોલને
ફેંટી ને દેતાં, તેની ઉપરનાં માગળનાં પડ
છધી આઠ દલાક સુધી કંઠા પાણીમાં એવી
રીતે બોળી રાખનાં કે ફક્ત હાજબની લાક-
ડી દેખાય છે તે કાળે બાક ઉપરારહે. આવી
રીતે તૈયાર મચેલા રોલ નવા રોલ ભેટયું જ
કાગ આપશે. (મિસરભાઈ. દ. પટલ)
(વાણી નવસારનું હોય તે વધુ સાકર.તંત)

ફરન પોતાની ટુકડીના ગાણુસોને સવારે
કામ સોંપતો હતોઃ 'હવે, ને ગાળુસુ હોય
તેને એક સાથ નીરાંતનું માથ સોંપવાનું છે;
તેા ને સોધી ગાળુસુ હોય તે હાથ લેવા કરે.'

આ સાંભળીને એક સિવાય બધા જ ગા-
ણુસોએ હાથ લેવા કર્યા. કેબને પેલા બા-
બ્રીનાને પછયુ 'તે કેમ હાથ લેવો ન કર્યો?'
'એટલી પેતાલવિકુકેણેલું' જવાબ મળ્યો.

• જગતભરમાં દર વર્ષે જે લાખ નવી
રોાધ માટેનાં પેટંટ અપાય છે. • જીડતી વ-
ખતે માખી એક સેં કટમાં ૩૦૦ વખત પાંચ
દલાવે છે. • કચેડમાં પલાળ સીંગો કેવળ
ઠાઈપણટિંગ કરીને જીવનનિર્વાહ ચલાવે છે
• ગાણુસના સરીરમાં ૨૦૦ ઉપરાંત હાડકાં છે.

હવા કણિકાઃ (જમણી બાણુ) કેમ્પેડિયાના
વિખ્યાત 'મહાદીપ પેપેડા'માંના એક થાં-
ગલા પરની આ કાંડીચરી ૬૯ ૧૦૦ વર્ષ ઉપરની જ ત્યાંની વિશિષ્ટ કલાનો નમૂનો છે. એના
પરના આવેલખનયાનો મકર-સર્પ (મગરના અંગવાળું સર્પનો આકૃતિ) એક કલ્પિત કથાપ્રાણી
ચીન-જાપાન આદિ પૂર્વદેશોમાં શુભ શુકન તથા માનવજીવનને બોધપ્રદ પ્રતીક મનાય છે. એ
આકૃતિ ત્યાં એટલી જ્યાપક છે કે રોમના ઉપશાસની વરુદ્ધો પર પણ તેનું આલેખન હોય છે.

૧૧. કોઈ એક વખત
તમારો વિચારસાત કરે
તો એ જીનો તેનો; પણ
એ તે બીલ વખત કરે
તો પછી ભલ તમારી.

(અનુ. ૫૦૪ થી ચાલુ) એ ઉલ્લેખ કરી અથ. માતા તો ૧૯૦૬માં જ પ્રજ્ઞના ધામે પરવર્ધા હતી. અને કુટુંબ ભેડું હતું નહિ. તેવામાં પોરબંદર સામ્યનું ૩, ૫૦૦ ના પગાર રેટના ધમનેર બનવાનું આમે- તણ આનું, પણ એમને હવે તો દરિદ્રનારાયણેના બંધાર-છવનની મારામત કરવાની લગતી લાગી હતી, એટલે આમેરજી પાછું પાછું.

એક વિશેષે સાંભળે મુંઝવના પાલવા બંદર કપર, આને ન્યાં આલીશી કહેવે એવા ઇન્ડિયા' બહોરે છે ત્યાં, બેઝાજ પતરાના છાપરા તથા બાંકડા કપર ખેતીને બહોરે બાપા પોતાના નાના બાઈ ડૉ. કેશવલાલની સાથે બંધારી સામે વાર્તાલાપ કરી રહ્યા હતા:

‘દેશને આને આજીવન સેવામતધારી સાચા સેવાકોની જરૂર છે. મારે આત્મા પોકારી રહ્યો છે કે સેવાસેવકો એપણાં તેથી આ સુધરાઈનો નોકરી છોડવાનો ને નિર્ણય કરી નાખ્યો છે.’

નાનાબાઈએ સામલવામાં મારડું: ‘પણ પાંચકે વર્ષે જીવની જીવ્યા તો શું ખોટું છે? પાંચ વર્ષે તમારી નોકરીનાં પંદર વર્ષે પૂરાં થઈ જશે અને પગારના જીવ લાગનું પેન્શન મળશે. પછી સેવા કરતોને કેટલો બોસિયાળો તો ન રહેવાય?’

હસીને કહ્યું બાપા એ કહ્યું: ‘પાંચ વર્ષે પાંચ વર્ષે કાણે યેવાં છે? ને પાંચ વર્ષેમાં તો કેટલુંયે સેવા થઈ ચકે?’ નાનાબાઈ બોન રહ્યા. એ સંજોગને અંતે મુંઝવે મુનિસિપાલિટીના પોદ સુપરિન્ટેન્ડેન્સી અમૃતલાલ કહ્યું, ઈ. ૧૯૧૪ના ફેબ્રુઆરીની ૧૬મી તારીખે, એજણે એ સ્થાવર ભારત સેવક સમાજમાં જોડાઈને આજીવન માનવ સેવાના દોષિત બન્યા.

એને જે કીકાનો નિર્ણય કરતાં એમને છુ શું લગાવાનું હતું? ૩૧, ૩૫૦ના દરખાવાની અગત્યકારી: પાંચ વર્ષેમાં એને નોકરીની ૩૧, ૫૦૦ મુધાની બદલીને સાથે તે વીર્યે ઘેર બેઠા ૧૫૦-૨૦૦ નું પેન્શન: અને કેને બજાર, એથી થે કારે કાઈ કરાની પૂરી સંભાળના. ભારત સેવક સમાજમાં સભ્ય તરીકે યોદાતા પદેમાં ઉમેદવાર તરીકે સેવા આપવી પડે છે. જી કરસનદાસ ચીતલિયા એ બજતનું પ્રમુ- રણ મેંધાનાં લખે છે કે બાપાની ઉંઘાને નોકરીથી અનુક્રમદતની રત્ન મેળવીને ઉમેદવાર તરીકે બેઠાવાની હતી, નથી સભ્ય તરીકે પોતાનો રત્નકાર ન માથ તો નોકરી ચાલુ રહી રહેને સોસાએમીને પણ આર્થિક લાભ થાય. પણ એમની આ દરખાસને મોખલેએ નામંજૂર કરીને મેળે તો કહ્યું કે નોકરીથી રાજીનામું આપીને તદ્દન મુક્ત થાઓ. એને પછી જાહેરવાર તરીકે અપહ્વ કરી. એનો અર્થ એ કે ઉમેદવારીની મુદત પૂરી થયેને સભ્ય પદની અરજીને અરવીકાર થાય તો રિયલિ ‘અતો જાહેરવાર કરી’ નેની થાય. આમ છતાં બાપાએ એ વિચારનો પણ લગા કરી દઈને તરત નોકરીનું રાજીનામું આપી દીધું.

એ જાતને આજ પાંચીસ વર્ષમાં એ પાંચીસ વર્ષમાં એ. વી. કહ્યું નામના એજીની અર સમરત ભારતવર્ષના કહ્યું બાપા બાપાની ચૂક્યા. એ દરખાસને મેળે જે સંખ્યાયોતે રચ્યો ને સંદરશાઓમાં મુંઝવે જાણું સેવા કાર્ય કામ કહ્યું તેની નોંધ આપી જાય તેમ નથી. દેશના અનુભૂતી અભાજી, કંઠાલમાં કંઠાલ, અને સોથી વધારે પીડિત દસ લોકો અરપૂરનો ને આદિવાસીઓ, હરોડા દુકાળિયાઓ ને દુઃખીઓ, લાખો દેશ, ધરનીકંપ, અતિશય, આગ ને અકરમાતોના નિર્દોષ સિદ્ધિ, એ કહ્યું બાપાની ઉપવર્ષની નિરંતરતા સેવામાં પાંચો બની રહ્યાં છે. એ મુંઝા સેવાની એમણે કહી જી દેશરત વાંછી નથી, એનું એમણે ક્યારેય નિમિત્ત બનાડ્યું નથી. દેશનો એક પણ ખૂણો એમણે છોડ્યો નથી. જનસેવાની પાસથી બચિત બાપા એમણે ક્યારેય રચ્યે બધા એ ન્યાં કાઈ દેશસેવક હજી પહોંચ્યા નથી. એ પાંચીસ ૩૮ (અનુઆરી ૧૯૫૦)

વર્ષનો એમને સેવાસેવક દુનિયાને મોખરે કરાવ્યું પૂરો નહિ લખ હોય. પણ હજારને મોખરે તો અચૂક લખાયો દશે. ઉલ્લાં વરસોમાં દેશમાં કહ્યું બાપાના કરતાં ચંદિયાતો કમોચાની સમાજસેવક થઈ ગયો જીવ્યા નથી.

એમની કાર્યપદ્ધતિ સમજવામારે, તે એ સી વિદ્યુતકાર્થ પ: માટે કામ કરવાની કળ્યા ત્યારનો છેક ઈ. ૧૯૧૪નો એક પ્રસંગ નોંધે છે. ગુજરાતનો એક અગડામાં રાતના એક વાગ્યાના સુનકા બહામ કરતું એક માણે ગુજરાતી રાજાને બારણે આવીને જી તેના મુસાફરે શિક્ષકનું બારણું ખજાડ્યું. આવે વખતે અલ માણસને બારણે બેઠેલા જોઈને શિક્ષક ચમકી ગયો. મુસાફરે કહ્યું: ‘મારતર, માણે નામ અમૃતલાલ કહ્યું. મુંઝવેથી વિદ્ય પડેલે મને મેલા દેશ છે. એમના મનને કેરવિયાત કેળવણું ખરડાને લગતા આઈકા બેગા કરવા નીકળ્યા છું’ શિક્ષકે કહ્યું: ‘સાહેબ, પધારો. અત્યારે આપ આરામ કરો; મારતર...’

બાપા રવરચ નિર્બળ અવાજે બોલ્યા: ‘ના મારતર, આ તો રાતોરાત બીજે મામ પહોંચ્યું છે. રહેવા જોઈશે વેળા ન’ કાનસ પેશાવી મારતરે જરૂરી આઈકા કહી આપ્યા. ત્યારે રાત બે વાગ્યા દશે. બાપાએ નિનિત કરી, ‘મારતર, અત્યારે કોઈ રતે કરી આમે અનુક્રે સેવા વાળું કહ્યું નથી.’ પેલા શિક્ષકે રાંધીને એ જમણદયા, અને બાપા વધુ આઈકા મેળવવા બીજે ગામ કીપી મ આગ, અગડાથી રાતેલા કાર્યક્રમ પ્રમાણે એ પ્રવાસ નિષ્ પછે આજણ વધે છે. વિધાતાના દોષ નેવાં એ કરડો ને આર માણી રાત કે બજળળતા બપોર, પેટમાં બૂબના બાકા કે રાં પેશાએ પેશી તોડતે થાક, પછે એમના કાર્યક્રમો એકે પછી એકે ફેરવી શકતું નથી. આ ગામમાં બાવાનું તેયાર ન હોય, બધાં એ વાગ્યાનો પોમ ધખતો હોય, તો થે એ કાર્યક્રમ સામે મ પદોંથી જવાનો હોય તો તેમાં મીનમેખ થઈ શો નહિ. કાંથીએ દીવારાને એ મજબૂર નહિ. દીશે માણસ એ બજતલ કમોશન તોનામાં રહે નહિ. આથી બીજવળથી આખા ગુજરાતમાં માં એમણે ખંડી નાખ્યાં, અને એક અખંડ ઉદ્યમી અભ્યાસી ત તથા અકીબગ કાર્યકર તરીકે એમની છાપ ભરી રહ્યાં.

એક બીજું દર્યાત પણ નોંધવા જેવું છે. શી પાંડુરંગ એ વલ્લીકર સેવાકલિંગી કીકા સમજાવા બાપા પાસે વજી માથ પ બીકામાં કામ કરવા ચાલુ હતા. બાપા એમને પાસે મહિના રહે નો અમરકાર હતા હતા. શી વલ્લીકરે સામનવધીની મધરાતે પોત આખરી નિર્ણય જણાવવાનું વચન આપ્યું હતું, અને સો બીકમ’ માં ફેરતા હતા. સામનવધી આવી પહોંચી. રાતે એક લીસ મામડ સોમુલા હતા. ત્યાં બાર વાગ્યા કે તરત જ જાગત બાપાએ ટાંકે ધડિયાર જોઈ અને શી વલ્લીકરને પૂછ્યું: ‘વલ્લીકરશાહ જાગ કે? બાર વાગ્યા: શો નિર્ણય કયો?’ અને શી વલ્લીકરે પોત બાર માસ રહેવાનો નિર્ણય જણાવ્યો. ૧૯૨૨ની આ ઘટના. તે’ તો એ વલ્લીકરશાહ આને થે બીતસેવામાં રચ્યાપચ્યા રહ્યા.

૧૯૨૬-૨૭માં હાલે-અહીંના પ્રદેશમાં દુકાળ રાહત કરતાં નાશને વજી ને બૂખરોને અત સાથે તે ઉભા આપતા ત્યારે પંચમહાલના લીક લોરો એમને ‘શીયારો વહેંચનારો બા કહેતા. અને એમને ‘બાપા’નું બિહર ૧૯૨૬ અને ૧૯૨૭ મેધાળીએ માં એમની ૭૦મી વર્ષમાં વખતે માં પીછે એમનાં વિશે ૯ હુલો: ‘કહ્યું બાપા એક વિરલ લોકસેવક છે. તેમનું કામ એ જ તે’ એકમાત્ર સંતોષને એકમાત્ર મનોરંજન છે. ધડપણ એમના હૃદય

પાડ્યો નથી. તેઓ પોતે જ એક સંસ્થા હતા છે. મેં એક વાર એ લખ્યું કે 'તમે જરા આરામ લો તો સારું.' તરત જ તેમના બાબાઓ: 'આટલું બહુ કરવાનું પડ્યું છે ત્યાં મારાથી આરામ રીતે લઈ શકાય? (ગાંઠે કામ એ જ મારો આરામ હોતો નેહએ.)' સવારના ૬ થી રાતના ૧૦ા સુધી હોમમાં એમના જીવનચક્રની ત્રાસકી ચાલુ જ હોય છે. આ બધાની સાથે જીવનમાં ઈન્જનેરીની વ્યવસ્થા: ને દિવસે પછી ગળે તે દિવસે જ એના જવાબો પાયા જ નેહએ: તે કાલ કપર રખાય જ નહિ. દરરોજના દિવસે દરેક વ્યક્તિ પૂર્વક લખાયા જ નેહએ: એમાં દલીલ ન ચાલે. તાની નિત્યબોધ લખવા-લખાવવામાં પણ નિયમિત. દરરોજ રાતનાં ૬ થી ૧૦ સુધી આરામમાં જ નોંધ કરી લેવાની ને તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા રીતે કામોના એક પછી એક નિકાલ કરવાનો. આંકડા-હકીકતો-બાબતમાં તો એ પૂરતી ચિકાસા રાખે છે. એમની સચોટ પાસનાની તિ તેમાંથી મળી રહે છે.

બહેર જીવનમાં પાર્કિંગની કસકસ કરવી ને પાઘએ પાછો કાળ રાખવો, એ બાબતમાં હંકરબાપા ચોંધી છતા સમીપરિચા તોગ છે. એક બીલ સેવકે વાદમાં બેસાડી, બેચાર નિરર્થક શબ્દો લખી આપ્યા વધુ બગાડેલા, તેને દંડમાં તાર લખવાની કળા બતાવીને (એ લખ્યું હતું: 'આર શબ્દથી ૧૩ આનામાં કામ સરે, પણ તો ૨૦ આના ખર્ચે કર્યો હશે. આમ પેસા બગાડવા નહિ.'

એમના હાથમાં બહેર સેવા માટે અર્ચવા માટેની ને રકમો: હાં વરસોમાં આવી હશે તો સરખાળો: ફોટોથી યદ રાકે તેમ જોમાંથી એક કોડી પણ ગેરવસ્તી ન ભય ત્યાં સુધી તો ઠીક, પણ ને ફરી બેઠામાં પણ ન વપરાય એ માટેની એમની ચીવટ મહાને તેઓ પોકારાવે છે. ૧૯૨૧ માં રવ. દેવધર મહાબાર સંકટ-રણની મોટી પ્રજ્ઞિત ચકાવી રહ્યા હતા. લાખો રૂપિયાનું એ ઉધરાણું થયેલું. એમાંથી ને કચેરીખર્ચે ચાલતું તેમાં રવચંદ્ર માટે આ થની તેને પણ સમાવેશ થતો. એક દિવસ બાપા રંગમંચે આવી ચડ્યા ત્યારે તેમને પણ એ ચા પડી. પાછળથી ને એમને જાણ્યું કે એ ચા તો બહેર ઉધરાણાનાં પેસામાંથી હતી ત્યારે મહેતાજીને જાણે એ એક આનો આપી આપ્યા. આંખો સાચાં હતી ત્યાં સુધી ખુંબરમાં પણ એમણે દ્રામ ૧૫ બીલ વાહનનો ઉપયોગ બહેર ફંડ-ફાળાનાં નાણાંમાંથી નથી. કાયદેસર એમને જાણ્યા પૂરતું ખર્ચ કરવાનો હક્ક હોવા એ નીચામાં નીચા વર્ગમાં ફરતો ને રહેડોથી બહાર નીકળી માં મેસીને સોસાયટીને ગમને જતા.

સર્વેટ્રસ આલ હન્ડિયા સોસાયટી એમને શરૂઆતમાં રૂ. ૧૦) થી આપતી. એમાંથી વીસ-પચીસનું ખર્ચ કરી બાકીની રકમ માં સમાવતમાં આપી દેતાં. આજે એમને બંધારણસભામાંથી તા રૂ. ૪૦)નું બચ્ચું ગળે છે, છતાં જીવનની સાદામાં સાદી ને માં જીવ જીવિયાતો પાછળ આજે પણ ૪૦-૫૦ રૂપિયા જેટલા કાં ખર્ચમાં બકાની લઈ બાકીની એમની એ તમામ આવક છપ્પાં દાનમાં વાપરી નાખે છે. સિરેલ, નિયમિતતા અને હદ રેનું પ્રાગાણિકપણું એ એમના ત્રણ મોટામાં મોટા ગુણ એટલી મીલ કોઈનામાં હંજી જોવાની. વ્યવસ્થિતપણું તો એમનાં ૧૫માં એટલી હદ સુધી ભર્યું છે કે, ધર્મમાં દાખલ થવાની સાથે જ બહાર નેહા ચંપલ વગેરે ગમે તેમ પડેલાં હોય તે એકસરખાં છે. એમના અગ્રીમ શ્રી રામ હંકર લખે છે કે 'એકવાર હું

બોરીબંદર રેલેશને એમને વળાવવા ગયો. ત્યારે મારા ડગલાનું એક બટન ટૂટેલું હતું. પુનાથી એમણે મારી પત્ની કપર એક પોરકાઈ લખીને નજીબાનું કે પુકોષ કામકામમાં આવી વાતો બૂલી ભય, પણ તેમના ડગલાનાં ટૂટેલાં ધડનો યંત્રી હેવાનું કાગ ઝીંકીઆનું છે.'

આપણી સાથે વાતો કરતા બેડા હોય ત્યારે તકિયાના કવરની કસ છુલકી હોય નો તે બાંધી દે. આજીવાનમાં કાગળની કસ કે કોઈ નકામી ચીજ પડેલી હોય તે ઉપાડીને નાખી આવે, બધી વસ્તુઓ બરાબર કેસણાસર, સારી કેબાય એવી રીતે મોઢવેલી છે કે નહિ તે જોયા કરે, અને ન લાગે ત્યાં ભંતે જ સરખું કરી લે. એ-વામાં એ ગુણ એટલે રવાબરિક થઈ પડ્યો છે કે કોઈને કપડેસા આપ્યા વગર ભંતે કરી લઈને આવી નાનીનાની ચીજે તેઓ સાથો-એને શીખવતા જ રહે છે.

૪૦ વરસ થયાં તેઓ પોતાની રોગનીશી એટલી ચાકસાઈથી લખે છે કે એમાં એક દિવસનો પણ ખાડો પડ્યો નથી. હંજી પણ (પોતે લખી શકતા નથી એટલે) એ રોગનીશી કોઈ પાસે લખાવે છે. ૪૦ વરસની એમની જે રોગનીશીઓ ન્યારે દેશના હાથમાં આવશે ત્યારે એમાંથી કોઈ અજળ સાહિત્યધન દેશને સાંપડી રહેશે, હંકરબાપાનું પ્રિય સાહિત્ય, બીલ ઘણાંએને વાંચતાં દેડાં છે અને આજીવન આજે તેવા વસંતિપત્રકોના અહેવાલો, સમિતિ-ચોના તમા પંચના જાતો અને કાર્યાલયની માધુ' પકવી નાખનારી ફાઇલો જ છે.

આટલા કોટર કોયોગી હોવા છતાં એમના જીવનમાં નીરસતા કે શુષ્કતા ક્યાંયે જણાતાં નથી. સેવાકાર્યની તદ્દસીતા એમને મધુરતા તથા સુરસતા આપી રહે છે. બાપા એકલા હોય ત્યારે કોઈકોઈ વખત લહેરથી ગાય છે: 'અન મેરા લાગા યાર ફેરી મેં; કે 'મેં સમ કીન કુટિલ ખલકામી'.

એમની પાચનશક્તિ આ ઉંમરે પણ અજળ છે. ગિદ્યાન કે ફરસાણુ પ્રત્યે એમને હંદાસીતા નથી: મંચે, ત્યારે એનો ઇન્કાર કરતા નથી. પણ બીજાની વચ્ચે ફરતા હોય ત્યારે બંધી કે મહાધનો મોટો પછી એટલા જ રવાદથી આઈ લે છે. એ હંદે છે કે શરીરને કામ કરવું રાખવા માટે બે ટંકનું ભોજન નેહએ, પણ એ ભોજન હઈ એમનું બનેલું છે એ વાત મહત્તરની નથી. આનારને તુકસાન ન હશે એમું ગમે તે ભોજન ચાલે. આજે ૮૦ વરસે એમના પેશાનું કુદરતના આપ્યા ડર માંથી ૨૮ હાંત સલામત છે અને આ વયે પણ કોટર ગાણું સોષીને લાંબી ફાળ ભરતા ચાલી રાકે છે.

એમના પાંચ ભાઈઓમાંથી એમનાથી નાના બે ભાઈઓ ૧૯૦૬ પહેલાં ભર યુવાવસ્થામાં ચાલ્યા ગયેલા. એકના ગરજુ વખતે તો પોતે યુમાંડાં હતા. ત્રીજા નાના ભાઈ ૧૯૧૬માં જ યુવાવસ્થામાં જ ગયા. એક હંકરજી ૧૯૩૬માં ચાલ્યા ગયા. હવે તેમના બેકા જ નાના ભાઈ હયાત છે: ડૉ. કેશવલાલ હંકર, ભાવનગરના પ્રખ્યાત ડોક્ટર ને સમાજસેવક.

દુનિયામાં દુર્લભ એવા આ નરરતને પામીને શુભ્રાત ધન્ય બન્યા અને હવે તો એ ધન્યતા દેશભરની બની છે. યોગીઓને પણ અગમ્ય એવા ગઢને સેવાધર્મના ભળ્યું દેશદુરજુ સમા બાપાની યસઃકાથાને જરાવરણાં છૂટું કરી રાકે તેગ નથી. અને આપાનું સેવા-વ્યયું હંદય પણ આજ એકાદશી વર્ષે જે નવજીવાન જેવું પ્રાણુવાન છે. એમનું એ ચેતન્ય શતશત વર્ષનું ચાલે અને દેશના દીનદીન માનવે કથાન પામી રવાધીન ભારતના ગૌરવતા નાગરિક બનેા.

[illegible]

પ્રથમના બન્નુભાઈમાં થયેલા મહાત્માજીના દેહનિવૃત્ત પછી કૃષ્ણભાઈના સોહાંદરાં 'વૈષ્ણવ જન'નાં એમનાં પ્રિય ભગ્ન ઉપરના રૂપમાં બાંધેલું તે વાચકોમાં ખૂબ હૃદયસ્પર્શની બનેલું છે. તે પરથી મહાત્માજી તથા નરસિંહ મહેતાનાં દેખાડેલાં સારાં અંગ ઉપરના આપનાં પાસે ઠાંકે પ્રકટ કરેલાં તેની ખૂબ ખપત થઈ. માનવતાનો ઉત્તમ આકર્ષક પ્રતિબલતા એ ભગ્નનાં ઠાંકીને સંખ્યાબંધ નકલો અનેકાએ પોતાના રજીડી, સંબંધીઓ, ગિરોજા તથા બાળકોમાં વહેંચી; અને અનુકૂળ સાર્વજનિક સ્થળોએ તથા શાળાઓએ તે પોતાના સભ્યો તથા વિદ્યાર્થીઓ દરેકને મોકલી સંખ્યામાં વહેંચી. મહાત્માજીના આગામી પ્રથમ સંવત્સરીએ એ રીતે તેનો પ્રચાર થાય તથા સંસ્થાઓ, શાળાઓ આદિ તેને પ્રદર્શી વહેંચી શકે એ સંવેધના ઉચિત અભ્યુષો. આ ઉદ્દેશથી અને પહેલેથી જ તેની નીચે કિંમત અત્યંત ખાંડકસર હાથેથી જ એક હાંસ આના છ આના. પોસ્ટરોમાં એક આનો.

१८५१

નું નવું
પ્રકાશન

મોટાં પૂર્ણરંગી ચિત્રોનો સંપુટ
કિંમત રૂ. ૩૦ પોસ્ટેજ ૦-૧૨-૦ જીનુ
કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ

ભારતીય
ચિત્રાંકન

ઠહારસિદે અને
 ચિત્રવિદ્યાર્થીઓ
 માટે અમૂલ્ય
 ચિત્ર સંપુટ

30

શ્રી રવિચંદ્ર શાવળ સંકલિત ત્રીસ
વિવિધ રેખાંકનો, એક ત્રિરેખા ચિત્ર-
પદ વજ્ર આપાઓમાં સમજૂતી સાથે
કિંમત રૂ. ૩.૦ પોસ્ટેજ ૦.૧૨.૦ બુક

પ્રાંતોના હક્કો

ભારત રાજ્ય બંધારણમાં રાજ્યો(પ્રાંતો)ની વહીવટી રચના

પ્રાંતોના હક્કો

ગાયકો
ધર્મ સંસ્થા

પોલીસ

અધિકાર

મતદાન

આરોગ્ય

જન્મ મરણની નોંધ

શિક્ષણ

રેલવાયો

પુલો

તથા જલમાર્ગો

બાણી અને નહેરો

પ્રતિવાડીનું ફિક્કાપ મંજૂર થવું

નિર્જાતો

મરદમી વ્યાપસાય

ધંધો-વ્યાપાર

ઉદ્યોગ-વિકાસ

ભેળા સેવા

નગરોની આયુક્ત

નુગાર

રેલવે

રેલવે

રેલવે

રેલવે

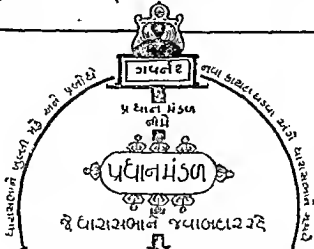
રેલવે

રેલવે

રેલવે

દર પ્રાંચ વર્ષે ચૂંટણી ધાંચ
દર ૭૫૦૦૦ની વસતિએ એક સભ્ય ચૂંટાય

રાજ્ય સભા

ધારાસભાની સભ્ય સભ્યોના ચોધા ભાગ જેટલી બને, એના અરધો ભાગ અમુક ધંધાવેશજારના પ્રતિનિધિઓનો બને, તો જો ભાગ ધારાસભા ચૂંટી મોકલે, અને બાકીનો ભાગ રાજ્યના નિયુક્ત કરે.

દર વર્ષે-૫૨ પ્રતિની ઉપજ

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

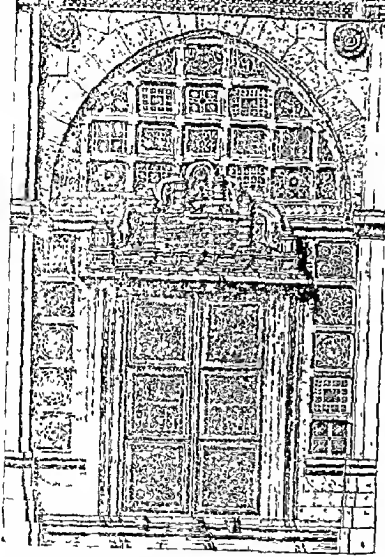
૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

૫૨ ૩૩

અમદાવાદ

ગુજરાતનું પાટનગર

અમદાવાદની સમૃદ્ધ શિક્ષકલાનો ઉત્કૃષ્ટ નમૂનો

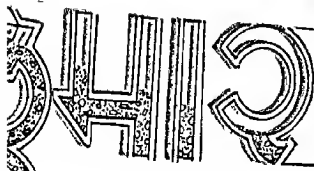
હિંદુ અને ઇસ્લામી રચાયત્વના મુંદર મળેલ સમયે, અમદાવાદના શાહ-આલમના રોમની મનોહર દાર-મંદિરઃ એની ઉપલી કમાન ઇસ્લામી અને નીચલી(આર્ય) ઉપરની) કમાન હિંદુ રચાયત્વની ઢગની છે. એની બનીઓનો ડિઝાઈન, ઇસ્લામી આદેશ મુજબ કાષ્ઠપણ છતાં આખીના આંખેળવિભાગી છે, છતાં એ જાણીઓની ડિઝાઈનનો દબ હિંદુ પરંપરા ઉપર છે, અને પિત્તળની મળણસાગં એનાં કમાન અમદાવાદના ૪ કારીગરોના અનુન પિત્તળકામનો મુંદર નમો છે. અમદાવાદનાં શિક્ષ અને રચાયત્વના આપા મુંદરા નમતાઓના આપન ફોટોગ્રાફના મુંદર આરમખાની આ એક વાતની છે.

૮. રચના ધોરી ગ્યાપારમાં કપરની પોતાની કેન્દ્રવર્તી ભોગોલિકિયતિથી, અને અધીન ઉદ્યોગનગર હોવા છતાં એતદેશીય સંસ્કૃતિનાં વહેણનો છવંત ને પ્રળજ સોત ધરાવવાને કારણે, અમદાવાદ ૪ ગુજરાતનું પાટનગર રહ્યું છે, રહેવાનું છે અને આનાની યુગમાં સોમે કળાએ બિંકસવાનું પલ્લુ છે.

૯. છતાં એને બિંધે આપમેં કેટલું સાનું જ્ઞાન ધરાવોએ છીએ? એનો વિચિધર-તિહતિહાર, એના કોડા સરકારપહેલુ અને એની યુવાણી શિક્ષ-રચાયત્વની સમૃદ્ધિથી ખુદ અમદાવાદીઓ પેરી પલ્લુ સંપૂર્ણ બલુકાર કેટલા હરી ૪ માત્ર એની શિક્ષ-રચાયત્વની સમૃદ્ધિની જ વાત કરીએ તો, એ શહેરના રચાયક બાદશાહ બદશાહશાહના ખુદના અવરોષ સ્વધરતા મારણાળી માંકીને ઉક હરી-ભાણી બારી અને રચાયત્વના રચાયત્વના મંદિર સુધીનાં હજીએ જ સેકા કપરનાં મંદિરમાં આપની પરંપરાગત મંદિરકલાનો જે સમૃદ્ધ વારસો સિતસિલામંધરીતે જળવાયો છે તે પોતે જ એકમુક પલ્લુ રસભર ઇતિહાસમેય છે.

૧૦. જગતમાં બેનમૂન પરંપરા રાલરક મવાળી ગણીએથી સીરી સેવદની મંદિરકળની જળી-ઓ અને સમૃદ્ધ શિક્ષપના અનન્ય નમૂના-રૂપ રાણી રૂપમતિની મંદિરકળની માંકીને જલાયદો તથા મરનાળીઓનાં પલ્લુ કુદેહાથે વેરામોથી 'કળાતરંગીના અવરોષો ધરાવતી અદાતજનીલાવતથા કંકરિશ્વરતથા સુધીનાં અમદાવાદનાં શિક્ષ-રચાયત્વના હજી એ નેપ વલ્લુ એ વલ્લનગરની કુસ્તરત જલદેહના બારીની વાચા બનીને બેમાં છે.

૧૧. તમે એ જાણું નહરે ન જોયું હોય, કે ન મેદં મોકો તેમ હો તો એનું એક સચિત્ર આદ્યજન બહાર વડયું છે. એમાં, 'ગુજરાત નું પાટનગર અમદાવાદ'નાના શિક્ષાયના લેખક શ્રી રતનાશિરોધ બીમશ્વરે ખુદ આ-લેખેથી એ નમરની ઇતિહાસરેખા રૂપ પ્રસ્તાવના સાથે, આપન સુનંદા ફોટોગ્રાફો તે તે રચનને વલ્લેને સાથે આઈ રેપર ઉપર સુખડ છાપાઈ સાથે સ્વચચા છે. કિમતગાર અરિપા [પ્રિન્ટર્સ બુદે] કુમાર દાર્યાલય દિગ્ગિરેડ, ૧૪૫૪, રામપુર, અમદાવાદ.

આવતી કાલનાં નાગરિકા માટેનું માસિક
સંસ્થાપક . રવિશંકર ગવળ . તંત્રી બચુભાઈ
રાવત . વર્ષ સત્તાવીશમું અંક બીજો . કેપ્પુઆરી
ગોગણીસસો પચાસ . સળંગ અંક ૩૧ / ૮૫

નદીકિનારે
ફેંટાકલાકાર
એન્ટોનિયો રોઝા કાસાદો
(પોર્ટુગલ)

અમદાવાદના નળીતા 'નિહારિકા' (ફેંટાકલા) મંડળના કપડગથી, અહીં તા. ૫મી ફેબ્રુઆરીએ અમદાવાદના ઇતિહાસમાં પહેલી વાર, મોટું આંતરરાષ્ટ્રીય ફેંટાકલા-પ્રદર્શન ભરવામાં આવેલું. હિંદ સરકારના માહિની અને બ્રોડકાસ્ટિંગ ખાતાના પ્રધાન માનનીય શ્રી દિવાકરના હસ્તે ખુલ્લા મુકાબેલા એ પ્રદર્શનમાં, દુનિયાના ૨૭ વિવિધ દેશોના સિદ્ધહરત અને નાગી કેમેરાખાનેનાં ૧૮૬ ચુનંદાં જિનેની રસબર કલાસમૃદ્ધિ સંચિત થઈ હતી. તેમાં અનેકવિધ અભિનવ દષ્ટિકોણો, અવનવી ફેંટા-ટેકનિક અને પ્રચૂર વિષયવૈવિધ્યના ત્રિવેળા-સંગમ હતો. વર્ણનથી, કે અર્દાં છાપી છે એવી પ્રતિદૃતિથી પણ એનો સાથો આસ્વાદ કરાવી શકાય તેમ નથી. પોર્ટુગલના એક કેમેરાખાને પાટેલા કપરના ચિત્રમાંનું નદીકિનારા પરના દરયનું સુશાયમ પાતાવરણ કેમેરામાં ઉતારતું એ ભગ્નભક્ષાની કસોટી કરાવે એવું કામ છે. બ્લૂ ચિત્રમાં કલાકારે જે કસબપૂર્વક એ સાધ્યું છે તેનો અંશતઃ ખ્યાલ ન આપિત આપી શકે છે. અને એ તો, એકએકથી ચડિયાનાં ચેપાં ૧૮૬ કલારત્નોનું એકાગ્રી પ્રતિનિધિ માત્ર છે. એ પરથી એ પ્રદર્શનની સમૃદ્ધિનો ખ્યાલ કરી શકારો. ['નિહારિકા'ના સોન-યથી]

સૂર એક

• મિત્ર •

વાગ્મા કરે છે તુજ મુર એક,
છણોગિહી આ મુજ બાલ્યકાલથી;
એ દેશ કેરી તુજ વાત લાગ્યે,
શ્રવેત મારું ઉર થાય ઉન્નત !

પહેરેલ વસ્ત્રે તળવા ધરા આ,
પલે પલે તું કરતો ઈશ્વાર;
રેલત કેં મોહિની વાંસળીથી,
એવે મને હીરની દોરીથી શું !

એવે મને સાદ અગોધ તારો,
સમુદ્ર કેરો ભયગ આરવાને;
આ ભૂમિનો ખંડ તજી વિરાટ,
અગ્નિ તારા દરિયે ઝુકાવના !

હિસાબ પસવેં અરખા રહે હવે,
નરેતુટો સાથ યતો નગવ્ય;
આ સાદ તારો, અચના શું મારા
લોહી તળેા સાદ મને ઉદાવતો !

રમે દમે સિંહન, લંગમાર,
ભવા, મુગાયા, બસરાઈ મોતી;
પ્રયણ તોફાનની મરત લીલા,
ને, રૂપ રૂઝ દરિયાઈ પીરનાં !

આ પાર ના ના: ઉસ પાર માવ !
એ સિંધુખોળો મુજ છે સિંહાસન;
શીળી ધરાગોદ હવે સદાય ના !
ટંકારું યોગનું ચરાચન !

પ્રભાતમ

ઉદાસ

નહિ અથુ નહિ હાસ,
મુજ ઉર એવું ઉદાસ !
નહિ વૈશાંખી તપત મગનની વ્યાકુલવિદ્યુત દલાય,
નહિ આપાંતી સ્વામય ધનની જલસીનસ કેઈલાંય;
નહિ તુમિ, નહિ ખાસ,
મુજ ઉર એવું ઉદાસ !
અરધ પોપચે પછુ નહિ ખૂટ્યાં અંધતિમિરનાં નેણ,
અધર મોનમાં હજુ નહિ હૂંધ્યાં મધુર તેજનાં વેણ;
એ સાંધ્યશુભિમાં વાસ,
મુજ ઉર એવું ઉદાસ !

નિરંજન ભગત

અવળે મારગ

અવળે મારગ જતા

રંગીલા કેક અવળે મારગ જતા.

રમેરગમાં રંગ ભગવો રે ભગડે, ને અલખના બેરવ માતા;
આરે ન આવે એવારો ન આવે, એવા આલને આંખવા જતા.
ગાંમની મોહરી કે શેરીની સોળતુમાં મનાડના મેળ ના ખાતા;
સીંગના સાથીકા એ તો, કાંટાળા કડાને, રગતે રંગીને જતા.
સાગરના સંગી, એકલરંગી, થેલા, એ મોર્નની મોજીમાં ખાતા;
લંગર ન હારે લેતા, વાંજીને મેલે વે'તા, મોતને માપવાને જતા.

વજલાલ દવે

તાકી તાકી

જોઈ છે રે મેં ખીજને બાંકી.

ચાકી પૂનમરાને
ચાકી ને સૌ તારના ભાને,
આંખ એવી એકઅહીં નાચાકી.

એણે આવાઝીને
સુન્દરના ને પ્રગટી મુખે
એથી ય તો કેં ઉરમાં કાંકી !

આવી રૂપની ખાલી,
જોતાં જ જોને પ્રગટે લાલી,
પાપ છે મને કોણ રે સાકી ?

મારે ઉર ને કવિ,
એણે રે આ કાણીની છવિ
હળવે હાથે મનમાં આંકી !

નિરંજન ભગત

ઈંધણું વીણવા

ઈંધણું વીણવા જેતી મોરી સૈયર
ઈંધણું વીણવા મધ'તી રે લોલ.
વેળા અપોરની ધૈની મોરી સૈયર
વેળા અપોરની ચઢ'તી રે લોલ.
અઈતરનું આલ સાવ સૂનું સૂનું ને તોય
કંઈથી કોકિલકંઠે જોલે રે લોલ,
વનની વનરાઈ અધી નવલી તે ફૂળે
દખિખણને વાથરે ડોલે રે લોલ.
વાતરક બહેણાં નહીંતી મોરી સૈયર
વાતરક બહેણાં નહીંતી રે લોલ,
ઈંધણું વીણવા જેતી મોરી સૈયર
ઈંધણું વીણવા મધ'તી રે લોલ.
સૂકી મેં વીણી કાંઈ ડાળી ને ડાંખળી
સૂકો અડિયાને વીણ્યાં રે લોલ,
લીલી તે પાંદડીમાં મેલેકેટ ફૂલ જોકે
મારે આંગણે ખીલ્યાં રે લોલ.
કોઈની તે વાટ જોઈ રૈતી મોરી સૈયર
કોઈની તે વાટ જોઈ રૈતી રે લોલ,
ઈંધણું વીણવા જેતી મોરી સૈયર
ઈંધણું વીણવા મધ'તી રે લોલ.
રાજેન્દ્ર શાહ

૭૫૧

મારા જીવનનો સર્વોચ્ચ મહિમા એમાં ગાનું છું કે
મારી સમાધિના સિત્તાવેળ પર આ શુદ્ધ આંકલા-
માં આવે : ભારતની જંગલી પ્રાચી પ્રાચીને પ્રેમ હતો,
નિશ્ચય હતો, એની સાથે જીવેને જોણે હામ હતું, અને
એ સદાકારને પવિત્રાને જોઈને રસભર્ય પ્રાપ્ત થયું.

હિંદની જુવાની પ્રત્યે આટલાં બધાં પ્રેમ અને
વિશ્વાસ ધરાવનાર શ્રીમતી કહેલિની નવલકુળ અવ-
સાનને આવની બીજી ગાયે બરાબર એક વર્ષ થયો, છતાં એમનાં
મેળાંત કંઈ અને ચાલુ વસ્તુઓના પદા અનેક યુવકહૃદયોમાં હજી
સુધી અથડાતા રહ્યા હશે. એમને એવા જ સાબળવાં એકમેક ગાઉ
એમની રમુતિ ચિત્તમાં જડી દેવા બરાબર દેવ, તુર્ક સેલિમ હાલીદે-
અલીને તો વધારા તરીકે શ્રીમતી નાવકુળે હિંદના જ નહિ પણ જગત
બરના અમરજીવ વકાએમાંનાં એક તરીકે ગણાવેલાં છે. પછી હિંદ-
નો યુવકજી એમને સાંભળવા ભિન્ન એમાં નવાઈ શી કે એમને એટલો
વહવાનો પ્રત્યે પ્રેમ હતો એટલો જ જુવાનોને એમના પ્રત્યે પ્રેમ
હતો. જ્યારે પરીના બાળ્યે જ અન્ય કોઈ નેતાઓ એમના એટલો યુવ-

ક/નવાનો પ્રેમ સંપાદન કર્યો હતો. એમાં વસ્તુર એટલે હાલગવ
બાનીનો અરજાકિત પ્રસાદ એમનો રસર એટલો મધુર એટલો જ
જીવંત હતો, ને મોડીમોડી મેદનીઓ સખત પવનિવંતક યંગની
મદદ વિના તે જોડી શકાતો.

પરંતુ એકલા વસ્તુર જીવંત એમની યુવકજીવનપ્રિયતાનું એક
બીજું પણ કારણ હતું, અને તે એમની કદાચદિશી, 'સાચા કે જોર',
પણ મારી રેશ' એવા એકુચિત રાષ્ટ્રવાદ એમના તરફનો. એમના
રાષ્ટ્રવાદ અને આંતરરાષ્ટ્રવાદ વચ્ચે કશી શીમાખંડી નહોતી. સર્વ
કોમનાં, સર્વ વર્ગનાં, સર્વ દેશનાં સૌપુરુષોને સમાન કાર્યે એમણવાંને
પોતાનાં જ્ઞાન, વિદ્યા, સગભાવને છતાં લોચી સૌને પોતાનાં સાગતાં.

આજથી ચાલુસેક વર્ષ પર વિદ્યાધર્મિઓની એક સભાને સંબો-
ધતાં એમણે પોતાને આ દહિનિમાંસ સમાનનો વડોતે : 'આમમાં
માણસની દિશ સક્રિય હોય છે. પોતાની જાતિ, પોતાનું સદેર,
પોતાની કોલેજ, પોતાનું કુટુંબ, પોતાની નત, એની અણુતરી અણુતરી
માણસ સાથ સંકુચિત હિંદનો બને છે. હું, પુણ્ય એવી જ હતી. છંદી
ન્યાત, જુદી નત જુદા ધર્મ ને જુદી સંસ્કૃતિના પરિચયમાં આપ્યા
બાદ મારી દિશ નિર્મળ થઈ, મારા પ્રેમ ને સગભાવનું
જેવ વિરતવું. આવી સાવનાને તમે નહિ કળીયાં સો તો
રાષ્ટ્રીય નહિ બની શકો.'

જુવાનોને એમણે માત્ર આવેશ જ નહોતો પ્રેયો.
જવનના સાચાં મૂલ્યો એમણે વારંવા આપ્યાં હતાં :
'નિદમ્નમાં તમારું કૌત્ર આઠે તે દો, ભલે તમે દીન
અક્રિય હો, પણ એટલું વાદ રાખજો કે તમે આ દેશનું
ને અંતે દેશનાં તંત્રનું એક અંગ છો, દેશનો આધાર 'શ્રી
માણસો' પર નહિ, પરંતુ સાધારણ માણસો પર છે ને
પોતાને ફરક દિવસ પવિત્રતા, સમ્માન અને સાદસ-
પાત્ર છે.'

દેશના કોઈ પણ સમારંભ સમાર્થ પુરુષ નેતા એટલો
જ રાષ્ટ્રની સેવામાં સંશોભિની રીતોનાં દિશો છે. આંધી-
લચે પોતાનાં શ્રુક તરીકે એમને રવીકરિયા એ મદધિ-
ગાંધી દ્વારા રાજકારણમાં પ્રિય થવા વાદ તે આંધી-
છની અસર નીચે આવ્યાં અને ત્યારથી દેશની પ્રત્યેક
કોટલી જમતે મારવા પડતી પહેલી દોરાળમાં એ રહેતા
આવેલાં. ત્યારથી સતત ૩૫ વર્ષ જુદી તેમની તમામ
શક્તિ તેમણે રાષ્ટ્રવાદમાં જ કાચે દત્તારી રીધી.
આંધીછની ક્ષેત્રવાચીઓમાં તેમના સાધિધ્યમાં રહેવાનું
સર્વમાથ એમને મળેલું. આંધીછને એથી એમનાં વિનાયક,
રાષ્ટ્રના ને સંત્રીયણનાં જેમ સાથ મળેલા તેમ તેમને
આંધીછ પાસેથી મનોનિઘડવું અગ્રણ્ય સિદ્ધ થઈતું.

એમની ખ્યાતિ કવચિત્રી તરીકે બહુ પહેલી થવા
પામીથી—રાજોરથી મે. પહેલાં, એવેજ આપા પ્રત્યેની
પુખ્તતાનો એ જમાનામાં એક હિંદી ઓનાં મુદ્દર એવેજ
હાલ્યો પ્રત્યે એક પ્રાર્થના આઠોક્ષક રહે તેમાં બહુ આ-
શ્ચર્ય નહોતું, પરંતુ પોતાના કવનનાં મર્થોનાં જે બને
જ સમજ થયાંને પોતાની પ્રતિભાને એ મર્થોથી અને-
મર્થો મોક્ષા પ્રવાંદમાં એમણે વહેવારાતી. એમને ન

ભારતની પ્રજાને એટલા, એટલો અને જીવનદષ્ટિ આપનાર આભિજાત કવચિત્રી અને દેશના

સરોજિની નાયડુ

યશ્ય હોત તો હેશને એક જાણી જાણી રહી હોત એમ સદેજે કહી શકાય. રાજારની કક્ષાએ પહોંચ્યું તો તેમને માટે અસાધ્ય બહુ, પરંતુ ખુદ એમના જ બાર્મી હરીન્દ્ર ચટ્ટોપાધ્યાયનાં જીવંતાં કલ્પનોરૂપ, પ્રસાદ કે નાનીબય પણ એમનાં કાવ્યોમાં નથી અને એ ચોતે એ નહોતાં સમાજતાં એમ પણ નહોતું. ચોતાની કવિતાના એમને જ એક તરફ આલોચક હતાં. એક વાર એક ભગતા કલાકારનાં ચિત્રોનું પ્રદર્શન જોતાં એ કહી બેઠેલાં: 'It is funny! This boy's pictures are like my songs,—full of subtle shades of colour, but no form'.

રાજકારણમાં એમના પ્રવેશથી હેશને ચોટામાં ચોટા ફાવેલો થયો તો તે, પંડિત નેહરુના રાજકારણમાં કહીએ તો, એ કે માંથી છએ હિંદના રાજકારણને નૈતિક કક્ષાએ પહોંચાડ્યું, જ્યારે સરોજિનીએ કલારોગ કક્ષાએ. એક બાલુ માંથી છ અને જવાહરલાલ, બીજી બાલુ રાજીવ અને રાધાકૃષ્ણન તથા વચ્ચે શ્રીમતી સરોજિનીને મુખ્ય એ બેરસે આધુનિક ભારતના પંચપ્રાણનું સમગ્ર દર્શન ગણા રહે છે.

જન્મે બંગાળી, સગ્ને દક્ષિણી અને નહેર પ્રજાન એ સુભાઈચરં શ્રીમતી સરોજિની નાયડુને જન્મ દ. સ. ૧૮૭૯ના ફેબ્રુઆરીની ૧૩મીએ દક્ષિણ દેશબાદ મુકામે શ્રી અધારનાથ ચટ્ટોપાધ્યાયને ત્યાં થયેલો. સંસ્કૃતપ્રેમ તથા શાસ્ત્રસાધન માટે પંડાતા, પૂર્વ બંગાળના એક પુરાણ કુટુંબમાંથી એ જોતરી આવેલાં. એમના અપસાન પર સરોજિનીએ લખેલી કવિતામાં એમને 'લીર અને મૃદુહરથી સંત' કહ્યા છે; અને અરેખર, સંત જેવા જ એ હતા. કોઇ અથવા સ્વાર્થ શી વસ્તુ છે તે એ જાણે જાણતા જ નહોતા. પંડના કરતાં પારમાંનો વિચાર એ પહેલો કરતા. એમનું રાજકારણ આલેખતાં સરોજિનીએ એક ટેકાએ લખ્યું છે: 'જાણી સ્વતંત્રતાથી સાથે રેખાવે એ હોવાર જેવા છે અને એમનું મુક્ત દાસ્ય તો કાપકે તોડી નાખે એવું છે. ચોતાનો સખનો પૈસો એમણે આ બે મહાન હરેશો પાછળ ખર્ચે રાખ્યો છે—પરોપકારને રસાયન વિદ્યા. ચોતાના બગીચામાં તેઓ દરેજ સધલા ધમેના સધલા વિદ્વાનોનું મોટું સંગેલન કરે છે—રાય ને રૂક, સંત અને સાચેસાચા પૂતેનું! સધલા આનેદપૂર્વક એકત્રિત થાય છે અને એકસરખો વર્તણૂક પામે છે. અને ત્યાર પછી, એમની રસાયનવિદ્યા એવું તો કહું હરેક દિવસ ને રાત અખતરો આટલું જ રસાયનવિદ્યાના કક્ષા પછુ નવા ખર્ચાલ સાથે આવનારો આદર્શ સમા બાઈનેવો સંતદાર પામે છે.' • આ ટો. અધારનાથ ચોતાના પૂર્વજોની જગ માત્ર સંસ્કૃત અને શાસ્ત્રોમાં જ રસાયનપચાન ન રહેતાં યુરોપ બેપડેલા. ત્યાં એડિન- નેરાશ્ય તથા બીંદારયના કુપરા કેળામાં જન્મતામાં આશા ને ઉલ્લાસનો સંચાર કરનાર નેત્રી

બરો યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરીને બી. એસ.સી.માં પ્રથમ આબ્યાં હતા. ત્યાર બાદ એન મુકામે કેટલોક સમય અભ્યાસ કર્યો અને ત્યારથી ફરી પાછા એડિનબરો આપીને ટો.કરેક મેળવેલી.

યુરોપથી પાછા ફરીને એ દક્ષિણ દેશબાદ રાજ્યમા ગોદરીએ રહ્યા. ત્યાં રહીને, જો બીન્દારપણ પાછળથી ડસમાનિયા યુનિવર્સિટીના વક્ત્રવે ફાલી નીકળ્યું એ નિઝામ કોલેજની એમણે સ્થાપના કરી અને વર્ષો પર્વત કુરાળતાપૂર્વક તેનું સંચાલન કર્યું.

સરોજિનીનાં માતા વરદાસુંદરી એક ભક્તિપ્રિય સત્તારી હતાં. એમની જીવાનીમાં એ મ્મિ હતાં અને કેટલોક સુંદર બંગાળી ગીત લખેલાં. એમના એ પારસો યુવરી સરોજિનીમાં પણ જીવંતે. એ કે એમ તો અધારનાથ પણ કવિતા લખી હતી—કદાચ એક જ, અને તે ચોતાનાં પ્રિય પાત્રી વરદાસુંદરી હપર: 'વરદા આમાર પ્રાન.'

બહુ ટાંગી વયથી સરોજિનીનાં શાળાજીવન શરૂ થયેલું. એમનાં માતાપિતા એમને એંથેચ શીખવવા હતુંકે હતાં, પરંતુ સરોજિનીને એમાં આસ રસ નહોતો. આગ છતાં માતાપિતાએ એંથેચનો આગ્રહ પકડી રાખ્યો. નવેક પર્ષની વયે એક વાર તે એંથેચે એંથેચનો પાઠ નહોતો કર્યો એટલા માટે એમને કો.કીમાં નહીં (અનુ. પ. હાસે)

વાણીવાળી એ સફેદ બંગલી; એટલે ચોખંડી ફેરડેરો. સુવાનું ત્યાં, થોડાં ભાગે બહારની આસરીમાં નાખેલી ખાટલી પર; અને પકાવવાનું પણ ત્યાં. દાખ, મોં વાસણ બધું ઘોષા મારે જવાનું જરા ફર આનેલા નજ કપર. મીઠા પરદાખખ દબે. એના થોડાં કપર મળી મળ્યાવ નહિ એટલી કચલેલીએ દબી. ફર થાડીએ લીટી વાણી લઈ બેઠો રહેતો એવા ફેરડીની લગભગ દેશ પારોનામેલા લોખંડીનજા અને તારોની નજમાં મેડેલેલા એકતાળાને તે કપાડાંબંધ પરતો. કપર ઈંગ્લિન્ડ વાળાના હોંદારે દોઢાંના મેળવતો ને એ દિસાએ રેલવેની ફારક જોવતો.

ઈંગ્લિન્ડ પ્રમાણમાં ખાનગું શેષુ હતું, એનાં ઇન્ડીસ મુખિયાં ફેરડી થે વાર અડધું દશે. ઇન્ડીસ—જારણરે ઇન્ડીસ, અને સમાનિત નહિ જ. એટલે જે જાણીત સરસુ હતું તે વધારેનું મળ્યાવા બિંદ કરતું, તો પછી હું ન માનતો. ઇન્ડીસ જ. દારદર સરેરા, લીસા કહેરા મળે છે નીચે ઊંચતો એ પર થોડો થઈ સરસ કરતા નીચે સરી જતા, અને એનાના ખજ પાટાના રહેતા. ઈંગ્લિન્ડને ફરતી વખત બાવનું એકેરી દબી. ત્યાં જાવું રમવા બીજું, બહુ વાતો કરી છે, બહુ દાવન મથાભાં છે.

ઈંગ્લિન્ડમાં વખત પાસરે, જે વખત પોર્ટીફ અને મેકાફ સાફવાળો, એમ કમીસો રહેતો. એ બધામાં બહુવાનને તે એક જ બંધા—અને તે ડાહ્યામાં, ડાહ્યામાં મારતરે; મારા બાપનાં નિઠરનાં ફારત, દોરની ત્યાં જ બધાંબેલી. પછી એ કોના ફારત નહિ એ જ રીધણું કુટરેલ. દુરગાન તો ફોર્ડના જ નહિ. અસલ નવમુરીના, મદારેવનાઈ દેસાઈના સમાઈ, ૧૯૦૨ નાપી ત્યાં જો મેકેલા. લઈ આવે 'જટમાં' નવસારીમાં દયાત મેકા છે. મારા, મારી બહેનોના, બાના, સોના ડાહ્યાકાં જરા બારે શરીર, મોકો આવજ, હલેરી છખ, અને પાકા દુરગાનનું પછી કામ કરી ફરવાની નિરવાર્થી જતી.

'કેણ, બાહુ અલબેલ કે જ ન અલ્યા કાબઈ' થેર બ, ને કાબડો લઈ આવજ. થોડીવારના મગની દળ, થોડો તમગાતો ચેરનાં ચાંચ-સાત 'કાખ' આથી બર્થો ચળકતો લોટો દુરાલવા બંધાવ આવતાં. 'ચાલો કાલો' હકી બધાને ખબદાવતા: 'એક જ કાબડ, કાબડ, કેમ આપ્યા લેતા છે? મારે' ક્યા ક્યાં. ખસી તો મોકરી કરશે...

ત્યાં તો રતનનન...કરતી ઘંટકી વાગે જતી. 'બાહુ, જો આ સાલી રેલવે! વખત વખત બિનિટે એને સનેપાત થાય. હા, એમો રહે—'એલાવ, કાણ જ મોધરવાળો નીકળ્યો? આવવા કે સાથને—હા, મોંમાં જરાચેરનાંકાકા છે. જરા જંબોને બેસવા તો હાં, શું કહ્યું? અને એમાં મોંધા મોંધા મોંધા—બાઈ! જાવડું—થેવું કે પર. અહીં તો તમે કહો તે. તમારી શુભ આવી જશે—આ દમગાજ નહીં હોને, તરત હાન ને મહાં પુણ્ય.

'અરે છલવા, મોધર

કાઈએ બેસિત નવ છે, તેમાં મારતાની શુભ ચઢાઈ છે. જ કહી આવ, નહિ નો ચેરનાની કાલમાં બેસી નહયું.'

દોંત્ર કહીકરી કાલમાં સોને ખરડાવે, પછી કહે કે આ ક્ય વખતો છે તે ન નીચે બંધે આવી આવ. ત્યાં તો કાલઈ કહે 'ના, બીજે કાળેના કાલએ થોકલો છે તે નીચે આવતો આવો મું.'

'એટલે, માછને એને જળજામળા દતા, એમ જ મેંચેને બાણ? તારી બા ને ચિમનલાલ થોક માછને વધારે; આખું નહિ. ચા...કો ત્વારે કાબડ, આ તમે બધા વહેલી ખાઓ. કાબડો બેરેલો પાકો મોકલીશું તો માછ ઘાંટા પારડો.'

હાંમિ. હાંમિ... 'પાછી કોણ નવમી? આ તો વડોદરા મુળ-રેટના બેરડું. આરો, તમે જ આવો; મોટો ભર, શું છે? હાં—હાં—હાં, એમ જ મોકલી આપો મારી પાકો, બેરેલર મોકીપેડેસમાં. હં. હં નાહળો તો નથીને? ના? મીઠે એવો નથી.'

'તું અલ્યા કાલઈ? આ મધાનું છે શું? બેસિત નીચે ફરે જયો, અલ્યા મારું કેમ તે પછી આવશે જતાવતું પરે?'

'કાળાં બહુ ફળી માણડું છે.'

'તે કાલઈ? રેલવેમાં કાઈ તે શુભી રેલવે જ નેનાં હાં? બરાવા કોણ તે અહીં એટલે. બરવાને નરકની ખાણ અહીં જ નવાની છે.'

'તે સાળ એણે આપવાત કીધો?'

'અરે દોષ કાલઈ? રેલવેનાં બેસિત મોટાં ક્યાણ છે એમ કા બારે છે? મરવા મળે, પછી મર્યા નહિ.'

અને પછી રેટકાની બેસિત આવતું એમાં મધાને લાવવામાં આવેલા. દાખ પકાડી મેને દારદર ચઢાવે ને કાલોબાઈ સામે ખંડો થઈ 'આ મળે અમળે, સાથેલ. લે અલ્યા, મારી માંગ.'

'મા, ના. મારી કોની વળી? કેમ મળા. તમે બધા કાઠો જોવે.

એ તો હું મેકેલ સધતો.'

એરિવસ કાલોકાકા કહેતા હતા: 'આ મધાને પેસાનપીએલતા; પગરમાં વધારો નથી મેલેલો; પછી કા કાં ફર બધેએ છે. કાઈ એને મોકી બોલ કહેનાં છે નથી. બે મેરી અને કા કાકારા. એક બેરીએ અપધાલ ફેરો. એક કાકારો ટ્રેન નીચે કપાયો. આજોના રેલે મળા, અને છપી મળે એ એકલો. મળ્યાવારનાર મરવા મળે, પછી ન મળે. એનાં સર્ગાવદામાં કાઈએ મોકી ફેરો, તે જોઈકાર મેની કપર નવર રાણે. આખાના અતડા રહે, નછડું સરું કાઈ મળે નહિ. આને ફસળાર આખરા કીધી રાખે, તે વખતમારે ફિવસ માલવા કરશે. કાકસાઈમાં અલેલો. કા મલિનમાં એક ફિવસ મેં એને મળા લાવતો મેલે છે, અને એક ફિવસ સરવાની રીંગ લસે!'

'એને છપવામાં રસ ન નથી. મેં એને કિવસ શનિવારે વનુમન ફરંન કરવા સાથે આવવા કહ્યું. તો કહે, 'અરે શું મારેલર સાથેલ? હને મારે હનમી કેવો ને ફરંન મેનાં. વળી હં કામચોલ હં અને થોત આજુ દેલાવ તો એટલી મારે કપાધિ. ના ના; તમે નવએ છો તો થો, આ પેસો નીખતા આવતો! અને મારા વલી કેએ કે હનમી કા, મધમાનું થોત જરા વેલું કાણેની.'

ઈંગ્લિન્ડ એટલે રેલવેનું હલય. એટલી એક નાનકડી કોટીમાં પચ્ચીસેક સાંધા હતા. એમાંના ફેરલાક બરા, ફેરલાક લાલ અને થોડા સફેદ ફેરે ફેરલા હતા. ખારડા લોખંડના મળજા હાવાવાળા સાંધા કપર નંબર અને લાઈન લખેલી: મેળન કે લૂ. એટલે એક સાંધો ધારે તો મારીએને ઉઘરાવી રાંકે, પાટા કપરથી નિરેતી શું, ફોર્કની અલકાની રાંકે, આંડે રસ્તે ચઢાવી રાંકે, બે મારીએને સાંધા સાંધી અડધાવી રાંકે, સાંધાનો તાર બદલાના સિખલ મેડે સાંધા-

એલો રહેતો, સાંધા પાઠવામાં હાથગાં ભેર ભેઈએ, આંગળમાં તેજ.
 ડાહ્યાકાકાએ ત્યાંની બંધી રમત રમે રમનભલી. ઇન્દર લોકકે
 ટુંબસે સિરેટ, લાઈઁ કશીઅર મેઘડ, રપરપ તારની બાથ, જાંચ
 ધંટી કે ત્રણ ધંટીનું રહરય, ડિરેંટ સિગત, હોમ, હુપીકેટ સિગત-
 લિંગ, વગેરે બધી જ વિગતો એમણે મનેચાહ સહીના પહેલા કાચકામાં
 સમજાવી હતી. ડાહ્યાકાકા ત્યાંના દ્રોષિકના રાજ હતા. આખી પાન્ટ
 વગાડારનું મૂળ રાહસ્ય અને પેલી બાહ્ય આજવા-હા પાપુરી સુધીની
 આખી લાઈન એમને હસ્તક હતી.

એટલા ડેનિન ઉપર તો નતનભતની ન્યામરેતો થતી. ડાહ્યાકાકા
 બાંગની પછુ પાટી કરતા. આ-ચેવડો તો ખરા જ. આઈ આબ્યા
 તે પહેલાં એ ગાયકવાડી લાઈનમાં ડોચઈથી જરા છેડે ખોડેલીમાં
 હતા. ધળીવાર ખોડેલીની અનેક વારો કઠી અગને હડાવતા. ડાહ્યા-
 કાકાને નકસો કરતાં સાડી આવડતી. બસજાના ચાળા પાડતા અને
 નતનભાવટના અનેક કિસ્સાઓ દેકાચે રાખતા, પટેલમેઘઈ(યુગાઇ)
 ગયાની વાત મેં પહેલી ધમની પાદેથી દોભરેશી. અને અપનાવાલા
 તૈયજળલીની ટાન્સુધીની વાટ પત એમણે જી હુંને કીડીડી. તેમ
 બાઈશાહ-બિરબલની વારો પછુ એમણે જ સંભળાવી હતી. વાત
 હશેતાં રસ જગાવવાની ખરી કળા એમણે સાડીરીતે સિદ્ધ કરી હતી.

એક દિવસ બપોરે ડેનિન પરથી અમે નીચે ભિતરતા હતા સામે-
 ના રેટોર અને બાહ્યના કુવા પાસેની જગ્યામાં ફસપેંદર માણસે
 જમીન ઉપર બેઠક બેઠા હતા, અને એક જણ એમને એકરૂં પીપ-
 ળા પાનગાપતેડોડતા.

હતા તે બધા મોટા ભા-
 ગના હતીમેનો, પછુ એ-
 મને મોખરેડના કાળિયે
 મુકાદમ. કાળિયે બાંધી
 હડીનો, રહેલ નેનો જાણ-
 તો, તદન કંઈસ વાંટોનો,
 બીજાન ન ગમે એવી
 નતનેગાણસહતો. એણે

દેરકને ચપડી ચોખા નહોંવાને પછી બધાને ચાવવા કહ્યું. લદ્દુસંગ,
 હાલક, ચુલાચ, શંકરિયો. ચેલકાઈ, નાગજી, ચેરેતો, બધા જ હતા.
 બાહ્યમાં કીકર મહારાજ પછુ એ બેઠ નેતા બેસા હતા. સોયે ચોખા
 ચાળ્યા, ને પછી પી પળાના પાન પચ સી યુ'કલા, પછી કાળિયા મુકા-
 દમે એ દેરક પાન ઝીણી આંખે તપાસ્યું. એની સામે વિચિત્ર પહેર-
 વેરામાં કાંઈ ભૂતા નેવો જાણતો, ચોતાનો પરચો બતાવવા માંગતો.
 હોય એવો પછુ એક આદમી હતો.

પછી મને ખબર પડી કે ભેગાર મહિને આવી ચોખા ચાવવાની
 જગાત બેસે છે તે ચોર પારખવા. ચોરી શી રીતે ને ચોની પછે તે
 તપાસવા આપણે જરા રેલેવેનો પગાર કરવાનો લેખીત લેવો પડે.

પગાર કરનાર. પે-મારતરોને રેલવેનો અમુક વિભાગ સોંપી
 દેવામાં આવે છે. એ પે-મારતરો અગાડથી મોલેલા પેનિલ પ્રમાણે
 નાણાંની પહેચળી નકી દેરેલી લારીન મુજબ ચેકકસ જગ્યાએ જઈ
 કરી આવે છે. એની પાસે એક જમાનો ખાચેલ મજબૂત લકડ-
 લોખંડની પેરી રહે છે, અને એ સાચવવા એ સિપાઈ, પે-મારતર
 જેથી લારીએ આવે, કે પંચિમગો, કે ફસમગો, તે પ્રમાણે લોકો-
 કલાઈ બહાર ચોગાનમાં ખુશી-ટોળજ નંખાવી બેરો. ત્યાં બેરી
 પે-મારતર અને બાહ્યમાં બેસી રહે મુકાદમ. કશીમેનોના પગાર

પેંદર, તે કાઈના સત્તર; આગવાળાના ચાણીસ કે રાક; પંખાવાળા-
 ના પાંચ; સફાઈવાળાના બાર. કોઇના આઈદસ આના—રોજ
 મુજબ—કપડાયા ચાલુ હોય, તો સાડા અગિયાર, ગોણા સત્તર,
 સવા એગણીસ, એમ આડીઅવળી રહેશે. પછુ રહેતી. તેનાં અગા-
 ધી જ પડીકાં બંધાવી પે-મારતર વર્ષ આવતો. પગાર એટલે પડીકાં.
 ઉપર પેનિસતથી એક અને નાગ. એટલે મોટો ભાગે તો પગાર વાપ
 ત્યારે પડીકાં જ વહેંચાય.

કાલેલો છપણુ : 'આ રીયો રાણેય !'
 મેલીઓ નાથા : 'આ રીયો રાણેય'
 ગુલાબ નળી બંદર : 'આ રીયો રાણેય !'
 બેન કિસના : 'આઈ હું રાણેય !'

ઘનજી કુબેર : 'નહીં આયો રાણેય ! રીકમાં ગીયો સે રાણેય !
 એની આયડી આઈ મે. જોગ આપ, અંચકો કર, મ્મો સે એલી ?'
 એમ નામે બોલાતાં નય, પડીકાં અપાતા નય, અને ન આબ્યા
 હોય તેના મુકાદમ પાસે દગતારમાં એકકા થતાં નય. સપારણુરીતે
 તો આ વહોવટ બેત્રણ કલાક થાશે. પગાર થતાવેન જ માંદો-
 માંદે જ લેવડદેવડ પછુ ત્યાં જ બાહ્યમાં જ સુકવાતી નય. કઠી
 ચકબડાટે શાય ખરો, કઠી ભાઈમેરે પતી પછુ નય.

કાઈવાર ફેરેમરે પછુ આવે; રેટોરકીપર પછુ હોય; આગ-
 વાળા પછુ આને, રેટોર પછુ હોય, એમાં કાઈ હાનર ન હોય,
 અને તેમના તરફથી કાંઈ લેનારે હાનર ન હોય એમ પછુ બને.
 કાઈ સિકમાં ગયું હોય, કાંઈ લેમ પર હોય, કાંઈ રાણવાળોના હોય
 ને દૂર રહેડો હોય તો બે આંટા ફરવાનાના ન પછુ કરે, કેદારકાં
 પડીકાં વિશ્વાસે આપાડો હોય. પછુ એ બધી ધાંધલમાં એકાદ
 પડીકું આડુંઅવળું મુકાઈ નય, યા એળવાઈ નય, યા કોઈના ખિ-
 રસામાંથી કતારાઈ નય, એનો જગાવવાર કાણુ? વળી મુકાદમ
 હતીમેનોની યાદી રાખે એમાં ફસ ગાણા હોય, બે નેકરી પરથી
 ચાલ્યા જ ગયા હોય, એકાદ નામ એ અક્ષર પછુ ચલાવેતો હોય
 અને એનાં પડીકાં અપાતાં ને આખાં એવો એ હજાર કરી નાખે
 હોય તેમ પછુ બને;—ખતર જ હતું.

પાંચ. આ પડીકાંન્યારે વળ્યામાં હોય ત્યારે એમાં એકાદી પાંચ-
 ની નોટ જોતી મુકાઈ ન નય? કામ કરવાવાળામાં બધી રોકે-
 દિસાળ કરી રોકેવેલ તો એણ જ, બાકીના તો રેલેવે સરકારની
 કિરપા ને એની સાચી હાલક ઉપર જ 'વિસતો' રાખી પડીકું જલ્દી.
 આને એ જોળપણુ ગયું છે, પછુ ત્યારે તો સારા પ્રમાણમાં હતું.

આવી ધાંધલમાં કોઇનાં એકાદને પડીકાં શુગ થઈશો. મૂળમાં
 જ નહોતાં, કે અપાયા પછી ચોરાયાં, અમા ખરી હકીકત રહી
 તે તો 'દઈ' નહો. યુગ મુકાદમ કાળિયામે તો કેરદ બેસાડી દીધી
 હતી! હાથો ગોંડનાર એ, મુકદ્દેશ ચલાવનાર પછુ એ, અને ચાચ
 રતરોરે પછુ એ, મૂળ વાતે તો એ પોતે જ જગાવવાર! પછુ એમાંથી
 છટકવા ચોતાના મામના બુનાને લાવી એણે આ નુરેંબો આજમાનેયો.
 હટેલી એવી છે કે ને ચોર હોય તેના યુ'કલા ચોખામાં લોહીની
 લાલાશ હોય અને એ ચોર ગણ્યા બીજી ને શું. પછુ એમ કમને
 એકાંકો તો પાડી રાખય; અને બીકના ગાથી જોડે પછુ કમકે કરોચાય.

નહોતે પડીકાં જોળણું વિષેપર હોય એમ એ ટાણું વિષેપર
 કાળિયે કંઈ કાઈ સાથે ચુસપુસ કરતો બેસા હોતો. નહોતું દુનિયાની
 કશી પરવા ન હોય એવો ડોળ રાખતો બંધો પછુ બેસા હોતો. પછી
 તે ધીમેધીમે બધા વિષેપર ચોટ્યે એ પછુ વિષેપર ચા.

આ ઘટનાને તોજે જ દિવસે ડેનિન ઉપર ડાહ્યાકાકા ખૂબ જ
 (દેયુઆરી ૧૯૫૦) ૪૮

વાર્તા-હરીશ્ચંદ્રનું ઈનામ

ગયા વર્ષમાં બહેર થયેલી 'કૃષી વાર્તા અને નાટિકાઓ' માટેની હરીશ્ચંદ્રમાં, ઑગસ્ટ ૧૯૪૯થી નવ-સુઆરી ૧૯૫૦ સુધીના છ માસ દરમ્યાન આવેલી કૃતિઓ પૈકી થી કેટલે સુનરીતી વાર્તા

'અંધારી રાત'

ઈનામને પાત્ર હરી છે. એ આઈને અને આંખિનેદન આપીએ છીએ, અને તેના નિર્ણાયક પ્રો. અનંતરાય રાવળના, તેમણે લીધેલા શ્રમ માટે આભાર માનીએ છીએ.

ગમગીન બેઠા હતા. મધ્ય-મધ્યે ગુબરી ગયો હતો! એણે આપ-ધાત કર્યો કે એકાએક ગરી ગયા એની તો કોને ખબર? પછુ ટેમ-સર લાવી લઈ બહાર ના નીકળ્યો, એટલે બગલીના તપાસ કરતાં એ મારેલા જાણ્યો હતો. થોડી વારે એક મેલી ચાદરના એને નાખી પાંચસાત ફોર્મોનેલા રવાનાના તરફ દોડી જતા હતા. આગળપાછળ તેમ મેઈ હઈ નહિ અને ટોડટર એકિવનો ગયા'તા લેન પર, એટલે લારાને 'પાંચ જાણ્યો એના થઈને કૃષી મારી.' રેલવે આગ તો ફાટી. છપતાંબગતાં કુટુંબોને રેલોઈપાળી માટે લાકડાનાલસા આપે, તે મથાની લારા બાળવા એટલાં લાકડાં થે તો આવે! 'તેણે આ નાટક' કાઢાકાઢા બોલતા હતા. 'ન્યાય તો જો! બીજારો મધ્ય' નહિ લેવા કે દેવા. તે દિવસે ત્યાંથી જતો હતો, તે અને પછુ ગોઆમાનવા બેસારી દીધો! અને આ બધા સત્યવાદીના અપવાર, તે ગોઆ ચોક્કા નીકળ્યા, અને મધ્ય બિચારો ચારે તે એના સાથે નીકળ્યા! ધરતે માણસ, અને નબળા છાતી, તે જરા લાલચ પકડે પછુ અરા. એથી એ ચાર? પેલો સાચો શૂંદ્રા પાછો એને કમ ભરાવે! બીજી તો એને શું કરી શકે? પછુ વાત ચર્ચાઈ. અને મધ્ય એટલાગો માણસ; અમરશી જ આજકાલે પર કાધ; એણે વિચાર કર્યો કે બળ્યું આ છવતર, ધરતે હડપણ હાણે કાધ લગાડવા બેઠા છે, તે ગરી તમે અહીં, હું તો આ આશ્રયે રહી છું છી ગયો! હાકાકાકા ત્યાં એકઠા થયેલા પાંચસાત જાણે રેલ્વેસ્ટેશન કહેતા હતા: 'ચાદ રાખજો! એણે મધ્યને ગોઆ ચડાવવા છે, એને લો-ખેડના ચણા ચાવવા પડશે. હવે મધ્ય રહી છે હવે. પે-ગારતરને કોઈ નહિ પૂછે, કોમ? એણે પડીતો આણેલું ખર્ક? પેલો બૂતો એ મારા હાથમાં આવે કળી, તે એનાં મૂત-પણીને તે કોઈ સંભળે કહું?' 'બિચારાને માર્યું ચોત મર્યું નહિ, અને મર્યું ત્યારે આવું મર્યું! પેસાની તો એને જરા થે પડી નહોતી; આજકાલે વડાલી હતી. એટલે ભગવાને જ એને બીજો માર્ગ દેખાડ્યો.' (વાલી)

આરત પ્રભુસત્તા કે તેજ બન્યું તેના કલ્પન નિષિતે સોશાલ્ સિત્તકાર મેડળ અને સોશાલ્ સંસાધન મંડળના સંયુક્ત પરિશ્રમથી રાજકોટમાં તા. ૨૨-૧-૧૯૫૦થી એક વિવરણ પ્રદર્શન ટાકન હોલમાં ચોલ્યું હતું. તેનું ઉદ્ઘાટન સોશાલ્ના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ સર'દાર સિંહભાઈ દિનેશિયાને હસ્તે થયું હતું. આ પ્રસંગે શ્રી રવિશંકર રાવળે રવાગત પ્રવચનમાં સોશાલ્ સિત્તકાર પ્રદર્શન કે અને સોશાલ્ અનેક કલાકારોની જગ્યાએ કે તેનું રમણુ કરાવી તેમના ઉત્તેજન અને રવાગત માટે સોશાલ્ મેડળ કરવું મેઘએ એવી સૂચના કરી હતી. કુમારશ્રી મંગળસિંહભાઈ તે વખતે સોશાલ્ની સર્વ કલા-પ્રતિભોના સંગમ કરી એક સાકં વગ-મેણો ધરાવતું કલામંડળ રચાવવાની દરખાસ્ત મૂકી હતી તેના બહેરે રવીશંકર થયો ને તે કામ માટે બંધારણ તૈયાર કરનારી એક સમિતિ નીમગનામાં આવી હતી. આ સમિતિએ તૈયાર કરેલા ખરડાને બંદાલી આપવા એક બહેરે પરિષદ મળશે અને તે પછી અંધારણ કાયદેસર રજિસ્ટર બનશે.

આવું સૂચક અને આકર્ષક પ્રદર્શન રાજકોટની જનતા માટે પડેલો પ્રસંગ હતો. મુંબઈ, અમદાવાદ, બાવનગર, નવસારી વગેરે રથેલોનાં મળી ૪૦૦ જેટલાં ચિત્રે રજૂ થયાં હતાં. શ્રી સોમાલાલ શાહ, કુમારશ્રી મંગળસિંહભાઈ તે જામનંદરથી કેપ્તન નારણભાઈ જેરે રજૂ કરેલાં ચિત્રો આમુખ આકર્ષણ બન્યાં હતાં, સોશાલ્માં કલાને નવયુગ પ્રારંભ કરનાર આ પ્રદર્શન એક સૂચક માર્ગરેખ મણારો.

રાજકોટ સોશાલ્નું વલીવરી કેન્દ્ર તો બ્રિટિશ સત્તાની સાથે બન્યું હતું; પરંતુ કેટલેક વધારા પછી કેટલેક જગ્યાએ કેવળાંથી અધક બન્યું અને હવે કલાનાં વિવિધ રચયોનાં તાલીમ અને પ્રમતિ સાધનારી સંસ્થાઓની એકલા રાખે છે. રાજકોટમાં આવેલા બ્રિટિશ વલીવરી અમલદારોમાંથી કેટલાક કલાદક્ષ અમલદારોએ રાજકોટને ઝોનાર હોલ, મુન્નિયમ વગેરે સંસ્થાઓ બોલી કરેલી, પણ તે હાલ જોખાં એવી છે, તેને અભિકર્ષક અને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિના સમન્વય કરી પ્રમને આકર્ષણ એને જ્ઞાન આપે એવાં કેન્દ્રો બનાવવાની જરૂર છે. સોશાલ્ની જનકળા અને સંગ્રહિતનાં સંપૂર્ણ રચયો રજૂ કરતા નમુના તથા સરકારે રાજકોટના મુન્નિયમમાં આધુનિક રચના અને સમ્બંધથી ચોક્કાના બેઠાએ, તેમજ સોશાલ્ના પ્રાચીન અને અર્વાચીન મહાન પુરુષો, સંતો, બંદાદરો અને કથાપાત્ર પ્રસંગોનું લખ્ય ચિત્રાલય પણ સાથે સાથે સ્વરજ્યું મેઘબે.

સોશાલ્નું પ્રવર્તી સોશાલ્નું સાથે પરિચય સદાજામાં પાછી રાકે એવાં ચિત્રપ્રકાશનો, દ્યેક નકશાઓ અને બની રાકે ત્યાં સોશાલ્ની પ્રસાદીરૂપ કલાકૃતિઓ જેવા પદાર્થો પ્રાપ્ત કરી શકે એવું વિનિ-અવરથાન Emporium પણ ત્યાં હોવું મેઘબે.

ગુજરાત સાહિત્ય સભા તરફની વાર્ષિક વાર્ષિકઅસમીક્ષ

માહુ વર્ષે નીચેના સમીક્ષકોને સોંપવામાં આવી છે: લલિત વાક્યમય માટે-શ્રી રામપ્રસાદ શુક્લ, જનન સોસાએરી, એલિસબિન, આગદાવાદ-૬; અને લલિતેતર વાક્યમય માટે-શ્રી નરસિંહ ખં સાહ. ૧૬ પ્રીતમનગર, એલિસબિન, આગદાવાદ-૧. સી લેખકપ્રકાશનોને સાહિત્ય સભાની આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ છે કે તેમના તરફથી પ્રગટ થતાં પ્રકાશનો પ્રગટ થાય કે તરત ઉપર જાણવેલાં સરનામાં પ્રમાણે તે તે વિશાળના સમીક્ષકને ચોક્કસ તેમજ આહવારી કરશે, એથી સમીક્ષકને સમીક્ષાના કાર્યમાં સરતાતા યાય.

લેખો, કાવ્યો, ચિત્રો આદિ મોકલનારાઓને

વિનંતિ છે કે પોતાની કૃતિ ચિત્રો જાણવા અથવા અરવીકૃત કૃતિ પાછી મેળવવા માટે જરૂરી પોસ્ટલ પોતાના પૂરા નામ-સરનામા સાથે નહિ મોકલવું હોય તે કલર અથવા કૃતિ પાછી મેળવવાનું બનશે નહિ.

એ

વૈજ્ઞાનિક કેથાઓમાં અત્યંત પ્રશંસા પામેલી, જૉન રસેલ ફર્નની વાર્તા પરથી ઉતારેલી કથા

લાલ જદૂગર

અનુવાદક - અશોક હર્ષ

કાદ ગંગાનિવાસી પૃથ્વી પર આની પડે અને કોઈ પૃથ્વીવાસીનું લક્ષ પશુ તે પ્રત્યે ન ખેંચાય એ એણું આશ્ચર્યજનક છે ? અને તે પશુ એવે સમયે કે જ્યારે પૃથ્વી પરના વિજ્ઞાની એા મંગળ સાથેના વ્યવહારની સકથતાઓ આખી રહ્યા હતા ?

એ મંગળનિવાસીનું પૃથ્વી પર આગમન શતના યોગે ન થયું હોતું જોઈએ. પરંતુ એ આગમન સૂચવતા કશેા પ્રકારા પૃથ્વીના વાતાવરણમાં નહોતો દેખાયા, કે નહોતો વાયુમાં કશેા પ્રકેપ ષેદા થયો. આદ્યુત રહસ્ય સમું એ આગમન હતું. ઇન્દ્રજના સસેકસ પરગણાની નિર્જન દરિયાળા પર એક ગોવાંજ છોકરીએ એ ગોળા જોયા હોવાની વાત વહેતી થયા પછી પોલાદનેા એ લંગી ગોળા જેવા માટે શેાકમેદની એની તેા ટાળે વળવા લાગેલી કે પોલિસને એની આસપાસની જગ્યા દોરશું બાંધી સુરક્ષિત રાખવી પડેલી.

એ કલ્પાપાત તેા નહોતો જ, કારણકે કલ્પાતેા ખરીને સીધી જમાનમાં જ ષેસે; જ્યારે આ ગોળા તેા જમાન પર જરૂરેા સુધ્ધા પાડવા વિના ષાસ પર પડયો હતો ! વર્તમાનપત્રેના જ્ઞાનિવેદકો (રીપોર્ટર્સ) એ આદ્યુત દરયનાં વળેતેાના હેવાલો લખી રહ્યા હતા, જ્યારે વિજ્ઞાનના પ્રોફેસરો એના કશા હકેલને અમાને વિચારમાં આપ્યાં બેજવાળી રહ્યા હતા.

છવટે પ્રસિધ્ધ વિજ્ઞાની સરજેફરૂબી બ્રાઉએ એક્સપી-એસીડી-લીન વડે એ ગોળા મેદવાનું સૂચયું. એ રીતે ગોળા મેદાતાં એની અંદરની આગળ ચેત્રચતુષ્કોણે એટલું આશ્ચર્ય જાપલયું એમી પશુ પશુ આશ્ચર્ય તેા આલેા કયાં ષે સાંધા કે શૂટ વિનાના અગ્નિ ગોળા બેરીને કાઢ બહાર શી રીતે નીજી સકયું હશે એ પ્રશ્ને જાપલયું.

પ્રેમરેખા ? મંગળના મદ પરથી જ કોઈ આ ગોળામાં આવી પડયું હશે ? વિજ્ઞાનતો તર્ક લટકાવવાને એ કલ્પના એકાદ ભય ખીંટીની ગરબ સારે તેમ હતી. અને 'લેડન ઝેરો' પત્રના તરણ પત્રકાર ડેવિડ ટર્નરે સર જેફરૂબી બ્રાઉના મેાંએ પશુ કરીક સંભવ સાંભળેલો, એટલે એણે તેા સત્તર લેડન પહેાંચી જઈને ખીલ બધાં વર્તમાનપત્રેને મહાત્મ હરે એલા ચમકદાર સમાચાર ઉપલની કાઢવા. 'એ શું છે ?'

એવા પ્રકારે નીચે મંગળનિવાસીના પૃથ્વી પરના અવતરણનું તેણે રોમાંચક બયાન રચ્યું અને ખીલ બધાં પત્રો કરતાં વધુ સગય તેની ચર્ચા ચાલુ રાખી.

અને એ ચર્ચાને કારણે જ ટર્નરને એક વિલ-શણ મુલાકાત યવા પામી. 'કોઈક વખતે મંગળના આયુ છે' એમ જોલાલી નોકરડીના ચહેરા પર એટલું બધું આશ્ચર્ય એણે જોયું કે તરત તેા એ કાઈન સમજ શકેલો. પરંતુ આગળના ખંડમાં એણે જતે જઈને જોયું ત્યારે એને લાગ્યું કે આજંતુક માટેનું નોકરડીનું આશ્ચર્ય સકારણ હતું.

પુરસીમાં જોડેમેટ પશુ આજંતુકનું હીંપણું કદ આગળતરી આવતું. જહુંબહુ તેા પાંચેક ફૂટની તેની જાયાઈ હતી. તદન સીદા કાળા રંગનાં ચર, એણે પહેલો હતો, ને ખમીસને ટેકાણે પશુ કશુંક કાણું ન વસે હતું. એની પીઠ ને છાતી એટલાં જોતજોતામાં તેા સિદ્ધ-મંડિત નેલ્સન-પ્લેટની આધેરનું લેડનનું દ્રશ્યસ્થર રહેવેરનું આખું મેદાન માનવમેદનીથી વિકાર ભરાઇ ગયું.

બહાર નીકળી આનેલાં હતાં કે એકાદ ખુંધિયા આદમીનું લાન કરાવતાં; છતાં ખુંધિયા જેવા એ કદરૂપ નહોતો લાગતો. હાથે વળી પોળાં મેાંન એણે પહેરેલાં, ને ટોપી (એ પશુ કાળી જ) લવારીને બાજુના મેાં પર મૂકેલી.

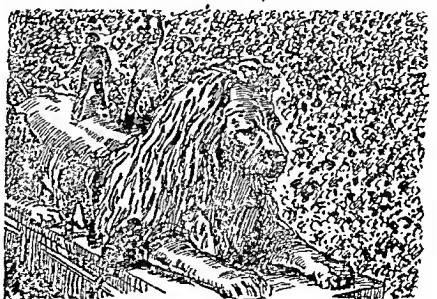
ટર્નર તેા ઉધાડા મસ્તકે જોડેલા એ આદમીને તારી જ રહી. આરસ જેવા સફેદ ચહેરા પર આગળ પડતાં તેનાં ચેારસ જડખાંમાં તેના હોઠ સખત બીડેલા રહેલા. લાંબા પાતળા નાકની જન્ને બાજુએ આખી વાદળી-માંજરી આંખો પર સીધી દેખામાં ભરાવદાર ભગમેરા આવેલી. અને એનું કપાળ ? ટર્નરે જમાનામાં એવું કપાળ કોઈનું નહોતું જોયું. ભવાંધી માંડીને અકકડ એણેલા એના કાળા ચળકવા વાળ સુધી લગભગ અરધા ફૂટનાં વિરેવાર એ શેકડું. અને એના ગાથાનેા ળુંબજ ? જગતભરની પ્રતિભા જણે એ ખાપરી નીચે જ વસી હોય એવો ભાસ એ મસ્તક કરાવતું.

'તમી જ મને મળવા માગતા હતા ?' છેવટે ટર્નરે પૂછ્યું. 'હા.' ધીમા, જોડા ને રજૂકતા અવાજે, જણે ટર્નર પર આભાર વ્યક્તતો હોય તેમ આજંતુક જોઈયો. પછી ધીમે રહી એ બેઠપો ને ટર્નરને હાથ પોતાના હાથમાં ધીધા. એ ઠંડા અને મજબૂત હાથનેા રપડે અતુલભવતાં ટર્નર સહેજે કંપી બેઠપો ને પછી વિવેકદર્શક અવાજે જોઈયો. 'કંઈ નહિ; બેસોને.'

એને આમંત્રુકના એકા પછી એની સામે એક ખુરશી મોકલવા તો જોઈયો, 'માર્ક એવું કામ પડયું છે તમારે ?'

'કામ ? જીવાન, હું જણે છે કે હું મંગળનેા નિવાસી છું ? માર્ક નામ સોલિયસ વાસ.'

'એકાડ' ભવચકિત મોનમાં સરી પડેલા ટર્નર એટલું જ જોલી રાક્યો. જો કે એની અરધી અપેલા તેા એવું જ કંઈક સાંભળવાની

આધેરનું લેડનનું દ્રશ્યસ્થર રહેવેરનું આખું મેદાન માનવમેદનીથી વિકાર ભરાઇ ગયું. (દ્વિજાઆરી ૧૯૫૦) ૫૦

દહી, પચ્છ નવન દહીકત તરીકે એ સાંભળીને તો તે ટકક ન જઈ ગયા.
 'એ... કંઈક વિચિત્ર નામ તો ખરું.' અતિશયિતપણે કંઈક એ-
 લવાની દિગ્ગત બેળું કરી.

'ટેકિંગ ડાઈનરું નામ મને જેવું લાગે, એથી વધુ તો નહિ જ.'
 પાસે શાંતિથી જવાબ આપ્યો. 'વારુ. દલે મુદ્રાનીવાત પૈર આવીએ.'
 એટલું કહી, પ્રેતજ્ઞા પોતાના બંને હાથ ઝીડતો-ઝોમનવપૂર્વક
 એ આગળ નમ્યો: 'હુવાન, મેં તને એક બુદ્ધિસાધી ને ખેંચીલા
 આઘમી તરીકે શોધી કાઢ્યો છે. બીજા બધા જગ્યાએ સરોકસમાં
 દેખાએથી ચોરને જેની તોપજીએ માની રહ્યા હતા, ત્યારે તે અ-
 જ્ઞાનીઓને તે ચોરદયુર્વક સાચો વરુદ સમજતી છે.' એમ કહેતાં
 એણે મોં ગમકોડવું, બારે એતાસપ્રમાણ સફેદકાંત સહેજે દેખાયા.
 ત્યાર બાદ તે પાછો રસ્તેજ બની ગયો.

'મારી ભતિ મંગળની સપાટીની નીચે ખૂબ જરૂર રહે છે.' એ
 રસ્તે તે બોલવા લાગ્યો. 'દેખાવમાં તમે જુદીવાસીઓ સાથે હું
 અત્યારે દેખાઈ છું એટલી દલે આગે સામ્ય નથી ધરાવતા. કૃતિમ
 સાધનોએ માર્ગ આ રૂપ-પરંપર સાધવામાં આપણે છે. છતાં વેળાએ
 છે તેમ મારાં જગરા ફેરફારો ઢાંચી નથી સકાયા.'

'વર્ષો થયાં અંતરીક્ષપ્રવાસ માટે આગે સોજા મધી રહ્યા હતા,
 ત્યારે મોડામાંડ દમણું સફળ થયા બીએ. પૃથ્વી પર હિતરવું હોય
 તો પાર્શ્વિન પરિસ્થિતિએ અનુકૂળ બનવું પડે, ને અનુકૂળતા હું સાધી
 રાખ્યો છું.' અઠવાડિયાએ પહેલાં હું તમારા મદદ પર આવી જાગ્યો.
 મારી બાપાને પ્રથમ તમે મેંચે છે કેમ? દંતરના ચહેરા પર કંઈક
 આશ્ચર્યનો ભાવ જોઈ તેણે આગળ ચલાવ્યું: 'એ તો તદ્દન સરજ છે.
 તમારા દેહકેરિદિયાન્તરો તમારા પાતાવરજીવા કલ્પવા પડમાં થઈને
 અંતરીક્ષમાં આભાસ પહેંચી વગે છે એ હું બુદ્ધિ છે. તમારા કરતાં
 વધારે વિશિષ્ટ આખારાં પાર્શ્વિક સાધનો વડે તમારાં અનેક કેરિદિયા-
 પ્રવચનો અંગે બીકીએ બીએ. એ વડે તમારી જ નહિ પણ પૃથ્વી
 પરના અનેક કેરિદિયા બાપા શીખવા અમરે માટે સહેલી બની ગઈ
 છે. છેલ્લા એક અઠવાડિયાથી હું કોઈ વિશ્વાસપાત્ર વ્યક્તિની સેધમમાં
 હતો; અને એને તને શોધી કાઢ્યો.'

'તમારા અંતરીક્ષપ્રવાસ પર મારા પત્રમાં જે બધું ચર્ચા ચલાવી એ
 સાચું, પરંતુ હું ને કંઈ લખ્યું તેમાં સર્વદા બહા ન ધરાવતો દોષ
 એવું ધળીવાર નથી દોષ.' દંતરે દિગ્ગત ચીકડી કરતાં કહ્યું.

'બરાબર છે.' એના ચહેરાને અસ્વાસ કરતો હોય તેમ થોડી
 વાર તેને તાકતો રહ્યા બાદ પાસે બોલ્યો. 'કશા ન પુચ્છા પિના
 મારી દર્શાવે રવીકારી લેવાનું હું તને નથી કહેતો, કારણકે પૃથ્વી-
 વાસીઓ પુરાવા વધર કરી પાત્ર માનવા નહિ પ્રેરાય એ હું બુદ્ધિ
 છું. તમે પૃથ્વીવાસીઓને હું મંગળના પિણાનની સમિત દર્શાવવા
 માણું છું. તમારે એનું બંદી લાગરી, પણ બંદી જેવું એમાં કશું નથી.
 હું પૃથ્વીવાસીઓને એવી પ્રતીતિ કરાવવા માણું છું કે મંગળનું વિજ્ઞા-
 ન, એ તેઓ કંઈક છે, તેમના પર અલ્પ આશીર્વાદ ઉતારી સો
 તેમ છે. અને હું, એક મંગળનિવાસી, એમના સાડુ તરીકે નહિ પણ
 મિત્ર તરીકે આવેલો છું.'

'એને તમે એ આશીર્વાદ અમારે પર સા માટે ઉતારવા માગો
 છે?' દંતરે ત્રડખી પ્રશ્ન કર્યો. 'એ માત્ર ઉતારતા છે કે પછી બીજું કંઈક?'

'ના-બવવાદ.' મંગળનિવાસી સરિખત બોલ્યો. 'તમે છડો તો
 મને મંગળના મદદના એક એકથી તરીકે જણી રહ્યા છો. હું ને કંઈ કરી
 બતાવીશ તેનાં મૂળ, એ મંગળમાં જને મંગળની તરીકે જાણખા-
 દી બીએ તેમાં રહેલા અંતરમાં એ વિશ્વાસારી થઈ બીકેલી.

૫૨ (ફિજીઆરી ૧૯૫૦)

પણ આને હિપ્તપ્રાય: છે. તિબ્બતના ફેરકા ધમગુકોને તેનાં
 મૂળજન્મોને કિચિત જવાબ થયો છે. અગ્રી મંગળનિવાસીઓએ
 તો એ વિશ્વાસ એક કલાકે જ બીલવેલી છે. એનું વદન્ય પણ મગને
 બતાવી દેવામાં થઈને નથી, જે મંગળ પર જોના આખર છે એવી
 કેટલીક પાર્શ્વિક વસ્તુઓ આગે એના બદલામાં અપચતમાં બદલે
 તો. ફાજલ તરીકે ગુરુ મીઠું, કાળન, મેરે.'

'પણ પૃથ્વીવાસીઓને મને આ બધી દર્શાવે તમે શી રીતે
 ઉતારશે?'

'પ્રત્યક્ષ પ્રદર્શનથી. આપની કાલે જ હું તને-જનરલરને એ
 બતાવી આપીશ કાલે સવારે દસવાગે રૂઢાંદર મોકલ્યાં આપીશા.'

'આવા મદત્તના વ્યવસ્થાની મોંઘ લેવા તો હું જગતના કોઈ
 પણ બાગમાં પહેંચી નહીં.'

'મને જે તારા પત્રની સદાય અપવાદો તો સચળા અગ્રાપની
 બાતમી એ પહેંચી તને જ આપીશ.'

એટલું કહેતાં એ કોઈકથી, અને 'વારુ ત્યારે, કાલે સવારે દસવાગે'
 એવી ઉછી યજ્ઞના સાથે પોતાની પછાઈને બારણું વાસતો ગયો.

[૨]

દંતરે પોતાના પત્રની ઉછી આરંભમાં મંગળનિવાસી પાસ
 સાથેની પોતાની મુદ્રાસાદ છાપીને સારા થે લેંડન સહેરમાં સેન-
 સનારી ફેરકાવી લીધી, કેટલાક એ સાચી માનતા, કેટલાક એ વરુ-
 ન્યમ કરતા, પરંતુ માનનારા કે ન માનનારા સચળા જ બીજી
 સવારે ફેરકાવે ચીકમાં જઈ પહેંચીયાને ઠરુકુ તો હતા જ...
 કંઈ નહિ તો ઉગરે દંતરના પત્રની કેડી ઉઠાવવાને પછી-'

જનાજાના તેજસ્વી પ્રધાનમાં દંતરે જ્યારે ફેરકાવો ચીકમાં
 પહેંચી ત્યારે એના અનેક હરીફ પત્રકારોને પણ તેણે ત્યાં આલેલા
 નેયા, 'કર્ફરિયો' પ્રવચાણ એન વીનરે એમાં મુખ્ય હતી.

દંતરે ત્યાંની સદાય આગળ વળીને તેલસેનના રેલવેકમ્પની પહેં-
 ચ્યા ત્યાં બિગનેટમાં દસના ટોચા થયા. એ જ બખને ફેરકાદ કરતાં
 કેટલાક જનરલોના બીડવા સાથે દંતરે પરિચિત રીંદ અવાજ સંભ-
 બ્યો, 'મુડ કોર્નિંગ, મિ. દંતર, હું બરાબર બજલસર ન છું ને?'

દંતરે સહેજ આંખો મોંબેતો. બવાબની માલુમે ફેરકા. મોંઘ
 મિનિટ પહેલાં તો મંગળનિવાસી તો કરો પત્રો નહોતો એ એણે એના
 સગી આંખે જોયું, અને એટલીજ વારમાં એ આવી પહેંચી બેનો-
 —ગઈ કાલના જ પોશાકમાં, પણ એક નાના ઝેરિયી કેસ સાથે.

'કોલ-હોશી.' દંતરે સહેજકુચ પ્રાચુર્ય લાંબ્યો. એના હરીફ
 પત્રકારો તેમ જ બીજાને એટલી વારમાં ત્યાં ઘેરાઈ પગતાં જોયેને
 સોને સંબોધતો એ બોલ્યો: 'મિત્રો, આ છે સોલી—'

પરંતુ મંગળનિવાસી તેને વચ્ચે જ અટકાવી દેતા બોલ્યો, 'એ
 વિધિ એ જ પતાવવા દે હોરત!'

પાસે પોતાની માંભી આંખે ચારે બાજુ ફેરવી જોઈ. દંતરે
 જોઈ લીધું કે જ્ઞેન વીનરે તેના પ્રેત ઉપદાસભરું રિપાલ કરી રહી
 હતી. પાસે પોતાને માથેથી ટોપી ઉતારીને લોકોને પોતાની જગરી
 બાપરી વડે આશ્ચર્યમાં નાખી દેતાં જણાવ્યું: 'દંતરે તમને કહી રહ્યો
 હતો તેમ હું છું મંગળનિવાસી સોલીવસ વાસ. મારા આમગમનો
 કારણે તો એણે કેંકળ રીતે આલેખ્યાં છે. હવે હું મારી સમિતના
 પ્રાથમિક ઉદારપણે જમારે એક દિટી જેવ તરીકે બતાવીશ.

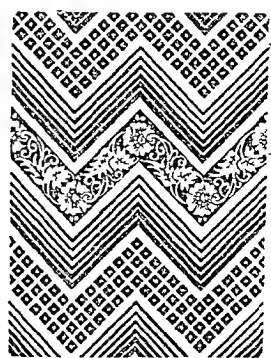
એટલું કહી એણે સાથેની નાની પેરી ઉપાડીને તેમાંથી બીકે
 ફેરવું એક હોરવું કાઢ્યું. એકને વાર આગલેમ કલાકોને તેણે એ
 હવામાં અડર ફેલાવ્યું. અને અંતર! (અનુસંધાન ૫૪ ૬૨૨)

રૂપાંકન (Design) કલા

કાપડ પરની વિવિધ બાતોનાં રૂપસંસ્કરન વિષે કલાકારો વિધાર્થીઓ અને ધંધાદારીઓને માર્ગદર્શન આપતો લેખ

લેખક અને આલેખક - લંદેશી પ્રસાદ સેવક

હાના દરદરોઈ ક્ષેત્રમાં રૂપસંસ્કરન (Design)નું તત્ત્વ વતે-ઓ છે એરો સમાજોલે છે જ. કોઈ પણ શિક્ષક, રચાપત્ય કે ચિત્રકૃતિના સંચાલનમાં તે હોવા ઉપરાંત શિલ્પ-રચાપત્યની બારીક નકશીમાં તેમજ ચિત્રકૃતિઓનાં પાંચેનાં વસ્ત્રવિધાન, અલંકાર વગેરેમાં રૂપાંકનનું સ્વરૂપ પ્રકટીત થઈ ગયું છે.

યંત્રયુગ બેઠા પ્રદેશો બારતમાં આ કલા એટલી બધી વિકસેલી અને વૃદ્ધિ પામેલી કે દરદરના દેશોમાં પણ તે સન્માનિત થઈ હતી. કારમીરના હમ્મ કલાનકશીથી ભરેલા શાલુદુશાલાએ નેપોલિયન સુલ્તાને પણ મોહિત કરેલા. પ્રાચીન મીસર, ગ્રીસ તથા ઇટાલીની કલાસિક પ્રભુ છે તેો આ કલાને આપનારી પોતાના અપનબંધનકારમાં ઉભારી હતી. કાઠમીરના માલીયા, પટ્ટા, રત્નજી, આદેર, રોત્તેજી, શાલુદુશાલા વગેરે પરના અદ્ભુત ભરતકામ ઉપરાંત, કાશ્મીરનાં વાસણો પરનું મેનકામ કેવલકામ તથા પારપૂરથી સાલની આપતી રંગોળી પૂરવાની આપણી પ્રથા વગેરે અત્યારે પણ સુપ્રસિદ્ધ છે. સુરોશ્વર અને ગુજરાતની કામ-સુદરીઓની સુદૃઢ ને નમણી દેહલતને સોંદર્ય બક્ષતાં બાતીગળ ધારણમાં, પાંધાળી, પટ્ટાળી, ચુંદડીઓ વગેરે રૂપરંગી વસ્ત્રવિધાનમાં તથા એમના હાથે બનાવેલાં તોરણો, ચંદરવા, ચાકળા વગેરેમાં રૂપાંકન કલા ઘડેલી બેઠકે આપણાં પ્રાચીન રમકડાંથી ખીંડી આજના શાંતિનિરતનનાં ચાગડાનાં પાછટ સુધી પથરાયેલી રૂપકલા પરદેશોમાં પણ પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકી છે.

રૂપસંસ્કરનનો વિષય એટલો બધો વૈવિધ્યમયરૂપ અને વિરલુત છે કે તેના એકેકે વિષયનું બારીક પૃથક્કરણ કરવામાં આવે તેો મોટું પુરતક બંધાય. પરદેશોમાં આ કલાના વિષયને રૂપરંગ અને તેની સમાલોચના કરતાં નતનતનમાં પુરતકા પ્રકટ થયેલાં છે, જેથી ત્યાંના કલાકારઓએ તથા ત્યાંના હલોચાને તેનો પૂર્ણ લાભ મળે છે. રૂપાંકન કલાના અનેકવિધ ક્ષેત્રોમાં વિરતરેલી છે. શિલ્પ-રચાપત્ય, ભરતચંદ્રણ, વાસણો પરની કલાનકશી, રંગોળી, કામજ-કાતરકામ, ચાગડા પરનું નકશીકામ (leather embossing), આભુષણો, વસ્ત્રો પરની છાપકલા આદિ અખણિત એનાં ક્ષેત્રો છે. પરંતુ પ્રવૃત્ત લેખમાં તો માત્ર કાપડના ઉદ્યોગમાં તેની ને કૃષિપંચિત અને વિશિષ્ટતા છે તેને જ રમ્બ કરના પ્રયત્ન કરી છે.

મનુષ્યની પ્રાથમિક જરૂરિયાતો બેઃઅંત ને વસ્ત્ર; એટલે મનુષ્યે આદિજાળથી વસ્ત્ર તથા વસ્ત્રકલાને વિકસાવવા ને શોભાવવા અવરત પ્રયત્નો કર્યા છે. ન્દના કામમાં ટીકો ધેર સુતર કાંઠી હાથવચ્ચાટ દ્વારા કપડાં તૈયાર કરી તે પર નેહજે તેવા રંગોનાં ભરતચંદ્રણ કરી કે નત-નતની રૂપાકૃતિઓ કાંકરનાં બીજાં ને રંગ છાપી ચોતારી રસરસિને પોષતા ને પ્રદર્શિત કરતા હતા. પરંતુ કામકેમ યંત્રયુગ બેસતાં હાથ-વચ્ચાટ તથા હાથજાપકામના એ હલોચાને સખત દુટકો પડ્યો. નેજે યંત્ર દ્વારા પણ આ કલાનો તો ઉત્તરોત્તર વધુ ઉપયોગ થતો રહ્યો છે અને અર્વાચીન યુગમાં તેની ઉપયોગિતા અને મદદતા એકદમ વધી ગઈ છે.

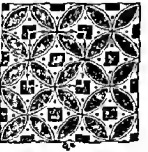
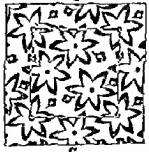
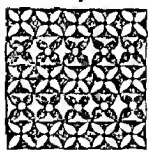
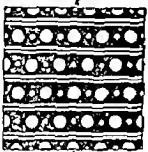
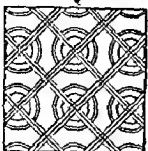
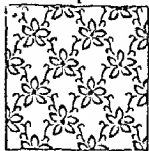
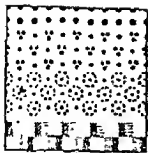
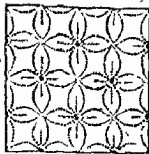
કાપડ પર રૂપસંસ્કરનનું સંચાલન મુખ્યત્વે બે રીતે થાય છે: (૧) વણાટકામથી રમ્બ કરેલી બાતો (woven design) દ્વારા અને (૨) છાપીને રમ્બ કરેલી રૂપાકૃતિ (printing design) દ્વારા.

વણાટકામની રૂપાકૃતિ અતર, રેશમ તથા જરીના તારોના તાજુ-વાણા ગૂંથીને ઉપલબ્ધ છે. આ ગૂંથળીની રચના ખૂબ અટપડી હોય છે. વણાટમાં નેટલા તાર લેવાના હોય તેટલા જ તારની અધાંદામાં ભાત (રૂપાકૃતિ)નો કરનિયાત સમાવેશ કરેલા પડે છે; એટલે સકમાં 'ઢાંડે પેપર' ઉપર આલેખેલાં સમચોરસ ખાનાંની મદદ લઇને વસના તાર પ્રમાણે ખાનાંની ગૂંથળી કરી તેમાં તેની બાગિકા રચવી પડે છે. એકદરે આ વિષય ધણે આપરે અને માયાદુટ કરાવાનો અણુયો છે. વળી વણાટકામ દ્વારા તૈયાર કરેલી રૂપાકૃતિ છાપેલી કૃતિ નેટલાકાલ આપવી નથી. આ પ્રકૃતિથી આદરા-પાદરવાના ચોરસા, ફૂલવેષ ગૂંથેલી કિતારીઓ, સાડીઓ વગેરે નતનાં વસ્ત્રો 'જોકડે' યંત્ર દ્વારા રૂંધવામાં આવે છે.

એને મુજાજરે છાપેલી રૂપાકૃતિ (printed design) વધુ આનંદ અને રસમય હોય છે. એનું આલેખન મુખ્યત્વે બે પ્રકારમાં વહેંચાયેલું હોય છે: (૧) પ્રાકૃતિક આકારો (natural forms) દ્વારા, અને (૨) ભૌમિતિક આકારો (geometrical forms) દ્વારા.

પ્રાકૃતિક (કુદરી) આકારોવાળી કૃતિઓમાં દેશદેશની કૃતિ અનુસાર માનવપાંત્રો, પશુપક્ષીઓ, ઝાડપાંત, ફળફૂલ; વૈષ્ણવતીઓ વગેરેને સુચોચ અને દલિત વણાકા આપી તેની આનંદક ગૂંથળી કરેલી હોય છે; ન્યારે ભૌમિતિક કલાકૃતિઓમાં બિન્દુ, વર્તુળ, લેખ-ગોળ, ત્રિકોણ, ચોરસ, લેખચોરસ, પચાકોણ, યુક્તોણ, સંખકોણ, અષ્ટકોણ વગેરે આકૃતિઓનાં સંચાલનો પર આલેખન થયેલું હોય છે. કલાકારની કલ્પના આ બંને ક્ષેત્રોમાં વધેજી વિહરી ને સર્વિક, કાદર્પનિક, આલંકારિક, ભૌમિતિક, પ્રાચીન, અર્વાચીન, પોષાત, પાશ્વત્ય આદિ અનેકવિધ ભયમાં જુદીજુદી રૂપાકૃતિઓનાં મનોદર આલેખનો સન્ને છે અને જુદાજુદા દેશની પ્રકૃતિ અને વણાલિકા અનુસાર તેમાં સંચોલન અને ભાગિરૂપણની રમ્બગત થાય છે.

આ રૂપાકૃતિઓનાં સંચાલન મુખ્યત્વે પાંચ રીતે થઈ શકે છે:

આલેખવામાં આવે છે. (જુઓ આકૃતિ નં. ૫ તથા નં. ૬).

(૪) વિરોધી રૂપાંતર (આદાપાટ)ની આકૃતિઓ (Counter-change)માં કૃતિઓનું સંપૂર્ણન એવી રીતે કરવામાં આવે છે કે જેથી કદીનેપરપરથી વિવિધ રંગો સેતની આકરપરથી અનુક્રમે વારાફરતી આવી શકે; જેને ખાલી અને રંગ પૂરેલા વિભાગ દ્વારા અથવા તે પરસ્પરથી જુદા રંગો દ્વારા વિરોધાભાસી દર્શાવવામાં આવે છે. (જુઓ આકૃતિ નં. ૭ તથા નં. ૮).

(૫) મિઠાન-કૃતિઓ (All-over Patterns)માં કપરનાં બધી જ ભાગનાં હિમિન્દુઓનો સમાવેશ કરતી, પરંતુ હરીજાણરીતે રંગ આપત ન કરનાં વેશવાદાર અને જેમાં બને તેમ એવી જ ખાલી જગ્યા વાળી, મિઠાન પ્રાર્થક પથરાએલી પ્રાકૃતિક અને ભૌમિક આકૃતિઓની રચના થઈ શકે છે. (જુઓ આકૃતિ નં. ૯ તથા નં. ૧૦).

આ સિવાય કિનારીઓ (borders) માટેની રૂપાકૃતિઓ પણ સંભવ્ય છે. (જુઓ આકૃતિ નં. ૧૧ તથા નં. ૧૨).

આ સર્વ રૂપાકૃતિઓની રચના હમીશ એવા પ્રકારની હોવી જોઈએ કે જેથી તેનું અવસંધાન (Repeat) થાકે બાજુએ થોડા અને એકબારી રીતે ચાલ્યા જ શકે. (જુઓ આકૃતિ નં. ૯ તથા ૧૦) તેમાં બહી રેખાથી એક ચોરસ ખાનામાં તે આકૃતિનું મૂળ એકમ (unit) રજાંયું છે. કૃતિમાં આ પ્રમાણે સાતવચને ખ્યાલ રાખવો જ જોઈએ, નહિતર અને તેમ અસંલગ્નરીતે ભગવેલી કૃતિ અપૂર્ણ લેવાય; કારણકે તેમાં કૃતિની પુનરાવૃત્તિ કરવા માટેનું અવસંધાન (Repeat) જેટલી શક્તિ નથી હને આ સર્વ ભાગની રૂપાકૃતિઓને કાપડ પર ફેંપી રીતે ઊપવામાં આવે છે તે જોઈએ.

કાપડ પર મુખ્યત્વે નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણે કૃતિઓ ઉપાય છે:

(૧) હાથ-બીજાથી (Hand Block Printing); (૨) વેલ્યુચીથી (Roll Printing); (૩) છંટકી (Spray Printing); (૪) ભળીના ફેરખાથી (Screen Printing).

હાથ-બીજાથી જરૂરને ઊપવાની કલા માટે તેા ભારત પ્રાચીન યુગથી મુખ્યસિદ્ધ છે. કાંજુ અને મળત લાકડાના ટુકડા પર રૂપાકૃતિ ચીતરેલા ખાતળો કાજુ પ્રથમ ચોંટાડી તેને ધારીક બીજાથી લથા ટાંખ્યાં જેનાં હાથવારેથી ફેરિફેરીને રૂપાકૃતિની રેખાઓને ઉપસાવી લેવામાં આવે છે. પછી તે બીજા પડે ખવડમલા ફેરખી કાપડ ઊપવામાં આવે છે. આકૃતિ વિવિધરંગી હોય તેા જેટલા રંગોની એ કૃતિ હોય તે દરેક રંગ દીઠ જુદાં લાકડાનાં બીજાં ફેરતરી કાંઠનાં પડે છે. સામાન્ય રીતે આ બીજાંનું કદ ૬૫x૬૩ ઈંચથી માંડીને ૨૦x૧૫x૨૦ ઈંચ સુધીનું હોય છે. બીજા તથા સાવસાર કામ આ પ્રકારે ફારીશરી માટે સેકાઓથી પ્રખ્યાત છે.

વેલ્યુ ચક્ર (Roll Printing)થી ઊપવાની કલા ખુદ ઉપકારક બીજા છે. ચોદી ચોદી મીડામાં આ ચંચળી દિવસના હલ્લો વાર કાપડ મુંદર અને સફાઈદાર રીતે ચોક્કસાઈથી ઉપાય છે, એમાં ત્રાંગાનાં બધી વેલ્યુચક્રો (Rollers) પર પેલાંનિક પદ્ધતિથી રૂપાકૃતિને ફેરવવામાં આવે છે. લાકડાનાં બીજાંમાં આકૃતિઓ ઉપસાવીને ફેરવવામાં આવે છે. જ્યારે આખાં, તેનાથી જુદા રીતે, 'રોલ'ની સપાટીમાં કૃતિને જોડી ફેરતરી કાઢવામાં આવે છે. પણ આવા એ 'રોલ' વચ્ચેથી જ્યારે કાપડ ચંચળાં પસાર થાય ત્યારે રંગથી સેખાએલા એ 'રોલ'ના ફેરવેલા સામ્યાં બરાઈ રહેલા રંગ પડે કાપડ પર ઊપ પડે છે. ભવાનમાં આ રીતે ફેરેલા લાકડાના 'રોલ' પરે પણ કાપડ ઊપવામાં આવે છે. પણ લાકડાના 'રોલ' જલદી દારા પામે છે, તેથી મુખ્યત્વે ત્રાંગાના 'રોલ'ને ઉપયોગ થાય છે. આમાં પણ જેટલા રંગની કૃતિ હોય તેટલાં વેલ્યુચક્રો (Rollers) વપરાય છે.

(૧) બિન્દુ-આકૃતિઓ (Spot Patterns) : એમાં અસંખ્ય નાનાં તથા મોટાં બિન્દુઓ દ્વારા પ્રાકૃતિક અને ભૌમિક આકારોમાં નવબીજી રૂપાકૃતિઓ રચી શકાય છે. (આકૃતિ નં. ૧ તથા ૨)

(૨) રેખાકૃતિઓ (Linear Patterns)માં બીજા, ખાતળા, સીધી, ત્રાંસી, આડી, ઊભી, ગોચ અથવા વાંધીચૂંકી રેખાઓ દ્વારા લવેદ-લવેદની આકૃતિઓ ચોલ્ય છે. (જુઓ આકૃતિ નં. ૩ તથા ૪).

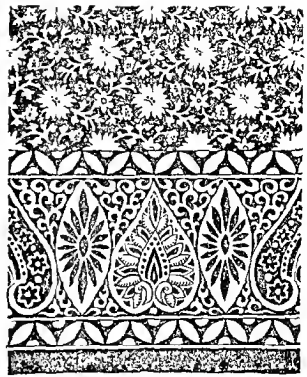
(૩) પટ્ટા-આકૃતિઓ (Striped Patterns)માં નાના તથા મોટા અથવા તેા લાંબા અને પહોળા પટ્ટામાં જુદાજુદા પ્રકારની આકૃતિઓની હિમિન્દુઓ વેશવાળી કરી તેને પ્રાકૃતિક તથા ભૌમિક રચરચે

છાંટ પદ્ધતિ(Spray Printing)થી પણ કાપડ પર ઝીણી નકશી છાપી શકાય છે. ફક્ત એક જ રંગમાં માત્ર ઝીણી છાંટના પદ્ધતિ દ્વારા આકૃતિના તેજ-છાયાના પ્રકારોના સુરેષ્ઠ ઢઠાવ આપી શકાય છે. પહેલાં બહા કાગળ કે પતરામાં રૂપાકૃતિને (Stencils), કાંતરી કાઢી તેના પર રંગના દ્રાવણ બરેલી પિચકારી(Spray-gun)થી બારીક છંટકાવ કરવામાં આવે છે, જેથી કાપડ પર તે રંગમાં ઝીણાં રચકણો છંટાય છે અને સંમરત કૃતિ આવાં રચકણો વડે જ બની રહે છે. આ રંગપીચકારીમાંના છિદ્રને નાનું-મોટું કરવાની ગોઠવણ હોવાથી રચકણો નાનાંમોટાં છાપી શકાય છે, જેને લઈને કુદરતી છાયા-પ્રકાશના સંયોજનનો ખ્યાલ આપી શકાય છે.

પણ આ સર્વ પ્રકારો કરતાં સોથી સુંદર ઢઠાવ તો નળીના ફરમા (Screen Printing)થી આપી શકે છે. કેટલીક કૃતિઓ એવી હોય છે કે જેનો લાકડાનાં બીબંધો છાપે તો જ ઢઠાવ આવી શકે; જ્યારે કેટલીક એવી હોય છે કે જેને ચેલણુચક્રથી અથવા તો છાંટ-પદ્ધતિથી છાપે તો જ ઢઠાવ આપી શકાય છે. પરંતુ નળીના ફરમાની પદ્ધતિથી તો ગમે તેવી અલરી કૃતિ પણ સુસાધ્ય થઈ શકે છે. ઉપરાંત આ પદ્ધતિથી મોડામોટા કદની આકૃતિઓ પણ સુરેષ્ઠ અને રચલાક્ષિત્યથી બરપૂરરીતે કાપડ પર છાપી શકાય છે. જે કેશ ચિત્રકૃતિ છાપવાની હોય તેને કાગળ પર દોરી, ઝીણી ધારદાર નરેણી કે બ્લેડથી કાપીને, જસત કે ત્રાંબાની ઝીણી નળી પર ચોંટાડી, લાકડાના ચોક-કાની દેખમાં બરાબર મઢી લેવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ છાપવાના વસના તાકાને સરખાં ટેબલની લાંબી હાર પર, કરચળાઓ ન પડે તેવી રીતે, સુંદર અથવા તો મીણુથી મોંઝાડવામાં આવે છે. તે પછી કોપડ પર આકૃતિવાળું કાઠું મૂકી, તેની સોંસરી, રંગના તૈયાર કરેલા ધટ્ટ મસાલા વડે છાપ પાડવામાં આવે છે, જેથી રંગનું પાતળું પડ બન્ધ પર ભેસી જઈ ભાત પડે છે. આમાં પણ નેહલા રંગની રૂપાકૃતિ કે ચિત્રકૃતિ હોય તેટલાં ચોકકાં તૈયાર કરવાં પડે છે અને તેને, પર-રખરખું અનુસંધાન (Repeat) મેળવી, એક પછી એક રંગોમાં છાપી પૂર્ણરીતે ઢઠાવ આપી શકાય છે.

ઉપર દર્શાવેલી પદ્ધતિઓની વિગતો જો ચિત્રકારના પ્યાનમાં ન હોય તો તે આગળ વધી શકતો નથી, પરંતુ જો તે સમગ્ર વસ્તુ રિથિત નજર સમક્ષ રાખી રૂપાકૃતિઓનું આલેખન કરે તો તે નજર નુહાંનુહાં દૃષ્ટિકોણવાળા અને નવીન વૈવિધ્યમયી કૃતિઓ સર્જી શકે છે. વળી તેનામાં સંયોજનનકલા ઉપરાંત રંગવિધાનનું જ્ઞાન પણ ખાસ જરૂરી છે. કયો ભતતી કૃતિમાં કયા રંગોની મિલાવટ પૂરી મોઢકલા અર્થો શકશે તેનો તેણે પ્રથમથી સચોટ ખ્યાલ રાખવો પડે છે. સુંદર રંગપ્રણાલી સાચી કૃતિના આલેખનને પણ મધુ નયનરંજક બનાવી શકે છે. કલાકાર ઘેરા કે આઠા, પ્રકાશિત કે ઢંકા રંગોની યથારમ્યાને અનેરી ઝલક આપી કૃતિને ચમત્કારિક ઢઠાવ આપી શકે છે. અને આ કૃતિઓનાં સંયોજન તથા રંગોના પરિપૂર્ણ જ્ઞાન માટે તો કુદરત જેણે અષ્ટ બલનો બીજો એકે ય નથી. સંયોજકે વારંવાર જઈ તેને જોણે તેનું યોગ્ય વિરોધણુ કરી, તે દ્વારા નેહલું મળે તેટલું વિચારોનું વૈવિધ્ય મેળવવું ભેજીએ. આ ઉપરાંત કુદરતે બધેલાં આજળ રંગમિશ્રિત પાંજોવાળાં પતંગિયાં, વિવિધરંગી યુગ્મચરિત્ર તથા ભતભતનાં રંગબેરંગી પક્ષીઓનાં પીંછાં વગેરેમાંથી પણ રંગ-પ્રાણીની આદ્યુત પ્રેરણા મળી રહે છે.

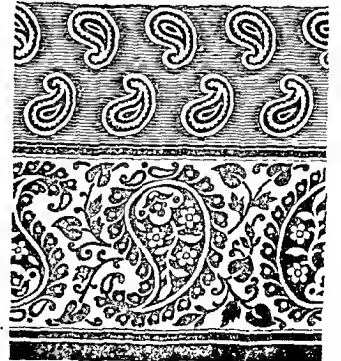
રૂપસર્જનની આકલા નિત્યનવીન હોવા છતાં અનંત છે. દેસદેશના કલાકારોએ આ મનોહારી કલાને ચોતપોતની સંસ્કૃતિ અને પ્રકૃતિ અનુસાર ખીલવવા પ્રયત્નો કર્યા છે. કારણકે કલાકારોનાં જીવનુષ બેભંજો તો તરેહતરેહની ઔસખ્યાત રૂપાકૃતિઓનાં સર્જન કરીને આ કલાની કુવાસ જમતભરમાં પ્રસરાવી છે.

મથાળે તથા વડન નીચે : સાડી માટે બે વિજાબોના નમૂના

આકૃતિ નં. ૧૧ તથા ૧૨ : વિનારીઓ માટેની રૂપાકૃતિઓ

આ ક્ષણમાં આલેખકને ચોતાના હાથ પર પૂર્ણ પ્રભુત્વ હોયું
 નેહ્યે, કારણકે તેને અત્યંત ઝીળી નકશી સુરેપદ અને સુરેખ રીતે
 આલેખના પદે છે. શક્યતાવાળાં તે એકાગ્રતા અને હાથનો મરોડ એટલે
 બધે દરનજે સુસાધ્ય નથી થતા; પરંતુ મહાવચાથી ધીમેધીમે હાથ
 ઘડાઈ જાય છે. 'મહેનત વગર મહત્તા નથી' એ સૂચન આસુરને એવો
 સ્વાભાવિક ભોમ આપે છે કે તેના પૂર્ણતાની ટોચ પહોંચે છે.
 આપણા હરતાં પરદેશીઓએ આ વિષયની સુંદર માવજત કરી

છે અને તેના કપયોગના ફેરાવા માટે જુદાંજુદાં પુરસ્કાર પ્રગટ કર્યાં
 છે. હજુ સુધી ગુજરાતીમાં આ કલા પર એક પશુ ચાલેલી પુરસ્કાર
 પ્રગટ થયું નથી એ વેગર અને વાણિજ્યમાં આજુબ રહેતા ગુજરાત
 માટે દિલગીરીથી છે. કાંઈ પણ કલાસંસ્થાએ આ એક માટે ખાસ
 પ્રયત્નો કર્યા નથી; પરંતુ હવે ત્યારે કેળવણીમાં કલાને અગ્ર-
 રથના ગણવામાં છે ત્યારે આ ફેક માહિતી ઉપયોગી થઈ પડશે
 એવી આશા છે.

હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ

નૌનિર્દા અવનમાં વિજ્ઞાનનો કાગો - હપતો ૩૪ મો

સેખક - ડૉ. ન. મૂ. શાહ, એમ.એસસી.પીએચ.ડી.

મો

હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ પ્રમાણમાં વિશેષ નબળીતો છે. આ પદાર્થ કુદરતમાં નડતો નથી. એની બનાવટ તેા વિજ્ઞાનની ન કમમત છે. ઈ. ૧૮૮૨માં કોન્સના રસાયણશાસ્ત્રી થોનાર્ડે તે શોધી કાઢી સંશોધન કર્યું. તે પાણી જેવો ન પ્રાણી છે, પરંતુ તેમાં પાણી કરતાં એક અણુ ઑક્સિજન વધારે હોવાથી તેને હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ કહે છે. પાણીને રાસાયણિક પરિભાષામાં 'હાઈડ્રોજન ઑક્સાઇડ' કહે છે ને 'ઑક્સિજન યુક્ત પાણી' એટલે હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ. ગુજરાતીમાં પણ આ અર્થેના નામ ન રૂઢ થયે છે.

વિશિષ્ટ ઑક્સાઇડને (રાસાયણિક સંબંધે આ ઑક્સાઇડ યુ-
 નાનો બાહ છે) ઑક્સિજનના વાતાવરણમાં ગરમ કરવાથી તે ઑક્-
 સિજન વાયુને શોષે છે અને તેમાંથી વિશિષ્ટ પેરૉક્સાઇડ નામનો
 પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પેરૉક્સાઇડને કદા હાઈડ્રોપેરૉક્સિક વા
 સકયુરિ એસિડના દ્રાવણમાં મેળવવાથી રાસાયણિક રિયા થાય
 છે અને તેમાંથી હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડનું પાણીવાળું દ્રાવણ છૂટે
 છે. હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડવાળા દ્રાવણની કસોટી એ કે તેમાં
 રાસાયણગ્રાહકારકનું દ્રાવણના અવગાથી તેમાંથી આપેડિન છૂટે છે.

આ ન રીતે સોડિયમ ધાતુના પેરૉક્સાઇડમાંથી પણ હાઈ-
 ડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ બનાવી શકાય છે. વળી બજતા હાઈડ્રોજનની
 યોતને બરફ પર રાખવાથી પણ હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ બને છે.
 ઇસિજન વાયુને પાણીમાં ઘોળાળીને તેના પર આદર્શ-વાયોલેટ
 રેા કોહવાથી પણ નવું હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ બને છે

હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ પાણી કરતાં ઝોડા વાયુ-પરિણામી
 ગ્રાહક છે. તેના દ્રાવણને નિર્વર્તક વાસણમાં કાઢવાથી પ્રથમ
 પાણી અને પછી હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ નીકળે છે. આ રીતે હાઈડ્રો-
 જન પેરૉક્સાઇડના દ્રાવણને બહુ બલવાવામાં આવે છે. ગંડે
 દેખાતા પાણી ૩૦ ટકા પેરૉક્સાઇડવાળા દ્રાવણ આ રીતે બનાવે છે,
 જે 'પરહાઈડ્રોજન' તરીકે બજારમાં ગમે છે. શુદ્ધ હાઈડ્રોજન પેરૉ-
 ક્સાઇડ પાણી જેવા હોય છે ને નાઈટ્રિક એસિડ જેવી તેની ગંધ
 આવે છે. તે ગરમ કરવાથી બહુ રાસે ફાટે છે. તેમાં કે એકદમ
 સળભી લાઈ. હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડનાં પાતળાં પાણીવાળા દ્રાવણ
 સામાન્ય-થી રિયર રહે છે, પરંતુ એ તેમાં અણુરિયા હોય તે
 તેમનું વિષયન થાય છે.

હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડની કિંમત તે કટબે ઑક્સિજન આપે
 છે તેના મરથી અંકાય છે. તેમાં પાણી ઉમેરી ઘોડા કરવામાં આવેલા
 હોય ત્યાં લોળા વખત સુધી પડી રહેશે અને હાઈડ્રોજન પેરૉક્સા-
 ઈડનું દ્રાવણ હોય તે તે શોધી કાઢવા માટે નીચે આપેલી માહિતી
 ઉપયોગી થશે : બજારમાં મળતા હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડની બાટ-
 લીના એકલ પર '૧૦ વૉલ્યુમ' થા '૨૦ વૉલ્યુમ'એમ છાપેલું હોય
 છે. તેનો અર્થ એ કે એ પ્રત્યેક અણુક્રમે શોતાના વૉલ્યુમ કરતાં ૧૦
 ગણું ઑક્સિજન આપે છે. એટલે જો ૧૦ વૉલ્યુમવાળા ૧૦૦ મળ
 પાઉ (ફિનુઆરી ૧૯૫૦)

સોડીયમર લાગે, તેા ૧૦૦૦૦૦૦૦ બલર અને સોડીયમર
 ઑક્સિજન વાયુ (શુદ્ધ રિયો સોડીયમર અને ૭૬૦ મીલીમીટર
 દબાણમાં) તે આપશે ૧૦ વૉલ્યુમવાળા હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડમાં
 ૩૦૨ ટકા શુદ્ધ હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ હોય છે.

હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડનું વિષયન થતાં તેમાંથી ઑક્સિજન
 ને પાણી બને છે, એટલે તે પ્રબળ બજારમાં પહોંચે છે. તેનું પાતળું
 દ્રાવણ બેંટલિનાસર તરીકે ઓપથમાં વપરાય છે. કાનના કુખાણમાં
 તેનાં ટીપા નાખવામાં આવે છે. માટલામાં વા ધોરા માટે પણ
 તેના ઉપયોગ થાય છે. મોં સાફ કરવા તેના ઉપયોગ કરવામાં આવે
 છે. તે કસોટીને એપ્રેન્ડલ બ્લીચિંગ પદાર્થ નથી, એટલે મુશ્કેલ
 ચીએને રંગિનીની કરવામાં પણ તેનો ઉપયોગ થાય છે. રંગમાં ને
 પીછા એવી કીએને કસોટી પર બ્લીચ કરવાથી તેમને નુકસાન
 પહોંચે છે. ગાળને હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડને રંગ ધોવાથી સોનેરી રંગના
 થાય છે. બ્લુનું આંધળ પેઈન્ટમ કાળાં પડી અમાં હોય તે તેના
 પર હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડના દ્રાવણનું પોટુ ફેરવવાથી તે પાળડે બે-
 નજા બને. કાનની ગિણિમાં કાપડને કાઢવામાં વિના સતત બ્લીચ
 કરવા માટે હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડને ઉપયોગ કરી એક નવી પ-
 ક્રિતિ ચોળવામાં આવી છે. કસોટી પર બ્લીચ કરેલા કાપડમાંથી
 વધારાનો કસોટી પર કરવા હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડનો ઉપયોગ
 કસોટી-વિરોધી (anti-chlorine) તરીકે થાય છે. કોટમાંકિ
 પેઈલે કપડા હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ બ્રાઈડમ અસર કરે છે.

હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડની કસોટીમાં પોઝારમ આયોડાઈડ
 વપરાત નીચેના પદાર્થો પણ વપરાય છે. આ પદાર્થો ખાસ રંગો
 પેઢા કરે છે, જે હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડની દાનરી પુરાવર કરે છે :
 (૧) પાતળા સર્ફક્રિસ નીચેનાં ટોટિનિયમ કાયાંક સાઈડનું દ્રાવણ
 હાઈડ્રોજન પેરૉક્સાઇડ સાથે મેળવવાથી પીઠેા રંગ પેદા થાય છે.
 (૨) પોઝારમ કાયાંકમેટ ને સર્ફક્રિસ એસિડના દ્રાવણમાં હાઈ-
 ડ્રોજન પેરૉક્સાઇડનું પાતળું દ્રાવણ ઉમેરવાથી પેરો પાઘળી રંગ
 પેદા થાય છે. આ રંગ અવિરત છે, એટલે તે એકદમ બજાર થાય
 છે, પણ તે હાજરી સાથે તેને દહાવવામાં આવે તેા હંધર બાળી
 બની નય છે. કોડા વખત પછી હંધર લી નતાં પાળખ લીનું કો-
 વણુ રહે છે.

લેખક

નીરા નાયક

રતુ નાયક

છક સને ૧૮૬૮ની વાત છે. આસાગના એક ચાના બગીચાના માલિકનું ખૂન થયું. તેની પંચાંત્રીમાં ગળું કપાયેલી અવસ્થામાં તે મળી આવ્યો. પાસેની તેની કાગળોની પેદી અને તિલેરી અરતબંધત હતી અને તિલેરીની મોટી રકમ બધી ન કોઈ ચારી ગયું હતું. ખૂન થયું તે વેળાનું કોઈ સાક્ષી તો હતું નહિ. એટલે કોલે કોલે ખૂન હતું કોઈ રાત્રે એનાં અનુમાનો કરાયાં. એમાં બળ-રચી, રખાત, બાગમાંના મલ્લર, પાસે પડાવ નાખી પડેલા કાચુ-લીશો અને પહેલાં નોકરીમાં રાજેશે ને પાછળથી ચારી કરતાં પકડાયેલા નોકર (જેતાને તરખાં જેલમાંથી છૂટપો હતો) એટલા ઉપર શક મુકાયા અને તપાસ શરૂ કરાઈ, પણ પાયાદાર કંઈ ન મળ્યું. છેવટે બંધારથી ઉપર શક પાડો થયો, કેમકે એના સારીરનાં કપડાં ઉપરથી લોહીના કાથ મળી આવ્યા. પણ કોલે નજીવનું કે એ લોહી તો પોતે માલિકના પાણી માટે કબૂતર મારી લાવેલો તેલું હતું. આથી એ લોહીનું રાસાયનિક પૃથક્કરણ કરાયું અને બળરચોની વાત સાચી પડી. ફરી પાછી ઝીણવટભરી તપાસ ચાલી. એમાં કાગળ-પત્રોમાંના એક કેરેન્ડર પર લોહીનાં ફેટલાંક ઝાંખાં ભરાં નિશાન મળી આવ્યાં. એની તપાસ કરતાં આંગળાંની છાપ ઉપરથી આવી અને એ છાપને બંગાળાની મુખ્ય થોલીસ કચેરીએ લઈ જઈને સરખાવ-વામાં આવી ત્યારે એ છાપ પેલા નેકમાંથી છૂટકા ન્હતા નોકરની નીકળી; અને કેરેન્ડર પરના કાથમાંના લોહીની તપાસમાં એ લોહી પેલા ચાના બગીચાના માલિકનું નીકળ્યું. છેવટે ખૂનીએ એકસર કર્યો. તિલેરીની ચાવી શોધતાં એના લોહીરાણા હાથમાં નિશાન બાલુના કાગળપત્રો સાથેના કેરેન્ડર ઉપર અલગલગ નીકળ્યાં પડી ગયેલાં, તે પાછળથી આ ખૂનનું રહસ્ય શોધવામાં મદદરૂપ નીવડ્યો.

આજે તો એ લગભગ બધીની વાત થઈ ગઈ છે કે હુનિયાસરમાં બાપે ન કોઈ એ છાપોએનાં હાથનાં આંગળાંની છાપો મળતી આવે છે; અને આ અજુહાત વૈજ્ઞાનિક સત્યે ગુનાશોધનના કાર્યને બહુ ઝડપી અને સરળ બનાવી દીધું છે. પણ આજની અરથી સદી ઉપર દિંદમાં આ નવી ન તરફીબથી ન્યારે કપલા કિરેસામાં ની ખૂન પકડાયો ત્યારે તો આ શોધ એક નહુના એવી ચમત્કારિક નજીવ હતી.

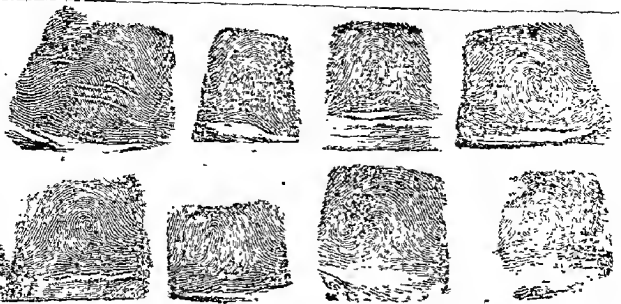
ખૂનીઓની દરેક વ્યક્તિગત પિઠાનનું કોઈ સાધન બનું કે નહિ કે આની શોધ કરતાંકરતાં મહાગ્રહાનંદને અંતે વૈજ્ઞાનિકને નજીવનું છે કે હાથપત્રનાં આંગળાંની રેખાઓ એ કુદરતે એક એવું સાધન રચ્યું છે કે જે એકબેથી તદન ન ભિન્ન છે.

હાથ અને પગને સામાન્યરીતે વધારે ધસારો નેકવાનો હોય છે. કંઈ પકડવામાં, બતાવવામાં, લખવામાં, ચાલવામાં વગેરેમાં હાથ ને

પગના આગેધું (ચિત્ર એક ખૂનીના લોહીથી ખરડાયેલા અંકડાની અરખી છાપનું છે; અને તેની નીચેની આકૃતિ એ છાપ રમખ-રીતે તપાસીને કોફી શકાય તે માટે તેના ઉપરથી મોટું ફેરું આલે-ખન છે. તેમાં દર્શાવેલા A થી S સુધીના અક્ષરો એ છાપને પારખવા માટેના લાક્ષણિક મુદ્દાઓ દર્શાવતા વળાકાના છે. છાપના તરીકે S B વાળી સીધી લીટી એ છાપમાંના વળાકાઓનાં બે અંતિમ બિન્દુઓ S અને B દર્શાવે છે. તેને આધારે એમાં કેટલા ને કેવા વળાકા આવ્યા તે જણી લઈને ખૂરોના સંપ્રદર્ભમાં છાપો જેટલે સરખાવતાં એક છાપ સાથે તે મળતી આવી; તે પરથી તે છાપવાળા નામ-સરનામાંના માણસને જોળી કાઢી, તકાલી લેતાં ને ખૂની હોવાના ખીનું પુરાવા મળી ગયાં આવ્યા; અને આ છાપને આધારે તેને હેઠાંત દંડની સજા થઈ.

પગને ન વધુ ધસારો સહન કરવાનો છે. તેથી કુદરતે એ પે રચ્યો મારેખાઓની કચયડી આવાળી ચામડી મૂકી છે. નેથી લાંબો સમય એ કાર્ય થઈ શકે. હાથ કે પગ સાવ લીસા હોત તો કંઈ પકડવામાં તેમજ ચાલવામાં બહુ મુશ્કેલી આવત. આથી કચયડીઆવાળી ચામડી જોડતીને એ બાજોને થોડાક ખરગચંડા બતાવ્યા છે, નેથી હાથમાં પકડેલી પદાર્થો સરખી ન બન્ય ને પગથી સારી રીતે ચાલી સમય. વળી હાથપગની આ રેખાઓ, જરૂરી ઈન્દ્રિયો પગ ન થાય, અને યાવ તો થે ઝડ મદી નથ, એ હેતુ પણ સારતી નજીવ છે એટલે, સારીચિહ્નનાં સાક્ષીઓ જે કેવળ એકંદ્રું ન કહે છે કે આ હાથ-પગની રેખાઓ પરસેવો બહાર ગ્રવાવવા માટે અને રેપમાં સુવિધા લાવવા માટે ન છે, એ અમુક અંશે અર્થક લાગે છે.

પણ આ રેખાઓની વિવિધ આકૃતિઓમાં સોથી વધારે રસ લીધો હોય તો ન્યેતિપ્રશ્નસીએએ. અને એ સાક્ષની પહેલી ખીત-વળીનું માન લેંદને ફોળે નથ છે. અઢખત, ચીનમાં એ પહેલાં પણ હાથના પંદનાં અમુક ચિહ્નોને શુભ-અશુભ માનવાનો રિવાજ હતો; પણ સાક્ષીય પદ્ધતિએ એનું વર્ગીકરણ કરી એનું સાક્ષ તો સી પહેલાં દિંદે ન બતાવ્યું. છતાં રોબ, ચક્ર, મત્રય વગેરે નામોથી (દિશુઆરી ૧૯૫૦) ૫૮

આંગળાંની છાપના આઠ વિભાગો કરાવતા નવાના મથાલે ડાબી બાજુથી: (૧) Arch, (૨) Tented Arch; (૩) Loop, અને (૪) Whorl. વીચલી દ્વાર: (૧) Central Pocket; (૨) Lateral Pocket; (૩) Twinned Loop અને (૪) Accidental.

એની મનુષ્યના સ્વરૂપ સાથે સંબંધિત કંઈક આગળ જીલ્લે વિશેષ એના ઉપયોગ તો હિંદુવાસીઓના થે પચાસમાં આવેલા નહોતા.

પણ આનામાંથી નવોપત્તિ ઉપરાત પણ એના જીલ્લે ઉપયોગ કરી શકાય છે. ત્યાંના અમલ જોડો સાથેની લેવડદેવડના એમના અંગિકાનું નિશાન લેવાને રિવાજ ત્યાં પ્રચલિત બન્યો હતો.

ઈ.સ. પૂર્વે ૨૪૬-૨૨૧માં તેમજનરી નામના રાજાના આશ્રયમાં નરહાર-ભાંજિની વરતોયે પર સીલ કરતી વખતે રાજાના હાથના 'મનુ' નિશાન વપરાતુ ત્યાં સક શક્યું. પણ તે જીલ્લે એવાં સીલ બનાવવામાં આવતાં, જેની એક બાજુ રાજાનું નામ દેવ અને ડીજ બાજુ એના અંગિકાની છાપ હોય તાંસપત્રે ઉપર પણ પછી સીલની મહોર કરવામાં આવતી. પરંતુ આનામાં પણ આથી ૫૫ એના ઉપયોગ કરી શક્યા નહિ.

હાલમાં આંગળાંના નિશાનના આ ઇતિહાસને ત્યાર પછીને વિકાસ તો ઉક સને ૧૮૨૩ સુધી પહોંચ્યા પણ જનજુવા મળે છે. એ સાલમાં પ્રિન્સેસ જોહાનિસ પ્રુડિ-એએ શરીરસાસનો અભ્યાસ કરતાંકરતાં એવી એક શોધ બહાર પાડી કે આગળ આગળની વામજીઓ કરચલીવાળી છે અને તે કરચલીઓથી બનતી રેખાઓ એકેએક મણસમાં જુદા ન પ્રકારની હોય છે ૧ જી પ્રાપ્તિના નગ-થી તે એના મુલુ મુધી આંગળાંની આ રેખાઓ એકસરખી ન રહે છે, એટલું જ નહિ પણ મરણ પછી પણ એમાં ફેરો જ ફેરફાર થતા નથી. કંઈક, કોઈ રોગની અસર કે એટું કંઈ તુકસાન થાય તો પણ પાછળથી પાછી એ રેખાઓ તો પૂર્વની અવસ્થા ધારણ કરી લે છે. તેકે આ શોધ ઉપરથી એમને બ્યક્તિવતરતે મનુષ્યોને જુદા તાર-વવાનું શક્ય છે નહિ એ હલ્લ ચોક્કસ નથી.

પછી પાડો યોડાંક વધે એ વિષય લોડો વિસરી ગયા; પણ સને ૧૮૫૮માં હિંદુસ્તાનમાં અંગાળના અંગેન સરકારના પ્રતિ-નિધિ સર વિલિયમ હર્સે, કોઈ બેમાં નામો નોંધાની બીબની વરતોયે ન ગણી લે એ માટે, સરકારી ફત્વેમાં મહાલક્ષ્મીના ગાહિયોના અંગિકાનું નિશાન રાખાનું કરાવ્યું. તેકે એનું પરિણામ પણ શ્રેષ્ઠ આવ્યું, છતાં એ એના ગણ પછી બીબ અંગેન થઈ (ફેબ્રુઆરી ૧૮૫૯)

અમલદારો એ પદ્ધતિને અગત્યમાં માત્ર રાખી શક્યા નહિ.

આમ, આધુનિક આંગળાંની છાપની પદ્ધતિનું બીબરોપ્ય કરનાર તે હર્સેને જ માનવો રહ્યો. એ પછી ૧૮૭૩માં ટાંકિયામાં વચ્ચેના ડોક્ટર હેન્ની ફોલ્ડસ પુરાણા જ્ઞાપાનીક માટીમાંના નુન-નાઓ પરનાં આંગળાંની રેખાની રચના દ્વારા થતા કથાકાગથી આ બાબતમાં વધારે રસ લેતાં થયો, અને સૌ પ્રથમ છાપવાની સાદીથી આંગળાંની છાપ લેવાની પદ્ધતિ એણે આપી. આમ, હર્સે અને ફોલ્ડસને આ બાબતમાં ફાળો નાનારૂપે ન મળાય.

પછી સને ૧૮૮૨માં સર જાનિસ ગ્રાહન આ વિષયમાં જોડા બેઠ્યો. સંપ્રવાદીત અખતરાઓ કરીકરીને એણે આંગળાંની નિશાનોના વિભાગો પાડી એને સંધરવાની એક પદ્ધતિ તેણે શોધી મહી. વિશેષમાં તેણે નાગરિકોના રેન્ડરેશન માટે એ 'સિવિલ બ્યુરો'ની રચાવના કરી ને સાબિત કર્યું કે ૬૪,૦૦૦,૦૦૦ (ચોસઠ અબજ) બ્યક્તિઓનાં આંગળાંની છાપો લખ્યે ત્યારે કદાચ જ એક છાપ બીજા ટાંકને મળતી આવે.

૧૮૮૬ના એપ્રિલમાં હિંદમાં પણ આંગળાંની છાપ લેવાની આ પદ્ધતિ હિંદની ચોરક ઓફિસોના હાથેકર ન્તરથે રાકે કરી. ગ્રાહન પછી સર ઈ. આર. હેલીએ ઈ. ૧૯૦૪માં આ બાબતની વર્ગીકરણ-પદ્ધતિને આકાર આપ્યો, જે 'હેમી સિસ્ટમ' એવ કહાસી-ફિરકાનના નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ અને અંગેલ રાજ્યવહીવટમાં મુને ગાયેની વિહાન માટે અમલી પણ બની.

પછી તો આ પદ્ધતિને વિશ્વજરમાં ફેલાવો થયો અને વિવિધ ક્ષેત્રોમાં તેની ઉપયોગિતા નોંધાની થઈ. અમેરિકામાં એ. જુસેફીએ આના ઉપરથી એવી જ નવી પદ્ધતિ ત્યાં હાજર કરી. તે હેની બેટીએ 'સિમલ ફિગરિન્ટ્સ'ની પદ્ધતિ રચી મહી. લોડો-ને પણ હને કાન મર્યાદા મુકે મુકે બન્યે હોયતે અગ્યાની શોધ બીબ-ને અડકતું જોઈએ નહિ, જેથી 'ફિગરિન્ટ્સ બ્યુરો'ને અધિકારી-વર્ગ ત્યાં આવે ત્યારે એ રોજની જુદીકુદી વરતોયે ઉપરથી મુકે ગારનાં આંગળાંનાં ચિહ્ન તપાસતે તેના ફેરો લઈ શકે. આમ, ગુના-ઓમાં તે એની અરિયાત લગત અનિવાર્ય બની ગઈ. પણ હેલીએ

‘ફિંગર પ્રિન્ટ બુટી’ રચાવી નામપીન યુનેગરોનાં આંગળોની છાપો સંધરવા માંડી, જેથી જ્યારે પછુ યુને બને ત્યારે એ રચણની આંગળોની છાપો લાવી, ‘બુટી’માંની છાપો સાથે સરખાવી એમનો કોઈ યુનેગર એ કૃત્ય માટે જવાબદાર હોય તે પકડી રાકાય.

આંગળોની આ છાપોનું વર્ગીકરણ એ મોટા વિદ્યાગોષ્ઠી કહ્યું છે અને તેમાં છાપોની આઠ પ્રકારની આકૃતિઓ (Patterns) સામાયી છે. આ આઠ પ્રકાર છાપોના બુટીનુંદી ભત્તા આકારોના આધારે નક્કી કરાય છે: કમાન જેવા, ગોળાકાર, તંબુ જેવા, રાંખ જેવા, બેડિયા રાંખ જેવા, એમ બુદાબુદા આકારો ઉપરથી કહેવામાં તેના આઠ પ્રકારો આ પ્રમાણે નક્કી થયા છે: (૧) Loops (૨) Arches (૩) Tented Arches (૪) Whorls (૫) Central Pocket Loops (૬) Twinned Loops (૭) Lateral Pocket Loops (૮) Accidentals.

પ્રથમ વિભાગમાં (૧) Loops અને (૨) Arches એ બે ભત્તાનો સમાવેશ થાય છે. Tented Archesને પણ Archesના જ ભાગ તરીકે ગણી લેવામાં આવે છે. બીજા વિભાગમાં Whorl અને Central Pocket Loops એ બે ભત્તાનો સમાવેશ થાય છે. અને એમાં Twinned Loops, Lateral Pocket Loops, Accidentals એ બાકીના પ્રકારોને ગણી લીધા છે.

આ પ્રમાણે વિશાગ્ર પાડચા પછી એની ફાઇલો રાખવામાં આવે છે. ફાઇલો રાખવાની પછુ એક વિશિષ્ટ પદ્ધતિ છે. પછુ એ ખૂબ લંબાણુવાળી અને આપણને દાહપુરતી બિનજરૂરી હોઈ જતી ફોટીશું. જેમાંની ‘કલાસીફિકશન ઓફ યુસીએ આંધ ફિન્ડર્સ’ શ્રેણીમાં લંબાણુથી તે બતાવ્યું છે, એટલે જિજ્ઞાસુએ એ લાંબાણુ લેવું.

હવે આપણે એની છાપ કેવી રીતે લેવાય છે તે જોઈએ છાપ લેવાનાં સાધનોમાં આશરે ચારેક ફૂટ કાંચ ચારસ ટુબલ, ડ્રાવાળો લીસો પથ્થર (Slab), રોલર (Roller), છાપવાની સાલી (Printing block), બેન્ઝીન (Benzine), ફેરા કામળો અથવા કાંડ, લાકડાના હાથમાં સોય જેવા અણીદાર સળિયાખિતરણ હોય તેવું સાધન. (Pointer), અને વિપુલકસૂક કાચ (Magnifying glass) એટલું જોઈએ. ટુબલ ઉપર લીસા પથ્થરની ષોટ મૂકી (તેને બદલે કાચની બંદી પ્લેટ હોય તેાપણુ ચાલે), એના ઉપર જરૂર પૂરતી છાપવાની સાલી રોલર વડે ધુંધામાં આવે છે. પછી તેનાં આંગળોનું નિશાન લેવું હોય તેના આંગળોને તેના પર નમણેથી ડાહ્યુ બનાવીને ફેરવી સાલીવાળું બનાવે છે અને પછી કમળ ઉપર ધીમેથી એ જ રીતે દબાવવામાં આવે છે, એટલે આંગળોની સળંગ છાપ (Rolled Impression) પડે છે. ષોટ ઉપરની સાલી સડું કરવા માટે બેન્ઝીન વપરાય છે. પોઈટરથી છાપવાની રેખાઓ ગળી એના પ્રકાર નક્કી કરાય છે અને વિપુલકસૂક કાચથી છાપવાની બંદી રેખાઓ તથા તેના આકાર મોટા આકારમાં રેપ્રોડ્યુકે જોઈ રાકાય છે.

આ તેા મુદામ દાનર માણુસનાં આંગળોની છાપ લેવાનાં સાધનોની વાત ચર્ચ. પછુ યુને કરીને યુનેગર નાસી ગયો હોય ત્યારે ત્યાંની ચીલે ૫૨ પડેથી તેનાં આંગળોની છાપ મેળવી લેવા માટે આ વસ્તુઓ ઉપયોગી નથી નીવડતી. ત્યાં તેા એ વસ્તુઓ ઉપર એ પાકડર, ચેફાઈટ પાકડર, કેઆરોલ પાકડર હાંડી, ધીમેથી એ છાપો ઉપસારાય છે તે પછી એના ફોટા લેવાય છે. વળી કાચની વસ્તુઓ પર પડેલી છાપ તપાસવા તેા એનું એક સાધન જ સોધાણું છે, જેનાથી આ પાકડર કરતાં થે સહેલાઈથી છાપ લઈ રાકાય છે. ફોટા લેતી વસ્તુ એક વસ્તુ ખાસ બુટીમાં એ રખાય છે કે ન ફોટા

લેવામાં આવે તે ફોટા તે મૂળ છાપ જેવો જ રખાય છે.

મનુષ્યની વેટે અન્ય પ્રાણીઓનાં આંગળોની પછુ છાપો લઈ રાકાય છે. નિષ્ક્રાંતો એવા ગત ઉપર આવ્યા છે કે મનુષ્ય અને આંધમાં આંગળોમાં બિલકુલ સામ્ય છે. આમ, માનવભત્તાની ઉત્પત્તિ વાંદરામાંથી થઈ હોવાની સોધને ટેકો મળેલો છે.

પારીસેના એક ધરફાડુ જ્યારે જ્યારે ચોરી કરવા જતો ત્યારે એક ચિંપાન્ઝી વાંદરાને સાથે રાખતો અને તેની મારફતે જ ફરક વસ્તુ ઊંચકાવી જતો. આથી ડિટેક્ટિવો છાપ લેતા ત્યારે પેલા વાંદરાનાં જ આંગળોની આવતી; અને તે છાપ તે કયાંય ફેરફાર નોંધાવેલી નહિ હોવાથી સરખાવણાને પાઠવી દેતા, તે ચોર પકડાતો જાય જતો. એકે પછી તેા બહુ ધીજી પકડતાં આખરે તે માણુસ વાંદરા સાથે જ ઝડપાઇ ગયો અને બંનેની છાપો સંધરવામાં આવી !

હંડનમાં એક વખત એક ચોરે દરવાજાની દૂરીને બંધલામાં પ્રવેશ કરેલો, એમ ફરતાં દરવાજાના સળિયામાં તેની આંગળી દૂરીને ખૂંટી ગઈ, છતાં ધન લઈ એ ભાગી તેા છૂટ્યો જ. પછુ એની ટૂટેલી આંગળીએ એની આવી પાડી. એ તાને જ જેલમાંથી છૂટેલા એક યુનેગર હતો, આથી તરત જ સપડાઇ ગયો.

હજુ ગમે વર્ષ જ ઈલેક્ટ્રમાં પ્રેક્ષકને નામે ગામના દવાખાનામાં માર વર્ષની એક વાળકીને દુર જાયથી જઈ, એના ઉપર જવાબદાર ફરી, પછી એનું ગળું દાખી મારી નાખી કોઈ દુષ્ટ ભાગી છૂટ્યો. તપાસ રાત્રે યઈ. વાળકીના ખાટલા નીચેની દવાની શીશી ઉપર હાથનાં આંગળોનું નિશાન મળી આવ્યું. દવાખાનામાંનાં માણુસોની અને યુનેગરોની છાપો સાથે એ નિશાન સરખાવવામાં, પછુ મળતાં ન આવ્યાં. પછી શહેરના બધા મતદારોને ભંદેર નિવેદનથી વિનવિ કરી સોના હાથનાં આંગળોની છાપો લેવામાં આવી અને શીશી પરની છાપો સાથે સરખાવવામાં આવી. એમાં પછુ નિરાશા મળી. એમાંમાં એક ઈકસી ફાઈલરે બખર આપી કે યુનેગરોની રાતે એક માણુસ એની મોટરમાં બેસી દવાખાને ગયેલો. તેની બાથ ત્યાંના વતનીઓની ભાષા જેવી જ હતી. આ ભાષાના પુરાવાના બધે આ વખતે નથી યુક્તિ પેાજવામાં આવી અને ભંદેર વિનવિગામથી નહિ પણ શહેરનાં ફૅશનકાર પ્રમાણે સોને રજિન્ગિયાત બોલાવી આંગળોની છાપો લીધી ત્યારે તેમાં પેલો યુનેગર સપડાઇ ગયો. એને ઘેર તપાસ કરતાં કપડાં ઉપરથી નિશાનો મળી આવ્યાં ને એને છવટે યુનાનો એકરાર કરવો જ પડ્યો.

સુનાઓની આલમમાં આ આંગળોની છાપો પોલીસખાતાને આમ મદદ રૂપ થઈ પડવા ઉપરાંત એના બીજા પછુ ઉપયોગો છે. પેસાળી લેવડદેખડમાં તથા મની આડેરી વગેરેમાં અમણ માણુસોના અંજકાની છાપો લેવાય છે એ તેા સોને વિદિત છે જ. પછુ તે ઉપરાંત નોકાખાતામાં અને હાઈફ હોમોમાં પછુ નોકરોનાં આંગળોની છાપો લેવાય છે. રિન્ડેરેશન આફિસોમાં, દવાલ તથા આજકારી ખાતાં એમાંમાં ને સરકારી નોકરોની સર્વિસ બુકમાં પછુ લખા દેશોમાં આવી છાપો લેવાય છે. અને એકો, મોટા બોજાળવાળી કંપનીઓ, મદરામાં, વીમા કંપનીઓ વગેરે પછુ દિનપ્રતિદિન આને અપનાવતાં જાય છે.

સેલિંગમાં ખાતાં ચાલતાં હોય ત્યાં તેા કાઠને બઢે કોઈ નાણાં ન ધાવી જાય તે માટે આવી છાપો ખાસ લેવાની જોઈએ. જેમાં ઘણી મોટી સંખ્યામાં માણુસો કામ કરતાં હોય તેવી મોટી કોર્પોરેશનોએ પછુ બ્રાન્ડ આફિસો વગેરે ચલાવતાં માણુસોની આવી છાપો લઈ રાખી જોઈએ. વીમા કંપનીઓ પછુ એ આવી છાપો લે તેા એને તેા તે ખૂબ જ ઉપયોગી થઈ પડે. અનેક બોટા ધાવા બસા થતા

અટકી ન્યે તે ટાંટોરોનાં મોટાં ખર્ચે જવાતી રાકાય.

પ્રત્યુત્પન્નદારાં દરેક જગતેલા જાળકનાં આંગળાંની છાપો લેવી તેજ્યેને એક રમિરરમાં તે છાપ સાથે માતાના નામની નેમ્બર જાય તે જાળકની અદલાબદલીના બતાવે બતાવે અટકાવી રાકાય.

એક દેસ છોડી બીજ દેસમાં જવારાએની પણ આવી છાપો કપથોથી થઇ પડે. પૂંડળીમાં પણ રમિરર રાખતી વખતે દરેક તત્ત્વ દારનાં આંગળાંની છાપ રાખી દોષ તે કોઇને બદલે કાઢેને તત્ત્વ

આપતો અટકાવી રાકાય. આમ, આંગળાંની છાપ એ સર્વજન સ્વસ્થ ઉપયોગી થઇ પડે એમાં શક નથી. અમેરિકન સરકારે તે એક મેન્ડેશનલ બ્યુરો ઓફ આઇન્ટેન્ડીફિકેશન રચાવવા માટે છે કે જે અમુકકમર પછીનાં દરેક માનવીનાં આંગળાંની છાપો સાચવી રાખે દિંદે તે હાલ આ છાપોને ઉપયોગ પોલીસ ખાતામાં જ છે, બીજી બધી દિશામાં એને ઉપયોગ થયો પડે છે. દિંદી જીમ કંપનીએ તે આસ આને કામ કાઢવા એવો છે.

માસમાસના વૃક્ષવિશેષનો પરિચય આપતી લેખમાંના-૩૦

બંબુ છોડોને સ્વાદ તે સોના મોંમાં ઢરો. એ મધુર ફળ આપનારી વનસ્પતિને સંસ્કૃતમાં 'અમ્બુ' અને 'રાજઅમ્બુ' દિંદીમાં 'નમ્બ' તથા 'કાલા નમ્બ', મરાઠીમાં 'નમ્બુર' તથા 'રાજેલ' અને અંગ્રેજીમાં 'બ્લેક પ્લમ' (Black Plum) કહે છે. તેનું શાસ્ત્રીય નામ 'યુકેનિયા જમ્બોલાના' (Eugenia Jambolana, Lam) સ્વસ્થરથી સદીમાં થઈ અમેરિકા વનસ્પતિશાસ્ત્રના આશ્વપદાતા લેવાયાના રાજકુમાર યુકેનના માતાના 'યુકેનિયા' રાખે ગોળાએલા છે. 'જમ્બોલાના' એ આ વનસ્પતિનું પોર્ચુગીઝ નામ.

બીજો બંબુના આડને પશ્ચિમ વનસ્પતિ માને છે. હિંદુ ધાર્મિક તે કૃષ્ણને પ્રિય આડ અણાવુ હોઈ હેમમંદિરા પાસે તે રામાડયામાં આવે છે.

હિંદ, સિંચાન, બ્રહ્મદેશ, ગુજરાત અને આંધ્રપ્રદેશના તેના ઉત્પત્તિસ્થાન. હિમાલયમાં ૩૦૦૦ ફીટ અને કોંકાઈમાં ૫૦૦૦ ફીટ ઉંચાઈ સુધી પણ તે જોયે છે, હિંદબરમાં તે તે જાણે ભેલામાં આવે છે.

બંબુનું સુંદર વૃક્ષ મોટું અને ૮૦ ફેટોથી થે વધારે જાણું બગે છે. તેની છાલ રીંછી બૂરી અને સફેદ બરબચી દોષ છે. દરેક પાન થી ૧ ફીટ લાંબી દાંડીવાળું, આમડા જેવું કઠણ, રા થી ૭ ફીટ જાણું અને ૧ થી ૧.૫ ફીટ પહોળું. (વચગા પહોળું. પરંતુ તળિયે તેમજ ટોચે સારું યુગ્મ). અભિદાર ટોચવાળું. લીસુંને ઉપરની બાજુએ જાળકારવાળું દોષ છે.

ફેણુઆરીથી એપ્રિલ દરમ્યાન એને મધુર વાસવાળા સફેદ ફૂલો બેસે છે, એ જુમખામાં શેડવાએલા દોષ છે. તે જુમખાં દાંડી પર લાગેલાં દોષ છે. ફૂલનાં અસંખ્ય યુકેસર બહાર પડતાં હોઈ તે તુરત નબર બેસે છે. બંબુના ફળને બંબુડા તેમજ રાવણા મળુ કહે છે. તે ફાળાં. બંબુડી રંગના ગરબાળા, લળજળ અને વિવિધ રંગના (કેટલાંક તે એકદમ ભેડાં લાળાં) થાય છે. જુવાળાં-આગરેલાં તે પાકે છે અને તેમાં એક બે-ઉભી-દોષ છે.

બંબુની છાલ કાષ્ટક તેમજ ચામડાં રચવામાં તેમજ ખાંડલાં પકડવાની બંબો રંગવામાં વપરાય છે. તેના આડમાંથી ઉપયોગી સુંદર વસ્તુઓ છે, પાકાં બંબુમાંથી ખાસ દાર તેમજ સરકા જવાવાય છે. તેનું લાકડું ચાંદ-બાઈ, સાધારણ કઠણ ને કાકીપણમાં સમાન્ય દોષ છે. તે વાંધકામ, બેનીનાં બોલદેરા, ગાંડાં, કુવાનાં ચક્રર, સોરડીના કોઠ, પાટલા, પેટીપેટારા, રત્તેર જતાવવામાં વપરાય છે.

આયુર્વેદ તેમજ યુનાની બંને દવામાં બંબુનો ઉપયોગ થાય છે. આયુર્વેદમાં તેની છાલ તીક્ષ્ણ, મધુર, પાંચક, બાષ્પક અને સ્વંતુનારક ગણાય છે. ગળાને દુખાવો, પાંચી, કાઠ, પિત્તકોષ, મરુડ, લોહીની અચ્છિ, ચાંદાં વગેરેમાં બંબુની છાલ ઉપયોગી ગણાય છે. છાલને તાજે રસ બકરીના કૂચ સાથે નાનાં બાળકોને આડમાં આપવામાં આવે છે. છાલને કાકોને મોં તેમજ ગળાને લોહ ઉપર કોળાં કરવામાં વપરાય છે. છાલની રાખ તેજ કાચે મેળવી કાચકા ૦૦ દિશઆરી ૧૯૫૦)

બંબુ

પ્રા. જયંતીલાલ કે. એસ.એ. એ. એસ.એ. એસ.એ.

પર લમાડયામાં આવે છે. બંબુની છાલનું રાસાયનિક અનુવર્ણ થયેલું છે ને તેમાં તેલ, ચરબી, રાજ, આલ્ક્યુમીન, એલિક તેમજ ટેનિક તેલબો, કોસ્ટેરીલ અને ટેનિન માલુમ પડેલાં છે. ઉત્કર્ષમુખ માલી ગણાય છે અને તેમાં છાલ તેમજ બીજ નેવા ગુણ રહેલાં છે. તેમાં પાન રીંછીના દંડ પર પોલીસ તરીકે વપરાય છે. તેને રસ બીજે સાધક ઓપથો સાથે અન્ય એકોટી મરુડમાં આપવામાં આવે છે યુનાની દવામાં બંબુનાં પાનની રાખને ઉપયોગ દાર અને પેડાંને ગળ્યત દવા માટે થાય છે.

બંબુ તીક્ષ્ણ, મધુર, શીતળ ને બાષ્પક ફળ ગણાય છે. તે પિત્ત પ્રકોષ તેમજ મોંની રૂંધેજ દૂર કરે છે. પાકાં બંબુમાંથી જતાવેલાં સરકાં નબરના કુખાવાને મરુડનાર અને વાતદર ગણાય છે. યુવવર્ધક તરીકે પણ ઉપયોગમાં લેવાય છે. અને પાકાં બંબુનાં રસ માથા પરની દાદર માટે 'હોરાન' તરીકે પણ વપરાય છે.

બંબુનું બીજ મધુર અને બાષ્પક છે. મધુપ્રમેદમાં તેની બાજે ઉપયોગ થાય છે. ઉપરતે તે મરુડા, પિત્તપ્રકોષ, કાઠ, બેકરી, ચોલીના કાઠા વગેરેમાં ઉપયોગી છે. બંબુના બીજનું રાસાયનિક અનુવર્ણ થયેલું છે અને તેમાં 'જમ્બોલીન' નામનું રાસાયનિક તત્ત્વ હોવાનું માલુમ પડ્યું છે.

પરચીક વર્ષ પહેલાં

અંક ૧૪ - માહ ૧૯૮૧ (શુક્રવારી ૧૯૨૫)

એકે એકને પહેલે પાને ત્યારે, શ્રી દેશજી પરમાર એક કવિત્વ-ભય, ચેરક ભાવનાલેખ લખતા, પરચીક વર્ષ પહેલાં (૧૨૫૫) અંકમાં આવેલા 'રવચન' નામક એકા લેખમાંથી કહારાં:

“માતાની ધંડીના ધોરમાંથી નીકળી, બાલકના ગાલ પરચેસી, હોરે રિખત ફરકાવનાર તું છે. હાલરમાંના યેનમાંથી પોતાની પાંખ હપર લઈ નળને નવરૂં શેરીએ બતાવનાર તું છે. બોલતા ધુમ્મસના એરડામાં રોકાયું કરી તું અલોપ થાય છે ને નિંદાની કામ લુપ્તાન મુસારને પુરચેરેવા લાદે છે. કુમારકુમારીએ લેને પોતાનો બીલે પ્રાણુ માને છે ને તોરા રૂપ પાછળ પલા ફરે છે, કારણ રાત ને દિવસ તું તેમને બલિયનનાં નવચિત્રો આણેખી દે છે. કેટેકલાં રંક રોગીના અંતમાંમાં તું સાચ પૂર્વો છે? કેટેકલાં હતાસ હૃદયને મુશ્કાં વાળી તું સચેતન કયાં છે? નવી દલિયો રાતા તું છે; નવી સુદિનો ત્વષ્ટા તું છે, રોન તું તાલું છે; રોન તું નહું છે. લોક તને 'સપત્ત' કહો: અમે સમજીએ છીએ કે ન્યાનનું પરમ સત્ય તું છે.”

પ્રી પુરુષોત્તમે એ અંકમાં નેપોલિયનનું ને ચરિત્ર લખેલું તે તે એટલું લોકપ્રિય થયું કે એમણે એની નાની રવતંત્ર પુસ્તિકા બહાર પાડી તેની પશુ આવૃત્તિઓ થઈ. આવી પશુ એના નરા આરનાઈ લઈએ:

“બાળપણથી ને તે વિચારમાંથી નરહતે. નાનપણથી ને તે આ-મણી ને નિર્ભય હતો. એ વેળાં એણે કે એક સફરજી કેળવેલો તે એના આખા છવનની ચાવી રૂપ બની રહી. તેના શિક્ષકે એક વખત મળિયતો અધરા કોયડા આપ્યો. તેણે કાતર મેળવવા માટે નેપો-લિયન હાજરલાટ યેતિર કલાક સુધી ચોરડામાં વિચાર કરતો જોડા રહ્યો! શરીર અને મનને તેણે એવાં તો દસીને તૈયાર કરી હતાં કે મોટા યૌતે તે ધારેયે વખતે ધારેલું મામ પાર પાડતો ન.”

ઔરિદ્રયા સાથેના સુદમાં ઔરિદ્રયન લરકર નદીને સામે કાંઠે પડેલું હતું. વચ્ચે પૂલ હતું, ને તે એળંગવા મુશ્કેલ હતો. દુરમનની ગોળીઓના વરસાદ વચ્ચે બોલા રહીને નેપોલિયને પોતાની તોપો ગોઠવી દીધી. પછી લરકરને નહોર કર્યું કે આપણે પૂલ એળંગવેના છે. એ સાંભળીને સહભક્તા બહાદુર સેનિઝા પશુ વંધી ગયા! તેમણે કહ્યું “એ પાત આંસબલિત છે!” તે વેળા નેપોલિયન; તેણે પેલું નજ-પ્રસિદ્ધ વાક્ય બોલ્યો: “અસંભલિત એ શબ્દ કેવે બોલ્યોના નથી!”

દેન્ય લરકર પૂલ એળંગવા માંડ્યું કે તરત ઔરિદ્રયન સે-ચે તોપ ને ગોળીઓના વરસાદ વરસાવી ચૂક્યો. પહેલી હાર ખતમ થઈ મુશ્કેલોમાં મુશ્કેલ પાર પાછળના ચોદાએ આગળ વધ્યા! તેમને નજ પાછા હકતા લેઈ, નેપોલિયને વનુધારી પાસેથી ‘વનુ’ લઈ લીધોને લરકર તરફે ફરી ચાલ્યો. “વાલો મારો પાછળ!” લગભગ વરસ સુધી વાલોએ અચ્છપડે રાખનારી ‘નિરીટ’ની વાનાં આ અંકમાં પૂરી થઈ. નંબલના વાતાવરણમાં ને અસરકારક વલેણો એમાં આવતાં તે પશુ એનાં આપણે પેઠીનું એક હતું. એનો નમૂનો:

“એની અદ્ભુત રાત મેં નિંદામાં કાઢી નેહ નથી. આશરે રાત-ના નવેક વાગ્યોના શુગાર દહો. બધે અંધારું ચોર દટું, અને કાંડને

મથાળે નળે તે નરવી ફૂપેળો બીગી હોય એવા તારા ચગડતા હતા. હાથીપરચેકાંઓમાં મેં નીચે નજર કરી તો ત્યાં પશુ સઘળે નંગલી પ્રાણીઓની આંખો અંધારામાં મારી સામે ચમકતી હતી. ન્યાં નજર કંઠે ત્યાં, ચોમરે, નળે તે નરવી આંખો ન ચળકતી મને દેખાતી.

ગોવામાં મેં એક કીટાડીની આઠી ચીસ સાંભળી. તે હતું ચમગી નહોતી, ત્યાં કાઈ ધુનરે તે કંપાડી લીધી હોય તેમ ધુવડની ચીસ સંભળાઈ. અને પછી, નળે એ ચીસ વહી લાવેના હોય એવો, વન-વાગ્યાંની પાંખોના સુસકાટ કાંટોનાં પાંદડાંમાં વ્યાપી રહ્યો; ને પછી, પરચર પરથી પાણી વહે તેમ, તે સુસકાટ નળે ચસર કરતો કાંડ પરથી નીચે ઊતરી નબીનમાં કામી ગયો હોય એમ લાગ્યું. મેં નીચે નજર કરી તો એક નંગલી હુકર ચરતો હતો. ફરી પાછી બધે સાંભળે વ્યાપી રહી.

એકએક મેં નંગલી બિલાડાની લીધી આંખો અંધારામાં ચમકતી નેહ; ને પછી તો, નળે મારી આંખો અંધારામાં પાઈ ગઈ હોય તેમ નાનીમોટી દેરક વરતું મને દેખાવા લાગી નળ્યાંમાંપરમાં આંખોતેમ રોડવાં નેબિયાં અને કડપથી પસાર થઈ જતાં વનિયર હું નેહ શકતો હતો. થોડે દુર કોઈ સાળાર કુંજુ ધાસ ચરતું હતું તેનો, ને વારેવારે કાંડના યડ સાથે તે શીંગડાં ધસતું તેનો અવાજ સંભળાતો હતો. એવામાં આંખોતે એક મોટો બીકોટો સંભળાશે ને આ ગળા નાના અવાજો રામી ગયા. નળે બિલાડાણી સાંભળે ફેલાઈ ગઈ. તરત ને એક લોંછની ચીસ, અને ત્યાર પછી વાધેના ધુરકાટ સંભળાય; પરંતુ તે રોમી ગયાં. હું તો નબીનથી અંદર હતો એટલે મને કશી બીક નહોતી, કારણ કે મારી વાસ અંદર દંવામાં ન જોઈ નતી હોવાથી નીચેનાં પ્રાણીઓને મારી અંધ આવે તેમ નહોતું.”

આ અંકથી ત્રણવાર નવાં ને અંગે રાક થએલાં: “સરજનદારની સુધિ” ને (પાછળથી કોલેજો) વિભાગમાં અવનવાં પ્રાણીઓના પરિચય; “ફૂલવાડી” વિભાગમાં આપણી સિષ્ટ કાવ્યસમૃદ્ધિનો પરિ-ચય; “હુનિયા દુનની અને નહકતો”માં સાંસ્કૃતિક સમાચારોનો પરિચય; “ગમનના ગોળમાં” એ વિભાગમાં “આકાશદોન” પછીની ખજોજશરતની વાનગીઓ;—એજ નવાં અંગે રચાતાં ગયાં.

આપણી વિભાગમાં—ચીની રવાતંત્રના પિતા ડા. સુન ચાત સેનને પરિચયલેખ કહારેલો છે તે આસ નેધપામ છે:

“આનમાં દોઝગોંગની ફક્ણે ગીસ માહલને અંતરે, ડોઝગ પ્ર-દેશમાં મહાઓ નામના પરમણમાં એક નાના મામમાં, ૧૮૬૫માં ચોનના એ મહાન નાયકનો જન્મ થયો. એના પિતા એક ખ્રિસ્તી મિશનના નેરક હતા. નાનપણથી જ તે એક અંગ્રેજ ગાઇના હાથ નીચે કહરતે વિદ્યાભ્યાસ પામ્યા હોઈ એણે કામમાં કાન તેમને સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થયું, ને તેમાં તે પ્રારંભ થયા. ૧૮૮૦ વર્ષે ક્રેન્ટનમાં એંગ્લો અમેરિકન મિશનના પ્રસિદ્ધ ડા. કરની દેખરખ નીચે તે અભ્યાસ કરવા ગયા. ત્યાં મુનને કાંતરી અભ્યાસમાં રસ પડવા લાગ્યો, તેથી જો વરસ બાદ યીસ વર્ષની વયે તે ડોઝગોંગ ૧૪

દાકારી કાંધેજગાં બેઠાયા. અને ત્યાંથી પાંચમે વખતે સ્નાતક થયા. મહાએકો રહેતા ત્યાંથી જ ડા. સુન ગ્રામ રાજદારી સ્થળગોળા થોડાધણ સંબંધમાં તો રહેતા જ. નવાનને દારથે ચીનને સહેલું પડેલું અપમાન ન આપાયો, તથા બુદ્ધી ગેરુ શબ્દને સુધારવા વા સંદેશવાના હૃદયથી 'ચીના નવલકલ્પ' નામની એક મંડળી બે આરસામાં ગ્રામ રીતે કામ કરી રહી હતી. સુન તેમાં બેઠાયાને થોડા જ વખતમાં તેના આગેવાન બની રહ્યા. એમના પ્રતાપથી નેતુત્વથી ફળમાં અબજ નેમ આપ્યું ને વીન્યોને વેચે તેના સ્વાસરો વખતે આપ્યા.

આ પછી એમણે ચીનનાં બધાં ગ્રામ ગંરગોનું સંચાલન કરવા માંડ્યું. કાંતિવાદીઓ બધા કંટનમાં એકઠા થવા લાગ્યા; દારથોએ. બંદૂકો, તોપો વગેરે સરભમ ગ્રામરીતે એકત્ર થવા માંડ્યા; અને બંદૂક થવાની બીજી પર ઢવું, ત્યાં માઈ દેસાદ્રોહીના વિશ્વાસપાત્રથી નાત ફૂલી ગઈ. સત્તા સંબંધોને મૂળીએ વધેરમાંમાં આપ્યા. ડા. સુન નાસી જઈતા, ને તેમણે મલાયા, અમેરિકા, ઇંગ્લેન્ડ વગેરે દેશોમાં જઈ જ સાવધાનીથી ફરવા માંડ્યું. જ્યાં જ્યાં ત્યાં વસતા ચીનના મુદ્દરથો અને વિદ્યાર્થીઓમાં દેશોવારની પ્રેરણા જાગડતા બધે ને ચીને નવી કાંતિ માટે તૈયાર થવાનું કહેતા બધે. ફરતાફરતા ૧૯૨૬ના બેઠાકાંબરમાં એ લોકન પહોંચ્યા. ત્યાં એમની ધરપકડ થઈ, વરેલુ હોટું સેફસબરીના વચ્ચે પડવાથી રહી ગયા.

લોકનથી જૂદી આવી થોડો સમય તે નવાનમાં જૂવા રહ્યા. પછી ચીન આવી મહાએકોમાં પોતાની જગ્યાએ પાસી જ પહોડી ગ્રામ-એકોમાં એમણે વળી પાછો કાંતિનો કાળો કંડો રાખ્યો, રજતજતા પર મરી ફીટવાર દેસાંકથાના જુવાનોનાં રાજોદેશમાં એ કાળ કંડો તથે હથેરાના કાપ્યાં. થોડોએ પછે તેમને જમણી રાઈ આવી. ફરવાન ડામકાંચમાં પણ મહાએકો તેવું એક બીજુ સેવ તૈયાર થયું ઢવું. વડ

ગ્રાચીન નાટયશાસ્ત્ર

જેની તત્વા (ચામકી) કલ્પ દોષ, જેનો અર્થ વાધેરો દોષ, જે અર્થ-પ્રક્રિ, અલ રવકાલની, સિલ્પ તથા દેશીલી દોષ, તેમજ ને રતિકીડા તથા વડવાડ કરવામાં પ્રતીત, તથા નખ અને રાંતના સત (ધા) કરવામાં ક્રાશ દોષ તે સીને ખર અર્થાત ગઈમ પ્રક્રિતિની નજીવી.

સુરુરશીલકા જેની પીઠ, પેઠ તથા મુખ લાંબાં દોષ, જે રામશ-અંગી (ચીરીરે વાળવાળી), વરકમુખી (અંધારે મુખવાળી) તથા સંક્રિપ્ત લલકા (સાંકડા કપાળ) ને જુલુદત (કાળકાં) આળી દોષ, બળી જેને પુરકળ તથા ધણી નડા વાળ દોષ, જેને કંકમળ તથા ફળપ્રિય દોષ તથા જે હીનાચાર (આચાર વગરની) તથા ઘળી કમ્-વાળી દોષ તેને સુરુરશીલકા નજીવી.

હથશીલકા: જેનાં પર્ક (પરખાં) પહોડાં તથા કમર, પીઠ અને ડાક એકસરખી દોષ, જે સુખા (સુંદર રવજાંચિતા, અપકાં) અંચળ ચિત્તવાળી, રીઝગામિની (અંધથી ચાલવાની), હીલક વાળીવાળી, દાનશીલા, સીધા ને નડા વાળવાળી તેમજ કામ તથા ક્રોધવાળી દોષ તેને હથશીલકા નજીવી.

અલિધીરીલકા: જેના પુઠક, દંત, હાડ તથા તત્વા રેખુજ (નડા) દોષ, જેના નિર્લભ સુંદર દોષ તથા જે ખરશોચિતા (નડાં રેખાસી-વાળી), થોડા કપાળવાળી, રોડા (રિખવાળી), લોકોને દેશ કરનારી, ફેલક કાયા મુખવાળી, જલકીડા તથા વનનિવાસમાં આનંદ વાળવાની ને રતિક્રિયા દોષ તેની સીને અલિધી (એક) નેવી પ્રક્રિતિની નજીવી.

અઅશીલકા: જુશા (દુર્બળ), સંક્રિપ્ત પાણિપાઈ (નાના કાંમ-પગવાળી), અથશીલા, વનપ્રિયા, ચંચલા, રીઝગમના, જળથી ત્રોસ ૬૪ (કેશવારી ૧૯૫૦)

દની દુકા સુનની. તે ત્યાં પહોંચી જઈ લગામ દાયમાં લઈ કુલમ અથે કે તરત એક અથે મેંચુ વરાને કુડાડી કઈ પ્રલસતાકે ચાન્યની રથાપના કરવી સીને રમત ચાત લાગી હતી.

પણ હોખડકા પહોંચતવેત જ તેમને ખબર પડી કે કાવતરે ફૂડી થયું ઢવું. તેમના બે વિશ્વાસપાત્ર કાંચકત્તો પકડાઈ ગયા હતા. ખબરને જાણ થયાં હોય, હથેરાની-કાચલિયાં બાળી નાખવામાં આપ્યાં હતાં અને તેમના સાધીગોને સીંધાપુર લઈ જઈ કંક કાં હતાં. ફી પાછી કાંતિ મુલતવી રાખી, ડા. સુન પાછો પગે સીંધાપુર પહોંચ્યા અને મહા મુરકેલીએ પોતાના સાધીગોને છોડાવી લાગ્યા.

આવી અને નિમ્જુતાઓ મળી, અનેક ધા ક્રીડવા પણ આખરે તે કાંચા. આ વખતે ડા. સુને અમેરિકામાં ચીનની કાંતિ માટે બન-વર લેવારીઓ કરી. પરદેશમાં વસતા ચીની નવલકલ્પોએ કાં તાજ રિખવા એકઠા કરી દેશના કાંતિવાદીઓની મદદ માટે મોકલ્યા. રાજેરા ને ગામડાંઓ એક પછી એક તેમના તાણામાં આવતાં ગયાં, રાજેનસાહી લરકરની પલટો પણ કાંતિવાદીઓને મળી જવા લાગી, અને મેંચુ સામ્રાજ્યનું સિંહાસન ડોલવા લાગ્યું.

પણ રાજોએ દાર જાળને ગાડી ગુમાવવા કરતાં સાંતિથી કાંતિ-વાદીઓને ગાડી લેવામાં શાણપણ ભેળું પ્રભ એ તેના નિખાન માટે વધાંસ લાંબી આપ્યું; અને ડા. સુન આ વેળા ઇંગ્લેન્ડમાં હતા, તેમને તાર કરીને ચીની પ્રલસતાકા પ્રથમ પ્રતિનિધિ થવાની વિનંતી કરી. તે ચીન આપ્યા, ને પ્રલસતાકાનું સુકાન દાય લીધું. "એ વેળા 'લીસોમેલો' વિશ્વામાં (આજના ઉલ્લા પાના પેરે) જેવિતિપ જાનવાણુરી આવવી તેની એક વાનગી: "અગિને સાત છબ ઇ. તેડું-સાચીય નામ: કાંતિ, ગાંડાજવા, પૂઠા, કસાલી, લોકીડા, રેક્રીક્રિ-ની અને રિક્રક્રિ. અને અગિની સીનું નામ 'રવાદા'."

(સામેના પાનાને અનુસંધાને)

પામનારી તથા બહુ સલાનવાળી દોષ તેને બનશીલકા નજીવી. અનરુદિતકા: નિભરવલુપરા યજ્ઞ (અમરોં ખાનારી), અર્ધ સુનારી, બહુધાપિણી (બહુ ભાવભાત કરનારી), કાંચાં નેગ તથા લાંબા મુખવાળી, રેપોલી, કાયા રવરાગી, આચાર વખતની અને ફલશી સીને અઅશીલકા નજીવી.

કોશરીલકા: થોડા અને કમત નિર્ભળવાળી, નાની નંધા અને નાના કાપાળવાળી, ધાણી, રિષર રવવાગી, રેનેલી પર પ્રીત રાખવાની, તથા પ્રભલિતા (સેલતિ પર રેનેડ રાખવાની), ચિત્તદેવા-ચંચરતા (ચિત્ત તથા દેખઅંજનમાં પ્રીતિવાળી), નિયસોવા (પવિત્ર અપારણવાળી), ગુરુપ્રિયા (ગુરુજનોનો આદર કરનારી), પરિશેપ-સહા (કેવેપ સહન કરવાની સક્તિવાળી), એવાએવા ચાચને મળવા રવનકાચીય વાળી સીને કોશરીલકા નજીવી.

આ ગપરાંત અતવેરે પશ્ચીમીશીલકા તથા પિશાચશરીલકાનામના બીલ બે કોરા પણ છે. તેમાંનાં લસલું આ પ્રમાણે છે:

પશ્ચીમીશીલકા: અત્યંત સાંકડા મુખવાળી, લીસજુ રવભોવનો, બહોળો, ગાંધ વગેરેમાં ભાવવાળી, ફલપ્રિયા, વચલા, સુરતપ્રિયા (સંજોમમાં પ્રીતિવાળી) તથા કલાન-વનપ્રિયા (હરવાફરવાની કી-ખીને) વગેરે પશ્ચીમે મળતાં લક્ષણેવાળી સીને પશ્ચીમીશીલકા નજીવી.

પિશાચશરીલકા: વિચિત્ર અંગવાળી, ફર રવવાગી, રાજે પરિ-ગ્રમજુ કરનારી, છોડાંચીને બીજાંકરવાગી, થાલિયલ, વતાલમળી, હથથાર કરનારી, સીડા રવરાગી, તેમજ મદ, માંસ તથા રતિમાં પ્રીતિવાળી સીને પિશાચ પ્રક્રિતિની નજીવી. (પાદ)

પ્રાચીન નાટયશાસ્ત્ર

તથા તેને અનુસંગી અન્ય કલાઓનો પરિચય આપતી લેખમાળા—લેખક—હપ્તો જી મો
ચોગેન્દ્ર પ્રિયદર્શી

સ્ત્રી

અને પુરુષની પ્રકૃતિ વચ્ચેનો ભેદ આપણે જોઈ ચ્યા, હવે સ્ત્રીઓના વિવિધ રસના અનુસાર પાંડવામાં આવેલા કેટલાક ભેદો જોઈએ. નાટ્યશાસ્ત્રમાં આવા એકવીસ ભેદો ક્ષુબ્ધિ છે. આ ભેદો દેવ, દાનવ તથા અમુક પશુપંખીઓના ગુણધર્મો સાથેન તેમના અમુક મળતા પછી ઉપરથી પાંડવામાં આવેલા હોય તે ખૂબ રસિક યદ્યપરે તેવા છે. તેમાં સ્ત્રીઓના વિવિધ રસ-ભાવનું કુલું દર્શન રહેલું છે. આ ભેદો આ પ્રમાણે : (૧) દેવશીલા (૨) અસુરશીલા (૩) ગાન્ધર્વશીલા (૪) રાક્ષસશીલા (૫) નાગશીલા (૬) ચક્ષુશીલા (૭) વ્યાલશીલા (૮) ગાનુષ્ઠશીલા (૯) વાનરશીલા (૧૦) હરિતશીલા (૧૧) મુગ્ધશીલા (૧૨) મીનશીલા (૧૩) કૂટૂશીલા (૧૪) ગરુડશીલા (૧૫) બરશીલા (૧૬) સુકરશીલા (૧૭) હયશીલા (૧૮) મહિષશીલા (૧૯) અળશીલા (૨૦) અશ્વશીલા (૨૧) ગોરશીલા. તેમનાં લક્ષણો આ પ્રમાણે છે :

દેવશીલા : કિન્નર, ગંદનિગ્રેહ (ગંદનિમેષવાળી), અરોગા (રોગ વગરની), અદ્યપરવેદા (ગોઝા) પરસેનો વગેરો હોય એવી, સમ-રતા (સમાન રહેવાળી), સુરભિન્ધ્રિયા (સુગંધમાં પ્રીતવાળી), હ્રદયા (હ્રદયમાં વસનારી), શીતિધારા (શીતિવાળી) તથા દાન, દયા, સત્ય ને સરળતા વગેરે ગુણોવાળી દેવશીલા ન્મણી.

અસુરશીલા : અધમ, રિયરકોષા, અતિનિષ્કૃર, મદ્યમાંસ-પ્રિયા, નિત્યરોષા, અતિમાનની, ચપલા, અતિદુઃખા (બહુ લોભી), પશ્પા (કટુમાર્ગિણી), કલકપ્રિયા (કળિયાઓર), અદ્યપરવેદા તથા હંધાં વગેરે આસુરી ગુણોવાળી સ્ત્રીને અસુરશીલા ન્મણી.

ગાન્ધર્વશીલા : આરામભોગ્યા (એકાઆરામ ભોજનવારી), તન્ત્રી (નાનુંક દેહવાળી), રિમ્તાભિભાષિણી (મોંઘ હાસપરેક બોલવાની), રતિપ્રિયા (રતિમાં પ્રીતવાળી), મીત-વાદ્ય નૃત્ય અનુચા, મુલવની (સફાઈવાર), નિત્ય આનંદી તથા જેના નખ અને સોંત સુંદર હોય તેમજ જેની ત્વચા (ચામડી), દેશ તથા નેત્ર રિન્નમ્પ (નેન્નવાળાં), ચમકદાર હોય તેને ગાંધર્વશીલા ન્મણી.

રાક્ષસશીલા : બુદ્ધઅંધ (મોઢાં અંધવાળી), રક્તવિરત્તીકૃ-લોચના (લોખાં છાલ નેત્રોવાળી), ખરોગા (રોગવાળી), વિરારવન્ધ્યા (વિવેકે સૂનારી), અતિ ક્રમ્પાભિખી (અતિ સાદે ગોલનારી), કલક-

સ્ત્રી-રવભાવ

પ્રિયા, નખ-દંત-ક્ષતકારી (નખ અને દાંતના ધા કરનારી), નિશા-વિહારી (રવિમાં વિહાર કરનારી), કોપી, હંધણી વગેરે રાક્ષસના જેવાં લક્ષણોવાળી સ્ત્રીને રાક્ષસના સ્ત્રી ન્મણી.

નાગશીલા : તીક્ષ્ણ નાક ને ઉચ્ચ દાંતવાળી, તામ્રલોચના (સાંતાં નેત્રોવાળી), નીલોત્પલવર્ણા (નીલ મગ્ગના જેવા વર્ણુવાળી), રવખો-દેશ (અતિ નિદ્રાની દેવવાળી), સુતતુ (સંદર ઓગવાળી), અતિ શા-પના (બહુ શેષવાળી), મેંધ તથા પુખ્તમાં પ્રીતિવાળી તથા બહુ બાળોને નન્ન આપનારી સ્ત્રીને નાગિણી પ્રકૃતિની ન્મણી.

ચક્ષુશીલા : રવખપ્રસ્તેર્ધાંગી (જેને નિદ્રામાં પડીતો થતો હોય), રિયરકોષા-આસનપ્રિયા (જેને સપ્થા તથા આસન પ્રિય હોય), મલમંથા (જે મલ જેવી ગંધવાળી હોય) તેને ચક્ષુશીલા ન્મણી.

વ્યાલશીલા : જેને માન-અપમાન સરખાં હોય, જે પશુ (દુહ) રવજાવની તથા પીયાં નેત્રોવાળી હોય તેને વ્યાલશીલા ન્મણી.

મનુષ્યશીલા : દક્ષા (કાઠી), ચતુરા (કુશળ), ગુણુનિતા (ગુ-ણવાળી), કૃતતા, શુક-રેવાચ્યનરતા (શુક તથા રેવની ભક્તિમાં રત), ધર્મ અર્થ-કામ નિત્યા (ધર્મ, અર્થ તથા કામમાં નિરંતર તત્પર), આદંકારવર્ગિતા, સુશીલા તથા રનેદી પર પ્રીતિ રાખનારી વગેરે મનુષ્યના ઉત્તમ ગુણવાળી સ્ત્રીને મનુષ્યશીલા ન્મણી.

વાનરશીલા : અદ્યતનુ (કમણા શરીરવાળી), પિંગદેશા (પીળાં રોગવાળી), ક્ષત-વૃક્ષ-વનપ્રિયા (ફળ, વૃક્ષ તથા વનમાં પ્રીતિ-વાળી), ચંચળ, સાદસિક તથા ઉચ્ચેષ્ઠ રવકાંપવાળી, પ્રસાદ-પ્રિયા (કહામગરમી કરનારી), તથા પ્રસસ રતિશીલા (રતિમાં હૃદય અનુસારાણી હોય તેવી સ્ત્રીને વાનરશીલા ન્મણી.

હરિતશીલા : હૃદયુદ શરીર, મોટી દાંડી તથા મોટા કમાળ-વાળી, પિમાશી (પીળાં નેત્રોવાળી), રોમાંગી (સરીરે રોગવાળી), મંધ-પુષ્પ-આસવ તેમજ નસ કલ્પાન-વનપ્રિયા, સર્વ અધુર પદાર્થો તથા રતિમાં રનેદવાળી, રિયર સ્ત્રીરવજાવળી, રોષાચમાન યનારી તેમજ ગાંધીર રવજાવની સ્ત્રીને હરિતની પ્રકૃતિની ન્મણી.

મુગ્ધશીલા : રવકોષાદરી (નાના હૃદયવાળી), તનુન્ધા (પાતળા સાધજવાળી), વનપ્રિયા, લોખાં સાંતાં નેત્રોવાળી, ચપલા (નયજ), શીઘ્રમાચિની (ઝડપી ચાલવાળી), ભીક (બીકણ), રતિપ્રિયા, રતિવાણ ચાલવાળી, મીત-અનુદાસી તથા સદેનમાં રિસાઈને છક્ષુ કરનારી સ્ત્રીને મુગ્ધનીના રવજાવની ન્મણી.

મીનશીલા : લોખી મોટી તથા કોચી છાનીવાળી, નિર્નિમેષિણી (ધણાં યદ્યકાં ગારનારી), ચપલા, જલપ્રિયા, બહુબુલ, (ધણાં નોકર-વાળી) તથા બહુસુતા (ધણાં સંતાનોવાળી)ને મીનશીલા ન્મણી.

કૂટૂશીલા : ક્ષોણિ (જેના દોઢ લોખાં હોય), કુશોદરી (જેનું પેટ પાતળું હોય), જેની કમર તથા ટોક કોચા હોય, જેની આંત્ર કચેક હોય, જેની બાજા ખરનિષ્કૃર (ખરસદ) હોય, જેને કૃમ્મકૂશ તથા પાકે લીધું બહુ ક્રિય હોય તેને કૂટૂ (કાટ) પ્રકૃતિની ન્મણી.

સુકરશીલા : સ્થૂલશિષા (મોટા માથાવાળી), રિયરકોષા (સોંધાં ટોકવાળી), મલારવના (મોટા અવાજવાળી), પદોજા મુખવાળી તથા દૂર રવજાવની સ્ત્રીને ગરુડ (ખચર) પ્રકૃતિની ન્મણી.

બરશીલા : જેના દોઢ, છત્ર તથા મુખ બધાં હોય, (અનુદાસી)

Our Friends Abroad

[જગત્સંપર્ક સાધતો પત્રચિત્ર-વિભાગ]

નિયતો

આ વિભાગના નિયમે અગાઉ પ્રકટ થયા છે, છતાં આ વર્ષે નવા વાચકોની અનુકૂળતા માટે ફરી તે પ્રકટ કરીએ છીએ. એનું પાલન નહિ થયેલા પત્રો ૨૬ માર્ચે અને તે વિષે કરી. પત્રવ્યવહાર કરવામાં નહિ આવે. (૨) પોતાનું નામ પ્રકટ કરાવનાર પત્રો પોતાના જ હરતાસરમાં જ અંગ્રેજીમાં (પરદેશી એ. બી. સી. ડી. માં જ) પોતાનું સંપૂર્ણ નામ, પોતાના ઘરનું (શાળા અગર દુકાનનું નહિ) પૂર્વ સરનારું, ઉપર અને ટોળા બહારવાસ; (૩) પોતે ક્યાં સુધી બહુલા છે અથવા બહુ છે તે બહુલાવું. માત્ર અંગ્રેજી છતાં કે સૈદ્ધિક બહુલા કે બહુ સૂઝલાઓનાં જ નામે પ્રકટ થશે. મારણ કે પરદેશમાં પત્રવ્યવહાર કરવા મોઢામાં મોઢાં અંગ્રેજીનું મોટું જ્ઞાન હોવું આવશ્યક છે; [આ સાદીની નીચે પોતાના વાલી અથવા સાળા શિક્ષકની સહી કરાવવી.] (૪) આ વિભાગમાં પ્રકટ કરવા માટેના પરદેશી પત્રચિત્રોના પત્રો ખાસ નથી માહિતી કે રજિષ્ટ્રના હોય તે જ (જને ત્યાં સુધી દૂર) પસંદ કરીને મોકલવા; સાથે ફોટા કે ચિત્ર હશે તો તે આવકારવાય થશે; (૫) તેનાં ગુજરાતી અનુવાદ પણ સાથે કરી મોકલે. જરૂરી છે; એમાં ઘટતા સુધારા અને કરી લઈશું. (અ) બધી સાગમી ન રવી કારણે પાછી મેળવવા માટેનું પૂરતું પારદેશી પણ સાથે બીડવું. કીમતી સાગમી હોય તો વળી વખતરું રજિસ્ટર કરવા સાથેનું પારદેશી મોકલવું. (૭) પારદેશી બીડવા વિના આ વિભાગને લગતી કોઈપણ પૂરતોના ઉત્તર આપવામાં નહિ આવે. (૮) કેટલાકે અમારી પાસેથી પોતાને મનફાવતા દેશોના પત્રચિત્રોની યાદી મંગાવે છે; પરંતુ અમારી પાસે તેથી કોઈ કાચથી યાદી રહેતી નથી. અમારી પાસે જે કાઈ આવે છે તે અમે 'કુમાર'માં પ્રકટ કરી દઈએ છીએ માટે સીધે પોતપોતાની પરંદેશીનાં સરનામાં 'કુમાર'ના અંગ્રેજીમાં શોધી લેવા; અમારી સાથે નાદક પત્રવ્યવહાર કરવો નહિ. (૯) પરદેશી પત્રચિત્રો સાથે પત્રવ્યવહાર કરનારાઓએ, પોતે આ દેશનાં સરકાર, વાસ્તવ્ય અને પ્રતિષ્ઠાનાં પ્રતિનિધિ છે એ ખ્યાલમાં રાખીને એવા મોરબપૂર્વક પત્રવ્યવહાર કરવો જોઈએ.

ફરિયાદો

આ વિભાગમાં પોતાનાં નામ ઉપાવનારાઓની શુદ્ધ દાનત કે પ્રમાણિકતા વિષે શંકા કરાવનારા પત્રો અવારનવાર અમારા ઉપર આવ્યા જ કરે છે. તે પરથી સાર એ નીકળે છે કે થણા માત્ર પોતાનું નામ 'કુમાર'માં ઉપામેયું હોવાના હક્ક હાથેના ચારી જ નામે પ્રકટ કરાવે છે; અને કોઈ તેગની સાથે પત્રવ્યવહાર કરે છે ત્યારે તેમને જવાબ આપવાની જરૂર પણ કરતા નથી. ફરિયાદના એવા ઉદ્દેશ આવેલા પત્રો પેઠી થશે:

"તમે! હવે! હા કે પત્રચિત્રોનાં સરનામાં તમે! મોકલનારની પ્રમાણિકતા પર વિશ્વાસ રાખી પ્રકટ કરી છો. તો પછી ને કોઈ પત્રચિત્ર ઉપવાદો ધોધો કરે તો તમે! તે બીન પત્રચિત્રોના લાક્ષણિક ખાતર તેમને કલાકા પાડી શકો છો. આ અનુમત્ય મારે! એકલાનો નથી. મોઝીલાજ ખુલ્લી, લેતપુરવાળાં પછી મારા લેવે જ અનુમત્ય થયો છે. બીન... એ પોતાનું નામ ફરીથી પ્રકટ કરાવવાને માટે પોતાની કોઈ કહિષ્ટ બહેનનું નામ આપ્યું અને તમે વિચાર કર્યાં વગર પ્રકટ કરી નાખ્યું... એ જ મારમાં રહેતાં..."

...બાકીએ પણ પોતાની બહેનનું નામ આપ્યું છે. તેમને ત્રણ બહેનો છે તે હું બહુ છું. પણ તેમને આ ટોળા હોય તેમજ મનમાં નથી. બેમાથી એક પણ જણ કાગળને જવાબ સુધાર્યાં આપતો નથી. મેં તેમને છ થી સાત કાગળો લખ્યા, પણ તેમાંથી એકેનો જવાબ આવતો નથી તથા કાગળ પાછો આવતો નથી. એ તેમને મિત્રતા ન રાખતી હોય તો એક કાઈ લખીને ખુદે જ જવાબી લેવું જોઈએ.

આ પ્રમાણે બીન પત્રચિત્રો કોઈપણ નથી તે માટે તમારે યોગ્ય સૂચનો બીન પત્રચિત્રોને આપવાં જોઈએ અને તે તમારી ફરજ છે કે કેટલાંક નવાં 'કુમાર'માં આવ્યા બતાવેલ વિષે નાંખ્યું છે અને તે માટે તંત્રીએ તેઓની યોગ્ય આકલ્પી કોલેલી જ છે. તમે! તમારી ફરજ યોગ્ય રીતે બનવશે! એવી હું આશા રાખું છું."

"...આ કરીને દિલ્હી પત્રચિત્રો તો જવાબ આપવાની તરફી પણ લેશે નહીં. આથી શરૂઆતના પત્રચિત્રોમાં તો આ પ્રશ્ન જુણ

ન ઉપરનો તો બીનનું હું ચાલુ જામ રેસા અને ચારિત્રીઓ એવો ઉપવ્ય કરશે! શું યોગ્ય છે? થોડા વખત પહેતાં દિલ્હીની કોઈક નાર એક મિત્ર નહિ નામના મેળવવી ન હોય અને ઉપકાર કરવા ન હોય તેગ દિલ્હી (એક જ) મોકલેલી. વધુ લખવું શીક નથી..."

બીન એક બાઈ લખે છે: "આપના પાસિકામાં આવતા આજ સુધીમાં લગભગ ૨૦ થી વધુ વખતે પત્રચિત્રો પર કાગળો લખ્યા, પણ કોઈએ પણ જવાબ આપવાની ફરકાર ન કરી..."

આ પત્રો અને ધણી જ જાનપૂર્વક પ્રકટ કરીએ છીએ. તેના ઉપર વિશેષ કીમતી રજૂ નથી. કીમતી હકલેખોનાં નામ સોજ્ય ખાતર અને પડતાં મૂકી ત્યાં ટપકાં કર્યા છે; પણ આવે! વ્યવહાર વધુ આવશે તો અમારે આ કર્યાં પડતાં નહુરે બરવાં થશે. મિત્રા-ચારી એ એક પરિત્ર સામાજિક વ્યવહાર છે. તે વિશેષ વિરતે તે જગતમાં ગાનવ્યવહારની ભૂતના દલીબત થતી નહ એવા હોરોથી ચલાવતા આ વિભાગને, આપણે આપણી એક સસ્તી લોલુપતા શિવના જેવો ઉપશોભ કરીએ એ આપણી શાનને ટોભાડ પ છે? પોતે કોઈની સાથે પત્રવ્યવહાર ચલાવવા ન હપ્તતા હોઈએ, અગર પોતાને વધુ પત્રચિત્રોને ઉત્તર આપવાનો સમય ન હોય તો પણ આવેલા જરૂરે તેવો ઉત્તર આપવાનો વિનંતે જ અનવરો જ નહોતો.

પરદેશનાં પત્રચિત્રો

જય વર્ધના દોહાંડના આ મુદત્ત ફિલ્ડ્રીના અગાસી ઉ અને ચેગ તથા તત્તરજાનના કોઈ સાચા નહુકાર સાથે પત્રવ્યવહાર કરવું છે: Mr. M. Kuysten, Schillerlan 12, Utrecht (Holland).

પૈરુમાલના પંચ સરનામાં: એ બહેને ૨૬થી ૨૫ની વચમાં દિલ્હી પત્રચિત્રો જોઈએ છે. Girls: (1) Elivira Alexandrina de Jesus Ramos, R. da Estacao, 54 Campanha, Porto (Portugal); (2) Maria da Conceicao A de Castro Soares, R. Sta., Catarina, 469, Porto (Portugal); (3) Aurora Ruth Ferreira dos Santos, Tr. do Arco de Noeda, 35, Porto (Portugal); Boys: (1) Mario Rui

Ferraz, R. da Constrituicao. 815, Porto (Portugal); (2) Henrique da Costa Pinho, R. Faria Guimaraes, 220, Porto (Portugal). (કહેલેખ: ન્યૂન-ટ શાઉ, મદ્રાસ).

આ નીચેનાં બે સ્વીડિશ વિદ્યાર્થીઓ (જેઓ માનસશાસ્ત્ર અને ફિલસૂફીને અભ્યાસ કરવા સાથે પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષક છે તેઓ) તે વિષયનાં નમૂનાર દિહી પત્રમિત્રો સાથે પત્રવ્યવહાર કરે છે.

Ake W. Edfeldt, Laenghngsgatan 40, Stockholm 9, (Sweden); Kaguar Schulze, Headingatan 3 Stockholm. પાટણી બાઈ સુગંત ચોકશી, ચૌતાને (દિહી ખાતેના અમેરિકા અને ઇટાલિના પ્રતિનિધિઓ પાસેથી મળેલાં દેહલીક સંસ્થાઓનાં નામ મોકલે છે: (1) Instituto Dante Alighieri, Piazza Firenze, Roma (Italy), (કહેલેખ: ઇટાલિયન પ્રતિનિધિ Dr. O. Falbiani); (2) International Friendship League, 41, Mt. Vernon St., Boston (Mass.) U.S.A.; (3) International Student's Society, Hillsboro (Oregon) U.S.A.; (4) Interscholastic Correspondence, 433, Buena Vista, Sao Francisco (Calif.) U.S.A.; (5) Open Road for Boys, 248, Boylston St., Boston (Mass.) U.S.A.; (6) Foreign Correspondence Bureau, Augusta, (Kaosas) U.S.A. (કહેલેખ: અમેરિકન પ્રતિનિધિ Mr. C. H. Timberlake).

ઈંગ્લેન્ડ, અમેરિકા અને કેનેડામાં પત્રમિત્રો ભેટલા હોય તેઓ નીચે નમૂનાવેલાં તે તે દેશોનાં એજન્સીખાતાના આગ્રહારેને સરનામેથી માહિતી મેળવી શકે: (1) G. H. Yansen Esqr., Press Attache, Embassy of India in Egypt, 1, Midan Soliman Pasha, Cairo (Egypt); (2) Mr. F. N. de Mello Kamath, Govt. of India Information Services, 2107, Massachusetts Avenue, N. W. Washington D. C. (U.S.A.); (3) Govt. of India Information Services, 114, Wellington Street, Ottawa (Canada). ઉપરાંત નીચે જો વ્યક્તિગત પત્રમિત્રોનાં સરનામાં: (1) Mr. Robert Jolly, Primary School, East Adelaide, St. Peters, (South Australia); (2) Joyce Jiffie, 6, South Terrace, Council House, Chopwell, New Castle-on-Tyne (England). (કહેલેખ: ઇ. પી. સાક્ષી, નડિયાલ)

૨૬ વર્ષેના આ ઇટાલિયન યુવાન હિરી મિત્ર સાથે પત્રવ્યવહાર કરે છે. તે બે વર્ષે સુધી અમેરિકામાં યુજફરી વસી રહ્યા હતા. હાલ શિક્ષક છે: Mr. Angelo Micheli, Grumello Del Monte, Bergamo (Italy). (કહેલેખ: ગિરધારીદાસ શ્રેષ્ઠ, અમદાવાદ.)

The following addresses were sent in by Mr. Girrdharilal Shroff, 711/3, Sakar Bazar, Ahmedabad-2. (1) Mr. Aubrey Victor Ince, 159, Waterloo Street, George Town, Br. Guiana (S. America), Boy—17 years; (2) Fien Staffels, Rormoddsrneg 120, Stiellegeler, 5, (Holland); (3) Miss Evelyn Dierks, Sioux-centre, R 7 D Towa (U.S.A.); (4) Sigman Dickes, Wireless Station, 5 Nr., Abeokuta-Nigeria (Br. W. Africa); (5) E. Lazaran, 67, Meteori St., Prucharest VI, (Roumania R.T.R.); (6) Monique Geondines, 578, Curielier Montreal P2 (Canada); (7) Svonn Draebel, Bryghuset, Nykobing Falster (Denmark), Boy—20

years, (Sports, Birds, Art, Music Etc.); (8) Mr. Roggero Eros, Via Nazionale 5 Porte (Torino), Italy.

Delores Schuler, 12/3 North B. Street, Richmond (Ind.) U.S.A. આ અમેરિકન બહેન હિંદી ક્ષેત્રનિબંધો સાથે ઔર મેળવથી પત્રવ્યવહાર કરે છે (કહેલેખ: બંસી શાહ, વડોદરા).

Miss Mercedes Riera Solar, Urgel, 109-1 0 2 a, Bargeolooa (Spain): ૨૨ વર્ષેની આ સ્પેનિશ સુવર્તી ડાહ્યોનાં અભ્યાસ કરતાં યુવક-સુવર્તીઓ સાથે પત્રવ્યવહાર કરવા માગે છે. એમને હિન્દી વિષે નુંનુંનું નમૂનાનાં ખૂબ જ્ઞાન છે. એમણે R. Kipling અને I. Verne વાંચ્યા છે, તેથી એમને આપણા દેશ (વધે માહિતી મેળવવાનો જોખ નહોતો છે. તે ઉપરાંત એમને નૃત્ય અને હોય દેશવાળો પણ જોખ છે. એમની સાથે પત્રવ્યવહાર કરનારે શ્રી મોરારીભાઈ દ. પટેલ, મદ્રાસ, એ નામનો કહેલેખ કરવો.

(1) Mr. S. Akinola Olufowobi, P. O. Box 9, Kaduna, Northern Nigeria, B. W. Africa; (2) Mr. R. K. Pather, P. B. Box 1256, Durban, Natal, South Africa; (3) Miss Caroli Hubfert, 3903, Hayward Ave., Baltimore-15 (Ind.) U.S.A.; (4) Miss Francis T. Daum, 503, Rossites Ave., Baltimore-12 (Ind.) U.S.A.; (5) Miss Pegg De Rubbis, 402, Mc Cabe Ave., Baltimore-12 (Ind.) U.S.A. (કહેલેખ: ગિરીશ દેસાઈ, મુંબાઈ)

બાઈ સાયપાલ સંપત્તી (કચ્છ-માંડવી) ઇંગ્લેન્ડની બે બહેનોનાં નીચેનાં સરનામાં મોકલે છે. તે બંને ૧૫ વર્ષની છે અને ૧૬-૧૭ વર્ષના કુમારો જેડે પત્રવ્યવહાર કરે છે. (1) Miss Dorothy Ritchings, 83, Waye Avenue, Cranford, Hounslow, Middlesex, England; (2) Miss Josephine Olliffe, 32, W. aye Avenue, Cranford, Hounslow, Middlesex, Eng. Atsushi Okada, Boy—18, 13 Tokiwa Machi, Kobe city, Japan, Stamps, View-card. (કહેલેખ: ચીડુભાઈ પટેલ, સિંધુરુ).

(1) Miss Venoifer Hills, 6, Old Farm Road, East Sideup, Kent, England—17, Swimming, Tennis, Ballet, Dancing & Music; (2) Miss Jean Keay, 150 Sideup Hill, Sideup, Kent, England—17, Music, Dancing, Tennis, Films; (3) Miss Brenda Thornley, 5, Athenlay Road, Nunhead, London S. E. 15, England—17, Fencing, Films, Reading, Swimming; (4) Miss Peggy Kemp, 112, St. Mary's Road, Nunhead, London, S. E. 15, England—17, Films, Feocing, Books, Swimming, Theater, Ballet. (કહેલેખ: રમેશ શ્રીધરભાઈ, મુંબાઈ).

આફ્રિકાનાં પત્રમિત્રો

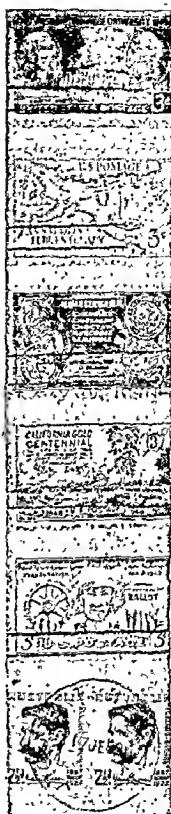
(1) Dinker S. Patel, C/o S. S. Patel, P. O. Box 113, Mombasa (Kenya); (2) Chandrakant S. Patel, Address as above; (3) Rajnikant R. Patel, C/o R. B. Patel, Salim Road Post-Office, Mombasa (Kenya); (4) Maganlal M. Patel, P. O. Box 5009, Kilindini, Mombasa (Kenya); (કહેલેખ: રસિકચંદ્ર, ઇ. અમીન); (5) R. jnikant K., C/o K. D. Thakrar, Box 240, Zanzibar (B.E.A.) Vrindavan Jivraj, P. O. Box 279, Kampala (Uganda), B. E. Africa: બપપાપ, હિંદિસ, ફ્રેન્ચીસી તથા રંગમંચનો માં રસ પ્રસાવનાર હિરી મિત્ર સાથે પત્રવ્યવહાર કરે છે.

(ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૦) ૧૮

હિંદી પ્રતિભાવનાં સરનામાં (આવશ્યકે અનુસંધાને ચાલે)

(463) Madhusudan Chhaganlal Reshamwala, C/o Prabhudas Gangadas Resamwala, Rampura Rd., Surat-17, Photography, Stamps, Reading, Cricket; (464) Bhogin Mistry, Fire Brigade St., Ahmedabad-8-19, Music, Dancing, Photography, Drawing and Painting; (465) Madhukant P. Patel, 1777, Surdas Sheth's Pole, Mandvi Street, Ahmedabad-18, Stamps, Coins, View-cards; (466) Amritlal S. M., C/o S. M. Mehta, 39 Veerappan St., Madras-1-16, Stamps, Swimming, Photography; (467) Shantikumar Jivandas Bhatia, 84, Bora Bazar St., Fort, Bombay-1-17, Stamps, Cricket, Table tennis, Reading; (468) Kishorkumar Karsandas Bhatia, 404, Anand Bhuvan, Vitthalbhai Patel Road, Girgaum, Bombay-4-17, Photography, Stamps, Match-labels; (469) Jagmohan Shah, C/o Gopaldas Shah, Sayaji Mills Co. Ltd., Baroda-3-21, Stamps, Singing, Photography; (470) Ramnik B. Shah, Manek Bhuvan, Bunder Rd., Cutch-Mandvi-20, Stamps; (471) Jayant Bhikhabhai Shah, 111/2, Lohar Street, Bombay-2-18, Stamps, Coins; (472) Vinaykumar Harilal, Lodhawala Building, Plot No 589, Navi Manekwadi, Bhavnagar (Saurashtra)-18, Stamps, Music; (473) Pratap Prantal Shah, Choksi Bhuvan, Nehru Rd., Vile-parle (East), Bombay-24-20, Stamps, Music, Photography; (474) Arvindkumar V. Mehta, 1671, Sevka's vadi, Khadia, Ahmedabad-1-22 Photography, Travelling; (475) Jayant Shah, 1837, Kadia's Dehla, Lunsawada Ahmedabad-23 Stamps, Philosophy; (476) Hareesh Fulshanker Vyas, Mistri Jethabhai's Bldg, Bhatia Dharmshala Rd. Junagadh (Saurashtra)-19, Science, Politics, Stamps; (477) Kantilal Ranchhodas Chhatbar, 8-12 Bhasker Lane, Cathedral Street, Bombay-2-23, Stamps, Photography, Drawing & Painting.

The following addresses were sent in by Girdharlal, Shroff, 1619 Dhanasuthar's Pole, Ahmedabad. (478) Dr. Pushpendra Bhatt, L. G. O (Mad.), People's Clinic, Dhanasuthar's Pole, Ahmedabad. (Stamps, Coins); (479) Mr. Ajitkumar M. Singhvi, 196 Doshiwada's Pole, Ahmedabad. (Stamps, Fishes); (480) Mr. Rasiklal S. Zaveri, 112/6 Hathikhana, Ratan Pole, Ahmedabad. (Stamps, Fishes); (481) Mr. D. S. Franco Tailor, 564/2 Reid Road, Ahmedabad. (Stamps); (482) Mr. Subodhchandra J. Parikh, 609 Lakha Patel's Pole, Dev sheri, Ahmedabad (Stamps, Correspondance); (483) Mr. Bhaouprasad M. Vyas, Dariyapur, Wadigam, Ahmedabad. (Stamps); (484) Mr. Suryakant C. Patel, Fadnis Pole, Dariyapur, Wadigam, Ahmedabad. (Stamps); (485) Mr. Madhukant P. Patel 1777 Mandvi's St., Ahmedabad. (Stamps).

અમેરિકા તથા આફ્રિકાના અભિનવ ડિઝિટાઃ મહાશાની પાંચ અમેરિકાની તથા ઇંગ્લીશ ઓસ્ટ્રેલિયાની આફ્રિકા, તે તે દેશોએ એ વિવિધ પ્રસંગે ફરફર કરેલા સાથે કાદેશી તેનું વર્ણન પણ આપ્યું છે. (શ્રી દરિયાલે બેરના સંગ્રહમાંથી)

અવનત ડિઝિટાઃ કાદેશલ સહકાર કારણી અમેરિકાની, પદને આપેલી પાંચ ડિઝિટાઃમાં વિવેચીતું પણ કોઈનેકેવ છે. પહેલી ડિઝિટાઃ, અમેરિકન સ્વાતંત્ર્યપ્રકાશને વિષયમાં સેનાપતિ આર્થિકરેક્ટ અને લીના રમણનારૂં સ્વાતંત્ર્યની મુદતિ દર્શાવેલી નિવિનતી છે, જેના પર એ બનેલી ઇબિએ તથા મુનિનિર્મિતીનું મારાન છે. બીજી ડિઝિટાઃ લ્યાંના રેડીયન્ટ પરબખાને પ્રાગત સહેર નવાપુરિસની સ્થાપનાની, ત્રીજી શલબની નિવિનતી છે, જે પર તેને નાશો છે તોજ ડિઝિટાઃ, ઓસ્ટ્રેલિયાના આદિ વતની ઇન્ડિયનોની જે પાંચ સંસ્કૃત નતિઆને લ્યાંના નવા વસાહતીઓએ કોઈકોવામાં પ્રાતાવું બજાવ્યેલી છે. ડાબી કાદેશી તે પંચમ 'સુલ' અને ડાબી કાદેશી તે પહેલી ઇંગ્લીશની તેણે રસદામાં કાદેશી, તે પર એ પાંચ નતિઓની સ્થાપના સાથે તેમનાં નામ આપ્યા છે. ચોથી ડિઝિટાઃ ઓસ્ટ્રેલિયાની સેવિ સેવિયાનું તેની સ્થાપના નિવિનતી છે, જે પર ડિઝિટાઃમાં નવાં આપેલી 'સુલ' નામ પ્રાચીન હિન્દુ છે; પાંચમી ડિઝિટાઃ, અમેરિકન તાબાના રસદ કીકમાંનાં રેડીયિય યુગને વહેકે ચરદેર નવાન ઇંગ્લીશની યાત્રાની છે. તે પરની માનવ આકૃતિના આજીવિયાનાં ચરદેર નવાં આપેલી મતરેલી છે. ઇછડી ઓસ્ટ્રેલિયાની ડિઝિટાઃ પર લ્યાંના રેડીયનની ઇબિ છે, જેણે ચોલના બાંધકાનાં પુરુષાને આજીવિયાને વિવેચ્યા છે.

ટિકિટ સંગ્રહ

આજનો સંસારવ્યાપી શોખ

એ કેમે કેળવેલા તેની તથા બીજી હથેલી માહિતી આપતો વિભાગ

ટિકિટની શોધ એ હુનિયાભરની સેવાની એક અદ્ભુત રોધ મળ્યા છે.

તમે ટપાલ-ચેરીમાં કાગળના બોત્તો તારતમારા મનમાં કેરવી નિરપવાદ શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ અને નિર્ણય હોય છે કે તમારો એ પત્ર સરેલામાં સરતા દરે, વંદન સલામત પહોંચે, અને હડપીમાં હડપી રીતે ચોક્કસ પહોંચવાનો ન હોઈ એ બોલી અદ્ભુત સેવા છે! અને તેમાંથી જીવી, એ ટપાલનો કે ટિકિટના શોધકોને, કે જે ચલાવનારી સરકારોને જે જેનો રૂબરૂ ખર્ચ ખર્ચ નહિ હોય એવી એક આજના સંસારવ્યાપી વસ્તુ નથી: ટિકિટ સંગ્રહનો શોખ. એનો નમ્રતા એક સાધારણ શોખ તરીકે થયેા, નહીં ટિકિટ કેપરનાં આયોજનાની વિનિધતા, એનાં રૂબરૂ ખર્ચ, દેશદેશના બાવબનીઓ વગેરેની નવીનતાનું આકર્ષણ નથી કમ્યુનિટી; પણ પાછળથી એમાં છત્ર-અછત્ર અનુસાર મુલ્યાંકનનું તત્ત્વ દાખલ થયું અને વિશ્વ ટિકિટની કમિતી વધતી વધતી હલદો રૂપિયાથી એકાદા મારી.

એ વિશ્વપ્રણામાં કાચી વિવિધ હોય છે. અઝત એ એક કારણ જરૂર. પણ એ ઉપરાંત એ ટિકિટ વિષે કાંઈક નવીનતા, નિશ્ચિતા, વિચિત્રતા હોય તો નહીં એની વિચિત્રતા મુલ્યવાન બને. કોઈ વાર અસ્પષ્ટ થયેલી કોઈ બુદ્ધિ કારણે એ ખામીવાળી ટિકિટ મુલ્યવાન બને. એ ભૂલ તો તરત સુધરી નહ હોય એટલે એવી ટિકિટની સંખ્યા પણ જલ્દી ન હોય. કોઈ વખત વળી કોઈ મુશ્કેલીને સમયે ઉપભવી કાઢેલી ટિકિટ એવી નવીનતાને કીચે વિશ્વ બની ન્ય. હાલ હવે એવું.

દરેક ટિકિટ કાઢી એટલે તેના તાળાના સંરચનાનો પણ પોતાને એનો લાભ લેવા દેવાની પરવાનગી મળી. પણ એમ કરવા દેવાથી તો બધાં સંરચનાની જુદી-જુદી ભાતની ટિકિટને કીચે ગોઠવવા થઈ જશે, એવા ભયથી દરેકે તેમ કરવા દેવાની ના પાડી ને અનુક્રમ સંરચનાને પોતે ન પોતાના જેવી ટિકિટ છાપીને પરી પાડવા માંડી. પણ મોરિસ્યસ યાપુએ સ્વતંત્ર રીતે કી-

ડુનિયાની શોધો મુલ્યવાન ટિકિટો પેપીની એક મુલ્યવાન મોરિસ્યસ એમાં થયેલી એ બુદ્ધિ કારણે તે મુલ્યવાન થઈ તેનું મુલ્ય નવી થયેા.

ધો, ને પોતાની ટિકિટ કાઢવાનું કરાવ્યું. એ વેળા, ઈ. 1870માં ત્યાં કોઈ કોરનારા-ખાપનારા તો મળે નહિ, એટલે ધડિયાળોનાં ધરાં પર નામ કોરનારા બતાવી નામના એક કારી-ગરને તે કામ સોંપ્યું, અને ઉઘડેડના જેવી ન રાખીની છબિવાળું બીજું કોરવાનું કહેવામાં આવ્યું. તેણે બીજું બધું તો સાંકે કર્યું; પણ એક ભૂલ કરી બેઠો. છબિની ચારે બાજુ ને અક્ષરો કોરવાના હતા, તેમાં ડાબી બાજુએ Post Paidને બદલે તેણે Post Office રાખેડો કોમાં ને દબાવેક ટિકિટો છાપી કાઢી. ત્યાં તો ભૂલની ભૂલ થઈ ને નવું બીજું કોરવાનું પણ પેલી Post Office રાખેડોવાળું (બુલ-વાળું) ટિકિટ વિશ્વ ગણાઈ મઠી. એ ભૂલની એક પેનીવાળી માત્ર 13 ને એ પેનીવાળી ફક્ત 12 ન ટિકિટો આને ડુનિયામાં છે, ને તે દરેકની કિંમત 3,000 થી 4,000 પીરની ગણાય છે. (જુઓ કેપરનું ચિત્ર) [આક]

FIRST DAY COVER

ભારત

REPUBLIC OF INDIA

26 JANUARY 1950

INDIAN POSTS & TELEGRAPHS

REPUBLIC OF INDIA

INDIA

7/12/50, 10/12/50, 11/12/50

690
Philatelic Bureau
Bombay 1, I.O.

REPUBLIC OF INDIA

ભારત પ્રજાસત્તાક તરીકે ભદ્રે થયાને પ્રસંગે નીચેની ચાર ટિકિટો સાથેનું ફર્સ્ટ-ડે કવર એ દિવસને માટે ૧૬ કારી ચાલુએલી ધાપ સાથે.

સરોજિની નાયકુ (અનુ. પૃ. ૪૪ થી ૫૫) દેવામાં આવેલાં. આ સિદ્ધા પછી એમણે અંગ્રેજ પાલક જાણર લઈ આપવા માંડ્યું અને પિતા સાથે અંગ્રેજીમાં જ વાતચીત કરવાનું શરૂ કર્યું.

પિતાને દત્ત કે પોતાની પુત્રી એક મદ્રાસ અજિતદાસી અથવા વિજ્ઞાનસાક્ષી રીતે, પરંતુ સરોજિનીને ગુપ્તતાપદાસી કે વિજ્ઞાનના અખતરામાં રસ નહોતો. એમને આત્મા કવિને આત્મા દેવો. વાર્તાત્મક કરતાં કથાનાના ન્યૂનતામાં વિદ્યાર્થનું એમને અધિક પ્રિય હતું. અનિયત વર્ષની વયે એમણે પદેલવદેસી કવિતા લખી, અને તે પણ વિલક્ષણ રીતે: ધીન્નજિત્તેના એક દાખલો એ ગળી રહ્યાં હતાં. ખૂબ માધુર્ય હતાં સાચા જ્વાળ ગળે જ નહિ. એટલે દાખલો મૂલ્યવાન બદલે કવિતા લખી નાખી; અને આગા અગની કાવ્યપ્રવૃત્તિ સહ થઈ. તે વર્ષની વયે ને સર જોહર રંગદાસી 'હૈરી આંખ ધ સેઈક'ની સહીએ તેરસો હોટીનું એક કાવ્ય લખી નાખ્યું અને ત્યાર બાદ એ દબાર હોટીનું એક નાટક—અને તે પણ કાંઈક ન્યારે દબારવતે તેમને કારણે કહ્યું લખવાપાયાવાની ના પાડેલી તે સમયે; પરિણામે તળિયત વધારે લખાઈ અને શાખાએ જવાનું બધું કર્યું પડ્યું. આ દુરસદને વપયોગ એમણે એક નવલકથા લખી કદયામાં કર્યાં. એ જ આરસામાં એમણે રોજનીશી પણ જાણી શકે છે. માત્ર બાર વર્ષની નાની વયે મદ્રાસ યુનિવર્સિટીની યંદિયાની પરીક્ષા પસાર કરતાં એમના પર અભિનંદનોને વરસાદ વરસવા લાગેલા, પરંતુ સરોજિનીને એની બહુ આનંદ નહોતો થયો. સાથે જ સિદ્ધા કે પાઠ્ય પુસ્તકોમાં એમને જીવ રસ નહોતો. એમને યથા કરતું કે એમનું સાચું કાર્ય કવિતાલેખન હતું અને નહિ કે પરીક્ષાઓ પસાર કરવાનું, પરંતુ માતાપિતાની માન્યતા બંદી જ હતી. રાખ્ય પાસેથી પાચિક ૩૦૦ પૈસની શિપ્પરિલ આપી પિતાએ તેમને ઉપેક્ષ થોડાંકમાં, ન્યાયે તે પ્રથમ હેલનની ફિસ કોલેજમાં અને પછી ઈંગ્લિશ યુનિવર્સિટીની ડોક્તરીમાં મારેની રહેલ મુકામેની પ્રસિદ્ધ કોલેજમાં લખ્યાં.

ઉપેક્ષના નિવાસ દરમિયાન એ કેટલીક એવી ભક્તિશીલા પરિચયમાં આવ્યાં જેમનું માગેદશન એમને મટે બહુ ઓળખી થઈ પડ્યું. એમના એક દલા સર એડગડ ઝોલ. સરોજિનીએ એમને પોતાની કવિતાઓ લતાવેલી તેની આંતરખયાતા યેષ ઝોલ નિરાશ થયેલા. ઉપેક્ષનાં દેવણે, ઉપેક્ષનાં પક્ષીએ ને ઉપેક્ષનાં વેણે પર કબજ કરવાને બદલે એક ભારતીય તરીકે ભારતીય વસ્ત્ર પર જ લખવા એમણે તેમને જણાવ્યું. સરોજિનીએ આ ઓળખી સવાદ માન્ય રાખી અને ત્યારથી પરાધ વગર એ પ કવિતા કરવાનું બંધ કર્યું. એમનું, કુલ ચારે કાવ્યકલ્પે બહાર પડ્યાં છે, ને એ ચારેય ભારતીયતાની ઓળખાણ છે: 'The Bird of Time' (1818), 'The Golden Threshold' (1819), 'The Broken Wing' (1819) અને 'The Sceptered Flute' (1822).

હૈન્ડમાં મળેલી બીજી ભક્તિ તે કવિ-લેખન ગિ આશ્વર સાંધામાં, જેને 'The Golden Threshold'ની પ્રસ્તાવના લખી છે. એ વસ્તુમાં સરોજિની કેવાં દલાં તે બહુવા માટે સાધ્યમન્યની આ પ્રસ્તાવના સાંધી જવા લાગે છે. એમના દર્શનશીલા સંદેહની નીજના સાથે એ સમયનો પાઠ્યથી રીજગ છુટી પડેલેથી એમની વિનંદેશીલતા પણ કલેષન થઈ છે. એ અંગે તો ખુદ સરોજિનીએ એ પછે લખેલું છે કે, 'નિઃશ્ચયે એ અથવા કદાચ મારા પ્રયત્ને મને બંધેલી સર વગેરે આમાં કારણની બાંધેલું હું અમુક અમુક છું.' ઈ. સ. 18૬૫માં એ લેખનમાં પડ્યાં થયાં. ઉપેક્ષે બે પદ્યમાં

પદેલાં જ એમની ઉપેક્ષ દેસલાખાના હો. એમાં એવિન્દશીલતા નાયકુ સાથે લઈ કરવાની હતી, પરંતુ અદ્યોપાયાય જેની ક્ષતિ બેચાળે જાણીતી આશાકામ્ય અદ્યોપાયાય અદ્યોપાયાય નાયકુને શી રીતે વરી શકે? આ કારણે સરોજિનીની ઉપેક્ષને પ્રોત્સાહન મળ્યું નહોતું. પરંતુ એમની ઉપેક્ષ તો ભલે અને વલ્લની દીવાલે નોડવાની જ હતી. એટલે પ્રથમ વિરોધ શામે એવી જ પ્રથમ સાધ્યપર્યાપ્ત ક્ષતિને એમણે પોતાને નડતરપ જો દીવાલ નોડી નાખી અને ઈ. નાયકુ સાથે લઈ કરી નાખ્યાં. ત્યાર પછી તો આવાં અનેક લખાં થયાં છે, પરંતુ આજથી આથી સહી પદેલાં સમય જ્યારે આમાં લેખોની કથના સુધી કરવાતેયાર નહોતો ત્યારે સરોજિનીને એ પછે કહ્યું લેખ કેટલાં હોયેલાં પાસમાં પડ્યાં હશે? આ ક્ષતિલેખનને પરિણામે તેમને ચાર લેખોના થયાં: એ પુત્રી ભયમુદ ને રમુધીર, તથા એ પુત્રીએ-પદ્યને લેખિતમણિ. પ્રેમાળ પત્ની જેટલાં જ એ વતંચ માતા પણ હતાં, ને એમણે લખેલી 'માસ લેખોનો' નાયક કવિવામાં તેમણે એ વાતસહવાસ જ નીતરી રહી છે.

દેસલાખામાં એ વર્ષે મળ્યાં કે દરમિયાન એ રહેઠાણ બંદર જવાની એક કામગીરી બંધાઈ તે બની રહ્યાં. દલા અને નાં વિચારવાળાઓને એકજોલ સાથે મેળવી, વિચારવિનિમય કરાવીને બંનેનું એકબીજા પ્રયત્ને અત્યાપણ એમણે કુદ કરાવેલું અનેક લેખો, કવિઓ ને ચિત્રકારોનાં એ પ્રેરક તેમજ વૈષક બની રહ્યાં હતાં.

એમના દેસલાખા ઉપેક્ષ સાથે જ એમના કવિજીવનની પણ સમાપ્તિ થઈ એમ સહેલે કહી શકાય. કારણકે ત્યાર બાદ એમણે રીજમડી કવિતાઓ જ લખેલી છે. એ પછીનું જીવન એ અનેકવિધ રાજકીય અને સામાજિક પ્રવૃત્તિઓનું જીવન છે. શ્રમણે તેમનું આ પચતું નહોતું મળ્યું, પરંતુ દેશને સંકલિત રીતેનારી નારે દેશ ત્યારે નિષ્ક્રિય કલ્પનાવિદ્યારને બિનજરૂરી માનીને જ તેઓ બંદરે જીવનમાં પડેલાં. 'નિઃશ્ચય'ની વેદના કાવ્યની વેદના વેદનું 'હૈરી' એકેલાં મોડાં એમણે મોડાં લખેલ પાછી થયાં અને એમની એકલાની નહિ પણ દેશના કોરોડો દીનહોનોની વેદના માટે કાળનું ક્ષમ એમને અતિ સંકલિત માલમ પડ્યું.

એમણે પોતે પોતાની કવિતા વિષે એક રચને લખ્યું છે: 'હું ખરેખર કવિ નથી. મારી પાસે કવિતા, ગોશાલ છે, પણ ભવાં નથી. હું એ કોઈકેથી પ્રભુલું અને મદતતાના પ્રાણથી પરિચાલિત એક જ કાવ્ય લખી શકું, નો પછી સદાને માટે ચૂપ થઈ બઠું. પરંતુ હું તો ચાલું છું, પંખીઓની વેરે; અને મારી ઓતીનું જીવન પંખીએ જ આનંદલેખા જેટલું જ શક્તિય છે.'

એકે દેસલાખા વિલક્ષણ અખતાનીને એમની કવિતા પછની પ્રેરણા બનવાને બદલે એક પ્રકારનું જીવનલેખની રહી, છતાં એમની કવિતાની ભારતીયતા અને ઓતમયતા આકર્ષક તો છે જ. ભારતનાં વેલિયપણું જીવન અને પ્રકૃતિને તથા મર્દગામય બુદ્ધિને એમણે પોતાની કવિતામાં સુંદર રીતે આલેખ્યા છે. 'To India' નાયક કાવ્યમાં કવિનાંતરલેખવાને હૃદયોધતાં એમણે એવા મદાન ભાવિમાં અદ્યારૂક 'નવચંદાના', નવખિલ્ય, નવસમૃદ્ધિ વરવાની અભિલાષા બધા કરી છે. એમની કવિતાની અન્યથા કોમાં રહેલી આ ભારતીયતાની કદર કરીને હંદનની રૈયલ રોસાપદી ઓપ વિરોધેએ એમને પોતાનાં સહય બતાવ્યાં હતાં

શ્રીમતી સરોજિની નાયક બંદરે જીવનમાં પડ્યા પછી ઉપેક્ષા ચલેલે કાવ્યમાં એવી એકે રાજકીય, સામાજિક કે સર્વશક્તિ પ્રવૃત્તિ

નદોતી ભાગાં તેમના સારા ભેગા દિરેસો ન દોષ. દિંદની સીપ્ર-
નિની નેનાગરી એમણે સીપ્રસેની અને આ. દિ. મદિલા પરિપદનાં
પ્રમુખ રહેલાં. દિંદી સીપ્રસની સ્થિતિ આજે રૂંધ સુધી નથી
દે ન તે તે શ્રીમતી નાયકુ સીપ્ર મદિલાએને આશરી છે. એમનું
પુત્રનું ન અગ્નિત્રા પુરુષ કરતાં સી, કોઈ સીતે લેલરની ને દોષનાને
નવેલે પુરાણે બની પુછે હવે. સમાન અધિકાર માગવા છતાં સીના
સીત્ર પ્રત્યે એ વિમનદેક નહોતાં, એકનિષદ પત્ની અને વસત્ત માતા
બનવાને એમના સીપ્રને સદાને આદેશ દત્તો. આ દેશમાં સીત્રના
દુષ્ટ મદિલાને પુત્ર: અપિત કરવાનો, તેનું આસન સ્થિર કરવાનો
અમને કલ્પ દત્તો. એમના નેતૃત્વની મોટી સિદ્ધિ એ હતી કે,
દિંદનો પુરુષવર્તે વહુલાવુ ધર્મ ને વાદના વારામાં વહેવાઈ ગયા
છતાં દિંદી સીપ્રને એમણે એ ન અનિમજ્જા રાખેલાં.

દિંદના સીપ્રની જનિત જેટલી ન એમની જલદ તમજા દિંદ-
મુરિશ્મ એકતાની હતી. એ વિના આ દેશ મહાન થઈ ન શકે
એની રૂંધ પ્રતિતિ એમને હતી. તેઓ ધોતે એક મુરિશ્મ નાનપના
પાટનચરમાં નજીકમાં, મુરિશ્મ આવા મારફતે લિરેલમ, નાનપણમાં
મુરિશ્મ છોકરા-છોકરીઓ નેરે રોલાં અને મોટાપણમાં અનેક
મુરિશ્મ સી પુરુષોનાં મિત્ર બનેલાં, બંને ધર્મનાં કલ્પ તત્ત્વો એમણે
પચાલેલાં. એમણે પદેકું ભરે પ્રવચન છે. સ. ૧૯૩૦ની લખની
મુકામેની મુરિશ્મ લીમની એકમાં આપેલું. ઈ.સ ૧૯૧૧માં લખની
મુકામેના સુપ્રસિદ્ધ દિંદુ-મુરિશ્મ કારોમા પણ એમણે સારો ભેગો
આમ જાણેલો. દિંદુ-મુરિશ્મ રેમનરવના કપરા દિરેસોમાં પણ
એમનાંમાંની મુરિશ્મ અથા અનિચળ રહેલી. મોલાના સીત્રઅંકી
એ એ દિવસોમાં બોલેલા 'દિંદી મુરિશ્મને નેનામાં નિશાસ મળી
શો એવો કોઈ દિંદુ કોય તે તે શ્રીમતી નાયકુ છે.'

કોયેસની વ્યાસપીંડે વરથી એમણે પદેકું પ્રવચન ૧૯૧૧ની
મુળબીની એકમાં કરેલું. લખનીના દિંદુ-મુરિશ્મ કારોમા એમણે
બજાવેલાં આજ બંદલ ૧૯૫૧ની ૬૬૬માં કોયેસમાં એમને એમણે
બાપા, ને બીજે વર્ષે તે મદ્રાસ પ્રાંતિક પરિવહન પ્રમુખ જૂડાયાં.
પહેલા મહાપુરુષમાં દિંદે બિલ્ડને આપેલી સેવાના બદલામાં
એને સળા તાલવા તરીકે એમણે આજે રીલેટ એકટની એટ મળી અને
દિંદે તરફથી એના બિંદોને મારણે નિર્ધારણના બાગની રૂપેલા
લેખી થઈ. બીજીએ શરૂ પાડના રમવાની રજાએ અસહકારનું બ્યુલ
કુંઠ્યુ અને એ આદેશનામાં સીપ્રેલા નેનાનાઓમાંના એ દનાં
શ્રીમતી સંસારિની નાયકુ. સરકારે બજા દેલો 'દિંદરવાન'ની
પુરિત્ત મુલાબના રત્નાઓ પર વેચવા એ નીકળી પડેલાં.

૧૯૧૬માં આ દિ. કોયેસની લીમના પ્રતિનિધિમંડળના સભ્ય
તરીકે એમણે દિંદેને મળવાના મોનમાં મુકાસા અંગે મુલાબી આપવા
દબ્દેક ગયાં. ૧૯૨૧માં દરિજા આદિકાની દિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાનું
પ્રમુખત્વ લેવાળા થયેલાં તેમાં આમાં, અસહકાર અંગે કોયેસમાં રમ-
વાળાઓ અને અસહકારીઓ વચ્ચે પડેલા મલેરેા દિઝાવવામાં
મોલાના અનુજ કલ્પા આજેક સાથે એમણે મોટો દિરેસો આપેલો.
૧૯૨૧ની કોયેસની કાનપુર એકમાં પ્રમુખરવાન તેમને સોંપીને
દેશે પણ એમની અનેનિમ સેવાઓની કલ્પ કરેલી. એનાં બેસેક
પણ આ સમાન મેગવનાર તેમના બીજાં સી દતાં.

૧૯૨૨માં મહાસભામાં લરેલી મહાસભા અંગે એમણે મદ્રાસ
મારકાર સભા અખત પ્રદારી કરેલા. આગળ રાજકોટની એકેએક
જલ્દતમાં એમણે રહેલાં ને નેલેગેલી. ૧૯૩૦ના તમક સત્તાપ્રદ
વખતે મારાસણ સત્તાપ્રદની સારાંત્રી એ ન સંભાળવામાં દતાં,

પણ સરકારે અધવચ્ચે ન એમને એમાં પરી દીધેલાં. બાંધી
સાથે એ પણ બીજી મોળેએ પરિવહનમાં દબ્દેક મળેલાં અને લાંબી
પાસા ક્યાં બાદ પુત્ર: કારાવાસ રવીકારેલો. ૧૯૪૦ના બ્યુનિયત
સત્તાપ્રદ એમના કારાવાસ બાદ ૧૯૪૨ના 'કરેગેયા માર્ગે'ના સુત્ર-
પાત વખતની સમગ્રી ધરપકડ વખતે તેમને પણ બાંધીએ સાથે
એમાં રાખવામાં આવેલાં. બાંધીએના એતદાસિક લખાસો
વખતે તેએ એમના રમુજ સાથી ને કલ્પ મોટીદાર બની રહેલાં.

સતત નીસ વર્ષ સુધી કોયેસ કારોબારીનું એમણે સંભાળેલું
સભ્યત્વ ન દર્શાવી આપે છે કે દિંદના બજાવણી માફ નેતામ-
જૂઓ પણ કેવા અન-વ નિશાસ એમણે સંપાદન કરેલો. દિંદના
નિનસરકારી એકથી તરીકે યુરોપ, અમેરિકા ને આફ્રિકા પ્રવાસો
બેસીને આ દેશ માટે પ્રવર્તી અનેક મેરસામળો એમણે ફર કરીદતી.

દિંદના વરિષ્ઠ નેતાવજીની માફક એ પણ પોતાના નિર્દેશીબરના
પરિશ્રમેને ફળેલ એવાનું સદ્સામ્ય પામ્યાં દતાં. ઈ. ૧૯૫૦ના
એપ્રિલની રાષ્ટ્રીયે મુક્ત પ્રાંતના મર્દનરપદે એમને નિયુક્ત કરીને
રવેનર બેલા દિરે તેમનું વરિષ્ઠત્વ કલ્પ વૃજાવના પ્રથમ કરેલો,
એ પદ સંભાળતા સંભાળતા ન લખનીના સરકારી રહેતા. રજામાં
૧૯૪૬ના રોમ સવારે ૩-૩૦ વાગ્યે એમણે આદુનિવાધી નિદાવ લીધી.

દિંદનું પુત્રપુત્ર, બારતકોડિયા વગેરે નિરુદ પામેલાં શ્રીમતી
નાયકુને કારા એમની કવિતાની મુકાવમતા પરાધી ન કાંદનાર
એમના બ્યુનિયતવને પૂરા મર્મ નહિ પામેી શકે. એ એમ માફ રાક્તાં
દનાં તેમ જરજ પણ રાક્તાં દતાં, એમ થાલી રાક્તાં દનાં તેમ દારી
પણ રાક્તાં દતાં. અર્દા એમો એક ન લખાયે બસ થયો.

ઈ. સ. ૧૯૨૦માં લેકડના આઈબેટ દોલમાં 'બેનબનાં દર્દો બોને
શર્મ' પર એમનું પ્રવચન હતું. વિરેશી એની નીમ રોપાતાં તે શેલી
નીમજતા દિંદનું વારતત્ત્વક ચિત્ર એમણે આલેખવા મારેલું. બરિ-
યાંવાલા બાગની બિટિશ લેવાનિયત તેમના સંભાળાની રહ્યાં દનાં લ્યાં
કેટલાં લેખેએ ધોવસ કરવાના દેશદે બજાબારી શરૂ કર્યા. મોર-
ગિનીના ચક્રેશ આરકા બની મંચ ને મેગમાંથી અગિ વરસાવનાં
એ મરજ કીધા: 'ચૂપ રેલો' (Silent up) અને ધોમધિયામે
ફરમાવરે છટેલા એ શે શબ્દોને તરત વરા થઈ ગયા.

આજજ છઠ્ઠે તેમ એમના રાષ્ટ્રવાદ અને આંતરરાષ્ટ્રવાદ વચ્ચે
કશી સીમાબંદી નહોતી, લ્યાં પ્રાંતવાદની સુધુનિવતા તે એમને
સાન્ત રમણે બેળાળમાં આગ પણ પ્રાંતવાદનું ભેર રહેતું આવે છે
અને કોઈએની પળ બેળાળી દોષને કોઈકવાર એક બેળાળી નેનાથી
એક અનિચ આરકીય સંરંધામાં બેળાળને એકલેટ પ્રતિનિધિર નહિ
મળતું હોવાની ફરિયાદ તેમની આજજ કરેલી. તેમણે તે તરત એ
નેવાને કલે લેખું, 'બંધાવને બંધી બંધા, ને દિંદને રેગરમુજા રાખો.
આપણે સી પહેલાં દિંદી બીજે'

એમની લેખવજ મન વર્ણના ફેબ્રુઆરીના અખત બાગમાં અ-
રવજ થયા મારેલી. રત્નોએ એમને પદેલવદેશી આદેશના અધ-
એશ. ૧લી માચેની સાંજે અરવરવતાના બાર વણી બનાં રાને દસ
વાગ્યે દેવાનું હન્નેરસાન આપવામાં આનું. પાંચેક જણની રાદન
વખતે તેમણે પરિચરિયેને લેવાની 'બેનદેન, તમલિતે આ બાંધું છું તમ-
ને, પુત્ર સિદ્ધી કરું. તમે આઈ શકો છો તેમ તે પણ બાંધી બન શકો'ગ
પરિવારિકાએગીત ગાયાં સરેગિનીનાં બાંત ને સી બીડાયાં
સાથે યુવુને પણ એમો કિતરા લાગેલા. મોટીએ એ બંધાં,
સદેમ બાંધી આપી ને ચિરનિશામાં પાટી મળ્યાં. અર્દાક હવે

માધુકરી

ચિત્ર દર્શકે ચક્રાવલસગા, દુર્ગમ છે પણ સામાન્ય;
સ્થાનત આંત જનતાને કાને દુલ્ભ માર્ગવિસામા.

હમ તો ય જરી નિર્ભય,
અંતે પામીશું જય,

પ્રબલ પીરુમે પ્રવેશીએનાં કરશું કંક નકામાં.
ધપડું પુણ્યપ્રકારો જનમવલ નવસર્ગન-આરે,
નવસોમાન્ય અર્થોશું જનની જનમબુગિભાવે;
સ્વાધીનતાના તરુણ અરુણ આરે કલ્યાણવલભાવે;

(કાલિયુ)
નાયાપાલ દવે

૨૧. બટુભાઈ ઉમરવાડિયા

જુલરાતમાં એકાંતી નાટકના આદ્ય પ્રયોજક અને એક તેજસ્વી સાહિત્યકાર બી બટુ-
ભાઈ ઉમરવાડિયાનું ગઈ ૧૮મી જાન્યુઆરીએ અમદાવાદમાં અવસાન થયું. ઉલ્લાસે તેરેક
વર્ષથી એમણે એક સક્રિય સાહિત્યપ્રવૃત્તિ આસરી ન હતી, પરંતુ તે પહેલાં તેમણે
સાહિત્યક્ષેત્રમાં કરેલું અપેક્ષા વિરેલ્ય છે. ૧૯૧૮માં લખાયેલું નાટક 'સંસાર' એ તેમની
પહેલી કૃતિ અને ૧૯૩૭માં લખાયેલું 'શકુન્તલા રસદર્શન' એ છેલ્લી.

એમને જન્મ ૧૮૯૬માં અનાવિલ જિલ્લામાં થયો હતો. તેમના પિતા લાલભાઈ અંબા-
રામ સુરતના ડિપ્ટી કમિશ્નર હતા. પ્રાથમિક તેમજ માધ્યમિક શિક્ષણની શરૂત,
શરૂત તથા અમદાવાદ જિલ્લામાંની અને મુંબઈની નિશાલોમાં લઈ એફ.આર.સી. તથા
વિદેશન કૌલેનેમાંથી ૧૯૧૮માં તેઓ બી.એ. થયા, અને થોડા સમય સરકારી ખાતામાં

સેબર ઈન્સ્પેક્ટર તરીકે
નોંધી કર્યા બાદ એલ
એલ.બી.થયા.૧૯૨૦માં
'ચેતન'નામનું માસિક
તેમણે શરૂ કરેલું. નેસાથે
'વિનાદ' નામનું બીજું
માસિક પણ કાઢેલું.
'સુદર્શન' નામે સાપ્તા-
હિક પણ તેમના લેખી-
યત્રની એક સમયે એલ.એ.
બાંધાં અલગથી નીવ-
ડયાં. સુરતમાં જીવતા
કર્યા પછી અમદાવાદ
મિલમાલિક એડના
સેક્રેટરી તરીકે તેઓ
નિમણા ને અવસાન
પહેલાં થોડા સમય
અગ્રાર તેઓ ત્યાંથી
નિવૃત્ત થયા ત્યાં સુધી
એ જ રથને કામ કર્યું.
૧૯૨૪માં પ્રકટ થ-
એલા એમનું પાત્રો.

પુરૂષોત્તી (માસમાસનાં રંખી-૨૬)

સિકારીઓના હાથમાં કોઈ તાર નાદની
હાંથવાળું, રાખી બંદન તથા સફેદ પેટવાળું
એક નાનકડું સુંદર રંખી મળ્યું છે એવું દરો.
બાળના જ વર્ષના એ રંખીનું નામ દુરમી.
તેને એલખવાની અચૂક નિશાની તેનું જી-
વતા બદામી રંગનું માથું, તથા પાંખો પરથી
છેક પછી સુધી લંબાતી સાંકડી સફેદ જિન્ના-
રી ને પછીની લગભગ ઉંચે પહેલો કાળો પટ્ટો.

અંખરાંવાળા અને વચ્ચેનકચે આમ-કચ-
આમો વચેલા એવા ખુદલા વિશાળ પ્રદેશો
માં તે એકલું છે એવીમાં કોઈ જાણી રક્ષની
જૂલતી ડાળ પર કે ઝૂકતા જડક પર, અથવા
તો સિકારની શોખમાં જાય ચક્રાવલ હેલું
નજરે થયે છે. સિકાર કરવાની તેની રીત
પણ એવોજી જ છે. જર કે માદામાંથી એક,
સિકારની આનુભાવ્ય ચક્રાવલ હેલું તેને
નાસવાનો માર્ય રૂપે છે, અને તે દરમિયાન
બીજું પાતાની રવાનાવિક એવી અતિશય
હડપી જાણે સિકાર પર તૂટી પડે છે અને તેને
મારી બંને સંગ્રામે તેને આરોગે છે. નાનાં
રંખીએ, જીદર-જાદર, ઝોળી, છપકાંઓ
સ્થિત આમાવિદિયાં એ તેનો આદાર

જાન્યુઆરીથી માર્ય તેનો પ્રબળનકાળ,
પણ છેક એ સુધી પણ તેનાં હાં પછી
આને છે. આંખા-પીપળ જેવાં પાંખાં રક્ષ
પર છેક જાયની ડાળે તેઓ યાસમળ્યાં
ને ડાંખાંઓ માળે બાંધી તેમાં જલ-આર
પાયા રતાસપડતાં તપજીરી હાંરવામાં પીત
સફેદ હાંખો મૂકે છે.

૨૧. બટુભાઈ ઉમરવાડિયા તંદુલુ પત્ર (૨૩મ - ૨ મ સ)

સુમદ 'વાતોનું' વન'માં સમગ્ર વસ્તુસંલભા, યુવાન પાત્રોનું દુષ્પદ નિરૂપણ તે સ્વઃદ્વાર શ્રેણી છે તે વસ્તુવિવિધ પલ્લ સાકરે છે. ગુજરાતી નવલિકાના વિકાસમાં 'વાતોનું વન' એક નવું સિગ્નાલિફિકેન્ટ બનેલું.

પણ એમાંનું વિશેષ ચિરંજીવ આરંભે તો થયું છે નાટ્યસાહિત્યના ક્ષેત્રમાં. 'મત્સ્યજંઘા અને બીન્ત નાટ્યો', 'આહારની અને બીન્ત નાટ્યો' ને 'શકુન્તલા રસદર્શન' એ એમની કૃતિઓ. એમાંનાં પાત્રો ને તેના સંવાદોમાંની છુદ્ધિની સ્વચ્છ તેમજ આવનાની નૂતનતાથી તેમણે ગુજરાતને ખરેખર મુગ્ધ કર્યું હતું. મનમોહક વસ્તુરૂપિન, સામાજિક સમસ્યાનું માનક આલેખન, ભાષાવાદી સંસ્કૃતપ્રેમ અને કલાત્મક એકલક્ષિતા વગેરે આ નારંગીનાં પ્રયત્ન તરફ છે.

'ક્રાંતિદાને કાળના પત્રો'ની દબે કરાએણું તેમનું સાહિત્યવિવેચન પણ રસજળ, દળજળ, મનોહર ને તલરપશી છે. એની રસરસિકારિતા ને યુગ શૈલી, રસાભિવ્યક્તિ ને વ્યક્તિત્વને અગ્રગણ્ય, વપદાસ ને રંગમયતા એને આકર્ષક બનાવે છે. નાટક ને વિવેચનના ક્ષેત્રમાં શી બુદ્ધિવ્યાપ્તિ કરેલા આ પ્રયોગોએ ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક નૂતન દિશા ઉઘાડી.

(ગુજરાત સામાજિક)

દબે વર્ષો પહેલાં 'કોમ્યુનિઝમ' માં સ્વાગતસુંદર યાદવે કરાવેલા તેમના પરિચયમાંથી કેટલાક તારવણી કરીએ:

"સહેન ક્રિસ્ટાપાડતી મોરી ચામડી, બૂરા વાળમાંથી તરી આવતું છુદ્ધિના તેજવાણુ મોઝું કપાળ, ચરગાંવાળી સહેન ઝીળી આંખો, ટરફેરણી વાંદવાર ફૂલી જ્વાળની રેવણાળી નવકોશી, લગન નહિ ભરી કોઈની ખૂંટો અને બેસી અચેલા જ્વાળાતા આલમાંથી બીકળી આવતી ચહેરાને અંશરૂપિ આપતી અલિયણી શાદી, —એવા ચહેરાવાળું, સાધારણ કાઠીનું, અંશરૂપિ પોશાક સજ્જત પાતળું શરીર કદાચ એકલે તમને જાતબાધતો કંઈક ખવાસ આપશે,

જાતબાધની આંખો અને હોઠ કહે છે કે એ sensitive (આળસુ દિલ) હશે; —passional (આતેશગમ) પણ, એનાં એમનામાં વ્યવહારીયતનું તે કુદરે નથી એમ નહિ. એમ તો, તમારે જરા ગવિયથ દોય તો એ સહુદય પણ લાગે જોવા છે. પરંતુ સામાન્ય વર્તનમાં આનંદયા માણસને એમનામાં સારેબસાઈ મારાઈ, અતલાઈ ને અદુલ્લાષ જાણ્યા વિના ન રહે. એમના એક મિત્રે એમને વિષે એક વાર લખેલું: "...અને એ તેમ તો થે એક સ્ત્રી તો એમણે બેળ જ કેળવી છે; અને તે સાંત બેરકારી...એ પ્રસંગે આપણે મુંઝાઈ જઈએ, અરવરય બની જઈએ, એરે વખતે એ કેળવ સાંત રહી શકે છે—અત્યે ક્યું બન્યું જ નથી." આ અંતર અનુસવની વાત હશે પણ ખરી; પરંતુ ધન્યવાદ નાનીનીની વાતો પર ખૂબ વરસાદ પણ અંતર મિત્રોએ એમને લેવા દરે.

એમનામાં અંચળતા છે—એટલે રમતિયાળપણું છે, તોફાની રત્તિ છે; રોસ્તના વાંસા પર ધપવા મારતા કોહલિયન જેવો. બેરહી ગિરતોસ રમરમતમાં ગિતની સામે તાકી પાડી પર અપ્રત્યક્ષ કેરવતાં તેને અમરાની મૂક્યા જેવી નહિર દેખી મારીને નેહડું પેડાંન પણ એમનામાં છે. એ બદ્ધ વંચીર નહિ રહી શકવા દેાય. કાપકાઠ-બની અંખીરતા કરતાં ઉગામ ઉગાંછળાપણું સામાન્ય નવરે એવારને એમનામાં લાગે.

સાહિત્ય અને સિનેમાના એમના સ્થાન નેહડાં જ, અવધા એના કરતાં હાથે તેજ, એમનો વાતોનો શીખ છે. કદાચ સુધી અપ્રદા મારતાં એ થાકે નહિ; અને એમાં વિષય નાનામાં નાની રાજગીરી અંખીર થયાં સુધીના બધા સમર્પકબધ. રાતની દાબનીનો પ્રમાણ પાઠવા નેહડી નહિ તો પાતોના રસમાં પ્રવાહાભેર ધસી

જવા નેહડો રાત્રિ તો એમનામાં છે જ. ગુજરાતી સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં રસયુક્તના યુવાન પુનરીઓનાં છે રસપદ તરી આવે છે. એમણે 'ચેતન' જેવું આકર્ષક શક કર્યું એ જ સાહિત્ય વિષેની એમની નવી દૃષ્ટિમાં સચોટ પુરાવા. અને એ દૃષ્ટિમાંને મૂકે તેવર આપનાના પ્રયત્ન, 'ચેતન' બંધ પડયા પછી પણ, અનેક દિશામાં એમણે કર્યા. કવિતાઓ એમણે કરી છે કે નહિ તેની ખબર નથી; પણ આપણા સાહિત્યમાં નવી ભાત પાડનારાં, 'રસગીતો'ના નામથી બેઠાર પડેલાં, બાવના અને લાગણીનાં પુષ્પ સમાં એમનાં ગદ્યકાવ્યો તો, બેસાડ, સુંદર છે. આપણા ધન્ય જ્વાળાનીની જેમ, કવિનાનાનાલની એમના પર ખૂબ અસર થયેલી છે, અને એની રસપદ છાપ એમની એ સરઆતની કૃતિઓ પર છે. નવલિકાના ક્ષેત્રમાં પણ એમણે પાતાનો જુદો જ ને સુંદર ચાસ પાડ્યો છે. 'કમળ'ની સહીધી કોઇ ક્રીડાને પત્રો રે લખાએલી એમની વિશિષ્ટ આલેખનાઓ પોતે જ એમની 'ક્રાંતિનંદી' બની છે; અને એમની અગ્રીમાંથી પણ આપણે ત્યાં અર્પવે એવી નારિકાઓએ એમને મારે ગુજરાતી સાહિત્યમાં અનન્ય રવાન છતી આપ્યું છે.

તલવારની પડાબાજ ચાલવી દોય ત્યારે એના સ્વમકાશ પ્રેક્ષકના હૃદયમાં રસ, કુદરેલ ને અપીરતાની કેની રત્તિ ઉત્પન્ન કરે છે. પણકના લખાણમાં કદાચ ને આપના એવા સ્વમકાશ દોય છે. એ સ્વમકાશ જાતબાધની ભાષામાં લાગશે. એમની લેખનશૈલી રસપદ, સચોટ ને વિચારના ભાર કરતાં વાક્યાત્મ્ય અને લાગણીનાં પૂરથી બરેલી છે. બીજે ગુણ, એમના રસમકાશની જેડે એમની ભાષામાં, રમતિયાળપણાને છે. અજખજતા અજુબા જેઠે, ક્યાંક ખીટી ને ક્યાંક રસભર, રમતી ને સ્વમકાશ કરતી એમની ભાષા વહે છે.

એક વાર-કાદને પત્રમાં એમણે લખેલું, 'ગુજરાતની રાખણીએ ને, ગુજરાતની શુભિવધાને ને ગુજરાતની ગ્રેમજોને એાળખવાનું મને બાળ્ય પ્રાપ્ત થયું છે.' આનું મદદ બાળ્ય એમને પ્રાપ્ત થવાની અંતર માદિની તો નથી; પણ લખાણમાં તો ગુજરાતનું વિષેની અભિનવ ભાવના નાનાલાલ પરી બીજ એક એમણે આલેખી છે. છવનનું એમને એક vision છે—પણ આશુકાશુક. એ દલ રસપદ થયું નથી લાગતું. રાત્રિ સંયમ વિના નથી રોબની, નથી ચિકસતી એ વાત એમને નવરસ પછી કો પહેલી યાદ આવે છે, અને એમ લાગી આવે છે કે ગુજરાતનો આવી વિરત રાત્રિએ સંયમને અજાને વકરી ન જતી દોય તો કેવું સાકરું?"

આજથી થોડીરોકે વર્ષ પર લખાએલા આ શબ્દો, દુર્ભાગ્યે, આજે સાચા પડયા છે. અંતર સંબંધમાં આનંદાશ સી બંધે છે કે એ સંયમના અસાવે જ આવા તેજરવી છવનનો અંત આગે.

નવાં પુસ્તકો

પ્રાર્થના ને તેની મદદતા સમભવની પ્રસિદ્ધ—લેખિકા: કૃષ્ણા કુમારી, નાહેરા પ્રકાશન, રૂંદાકાંડાદ ગદેવારોડ, મુંબઈ, ૦-૧૨-૦૦; માર્લના મજુલા જેનાં ૧૦૦ કાવ્યોની નવી પ્રુતિતા-લેખક અને પ્રકાશક: ડૉ. નિર્મલકુમાર, ડેબેનગરી, મુંબઈ-૫; સંગમ: કિશોર કુરેશી ને સાલિક પોપરિયા કૃત રૂબાઈએનાં એવા જ બીજે નાનકડા સંમદ-પ્રકાશક: ગદમદદુસેનો છે. પોપરિયા-ભાવનગર, ૦-૧૨-૦૦; ગુજરાતી વાંચના ધોરણ મારેન્ડેસિટિટ રાજુમાયાર વ્યાકરણ (માગ ૧ લો)—લેખક: રામકૃષ્ણ આચાર્ય અને રવિલાલ અખંડ, પ્રકાશક: ઉપેન્દ્ર અખંડ, અમદાવાદ-૫, ૦-૧-૦૦; સ્ત્રી ને રસાહન-લેખક: સંતિકુમાર (જુહા) પંડ્યાનાં કલાસમયોને સંમદ-પ્રકાશક: અંતિ પ્રકાશન લિ., અમદાવાદ ૨૦-૦.

અનુચારી 'કુમાર'માં આમળાંના સારથત વિષે એ છપાયું છે. તેમાં (૧) બીજી રીતે 'અચારે' એ એ ન આમળાં આઈ શકાય ત્યારે સારથતથી ૨૦-૨૫ રહેશે ખાઈ શકાય; (૨) એક અમળાં ત્રણ નારં-ઓને તેણે વિદ્યામિન 'રી'ની ભાળતમાં આવે છે; (૩) વિદ્યામિન 'રી'ની આપણા ખોરાકમાં એ ભૂષણ હોય છે તે પૂરવા આમળાંની ઋતુમાં ૨૦-૨૫ આમળાંનું સરથત લઈએ તો સીરીસે ૨૨ માસ ચાલે તેટલું વિદ્યામિન 'રી' ગળા રહે, એવાં વિધાન કર્યાં છે.

એ વિષે જણાવવાનું છે આમળાંમાં વિદ્યામિન 'રી' અરખર ખળ ન હોય, પણ તેમાં ટીનીન પુષ્કળ છે. એટલે એનું આમળાં કરતાં વધુ ખાખાં સલાદકારક નથી તો ૨૦-૨૫ની તો વાત ન રી ? બીજું એ કે વિદ્યામિન 'રી' અને તેટલું ખાઓ, પણ સરીર માત્ર નર ૫૨૨ પ૨૨૨ ન વાપરી શકે છે ને વધારાનું ઝાડ ને મૂત્ર ચારડે નીકળી નીકળે છે, એટલે આર માસનું કે એક અઠવાડિયાનું 'રી' વિદ્યામિન રીસમાં સંધરી શકાઈ નથી. બધાં જલદીન્ય વિદ્યામિન માટે આ સાચું છે. તેમજ આમળાં વિદ્યામિન નેવાં કે 'એ, હી અને ફે' સરીરમાં લાળા વખત સુધી ચાલે તેટલાં બંદારી શકાય છે.

આપણા ખોરાકમાં વિદ્યામિન 'રી' એટલું હોય છે, પણ બહુ એટલું નહિ. લીલાં અને લાલ મરચાંમાં, ખાંદેલા બટાયામાં, લીલાં શાકભાજીમાં, જમરૂખ, ઘોર, પાકી કેરી વગેરે ફળોમાં, કંકાડાં વગેરે

આકામાં 'રી' વિદ્યામિન હોય છે. રાંધ્યા પછી પણ, જે રાંધ્યામાં ચોડાન વધારાનો હોય, ચા બાફીને પાણી ફેંકી ન દેવાઈ હોય, તળી-તળીને સાવ ચૂકાં સાક બનાવી દેવાતાં ન હોય તો, 'રી' વિદ્યામિન-નો ઠીક ભાગ જળવાઈ રહે છે. એટલે એમ કહી શાય કે આપણા ખોરાકમાં 'રી' વિદ્યામિન એટલું હશે, પણ અમરાની મૂકે તેવું એટલું નથી. આપણે ત્યાં જમરૂખ ખૂબ અને સરતાં વેચાય છે. એમાં 'રી' વિદ્યામિન નારંગી કરતાં ટોડું હોય છે. જમરૂખનો વાચ છે તે કરતાં વધારે ઉપયોગ કરવો ઘટે.

—જસભાઈ ન. પટેલ

હિંદી ગણિત પરિચય

હિંદી ગણિતના સમયથી ઇસોબર માસનું છેલ્લું અઠવાડિયું-નાતાલનું સપ્તાહ આપણા દેશમાં અનેક સંનેહોથી સંપાદિત બની રહેલું આનું છે. રાષ્ટ્રીય મહાસભાનું અધિવેશન એ દિવસોમાં બરાબર, નેએને એજે બીજે અનેક નાનીગોટી વિધિવિધ પરિવરો પોતાની એકાંકી બરડી. આને પણ એ અનેક પરિવરો આ દિવસોમાં બરાબર છે તેમાં દિંદી ગણિત પરિવર બરડાની દિંદી ગણિતવિધા (ઇન્ડિયન ડેકેડેન્સિવ સોસાયટી) આપણી વિજ્ઞાનવિધ્યકે ન્યૂની સંરેષ્ટ છે. તેના રીસ મહોત્સવ થોડાં વર્ષો પહેલાં જમરૂખો લેતાં. ઘણાં વર્ષોથી ગણિત એજે તે સંરેષ્ટનવત્ર (નર્નથ) પણ પ્રગટ કરે છે ને જનતામાં ગણિતજ્ઞાનને પ્રચાર કરવા શિક્ષણીય કાર્યમાં ગણિતનું ભૌતિક પણ કાંટે છે. એક ગણિતને દિંદી વિજ્ઞાન પરિવરમાં પણ એક જુદો વિભાગ આપ-

ધુળેડી

૨૧ મણુ વડ પટવાને દિવસે આવતો, હોહોહોત્સવના ન ઘોડ વાચ ૨૫ તહેવાર હોળીની માફક, વસંતોત્સવના આનંદપ્રદર્શન તરીકે જમવાય છે. તેની પો-રણિક કથા એવી છે કે પોતાના યુવ પ્રદ-દાને પ્રદાનમિલિ ઠોડાવવામાં નિષ્ફળ નિવ-દિશ્વર્યકશિપુની સુયનાથી તેની બહેન દેશ શકસરીએ પ્રદાનદાને છવતો ખાળી નૂકવા, તેને પોતાના ખોળામાં લઈકુટાશની-યાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે તે બંને ન બની ગઈ તે પ્રદાનદાને બીની આંધ પણ ન આવી. આ વાતની બીએ દિવસે સવારે (એટલે કે ધુળેડીને દિવસે) લોકોને બળુ યદ આ વાતની ખબર પડી આનંદ થયો અને એ આનંદના પ્રદર્શન તરીકે ખેડોટા ઉત્સવ કર્યો. વેપુલોએ તો સ્ત્રી-પુ-રુષને એક રાખ્યા વગર એકબીજા પર રંગ વસાડ્યો, સુલાલ છાંટ્યો અને જમ્યો કર્યો. પણ જ્યારે શકસરીએ આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેણી ખૂબ રોષે બરથા ને માથામાં પૂળ નાખી લીધી, એથી ન આ તહેવાર ધુળેડી તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો હોય એમ જણાય છે.

વળી આ દિવસે ગામડાંએમાં ગોઠા ઉત્સ-રાવવાને રિવાજ ને. ઠોડાંચેરો દુકાને દુકાને રંગને ખબર ને ઠોડાંચેરો ઉત્સવને છે ને પછી બધાએ વેદ્યો લઈકુટા પડે છે. આ

દિવસે સવારે કેટલાક રંગ વેઠા હોળી બળી નહીં ને રાત્રી રહે છે તે રાત્રીને પાપનાશક માનીને આખા સરિરે ઘોળે છે.

ખૂબ આનંદપ્રદર્શન તરીકે રંગવસાડવો, સુલાલ છાંટવો, ગાયનગાન વગેરે જમન કરવાં, આદિ નિરોધ વિધિમાં આને તો એટલા કુરિવાલે ને અનિષ્ટ પ્રથાઓ ધૂસી ગયાં છે કે કોઈ પણ સંસ્કારી માણસને તે તરફ સુખ ઉત્પન્ન થયા વગર રહે નહિ. એક-બીજા પર નહિ, પણ જતા આવતા અ-બધ્યા સદસરી પર કાલવચિત્ત્યક વસાડવો, ફરે તેવી ગળે લોકોને નીબલસ વતીન કરવો, એટલે જુઠાં રમવો અને જોસાન થવા સુધી ફર, ભાગ, ચાંલ, અડીશુ આ-દિનું સેવન કરવું વગેરે બરથા વસ્તુઓ આ દિવસે ખોટા પ્રમાણમાં ચાલે છે. હલકી પછેની કાપમાં તો સેવો વાનિદાર અવરથ સુધી અતિરેક ચાલે છે. હોળીને દિવસે સરક જુએકો આ દુરાચાર, આ દિવસે પરાજોડિએ પહેરે છે. બૂના જમનાં કેટલાકે ગામડાં-બોમાં તો લોકોને પક્ષ પાડીને પથરા, ઇટ, લાકડીઓ આદિથી મારામારી કરતા.

કંકાડી યાદ પછી અમળાં ઉત્સાદનર્થક વસંતઋતુને આનંદપૂર્વક જમનકારે વધા-વવાના અવધા આ ચલનના તહેવારને

આપણે તોફાન અને બીભત્સપણાના અ-શિષ્ટ આચરણ દ્વારા એ રીતે બગાડી મૂક્યાં છે તે એજ કોઈ પણ સંસ્કારી માણસને દુઃખ થયા વગર રહે નહિ. મૂળના સાંપ્રતિક રીત-રિવાજોમાં આને અનાર્થ ને અવેરિક રિવાજે પેસી મથા છે, તેનું કારણ એમ કહેવાય છે કે અનાર્થોના આર્થો સાથે સંસાર મથા પછી એ રિવાજોમાં સંડો પેડો. એ મથે તેમ હોય, પણ આજના આ રિવાજે તો કાટીને નેને શુદ્ધ અને સાંપ્રતિક સ્વરૂપ આપવું અત્યંત આપરક છે. આગામી, ગણવાન, જુઠાં અને આદિથી સમાપ્તિ ને અંત્યાર્થ માથ છે તે અટકાવની નહોતી. એ ગાટીની જમાન ફરી આજના સુશિક્ષિત અને વિચારસરિષ્ટ મનુષ્યને માથ છે. એ ખરાબ રિવાજોથી થોતે દૂર રહ્યા એટલે પોતાનું કંઈક પક્ષ થઈ એમ ન માનતાં તેમણે એ વસ્તુ અટકાવવાની શક્ય તેટલો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ગામડાં તથા સહેરની પોળોમાં એટલો સ્થાપી રમત-અમતની રોડાની દરીદ્રાઈ, જમનકારીને જેવા ધાર્મિક સમારંભો, મામસકાંઈ, કુરત સાથે સંપર્ક માનતાં પવેલોને આદિ કાંઈક થોડું ને આપણી ખિટી રહે તે નવી શક્તિએને યોગ્ય માને વળવાના બ્યાલક પ્રયત્નો માથ તે આ તહેવાર વધુ દીપી જોડે.

—માસમાસના તહેવાર-૨૫

પામાં આવેલો છે, છતાં આ સંસ્થા પોતાની પરિવર્તન અલગ કરે છે. તે અનુસાર તેની સોળમી બેઠક આ વખતે મદ્રાસમાં ગણી હતી. હિંદી ગણિતશાસ્ત્રીઓએ પોતાના દેશને એ વિષયમાં દુનિયાના દેશોમાં અગ્રેયતા અપાળ્યું છે. ભૂદા કાળમાં હિંદે વારંવાર આર્ય જેના પ્રખર ગણિતશાસ્ત્રી દુનિયાને આપેલા છે, અને આજની ગણિતની દુનિયામાં રામાનુજનનું નામ પ્રસિદ્ધ છે. પરિવર્તન કદાચ દેશમાં કરતાં આપણા અગ્રણી મુખ્ય સિદ્ધિ વેદાંતિક સર ચંદ્રશેખર રામને જાણીએ છતાં તે ગણિત માનવીના જીવનમાં અગત્યનો ભાગ લખે છે. માનવીને ગણિત વિના ચાલે જ નહિ. અજલજીમાં અજલ મણસ-ને પણ થોડું ગણિત તે આવરે છે. ગણિત આપણા જીવનનું હૃદય

છે તેની પ્રગતિ પર જ બીજાં વિજ્ઞાનો અવલોકે છે. અળખે રૂપિયાના અર્થે આપણે સાઈકલોટ્રોન ભેળાં ન કરી શકીએ. પરંતુ પ્રાચ્ય સાધનો વડે આપણે શુદ્ધ ગણિત તેમજ તેના પર અવલંબિત બીજા વિજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિઓમાં જરૂર સારો હિસ્સો આપી શકીએ.

પ્રમુખ તરીકેના પોતાના ભાષણમાં પ્રેક્ટિસર ડૉ. નારસિંમરાવે જણાવ્યું હતું કે દેશની વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિને ખાસ ગણિતમાં સાધેલી પ્રગતિ પરથી નીકળી શકે. ગણિતની મદદના સમન્વયના તેમજ અનેક ક્ષેત્રોમાં આધારો હતાં. આપણી યુનિવર્સિટીઓમાં ગણિતના વિષય શીખવા છે, પરંતુ ગણિતનો અભ્યાસક્રમ જરી પુરાણી થઈ ગયો છે. તેને સુધારવા માટે ખૂબ કરવાનું રહે છે.

આ માસ (ફેબ્રુઆરી) ઇતિહાસમાં

તા. ૨ આઈન્સ્ટાઈનની રાજધાની બુકોને જોડી સ્થપાયું. ૧૫૬૫
તા. ૩ ઓગેસ્ટે પહેલવહેલા હિંદુસ્તાનમાં આવી સૂરતે બંદરે હત્યા. ૧૬૦૮
તા. ૪ માલવીયજી અને ડૉ. એન. બેસન્ટના પ્રયાસથી બનારસ હિંદુ વિદ્યાપીઠની સ્થાપના. ૧૮૧૫
તા. ૬ ફે. ગોતીલાલનહેરવું અવસાન. ૧૮૩૧
તા. ૧૨ ઇંગ્લેંડમાં આચાર્ય ચાલ્સરે રોબર્ટ હાવિન્સનો જન્મ. ૧૮૦૬
તા. ૧૭ હિંદી પ્રભુએ જલિયાવાલા બાગ પાંચ લાખ ખરીદી. ૧૯૨૦; કાંતિવાર માસુદે મળવતે ક્રૂરનું અવસાન. ૧૮૮૩
તા. ૨૫ કવિ નીલકંઠનું અવસાન. ૧૮૮૬
તા. ૨૬ ૧૯૫૦ના બળવાની શરૂઆત
તા. ૨૮ ફ્લકયા, મદ્રાસ તથા મુંબઈમાં ટલીફોન દાખલ થયા. ૧૮૮૨

જાણ પ્રેરણા મેળવીતેઆલોહારની ગવર્નમેન્ટ કોલેજમાંથી એમ. એ.માં પહેલા આવ્યા.
બપુપણથી જ કવિતાનો છંદ લાગેલા હોવાથી વખતોવખત મુસાએશમાં ન્તા. અને અરબી તથા ફારસી પરના પ્રજ્ઞવને લઈ કાવ્યમાં સુચારતા આપણાની હથેલી તેમજ બેસી બઈ હતી. એ અરસાના ધણી ભગતા કવિએ માફક તેમજ પછી પોતાનાં કાવ્યો સુધારવા માટે નિઃશયના કરતાં મદદાકિ 'દાગ'ને મોકલવા માટેલાં. 'દાગે' તેમની અસાધારણ શક્તિ પિછાની લઈથોડા વખતમાં જ તેમને લખી નાખ્યું તે કાગમાં કાવ્યો સુધારવાં પડે એમાં નથી હોતાં.

બાળને વસા થઈ એમણે મુસાએશમાં ભાગ લઈ 'નાલકે એયીમ' (અનાધનો નિધારસ) ગાયું ત્યારથી એમની શક્તિ વહેલી થઈ, અને જીવનભરમાં તેમણે હિંદના અગ્રેય કવિનું સ્થાન મેળવ્યું. ૧૯૨૬માં 'દિમાલા' પ્રકટ કરી એમણે જમલરમાં નામના મેળવી. અને પોતાની રાજાનીથી કહી ભાષાને પ્રબળ થઈ આપી અગ્રાક કયારેય નહોતી એટલી સમૃદ્ધ તેને બનાવી.

ધૂરોપથી પાછા ફરતાં એમની રાધુવાદી દષ્ટિ પલટાઈ. 'દિમાલા', 'હમારા દેશ', 'નવા શિવાલ' વગેરેમાં રાધુવીપતાની રાજ્ય પદોના તથા રાજ્યની દ્રષ્ટિથી દેશના અગ્રેય ગણે પેરી અસર કરી. અને જમલરના ક્ષેત્રમાં એને પરપર સંદાનુભૂતિ મેળવી. સંગઠિતબનીકર્યાના સાધવાની બાંધોધારી. 'સારે જહાંસે અચ્છા દિવેરતો દમારા'ના એ ગાયકે 'પ્રેરણા'ને હેઠળ વતન દે સારા જહાં દમારા' ગાયું; અને 'પાન ઇસ્તામિગ્રમ' નો કંઠો કીમતી 'પાકિસ્તાન'ની આખી યજન-વળ કપાકી તેના એ પ્રમુખ પુરસ્કારો બન્યા, પછી આ દેશમાં બહુ ન ટક્યો.

પત્નીના મરણના આધારે તેમોના વિચારોમાં ફરી એક આવ્યો. સઘળી સંકુલ શીમાઓ એમની એ માનવતાના નૈતિક ને સાર્વત્રિક સમન્વયના ન્યોતિધર બન્યા ને એમિતાનાનીશી ભિગારીઓની ૧૯૩૮ની ૨૧મી એપ્રિલે બદિરતનશીન થયા.

આ માસની વ્યક્તિચિત્રો
ડૉ. સર મહમ્મદ ઇકબાલ
'સારે જહાંસે અચ્છા, દિવેરતો દમારા' ના કાવ્યથી હિંદખ્યાત થયેલા ગાયક ડૉ. સર મહમ્મદ ઇકબાલનો જન્મ ફારમીયાના હિંદ સમુદાયમાંથી બેસી આવેલા, મધ્યમ વર્ગના ધર્મચુરત સૂફી મુસ્લિમ કુટુંબમાં ૧૮૭૩ની ૨૨મી ફેબ્રુઆરીએ સિવાલકાદ કુશકે થયેલો. મકતબ ને અંગ્રેજ શાળામાં શિક્ષણ મેળવી રસાયણ મિશન કોલેજમાં મહાન પોસ્ટગ્રાજ્યુવેટના સૈયદ મીર હસનની

થોડા વખત આરિયેનલ કોલેજમાં ઇતિહાસ અને તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રાકૃષ્ટ તરીકે કામ કરી ૧૯૦૫ના ૨૪ સપ્ટેમ્બરે ઇંગ્લેંડ ગયા. ત્યાં દિવસરૂઢી સાથે જ એમણે કાવ્યકાંતો અભ્યાસ કર્યો ને થોડા વખત લેડન યુનિવર્સિટીમાં આરબીના અધ્યાપક તરીકે પણ કામ કર્યું. શરૂઆતના પ્રવાસો બાદ ફરતાં તે જહાંરમાં ૧૯૦૬માં પ્રકાશ્યા. એજીએને દિમાયતે ઇસ્લામના વાર્ષિક મેળાવામાં મિત્રોના ક-

આ માસનો પ્રમુખ-ચિરોષ : અંગ્રેજોનું હિંદમાં આગમન :

હિંદની અદ્યત્ત ધન હેતવથી આકર્ષી યુરોપની પ્રભુઓએ આજની ૨૦૦ વર્ષ પહેલાં હિંદ પહોંચવાનો દ્રઢ જનમાર્ગ શોધી માંડવાના ને પ્રયત્નો શરૂ કર્યા તેમાં સૌ પહેલા કાવ્યા યુરોપીઓ; પછી આવ્યા ઇસ્લા. તેમને હિંદનો ભાગ ખરીદી પરદેશ વેચવાના, વેપારમાં મળવજા ધન કમાતા નેઈ અંગ્રેજોને પણ હિંદ સાથે વેપાર શરૂ કરવાની ઇચ્છા. એ જોઈએ તોમણે ઇંગ્લેંડમાં ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની સ્થાપના કરી અને 'દેહરા' નામનું પહેલું અંગ્રેજ વહાણ ઇંગ્લેંડથી હિંદ આવવા નીકળ્યું. તે ઈ. ૧૬૦૦ના ફેબ્રુઆરીની ૩૦એ હિંદના તે વખતના પીઠતા સુરત બંદરે પહોંચ્યું. જનમાર્ગે હિંદ આવી હિંદની ભૂમિ પર પ્રથમ પગ મૂકનાર અંગ્રેજ હતો એ જહાજનો કપ્તાન કોર્નિસ. તેણે આગા પહેલો પોતાના રામ નેમ્સને કાગલ હિંદના બાદસાદ જહાંનીરેને આપ્યા. તે વખતે કોને કંપનના સરખી પણ હતી કે 'હબ્બે' માઈલથી વેપાર કરવાને આવેલી પથિયની અર્ધસંસ્કૃત ને પ્રબળો એ પ્રતિનિધિ ધૂણીએ પછી બાદસાદ જહાંનીરે આગ વેપાર કરવા રેવાની વિનવિ કરી રહ્યો હતો તે જ પ્રબળો વંદાજી હિંદ પર સ્થાપ્યો જગાવી લગભગ દોઢ સદી મુખી એમણી રાજ્ય કરી ર

७७ (द्विपुष्पारी १६१०)

22239
 5.7.50
 1950

... 22239-5.7.50 (2) 1950
 ... 22239-5.7.50 (1) 1950
 ... 22239-5.7.50 (1) 1950

કોઈ જંગલમાં એક સિંહ રહેતો હતો. તે એટલો જબરો હતો કે એનાથી બીજાં બધાં પશુઓ બીને નાસતાં. પોતાના ભક્ષણ માટે એ દરરોજ કેટલાંયે જનાવરોને મારી નાંખતો.

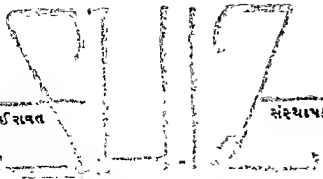
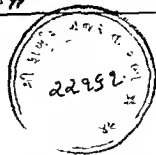
ધીમેધીમે પશુઓની સંખ્યા એટલી ઓછી થવા માંડી કે બધાં ગભરાયાં. શું કરવું તેનો વિચાર કરવા સૌએ ભેગાં મળી એક મોટી સભા બોલાવી. ત્યાં એમ કયું કે બધાંએ વારા-ફરતી સિંહરાજને પોતાનો ભોગ આપવા જવું, કે જોથી આમ સામટું તુકસાન થતું અટકે.

થોડાંએકે પશુઓ વનરાજ પાસે આ નિશ્ચય જણાવવા ગયાં. સૌના ત્રતી એક ડાહ્ય

આજનાં સ્વપ્નશિદ્ધી આગકોને તેમની જિજ્ઞાસાને મેરતું વાચન આપો તે એઓ આવતી કાલનાં દેશશિદ્ધી નાગરિકો બનશે.

એ વાચનની શરૂઆત શ્રી હંસાબહેન મહેતા દ્વારા 'બાલચારીવલિ' થી કરી. એ પુસ્તકની આ પાંચમી આવૃત્તિ છે એ જ એની સિદ્ધિપ્રિયતાની સાબિતી છે. ઉપર આલેખિત નમૂનો આપ્યો છે તેવાં મોટાં બીજાંમાં સચિત્ર પાના, ચાર રંગીન ચિત્રો, પાંદું પૂરું, કિંમત માત્ર રૂપિયા પાંચના વગેરેનાં આના અલગ. કુમાર મર્ચન્ટાઇલ લિમિટેડ - ૧૪૫૨ ૨ થુર - અમદાવાદ

भा. वि. रा. वि. रा.

संस्थापक - रविशंकर रावण पृष्ठ २७ - अंक ३ भा. वि. रा. वि. रा. - अंक ३१५

કનુ દેસાઈની કહાવાણી

શ્રી કનુ દેસાઈની કહાવાણીઓ એક સુખદાનકારી નવલકથા છે. આવી જ કહાની બિશિષ્ટતા રચનાત્મક અને પ્રિયવાની છે. એ બિશિષ્ટતા શ્રી કનુ દેસાઈની કહાવાણી સદૃશ્ય ઓળખીને રહેલી છે. આજ-સમયે કોઈનાં મનમાં આવી જાય તો તેને કહાવાણીમાંથી કોઈ એક કહાવાણી પસંદ કરીને તેને આજનાં સમાજમાં લખી શકાય. આજનાં સમાજમાં આવી જાય તો તેને કહાવાણીમાંથી કોઈ એક કહાવાણી પસંદ કરીને તેને આજનાં સમાજમાં લખી શકાય.

દાંત કઢાવશો નહિ

- જ દાંતનું દર્દ, દુઃખતા દાંત તથા પાથોરીઆ મટાડે છે.
- જ મોંની ખરાબ વાસ દૂર કરે છે.
- જ પેશાંમાંથી નીકળતું લોહી બંધ કરે છે.
- જ જંતુવિનાશક, ખુશબોદાર તથા સ્વાદિષ્ટ છે.

સેન્ટોન

દાંત સાફ કરવા રાજ વાપરો.

ચિત્રો

વસંત (નવાની આલેખન) પૃષ્ઠ
કનુ દેસાઈની કળાની જાનગી કનુ દેસાઈ પૂજાની પાછળ
બીનકાર પરશુરામ [મુખલ કલમ] મુખચિત્રની પાછળ
કામજીનો કાગ ચિત્રકાર ચન્દ્રમાનંદ ત્રિવેદી નિરંગી મુખચિત્ર
કોટામાફી હરીફાઈનું પરિણામ પાછલા પૂજામાં
મુખપસ્ટિની શોભનચંદ્રણી (નવાની કલા) ૯૮

કાવ્યો

દિગ્વિજય પ્રભાસ રાવળ ૭૬
—ને એ જ હું? રાજેન્દ્ર સાહ ૭૯
નદી નિરંજન ભગત ૭૬
રાવળ 'સરોઈ' ૭૯
દીવડી અને દાવાનળ નવાનંદ ડવે ૭૯

અવિન

રોમેલ અરોહ હર્ષ ૮૦
બાંધ ગરિયાં (આપકથા—૩) ચન્દ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા ૮૫

વાર્તા

લાલ ભટ્ટમર (નૈન રસેલ ફર્ન) અરોહ હર્ષ ૮૩
સડકનો પાથર (કોટાર સોહાગલ) શાન્તિકુમાર કહિયા ૮૮

લેખો

સંવત્સર પ્રતિપદા—ચૂડી પડવો [માસમાસના તહેવારો-૧૬] ૯૬
કોઠી [આપણી વનરપતિ—૩૧] નવેતીલાલ દેવશંકર મોઝા ૯૦
આલિપ્તિષ્ઠ રમતો રમણલાલ નાગરજી મહેતા ૯૧
અપભ્રંશ સાહિત્યનું માધુર્ય ભોગીલાલ રસરા ૯૩
સ્કંભનીયની સરસ્વતી યશોભર નર્સેડ કેતા ૯૫
નિહલ [શિનિદા છવનમાં વિજ્ઞાન—૩૫] રાહ ૯૯

વિભાગો

કોટામાફી હરીફાઈનું પરિણામ શીલામ વાઢ ૯૭
અચ્ચોસ વર્ષ પહેલાં ૧૦૧
પત્રમિત્ર વિભાગ ૧૦૨
ટિફ્ટિ-સંગ્રહ [૮] ૧૦૭
આ માસ છતિદાસમાં [વ્યક્તિવિશેષ : વિવિધ મૌરિસ] ૧૧૦
આધુકરી [ડૉ. સમ્યક્દાનંદ સિંદા, આંડ-સાકર, વનાજા માટે] ૧૧૧
કલકલિયો [માસમાસનાં પેખી-૫૦] ૧૧૧
ઉલ્લુ પાનું ૧૧૪

કુમાર કાર્યાલય સિમિટી તરફથી તેમજ, શ્રદ્ધ અને પ્રકાશક : બચ્ચાઈ પિપટલાઈ રાવત
શ્રદ્ધ પ્રકાશનસ્થાન. કુમાર પ્રિન્ટરી, કુમાર કાર્યાલય લિ., ૧૪૫૪ રાયપુર, અમદાવાદ.
વાર્ષિક લગભગ ૩૦. જાણ પરિદેશમાં. દા. અથવા પરિવિગ. કુલક વલ્લભાચાર આના.
કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો, ચિત્રો અને કોટા કોપીરાઈટથી રક્ષિત છે

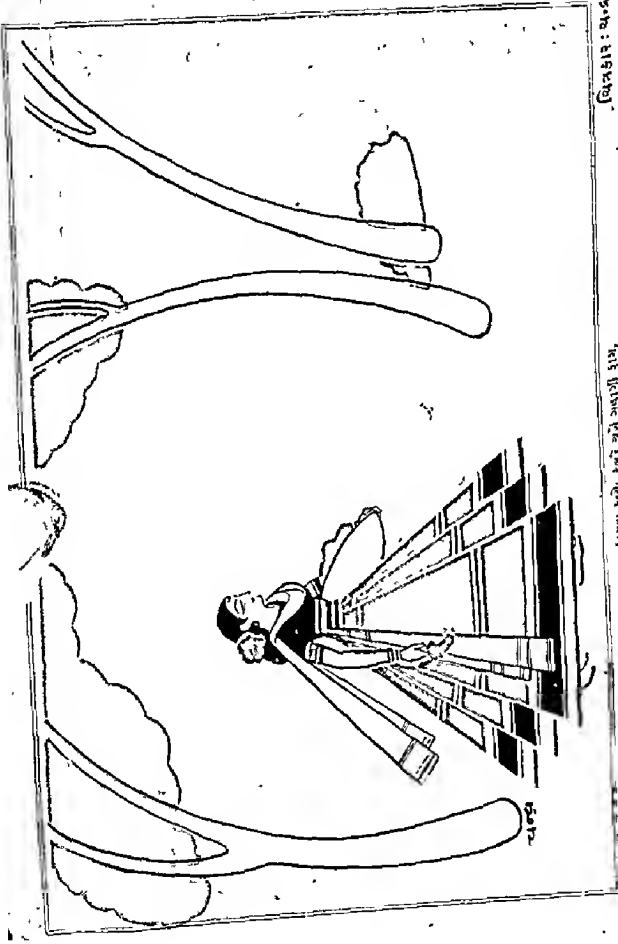
[illegible]

બીનકાર પરશુરામ (મુખ્ય કવચનું એક સાંકળિય તરંગીર-આકે મન)

‘કુમાર’માં આવતાં ચિત્રોની કલા વિશે થકા વાચકો આમને જાણ છે. ધણાને તે રોચક જાણે છે; અમુક તેમાં સમાવેશ ન પડવા વિશે પણ જાણે છે. સમી મનોરમની શૈલીની કે બોલબોલ સરજનાવાળી જ કલાઓ આપણી આજ ટુવાએમી દોવાળી કલાની વિવિધ લક્ષ્યાની અગત્યના મુદ્દેલી લાગે તે રવાઆવિક છે. આથી જ આમે કલાનાં વિવિધ રસરોપો—ચિત્ર, સિદ્ધિ, રંગાવચ, ફોટોગ્રાફી, સુરોમન આદિનો તથા તેની તત્ત્વાવિષ્ઠ શૈલીઓ, પદ્ધતિઓ, કલ્પો આદિનો પરિચય આપવાનો ચલ્ન કરીએ છીએ.

ફર આપેલું બીનકાર પરશુરામનું ચિત્ર સત્તરમી સદીની મરાઠાવચમાં આપણે જ્યાં મુખ્ય કલ્પના તરંગીર-આકેબનનો નમૂનો છે એ કાળની વિચિત્રતાની ચોક્કસાઈ અને આકેબનની શૈલીવચ માટે મુખ્ય કલ્પના લખીલી છે, અને એ કલ્પનું રંગાવચ રંગચિત્ર જોતાં તેની પ્રવાહી રેખાવચ તથા મુઝાવચ રંગાવચની મનોરમતાની પ્રતીતિ જાણે છે. ‘બીનકાર’ જદાંનીરસાળીના નામથી પ્રખ્યાત થયેલો આ પરશુરામ જદાંનીરનો જદ નામથી બીનકાર રંગો. તેની આ તરંગીર પરથી આપણને તેના મુકાલી કલ્પ સાંકળિકતા કપરાત એ કાળની વેરામવા ને વાલિકનો પરિચય જાણે છે એ પણ આ ચિત્રનું એક સચિરોપદતાવચ મુકાળ છે. દ્વિતી તરંગીર-આકેબનના ચુનેદા નમૂના તરંગીર આમે એ ચિત્ર લખીલીના લાલિય મુકાલિયમાં મેળા કલ્પાન તરંગીર રંગાવચ છે.

ପ୍ରାୟଶଃ : ୩୦୫

ଝାମ୍ବୁ ହେବା ଝୁଲୁ ଝୁଲୁ ଝୁଲୁ ଝୁଲୁ,

ଝୁଲୁ ଝୁଲୁ ଝୁଲୁ ଝୁଲୁ ଝୁଲୁ ଝୁଲୁ,

ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ,

ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ - ୫୦

ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ ଝାମ୍ବୁ

ગિય. ;
આ-અશ્વમેધાશ્વતથી ચતુર્દિઃ
જયેષ્ઠાની હલધુંત. હેપા;
સૌ લક્ષણો શોભનપુકત, શુભ,
અંગાંગ કેરી આવદાત રેપા!

પુર-પ્રહારે ઉડતી ધરા-રજઃ
ધરા ઉડાવે કર બર્ધ નાણે!
સિદ્ધાસન સ્વર્ગનું હરત-આગણું!
સુપુરુષ વીઝેઃ યનકંતે પ્રાણે!

તેમાર સેના ચતુરંગિણી ઉભી,
શસ્ત્રો અંધે, અંગલ તૂરી આસ્વને,
ધ્વને વિશાળા દિલચાલ સૈન્યની,
સંમુદ સું પૂનમં વેળ પ્રાંગણે!

અહોં, યતુ આપુ તણું સુ-દર્શન!
અશોઃઉગી દિગ્વિજયની શુભ લક્ષણ!

અંભારામ

—ને એ જ તું?

ગિય.

એ તું જ? જેની

હથેલિ તો નાગરવેલ કેરા
કોણેલ કોઈ નવ પશું જેની
સ્પર્શી હતી શીતલ લાલિમા ભરી.

ને એ જ તું?—

જે કાંટાળો લહું આ શતશત, સહથી વીંધનારો યુવેર !!

એ તું જ? જેની

વાણીમહી સંગીત કિન્નરી મેં
માણ્યું હતું (યુગ્મરતો વહો ધ્વનિ
તરંગ-આટલ અંતર શાન્તિમાં).

ને એ જ તું?—

જેના ગર્જત ગોને નિગિલ સકલ કોલાહલે વ્યથ કીધું !!

એ તું જ? જેની

દગો સુધા વર્ષની પૂર્ણચંદ્રની,
અંધારને યે મળી જેની શુભતા;
સમગ્રિને અંતર, ગૂઢ સંમુદા.

ને એ જ તું?—

જે વિદ્યુત શી અગ્નિ બ્રમણ્યમહી કરે સર્વ કે લગ્નમસાત !!

અનેન્દ શાહ

કહું?...કહું તો લાગું!
એકે નદીનાં વહેણ વહે જે યાગ્ય

એકે ચહે પોતાંગય યાતું
પાછા જૈ, ગિરિગાગરમાં;
એક ચહે અંતે લય યાતું
આગળ જૈ દૂર સાગરમાં;
અંતે ન આડી આવે એને પાળું!—કહું!

ગંગાગંગના સધળી દીડી,
નદિયું, લાગલગર સહી;
એક નદી આ નવની દીડી,
પાતું જેનો પાર નહો!
(તોય) પ્રીતે એની પાગલતા પર રાગું!—કહું
નિરંજન ભગત

રાવળ*

પ્રસ્તી.

કરાળ તવ કોતરો પયરિયાળ પંથે હસે,
બિલીપથુ અશબ્દ હારમ પડધાય ચારે દિશે;
અશોર ધન ઘોર જેગ નલ મમ્ય તોળાઈ રૂઢે
ભયંકર અવાજ તેમ અણુઉચ્ચર્યો ગીનમાં
પ્રચંડ સિંહત્રાડથી વ અદકો ભરે બે ઉરે.

તરે વળગી રાગિઓ તરુની શું રહી છપવી
જતાવતી ન તેથી ગૂઢ સરજે કુશંકા કુડી.
ચરે સરિત! ચેતદાત જલવાહિની તું છતાં
લયાનક વિલાપ એ જ તવ આતમકેરી મુડી?

જુલું હું આહ કેગ? એ જ જલવાહિનીના-તરે
તૂપા નિગ નિવારતા અનુપ કેસરીસિંહ છે:
અધોર તરુનુંથી વિપ્રમ ખીણુ ને ટેકરા-
ભરેલ ભર ગીરમાં જ જન સિંહ જેવા વસો.
ભયંકર નિવાસમાં જ લપચટ સન્નય છે.
સરોહ.

* રાવળ-સોરાખૂમાં ગીરના જંગલની એક નદી છે.

દીવડી અને દાવાનળ

જ્વલણ.

ખંડના એક-અણુ મહો કોટિયે તેજ ટીપું અને વાટ ઝીણી,
એકની ન્યોતને પકડમાં એકલે વાણુસદરી ય કે' સત્ત્વદીપ્તિ:
દિપ્ત એ દ્રવણી ન્યોત ધારણ કરે રૂપ દાવાગિનિનું ન્યાં પ્રચંડ,
એ જ એ અગ્નિ અણુનોતર્યો આવીને સામદ, દહન રાખે અખંડ!

જયપ્રસાદ

ગુપ્ત (૧૯૫૦) ૫૬

એનાં સૌથી ને યુદ્ધ-કોષેલિયતાનાં મોક્ષદ વખાણ
આને પુદ એના રાત્ર-એના પતિએ કરે છે
હિમત : અસરકારક હથે

રો

મેલ ! આજથી આરમે એકદા દાયકા પર આ જર્મન
એના પતિના નામે જગત પર નીચે નહીં છાઈ રીપું હતું. ખુદ બ્રિટિશ
સેનિકા પર પણ એ નામે એની ધુરથી નાખેલી કે એ નહાઈથી
એમને મુશ્કેલી દરાવવાને સરસોના પતિ આંકિનસેએ સર્વ સેનિકા એજ
આ આસા પરિવર્તન બદલાર પાડેલા પરચેલો

રોમેલની આરહી બધી નાનાના, આરહી બધા વધાવનું કારણ
એ કે એ પ્રતિબિંબ એનાની તે એ અવગણ હતો ન, પણ એની
સાચો માથ એ બેલદિલ તેમજ સમ્યારિચરણ પણ હતો. દારૂતમક
વધેના અવસરની એ મુખ હતો અને એનાની સંપ્રદાયનો નહોતો.

ગુરૂર છતાં બહુલ સંવેદન એ એનાની સામે રોલિલના એજ
એકલા છતાં આદિકામાં કે મોર્મોન્ડી મુકશે એના સાગનામાં બેરેલો
બાપે કોઈ બ્રિટિશ કે અન્યરેશીય સેનિકા કરો એ એની કામિયવત
કરતાં યે વધુ એની એપરિશી પર મુગ્ધ ન હોય. તાબેતરમાં જ બ્રિટે-
રિનર કેમકે વધે એના પર બહાર પારેલા પુરતરના એના સાચા
સેનિકા જી-સાના, હારાવાના ને એસદિલના અંદર પ્રસંગે આપેલા
છે એનાના એકદા એ નીચે આપેલા છે.

૧૯૪૨નો વહન મહિનો હતો. આફ્રિકાના રણપ્રદેશમાં જનરલ
આફ્રિકાની સરહદો નીચેના "રેક્ટે આર્મી" અને રોમેલની સર-
હારી નીચેના "પાસર આર્મી" વચ્ચે યુદ્ધ આગવું હતું. એ યુદ્ધમાં
કપર્યુજ બ્રિટેરિયર લગના નેટલ નીચેની બ્રિટિશ હુકમી હતી.
હુકમીના સધળા સેનિકાને તેમના નેતા સાથે કેદ પડકરમાં આવ્યા.

કેટલીએની એ કારા જનરલ રાફેલે આગત વધી રહી હતી છતાં પાછળ
બ્રિટિશ તેમજની અંદરના આદર રહી હતી. રોમેલના નેચે બ્રિટેરિયર
(એ વધુતના કેન્દ્ર) વધને તેમના આર બંધ કરાવવા કહ્યું, જ્યારે
થોડે તબક્કાની વાવવા નીચે રાફેલે થવાની ના પાડી. આ બંને રકરક
આલી રહી હતી ત્યાં રોમેલ પોતે ફોક્સ-બેનમાં આવી પહોંચેલો.
એને રકરકનું કારણ પૂછી તેણે અને પછી પોતાના આસરને કહી
રૂપ: "નજો, એ બ્રિટિશ જનરલે કહી રા કે તબક્કાની હુકમને તામે
થવાની કથી જરૂર નથી."

હિરકરે એક વાર પડકારેલી આવી એ બ્રિટિશ કમાન્ડો હુકમીને
ચોનાને મોંચે પકડેલી દેવાને હુકમ મોકળો રોમેલે એ હુકમ વાંચીને
ત્યાં ને ત્યાં ને આવી નાખ્યા. નેક આ ગેરસરતની સત્ત્વ હરકરી
દાયદા પ્રમાણે બહુ ન આકરી હોય છે.

એજર પીરર એવિસ રોમેલ માટે તખ્તું છે: "એની વિપુલ
સાક્ષિના કહેલું યુદ્ધ છતવામાં બજાવાને રહેલો, અને છતાં, થણા
હોકા ધારતા હતા એમ એ પુરિયન યુદ્ધવંતની પેઢાસ નહોતો" અને
એ સાચું છે. પુરિયન લરકી તેમજવાણા કુટુંબને બંધેલ અર્બિન
આરોએનો જનમ પુરુષેનું એક શિશુને ત્યાં થયેલો. એક અર્બેન
એ એ પણ રુદરૂઝમાં સિસિા છે. પહેલા મહાયુદ્ધમાં વિગાની
તરીકે ફ્રાન્સ બાળવી ગુરોહા એના એક આદર મેંડેલિયના પરિજીએ
અપરિચરના કોમળી રહો છે, જ્યારે બીજે બાઈ કોમ્પેન્સ-ગરક છે.
રોમેલના હાથે પરાજય પામનાર હોઈ એવેલ એવેલે પણ એની
પ્રસાસ કરેલી છે, ને વરથી જણાય છે કે રોમેલ કેવો અદ્યુન

ક્ર રોમેલ

એનાની હતો. વધેલે લખ્યું છે: "એ બંધે જીવ્ય સેનિકા શિસા
પરમેશો નહિ હોય, પરંતુ યુદ્ધનીતિને વધુ વધાની રવધે રણુ કે
ધરાવતો હતો અને આપણે આપણી જાતને કલાચ એકદા નરી જાસ
માનવી એકેએ કે ધરીવ્યવનું સંવાસન રોમેલને નહિ પણ હિટલરને
હાય હતું ને યુદ્ધમંચાલનમાં એની સલાહ લેવામાં નહોતી આવી."

રોમેલને પણ વેવેલને માટે બહુ લશી આદિપ્રાપ હતો, એ એને
સર્વોચ્ચ કક્ષાને સેનાપતિ ગણ્યો, અને વેવેલ તે એની અદ્યુતવા
પર મુગ્ધ હતો. આફ્રિકાના રણપ્રદેશમાં રોમેલે ચોતાને આપેલા
પરાજય હવર એ બેલદિલો પૂરક એકદાર કરે છે કે "I had not
reckoned on a Rommel."

અર્બિન રોમેલની સ. ૧૯૧૭માં સંવામાં જોડાશે. પહેલા મદા-
યુદ્ધ સમયે એની કગર ગાત રક વધી હતી. પણ એ યુદ્ધમાં પાચલ
હુકમીમાં થોડા ન સમયમાં એણે પાછી જવાની રીપું અને યુદ્ધ રક
થવાના છ મહિનાની અંદર તે જર્મન સેનિકાને તેમની બદલારી
માટે આપાતો. "આર્મી ફ્રાન્સ" તેણે મેળવ્યો.

પરંતુ સેનિકા તરીકેની રાક્ષિ અને પુરિને સાચો પરિચય તે
ફ્રાન્સિયાને છોડીમાં આદ્યન-એકેમરે રહીને હુકમાં એણે જતાલો.
એની આરે કોઈ આવી રક તેગ નહોતું. દુરાઈ જવાની રીપું અને યુદ્ધ રક
ન હોય એ રીતે તે વારંવાર એમના પર વહી પડતો. એ વખતે એ
એના નામની અંદરે કિયદંતિઓ રાઈ થઈ ગયેલી; અને વધે કહ્યું
છે તેમ, ડિવિજનના આફસરો એ વખતે કહેતા: "અર્મી રોમેલ ત્યાં
જ યુદ્ધમેદરે (Where Rommel is the front is!)"

રાક્ષિચાર અને વેસાઈની સંધિ આ પછુ અમે જર્મનના
સેનિકા તે સેન્ય વિના બીજું કું પડકાર કરે કે વેસાઈની સંધિએ જર્મ-
નીને ૧૯૪૦ લરકરી અફસરો કાઢવા તખ્તવા દેવાની દૂર આપેલી
તેમના એક રોમેલ પણ હતો. રાક્ષિચારમાં તેણે સામગ્રીન પડકાર
કહેવું એક સ. ૧૯૧૬માં તેની સાથે લગ્ન થી એકાદી તેની પત્ની
સાથે તે રીડીય, પવંતારોહલુ થવા તરવાનો આદેશ આપ્યો. તે
આસપ વેણ ને કોઈ પુરુષક વાંચના હોય તે તે પણ અવધુકપણે
યુદ્ધનું ન હોય આગ છતાં, નમરિય યુદ્ધમાં જિતરેલો અને એની
જ રીતે બીજા મહાયુદ્ધ માટે ચોતાને તૈયાર કરી રહેલો આ આદમી
કહેવું આર્બિન દેવો. યુદ્ધને તે અર્બિન ને પાશવતા થવું ચણ્યો.
આ કલાચ વડેતેજાવાપાત લાગરો, પણ એ હુકમીન છે. રોમેલે હુકમે
એક પ્રધા તરીકે જ નીકારેલો, નહિ કે અન્ય કશા કહેવો.

વર્ષો નીચે થયા. જર્મનીમાં હિટલર સત્તા પર આવ્યો. રોમેલને
હિટલર તરફ માન હતું, પણ તેની નાગી ટોળણ પ્રત્યે નહિ. હિટલર-
કુમાર-લગમાં શિરેત આખવા માટે તે એની સાથે જોડાશે ત્યારે
તેર તેર વધેની કુમળી વચવા કુમારોને "નાના રોમેલિયનો" જના-
વવાના એના નેતા બાલકુર ફોન મિરાકના થવાનો સામે તે કમકી
પણ પડેલો. પાચલ યુદ્ધવંતિ પર રોમેલે લખ્યું એક-યુગ્મક
હિટલરના વાંચવામાં આવતાં છે સ. ૧૯૩૭માં સુરેટન-કે વરથી
કેવ વખતે હિટલરે તેને ચોતાની સાથેની રક્ષા હુકમીને સેનાપતિ
જનાવ્યો. હિટલર સાથે તેઓ આ પહેલવહેલો જ નિકરોનો સંપર્ક.

ત્યાર બાદ બીજે વર્ષે હિંદવરે પ્રાંતમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે પશુ મૃત્યુ તરીકે રોમેલને એ જ દરજ્જે સોંપવામાં આવ્યો. યુદ્ધ શરૂ થયું ત્યારે તો રોમેલ હિંદવરના વડા મથકનો મેજર જનરલ અને હિંદવરની સલામતી માટે જવાબદાર બન્યા જાની ગયા હતા.

યુદ્ધ શરૂ થયું એટલે હિંદવરના વડા મથક પરની સ્થિતિ અને સલામતી રોમેલને અસહ્ય લાગવા માંડી અને પોતાનો યુદ્ધમેરુત્યા પર જવા દેવાની માગણી એણે મૂકી. હિંદવરે એ માન્ય રાખી અને ઇ. સ. ૧૯૪૦ના મેની ૧૦મીએ રોમેલની સાલમતી પાંચસર દુકડીએ બેલિથગમની સરહદ સોંપી. ત્યાર પછીનાં, ફાંસના પતન સુધીનાં એ પાંચ બર્ષેક અઠવાડિયાં ગયાં તેમાં બીજુ કંઈ દુકડીએ રોમેલની દુકડી જેટલું લેખમ નહોતું એટલું, નહોતી એટલી બદાદુરી જતાની કે ન તો એટલી ઝડપ. બેલિથગમે તરફથી સત્તર ગના રહેણાં તો પમારા સામે પણ કેડ સમાણા પાળીમા ગ્રામા રહીને સરકરી ઈન્જનેરોને મધ્યજ નદી પર પુલ બિંબા કરવામાં મદદ માત્ર રોમેલ જ આપી શકે. એની દુકડી 'બલિયા દુકડી' તરીકે આજ-પાતી, તરત એણે રોન્ડ વૅલરી કબજે કર્યું અને ત્યારબાદ ચાર રૅન્જ એડમિરલસ સાથે ૩૦,૦૦૦ યુદ્ધકેળીઓ સહિત રોમ્યુંમાં સીધુ.

ત્યાં આફ્રિકામાં ધર્માલિખન સેનાપતિ માટ્રી આનીના સૈન્યે જનરલ વૅલેક્ષના હાથે હાર ખાધી હોવાના સમાચાર આવતાં રોમેલને ઇ. સ. ૧૯૪૧ના ફેબ્રુઆરીમાં ઉત્તર આફ્રિકા રવાના કરવામાં આવ્યા. ટ્રિપોલી ખ્રિદિશોના હાથમાં જઈ પડવાની અણી પર લગુ ત્યાં રોમેલે નેપોલિયોનના જીતેલાં પંચેતના વિચારો સેન્યને સંકરો મારફત ઠેક ગિહરની સરહદ સુધી પાછું મારી દહાડ્યું.

વૅલેક્ષને બદલે જનરલ આફ્રિકેને મુકવામાં આવ્યો, એણે રોમેલનો કટોકટનો સામનો કર્યો. બંને પ્રસે તુલુસ યુદ્ધ આરંભ્યું. રોમેલને સારી જોની ખુવારી સાથે પાછા હઠવું પડ્યું. પરંતુ અગિયાર જ દિવસમાં ફરી પાછો તે એ જ જુદરસાપુર્વક ત્રાટકી પડ્યા અને ખ્રિદિશ સૈન્યને ઠેક ગઝાલા ગિર-હારામ સુધી તગડી કાઢયું. એનો આ વિજય આસપાસ તે જ પશુ લગમગ આદર્ય બેસે હતા. સેનિકોમાં એણે ભારે આશ્ચર્ય પેદા કર્યું હતું. અને એ કારણે જ આફ્રિકેને, રોમેલ શેઈ અતિમાનવ હોવાની ફતકયાઓ સામે, પ્રવેશમાં જોના કલેષણ ધકેલે છે તે, પરિપત્ર બદલે પાડેલા પરેસા.

ઇ. સ. ૧૯૪૨ના મેમાં એણે ગઝાલા મુકામેથી પાછું આક્રમણ શરૂ કર્યું અને ખ્રિદિશ સૈન્યને અલ-આમીન સુધી દાંબી કાઢયું. આ આક્રમણ યુદ્ધ હતું ત્યારે યુદ્ધકેળી તરીકે પકડાડેલા મેજર જનરલ રોમીએ હિંદી સેનિક કેટીએને પૂરતું પાળી ગળવું ન હોવાની ફરિયાદ રોમેલ સમક્ષ કરી અને જણાવ્યું કે બે તેમને પાળી પૂરતું ન આપી શકાય તો તેમને ખ્રિદિશ હથોળ પર પાગ મોઢકી આપવા.

રોમેલે જવાબ આપ્યો કે 'તેમને જનન સેનિકોને માગ્યેવંતીમાં અપાય છે એટલું જ પાળી આપવામાં આવે છે; અરથો પ્યાહી. પરંતુ એણે કમેવું, 'હું તદન સંબત થાઉ છું કે આમ ક્રાંત્યન આત્રી શક. બે રાત સુધીમાં પાળીનો પુરવઠો આવી ન પહોંચે તો હું તેમને પાછા સોંપી દેવા માટેની શરતો જનરલ રોમી પાસે માગીશ.'

રોમેલ અલ-આમીન પહોંચ્યા ત્યારે તેની પાસે કામ આપી શકે તેવી ગાત્ર આપ દેનારે રહેડી. ને છતાં તે લિખી થયા હતા—કેઈ સરકરી ઓટાદાનો નહિ પણ એક સામાન્ય પંતુળનો આ પુત્ર. હિંદવરે એને તરત ફીડ-માર્શલ બનાવી દીધો. એની ઉમર ત્યારે પચાસ વરસની હતી.

હવે જનરલ ગોન્ડામરીને આફ્રિકાની કામગીરી સોંપાઈ અને

એણે આશમ-અલ-હેજા મુકામે રોમેલના 'આફ્રિકા કોર્પસ'ની સારી જોની ખુવારી કરી. રોમેલ ત્યારે બીગાર હતો (જિનગીમાં) એ પહેલી જ વાર બીગાર પરેસો છતાં તે વધુ કુશ્મ માગવા જાની બિપરી ગયો. વધુ સેનિકો અને વધુ પુરવઠો માટે એ ક્યારની થ જનન દાઈ કમાન્ડ પાસે માગણી કરી રહ્યો હતો, પરંતુ હિંદવરે આફ્રિકાના યુદ્ધને કદિ ચ મદત્ત આપ્યું નહોતું. ખ્રિદિશો તેતું મદત્ત સમજતા હોઇને તેમણે પોતાની સેનિક અને સાધનસામગ્રીને સારી પેટે વિકસાવી હતી, પરંતુ હિંદવરને મત તો આફ્રિકાનું યુદ્ધ એ ઈસીને લડાઈમાં રોકાણે રાજવા સિવાય વિરોધ કરા મૂલ્યનું નહોતું. મેજર પીટર લેલિસ કહે છે તેમ, 'રોમેલને બે તેની જરૂરિયાત મુજબની મદદ મળી હોત તો આફ્રિકાના આખા યે યુદ્ધના અંતનું સાક્ષી અલ-આમીન બની રહેત.'

પછી તો આફ્રિકામાંથી સાચી સેન્યોએ જ આક્રમણ આદર્યું. રોમેલ ફરી હિંદવરને મળ્યા અને આફ્રિકામાં જે જે જનન સૈન્ય બન્યું હતું તે પાછું ખેંચી લેવાની સલાહ આપી. હિંદવર પૂર્વાકૂં જાની ગયા. રોમેલને એણે કાયર તેમજ પરાજયવાદી કહ્યો. બેકે હિંદવરે પાછળથી આ શબ્દો માટે માફી માગી, પરંતુ હિંદવરનું મુજબ કઈ રીતે કામ કરી રહ્યું હતું તે રોમેલને ત્યારે તદન રમ્ય થઈ જતા પામ્યું. ૧૯૪૩ના ફેબ્રુઆરીમાં રોમેલને આખા યે આફ્રિકામાંથી પરી રાખ્યામાં સેન્યોની સરહારી સોંપવામાં આપી એ બજલો જ દેનો કે પોતાના કાંચાનુટ્યા સૈન્યની યાત્રા દેલી છે, છતાં તેણે આશ્ચર્ય થવા સાધીસૈન્ય પર એ બાર બર્ષેક આક્રમણ કર્યું; ફેસેનીન મુકામે અને મેદેનીન મુકામે. મેદેનીન મુકામે પાછા પડવા પછી ફરી એક વાર તે હિંદવરને મળવા બેઠકપોં ને આફ્રિકામાં સૈન્યને લગુ યે જવાવી લેવાનો આમદ કર્યો. ફરી હિંદવરે તેને કાયર વરીકે વચાન્યો, એટલું જ નહિ, પશુ તેને આફ્રિકા પાછા જ ન કરવાનો દુકા કર્યો. 'આફ્રિકા કોર્પસ' ઠેક સુધી વખત સેના નાયકે લડતું રહ્યું. માદેનારું રોમેલે આંખ મદત્ત રતી મારવામાં પણ

એ જ નજરે દાઢ કમાન્ડે તત્પરતા નહોતી બતાવી.

ઇ. સ. ૧૯૪૪માં સાથી રાજ્યોના મુરોષ પરના આક્રમણ સમયે ધોમજને નેધર્મન્દ્રસથી સ્વાર સુધીનાં નજરે સેન્ચેલી સરદારી સોંપાઈ તેણે પોતાના બહુ કાલ્યાણકર્મકર્તા નજરે સરણી દરજી સુધીનાં મારી. એની હદ આનંદના કાંઠે કે આક્રમણને કાંઠે કાંઠે જ આજી શકારો, એથી આગળ વધ્યા પછી નહિ. કુખર્ષિએ એ ગાંઠે નિહાળે તેટલો પૂરતો સમય તેને હને નહોતો રહ્યો. આમ છતાં થોડા જ ગદિનામાં ૪૦ લાખ સુધીએ એણે પાધરી સીધી. યુદ્ધનાં વર્ષમાં માત્ર ૨૦ લાખ સુધીએ નાખી શકાઈ હતી, ત્યારે તેમણે કોહકા ગદિનામાં નાખેલી એથી અગતી સુધીએ એની હારની પ્રતિબંધને પુરાશે બની રહે છે. પરંતુ અહીં પણ રાષ્ટ્રસેનાની યોજનાને નજરે લઈ કમાન્ડનો રોકો ન ચલ્યો. આક્રમણને આટલાંકિના કાંઠે પાત્ર જ આજી શકારો એમ માનવા હાઈ કમાન્ડ તૈયાર નહોતું.

આની પરિસ્થિતિમાં રાષ્ટ્રસેનાને ખાતરી થઈ કે અમેરિકન સેનાનાયક અને સાથી રાષ્ટ્રોના સરેશીનાં પતિ આર્મીજનલોપરના આગળ ધપતા સૈન્ય સામે ઓક ઓકી કાપતે સત્ર નહોતી. એણે એ જ સાતની તબક્કાની રંગીએ દિલ્લેર પર એ બાળતનો એક પત્ર લખ્યો કે તે આગળ જ દિવસે રાષ્ટ્રસેનાના નિર્ધારપાત્ર ગિર અંદરિશ રહેશે એવો અભિપ્રાય રાશિતરો કે દિલ્લેરે પદપાત્ર અથવા તેો આત્મ-સ્થાય કરીને શાંતિનો માર્ગ ખુલશે. કદાચ એવો આ પાત્રો લેખ્યો.

અને રાષ્ટ્રે તેને જવાબ આપેલો (દિલ્લેરને કારણે જ આફ્રિકા કોર્મોની થવા પામેલી કુદરતને આગળ પૂર્વે સંભારતા) કે : 'હું એ આફ્રિકાને લખ્યું છું, નજરે પ્રલને જરા થે મચાલ ક્યાંયિના, નજરેની કિરે એક મકાન સાંભળું નહિ રહે ત્યાં સુધી એ યુદ્ધ બની રાખવાનો.'

ત્યાર આજે એકાદ અકચારિયું રહીને ગણેલી નજરે વરઝી પકિ-પકાઈ રાષ્ટ્રે અને કોઈ દરજીદારોએ જ નજરે સૈન્ય પાણું ને બીજી લેવાની મુખર્ષિ પર ટકાર કરી. એ બંનેની વાતોમાંથી રાશિતરે જ્વલિત જલદાં આ પરિચય એટલેથી જ આગળ પડી, આ પરિચયને આધારિયું બીજાના આભું હશે ત્યારે સાથી સૈન્યોના બેઝબાજાના અપરમાં રાષ્ટ્રસેનાની શાહી આવી ગઈ અને એ સખત વધારી. ચોરસ પખત હરિપ-તાલમાં રહી બાદ એણે પોતાને અગ્રહ પૂર્વક હેરાલિંગેન સુધાયેના પોતાના નિવાસરયાને ખસેડાવ્યો.

ફોર્સિંગેન સુધાયે એની આસપાસ નળ ગુધાવા આંધી, કારણકે દિલ્લેરને એ અગ્રિય થઈ પડ્યો હતો. દિલ્લેરને હથવાની કાપવાનાં કાવતરા પાછળ લેખકો હોવાની શંકા હતી. દિલ્લેરને કાવતરા પાછાવા માટેનાં ખરેખરા કાવતરાઓએ તે સુધેક પરિપદમાં નજરેનીના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે રાષ્ટ્રસેનાને મુકવાનો નિર્ણય કરેલો.

દિલ્લેરને દૂર કરવાનું રાષ્ટ્રસેનાને સમજાવવાનું માર્ગ લેવાર અને તેમાં રંગળ થવાર હંના મેચર ટી. કાર્ટ રૂઢિંગ. રાષ્ટ્રસેનાને અગિયર હતો તેમજ નિર્ણયલ અને મારિતરંગીય હતો.

દિલ્લેરને હથવાની કાપવાના પર્યવસી સુધય વ્યક્તિ ડી. ગર્ડ-વર, કૌનલ-નર્મરક એક તથા ડી. રૂઢિંગેન પદેલેથી નજરે કરી રાષ્ટ્રે હાંમે કે કાવતરાને સફળ બનાવવા માટે રોહ એવી લોકપ્રિય વ્યક્તિતા હાથમાં રાખ્યું રાષ્ટ્રે પોતી પડ્યો, અને એ સુણો ધરાવતા હોવા કપરાંત દિલ્લેર પછી વધુમાં વધુ લોકપ્રિય વ્યક્તિ કાઈ હોવા તેને રાષ્ટ્રે જ રોહને એના પાર એગની પસંદગી થતી.

ફોર્સિંગેન સુધાયે રાષ્ટ્રસેનાની મુદ્રાકાલ લલેને રૂઢિંગે નજરેનીની રાજ્યશી અને હારની પરિસ્થિતિની ચર્ચા કરી. યુદ્ધની બાબતે (માર્ચ, ૧૯૫૦)

નજરેનીના દાઢથી થઈ હોવાની વાતનો રાષ્ટ્રે તરત સ્વીકાર કર્યો. 'તો પછી શું કરવું થશે તેનો તમે જ નિચર કરી લુઓ.' રૂઢિંગે બહુબંધ : 'તેના બે-ચા દેશમાં વધા અહરો દિલ્લેરને રૂઢિંગે રેડિંગી પસરી તેના પદપાત્રની નહેરત કાપવાનું વિચારે છે.'

રાષ્ટ્રે સંમતિ આપી પોતી, ત્યારે કે તો. ૨૦મી મુદ્દે દિલ્લેરને બન લેવાના પ્રયાસ થયો ત્યાં સુધી, તેને એ વાતની ખબર નહોતી કે એ કાવતરામાં દિલ્લેરને નારા અપેક્ષિત હશે. રૂઢિંગે જમ આ પત્ર રાષ્ટ્રસેનાને નહોતી જાણી તેમ દિલ્લેરને દૂર કરીને રાષ્ટ્રસેના પ્રમુખ એને બનાવવાનો હતો. એ વાત પણ નહોતી કરી. રાષ્ટ્રે લે દિલ્લેરને દૂર કરવાની વાતમાં સંમત થતાં માત્ર એટલું જ હલકું : 'હું માનું છું કે નજરેનીને બચાવવાની મારી ફરજ છે.'

અંદરખાનેથી નજરેના રૂઢિંગે સુધેક દારા બચાવી લેવાની આરંભી તત્પરતા છતાં સુધેકરમિયે તેો એનો વિનય સંકલ્પ છેતર સુધી પોગે. નહોતો પડ્યો એના દિલ્લેર પરના હેવાલોમાં નિરાશા નીતરની પણ સુધેકરમિયે તેો એનું સૈન્ય પોતાની તાકાતને કહી કહુ ખર્ચા રહ્યું હતું.

ઇ. સ. ૧૯૪૪નાં એકાદ બરની ૧૪મીની બપોરે જે એસ. એસ. સેનાપતિએ એ હેરાલિંગેન સુધાયેના રાષ્ટ્રસેના ધરની મુદ્રાકાલ કીધી. એમની સાથે એકાદ કાપ તથા ક્યાંક રાષ્ટ્રે કપલે મચલે પોતાની પત્નીને મળવા મણી અને શાંત સ્થાન ચઢેરે જાણું છું : 'હું અંતિમ વિદાય મલમવા આજે છું. પા કલકર્મમાં જું સુત્રુને એટીરા. દિલ્લેરનાં ખુનના કાવતરામાં મારો કાંધ હોવાનું એ લોહો માની રહ છે.'

રાષ્ટ્રે સેના એ વિકલેથી મુકવામાં આવેલો યો સોં જરૂરે જો આપવાત કાપે. આ પત્રો પા બંધિની લોક-અગ્રહાલ સમક્ષ આ થયું : 'એ લોહો હેરા માંવા પણ છે, રાષ્ટ્રે પોતાની પત્નીને જાણું છું. અને એગના હથેવા પ્રમાણે મળુ સેકમાં તો બધું પતી જશે.'

કારક રાષ્ટ્રે પોતાના પતિને બંધિની લોક-અગ્રહાલ સમક્ષ આ થવા વિનયી એવો, પણ રાષ્ટ્રેના હાહી. એને ખાતરી હતી કે પોને વિષવાનું આગ્રહ કરી તો એને છપતો તો બંધિન પહેાંચવા દેવાનું નહિ જ આવે, પણ દિલ્લેરની ધમ્કાને આગ્રહ કરતાં પોતાની પત્નીને મુંમ કપર શું શું નીતે તેની પણ બંધરકરકપરને તેને હતી. કોઈ જલદ, એ એ વિષવાન રસીકારી લે તે માનભેર દેશકિંગની તથા સાલિલાણની ખાતરી અલખમાં આવેલી.

રાષ્ટ્રેના નિર્ણય અંદર રહ્યો. એ નીચે લતવ્યું અને પેલા સેના પતિએ સાથે ચાકીની પાછળી જલકમાં ત્રીકાપાથ ગયો પછી સ મિનિટ બાદ રાષ્ટ્રેનું અવસાન નહેર થઈ ગયું.

દિલ્લેરે પોતાનું ચેર લઈ લીધું.

આજે એ રાષ્ટ્રેનું મુદ્દામાં એની સારી સીનેસીને ધરીને લેડેલા મુલક નિમણ બીજું કાંઈ કમકારીને કરી શકે ૧ એટલે એના જ સખ્દો આ નીચે ઉતાર્યા છે, એ એ મકાન સેનાનાયકને માટે એક ફાલના પૂણ્ય અંતરિ જેવા બની રહે છે :

રાષ્ટ્રે એ માર વિશ પ્રસંગે જ હથવાનો એ મચતાર હતો. અગ્રી દિલ્લેર અને રોઈ ધરાવનારી બંધિન એ વિશ જ નીચે છે. રાષ્ટ્રે એ 'ને'ના નેટલો જ બહાર હથે તે એના કરતાં વધુ રસય મચતારો; મુશ નેટલો જ એ પેશદરમ હથે, પરંતુ એના કરતાં વધુ સમાર્થસાધકો. યુદ્ધપરિસ્થિતિમાં એ વેલિંગ્ટન નેટલો જ અગ્રી અને ડેડા મચતારો હતો... સરક વ્યક્તિ અને મકાન સંનિઃ :

Among the chosen few,

Among the very brave, the very true.

એ

[૪]

કાંઈ મહિના બાદ વાસનું લોહિતાંત્ર મંદિર પહોંચ્યું તે તેમાં મંગળનું વિજ્ઞાન સમન્વયવાની ચોતાની તેયારી એલે નહેર કરી. ટંનેરે ત્યાં સુધીમાં કરી ખાસ કાગળીરી નહોતી બનેલી. આ નહેરનાત્ર મતાં એલે બીજા કાંઈના પહોં પહેલાં ત્યાંની મુલાકાત લીધી. મંદિર ગોળાકાર હતું અને સાત ટેરાથી બંધિયું હતું. એની હત તંયા બારીઓનું રંગાપત્ર ત્રિકોણાકાર હતું અને નીચેના પ્રકારમાં 'લોહિતાંત્રમંદિર'ના નામ સાથે એ આપું છે ચતુરત્ર લોહિતાંત્ર બંધ-તાની છાપ પાટનું હતું. વચ્ચે કાળા પરદા સાથેનો એક પ્રયોગમંચ હતો. તે નક્કર ધાતુની હીવાલો સાથે તેયાર કરેલો હતો.

'બહુ સરસ રથાન છે, નહિ?' ટંનેરે બહુ આશ્ચર્ય પૂર્વક નિરખી રહેલો જોઈને વાસતેની નજીક આવતાં જોઈયો: 'હતમાંનાં વાળાં સિવાય બધું ધાતુનું જ છે. આ મંચ પરથી હું તમારી પૃથ્વીને ચિત્ત-શક્તિનો મહિમા સમન્વયવા ગાનું છું.'

'ક્યારે?'

'આજે જ રાત્રે આઠ વાગે.' આત્મસ્વાધાગય રિખત સાથે વાસ આજીયો: 'કુરોડ્ડાના તમાગા પ્રસિદ્ધ વિજ્ઞાનીઓને ને મિંગંચ્યા છે.' 'કોમ? ' વિચારમાં ગરકાવ થતો ટંનેર જોઈયો અને પછી તરત બહાર નીકળ્યો. એ આખો દિવસ એલે નિષ્ક્રિય વિચારમાં જ ગાળ્યો. સંનિ કરી પાછો એ લોહિતાંત્ર મંદિર પર પહોંચ્યો, તો પ્રવેશદ્વારે જ બેઠેલી એન વિનગેટ તેને સત્કાર્યો: 'બોહો, જુના-ધિરાન બને જ પચાઈ છે એ જ આ એક અદના ઓકરીને આપના સાનિધ્યમાં રાખવા કૃપા કરો?'

'હૈ-ના, ના, -પણ' ટંનેર જોઈનીમાં અકળાતો જોઈયો: 'જેન, ગને શું સમજ?'

'તમે પુરુષો શું કોમ સમજ બેઠા છો કે કોઈ સ્ત્રીથી તમારી હરીફાઈ જ ન થઈ શકે? જામી પ્રતિજ્ઞાનો હમરો પુરુષોને ખરોને?' જેન બોલ અવાજે જોહતી રહી: 'પણ એ ખ્યાલ જ ખોટો છે. મારી ઓર્ડિસમાં ગાલી સધળું પૂછી જના છતાં એની પાછળના ઘરાણની મને ગંધ સુઝાં ન આવવા દેવાની કુનેહ તે વાપરી હતી ખરોને? પરંતુ તારા મોંએ નીકળેલો એકેક સબ્દ મને યાદ છે. જોબલ કાઠેનની માંજરી આંખો ને તેના કદના વર્ણન વખતે તને બિખેલા આશ્ચર્યનું એ જરાજન નિરીક્ષણ કરું હઉં. હું. એક અજુબ ઓરી, સોલિસ વાસ સાથેનું તેનું સાગ્ય સગલ રાખી છું. જેન વિનગેટ આ રહસ્ય પરનો પરદો ઉઘડવા માગે છે અને એ ઉઘડાશે ત્યારે 'હૈરિયન' બીજાં સો પત્રોને કેવાં પાછાં પાડી દેશે?'

'કોમ કે? નાહાન કહીની!' ટંનેર ઉત્તેજિત બની જોલી બીક્યો; પણ પછી ડેટો પડી જોઈયો: 'પણ-હા, એ મારો જ વાંક હતો. હું તારી આટલો જોહતો. વિના નહિ રહે એવો ખ્યાલ મને તે જ વખતે આવવા દેહતો હતો.'

'કંઈ નહિ; ચુક અને-અને પ્રેમમાં બહુ જ બાજબી ગણાય છે.' જેન જોલી: 'આપણને બંનેને એ રહસ્ય હાથ કરવું છે; અને બંને વતીગાનપત્રોમાં કામ કરનારાં હોયને આમ તો રહ્યાં એકબીજાંનાં

એ યુવતીને કરી પણ આખર વિનુ તેણે હવામાં અદરશથી જતલી.

હરીક; એટલે આપણા વચ્ચે સહકાર તો સંભવે જ ક્યાંથી? વળી મને જોબલ કાઠેન અને સોલીવસ વાસ એક જ હોવાની પૂરે પૂરી ખાતરી નથી. સૌ પ્રથમ તો વાસના માથાનું કદ. કાઠેનનું માથું તે કે મોટું તો હતું જ, પણ આપણું નહિ.'

'હૈ, મને પણ કેટલીક શંકાઓ તો છે જ; આગે દેખા બધા.' જોવા ટંનેરના જવાબ સાથે બંને મૂળાંમૂળાં મંદિરમાં પ્રવેશ્યાં.

પ્રકારથી અજાણતા પ્રયોગખંડ પ્રેક્ષકોથી ચિકાર બસાઇ ગયો હતો. પહેલી જ દારમાં સધળા વિજ્ઞાનીઓ બેઠા હતા, જેમાં સર મેડરૂથી બાક આગળ તરી આવતા હતા. જેન અને ટંનેર વત્ત-માનપત્રોના પ્રતિનિધિઓને માટે રાખવામાં આવેલા ડાબી બાજુ-ના ખૂણા તરફ જઈયા.

મંચ પર વાસના દેખાવા સાથે ઘોષાટ શાંત પડી ગયો. ચોતાના હાથ વડે શાંત રહેવાની સંજ્ઞા કરતો મૂઠું અવાજે તે જોહવા લાગ્યો:

'માસ પૃથ્વીવાસી મિત્રો! આ મંદિર મેં તમને સમર્પિત કર્યું છે. અહીં દર્શાવવામાં આવનારી ક્રિયાઓ મંગળના વિજ્ઞાનની હશે, અને ચિત્તની શક્તિમાં તમારી સંપૂર્ણ અક્ષા બેસવા સાથે મારુ કાર્ય પૂર્ણ થશે. કેટલાક ક્રીમતી-એટલેકે મંગળના ચલ માટે ક્રીમતી-એવા પદાર્થોના બદલામાં તમે એ જ્ઞાન પણ મેળવી શકશો. હવે જે રન આવતા હો તે આપણે આપણું કામ શરૂ કરીએ.'

પથેક માટે તે શાંત બેઠો રહ્યો. કપરથી એના ગરતેક પર પીળો પ્રકાર લેવાઇ રહ્યો હતો. ધીમે રહીને એણે ચોતાનેા જગણો હાથ હલાવેા અને એક વેરાશૂવામાં એક પાતળો યુવતી આકાર ધરતી દેખાઈ. સંયુક્ત આકૃતિ અપનાવ્યા બાદ સંનિમિત નમન સાથે વાસ તરફ આગળ વધતી તે પાછી હવામાં એમ જ્ઞાન પણ મેળવી શકશે. હવે જે રન આવતા હો તે આપણે આપણું કામ શરૂ કરીએ.'

પથેક માટે તે શાંત બેઠો રહ્યો. કપરથી એના ગરતેક પર પીળો પ્રકાર લેવાઇ રહ્યો હતો. ધીમે રહીને એણે ચોતાનેા જગણો હાથ હલાવેા અને એક વેરાશૂવામાં એક પાતળો યુવતી આકાર ધરતી દેખાઈ. સંયુક્ત આકૃતિ અપનાવ્યા બાદ સંનિમિત નમન સાથે વાસ તરફ આગળ વધતી તે પાછી હવામાં એમ જ્ઞાન પણ મેળવી શકશે. હવે જે રન આવતા હો તે આપણે આપણું કામ શરૂ કરીએ.'

દત્તા' પહેલાંની નીચુની પાછી રેનાનના પોશાકમા દિગ્દિગ્ધર થયું. કમા આવાર પિના તે દવામાં અંદર લટકતી રહેલી જીભડી હતી. 'ચિત્તરંજિનો પ્રભાવ' વાસ પોતાના વિરમિત પ્રેક્ષકોને નંબીધેલા બોલેથી અને પછી સર જુરૂંની બાડ તરફ ફરી જીભડી. 'સર જુરૂંની' આ પની પ્રતિષ્ઠા તે સકાંથી પર છે. આપ નહતે આપની આની ખાતરી કરી સો છો.'

કુદરતને વશ થઈને સર જુરૂંનીએ વાસનું આગરખૂ રચીકાનું. પેલી છોકરીની ચારે બાજુ પોતાની લાકડી ફેરવી ને બેઠે ખાતરી કરી લીધા બાદ ચક્રિત બાંધે એ પોતાને રચાને પાછા ફર્યા. વાસે ગંદ રિગત સાથે ફરી એ યુવતીને અદૃશ્ય કરી દીધી. પછી તેણે પુષ્પતા સાજેનો, પ્રચંદ અંજાવાતો, ધખધખતાં રણો અને એવો તો પ્રચર ધ્રમલ ધખતો દર્શાવેલો કે પ્રેક્ષકોને થોતે નહોતે પિસુચિયસના અંતરાણમાં દોષ એવો જ બાસ થાય.

'આ તે ચિત્તવિદ્યાની તદન પ્રાયમિક સિદ્ધિ છે. દિગ્દિગ્ધર સાથે રજો કેડ તેને સંજોવતા. હવે પછી અવારનવાર આવા જીભ પછુ પ્રયોગ અદ્દી થતા રહેશે. આપ સૌની ચેલામાં આ સેવક દાખર છે.' મેટલું હતો વાસ તાળીએના મડપડાદ વચ્ચે નીચે જતવે. એટલી ધીમે ધીમે વિખરાવા માંડી. એ તદન પાંખી થઈ જતાં વાસે જોયી પોતાની પીઠ ફેરવી કે સર જુરૂંની તેની પાસે પહોંચી જઈ તેને રહેવા લાખ્યા: 'વાસ, હું આ બધું કેમ કરું છે તે જાણવાને રાજ હું નથી કરતો. દરદરનાં દરખા કરી લેવામાં. યુવતીને અંદર રાખવામાં તને ખેલેલી સફળતા ગને નથી સમજી. પરંતુ આ બધું છતાં મને તારી કાઠી જિએ પતી નથી પડતી. હું તો માનું છું કે આ બધી બનાવટ છે, નરી બનાવટ.'

'એટલે' ની પ્રશ્ન સાથે વાસનાં કાળાં બનાં સંજોવાયાં. 'હું તો કોવા ખચાલમા હતો કે તમને હું પૂરે પૂરી પ્રતીતિ કરાવી શક્યો છું.' 'શુદ્ધ નહિ. હા, તે મને ચક્રિત થયું છે; પણ એવી વિરોધ હતું નહિ. અને એ હતું જ છપાવતો ન હોવાનો તોરો દાખો દોષતો રો આખો પ્રયોગમંથ હું તપાસવા માગુ છું.'

આ વાતચિત કાને પડતા ને રક્ષાસહા પ્રેક્ષો ચોલીને વાસ તરફ તાકી રહ્યા હતા તેમના તરફ ફરતો તે બોલેથી: 'મિત્રો, આપણી વચ્ચેની એક વ્યક્તિને રીકા પેદા થવા પામી છે. હું પૂછું છું કે એ રીતે તપાસવાની ઉંઘણ રાખવાને બીજા કેઈ કસવાતમાગ્યો છે ખરા? 'હા, હું, અને જેને તે બોલે છે ત્યારે નિશ્ચયપૂર્વક આગ આગે.'

'આશ્ચર્ય' ની વાસ બોલેથી: 'તમને તો પૂરતો સંતોષ મળ્યો હોવાનું હું માનતો હતો, જા. તને? બસે તમે ય આવો.'

વાસના આવા શીઘ્ર દલીલકારથી સર જુરૂંની બાદને પછુ મેંચું આશ્ચર્ય નહોતું લેખન્યુ.

બાંધ, દંતર તમા જોને તમે આગળ પધ્યાં, એમની પાછળ પાછળ વાસ ચાલતો હતો, જ્યારે વાસની પાછળ કુદરતપ્રેરિત પ્રેક્ષકો. બાંધેને પડેલા આમથી તેમ દેખાંચો, બોલોને ટોચી નેજ અને પૂંછુલેકેર પડીને જમીનને પછુ ટોસ માટી ખાતરી કરવા માંડી. દંતર અને જેને મળીને બોલોને તરુ જે વસ્તુ તપાસી જોયો. લગભગ અરધોએક કલાક સુધી પછુએ પોતાને સંતોષકારક રીતે તપાસ કરી નેજ અને પછી હકકે સારમિંદા ચઢેરે પાળું ફર્યાં.

'અજબ કોતુહલ' દાખ પડેલા પોતાના મરત પર દાખ ફેરવતા સર જુરૂંની બોલેથી: 'સંતોષ અને જમીન તો નકર ધાતુનાં છે. કોઈ ધંત્ર જે બાંધર પછુ નથી જીવાતાં,—સિવાય કે એ સખદ-સંજોવન—માસ દિખાવિગમ દોખ.'

'અને તેય આલકા જંગીયમુદ પૂરે? વાસે તદન સંતોષ પૂર્વક સવાર થયો. પરંતુ સર જુરૂંની પ્રતીતિ માટે તૈયાર નહોતા. 'તારી એ હોશિયારી બસે ક્યાગત સુધી ચાલ રહે, પણ માંક મન તો આ બધુ માન બનાવટ ન હોવાની સાખ પૂરે છે.' હકકે મેંચુલુ જે હકકે ચીકમાં આટલું જોયી એ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા.

વાસ માત્ર હતી રહી હતો. એ દારૂચ ઝીલતા રોય પ્રેક્ષકો બહાર નીકળવા માંડતાં મુગમુગાં એકબીજા તરફ તાકી રહેલાં. જેન અને દંતરે પછુ ત્યાંથી બહાર નીકળ્યાં. બેનના મનમાં એ જ પ્રશ્ન ચોલાઈ રહ્યો હતો કે, વાસ ખરેખર મેંચનિવાસી હતો કે પછી આ દુનિયાનો એક હરેલાઈ તમાસાનો?

[૫]

દિવસો વીતતા જતાં આ લાલ નડગરે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના પાલનગરને પોતાના નડગરે વસા બનાવી લીધું હોવાની હકીકત રખ તેમ જ ઉદ્યોગપ્રેરક બની રહી. એનું આસામાન્ય વ્યક્તિત્વ, એને અજબ તકેસમાન, એની અનન્ય શક્તિ, એની એકવાર પણ મુગમુગ લેવાનું પરીકરણ કરી લેવાં હતાં. એનું મંદિર જન અને ધન બંનેથી જમકાવા માંડેલું હતું. ગરીબો પ્રત્યે બનાવવા માટેની સદાતત્ત્વબુદ્ધિ એ એને એ વર્ગમાં પ્રિય બનાવી દીધો હતો, જ્યારે શ્રીમંતો એની પ્રિયતા વાગવા સામેથી તાણાંના ઢગલા કરતા હતા.

સમરત યુદ્ધે પડે તો આ બાળકમાં રસ લેવા માંડેલો યુવાન-ટૂડ રેટરેસે સરઆતમાં તો ચોક્કસ રીકામક વક્ષણ દર્શાવું, પરંતુ પછી એ પણ વાસનો મહિમા સ્વીકારવું પામી ગયું. અમેરિકન પત્રો એમની લાક્ષણિક રીતે વાસને જમતની આકર્ષણ અભયથી ખૂબી વચા મંડી જડવા. સાહમાનસમાં છોડે સુધી પહેલી ગમેથી વીર-પૂજની નીપડાને કાણે સોલિવસ વાસને અબિજ જમતને અધિવાચક બનાવવાની લાખણી સંવેસામાન્ય બની રહી હતી.

પરંતુ દંતરને જોઈને જમતા બચતો સંજોવ જીભડો હતો. એજર કાઠેન? અમેરિકન કરીને પણ સોલિવસ વાસ અને એજર કાઠેન વચ્ચેના સંજોવ શોધી ન હોવાને નેજાં. અને સમય જમતને તે પોતાની આલુ નીચે આણી કે તે પહેલાં તે ખુલ્લો પાડી દેવો નેજાં.

પછુ મુશ્કેલી એ હતી કે સોલિવસ વાસ કદિ તેનું મંદિર કાઠેન નહિ. આખો જે વખત તે ત્યાં ન રહેતો હોયને તેની જાલુ બહાર મંદિરની પૂરે પૂરી તપાસ કરવી અસાધ્ય હતી.

દંતરે જેને પોતાની મનસિયત આપથી છતિ હતી બતાવી. જેને પછુ રીકા ગમેથી ન હતી; એટલું જ નહિ, એણે આગળ તપાસ પછુ ચકાવી નેજાં હતી મંદિરના અંદરમાં માઇલ સુધીના સપળા રેડિયો ધરાવનારા એને એમના રેડિયોના અવાજમાં સ્તોત્ર વિષે આવતો હતો કે રામ એ એણે પછી નેજાં, એના જાખના નકારમાં ન મળેલો. વધુ ખાતરી કરવા વીનજીધરને પણ પુછાવી નેજાં, ત્યાંથી જાખ મળેલો કે એકાદ વીનજીધરમાં વપરાય એથી પછુ વીનજી વાસના વિશ્વાનમંદિરમાં નહોતી વપરાતી.

એવટ નંને એ માનવમાત્રને માટે અસકય ગમ્યાં એવી રિયતમાં વાસની પાસે પ્રયોગો કરાવવાનું નહીં હતું. આ માળકમાં એમણે સર જુરૂંની બાંધની સલાહ માગી અને એમણે પોતાનો સહકાર આપવા તૈયારતા બતાવતાં, તમે જાલુ વાસના મંદિર પર પહેાંચ્યાં.

'કોહોહો, આવા મારો, આને ફેંક આ બાલુ?' વાસ એમાં રવાગત કરતો બોલેથી.

'જુએ, વાસ, તમે નહો છો તેમ મને તમારામાં બહુ શ્રદ્ધા (અવસંજાન આગળ પૂછે ૧૦૩ ૬૫૨ નુબો)

આ પછી કારખાનું ભેંચું, એના ટર્ન-એબ પર ફર્યા, સ્ટેર નિહાળ્યો, કેબિનમાંથી સિગ્નેલોની માથા ભેંઈ, ફાટક પાસેની મથાની નાની બંગલી ભેંઈઃ હવે સામી બાલુની ફાટકમાંથી પેલી ગમજબજેડાબેહાથેહથે ત્યાંએકત્રાંગેચો-તુટ્યો બંગલો છે. ત્યાં આમારા—આખા કારખાનાના નવરોજજીકાકા રહેતા. બહાર મળજીત બાંધાના, અડીખમ ફેખાતા, ભેંતાં બીકલાગે એવા એ રેલવેના કોન્ટ્રીક્ટર હતા. પેરોટકે સુખી, પાંસે ગાડીયોડા અને રશ્માવે ગિલનસાર. છતાં નવરોજજીની ત્યાં હાક વાગતી. નેહલા એનામાં તાપસ, તેરલા ન પ્રમાણમાં એનું ફિલ ફાગળ.

સાંજનો પહોર યતાં ન સફેદ છત્રીબંધ અઢક અંચરખું, માથે નાની ટોપી ને બાલુમાં ટપ-કીની પાકડી રાખી, હાથમાં પીપો. ચીકડીનો રમાલ લઇ નવરોજજીકાકા ધોડાભાડી-માંની કળના, ને ફાટકવટાવી કાંપની કંજળમાં જતા. ફાટક બંધ હોય તો નવરોજજી રોક નરા ખંખારતા. બસ, એટલું ન. ને તરત ન કેબિનવાળો, આબાલુ ભેંઈ, ટ્રેન કે એન્જિનને આવવા-જવાની જરી વાર હોય તો ફરવાભે

કધાડી આપતો. કોઈવાર આમાં અફતત થઈ જાય, અને જરા મોડું થાય તો કોળેના કૂતરો પુછડી પટપટવતો ગાડીમાંથી નીચે ઊતરી, કેબિન સામે જઈ ઊભો રહેતો અને કાધું કાઠો કરાવી લેતો. દિલના દિલવાર, બહદારમાં એકા અને રવજાવમાં માયાણુ, આ નવરોજજી કાકાની સોને સારી હુંફ હતી.

એમ એક વખત એગારી ધોડાગાડીકાંપમાંથી પાછી ફરીને અમારા ધર અને મથાની બંગલી વચ્ચેના ઝાંખા પાસે ઊભી હતી. એવામાં એકાએક કાળાંમેશ કપડાંમાં એક ફાટીવાળો ત્યાં ધસી આવ્યો:

‘નવરોજજી શેકાં અહલાની વસગ ખાદને કહું છું—આટલો એક સુખન પાળો; બીજી વાર નહિ આવું.’

‘કાન મુરતફો? પન હવે મું કે’? ને તારા બાદને કહી દીધું છ, કાલ સવારે આવજો. ભ.’ નવરોજજી રોક બોલ્યા ને ફાટક ઊપડતાં એમની ગાડી પાટા બોળી ચાલી ગઈ.

મુરતફો કે મેકલો બાહ; અને કમાલ ને નવરોજજીકાકાને બળારથી. ભડી ફાટીવાળો, બાંધીદહીવા એ મુરતફાનું આગળપાળખનું નામ તો મને યાદ નથી, પણ એની ચેરી ફાટી અને કાળી ફેંજ બજારબર યાદ છે અને કોનો લાપરવા ચહેરો. હથ જે નજર સામે તરવે છે

મુંબાઈથી અમદાવાદ જતાં વડોદરે ગાડી ઊભી રહે છે, ત્યાં એનું એન્જિન નળ્યાં ઊભું રહે છે તેની ડાખી બાલુ ભેંસે તો પાછીની ટોપી નીચે ફૂટક ફૂટક કરતું એક પંપએન્જિન ચાલવું સંચાલરો. ગોધ-રાની ગાડીના પાટા બોળી ગયા કે એ પંપખાનામાં. ત્યાં મુરતફો પંપદૂધવર હતો. પણ તે પહેલાં એ નાની ગાડીમાં દરાવર હતો.

નાની ગાડી એટલે વસવામંતરી (વિશાધિત્રી)ની ગાડી, હબોઈની

બાંધ ગડદિયાં

[આપકથા]

લેખક

ચન્દ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા

રેલ—પાછળથી માયકવાડી રેલવેથી નળીની ચઢી હતી તે. એ માગ પરના એન્જિનો પણ ત્યારે મોટા સ્ટેશનના કારખાનાની દેબરખ હેઠળ ચાલતાં. એટલે ચિમનલાલ રોકના બાલુને મુરતફો સાથે ઘણી વાર ફરતાનું મળતું. મને કેરે બેસાડી, મોટા એન્જિન પર વડોદરે લઈ જઈ, ત્યાંથી ફરી ફેંબેસાડી, ‘ફડ ફડફડ’ મોઢે મોઢેના ઢગાવલો-રવાં દોડતો, ને તીચે ઊભેલા નાના એન્જિનની પેડી પર બેસાડતો.

એક દિવસે એ જરા પુશાંમિલનમાં હતો. ‘નન.છે, નન. આ-પણી ગાડીમાં આને નન છે, બાલુ સેક; ચલો આવો.’ કહી મને બાલુના એકે ડબળા પાસે લઈ ગયો. ‘અઈ! બેન્ડ બન્યો’ કહી નન સાથે આવેલા ચારપાંચ વાળંબાળાઓ પાસે બેન્ડ વઘડાવ્યું.

એક વાર તો કોણે એની બનવાળી ટ્રેન એકાએક કપાંક અધ-વચ્ચે જ ઊભી રાખેલી. પછી માથે હાથ ફર રહ્યા નેનું મોડું કરી એ ઊભો રહ્યો: ‘સાક્ષી સિક હો ગઈ!’ પાંચ છ લોકો ઊતરીને બેચા લાંચ્યા, અને બનવાળા પણ મુરતફો પાસે જઈને ‘હું ચલું બાઈ, હું?’ એમ પૂછવા લાગ્યા. મુરતફો રડમસ ચહેરે બોલ્યો: ‘સાક્ષી એન્જિન બચડી ગયું!’ પાંચેક કલાક એમ જતાં ગાર્ડસાહેબ એ બાલુ ફરક્યા. પછી મુરતફો અને ગાર્ડ કંઈક ઘુસઘુસ કરી અને ગાર્ડસાહેબ પાંઠા આંધ્યા ગયા. વખત તો વીતવા લાગ્યો, અને બનવાળા કાંચાની થા થવા લાગ્યા. એને એક જમ મુરતફો પાસે એકાએક કપડાં: ‘બાઈ રોજાળ, ચલાયને, અમારું મુરતફો નયસે!’ પણ હઈ મુરતફો ચળે નહિ. પછી વળી પાંઠા ગાર્ડસાહેબ જરા મક્કકાતા ચાલકાતા આવ્યા. હવે મુરતફો હથોડી ફાટી, બેચારવાર ગાડીની આસપાસ આંડા મારી, અમથીતેમ એન્જિનને ટીપતો, સ્ટીમ લીક કરતો. થોડા બચાને કરતો, એન્જિનને માળો દેતો બળકાચો: ‘તમારું નસીબ! હવે બેસો.’

તુસમે અભગાણું છું.’ કહી એન્જિનની બરાબર સામે જઈ ફેંડાબેલા અચાને બોલ્યો: ‘ઓ મારી મા! ચાલ હવે.’ ને પછી હથોડી વઈ બેચાર ફેંડાબે ફરી આગતેમાડતો, પેડાંતપાસ-તો એન્જિન કપર ચડી ગયો ને પુરકારાનો દગા બેંચો બધાને બાંધ મારી બોલ્યો: ‘ચાલો, બધા બેસી તો ભડો. ચલાવી નેલે છું, પણ ચાલ્યા પછી ઊભી નહિ રાખું.’ અને ગાડી ઊપડી. બીજે સ્ટેશને ગાર્ડ મારતર પાસે જઈ એણે બનવાળાઓ પાસે લીધેલા આંધલાની વદ્યબળી ફરી ટીપી. અને દબોહ સ્ટેશને ખાસરી ન્યાત કડાવી! આજ દાવપેચ પચકાન વાર એ લડાવતો, અને એમ બનેલા પારીથી પાંચદસ રૂપિયા પડા-

ખને. સાંને અને પાછા ફરતા. ત્યારે વળી એક મિઠાનની દેખણી પણ મારે માટે સાથે લઈ લેતો. પાછા ફરતાં લહેરમાં માઝી દાંતો, દેડલી માઝીએ ખીતો માતો ને સાંને મને ધેર મૂકી જતો.

કૌશલ કપરના ડાહ્યાલાઠા એક રિવસ કહેતા હતા : 'શું કરે બીનારા ? મેં જોયું આ મુરખો બતાવેલો. ડહાણી જરા આગળ ખોટલી સ્ટેશન પર હું નોકરી કરતો હતો. ત્યારે બનેલા વેલને દીક- દીક ખડાને, એની મને બબર, અને મુરત્તકા કપર આંધવાની મહેર, તે એને એક નહિ પણ છ દીકરી ! લગનની મુસીબતો દેલે તે શું આપે ? મોટલે બીનારા પોતાની દીકરીઓ પાછાવવા બનેલા પાસેથી આંધવા લઈ લેતો ! એમ કરતાં પણ એને ધાય પડી હતી, એકલે બીને રિવસે સવારે નવરાજી રોડને ત્યાં બેપડી ગયો હતો. અને બાપા નવરાજી રોડે એની દીકરીના લગનની બીડ માંગી દીધી હતી.

સોમેશ્વર, લલ્લસંગ અને નામક એ બીજા ત્રણ ફરાવો મારા માનતા હતા. સોમેશ્વર, તે વંદેશમાં 'સોમેશ્વર યોગવળ' નામે યોગખાતો હોયો. એકાધાર આશ્રમ. છમે 'સરસ્વતી'ની કૃપા ! સાધારણ ગાજો તે એ સમજે ન નહિ. વિશેષજી વિનાનું વાક્ય નહિ. કોઈની તારીફ કરવાની હોય તે જ સોમેશ્વર બેચાર તેજસ્વ મૂકી જતો ! મારો, બાપા સારીરો, આગ જેઠોએ તે રજાવ- ને જરા હોયો પણ ખરો; છતાં છમે કહ્યો : ફરાવ એની પણ નાંદ, કે ધીમેધીમે નહેરો. આ તેમ ધાયે ને બે કહ્યા ! અને ધા પર બાર દેવા પાછી ગાળ ! પરંતુ છમતી નીચે પછી કંઈ નહિ. મનમાં મેલ નહિ. મુરત્તકા મને કહ્યો ફરાવ લઈ જતો, તેમ સોમે- સ્વર મને ડાકોર લઈ જતો. કારખાનામાંથી સવારે એનિલ નીચે કે અમારી સવારી બેડે. પહેલાં જ્યમ મોટે સ્ટેશન પહોંચે, અને ટૂંક લઈ પાછા કારખાના આગળથી ગોધરા ક્ષાંતીની રોડે. રહેતે મેં જોયો આને, પછી તરત અમારી બંધગાં આને, પરંતુ મેં જોયું આને, એ બધું કયાકાળે પડાર થઈ જાય, અને અમે ધાય લલાચા ફરીએ. બહુ મલ પડતી. રજાને રજાને બેલા રહીએ. સોમેશ્વર રહેતે ભગફળ, બંધુ, રાયણી, કમરણ, જેને ગણે તે વેચાત લે, અને અમે સવારથી જ ખાવા માઝીએ. સાથે બાણુ તે કડી લેતા નહિ. ડાકોર પહોંચો, એને ધેર નહાય, રણુકાડરણુકો રહેતે નહાય, ગોમતી પર ફરી આવ્યોએ, અને પાછા ટૂંક પર આવતી જાય. વચ્ચે જમીએ ખરા. પણ મને તે ડાકોરનું ગાજણ અને ત્યાંની સાકર ખાવામાં જ મગ પડતી. બા મને ડાકોરજ આગળ મૂક્યા પેશે આપતો, તે સાચવીને મંદિરમાં ખૂટતો અને થોડું ગાજણ ધેર લઈ જાય પડ્યામાં સાથે લેતો. ડાકોરના એ ગાજણને મીઠો રવાલ હજી મારા મોમાં રવાર છે.

નીમજી એવા નરુક દરાવ મેં કદી જોયો નથી. નરુક એટલો જ વફાદાર. જિન્દગી હથેલીમાં રાખી ફરતો. મોત પણ એનાથી બીને ભણે આણું રહેઈ. એ મરે એમ હું આને પણ માનવા તેવર નથી. યાદ, તાપ, લગ્નપરો, વરસાદ એણે નવધ્યાં ન નથી. ધાન- ખાન વરસાદે એ છત્રી વિના બાદશાહ એના ચાલતો હોય. છત્રી છાટીને દેવાયા વિના દીકરી પર ભય. કાઝા કાઝા લાકડું. પણ આદાર કલાક કરવા તેવાર. ગોખરવંકે તે એ સમજતો ન નહિ. એનિલને પણ બરાબર રાખતો. પણ મન જ ગરમ. 'અન્યો (અન્યાય) મેં જોયું ! મારા બેટા, મારી પછતા આવેલા તુલસીમાં મેં જોયું સંદેશમાં ! રિવિરતાન આપો તે મેલ કપર ! ના, ના ! સંજો બાપ' બી અન્યો કરે તે નહિ સંજાય. સાલાને બૂંધ હઈ.' અને

એને અન્યાય થયેલા એ વાત પણ સાચી. એ લઈયો—એની રીને. પણ બીનારાનું સાંભેલે મેણું ? અરસે કાંધાં : પણ તે ફેરવનથી આગળ જાય ન નહિ. પેલો થયો, એવી બાબતમાં ધેરા Thorough—પૂરો. પછી તે નાગજી વિશ્વેશ : 'સાલી મને અન્યાયી કંપનીને પણ હું દબે બનાઈ આવીશ. કીક છે.'

મને રડેટખલ પર ફરાવ લઈ જાય, સંદેશ પર લઈ જાય, એક રિવસ કહે : 'ના, આને નહિ. આને તમારું કામ નથી.' કદી એ ગયો, પા લલાકમાં તે 'પરકટ વખત' કરતો ધડાડો સંગળાયો. પાયાના ડેક એક પડના ધક્કા આગળ એનિલ બેઠું નહિ રહેતાં મેરથી અંધાળાં ! થોડા જ ગાંઠના કંઈ રડેટખલ પર એનિલ પડ્યું ! તોજી વાર એ પાંચ મુરત્તકાં વંદેશને જ છુટકો કરી નાખ્યો ! એના ચારપંચ એકસિંદરો તે મારી નજીમાં છે, દર વખતે કંઈનાયરીઓ થતી, એ માઝી માગતો, બૂલ કળક કરતો, સરવેન થતો અને પોતાની રેકોટ બગાડતો જ જતો. બસ, અન્યાયની સામે એમ જ એ વેર લેતો. એક વાર અમે એને પૂછ્યું : 'નાગજી ! પણ આપ કરવામાં તે તારા છત્રનું બેખમ.'

'અરે હોય ? મોત તે મારાથી દૂર જ જાય, અને ધારો કે એમ કરતાં મુખા બી, તે શું ? સાલી રહેવને સરખ, હું તે નોકરી કરતાં જ મર્યો અણુક ને ? પણ ભાઈસાળ હું મરું જ નહિ તેનું કમ !'

અને અરેજર દર અકસ્માતમાંથી નાગજી આપાદ બચો જતો. એક વાર એણે પોતાનું એનિલ બીજા એનિલ સાથે અંધાળે, ત્યારે દાખ કાંઈ મર્યો હતો. પણ એના એને રોડ નહોતો. મેં તે રાજ થયો હતો. એકને બદલે મેં માઝી સિકમાં ! 'સાલી કંપની ચોટી ! એની એ માઝી બમતી ! બસ; રહેવને નેરડું તુલસા ધાય એમ !' રોજી મને અન્યો ફરીને કોઈ મુખી નહિ થાય.'

મેં નાગજીને અન્યાય કરવામાં ન, આન્યો હોત, તે હું મારું કંઈ કે એના એવો વફાદાર, કુશળ, મહેનતુ, ખડતલ અને હોશિયાર ફરાવ બીને કોઈ ન થાત. આ પછી મને એ પાછો બીજે વેરે મળ્યો હતો. ત્યારે પણ એ સંદેશમાંથી દરાવર નહોતો થયો !

નીમજી, સોમેશ્વર અને મુરત્તકા મને એનિલ પર ફેરવતા. તે લલ્લસંગ વળી બીને ફેરવતા. એ કદી જ એનિલ પર લઈ જાય નહિ; પણ એ લઈ જાય એમને જાન—ગોરવા. કારખાનાથી થોડાક જ ગાંઠો દૂર, સાલસ, રાંત અને પ્રભાવશાળી લલ્લસંગ ભલે એનિલ હંકારે, પણ એમના રમવાની રીતો, કોરું મોં, બરાબર મૂકા અને ખૂરશી મોટી ચમકતી ગાંધો કોઈ દાંધી કપર સવારી કરનારને પણ એટલી જાય એવાં લાગે. આગળમાંથી દરાવર દાખલ થતાં જ એ મને એમને ગામ ગોરવા લઈ બેઠો. પાંચ દસ ગરાસિયાઓ બેઠા ફરી જમનાની કડાવેરી. એ મળનાનીમાં ચોકલી રાંત, ચણા, ચણીસારો, કમરણ, રાયણી અને નાંજુ તે દવાં જ. પણ સાથે લાકડના અને હોમપાણી પણ હતાં. પેક હતાં, મીઠા એલચીદણુ હતાં, થોડી મિઠાઈ પણ હતી. એ મળનાનીમાં કારખાનામાંથી આવેલામાં નરમજી, ડાકોર અને બાબરનો તે હતા જ; પણ સાથે, સુખસતમમાં પાછળથી અણીવા અદારવડીયા વરીકે પેકાએલા 'બાબર દેવા'ના બાપ દેખજી પણ હતા. લલ્લસંગનું એની સાથે કંઈ દરનું સગપણ હતું.

હું તે કવચો નાનો, પણ મને લઈ જવામાં ને પાછો લાવવામાં લલ્લસંગે કેવીકંઈ કાળજી લીધેલી હતો. વિતાર રી રીતે આપું ફરાવ અને બહાદુર દેખાવાના આ ગરાસિયાને માથે બંદોના બેલી બોલતો ફેરો, ચરાંબંધ મોટી લાલ પટીનું કોતિયું, ચારીની ફેરી-

વાળાં છુટાને નાખે એવી ડચ્છા, અને હાથમાં બારે લાકડી, રૂંડે નહિ, પણ પોતાને જાણી જાણે મને જેસાડીને રવાલ ચાલે ચાલતા મને લઈ જાય, તે ગાળુકૂલની માફક ભળવી ને રાતે પાછો ઘેર મૂકી મજેલા.

અમે ત્યારે ધરનાં બારી બાજુએ રાતે બંધ કરી તેને ચોથે ચોથ પર બેઠી થાળીએ તરબાણાં કે ટાંકણાં મૂકતા. હેંટુ તો એક ન હોતો કે રાતે કોઈ ચોર આવે ને બારી-બાજુએ પોતાનાં ભય કે એવા સણ પાછાં છુટી દુધને નીચે પડતાં અવાજ થાય ને અમે ભગી બેઠીએ આ થાળીની ફરતે ઘૂમવાં વળી

વચ્ચે તો એક પગી પણ રાખ્યા હતા. એ બંગલાની આસપાસ રેત નફેરા ફેરે, આલસલે બાજુએ ને મોડી રાતે બેઠી બેઠી. મલક પાડવા છુટીએ નાં; ચોરોની હડતી તો ખરી ન. તે દિવસે લલ્લુ શંકરે આપથી આવતાં મોડું થયું, અને મારી બાને જીવ તાળવે ચોંટ્યો હતા. રાત અંધારી હતી, ગોરવામાં નાચતો રહેતા, ને ધરમાંના એકના એક દીકરાને પત્તો નહોતો. રાંધેલું તો ખરું, પણ ગાળાપગાંથી જ મેલું એવું નહિ. સાત વાગે પાછા આવવાના હતા, પણ થયા નવ-સાડાં નવ અને ફસ! રાતે રસ્તે પણ બિઠાભણી કહેવાતો, એટલે એ બાલુ અંબર પણ કોણ કાઢવા બચ? માની ચિંતાને ખાર નહોતો, આપનો મિત્ર જ હાથમાં રહેતો નહોતો.

ત્યાં લલ્લુ શંકરે બહારની સાંકળ ખખડાવી અને એકના એક દીકરાને ખસેથી નીચે ઉતારી ધરમાં ધર્યાં. બેપાંચ પળ પછી લલ્લુ શંકરે આધાનીથી જાણકું રાંધે કહ્યું: 'આમ તો ચિત્રનલાહ સેકા! કોઈ હી તમારે તેંહ હું આગો નથી. એને સાલને મારું તો ચોરોના તો બારેનું હાર થયું. અમારા જીવને પણ બહુ ગરમું. તમારી મારા પર મેરજાની સે, એ તો હું બેલું કું. અને બાપા મેં બેલું સે. પણ આજ દી એક માત્ર કહેવાની રત્ન આહો તો કહું.'

'હા હા, લલ્લુ શંકર, કું છે કહોને?' પણ મોડું—

'વાત તો એમની છે, કે તમારે બધી આ થાળી રાખવાની આવે કે ધરની રખણો માટે પગી રાખવા પડે, એ તો કંઈ અમને દીક લાગતું નથી. એમાં અમને નીચું ભેડું પડે. એવીએને અમારું કહેવું એમ છે કે તમે, બા, બે, બાપાએ ક્યારે આવેલું સૂતો અને આઈ પચ્ચોસ આડની સરહદમાં તમારો કોઈ વાળ પણ વાકે રે તો આપાએ અમારું આપું ગામ ને ખમદાર. કાલથી હાલુએ પછી નહિ. અને તમે અમારા કહો, આઈ તમારું કાલ ને બેંધ માતા ધરજે. બા! હયા આ ચોટલી. એમાં ચોડાને પાંખ અમારાં ધરવાળાંએ ચોકકસો સે. દીક, તાંણી હવે હું રત્ન લઉં.'

ના, પછી રહો ખરો, પણ ત્યાર બાદ એ રોજ રાતે નિરંતે રહેતા. વર્ષો કુધી કારખાનામાં કહી ચોરની ખૂસ સરખી પડી નથી. ત્યાર બાદ બાજુએ તાંણી કઠી મોડું નહોતું.

પછી લલ્લુ શંકરે ઘણી વાર મળેલા તો ખરા; પણ છેક લગભગ દસબાર વર્ષ પછી એક દિવસ બપોરના ફાર્ટ પર ભયજ સ્ટેશન એલે દૂરથી બેઠે પાડી: 'બાબ્લાઈ! એ બાબ્લાઈ! પણ' બાબ્લાઈ-મોંથી પાડ્યાને કહ્યો, એ પછે થયે-વ્યવસ્થાને કંઈક વળ ન આપ્યું. પણ લલ્લુ શંકરે કું છોરે? એણે તો પાસે આપી એવી તો બાપ બરી કે આસપાસના પણ ગળગળા થઈ ગયા. 'હોડો, આ પીવા' કહી મને ફાર્ટના એન્જિન પર લઈ ગયા. 'તમારે વગેરે ન જવું છે ને?'

'હા.'

'તો જુઓ મારી બમાડું હું તે.' કહી આમણે પાસે બાંધેલા શીશામાંની અગમગમ, આ પવાલામાં હોંસે હોંસે પીવડાવી.

હુંને એકવાર ટૂંકોની સફર પણ ભેઠ લઇએ. ટૂંકો એટલે ચાર પેડાંના ચોકડા કપર એક બાંકડા બાંધી દીધેલો. પાછળે લાલ પાવ-સા ફરફરે, અને એ ગામડો પાછળથી હાલો પડીને પાડો કપર દોડતા તેને હડસેલી, વેગ પર ચડાવી ચોકડા પર ચડી બેસે, અને ધીમી પડતાં ફરી પાછી હડસેલો. એ તો કીડા બમાલ ને જે દેખાવ તો નેચેલી હતો. પણ પેલા બાંકડા પર બેસનારા ટાપીવાળા સાહેબની તુમાખી નહિ ભેઠ હોય. મુસાફરોનું ભયનું એ છે. ગમ્મ હડસેલનારને કપાલે આલસો. વડમાં ટૂંકો બેઠી રાખવી હોય તો બમક-ધી બેઠકાલે: એ દાણે એટલે તરત મનદોને આંચકો! પરંતુ સાહેબ મોઢેથી કે ઘરાતથી બેઠી રાખવા ના સૂચવે.

સાહેબ તે પાછા આપણા દેશી—ઠાઈ ટાપી મહેરી સાહેબ ધબેલો તો. એમને બધો રસ્તો સકામત છે કે નહિ તેની તપાસ રાખવાની ને સમારકામ સમાજવાનું, એટલે ટૂંકોમાં ફેરે. હું એક જ દિવસ અંગ ટૂંકોમાં ગયા હતા, અને સાહેબ વિકરેલા.

વગેરેથી બાજુવાને રસ્તે ટૂંકો બેઠી. ખડખડ ખડખડ કરતા ચોડાક માઈલ દૂર પહોંચ્યા ત્યાં મનદો પાડા કપર સમારકામ કરતા હતા. હાથમાં નરાજ, મોટા હથોડા, પથરાનાં તમારાં અને સહેવાટો, આપણા સાહેબ બેઠા, આમતેમ ફર્યા, કું સૂસનામો આપી, અને ચોડી વારે પાછા જવા ટૂંકો પાસે આલસો. ત્યાં મુસા-દમે આવી ચોડી વધારે ફિરાયેટની માગણી કરી અને સહેવાટ સરવા હતા તે પણ જણાવ્યું. સાહેબે મંગાવ્યું કે જે સાંભળી શીખું અને ટૂંકો એ જ રસ્તે પાછી ફરી. પણ કહ્યું ચોડે કું નહોતા ગયા ત્યાં તો સાહેબે આમતેમ ભેંસેલોથી બગ પાડો: 'રંધિયા!'

રંધિયા અમારી ટૂંકોની એક હડસેલનારો. એણે 'જ સાહેબ' તો કહ્યું. પણ સાહેબે એ સાંભળવા ગયું ન ચોભતાં સરસ્વતી બહુવા માંડી. ખૂબ માળો દીધો. રંધિયાએ ખૂલ કબજ તો કરી પણ એણે કબજ કરતાં વારને તો ટૂંકોને એક મારી સાહેબે બેઠી રાખાવી ને નીચે બેઠી ધડપેદ રંધિયાને દેવા માંડી. જે પાંચ તમાચા અને બાજીની દીલ તથા લાતો! હપરાંત દરેક શબ્દે માળ. અલબત્ત, સોમેશ્વર જ્યેથી તો નહિ જ. આ સાહેબ સરસ્વતીપુત્ર નહોતા, વૈશ્ય યાને વૈશ્યવર્તન હતા. પણ માળ કરતાં માર ને આશરો હતો. રંધિયાએ આમ માર પાછા જ કર્યો હોત. પણ એટલામાં સાંભળી એ ન પાડા પર ટૂંકે આવાની દેખાઈ. દૂરથી એન્જિને ચોંટો નાખવા માંડી. બેંડે મનદોએ તાળરતોળ બાંકડો કડાવી બહાર મૂક્યા ને જેસથી ટૂંકો દોડવા પેલા મનદો પાસે લઈ ગયા. ત્યાં જઈ બા-નહિયું ને પેડાં પાડા કપરથી કતારી આંધાં મેલો દીધાં. ટૂંકે દેખાતાં જ આપણા સાહેબના તો હોરાકોરા બેઠી ગયા હતા, પણ મનદોએ ખરેખર બેઠાથી કામ કર્યું.

ટૂંકે ગયા પછી ટૂંકો પાછો આવી ને બાંકડો ચોકવાતાં અમે નેડોરે આવવા બેપરખા. રસ્તે સાહેબને બનડાક ચાલુ જ રહ્યાં. રંધિયાના પચારમાંથી ચાર રોજ કોપવાની ધમકી અપાવી રહી—

આ મારની મને કંઈ ન સગા, પડી નહિ. પરંતુ આપણે બધી જાત દાહાકાકાને કહેતા. કે પછુ તરત તો કું સગળ્યા નહિ. પછુ બીજા દિવસે દાહાકાકાએ મારે ત્યાં આવી રસપૂર્વક બેની પડોશમાં બેઠો સિરો. કહી સગળાવ્યો:

'ચિત્રનલાઈ! આ સામે... બાહ છે મારોના કતાર. એ તો એ (ગામી ૧૯૦૫) ૮૭

ઈ.સ. ૧૯૪૯ના વર્ષનો કુમાર-ચંદ્રક

શ્રી નિરંજન ભગતને

એમનાં કાવ્યોની શુભ્વત્તા આદિ

આપનાં નિબંધ થી એ અભૂતપૂર્વ આનંદ થાય છે.

નિર્ણાયક મંડળ : પ્રા. રામનારાયણ પાઠક; પ્રા. ગિરુપ્રસાદ ત્રિવેદી; પ્રા. અનંતરાય રાવળ

પાછલાં વર્ષોના કુમાર-ચંદ્રક-ધારકો

ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈ • શ્રી પુષ્કર ચંદ્રનાગર • શ્રી ચશોધર ન. મહેતા • શ્રી રાજેન્દ્ર કે. શાહ • શ્રી જીવમુકુન્દ દવે

પી. ૩૦૪૫. ડી.ગાં, એટલે કોઈ દિવસ રસ્તામાં જ એની લાશ પડી
 નજીવી. અહીં હાસે એણે રખિયાને ગાયો. પ્રદબ્ધ પોતામાં નજીવી,
 એટલે જાતત એની ખરી. ફેલ પર કાગ કરતા મલ્લુદો પાસે સાક-
 ભાષ, તરબુચ-ટોડી વગેરેની આશા રાખે. એ મારો બેટો મળ-કર-
 નો દોષો, તે એ લાઇન પર ભય તે પહેલાં એના ટૂંકોરાનાએ
 આગલે દિવસે જઈને મુકાદમને હાલી આવ્યું પરંતુ કે સાહેબ બહા-
 દુરની મૈયત ત્યાં જવાની છે, એટલે પેલા લોકો ને કંઈ મળે તે દેવને
 ધરવા હઈ આવે. આ રખિયા બીજારે મળેશે નહિ, અને ત્યાં તો
 સો ખાલી હાથે' અહીં સાહેબને પેર 'ધરવાળા'ના તાપ આગળેજો.
 આ બાદ રાજ-ટોપીમાં સાહેબ, પછુ ધરમાં ડીઘા બે નેવા. શોધો
 નો સારીમાં હાંકતું ન મળે. એણે ટૂંકો ખાલી નિષ, એટલે રખિયાને
 પેવા મારી અને એમને પેર પછી રાતે સળગી. જગતના કેરેય મર્યાદાં
 સીધા પાવામઠથી ન જીતી આવેલાં એ આઠ દિવસ સાક વગર
 રજોહની મેડીસ પડી, અને સવારસાજ રામાયણ તે નારામ.

એ તો કીક; પછુ ગાલ તો એ યહ, સઈતાકાષી, કે આજ સવાર
 રખિયાની વહુ મરી આવી. બારણા બહાર જોશી રહીને એને તો ન

બાજુની છે, ને બાજુની છે! 'સાકા દોર' વગર વાંકે નું મારે લાગે
 તને ખાતા બરડે, એ ફરી મારા રખિયા પર હાથ ફાડાયો તે તો.
 ને ને બુલ્લુકમાં અડધો પળ દોરો કાપ્યો સો. તો મુખા, ડીઘા હમળને
 કે ચીમતું વાતું એમ તને છતો વાડી મેલડ.' લીટી ટપકાને સા-
 ડ્યો અને ભૂખરા લાલ રંગનો ધાધર; હાથમાં બાર બેગડી. પેલી
 પાવામઠની પટ્ટાળી તો આ ચામુંડા મૂકી આગળ પીછા ન મૂકે
 આનો એકાદ હાથબાથ પડ્યો હોત તો આપણા... મારા છવતા ન
 રહેત. અને પછી? ચિમનલાલ શેઠ, મું ધારે જો? આખી પટ્ટોસ
 મળવ્યા બાદ, અટકી બેઆખરે આંકી હોય તેમ. છુમકાને છેડે એ
 દુરીમાં બોંબીને લાવી હશે, તે નવાંનવાં એના બારણામાં ફેસતાં
 બોંબાં-લેકાળિયાં! હાકાભાષ નહિ મળતાં હોય તો એ આ તુરિયા!
 મુ ત્વરા છ પર ને ફેધવારી ના મળવી હોય તો કહે, હું ચોંબી
 આવડ. ખાને કે તારા પેટમાં ખાર મળ્યાં પાડે!

હીને એ તો અહ, પછુ આ બાઈનાં શિયળોરાક બગડી મયાં
 છે. હવે એતો કાન્સકર માગે તો છે, નહિતો છવતે મૂકે સમજાવો!
 એ તે દિવસથી ટૂંકી પર નવાનું પાણી મૂક્યું. (વાહ)

સડકનો પત્થર

શહેરના પાવરના રસ્તા પર એક દિવસ એક આડું ટકરાવાળો
 એમાંથી એક પત્થર બગડી ગયો. એ પત્થરને થયું: 'હું અહીં સા
 મટી બીન પથરો સાથે પડી રહું છું સ્વતંત્ર રહેવા માગું છું.'

ત્યાં એક ઠોકરી આગ્યો. એણે પત્થરને ઉઘાડ્યો. પત્થરને થયું:
 'મુસાફરી કરવાની મારી હવેલ હતી તેથી જ આ સડક પર ફેંક્યું.'
 એ ઠોકરાએ એ પત્થરનો એક ધર પર ધા કીધો. પાથરને થયું
 આનું: 'મારે બેઠક હતું. મારે હું હોયો. કેવું સ્વાભાવિક!'
 ત્યાં તે પત્થર કાચને અડગથો ને કાચ વુટ્યો. એટલે કાચ
 બાહ્યો: 'અરે દરમી! એ તો ખરી, તે શું કહ્યું!'

'તે' મારો રસ્તો સાક થઈ એ કીક ન કહ્યું. મને મારા માથેનાં
 લોહીઆ આંખે એ નથી અમલ. મારી તો એ નીતિ છે કે રોક

મોને મારી સગવડ પ્રમાણે ન વર્તવું નેહનિ.' પત્થરે કાચને જવાબ
 નાહ્યો, ને કાચ ચોંબીને પત્થર વરની મળતી રામી વળાઈમાં
 જઈને પડ્યો. 'જસ હવે હું અહીં શોડો આરામ લઈશ.'

ત્યાં તોરે આંખી પચારીમાંથી પત્થરને લઈ, બારી ફાડી, બહાર
 ફેંક્યો. પત્થર પાછો પચરાવાળી સડક પર આંખી પડ્યો.
 અને એણે પોતાના બંધા સાથીએ કહ્યું. 'પ્રેમ છે હોસ્તો!
 મઝામાં તો ખરાને ફેંકું ફરીવાર તમારી પાસે હાજર થયો છું મને
 હમણું ન એક મોઝા મઝાન મારેનું તેહું આનું હતું, પછુ મેં એવા
 મૂડીવારીએની પચવા ન ન કરી. માકે દિવ તો આમ જનતા મારે
 તલસે છે અને એથી જ તો હું ફરી વાર તમારી પચ્ચે આવતી મળું છું.'
 (ફેડાર સોહાગમની એક રશિયન વાર્તા) સાતિકુમાર કહિયા

માસમાસના
તહેવારો
[૧૬]

આ દિવસે મહારા-
ષ્ટમાં ધરના આંખણે
ફેલાયેર. ઉપર ભૂબી
કરના આંખણી ગટી.
નર્મમાં વાંસના ટુકડા
પર શુભચાંદ્ર ચંદ્રકુ
તપા લોકો બાંધી દેડું-
ની અર્ચના કરાય છે.

આ સુદ પદવને દિવસે આવીને
આ તહેવાર સાંભિવાદન શકનો પ્રથમ
દિવસ હોવાથી એ શક પ્રમાણે કાલમજાના
કરતા લોકોને તે બેસતા વધુને દિવસ છે.
આપણે ત્યાં જોયે વિક્રમ સંવત પ્રમાણે વર્ષ
મજાણ છે. તેમ તર્કથી જાણીએ મજાણર
અને તિનેવદલી પ્રાંત સિવાય બધે સાંભિ-
વાદન શક પ્રચલિત છે. આ ચૈત્ર સુદ પદવાથી
સાંભિવાદન શકનું ૧૮૭૨મું વર્ષ બેસશે.
સાંભિવાદન શક કોણે શરૂ કર્યો એ જાણત
વિદ્વાનોમાં જાહેર મતલબ છે; પણ સામાન્ય
માન્યતા એવી છે કે ગોદાવરી અને કૃષ્ણા
નદીના મુખ આગળજે, સ.વ. ૨૩૦૦ થી હ.સ.
૨૨૭ સુધી રાત્ર્યસના ચત્રાવળ 'સાત-
વાદન' તામના રાત્ર્યેશમાં જે ૩૦ રાત્ર્યે
થઈ ગયા તેમાંના કોઈક આ શક શરૂ કર્યા.
સાતવાદનનું આપરંજ રૂપ તે સાંભિવાદન.
તે કાળે 'શક' નામના પરદેશી લોકો કતાર
લોકમાં સના ચક્રાવળતા હતા. તેમના પરાજય
આ સાતવાદનને પછી કોઈકે (કેટલાકોના મત
પ્રમાણે ગૌતમીપુત્ર સાતવાદન) કરેલો અને
ત્યારથી આ કાલમજાણ શરૂ થઈ ગતીય છે.

જ્યોતિષશાસ્ત્રનું વર્ષ પણ આ જ દિવસ-
થી શરૂ થઈ હોવાથી આ દિવસ શકવર્ષનો
છે. વર્ષનાં સાંકડાંનું એક મૂલ્યનેમાં આ
તહેવારની મજાના યાગ છે. આ જ દિવસે
રાજાઓ વિનાશ કરી, સીતાજીને ધોડાવી
લાવી પ્રજા સમર્થદ્રષ્ટએ અણેધાર્યાં પ્રવેશ
કરેલા. એ પ્રસંગ ધન જરેરીથી નમરને રાજ્ય-
ગારીને નમરનોએ મોટા ઉત્સવ કરેલો.
અજ્ઞાએ ચૈત્ર શુકલ પ્રતિપદાને દિવસે સુપ્રિ
નિર્માણ કરી એવી ધાર્મિક માન્યતા હોવાથી
આજ દિવસ યોગસરને પ્રમુખ દિવસ ગણાયો.

આ તહેવારનો કલેબળ છેક મહાભારતમાં
આદિપર્વના એક કથામાં પણ મળી આવે છે.
સોમવંસના સુપ્રસિદ્ધ રાજા પુરુષરવસ (સાંભિ-
વાસના ચિત્રવંશીય) નાટકના નાયકોને
પૂત્ર વસુ લલ્લો પસંદ કરી રાજ પદ મળ્યા.
સ્વાતંત્ર્ય સુતિના એ રાજનો ધણી વખત
ધમત્યિરજીવનમાં. એકલા નંગલમાં શિકાર
કરવા ગયેલા એ રાજનો પોતાનાં ગામુસીએ
મારેલાં ઉપાધાયક કરેલાં પગથોડાને લઈને જ
તેને સંસાર પ્રવેશ પરત ફરવું અને ભગવાન
જીજ્ઞાની માદક તે પણ સંન્યાસ લઈ પગમાં
યોર તપથયાં કરવા આજી નીકળ્યો. તેના

હક નિશ્ચય અને યોર તપથયાં લેઈ સમયવાન
કન્દ સંતુષ્ટ થયા તે તેને વસુ પારિતોષિકો
આપ્યાં; સંતિકમલ આકાશચાન, વિજય
મેલણી આપનાર તથા કહી ન કરમાનાર
કુસોનો દોર અને દુષ્ટાથી રક્ષણ કરવા એક
વાંસનો દંડ. ઈન્દ્રે વસુને તેના રાજ તરીકેના
અરા કંઈપણ જાન કરાવી રાજધાની તરફ
પાઠો મોકલ્યા. વસુએ જ્યાં રાજધાનીમાં
પ્રવેશ કર્યો ત્યારે જાગર આ જ દિવસ (જિન
સુદ પ્રતિપદા) જ હતો. પોતાના પ્રિય રાજને
પાઠો આવેલો જોય પ્રભાતે મોટો મહેલસવ
કર્યો. વસુએ ઈન્દ્રે આપેલો દંડ ભગીનમાં
લોકો રાખી તેના ઉપર જીતમજાણ રાખી
કપડાં બાંધી ઇન્દ્રની પૂજા કરી. ત્યારથી
પ્રભાતે એ દિવસને વાર્ષિક ઉત્સવ માની ફર
થે તે ભજવવા માંડ્યાં.

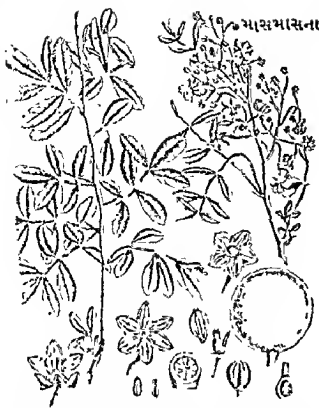
લક્ષ્મીના મહારાષ્ટ્ર, મજાગર આદિ પ્રાં-
તોમાં આ તહેવાર ધણી આદર તથા માનિથી
જન્યાય છે. મહારાષ્ટ્રીમાં આ દિવસે
પ્રાતઃકાળે ધરના આંખણમાં યા પર ઉપર
ગૂડી ભેળવ કરવાને વિચાર છે. ગૂડી એટલે,
વાંસની લાકડાને એક છેડે પીત્તાંજર કે એક
જેક બંદી બંધરતવાળું લાલ, લીલા કે રેસડી
વગેરે રાશસયક કેમવાળું રેસડી કપડું બાંધી,
તેના પાંચિય તાંગા કે આદીને લોટાં બાંધે
છે અને તે લોટાં પર ફંડના લીટા કરી તેને
સાકારનો દારૂડો પહેરાવ્યા બાદ તે વાંસને
ધરના આંખણમાં કે ધર ઉપર ભેલો કરે છે.
આ રિવાજ પાછળ આનંદપ્રદશનનો જ હેતુ
છે. રામચંદ્રજીએ આ દિવસે વાલીનો વખ
કરી વાલીના વાસમાંથી દક્ષિણની બાજુ
મુકા કરી તેના આનંદમાં ત્યાંના લોકોએ
મોટો ઉત્સવ કરી આથી ગૂડી પડવો ભેળવી કરેલી.
ત્યારથી આ ગૂડી (ધન) સદાવખત આ
રાત્ર્યે દોય એમ મનાય છે. મહારાષ્ટ્રમાં
આતહેવાર 'ગૂડી પાડવ' તરીકે જોય જાય છે.

આ દિવસે ના જાણીકાર વિધિ છે તેની
પાછળ અદેગની દબિ રાખી દોય એમ
લાયે છે. સવારે ધર અગ્રજ ગૂડી ભેળવી કરી
તેની પૂજા કરવામાં આવે છે. સવે એ કલમ
કપડાં પહેવાંના દર્શનજનક પણ વિધિ કરવામાં
આવે છે. નિજભણુ એકેલી લીટીમાં પાંડડાં
પાનાં. લીટીમાં ૮ ફૂળાં એકર લાગી દીધ,
મીઠું, છત્તે અને અન્ય સાથે તે ખાવામાં
આવે છે. નિજભણુથી આરાધ્ય થયાં બળ

અને મુલક વધે છે એમ આશુવેદનો મત છે.
સદકુંડળ દેવદર્શને જઈ, નિર્મિતિત ગોડળા
સહિત પંથાગ વંચાવી નવા વર્ષના ભવિષ્યનું
અવનું કરવું, માર્ગનાંદનાદિથી વિનસ આ-
નંદમાં બચતીત કરવા, ગરીબ સમાજલોકોને
મિત્રતણ આપી મિત્રાણનું જોતન કરવું
આદિ વિધિ આ દિવસે કરવામાં આવે છે.

પણ મજાગરમાં તે આ તહેવાર ધણી
દયાથી પાળવામાં આવે છે. સંવત્સર પ્રતિ-
પદાના આગલે દિવસે ધર પાંડોના ઢાંચોના,
લીસા, રાનો, ફળફળાદિ તથા અનેક સુસી-
સિત વસ્તુઓ ધરના હેરના આસનની સામે
મોકલવામાં આવે છે. ધણી આ દિવસે પરી-
લિધે, જ્યારે એક પહેાર રાત જાગી રહી હોય
ત્યારે પ્રરનો મુખ્ય ગામુસ દેવથાદર્શ પ્રવેશે
છે અને એ બધી સ્ત્રીની આશીર્વાદ કરે છે.
ત્યાર પછી કુટુંબના સર્વે માણસો એક પછી
એક આંખે બધ ફરી એ જોરશીમાં બધ વે
અને તે ચોમે પાસે જઈ આંખે હથોડે છે.
ત્યાંના લોકો આ વર્ષાંખેને દિવસે સવારે
ભેડી કલમ વરડો પર પોતાની નમર પડો
તે માટે કાળજી રાખે છે. પછી ધરનો મુખ્ય
માણસ દરેકને એક દાણોના તથા ફૂલક
વગેરે આપે છે.

અન્યદર્શમાં ચૈત્ર સુદ પદવે વર્ષાંખેનો
દિવસ મનાતો ન હોવાથી આપણે ત્યા
વિરોધ કોઇ વિધિ આ દિવસે નથી. માત્ર
કેટલાંક વેપારી લોકો આ દિવસે પંથાગ-
અજાળ કરી વર્ષેક આંખે છે. ગંદિરમાં
લીટાં તથા લિધે કેમાં કરી તેનો નેવેક
બતાવી તે ખાવામાં આવે છે. પણ વર્ષાં
લીટાં ખાવાનો વિચાર નથી

માસમાસના વૃક્ષવિશેષને પરિચય આપતી લેખખાળા
આપણી વનરૂપિની—૩૧

કાંકી

પ્રા. જયંતીલાલ દે. ઓ. જી. એમ. બેસરો.

ગોળ હડા જેવાં કાંકાંની ચટણીનો રવાદો ભેગલે ચાખ્યો હશે તેમને આ વનરૂપિની કાળજી સહેજે થશે. તે 'કાંક' નામથી પણ જાણખાય છે. સંસ્કૃતમાં તેને 'કપિત્થ', 'દધિત્થ' ને 'દધિ-ત્થ', ટિલિમાં 'કેય' તથા 'કવિત્થ', અને મરાઠીમાં 'કવિત', 'કવી' કે 'કવડ' કહે છે. અંગ્રેજીમાં તે 'વુડ-એપલ' wood-apple (ફાલકા જેવું સખત સફરજન), તેમજ હાથીને એ ફળ ભણુ મિથ હેઈ 'એલિફન્ટ-એપલ' (Elephant-apple) નામે જાણખાય છે. ફારસીય નામ 'ફેરોનિયા એલિફન્ટમ' (Feronia Elephantum). રોમન વનરૂપી ફેરોનિયાના માનમાં એ સખત ચાલુચેશ છે.

દક્ષિણ દિગ્, સિંહોન અને નવા તેનાં ઉત્પત્તિસ્થાનં પણ હિંદુઓમાં જોયે તે જાણાય છે.

એનું કાઢ પાલું બિચુ થાય છે. થડ ગોળ ને સીધું બાંયું બને છે અને ઝાખાળા થામેર ફેલાયેલી રહે છે. પાન કાંકીવાળાં, સંયુક્ત તથા આંતરે જાનેલાં હોય છે અને તેનાં વરિયાલો જેવી વાસ હોય છે. પાનની કાંકી તેમજ ગંધસિરા સખત અને ઘણી વખત સાંકડી પાંખલાળી હોય છે. દરેક સંયુક્ત પાન ૩ થી ૬ નાનાં પાનનું બનેલું હોય છે. આ નાનાં પાન ગંધસિરા પર સામસામા ગોઠવાએલાં હોય છે અને ગંધસિરાની ટાંચે એક અડધું નાનું પાન હોય છે. નાનાં પાન ૧ થી ૨ ઇંચ લાંબાં અને પહોળાઈમાં ટાંચે ૩ થી ૪ ઇંચ, પરંતુ તલિયે સંકડાં થતાં અને સહેજે ખાંચવાળું ટાંચવાળાં હોય છે. પાનની કાંકીના તલિયાત બાજુ તથા કાળાંબોની વચ્ચેના ખૂણામાંથી સીધા, મરખત, ૩ થી ૬ ઇંચ લાંબા આળોદાર કાંડા હોય છે.

ગાંધેથી એ માસ દરમિયાન કાંકીને ફૂલ બેસે છે. તે નાનાં, અફેખમ, આઠાં રાતાં, એકલિંગી અને સુખખાંમાં હોય છે. ફૂલોનાં કુખખાંશથી કાળાંબો પર તે બાળ્યમાં કે ટાંચે ગોઠવાએલાં હોય છે અને ઘણી વખત નર અને માદા ફૂલો એક જ સુગળમાં હોય છે.

કાંકીનું ફળ કાંકું છેક ચામાસે (ઓક્ટોબરની અસપાસ) પાકે છે. તે ગોળ હડા જેવું, બ્યાસમાં ૩ થી ૩ઠ્ઠે ઇંચ જેટલું અને કાંકું હોય છે. તેની કાલ લાકડા જેવી કઠણ, ખરખરતી અને રાખોડી રંગની હોય છે. તેમાં ખાવાલાયક, ખટમધુર તથા અનેક બીજથી ભરપૂર ગર્ભ (ગર) હોય છે. કાંકી બીજ વડે બેસે છે.

અટલી, શરબત તેમજ મુદમ્બેરા બનાવવામાં કાંકીનો ઉપયોગ સારીરીતે બળીતો છે. તેનો ગર ફાળસાકમાં ખસારા માટે વપરાય છે. કાંકીના વૃક્ષમાંથી આઠાં સુખંધી, સફેદ, ચીંચી અને બાળવાનાં ગુંદરને મળતો ઉપયોગી ગુંદર પણ મળે છે. તે પાણી-ગુંદરથી બનાવાતા રંગો (water-colours) બનાવવામાં ઉપયોગી ગણાય છે. તેનાં પાન અને બીજમાંથી વરાળવંત ઘંસા મુગંધી તેલ મળે છે. કાંકીનું લાકડું પીળાસપડનું સફેદ, કઠણ અને ટકાક હોય છે અને તે ઉંચારની કામ, ખેતીવાડીનાં બાંલંદરાં, પેકાંના મધુખાનો અને તેલ કાઢવાના સાંચા બનાવવામાં વપરાય છે. સ્થાં કાંકાંમાંથી મળે કાંકી લઈ તેનો તમાકુ ભરવાની દાખડીઓ તરીકે ઉપયોગ થાય છે.

આકુંદ તેમજ યુનાની બંને દવાગીમાં કાંકીનો ઉપયોગ છે. આયુર્વેદના સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં તેના વિષે કહેલ છે. કાંકીનાં ફળ ખાંડ મધુર, તીક્ષ્ણ અને સ્વાદિદ હોય છે પરંતુ તે પચાવમાં મુશ્કેલ છે. તે કફ, ગરોડા, હૃદયના રોગો તથા બલ્લી રસાટે છે; પિત્તપ્રદોષ, વાત, ત્રિદોષ, લોહીની અશુદ્ધિ, થાક, તરસ તથા દેહડીને દૂર કરે છે; અને શય, ગર્ભ, આંખના રોગો, પ્રદર તેમજ કાનના કુખાળા માટે ઉપયોગી ગણાય છે. કાંકીનાં ગર્ભ પેદાં અને બળાંનાં દર્દીમાં પણ વપરાય છે. કાંકું કાંકું લાખક (ફેટ બાંધનાં) ગણાય છે અને બીજને ઓપેથી સાથે કાઢા તથા મરડામાં તેનો ઉપયોગ થાય છે. પાકું કાંકું દેહડી અને બળાના રોગો માટે ઉપયોગી ગણાય છે. તેની ગર્ભ તેમજ કાનનો મુદરો જેવી છખડાંનાં દંડ પર ચોપડવામાં આવે છે.

કાંકીનાં બીજ હૃદયના રોગો અને માથાના કુખાળા મરડે છે. તેનું તેલ તીક્ષ્ણ અને લાક્ષણ છે. તે દેહડી તેમજ બલ્લી બંધ કરે છે. હરતા તેમજ બીજ દરોડા પર તે અસરકારક ગણાય છે અને પિત્તપ્રદોષ પણ કરે છે. કાંકીનાં પાન બલ્લી, દેહડી અને અરડા માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે. તે સુપાસિત અને નાતલ ગણાય છે અને બાળોનો અઠણું તેમજ આંતરડાનાં દર્દીમાં આપવામાં આવે છે. રક્તપિત્તમાં મજૂ તે ઉપયોગી ગણાય છે. કાંકીની કાલોડા ઉપયોગ પિત્તપ્રદોષ પર થાય છે તે પિત્તશામક ગણાય છે.

કોસીયામાં કાંકીના કડિયા આપતરંભમાં લોહીનો પ્રવાહ બંધ કરનાર ઔષધ તરીકે ઉપયોગમાં લેવાય છે તેમજ તેની કાલ જેવી છખડાંના દંડા પર અસરકારક ગણાય છે.

ચરક, સુશ્રુત અને વાગ્બહે કાંકીનાં ફળ, મૂળ, કાલ અને પાનને સર્પદંડા માટે ઉપયોગી ગણેલાં છે; નળ ચરક સુશ્રુતે તેને બીજીના દંડા માટે પણ ઉપયોગી ગણેલાં છે; પરંતુ કાલ્યસ અને મહારતના કાંકીના અનુસાર કાંકીનો કાંકું પણ બાજુ સર્પદંડા પર અસરકારક નથી. તેમજ તેઓના મઠ અનુસાર કાંકીનું ફળ વાંછીના દંડા ઉપર પણ બીજ અસરકારક છે.

આંલિમ્પિક રમતો

અંધારે ગ્રીસમાં રમાતી તે કાળનું એક ચિત્રદર્શન.

લેખક : રમણુલાલ નાગરજી મહેતા એમ. એ.

વેના ષેરા ધૂસરરંગી આકાશમાં રક્ત રંગનું ચિત્રરુંદર ગિચાણ કરતા સ્વિસરને પહેતોથી ષેરાએલી એ નાનકડી ખીણને પ્રકાશિત કરી. ઊભલા ભાતનું પૂલન કરી કુમારિકાઓએ સિંદુરરંગી આગ્રિની ન્યેત પ્રકટાવી. પુરોહિતોએ ગંગેતથ્યાર સાથે વેદી ઉપર દેવોને બલિદાન દીધું. બલિના રક્ત-રૂપકતા દેહધી દેવો સંતોષાયા અને 'હરીફાઇ માટે હરીફો હાલન થાય'નો આદેશ થયો.

જગા યજ્ઞોત્રા લોકો આ દેખાવ એકાગ્રતાથી જોઈ રહ્યા હતા. એક યજ્ઞપત વિશાળકાય હરીફ તરફ ટર્નનીથી નિચાની કરી એક પ્રેક્ષકે તેના સાથીને કહ્યું, 'આ રપાર્શનો હીઓનાડાસ, એના નેપી કુસ્તી કોઇનથી લડતું. એ આ પખતે જરૂર રપાર્શને વિન્ય આપાવશે.' 'હુઓ! પેલો પાપાલિયો હામતો હરીફ દેખાય છે ને, તેનું નામ સાયલોન. ઐથેન્સભરમાં એની દોડની ઝડપને કોઇ પહોંચી શકતું નથી; અને આ વર્ષે એ દોડમાં રપાર્શ સાથેની બરાબરની હરીફાઇ કરશે.' 'આ એકવડા બોધાના પેરિક્લિસને જ્યેથો ફેશનું ફેવામાં એનો સારા થે ગ્રીસમાં જોરો નથી ! કારિન્યનું એ નાક અણુય છે.' 'અને આ છે તે પિન્ડોના હરીફ. એ બાલા-ફેંકના નિષ્ણાત છે.' આય, પ્રેક્ષકોમાં જગા થયેલા હરીફોનાં કાંધેની સગાંભોલના ધુતી.

મેદાન વચ્ચે, યજ્ઞવેદી પાસે જોઠેલા પંથ સમક્ષ ગ્રીસના વિવિધ ભાગમાંથી આવતા હરીફો એકત્ર થયા. અને પંથે તપાસ શરૂ કરી:

'આપનું નામ ?'
'સાયલોન.'
'આપ કયાં નગરના પ્રતિનિધિ છો ?'
'ઐથેન્સનો.'
'આપ જન્મે દેવા છો ?'
'હું ઓક છું. ખારા વડના એકોપોલિસ રથાપનાર ગ્રીકો હતા.'
'આપની ઉમર ?'
'અઢીવીસ વર્ષ.'
'કીક. આપ હરીફાઇ માટે તૈયાર થાઓ.'
આમ, બધા હરીફોની તપાસ થઈ. તેમાં કેરિન્યનો એક હરીફ પાંખીસ વર્ષ કરતાં વધુ ઉંમરનો જીજ્ઞાતા તે હરીફાઈમાં ભાગ લેવાની પંથે મના કરમાવી. એક હરીફ મિસરવાસી જીજ્ઞાયા. હાજર રહેલા પ્રેક્ષકોએ તેની તરફ ધુધુની નમરે જોયું, અને તેણે એ મેદાન છોડ્યું. હરીફોની આ પરીક્ષા પૂરી થઈ. એજેથે વેદી પાસે જઈને ફરેક હરીફે ઉપર સમક્ષ રક્તનીતરના બલિના લીલીથી પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક ભંદેર કર્યું કે, 'મેં અઢીની વ્યાયામશાળામાં દસ મહીના તાલીમ લીધી છે અને આ હરીફાઈમાં ભાગ લેવાની હાલકાત પ્રાપ્ત કરી છે. હંસરને માથે રાખીને હું પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક ભંદેર કર્યું છું કે આ હરીફાઈમાં સંપૂર્ણ એલદિલી રાખી, માસ હરીફો સાથે ધનામની કે ગાનની લાલચ દેખાડેકરો નહિ કરું અથવા તેમના પર કોઈ યજ્ઞ પ્રકારનો દેવ નહિ કરો. ને સંપૂર્ણ પ્રાગભલિસ્તાવી, મારી તાકાતથી જ વિન્યી થવાનો પ્રયત્ન કરીશ.'

* પ્રતિજ્ઞા લઇ હરીફો મેદાન પર હાજર થયા. બસો વાર દોડના પાયા, કુસ્તીનો આખાડો, બાલા-ફેંક ને ચક્ર-ફેંકની જગ્યા તથા રથ-

હરીફાઈનો રસ્તો એ મેદાન પર આંકેલાં હતાં, અને તે જગ્યાઓની શીમા દર્શાવતાં વિદ્યો દેખાતાં હતાં. થાતાનાં તમામ વચ્ચે ઉતારી, શરીરે એલિવનું તેજ ઓળ, હરીફો હરીફાઇ માટે સમજ થયા.

પ્રસ્થાનકરનો આજ્ઞા આજ્ઞો: 'દોડનાર ગટ્ટો ફેર પ્રસ્થાનરેખા પર હાજર થઇ બંધ.' ટેપોટપ હરીફો પ્રસ્થાનરેખા પર બિચા રહી ગયા અને વિન્યરેખા પર પહેલા પહોંચવાની આકાંક્ષા સાથે એ રેખાને નિરખી રહ્યા. ત્યાં તો રજીશિયું ટુંકાયું અને પવનનેગી ઝડપે દોડવીરોએ વિન્યરેખા તરફ દોડ મૂકી.

'શાખાસ ! ઐથેન્સ !' 'રપાર્શ જલદી-જલદી !' ની બંધે પ્રેક્ષકોમાં સંભળવા લાગી. જેનેજને દોડવીરો વિન્યરેખાની નજીક જતા ગયા તેમજેમ પ્રેક્ષકોમાં મન તંગ બનતાં ગયા. રપાર્શ અને ઐથેન્સના દોડવીરો ભલ્લે કળેકડગળું મિલાવી એકસરખા દોડતા હતા. વિન્યરેખા માંડ વીસ વાર રહી ત્યાં તો હળુંતેરહું બળ કાલવીને સાયલોન આગળ વધ્યો. અને 'શાખાસ ! ઐથેન્સ ! શાખાસ સાયલોન !' નો તાદ ઉઠ્યો. સાયલોન વિન્યરેખાને, રપાર્શનાં કરતાં માત્ર છ ટક આગળ વડાવી ગયો હતો.

ઐથેન્સવાસીઓનાં ઢંઢં મોતો ન હતા. વધોથી વિન્યરેખા પર રપાર્શ આજે પ્રથમ વાર ઐથેન્સને હાથે હાર્યું હતું. ઐથેન્સવાસીઓ થાતાના હરીફનાં વખાણ કરતાં આજે ધરાતા ન હતા. ટેળિંગો એ કોલાહલ સાંત થયા ને ફરેકની દષ્ટિ મુકર-આંદોલણ-વિધિના ખંચ તરફ ગઇ. જાંયા મેય પર પાતળો લાગતો સપ્રમાણ સાયલોન બિચો હતો. તેની પાસે રપાર્શ અને કેરિન્યના બીજે અને સોજે નંબરે આવનાર હરીફો બિચા હતા. આ હરીફોમાંથી પ્રથમ આવનારને વાંજિરોના માદ અને ટાળાંના ધર્ધોન્નાદ વચ્ચે આલિવનો મુકર મળ્યો. પુરોહિતે થોડીથી સાયલોનનું નામ અને તેનું પેટીનાનું વાંચ્યું. અને પછી હરીફાઈનો કાયકમ આગળ વધ્યો.

આમ, એક પછી એક, દોડ, કુસ્તી, મુઠિયુદ્ધ, રથ-હરીફાઈ અને પંચેલોનની રપધાઓ પૂરી થઈ. ફરેક રપધાના વિજેતાઓને, ગ્રીકો નેની છવનભર ઝેખના કરે છે તે, આલિવનો મુકર મળ્યો.

આજ આરથાર વર્ષે ગ્રીસમાં આ કસતવનો દિવસ ઊગ્યો હતો. યુદ્ધ પડેલાં ધીસક અને રપાર્શ તથા કેરિન્ય અને ઐથેન્સે યુદ્ધવિજય નહરે કર્યો હતો. ઇલિસવાસીઓએ આ ઉત્સવ માટે એક વર્ષથી પૂરી જઈને તઠાવી હતી. આ મેદાનની ઉતરે કેરિન્યન પવંતની દારમાળામાં નીળાં, શીલાં શિખરો અને દક્ષિણે વાંચોચકો માગે વીંધી આગળ ધસતી આલકસ અને તેની શાખા કલડચુસ, મેદાનને રમણીય બતાવતી હતી. પાસેની અલનીસની ગ્રીકોમાં વિન્યી બ્યામમથીરોનાં તાકરંગી સિંધેય, પાતપોતાની લાસલ્લિક રિથતિમાં ગ્રીસના સમયે દેવ જિયુસના મેદિરના પરાંમણમાં બેસાં હતાં.

અચેત દુષણ કાળમાં આ મેદાનમાં ઓગિયસનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તતું હતું. તેના સાસન ફરિયાન ગ્રીસના અતુલ ગવરશાળ દેઈકસરે તેના પર ચડાઇ કરી. આકાશને ટેકો દેનાર અને નવ ગામના એ નાઓ નાસ કરનાર દેઈકસસ સાથે ઓગિયસને વ્યા ગાલ વીંધી. ઓગિયસને વડાવી દેઈકસરે ઈડીસનું મેદાન કળેત કરી જિયુસની (પાચે ૧૯૫૦) ૯૧

પૂન કરી અને ત્યારથી આંહિનિષ્પક રૂપધારીની શરૂઆત કરી.

એ વાતને વર્ષો વીત્યાં. શ્રીસત્રમાં દુકાળ, મહામારી વગેરે અનેક આફતો ઊતરી અને તેમાં વધારે કરવા શ્રીસત્રમાં માંદોગાંદો અબેડા ઊભા થયા. આ ત્રાસમાંથી દેશને બચાવવા ઇલિસના ઇફિટસે શ્રીસત્રની મંદારશક્તિ દેશના મંદિરમાં જઈ તપશ્ચર્યા કરી અને આ આફતોનું નિવારણ કરવા દેવીને વીનવ્યાં. દેશને જીવંત રાખે એ આંહિનિષ્પક રમતોની પડતીને પરિણામે જ શ્રીસત્રની આ દશા યદ્યંતે; મટે એ રમતોના ઉદ્ધાર કરે એટલે શ્રીસત્રમાં સાંતિ રચપાશે. દેવીના વચને ઇફિટસે રમતોના પુનરુદ્ધાર કર્યો. તેની યાદ આપતી તામ્રપત્રની ટકતી દેશના મંદિરમાં હતી. એ ટકતી પર આંહિનિષ્પકની રૂપધારા નિયમેને ઇફિટસ તથા લાઈકરનસનાં નામે રૂપધારીતે વંચાતાં હતાં.

ઇલિસની જામિ પર શરૂ થએલી આ રમતોમાં પ્રથમ ઇલિસના રહેવાસીઓ અને તેના પડોશીઓ જ લાગ લેતા. પરંતુ ત્યાર પછીનાં પચાસ વર્ષ બાદ ઈ. સ. પૂર્વે ૩૨૦થી ક્રાંતિચતુર્થીઓ, મીઠીચતુર્થીઓ અને પાછળથી અંધેન્સવાસીઓ તથા પેલીચાનિસનાસી સિવાયના બીજા શ્રીકો જોડાયા હતા.

વર્ષોથી રમતોની આ રમતોમાં લાગ લેવા સારા થે શ્રીક જન્મત-મર્થી હતીકાં આવતા. શ્રીસત્રના ઇલિસો આ વ્યાસામંત્રીશને બિર-દાનવા આવતા. વિશ્વવિખ્યાત શિદ્ધીઓ અને ઊભલા કલાકારો આ ઉત્સવ જોવાનું ચૂકતા નહિ. કારણકે આ જ ઉત્સવ તેમને શક્તિ અને સૌંદર્યેષ્વર એક માનવદેહો સંસ્થાના પ્રેરણા આપતો. માત્ર રમત ખાતર રમનાર વ્યાસામંત્રીનું દેશનું, અને તેમાં થે આંહિનિષ્પકના વિજેતાનું ફોન શ્રીકોને મન ઇષવને આપ્યું હવાનો અણાઈ. તત્પણનીઓ ત્યાંથી તત્પણ-વેષણ કરતા એક મહીના પર સામ-સામે તલવાર લાણી ચૂર્યા ચોઢાંઓ આ જોશન પર મિત્રો બની રૂપધારીને મોજ આપતા ને ત્યાંથી એકદિલીના પાઠ પરી છૂટા પડતા.

આ રમતો જોનારને ધડતર તો લાગતું કે અત્યંત શ્રીસ મંદોમાંદોના બળેશ ને ચિમ્દો છોડી એક જ મનુષ્યની માફક હોતું છે.

રૂપધારીના દરીકા સામે વિશ્વ મેળવના એ બચાવો ખેલ ન હતા. પરંતુ આ વખતે નસીએ અંધેન્સને ચારી આપી અને સાય-લોન દોડમાં વિનયી થયા હતા. અંધેન્સવાસીઓના આનંદ આ વિનયથી માત્ર ન હતો. રમતો પૂરી થયા પછી તેમણે સાયલોનને પોતાને ખુલ્લે બેસાડી નમર તરફ કૂચ શરૂ કરી અને વિનયોન્માદમાં મંદત બની અંધેન્સને પાંદરે આવી પહોંચ્યા.

ત્યાં શરણાઈ, દેવ, રજૂશીમાં વગેરે વાંચિતોના શરૂ સંભળતા હતા. અંધેન્સનું આગાલજીવ, સૌદાઈ પોતાના ગૌરવ કેપ સાયલોનને ચત્કારવા દોનર થયાં હતાં. ફરથી સાયલોનને સપ આવતો નહિ અંધેન્સવાસીઓએ હાંપના પીકાર કરવા માંડ્યા. ભેતભેતમાં સાયલોન નમરવાસીઓ વચ્ચે આવી રહ્યો. તેના ઉપર પુષ્પોનો વરસાદ વરસે અને તેના માનમાં દેવોની પૂજા કરવામાં આવી.

નગરમાં સહારથોને આવાને અંધેન્સવાસીઓ સમાનકરપમાં ગ્રાહ્યાર્થ થયા. સાયલોનને સૌદાઈ બેઠ શકે એટલા માટે તેને કચ્ચ રથાને બેસાડવામાં આવ્યો. નમરપતિએ તેની હકપ, ઉત્સાહ અને બીરતાનાં વખાણ કર્યા અને નગરને ગૌરવાન્વિત કરવા બંધવ તેને અભિનંદન આપ્યાં. નમરવાસીઓએ કશન કરીને સાયલોનને ૫૦૦ ડ્રામની કિનામમાં આપ્યાં અને તેની પછી ને આંહિનિષ્પકનાં વિજેતા થાય તેને પણ આ કિનામ આપવાની ઘામણી કરી. સારા થે શ્રીસ-ત્રમાં વિખ્યાત કીડિયસે ઉત્સાહપૂર્ક સાયલોનનું શિદ્ધ બનાવવાનું બંદેર કર્યું. સાયલોનને ડેવે પીયિયન, નીમિયન અને ઇરયનિ-મનની રમતોમાં ગ્રાહ્યવાનો સક્ષાએ કશા કર્યાં અને તેને ખાત-શોભન મળે એવી વધેરવા કરી.

શ્રીસત્ર ઉપરાંત અને અધ્યાક વખતે એ દેશમાં સત્ત પચેલી

• પ્રણાલિકા પ્રમાણે છઠ્ઠીછઠ્ઠી રમતો રમતી. પરંતુ રાજકીય સત્તાની ખેલતાણ આ રમતો-માંથી ઉત્પન્ન થતી એટલા ઊંચિલિલ કરી નાખી. ઇરાનના પરાજય પછી શ્રીસત્રના રાજકીય આકાશમાં અંધેન્સ, રૂપાઈ, ક્રાંતિ-ય, શીખ્સ અને મેરેડોનાના સિતારાઓ ચમક્યા અને અંદરે પારવા. મેરેડોનાના સામ્રાજ્ય વખતે શ્રીક સંસ્કૃતિના પ્રસાર સાથે શ્રીક રમતો પણ શ્રીકોને આધીન જન્મતમાં ફેલાઈ. પરંતુ શ્રીક રમતના અંદર પ્રાણુ આદર્યો ગયો ને તેની જગ્યા-એ રોગોની રમતના પ્રેશક બનવાથી દેવથી આંહિનિષ્પક રમતો તેની કચ્ચ રૂપધારીથી અધિ-અતિની અંતમાં ઊતરી પડી અને પ્રિયતી બનેલા રોમે તેની ધાર બોદી.

ત્યાર પછી વર્ષો બાદ, કચ્ચ આદર્યોથી ધરા-એલી શ્રીક સંસ્કૃતિએ યુરોપને મેરેણુ આપી ને તેને મધ્યદલીન કાયમાંથી દેડાવ્યું. બજેલા યુરોપને શ્રીક કરી પાછી પોતાની રમતોની મેરેણુ આપી ને આ મેરેણુ પોને ઈ. ૧૮૯૬માં આંહિનિષ્પક રૂપધારી પાછી શરૂ થઈ ને જન્મતા ફરેક દેશમાં પ્રસરી. આને એ રમતો આપાયે જન્મત પર રમાય છે, અને તેમાં લાગલેવા ફરેક દેસ પોતાના દરીકા દેશ કરે છે.

ઈએડના વિદ્યાર્થીઓ અવકાશને સમય કોઈને કોઈ જ્ઞાન કે તલીબ આપતી કલજમાં માગે છે, જેમાં પવિત્ર-આરિહંણ, પક્ષીનિરીક્ષણ, વનરપતિઅભ્યાસ, મત્સ્યજ્ઞાન, નોક-તાલીમ આદિ હોય છે. એવી એક કલજ ટેરસ નદી પર ટરલા 'નાઈનહર' નામના જંગલમાં ઉમણાં સત્ત થઈ છે, જેમાં અંગ્રેજ કુમારો કામ કરતાં આ ચિત્રમાં જણાય છે. આપણા દેશમાં પણ ક્રિયાશીલ જ્ઞાનની આવી આવી પ્રજ્વલિઓ થવી જોઈએ છે.

આર્ય દેમચન્દ્રે વિક્રમની ખારમી સહીના પાછલા બાગમાં ગુજરાતના રાજા સિદ્ધરાજ નયસિંહની વિનંતી ઉપરથી એક વ્યાકરણ લખ્યું છે. એ વ્યાકરણની રચના મટે તમામ સાધન-સામગ્રી પૂરી પાડનાર ને જોના પ્રચાર તથા અભ્યાસની વ્યવસ્થા કરનાર હતા સિદ્ધરાજ, અને એ વ્યાકરણના કર્તા હતા દેમચન્દ્ર; એટલે આશ્ચર્યજનક તેમજ પ્રત્યેતા બનેતું નામ જોની સાથે જોડવા માટે એ વ્યાકરણને 'સિદ્ધદેવચન્દ્ર' નામ આપવામાં આવ્યું છે, અને સામાન્ય રીતે તે 'સિદ્ધદેવ વ્યાકરણ' તરીકે ઓળખાય છે.

એ વ્યાકરણ પંજી પાણિનિના વ્યાકરણની જેમ આઠ અધ્યાયમાં વહેંચાયેલું છે. એ પૈકી પહેલા સાત અધ્યાયમાં સંસ્કૃતવર્તુ વ્યાકરણ આવે છે, અને આઠમા અધ્યાયમાં પ્રાકૃત ભાષાના વ્યાકરણનું નિરૂપણ છે. પ્રાકૃતમાં પ્રથમ મુખ્ય સાહિત્યિક પ્રાકૃત મહારાષ્ટ્રીનું વ્યાકરણ આપ્યા પછી સૌરાષ્ટ્રી, ગામધી, પેશાવો, ચૂતિકા પેશાવો અને અપભ્રંશ, એ બીજી પાંચ પ્રાકૃત ભાષાઓનાં વિશેષ લક્ષણો દર્શાવે છે. પણ એ આઠમા અધ્યાયના ચોથા પાદમાં અપભ્રંશ ભાષાનું નિરૂપણ કરવા સાથે દેમચન્દ્રે એક વિશેષતા કરી છે. બીજા કોઈ ભાષા માટે એમણે સૂચનામાં આવતા વ્યાકરણના નિયમોનાં ઉદાહરણ તરીકે કવિતાનાં અપરંપરો આપ્યાં નથી, પણ અપભ્રંશ માટે આપ્યાં છે. એ પદો પછી ઘણાખરા તો દુહા છે તે એ કાવ્યના પ્રચલિત લોકસાહિત્યમાંથી ન ચૂંટી કરીને દેમચન્દ્રે પોતાના વ્યાકરણમાં તે કાવ્યો દોષ એમ જણાવે છે. એમાંના કેટલાક આને પણ એક અધ્યાય બીજા રવરૂપે લોકસાહિત્યમાં જણાવે છે.

અપભ્રંશ એટલે એ સમયની લોકભાષા; અને દેમચન્દ્રે ને અપભ્રંશમાં ઉદાહરણો એમાં આપ્યાં છે તે એ કાળના ગુજરાત દેશમાં ને પ્રકારની ભાષા વ્યાપક હશે એમાં ન જણનાં ભેદ એ કવિતાની નજરે પણ એમાંનાં ઘણાંપણમાં મુકાકા સુદર છે. એ દુહા એટલે ભાગે તો ગુજરાત ને વીરરસના છે, પણ સામાન્ય નીતિના ને પૌરાણિક વિષયોનાં દુહા પણ એમાં આવે છે. પ્રાચીન ગુજરાત દેશ (એટલેકે ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર ને રાજસ્થાન મળીને યતા દેશ)ના પ્રાચીન લોકસાહિત્યનું નવનીત એમાં આપણને મળે છે, અને એ કાળના પેશાવોધેયક જીવનની પણ કંઈક ઝીંખી થાય છે. દેમચન્દ્રના એ વ્યાકરણની રચનાને ન આજ આઠસો વર્ષે તો વીતી ગયાં છે, એટલે એમાં સંપદાયેલું આ લોકસાહિત્ય તો એ કરતાં થી ઘણું જૂનું હોવું જોઈએ.

એ પ્રાચીન લોકસાહિત્યમાંથી વીણેલા થોડાક દુહા અનુવાદ સાથે આજે રવરૂપે છે. મુકાકો તરીકે એમનું વાચન આજે અચવા ગમે ત્યારે પણ હતાક રસાનુસંધ કરાવે એવું છે.

(૧) પ્રાણને ભોજે પણ પેરાપકાર કરનાર મનુષ્યો (જિષે અન્નચક્તિ: તણું તણજી બંજિ નવિ, તે અવડ-પડિ વસંતિ; અહ નજી લગિગિ ઉતરપ, અહ સહ સપ મન્નન્તિ.

[ઉપર કિનારા કપર ઊગેલાં વૃક્ષોની ત્રીજી અંતિ ન નથી; જૂનતો માણસ કાં તો તેમને પકડીને ઊતરી નથ એ અથવા એ વૃક્ષો તેની સાથે ન જૂની નથ છે.]

(૨) નેનો પતિ યુદ્ધમાં મરણ પામ્યા હતા એના કોઈ સ્ત્રી કહે છે:

ભલ્લા હુઆ જી મારિઆ, બહિણિ મહારા કંતુ; લાગ્ગેજી તુ વર્ધસિઆહુ, જઈ ભગ્ગા ઘરે એનુ.

[દે બહેન! મારા પતિ યુદ્ધમાં મરણ પામ્યા એ સાંકે થયું; તે તેઓ સાચીને યેર આભ્યા હોત તો હું મારી સખીઓની વચ્ચે લગ્ન પામત.]

(૩) આપતિમાં ભેડું વીરવંત વધુ પ્રકારી છે એવા પતિની પ્રસંસા કરી પત્નીની કક્તિ:

ભગવંદે દેકુઅવિ નિઅય-અહુ, અહુ પસરિયઈ પરરસ; ઉમિમ્મલ્લ સસિ રેહ ભિવે, કરિ કરવાહુ પિયરસ.

[પોતાના સેન્યને ક્ષીણ થયેલું ને રાત્રીસેન્યને વિન્ય પામતું ભેદ મારા પ્રિયતમના હાથમાંની તલવાર શરિરેખાની જેમ વિદરો છે.]

(૪) વિસિષ્ટ યુરુષો વિષે:

અવિહ કામુ ન વલ્લહઈ, ધણુ પુણુ કામુ ન છટકુ; દોષિણુ વિઅવસર-નિવડિઅઈ તિણુસમગણુધિસિટકુ.

[જીવન કાને લેવાનું નથી! અને ધન પણ કાને છપ નથી! પરંતુ વિસિષ્ટ યુરુષ એ બંનેયને અવસર પડયે તૃણ સમાન ગણે છે.]

(૫) 'મોરોનાં ધર ક્યાં છે?' એમ પૂછતા કોઈ પચિકને એક સ્ત્રીએ આપેલો હતાર:

નથુ યુરુહ ધર વડાઈ તો વડા ધર એઈ; વિહિણુ-નથુ-આપુહરુ કંતુ કુદીરુ ભેઈ.

[એ મોરોનાં ધર વિષે પૂછતા હો તો આ ન મોરોનાં ધર છે; કુખી બનેતો કહાર કરનાર મોરો પતિ યુરુષમાં બેઠેલો છે તે જીવો.]

(૬) મેથની ગર્ભના સાંસળા વાંઘિકાનું રમણુ કરતા પચિકની કક્તિ:

નથ સસણેડી તો મુપ્પમ, અહ જીવઈ નિતેહ; યિહિ વિ પયારેદિં ગદઅ ધણુ, કિં મન્નઈ ખલ મેહ.

[એ તે રનેહવાળી હશે તો મરણ પામી હશે; ને જીવતી હશે તો રનેહ વિનાની હોવી ભેદ છે. આમ એ ય રીતે મારી પ્રિયતાના તો અપ ન છે; તો દે અહ મેથ! હવે શા સારુ મર્ભના કરે છે શી]

(૭) રક્ષિણીનું દરણુ કરીને આવતા કૃષ્ણને રક્ષીના આમા સેન્ય સાથે યુદ્ધ કરવાનો પ્રસંમ આપેલો છે. એ સમયે વ્યાકુળ થયેલી રક્ષિણીને કૃષ્ણ કહે છે:

અમેહ શેવા રિકિ બહુઅ, કાપર એવ લણ્ણિ; સુદિ! નિહાલદિ ગયણુપણુ, કહ જણુ ભેપક કરેતિ.

[અમે થોડા જીએ, સત્તુઓ ધણુ છે-એમ તો મારવ લેતો કહે છે. હું મુકાકા ગજનવતકમાં ને કે ન્યોતરના કાણુ કરે છે. (તારા ઘણુ છે અને ચંદ્ર એક છે, છતાં ચંદ્રથી ન ન્યોતરના વાય છે.)]

(૮) વર્ષાઋતુના પચિકો વિષે:

દિઆઈ ખુકુલ્લ જોરડી, ગયણુ કુકુલ્લ મેહ; વાસા-રતિ-પવાસ અહે, વિસમા મંદકુ એહ.

[દિશમાં જોરી ખટકે છે અને મનમાં મેથ ધટકે છે. વર્ષાની શરિવા પ્રવાસીઓને આ વિષમ સહ છે.]

(૬) પુનર્જન્મની સાર્થકતા :

પુત્રો જાએ કવણ ગુણ, આવગુણ કવણ મુએણ
જાઠ અપિત્રી હુંદરી, એપિત્રજાઠ અવરેણ.
[ને આપિત્રી સોંઘ બીનદહાવી પડેતો પુત્રના
જન્મથી ગુણ સો ? ને ગણથી આવગુણ પણ સો ?]

(૧૦) કોઈ નવોદ્યાનો પોતાની સખીને પ્રશ્ન :

अणुसहि निदुग्धतेवं मध, ज्व पिबि द्मिदु सरोमु;
जेयं न गणुधं मज्जुं मणु, पद्मपावडिअं तासु.

[दे सज्जि। मास पिमुमाते कंठ दोष नये। होय तो, येना प्रत्ये पक्षपातवाणुं मातं मन नव्हे नदि तेम, शुभद्रीते मने कडे]

(11) સ્નેહ અને સ્નેહના અભાવ વિષે :

तिलहं तिलतण्डुलं ताड पर, मूढ न नेह गवन्ति;
नेह पण्डित तेजिग तिल, तिल शिष्टिणि भल होति.

[તલવું તલ પાણી ત્યાં મુખી જ કે જ્યાં મુખી ઐઠાં-
થી રનેહ-તેલ જળી જઈ નથી. રનેહ નારા પામે ચેરલે
તે જ તલ તલ મીડીને ખળ (આથવા દુષ્ટ) બને છે.]

(१२) स्वमानान्नान्नवशा विधेः

માણિ પથ્થક જમ ન તણ, તો દેસડા ચમનજ,
મા દુનજણ-કર-પદલવેલિ, હંસિનગંતુ જામિનજ.

[જાન જતા શરીરનો ત્યાગ ન થઈ શકે તો એ
પ્રદેશનો ત્યાગ કર; પરંતુ દુર્લ્ભો યાગળી કર એ
સ્થિતિમાં તો ત્યાગીશ નહિ.]

(੧੩) ਦੇਸ਼-ਨੀ ਰਮਣੀਯਤਾ ਸੋਨਾਖੀ ?

सरिदि न सुरेदि न सरवरदि, नपि उगलपु-वपेदि
हेस रवपथा होन्ति पद, नवमंतेदि सुअएदि

[નદીઓથી, સરોવરોથી અથવા જંગલો અને
વનોથી નહિ, પણ હે મૂર્ખા! ત્યાં વસતા સુખનોષડે
દેરા રમણીય અને છે.]

(૧૪) ચોતાના હૃદય પ્રત્યે વિરહાગ્નિની લગ્નિ :

દિવ્યડા પદ એક જોડિયથયો, મહુચાગ્ગમ સય વાર

• द्विसु पित्रे पवसन्ति हवि, लंजय दक्षरि सार

[હિ હાથ! તું મારી આગળ સેકડો વાર એમ બોલ્યું હતું કે
'પિયુ પ્રવાસે જશે એટલે હું કૂટી જઈશ.' પણ તે અદ્યુત દોષ
કર્તે—હજી પણ કૂટ્યું નહિ.]

(૧૫) કોઈ એકલવીરની પ્રતિજ્ઞા :

દિગ્ગજા જમ વેરિય ધણા, તે કિ અગ્નિય યગદુંઃ
અમ્હાદિ જે હાથડા, જમ પુણ્ય મારિ મરાદું.

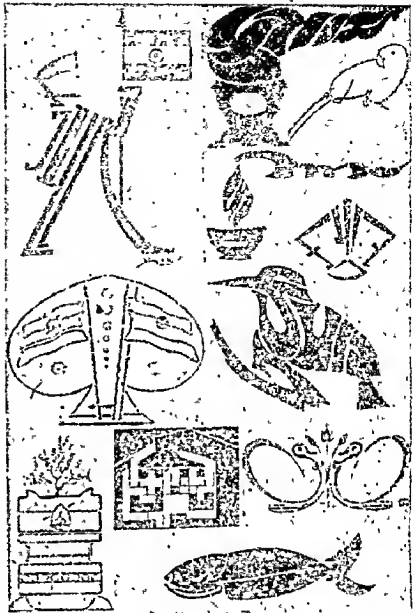
[દિહદય! લેરી ધણા છે, તો શું આહારમાં ચડી નહિં? જામને
ચે જે હાય છે; મરીશું તો પણ મારીને મરીશું.]

(૧૬) સુખનો માર્ગ :

દેવે દુકલ નિઅપ-ધણુ, કરણુ ન તકિ પાંડહામ,
 એઅઈ સુદુ ભુંજણહ મણુ, પર ભુંજણહિ ન ગામ.

પ્રોતાનું બન દેવાનું-દાન આપવાનું હુકમ છે અને તપ કરવાનું મન નથી; એમ સુખ ભોગવવાનું મન છે, પણ ભોગવવાનું નથી.

४ (अर्धे १५०)

ખ

સ્કંભતીર્થની સરસ્વતી

પ્રાચીન ખંભાત અને પુરાણ-કાળની સરસ્વતીનું એક કલ્પનાદર્શન

લેખક - સરોધર નર્મદાશંકર મહેતા બેરીટરસ્ટ્રેન્ડ-જા.

આત્મની કલાત્મી એટલે સંદેહ નહિ, પરંતુ દબરેલ વર્ષની ઐતિહાસિક, પ્રાગૈતિહાસિક કે પૌરાણિક વિષયો ઉપર સમગ્ર દૃષ્ટિપાત. વૈદિક ધર્માર્થો અને પૌરાણિક કથાઓના પાછળ રહેલી સાચી સંમિતી કલ્પના કરવાના સાદિષ્ય આપણને મોઢાં-દેરો અને હડપ્પાગાંથી નીકળી આવેલા અવશેષોએ પૂરું પાડ્યું. પાંચઠિરે કહેલું કે પુરાણો એ કંડા પહેરાનાં ગપ્તાં નથી, પરંતુ ખરી દર્શકોનું, ધર્મેશ્વર કલ્પનાવિહાર સાથેનું કથન છે. પાંચઠિરની એ સંભાવનાને પુરાણોનો વિશેષ અલ્પાસ કરવાથી તથા મોઢાં-દેરોની શોધખોળથી ટેકા મળે છે.

હિંદના પશ્ચિમ કિનારે, ન્યાં સિંધુ ને સરસ્વતીનાં મુખ હતાં, તે આજે યે. કિનારે-અસુરોનાં હતાં. આ અસુર તે નગરી દૂર મણસા અગર પશુઓ નહિ, પરંતુ સંસ્કૃતિની જાણી કક્ષાએ પહોંચેલી એક પ્રાચીન અને સત્તાવીસ નતિ. આ નતિને આર્યો સાથે અનેક સેકાઓ સુધી અનેક યુદ્ધો થયાં. એમાં અંતે આર્ય નતિના વિજય થયો તે સાચું; પરંતુ સંસ્કૃતિની બાળતેમાં તે અસુરો આર્યો કરતાં પણ અધિકારી હતા, એટલે આર્યો ભયે છતવા પા-વેલા, પરંતુ સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ તો પોતે નિત્યાના. 'દેવાસુર સંગ્રામ' ની ઐતિહાસિકતાનો વિચાર કરતાં આ દર્શક પૂરી સમજાય છે અને તેમાંથી એટલું ક્લિત થાય છે કે છેવટે આર્ય અને અસુર નતિ-ઓના મિશ્રણથી હિંદુસ્તાનમાં એક નિશ્ચિત સંસ્કૃતિનો હલ્લ થયો. પરંતુ આ અંતિ પ્રાચીન દર્શક ઉપરથી આપણે હવે ખંભાતની દર્શકતા ઉપર આવીએ.

અસુરોની એક પેઠાનતિનું નામ 'નાગ' હતું આ નામ લોકો પણ આપણા જેવા મનુષ્યો ન હતા, એ લોકો મોટી નદીઓ અને સમુદ્રોમાં વહાણવૃક્ષ કરતા, એટલે તેમને વસવાટ નદીકિનારે તથા સમુદ્રકાંઠે હોય તે સ્વાભાવિક છે. આ નાગ લોકો ન્યાં રહેતા તે બુનિદે 'પાતાલ' એવું નામ પુરાણોની પરંપરાથી મળ્યું છે. આ 'પાતાલ' હતું કે 'ખંભાતનો ઇતિહાસ' લખાનાર શ્રી રત્નમણિરાવની સંભાવના એવી છે કે આ 'પાતાલ' તે સિંધુ તથા સરસ્વતીના મુખ-પ્રદેશ, તથા તેની આંદરના તેમજ આજુબાજુના ઝાડપુએ. શ્રી રત્ન-મણિરાવની આ સંભાવનાની પાછળ સળંગ આધારો અને ઊંડું જૂથકરણ છે. અસુર સંસ્કૃતિ, પાતાલ, નાગ નતિ, સરસ્વતીનું મૂળ ખંભાત આજળની ભાગવતી ના. અસુરોની નગરી, શેવ સંપ્રદાય તથા ત્રિગુણ સાથે આ બુનિદે પરાપૂર્વેનો સંબંધ, -એ બધી બાબતોની એમણે દેરીથી અત્યંત રસપૂર્ણ, સુંદર અને શાસ્ત્રીય ચર્ચાના લાભ લેવાની નેમની ઉંઘલા હોય તેમણે એ નિદાન લેખકને લખેલો 'ખંભાતનો ઇતિહાસ' વાંચવા જેવા છે.

ખંભાત ગુજરાતની દક્ષિણે ખંભાતના અખાત પર ઊભેલું પ્રાચીન બંદર છે. આ અખાત સેકાઓથી પુરાતો સાથે છે, ને કંઈ ઘટનાના પરિણામે એક કાળનું સમૃદ્ધ ને આખાં ખંભાત આપણે તે જયમજ પડી શોધ્યું છે. ખંભાતની પાસે થઈને ત્યાંના અખાતમાં જે નદીઓ મળે છે: એક મોટી અને બીજી સામાન્યની. એ અખાત, ભરતીના નેર માટે ઉક પ્રાચીન સમયથી બણીતો છે: એનાં મોઢાં-દેરના

ચોદાંઓની માફક અનેક કીટ જીવાં ફળે છે, અને પાણીનો પ્રચંડ પર્વત બલ્લે ધરી આવતો. હોય તેમ અખાતનો નજારો ધરે છે.

હમ્મરે વર્ષથી ઘસડાઈ આવતા કાંપ અને કાદવથી આ અખાત ને પુરાતો ન્ય છે તે આખી યે બીના પશ્ચીમ રસમય, ને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ઘણા મહત્વની છે. બેશક, ખંભાતની એ કલ્પ કલાત્મી પણ છે. આ અખાતમાં મોટી અને સાબરમતી ઉપરતે નર્મદા અને તાપી જેવી મોટી નદીઓ પણ પડે છે, પરંતુ અખાતને પૂરવાનો યુગ તો ફક્ત મોટી-સાબરમતીએ જ કર્યો છે. અને હવે આપણે એક વિચાર તથા રોમાંચક ઘટના ઉપર આવીએ.

ભારતની બુનિદા ઇતિહાસમાંની એ અખતપૂર્વ ઘટના તે સર-સ્વતી જેવી એક મહા નદીનું અલોપ થયું તે. આ સરસ્વતી ને વેદ-કાળ અને મહાભારતકાળની સૌથી વિશેષ પવિત્ર, વિશાળ અને મહત્વની નદી મણતી તે કયાં થઈ ક્યાં પડતી હતી, કયાં અને ક્યારે આદર્ય થઈ ગઈ, કેમ આદર્ય થઈ ગઈ, એ પ્રશ્નો ભલ્લુલા-મણી જેવા છે. એ સરસ્વતીની સ્તુતિએ વેદની ખ્યાલોમાં છે અને પાછળથી તેને 'વાહુદેવી' તરીકે પૂજામાં આવી છે. એ સર-સ્વતીનાં હવે આપણે વિચાર કરીએ.

'સરસ્વતી'નો અર્થ 'નળથી ભરપૂર' એવો થાય છે, તે હિમાલયથી તે સમુદ્ર સુધી એકધારા અસ્ખલિત પ્રવાહથી વહેતી અને એના વજારઘલ ઉપર ઉતારથી તે છે. દક્ષિણે સમુદ્ર પર્વત અનેક વહાણો આપણ કરતાં, એના બંને કિનારાઓ સુંદર આશરોથી ને વનરાશિની શોભા અને એનાં પુરુષ સ્વલિધોથી મનુષ્યો કૃત્વલ્ય બનતાં અને પદપંખોથી સેતુ થતાં. એના તલ પરના ઘસડિઓના એ આશરોમાંથી વેદની ઝગ્યાઓનાં યુગ્મન થતાં, અને વનરાશિ-માંથી નિર્દોષ પંખોઓના કલરવા તેમજ શાહુદની ગર્જનાઓ પણ સંસજાતાં. આથે આથે અનામથી બધી ખેતરોમાં કાં કામકર્યાઓ કંઈ ભરીને માતી અને સરસ્વતીની છાતીએ છાતીએ મળતાં નાવમાના નાવિકો કિનારે વિહરતી આમયુધમાનોએ નિહાળી પ્રેમશીતો લલકારતા. એ ગીતોમાં અને પ્રેમકલ્પોદ્ગમાં ભગવતી સરસ્વતી પશુતલ્લીન થતાં અને નાવના પાંચે ભાગોમાં ભગવતીનાં પાણી ન્યારે અષાઢતાં ત્યારે ઈશ્વરની નજી પ્રત્યેષ માત્રા યુગ્મની હોય તેમ યુગ્મર થતો અને મત્યેનાં પ્રજ્વલ્યગીમાં પરમામાના પ્રજ્વલ્યગીના સંચાર થતા. પાતાવરણની માતી નાદમતરીમાં વહાણો સંચરતાં અને સૂર્યના હલ્લ તથા અસ્તથી ભગવતીનાં પાણી અનેક રંગોથી રંગાતાં. વેદ ન્યારે પ્રકાશતો ત્યારે, કોઈ નજ્ર અને સારમાગ નવચુવાન પોતાની પ્રિયતાને નેમ હલ્લતાં પડે પડ ખેડીને સંબોધે તેમ પોતાના સંબોધે પ્રકાશ ભગવતીના અંતરપ્રત્યંગમાં તે પૂરતો. સરસ્વતી ને ચંદ્રમોહિની આ' ભાવસમાધિથી આશરેના તથાનિધિઓને આત્મરસી સાંપડતી ને રસનિધિઓને રસદર્શન થતાં. કનિજનો કવત્રા, પ્રેમીજનો પ્રેમલીન થતા, ને નાવમાં એડેકો કોઈ કાંતદર્શી આભા મહાકાવતે પ્રેરતી' મહાકાવતોનો વિચાર કરી ભગવતી સરસ્વતીના ભૂતબાનિનું માનસિક ચિત્ર સ્પષ્ટ કરતો.

હમ્મરે વર્ષો સુધી આગ સાફડું, અને સદસો એક બતાવ બેલો

બન્યા કે કાપરનું બધું દત્તન દત્તન થઈ ગયું. એક બધેકે બૂંધ્ય થયા અને સરસ્વતી બગબગાઈ પ્રવેશ્યાં. આખી સુષ્ટિ ફરી મઈએને સમૃદ્ધ નહોતી, દરિયામાં હિતરો, મનેરમ આશ્રમો, એ બધું કાઈ સમયે નહોતી. આખા ભેડું અસીધા થઈ ગયું. એની જગ્યા એક નવી સુષ્ટિએ લીધી, અને તે સુષ્ટિ તે રાત્રીપુતાના અને ધરધારકમાં રજુ તથા સરસ્વતીના મુખ આગળનું ખંજાતનું રજું.

આ સરસ્વતીના પ્રવાહ વિષે વિદ્વાનોમાં ભારે મતભેદ છે. એ મતભેદો સાથે આપણને નિરંજન નહિ હોવાથી અહીં ફક્ત એટલું જ કહીશું કે સરસ્વતી કચ્છના રણમાં રાખી જતી તે વાત જાણજ નથી. કેમ કે તે હકીકતની બિરોધી હકીકતો પ્રગાણમાં ધબકી છે. શ્રી રત્નમણિરાવ અનેક હકીકતોનું પૃથક્કરણ કરી એવા ઓછાસ મેંલગ્ન કપર આવે છે કે ખજાતનો અખાત થોને જ સરસ્વતીનું પહોળું થઈ ગયેલું થો છે. આ નિર્ણય કપર તે ધબકી જ ઓછાસાઈથી આવે છે અને તમામ બીનાઓને શાસીથી તે થયાં, એખી. વિચારીને તે આ બાબતની વિરત્તિ થયાં કરે છે અને ને ધરતીકંપ થયેલા તે વડવાદના પરિપ્તિએ હોને તેમ જણાવે છે.

તે લખે છે કે 'વડવાદન અથવા જ્ઞાતામુખી અને ધરતીકંપને લીધે તેગજ અતિરુદ્ધિને લીધે પશ્ચિમ દિશાની નદીઓમાં જે મોટા ફેરફાર થઈ ગયા તેમાં કેટલીક મોટી નદીઓના પ્રવાહ બદલાયા; કપરનાં કેટલીક નદીઓના કુંકડા પછુ ધક ગયા. સરસ્વતી આખી હ્રમ થવાથી એને યજ્ઞનાતી કેટલીક નદીઓ સિંધુને અને ગંગાને મળી. નીચાણના રેતાળ પ્રદેશમાં એના કુંકડા પછુ થઈ ગયા, અને યુજ્ઞનાતમાં બનાસ, પાટણની સરસ્વતી, સાબરમતી વગેરે નદીઓ બની ગઈ. આમ, પ્રાચીન સરસ્વતીની બધી પરંપરાઓ આ બધા પ્રદેશમાં વહેતી નદીઓને આજીવનથી લાગુ પડી અને એનાં તીર્થો એ બધી નદીઓને વહેતા લીધાં'. શ્રી રત્નમણિરાવની આ સંભાવનાની પાછળ એક જ વિષયના પ્રમાણે નથી, પરંતુ વૈદિક કહેલો, પુરાણોની કથાઓ, પરંપરાગત હકીકતો, ભરતરાજાની મિના અને ઓજાવેના મિનાના અભિપ્રાયો, એ બધાની તુલના, પૃથક્કરણ અને સારોદાન પછીની એકનાકરણ છે.

મી. હકીકતો લક્ષમાં લેતા એમ સમાન્ય છે કે ખંજાતનો અખાત તે સરસ્વતીનું પહોળું થયેલું થો અને તે નદી કપરનું શહેર તે ખંજાત-પ્રાગૈતિદાસિક સમયની 'કોઝમલી' ને પછીની 'એબલવી' નગરી, અને ત્યાર બાદનું 'ખંજાવત.' પણ આ બંનેથી ને પ્રાચીન નામ તે 'રંકેતગીર' કેમ કે 'રંકેત' કોઝે સિમનું જ્યોતિષિય ને 'રંકેત'ની પૂજા અનુરોધમાં બંધે હિન્દના પશ્ચિમ દિશાના પ્રાચીન નતિમાં પ્રવલિદ હતી.

આમ ખંજાત અર્થેત પ્રાચીન રવાન છે અને 'રંકેતગીર'ની જ જગ્યા છે એવું એ વિદ્વાનોનું માનન છે. તે પછી એ નગરને 'એબલવી' નામ રાખી આપવામાં આવ્યું હોયો રત્નમણિરાવ એ કપર નીચે પ્રમાણે વિચાર કરે છે: 'આ નામ જો ખરેખર પ્રાચીન હોય તે પોરાણિક પરંપરાની દૃષ્ટિએ તેને શોધવું પડે. પુરાણોમાં પતાલમાં આવેલી નામ હોયોની રાખધાનીને 'કોઝમલી' કહેલી છે અને ખંજાતનું નામ શોધકપરંપરાની 'કોઝમલી' કહેવાય છે, જેમ જણાવી શ્રી રત્નમણિરાવ પતાલ એટલે સિંધુ તથા સરસ્વતીના મુખ-પ્રદેશો, જેની ચર્ચા કરે છે અને 'નામકોઝમલી' વાત ઉઠે છે. પુરાણોમાં આ પતાલનું પહોળું મનેરમ વર્ણન છે. પતાલમાં સુંદર દેશોન-પાસાદો ને વિદારરવાનો છે, તેની આબોધના સમશીતોભૂ છે અને તેની સમગ્ર શોભા રત્ન કરતાં પણ ચડિયાની છે, એનાં

અનેક વર્ણનો એમાં આવે છે. આ પતાલમાં નામકોઝમલી વસતિ હતી ને તે અનુર ભવિતી એક પેઢાભવિ હતી. એ નામકોઝમલી હજુ કેવે તે દાહકે થયે. એ ભવિતો મોટા ભાગ સમુદ્રકેડે વસેલા અને વદાણુવડું કરેલા, મહાભારતમાં સમુદ્રને નાગાનાં વાલ્યવ કહેલો છે. મહાવેશમાં સમુદ્રના રાત્ર વરણને અને સામરને બંનેને નામકોઝ નામથી એકબીજાવવામાં આવ્યા છે. વળી રંકેતપુરાણમાં વરણ કેવલા તારક નામના અનુર સાથે હુદ્ડ કરવા નામ કપર જેસીને આવ્યા એવો દેલેલ છે. પુરાણો પ્રમાણે આ યુદ્ધ ખંજાત પાસે થયું અને નવાંવારદાસોને વધ થયો તે જગ્યા તે ખંજાત આપણનું તથા પુર. આ બધી હકીકતો એટલું રપષ્ટ કરે છે કે ખંજાતની ભૂમિ તે પ્રાચીન સરસ્વતીનું મુખ; ત્યાંની વસતિ શૈવ સંપ્રદાયના અનુચારી; ત્યાંના લોક સમુદ્ર અને સરસ્વતી કપર વદાણુવડું કરતા; તે બિચરકપર આથી તથા અનુરોધ વચ્ચે અનેક યુદ્ધો થયેલા; અનુરોધના વદાણુવડા અને નીકાસેનથી આવી વારંવાર ધરાભવતો; નામકોઝાને એ અનુરોધો જ એક પેઢાભવિ અને તેમના વિશિષ્ટ ધર્મો વદાણુવડું કરતા, આ અનુરોધ તથા નાગો સિંધુ અને સરસ્વતીના તમામ પ્રદેશોમાં પ્રવેશવા દતા-બંધે છેક યુજ્ઞનાતથી તે પંજળ ને ધરધાર સુધી હતા, પરંતુ દારતાં દારતાં તેમને ઉગેત સિંધુ અને સરસ્વતીના મુખપ્રદેશો કપર અને ત્યાંથી છેક દક્ષિણે નાસી ફરતું પેડેલું; અને આ આથી અને અનુરોધ ઉગેત સેનજેલ થઈ ગયા, સંપ્રતિએના વિનિમય થયા, શિવપૂજા વૈદિક ધર્મમાં આવી, તેના મુખ અનુચારીએ આથીમાં છેક દાહકે જ્ઞાનાબાહર લેવાયા, અને લીધી તથા સરસ્વતિના પરંપરા મિથ્યલથી પોરાણિક સમયની અને તે આગેથી હિંદુ ખંજાત વિશિષ્ટ ધર્મો થયા.

ખંજાત અને તેની આજુબાજુના પ્રદેશનું બંધે પતાલ અને કોઝમલીનું વર્ણન મહાભારતમાં પણ ગયા આવે છે. સિંધુ અને સરસ્વતીના મુખથી નીચે કોઝમલી આવતું એટલે પતાલમાં જતું એમ સમજીએ તે 'કોઝાણે' નામ પતાલમાં પેસી ગયો'. એ અર્થ જાણવું સારાજ શક્ય. કોઝમલી ને પતાલની નગરી અને નામકોઝમલી રાખધાની, એ બંનેના વિચાર કરવાં ખંજાત નામકોઝાની રાખધાની કરે. વળી 'કોઝમલી' એ સરસ્વતીનું પહોળું નીચા પ્રવાહનું નામ; એટલે કોઝમલી તે જ ખંજાત, તેમ માનવાને બહુ દરાત નથી.

કપરની વિષયોથી એ સિદ્ધ થયું કે ખંજાત એ વૈદિક અને તેથી પણ પ્રાચીન સંસ્કૃતિનું મથક છે અને એની મહત્તાની સાખ દબરો વર્ણનો અવિચ્છિદ દર્શિદાસ પૂરે છે. હવે આપણે ઐતિહાસિક બંધે ગળાંબાન વિચરતા તથાસીએ.

જયારે કોઝમલી સત્તા યુજ્ઞનાતમાં શિખરે હતી ત્યારે ખંજાત સાથે યે હિંદમાં લીધી મોટાં બંધેશમાંનું એક મથક. અસહ્ય તે શૈવ તીર્થ તો હતું જ, પરંતુ પછીથી જેનેનું કેન્દ્ર પણ બન્યું. સમગ્ર જિનાશાયે દેવચંદ્રસુરિએ અભ્યાસમાં લીધા લીધી. આ સમયમાં યુજ્ઞનાતના રાત્રભાગનું નીકાસેન ખંજાતમાં ફેર્યું. જેનાની નલોખલાલીનું ખંજાત સેવ બન્યું અને કહેવનમેત્રી તથા રત્નપાલ જેના સમર્થ જેન મુરડાસીએ અને યોદ્ધાઓએ ખંજાતના ઉલ્લિદાસમાં નેધે લેવાયે તેમાં પ્રવેલો થયેલો. વરતપાલ ભ્રારે ખંજાતની દંડનાયક હતો. ત્યારે—હી. સના તેમના સંસારી ખંજાતને સોનાનાં નિર્માણ દર્તા તેમ કહીએ તો માયો. એ કાણે તે હિંદનું સર્વસ્વ ખંજાત મળ્યું અને અનેક ફેરોનાં વદાણુવડા ત્યાં હજારો. દરિયા-પારનાં રેશો સાથે યુજ્ઞનાતને ત્યારે રવંવડ સંબંધ હતો અને તે ખંજાત દારાક થતો. એ પછી પશ્ચિમને મહાન પ્રવાસી માર્ગપાલો

પણ ખંભાતનાં બખાણુ કરે છે ને તેને હિંદવું એક બંદર કહે છે.
પરંતુ આ જ સમયથી ખંભાતનો અખાત પુરાતો ચાલ્યો અને
પછી મુઘલ સમયથી ખંભાતનો સૂર્ય આસપાસ લાગ્યો અને સૂરતનો
સૂર્ય ઊગવા લાગ્યો. જેમ જેમ મુઘલશાસન વધી વીતતાં ગયાં તેમ
તેમ ખંભાતનું સ્થાન સૂરત લેવું ગયું.

૪. સના સત્તરમા સદીમાં આવેલા મેન્ડેસ્સેશી નામના જર્મન
મુસાફરે ખંભાતનું વર્ણન કર્યું છે. તેમાં તે જણાવે છે કે દીવ, ગોવા,
મક્કા, ઇરાન વગેરે દેશો સાથે ખંભાતના વેપારીઓને મોટા વેપાર
છે. ત્યાર બાદ ટર્બનિયર નામનો એક યુરોપી મુસાફર આવે છે તેના
સમયમાં ખંભાતનો દરિયા દોઢ માઈલ દુર ચાલી વાત છે.
આમ એનો અખાત પુરાતો જ ન્તો હતો અને ખંભાતની સાંજ
પછી ચૂકી હતી.

આમ સોળમી સદીના અંતથી ખંભાતનો અખાત પુરાતો ગયો
તે ગંગાઈ ખંભાતનો માત્ર ઇરાન, આરબસ્તાન, આફ્રિકા અને છેક
ચીન સુધી જતો. ફરી, નારીએળ, લોંબુ, ચોખા, મધ, દવાસ,
કાપડ, સુંઢ, મરી, કાઠી, આમડાં, અગ્રીક ઇત્યાદિ એના બંદરેથી
વેદાતા. આચાતમાં જોડનથી ત્રાંબું, સીસું, પારે, કટકડી વગેરે આવતું.
કેટલીક સ્ત્રીને યુરોપથી મુએક્રના જીર્નન-ગામેં એકેન યહને આવતી.
સોનું કપૂં વગેરે આફ્રિકા, એબીસીનિયા ને ઈરાની અખાતનાં બંદરે
થી આવતું. સીઆમથી કલાઈ આવતી. જુદી જુદી જાતનું જગલર
ઈરાનથી આવતું, સીસીનથી પીન આવતું. આરબસ્તાનથી ખન્દર
આવતું. ભંબા, સુખારા અને ચીનથી પણ સ્ત્રીને આવતી અને જતી.
આરબસ્તાનથી ઘોડા આવતા. ખારમી સહીમાં તો જગતની દરેક વસ્તુ
ખંભાતમાં મળતી. ત્યારથી તે પંદરમી સદી સુધી ખંભાતની ખરી
બહોજશક્તી હતી અને એનું કાપડ આખી દુનિયાને ડાંકવું. વસ્તુ-
પાલના સમયમાં ખંભાતના સૂર્યનો મધ્યાહ્ન તપતો. નોકસેન્યનું
પણ તે મધ્ય હેતું ને સમ્યોના એલ્યોશી ત્યાંથી જ જતો આવતો.

આપા ખંભાતમાં દલાલીને ધંધો ધમધંધાર ચાલતો. દરેક ચી-
જની આપ-લે માટે દલાલ હતા અને આપા દલાલો વગર પરદેશી-
ઓથી વેપાર નીલકુલ થઈ શકતો નહોતો. આ બાબતમાં એક
એતિહાસિક બીના છે કે પરદેશીઓ પહેલવહેલાં જુજરાતમાં
આવ્યા પણ તેમનાથી આ પ્રેતમાં પગમર થયાનું નહિ, —તેમને
મદ્રાસ અને બંગાળ જઈ ત્યાંનાં સ્થાપનાં પડ્યાં, કેમકે જુજરાતી
વેપારીઓએ પોતાની હોસિયારીથી આ પરદેશીઓને જુજરાતમાં
ફાંસવા ન દીધા. આનું સૂચ્ય કારણ જુજરાતના વેપારમાં દલાલીની
પરતે અને દલાલોનું સંબંધ. ખંભાતના આપા એક દલાલનું વર્ણન
કરતાં એક યુરોપિયન લેખક કહે છે કે ‘ખંભાત-જિતયાંથી લઈ વેપારીએ
એક ત્રારો દલાલ જોળવો પડે છે. એ લોકો આળસવાર હોય છે.
એમના હાથ નીચે પરદેશીસ ગુગાસ્તા હોય છે. વેપારી વહાણ પરથી
જાતરી પોતાના માંભેની યાદી તરત દલાલના હાથમાં મૂકે છે. દલાલને
ત્યાં જ તે જાતરે છે અને દલાલ જ વેપારીનો માલ વહાણમાંથી હાતી
વીરલાવે છે. પછી તે વેચવાની યોજના તથા ખરીદવાની ચીજોના
ચાહુ ભાવોની યાદી વેપારીને આપે છે અને વેપારીની મરજી પ્રમાણે
તેને વેચી કે ખરીદી આપે છે. દલાલ વગર ભંતે કરવા ભંતેલો તે ગમે
તેરું જોયો છતાં કંઈ કામ થઈ શકતું નથી.’

બસ, આ હવું ખંભાત. નામ તેનો નારા. આજ તે ખંભાત
પછીનું સૂરતે ગયું. પછી રેલવે થઈને મુંબઈ ગયું. એ ખંભાત અને
સૂરત બંને ગયાં. પણ ચડતીપડતીના કમમાં દર્શરોક સા કે
[આલ દન્ડિયા રેડિયો, મુંબઈના સોનવધી.]

ફાટોગ્રાફી હરીકાઈનું પરિણામ

[ચિત્રો મારા જુઓ પાછલા પૃષ્ઠામાં]

પહેલું તથા બીજું ઇનામ મોકડું; ત્રીજું ઈનામ: ‘સિયાળાની
સવાર’—લાઇ વિક્રમ દલાલ (અગદાવાદ); ચોથાપાત્ર: (૧) ‘આણ
પરના સનસેટ પોઈન્ટના ત્રણ તળકાઓ’—રેશ્મિત મહેતા; (૨)
મામને જોદરે: કનુ ગાંધી (મુંબાઈ); (૩) ‘દરિયાઈવાદ’: બાબુ
મહેતા (અગદાવાદ); (૪) લંગરિયાં: રેશ્મિત મહેતા.

સંખ્યાબંધ ચિત્રોમાંથી માત્ર ચાર હરીકાંનું સાત જ ચિત્રોમાં
વિષયની વિવિધતા છે; પણ સુંદરદિગ્દષ્ટિએ તે સામાન્ય કોઠિનાં છે.
ફોટોગ્રાફીના સામાનની અછત અને મેંધવારીના આ સમયમાં
ફિલ્મો, કામળો અને બીજા સામગ્રીના માત્ર અગ્રાહ કરતાં પણ
હોયા અથા છે અને માલની તંત્રી એકદમ વધી પડી છે, ત્યારે નિવેક-
જીલ્દિથી અને કરકસરપૂર્વક કામ કરવું જરૂરી છે. ગમે તે સિત ભેદને
સ્વપોષા ચોંપ દાળની નહિ; અને પ્રિન્ટ પણ સુંદર ચિત્રોને તેમજ
ખૂણ સાવચેતીથી બગાડ થવા દીધા વિના કાઢવા.

ત્રીજું ઈનામ મેળવનાર બાઈ વિક્રમ દલાલના ‘સિયાળાની
સવાર’માં તડકે મેસી પોતાના પાંડ કરતા ડિયોરને વિષય અને
પ્રકાશયોગના નેટલાં રૂચિર છે તેટલું જ તેનું આયોજન હોત તો
ચિત્ર પહેલી પત્રિતનું બનત. ડિયોરના બે પગ માલખપડતા હોઈ
સ્વામીજીકરીતે જ કેમરાની નજર આવી જવાથી વધારે મોટા થય
ગયા હોયને બેહુદા લાગે છે. એકપ્રેતે ને જરા ડાળી બાજુ પગ રખાવી
સહેજ ત્રાંસી બેઠક રખો હોત તો પગની આ બાજુપ દૂર માત અને
એ બાજુના ખાલી પડતો સામ પુરાઈ ભત. તદુપરાંત ચિત્રને
મથાળેથી પોણા ટક નેટલાં કાપવાની જરૂર છે.

આણ પરના ‘સનસેટ પોઈન્ટ’ પરથી મેળવેલાં સ્થાસ્ત્ર સમયનાં
મનોરમ્ય દૃશ્ય એ આણના વાગીઓનું એક નિત્યનું આકર્ષણ છે.
તેને કેમરામાં કહપવાનો બાઈ રેશ્મિતના ચત્ર આવકારવાય છે.
તે સમયનું દરબ એટલું તો કાળયમય હોય છે કે તેનો આનંદ તો
નેનાર ને અનુભવી રોકે; એટલે આ ત્રણ દૃશ્યમાં મળને મુકાબલે
પોતાને કેટલી સફળતા મળી છે તેનો ક્યાસ તે ચિત્ર પાડારે કાઢવો
નેહશે. હાથા લેખન અને ટેકનીક ઠીક છે.

બાઈ બાબુ મહેતાના ‘દરિયાઈવાદ’ ચિત્રમાં સપાઈકારે વળાંક
લેતી સૂર્ય નદીના પટનું, કોઈ પવેત પરના કોયા કોણથી લેવાએકું
દૃશ્ય છે. એમાં ધુમ્મસપેશ વાતાવરણની કંઈક અસર આવવા પામી
છે. નેરાન પટગાંના નદીના વહેણની સાથે નજર કુદર સુધી ખેચા-
હને ક્ષિતિજમાં લય પામે છે તેમાં રશ્મિતની વિશાળતા મારો છે, પણ
દૃશ્યમાં ખાસ ચિત્રમથતા નથી. ટેકનીક પણ મોળી છે.

બાઈ કનુ ગાંધીના ‘મામને જોદરે’ ચિત્રમાં મામતલાવડી, ટોર,
જૂંપડાં, ઝાડ, પ્રજિતિમય પાત્રોવગેરે મામકોઈરાની ચિત્રસર્જક સામગ્રી
વેરાએથી નેચા મળે છે. પણ પછી ત્રીજી કહું રાયક ચિત્રસર્જન
સરન્નું નથી. આવાં સ્થળોનું સાચું રચનાસીન્દર્ય શોધીને તેને
દૃશ્યમાન કરવામાં જ કલાકારની ખૂબી છે.

બાઈ રેશ્મિત મહેતાના ‘લંબસિયા’ લઘુલગ્ના ને ઇરાકીઓનો
વિષય આદરણીય છે, પણ રચનાત નળળી છે. ‘ફોટો પટે છે’નું
પાત્રોને લાન હોવાથી તેમની રવામાનિકતાને બદલે ગિયરતા-જડતા
દેખાય છે. આવાં ચિત્રોમાં તે રમતમાં લીન પાત્રોની રચ બનિક
મગ્નતા કે ગતિ સાથે તેનું વાતાવરણ જગાવવું નેહશે. પાછળની
પાળ અને મકાનની ધારો ચિત્રમાં નિષ્ફળ કરે છે. શ્રીદામ બાદ
(ગાંધી ૧૯૫૦) ૯૭

નિકલ

એક યાંત્રિક ગુણો ધરાવતી ગમે તેવા વિષમ હવામાનમાં પણ ન ઠંડાતી ધાતુ

એની ખુબી તો એ છે કે વિવિધ ધાતુઓમાં વધતાઓછા પ્રમાણોમાં કરેલું તેનું મિશ્રણ તેને ધાતુમાં અનેક નવા ને અદ્ભુત ગુણો ઉપલવે છે.

લેખક-ડૉ. નરસિંહ મૂ. શાહ એમ.એસસી., પીએચ.ડી.

નિકલ એટલે એટલું તાંબુ નિકલનું ખનીજ તાંબાના ખનીજને બરાબર ગળત આવે છે. પણ એના ખનીજમાંથી તાંબુ કાઢવાના બધા પ્રયાસ નિષ્ફળ નીવડતાં, જમીનના આશુજાઓ એ વધતાઓએ એનું નામ 'ક્રૅપર નીકલ' (એટલે એટલું તાંબું) પાડ્યું. સંસ્કૃતમાં પણ નિકલને 'પિશાચ-તામ્ર' કહે છે. નિકલ ધાતુ સી પ્રથમ ૧૭૫૧માં તેના ખનીજમાંથી દ્રવી પાડવામાં આવી. તે પછીના બે દસકામાં તે કાંઈ પ્રગતિ ન થઈ શકી, પરંતુ ૧૮૭૪માં બર્મિંગહામે નિકલના ગુણધર્મોના વિશેષ અભ્યાસ કર્યો. તોકે એમ તે કહેઈ શકે. ૧૮૯૨૩ વર્ષના બ્લેના સિલ્કાઓમાં પણ નિકલનું અસ્તિત્વ મલ્લમ પડે છે, એટલું જ નહિ પણ એથી બે પ્રાચીન કાળમાં ચીનમાં પણ નિકલ ધાતુને ઉપયોગ થતો એમ પુરવાર થયું છે.

નિકલના ખનીજમાં નિકલ ઉપરાંત લોહું, કોબાલ્ટ, ઝીંક અને સોલ્ફર સંયુક્તરૂપે રૂપમાં હોય છે. તેમાંથી નિકલ ધાતુ કાઢવાની રીત ખૂબ અટપટી છે, અને તેમાં અનેક ક્રિયાઓ કરવી પડે છે.

આ સદીની શરૂઆતે દરિયું, પેસિફિકમાં ન્યૂ ફેલેડોનિયાની ફ્રેન્ચ વસાહત કુનિયાને નિકલ પૂર્ક પાડતી. પરંતુ પછી પરિસ્થિતિ બદલાઈ છે. ફેલેડોનિયાની પેદાશ માત્ર હવે ૭ ટકા જેટલી જ આવે છે, અને આજે તે કુનિયાની આલ્યાની નિકલની પેદાશનો ૮૨ ટકા ઉપરાંત કેનેડામાં ઓન્ટારીઓના સરખરી નિકલમાંની જ ખાણે પડે પાડે છે. લશ્કરમાં એ બધી ખાણે હોનેડની ઇન્ડોનેસિયન નિકલ કંપનીની માલિકીમાં છે. આ ઉપરાંત જોને અને સોલિયેટ રિસિયામાં તેમજ ઇન્ડોનેસિયામાં પણ નિકલનાં ખાણે આવેલાં છે; પરંતુ આપાર સુધી ઉત્પાદનમાં તેઓ અગત્યનો ફિરસો આપતાં નથી.

રેસીડમાં જેમ ચપટી ગીદું અગત્યનો ભાગ ભજવે છે; એક ચપટી જ ગીદું જેમ રસોઇને સ્વાદિષ્ઠ બનાવે છે, એવું જ નિકલની બાબતમાં છે. સામાન્ય માણસને ગન નિકલ એટલે નિકલ-પ્લેટિનમ (ટાંગ બદાવવામાં) અને ચલકી બાણું તરીકે સિક્કાની બનાવટમાં ઉપયોગી ધાતુ. પણ તેમાં તે પ્રિલેટની પેદાશનો માત્ર ૧૦ ટકા ભાગ જ વપરાય છે. પરંતુ એથી વિશેષ ગદતાપૂર્ણ એનું સ્થાન તે ઉદ્યોગમાં છે. મિશ્ર ધાતુઓમાં નિકલનો ઉપયોગ અત્યંત અને કિંમતી ગુણો લાવી શકે છે. એ મિશ્ર ધાતુઓની વિવિધ બનાવટોમાં એક ટકાથી થીંકીને ૬૦ ટકા સુધીના પ્રમાણમાં નિકલ વપરાય છે.

આલ્યારે દુનિયામાં નિકલનું કંપાઉન લગભગ ૧૧૦ હજાર ટન ઉપરાંત છે. તેમાંથી ૯૦ ટકા નિકલનો એકલી જન્મેલની બનાવટના ઉદ્યોગમાં જાય છે. જન્મેલમાં જે ટકા નિકલ મેળવવાથી કંઈકુવરો મેલે નથી, પરંતુ એ પ્રમાણ ચાર ટકા સુધી પહેંચે તો જન્મેલની તણાવાની સ્ટ્રિંગ્થ (tensile strength)માં અબજ ઉમેરો થાય છે. એથી જન્મેલના ટાર જેટલી કાટ ખાતા નથી તેગાં તેમને પસારો ખૂબ ઓછો આવે છે. નિકલનું પ્રમાણ જે દસ ટકા થાય તો જન્મેલ પાંચી બને છે; પરંતુ ૧૩ ટકા નિકલવાળો જન્મેલ એવી તો અનખૂત અને કઠણ બને છે કે તેને કાપી કાપી નથી તેમજ તેના

પર સારકી પણ કામ કરી શકતી નથી. ૨૨ ટકા નિકલનો ઉમેરો કરવાથી લોહું ચુંબકત્વનો ગુણ ગુમાવે છે અને એ પ્રમાણ ૩૨ ટકા સુધી લઈ જવાથી તે પછી એ મિશ્ર ધાતુમાંથી વિદ્યુતના પ્રવાહને પણ પસાર થતાં ખૂબ પ્રતિરોધ (resistance) નેનું છે. આવી ધાતુ વીજનિક ફેડીએટરો, ટોરટરો વગેરેની બનાવટમાં તારનાં ગૂંચળાં માટે વપરાય છે. ૩૬ ટકા નિકલવાળો જન્મેલમાં એક અદ્ભુત ગુણ પેદા થાય છે. સામાન્ય ધમ્બુલાખાના ફેરફારોની તેના પર જરાય અસર થતી નથી. આને 'ઇન્વાર' ધાતુ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે અને કુટપટી તથા બીને એવાં માપવાનાં સાધનોની બનાવટમાં તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. બખટર, તેાપ, ગોળાઓમાં જોખાં અને દરિયાઈ સરંભના અનેક ભાગોની બનાવટમાં નિકલવાળું આણું જન્મેલ અતિ મહત્વનું અને ઉપયોગી નીવડ્યું છે.

લોહ ઉપરાંત બીજી ધાતુઓમાં પણ નિકલની મેળવણી કામ છે. તાંબા સાથે નિકલ મેળવવાથી તે મિશ્ર ધાતુ પેદા થાય છે તેમાં અતિરાય જન્મેલમાં બને ઠાટ સામે ટકાનો ગુણ આવે છે. એટલે તે કન્સ્ટન્ટ રજ્યુમે, દરિયાઈ સરંભ, વીજનિકોદાયક તારો તથા સિક્કાઓની બનાવટમાં તેમજ ખીલ નાનામોટા અવદાક ઉપયોગોમાં ખુબજ વપરાય છે. ચાર ભાગ તાંબું અને એક ભાગ નિકલવાળી ધાતુ શાફ્ટની ગોળીઓને ગઠ દેવા માટે કામમાં આવે છે.

૯૦ ટકા નિકલ, ૧૫ ટકા લોહું તે ૧૪ ટકા કોગિશ્વર મેળવીને બનાવેલો મિશ્ર ધાતુ નિકોગે દેવાય છે. તેનું મલનબિંદુ અતિરાય કઠ્યું છે, એટલે તે વીજનિક હીટરોની બનાવટમાં તેમજ અતિરાય જરૂરીએ ચાલતી વીજનિક બહીઓમાં વપરાય છે.

તાંબા અને નિકલની સાથે જસત (૧:૨:૨ ના પ્રમાણમાં) મેળવવામાં આવે તો જન્મેલ-સિસ્ટર બને છે. નિકલ અને એલ્યુમીનિયમવાળી મિશ્ર ધાતુ એલોયેન, એટરનાં એલિનાં અને એવાં બીને એલિનની અરિજનાં કાર્યોમાં વપરાય છે. વસ્તુતઃ નિકલના ઉત્પાદનનો ૮૫ ટકા જેટલો ભાગ આમ જન્મેલ ધાતુઓ સાથે મેળવાઈને ઉપયોગી મિશ્ર ધાતુઓની બનાવટમાં ખપી ભવ છે.

હુંને નિકલના સ્વતંત્ર ઉપયોગો લઈએ. ગુદ નિકલ ઇલેક્ટ્રોલાઈટ ટિંગમાં વપરાય છે. એમાં, પહેલાં વસ્તુને નિકલપ્લેટ કરી તેના પર કોગિશ્વરનો પદ આપવામાં આવે છે. રાસાયણો ને વીજનિક કાર્યો તેમજ ડુઆલિશ્વર અને પેટ્રોલ કાંદાના ક્ષયોગમાં પણ તેનો ઉપયોગ થાય છે. બારીક નિકલનો બકો વનસ્પતિ પીનો બનાવટમાં સંસ્કરણકાર (catalyst) તરીકે વપરાય છે. આ ઉપરાંત, બેરિયમ તથા ક્રોમિયમની બનાવટમાં તેમજ રાસાયણિક ક્રિયાઓમાં ક્ષેત્રિવા (regents) તરીકે નિકલ કાર્યો ઉપયોગમાં લેવાય છે.

નિકલમાં જે વિવિધ ઉપયોગો ગુણેનું એવાં પણ થયેનું છે તે અન્ય કોઈ ધાતુમાં મલ્લમ પડતું નથી. આ ધાતુ અંધ યાંત્રિક ગુણો ધરાવે છે. તેમાંથી ન કાંવાનો તો અદ્ભુત ગુણ છે. એ તે ઉપયોગ દશામાનવાળી પરિસ્થિતિમાં પણ તેને કાટ વગતો નથી, જ બીજી (માર્ચ ૧૦૫૦) ૬૬

કોઈ જ અસર થતી નથી. વેદિકગાંધી કે ક્રેડસિંગમાં પંચુ તેનાં ગુણોમાં ફેર પડતો નથી. અતિ કષ્ટતાએ પણ તેની એ શક્તિ ટકી રહે છે. ધાતુ તરીકેના તેના આ ગુણો અતિશય દંડીયાં પણ વિકાર પામવા નથી. તેના પર ક્ષાર કે તેલનું તેમજ બીજા એવા પદાર્થોની અસર થતી નથી. અતિશય મુલાયમ જોશક, પીણું, ફવાઓ ફરવાદિનું સહા તેમજ કાટ સાથે રસાયુ દરવા નિકલનો પદ આપેલા પૃષ્ઠિને ઉપયોગ દરવામાં આવે છે. આથી એ ઓળે ખાટા યા એવા વિકારી પદાર્થો વડે અખાલ જનતી નથી. ઉપરાંત નિકલનો એક વિશિષ્ટ ગુણ તેની કષ્ણતાવાદકતા છે. તેની સ્વચ્છ હોતી સપાટીને લીધે તે બીજા ધાતુઓ કરતાં આ ગુણમાં થતે છે.

નિકલના પીનજીલ ગુણે પણ તેને અતિ મદદરતું બનાવે છે. ટેલીયીઝન તથા રેડારની બનાવટમાં તે ધણું ઉપયોગી છે. ટેલીફોન, ટેલીગ્રાફ, રેડિયો અને બીજાં વ્યવહારનાં સાધનોમાં પણ તેનો ઉપયોગ ખૂબ શાય છે.

આપણું ધરોમાં પણ નિકલ દબે રોનિંદા ઉપયોગમાં આવે છે.

નંતલનતની ધરમધુવાસણી, તેમજ બીજાં આદ્યકારીરીતે ઉપયોગમાં આવતાં નીચળીમાં સાધનોની બનાવટમાં નિકલનો ઉપયોગ ધણું નવોથી વધતો વાસ્તે છે. આમનિલક એક રેનિંદા ઉપયોગની અર્થવ વ્યાપક અને અતિ મદદરતની ધાતુ ગુણવાક થઈ છે.

નિકલ ધાતુ ૩૪૦ ડિગ્રી નીચે શોદબુજીયતોની મુખ્ય ધરાવે છે. આ ધાતુ પર બેન્ડનાઈટ્રિકની અસર થતી નથી, પરંતુ મેન્ડેલિફિનમાં તે સહેલાઈથી ઓગળી ન્ય છે અને લીલા રંગનું દ્રાવણ બને છે. આ દ્રાવણમાંથી નિકલ નાઈટ્રેટના ર્ફિદો મેળવી શકાય છે. નિકલના ઉપયોગી સાધનોમાં નિકલ કંચારાઈટ અને નિકલ સફેદ સામાન્ય છે. નિકલ સફાઈક કાચા રંગનું છે.

ધાતુનું સંરક્ષિતો નેમ વિલસ થતો ગયા તેમ તેમ જનુએ લેાનું, કાણું વગેરેનો ઉપયોગ મનુષ્યે કર્યો છે, અને એ રીતે માનવના ઈતિહાસમાં તામ્રયુગ, લોહયુગ ને કાર્બનયુગ આવ્યા છે. આને નિકલનો મુખ્ય પ્રવર્તે છે એમ કહીએ તો તેમાં અતિશયોક્તિ નહિ ગણાય.

પરચીરસ વર્ષ પહેલાં (અનુસંધાન સામેના ખાતાથી ચાલુ)

લોકવાર્તાએ આપણા કંદર સાહિત્યમાં છે તેમાંથી એક રસમય બાળકના આ અંકમાં આવી: 'અબોલા રાણી'. પોતાના અપશુક-નિષાળ જન્મને કારણે પોતાનું માં તેવાથી પોતાના બપે લાલ કાગડા બની ગયા, તેને સાત વર્ષના અબોલ જીવનની ને ક્ષાર તપરથા વડે એ બહેન સંજીવન કરે છે તેની એ વાત હતી. તે સાથે આવેલું ચિત્ર એક નાના ઐતિહાસિક મદદરતને કારણે આ સાથે છાપ્યું છે: શ્રી રવિશંકર રાવને આલેખેલું એ ચિત્ર ગુજરાતી ચિત્ર-કલાના ઇતિહાસમાં આલેખાએલું પહેલું છાયાચિત્ર છે. (ન્યુઆસમે)

'ચીતરવાનું સહેલ છે' એ લેખમાળામાં આ અંકમાં એક નવા નુસખા આવેલો. એ તારખીએ:

'ધણી મે વાર આપણે નેહીએ છીએ કે મોટાં ચિત્રો નેહીએ આ-કેપણ આવે શોશા આપે છે તેટલી અસર નાનાં ચિત્રોની થતી થતી. ધરની ભીંદ ઉપર, લગ્ન વગતે ગ્રંથપમાં કે શાળાની હીવાલ ઉપર, કોઈ કુંદર ચિત્ર તમે માત્ર સાદો રેખાખાંસા રંગથી મોટું કરી ચીતરશો તો એથી તમને અને બીજાં જીવનરતે તે નગ્નવાનું વાતાવરણ જીવતું અને અર્થભર્યું લાગશે.

પરંતુ આ વરતુ તમે એમ ભદરેશમાં અજમાવી શકો તે પહેલાં તમને તેને આરતી અથવાસ રેર વાગ કરી લેવો નેહીએ.

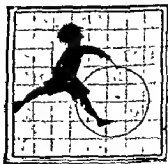
શરૂઆતમાં તમે ને ચિત્ર લો તે બહુ જ સાદું અને રસદેખા-ઓવાળું ટોંકું નેહીએ. પણ નેમનેમ પ્રમાણે સાચવીને દોરવાની શક્તિ આવતી ન્ય, તેમતેમ અધરા નમૂના લેવા જાએ. પહેલાં ચિત્રની ચોશર મટપણે દંડીએ દોરી લેવી. પછી, એમાં ચોરસ ખાનાં પાડતાં ચિત્રને સાદું અને સહેલું હોય તો મોટાં ખાનાં પાડો, પરંતુ ચિત્ર જરા અટપટું નહાય તો ખૂબ નાના ચોરસ પાડવા.

તે માટે, મારા કંપાસની અણીએ પહેળ કરી, ચિત્રની ચોતરવાની કિનાર પર એકસરખા ખાખનાં બિંદુઓ મૂકીને તેને સામસામાં ભેગી લીટીએ આંધી દો, એટલે ચોરસ ખાનાં પડી રહેશે. તમે નેહી શકો કે એ દરેક નાના ચોરસ ખાનાની અંદર ચિત્રનો કોઈ ને કોઈ નેલકો જુદીજુદી રીતે સગાઈ રહેલો છે

મૂળ ચિત્ર ઉપર આદશી તૈયારી કર્યા બાદ હવે, મૂળ કરતાં નેહવા ગણું મોટું ચિત્ર કરવું હોય તેટલા ગણે મોટા કામજ લો. સમજો કે મૂળ ચિત્રથી ત્રણ ગણું મોટું ચિત્ર દોરવું છે, તો તેવું કામજ લેવો. પછી મૂળ ચિત્રમાં દોરેલાં ચોરસ ખાનાંના ચાપડી ત્રણ ગણે તમારો કંપાસ પહેળો કરી, મોટા કામજની કાર પર તે ખાખનાં બિંદુ મૂકીને તેને સામસામાં ભેગારી લીટીએ આંધી દો.

તમે પહેળા કરેલા કંપાસનું ખાપ અને તે વડે મૂકેલા બિંદુઓ એ બરોબર હશે, તો તમે નેચો કે એ ખાના, મૂળના નાના ચિત્ર પર નેહવા ચોરસ કે તેટલી જ સંખ્યામાં, અને તેવાથી બરોબર ત્રણ ગણું મોટાં અંકાઈ ગયાં છે. હવે, નાના ચિત્ર પરના દરેક ખાનામાં ને પ્રમાણેની રેખા દોય, તે પ્રમાણેની જ રેખાઓ મોટા કામજ પરના ખાનામાં મોટા કંપાસ નક્કી કરો. અને એ રેખા લંબાઈને તેની નેચેનેચનાં ખાનાઓમાં, મૂળ ચિત્રમાં હોય તે પ્રમાણે જ, આંખી રેખાઓમાં પ્રમાણસર આવરી ન્ય છે કે નહિ તે મેળવવા ભજો. એમ એ આખું ચિત્ર આંખી કાચી રેખાઓમાં આપસર મૂકી ભજો. પછી તે આંખી રેખા ઉપર પાછી કુંદર રેખા બ્યાનપૂર્વક દોરી ભજો. બરોબર કામજ રાખીશો તો પહેલે જ પ્રયાસે પચાસ ટકા કામ કરી શકશો.

આ સાથે પેટું દોડાવતા ડોકરાનું એક ચિત્ર આપું છે તે તદ્દન સહેલું પાક છે. તેઉપર ચોરસ ખાનાં પાડી સમજાવું છે. તે પરથી મોટા કામજ પર મોટાં ખાનાં આંખી મોટું ચિત્ર દોરો અને તેમાં શાહી પરી ભજો. આ પાક બોલખું કરી શકો તે પછી 'કુમાર'માં આવેલાં પણાં ચિત્રો ઉપરથી તમે એમાં જ મોટાં ચિત્રો દોરી શકશો.

પરચીક વૃષ્ પહેલાં

અંક ૧૫ • ફાગણ ૧૯૮૧ (માર્ચ) ૧૯૨૫

આ વતી કાલના પુરુષ એ નામથી આ એકની 'મિજલસ' માં એક ફરેલા આવેલો. તેનો શરૂઆતનો બાગ આને પણ એટલો જ અર્થપ્રાપ્ત છે. એ અર્થો વતારીએ:

‘દુરંદુર, ભવિષ્યના ગર્ભમાં અગત્ય આવી કાલોમાં તે પડેલો છે.

આશાએ એ દેશ એ ભવિષ્યના પડદા પાછળ, કો વીર સેનાની, ચારિત્ર્યશીલ નાગરિક કે દક્ષ મુસ્લ્મી, કોઇ દુરંધર વિદ્વાન, પ્રેરક કલાકાર કે પ્રતિભાવાન કવિ-દ્યોતે રૂપે તે દેશએલો પડ્યો છે. ત્યાં રહોરહો તે બહાર આવવાની રાહ જુએ છે. કારણકે પોતાની મેળે તે ત્યાંથી નીકળી બહાર આવી શકે તેમ નથી. તેનું શરીર, તેનું મન, તેનો આત્મા, મધુ, એ કુમાર, તારા હાથમાં છે.

કોણપ્રધી એને? એ આવી કાલના પુરુષ તમે પાતે છો. આવતીકાલના એ પુરુષનું અંધારણ તમારા આત્માનાં છવન ઉપર છે. આવતીકાલે તમારામાંથી એવો પુરુષ પ્રગટાવવા માટે તમે આને કેવું છવન છવો છો? તેને માટે તમે શી તૈયારી કરી છો?...’

શ્રી પૂમ્કેતુનું નેપોલિયન-ચરિત્ર આ એકમાં પૂરું થવા સાથે એક બીજું પ્રેરક ચરિત્ર પણ એમાં દબ્બે, આગડાનો એક રખડેલ ઠાકોર, હાથરૂકક કે જીલ્લની ધરેડમાંથી પસાર થયા વિના, આપણે અસ્તાધારણ વિદ્વાન થઈને અમેરિકન યુનિવર્સિટીમાં પાલી ભાષાનો પ્રાધ્યાપક કેમ થયો એ દર્શાવતી, બોદ્ધધર્મના તપોગમ અનુયાયી શ્રીધર્માનંદ કેસેબીની ‘આપ’ બીનીના પ્રસંગો આ એકમાં ને આપ્યા છે તેમાં, પોતાના પગઉપર બિલા રહીને પ્રાજ્ઞવાન થવાની કળા કોલી રહી છે. વિદ્યાબ્યાસની તમજાથી પર ડાઘી નીરજેતા-ચરીત્ર ગાળાપના એ પુત્રે કાશીમાં કેની કટોકટીમાં સંપૂર્ણતો અભ્યાસ કર્યો તે દાખવતો એક પ્રસંગ સાથે વતારીએ:

‘મારાં મિતિયાં તદન ફાટી ગયાં દત્તાં. પણ નવો મીનીએ સાવનો ક્યાંથી? અંધે તેટલાં એકદ આવે તોપણ કોઈની મદદની સાચના ક્યાં વિના પોતાની અક્ષર અને પ્રાગ્બલિક-પ્રજ્ઞાથી બમાં સંકટો પાર કરવાનો મેં નિરધાર કર્યો દત્તાં. એને નિશ્ચય કર્યો કે અત્યવસરમાંથી ફાળ એક પેસો તેલનો મળે છે, તે તેલમાં ન ખરચતાં બચાવના, અને એક બે અડી મળીને

એકાદ ઝપિયા થાય, એટલે તેનું નવું પંચિયું લેવું. પણ દીવો શામાંથી બાળવો? એમાં અંધે એવું કાઠાબું કે રાત્રે દીવે વાંચવાને બદલે મોઢે નેટલું આપડલું દોચ તેનું પુનરાવર્તન કરી મળું. આ પ્રમાણે મેં અંધારામાં દિવસો વીતાવી પેસા સંધરવા માંડયા.

બાઈમાટેના બહેનના નિઃસ્વાર્થ પ્રેમની ને (જુઓ સામેના પાને)

Our Friends Abroad

[અગત્યનાં પૃષ્ઠ સાધતો પત્રચિત્ર-વિભાગ]

અમેરિકામાં ઘડોળની ઇચ્છાનેરીમાં ઠાંકેરહેલો

અમ્યાસ કરવા મંગેલા શ્રી સુરેન્દ્ર ઇ. ધોળકિયાના આ નીચેના પત્રમાં

પંડિત નેહરુની અમેરિકાની સફર દરમ્યાનની શિક્ષાગોળી દિલ્હી વિદ્યાર્થીઓની સમાન નિષેધ રહીને ફેરું બધાને રસદાયક બાંધીશે.

...માં,

અમે શિક્ષાગોળી આગળ-નેહરુનાં દર્શન માટે. હું, શુભાજયંદ ને બીલ જે બંધાણી મિત્રો દ્વારા, મેં આપણે પોતાક પહેરેલો: આદી રાષ્ટ્રી, શેરવાની, સુરવાલ વગેરે. તેથી અર્દાના ને રસતાના અમેરિકાના તેા ખુશ ન થઈ ગયા ને બહુ ન આતુરતાથી એવા- પૂજાના લાગ્યા. ઉપર એવરસ્ટને ને શાવ તથા હાથમાંથી લીધેલાં એટલે ઈડી બહુ ન લાગી. લીપકાતી વખતે અમેરિકન મિત્રની મોટર બસની જતાં, ૧૦ મિનિટની અંદર ગળી બસમાં બેસડયા ને સાંજે ૬ વાગ્યે શિક્ષાગોળીમાં ઈન્ટરનશનલ હાઉસ પહોંચ્યા. નેહરુનાં શિક્ષાગોળીનાં બીલ જે આપણે આમંત્રિતો માટે ન હતાં, તે સવારે ૧૨ ને સાંજે ૪૫ વાગ્યે હતાં. પણ અમે દિલ્હી વિદ્યાર્થીઓ તથા રાજેરીએ તરફના માનવત્રમાં નહીં પહોંચ્યા. તે પહેલાં છુપવારે રહે રહેવા. પર પંડિતજીનું Second Policy Speech in U. S. A. સાંભળ્યું. તેમાં તેમણે સામ્યવાદની રીતો ને વ્યક્તિવાદનું ચરના અક્રમ પ્રત્યે વિરોધ બતાવ્યો તે એસિયાની રિદિતા તથા પરત્રતા દૂર કરવા માટે અમેરિકાએ એકલપેટી રવાન્યનીતિ ઓડી હાલ કરવી જોઈએ એમ કહ્યું. મહાત્માજીના સિદ્ધાંતોને સામ્યવાદ સાથે વિરોધમાં સરખાવી સમજાવ્યા, ને દિલ્હી પરદેશનીતિના સૂત્ર તરીકે આગરિક વિકાસ માટે વિશ્વવ્યાપક સાલિની નિર્ણયવાલ સમજાવી.

શિક્ષાગોળી અવરે એમની એબખાલુ જગતના મૂકીબર મદાન પોતામાં એક તરીકે આપી. પંડિતજીને સાદ (સારીને કારણે ને) દિલ્હી એવા દર્શનને ન લાગ્યા. પણ મોટી આગળ અને સરસ કચ્ચારો તેા બળી અસર કરતા.

વિદ્યાર્થીવરે મોકલેલા માનવત્ર માટેના દોહમાં લખમમ ૧૫૦ દિલ્હીએ ને બીલ ચીના, હબસી, અમેરિકાને વગેરે બેગા મંગેલા. નેહરુએ કાળો-બેરા સર પહેરેલા ને બેગેએ પહેલાં અંગેલમાં ને પછી દિલ્હીમાં ૪૦ મિનિટ બાપજી કહ્યું. તેમાં "હવે ગાન ડિઝીએ લગાવવાથી દિલ્હી-સરકારમાં નહિ પેસી સમય; એમો ફાટા રાતે કરી બતાવશે તેમને ન લેવામાં આવશે; વગેરે બધા દિલ્હીના એક-બીજો છે; સાશમાં સાફં બહુ ને ન્યુમો; આપણે પહેલાંની ગાંધી ગ્રહીડના બેરિટરોનું કામ નથી, રવત્રતતા પહેલાં હાલ, માત્ર તે એકલનીઓનું કામ છે; દિલ્હી બાપા શીખી શો;" વગેરે હળવે સાથે પ્રેરક વાતો કરી. નાંતાવજી બહુ ન સાનુકૂળ ને આશ્ચર્ય હલું. પછી તે એસી તથા ને સીગેટ પીતી શર કરી. વિશ્વવ્યાવસ્થી તેા દુર્ધાર કરવાં હતાં-ચાલક, હસની, ચમકી, મોકાએલી સી તરીકે તે તેમને પહેલી શર નેતાં. તેમણે બાઈને થોડી ગિલાઈ બચડાવી.

પછી ધીરેધીરે સુલાકાતો શરૂ થઈ હું ને શુભાજયંદ નેહરુથી ક્રીક એકફૂટ દૂર હતા-એટલા નહક હતા. અમે તેમને પગે લાગ્યા ને પછી હાથ મેળવ્યા. ક્યાંથી આગળ વગેરે વાતો પછી. એક સીમે સોનાનું પટિયાળ ને ૧૦૦ ટાંકરોના ચેક ભેટ આપ્યાં. ધડિયાળું પંકેટ શુભાજયંદને આપી કચડાવ્યું તે વિશ્વવ્યાવસ્થીને આપી કહ્યું ૧૦૨ (માર્ચ ૧૯૫૦)

"એં બિલ્ડીમાં સોનું કહી પહેલું નથી; તેા આ ગ્રા લાગનું" બલેન કહે, 'તો બીલ કોઇને આપી દેજે.' તેમો પરપર દિલ્હીમાં ન વાલ કરવાં હતાં. ઈદરા આંધી બહાર મોટરમાં ન બેઠાં હતાં. તે બાબતે મો-ભવાં હતાં. ડૉ. ચન્દ્રશેખર F. R. S. એ શિક્ષાગોળી ને તે મળ્યા આગળે, -નાનકરી, કાળાશપડતી, સારા, પણ અબરો છે. એમ નુદાનુદા માણસો થોડીશોડી વારે મળી બહુ હતા.

અંદર અમા માટે દિલ્હીએ માટે પણ જે ઠાંકરી દીની, અવાંદરના ફેલાવળો બિલ્ડો ને બન લમારી અવાનું હતું. પછી અમે એમની આત્મકથા, એ માની પાસે છે તે, લઈ મળેલા તેના પર મોટામોટ માટે રબૂ કરી. વિશ્વવ્યાવસ્થીને તેના પાડી; પણ નેહરુ કહે, 'લાંચે ઈ-ગીવેન; માદી આ થોપડી કપર ના ન ન કહેવાય.' એક દિલ્હીને તેમને કંઈયે કરી સહી લીધી. નુરી-નુરી મુનિવર્સિટીમાંથી થયું દિલ્હીએ આગળ હતા. તેમાંના બધા તેા નેહલા આવી ગયા.

નેહરુ સાડા સાત વાગ્યે ગયા પછી અમે શિક્ષાગોળીના નીકળ્યા. આ રીતે આટલી પાસેથી મુલાકાતને રવને પણ ન મનાય તેવા લાખ મળેલા તેથી અનહલ હંતોપ થશે. નેહરુ બરા જીલ લાગ્યા. સવારે તે બેરોમાં ફેલા ને બેનું ને સાથે અમેલા તેનાં વિજતવાર વળેને અર્દાના ડાપાંઓમાં આપ્યાં છે. પહેલે પાને લખમમ ૩૫ થયા આફરોમાં 'Nehru Arrives in the City' માથાના સાથે ને નેહરુને અબેના, સુરવાલ ને કપાટે માથે તાલવાળો. ટ ટબેને ફેલા આવેલા. ઉપરાંત તેની હોટલને ફેરા વગેરે તેા બહુ ન આવતા. એક દિવસના હોટલના તેને ૪૫ ટાંકર પડતા હતા; પણ સખત પહેરા, રસોડાવા તરીકે હોટલના માલિક, વગેરે બહુ ન પ્રબંધ હતા.

અમે રાત્રે ૧૨-૨૦ની બસમાં એસી અર્દા સવારે ૫ વાગ્યે આગળ. બસમાં સુવાની સમવડ કોઈ શિક્ષાગોળી એક અમેરિકન સી સાથે પરિચય થઈ ગયો. તેણે બેનું જીવન પી આપારી સાથે રહી બહુ બતાવ્યું. અમારા માટે તેણે પોતાના પેતા પણ બતાવ્યાં. તેની ઠાકરી દિલ્હમાં થોડો નખત રહેલો. તેને દિલ્હીના આવાંતરિક સંક્રિમાં બધો વિશ્વાસ હવે. તેનાથી માણસના દેવી તત્ત્વ ને પ્રહાંડના વત્તની એકતાના સાધી બાળુ બેનકમને અટકાવવામાં મદદ કરવી જોઈએ; તે દિલ્હીએ સાથમાં કચ્ચનિઅને અટકાવવામાં મદદ કરવી જોઈએ; તે માટે વિશ્વવ્યાવસ્થીને કાળજ વબોશ; વગેરે નાંતો કરી. તેણે ઇથેક-દ્રિક લોકલમાં સુભારી કરી શિક્ષાગોળી મોટી રટેઈટ રહીત બતાવી. ૧૨૦૫ પરનાં બજારં થીએરો, શપરો, ૧૮-૨૦ માગનાં માગને ને એ બધાં પરની વેનન ફરની ચમકી લાઈડના દેખાવા નેતા.

સીધી રીતે તેા અમે ટેલીવીઝન રહીડીએ બેગે. તેમાં ફારૂના દેખાવે કેની રીતે યેરથેર રેડિયોમાં દેખાવ તેની આખી રીત તથા સામાન દેખાડ્યો. સામાન્ય અમેરિકનને ત્યાં અપાની મનાઈ કહી; પણ અમને દિલ્હી વિદ્યાર્થીઓ તરીકે અવા દીધા. તેમાં પેલી સી હવા અમેરિકન ન્યૂઝ ડાપરેટર વચ્ચે આંતરરાષ્ટ્રીય રાજકારણ પર સારી ચર્ચા થઈ. આની બીલ ચર્ચાએ પરથી (જાનુ ૫. ૧૦૨)

લાલ બદર (અનુસંધાન પાઠગતા પૃ. ૮૪ થી ચાલુ)
નથી. અને મને પ્રતીતિ કરાવી આપ્યા પહેલાં હું એમાંનું કશું જ
માનવા પ્રેરણાં તેમ નથી..." સર જેઠુભીએ જણાવ્યું.

"પ્રતીતિ કયા પ્રકારની ?" વાસે રવરશપણે આમ સવાલ કયો.
"દમણાં એકાદ ઠલાક બાદ તમે ભદેરમાં પ્રયાગ કરવાના છોને?"
"બરાબર છે."

"વાર; તે જુઓ. તમારા પ્રયાગ પહેલાં અમે આખું થીએટર
તપાસી જવા માગીએ છીએ. આખા યે પ્રયાગખંડમાં, અમને ઠીક
લાગશે ત્યાં, માત્ર અમે જ જણતા હોઈએ એવી કેટલીક ખાનગી
સંસ્થાઓ સાથેનાં સીલ અમે મુદ્રીશું અને પ્રયાગને અંતે એ સંસ્થાઓ
જેવીને તેની અલ્પવસ્થુ જણાશે તો ત્યાર પછી અમે રાંધાનહિકરીએ."
વાસ જવાબમાં માત્ર દરેકો.

અને એ દ્વારય કમચવા દીધા વિના તે સર જેઠુભીને સંબોધતો
બોલ્યો: "ઓહો! બસ એટલું જ ને, સર જેઠુભી ? એટલા સાક
કરીને મારે કેક થીએટર સુધી આવવાની યે જરૂર નથી. તમે લોકોએ
તો એ જાણેલું જ છે." અને પછી બેજનું આંત્રું ધાકડતો બોલ્યો:
'હો, આ સીલ અમે લાખ લખ રાખી દોરી શેતા ભગે. તમારે
ન્યાં પશુ ને કંઈ કરવું હોય તે બેધડક કરજો. વાર, તમે તમારું કામ
ચલાવો; દરમિયાન હું મારું કામ પતાવી નાખું.'

બ્રાહ્મણે ધીરે રહીને લાખ તથા દોરી લઈ લીધાં. વાસે હસતાં
હસતાં એમને વિદાય આપી.

ઠંદર શોડી પાછળ રહી ગએલી જોન સાથે કંઈક વાત કરવાને
શોભના જતો હતો ત્યાં તો બ્રાહ્મણે ખમ પાડી: "ચાલો, આપણી
પાસે હવે બહુ સંખ્ય નથી." અને ત્રણે જણ ત્યાંથી બીપી નીકળ્યાં.
પ્રયાગખંડમાં જઈને જ્યાં કંઈ પશુ નજર ફેરે ત્યાં નહીં પાલાઈ જ
જણાઈ હઈ. આમ છતાં તેમણે ગંધના પરદા, પ્રવેશદ્વાર વગેરે
પર સીલ, સંસ્થાઓ આદિ તો ક્યાં જ.

પ્રયાગને સમય પશુ હવે થવા આવ્યો હતો. જગા થતા જતા
પ્રેક્ષકમાં ધ્રીમતું, વિદ્વાનો અને વિદ્યાનીઓ સુધાં હતા. ઠંદર,
જોન અને સર જેઠુભી બ્રાહ્મ ત્રણે પહેલી જ દ્વારમાં મોકલાઈ બેઠાં.

વાસ પ્રયાગમંચ પર આવી પહોંચ્યો. આવતાં જતે એણે આ
જ વાક્ય પહેલું સંભળ્યું: "મિત્રો, હજી યે મારી—એક મંચજ-
નિવાસીની રાક્તિમાં અચ્છા ધરાવતા કેહકોઈ પ્રેક્ષકો છે ખરા ?"
અને જવાબમાં એવા પ્રેક્ષકોની કહાં રૂપ દારય પ્રેક્ષકોના
સમુદાયમાંથી સંભળાઈ બેઠાં.

વાસે અગાડની માફક એના એક પછી એક પ્રયોગો કરવા
ગઈરયા. અને એ સીને અંતે એણે આગલી દરોબમાં બેઠેલી ત્રિપુટીને
તેમની રાંધાનું સમાધાન કરી લેવા ગંચ પર નિમંત્રી. ત્રણે જણ
જઈને તપાસ્યું તો પોતાનાં સીલ-સંસ્થા આદિ જેવાં ને તેવાં અકબંધ
રહેલાં જણાયાં. દોરીના તાર સુધાં યથારસને રહેલા. આ બધું જો-
ઈને તદ્દન નિઃસંશય ન જાન્યા છતાં સર જેઠુભીને ભદેરમાં એટલું
તો કહેવું પડ્યું કે 'વાસ, હવે પછી આ બાબતમાં હું વિરોધ કંઈ
તમને નહિ પૂછું.'

વાસનું બારે મરતક સહેજ નડ્યું અને ત્રણેએ વિદાય લીધી.
પરંતુ થોડે રૂ અથા દરો ત્યાં ઠંદર એકાએક શોળી થયો. એણે
બ્રાહ્મ અને જોનને પાસેના એક રેસ્તોરામાં પોતાને માટે રાહ જોતા
જેસવા જણાવ્યું અને ગારતે પગે ત્યાંથી બીપી નીકળ્યો.

વાસની મુલાકાત વખતે ઠંદરે એ જોઈ લીધેલું કે તેના દમરની
પછીતની એક બારી અધખૂલી રહી ગએલી હતી. એ જો બહુ ય

ધ્યાદી હોય તો ? વાસ જરૂર હજી અરથોએક કલાક સુધી બીભ
વિજ્ઞાનીઓ ને પત્રકારો સાથેની વાતચીતમાં રોકાયેલો રહેવાનો
હતો, એટલે ઠંદરે એ તકને લાભ લેવા દોડી નીકળેલો.

શોડી બંધમાં તો તે પેલી ધ્યાદી બારી સામે આવી લાગ્યો.
કબજેબે હપર ચડી અંદર નજર નાખી, અને અંદર ઘાટની ઢાંબડી
ન જણાતાં ધક્કો મારી, આખી બારી ખોલી હઈને અંદર પ્રવેશ્યો.
વાસ હજી પ્રેક્ષકો સાથે જ રોકાયેલો હતો. ઠંદરે એક ચપળ દૃષ્ટિ
આખા ખડમાં ફેરવી લીધી અને પછી ભીંત આગળના એક મોટા
સોફાની પાછળ છુસી જઈને ત્યાં પડખોપડખો રાહ જોવા લાગ્યો.

રાહ જોતાં જોતાં એ લગજ કંઠાળવા આવ્યો હતો ત્યાં ખંડનું
બારણું બિહડનું સંભળાડું. ઠંદર જરાક વધુ સંકોચાઈને બેઠો. શોડી
વારે બારણું બંધ કરતાં કરતાં પોતાની સાથેની બીજ એક વ્યક્તિને
સંબોધતો વાસ અંદર પ્રવેશ્યો: "એમસી, આજે આમ કેમ થયું ?
ક્યાંકયી પશુ પાવર લીક થતો હોવા જોઈએ. મને કેટલાયે માંચકા
અનુભવવા પડેલાં."

"સાથેની વ્યક્તિએ જવાબ આપ્યો: "બાપુ, પ્રયાગ દરમિયાન
તો તમારી સાથે કરી વાત લેવાથી થઈ શકે ? બાકી એક ધન્યુદેશર-
બેન્ક શોડી બંધડી છે. પાવર મોઢાને મોઢા થતો જતો હોઈ એ
દુરરત કરવી જ પડશે."

"એમ ? ચાલો; એ તો ભણે દુરરત કરીશું; પશુ જોનસન શું કરે
છે ?" વાસે પૂછ્યું.

"બધું ચથારવાને મૂકવામાં રોકાયેલો છે."

આમ વાતો કરતાં બંને ત્યાંથી બીપડમાં અને એમના અથાજ
સાથે એમનાં પગલાં પશુ તદ્દન અચાન્ય બની ગયાં, એટલે ઠંદર
હબેચે રહીને સોડા પાછળથી બહાર નીકળ્યો.

બહાર નીકળીને પહેલી નજરે એણે બારણું તરફ નાખી. એ
બંધ જ હતું, પશુ અંદરથી ? આમ કેમ ? વાસ અને તેની પુત્રી કયાં
અયાં ? ઠંદર શોડી પર ફિક્કુટ બેઠો રહ્યો. પશુ ત્યાં ધ્યાદી બારી
વાટે આવતા પ્રકારમાં એક છેડે કંઈક જણાવ્યું એક જોની નજરે
પડ્યું. પોતાની પહેલી તપાસમાં તદ્દન નક્કર જણાવેલી રૂપરામાં આ
વળી બખોલ કયાંથી ? એ હબેચે પગલે ત્યાં પહોંચ્યો અને અંધારા
પોલણમાં પગ સેરવી જોઈ તો પચચિયાં જેવું જણાડું.

શું કરવું ? અંદર બતરવું કે નહિ ? ઠંદર જેવા સાદસિક પત્રકાર-
ને એ વિમાસાળુ બે પળથી વધુ ન ચાલી. દિશત કસીને એ એક
પછી એક પચચિયાં બિતરવા લાગ્યો. ચોક્કસ, વાસ અને તેની પુત્રી
જહાર કયાંય નહિ પરંતુ અહીં જ પેલાં હોવાં જોઈએ.

કપરા વળાંક લેતાં એ પચચિયાંવાળી ચકાકાર સીડીને ડક ડક
પહોંચતાં બરાબર સામે જ એક આલેશન ખંડ લોધમાર રોશની-
થી ગ્રમગમી રહેલો દેખાયો. સંખ્યાબંધ તીજનિક યુક્તિપ્રયુક્તિઓ
એમાંથી જોવાવાળાં આવેલી હોય તેમ લાગ્યું. ટ્યોન્-બેનરેટ્ટો, ડાયને-
મો, ટ્યુલેટ્ટો-મંગેરો, અને ફ્લીમ-અચ્ચો, ધન્યુદેશર-બેન્ક અને
જળજાં રિવચોર્સો, અને આ બધા વચ્ચે બસ પોસાકમાં સજ્જ
એક માણસ તો કામ કરી રહ્યા હતા.

"કમાલ છે આ !" ઠંદર રવતરે બોલી બેઠ્યો, "વાસે તેના મંદિર
માટે આટલી વિશાળ જગ્યા અગતરી જ નથી રેપી. ઉપરથી સૂની
જેવી લાગતી એ વિશાળ જગ્યા નીચે એટલું જ વિશાળ આં લોધેલું
હોવાની અને એમાં એટલી યુક્તિપ્રયુક્તિમાં સદાયક આટલા બધા
માણસો કામ કરતા હોવાની કોઈ અંધસરખી પશુ કયાંથી આવે ?
તીજનિક યુક્તિ પશુ એ પાણી દ્વારા ભતે જ ઉપર કરી લે છે, એટલે

વીળીધર કહેથી વધુ પાવર માગવાની કોને જરૂર પશુ શી રહે?'
એ બામ સંકલ્પવિકલ્પો દોડાવી રહ્યો હતો ત્યાં વાસ ને એની પુત્રી એ બાલુ આવતાં દેખાયાં. ટંકર તરત જ ત્યાંથી પોબાસ અણી ગયા ને પેલી બારી પાટો એ મિનિટમાં બહાર પહોંચી ગયા.

દોડતો કાઢ ને એ બાક તથા જોતને જઈ મળ્યા. રેસ્ટોરાંમાં એટલે એપીકાસે આખાં ચે વાત તેણે એ બંનેને કહી સંભળાવી.

'તો તો પછી તે એલ્ટ કાર્ટન જ હોવો એકમે, બીજો કોઈ જ નહીં' જોન અધીરાઈથી બોલી બેઠો.

'એમાં કશી જ સંકા હવે નથી રહેતી.' ટંકર સંમત થતો જાણેયો: 'પેલી ઠાકરી એ એની પુત્રી જ છે. એ એક અસામાન્ય વિજ્ઞાની છે, વીળીધરો ભટ્ટગર છે, એ નિર્વિવાહ છે. પરંતુ તે આ બધું શા માટે કરે છે તે કંઈ સમજી શકાયું નથી. આજે થોડાક પાવર લીક થયા ને હોત તે આપણે એટલું ચે ભણવા ન મળત. એ છે તો બીધી વીળીધરો જ મગત, એ આપણે ભણી ચૂક્યા છીએ, એટલે હવે તેને સપાવાવો એ પહેલાના જેટલું મુશ્કેલ નથી.'

આટલું કહી જોણે સર જેડરબી સાથે કંઈક મસલત કરી. સર જેડરબી સદર્પ સહકાર આપનારું કબજતા ટંકરનો ખજો લાગી રહ્યો.

[૩]

ટંકર, જોન અને સર જેડરબી બ્રાઉ નણે હવે એકબીજાના સતત સંપર્કમાં રહેવા લાગ્યાં હતા.

છવેટ એક દિવસ નહીં કરીને નણે વાસના પ્રયોગો જોવા ગયાં ને પહેલાંની જેમ જ એના પ્રયોગમય સામે પહેલી દરોળમાં મોકલવા બેઠાં. જોનના હાથમાં આ વખતે એક નાની પેટી પડી હતી.

'તો વાસ મને પર આવીને સમિત બેસો રહો કે ટંકરે જોનના હાથમાંથી પેટી લઈ લીધી. તેણે એ પોલીસને કશુંક અંદર રોકેલી કીધું અને પોલી બંધ કરી દીધી. તાત્કાલિક બાણે જ પરખી શકાય એવો ધીમે ધીમે અણગણાડ એ પેટીમાંથી શક થઈ ગયા હતા.

'હવે આપણે પ્રયોગોના પ્રારંભ કરીએ.' જોન ને તેના રિમત સાથે વાસ જણાવ્યો: 'તો પ્રથમ તો આપણે એલખાંથી એક છતી-ભગતી યુવતીને બહોં ફટારીએ. જુઓ—' એમ કહેતાં એણે હાથ હલાવ્યાં, મરેલું કશું જ પરિણામ ન બહાણું! બીજી વાર એમ કહ્યું, પશુ એ જ નિષ્ફળતા!

'જોહ, ગાઈ કરીને, ગિતો!' હાથાયાત્મક અવાજ તે જોણેયો: 'આજે કોણ ભણે સા કારણે પશુ મારાથી ગાઈ સંપણું લક્ષ કેન્દ્રિત નથી કરી શકાય.'

પ્રેક્ષકગણ અવાક બનીને વાસ સામે ટાપી રહ્યો હતો. હવે પેલો અણગણાડમયો અવાજ વધુ ને વધુ જોર પકડતો જઈને વાતાવરણ ને વધુ રોષા બનાવી રહ્યો હતો. અણગણેલા વાસ ધડીમાં આમ તો ધડીમાં તેમ નજર દોડાવી રહ્યો હતો. છવેટ હતાશા થઈને એ પાછાં પગલાં ભરવા જતો હતો ત્યાં તો સામે જ બેઠેલા સર જેડરબી બ્રાઉ પ્રયોગમંચ પર એક જઈને રીધા વાસ હવે પહોંચી ગયા અને તેને અમેથી પકડતા બેસ્યા: 'વાસ, આ બહાવા બધા પ્રેક્ષકો તારા બહાનાં સાંભળવા નથી આવ્યા, પ્રયોગો જેવા અવાજ છે.'

'હા, હા, અમને પ્રયોગો કરી બતાવો.' પ્રેક્ષકોમાંથી અવાજ બેઠો શક થઈ ગયો.

'આને માંક ચિત્ત...'

'આ તો કંઈ ચિત્ત!' કહેતાં સર જેડરબીએ વાસના હથણા પર જેડરબી એક મુકો લગાવ્યો કે એની સાથે જ, વિશાળ લલટ સાથે— વાસનું બનાવટી મરતલ દૂર બીધી પડ્યું, અને આપયિક લાગ-

તો વાસ એકદમ સામાન્ય પાસિંગ મટુઅ જેવા દેખાવા લાગ્યો હોડા પશુ સફેદ કેસ સાથેના તેના શલિયા માળા પર પરડેવાનાં બુંદ ચમકી બેઠાં.

હવે ટંકર પશુ મંચ પર આવી લાગ્યો. કુબજ બનેલા પ્રેક્ષક-સમુદાયને સાંત રહેવાની દીશરૂત કરતો તે જાણેયો:

'મિત્રો! ચોતાને મેંમળનિવાસી સંજીવતો આ વાસ એ બીમે કોઈ જ નહિ પરંતુ કાન્સ ચાલેલા અમેથી વિજ્ઞાની એલ્ટ કાર્ટન છે. એની બધી હાસતનો આધાર વીળીધરશક્તિ પર રહેલો છે. એ શી રીતે આ બધું કરી શકે છે એ તો આપણે જાણી નહીં, પણ એનો મુખ્ય સ્ત્રોત તો વીળીધરશક્તિ જ છે એ અમે ભણી ચૂક્યા છીએ. એટલે એકદમ યત્ન એ બજાયું ન હોત તો અમે મુકાં એ ભણી ન શકત.'

ત્યાર બાદ ટંકરે પોતે નમને જોણેથી બીધી વાત કહી સંભળાવી, અને એટલે પોતે એ લાલ ભટ્ટગરે શી રીતે સપાવાવો લીધો એ સમભવનાં જણાવ્યું: 'વાસની બધી દિગંતર ભણી લીધા પછી આને અમે કેટલાં જરૂરી સાધનો સાથેની આ નાનકડી પેટી બહોં લેતાં આવેલાં. એમાં એક વર્ણવેલેમ-રડો પર્વણ પશુ છે, જે રેડિયોના તરંગમાન તથા વીળીધર આવર્તનોને ગાપવા માટે વપરાય છે. કાર્ટન ને વીળીધર શક્તિ વાપરે છે તેનું તરંગમાન એ પાંચી અમે ભણી લીધું. ત્યાર પછીનું કામ તો તદ્દન સહેલું હતું. એક અવરોધક વીળીધર તરંગ (Interference wave) ઉભી કરવાનો રહેતો હતો, જે કાર્ટનની વીળીધર શક્તિની સંખ્યા સમતુલ્ય બેસતી નાણે. આ પેટીમાં અમે એનું તરંગભંગ સાધન મૂક્યું છે, જેને લઈને અમે તે કરી શક્યાં—વરતુલ્ય હલ પશુ તે ચાલુ જ છે. હા, બંનેને, વાસ!' એટલું કહેતાં ટંકર વાસ તરફ ફર્યો. વાસને તો મોંભારે થઈ પડી હતી. 'પોલીસ! પોલીસ!' કોઈક બોલી કીધું અને ખરેખર પોલીસ ત્યાં આવી પહોંચી હતી. વાસના પ્રયોગોમાં અંતરીસમયથી ક્ષતરડી ઠાકરી—વરતુલ્ય તેની પુત્રી અચાને પોલીસના કબજામાં ન હતી, અને એની સાથે બેરો પોરાયક પરિધાન કરેલા વાસના કંપચારીએ: 'બાપુડા!' પોલીસ સાથે પ્રયાગમંચ મુખી આવતાં તો એ ઠાકરી રડી બેઠી: 'બાપુડા, આ બધું શું બની ગયું?'

'મેં જ પોલીસને પહેલાં જોઈશું કામ પતાવી લઈને પછી બહોં આવવા ભણવેલું.' ટંકરે કહેને જવાબ આપ્યો: 'અને કાર્ટન! અલારે આ થરડેકા પછી પોલીસ જ ને તેને સારામાં સાકે રાણું આપી રહે, એમ નથી લાગતું!'

'એ તો કોણ ભણે. પશુ હું મારી નંતને જુશીથી પોલીસને લવાલે તોપી કંઈ છે. જાઓ, એકરડી!' અસ કમખાતો એકરડો. વાસને, એની પુત્રીને, પોલીસને તથા રતબધ પ્રેક્ષકસમુદાયને ત્યાં જ ઊઠીને ટંકર, જોન તથા બાક ધીમે રહીને ત્યાંથી સરકા ગયાં. આ ધરનાની ભણુ વીળીધરેને ફેકાર્થવેટ હોઈને ફેકાર્થનાં ટાળાં ને ટાળાં સંદિર તરફ પડતી રહ્યાં હતાં. વાસ, તેની પુત્રી તથા તેના કંપચારીએ પોલીસે મળજીત હોઈને નીચે બહાર લાવીને એમને માટે તૈયાર રાખેલી ગાડીમાં બેસાડી દીધાં.

[૪]

મુશ્કા કશક બાક એ આપણે ચે રસાશે ન્ય રકોલેલંડ વાઈન ક્રિટરિયન-ઈન્સપેક્ટર વિલિસની આનગી કચેરીમાં એકેહો લેધો. વિલિસ એ પશિયામાંના વિજ્ઞાનીને નિર્નિયેષ નિલાબી રહ્યો હતો: 'તમે ભણે જ છો, પ્રેક્ષકર, કે તમાને ભજા પ્રતિનિધિત્વ (ફોર્મ રેપ્રેઝેન્ટેશન) ના આરોપ નીચે પકડવામાં આવ્યા છો. ભજા પ્રતિનિધિત્વ દ્વારા તમે નાણું લેખનાં છે-ગમલજ નાણું; અને પોતે

અન્ય મદદગાંથી ભીતરી આવેલા હોવાનું જણાવીને આખી દુનિયાને તમે ઉપરતણે કરી નાખેલી છે." વિલિસે ધીમે સાથે જણાવ્યું.

"મારા પ્રિય ઈન્સ્પેક્ટર, કાઠને તેને સંબોધતો બોલ્યો: 'મને લાગે છે કે કાયદાની અદાલતમાં તમને આ આરોપ પુરવાર કરવાનું અત્યંત મુશ્કેલ થઈ પડશે. પૂર્વ જળતર વાળ્યા વિના કાઠની પાસેથી કશા પેસા ન લેવાની ખાસ ખબરદારી મેં રાખેલી છે. કોઇને કશું જ તુકસાન નથી કર્યું, કે તેમ કરવાનો ઇરાદો પણ નથી લેયો. મારી આખી થે યોજના, એ સાચું હતું તો, દુનિયાની નબરે ગને વ્યાજબી કરાવવાની હતી.'

"આખી તમે એકરાર કરવા માગો છો એમ સમજું છું." ઇન્સ્પેક્ટરે સવાલ કર્યો.

"એકરાર કરતાં હું એને નિવેદન કરવાનું વધુ પસંદ કરું." કાઠને રૂપથી કરણ કહ્યું: 'હુંક સમગ્રમાં જ હું મારા ખરેખરા હેતુને વ્યક્ત કરવાનો જ હતો, પરંતુ ઈતરે વચ્ચે જ ગમે પક્કી પાડયો હોયને મારે હવે કશું સેતાવવાનું નથી રહેવું. હવે હું તેના ફાટ પાડીશ.' 'ખરાબર, કં.' કહેતાં વિલિસે પછે પૂછીને ત્યાં બેઠેલા કારકુનેને જણાવ્યું: 'કાનૌચ, બધું નોંધી લેને.'

અને એકલા કાનૌચે જ પોતાની નોંધપોથી તૈયાર નહોતી રાખી. જેન અને ઈતર પણ પેન્સિલ તોળીને તૈયાર બેઠાં હતાં.

કાઠને પોતાની કેફિયત સાર કરી: 'સરકારે પોતાનો રાસ્ટીકરણનો કાર્યક્રમ જ્યારે રાષ્ટ્રે પહોંચાડેલો ત્યારે રેશને આમુલ્ય થઈ પડે અને ખરેખરી કટોકટી વખતે રેશને બચાવી લે એવી કેટલીક વૈજ્ઞાનિક રીતોધાર્મા સરકારને રસ લેતી કરવાને મેં પ્રયત્ન કરેલા. હું સરકારી અધિકારીઓનો રાંધ નથી કહેતો, પરંતુ એ લોકોનો રાંધ કાઠું હું જેમણે મને અને મારી રોષાને સાંભળવા સુધાં ના પાડી દીધેલી. જેમણે મને એટલે પાગલ નેવે જ ગણી કાઢેલો.' આટલું કહી કાઠને કહુતાપૂર્વક પોતાના હોઠ વીડ્યા, અને ધીમેધીમે પાછું આગળ બેઠાં:

'કોઈ બિલેરી સત્તા તરફથી, અલબત્ત, મને સારો વર્તાવ બન્યો હોત; પરંતુ મારામાં જે રાષ્ટ્રભક્તિ છે. હું કોઇને દાનિ પહોંચાડવા નહોતો માગતો. મેં એક અખબારી નિવેદન પ્રસિદ્ધ કર્યું—અર્ધા બેઠેલી મિસ વિનચેટ દ્વારા, અને એવી કમેદ રાખેલી કે લોકોમાંથી તેને સ્થાયી ગણશે. પરંતુ એવા કશા સમયને અગામે ઉપરે મેં મારા દેશ છોડ્યો અને લોકોને આકર્ષવા સાથે મને મારી રોષા સગલવવાની કોઈ યુક્તિ માટે હું મહિનાઓ સુધી મયતો રહ્યો. ઉપરે મેં ગંગળનિવાસી સોલિસિટસ વાસને ખ્યાલ મને મુપ્રેરોન્ય લાગ્યો. એક વાર જે હું લોકોનું, નજર પડ્યું દુનિયાનું, લક્ષ બેઠા રાકું, તેમને મારી રોષાની પ્રતીત કરાવી રાકું તો તેઓ રવયં પોતાની સીંતિ અને સલામતી માટે મારી એ રોષા વપરાવાની માગણી કર્યા વિના નહિ રહે, એવા ખ્યાલે હું એલસીને સાથે લઈ સસોલ્સ મુક્યો, દુનિયાથી વદન અજ્ઞાત રહીને, પાછો ફર્યો અને ત્યાં એક બજાર-પ્રધોગશાળામાં મારા પ્રેરણા આગળ વધારવા લાગ્યો.

'ત્યારબાદ મેં ગંગળનિવાસીનો વેરા સળંગ્યો. છાતી અને વાંસાને એ દર્તાં તે કરતાં વધારે મોઢાં દેખાય એટલા માટે એમના પર પંડિત હતું, અને મરતલ પણ દુનિગ રીતે મંગળનિવાસી આપાસ અપવાને મોટું બનાવ્યું.' અને ત્યાર પછી, સહેરા પર સહેજ ગલકાટ આણુતો તે બોલ્યો, 'અને પેલું એટલીસપાન! ધાતુનો એ ગોળો ભરી રાકે તેમ હતો જ નહિ, દહાપિ રાકય પણ નથી. એની અંદરનું યંત્રકામ તદન નકામું હતું—લેવામાં પ્રમાણકારક, પરંતુ ઉપયોગમાં

નિરર્થક. ફાવે તે રીતે ભણું કરી દીધેલું હોવાને લઈને તે એક રદરથ સમું લાગતું હતું. મૂળે તો જે જુદાંજુદાં અરધિયાંગાં ગોઠવીને માડા મારફત મારા ઘરથી ત્રણેક માઇલ પર એ મુક્યાં, અને પછી બંનેને જોડી કાંટેમાં. આકરી-એસીલીસીલી વેદરો આને જે જુદીજુદી ધાતુઓને જોડી દઈ રાકે છે, પરંતુ સાંધાનું નિશાન તે પર રહી લય છે. પરંતુ મારી રોષા એવું કશું નિશાન રહેવા નથી દેતી. મારી રોષા વિદ્યુચ્ચુક્રીય પ્રક્રિય (ઇલેક્ટ્રીક-નોનેટિક ઍન્જિનેરિંગ) દ્વારા બંને ધાતુઓના આણુઓને એવા લેળવી કે છે કે સાંધા જેવું કશું રહે જ નહિ.—જેમ પાણીમાં પાણી એળવતાં કશું નિશાન નથી રહેતું તેમ. સવારના સ્કી વાગે કરી અવનવરનો સંભવ નહોતો, એટલે એ બધું કામ નિરતે પતી રાક્યું. પાછા જળતાં એમ માડાના પડેલા ચીલા પણ બેસી નાખવાનું નહોતાં ચૂક્યાં.'

'અને પેલા દોરકાના ભટુનું શું?' વિલિસે સવાલ કર્યો.

'એમાં કશ્ચ કક્ષાની વૈજ્ઞાનિક તાલીમ જેઈએ છે. સાચું કહું તો, અદર્શીકરણનું રદરથ મેં પ્રાપ્ત કર્યું છે. આ અવલરનનના રદરથને પણ સરકારે તો સ્વીકારવાની મુદ્દત તત્પરતા નહોતી બતાવી. તમે એટલું તમે ભણતા ન હોશો કે આપણને જે કંઈ હેખાય છે તે પ્રકાશના તરંગોને આધારી છે. કાખલા તરીકે તમે જેને જોઈ રાકું છું કારણકે તમે મારા પ્રત્યે પ્રકાશતરંગોનું પુનરાવર્તન કરી રહ્યા છો. વરતુત: તમે એવા પ્રકાશના આણુઓનો સમુચ્ચય છો, કે તમારા પર પડતો પ્રકાશ, આપણે જેને મનુષ્ય કહીએ છીએ એવી તમારી આકૃતિ નિપલવે છે. પ્રકાશતરંગો સીધી રેખામાં જ ગતિ કરે છે. જલ તેમને પરાવર્તિત કરી રાકે છે, જ્યારે કોઈ અપારદર્શક વસ્તુ તેમને તબ રેખા દઈ રાકે છે. વૈજ્ઞાનિક બધામાં 'રેડીરીઓબાઈસીઅર' ગણાતા પદાર્થો એ પ્રકાશતરંગોનું 'પોલારાઇઝેશન' પણ કરી રાકે છે. ફેરાડેના અખતરાઓએ સિદ્ધ કર્યા મુજબ પ્રકાશ વીજળીમય છે, અને તમામ વીજળિક ક્ષેત્રોની પેઠે તેનું પણ નિયંત્રણ સહેલું જ છે. એટલે પ્રકાશમાં રહેલી મૂળભૂત વીજળી પર સીધી અસર કરે એવું ચુંબકત્વ રોષાનું નેહ્યો. જે સામાન્ય ચુંબક લોહને દલાવે તે તે પ્રકાશના તરંગોને પણ ફાવે તેમ દલાવી દઈ રાકે. તેની યુક્તિ સધાય તો કોઈ પણ વસ્તુ પરના પ્રકાશને પાછો ઢલસેલી દઈ રાકાય. એ માટે મેં સાધન નિપનવ્યું. પડેલી પરીક્ષામાં જ નાને જણાઈ આવ્યું કે આર ઇલેક્ટ્રનની કક્ષામાંની કોઈ પણ વસ્તુને તાત્કાલિક અથવા કમરા: અંદરથી કરી શકારો. એ સહેલને પછી મેં બેંકરીમાં સાગાવી લીધું. એ બેંકરી રાકીને પર લગાડીને સહેજે અદરથ થઈ રાકાય છે. એમનામાં અધુક પ્રકારની રાક્તિ છે જે રાક્તિ એકીસાથે લગભગ ચોટકે કલાક તો રહે જ છે. દ્વાર્કાંકર રસમેરમાં મેં જે દોરકું દલાવ્યું દહાળેલું તેને ઉપે કાંટેડા બાંધેલો હતો અને ત્યાંથી પસાર થતા રેડીકાંકાના એક તારમાં આરા મહંદીસ બેનરને એ દોરકું બસાવળ લેસરી દીધેલું. બેનરના અને હું એદરથ રહીને બધું બસાવળ ગોઠવી લીધા બાદ જ હું સોના આશ્ચર્ય વચ્ચે એકાએક દરથમાન બનેલો. દોરકું ચડતાં ચડતાં તાર સુધી હું પહોંચ્યો કે મારા ચારીરે લગાડેલી બેંકરી મેં આટું કરી લીધી અને તત્કાળ અદરથ થઈ ગયો. પછી ધીમે-ધીમે દોરકું બેંકરી લીધું. મારા હાથ પર નીંટાંતાં તે પણ અદરથ થઈ ગયો. મારી નીચે જ્યારે પાછા બિતરનાને શોધીક જમ્યા થયેલી જોઈ કે હું નીચે સરકી પડ્યો અને લાગલો જ ત્યાંથી દોડી નીકળ્યો. મિટોરિયા ટેસ્ટાનના છાપરા પર પહોંચીને હું મારા અદરથપણાથી ચોટી વાર મુક્ત રહ્યો અને ત્યાર બાદ પુનઃ અદરથ બનીને મારા પ્રયોગના પરિણામની વસ્તુકતા સાથે પાછો ફર્યો.'

‘આપી બધી ચોધા છતાં સરકાર તમને કાદ ન આપે એ તો તપાઈ જેવું.’ વિલિસ બોલેલા.

‘હાથે હવે આ નિવેદનની પ્રતિલિ પછી કાદ આપે તો તપાઈ નહિ.’ કાર્ટન ગળુપણુતો બોલેલા. ત્યાર બાદ એકાદ પણ વિચાર કરીને એણે ફરી શરૂ કર્યું: ‘અરે હા, જેથી આગળની પાત તો રહી ગઈ.’ તે સંજિગત બોલેલા: ‘ચોડામાંના મારા બાપણ પહેલાં મેં ભત્રે ન એ શરૂ કરેલી. એ ન્હાની ઈચારાતોના કોલિયે મેં અગિયારી અગેલ એવા ચાર ગોળા મૂક્યા અને આખે દરમિયાન એ ક્યારે ફરો તેનો સમય પણ મેં ભરાયર મેળવી લીધેલો. એ ફરતાંની સાથે એમાંથી એક અત્યંત શક્તિશાળી બાણ—મૂલત: તો કાળેન કાળેકાસાઈ અને એની સાથોસાથ એક એવો બીલે બારે બાણ છટે એ આકસિજનના સઘળા આણુઓ રોપી લે. પરિણામે એ બાણ નવાં નવાં પહેલે રચાં આગ-એની મેળે શાત પડી નય. મેં મેળવેલા સમયમાં આમ શાંત પાડના માટે ચાર ગોળા મારી ગળુતરી પ્રમાણે પૂરતા હતા.’

એણે બોલીને કાર્ટન અટક્યો, બધા આશ્ચર્યગ્રસ્ત બની ગયા

લાલ બદ્દગરે

૮. હવામાં ફોરકે ફેરવે ને તે અદર બેણું રહ્યું
૯. તેના વચર પોતે અરધો ને અદરય થઈ ગયો; એટલું ન નહિ, ફોરકે પણ અદરય થઈ ગયું
૧૦. એક ડેકાણે આમ લાગેલી તે હુકમ કરતાં ન દોલપાલ ગઈ
૧૧. નકર ખાતુનાગોળાએકબીલગાથી પસાર કરીલાભ્યા.
૧૨. માણસ હવામાં તરત હોય તેમ અદર બેણું રહ્યું અને પછી અદરય થઈ ગયું.
૧૩. દુનિયાને બીજે છેડે બનતા બનાવે ભવિષ્યવાણીની થેઠે આગેતવા કહી સંજાનાવા.

આ બધું શરી રીતે સાધ્યું
તેના વિગતિક ખુલાસા
આ વાર્તામાં આપ્યા છે.

હતા. ઉપર ઈન્સ્પેક્ટર વિલિસ બોલેલા: ‘માત્ર અદરય બનવાની ચોષથી ન જગત પર વચસે નમાની શકાય તેમ હોવા છતાં તમામ એવા આશ્ચર્યને આપા પ્રદર્શનના બિલ કરવા પડે ?’

‘વચસે ? અને તે કય તવા બળપૂર્વક ?’ કાર્ટને માણું ધુણાવ્યું. ‘ના, ઈન્સ્પેક્ટર, મારે લોકોને સમજાવત બતાવવા ઉ. કયવળીત નહિ.’

‘અને દૂર દૂર બનતા બતાવોની આમાલીનું તું ?’ કાર્ટને પ્રશ્ન કર્યો.

‘ટેલીવીઝન દ્વારા.’ કાર્ટને નવાબ આપેલા: ‘પણ એ ટેલીવીઝન અત્યારે ને રીતવું રેડિયો થાય છે એવું નહિ. મેં ચોક્કસ ટેલી-વીઝનના પ્રકારમાં ફ્રેન્ચમીટરની ન્હર નથી રહેતી. મારી રચના એક એવો વાહક-તરંગ (ઈરિયર વેલ્થ) નમાવે છે ને એકસરેની ગાદક તમામ ધન પદાર્થોમાંથી પસાર થઈ શકે છે—પણ મુશ્કેલીમાંથી પણ. પ્રકાશતરંગોનો પ્રત્યાઘાત આ વાહક તરંગોને માત્ર છેડે થાય છે—એવી રીતે વાહકોને માત્ર છેડા ને નમાવેને સ્પર્શતા હોય છે તેમ આ પ્રત્યાઘાતને લઈને પ્રકાશતરંગો અશિક્ષિત રહે તેમના શ્રોત બણી પાછા વળે છે, નવાં તેઓ પાછા મૂળ પ્રકાશતરંગોના

કપમાં આવે છે—એવી રીતે રેડિયો તેના મૂળ પ્રણય (ઓરિજિનલ ફ્રેન્ચમીટર)ને કાન્ય અપવાદરય બનાવે છે તેવી રીતે. ચોડામાંના મારા પ્રયોગ વખતે મારી પુત્રી આ ટેલીવીઝનને કપમાં કરી રહી હતી અને મને બહુ નબળી રહી હતી. મારી પીઠપર મેં અત્યંત નાનુક કરના એક કોલે-વેલ્થ રેડિયો સંતાડી રાખેલો અને અત્યંત બારીક તાર સાથેનાં નાનુક અવજનથી (ઈઅર ફ્રેન્ચ) મારે કાને લગાડીરાખેલાં મારા ટેલીવીઝન દ્વારા નબળી શક્તા પ્રકરેને મુ આગે-તરા નબળી લેતો હતો, કેમકે પ્રકાશની કપરે એ નબળી શક્તા હતા.’

ફરી પાછી સીના પર રતબધતા છપાઈ ગઈ. ઉપર સર ઝંડુઓ બાકે બોલેલા: ‘આ ભૂધી મારો તો તમે મૂળભૂત વૈજ્ઞાનિક તરવા દ્વારા સચબની અને તે તો સદેને એ લેતરે છે; પરંતુ નકર ખાતુની લીલાચોમાંથી તમે બધું મેંય પર કેમ આણી શકતા હતા ?’

‘એ મૂળ કહ્યું.’ કાર્ટન બોલેલા: ‘કાંઈ બે માત્ર પદાર્થો એકસાથે એક ને બે સ્વરૂપ ને રી’ શકે એમ તમે માનો છો ને ?’

‘બરાબર છે ?’

‘ના, બે બરાબર નથી.’ કાર્ટન સર ઝંડુઓ બાકેને આશ્ચર્યમાં ગરકાન કરતો બોલેલા: ‘પદાર્થો એનકાર વરતું નહિ પરંતુ વૈતથિતાના શકમાં વર્તતા અણુપરમાણુઓ વચ્ચેની ખાલી નમાવેના બનેલો દોષ છે. હવે, બે પદાર્થોના અણુપરમાણુઓ ને અણુક નિશ્ચિત સિધ્ધિમાં ન મૂરી શકાય, તો એક પદાર્થના અણુપરમાણુઓ વચ્ચેની ખાલી નમાવેથી બીજા પદાર્થના અણુપરમાણુઓ સહેલાઈથી પસાર થઈ જઈ શકે. એકદ શક્તિશાળી વિદ્યુત્કણકો વડે હું તેમ કરી શક્ય છું. અને લઈને ન નકર ખાતુની લીલાચોમાંથી એની અસર નીચે મેં તે વરતું સહેલાઈથી પસાર કરી શકાની હતી. પ્રયાગ-નકરની છતમાં છુપાવેલા માઈક્રોફોન દ્વારા મારા તમામ આંદરો હું પહેલાથી શરૂ કરતા હતા.’

‘અને તમારી પુત્રીએ હવામાં તરી બતાવ્યું હવે તે શી રીતે ?’
‘એ યુકવાકરેણના બંધનની સિધ્ધિતાને આધારી હવું હવું એ રીતોને મારે સંપૂર્ણતા મેં પહેલાંચાવવાની છે. એમ થતાં અંતરીકની સફર તકન આશાન બની જશે.’ એટલું કહી એ અટકેલા ને પછી પાછા મારે સદેને એ બાણ હાળતો બોલેલા: ‘હવે માત્ર એક ન દિકમત મારે સમજવવાની રહે છે, અને તે જલશક્તિ દ્વારા વીજ-વીના ઉત્પાદન માટે ન્હરી પાણીને લમતી. એને મારે મારા કોલ-વલિયામાં ન દિલિંગ કરીને જાળીનનાં પડો નીચેનું પાણી હું કપ-યોગમાં લેતા. બસ, હું બાકે હું એ આટલું પૂરવું છે. મારા હેરાને મારી ચોષથી દ્વારા હું રેડિયો કપરેમાંથી બધું શરૂ તેમ છું એ એમાં રચત છે.’

‘શ્રીફર, તમારા જેવી વિરલ પ્રતિભા—’ વિલિસ કહ્યું બોલેલા
‘જોતો હતાં ત્યાં તો દરેક ચોતાની નોંધપાથી બંધ કરતો હોયતો, અને, ‘આરૂ કરને આ નિવેદન છાપણી પહેલી ન આપાતમાં મૂકવા મારે તાબાતોળ રોડી નવું મેળવે’ એમ બોલતો, એવને પણ હોયે પછી ચોતાની સાથે જ્યારે તે ત્યાંની લીપડી નીકળેલા.

[૮]

એક ગદિતા બાદ એણે કાર્ટન સામેના મુકદ્દમાનો સુકારો આપેલા. સુકારામાં પચિસ પ્રાંતીપુરની સખત દીમા કરવામાં આવી. પ્રભામાંથી હોટેલી માગણીને વરા બનીને સરકારને એલક કાર્ટનને હેરાના વૈજ્ઞાનિક સંરોધનોના નિયામકપદે મૂકવા પડ્યો અને લોદિલાંતરેરે હેરાનું સર્વોપર પ્રયોગગદિશ બની રહ્યું. (નંદ રેડીક ફર્નની બારી પછી)

અચોક હવે

ટિકિટ સંગ્રહ આજનો સંસારવ્યાપી શોખ

એ કેમ કેળવવા તેની તથા બીજી ઉપયોગી માહિતી આપતો વિભાગ

ટિકિટો મુદ્દવાન કેમ બને છે તેનાં કારણ સાથે એક દાખલો ગયા અંકમાં આપ્યો હતો. જેમાં, અકસ્માત થએલી બલતને લીધે તેની નિશાણતા અખૂણ હતી. અર્થાત્ બીજે એક શબ્દનો દાખલો આપ્યો છે.

જેવાનોક આવેલી આ બે ટિકિટોમાં એક અપળા છપાએલી છે. એ રિશ્તિમાં બેને ટિકિટોની પરિભાષામાં *late-beche pair* (ફક્કડાંસુઝક જોડકું) કહે છે. મુદ્દવા આને ૧૦ પોંડાએ, પણ એને કાપીને છુદો પ્રસાદ દેા કોઈએ તેની કિંમત ત્રણ ને ચાર થઈ બધ. કેમકે પછી તે ફેરક દોડદોડ ગેન્સની સાગાન્ય ટિકિટ બની જવાની. એની નિશાણતા તેના અવળા છપાવામાં ન રહેલી છે. એમ કેમ બન્યું હતું એનો રવાનાબિંક પ્રસાદ થય. ટપાલ-એડિસનમાં ટિકિટોની નાની ચોપડીએ મળે છે એ તમે જોઈ છો. એ ચોપડીએ બાંધવા માટે શીટને વાળીને ઊંચ ટિકિટોની યોડકામાં કાપવામાં આવે ત્યારે સિલાઈના દાંડા મારવા માટે કાળી બાંધ બને જોડી જમા રહેવી જોઈએ. એ સારું ટિકિટના એક શીટમાં અરધીનાં સાચાં એક બાનુ અને બાજીની અરધીનાં બીજા બાનુ હોયે તે ના બાજી બાનુએ એની કેરી નચ્યા રહે તે રીતે તેની યોડકાએ બનાવી શકાય. એવી ચોપડીએ બન્યા વચરના શીટમાંથી આ 'ફક્કડાંસુઝક જોડકું' મેળવેલું છે.

તમને ભળીને નવાઈ લાગશે કે દુનિયા-બરમા વિશિષ્ટતાવાળું દબરો મોંઘી ટિકિટોમાં જે સોથી વધુમાં વધુ મુદ્દવાન ટિકિટ છે તેના વિદાર તદ્દન ખામૂશ છે. એ છે ૧૮૫૬ની બ્રિટિશ સામાનની ૧ સેન્ટની ટિકિટ દુનિયાબરમાં બેનું એક ન નૂંદર હયાત છે અને તેની કિંમત આજ ૮૦૦ પોંડા (સેન્ટ) એક લાખ રૂપાંત રચિયા) પ્રમાણ છે. બનેલું બેનું કે બ્રિટિશ સામાનની ટપાલ આદિશમાં એક સેન્ટની ટિકિટ ખૂબી પટેલો

એટલે હંદનથી નવી ટિકિટો છપાઈને આવી પહેાંચે ત્યાં સુધી ચલાવવા માટે થોડી ટિકિટો ત્યાં ન કાપવાતો સત્તાવળાએએએ કોર્ટર આપ્યો. બ્રિટિશ સામાનની ટિકિટો કપર જોડાનનું ચિત્ર આવડુંદરું, પણ કાપવાનાવાળા પાકે ખાસ જોડાનના ચિત્રની નેચવાઈન હતી, તેથી તેલે વર્તમાનપત્રમાં વહાણોની આપ-બના સમાવિષ્ટતા થવાથી કપર એ વહાણનું સામાન્ય ચિત્ર છપાયા છે છે તે મુખીને ટિકિટો છાપી. એ એટલી મામૂલી ને બેટાણ હતી કે પોસ્ટ મારેતરને બધ લાગ્યો કે કોઈ પણ કાપવાનાવાળો આની નકલ કરીને બનાવવી ટિકિટો છાપી કાઢશે. (જુલો મયાનાનું ચિત્ર). આથી પોસ્ટ મારેતર તથા તેના વખ મદદનીશીએ એ બધી ટિકિટો કપર પોતાની સહીએ કરી નાખી. એમાંથી બધો અમેલી માત્ર એક ટિકિટ સિવાય બાકીની બધી ટિકિટોનું શું થયું તે આજ લગી કોઈ જાણ્યું નથી. એ મોંઘી ટિકિટ આજે ન્યૂ યૉર્કના એક ટિકિટશોપીના સંપ્રદાયા છે. ઉલ્ટરના રાજા પાંચમા જ્યોર્જને તેલે તે એટ આપવા હો-આ ફાઈવેલો કેમકે રાજાને સમ્રાટ દુનિયાના મુલવરા લેખદોખાને એક મુશ્કેલી. પણ રાજાએ એ ફરજારતને નહારીને જાણ્યું કે એના બદલામાં આપી શકું એવું મુદ્દવાન થવા સંપ્રદાયા શરૂ નથી. અને એ એટલી તો વિરલ વસ્તુ છે કે રાજાને માટે પણ તે એટ બારે થઈ પડે.

આ રીતે, અજલ જીવી થવને કારણે, અટકવળા સમયે કાચવલાઈ કાઢેલો પેની ન એક મુદ્દવાન ટિકિટનું બીજું પ્રાદરભુ: છે. ૧૮૦૦માં જર્મન મનવાર 'નિનેટા' કપર આવાનક વજુ ફેર્નિંગની ટિકિટો નચ્યા બની ગયો. તેથી પહેાંચે પાંચ ફેર્નિંગનાળી ટિકિટને કાપી, એકના બે ટુકડા કરીને ફેરક ટુકડા પાંચ 'વજુ ફેર્નિંગ' એવા અસરવાળા બેળાંથી રેખના રખર રેટ્ટેપર વડે સર-આમેરો સિક્કો છાપ્યો. આજ, આપલિ-કાને રાજાએલી આવી સરવાળાંઓ અર-ધિયા ટિકિટના નંજની આજે ૮૦૦ પોંડા મિશત બેલાયા છે. પણ એ આજનું 'બરી' દોની લેખદો, દબે તો ફેરકાં રેલો સેલ્લો

દુનિયાની મોંઘામાં મોંઘી ટિકિટ: બ્રિટિશ સામાનની શ્રવણાસ રંગની એક સેન્ટની ટિકિટ આજેજીળ આ ન મૂલાની છે. ફેર એટલો કે આમાં જમાળી બાનુએ એ 'ફાર સેન્ટ્સ' (આર સેન્ટ) એવા બેળેછામાં અસરો છે, તેને બદલે એ ટિકિટમાં 'નન સેન્ટ' એવા અસરો છે. દુનિયાબરમાં બેનું એક ન નૂંદર છે અને તેની મિશત એકલા ખજૂરિયા ઉપરાંતની અંકાય છે. એની કહીકત આજેજીળમાં આપી છે.

આવી ચિત્રવિચિત્ર ટિકિટો કાદતાં શીખ્યા છે. વિદ્યાર્તા પોશુએ સંપ્રદાયોને ૧૯૧૧માં આવીયુક્તિ કરીને એક ટિકિટનાં બે અદધિયાં માપી સર-આન ટિકિટો કાઢેલી. પણ એ વિરલ બની ન શકી. (યાહ)

દક્ષિણ આફ્રિકાના વસાહતીએની રેમારક-ટિકિટો તથા કવર (જુલો પાછળના પાનાનું ચિત્ર)

દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસાહત કર્યા અમેલા પુરોવાનાં પોશુએ સંપ્રદાયોને ૧૯૧૧માં અચ-વલ્લો લોકો છે. પ્રથમ તે એ ફેર્ફ ડેવિન્સમાં વરયા, અને પછી કપર વડે ફ્રાન્સવાલમાં આગળ વધ્યા. તેમાં તેમને નંજશે, રાની પરા-પ્રાણીઓ તથા ત્યાંના આદિવાસીઓની સાથે જોડેલીને બળી બદેતા. સંકટો ને ભોત ખમવા પડેલાં. આમ, એ બાળિને પચાતી પોતાની બનાવવાના પુરવેલા પુરવાળી વાદગીરીમાં એ લોકોએ લગભગ બે લાખ પીડાના અંગે એકે વોર્ટરક Voortrekker Monument બાનાવ્યું છે. એને પૂરૂ થતાં લગભગ ૧૦૦૨ વર્ષ થયાં. આ તા. ૧૬મી ડિસેમ્બરે (૧૯૪૬) એ પુરૂ થયું ત્યારે તેના રમાજીમાં ત્યાંની પાર્ટ એડિંગે જુલુ નાચ ટિકિટો તથા ફેરકે જુલુ ભદર પાડમાં દતાં તે પાછળ આખ્યાં છે: ટિકિટોને રડ કરવા એ ન રેમારકમોદિતા ચિત્રવાળી ખાસ છાપચોળામાં આવેલી તે પળેતેમાં છે. ટિકિટો પર એ પ્રકરને અનુપરાંત ચિત્રો છે. ૧ પેનીની ટિકિટમાં એ લોકો ફર્કાં માડામાં અને કેવા કપા રસમો પાંચ ન આપેલા તે બનાવ્યું છે. ૩૧ પેનીની ટિકિટ પાંચ, ૧૨૫ રમારકનું ચિત્ર છે: બેને બાનુએ

Onwyding van die Voortrekker Monument
Inauguration of the Voortrekker Monument

અંગ્રેજ તથા આફ્રિકન નામ છે. નીચે ત્યાંના મુખ વતનીઓની ઠાણ છે અને ઉપર બુધ્ધિ છે. ૩ પેઠીની ટિફ્ટ પર એ અંધારા આ-
ફ્રિકામાં થોતે ખર્ચે તથા સંસ્કૃતિનો પ્રચાર કર્યાના પ્રતીક રૂપ બાઈબલ ને રીપબ્લિકાન્ટ દર્શાવી છે. તેની બંને બાજુ આદિ સંસ્કૃતિ-
પ્રકારનાં પ્રતિનિધિ-ચિત્ર છે: એક બાજુ તે સગવડના ધોરણ પહેરેલી સ્ત્રી બાજુ સાથે છે ને બીજી બાજુ શરૂઆત થોડાના દુલ્હા
સાથે દુરના પ્રદેશને નજરાનતો આપેલ્યા છે. ફરકે-કે ઉપર ઉપર પછુ એ ન આલેખન છે. ત્રીયલે નમણે ખુબે દર્શાવ્યું આફ્રિકાએ
ઠાઠેલી યુ. ખી. યુ. (વિશ્વ-પાલ-સંપ)ની ઉપમી ન્યવીની ટિફ્ટ છે (મોકલનાર: ડા.કુબર્જન, મહેતા, પ્રીટોરિયા, ૬૦ આ૦)
ટિફ્ટ-સંગ્રહનું સાક્ષીય જ્ઞાન મેળવવામાં ગદ્દરૂપ થાય તેવો એક નાનો સરખો અંગ્રેજ કોપ પ્રકટ થયો છે. જેમાં ૨૨ પાનામાં
ટિફ્ટ-સંગ્રહ વિષેના બધા શબ્દોના અર્થ સમજા સાથે આપ્યા છે સ્મિત નજીની નવી. નામ-સરનામું નીચે મુજબ છે: Standard
Philatelic Dictionary, Compiled by Vijay Krishna, Abhav-Vinay Publications, 110 Khajuri Banaras-2

હંડનમાં કોમડન આતે એક 'આતર-
રાષ્ટ્રીય-બાધા-કલ્પ' નામનું વિદ્યાર્થીઓ
માટેનું નિવાસગૃહ છે. હિનિયાના પચાસેકે
દેશોના ૫૦૦ નેટકા વિદ્યાર્થી ત્યાં વસે છે.
એ કલ્પનાના પશ્ચિમ ભાગના સમારન વેળાના
આ ભિત્રમાં ત્યાં રહેતાં એક હિંદી (પારસી)
વિદ્યાર્થી ખિસ મેઠર દાવર કોચરનાં મેથ
રેસ સાથે હાથ મિલાવે છે. ડાબી બાજુએ
છેલ્લા છે તે કોમનવેલ્થ સંબંધક ખાતાના
એ વેળાના રાન્યમંત્રી ગિ. ફિલિપ મેઝેલ-
બેકર છે. તેમની પાછળ આ કલ્પના ગ્યાપક
ગિ. ટેરેન્સ હિરેક્સે ને તેમની પાછળ કોપ-
ડનના મેથર (લગણે હાથ દઈ) બેના છે.
મેથરેસની બંને બાજુ નાઈજરિયાના એ
વિદ્યાર્થી છે. જમણી દુનિયામાં એજ-
લાસ વધારવામાં આવી સંસ્કારના ધણે
કાળો આવી રહે.

પરદેશી પત્રગિરિ (અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૫૧૦ રથી) અને એટલું તો લખી ગયા છે અને વિદેશી એશિયામાં કમ્યુનિસ્ટના પ્રગતિ માટે પોતાની સીનની યાજ્ઞને જવાબદાર લેણે છે અને બૂલ કમ્યુનિસ્ટ છે, એટલું ન લઈ પણ ત્યારે અને અમેરિકાનાં વખાણ કરીએ, ત્યારે તેઓ તરત ચેતવે છે કે 'અમારામાંના બધા તમે ધારે છે તેવા નથી.'

પછી મેં શિક્ષણ રસ્ટન પર મારા અવાજની રેકૅડ (અમેરિકાન પર વગડી શકે તેવી) કિતારાની. અહીં પોતાનો અવાજ રેકૅડ પર ફોરારવા મોટાં રથોળો એડાઈમિલિટ રેકૅડર દોષ છે. તેમાં ૩૫ સેન્ટનાળો એટલે ૬૫ સેન્ટ ગોલ્ડવા માટે લાઈટ થવા મોડે. તમે એક નાની બારી સામે જોવાનું શરૂ કરો, તે હાઈટલી સમયની ખબર પડતી રહે. ૬૫ સેન્ટ સુધી જોલેલા બધા સમ્પ્રદાય રેકૅડ પર જોઈએ. પછી એ જ રેકૅડ ફરી વાર આપણે જોઈએ એટલે જોલેલું જોવાનાર સાંભળે. પછી તે બહાર નીકળે ને આપણે લઈ લઈએ. બીજા પાંચ સેન્ટનાળી પૈકી કરવાનું ક્ષર મેળવે.

અમે એક બાઈનડ રેકૅડમાંથી આવેલાં પતાવ બસની રાહ લેતા બિબા, બસની મુસાફરીમાં આવેલ અળેશ. શિક્ષણ ૧૪૦ માથલ દૂર છે. બસ પણ આધુનિક સમયકાળી—હવા-પવન-કંડી ન લાગે તેવી હતી. રસ્તામાં ખાસ કરીને ગાડાંનાં જોતરા હતાં. અહીં રાસાયણિક ખાદ્યોનો બહુ ઉપયોગ થાય છે. તેનો અલગપણ કરવા પૂછે જોતના દીકરા અહીં આવે છે. રસ્તામાં એક નાનું સરોવર આવેલું. અમેરિકાનાં સરોવરો અત્યંત દેસનિય સમૃદ્ધિ છે. રસ્તામાં, ચાલતી બસમાંથી દૂધવર રસ્તાનાં ધરે માટેનાં વર્તમાન-પત્રોનાં પાટાં પોતાની જગા પર લેસી, બારણું ઉપાડી, રસ્તા પર ફેંકેલો ભય કે જો રીતે સમય બધાંયે. એક માણસ બેઝલ માણસનું કામ કરે. અહીં એ લાતનું ગાનસ તો દરેક રથોળે દેખાય છે.

અફ્રિકામાં, રેકૅડમાં, લાયબેરિયા—બળીખાની જગ્યાએ સી-બો ને કામ કરે છે. તે ધૈન્યી સમયને રક્ષણ કરે છે ને માણસો માટે ઈન્જેનીરી જેવા ન બંધા રાખે છે. અહીં આખું શહેર સવારના ૮ થી સાંજના ૫ સુધી કામ કરે પણ પલાયે ગળું બંધ થઈ ભય. દિવસ જા વાગ્યે આવ્યે. સંજો ફરવા જવા જેવી રીત છે જ નહિ, તેમ નહેર બગાડા કે તેનું કંઈ જ નથી.

શિક્ષણમાં નરાજ વર્ગો ને તેનાં પાત્રી પ્રવિણ (જે સિંધવું બોલે છે) થર રાખી રહે છે, ને થર ગુજરાતી જમણ રાખે છે. તેનાં નુસ્તો તો ત્યાં બહુ વળાવેલ છે. તે મળ્યાં, ને બહુ જ ભાવનાળી પાંડો હતી ઉપરાંત, શીખો, બંગાળીઓ, હિંદી પ્રોફેસરોની અમેરિકન સીબો (હિંદી પાયામાં) વગેરે ધણું જોવાનું મળેલું. એ રીતે એ આનંદલાયક ને ચિરમરજીય અનુસવ લેવા માટે ધન્યતા અનુભવી.

જર્મની (બ્રિટિશ કોન)નાં સરનામાં

દરેક નામના ગામના નામ પછી (British Zone) એટલા સંદર્ભ કૃષેરી લેવા. પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે થી ગિરધારીલાલ ક્રેક. ૭૧૧/૩ સાકર બનર, અગાધવાદ, એ નામનો કલેબર કરતો.

Boys only: (1) Hagen Bulow, 24 Wacken u. Titzhoe, Schleswig-Holstein, Boy—19, (Art, Nature, Science); (2) Klaus Sylla, 24b Koempe Kanal Str. 3, Schleswig-Holstein, Boy—20, (Chemistry); (3) Ernst Peters, 24b Titzhoe Gutenborg Str. 15 Schleswig-Holstein, Boy—19, (Literature); (4) Gottfried Brandt, 24b Titzhoe Liefelberg 52, Schleswig-Holstein, Boy—18, (Music, Technique); (5) Georg

Forkemitt, 24b Kelling Kusen Linden Str. 44, Schleswig-Holstein, Boy—18, (Nature); (6) Walter Gerdts, 24 Brunsbittel Koog Kanal Str. 6, Schleswig-Holstein, Boy—18, (Biology); (7) Hans-Jürgen Brede, 24 Lockstedter-Lager Lagen Str. 5, Schleswig-Holstein Boy—18, (Stamps); (8) Hubertus Bendikowski, 24 Burg i. Dithm-Bahnhof Str. 46, Schleswig-Holstein, Boy—20, (Art, Stamp); (9) Hans-Werner Otto, 24b Wilster Landrecht 53, Schleswig-Holstein, Boy—20, (Literature); (10) Gunter Kroger, 24b Titzhoe Eckenerweg 5, Schleswig-Holstein, Boy—17, (Music, Literature); (11) Gunter Rüdiger, 24b Titzhoe Neuhof, Schleswig-Holstein, Boy—20, (Art, Technic).

Girls Only: (1) Ursula Ahrens, Titzhoe Olidorfer Str. 3, Schleswig-Holstein, Girl—20, (Religion, Customs); (2) Engelst Engler, 24b Titzhoe Hindenburg Str. Schleswig-Holstein, Girl—20, (Medicine); (3) Gretel Brandt, 24b Hochfeld B./Wilster, Schleswig-Holstein, Girl—20, (Politics, Indian Religions); (4) Hella Boeck, 24b Husum Bahnhof Str. 31, Schleswig-Holstein, Girl—20, (Religion, Custom); (5) Ingrid Hellm, 24b Ottenbittel 4/Titzhoe, Schleswig-Holstein, Girl—20, (Customs); (6) Helga Hinrichsen, 24b Titzhoe Edendorfer Str. 84, Schleswig-Holstein, Girl 20, (Usage, Landscape); (7) Eva Jentschura, 24b Looft post Hohenase, Schleswig-Holstein, Girl—20, (Politics, Religion); (8) Ingrid Lahosses, 24b Wilster Am Audeich 15, Schleswig-Holstein, Girl, 20, (Economics, Religion); (9) Renate Keuchel, 24b Titzhoe Teldschmiedekamp 18, Schleswig-Holstein Girl—20, (Politics, Books); (10) Edith Krause, 24b Titzhoe Olixdorfer Str. 58, Schleswig-Holstein, Girl—20, (Customs); (11) Ursula Matting, 24b Titzhoe Bismarck Str. 23, Schleswig-Holstein, Girl—20, Daily Life, Politics.

જે અનેક પત્રગિરિ મારી પાસેથી જુદાંજુદાં દેશોનાં સરનામાં મંગાવે છે તેમને, જવાબ માટે પોતાના સરનામાવાળું, પોસ્ટનું એટલું ક્ષર મોકલવા વિનિત છે.

ફરિયાદો વિષે

અથા અંકમાં અને પ્રકટ કરેલી ફરિયાદોને અનુમોદન આપતા પત્રો તે પછી અમને મળ્યા કાંઈ છે. એમાંના લે: 'નવેમ્બર અંકમાં પ્રકટ થયેલા બંદન શી...ને મેં ત્રણેક પત્રો લખ્યા પણ પ્રાપ્તુતર નહોતું જ નહિ. અને તો આ પણ કાઢ વિદ્યાર્થીનું વિદ્યાર્થીની તરીકે નામ પ્રકટ કરવાનું કાંઈ દેખાય છે.' જે વિષે એક સંપ્રત્ય પત્રમાં લખે છે: પણ અમને બંનેને 'એવા પત્રગિરિનો અનુમતિ થયો છે કે જેમને સંપ્રત્ય પત્રો લખવા છતાં જવાબ મળ્યો નથી. હિંદીમાંની જે નામાવલિ પ્રકટ થાય છે તે બંધ કરવી જોઈએ છે.'

એક સુધારો

કાગળ અંકમાં ૬૮મા પાના ઉપર અમેરિકાનાં સરનામોમાં નં. ૩ થી પના ગામ Baltimore પરમણુ Ind. (ઇન્ડિયાના) નંદિ પણ Md. (મેરીલેન્ડ) એટલે તે સુધારવું. (માર્ચ ૧૯૫૦) ૧૦૬

આ માસ (માર્ચ) ઇતિહાસમાં.

તા. ૩ મુંબાઇના પ્રસિદ્ધ દૈનિક બોમ્બે કોનિલની રથાવના, ૧૬૧૩
તા. ૪ ગાંધી-આરવિન્દ કરારથી હિંદી શાસ્ત્રીય લઘુત્તી તદ્દકથી, ૧૯૩૧
તા. ૬ ઈસલિયન કલાકાર ને શિષ્ટી ગાઇકેલ એન્જેલોનો નજમ ૧૮૭૫
તા. ૮ શિયાળામાં ચાલનાહી સામે નજમર લોકકોર્મિતાનો કાબુ, ૧૯૧૭
તા. ૧૨ ચીની રવાતંબના પિતા સુન ચાઇ સેનનું મૃત્યુ, ૧૬૨૫
તા. ૧૪ સુયે માળીના કોથી ફરતી મદદ પહેટા શોધાયો, ૧૯૩૦
તા. ૧૬ લોડે અરવિન્દને હાથે નડું દિલ્હી બુદ્ધ બુધાનું, ૧૯૨૭
તા. ૧૬ આફ્રિકા ખૂંદનાર સાલ્સન-સફરી લિનિસ્ટનની નજમ, ૧૯૧૩
તા. ૨૧ મરત કવિ બાલાસંકર ઉલ્લાસરાગનું અવસાન, ૧૮૬૮
તા. ૨૨ સુઆપથાશુની આઝાદ હિંદ ફોર્સનો ઈન્કાસમાં પ્રવેશ, ૧૯૪૪
તા. ૨૩ બે હોર કાવતરા ફેસ અંગે અગત્યસિદ્ધ વગેરેને ફાર્સી, ૧૯૩૧
તા. ૨૬ રવાબી અવસાનદળએ હારદારનું ગુરુકૃત સ્થાપ્યું, ૧૯૦૨
તા. ૨૫ કલ્પશ્વર હવપતરામ ડાલાશાહનું અવસાન, ૧૮૬૮
તા. ૨૭ નાસિકની 'લેસલે લરકરી શાળા' ખુલ્લી મુકાઈ, ૧૯૩૮
તા. ૨૮ પેથાઈના સ્તંભ સમા નાના ફેડનવીસનું અવસાન, ૧૮૦૦
તા. ૨૯ દખનખુદ્ધનની શોધમાં કૃષ્ણન રકોટ ચારક થયો, ૧૯૧૨
તા. ૩૦ હિંદ-અંગ્રેજ વચ્ચેનો વિગાન-વ્યવહાર શરૂ થયો, ૧૬૨૬

આ માસની બ્યક્તિવિશેષ : વિલિયમ મોરિસ

કવિ, ચિત્રકાર, શિષ્ટી, લેખક, મુદ્રક ને કારી-
ગર, —એમ અનેવિધ કમનસૂતિ પ્રતિભા-પાસં
ધરાવનાર, ને ઈંગ્લંડની સરકારિતાના નવપ્રકલ્પ-
વકાળની અગ્રણી આ બ્યક્તિનો નજમ વાધારેટા
ગાયે છે. ૧૮૩૪ની ૨૨મી માર્ચે એક ધનાઢ્યને
ત્યાં યજોશો. તેરમે વર્ષે તેને કોલેજમાં ગયો;
પણ ત્યાં ચાલુ અભ્યાસને બદલે તે બનીબટકીને પ્રકૃતિના જ પસા-
મશીમાંથી આંખો ખોલી ફાળ મેળવતા, દરિયાના તે પ્રખ્યાત
ચિત્રકાર એડવર્ડ બર્ને-જેન્સની મેત્રી દ્વારા ફેટલીક બ્યક્તિઓનો
પરિચય પામ્યો. તેમાં બ્રાહ્મસંદેનું વાતાવરણ બળતાં તે સોમે ધર્મ
અને, તત્ત્વજ્ઞાનને નાદ લાગ્યો. પણ મોરિસે પોતાને જીવનસંરેશ
કળાકૃતિએ દ્વારા જ અભ્યાસવામાં પોતાને પેસેા જરૂરના માંડ્યાં.
બર્ને-જેન્સ બેટકે ફાન્સ ને બેલિજનગરના પ્રવાસ કરી તેણે બ્રિટિશ જિ-
લ્ફમાં અભ્યાસ કર્યો, જેને પરિણામે પાઠવી બનવાને બદલે બર્ને-જે-રો
ચિત્રકાર થવાને અને મોરરો ગિલ્ડી બનવાને નિરધાર કર્યો
પણ મોરિસને પોતાની લેખનશક્તિનું જાન થતાં તેણે લાલ
શિખરનાં રફનકશ 'નાગનું પોતાનું પહેલું મન્ય પ્રકટ કર્યું ને આમ
એ સરવાળી વહેતી યઈ. જેને પરિણામે તેણે 'એડવર્ડને કેન્ડિશન'
નાગનું પત્ર કાઢ્યું. તે એક જ વર્ષ સાધ્યું, પણ અજેલ સાહિત્યનું
ઓળખું અંગ યઈ ગયું. આ વેળા તેને ફાન્સે પ્રેન્ચલ કોલેજીનો સં-
સર્ગ થયો. તેના કહેવાથી પોતે ક્રિષ્ટ-વ્યવસ્થા હંથ પર લીધો,
પણ તે યુદ્ધ વરસ પછન ઠાક્યો. હરે તેનું મન રાજિદા વપરાશની
વરતુઓમાં કલાને પ્રાણ પૂરવામાં પડેવાયું; સામેઆય ચિત્રો પર
પણ હાથ અજમાવ્યો; નેકે કંઈ થયે તેનું લેખન-રૂં તે ત્યાહ જ
હર. ૧૮૫૮માં તેણે 'ગ્લીવરની રફા' નામે કાવ્ય સંગ્રહ બહાર
પાડ્યો, પણ તેના એક દસામય ગદ્ય-સંગ્રહ પ્રતિ જગીર ને તે
ઉદેશથી 'મોરિસ એન્ડ કં. રથાઈને તે દ્વારા શોખકાર્યમાં નડું
પરિવર્તન લાગ્યો. દસ વર્ષે તેણે એ માટે અથા પાંચ પ્રકારમાં આપ્યાં.
પણ લેખનને તે નહોતો બુઝ્યો. ૧૮૮૭માં તેણે 'સેલનનાં જીવન ને

ચિરદ' તથા 'પાર્થિવ રવર્થ'ના ત્રણ માન યવદાર પાંડ્યા.
૧૮૦૧માં અગે ૧૮૭૩માં તે આઈસલેન્ડના લોડાનું લીધવાન
પરકામી જીવન ગેવા તથા ટાઈડન-ગોવેના 'રથા' (પાલક ગો),
એમ કરવા ગયો, જેના પરથી તેણે 'સીમટ ધ વોલસ' નામે
અલ્લાખ તથા બીજી કૃતિઓ રચી. કળા-કુતરનાં ભાવધા આપવા
સાથે હરે તે રાજકારણમાં પણ ભેટયો. 'નૌસલ વિમલસ લીમ'.
ગાંધી આગળ વધી હરે તે સમાજવાદ તરફ ઢળી 'ટર્મોક્રેડિટ ફેડ-
રેસન'માં બહાર અને તેના મુખપત્ર 'ઈન્સાઈ'માં દ્રવ્ય અને લેખો
બરવા લાગ્યો. પણ લોગે ગાયે કામદારોમાં વધી પડતાં તેમાંથી
હટી રહ્યો. કળા કુતર અને ઇંદોમધવા તથા સર્વસામાન્ય કપડેઓની
વિપથે પર લાગ્યો અને બે ઇંદોમધવા આપવા સાથે હરે તેણે
જીવનનું મહાકાર્ય શરૂ કર્યું. ને તે 'ફેમરટોલ પ્રેસ', રૂપરૂદર પુસ્ત-
કોના તેનો અનુરાગ હરે રનસમ સાહિત્ય છાપવામાં પરિણમ્યો.
રેનિસનનો મૃત્યુ બાદ તેને રાજકર્મનું પદ આપવામાં ગયું
તે તેણે નકાર્યું. ૧૮૬૫માં તે ઉલ્કેશીવર નહેરુમાં ભેળ્યો. ને ૧૮૬૬
માં પોતાનું ઉલ્કેશીવર 'વિદ્યામુકત' લખ્યું. પણ હરે પોતે
જર્મનીની બિમારીએ ગેર પકડ્યું. તંદુરસ્તી લલકી, અને તે આ-
રોગ્ય સારુ હેતર ભૂશિરના પ્રવાસે નીકળ્યો; પણ એ મરવાડમાં
જ ૧૮૬૬ના ઓક્ટોબરની ૩૩ ને મળ્યોવારે અવસાન પામ્યો.
આ માસનો પ્રસંગ-વિશેષ : પંડના સુઆમની ચિનમંડરી
રેલકાઉસની અન્યાયપૂર્ણ ખાલસાની તિ તથા લોમને પ્રિમી
બનાવવા લરકમાં ને બીજે સરકારની મદદથી ચાલતો ધર્મપ્રચાર
વગેરેને લીધે, લરકર તથા પ્રલમાં જીલ્લાલક અસંતોષ ફેલાયો હતો
તેનો કપથોગ કરીને, નાનાસાહેબ પેથા તથા મોલવી અદમદસાદ
આદિ સુત્રધારોએ લરકર તથા નજમને બેચેનને સામે આંખરી
સ્વાતંત્ર્યલંગ્મ મેલવા પેધાર કર્યા અને કામી મે ૧૮૫૮ના રાજ દિવ-
સમાં બેચેનથી રવાતંબપુદ્ધને વાગેટા ફરકાવાનું નિશ્ચિત થયું.
પણ તે પહેલાં એકે અકસ્મિત ઘટના બની. રાય ને હુકમની ચરખી-
વાળાં નવી નતનાં કારતુસે વાપરવાની સિપાહીઓ પર અજબજરી
થવાથી અસંતોષથી પૂર્વાદૂના થયેલા દેવિદા કરારાધ અથા. બેમાન-
ગયાં બજારકુર ખાતે ૧૯મી પલટને એ કારતુસે વાપરવાની સાફ
ના પાઠનાં તેગનાં હથિયારો બીનતી લેવા અંગેએએ રકમી માને
તેને મેદાન પર મેલાવો. સાંતિથી હથિયારો લેવારી આપના કરતાં
વિશ્લેષ રાર કરી દેવાની સેનિકાની કમ્પા હતી; પણ મેતાએએ
તેમને કામી મે અુધી શેલકાની સલાહ આપી. પરંતુ એ પલટનેનો
મંચ પાંડે નામના જવાન આ અપમાન ગળી જવા પેધાર નહોતો.
પલટને મેદાન પર આવતાં ને તે પલટનીની આગળ કહી આવી સેનિ-
કાને વિપ્રલય શરૂ કરવા આદાન કરવા લાગ્યો. એ જોઈ પલટના
સાન્નટ મેજર જુસને તેને ગિરફતાર કરવા સેનિકાને હુકમ કર્યો.
પણ કાંઈ સેનિક એ માટે આગળ ન આવ્યો! ત્યાં તે મેંચે ગોળી
છેડી જુસને હાર કર્યો. એટલે લેફ્ટનન્ટ બચ થોડા પર બેસી તેની
સાથે ધસ્યો. તેને પણ ગોળીથી જીવન પર પાડી દીધો. બંધ પાડે
પર ગોળી છોડી, પણ પાંડે બચી ગયો અને તરત જ આગળ વધી
તેણે તલવાર વડી બધને કાપી નાખ્યો. આ જોઈ કન્ટ્રીબીલર નાસોને
જનરલ તથા બીલ ગોરા સિપાહીઓને તેડી આપ્યો. એ જોઈ ફ્રેન્-
ચીનાં 'દ' થવાં જવાતા પકડાઈ જવા કરતાં મૃત્યુ બહેતર ગમીને એ
જાવજાવ મંચ પાંડે એ પોતાની હુપ ન પોતે બોડી કાઢી લીધી.
થાલકાલકા મંચ પાંડેને ગિરફતાર કરી તેના પર કામ ચલાવવામાં
આયું અને ટમી એપ્રિલે તેને ફાંસી આપાઈ.

માધુકરી

સળગે જાણાંડની હોળી અદર્શ, ખડકયાં તમસાં ઈધણાં,
ચેતનની જ્વાળાઓ બેઠે ફરતી ચમે. સુરઅસુરની રમણા;
વચ્ચે બેસીને હોસબરી હોલિકા દેવો સામે રહે ડહાણી,
ખાળે પ્રહ્લાદ પ્રભુવાલ રમે એનું ખિલખિલતું હાસ્ય રહે રણધી:
હસી બેઠે ત્રિકાળનાં દેવાં
—ધ્રુમે ઘેરેયા.

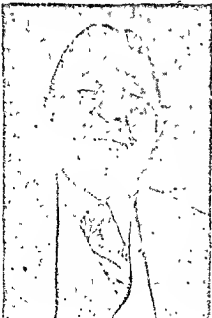
(સંસ્કૃતિ)

—ઉમાસંકર ભેષી

સ્વર્ગ ડૉ. સમિચદાનંદ સિંઘા: આધુનિક બિહારના પિતા

હોળીને દિવસે સધળા મુલાકાતીએને અખીલ આપીને એશીમા વર્ષે પણ હોળીને
આનંદ માણ્યા બાદ, ધ્રુવેડીની સવારે સાડા છ વાગ્યે ચિરિનકામાં પોટી અમેલા ડૉ. સમિચ-
દાનંદ સિંઘા પર એકલું બિહાર ન નહિ પણ સારું જે ભારત ગમગીની અનુભવે તે નવાઈ
નહિ. પાલમિન્ડમાં એમને એન્સિ આપતાં સરદાર પટેલે એમને બિહારના પિતા મણાવ્યા
હતા, અને તેમાં મુદ્દલ અતિશયોક્તિ નથી. રાજનીતિના તેમજ રાજવહીવટના અબ્બલ
કક્ષાના નિષ્ણાત હોયને ભારતની બંધારણસલાહના પ્રથમ પ્રમુખનું આન એ પામેલા અને
પરણા યુનિવર્સિટીના વાઈસ-ચાન્સેલરપર રહેલા. રાજકારણ તો એમને ગળથૂપીમાં ન
વેતું હતું એમ કહીએ તો ચાલે. એ ન રીતે પત્રકાર તરીકે પણ એમનું રચના અનન્ય
હતું અલબત્ત, એમનું પત્રકારત્વ સી.નાઈ. ચિંતામણિ, મોતીલાલ યોષ અથવા કે. સી.
રાયના જેવું ઉચ્ચ નહિ પણ વિપિતચન્દ્ર પાલના જેવું હતું.

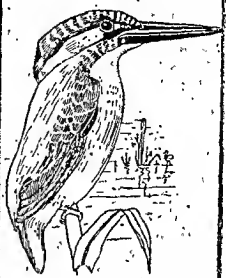
ગાંધીજીના 'કેમ ઇન્ડિયા' પત્રની જે રાષ્ટ્રવ્યાપી અસર હતી એવી ન અસર એક
કાળે શ્રી સિંઘાના 'હિન્દુસ્તાન રિવ્યૂ' માસિકની હિન્દ પર અને ખાસ કરીને બિહાર
પર હતી. એના દરેક એકમાં જુદીજુદી અનેક દરજ્જા સ્વમહત્તી, પરંતુ આખા જે પત્ર પાછળ
સતત શ્રી સિંઘાનું ન. વ્યક્તિત્વ બોલતું રહેતું. એક જોને ગમે તે વિષય પર લખી મોકલે
તો પણ છાપી જેવું એવા મતના એ ન હતા. 'હિન્દુસ્તાન રિવ્યૂ'એ અમુક ધ્યેયને પડયા
પાડવા ન ગેરહિંસા એ એમને આગ્રહ હતો. મીઠાસ કંવેન્શનલિ (મિશન) એમના પત્ર
પાછળ રહેલી, અને એને લઈને ન ગાંધીજીના

'કેમ ઇન્ડિયા'ના પ્રાકટપ પહેલાં હિન્દની તરફ
નનતા પર એની મોહિની રહેલી. હિન્દના આ-
નના કેટલાયે નેતાઓના નહેરુ જીવનનો પ્રારંભ
'હિન્દુસ્તાન રિવ્યૂ'નાં પાનાંથી થયેલો છે. ગો-
રીસાથી બિહારને છૂટું પાડવાની શ્રી સિંઘાની
લડતનું હાલુ ધણીને બિરમણ નહિ થયું હોય.
બિહારની કાશિબારી સળ્યાના સંસ્કૃત દર-
મિયાન પાંચ વર્ષ સુધી શ્રી કે. સી. મહીન્દ્રે
કરેલા સંચાલન સિવાય શ્રી સિંઘા ન 'હિન્દુ-
સ્તાન રિવ્યૂ'નું સંચાલન કરી રહ્યા હતા, અને
તે એમનું ન પત્ર રહ્યું હતું.

પત્રકાર તરીકે એમનું વ્યક્તિત્વ મળળનું
હતું. ગમે તેવી પ્રબળ વ્યક્તિના પણ વિરોધ
કરતાં એ ન અવ્યકાતા. ગાંધીજીના રાજકીય
સિદ્ધાંતો બહુધા પીરસ્ય હતા, નમ્મરે શ્રી
સિંઘાના પાસાત્ય.

માસમાસનાં પંખી-પા કેલકલિયો

નહી-તળાવે ફરવા નનારે કાબર જેવડા
આ પંખીને પોતાના ભક્ષકભયાર વાળી રંગથી
વાતાવરણને રમણી બનાવી મુંઝવે જોઈએ.
તેની ચાંચ શી લાંબી, પગ ચંચળતા
લાલ, છાતી સફેદ, માથું તથા પડખાં બેરંગ
શાંત, અને તે બધા પર ઢાંબદાર નીલવર્ણી
પાંખા; અને પછડી તે લણી દંડી.

માછલાં તેનો મુખ્ય આહાર, એટલે કે
પથ્થર પર કે પાણી કેપર ઝૂલતી ડાળી પર તે
હિલોળા લેતું પાણીની સપાટી ઉપર આવતાં
માછલાં પર નજર રાખતું જેટું હોય; અને
જેવો શિકાર લાગેમાં આવે તે તુરંત ન ચાંચ
કાઠી, પાણીમાં અતિ ડહપે અપટ મારતું કે
તેને પકડી લાવી આરોગી બંધ; અને
પોતાની અપટથી માછલાં વિખરાઈ જવાથી
વળી બેસવાની જગ્યા બદલે. માછલાં ઉપ-
રાંત તે તીડ જેવાં છવડાં પણ ખાય છે.

આંચેથી ભૂત એ તેનો પ્રવનનકાળ. એ
કાળે ન તેનું ભેટું બેવા મળે. કિનારાની
જમીનમાં કે કુવાની કીવાલમાં ત્રણેક જગ્યાના
બ્યાસની જાડી અને છેડે નરા નિશેષ પહેળી
બગેલા પોતાની ચાંચ વડે ફેરી. તેમાં પ્ર-
યમ દરિએ મેળ ન લાગે તેવાં, મળકતાં સફેદ
રંગનાં પાંચથી સાંત ડડાંને ચૂકે છે. કવચિત્
હરે કેરેલા ફરથી પણ ચલાવી લે. ન પચે
તેનો આરાહ પાછો ઓછો કાટવાની તેની
આવરતને કારણે, તેનો આ ચાળો માછલાં
નાં હાડકાં અને એવા બીજા બેલા પડોશીથી
ભરેલો દુર્ગંધ મારતો હોય છે. આખિન
અતિ ગમતો એવા આ કલકલિયો પ્રાચીન
યને તો બહુ ન ખરાબ અનુવંશ કાવે છે

કચ્છ હતી નાખ દુનિતક તને દાખતા બજાર કવાળાસુખી શોખની ભ, કચ્છતા રહાડના હાડને બૂલે કર માંને કર ચોકડો નજ બહી ભ.

પંખલાલ

૧૬૩૨ના ઉપવાસ પછી યુરવા જેલમાં મહાભાષા વાંચે કરતા બેઠા હતા. પાસે જ સમી પર પાણી ચરમ થઈ હતું. તે ચરમ પર રહેતાં એક દેહીએ વાસકી જવારી લીધી. પણ સગલીમાં રહેલા થોડાક કોવસા ચોલ્યા નહિ. મહાભાષાએ તેને જોતાં જ વાતમાં વિદ્યુષ પાડીને પણ પેલાને સગલી ચોલવી નાખવા કહ્યું. આ જોઈ પાસે બેઠેલા જેલ અમલદારે કહ્યું, 'કોવસા સરકારી છે, આપ તેની ચિંતા રાખો માટે કરો છો?' લાગણી જ મહાભાષાની હતી, 'ના, એ તો નહેર પ્રભાનો નાજાના શાલસા છે. અને તેમ ન હોય તો પણ એટલી દેશની સામગ્રી એણે જવા કેમ દેવાય?'

માટે વપરાતી આ કહેવતનો શબ્દો ખુલ્લો જ છે. આપણે બંને આપણી ચહેરો નથી જોઈ શકતાં તેથી તે એવા માટે આરસીની જગર ખરે; પણ હાથમાં પહેરેલું કંકણ તો સગલીથી નજર સોમે જોઈ શકાય છે; તે એવા માટે આરસીની જગર હોતી નથી.

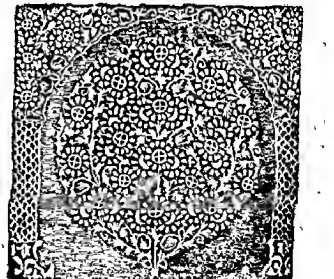
પણે કંકણથી પસાર થઈ બચ છે; અને તેથી જ તેની નીચે જોઈ શકાય તેટલું કંકણ છે. જમણી બાજુના ચિત્રમાં અમેરિકાનાં તેર રાજ્યોનાં પ્રતીક રૂપ તેર કઠોળા એકબીજામાં પડેલા બનેલા જોઈ શકાય રૂપ બનેલી દર્શાવી છે તે, અમેરિકાના રાજ્યોનું સમૂહ રચાયેલાં તેનાં તેર રાજ્યોની એકઠાંથી દર્શાવવા થોડું છે, જેની વચ્ચે લખેલાં સુત 'શી આર વન' (અમે એક છીએ)ને તે સારું કરે છે.

'સેન્ટિવિય' માધ્યમના થોડામાં તે કોમને સ્વતંત્ર આવે તો તે તેના એક કાંત પડાવી નાખે છે. * ૧૮૮૮ પહેલાં દિલ્હીમાં યાના આંદોળ એ એકબીજાને ખડલામાં મોકલવાના હોય તો તે રૂપાલમાં મૂકતું મોકલી શકતાં * બપોરમાં ૨૦ વર્ષની નીચેના માણસને તંબાક પીવાની મનાઈ છે. * જિરંદલની એક સાળામાં શાળાનું કામકાન હર રજામાં પહેલાં વિદ્યાર્થીઓને ૧૦ મિનિટ દસા-નવામાં આવે છે. * કાશખાનું હૃદય તેના શરીરમાંથી બહાર કાઢી લીધા પછી પણ ૨૦ કલાક સુધી ચાલુ રહે છે. * નેપાળમાં લિખારીમાં તથા દારૂદિશા મિલકત વધી.

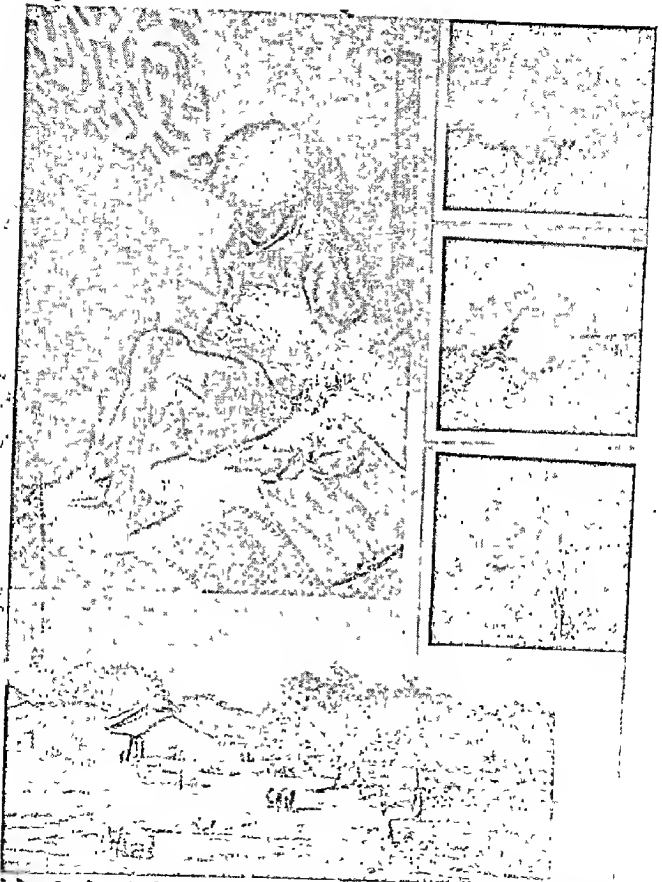
અનેદારી શબ્દ: શું કુંવર જતાર અણિ-ચાળા થતી જતી ગોળ મોકલવાળી ધન આ-કૃતિ; સોપાની અણી; રોચ કે શિખર; એક હબર અળજ દશાંતરી સંપ્રદાય; સુવંચન.

કહેવતોના અર્થ: 'હાથકંકણને આરસીની રૂંદ ન હોય.' જે વાત તદન રૂપક, દીવાની શીખળી (જેટલે કે અંધારામાં દીવા રૂપક અણિ તેથી) હોય તે દર્શાવવા

ચુનાઈક રેટ્સ આપ અમેરિકાએ કાદે-સો પહેલાં સિક્કો: ઈ. રાષ્ટ્રનો કુચિયો સેન્ટ. એ 'સેન્ટિવિય' નામે પણ ચોલવાય છે, કેમકે એના ઉપર (કાળી બાજુ) ના ચિત્રમાં 'ગ્રાન્ડ યોર બિઝનેસ' (તમાકું કામ સંભાળો) એવું દેખાતું નથી. મધ્યમાં સુત મોતરે છે. મધ્યે સુવં અને તેની નીચે તંબાક ઉપરથી સમય આપવાના સુવંચન આવેલા છે, તે એમ દર્શાવે છે કે સમય

મધ્યે શાળી બાલુ: આવતી તા. ૧૪-૧૫-૧૬ એપ્રિલે અમદાવાદમાં 'મુલર્ષ પ્રાંતીય શારીરિક શિક્ષણ પરિષદ' બીજું આયોજન શરૂ થાનું છે તેની જે મોટા પાયાર પર તેવારીએ આવી રહી છે તે પરથી એ પૂછું સંગીત ધરો એમ લાગે છે. તેનું શી રવિશંકર રાવણે આજે પેઈ ચોરટર (પ્રચારક) આ ઉપર આપું છે. એ પ્રસંગે આરોગ્ય, ખોરાક, વ્યાયામ આદિને લગતાં ચોરટરો (બાધકિયો)નું એ પ્રદર્શન પણ થોલનાર છે. તેમાં સાગ લેવા માટે પ્રેરણા સો વિચારો માટે એક ઈલાખી દર્શાવે થોડું છે; જેમાં મોટા તેમજ વિદ્યાર્થી વિચારો માટે જે પ્રદાર છે. વિષયો ધુનરાત આયામ પ્રચારક મેડળની કચેરી, મેટ્રિક્યુલેશન, રીલીફેશન, અમદાવાદ-૧, એ સરનામેથી ગણો. જમણી બાજુ: કલોકેલિકા-કલાનો કેટલો સમૃદ્ધ આદર થતો તેનો આ નમૂનો, પંખલાલ એ મુખપાસના ડબ્બા ઉપરની તાલીમે પોળીની આ વાતી દર્શાવે છે. એ આખું સુશોભન ચોનાનાં ચિત્રી કામનો નમૂનો છે. ડબ્બાની દરેક વસ્તીમાં જરૂરેના વસ્તુકાર ચોનાની ચોખન-આકૃતિ નિર્મિતશાળી દેરી છે, તે પણ આરસી ન જરૂર અને નયનમનોહર છે. એ બીજી વાતી ચોના નમૂના દેને પછી. ૧૧૪ (માર્ચ ૧૯૫૦)

કેટોઆકી સરીકાઈનું પરિણામ (નુચો પૃ. ૯૭) મથાલે રાણી બાનુ : 'શિયાળાની સગાર' વિક્રમ દલાલ, આગાવાદ (તીનું ઈનામ); જાણી બાનુ : 'આણના-સનસેર પોઈન્ડ પરના સુચારિતાના દરયાના તળુ તળકાઓ' સંદિત મહેતા, (નોંધપાત્ર); નીચે : 'મામને ગોદરે-કતુ આંધી, મુંબાઈ (નોંધપાત્ર). (વિચેયન નુચો પૃ. ૯૭મે.

“દરેક રીતે માફક !”

કેટલાંક વર્ષથી મારા માથામાં થોડી દાલ હતી, તેમજ હું અનિદ્રાથી પીડાતો હતો. ઘણી જાતનાં દેશી તેમજ પરદેશી તેલનો એકધારે ઉપયોગ કર્યો, છતાંય “ઘાંચીના બળદ” જેવી જ મારી સ્થિતિ રહી અને અનિદ્રાથી તો ત્રાસી ગયો હતો. પરંતુ કોણ તાણે કેમ એક દિવસ એકાએક મેં (રામતીથી ચોગાથમ, મુંબઈ-૧૪૫) રામતીથી બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશિયલ નં. ૧ વાપરવું શરૂ કર્યું અને શું કહું કે-થોડા જ સમયમાં મને ગાદ નિદ્રા આવવા લાગી અને મારા માથાની દાલમાં વાળ ઉગવા શરૂ થયા. આજે “રામતીથી બ્રાહ્મી તેલ” મને દરેક રીતે માફક આવી ગયું છે અને મારી વયોની અનિદ્રા દૂર થઈ ગઈ છે.

એન. દત્તનાયક મેંબેર
વાઈસ પ્રેસીડેન્ટ, કેનેસા નેશનલ બોર્ડ ઓફ સોસાયેટીઝ,
કેનેસા હાઇસ્કૂલ ઇમ્પ્રોવેડમેન્ટ સોસાયેટી
સેક્રેટરી, મેંબેર ટાઈલ્સ એગ્રીકલ્ચરલ સોસાયેટી

ધી ઇન્ડિયન ગ્લોબલ ઇન્સ્યુરન્સ કં. લિ.

આગ, અકસ્માત, જિંદગી, મોટર, દરિયાઈ, વર્કમેન્સ કમ્પેન્સેશન
વગેરે સર્વ પ્રકારનું બીમાનું કામકાજ સરળ શરતોથી કરવામાં આવે છે.

વીમાન્કામ માટે

લાગવગ થરાવતા ઉત્સાહી કાર્યકરોને સંતોષકારક મહેનતાણું પોતાની લાયકાત દર્શાવતાં મળી શકે છે.

એજન્સી-કામ માટે

પ્રતિનિધિત્વ અથવા જરૂરી સાહિત્ય માટે

લખેલ યા મળેલા

ધી ઇન્ડિયન ગ્લોબલ ઇન્સ્યુરન્સ કં. લિમિટેડ.

હુડ બ્રાન્ચ : ૩૧૫-૩૨૧, પ્રોસ્પેક્ટ એબ્સર્સ, હોનગી રોડ, કોટ, મુંબઈ-૧

સર્જકતા

• ગિત્ર •

આ માનવીદેહ તણા સલાટે
મેઘ્યું હરો રવપન ને ધડી પૂર્ણ ધારે
કેતાવા સર્જન કોઈ ધન્ય,
સદૈ તને પ્રિય, તદા? અશી તું અનન્ય!

ન એટલેથી પણ એહ તૃપ્ત
મનને થયો નવ જરી, પ્રિય, એમ મુખ
આર્પી તને સૌ રસ રૂપ રંગે
સપૂર્ણ તે નિજ કલા, નવ સર્વ અંગે
જન્ય એ સર્જકતા છવ્યામ્!

કે થાય ન્યાં પ્રિય, મને તવ રપર્શ માન,
ચાન્કવળમાં એ મુજ છુમ્મ માન,
ચાન્કિત્વ એ સકલને પુનઃ થાય પ્રાપ્ત!

નિરંજન ભગત

કાલ

કાલ સંગાથે પ્રીન

હો, મારી કાલની સાથે પ્રીત!

આજ આ મારી ગોપણી કેરી

પાખડિયો સહુ બંધ;

છપી દબેદનમાં એની

ફારસો કાલે બંધ!

કાલમાં મારું ચિત્ત!—હો, મારી

આજ આ મારું અંતર હોડા

ધૂટતું કાંધ સુર;

કાલની દવા વાય શું એનાં

ગીત લઈ ભરપૂર!

કામ અમારો મિત!—હો, મારી

આજનો હું તો માનવી રે ના,

કામનો છું મહેમાન;

આજની મારી આંખડી સાગે

કામનાં મિતિયાન!

કાલમાં મારું ગીત!—હો, મારી

અભરામ

મુંબઈ: એક દર્શન

• પૃથ્વી •

નિહાળું સપળું નવા નયનથી; નવી જિંદગી
પડે નજર; દ્રાગ, ગાડી, જસ, હોકસોની ચતી
પધાર વણુઝાર; ધર્ધર અવાજથી કાર સૌ
કરાયી, નિજ હસિત જાલિર કરી જતી; ને જંગો
હનર લગ્ય મેદની મહોં મળી રહ્યાં સામગ્રી
બધાં ધ અહીં કાર્યમાં રત; નિરક્ત હું એકથી
રહું નિરખતો; ધમાલ મહોંથી જરા હું બીજી
દિશા મહોં કરે યદા નજર અબ્ધિ તો ધૂધવે.

સુદ્ધર સદનો જાણાં નવ-પ્રજાતાના ધુમ્મસે
જવાઈ, જમ્ય રવખનું રમરણ કોક આણું રહે
ઉરે, ત્યમ જવાય મ્હાન, હીન-રંગ, નિરતેજ સ
પડે નજર; ને અહીં દય દિશે પ્રકાશ તણી
ધરી રજતકેરનું કફન આસમાની પડી
જમી નગર-સાંતિ સાગર તથે દટાઈ દિસે.

હરીન્દ્ર દવે

મને આજ સાંભરે જ્ઞાપો
મારા ગીત મોરલીવાળો.

સાગળી કાડી શીતળા-છાંડી
ધૂંધરિયાળા કેસ,
નમણા દેહમાં દીપના રૂડા
ધેરધૂમરિયા વેપ—મને

મામને મોંદરે મંગાજાળિયો
મારવે દબરેસ,
કામનાં સુરને નામ ન્યાં જાતી
પનિયારીની હેલ—મને

કુમરદાળું ધણ આટે ને
પાછાં રાતનો પંદ,
સેજમાં શીળી ભાત પાડે ત્યાં
રમતા આવે હંદ—મને

સાંજ સવારે ગામ કે શીંગે
મનના મણિધર
સુરને સગડે જાળ દોડયા લાઈ
ભાનભૂષા ભીતર—મને

શેરમાં વાગન, ફેડિયા સુણું
સુણું કામના દંદ,
મન મારું લઈ પાડિયો ખબે
પહાડનો લેતું પંથ—મને

અકરબ દવે

પ્રતિકૂલતાને

• દ્રુતવિલેખિત •

ખખર છે ન તને પ્રતિકૂલતા,
તુજ શું રોજ ધસાઇ મુતીકણ્ય ચૈ
પ્રખર આ પુરુષાર્થનું શસ્ત્ર તો
કીણ નને જ અશેષ વિદારશે.

જયન્ત પાઠક

માજણું

• અનુકંપ •

વિધિએ આદર્શ આજે
કારમા તોષ ત્રાજવે:
એક પા સંસ્કૃતિ-રચણું,
મામી પા રવર્ણ-અસ્કૃતિ.
મનભાલ દવે

પ્રભાતમાં નાસિક

• વસંતતિલકા •

આમહોં છુતિની કૈંક લકીર લાગી:
ધધારને નિખિડ પૂર ફૂળેલ સુષ્ટિ-
માં આદિ સાનુ, પનજ, ધુમ્મટ, રક્ષ આદિ)
માં એસરે જલ જરા, ધરી નમ્ય દીપ્તિ
—સોહો ઉભેલ દિગ્ગ શી કટિજૂડ સૌમ્ય,
રૂપત અંજલિ હિરનમયને વરેણ્ય.

પાલયે મધુર આલર ક્યાંક વાગી,
ને જળીર ધ્વનિ આદિમ ગૂઢ મંત્ર
નર્ત, વાયુમદ્દિ આકળ-ચિન્ત વ્યાપી,
રિ રહે જંગમી પાર્શ્વ અને દિગ્ગે,
નાદની શ્રુતિથી કાલ-વિવર્ત મહોં,
દિવ્ય શાશ્વત રહેચની થાય આંખી.

પ્રાદ્યવરીતટ પુરાતન, વ્હેણુ એનાં
નિત્ય, કિતુ જલ તો નવત્રાં સદૈવ.
માવે, રમી દાણ મહોં વહી જાય, નેનાં
નિહુમાં મુજ લઈ રૂપ આપિ દેવ.
ચાંચી અહીં? જવ કયહોં? રહી જાય પ્રશ્ન:
કદ્યોસતે નિરખું નામતિ કેડું રવખન!
સંજેન્દ્ર સાધ

આ બંને કાવ્યોમાં બે શહેરોનાં દર્શનથી ઉપજતાં સ્વેદનો આલેખનાં છે. દરમિયાનમાં ફરીને તેમાં
આરોગ્ય પરોપચાની ડાલની પદ્ધતિના દર્શાવે રૂપ એ બે કૃતિઓની સરખામણી કરી ભેગા ને બે.

૧. ધરિપ્રસાદ અને આ સ્મરણિતા લેખક શ્રી રામચક્ર રાવળ

એની બોગલુત્રીસમીની સાંજે હું કાગળી પરવારી વિચાર કરતો હતો કે હવેના અથો વખત મોઝાભાઈ (ડૉ. દેસાઈ) પાસે ચિત્તાવું. એ જ પછે એમની પીત્રી લખિએ આવીને કહ્યું, 'મોઝાભાઈની તબિયત બગડી છે.' પછીસમીની સવારે તો મેં તેમને છુશગિલજ તેમના રોમિલક કમ પ્રમાણે રસોડાના કોઠલા પર બેસ્યા હતા (જુઓ પુ. ૨૮૨ પરનું ચિત્ર) મુંબાઈમાં હૃદય-રોમનો બ્યાધિ ભૂખાએશે, પણ અહીં આબ્યા પછી સામું કે બેઠી ગયા અને બીજાં પાંચ વર્ષ જીવ ચાલ્યો. પણ ઈલાહ દુખલાથી તેમને આશુચળની શંકા ધકેલી એ ચોક્કસ. પણ મારી હૃદયનામાં જે નહિ કે જે જ દિવસમાં તેમનો વિયોગ થવાનો છે.

રાત્રે એમને ઘણી મૂંઝવણ થતી હતી એટલે જે વાત કરી નહિ. સવારમાં અથો ત્યારે રાત્રે ટાંકદોશીએ ફેરવી કોઠવણ પ્રમાણે આ-કૃતિજન અને ઈન્કેકરનો ચાલુ થઈ ગયાં હતાં. આગલી સાંજે પણ બોલ્યા હતા. લેખ પણ લખ્યો હતો અને ફરિને રિજામણુ આપવા દોલ બેગ વાત કરતા હતા. હવે તે સોને વાત કરવાની પણ ટાંકદોશી અનાઈ ફરી હતી. છતાં મનમાં થયું કે પાસે જઈને હાલત તિલાંત્રી પણ પાંસે જઈ હળવેથી ચરખુરપરી કર્યો, તેવામાં તેમની પુત્રીથી બોલી ભવાયું, 'મોઝાભાઈ! રવિકાકાએ 'નાકમાં બોહસિજનની નખા દત્તી. છતાં માંખો ગંધ રાખી બોલી બેઠયા. 'રવિભાઈ, આપણી મેટ્રી ૧૯૧૮ની, નહિ કે Ideal friendship (આઈડી મેટ્રી)!' કોનાં હા અને હામણીથી બોલ્યા કે મારાથી રહેવાયું નહિ: 'મોઝાભાઈ, તમે નોસો છા એટલે હું જતો રહું છું, કહીને જોરડાની જાદર નીકળી ગયા. ખરેખર, એમને યાંત્રિ આપવા એમ કરવું જરૂરી હતું પણ એ એટલા સમયે હૃદયમાં રણકાર કરી રહ્યા છે.

આઈડી મેટ્રીના પાઠ આપનાર એ શુક અને સ્વજનનું આંતર-મંથન કેટલું જીંદગી અને સઘન દરેક! ૧૯૧૮ની સાલ એમણે ફેરવી ચોક્કસથી આ રાખી કે મારા સંબંધને આઈડી બનાવવા એમણે

ફેલી નિરંજ પ્રીતિ, આત્મકાવ અને આપતમણુ સાચાંબાં, મારી ફેરવી ચિતા અને સેવાળ રાખી એ બધું મજાની સકાય કામ નથી. પણ એમના જીવનમાં ઇતરેતર ચલતાં પરધિયાં પર વખતોવખત સાથીદાર બનાવી એમના હૃદય ને ચારિત્ર્યનું ને મુંદરતમ રંગાવણુ ઈંગન કરાવ્યું છે તેની વાત કરતાં હું કહી થાકી રહું નહિ.

૧૯૧૮ની જ વાત છે. મેં મુંબઈમાં મારો ચિત્રકલાનો અભ્યાસ ખરો કરી એ વર્ષથી ધંધામાં તરીકે જીવન શરૂ કર્યું હતું. પણ 'જુન-સાત'ના પરિવર્ત પામવાની જોડી ધમરા હતી એટલે મારા મોઝાભાઈ તારકાયા રીપજા આમદાવાદ આવેલા તેમને મળવાને નિમિત્તે ઇતરી પડ્યો. મને નવીન સંસ્થાઓ અને નવાં જગોને બોળખવાની ઈચ્છા હતી. મેવામાં બતા મિત્ર શ્રી નરેશભાઈ કાકર મળી ગયા, તે ખરે ડા. હવિષસાહેને ત્યાં લઈ ગયા. સ્વ. હાલકાદામદના 'લીસમી સદી'માં પ્રકટ થતાં મારાં ચિત્રોથી હું તેમને નાચીથી ભણીતો થઈ ગયા હતાં. તેમનું મોઝાભાઈ નવરાજ સાયબેરી ચક્રાવર્ત દંદ તથા તેમના મિત્ર પંડિતે સ્વદેશી સ્ટાર બોલ્યા હતાં તે બતામાં પોતાના કલાના જોખની વાતો કરતાં તેમના મોઝામાં ટાંચેલી ફિલ્મ દેવીની છબિ બતાવી અને તેના ચિત્રકાર મનમલાલ રાખીને મળ્યું એઈએ બેગ કરાવી રવિવારની સાંજે મોઝાભાઈમાં મને ભમાલપુર-માં મનમલાલ મારતરને ત્યાં લઈ ગયા. આમદાવાદની એક લાલ્લી શાળાના ડેડ મારતર પણ ચિત્રકલાના એ એક નિષ્ઠ કલાકર હોઈ પણ તાલીમ કે શિક્ષણ વગર, રવિષમાંને માનસિક શુક મારી તેમની રૂપે હાલપનિક ચિત્રો કરતા હતા, પણ તેના વિષયો જુજાસાતના છતિહાસ, લોકસાહિત્ય તથા પુરાણના હતાં. એમનો સહૃદય અને નિકામી પૂરું પણ મુખ્ય થઈ ગયા. આમદાવાદમાં એમની કહી કરે' થઈ નહિ અને એમનું હિંદોવીનું ચિત્ર એક મિત્રે છપાવી આખા હિંદમાં પ્રસર્યું પણ ચિત્રકારને એક પાઈ પણ પહોંચી નહિ.

આમદાવાદની પ્રજાકાતથી મને લાગ્યું કે જુજાસાતનું સ્વરૂપ સમ-ભવા માટે આમદાવાદ જ તેનું સાચું સંસ્કૃતિકેન્દ્ર છે ને ત્યાં જ વસવું એઈએ ભાવનગરના એક ચિત્રકાર ભાઈનિલુખ પરત આમદાવાદમાં આવી રહ્યા હતા. તેનાં ચિત્રો આલેખનની દ્રષ્ટિએ સોને મને એનાં હતાં, પણ ભાવના, મિથાસ કલ્પના અને પાત્રોનારસિદ્ધિ દોવાથી સંસ્કારપરાયણ જનતાનું તેમાં આકર્ષણ થયું નહોતું. મોટે ભાગે તે ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો પર ધ્યાનો કરતા, પણ મને આરા દહી કે એમની પણ હું નવી સિદ્ધિ નિગાળુ માટે વખતોવખત કરી શકી રાશી. પણ મારે સા આધારે આમદાવાદમાં રહેવું? નોકરી નહિ કરવાનો નિશ્ચય હતો. અને કલાકારને નોકરી પણ શોખ આપેા દ્વારકામારતરના નેતું સંચિકિર નહિ. કાળેય કે લેખોના ચિત્રકાર તરીકે 'લીસમીસદી' જે પ્રસિદ્ધિ માપી હતી પણ એની ધરાઓ જે મુંબઈમાં મને. આમદાવાદ તો તે વખતે મારાથી સહેર લાગણ. પણ દેશી ધરના એવી બની કે મારા નિશ્ચયને ટેકો સમથો. મને બતાગદની બદાદીન કોલેજના પ્રિન્સિપલ રજોશનું મોડું લેલચિત્ર કરવાનું કામ મળ્યું તેમાં મારા સ્વ મિત્ર મુ. શ્રી. હરિલાલ ભટ્ટનો આગ્રહ અને હામખન. આમદાવાદના એ ચિત્રની ૧૬મ જુલૈયે હું એક વર્ષ આમદાવાદમાં બેઠો રાજીરા એ અટકળ સ્વપ્ન મેં આમદાવાદમાં જીવનકેન્દ્ર કરવાનું કરાવ્યું અને શ્રી. ભટ્ટ પાસેથી મારા કબચને ટેકો આપે એવા મિત્રો પર બહામણપરો લીધા તેમાં એક વત્ર હતો સ્વ. હીરાલાલ પારેખ (જુ. ૫. સોસ-કોના મેટ્રી) પર ને બીજો હતો ડા. ધરિપ્રસાદ દેસાઈ પર.

આમ, ૧૯૧૮ના મે માં હું આમદાવાદ આવ્યો ત્યારે ત્યાંના બદરેજવનમાં ભણીતા આ એ મિત્રો સિવાય હું કાકને આમદાવાદ

નહોતો. એ બંનેની આજીવન સમરસ ગેતી અને સત્સમાગમનો સાક્ષ હું પાંગર્યો છું. એ એ મિત્રોથી વધી નવ્ય એવા મિત્રો મળવાનું સદ્ભાગ્ય હજી મને સાંપડ્યું નથી. બંને જીવનમાં મુવનફોનો જેવા ચમકરો, રવ, પારેખ કરતાં ટો. દરિયસાદ વિશેષ જીવ્યા, ને વિશેષ અનુરાગ, પ્રીતિ અને જીવનસંસ્કારનો પ્રસાદ આપી ગયા.

એમનું દવાખાનું સારંથપુરમાં હતું ત્યાંનું ત્યાં જ હજી છે. એવિ-સમિતિ એમણે ધર જાંખું તે પહેલાં એમનું રહેવાનું થયું એ દવા-ખાનાના મેડા પર જ દર્જ. થયું મુલાકાતરવાન તો દવાખાનાનું ટેબલ ને ચોમેર પડેલી ખુરશીઓ તથા એક મોટા ખાંડરો. એમના ટેબલ પર છાપાં પડ્યાં જ હોય. હાલે આંખે ને નવ, થયું એકેએ પુરાણા મિત્રો, પડોતીઓ, કોઈ સાક્ષર કે સમાજસેવક ત્યાં મેડા જ હોય. ડોક્ટર કોઇ હાલેને ધેર જેવા ગયા હોય તો થયું ત્યાં કંઈ ને કંઈ ચર્ચા કે મુલાકાત આસની જ હોય, અહીં જ મને ટો. ચંદુલાલ દેસાઈ (હવે વસંતવિનોદી) મળ્યા, શ્રી અણ્ણાઈ પુરાણીનો પરિચય થયો, ટોના એક ખાલમિત્ર એળાશમને જેવા, ચાની ફેરીમાંથી આશીશાં હસીવિસાસ હોટેલના યાત્રિ જનેલા પુરુષાર્થો આશા-લાઇનું એળખાણ થયું. ટો. સાહેબની સમરંગી મિત્રમહજીનો દરેક જણ જીવનની કંઈક વિચિત્રતા ધરાવતો. ડોક્ટર અને હાલેના વચ્ચે થયું વંધાવારી એવું લાગે જ નહિ. એ તે વર્ણનો કવ્ય, નીચ બાળક કે વૃદ્ધ, ડોક્ટરની દસમુખી પ્રકૃતિ આગળ નિશ્ચિત થઈ જતા. તે એ તે કંઈ પછે તો થયું હાઝાર કંઠાને નહિ અને હાઝારી બાળતો તથા રીતભાત સ્વજનીતે સમાવતો દે. થયું વાર હાલેએ કહે કે, 'તમને કંઈ નથી, નહામ પેલા ખરેખર નહિ. નચો, આ સારી પરીત્ર લઈ આશામ હશે.' આમ ખુદે મને કહે એટલે તેમના પર થયું ને વિશ્વાસ રહેતો. અમદાવાદમાં ગાંધીજીના આગમન પહેલાં એ ડોક્ટરપાટલન

અને બ્રહ્મસમિતિ પાપટી થયું પહેરતા (જુઓ ઉપર). હાઝારી યો કરી તે પહેલાં તેમણે નેટિવ દાઈકુલ અને ન્યૂ ઇન્ડિયા રહેલના કસરત મારેતર તરીકે કામ કરેલું અને ત્યાં ડોક્ટરશાને કસરત ઉપરાંત નીતિ અને ચારિત્ર્યનો બોધ કરતા. થયુંને ધેર જ નહ તેમના ડોક્ટરશાની

આપણાં અનુનિશ્ચિતવિદ્યાના પ્રમુખ વરીઃ : અમદાવાદ, રહેઠા પડારે પરવરની વિખીન ને પ્રેમ ટો. દરિયસાદને ધેર દર્તા એકાં બીજા માટે ને દર્તા એક કોઈમાં અતિયોગીન નથી. આપણાં અનુનિશ્ચિતવિદ્યા દારા રહેતો ખુદે ખુદાની સંકલ્પ કરીને પતિએ વળે પુરાણા એ સંકલ્પનો કારો હાલેના એ સેવક એ તેના પ્રમુખ થયા.

ડૉ. હરિપ્રસાદ તથા એમનાં પત્ની શ્રીમતી પાખીજીબેન

રીરિક ઝોડ કેમ દૂર કરવી તેની સલાહ પણ આપતા.

ડૉ. હરિપ્રસાદે બંગલોમાં ઉદ્દેશના લગભગ કલકત્તાની એલ.સી. એસ.ની ડિગ્રી મેળવેલી, એટલે બંગલોના સંપર્કથી તેમનાં દેશાભિમાનનો અંશ તીવ્રપણે અત્યંત ઘટી ગયો હતો. ચોતાના પ્રમંડળમાં તે ઉદ્દેશવાદી મળતા, અને પરદેશી કાપડ વાપરવું એ હતી આગાવાદની વિશિષ્ટતા. આ છતાં કોટપારદાન પરદેશી નજીબાતામાં ક્યારે ડો. રવેશ્વરીપ્રસાદ પાળનારા કે દેશમંત્રિ ચારનારા તરફ આગાવાદ વર્ગને એક પ્રકારની રૂબ રહેતી તેમના મના પર સરકાર સુધી ફરદી નહીં રાખતી. હતાં હાકર સાહેબ

પરિણમે પાંચે પાંચે રાષ્ટ્રીયતાને રાષ્ટ્રીયતા ગણતી પ્રથા તેમણે શરૂ કરી. આગાવાદમાંથી તેઓ કેટલી પ્રચાર વિશાસ થયા છે એ તે રાષ્ટ્રીય સાહિત્યનું એક ઉપયોગી પ્રકરણ છે. એ બધા ન બંગાળી જુવાનો ખૂબ કાંચે પડે ચડ્યા અને આજાર થયા એ પણ નોંધવું જોઈએ. ગુજરાતની પરપ્રાંત-સમતાનું તે એક નવનિર્મિત ઉદાહરણ છે. હાકરની ઉપાસી દેશમંત્રિને તેમને સરકારી અમલદારવર્ગમાં માત્ર કે મેળાપના પ્રસંગોમાં બળવા નહિ દીધા હોય, પણ જનતાનો તે એમના પર જોડા વિશાસ બેસતો જતો હતો. લાલો ઉત્પત્તિથી નવારે આગાવાદમાં આવ્યા ત્યારે એમનું (જુઓ પૃ. ૧૪૪ ઉપા)

આદર્શ મેળોને પ્રેરણા કેરું જોડે આ ચોક્કસાઈથી યાદ રહે

સંદર્ભ, પ્રાંત અને દેશની રીવાજોથી કટકટા ડોહરતા કુળપ્રેમની પવ્વ હતી. રોજ સવારે અત્યંત વીરે તે ચોતાના રસોડાના ઘોડામાં ચેલવાં પળી વધા આંખે આંખે પુરે પુરે વાંચી સંભળાવી વિગતો સમજાવતા, અને રોજ રાત્રે સુતાં પહેલાં કોઈ ધર્મશાસ્ત્રનું પુસ્તક વાંચી સંભળાવી સમજાવતા.

चक्रवत्परिवर्तन्ते

दुःखानि च सुखानि च

शि

केटलीक वार सूत्रे ज्वनने धडे छे
केटलीक वार येथी छेलहुं....

सुखे तरीकेनी रथ वपंनी नेादरी इअम्यान नि-
जिबसराये आबो अरे। छो। छे। हरी जेथो नदेतो।
मेही भंडी, कोबर विनातुं पडेरल्लु, हाणो पडी गजेलो लडा ३५३-
ने। लेंथो, जे जेने। दमेरातो पोपाक दते। हरी हरी भंडी घिवाणी. पल्लु
जेथो जेथी भंडी अने मेही भंडीमां आउं देर पडतो नदि हाथमी घड
गजेलो तेवना मोरा जे धण्णा जे भंडीने हरी येथो देवावा न
देता नदि, पणो जेनी जे मोडी गेल आंजो अने हाथ गजो रदेता
सुखा अने थरा बाण निजिबसराये कभकमाडी वपनवता. निजिब-
साय जेने जेना गंदापण। माटे धण्णी वार टाडता, पल्लु जेनी हरी
न असर घती नदि. धण्णी वजत तो जेने लीये पातानी आणने
नजानो निजिबसराये भय रदेते। जेथे तो छेने येरासने दिवसे
निजिबसराये जेने मेरदावर न रदेता सुखन हेछे.

बल्लुवामां पल्लु जे जेथे न टाड. जेने हरी विसन आचडतं
नदि. येथी विसन हरी पल्लु हावतो नदि. विसन न आवडवाना ने
न हरी हाववाना वजाने निजिबसराय जेने माारीने देव हावती सेता.
मोडीमोडी वजत निशाणमांथी छो पल्लु वजानुं जेने हरी देता.

पणो जेनी ही माटे दर गदिने निजिबसराये आदिशमांथी
कपरो आबो पडतो. नाग हादी नाजवाना वारंवार यमजी म्पोखा
पडी न गदिनाती छेदी हादीमोमां जेनी ही यमजी

'पल्लु देवसाक गदिनाजोनी जेनी जे न पवित्रियतने लीये दने
मीरेधीरे निजिबसराये जेना वपर होध अने दोधने नदें कंठ
अनुकंपा वपन यथा हरीती दती. जे अनुकंपा येरातर धजे थजे
जेनी हयामणी मोडी अने सरण आंजो दती. अमे तेवना कपडा
सांगणीने पल्लु जेने आंजो वपु सरण जनी न्नी. करीकरी जे मोडी
आंजोमां पुहोदी हाथी देवाडी आचरीने निजिबसायनुं हडव गज
पार्ड न्नी. जेनेने अजर न पडे जेम जेमना दिवसां हया वपन
वर्ध न्नी। ही वपनवताना दिवसेमां आनुं कंठ विशेष जनी न्नी.

दर पडेती तादीजे पडावणो वर्धमां हाव येरातो सगरो
दावर यतो, ने योगननी मोडी आंजोमां कंठ जीक पेसी त्रजेनी
देवाती. जेक पडेती तादीजे जे थोपडा आंजो अने वर्धमां सांति
ज्याव गदि. निजिबसराये वर्धमांमांथी जेमांनी नेदीसता जेमां
आसरे तरे नन्ने हरी अने सरी हरी आंजो. पडावणो नेदीस
तरेने जरी अने निजिबसराये ह्यु: 'सदे ही हाववाना छे.' ने जेमां
विसन आणु सपुं. संश्रुतने अजर आसतो दने. जेमां मोडीस
आचरणे हासजे निजिबसराये जे 'सदे अजरे अजरा दने। जे
हरीमो जेक वार आंजो मोडी मः

मुराकारितं सैमं दुःखमपनि तप।
चक्रवत्परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च॥

जे जेदा नदेतो जेतो। आंजोमां आंजुने
हुवावया जेदा नन्ने हरीती दते।

निजिबसराय देवाजी माडें पातानी देर न जालेने न्नी दता.
संश्रुत जेमने प्रिय विषय' यदीमां कोडने पोते जोडी भजिवा जे
अथ पडता, कोडने सप पडता, कोडने वप अने कोडने मल्ल।

निजिबसराये पादियुं वरी देर न वल्लो. अने जेना वपयाम
सगलवया माटे कोड विद्यायति पडवानुं धारी जेक पडी जेक
विद्यायति तरे जेवा हाथो. ने जेमनी नन्ने योगन वपर पडी.
निजिबसराये जेना जेदेरा वपरथी सगलवर्ध भुं जेनुं ध्यान
अवसाभां न दतु. निजिबसराय सगलतरमां ध्यानरेव देवाजी पयोसं
वर्धमां अण पारजता वर्ध गया दता. जेमने नरा जरेम यदने
पडतु: 'कथां छे ध्यान ताडें'

योगन जेने यथो अने यथ रवो.

'असतो देव नथी कथां छे ध्यान' निजिबसराये जेराडे पाडतो.

'कथां नदि सादेन।' योगन जनु न धीरेथी जाहयो.

'जोह तयो, मे शुं ह्यु।'

जनु पल्लु योगन मोद रवो. जेरावमां वर्धने। कोड हाडने
जोडी हाडो: 'सादेन. सगरेय वांयंतो नथी अने जेरावते नथवा
नतो रदे छे.' जेने जेरावो जोडी हाडो: 'अने सादेन, सांजे
जमारी रोतीमां देन आडसकुदना जे लीला यथोस हयने आने छे.'

योगन हीन जनीने जेने रवो. निजिबसायनी जम वपर
सप जनी अथा दता: 'त्यारे पडी सारी ईशरीने हीमां जेने!
अजुता शुं हावा अने छे.' जनु जे साडतयां न अरी यथो. वर्धमां
जम न विद्यायति यदं दतुं जे सादेन दममां योगन वपर जेनरी
यडते। अजुतां अजुतां जेने धंजो करवाना ना वदेती. जेमां दिवस
जेने साजीने जीरो 'परो. पल्लु निजिबसराये जेने कंठ न ह्यु' वपर
जेसादी हीवा अने राव भुं: वसतादिवन्ते दुःखानि च सुखानि च॥

નિખિલરાયને બહાવવાનો એ વેગ કાઢી નહોતો કેમ નહીં નજીક શિથિલ પડવા લાગ્યો. એમની નજર વારંવાર ધીમન તરફ પડી જતી હતી એક ફાળુ નહોતો પોતાનો સોયો નાનો છેકરો. બહાર વચ્ચે બેસી રહી 'આનાની બે' 'આનાની બે' કહી એ પછેટ વચ્ચે દોડ્યો એની કંપનાના એમને આવાવા લાગી. આગળે ફરી એક વાર ચીમન તરફ જોયું. ચીમનનો અહેદા ખૂબ જ વ્યથા દોષ એમ જણાયું નિખિલરાયે એ પણ જોયું કે કોઈ કોઈ વખત વેનથી નહોતો એવાં પાંખ્યાં બિહારી જતાં હતાં ને મઠા મહેનતે એ આંગેલા કપાડી રાખવા પ્રયત્ન કરતો હતો. નિખિલરાયે એ જોયું ને જોયું નહોતું. ત્યાં તો ખૂબીમાંથી એક છેકરો બેસી વધને બેસી બેઠો. 'સાહેબ, ચીમન લેવે છે.'

નિખિલરાયને આ જાહેનાર છેકરાની રૂચિ સમજાઈ નહિ આગળે નહોતો સામજીય જ નહીં એમ વાણ રાખ્યું. અને બીજા ખૂબીમાં એક છેકરાને પછડ્યું: 'પરિવર્તનને એટલે શું. ત્યારે?' એ જવાબ આપે એ પહેલા બીજો છેકરો બેસી બેઠો: 'હા સાહેબ, કાંઈ છે હા.'

નિખિલરાયને હવે એ જ્ઞાન કપર લેવું પડ્યું ને ચીમનને બાંધવા પડ્યા હજી. એ બેસી થયે એટલે નિખિલરાયે સહેજ બેઠરામાંથી પૂછ્યું: 'કેમ કહે છે છેકરામાં?'

ચીમનને મૂંઝા રહેવાની ખૂબ ટેવ હતી. એ ચૂપ જ રહેતો. નિખિલરાયે એની સમજે બરાબર જોયું. એની આંખે સહેજ રતાસ કપર હતી. નિખિલરાયે એને પૂછ્યું: 'કેમ, બન્યો છે ક્યાં કે શું?'

'હા સાહેબ,' ખૂબ જ ગરીબ બનીને ચીમન જોડ્યો. 'કેમ? તારે વળી અત્યારે એવું શું કામ આવી પડ્યું હતું?'

બહોળા કુટુંબમાં કછરેલા નિખિલરાયને 'ખાલ ન આવી શક્યો કે ચીમનને પણ કમનસાદ કરવા પડી શકે?'

'સાહેબ, ગારી નાનો ભાઈ ખૂબ જ મારો છે.'

'તે તારી બા કે બાપુ હતો ને?'

'સાહેબ, મારા કાકાને તે એ વરસ પહેલાં મરી ગયા છે. અને મારી બાને મરી ગયે છે મઠીના થયા.'

જે નાનાં છેકરાને કછરેલી વિષવા માતા ન મરી જઈ શકે એવો નિષ્કામ યગશાસ્ત્રને લઈ ચોરોડ જ દોષ છે?

છેકરાની તબિયત પૂછવા કરતાં નિખિલરાયથી રેવાખાંધે બીજો જ પ્રશ્ન પૂછાઈ ગયો: 'તો પ્રજ્વલિત પત્રકમાં કેની સહી લાગે છે?'

'એ તો મારા એક પડોશીની લાડું છે.'

નિખિલરાયને આ પ્રશ્ન કપર જરાક ઓઠ મૂકી. એમને પ્રેમિસ પુરુષો સહી કરાવી લાવવાની શી જરૂર? એના હિતેય એના સિવાય કોણ? નિખિલરાયને યાદ આવ્યું કે અગ્રે મહિને ચીમન છ દિવસ સુધી પ્રેમિસ પુરુષો સહી નહોતો કરાવી લાવ્યો એ બહત વેળાં પાંચનીટરે વજીર પારિવડ બેસી રાખ્યો હતો. તે સહી નહિ કરવાની બેઠરામાં રાખનાર વાલી એ જ્ઞાન પડોશી જ હતો ને? કહ્યું વાંદ આવ્યું દોષ એમ નિખિલરાયે જોડ્યો:

'તો પછી એને મારો મુખીને કેમ નિશાળે આવ્યો છે?'

ચીમન જોડ્યો નહિ. એટલે એને ઘેર જઈ દોષ તે જ રહે છે એમ કહી નિખિલરાય પાછા પેલા પ્રેમિસની બીજી લીટી ફરી એક વાર જોડ્યો: 'ચક્રવર્તિવર્તેતે દુઃસ્થાનિ ચ સુસ્થાનિ ચ.'

રૂઝેને અગિયાર વાગ્યે નિખિલરાય પધારીમાં સુતા. રહેલો પોતાનો વર્ગ નજર સમક્ષ આવ્યો. એ સ્થાન નહોતું કુદરતી કપર જોતરીને ચીમન બીજા કપર મોડાડતો હતો. પૂરો થોડાંડી રહ્યા પછી નિખિલરાય નહોતો બેસી બેઠો: 'વાહ! વાહ!...'

ચક્રવર્તિવર્તેતે દુઃસ્થાનિ ચ સુસ્થાનિ ચ.

અને પોતે નહોતો વર્ગમાં કહેવા લાગ્યો: 'મારો પધારો ભાગ્ય-દેવેતે આ સ્થાન મરતાં સુધી બસતો નહિ. દુઃસ્થાન ખારી થવાનું ન થઈ જતા. અસ્પષ્ટ કથાધિકારમાં પણ દિમાલવની જેમ રિસર રહેતો. દુઃસ્થ અને સુથ પોતે નહોતો મોડાડતો વળતો છે. એ નહિ આવે તો જ દુઃસ્થ છે, આપરો તો જ દુઃસ્થ છે.'

પણ એટલામાં તો નિખિલરાય નહોતો વિચારતોદાંમાંથી નજીક. એક કુખમાં કૂલ કપર વોખવાર દિવસ પડ્યું દોષ એમ ચીમન પર ફેરેલા પહોડાં દુઃસ્થાનમાં હતા. બાળક રેડું સદન કરતો હતો. આવારે કહાય એ નજીક હતો. એવું રહેજ રતાસરી આંખે વાણે લીન વધન કોઈ ખાણ મઠામહેનતે સચેત રહેવા મથવું દોષ એમ નજરે આવ્યું. નિખિલરાયનું હૈયું રહેજ બીનું થયું. પણ બીજા જ શરૂ થયે એમને થયું: ચીમન શા માટે બહુવાનો મોડાડ રાખે છે? જાસિક પરિસ્થામાં અંજેઘમાં એના દસ માંડે હતા. નમિતમાં સોમગી પંદર ને બજોળમાં દસાં આવી રીતે એ કપર પછી શી રીતે જઈ શકે? એ પોતાની સમજ ખરાબ કરે છે; વ્યર્થ કહેવાં આર છે. પેલા અને સમયની આગ બજામાં ફોને એને પરતાય એના હતાં એને પટેલથી જ સમજાવે એ સારું છે એમ નિખિલરાયને લાગ્યું. પણ એની સાથેસાથે એક બીજો વજીર વિચાર આવ્યો.

— કે જ્યારે જ્યારે કંઈ નવું જ રાખવામાં આવે એ પહેલાં ચીમન થયો જ સમજ જાણ આવી શકે છે. એના કાંઠે એ કાજલ નિખિલરાયને યાદ આવ્યો. એક તો જ્યારે એમણે સહી કોઈ કરી. ખાંધો ત્યારે એણે થયો જ કંતોપકાર જ જાણ આવેલા. બીનું જ્યારે એમણે 'દંડાદરેક રપીય' નો ખ્યાલ આવ્યો ત્યારે જ tomorrow ને બસે next day પુરાય એ ચીમન જ હજી હતું. આમ વિચારેમાં ને વિચારેમાં ચીમનનું શાના લીધે શું જમડી રજી છે એ નહીં કરતાં કરતાં એ લાંબી થયા.

છેડી તારીએ લગભગ મધ્યાની ફી આવી ગઈ હતી. માત્ર બાકી રહ્યું હતો ચીમન. પાંચ દિવસ તો ચીમન નિશાળે આવ્યો ન હતો અને હાલની પૂરતી વખતે નિખિલરાયે ચીમન સામે જોયું. ચીમન આવે ખૂબ થોડાં કપડાંમાં હતો. એની સામે જોયું એ વખતે એનું હૈયું ફરી નજર દોષ એમ લાગ્યું. એનો અહેદા મળે પડતો જતો હતો. નિખિલરાયે કંઈ જોતી રાખવા નહિ એમણે કહ્યું: 'ચીમન જમરાઈ નહિ આવે તારી થાત હું સાહેબને ફરી, કહાય તને મારી આપશે.'

નિખિલરાયની આ કપકારટવિધી ચીમન વધુ મોતિયાવો બની ગયો.

એવો અવર નિખિલરાયને આશમનો હતો. એ આંશિમાં ગયા. એમનું હૈયું પણ સાહેબ પધારો જતાં જરા ધકકડું હતું એમણે થયો દલીલો મનમાં મોડાડી રાખી હતી. એ અંદર પ્રવેશવા. સાહેબ જતા હતા, કોણે એમને એક ખુદશી બતાવી. નિખિલરાય પોતાના બદન બોચાર બીજાને બેસા. ફરી વાર પછી સાહેબે નિખિલરાય સામે જોયું અને જોડ્યો: 'હાં, બેસો.'

નિખિલરાય જરા કંપતે રહેતો જોડ્યો: 'એ તો આપની પાસે વિદ્યાર્થીને કેસ રહે, રહેવા દેતો.'

'રાખો કેસ?'

'સાહેબ, એ વિદ્યાર્થી ખૂબ જ નીચ છે. પોતે વર્ગમાં મોડાડ જ છે. એટલે એમને ફી મરે છે. એને મારી આપવામાં આવે તો?'

સાહેબ દેડાં જોઈ સામે જોઈને હરવા.

નિખિલરાય મૂંઝા રહ્યા. થોડાંવાર પછી (ખુબી ૫૦ ૧૪૩૬)

બાંધે ગડદિટાં

હવે આપણે કતાર-રહિણુ, ગેટલેકે પાટે પાટે યુવાળ્ય અગાધાદની દિશામાં ફરવાને બદલે પૂર્વ-પશ્ચિમ જઈએ. પશ્ચિમમાં ફારમ, અને પૂર્વમાં કેપ. ફારમથી રસ્તો દેશવાડા સીડીને પૂર્વમાં કાંપમાં ભટે. એ જ રસ્તે નવરોજ શાહનું ઘર, પછી ફારમ, કારખાનું અને અખાસા ઘર પાસેની બીજી ફારમ. એની આ બાજુ અગાકે ઘર, સામે મધ્યની ફારમ. અખાસા ઘરથી આગળ ચાલતાં, અન્ના-સાહેબની બંગલો, (જે આજે મોતુદે છે) ને પછી અન્નારને બંગલો. ત્યાં ચાર રસ્તા મળે છે. એક રસ્તાની પાટાને સમાન્તર આવે છે તે, પછુ આપણે તેા તેને જવાની સીધા જ જઈએ. ત્યાં જ ચરનારુ. એવું કે અંધારી રાતે તેા ફારમી મળત નદિ કે એવળી બચ. આસ-પાસ મોટામોટા બંગ્લો વાંસની બંગલ જેવી ગીચ જાડી. આ ચાર રસ્તાના બોલેલા પર એકલા બીમા રહેતાં બારી ધડકે. એ પરમાર કરી ગયા કે રેસિડેન્ટના બંગલાનો બગીચો આવે, અને પછી એના લક્ષ્મીની છાવણી. રસ્તો સીધો જ મારગે જાય છે. જમણે વાણે રેસિડેન્ટના કાંપમાં આવે છે જે જઈ, એક ફારમ રહે: ડોહર રોષ. બચે, પરમલુ, અતિનંદ્ર, માયાણુ, સેવાબાવી, સિદ્ધાંતવાડી, અને શરીફ દિલ્લો એવો મણસ કારખાનાથી કાંપમાં બીજે ફારમ નવધો નથી. પછી આવે સાહેબાએની ફારમ રમવાની જગ્યા; બાજુમાં બેરુદર, વિરાજ, વિરતેલો વડ. એમાં ભૂત રહે! રાતે ને જાય એને મળે એમ કહેવાય. ફારમની રમગીરી પછુ રેખાય! અને પછી આવે પોરત બોલિય. ત્યાંથી જમણે રસ્તે કાંપની નિશાળ, આગળ બધે બન્ધર, રેવળ, પચાસ પોલિયો પર અને નિશાળની એમાં વાણુ.

કાંપમાં ચુનીભાઈ વજીલ જુદુ જમણી વજીલ દગા. વાડીલાલ મહેતા ત્યાં રહેતા. મંગેજ રેસિડેન્ટના દિવાન દગા, અને એમના દિવાનર થયા પછી દીવાનતરીકે માણેલાલ આગા, એ વલે મારા બાપુછના રેસ્ટ. રેસિડેન્ટના દીવાનની ત્યારે શી જમણવાડી! એની બગી અને એનો કાક-જસણાલ દલ મને વાદ છે. માણેલાલ કાકાના દીકરાએ સાથે તેા જાણખાણુ દીકરી રહેલી; પછુ ક્યાં ૧૯૦૦-૮, અને ક્યાં ૧૯૦૭-૮! માણસ વરે પછી એક રિપસ અમલાદમાં એક કેકાણે જમણાં અચાનક પંડારની વાતની જુદા. અને જમણા બોલાવનારે જમણીને બુના જોડારની રજાની વાતો રહેવા માંડી. ત્યારે જબર પડી કે, પોતે વાડીલાલ કાકાના પુત્ર. રમણીલાલ પરીજ દગા.

ચુનીલાલ વજીલના બે ડોકાર કાંપની નિશાળમાં બહુ: રવેર અને બીજી. જોકાર રસ્તાન પાસે રહેતા બીજા એક મારા પિતાના રોલત જમણવાણુ થાપના બે ડોકાર પછુ બહુ: બારડારે ને વામન. પછુ મને એટલે ફર નિશાળે મારો. શી રીતે? મારા પિતા કઈ એકા જ કોઈએ જમણાદીને લઈ જાય અને માણી તેા જાણજ રેખ! પછુ જા એક વાળ જમણી. મારારે કાંઈ નિખમિન ડોકારની માફક, દીશલાલ મારતર રૂમમાંથી કાંપમાં જતા. અમલાદાદી

મનો ફારમ આવવાની તૈયારી થાય કે દીશ-લાલ મારતરનો મિત્રલ પડે! જાણે રજોડો. માંધે રોડી. મજામાં એક છેડો આવજ ને બીજો પાણજ એ રીતે વોડાએડો બેજ, નકર નેડા અને દાંધળા મારવાની કાપડી એવા. એક જ ચારે વજીરથી આવવા દીશલાલ સ-વારના જાય અને સાંજે પાણ વલે. એમને દુરથી આવતા એઈને ફારમે પછુ મનમાં જુદ જાય કે આ નિશાળના મહેતાલ છે.

રસોડાની બારીમાંથી જા દોશ જે માન-રતરને જુએ અને દીકરાને બજાવવાના મનડુના રહે. રસોડાને કમરે બેશોને એકડો-બમરો પૂરતાં બામે શીખનેલા. એક નાની પાટી, ચાકનો બડિયા ને બરડો કિતો. એકો સરખમ પછુ મ-આતી રાખેલો. પછુ બે આંડે પહેલિયા વિદ્યાળી મારે બાને દરે રેખની મિતા થયા રતી.

સંકર મદારાજને પછીને બાંધે એક બે મારા દિવસ એવડાની મુકયા દગા. તે દિવસે સવારે બદારને દરવાજે કપારથી દીશલાલની રાદ જેવી લાંબી રહેલી બામે મારતર રેખાનાં જુદુ, 'મારતર સાહેબ' નવા મદારાજની કરશે? આ મારા બાપુને નિશાળે મુક્યો છે, અને—અને એમને તેા વખત....

કાવમણી એમા રહેતા દીશલાલે શાંતિથી આટનું સાંખજી બાખી વાત સામજવા તૈયારી જતાવી. બામે એમને પકમાં બોલાવી બેસાડયા, મને બોલાવી મંગાવ્યો, મારા બજારને પતિદાસ કર્મી, અને સાહે પાણ વિમતો નમી કરવાનું રૂમથી દીશલાલ મયા.

બાતો મારી ખૂબ જ ખુશ થઈ મળેને સાંખની રાદ જેવી બેડી. બધોરે કાલાકાકાને કહેવડાવ્યું કે સાંજે પેર જતાં આવી જાય. કાલા-કાકાએ ચિટ્ટી લખી 'મામણુ કે' 'શું કંઈ અનિવા બગિયાં છે?' પછુ તે દિવસે મારું ગાન અનિવામાં નદોડું. એણે કાપ ખુંલવ્યું કે બાપુને નિશાળે બેસાડવાનો છે ને સાહે દીશલાલ આવવાના છે એવડે કાલાકાકાએ બીજી ચિટ્ટી લખી પોતાને પર પરિણામે સાંજે પાંચ વાણે તેા જુદ માણ. એ-મનાં વડુ અને પોતે આવી જડયા.

દેવેશ્વરનાલકોડે મેંતો અનિવામાં માર્યા. પછુ આજે તે જમણું મેં વચાનું: દગે તેા મીડો બાબા આગાં બીએ. (મને) એઈ' એવાળ: આમ આગ: ત્યારે મં બજવાનો, કેમ?

ત્યાતો કાલાકાકાનાં માણ વચડે બોલવા:

ફરમોડાની બારી-માંથી જા દોશ એ મારતરને જુએ અને દીકરાને બજાવવા-ના મનડુના રહે

‘અરે હા હા ! ચાલ, ગમત ના કર. આવ મારા બાઈલા, આમ આવ. એ તો પણ બહુવાનો, વાતિરદાર વધાનો અને નામ કાઢવાનો.’ અને ગમે જોળે લેતાં હેત કહી બોલ્યાં : ‘તારા બાપ કરતાં તો વધારે બહુજી ન, હું જોડાઉં’

‘સાગેનલાલ, આ સાચો ભગાનો જુદો આવવાનો. એ આવજો એ ચોપડી ફાંટી, અને તમે એ વધારે વાંચેલી, પણ આ તો હવે બધા વિના નહિ માલિ.’ કાઠકાઠા બોલ્યા.

‘હવે શ્રીમત ! હું તો ઇંધ બોલ્યું દીકરાને નિરાણે મૂકવા બેઠા છીએ તે...’ મોઝ બોલ્યાં.

‘એ તો, મોઝ, તમે ને આ તમારા દીકરા, એ લોકો લખી. હું ઇંધ બહુ સમજું નહિ, બહુ તો સાકું, અમે તો બળી પરવાયા.’

એટલામાં દીકરાલાલ આવ્યા. બધાએ એમને ખૂબ માનબેર બિસાડયા. બધી વાતની ચર્ચા થઈ અને બીજા દિવસે પોતે ન મને સાથે લઈ નવ નામ દાખલ કરાવી દેશે એમ નહી કહ્યું.

નિરાણ ! બાધરજી વિના નિરાણે ન જઈ, અને આજો દિવસ બાધરજી નિરાણના બેસે તો ન હું બેસું ! બાધરજી રોજ સવારે મૂકવા આવે ને સાંજે તેડવા આવે : વહેલાં થેર નવાનું હોય તો જાની ચિટ્ટી લેઈએ. શરૂઆતના તો ખૂબ રહેસા; અને નિરાણમાં મારે પણ પડેલા, બારેકર થોધ, ઝવેર અને મૂળવંદ વગીસ જણુ નજી મળીને મને સગબતે અને હું વર્ષોમાં બેસું. દીકરાલાલ મારેતર વળી વચ્ચે વચ્ચે પડાવે, એમ નિરાણની શરૂઆત થઈ.

નિરાણનું મહાન નાનું, પાસે પાણીની પરબની, ને આમળ નાનું જોગાન હજી છે. કાળે પડછે નરાક ન દૂર કમાડી જાય, પણ બહુ-તર ફરમાન જાય તો ભેળો ન નહોતો ! પિનિક, પર્થેન, આડ નીચે વર્ગી, રમતગમત વગેરેની જગ્યાગિતા શિક્ષણમાં ત્યારે સગબત નહોતી. ૧૯૦૫-૧૧ના એ ભગાનામાં ચિત્તુભાઈ ને મોન્ટેસોરી નાન્યાં તો હશે, પણ કાઠને કોવી વાતોની ખબર નહોતી.

ધોળિયા મહેતાજી બારે વીખી ભક્તિ. એ મોઝા મારેતર. સફેદ ફેટો, સફેદ અંગરૂઢ, સફેદ પિંડોઠી, અને ચામડી મારી. ખુરશી પર પગ મઢાવી કેડ અને ધૂંલની આસપાસ પિંડોઠી વીંટાળે બેસે. પોતાનો પાણીનો લોટો-પવાહું ટેબલ પર ન એક બાજુ રાખે ને પારે પારે એકાંથી પાણી પીએ, અને એમની બીજી બાજુ રહેલી નેતરની સોટી. આંક-પસાજાગા હોસિવાર, અને લેખાં તો મોટા. એને એ ન આવડે તે મૂંઝા દ્રવ્યો. દિવસ ભરતાં ન નેતર અજડયા

આવા અવતારે અમારો વરધોડો વર્ષે વર્ષે ફેરવનામાં આવતો

માંડે. અગિયારથી પાંચ તો માંડમાંક વાગે, એટલે એમનો ધાક.

બસાથે ચાક નથી; પણ આંક ન નહિ આવડવા હોય, તે એક દિવસ, મારો પાંચમે પડેલા મંગળ કાંતો વકરાયો, વા દસમે ધનતા શુક સાથે બેઠેલા રાત્રિ સાથે અફાધા ! આંકે ન આવડ્યા કે ન આવડ્યા પસામાં. બસ. આજ સુધી વોંક વળી અંકુશ તો પકડ્યા ન હતા; પણ આને તો હાંક થઈ. ઝવેર, એક પીંડો અને હું, તજ બહુને સળ નહી થઈ. મળામાં પાડી, કપાળે શાહીને ચાંકેલા ને હાથ મળ્યા પછળ બાંધી એની બજોલમાં પાડી બસાવેલી. રડવાનું તો ચાલુ. સારમ તો એની લાંબી, પણ શું થાય ? આવ અવતારે અમારો વરધોડો વર્ષે વર્ષે ફેરવનામાં આવ્યો. અને સાથે, સરકસ-મારેતર નેવા વડા મહેતાજી સોટી લઇને ચાલે, વર્ષે વર્ષે બાણે આપે ‘લેસન નહિ કરે નેની આ નહો થશે.’ આ કપરાંત સોટીની માર તે જુદો; કાન બેચાય તે નકામાં; ધાતપબળા પડે તે વધારામાં.

અમારી આ મેથત નીકળેલી લગબજ સાંજે; અને અમારી લગ-લગ મુરત નેની દાલતમાં હાથ ઠોડાતા હતા ત્યાં ન બસાવર બાધર આવી પહોંચે. એણે આખો ફરેડો પરબનીના પાણી પાનોર બાકાખં પાસે સાંભળ્યો. સાંભળ્યો એમ ન એ ધુમપસલા વિતાવી માફક વર્ષોમાં પરચો. ગમે લઈ લીધો અને ધૂળિયા મહેતાજીની પૂજ કાદરા માંડી. એટલામાં તાના મારેતરે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. દીકરાલાલ પણ આવ્યા, અને પછી તો બીજા વગેના ડોઝામાં માનું ટોણું લીકીક થઈ ગયું. ધૂળિયા મારેતરે બાધરને બંદાર નવા બેચાર વાર કહ્યું. મેલા, ફરેલા, કહેતા ‘ધુનીફાર’માં ફરતા રહેતા પડા-વાજાને જોતાંબો; પણ ટેબલ પર પડેલી વડા મહેતાજીની સોટી લઇને કાચાનાનો કળીમેન બાધરજી ને વાપડી બેઠા હતા તે એકે કોળની કેન ન હતી કે એની પાસે સરખું કોઠા ફરે.

એણે ધૂળિયા મારેતરને તો પરી સંભળાવી. ફરીથી કાઠ પણ ઠોડાને વાજ પણ વોંક કર્યો છે તો એ ન નેતરની એની ખાલ લતારી નાખવાનું કહી દીધું. બાધર ન તો હાથકપાડ્યો, તેમ એકે અગસાઈ પણ ન ઉચ્ચાથે, પણ કહેતાનું બહુ (અનુ. પ. ૧૩૬ ૬૫૪)

ધોળિયા મહેતાજી

ધો

માલી બંદર માંડવી

જા ગોટ જેવું ખિલખિલાટ કરતું ફરપંખીએનું ટાણું અને ગુસ્ત્ર વેણું, કંઈરંગી હરિયા અને તેમાં તરતાં જતાં હંસ જેવાં વડાણાં, બારતી અને જોટ, આપાદી બીજ અને લીંગિબર્યા માનવ હોમાં કચ્છના અગ્રણી બંદર માંડવીના નીતરતા છવનકાબનાં આ રસળતાં અંગે. જોમાં ને રાત્રે છે તેને માંડવીછાપ બંદરનીના અભુગમાને ખ્યાલ આવતે નથી.

માંડવીવાસીએને ને રોશ્નિથી ધરમાળ જેવું બની ગયું છે તેને બેઠક કરવાની માંડવીમાં ફાછને પરાધ નથી તે આ અંગેમાં મુસાફરને કાબજાસ થાય છે. માંડવીની રૈતાળ હરિયાકિનારે કુદરતની છવંત દિપતા છે અગ્રહારા મારની અખરખ ગિમિત ત્યાંની રૈતામાં બેઠી રાવળગતીનું સુંદર બેળલી ફૂલ આ કાબજા પ્રતીક સરખું છે. એનું આકાશ પાત કરતાં ફરી છવ ધરાય જ નહિ.

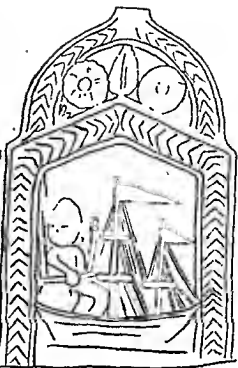
માંડવીની તવારીખ જોટલે રતાકર આરખી સમુદ્રની કલાખી. સાગરશૂરા પારવા અને જગાનાબદ્નું અખાડખ નવાબવદ્દે એની આલામત છે અહીંના હરિયાજેડું એકલેક આરવાના છવન પાછળ સમુદ્રગંધનની રોમાંચક કથા દરો. એની કહલીમીટી નોધ આજે તો હરિયાલાલના હરિયાવ દિલમાં ગરક થતી નય છે. એ સાદસરખી હરિયાસારંગીની જોડાએથી ખાંભીએ, નાગાવરોપ રાખવાનાં અડપેલાં જેની સાગી હરિયાલાલને નથી ગમતી; જોટલે સમુદ્ર પોતાના ગેટમાંથી મૂળ ફૂંકાઈ જોગને ફાડી દે છે. દડાએથી અલી ખાંભીએ ખોદાણમાં નીકળી દાઘ આવી ત્યારે છાતી ગળગળ લીછતી દતી.

રુઝગાવતીને તીરે માંડવીનું બંદર અને બલર રવાથી નથી રહ્યાં. બંદરની નલકમાં જોગેર ગાગ ફરતું રહ્યું છે. જેને જન પ્રવેશમાં ઉલ્લેખ છે તે રિયાણપતન ક્યારનું જે ફીટીને રાયપુર થયું. રાયપુરમાંથી માંડવી બન્યું ત્યારે, ઈ. ૧૫૮૦ સમય, ટોપણે તેને ખીલવું. રા' જોટજના વારામાં માંડવીનું વડાણવદ્દે થયી તેની રાત્રે દવં. ઇ. ૧૮૦૦માં માંડવીમાં બેધાએડું એક વડાણ બિરાનિયાની સર પેટી મલખાર પહેાંચ્યું દવં. વડાણે બાંધવાની કથામાં માંડવીના વાદા આજે પણ એવા જ પાવરવા રહ્યા છે. રા' જાણપતે માંડવીમાં જ્યારે હરિયાગહેલ બંધાવ્યો ત્યારે હરિયા તેના પગ પખાળે. હારમારાંની આંદીપૂટી પણ માંડવીના વેપારને અટકાવી રાખી નહિ.

માંડવી-કંદારે હરિયાસારંગીની ખાંભીએ (ફોટા નાગસિંહજી)

લેખક
રામસિંહજી
રોહડ

માંડવીના
હરિયા કિનારાના
જોદાણમાંથી
થયી આવેલી
હરિયાજેડુંઆની
આવી ખાંભીએ
કપર વડાણના
વિવિધ અગ્રહાર
કોતરેલા છે, તે
વિશિષ્ટ ગણાય.

કાણના વૈભવ માટીગીરા કચ્છના અખાતમાં મલખીને ધોધો કરતાં માંડવીમાં આશરે લેતા આવ્યા છે. મલખાર અને મુંબાઈ, હરાની અખાત, રાતા સમુદ્ર અને આરણસાગરમાં, ગોત્રાંગિક જગખાર અને પ્રેટમાં માંડવીનું વડાણવદ્દે રોષખરે રહ્યું છે. માંડવીમાંથી જમીનમાં પેટા કપર એ ગાલ મારવાડ લખી જતો અને પાણી તથા બનારસ સુધી માંડવીનો વેપાર ચાલેલો. હમારની લાકડાં, નાળિયેર, ખંદર, અલસ, દાખીદાંત અને મેવા-મસાલાની આવાત-નિસામાં માંડવી માતળરબન્યું છે સમુદ્રની ત્યાં રોંગો લીડતી રહી છે. પછી તો રહીગરે માંડવીના હરિયામાં આરવી થયે ને ઈ. ૧૮૨૫થી નિયમિત રહીખરસિંસ માંડવી બંદરે ચાલુ થય.

હરિયાનો વિરોધ લાખ લેવા માનવબુદ્ધિએ ઈ. ૧૮૭૧માં માંડવીના હરિયામાં એક વોટરની આડ લીધી કરીને સમુદ્ર કપર કાઢી કરવા પ્રયાન કર્યો. હરિયા ત્યારે રોષે બરાધ વિરોધ પાછો ખરચ્યો. તો પણ એજોટજોટ માંડવીની નાળ ખુશી છે, આ નાળ બહુ અપરી બને તો પાસેનું મોટલા માંડવીના વડાણવદ્દે સદરો હઈ સમારવા તેવાર છે. પ્રકૃતિ સાથે ફરવામાં માનવીને નાનગ નથી. આજની નવી યોજના પ્રમાણે તો દવે કંડલાતા કીચકર્યા હરિયાઈ માગલામાંથી કચ્છી આપાદીનું કમળ વિકસરો. તે કલાય યંત્રયુગના કાદાદાંતાજા ચક્રમાં અટકાવ પણ રહે. જ્યારે કચ્છની બગીચી જડાબલતને તો માંડવી સંપરો.

ખારનો વડાણે ચરે છે, ખારવણ વાણ વળી દવાડા કાઢે છે. ખાણ રૂબે અને લમ્બે સાંછસજી હરિયાને તે અચે છે. પૂંટખુબર પાણીમાં લીધી રતી પોતાના બંદાલમને છવનનો ડોગદર્પણ સંદેરો મેરે છે ને વિરવનું વસતું દુઃખ વિકરે છે. રંચ અને રસની છવન બરની આ રીતે આ સાદસમવા માતળર છવેને રાડા રાજે છે. હરિયા ખેડી ખારવે આણેલી સમુદ્રિ અપાદી બીજના પાલક્યદ્દે જેમ રવાબાવિક ખોષે છે ત્યારે માંડવીની કપલરની હરિવાલાલને માનવ આપવા નીકળે છે. થેરો સામર તેમના પગ મૂગેનો દુગર્થતા અનુભવે છે અને કચ્છની હરિયાવદ્દેનું મુખ માંડવી કુદરતના અખુર સોદર્ય સમું તે હિતને રીપી રહે છે.

યોગાસનોની વ્યાયામ પદ્ધતિ એ એક નવો પદ્ધતિ દુનિયામાં છે કે જે શરીર, મન અને જ્ઞાનતંતુઓ ત્રણેને એકીસાથે સ્વસ્થ રાખતી હોય

આ

સમો માટે અનેક પ્રકારના દવા કરવામાં આવ્યા છે. એક વિદ્વાને કહ્યું છે, 'આપણી બધી રાજીઓને સંવાદી વિકાસ થોડા વિના સાધ્યો અશક્ય છે. આપણને થઈ શકે પણ નતવની નિરાશા કે નિષ્ફળતાનું કારણ યોગના અભાવમાં રહેલ છે. શરીરના કે માનસના માણસ માટે, શારીરિક ક્રમ કરનાર બોદ્ધ કે ગંદકી તેમજ આત્મિક ક્રમ કરનાર લેખક શોધક માટે ગુદરતી કે સંસ્કારી, કદેએ માટે યોગના વિવિધ રાજીઓ કેન્દ્રમ્ કરી એમાંથી પૂરેપૂરો લાભ હાવવા સાર થોડાસનો ન પરમ સાધન છે.' એક બીજા વિદ્વાને વળી કહ્યું છે, 'આ યુગને માણસ આહાર વિચારમાં કેટલું પણ નતવે સંયમ માગતો નથી. એની રેશનવાન નળ્યાઈએ સામે એનું રક્ષણ કરવાની તાકાત અત્યારે કોનામાં નથી. એથી કોણે યોગાસને નેવી કાઢી પદ્ધતિના આશય લઈ, રાજીઓને રક્ષી, યોગના આંતરિક સાન્નિદે સાચવવી નેહએ, કારણ 'Those who keep the peace of their inner self in the midst of the tumult of the city are immune from nervous and organic' એટલે કે એ આત્મિકતા ધોધમાંથી શરીરમાં યોગના રેકેમરવાર સાચવી શકે છે તેઓ જ્ઞાનતંતુઓ અને બીજા વ્યવસ્થા રોગમાંથી બચી શકે છે.'

એક દાકર સાહેબે લખ્યું છે, 'યોગાસનો મનુષ્યશરીરને પૂર્ણ વિકાસ સાધે છે અને શરીરમાંથી કચેરી, રોગ તથા રોગોને દૂર કરી એને આયોગિક રાજીઓને ઓલવા સમર્થ બનાવે છે. એ, સાધકને કોણે આપણે આરોગ્ય આપે છે કે જતા નહું આરોગ્ય દુનિયાની બીજા કોઈ પણ વ્યાયામ પદ્ધતિ નથી આપતી અને આની, કોઈ પણ બુદ્ધિશાળી માણસને ખાતરી થાય અતી નકર અને વેદાનિક સાબિતીઓ છે.' આજીવન યોગને અભ્યાસ કરનાર એક આસનજનક જણે છે 'યોગાસનોથી શરીર-મનની સમતો (Physico-chemical balance) સ્થાપાય છે. જીવન-ત આરોગ્ય (Dynamic health) માટે આ પદ્ધતિ સર્વક્રમે છે. જીવન જેવી શરીર (the body organism) બનાવી આપવા આના નેવી બીજા કોઈ પદ્ધતિ હજી રોગાણ નથી, પરમાત્મામાં વ્યાપ્ત રહેનાર ગુહ્યજ્ઞોમાં માટે આના કરતાં ચરિયાની કોઈ વ્યાયામ પદ્ધતિ નથી.'

એક ભાઈએ લખ્યું છે, 'After 40 men put on weight in the front, and women at the back: ચાળીસ વરસની વયર પછી પુરુષોને આગળે લાગવું (પેટની દૃઢ વચેરી) અને સ્ત્રીઓને પાછળે (મેદની) ભારે બની જાય છે. એટલે એમાં હકીકત નળણું પડે છે અને પછી મધ્યપ્રમેદ તથા બીજા બેદારથી રોગો આણસે છે. કબજે લઈ લે છે. એ વજન યાવે કબજે લેવાયા પછી તેમાંથી પ્રચંડ સુરક્ષે છે. એટલે યોગાસનોની મૂળથી ન દેવ રાખી રોગોને શરીરમાં કબજે લેતાં અટકાવવા એ ન સાચી માર્ગ છે.' જલ્દી એક ભાઈએ કહ્યું છે: 'માસનો શરીરને સુડોળ, સ્વચ્છ, મનુષ્યને નેવીશી બનાવે છે, તથા માણસનું તેજસ (nerve-energy) નેવીશીને પ્રતિભા અને નક્રિય આપે છે.'

૧૨૬ (એપ્રિલ ૧૯૫૦)

દાનુભાઈ શુક્લ

આ લેખના લેખક શ્રી દાનુભાઈ શુક્લ અગાધાવાદની એક આગ્રહપદ્ધતિ માધ્યમિક રાજીઓના આચાર્ય હોવા ક્ષણે યોગાસનોના વ્યાયામના વર્ણના અત્યંત અનુભવી છે, અને એ વ્યાયામ પદ્ધતિની વેદાનિક તથા વૈજ્ઞાનિક બંને બાજુઓના અભ્યાસી છે. આલે દિવાલ રેડિયોના આગાધાર રેડિયોથી તેમણે કરેલી તેની રચનાત્મક શૈલી કોઈથી વિચાર અને સરળ હતી કે કોઈના સમવર્તી એ વિષય 'કુમાર'માં હકેકટકે આપવાની આમણી યોગનાને એ ખૂબ કરી એમ લાગ્યું: - તેથી આ અંકથી (આલે દિવાલ રેડિયોના સોળામ્થી) અને તે સાર કરીએ છીએ.

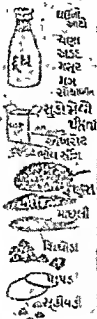
આ બધા દાવ્ય સાચા છે અથવા નહીં છે કે શરીરને સંતુલિત રાખવા માટે આપણે જે વેદમાં નાખીએ છીએ તે બેરોબર પચતું નેહએ. તેમાંથી બેનું પોષણવત્તર પાછી આશંક શરીરના બધા મધ્યે મળતું નેહએ અને ન પચેલા તથા નકામા પદાર્થોનું બેરોબર વિસ્તરણ થતું નેહએ. જે આંતરિક ગતિવિધિ આ બધાં કામ કરે છે તે ને સારી ઢાલમાં હોવા તે ન તેમ કહી શકે. માટે, જે કસરત આ આંતરિક ગતિવિધિને સંતુલિત અને મનુષ્ય રાજી તે કસરત સારમાં સારી રાખાય.

કો કૃત લાગી આપણી અનન્યમાં એક છેડેથી યોગાસ કાજલ થાય અને બીજે છેડે તેને કચેરી નીકળે, ત્યાં સુધીમાં એ યોગાસ ક્ષણ અનેક સરકારો પડે છે. યોગાસ વ્યાયામ, યેટમાં જાય અને મેને રસ થઈ યોગીમાં મળે તે માટે એમાં મેની કાલિયની ક્રીડામાં માંથી, યેટમાંથી gastric મંથી મેમાંથી, સિવર અને યોગાસ માંથી રસો મળવા નેહએ તથા રૂઢ કોઈના બાના આતરકાંડ બંધન ચલન બરાબર થતું નેહએ પ્રયોગ કરીને સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે કે આસનો આ બધા અનુભવોને કાંદકા સરમ સ્થિતિમાં રાજી છે અને મેદ તથા શિયલ અનુભવોને સ્થિતિમાં રાજી છે.

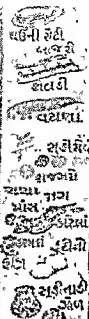
શરીરના કોઈ કોઈ કાને દબંત રાખવા તેને પોષણ મળતું નેહએ; અને એ કામ કરે છે હૃદય તથા શિશિયો, નાક માટે લેવાતો આશ્વિનન ને પૂરતા પ્રમાણમાં લેવાય તે ન રહિર શુદ્ધ અને લાગણીવાળું રહે. એ પણ સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે કે હૃદય, ફેફસાં તથા રક્તિયાદિનીઓને યોગ્ય કસરત અને આરોગ આપતી તેમને કિલમ સ્થિતિમાં રાખવા આસન સિધ્ધાવની કામ કરવા જે ન લઈ. આપણે જે પાછી અથવા પ્રવાહી લઈએ તે શરીરના કપડામાં આવી જાય છે. પણ કામ કરતા શરીરમાંથી પૂર્ણ એસિડ અને પુરિયા નામનાં આશય તરવા દરખા થાય છે. એમને બહાર કાઢવાનું કામ કિડની કરે છે. આસનોને અને આસનોની અંદા ને તેના સમાવેશ કર્યું છે. હૃદયોત્તમ અને નીચી આપણું કિડની વચેરી અથવાને સારમાં સારી સ્થિતિમાં રાજી છે.

જ્ઞાનતંતુઓ મુદામુદા અનુભવોનું કામ કરવાને એ અને તેમાં સંપ્રદાતા લાવે છે. એ તેના ગાંઠક લાય ને તેને ચેલન અને પોષણ

શરીરની માંસપેશીઓ અને સંવૃદ્ધિ માટે પ્રોટીનયુક્ત પદાર્થો જોઈએ

લોહી વધારવા લોહ આપનારા ખોરાક વધારો

હૃડકો અને દાંત માટે કેલ્શિયમ (ચૂનોખાર) આપના પદાર્થો

આટલું ધ્યાનમાં રાખજો

જ્યાં પાણીમાં શુદ્ધ પાણી નથી તો શુદ્ધ પાણી પાણી ઉપયોગમાં લેવું.

દૂધને ઉકાળીને પીવું.

આપને આજ કમીને ઓળખો.

અભણ ભાઈ કમી, ધરતીની પૃથ્વીમાં પાણી આપના પદાર્થો વધારે વધારવું.

શારીરિક શિક્ષણ અભિવૃદ્ધિના પ્રવર્ધનમાના આદાર નિયમક બોધવિદ્યો પેટાના આ ચાર ચિત્રોમાં આપણા કયા કયા ખોરાક શરીરના આ જોડા બાંધવામાં કયોયોગી છે તે દર્શાવ્યું છે તેમજ ખોરાક તૈયાર કરવા નિયે કયોયોગી સૂચનાઓ આપી છે. (આલેખન : ગુજરાત કલ્પાસપ ચિત્રશાળા)

માસમાતિના

તહેવારો

[૧૭] <http://www.mahatma.org.in> ગુજરાતી સાહિત્ય સંસ્થા, ગાંધીધામ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭

બોધિજયંતી

દેશાખી પૂનમ

જનસ્થલાણુ માટે ફેલી આ બીજણુ તપશ્ચર્યાને બંધ પુરુષાધિ-
પૂર્વક મેળવેલા અપૂર્વ મોક્ષમાનને લીધે વિષ્ણુને અવતાર મનાતા
સિદ્ધાધિ મોતમ છુદ્ધને જન્મ દિમાલકવની તલેટીમાં ક્ષિપ્રવરુદ્ધ
નામની નવરીમાં શાલ શુદ્ધોદનને ત્યાં થએલો. મેઘસોમે કુમારને
બલિય આજુએ કે માં તે આ શાલપુત્ર અકર્તી શાલ થશે. માં તે
ધર્મેસરેવાપક થશે. જે તેને વેશાય વસ્ત્ર થશે તે તે બીએ મારે
લેશે. આથી, જે વડે વેશાય કપડા થશે એવાં થકપણ. રોજ અને
મરણુ પોતાના શાલપુત્ર સિદ્ધાર્થની નાનરેનપડે એવી વ્યવસ્થા ફરીને
શાલમે પુત્રને મુખચેનના જ પાતાવરણમાં ઉછેરના માંખાં. પજુ
સિદ્ધાર્થનાં લગ્ન થયા બાદ ઓચિંતાં બ્યાધિ, નશ અને મૃત્યુ તેવા
મેવામાં અવતરે તેને બારે આઘત થયા. દુનિયાનાં આ બધાં દુઃખો
મઘડવાને ઠીક કપાય દોભો જ એટલે અને તે મારે શોધી કાઢે
જ છુટકો, એવો દર નિર્ધાર કરી તે શાલ્ય તથા સીપુત્રને ત્યાં
કરી ચાલી નીકળ્યા. સંઘાસ પારણ કરી, અનેક શુદ્ધ પાકો ફરી
જ્ઞાન મેળવું. પજુ તેથી સંતોષ થયા નહિ, ઉપરે બીજા નિર્ધાર
કરી પીપલાના ઝાડ નીચે બેઠા અને જરૂરિયાત લગી ઇંધણ આપા
વગર આતરોપિ અને ચિત્તન દ્વારા પરંભોષ મેળવવા પ્રયાસ કર્યો
આખરે દુનિયાનું દુઃખ મઘડવાનું જ્ઞાન-જ્ઞેને લોક લોકે મોષિ કહે
ઉ-તે તેમને પ્રાપ્ત થયું. અને સિદ્ધાર્થ 'બુદ્ધ' થયા.

જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં તેમણે તેના ઉપરેશ શરૂ કર્યો. સૌ પ્રથમ
કારી પાકો સારનાથના મંદિરમાં તેમણે તેના ઉપરેશ આપવાનું.
સાચાત કરી. ડભરો થોડો તેમને. ઉપરેશ સાંભળ્યા બેમાં થતા
જેમને તે ઉપરેશ મમતો તેઓ લોક કિમુ થતા ને જુલ બજવાને
શરણે લતા. આપા કિમુખોના સંધને રહેતા માટે અંતરેમં અને
વિદારો બાધી આપ્યા. આગ પર્વતકું પ્રવર્તન શરૂ થયું.

તેમના ઉપરેશનો સાર એવો કે કુદરતારૂપી આવેનું દુઃખ
બલે યાજી ને સાચવ એવું હોય. પજુ તે બારે તે નથી ન. યકપણ,
બ્યાધિ, મરણુ આદિ વરુદ્ધોનું વરણ વિવેકથી સમજ લાયકો તે
તેનું દુઃખ મોટું પડે છે. મોટામાં મોટું દુઃખ તે આવણે અને જ,
આપણી કદી ને બીજે એવી વખુણાથી ઘેરું કરીએ બીએ. એ વખુણા
જ આવણા આપા ઈંબને કડવું હેર કરી નાખે છે. એ વખુણા જે
ઠોડી કડવે તે તરત આવણા દુઃખને અંત આવે. વખુણાથી શદિત
છબને કોરેજ જ નિર્વાણ. કસણ.

તે વખતના કર્મકાંડ ને ચલવાન સાથે પજુ જુલ બજવાને બારે
નિરોધ કસણો. વસમાં પચાપદ કરે મોક્ષ મળી નથી. બીબાના
બલિદાનેથી આવણને પુણ્ય નથી મળવું; પજુ થેતે પુણ્યકર્મ ક-
રીએ, પાપકર્મ ઈડી કડવે, નાસનાનો ત્યાગ કરીએ, કોરેજે કરવાનું
જ છે એમ તેમણે શીખવું. તેમણે યાવણા ફરીને એ પજુ જુલવું
કે જે નાણાથી વેર થયે છે. રામા કરવાથી, મેમથી ન જ રાયે છે.
૮૦ વર્ષની ઉમર મુખી તેઓ ઉપરેશ દેતા દેશભરમાં ફર્યા અને
આખરે કુશીનારા-કુશીનગર-નામના ગામમાં નિર્વાણ પામ્યા
ધોમેધીમે તેમને ઉપરેશ માત્ર કારતમરમાં ન નહિ પજુ આ

આ

જ આસન પર મારે ફરી મુશ્કેલી બધો, આશ
શરીરનાં ચામડી, માંસ અને હાડકાંની માટી વડે
બધો, પજુ અનેક ધુએમાં મળવું મુશ્કેલ એવું મોક્ષદાથી જ્ઞાન ન
મયે ત્યાં મુખી આ આસન પરથી આ કાયા ખસવાની નથી. જેની
બીજાપ્રતિજ્ઞા લઈ એક જુવાન શાલનીએ પીપલાના એક ઝાડ નીચે
આસન લગાવ્યું. બનચક્રમાંથી ફરી જવાના રસ્તાની તેણે જોઈ
કરવા માંડી. મજનમાં વિચારો ભરીની વેદે મજમગવા લાગ્યા. એના
માર્ગથી એને ચૂત કરવા અનેક પ્રલોભનો, સંકરો અને મોઢ તેમની
આમળ આંખો. મનુષ્યભવિનો શરૂ અને કુટિલ તડંગો આઘ જુલ
ને 'માર', એણે પોતાની ચતુરંગ સેના સાથે આ દરપ્રતિજ્ઞ માનવી
પર કુબલો કર્યો. તેણે બીક, મળવા, લાલચ બધું જતાવા મેળું.
વૃત્તિઓનું મઢાધુલ ભર્યું. પજુ ઉપરે, વેશાખી પૂનમની રાત્રે એ
'માર'નો પરાશવ થયો. એ જુવાનને જે મોઢવું ઢવું તે 'મોક્ષદાથી
જ્ઞાન' લાવ્યું. જે 'મારનિત' થયો. એ જુવાન તે ક્ષિપ્રવરુદ્ધને શાલની
સાકયસિદ્ધ મોતમ છુદ્ધ. આ દિવસે તેમને માનવ-કલારનું અમર
જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલું; બોધિ પ્રાપ્ત થયેલી. આથી આ દિવસ બોધિ-
જયંતીના તહેવાર તરીકે ઊજવાય છે.

પીપલાના વૃક્ષ નીચે તપશ્ચર્યા કરતા બજવાને છુદ્ધને મુલતાએ ફીરપ્રદાન કરાયાની કથા જાણી છે. વિષ્ણુવત કલાતુક શ્રી નંદકાંત ભટ્ટને
જુલજનનાં આદિભેલાં ઇ ચિત્રોના, 'શાકરૂપ આંદ્ર ઇન્દિયા' થેનો જાદાર પાકેલાં સંપુરમાંથી સાચાર ઉપરનું ચિત્ર અહીં ઉતાર્યું છે.

દેશની સીમાઓ બોળીને કોસિયાબરમાં ફેલાવા લાગ્યા. સપ્તાર અરોરે બોજ ધર્મ રવીદાસી દેશદેશાંતરમાં બોજ ધર્મેપ્રદેશકને મોકલ્યા. પરિણામે આને ચીન, તાપાન, બ્રહ્મદેશ, સિયોને-આદિ દેશોમાં બોજ ધર્મે પ્રચલિત છે. પરંતુ ત્યાં તેના જન્મ થયો તે બારતમાં તેનું વૃક્ષ કાચગને માટે જન્મ્યું નહિ.

મનુષ્ય જાત પ્રચલતી બેઠી કાચે ચક્રી રહે છે તેનું જન્મવંત હતા-

હરજી છુદ્ધ બચવાન છે, દેશક વ્યભિન્ના માર્ગમાં કાગકોષાદિ રાનુઓ બેઠેલા જ છે. તેમની સાથે લટખા સિંચાય તેને મોસાને માર્ગ જડેલા નથી, બોધિ મળતી નથી. બોધિ પ્રાપ્ત કરવાં પહેલાં મારને પરોવિત કરવો જોઈએ. છુદ્ધ મનવાને જે નિઃશયી મારને પરાબલ કર્યો તે નિઃશયપૂર્વક પ્રત્યેક આ સંસારમાં કુઃખ, અય, તે લાલચો સાથે લડતું બેઠેલો. પોતાના કલ્હાર પોતે જ કરી રાકે. બોધિજનંતીના સંદેશ છે.

સોનિદા ઉપનમાં વિજ્ઞાન [૩૬] ૦ લેખક. ડૉ. નરસિંહ મૂ. શાહ એમ.એસસી., પીએચ. ડી.

કોબાલ્ટ

કાટથી તદ્દન સુક્ત અને ગમે તેવા ઘસારા સામે પણ મચક ન આવે તેવી મજબૂત હોવાથી અત્યંત ઝડપી યંત્રો માટે આજના ઉદ્યોગમાં અનિવાર્ય જેવી ધૂઈ પડી છે.

કોબાલ્ટ એટલે નિકલ ધાતુનો બાદ. નિકલની મારક તેનું ખનીજ પણ તાંબાના ખનીજને મળતું આવે છે. તેને જૂનવાણી તેમાંથી લસણ જેવી ગંધ છૂટે છે. તેના પર વિવિધ રાસાયણિક ક્રિયાઓ કરવા છતાં તેમાંથી તાંબુ ન મળવાથી ખાલિયા તેને 'જાડુ ખનીજ' (કોબાલ્ટ) કહેતા. અને તાંબું નહિ મળવાનું કારણ જૂની કાળના ખાલિયા થાતની આસર થોપતા! યકી શબ્દ કોબાલ્ટ એટલે 'તોફાની બાત' એ કપરથી પણ કોબાલ્ટ નામ પડ્યું.

કોબાલ્ટ માટે સંસ્કૃતમાં 'આંકરંભવ મુતિર્લ' શબ્દ છે. પંજળમાં એને 'રીત' કહે છે. સંસ્કૃત રીત શબ્દમાંથી એ આવેલો છે. હિંદીમાં તેને માટે સેત-સેત શબ્દ છે જે સંસ્કૃત સેત પરથી નીકળેલા લાગે છે. આ કાણું ખનીજ કાળી રેતી જેની જેમ હોય છે એટલે સિક્કા એ નામ બરાબર છે. હૂંકમાં કોબાલ્ટ માટે સંસ્કૃત શબ્દોની યોજના ખૂબ અર્થવાલી છે એમ ટા. ફેસાઈ (સાર્વત્રીય રસાયણના કર્તા) માને છે અને આપણા આપાલાહ વેલ પણ તે માત સાથે મળતા થાય છે.

પ્રાચીન મિસર દેશની કબરો તેમજ કૂચનાં એડિયેશમાં મુંદર વાદળી કાચત નમૂના જોઈ આવે છે, તેને રંગ કોબાલ્ટને કારણે છે. ખ્રિસ્તી હેલોગની રંગીન કાચવાળી બારીઓમાં વપરાતા વાદળી રંગના કાચની બતાવટમાં પણ કોબાલ્ટનો જ ઉપયોગ થતો. વાસ્તવે કપર વાદળી મીનેરા કાચવાળાં કોબાલ્ટનું ખનીજ મુખ્ય હોય છે. આમ કોબાલ્ટનો ઉપયોગ અંતિ જૂના વખતથી થતો આવે છે.

કોબાલ્ટેનાના ખનીજને બ્લુ, રેતી અને પોસાદમ કાબેનિટ સાથે ગ્રાઈની નરે ઓગાળવાથી મુંદર વાદળી કાચ બનતો. આ રંગ સોમનને આબારી છે એમ મનાતું. પરંતુ ઇ. સ. ૧૭૩૫માં ડ્રાન્કે પહેલું પુરવાર કર્યું કે એ ખનીજમાં કોઈ નવાન ધાતુ છે તે જ વાદળી રંગ પેદા કરે છે. ૧૭૮૦માં બર્મોગને તેના પર વધુ સંશોધન કરી એ ધાતુના ગુણધર્મો સપાડેલા અને તેને કોબાલ્ટ તરીકે ઓળખાવી.

કોબાલ્ટયુક્ત મહાવર્ના ખનીજમાં લોહું, ગંધક, સોમન અને થોડાં બેરો સોનું રહેલું પણ હોય છે. આમ કોબાલ્ટનાં ખનીજને ખૂબ મુશ્કેલીઓ છે. આથી ખનીજમાંથી કોબાલ્ટને જ કલ્પનાપર કોઈ બીજા કલોર વાલતો નથી. પણ બીજા ધાતુઓ કાલવાની રીતમાં કોબાલ્ટ પેસપદાર તરીકે મળી આવે છે. જે દસકા ઉપર આજના

વાદળી કાચ, હલ્લમતની પતરી, અદરશ શાહી,—
એવી ચિત્રવિચિત્ર સામગ્રીઓની બનાવટમાં વપરાતી
છેલ્લા દશકામાં શોધાએડી આ નવી ધાતુ

કાટથી તદ્દન સુક્ત અને ગમે તેવા ઘસારા સામે પણ મચક ન આવે તેવી મજબૂત હોવાથી અત્યંત ઝડપી યંત્રો માટે આજના ઉદ્યોગમાં અનિવાર્ય જેવી ધૂઈ પડી છે.

રિયોમાં કોબાલ્ટ શહેર નજીક આવેલી રૂપાની ખાણોમાં રૂબું શરી લોધા પણ કોબાલ્ટ કાંઠામાં આવતું; પણ હવે કોબાલ્ટનું મુખ્ય પ્રાસિરવાન ઉત્તર ક્રોડેશિયા અને બેર્મિન્ગમ કોબોમાં કાલાનગની તાંબાની ખાણો છે. આ ઉપરાંત કેન્ચ મોનોકોની સોનાની ખાણો અને બર્મોની નિકલની ખાણોની ઉપરોક્ત તરીકે કોબાલ્ટ મળે છે.

આજ સુધી રંગીન કાચ, હર્નેગલ, (મીના) અને બ્લેક્ટ (સોના)ની બનાવટમાં વપરાતા કોબાલ્ટનો ઉપયોગ હવે શિશુ ધાતુઓની બનાવટના ક્ષેત્રમાં અતિ મહત્વનો મણકો બન્યો છે. ખૂબ કડપથી ચાલતાં યંત્રોની બનાવટમાં, ઘસાય નહિ એવા કાટમુક્ત કોબાલ્ટવાળા શિશુ ધાતુઓએ અતિ મહત્વનું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. ૬૦ ટકા કોબાલ્ટ, ૨૫ ટકા ક્રોમિયમ અને ૧૫ ટકા ઇરોન થા મોનોક્રોમનમની બનેલી શિશુ ધાતુ 'રેસાઈટ' અતિ સખત અને કઠી ન કાટ ન આપ એવી બને છે. વાદળાપર્ણ ઉપયોગી સાધનો આ જ શિશુ ધાતુમાંથી બને છે. કલ્હરીમાં વપરાતું ફેરેલ પણ કોબાલ્ટ, લોહ અને ક્રોમિયમની શિશુ ધાતુ છે. ૭૫ ટકાવાળું કોબાલ્ટ-જનલેલ મેંગરોટમાં કાચની લોહકુંબક બનાવવા માટે વગરાય છે અને બીજા લોહકુંબક કરતાં તે ૬૦ ગણું વધારે વળન કાચકે છે! હલમતની બ્લેક્ટ (પતરીઓ) બનાવવામાં પણ કોબાલ્ટવાળું જનલેલ જ વગરાય છે. કોબાલ્ટ પેરોક્સિડ કરેલા પદાર્થોની ઉપલી સપાટી સખત અને અલ્પકલિત રહે છે. રંગરોમાનની બનાવટમાં કોબાલ્ટના કાચે સુકવનારા પદાર્થો (driers) તરીકે કામ આપે છે.

કોબાલ્ટ-ક્રોસાઈડનું દ્રાવણ અદરશ શાહી તરીકે વપરાય છે. આ દ્રાવણ પડે છે બેલેઈ લખાણ અદરશ રહે છે, પરંતુ કાચને જ ન મરમ કરવાથી તે વાદળી રંગ પડે છે, ને હું પડતાં પાણું પડતું બેલેઈ બેલેઈ.

કોબાલ્ટ ધાતુ રંગે રૂપા જેવી સફેદ હોય છે, પરંતુ તેને જગા આપી વાદળી રંગની ગંધ હોય છે. નિકલને આવી ગંધ નથી થોડી, એટલે નિકલ અને કોબાલ્ટ તુલ્ય ઓળખી શકાય છે. કોબાલ્ટ પર પેલિસ ખૂબ ચક્રમિત થાય છે. કોબાલ્ટના કાચોનાં દ્રાવણો આજા ગુણથી રંગનાં હોય છે.

છેલ્લા બે દસકાની નવી ધાતુઓમાં કોબાલ્ટે ધણું અગત્યનું સ્થાન લીધું છે અને તેના ઉપયોગો એટલા વધતા જાય છે કે કલોગોમાં તેની જરૂરિયાત આજે અનિવાર્ય બની ગઈ છે.

(એપ્રિલ ૧૯૫૦) ૧૨૬

આપણા દેશની જમીનના વિવિધ પ્રકારો તથા (નીચેની પટ્ટીમાં) તેમાંથી થતી ઉપજોનો આલેખ

પવેતા

કાંપતી જમીન

કાળી જમીન

મટી લેલકી જમીન

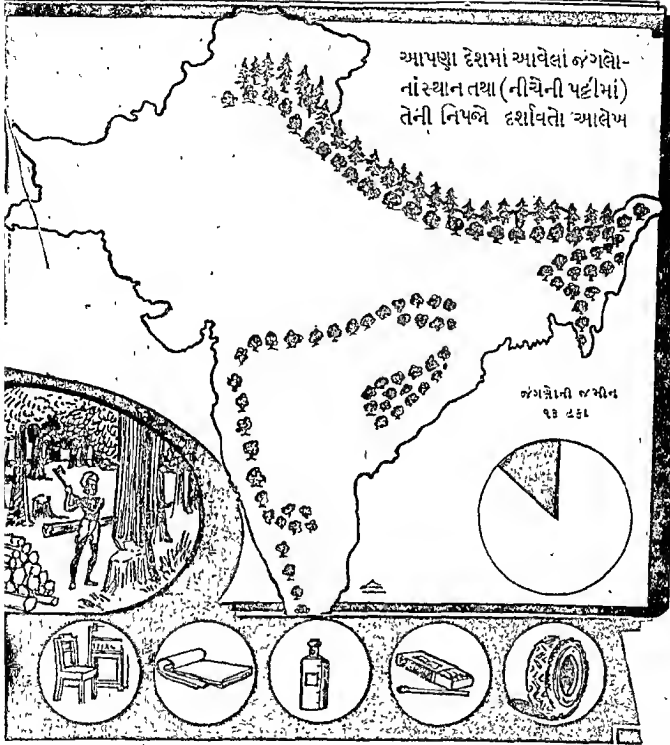
રેતાળ જમીન

૧. પ્રથા અંકના 'ચિત્રોલેખ' વિભાગમાં 'આપણા દેશ' નામે પુરતકમાંથી 'આપણે બરીબ કેમ જીએ' તેનાં કારણ અને પ્રમાણ સ્થાપિતો એક આલેખ આપ્યો હતો. તેમાં, આપણને કદરતે બચેલી દેશી અદભૂત સમૃદ્ધિને આપણે કેવળ આપણાં અજ્ઞાન, અન-આવડત કે અજ્ઞાનને લીધે એળે અંધા દુઃખે જીએ તેનો આલેખ આપ્યો હતો. એ સમૃદ્ધિએ પૈશ્વ જમીન અને રંગરોડો વિષયક આપણી સમૃદ્ધિનો લેાધક ખ્યાલ આ કપરના આલેખમાં આપ્યો છે. કાળી બાબુના ચિત્રમાં આપણા દેશની જમીનની ફળદ્રુપતાનો ખ્યાલ આપ્યો છે. તેમાં (પરખે આપેલી સંજ્ઞાએ દર્શાવે છે તેમ) કદરતી કાળી લીડીવાળો થોડોક કાચ પવેતાથી અને તદ્દન જુલુ કેવો બાચ રેતાળ જમીન વડે રોકાયેલો છે; તે સિવાયનો બાકીનો આખો એ દેશ, અનેકવિધ પાક કાઢી શકાય તેવી વિવિધ

કાળાની બેડીલાલક જમીનથી ભરેલો છે. એમાં કે તદ્દન કેળાન મેરો બાચ છે તે તો રસકસનની કાંપતી જમીનનો છે. દુનિયામાં કે નદયામાંથી ફળદ્રુપ મેદાનો છે તેમાંનું એક મેદાન આપણા સિંધુચંચાની ખીણના ઉત્તરપ્રદેશનું છે. એની જમીનનું જળ સંકરો ફેરું મણાવે છે ને તેમાં એવા તો કતમ પ્રકારની ફળદ્રુપતા છે કે થોડું ખાતર નાખતાં તરત જ તેમાંથી વળતાર મળે છે. સોશાપૂર, મધ્યપ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર-મુમ્બઈ અને કોલકાતાની કાળા જમીન કાળા સમૃદ્ધી દર્શાવે છે તે પાલુ કતમ બેડી લાલક છે. તેમાં વરાડ બાબુની કાળી જમીન તે કપરેશના પાકને મળે એટલી ઉત્તમ છે કે તેના મોટા સાગમાં હમરો વરસોથી ખાતર નાખ્યા વગર જ પાવેતાર કરવામાં આવે છે છતાં સારો પાક આપે છે. માવ રેશીન રૂપમાં વડે દર્શાવેલી 'રાતી જમીન' એકી દળદાર ને એકી

આપણા દેશમાં આવેલા જંગલો-
નાં સ્થાન તથા (નીચેની પટ્ટીમાં)
તેની નિપજો દર્શાવતો આલેખ

ઉ. આમ, જમીનમાં કુદરતની આટલી કૃપા હોવા છતાં આપણે (અથવા) ગ્રામીણ આલેખમાં દર્શાવેલું હતું તેમ) તેના માત્ર ૩૦ ટકા ભાગ જ જોડી ખાઈએ છીએ અને ૭૦ ટકા એટલી જમીન પડી રહે છે.

૧. એટલું જ આપણી જંગલોની સમૃદ્ધિ વિશે. દિવસમાં એક લાખ ચારસ ગાઉલ એટલા વિસ્તારમાં જંગલો પથરાયેલાં છે. તે જંગલો પ્રત્યેક વન માટે કેટલા ગદાખૂલાં છે તે આપણે નથી જાણતા. જગતભર માટે કાઢ, મકાન માટે ઈમારતો ને ફરનીચરનું લાકડું તથા કાગળની બનાવટના માવા માટેનું લાકડું પહેલે પાડવા ઉપરાંત રબર, લાખ, ટપે-ચાઈન વગેરે જેવા પ્રબલ ઉપયોગી પદાર્થો અને ઔષધોનાં ઉત્પાદન માટેનું તે મોંઘુ સ્રોત છે. ને તે ઉપરાંત વરસાદને આકર્ષવામાં, જમીનમાં પાણી સંચરવામાં, જમીનનું ધોવાણ અટકાવવામાં, ભૂમિની ફળદ્રુપતા

વધારવામાં અને દેશનું ઉષ્ણતામાન ઘટાડવા જેવાં અદ્યક્ષ કાર્યોમાં તેનો મોવો કિમ્તી ફાળો છે કે જંગલો વિનાનો દેશ કંબાલ જ નહીં હોય. ઉપરના આલેખમાં સંજ્ઞાચક્રમાં લીલા ભાગથી દર્શાવ્યા પ્રમાણે દેશની ૧૩ ટકા ભાગ જમીનમાં જ જંગલો છે, અને તે ક્યાં ક્યાં છે એ બાર-તબા નકશામાં ઝાડ વડે આલેખી બતાવેલું છે. આપણી ખરી ફરજ તે એ હોવી જોઈએ કે જંગલોની સમૃદ્ધિનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરતાં જવાની સાથે તેમાં શ્રદ્ધિ થતી રહે તે આપણે જોઈ જોઈએ; તેને બદલે આપણે (અથવા) અંકમાં દર્શાવેલું હતું તેમ) માત્ર તેના ૨૫ ટકા ભાગ જ વાપરીને પોણા બાગ જોગે જવા દઈએ છીએ, એટલું જ નહિ પણ જે વાપરીએ છીએ તે ફરી કબાડવામાં બેદરકાર રહીએ છીએ. આપણી આ અન-આવડત, આજસ અને અજાનનું શું કહેવું ?

અવ્વલ નંખરના ખેલાડીને પણ જે રમતાં
 દોઢાંખે મિનિટમાં તો ભોંય ભારે થઈ પડે છે એવી
 અને ચતુરાઈ તથા ચીલડપથી ભરેલી જેની
 એકેએક ક્ષણ
 સમસ્ત શરીરને તંગ બનાવી મૂકે છે એવી
 મદોની રમત

ખો ખો

લેખક

વાસુદેવ બટ

ના નપછમાં ચક્રિયદની રમત રમતા એ જ રમત આજે
 ખોખોનું સ્વરૂપ પામી છે તેનો વિચાર કરતાં વાંદરા-
 માંથી માણસ દેવી રીતે યવા તેના ખવાસ આવે છે. વાંદરામાં સુખ
 રહેલી શક્યતાઓ કલાન્તિને કમે બહાર આવ્યોને માનવ દેખાયો,
 એ જ પ્રમાણે ચક્રિયદની રમત એમને રમતી ગઈ તેમજ
 તેમાં દંડાએકા પડેલા કસબ અગ્રા ખેલાડીઓએ બહાર આવ્યો
 તેને અવરિષ્ઠ સ્વરૂપ આપ્યું.

નાનપછમાં એક વાર બહારમાંથી થોડું ખાવાનું લઈ ઘર આવતા
 ... પોળમાં પેટા ત્યાં જ એક સમગ્રીએ પાલખી આવી ખાવાનું
 ઝડપી લીધું. તે નાકવા તો ગઈ, પણ પછ પોળનો મેટો દડો
 એટલે જરા ગજાઈ. પોળમાં રમતા મારા ચારપાંચ મિત્રોને એવી
 ગાડા પછી અને અમે બધા સમગ્રીને પકડવા દોડ્યા. મહારાજો
 સમગ્રીએ ઝડપ એટલે મહારી, પણ રસ્તો સુધ્યો નહિ એટલે આમ-
 તેમ નાકવામાં. પછી તે બધે એવરત નાસી ગઈ, પણ સમગ્રી
 સાથેની એ સાતતાલી અને હાથમ માટે ચાદ રહી ગઈ.

ખોખોની રમતમાં, પાકા પ્રયત્નિએ સીધા વચરના હાથ
 ખેલાડીને બહાર પેડા બની રમતા બેઠું હતું ત્યારે મને પેડી સમગ્રીની
 સાતતાલી ચાદ આવે છે. અને બરી રીતે ખોખો એ એક ભવની
 સાતતાલી ન છે, દંડામાં કદીએ ને, નવ જણ એકબીજાના સહકારથી
 એક જણને પકડવા ભય તેનું નામ ખોખો. એમ તો કહ્યું ત્યાં પણ
 એમ જ બને છે, પણ એમાં પેલા નવ જણોએ પેલા એકને પકડવાનું
 ફરિયાદ નથી. અચરે આમાં તો એ જ રમતનો સુખ મુદો છે.
 એટલે આમાં, રમતને કમ ખાવાની જે મેં તે રમનારના હાથની પાત
 નથી, પકડનારના હાથની પાત છે. નવ જણ એકબીજાની પીછે પકડે
 એટલે પેલા રમનારનું તો આવી જ બને. પણ એમ દેવે કમ તે રમ-
 નારનું આવી ન બને અને તે પણ પાતાના કસબ દેખાડી શકે એટલા
 માટે પકડનાર પેર છુટાંછુટાં બંધનો મૂકવામાં આવે છે. આ
 બંધનોને વિચાર કરીએ તે પહેલાં, આપને રમતી આ રમતને જરા
 અવરિષ્ઠ આલે રોળીએ.

નવ જણ જણની બે ટુકડી પડે એક ટુકડી મારનાર અને બીજી
 રમનાર જણાય. મારનાર એટલે કાપ આપે તે પકડવા ભય તેમજ માર
 એટલે હાથ છે તે. એના એકાની રમવા આ રીતની હોયઃ
 મારનાર ટુકડીમાંના આઠ જણ, કાપ જણને કા મેદાનમાં જ્યાં
 ૧૩૨ (એપ્રિલ ૧૯૫૦)

[ખો ખો પાતે વીંચી ઝડપે એક બેરો છે અને બીજો લીંડે છે.]

ખો, ખો લખ્યું છે ત્યાં, એક જણનું મોડું આ બાબત રહે અને બીજાનું
 પેડી બાબત, એમ બેરો ભવ. નવજો જણ પકડવા માટે હોડા રહે.
 બેટલા આઠ જણની બને બાબત એક એક ખૂટ દોડેલા હોય. ખૂટ
 એટલે ખૂટ બડી વળી. તે જોખની બહાર ચાર ફૂટ દેખાતી હોય.
 મારનાર ગોપાઈ અથ એટલે જે રમનાર મેદાનમાં આવે અને
 ગમે ત્યાં બેસા રહે. રમત શરૂ થાય એટલે પેલા એક પકડવા જનાર,
 જે રમનારમાંથી એમ તે એકને પકડવા ભવ. રમનાર તેનાથી
 બચવા દોડાડોડી કરે. એમાં, પકડવા જનાર, જરૂર જણાય ત્યારે
 એકિતો ન પાતાના ગમે તે બિંદુને ખો ખો આપે-એટલે પકડવા
 જનારો પાતાના હાથ તેને નામે ચડાવી આપી તેને કાઢી અને પોતે
 તેની જગ્યાએ બેસી ભવ. એમ કરતાં કરતાં બે પેડી એક રમનાર પક-
 ડાઈ ભવ એટલે તે બહાર નીકળે અને તેને બંદી એક નીમે રમનાર
 મેદાનમાં હાજત થાય. આ પ્રમાણે રમત ચાલ્યા કરે.

આમાં તો આ રમત બહુ સીધી સારી લાગે છે; અને જો આ જ
 પ્રમાણે રમવાની હોય તો તો નીચે પછુ થાય. પરંતુ એમ નથી થઈ
 એનું એક કારણ છે પકડનાર પાસે બંધનો. એ ચાર ભવનાં હોય
 છે: (૧) એકી સાંચે એ જ જણ પકડવા નીકળી શકે; અને એ પકડવા
 જનારને પાકવાળી કારણે જ્યારે જ્યારે જણાય ત્યારે બીજો મેદાને
 જો આપી શકે. (૨) જો આ પાસની કિંમત અમુક જ રીતે કરી શકાય.
 પકડનાર તેને ખોટા હાથ ન હાથે એટલા ખાતર તેમાં ખાસ
 બિયમનો હાથ પાડેલાં છે. (૩) જો મેળવનાર બિંદુએ જો મેળવના
 પછી ને બાબત જવા માંડ્યું હોય તે જ બાબત તેણે હોડનું પેડે, પછે
 ન ફાવે. (૪) પકડનાર બિંદુએ ને એક સીધી લીડી પર એકલા
 હોય જે એ સીધી લીડીને ગંધપાડી કહે છે. ફાઈ પણ સંજોગોમાં
 ફાઈ પણ પકડનાર આ ગંધપાડીને આડી કે એણી ન શકે.

આ બંધનો એટલાં કપરાં છે કે સારામાં સારા ખેલાડીએ પણ
 તેનો કેપડું અમલ કરી શકતા નથી; એના ભંધ માય ન છે. આ
 બંધન બંધને બહુ કહેવામાં આવે છે; અને એમ તેવી સારી ટુકડી
 સાત મિનિટની રમતમાં સારી સંખ્યામાં બેસી રવાની જ. બરાબર
 તાલીમ નહિ થયેલી ટુકડી તો કેટલી વાર સો જટલી બુલ્કા કરી
 નાખે છે પરિણામે કેટલાક ખોખોની રમતને 'બલની રમત' બોલે છે.
 અને રમનાર બધે છે કે પકડનાર પણ આટલાં બંધનો, એટલે
 એ બંધનોને હાથ એ કાપવાનો જ. કાપવા વડી પકડનારથી

માંથી ફરી રાકાઈ નથી, એટલે રમનાર એવી રીતે આચિંતાનો પાછો ફરી ભય કે પકડનાર થાપ ખાઈ ભય અને લાગણી સાથે તેને આગળ જ વધવું પડે. આ પ્રમાણે પાછા ફરવું અને પકડનારને થાપ આપવા એ આ રમતની એક પ્રયુક્તિ યદ્યપિ એમ એવી પ્રયુક્તિઓ આ રમતમાં ધણી છે, અને તે બધી પદો બંધનોમાંથી જ જન્મે છે. હાથલા વરીકે પકડવા જનાર મધ્યપાદીને અડધી કે એકજોડી રાકતો નથી, એટલે રમનાર દોડીને મધ્યપાદી એકજોડી જવાનો.

પરંતુ પકડનાર પણ સમજ ગયા હોય છે કે પોતાના પરનાં બંધનોનો લાભ રમનારનો અધિકારી તે હાથવાળા, એટલે તેઓ પણ તેની સાથે પોતાની વરણીઓ અજમાવે છે; અને એમ પકડનારની પ્રયુક્તિઓ વૃદ્ધિને છે. ઉપરાંત પોતાની ઉપરનાં બંધનોનો ભ્રમ ન થાય તે રીતે રમત થાઈ રાખવા સાથે ઝડપ વધારવાના પ્રયત્નો પણ તે કરે છે. આમાંથી પણ કેટલીક પ્રયુક્તિઓ બહાર આવે છે.

રમનારની પ્રયુક્તિઓ : (૧) પકડનારથી બચવા માટે મધ્યપાદી એકજોડી સામી બાજુ ચાલેલા ભય; (૨) પકડનાર ખેા ન આપી શકે તેવી બારીમાં ધુસીને એ પ્રમાણે ઉપરાડપરી બારી પકડી સપાઈતીએ રમે; (૩) પકડનારને થાપ આપવા પાછળ પલટી લે.

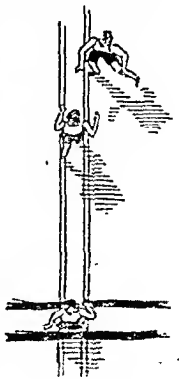
પકડનાર (૧) ખેા આપવા તથા લેવામાં આચિંતા હાથમારે; (૨) દિશા પકડનાર ચતુરાઈ હાથને અને થાપ ન પાવાની કાળજી રાખે; (૩) મધ્યપાદીને અડધા વિના તેની પેલી બાજુ હાથ લંબાવી રમનારને ઝપટ મારી લે; (૪) દોડતા રમનારના પાછલા પગની એડીને હાથની ઝપટ મારે; વગેરે પ્રયુક્તિઓ અજમાવવાનો.

આ ઉપરાંત પ્રયુક્તિઓની દૃષ્ટિએ એક ખાસ અગત્યની જગ્યા છે ખૂંટ. ખૂંટ ઉપર તો રમનાર અને પકડનાર બંને જણ પોતપોતાનો હાથ અજમાવવાના અને જમાવવાના. નાસતો રમનાર ખૂંટ પકડી તેની મઠદે પોતાની ઝડપ વધારવાનો તથા તેનો ટોલ લઈ પોતાને લેવાનો વળાંક લેવાનો; જ્યારે પકડનારે, રમનારે ખૂંટ પર મૂકેલા તેના હાથને પોતાનો હાથ મારવાનો, અથવા ખૂંટના અવલંબન પર પોતાનું બળુ જલન નાખી બીજે હાથ લંબાવીને મધ્યપાદીની પેલી બાજુ નાસતા રમનારને ઝપટ મારવાનો.

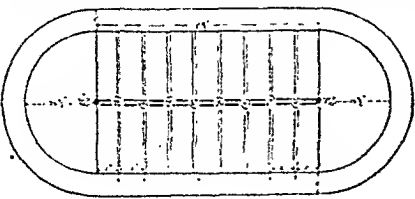
આ બધી પ્રયુક્તિઓ કાળજી પર તો મુંડે શોભવાની હતી તેની શોભા અને આનંદ તો મેદાન પર જ છે. ખુશ્કાં, ઊંડામિથાં અને માટીવાળાં સરીર સાથે હાથવાળાં, અને કદાચ દૃષ્ટિતાં, રહેવા પૂરતાં કપડાં પહેરેલા ખેલાડીઓ પોતાની અદ્યુત્તમીશક્તિ, સતત દોડવા જ કરવાની અગત્યદાતા અને ફાલે ફાલે વાપરતી પડતી વરવડુકિયી સરેલા પોતાના કસબ વડે જ્યારે ઉપરની પ્રયુક્તિઓને અજમાવતા ખેલતા હોય છે ત્યારે મેદાન પરની દવા ભલે તીવ્રજીવા પ્રવાદવી અરેકી હોય એવી ચેતનામય બની ભય છે.

જો આમ જણાયું પકડનારને મધ્યપાદીની પેલી બાજુ રાખી રમનાર આ બાજુ આવી ગયો છે. એટલા મિલકતની જાણર સાથે, પંદરેક ફૂટ દૂર આવી તે ઝમેા છે. પેલા મૂકેલા પકડનારે એ જ એટલા મિલકતને ખેા આપી છે. એટલે એ મિલકત બ્રમેા થાય છે. તેમ જ નહીં જુઓ તે પાછા ફરેલા સાવચેત છે; તે ભલે છે કે પોતે મરે તે એક બાજુ પોતાનો પગ મૂક્યો એટલે રમનાર બીજા બાજુ નાસી જવાનો અને પોતાને થાપ આપવાનો. એટલે જાણર પોતાની મિલકતના મિનુટી સાથે જ પગલાં મૂકેતા આગળ વધે છે. અને રમનાર પણ જરૂર મેદાનની દોડાદોડી કરે તેને મૂખે નથી. એટલે એ થાપ આપવાના પૈંટરા કરી રહો છ. એક દિશામાં જવાનો ચાલો કરે છે પણ એ દિશામાં જતો નથી. પેલા પાસેને પાસે આવતા ભય છે. આ જરા પાછો ખસેતા ભય છે, પણ કદાચ એક દિશામાં નિશ્ચિત રીતે જતો નથી. દિશા પકડવાનો અભિનય વધારે જોરદાર કરે છે. આગળને એમ જ લાગે કે હવે તો તે એ બાજુ દોડવાનો જ. પણ ના. અરે, પણ પેલા પકડનાર તો જાણ પાસે આવી ગયો છે. રમનારે હવે નારવા જરૂર અથવા પલટી લીધા જરૂર બીજે ઉપાય નથી. જુઓ જુઓ, પેલા પકડનારે સાવચેતીભરી ચાલ મૂકીને હવે આ એકદમ ચીલકટપ મારી : મર્યા, જો મર્યા, રમનાર મર્યા! નાસ, નાસ અથવા, નહિતર પેલાએ તને ઝડપ્યો સમજ. રમનાર પણ ચેત્યો. તેણે ઝડપ લીધી. જમણી બાજુ ફાંચ ભરી. પકડનાર સમજ ગયો કે હવે એણે નાસવા માંડ્યું છે અને તે પણ જમણી બાજુ. એટલે તેણે પણ પોતાની ઝડપ એકદમ વધારી અને પગલાં જમણી બાજુ લાવ્યાં. પણ પેણે રમનાર વધારે થકાર નીકળ્યો. પકડનારે પડેલું પગલું જમણી બાજુ મૂક્યું. અને બીજું પગલું મૂકે તે પહેલાં તો રમનારે પલટી લીધી. એક ફોર્કેટના બસોમા ભાગની ઝડપે તેણે ડાબી બાજુ લેંચી મારી ! જો એક પગલું જ પડેલું હતું. બીજું પગલું તેણે ડુંકાવ્યું અને ત્રીજા પગલે તો ઝડપ ધરાવી સ્વરસ થવા લાગ્યો. હરમયાન પેલા પકડનાર તો નેત્રમાં નેત્રમાં જમણી બાજુ વળેલું પગલાં દોડી ગયો હતો, એટલે હવે તેણે નયુરે એ જ દિશામાં આગળ વધી પાસેમા પાસેના મિલકતને ખેા આપી.

જો લેનાર મિલકત લેવામાં તેણે જેવું કે પેલા રમનાર ફરીથી પેલા જ જગ્યાએ જુઓ જો લેનારની જાણર સાથે એક ચાલો છે. એટલે તેણે ફગમો ન કરતાં નવી યુક્તિ અજમાવી.

ડાબી બાજુ :
ખેાખેાના
મેદાનના
નકરો.
જમણી બાજુ :
પકડીનું
આવેજન
(૩૫૨થી ૬૨૪)

જેની ઘણાને ખબર નથી

૩૦૦મેં એક બહાર પડયા પછી 'કુમાર'ની મામળી એટલી વધી મઈ કે દહા પછુ પાછલા એકો માટે સતત માગળીએ આન્યા ન કરે છે; અને આમુએ અપવાદો સિવાય બધાજ, ઉક ૩૦૦મા એકથી ગર યાને ચાલુ થયાના એત સુધી માલક નરીકે નોંધાવાના આશય રાખે છે. પરિણામે હવે પાછલા એકોમાં ખૂટ પડવા લાગી છે અને હવે મુજબ ૩૦૦મા એકથી સળંગ કાદોરે નોંધી શકાય એ રીતની ફાઇલનાં માત્ર બાર જ નંગો બાકી છે. છતાં એકો દરતો અમે બહાર રૂપિયા ન રાખ્યો છે. એ પછી માલક યનારને પાછલા એકો દરેક ૭ આને ૩૦ મે લેખે અને ૩૦૦મે એક એ કપિષે મળશે. સેફ્ટસ ટ્રક, રાઈવેરશન પોરિન નવેદે નહું.

તેલે તો માલક લાઇને એ બેઠેલા બિલ્ડને લાગી ગયા ન આપી ! અને એ જો લેનાર નહોતો બિલ્ડ ફરી બેઠેલો. એલે વિચારું કે રમનારે દહા સતત સેફ્ટ પહેલાં ન પડતી લાઇ પોતાને માપ આપી છે, એટલે પોતે તેનો ભાગ થઈ ન પડવું.

રમનારે એક વાર તેની આંખ સામે આંખ ગિલાવી બેઠે અને થાપ આપવાના પેટરા રાઉ ક્યાં રમનાર સમજાવે એક પકડનાર પૂરનો સારથિત છે. વળી આટલે તેણે પોતાની અડપનો પણ પરચો બતાવેલો છે. એટલે આ વખતે તેણે વ્યૂહ બદલ્યો, અને થાપ આપવાનો કર્યો ન પ્રયાન કરવાને બદલે અપાયાબ એક દિશા પકડી લીધી અને અડપનો એક બેઠેલા બિલ્ડના મેં પાસેથી ચાપવાળી બોળખી, પકડનારે પણ પૂરી અડપ સાથે તેનો પીછા પકડ્યો. રમનાર બારીમાં પેટે (અપવાદી બોળખી), એટલે હવે જો આપના વિના કપડો થાય, પણ થેલો બધાથી બંધાર પેટે ત્યાં બેઠેલા બિલ્ડનું મેં પોતાની તરફ છે, અને જો તો પીછેથી ન આપાય, એટલે લાચારી થઈ તે અપયજ લાગે અને પછીના-ત્રીન બિલ્ડને જો આપી.

લેનાર ફરી પેલાની પાછળ પડ્યો. પેલાએ એ ન તરફથી બારી પકડી, પેલાએ ફરી જો આપી. રમનારે હવે દોડતો ન હતો. —પણ એક નવી ન પ્રયુક્તિ અજાગ્યતો; કે પોતાની યાસે બિલ્ડનું મેં પેલા પકડવા દોડતા બિલ્ડની તરફ ન રહે એમ પ્રયુક્તિએ તે હવે બારી પકડતો નહ્યો, પણ આની સામે પકડ-પણ પ્રયુક્તિ અજાગ્યતો તે તેમણે ઉપરથી પડી જો ન આપવા ! જો, જો, જો, જો સિવાય બેઠાન પર હવે હાઈ ન સળગાવ નથી (વચ્ચે વચ્ચે 'બુલ' એવા ધંધના અવાજ આવા કરે છે.) ચીલકડપે એક બેસે છે ને બીજે બેઠે છે અને રમનારની પાછળ થઈ છે. પણ રમનાર સમ્પ્રતિ દોડમાં બેઠતી અડપની ત્રાજણ વધે છે કે પાંચ ન શેકેડમાં તે એક બાજુના ખૂટ પાસે આવી પહોંચે છે.

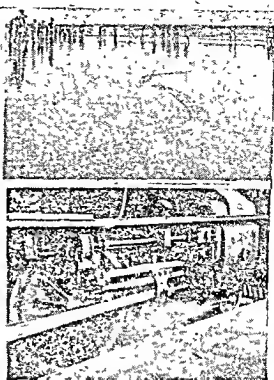
હવે નજા સ્થાન શાખીને ઝીળી નબરથી ખૂટ અને ખૂટ પર પડતા હાથ લેવા કરાને. રમનારે હાથ લેવાની ખૂટ પકડપો, તેનો ટોલો થઈ એવો, વળી લીધો, અને ખૂટની અર્ધી પ્રદક્ષિણ ફરી કરી. આ દરમિયાન તો, તેની પાછળ એ સ્થાન ન ફરતા બેઠેલો હતા તે પકડનાર હવે તેમની લગાલગ આવી ગયા ! તરત તેણે એણે કે રમનારનો હાથ ખૂટ પર છે, એટલે તેણે ફેલાઈ બરી હાથ લેવાનું અને ખૂટ પરના રમનારના હાથ પર પોતાના હાથ બેઠવા ઝડું નાખવું પરંતુ રમનારે પણ પાકો અછતરીના ન હતો. તેણે કાગળ ને પશી આગતા પકડનારના હાથ લેવા, ને તે ખૂટ પર થઈ ન થઈ રમનાર ગળાં તો પોતાનો હાથ એથી લીધો. પકડનારે રમનારના છ-એકે હાથ લે લેવા. ઓ, એક ઠગ, તમુ ઠગ, હવે મું નારી નથી ! ફ. મારનાર ફરી હવે છેલ્લા પ્રયત્ન કર્યો. એકા ઇકને ખૂટ પર બે-૩૩૨ (એપ્રિલ ૧૯૫૦)

કાચેલા પોતાના હાથ પર નેરથી ટેકો લઈ તેણે પોતાનું આણુ કે સરીર ખૂટ પાસે થઈ અપવાદીની ઉપર હવામાં લેવાનું, એક હાથ ઠોડયો, લેવાનું ને પેલા ફરે છટકતા હાથને અડપવા પોતાની બધી તાકાત સાથે એ હાથ ફેરવો. પણ પેલા રમનારે બૃતકલ્પમાં આવ્ય પ્રસંગોને યે સામનો કરેલા હતા એટલે તેણે પોતાનું આણુ સરીર અપવાદી અને ખૂટથી દૂર લેવું, —એણું ટૂંક ફેરવું, ને ફરી દોડ શરૂ કરી. હાથની રમત ફરીથી વચની રમત બની.

ફરી પાછી સમ્પ્રતિ રમત શરૂ થઈ. જુઓ તો ખજા ! થાર પત્ર કેવા દોડયા નહ્યો છે ! એ પત્ર હાજુની માફક એકસરખા લક્ષણો અને પવનના મેચથી એકબીરી દોડ લગાવી રહ્યા છે. ને તેની પાછળ બીજા એ પત્ર સખત તેમ છે કે તાર બેઠે છે અને ત્રીજા એ પત્ર તેનું કામ સરૂ કરે છે. આમ એ દોડતા પત્ર, લેવાતા અને વીકાલા હાથ, 'મો' 'જો'ની બધે, એ બધાં પા સતત નજરે રાખતી બધા બિલ્ડની આંખો. સતત સતેજ ને કિપારીલ રહેતા પ્રાનતુઓ, અને એ બધાને દોરતી તેમની પાછળની યાનનાં; આ બધોનો સરખાવો. તો કરી જુઓ. ને તે બધાને માટે દેહી સંકિતની નજર પડતી હશે તેનો આદાન લેવાની જુઓ; માત્ર ફેલાઈ ન. એ પાછી ટુકડી પકડવા બેઠી હોય ત્યારે પહેલી કડાના બેલાઈને નાખીને તે અડપનો ખભનો તણાતા બેલાઈને, એક મિનિટ સવા મિનિટ કે દોડ મિનિટ રમતાં તો એ બારે થઈ પડે છે. ને કાચ એ બે મિનિટ સુધી રમી ગયો તો, પકડાયા પછી તેના માનમાં પકડી લાગીએનો અડપડાટ પણ તેના કાને પહોંચી સડતો નથી; કારણ કે તે તો એ વખતે પૂર્ણમાં આગેડતો. આ બેલાન અવરેયામાં તેની ઠાલીની પ્રમજ સમપ્રમાટ કચોનીથી કરતો પડપો દોડ્યો છે. આ પછી આ રમતમાં વપરાતી શક્તિ, અડપ ને અડપરાધના મુશ્કેલો ખ્યાલ આપશે.

પણ છતાં આ રમતનું સાચું મુશ્કેલ આંખના માટે તો દહા પણ લેવા વિચાર કરવાની જરૂર છે. નવ જુઓ સદાકાર જુઓ. એમ જોઈ પોતાનું કામ બીજાને સોંપે. બીજે એ કાગને આગળ વધારે; એની લગાવાર એકલાનલાવી કે બેને બિલ્ડ જુલાજુલા માણસ નહિ પણ એક ન બચકિનાં બંને બે એક દોષ તેમ કે કાચે કરે. એમનું આદર્શ બીજે પછે કરે તેની લાલીમ આપતી આ રમત એ બીટ લાલીમનું પણ અવકાશ આપે છે, ને તે એ કે આશામ તો મું પણ નજા સિવિલ પણ પડવા વિના શક્તિના ઉલ્લા રીપા સુધી કાચેમાં લાગ્યા રહેવાની આશા.

સિસાર આ જુઓની લાલીમ આપે, બેલાઈની આ રમત દોડા પોતાનો કમવેળા કાચ વિલસાવે, અને અત્રવા મોરેલી નબળા આપણી આ પાછી રમતને ચીરવત્રણ રમવા આપે, એ દિવસો રવત્રત્ર ભારતમાં બહુ દૂર નહિ દોષ મેળી આશા છે.

ડાળી બાલુ: 'ભારતીય શિલ્પ' - મધુકર પટેલ; (બીજું ઇનામ) જગણી બાલુ ઉપરનું: 'સાગર તટે' - જગતકુમાર પારેખ (ત્રીજું ઇનામ); ત્રીજો: 'વરાળચંત્ર' કુ. ભગવતીબેન પટેલ (નોંધપાત્ર).

ફોટોગ્રાફી હરીફાઈનું પરિણામ

પહેલું ઇનામ: મોહક; બીજું ઇનામ: 'ભારતીય શિલ્પ' - મધુકર મનભાઈ પટેલ (વસો); ત્રીજું ઇનામ: 'સાગર તટે' - જગતકુમાર પારેખ (અગદાવાદ); નોંધપાત્ર: 'જિતો બાનુ' - ગોકુલદાસ વિસનછ (હલીકટ); 'વરાળચંત્ર' - કુ. ભગવતીબેન પટેલ, પોરબંદર; 'શાહે આલમ' - જગતકુમાર પારેખ, અગદાવાદ.

આ વખતની હરીફાઈમાં ચિત્રોમાં વિવિધતા સાથે શુભવત્તા પણ છે. બીજું ઇનામ મેળવનાર ભાઈ મધુકરના 'ભારતીય શિલ્પ'માં મુસ્લિમ યુગની રચાપત્ર કલાની નમૂના ઓકિત થયા છે. મરિનના શોભનગંડિત ચોખનું બારીક કોતરકામ એમાં રપહરીતે બહાર તરી આવે છે. આ જ ઢળના અગ્રાડ પ્રકટ થયેલા ફોટોચિત્રની નેમ આમાં પણ ચોખમાં હેટપુર:સર બેસાડેલા જુએ મુસ્લિમ પત્રથી વાતાવરણ સુસંગત બને છે. પ્રકાશની પ્રસંદગી, એકરપોઅર અને ટેકનીક સારાં છે. પણ રચાપત્રનાં ચિત્રોમાં ને ન આવવા દેવાની ખાસ કાળજી રાખવાની તે મકાનની ત્રાંસી બની જતી રેખાઓની ક્ષતિ આમાં પણ આપી છે અને મથાળાની યાંત્રીઓ દળી પડતી જણાય છે.

ત્રીજું ઇનામ મેળવનાર ભાઈ જગતકુમારના 'સોગર તટે'ના

ચિત્રનું સંયોજન વિશિષ્ટ છે. ચિત્રના લગભગ ચોથા ભાગમાં છવંત સુષ્ટિ આવી જઈને બાકીના ખાસી રહેતા પાણી ભાગથી વિશાળતા દાખવી છે, પણ તેમાં ઓકિત થયેલા માટીના ચીલાના નિશાન વડે એ વિશાળતાની એકતાનતાને સુરચરીતે ભાગીને સુંદર સંયોજન રચ્યું છે. એ ચોથે ચોથે દષ્ટિની ચોથી ગાંઠકપરના સગરત ચિત્રમાં ફરી વળે છે. જોકે ક્ષિતિજને ખોલો કાળો પહો ને માનવમેદની ચળીને ચિત્રને વધુ પડતું માથાભારે બનાવે છે. ચિત્રની ટેકનિક 'હથિંગ' ચિત્રો જેવી આકર્ષક છે.

નોંધપાત્ર ચિત્ર 'જિતો બાનુ'માં તેજેમય પ્રભાતના રંગબર્ષા શાન્ત વાતાવરણમાં, જલમાં રેસતી હોડીનો વિષય કાળચમ છે. સંયોજન પણ સારું છે, પરંતુ ટેકનીક મોળી છે. ભાઈ જગતકુમારનું ચિત્ર 'શાહે આલમ' એતિહાસિક રચળની 'દેકડ ફોટોગ્રાફી'નો ટીક નમૂનો ગણાય. પણ આમાં મહત્વનાં રચયોની ફોટોગ્રાફીમાં દષ્ટિ-કોણનું નાવિન્ય કાળીને એ નાબૂદતા રેખાને વધુ રસપ્રદ બનાવ્યું નેહજી. ટેકનીક સારી છે. કુ. ભગવતીબેનના ચિત્ર 'વરાળચંત્ર'માં વરાળ કાઢતા એન્જનના નીચલા ભાગનું ચિત્ર એકરપોઅરની દષ્ટિએ સારું છે, પણ તેમાં નવીનતા નથી.

ક્રીડામ ભટ્ટ

નવાં પુસ્તકો

સસ્તું સાહિત્ય વર્ષક કાર્યાલયના પ્રકાશનો

દેશ અને કાળ: પ્રો. આદ્યનરાઈનના સાપેક્ષવાદ અને વેદાંતના વિવર્તવાદોના સમન્વય ગુરુત્તરીમાં સમલવર્ત પુસ્તક, લેખક: સ્વામી માધવતીય, ૪-૦-૦; પાકંશાસ્ત્ર: સરળ ભાષામાં આપલ્યો વાન-ગીઓ બનાવવાની રીતો સમલવર્તો એ નાનકડા પણ ઉપયોગી પુસ્તકની બીજી આશરિ. લેખિકા: ગુરુબેન મણિભાઈ દેસાઈ. ૧-૮-૦; મહાવીર ત્રિસાધાનંદનનું સરળ ભાષામાં લખાયેલું છવન-ચરિત્ર, લેખક: રતિલાલ ગદાભાઈ સાદ. ૦-૬-૦; ગોસ્વમી

પુલ્લશીદાસના છવન ને કવનની પુરિતકા, લેખક: મણુ અબંડાનંદ. ૦-૬-૦; બાળકોના આચાર: બોધ સાથે ગમત આપતા બાલ-ગીતોના નાનકડા સંગ્રહ, લેખક: સોમાભાઈ ભાસાર, ૦-૩-૦. આરોગ્યની દૈનિકી: પર્યાપચયની પ્રદેશ વિષે કવિ વિશ્વનાથ કૃત 'પર્યાપચય'નો સરળ સમજૂતી સાથેનો અનુવાદ; કરનાર: વિનયસર ચ મુનશી, ૨-૮-૦; બુકરટી. વૈશિષ્ટ્યની આત્મ-કથા: અનુવાદક પ્રદુલ્લભ પ્રા. ડોશી, ૧-૮-૦; વિશ્વામિત્ર ને હરિ-કેદના પ્રેરકને બોધક પ્રસંગો, લે. રામનારાયણ ના. પાંકડ, ૦-૪-૦.

(એપ્રિલ ૧૯૫૭) ૧૩૫

પરજીવે વર્ષ પહેલાં

અંક ૧૬ - ચૈત્ર ૧૯૮૧ (એપ્રિલ) ૧૯૨૫

ગુજરાતના એક પ્રયોગ પ્રકૃતિના તંત્રીને અમે (એ વખતે) પૂછેલું કે તમે કેવા પ્રકારના જીવાનની અપેક્ષા રાખો છો? એના જવાબમાં એમણે કહેલી જીવાનની અપેક્ષા સદા કાળને માટે સાચી હોય, આજથી ૨૫ વરસ પૂરના 'કુમાર'ના (૧૬મા) અંકની 'ગિજલસ'માંથી અને ઉતારીએ:

'મારે એના જીવાન એમનો, જે દિવસ ભગતાં હવે મારી આ કાળ સમી દુનિયાની સામે ધસે; અને તેવા કામથી કહી પાછોઢઢેનહી; પોતાના કામ પર કાંઈની દેખરેખ હોય કે ન હોય, પણ સો થે શો કઠા તન તોડીને ગંદેનત કરે; નિરાશા અને નાસ્તિપાસીને વખતે ભેંફિર બની આંદળની સિસોડી બલવતો ક્યારે; પેસા કે ખિસાસની લાલચોમાં જાપડી માલિકને લુકસાન કરે, છતાં માલિકના પ્રયેષોને વશ પણ સાથ નહીં; અસત્ય, અનીતિ કે અન્યાયની સામે અને તે તેમજ છાતી કુલાવી આડમ બેસે રહે; દુનિયાની જોડી રૂઢિ અને ખૂંચ કાચકાચોને અને તે પછે હીમતપૂર્વક ટરછોડી પોતાના અંતરાત્માના અવાજ અને પ્રેરણા પ્રમાણે જીવનરચના કરે; પોતે અપેક્ષા ભોગમની કે ત્યાગની બહાસી ન મારતાં સંયમપૂર્વક પોતાના કામ પાછળ ફરકે કંઈમ કુટીરી ન બંધ; દેશની માનહાની જરાપણ સહન ન કરે; કુદૃષ્ટ દુનિયાને લેશમાત્ર નમસ્કાર આપે; પોતાના આયુષ્યની જોડી પાશ્વિયાશાસ્ત્ર અજીતરી કરી સાહસને સીંચેને ચ'મળાવી નવાબે; રાતને ઢહાડો વિચારમાં ને વર્તનમાં નિશ્ચલતાથી ઉત્સાહભરે આગળ ને આગળ ધપતો રહે ને દુનિયાને પડકાર દે.'

નિઃશ્વાસાહી, આદિશાહી અને મુખશાહી જેવી ત્રણત્રણ સત્તાઓ સામે ઢહર ઝીલી ગાંઠાન મરાઠી રાજ્યનો પાયો નાજનાર શિવાજી મહારાજની જન્મજયંતી હોવા ગિમિત્તે અમે એ અંકમાં એમના આજી જીવનરમ્યા આંકતા ચરિત્રપ્રસંગો આપેશો. એની પહેલી જ દિંકામાં એમનાં એ કલગરિચય આપેશો તે કદાચ ઘણીની નજ્જમાં નહીં હોય એમ સમજી ઉતારીએ:

'મેવાડના સિસોદિયા મહારાજા દેવરાજી મુરુઝમાન બાદશાહોના ત્રાસપી કંઠોળીને દક્ષિણમાં આન્યા. ત્યાં પણ મુસલમાનોની બીકે પોતાનું નામ બેસાવત બેસીસે રાખ્યું. એમની દક્ષીણ પેઢીએ ડી. સ. ૧૫૩૩માં બાળાજી નાગનો પુત્ર થયો. બાળાજી એ બેસીસેને બે દેશો: મહારાજ અને બીહોલ. એમાંના મહોલ તે શિવાજી ચઢાસાના દાદા થાય.

મહોલ પ્રથમ સૌંદર્યેડના દેરામુખ હુકમ બંધવરાવને ત્યાં પાંચ હોન (એ વેળાને સિદ્ધી)ના પમારણી સાધારણ સિપાઈ તરીકે નોકર રહ્યા. તેની બલાગણથી મહોલોને સુવંત નિઝમની નોકરી મળી. મહોલોના પુત્ર મહોલ અને બંધવરાવની પુત્રી જીનાબદે એ બંને નાનાં હતાં ત્યારથી જ એ બેને પરણવારાનું વાગ્દાન મહોલ અને બંધવરાવે કરીધું.'

આઠમા ઉપાડ પછી એ શાહજી ને જીનાબદના પુત્ર રિરાજના જન્મની કથા સાર થયેલી.

'એમ કેમ?' એ ગવાળા નીચે કુરુદલભરી વરતુઓના વૈજ્ઞાનિક ખુલાસા આજે એમ અને અવારનવાર પ્રકટ કરીએ છીએ તેમ સારથી જ કરતા આવેલા. એમાં 'બરફ પાણીમાં કેમ તરે છે?' એ વિષયનો કાકસાદેળ કાલેકરે આપેલા ખુલાસો વૈજ્ઞાનિક કપરાંત બીજું પણ એક નહીં હાંધિનું રહ્યું કરતો દોઢ ઉતારીએ:

'જૂલા પર રાખેલા વાસણમાં કંચરનું પાણી વધારે ગરમ હોય છે, એકે દેવતા તો નીચેના ભાગને વધારે લાગે છે! એનું કારણ એ છે કે પાણી એમજેમ ઠંડું થાય તેગતેમ વળનમાં બારે થાય છે અને નીચે બેસી બંધ છે. બીજી પ્રકાશી વરતુઓનું વલ્લ એમ જ થાય છે. પણ પાણીમાં એક બાળતો અપવાદ છે. પાણી ચાર અંશ સેન્ટીગ્રેડ ઠંડું થાય ત્યાં સુધી જ બારે થતું બંધ છે; પછી પછી એકાએક તે પોતાનો રવખાંધ બદલી, જેમ ઠંડું થતું બંધ તેમ ફૂલતું બંધ છે અને છેવટે બરફનું રૂપ પકડીને સાવ હલતું થઈ બંધ છે. માત્ર પાણીની બાળતમાં આમ કેમ થતું હશે? કારણ કે કુદરતમાં દયા છે

એકાદ હોન, તથાવ, નહીં કે સમુદ્ર પર જ્યારે બારે ઠંડો પવન થાય છે ત્યારે કંચરનું પાણી ઠરી જઈ તેનો બરફ થાય છે. હવે આ બરફ એ પાણી કરતાં બારે ઠોટ તો એ બરફનું આખું ઘટ બની તે ધીમેધીમે નીચે જત, અને પછી પાણીમાં રહેતી માછલીઓ, કાચળા, કરચલા, મચર, પાણુ-પોડા વગેરે કુદરતના બાળકો ચઢાઈને મરી જતા. કુદરત માતા એ કેમ સહન કરે? ૧ કોલે એમણે કીધું. પાણીની બાળતમાં અપવાદ કરી તેનો રવખાંધ ફેરવી નાખ્યો. ફીક્કળ અપવાદ પોતાની પ્રતિજ્ઞા તોડે, પણ બીજાને હાથે અનુગમને ચાલ ન દે. તે જ પ્રમાણે પ્રકૃતિ માતા પોતાના સાર્વભૌમ નિયમમાં અપવાદ બંધે, પણ બાળકોનો સહાર ન થયા દે.'

ગુજરાતના કેળ કિરોર-સૌંદર્યમાં જ નહીં, પણ સમય આતમચરિત્ર સહિતમાં પોતાની લાક્ષણિક, પ્રસાદકુશ અને અભિનવ રસળી શૈલીને કારણે ચિરંજીવ પદ પ્રાપ્ત કરી ચૂકેલી, કાકસાદેળ કાલેકરના કિરોરકાળનાં સંતમરણીના માળા 'રંગરણધામ' એમણે સૌ પ્રથમ ચોંટાળના સત્વારકાકરના રાજાના વિદ્યાર્થીઓના હરતલિલિલ 'અધૂડા'માં, 'કાકા ચવા પહેલા' એ નાપાટી લખેલી. તે બે જ મથાળા સાથે આ એકથી 'કુમાર'માં પ્રકટ થયા માંડી. તેણે એનું તો અજળ આકર્ષણ કરેલું અને વર્ષો સુધી અસંખ્ય વાચકોને એણે રસતરબોળ રાખેલું. એ પુરતકાકારે પ્રકટ થઈ ચૂકી હોવાથી એનો અને માત્ર ઉલ્લેખ જ પૂરતો માનીએ છીએ.

શિવાજી મહારાજના ચરિત્ર સાથે એમના પ્રજલ શ્રીતિંદ સમા સિદ્ધનંદનો પરિચય ન હોય તો આંકે બીજું લાગે એ આ નંકમાં આપેલા એ કિલ્લાના પરિચયમાંથી માત્ર સારમાં:

'સહાદ્રિનિરિમાળનાં અનેક ગ્રંથા શિખરો પેઠી એ શિખર પર સિદ્ધનંદ આવેલા છે તે સમુદ્રની સપાટીથી ૪૫૦૦ ફીટ અને તળેટીથી ૨૫૦૦ ફીટ ઊંચું છે. નીચે બેસા રહીને પહાડને એમજો તો પોણા આઠવી વધારે વપર કુપી ત્રાંસી રીવાવની માફક પહાડની રાડો

લેણી રહેલી છે, અને એ કારણે ઉપર માણસે બાંધેલી કાળખીંટ પરચરની પચ્છ દરે છળે યજ્ઞ ગંગેની દીવાલ આવેલી છે. તે કાળા કાળે દેહાગ તો નથી છે ન; કયાંક કયાંક ચોરી થયું થયું. ગદનો ઘેરાનો બેધી અટી માથાનો દરો. ગદમાં બે દેવાનો છે; દક્ષિણે કલ્યાણ દરવાજો અને ઉત્તરે પૂના દરવાજો. દરેક દરવાજા પાસે મળખૂત ભયંકર ભુરને આવ્યા છે. આવા ભુરને ગદમાં દેક-દેકાણે આવેલા છે. દરેક પટ્ટામાં તો એક એક છે ન. ગદ ઉપર ગદમાં પછી આપણે લણ તેમાં આવેલા કુંડ તરફ બહુ બેચાલ છે. ગદ ઉપર પચાસ પોલોનોથી પણ વધારે કુંડો આવેલા છે. પછી તે પૈકી કુંડ આઠ દસ કુંડમાં જ રવચ્છ પાળી છે. એમાં પછી 'દેવકુંડ' સોથી કલગ જે એ કુંડમાં બળે સલા પે સાકર અને બચરનો વાસ હોય એવું લાગે છે. પાળી પછી એટલું નિર્ગળ છે કે નીચે ગંગેની પી ડોલ તે તાપણ તે રેખાઈ આવે.

ગદ ઉપર આવવાનો મુખ્ય રસ્તો પૂના તરફનો છે. પહાડની તળેડી સુધી ધારી રસ્તો આવે છે, પછી ઉપર આવવા સાઠ એક કાઠ ઉપર અભયરત્ના આકારનો પાચેક ફૂટ પહોળો વાંકાચૂડો રસ્તો છે. તે ઉપર ખુરશી સિવાય બીજી કોઈ પણ વસ્તુ વાહન નથી આની રાણ. શેકિયાઓ અને દરદીઓ ખુરશી પર બેસી ગદ ઉપર આવે છે. ગદ ઉપર ચડતાં સામાન્ય થાયે સવા કે દોઢ કલાક લાગે છે. આ ગદને પહેલાં પેંડાણા હલવામાં આવતે, પછી ગદ તાલે કરવામાં પોતાના સિંદ સમા શૂરની સરદાર તાનાછના પડયાથી સિયાછમે એવું નામ સિદમક પાડયું. એની વાત તે બળીતી છે.

શિયાછના હાથમાં ગદ આન્યા પછી મોઝાખીરમા ટેકામાં તે એકેએકે બાદચરા પાસેથી લીધા. તેમને ગદમાંથી પૂનાના અખુટ દ્રવ્યભંડાર થળી આવ્યા. ત્યાર પછી પચાસ-સાઠ વર્ષ સુધી એ એકેએકે હવા ખાવાનું દેકાણું હલું; પછી ગદાબળે થયેલી શોષ થયા બાદ તેમણે આ નળ્યા ઊડી દીધી. અર્ધનાં કરવાપાળી દરદીઓને ગદે બહુ સારું મળાય છે. દેવકુંડનું પાણી તે વળી જીવ ન પાયક લેખાય છે. આ ગદ ક્યારે બપોથી એનો પત્તો નથી હાવતો. એક દંતકથા એવી છે કે કીડિય પાકિયો આ ગદ બાપેલા, તેથી તેનું નામ કોંડાણ પડયું, એવો તેમ હો, પણ આ ગદ એક હબર વર્ષથી થે બંદો હશે એમ લાગે છે.

બુનાં કાળેનો પરિચય આપવા વિભાગ 'ફલવાડી'માં આ અંકમાં લેખેલા જનિ ગોવિંદરામના વંદના બોધક 'અદારવાની' વાનગી :

ગોવિંદરામ વંદનાગદ પાસેના માણાવદર આગના વતની બ્રાહ્મણ હતા. એ સંવત ૧૮૩૭ થી ૧૮૬૦ દરમિયાન થઈ ગયાર. એમણે અંદા-વજા કંદમાં લખેલા ઉપરના કાઠિયાવાડમાં નળીતો છે. જનિ ફલ-પતરામે એનો સંમક કરેલા. એમના લખાણમાં કુદરી આવેજ ને બાપાનું સર્વોપણ બૂળ છે. બુનાં:

બાપનો શોધો
કેનાં બાપ હનેા એક કાણે, તેની કુટલ આંખ.

નવચલન પ્રકાશન મંદિરનાં તપાં પુસ્તકો

છવન દટિ: વિનોબા બાવેના લેખો અને બાપુલેખા અનુ-વાદનો સંગ્રહ, અપ્રાદક: પાંદુંરજ બેચેરા દેસપાંત ૧-૧-૦૦; મારી છવન કંઠકા: રાનનદાણુની આગમવાનો અનુવાદ, ૬૧૧૨ પ્રમુ-દાસ અનુવાદ થાંની, ૮-૦-૦૦; ધર્મસંધા મેઝખલે પોતાના રાન-દારી ચુક મેઝખલે વિવેના માંધીછનાં હવાણીના સંમકદી પુસ્તિકા, ૦-૬-૦૦; બાપમ્મ અનુવાદની: નરી આવૃત્તિ, ૦-૧૦-૦૦. ધર્મસંધાન: માંધીછના પાંતિવચક લેખ-સંગ્રહની બીજી આવૃત્તિનું પુનર્મુદ્રણ.

તેનો પુત્ર થયેા રેખતો, તેને મદે ફાડી ના
તેને કહેવું ફાડી નાંખ્યે ને આપેલ,
ને તારા બાપનો શોધો રાખ્યો;
કહે ગોવિંદરામ હરિનું નામ બચાવેા,
કેનાં બાપ હનેા એક કાણે.

પાળીનું વળકું
વળકું પાળીમાં મોળાએ કાણું તે બાહેર નીસરે આપ,
મુણે કાગ કહે ને મોડાં, તે પ્રગટ થાયે પાપ;
પ્રગટ થાયે પાપ તે કેવું,
અરે અરીને આરંધા નેવું;
કહે ગોવિંદરામ એવું કાગ છે બંદું,
તેમ વળકું પાળીમાં મોળાએ કાણું.

અદાપરિકાસ મટિ (આસ કરીને વિદ્યાધીઆગ) ગુજરાતમાં હરત-લિખિત ગાદિકા ની મળવા ગાંડધાને અંદાને દેકાં વર્ષ થયા હશે. કલાચ આરથી સડી (૩૩૧૨૨૨) બંદો અનુભવ તો આ લખનારો છે.) આનથી રવ વરસ પરીની એ પ્રવૃત્તિની ગાંડી આપને એ રસમ થ લેખ આ ન અંદાર આવેલો. એનો માત્ર ઉલ્લેખ જ નસ થયો. એવી જ એક નાની મૈતિદાસિક બીના આ એક સારે હાજમાએ છે. ફોટોગ્રાફીની કળામાં આગળપડતું કામ કરતા મટિ, ગુજરાત કે આરતમાં જ નહિ, પણ દેશવરેશમાં આતિ પામેલા અમદાવાદના 'નિદાસિ' મંડળના બીજ રૂપ 'ડુમાર ઉમેશ કલ્પ'ની રાજ્યત આ પાસથી થયાનું એક નાનકું વિશાળ આ અંકમાં છે.

અને ઉલ્લે 'માખુરી'માં આપેલો કાઠ હલવવાનું પ્રસંગ:
ન્યુ યૉર્કની એક બાકી એક અવેરીને ત્યાંથી મોટા મોટીની માળા અરીડી હતી. તે વડી બતાં ફરી એ અવેરી પાસે જઈને સમ-રામણનું કામ પૂર્યું. અવેરીએ તે તાગસીને કહ્યું કે આમાં એક મોટી ખુટ છે તે ઉવેરીને પાછો બાપી દેવાના ૩૦૦ પાંડ૦૬ મશે. બાકી તો ચમચી: '૩૦૦ પાંડ૦૬' ને બાંધી જ ન આ મજ પાડેર અરીડી.' અવેરીએ કહ્યું, 'આનાં મોતી ખોડાં નહિ પણ ખરાં છે, ને તમને તે મજથી મપાઈ મઈ છે. એ આપનાર માણસને અને નોકરીમાંથી રત્ન પણ આપી છે. આ માળાની મજ કિંમત દસ હબર પાંડ૦૬ની છે, પણ એ તમને તે મજથી નેમી દીધી કોટીએ કે તમારી છે.'

બાકીએ નવાબ દીધા: 'પારે તો એ માળા અરીડી તે મારી ન કહેવાય. હવે માટે એક વચન મારો. હું તમને એ માળા પાછો આપું છું, પણ તમે પેલા વેચનાર માણસની મજ માફ કરો અને તેને પાંચે મોટીમાં રાખો.'

અવેરીએ માળા રેખીદારી પેલા અરીજ માણસને પાંચે રાખ્યો ને આ માથે જી બાંડી બહાઈએડ તેને હીરાનું એક લોકોએ એક મોઝયું. અને એને જ અનુવચ આ એકની 'મિલ્લત'માં આપેલું એક સૂચ:
'હળના કરતાં નેવું બડું; બોદયા કરતાં પાણ્યું એક; બોયા કરતાં આપું બડું.'

૨-૦-૦: અરજ મની બહેનોને ફેરી બાપુએ લખેલા પત્રો: સંખા-૬૨: કાઠેલકાર ૧-૦-૦; કેળવણી વિષેક: રિધ. મ. ગાના લેખની વિવેચના સેખા. ૧-૪-૦; માંધીછની સંદેશિસ આરતકંઠકા: સંપ્રે-કાર: મગુરાદાસ વિગમ. ૧-૦-૦; ગુખમની: શી પચુક અનુવ-દેવત શાંત અકિ-રસ-પ્રધાન કાળેનો, તેજાના અરિત, વધે પુરવણી સાધેના અનુવાદની બીજી આવૃત્તિ: અનુવાદ: મનનસીક પ્રજાસિ દેસાઈ. પ્રસાર: ગુજરાત વિદ્યાપીઠ-અમદાવાદ ૨-૦-૦.

ખાંધઅકરિયાં (અનુ.૫. ૧૨૨થી થાહું) ન કહી દીધું. હેડમારતર તો દંટિયું લાળી બેસી ન રહ્યા હતા. આખરે હોરાલાલે વચ્ચે પડી બાધરતે સાંત પાડવા માંડ્યો, એટલે એણે હોરાલાલને પણ થોડી સંભળાવી. એનામાં એક માટેરે અક્ષર વાપરી સાંભળી ધંદ વગડાવી દીધી અને નિરાળ બીડી ધેર આવી બાધરે બધી વાત બાતે કહી.

બીજે દિવસે વડા મહેતાજી બાધર સામે ક્રિયાદાનાં ધુંધી રહ્યા હતા. એ ત્રણ બહાંગનો મોઢર, પોતાને તત્કાલી ખાણે હઈ નય ૧ એને નોકરી પરથી કાઢવો જોઈએ. એને સભ થતી ન જોઈએ. ફર-ફરિયું ચીમનલાલ પર મોકલવું કે ફારમેન પર, એની સાંભળવા સાસની હતી, એવામાં પાસા બાપુજી દાખલ થયા. બાબે નીકળતાં હેલું કે બહુ નહિ સહતા, નહિ તો નિરાણે નહિ બેસવા દે. એમના નીકળ્યા પછી એણે કાંઠાકાંઠાને પણ પાછળથી મોકલ્યા; તે પણ તરત જ આવી પહોંચ્યા. ધૂળિયા માટેરે બાધર સામે ક્રિયાદા કરી, પણ કોઈએ સાંભળી નહિ. કાંઠાકાંઠાએ મીઠી ટબે બિલા ડામ દેવા શરૂ કર્યા. મારા બાપુજીને તો પિત્રો ન ગમેથી. હીક હીક જેવું ધાંધલ થયું, એટલામાં ઝવેરના બાપ ને સુનીબાઈ વકીલ પણ આવી ગયા, એટલે તો મહેતાજીના રાગ ન રખી ગયા. નરમપેસ એવા યદને એણે માફીનો નિશી માર્યું ચડણ કર્યો.

ત્યારથી ન નિરાળ, મારતર અને દાખલા, એ ત્રણેયે માટે હીકોતર પેઢીનું વેર મારા કાંઠાકાંઠામાં બપોળી અને પીછ રહ્યું.

સરસર સફેદ થોડા તે કુતેહસિંદરાવનો. કાંઠા પાસે આવીને યતનગતો મેં એને ધણી વાર જોયા હતા. પણ એવા ન જે સુંદર સફેદ થોડાની બધી જોઈતે તો હું ખુશ થઈ ગયો. રાંતકાંદાર ફાનસો, છુગતેકાર થોડા, ફેટેકાર હાંકનારા, પટેકાર પાછળ બેસા રહેનારા, એવી સભાકાંદાર બગીમાં અમારી સવારી બેઠકા પી. મોઢર તો હજુ રતનામાં પણ નહોતી આવી. હેલે છે કે પહેલી મોઢરમાડી ૧૯૦૩-૪માં મુંબાઈમાં શેઠ મંગળદાસે ખરીદેલી. એટલે આ સદીના પહેલા દાયકાની એ શરૂઆતમાં વડોદરામાં તો મોઢરકાર ક્યાંથી હોય ?

અત્રાસાહેબના કુટુંબને તેડવા ફરબારી બધી વહેલી બપોરથી આવી હતી. મેનાબાઈની ઈચ્છાથી અને વડિલ અત્રાસાહેબની કૃપાથી મને અંતે મારી બાતે બગીમાં સાથે લીધાં હતાં. અમે જેટલાં સંધી શખીએ એટલાં બેઠાં હતાં. અંતે રૂઆબકેર બગી કાંપને રસ્તે, રેસિડેન્ટનો બંગલો વડાવી, અમારી નિરાળ પાસે થઈ, કમાડી-બાગની બાબ્તે રસ્તે શહેરની સડક પર સરેલી, ત્રિયામિત્રી આંજળી ગામમાં એક મકાન આગળ બેઠી રહી. એ મકાન ક્યાં તે મને સાદ નથી. પણ બહાર પરરાગળ અને ભળિયાંવાળી એ મકાનને મનસે અગને ખૂબ ન સ્વાગત કરી બેસાડવામાં આવ્યાં.

દિવસ ખુશખુશાલ હતો. લોકો લહેરમાં હતા અંતે ટેકા બાંકે ચાર થઈ કરતા હતા. અંતે દરોરા હોઈ શીંગત સરકાર (માયકવાડ)ની સવારી નીકળવાની હતી. વડોદરાની દરોરાની સવારી એ એટલા મુલકમાં અદ્ભુત પ્રસંગ ગણીતા. બહારમાગથી થોકબંધ લોક વડોદરે આવ્યું હવું. જોતજોતામાં તો રસ્તે ઠંઠ નમવા લાગી. ભેત્રણ કસાક પછી સવારી આવી. એ આરતો પહેલાં મારી કલ્પનાએ કેંક ધાટ પડી લીધા હતા. અનેક વાતો સાંભળી હતી.

કામળાંદે જેવા થોડાએ કપર પર ભરમા એને ભારે કસસાધી એટલા સવારે, હાથમાં લાલા, કપર નાની વાવટી, માથે જીથે ધેરેક લાલ નરીવાળો ફેટો અને કેડ તલવાર. એની પછી હતી મોરી હુકમી. પછી આવાવા વાનવવાળા, પછી લાડી, બનેડી ને કુશીવાળા, અને એમ સવારી શરૂ થઈ. લોકો પણ ગેલમાં હતા. ધણીએ તો

પોતાના ગજામાં મલમોટાના હાર પણ લંટકાવી લીધા હતાં.

પછી તે ચાંદીની અને સોનાની તોપો બાંધડ કરતી આવી. આ તોપ! નેપાનના ધડકો મને સાદ છે અમે રોજ રાતે નવ વાગે ફર ફરથી તોપનો ધડકો સાંભળતા. એ આ તોપ! પછી અબધા હાથી. હાથીની જાગ્યાં વિશે, એની અક્ષર ને ખાનદાની વિશે અનેક વાતો બાધરજીએ કાઢકજીએ, લલ્લુશંગે મને કહી હતી. હું તો હાથી ગરૂવા ન કહે. એ મૂંચા, આ તોજો, આ પાંચથો...

સાવધ ન' શીંગત સરકારને હાથી ચાલ્યો. 'મહારાજ સયાજી-રાવ જોયા ? પેલા... પેલા, પછે... જણું જો, જણું જો,' બા મને કહેતી હતી. ત્યાં તો મહાવતે હાથીને અમે જોલેલા તે ધરબણી નજા ફેરવ્યા. હાથીએ ચૂંક જાચી કરી. અમારે ત્યાંથી કોઈએ તો ધરબણી નજા ફેરવ્યા. સડકથી હાથીએ હાર મહાવતને આપ્યો. મહાવતે લઈ મહારાજને આપ્યો. મહારાજે લઈ પોતા પાસેના કમલામાં મૂક્યો. અને પછી મહારાજ મલકયા. અત્રાસાહેબે તથા બાબી મંડળીએ મહારાજને ફૂલ વખાળ્યા. કેંક સમયમાં ધણી વિધિ હાર કરી, દક્ષિણ પણ વહેંચાઈ. અને મહારાજને હાથી કાસતો વ્રતનો અગ્રણ આપ્યો.

દરોરા પછી ચારપાંચ દિવસ મુખી, મેનાબાઈ અંતે હું ફિરકો-ઓની માફી, બરના લાલા, લાકડાના ઘોડેસવારો લોખંડની વટેલી નળીઓની તોપો વગેરે એકી કરી અમારા બગલાની આસપાસ સવારી કાઢતાં હાથી મળવો મુશ્કેલ હતો. પણ હારગાડા, મેગારા અને ગુલાબ તો જોઈએ એટલા ગળી રહેતા. એટલાથી સંતોષ લેતાં અને આનંદ લેતાં.

કૃતિયાએ જડતો આનંદ સૌન્દર્ય રથનાડસાર વર્ણવેલું છે. વડોદરાનું ચોગામ ને ખૂબ જ ગમત. નેવલેથી પડતાં માણીની ચાલતાં નીકળતાં હોડીએ ગુનાવી તરાવા મારે નહી, કે બંગલાને જોડેલા આગગાડીના કબજામાં કપરથી પાણી રપકર્ડ તે સાંધવાની મન માટે થે નહિ; પણ ત્યાંના રસ્તા કપર બેસાતી સુંદર, મેનમૂન, છત્ર સુધિને લીધે. મેં મેરાયુંછું ને વરસાદ જોયો છે અને દિડુંદેતાનના મોડા ભાગનાનાં ગોચારમાં વેઠવા છે, પણ વડોદરાના એ કાંપના સફેદ ધોરી રસ્તા કપર, મેત્રજી વરસાદ યથા પછી, આંગળાના નખ નેપડા કે એથી નજા નાના, યલ્લોડીથી નજા મોડા, પણ ચલ્લોડીથી ક્યાંયે લાલચટક મખમલિયા રંગનાં આસંખ્ય નાનાં છપથી આજે રસ્તા ઉમરાઈ ન્તો. એવું ક્યાંય નથી જોયું. લાલ, ક્રડખંબે ફરતી એ છપાતે બોધા ધરતી ગાય કહેતા, ને એને મારવામાં પાપ મનાવું.

ચોગામમાં પછી દરોરા મધુરી. લીલી ભંગાને પથરાતાં વાર ન લાગતી. કાઠ પાન પ્રકૃતલી જોડતાં. એમાં બહુ ગમતી, નિર્દોષ, દેખાવડી. પેલી નાની મખમલિયા માથે મહિનો માસ છપતી, અને પછી એકએક અલોપ થઈ જતી. ક્યાંથી આવી, કેમ આવી, ક્યાં રહી, એ બાબત પછી, ક્યાં ગઈ, ક્યાં ગઈ, ક્યાં જોયું મહિનો આવતી, પણ વરસાકરને માટે વડોદરાનું સેડાગામું રસ્તો રસો જતી.

પૂજવાર 'કુર' કરી પછી તરત એક લાંબી બિંદસ સાંભળેા ત્યારે નળણું કે એ અંદરોડીની ચીસ છે : કુર-કુર-કુર.....ક ! અમર્યા એમ આગગાડીના પાટા પર જનારનારો અડફેટે થડે ત્યારે અનિનનગાંધી જે બિંદસ સંભળાય એવું કુંદ ધોરણ નથી. તમે તેગ વાગે : કુર-કુર-કુર; કુર-કુર-કુર-કુર-કુર-કુર અને રસ્તો કાઢે. પણ સિલ્લા ના પડક્યાં હોય અને કુરકુર બાપડો રસ્તો માગતો હોય તો બિંદસ જલ્દી. એવી એ એકધારી લાંબી ચીસ એકસિડેન્ટ કે બોની નિસાની અણખ. એના ન કાગલાનામાં એક ધંદ પણ વાડાડવામાં આવતો. એ વાગે કે સગજનું કે તાજડતોળ બધેથી, બધું યે પડવું

મેલી, બધા હલીમેના, આગવાળા, ઘોંઘાલરખાતું સોએ જગા થઈ જતું. પણ આ તો ચોસની બિડસેલ ને વાગી અને હેટ પણ ને વાગ્યાં, અને ઘરખાનામાં બૂગ પડી ગઈ કે 'બાળુમઈ હેડયા'! મેલમલ, લલ્લુચંગા, કાળિયા, મુરતકા, પીરમલમલ, રણુકોડિયા, રામચં, બધા જ વાગકરી બા પાસે પડેથી ગયા.

‘પણ બા ! હમ એકાએકનું ક્યમ ? હજી તો ભઈ નાના છે.’

‘પણ જે પાકો વચાર કીધો જ હોય તો આપણે કુકનનો બેલ બોલતો.’ બીજે કહેતો.

‘હા, તો થે ખરું. મોટા થેને તો બે પાછા અહીં જ આવવાના ને?’

‘એ તો કંઈ બેલે, લેણાદેણીની વાત સે. રેલવથનો પાટો, મારી હલ્દીનો, બહુ હોયો. આમ દિલ્લી હુધી પાકે, અને આમ મેમઈ’

ધૂળિયા મારતરનું શું થયું તે તો કોણ બલે. પણ એણે ભણતરની હવા બગાડી નાખી. નિશાળનો પાથો ત્યાં બરાબર ન ચલ્યાયો, અને ખડાખાતું એવું બાહ્યું કે ત્યાં બહુવું મુરતકા થઈ પડયું. એક તો દોહલે માર્દલનો રસો, કપરતો થેર ભણવંવાની સખત નહિ, — સખત નહિ એટલે પેસા નહિ, એટલે થેર માર્દલાછરખા નહિ, — ને નિશાળમાં મારતર પર મારા બાપુછનો યુરસો, એટલે છેલ્લી જમરે મારી બા મુરત ગઈ ત્યારે નહી કરીને જ આવી હતી કે અને હવે મુરત ભણવા મુકો. બાના મોસાભમાં બા મરે સારી લાગળી, એટલે ત્યાંથી જ આ સુવના આવી હતી

અને અહીં મરેસંસાર ચલાવવો! પણ અધરા હવેના. યરસસાર એટલે તો માં બને બાપ, પણ ખાર પૂરા પાંતરીસનો. પરીપકારી અને ભલા એક કપાળ ઠાકર નહોતા અને યીમનલાલ પ્રતિમ, બે બેની સિફારસથી રતલામખા પર રૂપિયે બાપુછને મોડરી મળેલી: રતલકે ‘હેમો! મોટો વખત વળી નાગકામાં કાગ કરેલું, ને થોડો વખત મોઢામમાં. રતલામખા તો રેતારકી પર હતા, પણ મોઢામમાં

‘ગ વખત મોંઘલમમાં પણ રહેતા !’

એ પદરના પમ્પીસ થતાં કોમાંથી પાંચ રૂપિયા થેર અંગના પા સિવકાસે ડોસાને મોકલવા પડતા. કોઠ વાર પાંચથી વધારે હોય, અને વડોદરે એકની સાકમા આવ્યા પછી પાવરીસના પગારમાંથી ધરનાકું કપાય, સુરતકમ મોઢાલાવવાની, અને બેજાલા ડો પદેરનામાં, એમાં ચિરંહીને ભણાવવા કમરીસે આ બધાંનો

કરીને માખાથે મને સુરત મોકલવાનું જ કીક ધાતું કરે

બાળુશાહ ભણવા જવાના એની આખા કારખાનામાં બજાર પડી ગઈ હતી. બધા આવ્યા તેમ મરિચકા ડોસી પણ આવીને પોતાના મુલાયમ અને મીઠા અવાજે બાને કહેવા લાગી : ‘મને તો નહીંએ કહ્યું ત્યારથી ચેન નથી પડત. મારા ધરમાં દોઢાન કરવા કોણ બાવસો ? બુલો ! સહતાબેન ! તમે છે. મારાથી યના નાના; અને હું કેંઈ સોનું રૂપું નથી આપતી. થે થોડા જરદાદ, કોપક અને જોળ છે. કાઠને રસ્તે ખાના આવડો. મેં તો સુરત રેખું નથી, પણ બધા તારીકે ધની કરે છે. અલ્લાની મહેરબાનીથી અહીં જ મોસા સાહેબ થઈને આવડે.’ એની આંખમાંથી આંસુ નીકળે, અને બાની મગફર કે મરિચકાને ના પાડે ?

જવાના દિવસની અગાઉ સાંને બા અને અગ્રાસાહેબને ત્યાં પડે લગાડવા સર્વ ગઈ. અગ્રાસાહેબ તો ખૂબ જ કલ્પવા. મેનાબાઈ પણ રડી. પણ અગ્રાસાહેબે છાતી સરસો વાંધી આશીર્વાદ આપ્યા.

સવારની કુરટોમાં સવારી સુરત બેપડવાની હતી. બાને ડોહલાં હું બહુ રડ્યો. બા સુરત આવીને મને મૂકી બધ. એની બિલ્લીની આંખ નહિ કાઠે, એમ કરી એક દિવસ વધારે રહ્યો પછી તો બીજે

દિવસે સવારે રેસન પર પહોંચ્યા.

‘એ મોરખાણુ રાખતે, અમને બલસી નહિ.’ કરી રોડની રોડની છવી આવી. કાલકને બાધર બે તો રેક સુરત મુકી મુક્યા આવવાના હતા. કાલાકાકાનું આણું કુટુંબ રેસન પર આવેલું.

‘એ બે, બમનન તમને બહુ કોરા બનાવે.’ છવી સાદાદે ઉઠે બલિલે આરેકો મોટો રૂપિયાથી થે મોટો દણ છેડીને આપતી હતી. મારી બાએ કહ્યું, ‘એ મુંડે તમે એને પેસા ન આપો.’ તરત છવીએ જવાબ આપ્યો. ‘હોય કે ? અમે ગરીબ બાળુસ. મારાં મુંડે આલી નાંકયું ને ? દયા કાઠે, મિયાંમગ પર અગ્રાણ લેતે અને બિને અગ્રાકાવને !’

મોડી આવી. બાધર અને કાલકે બંનેએ મળી મારી પાસેની જગ્યા મેળવી લીધી. ગુલાબ નળી બે નારંગી લઘ આવેલ, અને જાવરમા અલ્લાબસ છે એ બજાર પણ સર્વ આવ્યો. કપાટામાં પહોંચી જવાના. અલ્લાબસ હાથે એટલે શું ?

‘હેને ‘દયા; ગઈ રાતે જ એની ગાડીમાં ટાપલા બધાંસ. મારી દારી રહે ચમગ ના રેરિ ?’ છવીએ કહ્યું.

લલ્લુચંગ અને મેલમઈ બાળુ પર મારા બાપુછ બેસા હતા, ત્યાં જઈ છાનામાના રત્ન માંથી આવ્યા : ‘સાજ હોરા પાળ, એ ગાડી મલી એમાં. કરતાકને ગાડીમાં ચડી બેસા અને સુરત મુકી વગાવવા આવ્યા. ભાપી રડવાનું રોડાય એમ નહોતું, પણ એને કાલાકાકાનાં માથેમાં માથેમાં થઈ લીધાં, અને ગાડી બેપડતાં બે માથેએ જ બૂલો પાડી : ‘આવને, સાચવને બાઈ, બાપીમળી મહેલો આવવે.’

આમ, રતારીસતા ને વડોરા ડોહડું, રસ્તે લલ્લુચંગ, મારા અને કામકમ નતભતના ટુકાએ કાડી, પટાવી અને છાના રાખ્યા. વિશ્વાકર્ષી રેસરોથી ગાડી સહેજ આવજ આવજાલમાં છાનાની કસોઈ ને રેક ઉપરથી પસાર થવા ત્યારે મને મુરતકા સાંભર્યો. હજી આને પણ ત્યાંથી પસાર થતાં મુરતકા ખૂબ યાદ આવે છે.

પાંડી પર પાડેલો કોઠ મુરત આત બાળકને મૂંડી નાખતાં જોયો છે ? પાટણ પર સરસ રંગીણ પૂરી મોઠાએ એને લગાળી નંખાતી જોઈ છે ? પાનાને બેજકો બનાવી કોઠ ધમે એને પાડી નાખ્યો છે ? સાચ કોથી પણ વિચારણ હામ કરે છે. કોઈ વાર પવન, પાણી, અને અગ્નિ એનાં એવાં લીપણ હામને મારે બળીતાં છે. મેં કે અહીં આમ પણ નહોતી લાગી કે રેલ પણ નહોતી આવી છતાં કાળના મુલાયમ હાથે એ છાનને પવવારમાં ભતકાળના બેડારમાં મારી દીધું હતું. એ બેજકો, એ બાજ, એ આગવા ડોસા ડબ્બા અને પડવું જે બેન, એ પાળકોને રોટર, બાળુનો ફોલ, કારખાનું અને રેલવેનકર આને એમાંનું એક પણ ટોડું નથી. માત્ર ગણિ છે, ગાંધાની પાસેની મોરડી છે, અને અગ્રાસાહેબ રહેતા તે બગડી છે.

રજવના નવેમ્બરમાં મહોરેમને દિવસે સવારે વડોદરે બેઠી. થ્રો- મેંબલના નવેમ્બરને ત્યાં જઈ. ત્યાંથી એ બંને રેસરોને આંઠો મારવા ગયો હતો. ડો. એકનીનેના બેડા દલા દલાવાવાળા યાનામાં આને ફેરન રોપ હતી. જ્યાં હું રમતો-નહેતો, ત્યાં યાનાને રે મોટાદળસને ધૂળિયા રસ્તો હતો. મેનાબાઈ સાથે જ્યાં બજાર મેલો એ બેજકોને કમર દગર ને પાડી, પણ એકેય બાળુસ અંગાંથી નીકળું નહિ. કોણ એમાં કોઈ રહેઈ જ નહિ હોય. એ જ એ, એ જ નળી, એ નેવડો- માત્ર પાળકને નેવડો નહેતો. ત્યાં મિતે બેપાની હતી.

હું પાછો ફર્યો. કાઠક પાસે આવી બેસે. ફરીથી બજારો મુઠેઈ એકઠી, નિરતે જ, પાળક બડી થતી મિત્રના બાર કેળ દખાતી. ફણ ભરમાં તો કારખાનાની અગણિત વ્યક્તિઓ બડી થઈ ગઈ.

ફાટકની પડએ પાટા પાસે એક કંઈનું બંધ ફાટ્યું હતું. લે-
ખેડનું મોળ ચક્રરૂંઢે માણસ (એટલે કે વાવડીવાળો) બેસી શકે એટલા
માટે. એ બંધ પર જળને બેઠો. પાસે એક જુવાન વાવડીવાળો
બેસી હતો. એણે મને જોયા થયાં. હું બેસી રહ્યો. આંખમાંથી બે
ચાર આંસુ ત્યાંની ધરતી પર ખરી પડ્યાં. એવામાં સચારને ફાટ
અગદાવાદથી આવતો ગયો. એણે મને જગાડ્યો રમણલાલેસાહેબને
ત્યાં જવાનું યાદ આપતાં હું કળ ખાઈ બેઠો ગયો, અને એક બાજુ
મથળની બંચસી અને બીજી બાજુ બેળાબાઈની બંચસી, એ બેનાં
રમણભાઈની વચ્ચેથી હું કાંપને રડતો પડ્યો. (પહેલો ભાગ પૂરો)

चन्द्रवत्परिवर्तन्ते (અનુ. પૂ. ૧૨૦૧થી ચાલુ) સાહેબ બોલ્યા:
'નિખિલભાઈ, રૂઢેશમાં સરીખ વિદ્યાથીજો સગબત અર્થાં હશે.'

'પણ સાહેબ, આવા બહુ આછા હશે.'

'નિખિલભાઈ, સરીખાઈ ક્યાં ક્યાં છે અને ફેટલી છે એ દબ્બ તમે
જાણતા નથી.'

'આપ જાણો છો તે સદાનુભૂતિ દર્શાવે તે શો નયો?'

'નિખિલરાય, તમારી સાગી સર્વિસ પ્યાનમાં રાખી આ પ્રશ્ન
હું પ્યાન પર લેતો નથી. બાકી એ પ્રશ્ન તમારાથી ન હાય. અને
જાણો છો નિખિલરાય, શિશુનું દબ્બ અનાજ, દવા કે પાણીની યદતા
ધરાવર્ત નથી.'

'હું' નિખિલરાયે માત્ર જવાબ વાલ્યો.

સાહેબને કહેવાનું હતું તે આડી રીતે સાફ સાફ કહી દીધું
એ નિખિલરાય સમજી ગયા. દરે વધુ લમણાડીક કરવાની એમને
જરૂર જણાઈ નહિ. એ ત્યાંથી બીબા થયા અને રીસેસ પડી.
નિખિલરાયનો ઉદ્દેશ અવર પોતાના જ વર્ગમાં હતો. એ આશ્ચર્ય
રહેનું રહેનું કાલસ લાખતા હતા. ચીમન એ જોઈ શકતો હતો, છતાં
એનામાં જરા જરા આશા આવેલી હતી. છૂટવાનો પંતવાયો. સાહેબ
શું કહે છે એ સાંભળવા ચીમન આતુર થઈ રહ્યો હતો. પણ નિખિ-
લરાયે ચીમનને એટલું જ કહ્યું: 'ચીમન, આજે સાંજે શું માટે ધેર
આવીશ?'

પ્રથમ તે ચીમન અચકાઈ ગયો, પણ પછી તેણે ટૂંતર કહ્યું:

'આવીશ.'

'ધર જોઈ છે તે?'

'ના સાહેબ, પણ એ તો પૂછી લઉં. લતાની ખબર છે.'

'નિખિલરાયે એને પોતાનું પૂરેપૂરું સરનામું આપી કહ્યું: 'સાંજે
મને પાંચે આવીશ તો ચાલશે.'

ચીમન જવાની તૈયારી કરતો હતો. પણ એણે અચકાઈને પૂછી
લીધું: 'સાહેબ રાત્રે આવું તો તમને લક્ષિર પડશે?'

'પણ રાત્રે શું કરવા પડેલું જ આવશે તે?'

'સાંજ સાહેબ.'

પણ છતાંયે નિખિલરાયે કારણ પૂછ્યું. ચીમને જવાબ આપ્યો:

'એ તો સાહેબ, એમલ બે પર્સોસ આઈસક્રૂટ વેચીને આવું. એમ
વિચાર દેતો. પણ ચાલશે; કાલે પધારે ફરીશ.'

'તો એમ કરને—એ બાજુ લેવા નીકળને.' નિખિલરાયે
રડતો કહ્યો.

'હા, એમ કીક છે.' કહી ચીમન ધેર ગયો.

સાંજનાં કાળે ચીમન આઈસક્રૂટના બે થોડાં પર્સોસ લઈને નિખિ-
લરાયને ધેર ગયો. નિખિલરાય બહારની એરડીમાં દીકાં કપર
બેઠા હતા. ચીમન દૂર બેસ્યા જતો હતો, પણ એમણે એને નજીક
બેસવા કહ્યું. એ દીકાંબંધની બાજુમાં કાઈક કપર બેઠો. નિખિલરાય

એ કહેવા માગતા હતા એ એમણે સીધી રીતે ન કહેતાં જુદી રીતે
કહેવા માંડ્યું: 'ચીમન, લક્ષ્મીને તું શું વધા માને છે?'

'સાહેબ, મોતે તો બીજી શું ચઢ્યું? પણ મોંઘાંબુ બહીને નોકરી
કરીશ. મરજી તો થોડા ટોકર વચવાની છે; પણ એ કાંઈ ખાર પડે?'

'નોકરીમાંથી મગા છે ચીમન! છાનોમાનો બીજે ધંધે લાગી જાને!'

'કેમ સાહેબ?'

'પાંચે શું? મૅટ્રિક પછીશ તો યે પૂર્વ કરવાનેટલું નોકરીમાંથી
મજાતનું નથી. તો પછી આરો તેવો ધંધો કરીને રડતો ચડી જવું સાકં.'
ચીમન બીજી દલીલો કરવામાં શું સમજે? એને નિખિલરાયની વાત
કીક લાગી. વળી નિખિલરાયે મૅટ્રિકનો પગાર કહ્યો, ખર્ચે કહ્યો. પણ
ચીમનના પિતા ચીમનની માને ચીમનને ખૂબ બહુલવવાની ભલા-
મજી કરતા થયા હતા. એટલે એનાં ચાતવિતાની ઉંઝા પૂરી કરવા
ચીમનનું મન બહુવા માટે વધારે રહેતું હતું.

નિખિલરાયે સમજાવવા માંડ્યું: 'તું વિચાર કર, ચીમન, તારા
વધા ન રાકેથી ખૂલ કાઢ્યો છે. અંધેજી તને આવડતું નથી. મણિત
તું શીખી વિધેતો નથી. પછી એક સંધેજી શી રીતે પાસ યઈશ? એને
એમ લાગે છે કે હું તારાં વરસ અને ખૂલ મેળવન કરીને કમાએકા
પેસા ડૂબી દે છે.'

ચીમન ચૂપ રહ્યો. અને ફરક વિષયના શિક્ષકો તેજ 'તું બહુ
રહ્યો,' 'તારાથી ન બહુવા' જેવું કહા જ કરતા હતા તેની ય અસર
થયા વિના રહી ન હતી. આપણે સાહેબે પોતાને એટલા માટે છેક
ધેર બોલાવ્યો છે એ માટે કંઈક વિચારવા જેવું તો લાગ્યું જ. વળી
પેસાની વીડને ત્રાસ ત્યાં જોઈતાં હતાં? નિખિલરાયે કહેલું: 'અને
કાલે આઈસક્રૂટ તરફથી કી નહિ બરવામાં આવે તો નામની કળા જરી.'

—અને એમ કોક પછી એક બંધેસતાં કારણોને લીધે માણસ
એકદમ નિશ્ચય કપર માવી ભય એમ ચીમને કંઈક જલદી જલદી
નિશ્ચય કરી લીધો અને નિખિલરાયને કહ્યું: 'આપ કીક રહેડોસાહેબ,
કાલથી હું નહિ આવું.'

'ના, એમ નહિ. કાલે તો તું જરૂર આવશે. આઈસક્રૂટના શું કહે
છે એ કપરથી વાત.'

'નાના, સાહેબ, દરે મારો બહુવાનો વિચાર નથી. થોડા સાહેબ
કાલેય મારા દિવસની પુલતે આવશે; પણ એનું એ જ.'

'છતાં હું મારી આપવાનો પ્રયત્ન કરી નેઈશ, કાલે તું આવશે.'

ચીમન ચૂપ રહ્યો, એટલે નિખિલરાયે ફરી પૂછ્યું: 'આવીશ તે?'

'આવીશ.' ચીમને જવાબ આપ્યો.

અને ચીમન ભરતો હતો એટલામાં એને કંઈક યાદ આવ્યું. એણે
એક પર્સોસ ઉપાડ્યો. એ પૂરેપૂરો ભરેડો હતો, એટલે ખીલે ઉપાડ્યો.
અને એમાંથી ચાર પાંચ સળીએ એકાદી નિખિલરાયના નાના બે ડો-
કરાજીવન આપવા લાગ્યો. નિખિલરાયે એને ખૂબ શેકાંચી, પણ એણે
માન્યું નહિ અને આશ્ચર્ય થયો. નિખિલરાય એ મહેનતુ ડોકરાની
પૂંઢ નેઈ રહ્યો.

બીજે દિવસે પહેલો અવર જીભાગીતો હતો. કમું વિષે કંઈક
ચાલતું હતું. નિખિલરાયે એ કાનેધરીને કહેલું: અન્યાય એક પછી
એક કહેવા લાગ્યા. અશ્વવિદ્યાની દીકાઈમાં જીમવાન, ચાલેવેપ
વખતે કોઈના બે પેટાની દ્રીપરીના રાજાં, અને તેમાં ય મહાભારતપુદ્ધ.
વખતે કમું અને કમના તારફથી એ સગલવા કહેલો પ્રયત્નો
કહેડી વખતે તો નિખિલરાયે કાળી કહ્યા:

'કુતારને પોતાના પતિ સિયવ જીભ રેવામિદા કહેવાય મિત્રા
પુત્રોજવત રરવાની—જીમવાવાની દિગત દરી; પણ એ જ મંત્રથી
(ચંદ્રિત ૧૯૫૦) ૧૧૧

પેશાખર્ચા આપેલું એ તાનકડું સામ્ય એની નાનાવિષય મનોદર દિલ્હીને ઇલાખે રસ પદ-
રેશમાં પડાને તે દિવાળીના દરોમાંથી એની દિલ્હીની ખૂબ આગ આગવી. યોગ
મગલ પર આમે યાંની 'મિલકત ન્યુબિલિટી'
દિલ્હી ઇંગ્લેંડથી પળ આ બદીને એક માર્દ,
પરદેશના એક પત્રગિતના કાચળને કોરોડે

રાંજીને લખી બજાવે છે કે એની કોઈ કિંમત
દરે રહી નથી. એ આશને પણ આ લખી
બંને દામચરમ રહો નથી, નદિયર અને
તે કોરારત. એ લાઇના વાંચવામાં એ આવે
તો અમને તેની વિષયો ફરી પાઠ્યે.

દુનિયામાં પદેપદેથી દિલ્હીએ રહેતી

(૪. ૧૮૪૦) તેને આ
હતેના રસમજમાં આગવી કાચી રસમજ
દિવસો લંકામાં એક અંતરસાપ્તેય દિલ્હી
પ્રદર્શન બસાયે, જેમાં પાંચ લાખથી વધુ દિ-
લ્હીના વૃદ્ધકરમાં આગવી ને સુવર્ણ ચન્દ્રકો
તથા બીજા પારિતોષિકો વર્ધકારો. રસમજ-
ના દિલ્હી સંપાદકો તેમાં બાજ લઇ રહ્યા છે.

ડૉ. સુવિખરસાદ દેસાઈ (અનુ. ૭. ૧૧૮૫) સ્વામન કરવાને કોઈ
ખીલ આગેવાન બધી તૈયાર નદેની, એટલે ડૉક્ટરે જ પાતાના
રસમજને લઈ તેમનું સ્વામન હતું અને સદેશમાં સ્વપચ કાઢ્યું.

આ સમયે આખા અમલવાદમાં સંદેશર, વિદ્યા અને ચુદ્ધ-
છત્રનતો વિદ્યાસ માત્ર આદિવાસીયપુરમાં જ દેને એમ કહીએ
તો ચારે, નામદે અને બ્રહ્મસંનિયો તે બાળનમાં પળી આશ્રયપરતી
કોમો અજાની અને બાલબુ, જેન વગેરે પાતપોતાના બચદારમાંથી
મનો રહેલી કહિયુરન વને દેને. બ્રહ્મસંનિયો અને નામદેમાંથી
અમલ વધેલા સરકારી નોકરીઓમાં અને વિદ્યાપ્રાપ્ત ધંધાઓ-
ને વાકે વજાલાત, કાકતરી ને શિક્ષણ-માં પડેલા દેતા, ન્યારે મિલે
અને વેપાર વધુકે મેમના દામચરમ દેતો. આથી સદેશમાં સંદેશરી
પાતાવપણ ચોખવું દેાય તો આદિવાસીય પુરમાં અમળું. નવા સંદેશરી
આમંત્રણ પણ રહેવાનું થયે આ જ સવામાં શોધાતે. આથી રસ
કે પુરકદને વખતે એ તેને ધર લેવાય નજનુ યુક્ત-મિત્રસંદેશ
મદલ નથી નજ. સાદિવસપર્ક અને સરકારીના નામદે મેમને
વારસો અજાનાં અને આકારો કુલાની પોળમાં રવ. આનંદસંકરભાઈ
તેના પ્રતીક સમા વિરાજતા. તેમનું 'વસંત' ગુજરાતી ફોરમ કહ્યું.
શ્રી બિન્દુભાઈ (સાધક-દત્ત-સાધક) તેમનું ને તેમનું સુખ સમાજ 'સુરતી
સુખોપ' માસિક વધાવતા અને એ મંડળના કોમીન્દ્રસ, કાલાકાર
જ પટેલ, વગેરે મુજરાતના ચુદ્ધચત્રવતના લલિત બાંધો અને
મિત્રોને લાગવડ સાદિવસ જાળવી, ખીલ જાળવી કાલાકાર સામ્યન્દ્ર

૧. એ કાળનું સાધક માસિક 'ભારત છત્રવ' બંધ કરી, યોગેલા
કામદાઈ દેતા ને શ્રી રામકૃષ્ણ પારમહંસના સંપ્રદાય તથા કાલાકારનો
પાછળ સંતિ અને પ્રવૃત્તિ સાચવતા દેતા. સર રમણભાઈ, ચુદ્ધભાઈ,
કૃષ્ણ ને તેમનું કુળગણન જાનત એકધારાપણથી પ્રાચીના સમાજની
સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિ ચક્રવર્ત. આ બધા વચ્ચે ડૉક્ટર હરિપ્રસાદ
સરસ્વતીના એક મુખ્ય ચોવક તરીકે એવના પ્રસાદ મેળવના કરતા.
નિયંત્રિતરીતે દામચર આવેલાં દેનિકો, પત્રગાડિયો ને ગ્રાસિકો તે
વાંચી જતા, ઉપરાંત નવા મંથો પણ ચોધ્યા કરતા. 'મોડન રીન્ડ્ર'
તો પોતે જ મંથાતના અને અજાણી નિદાર્થની અજાણી સમૂહ
વાંચતા. તેમાં તેમણે ડૉ. આનંદ કુમારસાગરી અને સેવેલાં હિંદી
કળા પરના લેખો વાંચેલા. એ હાલે નવી પ્રવૃત્તિવત્તની એકાગ્ર
રહસ્ય પ્રવચ તો એ નદેલા સમાજના, પળ તેની પાછળ રહેલી
સાધુઆવનારો તેમને માળી નાખ્યા દેતા અને મુરોબિધન વિચો ને
હિંદી કળાનાં વ્યયેનો એક સમાજના વર્ધ ગયા દેતા. બીજા કાસરો કે
નિદેશો પેટે તે એકલા પુરતક પૂર્ણની નદેલા. ઉપર વધુતેલા મગ-
લાલ સમાજી સોજત અને આંખ દોરા તે દિલ્હીસર થતાં ચિત્રો
પોતે અને દરેશમાં રસ લેતા થયા દેતા ને આ કલાલક્ષિનો અદરજ
એ તેમના વિકાસમાં મહત્વરૂપ મુજરિયો બન્યું હતું
આંખીએ અમલવાદમાં વિસંધાની ક્રિયા કરાવવામાં 'પળ
ડૉક્ટરના આશ્રદ મુજર હતો અને તેમના સર આવતા કોચરજના
મુજર અને તે નિયંત્રિત જતા. એ કે વખત અને પળ સાથે લઈ
૧૪ (અપ્રિલ ૧૯૦૦)

અથા દેતા. એમાં એક વાર તો કુમાર આગળ જ શ્રી વદલખાઈ
મજ્યા દેતા, અમે પાછળ જતા દેતા એવામાં એકએક કાકરે લઈ
'ચેલ નજ તે બેરિરેલ વદલખાઈ પાસે' એમ કહેતા તેમને પેઠાંથી

અથા અને માર્કે જોલખાણ કરાવ્યું. તેકે વદલખાઈ દેતા ગુલાત
કલનું મહાન આચતાં તેમાં વળી અથા અને એની આંખીલ પારો
અથા. ત્યારે આંખીલના વગેરે પૂરો અથા દેતા. એટલે એમણે ડૉક્ટર
સાથે રોજ મુજર મગના અગર પૂજી વિતાવે મેળવવા માર્દ.

ખીલ અમલ ક્રિયાના મિત્રોમાંમાં શાંત વિચાર અને પેઠાંથી
સાદિવસેથી રવ. હીરાલાલ પારેખ રોજ અવનર્ગ પુરતો મંથા-
વતા અને કલેસુક મિત્રોને તે વાંચવા આપતા. ડૉક્ટરની અને તેમની
પ્રતિ પળી જાલતમાં વિદેશી દની, છતાં બંને વચ્ચે કોમો બંધુઆવ
કહ્યું મુજર જતા. હીરાલાલ પારેખને ધર અનેક પુસ્તકોના
દગલા તેમના દીલ્હીકાની આસપાસ પડયા જ રહેતા અને કોઈ
કલેસુક ત્યાં બધે ત્યારે એ ક્રમ લઈને તેને લાવતાં પુરતો લતાવતા.
એમને પર્વિષ થયા પછી હું મુજરાત સાદિવસ સમાના સંપર્કમાં
આગ્યો. ૧૯૨૦માં એ સમાજે છઠી સાદિવસ પર્વિષ અમલવાદમાં
બરખાડ કરાવ્યું અને પારેખ ત્યાં ડૉક્ટરે તે સાથે 'ગુલાત કલા
પ્રદર્શન' તૈયાર કરવાનું મારા પર નાખ્યું. મને અમલવાદની કલા-
રહિ કેળવવાનો કોડ હતો, પણ બંદેશમાં આગળ પડી નજવાડારી
નિબંધવાની દિમત નદેલી; તેથી પ્રદર્શનના મુખ્ય મંત્રી તરીકે
ડૉક્ટર સાહેબનું નામ રખાઈ મેં એ કામ કપાડ્યું. ને પછી તો
તેમણે મને અમલવાદની પોલોમાંમાં કાદાની પુણી કોતરણી-
વાળાં પેરા બંધાવ્યાં અને એ કોતરણી કરતા કારીગરોના એકમાત્ર
ઉદ્દેશ અપરોષ રહેલા કોમનાથ મિલ્કતોને ધર લઈ અથા. તેમના
કદેવાથી મેં પછુ એક સાદકલ ખરીદી લીધી અને તેમના સાથમાં
અમલવાદમાં મુજર રમણો નેમ નાખ્યાં.

પર્વિષના પ્રમુખ તરીકે વોદારા સ્વ. ભ. દરેશવિંદકાલ
કાંઠાવાળાને વિનવિત કરવા સાદિવસમાંનું રૂપપુરેલત ગઈ હતું તેમાં
શ્રી પારેખ તથા ડૉક્ટરે મને પણ સાથે લીધો. ત્યાં પણ મેં એમને જ-
રવ. મહુબાઈ કાંઠાવાળા ગુજરાતની એવેરેશીય કળા અને કારી-
ગરના એક નિબંધવાન પૂર્ણની દેતા. આવા પ્રેમ અને સહવાવના
વાતાવાજમાં મારી અમલવાદની બંદેશ મારકિટની સાગરત વર્ધ
અને ડૉક્ટર મારી બંદેશ પ્રવૃત્તિઓના કણધાર બની રહ્યા (વાલ)

ઈતર પ્રકાશનો

શ્રી અરવિંદ અને તેઓના આ ક્રમ : શ્રી અરવિંદના સંપ્રદાય
છત્રવ, તેમનું વર્ષસંકલન અને તેમના આગમની પ્રમાણપત્ર માર્દથી
આપતી પુરિલક. અનુવાદ : સુન્દરમ, ૧-૪-૦૦; આ ક્રમ સંદેશ :
લોહદેવની માચખીના પ્રલેખર થયે શ્રી અરવિંદેશના શ્રી માણસએ
પારલેલ સંદેશો આને સંપદ. અનુ. સુન્દરમ, ૧-૪-૦૦, બંને પુસ્તક-
કના પ્રકાશક શ્રી અરવિંદ કાંઠાલય આલેક; કુલદોલનમગ્નુપકાલ
એવીના આરથના ને અભિસારના પુષ્ટાગ્રામી કાલેવાના સંપદની
ખીલ આગતિ. પ્રકાશક મનમુખલાલ મ. એવી, મુંબઈના. ૧-૮-૦૦

માધુકરી

શુક્લા, બ્રહ્મવિચારસારપરમા, આદિ, જગદ્ગુપ્તિની,
વીણાપુસ્તકધારિણી, અમ્બલા, બડયાંબહારપદા,
હસ્તે રક્ષાદિકાલિકા ધરતી જે. પચાસને જે રિપતા,
વંદુ તે પરમેશ્વરી, ભગવતી, હૃદિપદા, સારદા.
(“બુદ્ધિપ્રકાશ”માંથી સરસ્વતીરવણ)

સંત તુકારામ

શુદ્ધરામનાં નરસિંહ મહેતાનાં પ્રભાતિયાંની એમ મદારાષ્ટ્રમાં એવાં અભય
પરોપર પ્રચલિત છે એ સંત કવિ તુકારામની પ્રભુરોપી જ્યંતી નિર્વાણતિવિ અર્ધફાગુ
વદ પંચમે મદારાષ્ટ્રમાં ઊજવાઈ. ધર્મ, નીતિ, વ્યવહાર ને લોકહિતાનાં અનેક ક્ષેત્રોમાં
જીવનાં અલંકારો એક પ્રકારની કાન્તિ આપેલી. પરમાર્થ સાર સંસારની પરવા ન કરનાર,
શક્તિ ને શક્તિમંત્ર સાર મુનિની પરવા ન કરનાર, લૌકિક પરાઈ ન પોતાના શુદ્ધજન તરફ
લક્ષ આપીને “જનસેવા આણિ હૃદયસેવા” ને જ પોતાનું જીવન સમર્પી દેનાર એ સંત તુકારામ
અદેશ મદારાષ્ટ્રની એક ચોથી મુઠી છે. શ્રી સર્ગ્ય રામદાસ, જ્ઞાનેશ્વર મદારાજ ને
સંત તુકારામ એ ત્રિમૂર્તિને મદારાષ્ટ્રને પ્રતિનિધિતિનો શ્રેષ્ઠ વિવેક શોખવેલો છે.

‘સત્ય ધરિતાં નિધારી, કાય ન કરી વિચાર’ એવા દૃઢ વિશ્વાસ પૂર્વક સત્યને વળગી
રહેનાર તુકારામનાં એ સત્યના જ પ્રભાવે અન્યને પણ એટલો જ વિકાસ થયેલો.
એક રચણે એ જીવાને કે કે, અમે, વિષ્ણુના કાસ, વજ્રથી થે કહણ અને માણસથી એ શુદ્ધ
દોષથી છીએ; આ જગતમાં અમારા પર રાત દિવસ શુદ્ધતા પ્રસંગે આવે છે અને તેનો
સાગરો કરીને અમે નિર્ધારિ ને અભય પૂર્વક વિચારીએ છીએ. અને એનું કારણ, ‘હરીશ્ચક્ર
દાસા, નાહો ભય નિતા.’ તુકારામને નહોતો કોઈ ગદ્દ રચાયેલો કે નહોતો કોઈ સંપ્રદાય
પ્રચલિત થયો; છતાં કોઈ મહાપીરો કે આચાર્યો કે કાર્ય ન કરી શકે એનું કાર્ય તેઓ
કરતા થયા છે.

મદારાષ્ટ્રમાં દંડાયણી નદીને પૂર્વ તીરે આવેલા રેઠું નામના એક સોન-દોડરીની
વસતિના નાના આગામી તુકારામનો જન્મ થયેલો. એમના પૂર્વ જીવન વિષે આધાર
પૂર્વની માહિતી મળતી નથી. વિદ્યારોનાં
સંશોધનાશુભાવ એમનો જન્મ ૧૬૦૮માં,
નિર્વાણ ૧૬૫૦માં તે ક્ષતિ વેરવ જણાવ
વાય છે. અન્ય સંતોની માફક એમના જીવન
ની આરંભિક અનેક દૃઢતાઓ અને
ચમત્કારો વળાએલાં છે. ગણ પદમાં લગા-
વેલાં એમનાં ચરિત્રો અને ઉદ્ધે એમનું
જીવનચિત્ર આલેખતી પદ્યધારે લીધે એમનું
ચરિત્ર લોકોમાં જાણીતુ છે. પણ આ ગદ્યાં
આલેખનારાં મોટે ભાગે દંડકથાઓ અને
ચમત્કારોનો જ વખાણ છે. એ વખાણ એ
તેરહોઈવંદ્યજન દેવ છતાં તુકારામનું સાચું
વ્યક્તિત્વ એમાંથી પૂર્ણપણે દેખાતી શકતું
નથી. એ એક કાન્તિદાર દલા, સદ્ભાવ,
સદાચાર અને સમવાના પ્રચારક દલા.

માસાસાનાં
પંખી-પંખી
ચાપ

દોવાળી ટાંચે માત્ર શુદ્ધ
પૂરુષ જ આ પંખીને આપણે
મેતા દોવાળી તેને વાપાવર
(પરદેશનું વાતી) પંખી માની
લઈએ છીએ, પણ વરુણ: તો
એ આ દેશનું જ વાતી છે.
કોઠાદ ફૂલોનું અને ભાવદાર શરીરનું
આ પંખી મોટે ભાગે નીત વણનું દોવાળી
(લીલણ) નામી પણ જાણવાય છે. માયાનો
વગેરો ભાગ લીલાસાપદતો વાણી; અરદન
રતાસ પડતી, ખભા અને પાંખો મેલે ધુમા-
ડિયા બહારની વાણી રેમનાં; પીઠ વાણી;
પેડ ને પૂછડી રૂપરનાં પીંખો પિરા રુખાડા
વાણી રેમનાં; ફાટી, ગળું ને છાતી આગા-
રુખાડા વાણી; પડખાં, પૂછડીને મૂળભાગ
અને પૂછડી દેઘનાં રૂપરનાં પીંખાં આગા
આસમાની રમનાં. ચાંચ કોઠાદ વચગતી
દાળાસપડતા બહારની રમની, આંખો ધેવી
બહારની; પોપચાં પીંખાં; ને પગ મેલા પીંખાં.
આનો નવનાભિરામ ચાપ એટલો દોષ ત્યારે
તો કેવળ પૂછડી જ લાગે છે. આદાર તીડ,
તમરાં, ચંચળી ને કવચિત ઉદર-દેહકાંતિ.
રવસાને સ્ત્રીઓ અને નિકપદની દોવા
છતાં તેના સુવનકાળ (ફેણુઆરી)માં તે જ-
ન્માદમાં આવી નહીં રૂપીકર્ય થતો જ આ કા-
શમાં મરી, મોટે ક્ષણે નહીં ત્યાં પડતું મધી
વિવિધ નીલકમળની ડાળો હડાડતો ઝૂંકારો
ખાતો નીચે આવે છે. આ પંખી ને Indian
Roller કહેવાય છે. એમિલકથી બહુ તેની
જમીયાન કાળ. કોઠાદ છાતું રૂપે કે વધુ કે
ઊંંચનાં કાંપમાં કે અગર પરના કાપ-
શમાં સાથેથી પચાવી તેના પર જવાતાં
તેનાં ચાર હાંડો તે મૂકે છે.

અંધ શ્રદ્ધાના પણ મેં બ્રહ્મા વિશેથી હતા અને એ વિશેષ બેઠાએ ફેરફાર વ્યક્ત કર્યો છે, જેમાં મારું કોઈ ઉદ્દેશ્ય નથી;

આંધળતા એ કાંઈ લાગતે આંધળે,
ધાત એકા વેળે પૂરું માગે;
ન ધરાવી આંધી કાંઈના વિચાર,

તુકારામના જગાનામાં ધર્મના નામે અધર્મ પુલક ફેલાયો હતો. રૂઢિ ને પરંપરામાં સાચો ધર્મ દેખાઈ ગયો હતો ને અધર્મના ચરણ તથા અસ્ત્રાસારજીનું ભેર વધી પડ્યું હતું સામાન્ય જનતા ના જીવિત્તુરો પાસવાર તુકરાન કર્યું હતું. આ જીવિત્તુરો ફરકવા પાછળ તુકરામે પોતાની સુધળી શક્તિ કામે લાગાડી. જનતાની આશ્વાસનિયારી સામે, દેવતાઓની શ્રદ્ધાહીન પૂજાઓ સામે, મનદોષ, ભૂતપ્રેત, બાધાઆખરી સામે એમણે કેટ કસોડી. આખ છતાં જનતા આનાચારને માની વાળનારાઓથી જ એ ભૂતની રહેની બેળને તેમણે પોતાના સંતાપ પછુ વ્યક્ત કર્યો છે કે :

‘કાચ રહે દેવા એસી નાદો શક્તિ
ફેડુંની પુલટી વડે લાવે.’

‘અધર્મ અને દાંતિકતા વિરુદ્ધ એમણે મહાન ઐક્ય ઉઠાવ્યું હતું અને હડતાં હડતાં પોતાની જીવનશૈલી સંકેતી હતી. ગદાશાસ્ત્રમાં રૂઢિચુસ્તોનું ભેર હદ ઉપરાંત રહેતું પડ્યું છે. વળતુ યોદાજ દાયકા પર વિધવા-પુનર્વિવાહ દિગ્માયન કરનાર આચરકરની કાકડી કાંદનાર સમાજને ‘આ ધર્મ ન હોય’ ‘આ દેવ ન હોય’ એમ કહેનારને કેવા ધરિતાવ નેહવા પડ્યો હશે એ આજ આપણી કંપનામાં પણ ન આવે. ‘વિધુમયુષ્મઃ આ’ એ સાચો ધર્મ મણીવેને તેમણે પાંડુરંગ રમણ શસ્ત્રના આદિ રમણનો અભિમા માયો છે :
‘નમો આદિપા યોદ્ધાર રમણ
વિશ્વાચિયા રૂપા પાંડુરંગા.’

ફેરફાર વિચારોના આસિપાંચ સુળ તુકરામ જેવા પુનરુદ્ધવાદી (revivalists)ને હૃદય એ કાળે ન થયો હોત તો પરધર્મનાં બૂલ દિંદની ધરતીમાં બનુ હોત સુધી પહોંચ્યાં હોત. આ સંપત્તિ હોય ન હોય, પણ ભારતિયે, વર્ણભેદ, ધર્માદિથી ધરિતાપરથી આ પહોંચેલા સમાજના એમણે ત્યાં બળ, સંસ્કાર ને પ્રેરણા પ્રેર્યા એનિવિવાદ છે. રૂઢિમ બંધનો ફેડી ફરને ચાલુસ પ્રત્યે માનવેનિવત વર્તનમાં જ સાચી માનવતા હોવાનું તેમણે પ્રતિપાદન કર્યું : ચિત્તની વિગુહિ પર એમણે સૌથી વધુ ખાર મૂક્યો કે :

‘કાચ કાશી કલિટી ગગા કોતરી ચગા નાદો તો..’

‘કાચ ઢિલે કલિટી મળ્યા બાવ બળ નાદો ત્યા.’
જનસેવાનો આદર્શ એમણે રતીકાર્યો દત્તા ને ‘જનસાચક જીવન’ પરની શ્રદ્ધાને જ લાગેલ. બૂતદયાને એમણે પોતાની શિરામાં એડી બૂડી ગળી હતી કે ‘બતાઈની દવા દે બાડવસ સેતાં.’ આવી એક મહાન વિશ્વતિને ધારણ કરીને ગદાશાસ્ત્રની ધરતી ખરે જ ધન્ય બની છે.

ગાંધી

ગાંધીને ઘોડ સામાન્યતઃ રૂઢ કૂટ જાણે હોય છે. ગાંધીના અંકુર સાથેને તેનો નીચો સાંગ લક્ષમણ એક વચ દાવી, તેને જમીન-માંદરી, નિયમિત પાળી પાવામાં આવેતો યોડાદિવસમાં ગાંધીને માંદે તૈયાર થઈ જાય છે. ગાંધીનું બીજ નાવાની પછુ ઘોડ ધાય છે. જમીનમાં શરવામાં આવેલું બીજ જમીનમાં વધે છે અને ફેંફળ છે. આ જમીન નય છે, ત્યાર બાદ તેમાંથી જમીન પર અંકુર ફૂટે છે. આ અંકુર વધુમાં વધુ રૂઢ કૂટ જાયે વધે છે. આ ગાંધીના જમીનમાં

રહેલું ફેંફળના ફેંફળે બને છે. આ હદ માંવાનો કામગીર આવે છે. લાલ ફેંફળમાં ગાંધીનું કૂટ હોય છે ને રંગાઈમાં ખીંડી ભેજ છે, બધાં રૂઢિ ફેંફળમાં ફિફાં હોય છે.

કાચા ગાંધીના કટક તેમજ કંચુરન બોબન સાથે બંધાય છે. કાચા ગાંધીમાં પૂરતું વિશ્વાસીત છે. ગાંધીને બીજી તેમાં દહીં ભેજની વટણી બનાવાય છે, ગાંધીનું આપણું લગા મુરખીના પછુ બનાવવામાં આવે છે અને ગાંધીનું શાક પછુ મીઠું અને સ્વાદિષ્ટ લાગે છે. બધેકાં ગાંધી અને કાંઈક સાથે બાવાથી રૂઢિકારક લાગે છે. સામાન્ય રીતે ગાંધી ગરીબમાં ગરીબી અને સમિતિ ઉત્પત્તિ કરે છે. જે પ્રદેશમાં ગાંધીનું વધુ ઉત્પત્તિ છે ત્યાં તો ઘોરે પણ ગાંધી ખરડાવવામાં આવે છે જેથી ઘોર વધુ દુખમાં અને તાલ બને છે

ગાંધી દરેક સાક લાવે છે, બૂજ ઉપાડે છે ને હૃદય પર સારી અસર કરે છે, પરંતુ સાચાસાચે તે વધુ પ્રમાણમાં બાવામાં આવે તે તેનાથી આંખમાં વિધાર થાય છે. હૃદયમાં ભગવત રહે છે, પેટમાં મેઘ વધે છે, પિત્ત વધે છે અને પેટમાં દુખાવે. ઉત્પત્તિ ધાય છે, ગાંધીનું બીજ ચરમ અને ગદાપાત કરતાં હોય છે, ગાંધીના ઈજામાં ચીઠ્ઠી નાખી પાળી નાખ્યા શિવાય તેને બાકીને ખરડાવા પર શેડું ચરમ કરી બાંધવામાં આવે તેા કાંધાર ધાય છે.

૧૬૫૦માં વૈજ્ઞાનિકોની જયંતીએ

વિજ્ઞાનના ઇતિહાસમાં મહાન શોધો અને તેના શોધકો અદિતીય સ્થાન ઓળખે છે. એ શોધો દેવા સુંદરતામાં યથા, તેમાં શ્લેષ મુરડેલીએ આવી ઈર્વાદિ સમજવા આ રોમિય અને તેના રોમિયોની જ્યોતિષીએ જીવનવાનો વિભાજક થઈ ગયો છે. આથી જીવનજી જીવતા સંતોષકારે પ્રેરણા આપે છે અને આધુનિક પ્રગતિની પકાઈરૂઢિમાં સમજવામાં મદદ કરે છે, આ સાક્ષમાં આવીને એવી જ્યોતિષી આટલી છે :
ગણિતના ક્ષેત્રમાં ગદ્ગદનું સ્થાન પામેલા હોઈરિધમના શોધક રોઈસાંડાના જૈન નેપીઅર (૧૫૫૦-૧૬૧૭)ની યોધી જનમ સાલની આ વર્ષમાં આવે છે. ગુણકાર-આગાહારની કલાકરરૂઢિ રીતેને બાદે હોઈરિધમ વાપરવામાં એ કિંયા સાવ સહેલી બની જાય છે. આ હોઈરિધમનાં રોઈસાંડો પ્રથમ તૈયાર કરનાર નેપીઅર હતો. તેણે એ કામ એકત્રે દાઈ કર્યું હતું અને જ્યારે એ રોઈસાંડો પ્રથમ ધર્માં ત્યારે ગણિતની દુનિયામાં એક જનમદરેક વિરથય રેતા થયુંવડવડાએ એ રોઈસાંડો તૈયાર થયું નહોતા, પરંતુ હોઈરિધમની કપયોગતા આગળ વિરોધીઓએ નેમનમું પડ્યું. આજે મેટ્રિકોનિદોર્થો પણ હોઈરિધમને કપયોગ નહીં છે.

હોઈસાંડો રેને ડેરમોસ (૧૫૫૦-૧૬૧૭) પણ ગણિતના ક્ષેત્રમાં અદ્યુત કામ કરી ગયા. ઝેનેસિટિક્સ નોઈમોરી (જીમિટી) ના પાયા તેણે નાખ્યા. આ મહાન ગણિતશાસ્ત્રીની તીક સમીક્ષા પણ આ વર્ષમાં આવે છે. જૈન નેપીઅર અને ડેરમોસ બંને ગાંધીને કુટુંબના વળીસ હતા અને ગણિતના સંશોધનના રસિયા હતા.

ગણિતના રોઈસાંડોનર (૧૫૫૦-૧૬૧૭) નામે મહાન જૈન જનીનશાસ્ત્રીની બીજ શતાબ્દીનચેતી પણ આ વર્ષે જન્મ્યો. ભૂતત-વિજ્ઞાના ક્ષેત્રમાં તેનું જ્યોતિષ જન્ય થઈને તેનાંસમકાલીન રોમો-કાટુલોસોજીની દિશાતણ જ્યોતિષ પણ આ વર્ષે જ. પણ એ જનનેના જીવનમાં આવેલ ફરક છે. એક આવી નિદેશી દુખ ને હારિદ્ર-યાની વાલનાઓમાં કાઢી; પણ પોતાનું જ્વાન ઘોડાના સંશોધનમાં જ સમાઈસ કર્યું. તો બીજને પરિશિષ્ટિ પળ અટકી હતી. રોઈસાંડો હરતી વાલીય માંથી સંન્યમાં જાણી પાયરીએ કનેતા. છતાં રોઈસાંડો અને બીજે વિજ્ઞાનોમાં તેને ખૂબ રસ હતો. એ કાચમાં તે રચ્યો

પ્રત્યે રહેતો. તેના માનમાં મેન્ડેસિયમના ખર્ચાને કાલોપાર્ટ
તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

આધુનિક રસાયણના નિર્માતાઓમાં એક ગ્રેલસાક (૧૭૭૮-
૧૮૫૦) વિશેષ નોંધીતો છે. રસાયણના દરેક વિદ્યાર્થીને તેના સુખ-
સિદ્ધ નિયમો અભ્યાસ શરૂમાં જ કરવા પડે છે. વાયુઓના ભૌતિક
અને રાસાયણિક ગુણધર્મોના અભ્યાસ તેણે કર્યો હતો. આધુનિક
અણુ અને પરમાણુ થેઓનો બેટ તેણે રચ્યો. વાતાવરણના વાયુ-
ઓના અન્વેષણ માટે એ જામાનામાં પણ તે ભૂલમાં બે વાર
ઠક્યો હતો. આ વરસે તેના અવસાનની શતાબ્દી આવે છે.

તેના સમકાલીન એંગેલ વિજ્ઞાની ડૉ. વિલિયમ પ્રાઇટ (૧૭૮૫-
૧૮૫૦) હોહી, ગેશાળ અને પાચનના રસાયન એંગે ખૂબ સંશોધન
કર્યું હતું. ખાસ કરીને મૂળતરવોના અણુવજન સંબંધી તેનું અત્ય-
માન પ્રાઇટન સિદ્ધાંત તરીકે સુનિર્ધિત છે. વિલિયમ રશ્મિયન (૧૮૮૩

૧૮૫૦) એક એંગેલ મોલ્ડોના ઠાકરો હતા, પરંતુ વિદ્યુત વિજ્ઞાન
શાસ્ત્રમાં તેણે નાગ કાઢ્યું અનેક મુશ્કેલીઓ સામેની કરીને તેણે
મણિવર્ગમાં પ્રવીણતા મેળવી અને વિદ્યુતને લગતા પોતાના અવનવા
પ્રયોગોથી ઘણા વિજ્ઞાનીઓને આકર્ષ્યા. વિદ્યુત-લેડ ડ્યુક તેણે
બનાવ્યું. અરીધીને લીધે તેણે સદાન પણ ધણું કર્યું.

રશ્મિયન એંગેલ બીજા વિજ્ઞાની સિડની ગ્રીફાઈટ ટોમ્સ
ચોક્કસ કચેરીમાં કારકુન હતા. અત્યંત સામાન્ય રિયતિને અને
મેટને માટે કારકુની કરતો માત્ર સંશોધન વિજ્ઞાનમાં આગર યઈ ગયા
છે. લેડમાં ફોસ્ફરસ રહી જાય તો તે નક-મું ચાય છે એ ફોસ્ફરસ
હાલી નાખવા માટેની રીત યોજીને નકામા મણાતા ફોસ્ફરસ યુક્ત
સેલાના ખનીજને તેણે કઢીવમાં વાપરી શકાય એવું કર્યું. જેથી
લેડના કઢીવને ખૂબ કાયદો થયા છે. પરંતુ પોતાના મહાન કાર્યની
સિદ્ધિ એમાં જ લાખુ છાની ન રાકે. —ન. ખૂ. શાહ.

હરિયાણ રકાકોટો

લક્ષ્મી-ખુરશી, તરી તેમજ હવાઈ ફળને આપણને હિસાબ
પરિચય કે ગ્રેમ નથી. પણ એ બહુ ન જોઈએ કે હિસાબ અસ્તિત્વને
માટે આ યુગમાં એ પણ જાન્યતું એક યંત્ર છે અને રસ હોય તેને
એ હિસાબમાં પુષ્કળ અવકાશ છે: જમીન પરનું ખુરશી લક્ષ્મી તે
આપણે કંઈક જોયું હોય છે, પણ નીકા અને હવાઈ ફળો વિષે આ-
પણી પ્રભુ તદ્દન ભેળખે છે.

આથી હિસાબ તરછોડીને એ હિસાબ પ્રતેષ મળે એ ઉદ્દેશથી સ-
રકાર તરફથી એક નવું જ પ્રશ્નના કરવામાં આવ્યું છે. જમીન પરના
‘જાય-રકાકોટો’ના જેવી ‘હરિયાણ રકાકોટો’ની પ્રવૃત્તિ હમણાં કોચી-
નમાં શરૂ કરી છે, તે ૨૪ રકાકોટોનું ચિત્ર કપર આપ્યું છે.

એમાં અઠવાડિયામાં એમાંતરે ત્રણ દિવસ સાંજે એકેક દસાક
જહાજ પરતાલીજ લેવા જવાનું હોય છે, જેમાં એક દિવસ તરવાનું
અને બાકીના એ દિવસ નીકાવાનને લગતું બ્યનલક્ષ્ જ્ઞાન આપવામાં
આવે છે. તે પછી એમને હોહી ચલાવતાં, તથા જહાજના રસ-
આહારનું અને સહ મહાવન કતારવાનું વગેરે શિક્ષણ આપી જહાજને
કપર નાનીનાની સફરે પણ હાઈ જવામાં આવે છે. ખુરશી ફળોની
જેમ ફિલ અને બંદુકાજ તે તેમના અભ્યાસમાં છે ન.

કોચીનના આ હરિયાણ રકાકોટો જેવી પ્રવૃત્તિ ભ્રમનગર, મુંબાય,
ને વિગ્રામપટ્ટણ જેવા મહાનગરોમાં નીકાવનારોમાં પણ શરૂ થવી જોઈએ.

સાહિત્યકાર વડાપ્રધાન

એરિસાના વડાપ્રધાન શ્રી હરેકૃષ્ણ મહેતાના રાજપુત્ર હોવા
કપરાંત એક કુશળ દંતિદાસકાર, નવગ્રંથકાર તથા કવિ છે, એ-
રીસાનરમાં મહ તા. ૨૬ નવેમ્બરથી ૨૭ ડિસેમ્બર સુધી તેમને
સુવર્ણ મહોત્સવ ઉજવવામાં આવ્યો ત્યારે તેમને આપવામાં આવે-
લની રૂ. ૫૨,૦૦૦ની થેલીમાંથી રૂ. ૨૫,૦૦૦ હરિયા સાહિત્યની
સુધારણા માટે હરહલ વિશ્વવિદ્યાલયને તથા બાકીની રકમ પછાત
વર્ગો તથા હરિજનોના દિવાલે આંધી પ્રચાર સમિતિને તેમણે આપી
લીધી. શ્રી મહેતાએ દંતિદાસ, દંતકથા, કાવ્ય તથા નાટકના લગ-
ભત્તર બાર પુસ્તકો લખ્યાં છે. તેમના ‘એરિસાના દંતિદાસ’ તેમને
દંતિદાસકારોની હરોળમાં અગ્રયંચાન આપ્યું છે. ‘નૂતન ધર્મ’, ‘પ્ર-
તિમા’ તથા ‘અસ્થર’ તેમની નવલકથાઓ છે તેમણે ૧૯૪૬માં
રયાગ્રેષી ‘પ્રભતેત્ર પ્રચાર સમિતિ’ના હેઠળ હરિયા દૈનિક ‘પ્રભતેત્ર
તથા અંગ્રેજ દૈનિક ‘ઈરેટન કાઉન્સ’ લખે છે. તે હરિયા ભાવાનું
સાહિત્યવિનિયંત્રક માસિક ‘કંઠકાર’ ચલાવે છે તે તેમાં તથા ‘પ્રભતેત્ર’
ના રવિવારના એકમાં વિચિત્ર રીતે કાવ્યો તથા લેખો લખે છે.

વોર્ડન

ગોશીસી હોદ્દાને મંપૂર્ણ સંરક્ષણ આપવું ના મિદાન પર રક્ષણાત્મક વોર્ડન તેના દાવાના અગ્રણી ચુકાદા માટે પ્રખ્યાત છે. તેનો પુરાવો 'વોર્ડન'ની દિવસે દિવસે થતી પ્રગતી તમારી આગળ પ્રત્યક્ષ છે. તમે 'પાણુ' 'વોર્ડન'ની એક ગોશીસી શો તમારી જાતિધનની મુગ્ધવચ્છનો ઉદ્ધેશ લાવો

વોર્ડન ઇન્સ્યુરન્સ કું. લિ.

લેડ એન્ડ્રિસ - મુંબઈ

આનંદ ભાદ - અમદાવાદ

પંચો: આણંદલાલની કું. એન્ડ્રિસબાં

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે ખાસ

અંડુનું પોષ્ટિક ચાટણ કેસરી જીવન

નાનાં-મેટાં, માંદાં-સાજાં. નબળાં-સેબળાં, સ્ત્રી-પુરુષ, સૌ કોઈ એનું સેવન કરી શકે છે

મહા રસાયન.

રસસિંદર, અલક, કેમર, કટુરી અને બીજાં દીપન, પાચન ને પોષ્ટિક ઔષધ ગ્રેજીની લીલાં રસદાર આખ્યાનોગી જનાવેલું સુશોભિત, સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પોષ્ટિક ચાટણ

કિંમત

તેનું નિયમિત સેવન

૧૧ રતલના બોટલા રૂ. ૧૦૦

લાંબુ આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ

૧૦ " " રૂ. ૩૦

આખી શરીરમાં બળ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

૧ " " રૂ. ૧૦

કારખાનું:

સયાનીરોડ

મુંબઈ-૧૪

અંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિ.

ફાઇલ:

જૂની મહાનગરવાડી

અમદાવાદના એજન્ટ - ભોગીલાલ શ્રવણ, ગાંધીરોડ

મુંબઈ-૨

કુમાર

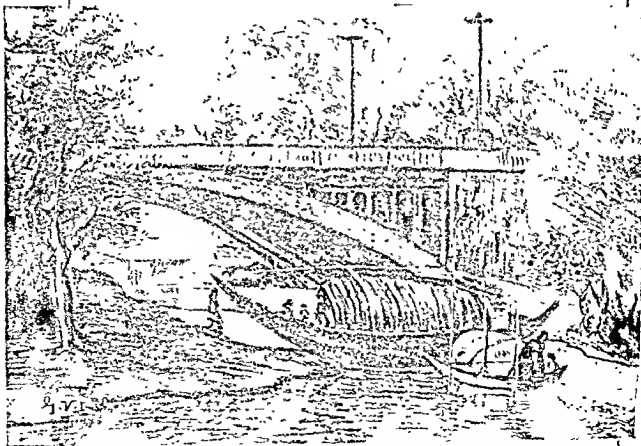
આવૃત્તી કાલનાં નાગરિકાનું અદ્યતન માસિક

મંર્યાપક - રવિશંકર રાવળ

વ. ૨૬ અં. ૫ ૩૨૭ માહે મે ૧૯૫૦

તંત્રી

અચ્યુભાઈ રાવત

૧૪મી કમાન (લીલામાફ) - ચિત્રકાર ગોદવામી પટેલ. આ ચિત્રની લીલા-કાપ પદ્મવિની સમાજ અંદર આપી છે.

સાહસારી

ચિત્રમાન. શ્રી માર્કંડ મહા અગ. જી (ચિત્રોત્તર પરિચય આ નામના આપ્યો છે)

પ્રજ્ઞ આલેખ અને બળની સ્ફુરતી લેવામાં આવેલ મહામુખને એ નવતરો રમ પડે છે, કેમકે પૃથ્વી પરના બળોને મહાત્મક રૂપમાં માણસના અધિકારથી મથી રજી છે. માનસે સાદ પાતાના પ્રદેશમાં બીજા દરીને જીતેલા પક્ષ જોઈ રાખે નથી અને એ તે ઉંઘાળે હરીફ મળતા પુત્રના હુકાર મરેલા ધર્મ છે. રીંદડાની ઢીંગ જેના હુકમને પ્રમાણ છે. બળના પ્રતીક તરીકે સાદને પાંચ નાર મોપાલક હિંદુસ્તાનમાં આ ચિત્રના અનેક પ્રકારો પૂર્વ થયા છે. અજંટાના કલાકારોએ આ પુત્રની સવેગદર્શી રજાઓ બતાવી છે તે સોપ્રાનમ શ્રેષ્ઠ ગમૂનો છે. શ્રી માર્કંડ બહે દરી આ પુત્રના તે જ વિષય પર હાથ આવ્યાથી છે અને તે સાથે અદ્યતન પદ્ધતિનું નવા પ્રકારનું ચિત્રવિધાન, વિવિધ વર્ણો તથા વસ્ત્રોના પિરસમુખ્યપનો ખ્યાલ આપવામાં સફળતા મેળવી છે. અધારના જગતના બે હરીફ ચત્તાગીલ વાદોની ટક્કર આ ચિત્ર દ્વારા પ્રતિસ્પર્ધા કરવા તેમજ તેમાં પૂર્વ ને પશ્ચિમના પ્રતીક રંગો-પીળા અને ગાસમાળી—નુ આપેલન કર્યું છે. અમેરિકાનાં પ્રદેશોમાં એ પ્રજ્ઞ પ્રગંભ પામ્યું હશે ને સાંસના જગતમાં જ માર્કંડ દ્વારા મારીએ (Markisee) એ આ ચિત્ર માટે બાઈ માર્કંડને અભિનંદન આપ્યા હતાં.

દાંત કઢાવશો નહિ

- જ દાઢનું દર્દ, દુઃખતા દાંત તથા પાથોરીયા મટાડે છે.
- જ મોંની ખરાબ વાસ દૂર કરે છે.
- જ પેદાંમાંથી નીકળતું લોહી બંધ કરે છે.
- જ જંતુચિનાશક, ખુશબોદાર તથા સ્વાદિષ્ટ છે.

સનટોન

દાંત સાફ કરવા રોજ વાપરો.

ચિત્રો	પૂર્વેની કમાન (લીથે માફ) ગોરુભાઈ ખટેલ સાદમારી ચિત્રકાર • માર્કેટ બદે ત્રિવેની મુખચિત્ર કાલીપદમાન ચિત્રકાર • સોમાસાલ શાહ પાછલા પદાંગી	૧૬૬ ૧૬૭ ૧૬૮
કાવ્યો	દે અધકાર બુચદામાંથી પસાર થતાં પ્રસાન્ત-નોરવ	રાજેન્દ્ર શાહ ૧૫૧ પ્રભરંગ ૧૫૧ શ્રીમન્ત માહુલીકર ૧૫૧
અવિત્ર	માર્કેટ બદે ડૉ. હરિપ્રસાદ જનરાય દેસાઈ બાધ અઠરિયાં [આપકથા]	રવિશંકર રાવળ ૧૫૩ " ૧૫૭ ચન્દ્રવર્ધન ચીમતલાલ મહેતા ૧૬૫
વાર્તા	ઈમાન અને હતાશ	'સારંગ' ખારોડ ૧૬૬
લેખો	નવકમાઈથી બહુતર [સામયિક વિચાર] આવની પેટીનું આરોગ્ય લીલા-છાપ સર્વાશાસન [ચિંત્તાસનો-૨] હાકાર અને મળતે થર પ્રેમિનિમ [શિલ્પી જીવનમાં વિજ્ઞાન-૩૭] ગજઆદ	મ. મો. મુ ૧૫૨ " ૧૫૨ " ૧૫૬ દામુભાઈ શુક્લ ૧૬૦ અમૃતલાલ પ. પંડ્યા ૧૬૨ ન. મ. શાહ ૧૬૬ વામુદેવ બદે ૧૭૦
વિશાળો	અંગ્રેસન : દશહરા [આસપાસનાં તહેવાર-૧૮] પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં પત્રગિત્ર વિભાગ રિફ્ટ-સંગ્રહ [૧૦] માધુકરી [સાલિગમળી; ટપુળ લાહર; સાદસંગ મગધની.] દેવડ [આસપાસનાં ધર્મા-૫૨] આ ગ્રાસ દલિલાસમાં [ન્યક્તિવિરોધ : સર રોનાલ્ડ રૉસ] ઉલ્લું પાનું	૧૭૨ ૧૭૫ ૧૭૮ ૧૮૦ ૧૮૨ ૧૮૨ ૧૮૬ ૧૮૭

ચાલકોને

કોઈ આકરિષક કારણે એક મોડો ન થયો હોય તો 'કુમાર' દર માસની ૧૫મી તારીખે જાહેર પડે છે; એટલે કે આરંભમાં એક ન ગણે તો તરત તેની ફરિયાદ કરવી. નક્કરપાતે ગ્રામ પચેજા અંગેની ફરિયાદોને, આગામી પાસે નકલો હોવા છે ત્યાં સુધી તો પહેલાંથી વળગાડો અને પ્રયત્ન કરીએ છીએ. પરંતુ એવા ગ્રામ પચેજા કાઈપણ એકો જાણવાઈ કરી આપવાનું કંઈ બંધન આમારે માથે રહેતું નથી.

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ તરફથી તંત્રી, મુદ્રક અને પ્રકાશક: બાબુભાઈ પાટલાઈ રાવન મુદ્રણ-પ્રકાશનવાન. કુમાર પ્રિન્ટરી, કુમાર કાર્યાલય લિ., ૧૪૫૪ રાયપુર, અમદાવાદ નાજીક રૂક્મ સર્પિશ, જાણીપરદેશમાં શ. દા. અથવા સિ. ૧૫ છુટક નકલના બેર આગા

કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો કૌપીયાર્થથી રક્ષિત છે

“દરેક રીતે માફક!”

કેટલાંક વર્ષથી મારા માથામાં થોડી દાલ હતી, તેમજ હું અનિદ્રાથી પીડાતો હતો. ઘણી જાતનાં દેશી તેમજ પરદેશી તેલનો એકધારે ઉપયોગ કર્યો, છતાંય “ધાંચીના બબદ” જેવી જ મારી સ્થિતિ રહી અને અનિદ્રાથી તો ત્રાસી ગયો હતો. પરંતુ કોણ જાણે કેમ એક દિવસ એકાએક મેં (સામતીય થોગાગ્રમ, મુંબઈ-૧૪૫) સામતીય બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશિયલ નં. ૧ વાપરવું શરૂ કર્યું અને થું કહું કે-થોગ જ સમયમાં મને ગાઢ નિદ્રા આવવા લાગી અને મારા માથાની દાલમાં વાળ ઉગવા શરૂ થયા. આજે “સામતીય બ્રાહ્મી તેલ” અને “દરેક રીતે માફક” આવી ગયું છે અને મારી વધોની અનિદ્રા દૂર થઈ ગઈ છે.

એન. દત્તાત્રય મેંચેર

વાઈસ પ્રેસીડન્ટ, મેન્ના વેલ્થ બોર્ડ એસોસીએશન,

મેન્ના ફાયરવૂડ હામોર્ટલ એસોસીએશન

સેક્ટરી, મેંચેર સર્વિસ એજેન્ટ એસોસીએશન

ધી

ઇન્ડિયન ગ્લોબ ઇન્સ્યુરન્સ કં. લિ.

આગ, અકસ્માત, જિંદગી, મોટર, દરિયાઈ, વર્કમેન્સ કમ્પેન્સેશન વગેરે સર્વ પ્રકારનું વીમાનું કામકાજ સર્જન શરતોથી કરવામાં આવે છે.

વીમા-કામ માટે

લાગવગ મરાવતા ઉત્સાહી કાર્યકરોને મંતોપકારક મહેનતાણું પોતાની લાયકાત દર્શાવતાં મળી શકે છે.

એજન્સી-કામ માટે

પ્રતિનિધિત્વ અથવા જરૂરી સાહિત્ય માટે

લખો યા મળો:

ધી ઇન્ડિયન ગ્લોબ ઇન્સ્યુરન્સ કં. લિ.મિટેડ

હેડ ઓફિસ : ૩૧૫-૩૨૧, પ્રોસ્પેક્ટ ચેમ્બર્સ, હોર્નબી રોડ, કોલ, મુંબઈ-૧

હે અંધકાર!

અમિત

બહોરી રે છે તેજનાં કાંચનાર :

તો મ્હંકે છે મધુર નિશિગંધા યજ્ઞ અંધકાર.

હે અંધકાર!

તારાં મઠા ગોરવથી અમણ્ય-
અંધારમાંથી છુતિને પથે જવા-
મેં ઝંખના કે ક્રોધ વારંવાર.
એ સર્વ હેલના...

ને તોય,

હે પ્રિય સ્વપ્ન સોના!
પ્રસાન્ત તારાં સપનાં રહસ્યનાં
તેં તો હિયારી દીધું છે કુવારું.

મેં તેજની સહિતું ક્રોધ દર્શન
ત્યાં રૂપ છે રંગીન...

ત્યાં મધુસ્વર
આમંદમાં ગીતનું નિત્ય વર્ષણ.
તથાપિ એ તેજ યજ્ઞ જ તે બની
રહેં અરે સીમિત દષ્ટિ નેયની,
ને શબ્દના નુપુરના ભયદી બનિ
ત્યાં મીનના સ્પંદનને પિઠાનવા
મારાં નહીં ભગત કણ્ય.

રે ધણું
ધણુંય એ તેજ મહીં લણા યજ્ઞ
અદીઠ તે ભાવ રહી, અલક્ષણ.

રાનેન્દ્ર શાહ

તારે નહીં સીમ...

ન લિખ વર્ણની
સોહામણી ચંચલ કોર્પી છે કલા.
અવર્ણનીય હે!

તું સ્વેજનાં ભ્રમિત અનંત વિશ્વનાં
દર્શીતો, જે પ્રગટે પ્રતિક્ષણ;
દિગ્દાશથી ત્યાં યજ્ઞને અગાધિત
મારાં રમે લોચન રક્તિપૂર્ણ.

તારે નહીં મર...

તથાપિ સૃષ્ટિનાં
સો પ્રગ્ભોની ગતિ ફેરુ લાંચ જે
અધાત્મ્ય એના લપ સંગ છેદ્યા
મદીય જે અંતર તાલે દે રહે...
એ કંપનેની અનુચિત શીઘ્રિય.

રે શાન્ત આનંદની સોમ્ય મુતિ ઠો
આ સર્વથી થે પણ કે વિરોધ—
તેં પદમની ભીતરના પ્રદેશના
સુગોષ્ય મારે મ્હલ રૂપ જે નહીં
તેનું મેં તે દર્શન છે મને દીધું
તારું કણ્ય, ગોરવ હે ઉચાર!
હે અંધકાર!

૧૯૫૦

બુગદામાંથી પસાર થતાં

• મોહાના-તા •

સન્મર્તે આ ગિરિવર, અમે ભવ્ય અટ્ટાલિકાઓ;
તારા બેટા નદ યજ્ઞ વહાવ્યા જ વિદ્યુતપ્રવાહ;
તારાં ધંખી, ગગન આમ આ વેગીલાં વાલ્યુમનો;
તારી બહોળા પ્રકૃતિ, નગરો શોભીતો કે આમારાં.
તારી પૃથ્વી ઉપર નકશો ફેરવીએ મનસ્વી,
વૌંધી પહાડો તુજ નીકળીએ તીરે જેવા તરસવી;
પૂરો સિન્ધુ, ધરતીઉરથી વારે ખેડ્યાં કુવારે,
તારાં મુકાં રણ રસગવા હામ હેરે અમારે !

કાલે જન્મ્યો મનુ નિકસતો વાગનેથી વિરાટ !
બાપી ભરી ત્રણ ભુવનમાં વર્ધતો આ આકાશ,
તારા મત્સ્યસ્વરૂપ સરખો એકથી અન્ય પાત્રે
થાતો ન્યસ્ત કણ્યકાશુભર્તો, દીર્ઘથી દીર્ઘ ગાત્રે !
આકાશો શો સહાર મનુથી; તું તદા ક્યાં જ હોશી !
કે, ત્યાં એ મનુસ્વરૂપમાં હે પ્રભો, તું જ રહેશી !

પ્રમશામ

પ્રશાન્ત-નીરવ

• પૃથ્વી •

અખંડ રમણા બહો હલન કરી નિશ્ચે મથા !
આનેત નસનારલા હુમરતા ફરે ફરી;
સદેવ મરીચિ ક્રમે ગગન; ધૂમી પૃથ્વી રહે;
વહે અનિલ; નીલ આ નલ ધરે નવા રંગને;
ખાલે મુકલ; સૃષ્ટિની સકલ મીઝ, રે ધૂલિનો
કણ્યકાશુ કણ્યકાશુ રિયર લહે પરિવર્તન;
એ સગીર મંદમાં ક્રુણત પીલતાં પુષ્પદલી
પ્રતિક્ષણ ધરિની નમ્યતર રૂપ ધારી લસે.

અહીં અખિલ કિંતુ છે પ્રખર શીખ-મખાલ હું
પ્રશાન્ત-નીરવ; પ્રયંત્ર નય ભીમિ-વેગાગની
એડે ડમરી; વાયુલ્હેર સમ સદગ સંવેદનો
ન કે કયલોં બેઠે; બહુ જ નસ સન્મર્તે મુઠિત !
અને અહીંતલો પડેલ મુજ સ્વપ્નનાં દર્શ સો
પથેપથ મહી રહે ભીપણ નિશ્ચ-ઝંઝાનિલ !

શ્રીકાન્ત માલુદીકર

૧. અંધકારનું ગોરવ ગાતા આ કાવ્યમાં, પ્રકાશને અંધકારની સરખામણી કરીને સૂરમાં બે વક્ષનાં પ્રતીકથી સૂરના મુકલું છે. પછી કહે છે મેં તો અંધકારમાંથી પ્રકાશમાં જન્મની ઝંખનાએ કરેલી; પણ એ અનહેલનાને અણકાર્યા વિના તેં તો તારાં રહસ્યનાં દ્વાર પ્રેમથી મારી આગળ બોલી દીધાં. તેજની સૃષ્ટિ કલે સુંદર હોય, પરંતુ એના પ્રકાશ વડે આંખની દષ્ટિ મર્યાદિત પણ બની ભવ્ય છે. ને યણી અદીઠ વસ્તુઓ પરખ્યા વિનાની રહી ભવ્ય છે. એને મુશ્કેલ, હે અંધકાર, વારે નથી મોઢ સીમા, કે નથી મોઢ સોહામણી ચંચલ કલા. તું તો સહેજમાં અનંત વિશ્વના ભ્રમિત દેખારી રહે છે. અને તેથી થે વધુ તો એ કે, પાંપણની પાછળના અંતરતમ પ્રદેશમાં કુપાએકું પડેલું મારું સાચું મૂળ રૂપ તેં મને ખતાવી દીધું. ૨. 'બુગદામાંથી પસાર થતાં' એવા સાદા મધાળા નીચે, રેવલેની મુસાફરીમાં નવરે પડતાં દરેકે આલેખન કરતા આ કાવ્યમાં એ શાંતિની પાછળ રહેલી એવી જ પ્રખર મોઢ કલિતિની ઝંખના આલેખી છે. —કેનાવાના બધારની આકરી અલગાવણમાં બારે મેઘ તોમી પાડે એવા ઝંઝાનિતની આપણે ઝંખના કરીએ બીએ તેની.

વૈદ્યશાસ્ત્ર વિશ્વવિદ્યાલયે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસમાં મદદ કરવાની યોજના ધડવા માટે એક સમિતિ નીમી છે તે સમિતિ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ ફરજિયાત ફોર્ડ બંધનું કામ સોંપી આપી તેની કમ્પાઈમાંથી અભ્યાસનું અર્થ કાઢવાને માટે વિદ્યાર્થીઓ માટે રબ્બ કરશે. આવી બંધનની યોજના અતિ આગવ્યની છે.

અમેરિકામાં તો બધી જ યુનિવર્સિટીઓમાં લગભગ સાઠ ટકા ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓ પોતાના અભ્યાસ માટેનું અર્થ પોતે જાતે કોઈ કામ કે કોઈએ કરીને મેળવી લે છે. આ બધા જ ટકા બાસ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ નથી હોતા. સાધનસંપત્તિ ભાવપિતાના સંતાનો પછુ (ઇકોનામી) તેમજ ઇકોનામી બંને) માળખાને કારણે ગરીબ યોગ્ય ધારતાં નથી અને કામ કરીને પોતે કમ્પાઈ અભ્યાસનું અર્થ કાઢવામાં મોરબ માને છે. હોટલોમાં, જિંદગીમાં, બાનગી ઓફિસોમાં, છાપખાનાં-ઓમાં, છાપાં વેચવામાં, વરકામમાં, નાના દુકાનમાં મદદમાં, ઇકોનામી સંબંધિત કામોમાં અનેક કામોમાં કુદરતે જ રહેલો સમય આપી તેમજે કામગીર અને ત્યાંની પ્રભુ પછુ પ્રશ્નથી છાત્ર આપે છે. કામગીરના કામગીરો, મદદનીશો, વરકામના નોકરો, બાનગીઓ અમુક કલાક માટે સંબંધિત લેવામાં, વગેરે પ્રકારના ધંધાકારી ત્યાં કામ હોતા નથી અને જેટલા છે તે બહુ થોડા હોય છે. એટલે આવાં કુદરતે કામ કરનારાં સ્વર્ણ પર છે અને તેઓ બહુલાં હોવાથી તે સારું કામ કરે છે. આમ, બંને પક્ષને ફાયદો થાય છે.

આપણા દેશમાં સામાન્ય-કોલેજોમાં ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ માટે કેટલીક મુશ્કેલી સંખ્યા રાખવામાં આવી છે, પરંતુ તે બહુ ઓછું છે. એના કરતાં પછી વધારે સંખ્યા ગરીબ વિદ્યાર્થીઓની હોય છે. રોકાણસિપાં તો અભ્યાસમાં જ લેવે નહીં આવે તેને માટે હોય છે. પરિણામે સંખ્યાબંધ વિદ્યાર્થીઓને, આર્થિક અવરોધના ન હોવાથી જન્ય અભ્યાસને કારણે જાતે કરવે પડે છે. અમદાવાદની એક ખાનગી શાળામાં એવી પ્રથા હતી કે, માત્રી વિદ્યાર્થીઓની ગાર્ડિની ગાત દેશગારદરે જ નહોત, અને ફીને ફિવર્સ બાળકો તેમની પાસેથી ફી લઈ આવી કે ગ્રેજી-આપે છે. એ દેશગારદર માત્ર કે વિદ્યાર્થીઓ ફી હોય છે બીજીની નહીં અને તે દલો

પાડનારું છે. પછુ બંધન વિદ્યાર્થીને જ બાન થયું તેથી એક માત્રી બહુલામાં માત્રાદાન છે.

એ સ્મિતિ લાખવા માટે વિદ્યાર્થીને કામ આપવાની યોજના બહુ આવશ્યકતા છે. શાળા અને કોલેજનાં કામ, માત્રીઓનાં ધોરણ, કુકારો, હોટલોમાં, રેલવે, બેન્કો, ઓફિસો, છાપખાનાં, મોરબનાં તથા નાના ધંધાનાં કામ, વગેરે કરીને વેચવાનું કામ વગેરે અનેક કાર્યો વિદ્યાર્થીઓ પોતાના કુદરતના અને લાગી રહેલા સમયમાં કરી શકે. હાલ પછુ મોટરબસના કંડકાર, ચેકર, સુક્રીકર, ડ્રાઇવરના દિલ્સાબલિતભાવનાર, મિત્રોમાં યુર-પ્રેપર, રેડશનરી સાલુ વગેરે વેચનાર, છાપાં બેચનાર, એવા અનેક ધંધા કરનાર વિદ્યાર્થીઓ આપણા અણુતરમાં છે. તેઓ આ રીતે પોતાના અભ્યાસનું અર્થ કાઢે છે. પરંતુ ખરી રીતે તો વિદ્યાર્થીઓને કામ આપવાની વ્યવસ્થિત યોજના કરવાનું અને તેની જવાબદારી લેવાનું યુનિવર્સિટી અગર કોલેજના સંચાલકોને માથે હોયું જાય છે. આવી શાળા વિચારશું તેને વ્યવસ્થિત રચણ આપવામાં આવે તો બહુ વિદ્યાર્થીઓ માટે કમ્યો શિક્ષણને પ્રભવ થઈ શકે.

વિદ્યાર્થીઓને કામ આપવા ઉપરાંત છાત્રાલયોનાં, કોલેજના અને બહારનાં અર્થો કામો કરવામાં આવે, નોકરો વગેરે કરી કરી પેટપેટાનું પછુ કામ વિદ્યાર્થીઓ જાતે કરી લે એવી પ્રથા કરવામાં આવે, તો પછુ અર્થમાં બચત થવાથી માત્રપિતાને આર્થિક બોલે એવો ચાલ અને વિદ્યાર્થીઓને રચાયતના પાઠ મળે. આવારે છાત્રાલયો અને કોલેજમાં નોકરચાકર, આપણી, ગિન્જાની, ડ્રૉઇલેટ, પોષાક વગેરેમાં મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓ અને ઉપરાંતનાં અર્થ કરે છે. આમાં પછુ વ્યવસ્થાપૂર્વક કામ લેવાય, નોકરચાકરની મદદ જોવી થાય, આવાપોષામાં વધારે સાધક રખાય અને ફેસલિટી ઉપર દેખ-રેખ રખાય તો કેટલીક બોલે કોલેજ થાય. અભ્યાસે જે સ્થિતિ પ્રવર્તે છે તેમાં ગંધર્ગા વર્ગનાં માત્રપિતાને પોતાનાં બાળકોને કમ્યો શિક્ષણ આપવાનું, આર્થિક દલિલે, લગભગ અસંભવ જેવું બની ગયું છે.

કોલેજ વિદ્યાર્થીઓને રચાયતના બાબતોને માત્રપિતાને આર્થિક બોલે દલો કરવાની વગેરેના યુનિવર્સિટીની આ યોજના બધી યુનિવર્સિટીઓએ અખવાવવા જેવી છે.

આ માસના ત્રીજા અઠવાલિયાગ અમદાવાદમાં શારીરિક શિક્ષણનું ને આરોગ્યના પ્રશ્નવિષય વિચાર કરવા માટેનું પરિષદનું ભરવામાં આવી હતી. તે પ્રસંગે પ્રદર્શનો ઉપરાંત અંગબળના, કલાત્મકા લકરની તાલીમના અને એવા બીજાં અને પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા હતા, જે વિદ્યાર્થીઓની કિરત, અનોદર અધ્યયનના ને જાણી તાલીમના સુંદર દર્શનરૂપ હતા.

પરંતુ આ બધા પ્રયોગો અને સમારંભો છતાં ગુજરાતની પ્રભવ સામાન્ય આરોગ્ય અને શારીરિક વિચાર તથા બળ બહુ અલે તોષકારક છે એવું એ પરિષદ પ્રસંગે કાલઃ રહેલા દલોરો વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થિનીઓને દેખાવ ઉપરથી સદબંધ અણુતર આપે હતું. આપણા પ્રાંતની જીજ્ઞસી પ્રભવ બધા સામ પ્રત્યે એકંદરે હકારની રૂપિત પ્રસંગે છે. આવા સમારંભોથી કલાત્મક શારીરિક ને હલ્લાદ બન્યું થાય, પરંતુ ત્યાં સુધે આપણી રહેલીકરણના ઘોરણમાં ફેરફાર થાય નહિ, આપણી મુશ્કેલીનાં બધ નહિ આપણને આગરક અને હાકમારી લેવાનાં વધારે દેવ ન પડે ને શરીરની બળબળ ને નાણાકારમાં મદાદ માનવાની આપણું મનોરૂપિત બદલાય નહિ ત્યાં સુધે આપણું શારીરિક સ્થિતિ સુધરવાને સંભવ નથી.

લકરની તાલીમ માટે પછુ ગુજરાતનું પ્રભવો નહીં જે કેટલાક દેશી પ્રદેશોકે દેખ માટે બરની કરવાનું પરિણામ આપણુ પ્રાંતમાંથી લગભગ જન્ય આપે છે.

બધામાં, પેશાક, ખેડાક, સ્વચ્છ હતાં પાણી, એ બધાં સાધનો છે. સાધનો તો શરીર તરફ આગે અને શરીરનું અવરોધ પહોંચી તરફ ને વગેરે લેવાની શક્તિ અને શારીરિક શ્રમનાં કાર્યો થાક લાગ્યા સિવાય કરવાનું શક્તિ છે, એવી રૂપિત આપણી જીજ્ઞસી પ્રભવમાં જળવાની નરર છે. ક્રાણમાં અંદર કોલેજમાં બહુલી બાળકોના નાણાકારને નબળાં શરીરને સુંદરતા મળે છે, અનારોગ તબિયત ને કોલેજ ખેડાકમાં મદાદ માનેરે એ તેમની મનોરૂપિત ફેરવાવાની નરર છે અત્યારનાં નાનાકાર શરીરનાં, ફિક્કા ચલેકો નાં, નરરકારમાં શારીરિક નરરકાર, માણકારક સુચકુલતીઓ એકંદરે તો ગુજરાતની ગુજા પ્રભવના આરોગ્ય વિષે ચિંતા ઉપરે તેવું છે (અર્થાતિધર)

—મ. ગા.

માર્કેડ ભદ્ર એમ.એ.

ગુજરાતના
પહેલા
કલાપદવીધર
અને

વડોદરા યુનિવર્સિટીના કલાવિભાગના નિયોજક

લેખક

રવિશંકર રાવળ

શિક્ષણ અગત્યનાં માન્યો હતાં તેમાં આવનગરના શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીબનને કાળો નોંધપાત્ર છે. ત્યાં શ્રી નાનાભાઈ બદે સાહેબો સંબીત અને પછી ચિત્રકલાના અધ્યાપકોને બીજા પદવીધર શિક્ષકો જેવા જ આદર અને સન્માનથી અપનાયા હતા, એમાં ચિત્રશિક્ષક તરીકે ગુજરાતને રેખચર્ચા ચિત્રોની મોટી હારમાળા આપનાર શ્રી ગોમાલાલ શાહ પર તેમની પરંકળી જોતરી હતી; અને છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી એ સરેરાશ બંધ થવા છતાં પણ શ્રી ગોમાલાલ-સોરાષ્ટ્રની ભૂમિને અપનાવી સોરાષ્ટ્રમાં ચિત્રના વિદ્યાર્થીઓ અને સોરાષ્ટ્રનાં માનવજાતોને પોતાના સાધનાશ્રેત્ર બનાવ્યાં છે. એમની પાસે આવેલી વિદ્યાર્થીઓની પહેલી હકોળમાં ભાઈ માર્કેડ ભદ્ર અને ભાઈ વિનાયક પંડ્યા હતા. સંરંધાના અભ્યાસક્રમની કપરાંત એ બંનેએ તે સોના-બાહના અંતેવાસી બની કલાના વિદ્યાર્થી બનવાનો અધિકાર મેળવી લીધો. એ બન્ને (૧૯૩૩માં) પણ માર્કેડના હાથમાં વર્ણુમેહ અને રેખાંકનમાં દહતા અને સુરેખતા હતાં.

વિનિત (એ સમયે મૅટ્રિક નેટર્થ ન ધોરણ) પડે કરી તે મુંબાઈની

છે હતાં મસ્તીસ વર્ષમાં ગુજરાતના નુદાનુદા આગમાંથી કલાની સાધના કરતાં અનેક યુવક-યુવતીઓએ આખા ભારત-વર્ષમાં ગુજરાતની સંસ્કારપ્રિયતાને નવી પ્રતિષ્ઠા અપાવી છે. એ કાળે સરકારી તંત્રમાં પાઠ્ય યુગ્મની બહારનો ફેર્લ પણ પ્રયોગ કે કાર્યક્રમ બગાડો અથવા પાંધલ ગણાવે, એવા વખતમાં એ શ્રેયી સંસ્થાઓએ સાધના શિક્ષકસમુદાયમાં કલાકારનો સમાવેશ અને

કપર: (૧) બાબુના (૧) અને હિતી વિદ્યાર્થી; (૨) હૈન્ડરેલસન હાકસના રેસિડેન્ટ ડિરેક્ટર મિ. ફેરિસ; (૩) એમ.એ.રિઅન વિદ્યાર્થીની; (૪) સીડિયા વિદ્યાર્થી; (૫) મરાઠના વિદ્યાર્થી; (૬) મોમાં જુનીવાળા શ્રી માર્કેડ ભદ્ર; (૭) ફેરિઅન વિદ્યાર્થી; (૮) એમ.એ.રિઅન વિદ્યાર્થીની; આગળના ભાગમાં હસના એકેડા છે ને પાસ્તિનાનના વિદ્યાર્થી શ્રી અલી; નેની તરન પાઠ્ય નોંધના એમ વિદ્યાર્થી.

કચ્છ : એક રોડે
દાબી બાબુ
ગામનાં ભાતકા
અમેરિકા ગયા પહે
લાં કરેલું સોરાષ્ટ્રન
અવાજ એક ચિત્ર

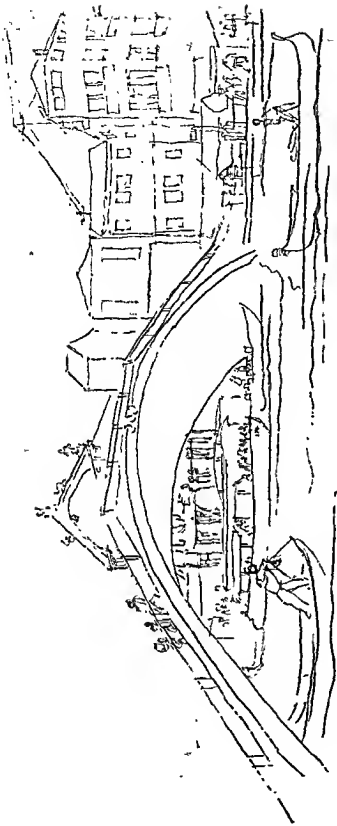
નિઃશ્વાસવાદના બીજ પાત્રે
દાબી બાબુ : ૧૯૬૬માં પાત્રાલેખન
જગમી બાબુ : ગામડાનાં બાઈબહેન

રૂઢી જોવામાં આવેલા નેડા-
યા, અને ધરના સંતોષો
હાલ હોવા હતાં થણી
ધગસ અને ધોયેથી પાંચ
વર્ષનો અભ્યાસક્રમ પૂરો
કર્તા (૧૯૩૭) તેમાં લગ-
ન કરેલ વર્ષ તેમના કામ-
ની હદર રૂથે તેમને છનામ

કે રોકરસિપ ગળી જતાં, પ્રિન્સપાલ કેપ્ટન કોર્મોગનની તેમના
પર કૃપાદષ્ટિ હતી, અને તેમનું તે વખતનું એક ચિત્ર 'શિક્ષકશાકતિ
મુલાઈના પ્રિન્સ જોવા વેલ્સ રમુચિયમાં ખરીદાયું પણ હવે.

૧૯૩૮માં તેમણે અને તેમના સહાયકાથી વિનુમાલ રૂંદવાએ
બાબનગરના નવા બેધાએલા 'નરશન રંગભવન'નું બાલકરણ દાખમાં
લીધું અને એટલી નાની કમરે એ બે લોકોએ તે કામમાં હાથે દાથે
ને કપથોનનાથે ને રંગવિધાનો કયા છે તે ધન્યવાદને પાત્ર કરે છે.
તે પછી સાહસિક ગાઉડ બહે કામ શોધવા દિલ્હીની ફેરો કર્યા

કપર : 'ઈન્ડિયન સેલ ફાઉન્ડેશન ઓફ ફિનાન્સિયલિટી'ના પ્રવેશદારે શ્રી ગાંધીજી દાખી બાલુ : શ્રી બદતી રહેમની રાક્ષિ દાખવતા, પરભાર્યા ફાઉન્ડેશન પેનથી કરેલા બે રોકથ : તે પેશા આકુ છે તે : લેનીસન દેરથ અને કદર બાપો રેથા પેલા હરિજન કૈદના પ્રાચીનામંદિરના કપરના પુરગટમાં હરિજન સંતોના આકથિત્રા કર્યા. આ કાર્યની ત્યાં એટલી સારી ઠાપ પડી કે તે પળીનાં યુદ્ધનાં વર્ષો (૧૯૪૦-૪૧)માં યુદ્ધ સમયને ભૂંને ફંગળગણા અથવા રૂપલેપના (ફોર્મલેશન) કરનારી સંસ્થામાં કૅપ્ટન સોલોમનના હાથ નીચે કામ કરવા માટે તેગની વરણી થઈ. ત્યાંથી પ્રુટીને મુંબાઈ આવીને તેમણે પોતાની રેવન્યુ પ્રશ્નિતરીકે એક ધંધાર્થી (ફોર્ગસિયસ) કલાશુદ રાઠ કહ્યું અને વેપારીઓ તેગજ સીને-કપનાઓ માટે પ્રચારચિત્રો, અક્ષરપાટીઓ અને બીજાં ધણી ભવનાં કામ કરવાડયાં. કપરાંત, ૧૯૪૦-૪૧માં, મુંબાઈની આઈ સોસાઈટી ઓફ ઇન્ડિયાના મંત્રીતરીકે કામ કરીને તેગણે ધણી કલાકારો સાથે સંપર્ક અને મેત્રી કેળવ્યાં.

પણ આ બધું છતાં ચિત્રને લાગવા જ કરવું હતું કે હવેનો યુગ વિશેષ તાલીમ અને અનુસવની અપેક્ષા રાખે છે અને તે અપે એવી સંસ્થા હિંદમાં નથી. આથી એમણે અમેરિકા જવાનો સંકલ્પ કર્યો. તે માટે આરંભમાં એકણે શુદ્ધરથોએમદ કરવા વચન આપ્યું હતું, પણ પાછળથી તેઓ વિમુખ થયા. છતાં અંતી નિરાશ ન થતાં તેગણે તોડ ડગ ધડ્યું તે પાછું ન જુરેરું, ને સારી આતકવાળો ધંધો મૂકીને પોતાના જ સાહસ પર તે (૧૯૪૬)માં અમેરિકા ગયા, જ્યાં મુરદ (ભૌત) ચિત્રો અને ક્રેશચિત્રોના ખાસ અભ્યાસક્રમે ફિનાન્સિયલિટીની 'વેનિસલવાનિયા ઍકેડેમી ઓફ ફાઈન આર્ટ્સ'માં પસાર કર્યા. ત્યાર બાદ ૧૯૪૭માં બાન્સ ફાઉન્ડેશન(મેરીઆન. વેનિસલવાનિયા)માં રહેહર તરીકે તેગની ચૂંટણી થઈ. આ સંસ્થાની અમેરિકા તથા યુરોપમાં એટલી જાણી જાગ અને પ્રસિદ્ધિ છે કે તેમાં જ્ઞાતેતવાને પ્રવેશ મળવો બારે મુરકેત છે. 'બાન્સ રહેહર' હરે તે માણુછની કક્ષા માટે ત્યાં કોઇ પ્રશ્ન કરે જ નહિ. એ સંસ્થામાં તેગણે સૌંદર્યસંસ્થાસ (Esthetics) અને કલાદર્શન(Art appreciation)માં પહેલું વર્ષ પૂર્વે કર્યું અને પછી એક વર્ષ 'ફિનાન્સિયલિટી મ્યુઝિયમ રહેલ ઓફ ઇન્ડિયન અર્ટ'માં પ્રચાર-ચિત્રકલાના નિર્માણમાં એક વર્ષ વિતાવ્યું. ફરી તેગને બાન્સ રહેહર થવાની વડ મળી અને કલાશિક્ષણ તેમજ પાઠ્યાલય ચિત્રકલાની પરપરોનો ફાઉન્ડેશન અભ્યાસક્રમ પૂરો કર્યો. આ રીતે બે વર્ષનું કામ થયા પછી જ ત્યાં M.A.

મોટર ઓવર આર્ટ (કન્સિસલ) જાન્યુઆરી પ્રમાણપત્ર મળે છે. હર વર્ષે તેમાં સપ્તક મળ્યા ૩૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓની અરજીઓ આવે છે અને તેમાંથી માત્ર ૩૦૦૦ નવ પસંદગી થાય છે. આ પરથી બહારથી મોકલેલી સિક્કોના આંક સમાવશે.

આ બધી વિવિધ તાલીમથી 'વિજ્ઞાનદિક્ષા પ્રિન્ટ કલ્લ'ના તે સમાસદ થઈ રાખ્યા, ને હવે, દિલ્હીમાંથી, સિફ્ટ-રેકી. વડકદ (કાંકજીવન), ચીની પાત્રનું ચિત્રકામ વગેરેમાં આજુબંધિવિતાનું. બુદ્ધશક્તિ તેમજે ઊંછ પ્રકૃતિઓ પણ ફરી હતી. ફિઝિકલ-યામાં કળાના અભ્યાસોની પરિવર્તિ ગણી હતી તેમાં હાલની આવી હતી, ને રસાનિક સંસ્થાઓમાં એકેજી વજતવ્યકિયત પ્રદર્શનો પણ કર્યા હતાં. ફિઝિકલ રિડિયોના કેન્દ્ર પરથી રેડીયો-ગ્રાનમાં કળાના પ્રવક્તા પ્રયોગો પણ તેમજે ફરી બતાવ્યા હતા, તેમજ નવાંના સિદ્ધાન્તના સમાવરથી દિલ્હી કળા પર વાર્તાલાપ પણ આમર હતા.

કળાસિદ્ધાન્તો આ ક્રમ અભ્યાસક્રમ સંપૂર્ણ કરી તેમજે પુરો-પની સર્વ શૈલીઓ તપાસવાને હાંમે પ્રવાસ કર્યો. તેમાં ડરહેડ, હોલેટ, રાન્સ અને હરલીના ચિત્રાલયો તથા સંગ્રહરચાનો અને કળા-શાળાઓ તેમજે એકાદનામાં, આ રીતે તરફ વિદ્યાર્થીજન અને પછી વિક્રમશીલ વિદ્યાલયજન વિતાવી બાહ્ય માર્કેટ ફરી ગુજરા-તની કોવા કરવાનું મોઝ્ય રચાત મેળવ્યું છે તે એક સદ્ભાગ્ય છે.

તે એક ઉત્સાહી, સંકલ્પશીલ, નિર્ધયતમક જુદિના તરફ છે અને ગુજરાતની સાધારણ દેને સંસ્કારની સ્પર્શમાં આવ્યા નથી તેથી કલાની સાધના એકામપણે વધારી રાખ્યા છે; અને હવે તે તેમજે પોતાના તપથી મેળવેલા પ્રસાદના મોઝે ગુજરાતના બાવિ કલાકારોને હાવી ને તેમજેના માર્ગદર્શન આપવાનું પદ સ્વીકાર્યું છે. —એટલેકે વરોદરાની શ્રી સયાજીરામ યુનિવર્સિટીના કલાવિભાગના મુખ્ય નિયામક નિમાયા છે અને કીન તરીકે કુંદાયા છે; અને એ દરમિયાન કલાના સર્વ પ્રકારના અભ્યાસક્રમોની ચોખ્ખા તે કરી રહ્યા છે. તેમની નજરમાં કળાના આર્થિક તેમજ પ્રાગતિક વિદ્યાર્થીઓ માટે જુદાજુદા અભ્યાસક્રમો ને ચોખ્ખા રચના આલેખાઈ ચયા છે.

તેમજે થેતે દિલ્હી કળાને સાથે પરિચય પ્રથમ સાધી લીધા છે, અને આજના જગતમાં ને અનેક પ્રકારના કળાપ્રવાહો અને પ્રકારો પ્રવર્તી રહ્યા હોયેથી પૂર્ણ માહિતગાર છે. એટલું નહિ પણ સર્વ પ્રકારમાં તેમજે હાથ પછુ અજમાવેલા છે. તેમની વૈજ્ઞાનિક ચોખ્ખા, આકારો ને રેખાઓનાં નવાં સંજિહાઓ, સાધનોના અભિવન પ્રયોગો ને વ્યવહારો, એ બધા ઉપરાત કલાકારો મટે તેમજે જીવનનિર્વાહ, જુદિવિહાર કે રસદર્શન એ પ્રત્યેક કલાકાર માટે નિશ્ચિત માર્ગો તૈયાર કરેલાં છે.

વરોદરા યુનિવર્સિટીના કળાના આવા પાઠ્યક્રમમાં પાટવચ્ચેલો પદનીધર કલાકાર હવે માત્ર મોઝો ચિત્રકાર નહિ રહે, પણ પોતાના સમાજમાં અને પોતાના વર્તુલમાં કળાની ચર્ચા, મીમાંસા, પ્રદર્શનો અને નિષ્ણેષો પ્રકટ કરી શકશે, રચાવી કે પ્રવર્તી શકશે ને કલાદ્વારા જનમંડળમાં નવી રસિકતા ને વિચારપૂર્ણ રચના તથા રચનિધાન-થી સંસ્કાર ને સુકચિત્ત રચાવના કરશે, એવી સુચ્છેષા સ્વકળ હો.

વરોદરાની શ્રી સયાજીરામ યુનિવર્સિટીમાં નવરા ૧૯૫૦થી, દિલ્હરમાં સૌ પ્રથમ એવા, ગૌરિક પાસ સચેલા વિદ્યાર્થીઓ માટે આ વર્ષને દિશોદર્શક થઈ ચશે. તે ઉપરાંત ત્યાં ચિત્ર, પ્રતિમા અને સિદ્ધપત્ર વિવિધ અભ્યાસક્રમો આપે રાહિરે મોકલે, દિલ્હીમાં કી વગેરેની કોલેજ પણ છે. તેની તાલીમ નિષ્ણેતના ને આપશે. ચિત્ર-કલા ઉપરાંત ત્યાં સંગીતનો પણ એવો ન અભ્યાસક્રમ ચાલેલો છે એ અને વૈજ્ઞાનિક પણ માટે વિવિધ અભ્યાસ હિંચતનારો એનીચેને સરનામે લખ્યું: મદ્રાસ આર્ટ આન્ડેનાઈઝર, શ્રી સયાજીરામ યુનિવર્સિટી યુગ્મળાચ, યુનિવર્સિટી રોડ, વરોદરા.

આ અંકના પૃષ્ઠ પરનું ચિત્ર જો.

લીથો-છાપ

છાપ-વિદ્યાપદીઓ અને માલખેમોમાં ને વિવેકાલપાય છે તે વિવિધ પ્રકાર પદ્ધતિઓથી છાપાય છે, એમાં ફોર્મોની મદદથી તેવી પ્રતિકૃતિ પતરા, પત્થર કે રમરકપર કરવારીને, અને આમને તે આવૃત્તવારીક જિંદગીમાં હોવીને છાપ લેવામાં આવે છે, આમ, એ રીતે ચાર-પીએ ચળાઈને ત્રીજે હાથે ને છાપ મળે તેમાં મૂળ કલાવિતી આવૃત્ત પ્રતિ કૃતિ ન અગત્ય મીલકતવાના એવાની કૃષ્ટિને કદાચ રહી નહય છે. પણ એવાર પદ્ધતિઓ એવી છે કે માર્ગથી આપણને કલાકારની કલમની કે હરતકૃતિની સીધી નહાપ મળી શકે છે: 'વૃક કદ' એવું કે કાંકજીવનમાં, કલાકારે સ્વચરેતે લાકડામાં ફોરેલી કલાકૃતિ ઉપર સીધો કાચળ હાળીને છાપ મળી શકે છે; 'હમિઅ' એવે રંગાના પતરા ઉપર લીખી અભિપ્રાયો રચાય વડે કલાકારે ફોરેલી કૃતિની પણ એ ન રીતે કાળ-છાપ મળે છે. એવી ન એક પદ્ધતિ 'લીથોગ્રાફી' છે. એમાં એક ખાસ બનાવટના કદરૂપા પત્થર કે જસતના પતરા ઉપર, કલાકાર એક વિશિષ્ટ બનાવટની યોગી પેન્સિલથી રંગીન વડે ચિત્ર આલેખે છે, ને તેના પર એવી નથી કળી શાહી કલાકારને છાપ હતાય છે. પણ વોરમીથી થતાં 'વડકદ' અને 'હમિઅ'માં કલાકારને એક મર્યાદા નહોતી. એમાં તેને પોતાની કૃતિ કેવી નીચી છે તેના દુગ્ધ પચાલ તે તેની છાપ ઉતરે ત્યારે ન આવી શકે છે; ન્યારે લીથોગ્રાફીમાં તે પેન્સિલ વપરાતી હોવાથી, તે ચોવરતો નય છે તે સાથે સાથે તેની નજર ને ફરતિ વિકસતી નય છે; એટલેકે તેમાં મંડળીય રહેતી હોય તે તે સુખારતો નહીં શકે છે. 'વડકદ' ને 'હમિઅ'માં ઊંછ એક મર્યાદા એ છે કે તેમાં કેવળ વક્ત તૈયાર રેખાઓ નહાતી સમય છે; ન્યારે લીથોગ્રાફી પેન્સિલ ને રંગીન વડે વક્ત ઉતરે પછા આલેખી શકાય છે અને ઉંછા હોય તે પીછી વડે પછુ કામ કરી શકાય છે. ઉપરાંત લીથોગ્રાફી તે આલેખાય ન છે.

પણ લીથોગ્રાફીમાં એક મર્યાદા એ છે કે આલેખવાને પત્થર, કલાકાર પોતાની ઉંછા મુજબ સાથે ફોરેલી શકતો નથી. આથી મોટે ભાગે કાચળ ઉપર ખાસ ચોખ્ખા રંગીન વડે ફેરડે આલેખન પત્થર ઉપર ફોરેલી કરી લેવાય છે. એમાં કલાકારને એક બીજે પણ લાભ છે. વડકદ તથા હમિઅની માફક, લીથોના પત્થર કે પતરા ઉપર તે તેને અવ્યો ચિત્ર આલેખ્યું પડે છે; તે ન તેના ઉપર કાગળી છાપ સળી જોડે, પણ ફોરેલી પેપર ઉપર તે તે સળી ન ફરતિ ચીવરી શકે છે, એ પત્થર પર ઉતારતાં અણી પડે અને તેના પરથી કાચળ હાળીને સળી છાપ ઉતરે.

આ પછીની, ફોરેલી કરવાની ને છાપ લેવાની કિયાઓ એક જ બધી અરપરી, કાળકરમી, અને રેકનિકલ છે કે તેને સમભવત મોટા લેખ થાય. તેની વળી માઇ પાર વાત. હાલ અદી તે તેનો કદે એકલા પરતો ન છે ને મારી કલાકારની મૂળ હરતકૃતિ પણ માનસ મુલવથી આ પદ્ધતિ સારા મળી શકે છે. આ અંકના પૃષ્ઠ ઉપર ફરતિ એક લીથોગ્રાફી નમૂનો છે.

‘દેરકે માણસ મહાન ન થઈ શકે પણ ઉત્તમ નાગરિક જરૂર થઈ શકે’ એ સૂત્રને સામે રાખી, ગરીબીમાંથી આપખળ, અભ્યાસ ને આદર્શભક્તિ વડે ઉત્તમ જીવનવિધાન કરનાર

The ultimate truth in man is not in his intellect or in his material wealth; it is in his imagination of sympathy, in his illumination of heart, in his activities of self sacrifice, in his capacity for attending love far and wide across all barriers of caste and colour, in his realizing this world not as a storehouse of mechanical power, but as a habitation of man's soul with the eternal music of beauty and its inner light of divine presence.

ગુરુજીજીવનનું અર્ક ગદ્યરૂપે તેના હૃદયેલખમાં કે ધનદોલતમાં નથી; પણ એનામાં દયાભાવ જ્યોત દોય, હૃદય પ્રકાશમાન દોય, રૂપાપેણ માટે દમેશમાં તત્પરતા દોય, તે જીવનમાંના વાડા વચ્ચે તે વિશાળ પ્રેમભાવ વિસ્તારી શક્તો દોય; તથા આ જગત કેવળ યંત્ર-જીવની જગત હરવાનું ધાણું જ માત્ર નહિ, પણ સૌંદર્યનું અનંત જ્ઞાન ગાતામાનવઆત્માનું નિવાસગૃહ છે તેમાં પરમાત્મા સતત પ્રકાશી રહેલો છે એવું તે જ્ઞાન ધરાવે; તેમાં જ તેના જીવનની સાચીકતા છે, (સ્વીડનનાથે આગવાદ સાહિત્ય પરિષદમાં આપેલા બાપજીવાળી).

અ

ડૉ. હરિપ્રસાદ વજરાય દેસાઈ

લેખક - રવિશંકર રાવળ

મદાવાદમાં ડૉ. ૧૯૨૦માં બસાયેલી છઠી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ એક યાદગાર પ્રસંગ બની ગઈ. તેમાં ડૉ. હરિપ્રસાદનો ફાળો ખરેખર નોંધપાત્ર હતો. તેના દરેક પ્રસંગ બંધ અને લોકશોગ્ય કેળાવે તેની તેમને બહુ ધ્યાસ હતી. સાહિત્ય પરિષદ માત્ર બાપજી અને નિબંધી વાંચવાનો મેળાવડો જ બની રહે એ તેમને ગમતું નહોતું. રવ. રણજિતરામની ભાવના પ્રમાણે દેશના સર્વ સંદર્શકને નિઃસાથે એવો સાહિત્યનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. તે સમાયમાં સાહિત્ય પરિષદ તરફ જનતાનું બહુ ઝાણ આકર્ષણ હતું. રવ. રણજિતરામના પ્રયાસથી કલ્પાપ્રદર્શનો વિભાગશરૂ થયો હતો, તેથી ગાંધીજીને પણ કંઈક કામ મળ્યું. પણ કાંતર તે ગદ્યરચનાકાંક્ષી હતા. એવળે તે ગંગાજીના સાહિત્ય તરફ ગુજરાતને બહુ આકર્ષણ હતું, અને હવિષ્ય દાગોરને મોક્ષ પારિતોષિક મળ્યું ત્યારથી તે તેમના કાંચે બહુ વંચાવા હાજરો. ખૂબ ગંગાજી તે કાંઈ બેપાંચ જાણે વાંચેલાં હશે, પણ એમની અંગ્રેજી ‘ગીતાંજલિ’ અને ‘બીજીનો શ્રેદ્ર’ (કેસન્ટ મૂન) તે સાહિત્યપ્રેમીઓ અને દૈનિકજિવનો ઉચ્ચશક્તિ વાંચતા. આવા જગપ્રસિદ્ધ સાહિત્ય સમ્રાટનો ગુજરાતને પરિચય થાય તે ગુજરાતના સાહિત્યમાં નવચેતના આપે અને સાહિત્યનું ગૌરવ હોડા સમજતા થાય. એ વાત કાર્યવાહક મંડળમાં પ્રગટાં સીને ખૂબ ગમી ગઈ. પણ એવા ગદ્યપુરુષને આમંત્રણ મળે આપે કે જેથી એકો નહીં ન શકે. ડૉ.હરે એ ગાંધીજી દ્વારા કરાવવાબંધી કર્યું. ગાંધીજી પાસે તે એ સગભર રૈન જતા. વાત સાંભળતાં જ ગાંધીજીએ કહ્યું, ‘કાળજ લખતાં દાગોર આવેલો. તે જરૂર, પણ એ તે સમ્બંધી નેવા છે; એમનો નિવાસ, વાદન, સગવડો વગેરે

એમના મોભા પ્રમાણે થવાં જોઈએ.’ એ વાતનો તેણે પણ ડોકરે કાઢ્યો. ડોકરના ગિત્ર રવ. કણુશાંકર કુમેરજી બદ્દ શ્રી સરસાદેવી એજ હાલ સારાવાળના શિક્ષક બન્યા હતા ને તેમના સંપર્કથી એ કુટુંબમાં વિદ્યા અને સાહિત્ય તરફ સદ્ભાવ જન્મત થયો હતો. તેમણે દાગોર વિષેની સાહિત્યસભાની મુશ્કેલી ત્યાં જણાવી. એ પરથી મુકદેવના કલ્પારાની સર્વ ચિંતા શ્રી સરસાદેવીએ કપાડી લીધી અને ૧૯૨૦ની તા. ૨-૩-૪ એપ્રિલે મુકદેવ દાગોરની હાજરી નીચે એ સાહિત્ય પરિષદનો ઉદ્બવન સમારંભ સંપન્ન થયો.

એક તરફ ડોકરે મુકદેવને જગ મેળવી આપ્યા, તેમનીજી તરફ તેમની આગળ ગુજરાતની શાક્ષાત્મિક સંસ્કારિતા રમ્બ કરવાના કાર્ય-ક્રમે પણ મોકલ્યા. રાખીખામમાં મુકદેવ માટે જે સમારંભ રચ્યો તેમાં કન્યાઓના ગરબા ને બાળનિકોની મંડળી આ મોકલી. એકતારા અને જાન્યોની ધૂન આગવી હતી ત્યાં શ્રી સરસાદેવી સાથે દાગોર એ ગાંધીજી આવ્યા. કાંતર તેમને બંધે દોરતા હતા. બનમંડળી પાસે દાગોર ખૂબ જિભા રહ્યા. ડોકરે તેમને બન્યોનો અર્થ અંગ્રેજીમાં સમાજબંધો અને ‘હુલે કે ગુજરાતની જનતાના અંતરનો આ જ્ઞાનપ્રવાહ હંજીરુ જે સજન છે કન્યાઓના ગરબા જેમને તે દાગોરે પ્રસન્ન થઈ કહ્યું ‘એમને (ગરબા ગાનારીઓને) સાંતિનિકેતન મોકલો; હું સમ્બંધીની જેગ મારે ત્યાં સારી તેમની પરજીગત કરીશ અને ગંગાજી બાળકોને આ ગરબા શીખવાડી તેમને તરત વિદાય કરીશ.’

પ્રમજીવનની સાથે રસસાગ્રામી માટે ડોકરેને પ્રળપ સદાશંક હતો અને તેનું નુનજીવન થઈને પ્રલંકરી પોતાનાં રસપાત્રોનું સન્માન કરે એ તેમના આદર્શનિશ નિર્માણ પ્રયત્નો હતા. સાહિત્ય પરિષદનું (૧૯૫૦) ૧૫૭

કલ્યાણશીલ પ્રભાવના કલાસિક સહ સ્વ. પુરુષોત્તમ વિશ્વમિત્રના માવજી-
એ પ્રકટ થયું. તેના પ્રારંભમાં પણ ડોક્ટરે અમદાવાદનાં કલા-
રંગોના અને નૃત્યાલોકોનાં ઠાકા કારીગરોને માટે ખૂબ કૃતજ્ઞતાથી
નિવહાવ કરી હતી. 'દિલ્લેશ્વરી'ના ચિત્રકાર ગજનલાલ ગારેતારની
કલા, સોમનાથ બુધર મિસ્ત્રીના ચેરીકાર વસ્ત્ર લાકડાનાં કાંતર-
કામ, અને સ્વ. સિદ્ધીજી રાવિચંદ્ર તથા ગુલાબજી કારીગરોના
મેથાળે ખરિયુ આપ્યો; અને અમદાવાદની જગતિષ્ણાત મસ્જિદના
મિસ્ત્રીને કારીગરો સાથે સહકાર્યકર્તાઓને પણ તે બુદ્ધ્યા નહોતા.

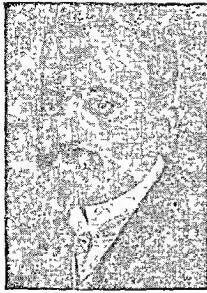
શંકેશીની પ્રસાદીને રસ લેવા અધીરા યુવરાત્રી યુવાનો અને
વિદ્વાનો માટે આ સમારંભ લેખા એક બીજે પ્રસંગ પણ રચાઈ ગયો.
સુરેશ્વરી સાથે સાન્નિધિવેતનના વિદ્વાન આચાર્ય સિતિમોહન સેન
પણ આવેલા. તેમની અને કલ્યાણશીલકલાધીની ઠીક થાં બેઠી. તેઓ
હિંદી સાંકે ભજ્જતા અને કલ્યાણશીલકલાઈ અંતરે મુલક ન ભજ્જતા,
એટલે તે બધી વાત હિંદીમાં જ કરતા. તેમને વિનય કરવાથી તેમણે
શંકેશીનાં મૂળ અંગણી કાળ્યાણી હિંદીમાં સમભવવા માટે દમનીજ
કરી. ત્યાં પહેલી જ વાર ધણાં અંગણી કલ્યાણશીલકલાઈ બિનાં કાળ્યા
સાંભળ્યાં. તેની સાથેસાથ વર્તા સિતિમોહનસેનનાં પાલિકાથી
બધાંને પરમ સંતોષ થયો અને ધણાં ભગવાત સાહિત્યકારોમાં સા-
હિત્યનું અભિનવ દર્શન પ્રકટયું. એ કવિવરનું 'સોનાર તરી' કાવ્ય
એ વખતે પહેલું સાંભળ્યું. તેની અંદર એટલી બધી રહી ગયેલી કે
ધણી-વર્ષો પછી રહ લઈને સ્વ. મેથાળી પાસે તેનો યુવરાત્રી અવતાર
કરાવી 'કુપાર'માં છાપેલો. એ આપા થે પ્રસંગ પછી હકીકતની ન્યા-
તિજો યુવરાત્રી સાહિત્યમાં ઝળમી ને નવી રહિતા સાહિત્યલગ્નવનમાં
થી નવી પેઢીને નૂતન અવકાશ મળ્યો. બાઈ વિનયરાય વેલ અને
સ્વ. બદાઈ કુમારપાડિયાએ તો પોતાના નવા શરૂ કરેલા માસિક
'એવન' પત્રમાં તે સ્તીકાર્ય પણ અર્ક. આ બધાં પુલ્કયોતે થયા હો.
હરિપ્રસાદને આપીએ તો નરાયે ખોટું નથી.

એ પરિવ્રજ બૂલ સદૃશ ગણાઈ. પ્રદર્શનની મારી કાગળોની પણ

બધાને નવા પ્રકારની અને પ્રગટિશીલ લાગી. મારા મિત્ર સ્વ. હાસ-
મહામહે એ પરિવ્રજોને અદેવાલ આપતો ડોક્ટરે લખેલો લેખ તથા
તેનાં કેટલાં-ચિત્રો પોતાના 'તીસરી સદી' માસિકમાં ખૂબ વિસ્તારથી
પ્રકટ કર્યાં, તેથી અમદાવાદનાં મિત્રોમાં ફારા માટે લાગણી વધી.
પ્રદર્શન કપર એ સ્વ. હીરાલાલ પારેખને એક રિવિયુનાં લખી
આપી તે પત્રબંધુમાં અગ્રણ્ય તરીકે છપાઈ. પ્રસિદ્ધિના કોળથી એ
માફ નામ નહોતું આપ્યું, પણ ડોક્ટરે તે વાંચી ખૂબ આનંદ દર્શાવ્યો
ત્યારે મને ગ્રામ આનંદ થયો હતો.

પરિવ્રજના એ એક ગાસ સુધી મેં ધરમાં કે મારા કામમાં બધાન
આપ્યું નહોતું. અમદાવાદમાં મારા ચિત્ર કામના ધરમાં હજુ દેખાયા
નહોતા એટલે ખર્ચ તથા આવકમાં પણ ખૂબ ખર્ચનું પડેલું. કપરાંત
થાક અને ઠગણથી પાછળથી લખિયત બગડી, એટલે નાઈલાએ
ધર બંધ કરી હું કુટુંબને લઈ ભાવનગર પિતાને આશ્રય લીધો.
મોઠા વખતે પછી ડોક્ટર, સ્વ. હીરાલાલ પારેખ, શ્રી પ્રાણલાલ
શ્રીરપારાએ દેસાઈ તથા મોલીલાલનાં બંને દેસાઈ આપવાં મિત્રો. સો-
રાષ્ટ્રના પ્રવાસો નીકળ્યા અને તેમાં ભાવનગરની મુલાકાત મોકલી,
હું તો મિથાને હતો, બેતરુ દિવસ એ બધા ભાવનગરમાં મારે
ત્યાં રહ્યા તેમાં બધા વધુ નિકટ આવ્યા અને તેમને સંબંધ મને
એ વખતે અમદાવાદમાં લીધી લાડી નેવો કુખર લાગવા માંડ્યો.
બીજી રીતે તો અમદાવાદ ત્યારે તો કેડું હતું તેને કવિવર શંકેશીના
ન્યાખ્યાનનું આ વાક્ય ઉચિતરીતે લાગુ પડે છે, 'When the
material makes itself too aggressive and furiously
multiplies itself into unmeaning voluminousness,
harmony of creation is disturbed and truth is ob-
scured.' (જ્યારે ધનસંપત્તિનું બળ વધુપડતું થઈ જાય છે અને કોઈ
અર્થ વિનાના પ્રમાણમાં તે અંધકાર રીતે વિસ્તાર કરે છે ત્યારે સર્વ-
નનું સ્વાસ્થ્ય બગડી જાય છે ને સાચું અલોપ થાય છે.) પ્રદર્શનના
રિવિયુમાં મારા મિત્ર સ્વ. શ્રી. હરિલાલ શેઠે પણ નૃત્યાલોકી પત્ર
(સ્વ. રંગરંગ) લખ્યો હતો કે, 'અમદાવાદ સર્વને રસદીન થાયો
છે અને આનંદકંકરમાંડ્યો છે તો એ નંદેશમાં કંઈક હતું છે, ગદાત્મા
માંથી છ તેને રસાયે ઠાડતાં અને આત્માસમર્પણ કરતાં કેટલે દરજ્જે
શોખે છે એ મેંવાળું છે.' નવજીવનમાં તો ચાંબીછતા તત્ત્વભંગેના
લેખ માટે સ્વામી આનંદે ભારતમાસનું ચિત્ર કરાવી પ્રકટ કર્યું હતું
અને તેની વાત ડોક્ટરે અનેક બંધપૂર્ક અનેક ન્યાખ્યાનોમાં કરી હતી.

મારી બીમારી અને નિર્વાહ પૂરી માવકના પણ અસાવને જ
લીધે મને અમદાવાદે સેડી દેવાનો પણ વિચાર આવી ગયો; એવામાં
કલકત્તાના એકદમીનિવસનાં પેપારી જીવલલાલ મેનનીના મારી-
દાર શ્રી રામજીભાઈ હંસરામનો પત્ર આવ્યો કે તેઓએ શ્રી મેનની-
બાઈ અમીની સાથે બીજે દેસાહ ધુવાનેલું લઈ અંગણનાં પ્રવાસ
માંડ્યો છે અને મારે તેમાં સામેલ થવું; તે સાથે તેમણે મારી
બીમારીના અંજાર બંધી યુગસંતતા કલાકારની અંજાર લેનાર એક
વિરલ યુવરાત્રી તરીકે મને ઉરસાહ આપે એવી રકમ પણ મોકલી
આપી. એ પત્રથી મને અત્યંત પ્રકટી કે મારા માટે જીવનકાર્ય પડ્યું
છે અને અંજાર લેનાર સમજાન છે. મેં વિનયપૂર્વક તે પત્રનો જવાબ
આપ્યો ને એ બદલ કંઈક પણ કામ મારી પાસેથી તેજા લેશે એ રાતરે
તેના સ્તીકાર થઈ. આ પ્રવાસનું વિગતવાર વર્ણન મેં નવજીવનમાં
પ્રકટ કર્યું હતું. પણ યુદ્ધની વાત એ છે કે એ પ્રવાસ પછી મારી
નિરાશા લીધી ગઈ. કલકત્તા, સાંનિધિવેતન, કારી વગેરે નેઈકાને
આવી ચડી કે મારી સાધના નકારી નહિ જાય અને હું યુવરાત્રીમાં

ઉપર ડૉ. હરિપ્રસાદ-યુવાન વયે; સામેના પાના ઉપર ડૉ. હરિપ્રસાદ મધ્ય વયે. જ્યારે મૂઢા રાખતા ત્યારે લેખને ગદ્યાને આપેલી છાંયિ: ડૉ. હરિપ્રસાદ છેલ્લા સગમમાં-એ રીતે, પાછળ હાથ રાખીને લેખા રહી લાપલ્સ કરતા એમને સોએ. જોયા છે. સામેનું ચિત્ર: અગદવાદની છઠ્ઠી યુજ્જ્વાલી સામિત્ય પરિષદ વખતે ડૉ. હરિપ્રસાદ થોડેલી અનનિકાની મેઝળી વચ્ચે કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઓગટી સરસાદેની તથા ગદ્યાત્મા બાંધીછ. (ત્યારે ટોપી પહેરતા હતા.) પાછળની હારગાં: કવિવરની જોડે આચાર્ય દિતિભાઈના સેવ, તથા મોંઝળના વિદ્યાર્થીઓની સંદલાસ પટેલ.

કલાની ચિંતના માટે કૃતનિશ્ચય બન્યો. વિદ્યાર્થીઓને કળાને કમ્ય-તર અભ્યાસ કરાવવા મેં એક 'યુજ્જ્વાલી ક્લામ્બેર' નામની સંસ્થા રચાવી, ખીરમશા રોડ પર જીવનલાલ અગરશીના પુસ્તકલેઠારમાં તેના વર્ગ યોદ્યો. પણ મદિનાઓ સુધી ચારપાંચ વિદ્યાર્થી ૩૫૨ રૂબા વધી નહિ, ને તેમાં પણ એકબેને તેા ગારે જ ગદદ કરી નિ-ભાવવા પડતા. સહેરના ડોંગળ મારતરોને ભોલાની એકકો કરી, પણ ખાતાના ચોક્કાથી બનેહું ગુલામી માનસ બાકી ન રાકયું. ઘણાને મારા-પ્રયત્ન રીતીમાં બાગ કરરા જેવા લાગ્યા, પણ ડોક્ટર વારં-વાર લઘા બળર પૂછ્યા કરતા.

ભાવનગરથી આવીને મેં એકાએક ડૉ. પાટિયું કતાડી લીધું અને ખર્ચે કમી કરી નાખી કસુક વિદ્યાર્થીઓને ધરગાં જ ગાંડ પાક આપવા લાગ્યો. એ વખતે ડોક્ટરના દવાખાને શ્રી અંબુભાઈ પુરાણી વખતોવખત મળતા. તે એમના અખાડાનું એક હસ્તલિખિત ગાસિક ચલાવતા, જેમાં પોતે ચિત્રો પણ કરતા અને એકબે વિદ્યાર્થીઓ પાસે પણ ચિત્રો કરાવતા. તેમાં ભાઈ કૃષ્ણલાલ બદ અને બીજ એક બે જુલુ હતા, તેમને લઈને એક વાર તે મારે ઘેર આવ્યા. અંબુ-ભાઈ પણ 'મોઝર્ન રીન્ડ'માં કલાના નવકલ્પનાના લેખો વાંચી રાષ્ટ્રીય કળાનાં બક્ત બન્યા હતા. મારી વિચારસરણી અને કદાર કાયે-નીતિથી તેમના સમાગમ વધ્યો અને એજ અમે મિત્રો બન્યા. મેં ચિત્રશાળાને બોલે કાઢી નાખ્યો હતો અને મુંબઈથી મળતાં કામે

ક્યેં નતો હતો. તે વખતે વાર્તાઓ અને લેખોનાં ચિત્રોનું કામ પણ મારી પાસે ટીક પ્રમાણમાં આવતું, પણ અગદવાદમાંથી કમું નહિ. છતાં અગદવાદના સંસ્કારી મુંજળમાં મારા માટે એક પ્રકારના આ-દર બને સદ્સાવની લાગણી પ્રકટી. સુભાષે મને રાયપુર બકવાની યોગમાં સગવડવાળું નહું મર મળ્યું ત્યારથી નિરાંતને અનુભવ થવા લાગ્યો. આ ઘર ડોક્ટર સાહેબના દવાખાનાથી વધુ નજીક હતું એટલે અમારા સંસર્ગે રોજનો થયો, અને કઠણારો મારતર જે અખાલાસમાર્થને ત્યાં મુખ્ય અધ્યાપક હતા તે પણ ત્યાં મળતા એટલે કળા, સંસ્કાર અને શિક્ષણની અનેક વાતો ત્યાં છણાતી.

એવામાં એક અનોખો બનાવ બન્યો. અંબાલાલ રોડે પોતાનાં બાળકોના કેળવણી માટે પોતાને ઘેર એક સપ્તાહ શાળા રચવાને નિશ્ચય કર્યો હતો અને તેમાં એક કમ્ય પંક્તિના કળાકાર શિક્ષક મેળવવા મુંબઈ તેમજ બેંગાળમાં પત્રોમાં જાહેર બળર આપી હતી. મને છેક છેલ્લી તારીખે શ્રી સરસાદેવીના જીવનગ્રંથી મારા મિત્ર નેદ-લાલ દલાલે રસતે મળતાં પછયું કે આ જગ્યા માટે મેં આરજ કેમ ન કરી? એમના કહેવાથી મેં એક સાદા નોટ પેપર અરજના રૂપમાં પત્ર લખ્યો કે 'યુજ્જ્વાલીમાં યોગ્ય માણસનાં અભાવને કારણે આ-પને નિરાસ થયું ન પરંતુ એક માટે હું આ જગ્યા માટે મારી કમેદ-વારી મૂકું છું.' થયે. મને નોકરી માટે તિરસ્કાર તો હતો જ, પણ મારા મિત્ર રવ. દાહ્યાદમ્બદને રમેશવાસ કમેદ લેતા અને

આપણાં શરીર, મન અને જ્ઞાનતંતુઓ, ત્રણેને એકીસાથે વંરંથે રાખતી અનન્ય વ્યાયામપદ્ધતિ

આ

[૨] સર્વાંગાસન

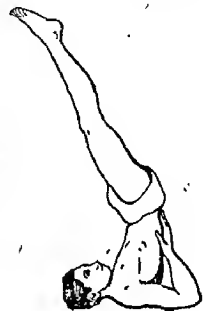
આસન હરવાથી શરીરનાં બધાં અંગેએ હસરતનો લાભ મળે છે, તેથી તેનું નામ સર્વાંગાસન છે. જેના કોઇપણ કારણસર શીર્ષાસન કરી ન શકે, તે આ આસન કરીને પણ શીર્ષાસનના બધા લાભ મેળવી શકે છે.

પ્રથમ તમારા પાદરજાને સાંધું પાથરો અને તેના ઉપર નિશ્ચિતે જાંબા ધરને ચત્તા ચુઈ નજી પછી, બંને પગ સાથે રાખીને ધીમેધીમે ઊંચકો, અને જમીન સાથે લગભગ ૩૦ અંશનો ખૂણો થાય એટલે પગને થોડીક ઠીક થોડાંચ. પછી જો માથા પગને જામશે તે ૬૦ અંશનો ખૂણો કરી થોભાવો. જેવે પગને ઊંચકીને જમીનથી બરાબર કાઢખૂણે રાખો.

દબે શરીરને કમર ખાસેથી ડાકું કરો, અને દાખનો ટેકો આપીને અભાના પાછળના રતાયુએ ઉપર ઊંચું રાખો. પછી, છાતીના ઉપરના ભાગમાંનાં દાડકાથી એ લગભગ ત્રિકોણ જેવી જગ્યા થાય છે, ત્યાં તમારી ફાટીને દબાવો, ને નમરને પગ સામે રાખવાને બદલે ગળામાંની થાઈઈઈ ઓફેન્સ (પ્રાણશ્વથી) ઉપર મનને નિયંત્ર કરો. અર્ધાં કે એક મિનિટથી રોક કરીને, તે આ આસન એકઠું જ કરવું હોય તો, તે યોગીસ મિનિટ સુધી કરી શકાય, પણ તે ખૂબ આસનોની સાથે એ કરવું હોય તો એને વધારેમાં વધારે સમય કે મિનિટનો આપવો.

દબે, શરીરને એ કમરના ઊંચકાં હવે તે જ કમરમાં ધીમેધીમે ખાણું નીચે જતાં. પગને એક નીચા લેતાં અમાર પહેલાંની જેમ જ કમરનાર ૯૦, ૬૦ ને ૩૦ અંશના ખૂણા કરો, અને પછી જ પગને લાંબા કરો.

આ આસનથી પ્રાણશ્વથીએ અને બીજી અપીએ પર ધબી સારી અસર થાય છે અને થી આંધું શરીર ચેતનપણુ બને છે.

તેમના રમણભાં અંધ બદાર પાડવાનું માથે લીધું હવે, તેના સંપર્કન ગાંઠે રોકા શ્રી બુધ્ધાઈ રાવતના અર્થે તેમજ હાપ-ખાનાનાં બીજાને પહેાંચી બળવાનું વજો મને તેમ કરી રહ્યાં હતાં. કોઈએ કું આ તક માટે આશ્ચર્યિય અને કોઈ અજબ સંકેતની જેટ ત્રીજે દિવસે મને આંખાલાસ રોકે જોતાઓ અને મેં એક વજ માટે બાળકોનાં ચિત્રશિક્ષક બનવાનું સ્વીકારી આમગની વાત પરરપરના અનુભવ ઉપર રાખી.

ડૉક્ટર વજોએ માફ મિત્રમંદજ તે આ ખજારથી દરખાસુ. કળા-કારને થોગ્ય પગાર અને સમગ્ર સાથે ચિત્રશિક્ષણ માટે રોકનાર શ્રીમંતની પચ્ચે વખતે વાહવાદ અણાઈ પચ્ચે મારા બ્યાપક સર્વન-નમદાર અને લોકસંપર્ક ઉપર એથી અર્થાદાએ આવી ગઈ તે દશાકત મારે માટે એક મહાન મનોમંથન હતુ.

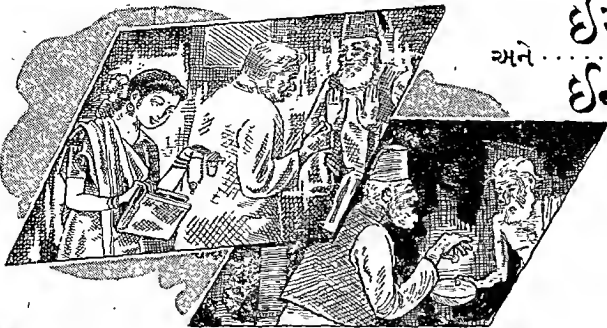
એ જ વર્ષમાં આગદાવાટે રાષ્ટ્રીય મહાસભાને (હોમિસને) આગંત્રી અને ડૉક્ટર હરિપ્રસાદે માંધીલ સાથે વાદ કરીને પચ્ચે મહા-સભાના મંડપમાં ફેલા તે ચિત્રોનાં મુરોભનો કરવાનું મંત્રણ કરાવ્યું. તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે મંડપ માટે મેં હમમે મુશ્કેલ ચિત્રોના સેચ તૈયાર કર્યા અને તેનું મોટા મુશ્કેલ માપમાં થી હજારોલુલાઈ ચુકલ જે મારા કામમાં મદદ કરતા તેમને કરવાનું સોંપ્યું. ડૉક્ટરે એ ચિત્રો ખૂબ હોંશથી દર્શિસના મંડપમાં મોકલ્યાં. તેમાં ખચે તેા ન્યૂન થયું. છતાં હોમિસને રાહત આપવા તે ચિત્રો વેચવાનું બહેરે કર્યું. આમદાવાદમાંથી કોઈતેનું લેનાર ન મળ્યું અને શ્રી જગજીવાલ બનનને ખરીકી મધ્યએથી ડૉક્ટરને લખ બહુ જલ્દી. તેમાં તેમની માનીતી ચિત્રકલાએ દબી, જે પૈકી એકમાં દરિયે ક્ષમિયા દેહ-ત્યાગ શીવરાત્રી તેમણે માંધીલના સંકલ્પનું રમણજી કામનું હવે. શહેર બદાર હું નવાં રહેતો હતો ત્યાં આસપાસ શરીરનું

વાતાવરણ રહેતું. એક રાત્રે શહેરમાંથી મારવી સાઈફલે પેશ આબોથી ત્યારે સૂતી વખતે મણાણું કે ન સમઘમ્ય એવી યોસની મુશ્કેલ થાય છે. જેમનેશ કરી મેં રાત ફાટી, મે સવાર સુધી તેા જગાડી નહિ એનું લાગવા માંડ્યું. સવારમાં ડૉક્ટર સાઈફલ પર બરોગર સાઈન આઈ વાચે ત્યાંથી સર ચિત્રમણાઈના બંધેજ નવા નીકળતા એ મને વાદ આપ્યું. એરશે રેલવેના ફાટક અતગળી એમને જોવાથી લાવવા માસ ચિ. નરેન્દ્રને ચોકલ્યો. થોડીક ઉતેભરી પછી ડૉક્ટરની ઉદ-રરત કમ્યા નિર્ભયતા પ્રસારતી મારી સામે હોબર થઈ. મને બરોગર તપાસી ધીમેધી રહું, 'અભારો નહિ, તમને આ દમગી રહેઆત છે. ચુઈરેહો ને રવા લેવા છોકરાને ચોકલો.' એ પંજી હું હસતો ફરતો થયો ત્યાં સુધી એમની સાઈફલ એ રસતે વાળી મારી ખબર રાખ લેતાને મને આશ્ચર્ય થયાપછી મળુ એ ધરી ખબર અંતર પૂછી તતા. એવી રહેલગતા, દાખરતા ને ડાગળી જનનકર તેમણે કાખળ્યાં છે.

રેશમાં દબે અસહકારનું પર પૂષ્કળ હતું. સવેચ મણુ ખતારો અને ફેરફાર થવા હતા. ડૉક્ટરે શહેરની મુનિસિપાલિટીમાં થી વલ્લભભાઈની મંડળમાં એકનિષ્કપણે કાગ આપવા માંડ્યું હતું. મુંબાઈની ચાપાટીના ફરિયા પરીની દીવાની હાર જોઈ કંઈકિયાની ફરતા એવા દીવા યુગવરા તેમણે વલ્લભભાઈનો ફોટો પકડ્યો હતો. એ પાર પડી તેમને મિત્રોને ત્યાં સાથે લાખતા અને રક્ષાત પછી એ દીવાની રેશની પાણીમાં પડતી નિદાણી આગલાઈ કેવું સુંદર થવું ભય છે એવો સંતેપ લેતા. અમદાવાદ એમને મન મકરો અને માણસોનું એક નિષાસરજના નહિ, પણ ગુજરાતના પાટનગરની પ્રતિમા હતું. અમદાવાદની વિનિષ્ક બીનાઓ, તેની પ્રગતિ, માંધીલ-ની આગેકચ, વિદ્યાપીઠ, કોમેસ એ બધાની વાતો કરતાં એ થાકતા નહિ.

(આદ)

ઈમાન અને... ઈનામ

લેખક

‘સારંગ’ બારેડ

દા

હાલુમિયાંની પાંચેક હાથકા વિતાવો ચૂકેલી જિંદગીનો ભૂતકાળ પચરેશી હતો. જિંદગીના પહેલા દસકામાં એમણે એમના નાનાસા ગાગની ગાગરી શાળાના શિક્ષકને પતરાની ગળખત પાટીથી થોડીહુદાણ કરેલો. બીજા દસકામાં ગામના મુખીના બેતરમાં યુગતા જીવા પાકમાં પોતાની થોડી ચરાચેલી જેને પરિણામે ખૂબ જ મોટો અગ્રેડા ભરી ગાગલો તાલુકાની કચેરી સુધી પહોંચેલો અને હાલુમિયાંએ દેક પ્રવૃત્તિની સભ પજુ બોજવેલી. પણ આનું એક પરિણામ એ આનું કે સભ પૂરી થતાં એ બહાર આવ્યા ત્યારે આસપાસનાં ગામોના તોફાની ડાકારોએ તો તે સહેલાઈથી મુખી બની શક્યા અને વ્યવસ્થિત ચોરીઓ કરનારી એક ટાળખી એમની સરકારી નીચે ભરી. જિંદગીના ત્રીજા દસકાની શરૂઆતમાં હાલુમિયાંની કેટલીક ચોરીઓ પકડાઈ અને પુરવાર થઈ. થોડીક જીમીન અને ઘર હતાં તે જપ્ત થયાં અને ગામના મુખી તેમજ ડાકાર સાહેબની કડી નજરના પરિણામે હાલુમિયાંને ત્રણ વર્ષની સજા કેદની સભ થઈ. એમના સાથીઓ પણ હાલુમિયાંની આ સરકારગાન્ય ગડપાનાં બોજાવતા ભાગીદાર બન્યા.

એ ત્રીજા દસકાના મધ્યાહ્નકાએ બીજા વારની જેલમાંથી બહાર આવતાં જ બંદી સાથીઓ એકત્રિત કરી હાલુમિયાંએ એમના ભની દુરમન ગામમુખી અને ડાકાર સાહેબની સાન કેસાણે લાવવા બહાર-વહે સાર કર્યું. પણ સાતેક વર્ષના એ બહારવટાની એમની કાષ્ટદિઈ બિચ્છી હતી. એ દરમિયાન ગામમુખીની જીવાન દીકરી ત્રણેક વાર એમના હાથમાં સપડાઈ, પણ ત્રણે વખત તેને બહેન ગણી કાપડાના પૈસા આપી ભતી કરેલો, અને ત્રણે વખત એના આપને કહેવડાવેલું કે ‘હાલુ બહારવટ કરી ભણે છે. વારી દીકરીને હાથ નહિ લગાડું.’ હાલુમિયાં સ્ત્રી, બ્રાહ્મણ અને ગામજી ભતના ભેરમાં હતા.

પણ પછીનાં વર્ષોની વાતે પહોટા લોધો. પાંચીસીએ પહેલાં પહેલાં એક દિવસ અચાનક જ હાલુમિયાંએ બહારવટું સંકેતી લીધું. સાથીઓને ભાવભરી આંખે બિદાય આપતાં એમણે એમને જીવનના ખૂંચ મગે સમજાવ્યા અને ચોરી-લૂંટનો ધંધો કરતેલું પાક પરવર-

દિગારની અવગણના કરવા જેલું છે એવા આદેશ લોધો. હાલુમિયાંની આ ઇતિહાસ એક જ્યારેક કાચકા તરીકે દરેકના મનમાં રમી રહ્યો છે. સીકાઈ ભણે છે તે માન એટલું જ કે એમને કોઈ ક્ષીર મળી ગયા હતા જેની મરેની મહેનત પછી હાલુમિયાં સગવારી બન્યા હતા, અને એ ક્ષીરે પોતાની એક પાલિત બેટી જેલે હાલુમિયાંના નિકાહ પડાવી દીધા હતા.

અમે તેમ, પણ બહાદુર બહારવટિયા હાલુમિયાંનું ને નામ એક વખત સોઠલે એમ ઠલું છે તે સાન્નિધી વિલીન થઈ ગયું. બહારવટું સંકેતી લીધા પછી કોઈ વખતમાં તો રહી શકે એમ ન હતું, એટલે સી જીવીજીવી જીવાએ અને પરવડી શકે એટલા દુર વિખરાઈ, કોઈ ને કોઈ કાણે વળગી ગયા. હાલુમિયાં એમની બીબોને લઈ મુંબઈ ગયા અને બહુપુત્રા મુંબાઈની પુત્ર સમુદાયમાં અભોષ થઈ ગયા.

આને એમને ત્રણ બચ્યાં છે: એ દીકરી અને એક દીકરો. દીકરીઓ થોડી પરજીવાવા લાયક થઈ અઈ છે એ આજકાલ હાલુમિયાંની ચિંતાને વિષય છે, કારણકે પિઠાઠારિયા ફેરવવાના ધંધાગારથી દીકરી-ઓની સાનહાર શાલી કરાવી રાકાય એટલું ધન એ બચાવી શક્યા નથી. અને છતાં અદલામિયાંની બદલી કરતા એ જિંદગીના દિવસો દૂરની ટાકરીઓ અને પોટરના હોનેથી ગાભી મુંબાઈની સડકા પર દંડા કરી રહ્યા છે. આવની સાલ તો અમે તેમ કરી બંને દીકરી-ઓના સાથે નિકાહ પડાવવાનો એમણે પોતાની બીબી સાથે મસલત કરી નિશ્ચય કરી નાખ્યો છે. એ નિશ્ચયની ચિંતા એમના દિગામમાં એવું ઘર કરી ગઈ છે કે ઘણી વાર એથી ઘેરાએલું એમનું મન દૂરની ધંદકીના અવાજ કે મોટરનાં હોને પહોંચે એમને સાંભળવા દેતું નથી.

એક વાર એમ જીવનમરતક થએલા હાલુમિયાંની તોફા એક જીના કપરાકપરી આવતા અવાજે દૂરી. એમણે સગામ બેચી ચાલી જીવી રાખી ને પછી સી તરફ જોયું.

‘અથવા બહેરો છે કે શું ?—કોટમાં નહું છે; શું સહરા ?’
ફૂટકા ધાટી એ જીવનતણુના શુદ્ધાથી બોહમાંથી નીકળે
અપમાનનરક સંજોધન સાંભળી હાલુમિયાંએ (અનુ. ૪. ૧૯૪૬)
(૧ ૧૯૫૦) ૧૧૧

ડાકોર અને ગળતેશ્વર

તીર્થ સ્થાનો વિષે અત્ય સનીય પ્રવાસ લેખ - લેખક - અમૃતલાલ વ. પંડ્યા

લો કેનાલ મનને એમ જ, કે મહીની નજીકમાં, વલ્લભવિદ્યા-નગર (આણંદ) ખાતે મુઠેલા આ સંસ્થાપકોને સાહિત્ય-કારી, કે જે ગુજરાત અને ગુજરાત બહારની નવીન વાતો સાંભળવા ગયા હો, તે થર આંગણમાં ડાકોર અને ગળતેશ્વર તો ક્યારના જ્યાં આળ્યા હશે. એટલે જ કોઈ એ ગુલાય તે આગામી સાથે જળ-તેશ્વરની અર્ચા કરાશે. અને સારમ સાથે મૂંઠીનીયો કરી જળતેશ્વરને મુકી દોષાની અગારે ના પાડવી પડે! આ સારમને યાજવા અનેકવાર પ્રયાસો કર્યા, પણ કંઈક ને કંઈક વિષ્ણુ આવી નય અને તે ન ઈ. હમણા મહિના ક દિવસના રહેવાડામાંથી હું ડીકીક લગરી એક હતો અને એક દૂધ પ્રવાસો પસ પિડી નાખ્યા હતા (જેને એ દરેક પ્રવાસમાંથી તબિયત બગાડીને જ પાછો ફરતો હતો). એટલે આગામી જળતેશ્વર નહિ એવાના સારમને યાજવાને નિધાર કરી આગામી પ્રિન્સિપાલ શ્રી ડોલરસાય માંકડ મને આવીને કહી ગયા કે જરમ દહાડે આખણે જાણત અને જળતેશ્વર જવાનું નક્કી કરું છું. પણ સારે તે તળીઓ સહાઈ ગળા કે ગારે અલવાડિયું જરાય બહાર નીકળવું જવાનું હતું તેની સવારે શ્રી માંકડ સાહેબને મેં આ તળીઓ પાત કરીને આવવા માટે અસમર્થતા દર્શાવી, પણ તેઓ કે ડાકોર ખાતે છાપન લોમ મળે તેની વ્યવસ્થા માટે મધ્ય આગામી આણંદ મોકલી દીધા છે. છાપન લોમનું નામ આ ભાગલાલદાસે મેમાં પાળી આવી ગયું! હવે કે મહિનાની તો પધારીમાં છું જ, એટલે છાપન લોમને લીધે બીજા સાત દિવસ વધુ પધારી ફેરવવી પડે તો કંઈ વાંધો નહિ. આંકડની અવતતા આ સમયે છાપન લોમની લાધેલી આ તકને તો જવા દી તમી નહિ જ!

સારે દાની માડીમાં અમે આણંદથી બેપડી કલાકેમાં ડાકોર જઈ પહોંચ્યા. આગામી મંડળીમાં પ્રિન્સિપાલ ડોલરસાય માંકડ, વલ્લભવિદ્યાનગરના બિશ્વ વિદ્યાર્થી મહાવિદ્યાલય (એન્જનીઅરિંગ કોલેજ)ના સ્થાપત્યવિનાયક (Architectural) પ્રાધ્યાપક શ્રી રેમલિકરાય કાકર અને હું એમ ત્રણ જણ હતા. ગુજરાતમાં મુખ્ય વેશ્વત્તીયો જે જા: દારકા અને ડાકોર. બંને સ્થાને રણછોડરાયજી બિરાજે છે. ડાકોર તીર્થની ઉત્પત્તિ દારકામાંથી જ થઈ છે; એટલે ડાકોરજીવં દરેક વગર દારકામાંની જવા અપૂરી હોવાય છે, અને જે લોકો દારકાની નજીકમાં જઈ શકતા નથી તેઓ ડાકોરજીવં જવા કરી દારકાના પુરુષના આગીદાર બને છે. ડાકોરતીર્થની ઉત્પત્તિ વિષે જ દત્તાત્રેય છે તે 'કાળે દોહડ' આજ તો સદૃશ છે. શ્રી તનસુખરાય મનસુખરાય ત્રિપાડીએ આપી છે. એ કવિ ગોપાલદાસ વિરચિત છે. બીજા કથા કપડગજળ પાસેના તોરણા ગ્રામના એક લાલિયા કવિ રણછોડ ભટ્ટે વિક્રમ સંવત ૧૮૯૬માં ૧૩મી 'રણછોડજીના ગરબા' રૂપે ગાળી આવે છે.

લક્ષ્મી ગોડાણી

હવે હું કે ડાકોરનું મૂળ નામ રંકપુરું હતું. ત્યાં નરસિંહ ગોડાણી

• પ્રિન્સિપાલ માંકડના કહેવા પ્રમાણે મૂળ નામ રંકપુરને બદલે રંકપુર હોયું તેમજ, કારણ કે એમાંથી જ આધુનિક નામ સંભવી શકે છે.

નામે રજાત રહેતો હતો, જે શ્રી રણછોડ મોટો ભગત દોષાથી બન્ધા બોડાણી કહેવાતો. રણછોડજીને મકાવવા તેણે દારકામાં તુલસી ઉમાડમાં હતી ને દર સારવાર છઠ મહીને તે દરિયાં દરેક દારકાથી દારકા જતો હતો. આમ દરમાં કરતાં સિતરે વર્ષે વીસી અર્ચા: 'સિતરે વર્ષે સેવા કરી રવાગિરિયા સમભવાય રે, ડાકોરથી તો દારકામાંહે વર્ષે એતણે કેરા ખાસ:

—રણછોડ રંગીલા.

કરમાં તુલસી વાનીને જળ, ચતુર્ભુજને ચઢાવી રે; પ્રસુછતો પ્રસન્ન થયા ને, હિસમાં દયા આવી-રણછોડ

ગોડાણી હવે ખૂબ ધરડો થયો હતો. કયા કહે છે કે એક દહાડે દારકામાં શ્રી રણછોડરાયજીએ ગોડાણીને છુલે તારી ભક્તિ થઈ હતું. પ્રસન્ન થયા હું અને વૃજાનથાને લઈ તારાથી અહીં આવવાનું હવે અશક્ય બનશે મટિ હું તારી સાથે ડાકોર આવું છું. તં એક આકુલ થઈ આવ. ગોડાણી ડાકોરથી વૃદ્ધ ગાડું મારું મેળવું, ઘણી બગદર મેળવ્યા અને આજે દારકા. દારકાના ચૂખળા બ.કાણે ભોડાણીનું આડું નેઈ દસવા લાગ્યા.

ગોડાણી કહે, 'હવે બાઈબી' હસવા સરખી વાત રે, ક્યારેક કોઈ ન નહોતો, જેનું ઘરે પ્રવાત-રણછોડ ગોડાણીએ કહ્યો, અધારે રણછોડરાયજી તેના મકામાં આવી જોડા અને તેને જાગડો. બન્ધા અને લગવાન બંને ડાકોરને પાદરે આવી પહોંચ્યા સવાર પડતાં દારકામાં ચૂખળાએ બજાર પડી કે રણછોડરાયજી ગોડાણી સાથે ડાકોર જતા રહ્યા! ચૂખળાએ ડાકોર આળ્યા. બગવાને છુલે કે દારકામાં સેવેલી વાગ્યાં મારી બીજી મૂર્તિ દશભેલી છે, તેને નવ માસ પછી કહી તેની રસખના દારકામાં કરને એટલે તમારો ધર્મ યાદ રહેશે અધીરા ચૂખળા-ઓએ મૂર્તિ નખને બદલે સાતમે મહીને વાગ્યાંથી જોડી કહી. પરિણામે તે વાની નીકળી, એટલે જ કહે છે કે ડાકોરમાં આવેલી રણછોડરાયની અસલ મૂર્તિ કરતાં દારકામાંની હાલની મૂર્તિ વાની છે. આ બતાવ કયારે બન્ધા તે વિષે કાળમાં લખ્યું છે કે:

સંવત ૧૪૨૬માં બારમાં પ્રથમ બારી કરી ન સમી રે;

દયા કરી ડાકોરમાં આળ્યા, તે સર્વે પૂરે સાળી-રણછોડ

ડાકોરતીર્થ

ગોપાળ દેશી થી ને શુદ્ધ કેસરી વાનીગાના છાપન લોમથી, આઠ દહાડાની દવા ન કરી શકે તેવા મુકાબા જે એક સત્તામાં મારી તબિયતમાં અનુભવેલી સવારે દાખા વાગ્યે દરેકને સમય હોઈ અને વહેલો કહીને નહાઈપોઈ પરવાયા. મૂર્તિને નવડાવે તે વખતે તેનાં દરેક કરી અગારે પુરાતત્ત્વ દિગ્ધિ તેનો અભ્યાસ કરવો હતો.

આણંદથી ગોધરા જતી રેલવે લાઈન પર, આણંદથી ૬૬ માર્ગે દર, જોડાવના પ્રદેશમાં ડાકોર આવેલું છે. ડાકોરનું પ્લેટફોર્મ પશ્ચિમ ગોડા છે, ને ત્રણેક ફૂટમાં હાંધું હોઈ હાંધામાં લાંબા પ્લેટફોર્મોએ તેની ચૂખળી થાય છે. મેળાએ વખતે અહીં રેપરશ્વક ટ્રેડેના પશ્ચિમ આવીતી હોઈ અનેક પ્લેટફોર્મોને બદલે એક જ હાંધું પ્લેટફોર્મ બનાવ્યું છે કે જે પર ગોળવિખતે અનેક ટ્રેડેના બેઠા રહી શકે. દારકા અને

A black and white photograph of the Taj Mahal in Agra, India. The image captures the central dome and the surrounding architectural details of the mausoleum. The structure is highly ornate, with multiple levels of arches and intricate carvings. The foreground shows a low wall with an arched opening, and the background is filled with the dense foliage of trees. The overall scene is a classic representation of Mughal architecture.

ડાકોરના ચલ્લોડાડરાવજીના મંદિરનું સુવિધિત તાબિયા જેનું સામનું શિખર મહારાષ્ટ્રનાં હેમાદિત્રીની મંદિરોના શિખરનું વિકૃત સ્વરૂપ છે.

અંધાયા વિષે એની મધુર મારવાડથી મળેલા અંધાવેલું. આ રંગાં ઢાની. સંવત્ રહેવારથી ગોવાળ જેરતાલું.

આ તળાવ-રાર્દઈ રહે છે તે જ રેમાસ નદીવ છે. ચાલુનાં બીજા મોકા તાસી માગનાં છે.

આજી માગ તેગાં કપડાં પૂએ છે. સૈકાએ પહેતાં ડાકોર વરયું હરી ત્વારથી ગોમની તળાવના આ પાવક જગનાં ચાનાજીએ પોતાનાં ચેલ અને પાપ દોતા આન્યા છે ! પરિણામે દુનિયાનાં પાપોથી તે એટલું બહુ બરાયું છે કે હવે તેનું પાણી એ પાપમાંથી છુટકારો માગે છે. તળાવ અર્ધા માઈલની રેવેતાર ધરાવતું હોતી પાકું બાંધેલું છે.

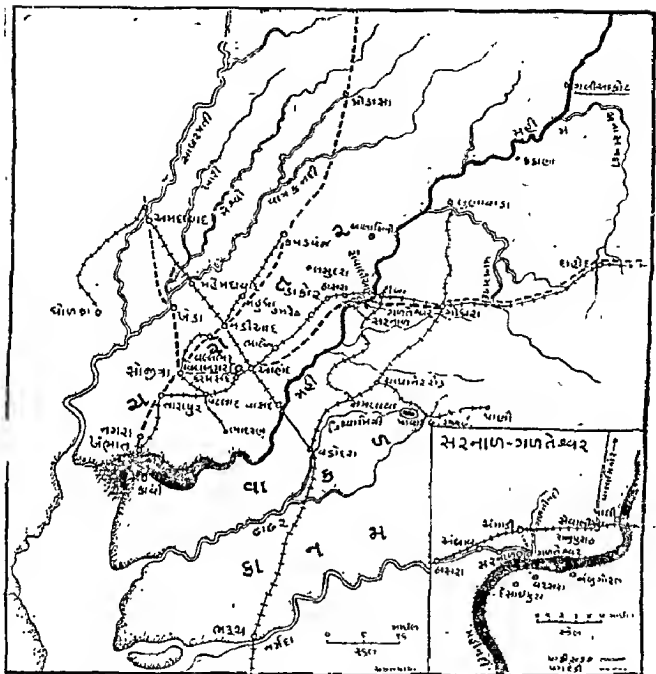
શ્રી મિરિનસંકરમાઈપરગાંનું આખું કુટુંબ કમ્ચ કેળવણી પામેલું અને સંકેરકી છે તેમને ત્યાં જોનાન લઈ અમે ગળતેશ્વર જવા માટે રેરસને જીવડયા. શ્રી પંડયા અને તેમના પુત્ર પણ અમારા સંગમાં જન્યા અને તેથી અમને હર્ષ થયો. અમે બંધવું. કે ગળતેશ્વરમાં મંદિર નજીક ધર્મશાળા છે અને ત્યાંથી રાતે સૂવા માટે રાહમાંથી ગળી રહે છે. આથી અમારા સંગથીએ પોતાની સાથે આજીસાં

(મે ૧૯૫૦) ૧૬૩

મા વિશે એની માનાનાડથી માધવેલું, આકેની, સંવત્તે ને જોપાળ

શ્રી ગિરિનંદરસંપ્રદાયપંથયાનું આપણું કુટુંબ કમ્ય કૃત્યવર્ણી પામિહું
આ તવાજ- અને સંપ્રદાયી છે તેમને ત્યાં મોઢાન લઈ અમે ગળતેશ્વર જવા માટે
રેરાને બેઠકયા, શ્રી પંડયા અને તેમના પુત્ર નમ્ય અમારા સંગથી
નવાજ અને તેથી અમને હર્ષ થયો. અમે નમ્ય છે, ગળતેશ્વરમાં
જઈને નહક ખરેશાળા છે અરે ત્યાંથી રાતે સૂતા માટે આઠાંગીદાદા
ગળી રહે છે. આથી અમારા સંગથી આંગે પાતાની સાથે આણુંસી

• દ્વારકા અને ડાકેર ઉપરાંત ગુજરાતમાં શંકરાચાર્યના બીજા મઠો પ્રેભાસપાટણ (સૌરાષ્ટ્ર) અને નડિયાદ પાસે ચક્રાસી ગામમાં છે.

કાંકર, ગળતેશ્વર અને તેનાં અનુબંધી રવાને દરારવતો ગાંધી નદીથી પરિચિતિત વિસ્તાર પ્રદેશ

ખિલાનાં સાથે ના લીધાં. પણ ધર્મશાળા, ને તેમાં જે તેનાં ગાદલાં. ગાંધારી વિષે મને કંઈક અણુમતે દોષાથી મેં મારાં ચોતાનાં સાધનો સાથે લીધાં. વળી રાત્રે ગળતેશ્વરમાં પાણુનો પ્રશ્ન હતો. ગાંધારી સાહેબે તેા સાસ્ત્રિક માણસ એટલે સારું જાણે ન નહિ. અને કોઈ બહુ આશ્ચર્ય કરે તેા માત્ર થોડુંક કહી લઈ લે. કાંકર સાહેબ અને પંડ્યા સાહેબ પણ ભવત માણુનો હતો. ઇતર પ્રકારમાં હું એક ન હતો, અને નેહતાં મુખમગ્નવદ નહિ મળે તેા નિર્ભય ગળતેશ્વરને આંમલે મારું શું થયે તેની વિતા હતી. એકે માની પાશ્વિમાલ્ય એકે જાણીને પ્રધાન, વેળાની કેસીક આદારવિદારની રૂપે અને પુલાયનમતને દેશી દળ તથા ખડતલપણમાં પલટાવી નાખવા મારા સાહેબ સદા પ્રયત્નશીલ રહેતા આન્યા છે. મમે તેમજ મને પ્રજા

માં આન્યું કે મળને શ્વરમાં સાંને નમવા માટે-શું લઈએ એ કાંકરમાં દેડેકાણે કંઈકેજોની હુકાને 'કાંકરના મુપ્રસિદ્ધ ગોદા'નાં પાટિયાંનેએલાં. મને યશું કે આ ગોદા તે ગિણાલના લાકુ થતા હશે ને કાંકરમાં છપ્પનકોશમાં હોય છે તેમા એમાં પણ કેસર, મેલા મથેરે ખૂણ નખાતાં હશે. મેં કહ્યું કે અત્રી તણુ રોર ગોદા લઈએ પંડ્યા સાહેબે તુરત ન ગોદા મંગાળ્યા. પડીકાં આવી અમાં અને થેલીગામાં નેખાઈ મયાં. મેં નિરાંત અનુભવી કે ગળતેશ્વરમાં હવે વાંધો નહિ. અરેખર થોણુખાને ટ્રેઈન અંગાડી નહ પહોંચી, અને તુરત ન ત્યાંથી અમે બે માથલ દૂર ગાંધી તરફ ચાલવા માંડ્યું. રસ્તે પમંદી દોષ બહુ પડી નવાય હેવો છે; માટે અંગાડીથી ગળતેશ્વર નહ હોય તેા અંગાડીથી કોઈ કોમિયો સાથે રાખવો. (જી.આ. ૫. ૧૭૩)

બાંધ ગડવિટા

અ.

એ જ સુરત કે જેની કીરત એક

વખત ચોતરફ પ્રસરી રહી

હતી. આ એ જ સુરત, જેની પારકવતની નીળત

દૂર દૂર ફરિયા પાર માંછ રહી હતી. આ એ જ સુરત જેના પર

ફરતના ચાદે હાથ હતા, ન્યાં વેપારીને જાગની આળાદી હતી, ન્યાં

વેપારીને બેઠાના વાવટા ફરતા, ન્યાં દુનિયાના મરાઠા મુસાફરો

અને સાહસિક સોદાગરો સફરે આવતા. આ એ જ સુરત, જેને

હલ્લેખ શ્રીક મુસાફર ટોલેખો એ ઇ. સ. ૧૭૩૭માં અને બરચમાં આવેલા

બીની મુસાફર ભુજીનચંગે 'સુરપના નાગરી કથા' એ, આ એ જ

સુરત, જેની ખ્યાતિથી ખેંચાઈ મહમદ શેરીનો સેનાપતિ કુટુબદીન

તેરમી સદીમાં બીમહેનને હરાવી રાંદેર સુધી આવી પહોંચ્યા હતા

અને જેની હોલત દેખી ઇ. ૧૭૩૭માં મહમદ તખ્તખે એને લૂંટવાને

દુકા આપ્યા હતા, પણ ૧૭૭૩માં જેની કપશેશિતા પ્રમાણીને

ફરંદેશી મુલદાન ફિરોઝ તખ્તખે ત્યાં નાનો કિલ્લો બાંધવા દુકા

ક્રીયા હતા. આ એ જ સુરત જેની સમૃદ્ધિ સાંભળી પોર્ચુગીઝ

હુદાયાઓએ વધાણામાં આવી આવેને ઇ. ૧૫૧૨, ૧૫૭૦ ને ૧૫૭૩ મા

એમ ત્રણ ત્રણ વખત એને લૂંટ્યું અને બાળ્યું હતું. એનો આજનો

કિલ્લો ઇ. ૧૫૭૦માં બંધાયો, જેની વાહવાડ સાંભળી ખુદ અબ્બાસની

પણ દાંડ સળગી, અને એણે રાજ ટોડરમહેનને સુપ્રકાશી કિલ્લાની

તપાસ કરવા મોકલ્યા; ને ઇ. ૧૫૭૩માં તે એ કિલ્લાના મેદાનમાં

અહમદે તંબ નાખ્યા, કિલ્લો ઘેરી છત્રી સહ કીની ફરીથી મરામત

કરી, અને એમાં, એની નજરે ચડેલી તુર્કી પહેલીવાર અહીં આ-

મેલી દૂર ગોળા ફૂંકી શકે એની સુવેખાની તોષા, એણે સીધી આજ

મોકલાવી, વળી પોતાની સાથે આવેલા જાનનામાંથી પોતાની બે

બેઠાને આ સુરતના જ તાપી-દિનારેથી મહેલ કરવા જવા

વહાણ પર ચડાવી.

આ એ જ સુરત કે જ્યાં ૧૬૦૮માં પહેલું અંગેજ વહાણ આ-

વ્યું, ૧૬૧૨માં એણે કોહી નાખી અને ૧૬૧૩માં મુધલો તરફથી

વેપારનો પરવાનો મેળોયો; અને જ્યાં ૧૬૧૫માં સર ટોમસ રો

બ્રિટનો અને જહાંગીરને મળી કેટલાક 'હક્કો' લઈ ૧૬૧૮માં પાછા

ફર્યા. આ એ જ સુરત કે જેને શિવાજીએ ને મારાઠાઓએ ૧૬૬૪માં,

'૬૯માં, '૭૦માં, '૬૬માં અને ૧૭૦૨ તથા ૧૭૦૫માં એમ છ વખત

હલ્લા કરી લૂંટીને બેઠાનબેઠાન કરી નાખ્યું.

અને આ એ જ સુરત જેના પર ફરી ફરીને કરાળ હાળો પડે

વારંવાર પડેલો જ રહ્યો: ૧૭૭૩માં તાપીમાં બંધકાર દેવ આવી

અને ૧૭૭૨માં કારમો દુકાળ પડ્યો; માયકવાડ, નવાબ, સીરીઓ

અને અંગ્રેજોની આ શહેર માટેની ખેંચલાણમાં જ્યાં લડાઈઓ કપર

લડાઈઓ થયે જ ગઈ; જ્યાં ૧૮૮૭માં નવ હબર ધરળી થયાં એવી

બીજી આગ લાગી અને તેની તરત જ પાછળ ફરીથી બીજી નાસ-

કારુક દેવ આવી; અને પછી તે આમરેલતાં બહુ મેંચક બેઠાં:

૧૮૮૭ની ત્રીજી દેવ, '૮૯ની બીજી આગ, પાછી દેવ. પછી '૯૭ની

ગરબી અને ૧૮૯૯-૧૯૦૦નો સંવત ૧૯૫૬નો છપ્પનિયો દુકાળ.

આવા આવા અનેક કારમી જાંખો સુરત પર
થતા જ રહ્યા, અને છતાં આ સુરતે એની દરેક
મિત્રજ, એનો નવાબી રંગદંબ, એની વાંછટા
નંદેહકલકા, એનાં કહાં-કાવકાઈને એનું લહેરી-
ચોંછપણું, એનો રહેલાણી સ્વચ્છ અને એનું
જાળણ લોહીપી ધળકતું ફિલ, બેપરવાઈથી
સાચવી રાખ્યું હતું.

નર્મદે કહ્યું છે તેમ સુરત શહેરની સુરત સેના-
ની મૂરત નહેાતી રહી, પણ એ બની 'તી રોતી
સુરત: દેલ-આગ, લૂંટ-લકાઈ ને દુકાળ-મરકોષી

એ પીંખાઈ ગઈ હતી. એ જોની કલક, એ અસલી રોતક, એ ગદીથી
તંદુરસ્તી, એ મુલાયમ ખુશરૂતી હવે નહેાતી; સાંપ ગયા હતા
અને લિસોટા દેખાતા હતા. પણ 'ભાગ્યું ભાગ્યું' તે બેઠાં વાળી
કહેવતની જેમ પડ્યું પડ્યું તે બે સુરત હવે.

એનું ગોપીપદ અને એનો નાણાવટ, એનો મર્જન રૂપીઆની
અથવા સીરિયાથી આવી વસેલા મિરકા સામીને ચકલી ને એની
ભરહાનપુરી લાગી, એની મહાપારી અને એનો ટકા એવારો,
એનું ચોદું અને એનો ચાક, એનું ધણુધણું જુના ગીરવને તાનું કરા-
વવા હજી હયાત હતાં.

કંચન તે કંચન, અને વળી કરોડનું કેટલું સોનાનો ધાટ ધડે તે
સોની, ને એ સોનીમા છપ્પનના ધાટ ધડનારા બે: એક અગાધાવાહ-
માં દેસાઈની પોળમાં છત્રી જનાર અગર મરજીના અશ્વદાસ, બુજા

કોતને ઇસ્પાના ચાળમે ચમચમાવનાર, ને સાહિત્યમાં અક્ષય કીર્તિ પામનાર અબા બજત. બીજો હંમ્મી ને રહી આદારાઃ મમે તે ધાતુને દામીને કરવા આપે, સો રચના સોનાનો કરીને આપે એવા એ કાજત.

આ રહી આદાર નહી કોઈ કાજત વિચાર વિચારે સોની દોલો ને પદ્યમે દાના કરવાની એની એની રીત પદ્ય હોય; યા તેઃ અંજાર પર સદમીની દુખા દોવાથી નમસ્તિયાતું ધન એને આવી ગણતું હોય ને ક્રોધાંથી એ દામીના ધરી આપવાના વહેલી દેતો હોય, અમે તેમ પદ્ય એ પ્રખ્યાત યેધા, એના નામથી સુરતનો અંગે ચક્રશે પૂકારી. એને લઈને સોનીની ન્યાત અસરનો કદ એને એગણે રાંદેરની નાખેર વધારી.

એ સોનીબાઈએને અમે 'સોની મહાદામી' નામે ઓળખતા. માગાજનું ધર એ મારાં બાનું મોસાલને તે અબાછને ચક્રમે; અસલ રહીઆ સોનીનો ચક્રશે ત્યા. સામે એક બાનું કમળાંકર પ્રાનુ-સાકર વિવેરી રહે. બીજા બાનું રાનેન્દ્ર સોગનારાયણ દલાલ રહે. એકે ગુલપની બાખનું બ્યારણ લખેલું, બીજાએનામચીન નવલકથા લખેલી. પદ્ય તે ઉપરાંત એ મહોલ્લામાં ફસાવેર સોનીબોનાં ધર. નગીન બાજુ, નેકો ભરિયા, મગન વાદાગામી, અગન ગિલ્લી, બમ્બા ન અઢમ કારીચેર, વિવસતા બાદશાહ ને રાતના રાખ, વાણુ કરી, દીવેલની દીવી પારે, એરણુ પર હથેલી લઈ બેસે. 'નરા લાંબી એક છેડે વળેલી' બુચળી વડે સહે ન કૂંક ગારી એ બંચકી કે નીંદી ઉપર દીવીના કાંડિયાની ન્યેપાતની આજ વાળતા અને સોનાને લપારી ત્યા પાસે કે બદાગ, વેસ કે છુદો મરી લેતા તે ભેવાની ને બુખમલ પડતી પાછળથી એપોડાનું આરણુ સો. મને યે આવકર.

નરદાગાંથી અમે તાર બેચતા, અંગેરી મોડની ધમણુ દેતીમા અરીકા પલાળી મેર નાખી સોનાની ફંકીએ ધોતા.

હીરે નડતા નેકો ભરિયાને ભેગો એ એક હંદોને ગણુતો. ત્યાં રહેતા સોની મહામનના શિખાડે ઇશરોએ નગીન બાણુ. અંગેરી આસપાસ કારીગરી એવા ધણી ધર બેસતા. પોતાને કામ શિખાય નહિ, પદ્ય પારે ધેર ચિત્ત ફડ બેચી નબરે કામ ન. મને થયેર ખબર નહિ કે એ પદ્ય એક નિશાળ સાલતી.

મગમાળા, મોદન-માળા, રેમમાળા અને રાવણમાળા બનાવવામાં નગીનબાઈ એકો ગણાતા. લાખની નાની લગોરી ઉપર સોનાની પતરી ગાડી એને એની તે ગોળઅટોળ બનાવતા. ને કડાં-ફંડારાખાં નેકિસનદાસ એકા ન-છાવા, કડાને ને ઉછા આગળ સાગસામાં વા-ધન મિંબનાવતાથારે તે નેકિસનદાસ રંગે ચડતા. એમ ને મેં બરાબર શાય તે કીક છે, નેકો તેને મળેર દેતા: 'મોરી વાંચો કાં નવાનાર મારા કાથમાં મેં ને સાધી સિફત કરે

છે?' બસબરના ગુરમે શાય, અને વાધનું મેં કીક આવી નબ ત્યારે ખુશી થઈએલતા: 'દને દાસ મેડવાધા. એને સાદાને સારે વાધનું મેંનું લાઈજા તે નહિ અમે. હમણાં વાણુ બનાવી દેત તરત બેસી જતો.' ને પછી દસતા એક વાર એમ વાધ બતાવવા ભતાં પાર બેસે ન નહિ, એટલે નેકિસનદાસે એક બાનું તામનું મેં અને બીજા બાનું પછડું બનાવી દીધું અને પછી ધરાક આગળ ઇમ ચત્તાની એને પાણુ પાણુ કરી દીધેશ: 'સોડા! વાધનાં કડાં તે કોમોઈ પહેરે છે, પદ્ય હાથ પર નામ નીંદાનેને ફરતું એ કોઈ નેનીતેથી વાત નથી; સિવજી બગવા ન એમ કરતા.'

મને સોની અગતા, નરા દિશિવારીબાર ખરા; પદ્ય એમની સાકરની છમના દેહકા આગળ બધું માફ છે. એમની સાલમાં દેહકા, એમની નળાવનાં દેહકા, એમની સલગા કરવાની ડળમાં દેહકા. અને પુરુષવર્ગમાં નેકરો દેહકા લેવડતો એથી વધારે સોનાસુખમાં કરશે કમકસો. છઠારા કમકસી ચાલે કોઈ બેર કરસમાં સોના-રણુ બનીકનીને ન્યારે બેઠાર નીકળતી થયેર મહેલો કીલ્મનાં લગરી પડતો. અંગે આપવાનાં પીળાં સફેદ અંજારમાં અને આથે લાલ ચક્ર સોનેરી લપવાની બારેખમ પાછી પહેરી પિટાકી દ-લવતા સોની મહામન ટોમે મળી લગનાં મોડારે દેવા નીકળતા થયેર નેક દેવા એમની અડા! સાંતિથી, નલકતથી, આલછપૂર્વક, લગળે આપાનગરમા થઈ એ વરપોડામાં આવવાનું અને અમવા પધારવાનું નોતરે આપતા; એકબેન પ્રસંગે પાડે બેસવા પ્રતિષ્ઠિત બ્યકિઓને આમદ કરીકરીને કહેતા; અને એટલાની કંડે, રખાજ-મેર સાતતી સોનારણે મહાકાં, દસતી, 'આવને ન' એમ અંગે કરાવીને ન એરલા નીચે જીતરી.

મુંબાજી મુખવાર દતા, ને ઇશાબાઈ કાથદામાં કાબેલ ગણુતા. મુખવાર તે વજીલ નહિ, પદ્ય વજીલ મોડની બધી દેવારી રે તે. દામો મેંધાવવા આરજ લખવી, રહેપના કામગીરામવા, ફારચની અપાવની, લુકમનામાં દાખલ કોવચાં, મિલ બનાવવાં, ફરિયારો મેંધાવચી વચેરે નલનલતનું આલાતી કામ તે કરતા. બેપાંચ મોડા વજીલો સાથે સાકં એરશે રાખ પદ્ય સારી. અને મહેલદામાં તે વજીલ ન, સોની મહામનને કોરદ દરબારે ભાગે ન બનું પડતું, પદ્ય મન્સીપાતીદીના ચરનેરાનાં, ખાજ-રૂવાનાં અને નળ-રૂવાનાં કાચબિયાં આપતાં તે તરત નગીનબાઈ કે નેકિસનદાસ, લપાડે શરીરે પદ્ય માથે ટોપી નાખી, ઇશાબાઈને પૂછવા આવતા. અને ઇશાબાઈ લાખ રૂપિયાનું કામ ટોપી તરત એમને સારકો આવતા. 'બાઈ, પંડારી પહેશે. લી! અમરેરે મને એ કામ સાચરે.'

'થારે, ઇશાબાઈ સાદેબ! બાણુબાઈને અહીં લઈ આઈવા એમ જ બણુવે; બણુવે. બણુવે તે પામશે...' એમ ત્યારે, કા-લથી જાપડો નિશાળે અને કરો કંડના.' નગીન બાણુ ને નેકિસનદાસે બાણુએ આવતાં ન લલકર્યું. એ બાળા ન ભૂરી; એને દેહકો ન બોર, એની મિહાસા ન અલથડી. દરેક વાચને દેહકાવતા બાણુનું એ પદ્ય એક કળા ન છે. સરસ્વતીએ સોની મહામનની ઇમે મેના ધોળ ચડાવ્યા છે.

સામે વળી પેલામોઈ સોની રહેતા. એ પેલાસા ઘોપી કાઠી લાવ્યા હતા. એક પર બીછને દિશમને નહિ, તથુને ચિતામાં સુચા-ળને. એ પેલાકામ તે સામેને પોતાને ધરથી ન દેહાવતા: 'દને એને એક નેસ્તાન બધાવી દો, અને એ પડિયો લેમ. — ને ગાડું ચાલડું!'

પદ્ય આમાછમે તેવારી પાછી રાખી હતી. એમને પોતાને એક પુત્ર અને ત્રણ પુત્રી, એ ચારેને લગુનનાર મહેલો પેર આવવાના

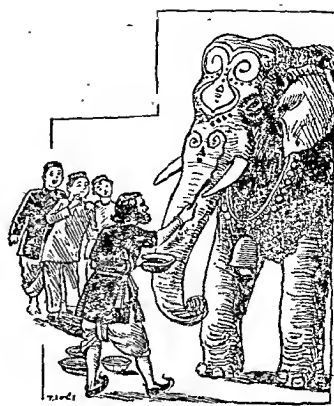
હતા. કપાળે ઠીકું, હાંમેા અંગરખો અને મળમળની ગોળ ટોપી પહેરી, એક સુવાદે એ પરભાંશકર મારતર પધાર્યાં, અને હાંમી ચર્ચા પછી આંક-પલાખાં, દેશી હિસાળ અને લેખાં ગણિત ઉપર ખાસ માર મૂકવામાં આવ્યા. આ જ તો મ્હોલોણ હતી. મને એમાં જરાદે ગમ પડતી નહોતી. પાંચમાંથી સાત બાદ થાય જ નહિ; અને થાય તો વધી વળી શેની લેખાં, એવદીના દશકો મગજમાં ચોટતા જ નહિ.

થોડા દિવસ મને એક મહેતાછની નિશાળે બેસાડેલો. મહેતાછ પાન ચાવતાંચાવતાં પચીસપચાસ ઠાકરાઓને એકીસાથે આંક ગોખાવતા. એમાં 'સાડાસાતેના પા' ને મોલી ન્હથે તે પાર જીવેયો ગણાતો. ઠોઠાં-અધિયાં સુધી તો મોઠું દીકરીક આંકે, પણ પાછળથી ચરકુંડું. પરભાંશકરે બધું પેતાને માથે લઇ લીધું અને સવારના બજવા બેસવાનું નક્કી કર્યું. પરભાંશકર મારતા નહિ, પણ ટોળો કકડાવતા ને કોઈકવાર ચૂટી ભરી લેતા. પણ એમાંથી ધાક બહુ. રખને દિવસે પરભાંશકર બજાવવા આવ્યા છે એવી ખુમ પડતી કે પેટમાં ફાળ જ પડતી. હેસન તો કર્યું ન દોષ, ને આંક તો શાના આવડે ? લેખાંપદાખાંમાં મૂળથી જ રસ પડતો નહિ. મામાછની મહેનત છતાં ગણિતને પાચો મૂળથી જ લુપ્ત નંખાગો ને તે આવળ ઉપર ખૂળ નડ્યા.

સુરતના ગળ્ગર ગોપીપરમાં ગોપીઓ નહોતી વસતી, ને નહોતો રહો ત્યાં રાબ ગોપીચંદ. ઝોને વસાવનાર તો હતો રંજીલા દિલો અને ગુલાબી રચવાવો, છુદિશાળી ચતુર અને કુનેલખાજ, મહમદ મેમડાનો અને સુલતાન મુઝફ્ફરશાહને દીવાન મહેક ગોપી. એક ગરીબ વિધવા બાઈનું એકેકનું એક ફૂલદ. સંગીત અને સ્વાનો ટોળાખાં. વારતંદવારે એ આખા શહેરનાં ગુલાળ એકઠાં કરી કરી મેળ ઉડાવતો. એણે ધંધાલેલા વિશાળ ગોપી તળાવનો તો આજે પત્તો નથી; પણ ગોપીપરે-હજી હયાત છે. ત્યાં મોતીનાં તોરણો બંધાર્યાં અને રસ્તે રૂપેશ ભરેલાં માડાં ફરતાં. અતરની છાસણા ઊડતી ને રંગબેરંગી દેશગી સાડીઓ ફરફરતી. આજે કમાળ-દાર ઊભેલી ત્યાંની હરેલીઓમાં એક વખત રોનક હતી. હરેરો જ રંજીન હાડીઓમાં ત્યાં દેશની થતી ને પગથિયે સાથીઆ ખુસતા. એવી એ હરેલીઓ વચ્ચે છક્રા નંબરની નિશાળનું મકાન હતું. મકાનની આસપાસના ઝોડાઓ ઉપર ગ્લેસીઓની બેઠક રહેતી. સફેદ ચમી જેવા ગોલકીય ટંકાએકા ગાદીતકિયા ઉપર બેસી તેઓ દીરાનાં પડીકાં બંધતા ને મોતીનાં હજીબ ટંખાવતા. નાનાંનાનાં કાચનાં બેઠારિયાંઓમાં તરહતરેહનાં મોતીઓની સેરો લટકાવતા, અને નાનકડી, નાનુંક, લાકડાની કુમતે બાંધેલી પેટીમાંથી રચકડા ભેડું-સુંદર તાજુંક કાઢી એમાં વાલ અને રતીએ ઢીસ ભેખતા. લાલ ચટક કપડાની કોણીમાં રૂપિયા રાખતા. કુદસદે એ માદીએ હેઠકાથી બેસી ટહલા મારતા, રાખત કે ચા પીતા, એકદમ છાપું ઢાંચ આવી ન્હથે તો તે કસીકસી વાગતા, અને ગોલકી ઝૂલતા.

મળનસરાની મોસમમાં એ નિશાળ આગળથી ઢાધી નીકળતો. 'હાથી ! હાથી !' એની ખુમ પડતાં જ ઠાકરાઓ વગેરે ઠોડી ઓટલે ભ્રમરાતા, અને થોડો માર પડતાં પાછા હવાસમાં બેસી જતા. પછી કોઈ છાંનાખાના નિશાળમાંથી સટકી જઈ ગોપીપુરાની પાછળના મેદાનમાં ઢાધોને રોટલા ખાતો જેવા દોરતા. ત્યા ખીમચંદ અને ખુજચંદે કે કે અસમગની સુલતાની હંકારતા :

"અંદે, નાનચંદ સોટે દડડોળના દબન રૂપિયા આપી હાડી મંગાવેલાય."

'સમીનના નવાળ પાસેથી. પડમ દા'ડે નવસાડી ભાગેલને રસ્તે આધવા ટે મે. જોયા ક ની.'

પણ ખીમચંદને પણ ટપી ન્હથે એવો અપારો સોગામચંદ ભગાવતો: 'હોય નહિ. આ ટે વડોદરાનો હાકી, ગમ સાથ માડા પોની કા લગન વખટે હું એતા પર જ બેઠો'ટા ને.'

ત્યાં તલકચંદ કહેતો કે 'આ વખતે તો નમીનચંદ સેક નતે જ સોનાની બેંચાડી બનાવનાતા છે, સું સમજેછરે થઈ ન્હથ. રાખન !'

અયે કંઈ બહુ સમજતા નહિ, પણ એ કંડારોને સાચી માની, જરા કુલાહ, છુરા થઈ, માવત હાથીને ચીતરતો તે ચીતરામણ જેવામાં ઝુંચાઈ જતા. એની સૂંઠ અને કપાળ ઉપર સફેદ પીળો, લીલો, લાલ, ભૂરો, એવાએવા રંગ વડે એકત્રા સરસ વેલજુડા તે પાડતો કે હાથી ખૂળ જ સોદામણી લાગેતો.

ખીમચંદ એ છક્રા નંબરની નિશાળ નીચે મોટી નિશાળ પરસ જ હતી. એમાં મારપાંચ હવાસો બેસતા વચ્ચે કોઈ પણ નતની ભીંત કે આતરા વિના બેસી જતા. થોપા કાસમાં કોઈને ખાટિલ પર બેસો કરે કે એ તાજુન બપાથી દેખાય. કોઈને ક્યાંક સોડી પડે કે અવાજ ચારે બાજુ સંભળાય. આંક-પલાખાના લગકાર તો ચાહુ જ હોય. ચેર બજાવવા આવવા પરભાંશકર માંદતર આ જ નિશાળમાં શીખવતા. ત્યા એક બીજા મારેતર, ઢાલો. નામે ઇબ્રિહાસ, નતે આવક, રવભાવે જરા હયાણું. તે એક દિવસ હેડમારેતરને મઢા મહેનતે સગલવી આખી નિશાળને ઉઠેલા કલાકમાં ઢાળી જેવા લઇ મયા િ ચેર મામાછ કહેતા કે નિશાળના દીતિદાસમાં એ અમુતપર જતાવ દુનો. અસલ તો એમ કોઈ કંઈ ન્હથ જ નહિ—હજી જમાય જ નહિ. ઇબ્રિહાસ મારેતરે થોડા પાડીપાડીને અગને 'રોને ક્યાક રહેવાની, તોફાન નહિ કરવાની, રસ્તે બેરોખર ચાલવાની, એમ નતબતની રાચના આપી. પછી ટોણું નીકળ્યું. આવળ ઇબ્રિહાસ મારેતર માથે : કાળો આવવામાંનો ડગરો, મળમળની ગોળ ટોપી, કપાળે પીળો આંદરો, ઢાંચમાં નાની લાકડી, અને થોડી બસવદાર

મૂઠા, દરેક હવેલીવાળા એને ઓળખે, અને ઓરથે બેઠેલા બધા એને સલામ કરે. મોઈ વળી પૂછી પૂછી શે: 'કાં ચાઈલા છબિલદાસ?'
 'પણ છબિલદાસ હસતાહસતા દેશારતથી જ જવાબ દેતા ને બધા સગલ જતા. અને પછી તે આંખે ઘોષીપરં માછ નહું કે નિરાળ દાથી જેવા ચાલી.'

છબિલદાસે ત્યાં વળી એક નાનું જાવળ આપી દીધું. દાથી એ ફેરું ઝાળી છે, ને વળી ફેરું ફેરું હોસિયાર છે. 'એની સુદેથી એ કાઠાળી પણ ઉપાડી રાકે છે; નાની બે આની પળ એ ઉપાડી રાકે છે.' કાઠકે ફેરું ના પડે ને કોઈકે ફેરું નાખ્યું. પણ માવતના હોઠારા ચિના દાથી ફેરું કરતો નહિ. પછી છબિલદાસે બધાઓમાં જવાબમાંથી શોધી એક જ આની કાઠી. માવત બાળુમાં જ હતો. એને કહી છબિલદાસે બેઆની નાખી અને માવતને હોઠારા કરવા કહ્યું. માવતે વ્યતબતના હોઠારા કીધા, પણ દાથીએ ફેરું બે આની ઉપાડી નહિ. પણ રીપચંદ ત્યાં હતો. એણે જવાબ્યું: 'અરે કોઈ નાક છે કે રાજા હું બે આની નાંખુ છું ને સાહેબ કહાવે છ, અને આને કેમ નહિ, એઈ રા ?—' ફરી એણે બે આની નાખી અને તરવ દાથીએ ઉપાડી કી.

અને અમે બધાએ તાળી પાડી, દરરખાન રીપચંદે છબિલદાસની બેઆની ઉપાડી લઈ તે તપાસી એમને બાંધ્યા: અરે મું છબિલદાસ સાથે બે ઠગાડી બેઆની જ એકી છે ને. દાઢીને રાં. એની બી સગલ છે, સમજાવે કેની પ ગયા દાઢી બાઢી તપાસી છે તરવાય મહિ, હો કે ?'

છઠા મેંબારી નિરાળબધા એક જે વરસ કાઢ્યા દરો. હું રહેને ચોથી નિરાળ બહુ દુર નહેાની મેંબાલના ચાકરા વળી ખપાદિયે થો, ત્યાંથી કામે હાથે વળતાં ઘોષીપરં, ને ત્યાં આ નિરાળ, સવારની નિરાળ થતી ત્યારે વહેલા કોઠવામાં બહુ મુશી પડતી. જ્યારે મોડો બીડેને દોડતો નિરાળે એને ત્યારે વળની આની મારી (પણ મારાથી તે મોડી) મેઢીમાં ચા લઈ શાયે બાપતી. પરમારાઈ ચાંરનની નબર પડતી કે તરત મને પીવા કલાસ બહાર જવા દેતા એમાં વળી કાઠ દિવસ અરકા પકડીને ધારિદલ પર બેઠા રહેવાની સવારના સમ ગળી દોષ તે એ ફેરુંતો પણ ચાશી તેલી અને ઘેર બખર પણ પહેાંચી જતી. બધેરે માગાલ ધરમાં દોષ ને દિસાળ લેતા, પણ તેમાં ને એક જ વાત આગળ આવતી કે હિસાબમાં બમરડો ! એમાં જે આને 'પણ ને વિષે સખતા તાવ મેઢે એવા કુકર, વિચિય, આડવતરા પાંતીના દાબજા તેા સાપ સમાન જ હતા. ત્યારે પણ હું એ સગલતે નહેાતો, આને પણ હજી સગલતો નથી.

'પરમારાઈ સેતાન ફળિયામાં રહેતા અમારા ધરથી બહુ આથે નહિ. નિસાળમાં કંક, ધરમાં નરમ અરમ, મારે એક દિવસ સવારના એમને ઘેર જવાતું થયું. બારજામાં જળી આગળ દાખલ થતાં જ અંદરથી પરમારાઈએ બમ પાકી: 'ફાણ, લાઈ ચંદ્રવદન કે ? આજ બાઈ, મેસ હૈ, હું ડગખાં આભ્યા.' હું તેા મેસતો જ નહેાતો. મારતર-ને ઘેર એક ઇંધેસાચ ? 'જુ અંદરમાં તો ગોરાળી બહાર આભ્યાં અને વાડકીમાં રૂબની બે લાડુકી સાભ્યાં. પાછા અંદરથી અમાજ

આભ્યા: 'લાઈ ચંદ્રવદન ! આ જાવા ગાંડ, એટલામાં હું આભ્યા. આ તેા પરમાડ છે, ના ન પડાય. કેમ છે બધાં ?'

જે એક લાડુકી પૂરી કરી ન હતી એટલામાં તેા પરમારાઈ બહાર આભ્યા. આ કંક રેવજાવના મારતરે બેપાંચ વાર તેા મન અમજાવેલા અને સભ પણ કરેલી. તે આવડા નરમ, આરકા માયાળુ, આરકા ભવા જે વાત મનભગાં જીવરેની ના ન હતી. પણ એમણે તેા મેસાડ્યો. 'પહેલાં મેસ, પછી ને કહેવાનું દોષ તે કહે.' હું એકા, અટકેએણે કહ્યું: 'બિલ, બાઈ ! માગાલએ મું કહેવાનું છે.'

'તમારે બંનેએ આને અમારે ત્યાં જમવાનું છે; તે અધિયારેકને મુમારે આવી પહેાંચતો.'

'વાર આને મું છે એની કંઈ બખર છે ?'

'માતાની થાળ છે, મેના કહ્યું છે.'

'વાર બાઈ, કહેને કે અમે આની નહયું. બીજું કંઈ કહ્યું છે ?'

'ના.'

'કીક. તેા બીડે એક લાડુકી લે લાઈ, બે આઈને ના.'

મે બંને લાડુ ખાધા હતા અને સાભ્યા પણ હતી. પણ પરમા-રાઈના આમકેને વરા વળી મીડે પણ બાધો. એમને ઘેર જતા મને બીક લાગતી હતી. પણ પાછા વળતાં મને બહુ આનંદ થેને હતો. આ પરમારાઈ જેાં એને આરકા માયાળુ તેા કી ધાયી નહેાતા

માગાલ એમને મહિને પાંચ રૂપિયા આગતા, અને એ જામતો મેંગાભ્યે પમારે મણુમેતા કપમાં વરસના શારા ગાઠા પ્રસંધે લઈએામન વખતે પરમારાઈને જમવાનું નોતકે મળતું જ.

પછી તેા હું ધ-ભીખાર એમને ઘેર જતો. એમની તબિયત કીક ન દોષ ત્યારે બ-જવા એમને ઘેર જતો, મેંજુજરતી અવસાપ રહેકરી અમેલ પહેલી ચોપડી રાક કરી, ત્યારે પરમારાઈની આંખમાં ડરખાં આંખુ આભ્યાં હતાં: 'હવે તેા માકં દામ નહિ. બાઈ મોઝામદને ભણી-ને અમાને બહુ-વરો.' (ચાઈ)

પ્રેડિટમ

પરંતુ હવે પ્રેડિટમ મિશિત ધાતુઓના બનાવ્ય છે. ઓરિમથેષુ ધાતુને બાળવાથી 'ઓરિમઝ ઍસિડ' બને છે. આ પદાર્થ અત્યંત ઘેરાળો અંધ ધરાવે છે અને આંખોને જીવ કરે છે. આ ઍસિડનાં ક્રાવણો સુશ્વેદક વડે વનરપતિના સૂકા ભાગે તપાસવામાં વપરાયેલાં હોય છે.

૧૯૩૫માં કેનાડીની પેકારા ૧,૪૮,૮૭૭ ઔસ પ્રેડિટમ અને

લગભગ ૧૩૫ હબર ઔસ પેસેડિયમ, રેડિયમ ને બીજા ધાતુઓ હતી. એ જ વરસમાં ફ્રાન્સમાં ૫૬ હબર ઔસ પ્રેડિટમ ને ૭૦૦૦ ઔસ ઓરિમથેરીડિયમ વેચા કહ્યું. એ જ વર્ષમાં બેલ્જિયમ ડેનાડી તાંબાની ખામીમાંથી તેર હબર ઔસ પેસેડિયમ કાઢવામાં આવેલું. આજ થોડાં વર્ષો વધ્યાં આ નિરસ મણુની ધાતુઓ આપણા જીવનમાં તેમજ ઉદ્યોગમાં મહત્તા પ્રાપ્ત કરી ન્ય છે.

સોના કરતાં પથ્થુ મોંઘું અને તેની સાથે મળતાં એવું સફેદ સુવર્ણ ખેલિનમ ખીજ થોડી ધાતુઓ

—રોલિસા છવનમાં વિશ્વાન: ૩૭—

એપ્રક- ડૉ. નરસિંહ મૂળજીદાસ શાહ પોએમ. ડી.

આ પથ્થુ રોલિસા કપયોગમાં ગોલનું રચાન લેવી ધાતુ-
ઓમાં મોંઘામાં મોંઘી ધાતુ કદ કોમ કદ પૂરે તે
આપણે કહેવાના છે સુવર્ણ-સોનું. પરંતુ એનાથી થે થોડી ધાતુઓ
અસ્તિત્વ ધરાવે છે અને આ યુગમાં તેમના કપયોગ સીધી તેમજ
આકર્ષકતરીતે આપણા સામાન્ય જીવનમાં રોજ બ-રોજ વપરતા જ
લય છે. આથી ધાતુઓમાં પ્રથમ આવે ખેલિનમ અને એની સાથે
મળી આવતી તેના એવી જ અન્ય કોમતી ધાતુઓ.

સોનું, રૂપું અને ખેલિનમ-એ ધાતુ-ત્રિપુટી 'કમલ ધાતુઓ'
કહેવાય છે. હિંદી રસસાસ્ત્રમાં ખેલિનમને માટે ચેત સુવર્ણ રાજ
વાપરવામાં આવે છે. ગરબીમાં કે હંડીમાં કોઈક સિંચન તેમજ શુદ્ધ
હવાના વાતાવરણમાં તેના પર કોઈ જ અતતની અસર થતી નથી.

હ. સ. પહેલાં સાતમા સેક્રના ગિસર દેશના એ પુરાણ અવશેષો
મળી આવે છે તેમાં વાપરેલાં ચૂકલિપિચિયોમાં ખેલિનમની મિશ્ર
ધાતુઓ વાપરેલી માલુમ પડે છે. ૧૫૧૭માં મેક્સિકોની ખાજો-
માંથી એક એવી ધાતુ મળી આવી 'એના પર અંગ્રીની કંઈ અસર
ન થતી તેમજ રહેઈના કારીબની કારીબની તેના પર નિષ્પ-
નીવતી.' ૧૭૩૭માં રચેના મુસાફરોએ દક્ષિણ અમેરિકામાં કોલ-
મ્બિયા પાસે એક ધાતુની શોધ કરી, અને તેના રચેની રંગને લીધે
રચેનિસ બાબાના રાજ 'પ્રકાર' કહેણે રૂપું, એ ૧૭૪૧થી તેનું નામ
પાડયું ખેલિનમ, ખેલિનમ ધાતુના તળુના ૧૭૪૭માં યુરોપમાં
લાવવામાં આવ્યા, તેના પર અનેક રાસાયણિકોએ સંશોધન આદર્યું
અને પુરવાર કર્યું કે રૂપું અને ખેલિનમ બે મિશ્ર મિશ્ર ધાતુઓ છે.

સર આતમા તો ખેલિનમ નિરપેયોથી લાગેલું, તેનો કોઈ જાન-
પૂઠ, ૧૭૩૭માં કોલમ્બિયાનાં બરાજોમાંથી સોનાની સાથે તે મળી
આયું અને સોનામાંથી તેને જુદું પાડવામાં આયું. એકત્વીસમી
સદીના અંત સુધી દુનિયાને ખેલિનમ ધાતુ કોલમ્બિયાની ખાજો
પરી પાડતી. આ એવો ઇતિહાસ.

રશિયા (યુરલ પ્રદેશ), એલિઝાબેટ, બ્રાઝિલ, બોર્નિયો અને
ઓસ્ટ્રિયામાં પથ્થુ ખેલિનમનાં બરાજો આવેલાં છે. રશિયા લગભગ
એક લેકા સુધી ખેલિનમની માગળીને પૂરતો પૂરો પાડતું અને
લગભગ ૬૩ ટકા રશિયાનું તથા બાકીનું કોલમ્બિયાની પેદાશનું
ખેલિનમ દુનિયાનાં બજારોમાં આવત. પથ્થુ દરે ૧૯૩૩થી કેનેડાની
નિફેસની ખાજો લગભગ આખી દુનિયાને ખેલિનમ પૂર પાડે છે.

પેલેટિયમ, એરિથમય, હરીદિયમ, ઇન્ડિયમ અને રેડિયમ-
એ પાંચે ધાતુઓની સાથે ખેલિનમ મળી આવે છે. આ સમૂહમાં
ખેલિનમ સૌથી વિશેષ સર્વસામાન્ય છે. કુદરતમાંથી જીવી આવતી
ખેલિનમ ધાતુ આગળ-જતી છે ૧૭૪૧ની આ પાંચે ધાતુઓ સાથે જ
મળી આવે છે. આ ૧૭૪૧નું સોનું અને સોનું પથ્થુ તેની સાથે જોવા
આ ધાતુએ સીધો-સીધો લાભ રૂપે થતી આવે છે.

કુદરતી ખેલિનમને બારા સાથે યોગ્યને પદેમાં તેમાંથી સોનું કાઢી
લેવામાં આવે છે. પછી ખેલિનમ ધાતુસમૂહને હાઇડ્રોક્સિડ અને
નાઈટ્રિક એસિડના મિશ્રણ (એકામી રીજીઆ)માં માવવામાં આવે છે.

તેની ઓક્સિડિયમ ધાતુ (ઓક્સિડમ)ને હરીદિયમ) પર કંઈ અસર
નથી થતી કહેણે તે હૂટું પૃષ્ઠી લય છે. પછી ખેલિનમ તેના કાર
રૂપે જુદું કરવામાં આવે છે અને હરીદિયમ દ્રાવણમાં કાર રૂપે રીઠી
લય છે. ખેલિનમના કારને ગરમ કરવાથી ખેલિનમ ધાતુ હૂટી
પડે છે અને તેને ગરમ કરીને તેમાંથી શુદ્ધ ખેલિનમ બનાવાય છે.

ઓક્સિડમ, હરીદિયમ અને ખેલિનમ અનુક્રમે સૌથી વિશેષ
બારે ધાતુઓ છે. તેમના પર એસિડની કે વાતાવરણની અસર થતી
નથી તે તેમનું ગરમીનું ખૂબ કારણ છે. ઓક્સિડ-હાઇડ્રોજન ન્યોતતની
મરોમીમાં જ તે ઓક્સિડ છે, કહેણે રાસાયણિક, વીજનિક અને ધાતુ-
કેમીકલ ક્ષોભમાં આ ધાતુઓ મિત્રી ગણાય છે. પરંતુ ખેલિનમને
કાર્બન અને ફોસ્ફરસ સાથે તથા વાતથી તે જટલું બની લય છે.

ખેલિનમને ખાસ કપયોગ ગરમીમાં થતો અને દ્રવ્ય પથ્થુ થાય
છે. દરે ૩૯ ટકા ગરમીની બનાવટમાં, ૨૩ ટકા દીપ્તના કામમાં, ૨૨
ટકા વીજળીના કોમમાં, ૧૪ ટકા રાસાયણિક ક્ષોભમાં અને ૫
ટકા પરપુરણ કામમાં ખેલિનમ વપરાય છે. ખેલિનમની કોમત
આકાર સોના કરતાં છ ગણી વધારે દઢી; પરંતુ કેન્ડાનું ખેલિનમ-
કરપાકનું કોમતું બધું થવા લાગ્યું છે આવારે સોના કરતાં ખેલિનમની
કોમત થોડી જ વધારે છે.

પ્રયોગશળીઓમાં કપયોગો સાધના જેવાં કે મૂકમ, પનરાં,
પ્યાલો, વાર વગેરેની બનાવટમાં ખેલિનમ વપરાય છે. દર્દીઓમાં
પથ્થુ ખેલિનમનાં વાસણોને કપયોગ વપરતા આપે છે. ટેલિફોન
અને વાયરનાં સાધનોની બનાવટમાં તેમજ બીજી વીજનિક ક્ષોભો-
માં કોન્ટેક્ટ બનાવટ તરીકે ખેલિનમ ધાતુઓ વપરાય છે એના-
ચેનના અમુક ભાગોની બનાવટમાં પથ્થુ ખેલિનમ દોષ છે.

હરીદિયમ મિશ્ર ધાતુમાં કપયોગમાં આવે છે, કારણકે તે ખૂબ
સખતને થોડાણી દોષ છે અને જરાયે કઠ બની નથી. ખેલિનમને
જલે પેલેટિયમને કપયોગ આપે વપરતા આપે છે; કેમકે પેલે-
ટિયમ એક તો કારણ છે અને બીજું ખેલિનમ જેવું જ કામ તે આપે
છે. હ. ર. ૧૯૩૬માં અમેરિકાના વીજળી-કોમ ૩૨, ૫૮૪ ઓસ પેલે-
ટિયમ વાપર્યું હતું; જ્યારે ખેલિનમ નેનાથી આપ્યું જ વપરાયું હતું.
બનાવટી દીન અને પેલાલો બરવા માટે પેલેટિયમને કપયોગ
પથ્થુ વપરતા આપે છે ખૂબ સખત જમ્મતા માવવા માટે, રેડિ-
કન્ટ વધોમીકલ અને યોગ્ય પેલેટિયમની બનાવટમાં ખેલિનમ મિશ્ર
રેડિયમ, હરીદિયમ વગેરે ધાતુઓ વપરાય છે. ઇન્ડોક્સન આપવા
માટે વપરાતી સોયો, કોન્ટન પેનની કોમ, પરિચાનનાં ધારો તથા
અદા, મર્યાદાના વાપરવાં વગેરેની બનાવટમાં આ ધાતુઓ જુદી-
જુદી રીતે ખૂબ વપરાય છે. ખેલિનમના તાર એક દબના એકાંસ
દબાવતાં નેટલો પાતળો બનાવી મારાય છે.

ખેલિનમને કાર્યની પ્રસરણક લગભગ આપે દોષાથી ગરમ
કામમાં ખેલિનમ કામત કરીને રૂંકે પડતાં ટીલા પડવાને કે રીઠી
જમણો બધ રહેતો નથી. વીજનિક જલ્દીમાં વપરાતા તાર પદેના
ખેલિનમને બનાવટ, (અનુકંપાન જુદું સાધેના પાનને કહે)

ગજ-આહ

અહાર અહાર જમરદસ્ત મદોની બધી જ શક્તિના પ્રવાહનું વાહન બનેલું દોરડું રિધર રહેતું તમે કદી જોયું છે? સામસામા એકબીજાને ખેંચતા નવનવ જણાની તાકાત એવી તો સરખેસરખી હોય કે દોરડું ન તો આ બાજુ ચસકે કે ન પેલી બાજુ. ત્યારે દોરડું, એકબીજાની તાકાતના ત્રાજવાની ઢાંડી સરખું, પાંચ, દસ, બાર કે ત્રણ ચોરસ વીતવા છતાં રિધર થઈ જાય એ જગની તંગ પરિસ્થિતિનો સૌમાં સમન્વયો મુરઢેલ છે.

મધું એ માણસની એક રૂવતી પ્રતિષ્ઠાને તેથી, કયાનાં કોશિક્ષેના કપાસ કાઢી કરોડીઓમાં ખેંચવાની શક્તિ કયાની ધોળનાનો પશુ સમાવેશ કરવામાં આવે છે, કોઈ પણ એકલી વ્યક્તિની ખેંચવાની શક્તિનું નિરોધક પ્રાપ્તિને બદલે જ્યારે બે વ્યક્તિઓની ખેંચવાની શક્તિનો તુલનાત્મક કાંઠામાં આવે છે, એટલે કે જ્યારે એકબીજાને પોતપોતાની તરફ ખેંચવાનું આવે છે ત્યારે, એક વ્યક્તિની ખેંચવાની શક્તિનો આંકિતો નથી મળતો; પણ કોણ જ્યારે તાકાતવાન છે એ તો સમાવય જ છે. નધારામાં, બામ સેનારને તથા જોનારને બંનેને એમાં ખૂબ મત્રા પડે છે, કારણ કે આપવાની એકિયા એક રમતનું સ્વરૂપ છે. તેમાં જ બે વ્યક્તિને બદલે બે સમૂહો કે દુકાંઓનો આ પ્રાણી તુલનાત્મક કપાસ કાંઠામાં આવે ત્યારે તો જગી એકિયા ખૂબ જ ક્ષેત્ર અને આકર્ષક બને છે. એ જોડાઈ અને આકર્ષક ક્રિયા, એનું નામ અન્ન-ગ્રાહ. પોતાને પાણીમાં ખેંચી જતા માદ (મગર) સમયે બાહ્યત્વક ભવને ટકાવી રાખી સહાય માટે પ્રજાપ્રાપ્ત કરતા મન (હાથી)ની પુરાણોમાંની મન-દ્રોમીક્ષની કથા કથારી આ રમતનું નામ પડતું છે.

એ દુકાંઓ, પોતાની ખેંચવાની શક્તિનો પરચો દેખાડવા માટે, તેમની વચ્ચે મૂકવામાં આવેલું દોરડું પોતાની બાહ્ય ખેંચી લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરે (એટલે કે, પોતે ખેંચાઈ ન જતા સામી દુકાંને પોતાની તરફ મસી દાવવાનો પ્રયત્ન કરે) એ આ રમતનો મુખ્ય પ્રસારો હોય છે. એ એટલી તો સરખ અને સ્વાભાવિક છે કે તેને કોઈ પણ એક દેશની પોતાના રમત ન જ કદી સહાય. હંતુવત જાયવા જોયો તો અમુક જ ભાગમાં રમતી દોવાનો સંકલન છે, અને અર્ધ-અર્ધ રમતી હોય ત્યારે પણ તેમાં પ્રકાર ભેદ અને નિયમ કોઈ પણ હશે. પણ ૧૭૦ (એ ૧૫૦)

અન્નગ્રાહ એ તો, દુનિયાના કોઈ પણ ભાગમાં જગો તો પણ એક જ સ્વરૂપે જોવા મળશે. હા, હાથ એટલો ફેર પડે કે કોઈ ભાગનો, વિવિધ મેળવવા માટે દસ દૂરનું ખેંચાણ જારી હોય, તો કોઈક જગ્યાએ બાર દૂરનું.

છતાં આ રમતને અપરિચિત કરવા માટે લેવાક નિયમો તો પડવા જ પડ્યા છે. દાખલા તરીકે, બંને દુકાંમાં નવ નવ લડા જ રાખી રાખાય. જગી દોરડાની લંબાઈ, જાડાઈ વગેરે માટે પણ મર્યાદાઓ છે. પણ એ બધા નિયમોમાં ખાસ જણાવવા જેવો અપરિચિત નિયમ તો એક જ છે: દોરડાની બરાબર વચ્ચેના ભાગમાં એક ખાસ નિશાની કરવામાં આવે છે. પછી એ વચ્ચેના ભાગથી છ છ દૂરે એંતરે, બંને બાજુ, બીજું એક એક નિશાન કરવામાં આવે છે. વચ્ચેના નિશાનને 'મધ્યપટ્ટી' અને બાજુઓનાં નિશાનને આપણે 'બાહ્યપટ્ટી' કહીશું. જેથી દોરડા કબજા આ બધું નિશાની, જેથી જ બધું નિશાની જમીન ઉપર: એક લીટી વચમાં અને તેનાથી છ છ દૂરે એંતરે બંને બાજુ બીજી એક એક લીટી. વચ્ચેની લીટીને 'મધ્યરેખા' અને બંને બાજુની રેખાઓને 'બાહ્યરેખા' કહેવામાં આવે છે.

હવે, રમત શરૂ કરતાં પહેલાં, દોરડાને જમીન પર એવી રીતે મૂકવામાં આવે છે કે મધ્યપટ્ટી બરાબર મધ્યરેખા ઉપર અને બંને બાહ્યપટ્ટીઓ બાહ્યરેખાઓ પર રહે. પછી દરેક દુકાં એક એક બાહ્યરેખાની પાછળ પોતાના નવ નવ લડા એકબીજાને તેમની તાકાતના પ્રમાણમાં જોડી દે છે. પછી પંચ રમત શરૂ કરવાની સંજ્ઞા આપે તે સાથે જ દોરડું પોતાની તરફ ખેંચવાની રસાકસી શરૂ થાય છે, અને એ રસાકસીને એંતરે એ દુકાં સામેની 'બાહ્યપટ્ટી'ને પોતાની 'બાહ્યરેખા'ની ઝંઘરની તરફ ખેંચી લાવે (એટલે કે દોરડું પોતાની તરફ બાર દૂર એટલું ખેંચી જઈ શકે) તે દુકાં છતી મળી જાય છે. અને જોવી

‘હુતુતુ’માં બાધા મિલ્લુઓ એક જ શરીરનાં બુંદાંબુંદાં અંગ બની સમૂહકાર્ય કરે છે; ‘ઓખો’માં એકનું આદર્શ તત્ત્વપરતાથી ઢિપાડી લઈ ખીએ પૂરું કરે છે, ત્યારે ગજગ્રાહમાં તો ધીંધા જ લેડુઓ એક જ રંગે રંગાઈ નય છે, એકસરખા બની નય છે, જાણે એક જ વ્યક્તિ બને છે. સંયમેવ શક્તિનું આ રમત સર્વોત્કૃષ્ટ ઉદાહરણ છે.

કુચ પશુ તકમાંથી ફે દુકડી જે વાર છતે તે વિન્નતા યથ ગણાય છે. પશુ આ રમત આગ સમજવામાં જ સહેલી છે. રમવામાં તો તે એટલી બધી ભારે છે અને એમાં એટલા તો અગતી જરૂર પડે છે કે કેટલાક નિષ્ણાને તેને તુકસાનકારક ગણે છે. એટલે જ વિશ્વગૌસિ-ત્રિપકમાંથી એને બાતલ કરવામાં આવી છે, અને ભારતના રમત-હસલમાંથી પશુ તેને બગાડી મૂકવાની બસાગણ યથ ચૂકી છે.

પશુ છતાં રમત છે તો ફાંકડી. અંદાર અંદાર જળરદલ મહોની બધી જ રાજિના પ્રવાહનું વાહન બનેલું દોરડું રિયર રહેતું તમે કદી નોંધ્યું છે? એક બાળુવાળા નવ જણા સામી બાળુવાળા નવ જણને ઢંડાડ કરતા પોતાની બાજુ ખેંચી લાવે એમાં જે ખેંચી સાધનારની સરસાઈ બસે દેખાઈ આવતી હોય, પશુ એમાં કાંઈ રગતની મજા નથી. પશુ સામસામી એકબીજાને ખેંચતા નવ નવ જણની તાકાત એની તો સરખેસરખી હોય કે દોરડું ન તો આ બાજુ ચસકે કે ન તો પેલી બાજુ. ત્યારે દોરડું, એકબીજાની તાકાતના પ્રામાણની દાંડી સરખું, પાંચ કેન્દ્ર, દસ કેન્દ્ર, બાર કેન્દ્ર, પાંચ કેન્દ્ર કે પંચર કેન્દ્ર પસાર થઈ જવા છતાં રિયર થઈ નય એ પછની તેજ પરિચિતિનો શોખ સમભવનો મુકેલ છે. એ તો નજરોનજર જ નોંધે પડે.

અને એ જખતની રગનારની રિયરિતો ખ્યાલ પશુ નતે રમ્યા સિવાય નહિ આવે. તેમને કાંઈ પશુ ભોગે સામા પક્ષના કરતાં વધારે હોશદ દેખાડીને દોરડું આપું આ બાજુ ધસી લાવતું છે. કીચકા દા, ભોસલ પશુ અંદર જાગતા કાલ નહિ. રગત છે તો બસે તાકાતની, પશુ એમાં એકકી તાકાતથી કાગ નથી પતવું. સરીરમાં તાકાત હોય પશુ તેને કામે લગાડતાં ન આવડતી હોય તો કાગ ન આપે. એકામે લગાડવામાં ખ્યાલ ખાસ સમજાવતો છે તે શરીરના ખુલ્લે-આંચે પડેલી બધી જ રાજિને એક બિન્દુ પર એકાગ્ર કરવાનો. ને રાજિની એની એકાગ્રતા મજબૂત દેખાડાશક્તિ વિના ન જ સંભવે.

સામા વાત જ છે કે આ રમતમાં સીપી પહેડી અને સોષી ઉઠેલી જરિયાત દેખાડાશક્તિની જ છે. શરીરની બધી જ રાજિને એગી કરવાનું, એવાના કાંઈ પશુ અવયવને ખુલ્લે રાજિને કણ પશુ બાજી ન રહે તે રીતે સમગ્ર શરીરરાજિને દોરડાના એક જ કેન્દ્ર હપર અંદાર લાવવાનું કાગ દદ દેખાડાશક્તિ વિના શક્ય ન બને. કાંઈ પશુ ભોગે દોરડું ખેંચી જ નહીં છે એવો મજબૂત સંકેપ બોલતા તો જ બાજીનું કાગ શક્ય બને. અને ઉઠેડી પશુ દેખાડાશક્તિની જ જરૂર છે. દોરડું જાણે સામે પક્ષ આપણને એક કૂટ, બે કૂટ, ત્રણ કૂટ ખેંચી ગયો છે એમ જાણે, ત્યારે પશુ દદ દેખાડાશક્તિ હપર જ બોધે આધાર રહે છે. એવા પશુ અનેક પ્રસંગે જોવા મળે છે કે જેમાં સારી તાકાતવાળી દુકડી પશુ ત્રણેક કૂટ ખેંચાઈ જતાં દોરડું મૂકી છે; અને એવા પ્રસંગે પશુ કદી એક કૂટ બોધે છે કે સામાન્ય તાકાતવાળી દુકડી છેક સાડાઅંગિયારે કે ચોણાનાર કૂટ ખેંચાઈ ગયા છતાં પશુ ઢિંગત્રન હારતાં પ્રયત્ન ચાલુ રાખીને પ્રબલ દેખાડાશક્તિ

ઉઠેલી ધમીએ કેન્દ્રિત કરીને સામી દુકડીને પોતાની બાજુ (એટલે કે કુચ લગભગ ૨૪ ફૂટ) ધસી લાવે છે!

આવી પ્રચંડ દેખાડાશક્તિના પ્રેય બેસાડીઓ ત્યારે કામે લાગી પડયા હોય છે ત્યારે તેમને પોતાને તો આઝી ખબર નથી હોતી કે તેમનું શું થઈ રહ્યું છે. પશુ જોનારાને રમત જોવાનો રસ બાળુએ રાખી દરેક ખેલાડીનું નિરીક્ષણ કરે તો તેને ખબર પડે કે દરેક જણું કદી રહ્યો છે. કેટલી પ્રચંડતાથી શરીરની પેશી યે પેશીમાંથી રાજિને કણેકણ નિષેધી નિષેધીનો દોરડા પર એકાગ્ર કરી રહ્યો હોય છે.

ખેંચવું એ ક્રિયા તો હાથની જ છે; પશુ રમનારને રમી રહ્યા પછી જ ખબર પડે છે કે તેના એકલા હાથ જ નહિ પશુ આપું શરીર દુઃખે છે. તેમાં ય કમર અને ભંગ તો ખડાસ થઈ નય છે. ચતુર પ્રેક્ષકોને તો આ નજરોનજર દેખાતું જ હોય છે. ખેંચનારના પગના અંત્રાધી માંડી તેની પાંડી, ભંગ, કમર, પેટ, પીઠ, છાતી, ખજા, ચરદન અને હાથ બધું જ કામે લાગ્યું હોય છે. ત્યારે કદી જ એકું બાજી રહેતું દરો ર ના થોમ તો શેમરેશો એટલું થંબ બની નય છે કે અરીસો બની નય છે, અરીસો નહિ પશુ તેમની કામ-ચીરી એવાનું-માપવાનું સંજ્ઞાદાર.

પંચ રમત શરૂ કરવાની હેઠા આપે ત્યારથી જ બધાની જોવા માંડે તો જણીએ કે ખેલાડીનું સમગ્ર શરીર કેવું તો કામે લાગી નય છે. દરિયાના કોઈ જળચર મોલની ‘રેશો-મોશન’થી દ્રિશ્ય દતારી હોય ને તેમાં જોમ મેળું ખૂબ ધીમે ધીમે પોતાની પ્રચંદ તાકાત સાથે ગતિ કરતું દેખાય છે તેવું જ એ દરપ હોય છે.

આ રમતમાં સફળતા મેળવવા ખેલાડીઓએ નાનીમોટી જુદી-જુદી યુક્તિઓ પશુ રાખી લીધી હોય છે: પમ કેગ ટેવવવા, હાથથી પકડ કેમ હોય, ક્યારે પકડ બદલવી, ક્યારે આંધકા આપવો વગેરે. પશુ આ બધી પ્રયુક્તિઓના સાર રૂપ બાળત એક જ હોય છે તે છે આખી દુકડીએ એક જ સાથે, એક જ દિશામાં, એક જ બિન્દુ પર પોતાની રાજિને આણુ યે આણુ કેન્દ્રિત કરવા. દુકડીને જો વિનય મળવાનો જ હોય તો તે આમાં જ મળે. અને આમાં જે ચૂક થઈ તો સફળતા ચૂકવાને પૂરેપૂરી સંભવ. અને આમ, સફળતા મળે એટલા ત્યારે આખી દુકડી એકીસાથે રાજિને બાજુ યે આણુ કામે લગાડે માટે કેટલી યથેડ તાકાત બોધે દોરડા પર એગી થી લઈ.

દંડતુ, ઓખો, ગજગ્રાહ અને ખીજ રમતોમાં પશુ સમૂહકાર્ય (ટીમ-વર્ક)ની જરૂર પડે જ. પશુ તે બધોના પ્રકાર નવા જુદા રહે છે. દંડતુમાં બાધા મિલ્લુઓ એક જ શરીરનાં બુંદાંબુંદાં અંગ બની સમૂહકાર્ય કરે છે; ઓખોમાં એકનું આદર્શ તત્ત્વપરતાથી ઢિપાડી લઈ બીને પૂરું કરે છે; ત્યારે ગજગ્રાહમાં તો બધાએ એક જ રંગાઈ નય છે, એકસરખા બની નય છે, નવ મગીને ભણે એક જ વ્યક્તિ બને છે; એક ચાંચ દાળતાં એકસામટી નવ તોપો કૂટે એમ. સંયમેવ શક્તિનું આ રમત સર્વોત્કૃષ્ટ ઉદાહરણ છે.

વાસુદેવ ભટ્ટ

મયાળાના ફેશિયોફાઈનગ્રાહ ખેલની દશવિધી દુકડી અમદાવાદમાં ઘણી વર્ષોથી અજુ-જાત રહી છે; અને વડોદરામાં દિવંદિવિનય મિગખાના તાકડી થતી હરીફાઈઓમાં પશુ ત્યારે ત્યારે તેણે લાજ લીધી છે ત્યારે દરેક વખતે વિન્નતા ઘટે જ આવતી છે. એ દુકડીએ કાંઈક એવા ખુબી દરતગત કરી છે કે સામેની દુકડી ગમે તેવી મજબૂત અને જબનદાર હોય છતાં ચોડા જ સમયમાં અને સહેલાઈથી તેને ધસી લાવે છે. એ દુકડી અમદાવાદના આદિયા સાર્વજનિક આયામ શાળાની છે.

ગળતેશ્વર મંદિર અને તેનું સ્થાપત્ય (પૃ. ૧૬૪થી ચાહુ)

અંગ્રાદીપી ગળતેશ્વરને ૨૨તો કાતરવાણો હોવાથી અને ચડ-
બતર કરતા કલાકેકમાં મહીની ને નજીક જઈ પહોંચ્યા અને ગળતે-
શ્વરનું મંદિર આગળ દાખ્યું. પ્રમાણસાદ્ય(સીરાધ્વા)માં દિવસવા
નદીના કાંઠે (નગરમાં) એ સુપ્રસિદ્ધ સૂર્યમંદિર છે તેના જેવા આકાર
આ મંદિરનો દેખાયો. હવે અમે એક નાની નદી જે આગળથી. એનું
નામ હલ્દી ગળતી. એમાં પાણી જળ્યા કરતું હોય તેમ વહેતું હોઈ
હોય એને ગળતી કહે છે, અને આ ગળતીનો સંગમ જ્યાં મહી સાથે
થાય છે તે સ્થળે જ ગળતેશ્વરનું મંદિર આવેલું છે. એક નાનો ટેકરો
ચક્રીને એ મંદિર આવી પહોંચ્યા. મંદિરની બાજુમાં જ ધર્મશાળા
હતી. તેમાં કાચા રહેનારા બેત્રણ સાધુઓ હતા. મોટા સાધુના
પદશિષ્ય મદ્રાસી સાધુ હતા. બિતરવા કરવામાં આ હોય એ અમારી
સમગ્ર સાંચી. ગળતેશ્વર વિષે પછતાં મદ્રાસી સાધુએ અંજેછ-
તામીલ-ગુજરાતી અને હિંદુસ્તાનીની ત્રિશ્રે ભાષામાં હિતર આપ્યાઃ
'જાલ હન્ડિયામે' ગળતેશ્વર બાડા મોટા તીરથ છે. રાત્રે વ્રીમને
બચવાનકા નિદેર (letter) અમારા ગુરુજને માલ્યે, અને મોટું દ્રવ્યથ
પરચ રીતે આ મંદિર કરાવ્યું છે; સગળ ગયા તેને હોય ?

ગળતી નદીના નામ 'પરથી આ મંદિર ગળતેશ્વર કહેવાય છે.
મહીના કાંઠે પ્રાચીન સિવમંદિર હોવાનો એકમાત્ર ઉદ્ધેષ માળરા-
ના પરમાર રાજ સીયક બોલના વિકાગ સંવત્ ૧૦૦૧ (પ. ૬૪૪)ના
હરસોલના તામ્રપત્રમાં છે. રાષ્ટ્ર છે કે એ 'સિવનાથ'નું મંદિર તે
આ ગળતેશ્વરનું જ મંદિર હોય. તેના ઇતિહાસ પર પ્રકાશ પાડનાર
બીજા કોઈ પ્રાચીન ગ્રંથ કે સિત્તાએ ગળતેશ્વરમાં મળી આવ્યાં નથી.

મંદિર એટલે દેવમૂર્તિનું સ્થાન. ઈસ્વી સનના આરંભકાળ સુધી
ભારતમાં પત્થરનાં દેવમંદિરો બંધાવાની પરંપરા જાણીતી નથી.
હિંદુ મૂર્તિઓનો વિકાસ પણ ગુપ્તકાળ(ઈ. ૩૫૦-૫૫૦)થી જ નજરે
પડે છે. મંદિરના ભાગોમાં અંદરના મુખ્ય ભાગ મર્ત્યજલ (અચારો)
કહેવાય છે. એમાં દેવમૂર્તિ નિરાંતરી હોય છે. એના પર શિખર
(ગુમ્ફા) હોય છે. તે શિખર પર આગલક(કુંડ). બક્તો જ્યાં દેરાં
કરવા બેસા રહે છે તે મંડપ કહેવાય છે. એના પર પહેલું અને
નાનું શિખર હોય છે. પશ્ચિમાં ચક્રીને જ્યાંથી મંડપમાં દાખલ થવાય
છે તે અર્ધમંડપ કહેવાય છે.

કોઈ પણ મંદિરને ઓળખવાની નિશાની છે તેનું શિખર. એની
હત્તસિ હલ્લ જાળળી છે. પ્રાચીનતમ મંદિરોને શિખરે ન હતાં.
અર્જગંધ પર ધીમે ધીમે શિખર આવીને બેઠું થઈ ચાલ્યું છે. ગુપ્ત
કાળનાં મંદિરોનાં શિખરો ધણું નાનાં હોય છે. શિખરના વિકાસ-
નો ઇતિહાસ સીરાધ્વામાં સાવીરીતે જોવા મળે છે. ગુપ્ત કાળનાં ગોપ,
હવાર વગેરેનાં મંદિરોનાં નાનાં શિખરો ૧૧-૧૨મા સૈકામાં ખૂબ
જ્યાં બની નય છે. એ કાળ પછીના હિંદના મંદિરરચા પત્યમાં ત્રણ
સૌરોસીરપ રીતે નજરે પડે છે: (૧) ઉત્તરની નાજી (Indo-Aryam);
(૨) દક્ષિણી દ્રવિડ; અને (૩) એ બંનેના સંગિત્રણરૂપે કલ્ચીટકની
ચાલુક્ય (Chalukya) કે વેસર. આ વર્ગીકરણ શિખરોના પ્રકાર પર
આધાર રાખે છે. વળી કોઈ પણ મંદિરની તપાસમાં શિખર ઉપરાંત
તેના પાંચાના આકારનો અભ્યાસ પણ કરવાનો હોય છે.

ઈ. ૬૬૧માં મુજરાત સોલંકી (આ વંશને ઇતિહાસકારો સોલંકી
એ નજરમાં નહી મહી વિષે આ નોંધવનો એક માહિતીપૂર્ણ
તથા અત્યંત સચોટ દેખ, નકશાઓ સાથે આવતા અંકમાં અવરો.

તમાની નકીએ માટે ગુજરાતના જુદાજુદા ભાગોમાં જુદાંજુદાં
નામે; ઇ. ૧૦૦૦ સોરાધ્વામાં 'વેંકળે' ને દક્ષિણ ગુજરાતમાં 'આ. કી'

નહિ પણ ચોક્કસ કહે છે, કારણ કે આ વંશના રાજઓ પોતાના
લેખમાં પોતાના વંશનું નામ સોલંકી નહિ પણ ચોક્કસ લખે છે) એ
અર્થદેવપુરા પત્રના ઉત્તર ગુજરાતના પાણીની માહીએ બેઠો.
એની પહેલાંનાં મંદિરો તળ ગુજરાતમાં હલ્લ મુખી કયાંય પણ મળી
આયાં નથી, પણ સોરાધ્વામાં તે વખતનાં કેટલાંયે મંદિરો છે. સો-
રાધ્વા આ ચોક્કસ પૂર્વ કાળનાં મંદિરોમાંનાં જુદામાં જુદાં ગુપ્ત
કાળ જેટલાં જુદાં ખરાં. આ મંદિરોના પાયાનો આકાર લગભગ ચોરસ
છે, જ્યારે ચોક્કસ કાળનાં મંદિરોનો લગભગ ગોળાકૃતિ છે. બંને
આકૃતિ વચ્ચે આ મુખ્ય તફાવત છે. સોરાધ્વાં આ પુરાતન મંદિરો
ના જો શેઠીનાં છે અને પાયા તથા કુચમટના આકારની દૃષ્ટિએ જોતી
રસના જુવનેશ્વર વગેરેનાં મંદિરો સાથે તે ખૂબ મળતા આવે છે.
તેથી કેટલાક પુરાવિદો માને છે કે મંદિર રચા પત્ય આપણે ત્યાં જોતી-
રસાથી આવ્યું છે. પણ હું આ અભિપ્રાયની વિરુદ્ધ છું. મારી માન્યતા
પ્રમાણે ગુજરાત-સોરાધ્વાં મંદિર રચાપત્ય લગવડી ઉત્પત્તિનું છે,
કારણ કે સોરાધ્વાં મંદિરો જોતીરસના જુવનેશ્વરનાં મંદિરો
કર્તાવિષય જાણે છે, અને આપણે ત્યાં આપણા આ તળવડી શેઠીના
વિકાસના બધા ઓડા મળી આવે છે.

પાટણના ચોક્કસમોએ એક નવી જ મંદિર-રચાપત્ય-સૌકી ગુજ-
રાતમા દાખલ કરી ને તે 'ચોક્કસ શેઠી' (જે ચાલુક્યથી જુદી
કહેવાય છે.) આ જોતા આપણા પ્રાંતની નાગર વર્ગની તળવડી
સૌકી જ, પણ તેમાં જોતાં કલ્ચીટકની વેસર શેઠીનાં દાક્ષિણાત્ય
તત્ત્વો આવતાં આ નવી શેઠી ઉત્પત્તિ થઈ હતી. ગુજરાતના ચોક્કસમો
મળ કલ્ચીટકના હતા, તેથી તેમના સમયે ગુજરાતમાં કલ્ચીટકનાં તત્ત્વો
ખૂબ આવ્યાં છે ને તેના જ પરિણામ રૂપે આ શેઠી આપણે ત્યાં
કહેવાતી. આ દાક્ષિણાત્ય તત્ત્વો હોવા છતાં તેની ગણતરી ઉત્તરની
નામર શેઠીમાં જ થાય છે. કદગાળ, મોટિરા, આણ, મિરનાર, પ્રસાસ
વગેરેનાં બધાં ચોક્કસકાળનાં મંદિરો આ શેઠીનાં છે અને ગુજરાતની
આ શેઠીની અસર તેની આજુબાજુના તેની સંપૂર્ણતિથી પ્રભાવિત
થયેલા પ્રદેશો જેવા કે માળવા, ડાહલ (જળજપુર), મારવાડ, ઉત્તર
મદ્રાસ વગેરેની તત્કાલીન રચાપત્ય-સૌકીમાં ઉપર પણ થયેલી.

આપણે જેનું કે મંદિર-રચાપત્યની બે પ્રાચીન શેઠી આ ગુજરાત-
માં મળી આવે છે: સોરાધ્વાના ચોક્કસ પૂર્વ કાળનાં મંદિરોના નામર
વર્ગની એક વિશેષ શેઠી, અને ચોક્કસ કાળના ગુજરાત-સોરાધ્વાનાં
મંદિરોની નામર-વેસર મિતિત (નિશિદ શેઠી. એમાં આખા ગુજ-
રાતમાં એક આકાર ગળતેશ્વરનું જ મંદિર એટલું છે કે જે આ બંનેમાથી
બીજા એક પણ વર્ગમાં પૂરેપૂરું આવડતું નથી. ગળતેશ્વરના મંદિરના
પાયાનો આકાર લગભગ ચોરસ છે અને આ દૃષ્ટિએ તે ચોક્કસ
શેઠીનાં મંદિરોથી જુદું પડતું હોઈ સોરાધ્વાનાં મંદિરોની સાથે મળવ
આવે છે; પણ શિખર અને બીજા બાહ્ય ભાગોની કળાની દૃષ્ટિએ તે
ચોક્કસ મંદિરોના જેવું જ છે. સંવત ૧૨૨૦માં હિંદી સરકારના પુરા-
તત્ત્વ ખાતાના એક અગ્રહાર સુપ્રસિદ્ધ પુરાવિદ ડૉ. બર્નેસે તેની
તપાસ ચલાવી હતી. તેમના કહેવા પ્રમાણે આ મંદિર ગુજરાતની
ચાલુક્ય શેઠીનું હોવાને બદલે કલ્ચીટકની ચાલુક્ય શેઠીનું હોવાનું
માલુમ પડ્યું છે. અર્જજુદનો આકાર ચોરસ છે ને આ દૃષ્ટિએ તે
કલ્ચાણ પાસેના અંબરનાથના પ્રાચીન મંદિર સાથે સામ્ય ધરાવે છે.
અર્જજુદનાં દાર પરની કોતરણી ગુજરાતનાં ચોક્કસ મંદિરો કરતાં
કલ્ચીટકનાં ચાલુક્ય મંદિરોના જેવી છે. અર્જજુદનો પાયા તારાના
આકારનો હોઈ કલ્ચીટકમાં ટચલમાં આવેલ રોડોળાસખાના મંદિર
સાથે સમાનતા ધરાવે છે. આ સિવાય બીજી રીતે ગળતેશ્વરનું મંદિર

અનુસાતની ઔદ્યુક્ય શૈલીનું છે. મોટરના મંદિરની જેમ આ મંદિરની આસપાસની કાતરભીંગાં ભોગસાસોનાં સિદ્ધિ ખૂબ છે.

ગળતેશ્વર-મંદિરનો પશ્ચર તેની નજીકમાં જ મળે. એક વેળુ-આપણે છે, જેને રત્ન અથવા લાલ છે. ક્યાંક ક્યાંક મહાકાલના કળા પાંધોનો પણ ઉપયોગ થયો છે. મંદિરની કેસોફ બાજુ પરી જતાં પુરાતન ખાતાએ તેમું સગારકામ કરાવ્યું છે. પશ્ચ શિખર હલ્ અર્ધુ જ છે અને તેના પશ્ચદે આજુબાજુ પડયા છે.

ગળતેશ્વર આગળ મહીના પટ ખડકાવાળો છે. તેથી અહીં મહી અનેક ધારાઓમાં મહેસાઈ ગઈ હોવાથી કાંઈ પણ નથી આપી બેરેલાં ગયાં અહીં મહીને યોગ્યો શો છે. વળા અહીં નીચેના દાખ વિશેષ દેવાથી પર વખતે પાણી યોગ્ય વખતમાં ન હતી બપ છે તે રેતીને અજાણ છે. આપી પણ અહીં જ મહીને યોગ્યપરી સુખમ દોહને ખંખાતથી માળખાને મદદમાં મેં અહીં મહીને એ જંગનો દેવો અને અવરનવરની આ પવિત્રિયતિને લઈ ગળતેશ્વર જેવું સુદર મંદિર અહીં બંધાયું. જોઈ દેવે તેો આ પ્રદેશ નિર્ભન લેવા લાગે છે.

સરનાળ

મહીમાં અમે સહુ નાહ્યા અને ત્યાંથી નજીક એક માર્ગે આનેલા સરનાળ આગળ પ્રાચીન 'ચંદ્રદાસ' નગરીના અવશેષો જોવા ગયા. અહીં પોશામિક ચંદ્રદાસ શાળ શાળ્ય કરતો હોવાની દંતકથા છે. પણ દંતકથા કંઈક જલુ જ કહેની દોષ છે ને સંરોધન કરતાં ખરી વસ્તુ કંઈક જલુદી ની કંઈ છે. અવશેષો વિરતુલ છે અને તે પ્રાચીન સરનાળ આગળ હોવા જેવું છે. સરનાળ જેમું મૂળ નામ કલ્પી શાયદ નથી) ફરગાન-અજિયાતના સેકામાં મહીકાં એક ઠીક ઠીક ન્યાપારિક મથક હતો. પ્રાચીન સાહિત્યમાં એની નેધ નથી જોના આંખે જોનેલા મુખકાર્દ જગાવાના એક ઐતિહાસિક ખાના-વતી નેધ અલગનાલવારીખનવર અબુલફઝેલીથી છે. મુજસાતની ફરિશ્ત મહંમદનગરી પડતીના વારાગા અહીં શામીય અંધાર્ધથી ફરિશ્તેલી ને તેગા કલ્પાય મુલકમાન સરદારશિ એક કલ્પાયે, એટલે સમ્રાટ અબુલ મુલકાત પર થકી આવશે. ઉખાલીમહુસેન મિરાત્રા નાખનો સરદાર સરનાળ જઈ સેલાઈ રહ્યો. અબુલરને વેદારસમાં સમા-ચાર ગળતાં તે સરનાળ પર સેવ્ય લઈ થકી ગયા અને ઈ. ૧૪૭૦ના ડિગેમ્બર માસની ૨૩મી તારીખે મુલકના સરનાળને આંગળે અબુલર અને તેના એક મંત્રી રાબ બજવાનદાસના છવ જેખમા મુકયા. એ મુલકમાં શાળ બજવાનદાસને ભાઈ મરાયો. મિરાત્રા ઉખાલીમહુસેન સરનાળના મદના બીલ કરવાલ માટે મારવાડ નાસી ગયો. અબુલફઝલા બલુન પરથી લાગે છે કે ૧૬મી સદીમાં સરનાળ શહેર હતું અને તેને આટ પળ હતો. આ મદના અવશેષો ક્યાંક ક્યાંક નજરે પડે છે. અને તેો સરનાળમાં માર રોડ સાસોની વસતિ છે.

દિવસ ઢળવા લાગ્યો અને દેવે માકે મન સરનાળના અવશેષોને બદલે ગળતેશ્વર મંદિરની ધર્મશાળામાં પડેલી અમારી કેસી-એની અંદરના મધમથના કાકોરના ગોદાએ નરક વધુ ને વધુ વળવા લાગ્યું. જેમતેમ અમે મંદિરે પહોંચ્યા. સમાચાર મળ્યા કે મોટા મદારાશ જ કાંઈથી ગયા છે અને ને માલુસ પાસે માકસ-ગોદાંની ગોદાંની આપી રહે છે તે પણ સરનાળ જતો રહ્યો છે. પવિત્રાને અમને જોશે માકસાંતો વેલા મદારાસી સાધુની કૃપાથી મનમાં, પણ એવાના માટે કહ્યું મન્યું નહિ. એટલે ચિંતા થઈ કે આવા ખુદસા રવાનમાં અને વળી નહીના કાંઠે આ સિયાળાની રવાના રીતે આજીવી. જેમતેમ દુધ જેવળું, પણ તે કાનેલું નહિ હોવાથી મેં ન પીધું. અને તેમ વધુ હતું કે ક્યારે પેલી થેલીઓના મેં લખે. અલે પંડયા

સાહેબ થેલીએ લાંબા ને મને થયું કે હવે મહેફિશ બગશે. ગાળ પકી-કાંવા દોષા દુરતાંતોગાંથી વેસળના મોળ મોળ મોડો બન્યાં યાગમાં ગળી પડયાં. મેં કહ્યું કે પંડયા સાહેબ આ તો કૂવરડી (સોસાખમાં કહેવાય છે તે પ્રગણે) છે, પણ પેલા મોઢા મોઢા કાકોરના મોઢા ક્યાં પંડયા સાહેબ કહે કે, 'એ જ કાકોરના મોઢા.' હું તેો આજો જ બની રહ્યો. મેં નિરાશ થઈ માંડ અને કાકર સાહેબને કહ્યું કે તમે કેમ મને કહેલું નહિ કે કાકોરના મોઢા મિઠાઈ નહિ પણ એ પ્રકારનાં બન્યાં થાય છે? એ બંને સહુ સુદરેશો બોલ્યા કે અમ પોતાને જ અબર નહિ કે કાકોરના મોઢા એ મિઠાઈ નહિ પણ બપ થોના એક પ્રકાર છે. મેં કહ્યું કે કાકોરમાં નિપજુ બજવાને જામ ભોગ આપ્યા ત્યારે ગળતેશ્વરના મદદાઈ આપણી પાસેથી દને છપ 'ભોમ' લેશે એમ લાગે છે. અને અરેખર એમ જ બન્યું. મધ્યા પુરતી મળી નહિ; આવાનું કારણ થયું; પાણી ન મળ્યું તે પંડ સાહેબ ભાવ અંધારામાં અર્ધો માઇલ ચાલી શેકુંક પાણી લેવા બની લાગ્યા; સખન કંઠીમાં સહુ કપાસ પકી રહ્યા; કંઠીને લઈ મ લાવ થકી આવ્યા; ચાર વાલે ઊઠીને અમે ચાલતા. મધ્યા; લોકાં અમકથી કહેલું કે સવારે અંખાંડીને રસ્તા બતાવિ, કારણ જેખા રસ્તો છે, એટલે છ માઇલને લાંબે રેલાળ રસ્તે કાકસા સુધી ચાલત અયા; અને ટ્રેનમાં જયા ગળી નહિા આગ, વફલવિશાનમર પડેાં મતા સુધીમાં તેો ગળતેશ્વરના મદદાઈને અમારી પાસેથી છપ 'ભોમ' પૂરા કરી લીધાં.

(સાચેના પાનેથી ચાલું) હુદારાએ એમને પણ જતા રેલુકા કહ્યું કે પડાળી લેવાલેજ નારક પાસેથી ન નીકળ્યું એટલે ગુરસામ ને ગુરસામાં એમણે સાધુને ખૂબ માર માર્યો. સાધુ તેો ખીવાસ આપી રાત ત્યાં ને ત્યાં પકી રહ્યા.

સવારે ઊઠીને નારકે જેલું તેો ગઈ કાલે પોતાને લૂનાર રોગ તમા એ બીલ સુદારાજોનાટાળા વચ્ચે પડાઈ પડી હતી. ગઈકાલ ના રોજનો એગાં ૧૫૫૨માલુ બપો અયો. એક હુદારો એમાં બા પાવત્રયેાહોને એટલે એને પડયો રહેવા રઈ સો પલાયન કરી મયા ગધાના નજા પછી નારકે ત્યાં મળને જેલું તેો ગઈકાલે પોતાં માર મારવામાં ને સોપી આગળ પડતો હતો એ જ હુદારો કુંખર્ પીડતો ત્યાં પડ્યો હતો. બંનેએ એકબીને યોગ્યલ્યા. હુદારાએ અંખાંધોથી અંખું સર્ચી. નારકે હુદારાની ગાવખત કરવા માંડી, પણ એનો અંત પળે પળે પારો આવતો હતો.

ખાકે એક કામ કરસો? હુદારાએ માંડગાં પછ્યું 'તમે મં નહિ આજખતા હો. માકે નામ મદદાઈ. હું પાંડુ રોકેના માગીવાળો પાંડુ રોક સારો વેર લેવા હું હુદારો બનશે; એમનું હવે એટલું લઈ લીધું; આવા મદને શાંતિ વળી..... પણ નહ; એ મારી મળ દની અપકારને પણ કપકારથી વાળવો એ આજ તમે મને શી બન્યું. મં કોના જ ખરી શાંતિ લાગે છે.' મદદાઈને આટલું મોહાતમાં રવ્ય આવ્યું. 'બમખન, હવે આટલું કરલે. જુઓ, પેલી ફરની ગુકામાં પાંડુ રોકનું બળ પડ્યું હતું. તમે એ બળુ એમને પહોંચાડસો કે મને એથી જ સાચી શાંતિ વળશે.'

મદદાઈને ઉલ્લું ક્યડું આવ્યું. એટલે હાલે મદદાઈતેનો અખિ-સંકાર પલાવી નારક પાંડુ રોક પાસે ગયા. ને બપી વાત કહી. મદદાઈતે કહી હતી એ ગુકામાં બળુધન નીકળ્યું. એને લોધે મીઠ વિહાર બંધ થયો એટકથા. એ દિવસથી પાંડુ રોકમાં મદ ને ગર્વ કાઢ્યાં નહ. એમણે મોકસ માન્યું કે દેવળ કે મદદાઈતે પોતાના કરતાં મોટ રીતે જોખ તવંગર નહોતા.

પરચીને વર્ષ પહેલાં

અંક ૧૭ વૈશાખ ૧૯૮૧ (એ) ૧૨૨૫

વૈશાખી પશ્ચિમીએ કુમાર સિદ્ધાર્થને જ્ઞાન લાખું અને તે 'યુદ્ધ' થયા. એ નિમિત્તે 'કુમાર'ના એ વૈશાખ અંકમાં કાલાસાદેખ કાલેત કરનો, આવત સરળ રીતે દેકમાં, બચવાન યુદ્ધનું ચરિત તથાતેનો બોધ સમન્વતો સુંદર લેખ આપેલો. ગયા ન અંકમાં બોધિન્યંતી નિમિત્તે એ ચરિતરનાણુ કરેલું દોહ માટે એ નહિ લઈએ. પણ બચવાન યુદ્ધના કાગના અને ઓઠારના કથકેશને ખૂબ કરતી એ ચોટસાર વાતોએ એ અંકમાં આવેલી તેમાંની એક હતારીએ:

'ગાઢાઈત, હલ્લુ નહી.' કાશીને માગે એક ગાડી તાબડતોખ નવી હતી. પથે પથે માત ચાલુકના આવા ન આવતા. પણ હવે ચડીતર રસ્તો આળોએ એટલે ચાલુક પણ નકામી હતી. પાંડુ રોડે ગાડીમાંથી બહાર ડોકિયું કર્યું તે એક બોહ સાધુ કોગાની નજરે માર્યા.

'આપને કઈ તરફ જવું?' પાંડુ રોડે પૂછ્યું.
'વાણસુરી.' એ દેહા નવાળમાં પણ જવું હતું.
'તો તે બેસી નબો.' કાશી પહેલિયા અચાંત જાહેરા મનને શાંત કરવા પાંડુ રોડે ક્રપાચ ચોધો. થકી એ થકીમાં તે બંને જણ મોહ અને ચોક્કાની ગદન વાતોમાં ઝુંબાઈ ગયા.

ત્યાં ગાડી એમિતી બેઠી રહી મઠ. તેમણે તેા ચાખાની મુણીથી બરેલું એક માંડું રસ્તો ચોટી ઊઠ્યું હતું. આ બેઠાં વેત રોડનું મમન તપી ગયું. 'બહાઈત, મઠ માટે બેસી ઝું ચલો છે? ઊતર નીચે, અને ગાડામાંથી કોણના રૂકો કે, એટલે ગાડું સહેલાઈથી ફરી શકશે.' કાશીવાળાએ રોડેનો હુકમ બાજ પાડયો તે ગાડી અગળ ચલાવી. પણ ત્યાં તેા એક પણ અક્ષર બોલ્યા વિના સાધુ બહાર ફરી પડ્યા.

'કેમ, કેમ?' રોડે અપીસાઈથી પૂછ્યું.
'જાપુ, કાગા. આ ગરીબ બોહડના ચોખા પૂજ ભગા કર્યા એમાં તમને તું જાણ્યું? એણે બીજાએ તેા પેલાંનું બધું બોલ્યું. હું હવે એને તીલકમાં મદદ કરીશ.'

'આપ તેા પ્રભુતા મણુસ છો. કોઈ કુનિયાદારીને તેા આવી નિરથેક દયા ન પાલવે.' હસીને આટલું કહી રોડે ગાડી અગળ હંમગી મૂકી. દયાની એક દષ્ટિ નાખી સાધુ એને ભેઠ રહ્યા.

પછી સાધુ ગાડાવાળા દેવળને મદદ કરવા ગયા. બંનેએ વેશાએલા ચોખા બોળી સાફ કરી નાખ્યા. દેવળને આ ગદ્યલુહ લાગ્યું. પચારીને તેણે માંડું આગળ ચલાવ્યું. સાધુ પણ એમાં ન બેસી શક્યા. રસ્તામાં બંને અપકાર અને કપકાર પર વાતો કરતા હતા. ત્યાં દેવળની નજરે એક સાપ પડયો. એ મોઈબીકને લીધે કોનાથી ચોસ નીકળી મઠ.

પણ એ કેવળ જમ હતો. બારીકાઈથી સાધુએ જોયું તેા એ સાપ નહિ પણ સોના મહોરોથી બરેલી રેડે બાંધવાના વાંસળી હતી. તરત ન એમણે ધારી લીધી કે એ પાંડુ રોડે સિવાય બીજા કોઈની હોય નહિ. એટલે સાધુએ દેવળને કહ્યું, 'લાહ, અપકારને બદલે કપકારથી વાળવો એ મેં તને હલ્લુ દર્શાવ્યું છે. તારે માટે એ તક આવી પહેાંચી છે. તારા ચોખા નેમણે વેરી નંખાવ્યા એ રોડની ન

આ વાંસળી છે. એગને એ તું ન આપી આવે?'
દેવળને આ વાત નજર ન રપી. પણ સાધુને એ ના પાડી રાકે એમ ન હતું. થળી વારે એણે રોડુ હલાવી હા કહી.

કાશીએ જલ્દી દેવળ જુએ છે તેા કાંઈ નવો ન તમારી હતો. બનરેચોકમાં મહાદત્તની પીઠ પર સિપાઈના દોરડા પડતા હતા. તપાસ કરતાં દેવળને જાણ્યું કે મહાદત્ત એના રોડની સોના મહોરોની વાસળીની ચોરીના આરોપ માટે પકડાયો હતો. આ સાંભળતાં તેા દેવળનું હૈયું ઘૂટ ઊઠ્યું. તરત ન તેણે જમ પાડી, 'એ નિર્દોષને ન મારો; વાંસળી તેા આ રહી.'

દેવળે વાંસળી વિષે બધી હકીકત કહી, એટલે મહાદત્તને ડોડી મુકવામાં આવ્યા. પણ પાંડુ રોડે સામે મહાદત્તનું દિલ વેરથી બળતું હતું. એ વેરગા ને વેરમાં તે ક્યાક ગદરવા થઈ ગયા.

પાંડુ રોડનું મન વિચારોથી જીમરાવા લાગ્યું. દેવળની કહારતાને ખ્યાલ કરતાં તેમને પેતા તરફ તિરસ્કાર પ્રદ્યો. પણ એટલામાં એને પેલા સાધુ સાંભર્યા. રોડે નકી માની લીધું કે દેવળની આ ભલ-મનસાઈનું મળ કારણ તેા એ સાધુ ન હતો. એમનું નામ નારદ છે એમણે તેા મારીમાં વાતવાતમાં રોડે નજી લીધું હતું.

રોડે એનાર અગળની તપાસ માદરી. આખરે થતો ગળ્યો. રોડે એમના ચતુર્યમાં ઢળી પડ્યા. 'આપને કપકાર કેમ કરી વાળીશ?' રોડે આતંરવરે પૂછ્યું. નારદ તેા કાંઈ જ ન બોલ્યા; માત શોડું હત્યા.

'મારી એક વિનિત રતીકારશે? કે સાસાળી નમતીમાં એક બોહ વિદાર બંધાવવા મારું મન છે. આપ મેં પધારી લેાકાને સન્માર્મે ચડાવવાનું માથે ન લેા?' નારદે એટલું સ્વીકાર્યું.

ચોડા માસમાં તેા કેસાળીમાં બોહ વિદાર બંધાવ ગયા. દેશ-દેશનાં થમરેમીલેક અગળ નારદનો કપકાર સાંભળવા ત્યાં આવવા લાગ્યાં. દેહ સમગ્રમાં તેા આ વિદારની ખ્યાતિ એમને ફેલાઈ ગઈ.

અને સાથે સાથે પાંડુ રોડની કીર્તિ પણ ગાથી બહુ થકી મઠી. દેશના ગોડામાં મોઢા કબેરી આગાં એનું નામ પડેલું મણવા લાગ્યું.

એમિતા એક દિવસ રોડને પાસેની નમતીના રાલ માટે સોના નો એક મુકુટ બનાવવાનો હુકમ મળ્યો. બને તેટલા સુંદર મુકુટ એમણે તવાર કર્યા. રાત કલાચ વધારે ખરીદી કરે એમ ધારી, શોડાં બીનું બનાવવા પણ સાથે લઈ, રોડે એનમરી તરફ જવા નીકળ્યા. સાથે હથિયારબંધ માણુરો હતાં.

ને તા ચ રસ્તામાં રોડે હુડાયા. હુડારે કોના એક મોઢા રોળાએ રોડને પળવારમાં જિખારી ફરી નાખ્યા. રોડને આ હુડી સારે દુઃસાન પહેાંચ્યું અને આ આવી પડેલા સંકટને અંગે બોહ વિદાર કાઢી નાખ્યા પડેરો એ વિચારે એમના દિલમાં દુઃખની કંપારી ફૂટી.

એ ન સાંકે નારદ એ રસ્તે ઘડીને જતા હતા. એક હાથમાં પુરતકેથી બરેલી રોળા અને બીજા હાથમાં વિદ્યારના સિવાય એમની પાસે ત્રીનું કાંઈ થે ન હતું છતાં પેલા (સામેના પાનાને છેડે હુડાએ)

ઇખાન અને ઈનામ (અર્થ. પૃ. ૧૬૧થી ૧૬૬) એક નિરાસરો નાખે છે અને પૂછે: 'ઝાટમાં કઈ જગ્યાએ ઈનામ ?'

'ફાઈન્ટન-ફોલોર ફાઈન્ટન. આવાજનાં શું લઈશ ?' નહીં કપિયા બોલે, બેસો.' ફાટુગિયાંએ આકીની બેઠેક તરફ હાથ મરતો હતો.

'જે રૂપિયા મળશે' કહી એ ગુસ્સાતણ હાથમાં મોઢું પ્લાસ્ટિકનું પાઈક રજાડની, બીજી આકીની શોધમાં હોય તેમ, રસ્તા પર નજર ફેરવતા માંડી.

'માથેથી એણે આલેખે બોન !' ફાટુગિયાંએ કહ્યું. આલેખના ભરથક સત્તામાં રસ્તા પર રસકળાં ઝાંઝે વખત આકી રોકાએલી રાખવામાં પોલીસદામોને ડર હતો.

'નહિ, બે રૂપિયા મળશે' કહી પૈલી ફરી અગતેમ જેવા લાગી. એ સી કુટપાય પર એ જગ્યાએ બેઠી હતી ત્યાં જ, એની પાછળ આવેલા એક મોટા માળાના મુખ્ય દરવાજામાંથી એ પાછો ઉઘારતો પુરુષ નીકળ્યો અને અદાર અવાજે જણાવ્યું: 'આ રોકો' 'પાછા વળી રૂપિયા માગે છે, આવાજ-જવાબા.'

'અડીરૂપિયા આપીશું' એ ગિયાંએ ગણી. 'હો એ રોક જેવા લાગતા લાંબા કમળાવાળા ગુસ્સાનીએ આકીના બેઠેક લીધી અને ગુસ્સાતણ એની ખાતુરગા આપી બેસી ગઈ. ફાટુગિયાંએ આકી રોક તરફ દેખાડી. આકીમાં બેઠેલા રોકની ઉપરની સરખામણીમાં યુવતી લાગતી હતી તે. એમની પુત્રી જેવી, પણ બેને ધાળીપણિયાથી હતાં એ વાત મુંઝવણમાં નરજનોથી ટેવાએલી ફાટુગિયાંની નજર દુરત પારખી ગઈ હતી. આકી વેગમાં લેવા થોડાના કાન આગળ ચાલુકેના સહાઈ જોતાનાં ફાટુગિયાંના મનમાં પ્રકાશને બંધી કરવા લાગ્યા: 'હે અલ્લા ! તારી મહેરબાની છે કે મારી દીકરીકાનું તે આવા બાપ-કગારિયા ખાઈને જોડે પાતું નથી પાડ્યું...'

અને એમની નજર આગળ, એમની બેઠેક પુત્રીએના નજીકથી લાપ પડી પડીને અદેરા ફરી જમ્યા. એ ગુસ્સાની ચહેરાએનાં દરોન થતાં જ લલગળીના ઊંડા જેની એમની દીકરીએ સૂચના અને નજીક નજીક પડી. બીજીનું ચિતાપણું નિતેજ મોઢું રેખાયું અને ફરી પાછું ફાટુગિયાંનું દુઃખ એમના મન પર સવાર થયું. શાકીનો પેડાની સાથે ફાટુગિયાંના મનના વિચારો ચકરાવા હતા. કામરની કડક સાથે અલ્લાના થોડાની નાળજીથી અરીજાના ફાળકાને સંધારી અને તાલ-ખાંડ અવાજ ફાટુગિયાંના હૈયાના નગારા પર ટંકા વગાડી અલગળના આવાજોમાંથી દિરોસોનું રંગરણ જમાવી જતા હતા. એક વખત ફાટુગિયાંની વચ્ચેના નાગરો પસરી પૂજતી; આને એક રેમગી ડાંગીએ, એ કે પાવનારા નાગના ધળોને 'અલ્લા બેસે છે કે કુંઝે' કહી જાગતા-ની તારીનું તોડ શ્રિચ ફાટુગિયાંની આગળ જોઈ આગળ દેરી આપ્યું હતું. 'વખત વખતની વાત છે, બહુ' નહીં થોતાના થોડાને સંપ્રોધતા હોય એમ કહી ફાટુગિયાંએ એક બોને નિરાસરો નાખ્યો, અને એમની વચ્ચેને નહીં વિખેરી નાખી આકીના વેગ વધારતા ફરી ચાર થોડાના કાન આગળ ચાલુકેના સહાઈ જોતાના.

ગીલ ફોલોર ફાઈન્ટન પહેરીને, 'પૈલી બેંક આગળ બેઠી રાખ.' આકીમાંથી રોકેના અવાજ સંભળાયો. ધરાકના સૂચન મુજબ ફાટુગિયાંએ આકી બંધી કરી. આગળની જગ્યાનીને એ માંવેક એની ધરખાની જેડે બેઠા રોકેકે ડિપોઝીટ-બૉલમાં ગયો તે ફાટુગિયાં થોતાની દોડી પર હાથ ફેરવતા હમેસના વિચારોમાં લીન થઈ ગયા.

ચોમાસાના દિવસોમાં મુંબાઈનું સરુવાન એ સહેરના સોના મિલન જેવું જ અનિચિત હોય છે. રોક અને રોકાણી રોકેકે ડિપોઝીટ

ઝીટ-બૉલમાં ગયા કે કેસ જ ચિનિટમાં તે વાલમાં પાશ આપ્યું અને વરસાદ પડવા માંડ્યો. ફાટુગિયાંએ થોતાની કોથખાનનું બેઠેક પરથી બેઠેલી આકીની છત્રી ચડાવી અને વરસાદથી બચવા આકીની અંદર બેઠા. વાલની બીધે ચોમિર એકધાર છાપાઈ ગયો હતો. ફાટુગિયાંએ બિરસામાંથી બીધી કાઢી સળગાવી અને કીચ સળીને બહાર વરસતા પાણીમાં નાખી ઝોલવાની બેઠેક રહ્યા. થોડી વારે વરસાદને માટે વધેયો અને પાણીના રેલા વધવા લાગ્યા. કીચ સળી પાણીના ધસારાથી જરાક અસી અને તરવા લાગી, પણ થોડી જરાક આગળ પેલી સિમરોટની એક બાહી કબળીની આડ નડવાથી એની ગતિ અટકી પડી. ફાટુગિયાં એ રમતને બેઠેક રહ્યા. વરસાદ વધતો ચાલ્યો તેમ થોડાનું જોર પણ વધ્યું. તે વધતા જતા પ્રવાહમાં પેલું સિમરોટનું પાણી જરાક અસીને બાલુએ થઈ ગયું. કીચ સળી ફરી પાછા વેગ મળ્યો ને એની ગતિ આગળ વધી. ફાટુગિયાં કાંઈ પસપારતા એક આજી રિમત સાથે મનમાં જ બોલ્યા: 'અલ્લા મિયાંની દુઆથી પુત્રીઓને! આજ આરસાન બની નહ્ય છે' અને ફરી પાછા એ એમની વિચારતેદામાં પડ્યા.

ફાટુગિયાંની વિચારધારા આડાંબળમાં બેઠેલામાંથી પસા થતાં એક જગ્યાએ રિસર થઈ અને એમને બોન થયું કે આવા કાંઈ વરસાદમાં તો થોતે ઝાટમાંથી રોકેમાં કોઈ દુરને રમણે ભરે જવાના ચાપમાંથી રૂપિયા તો સહેલાઈથી કમાઈ શકે. રોકેકોણીને સહકારો આપી એ એ ધરાક મેળવે તો પણ નફો જ હતો. પણ એ કહતું એમને કીક ન લાગ્યું. વિચારનું બેઠેલું જરાક બઝલાયું એ એમને થયું કે થોડા રોક પાસે જ વધારે કાઢું કેમ ન માગતું ? પણ થોતે અડી રૂપિયામાં બંધાયેલ ચૂક્યા ડે એ વાતનું નૈતિક બંધ એમને ધૂંજાવાનું હતું અને એ કેટલે વિભય એ નૈતિક બંધનને જ થયો. રોક-કોણી આખ્યાં. ફાટુગિયાં આકીમાંથી નાંખે કીચને સંપ્રોધાર વરસાદથી બચવા એક બંદા ઓવરકોટમાં સરીર ડાંકતે થોતાની કોથખાનની જગ્યા સંભાળી, અને એમની સાંસદિક દબ ચાલુકેના સહાઈ જોતાની વેગમાં લીધી.

હાલખાદેની પહેાચતાં ફાટુગિયાંએ આકીને પૈલા મોટા માળાન દરવાજા આગળ બેઠી હતી. એમનું ધરાક-ચૂકલ એમને અડી રૂપિય આપી વરસાદથી બચવા રોકતું રોકતું એ દરવાજામાં પેલું આં બંધકારમાં બોલાઈ ગયું.

અતિશય વરસાદ ને બેઠેલો સવારથી જોડેલા થોડાનાં લયપટ કમલાંએ ફાટુગિયાંને તળેલા તરફ રોપ્યાં.

ફાટુગિયાંએ આકી તળેલામાં બૂકી થોડી છૂટા કધ્યાં અને આકીન બતીએ છુટાવવા લાગ્યા. બીજી બતી ઝોલવવા જતાં એમની નજ આકીની બેઠેક પર અપરિચિતરી તે ચળકતી કોઈ વસ્તુ પર પડી અને એમણે જોયું તો એ પ્લાસ્ટિકનું એક મોઢું ચળકતું પાઈક હતું. દુરત જ એમને પૈલી ધરાક વરની કૂટકી યાદ આવી, જે આકી કાં વતાં આ જ પાછોટ સાથે રમત કરતી હતી. એને લડકતા બીબ એચકારમાં સમજીતીથી પાછોટને લીધેલા ફાટુગિયાંએ એની આંસડી પહેાંચ્યા અને ધરમાં પેસતાં જ પાછોટ અગરતઈ ચડાવ્યું.

'શું સંતાડયું અખ્યાનન ?' મોડી દીકરી સજીનાએ રડકો કહી 'કોઈ નહિ બેસા, એ તો...'

પણ ત્યાં સુધીમાં તે સજીના. નજીક, મહમ્મદ અને ફાટુગિયાંની બીજીએ મળી એ ચળકતી થોનોને કમળે લઈ લીધો હતો અને પાછોટની અંદરની વસ્તુએ જેવા માટે નહીં યુદ્ધ આરંભ્યું કે 'કયાથી મળ્યું અખ્યાન ?' નજીકમાં પૂછ્યું.

‘હરાકતું છે, બેદા! બૃહથી રહી થયું થાડીમાં. શું છે અંદર?’
 ‘અંદર તો ધણું છે. ધરમાં રાખીએ તો દીકરીઓના વિવા’ રંગેયંએ
 યાય એટલું. સંકીનાની માગે મ્હુંને બહારની કમળી પરતુએ સો એઈ-
 રહ્યાં. બે રોનાનાં કંઠાં; આર મોતીની બંગડી; એક મોતીની માળા; એક
 હીરાની વીંટી; એક રો રૂપિયાની નોટ; રૂઢીક છુટી નોટા અને
 થોડુંક પરચુરણ પાકીરમાંથી સંકીનાએ બહાર કાઢ્યું. હાંદુગિયાએ
 કંઠાંને હાથમાં લઈ વળનને ઝાંઘાળ કાઢ્યો; મોતીની માળા અને
 બંગડીઓની કાઠીમરી પર આંખ ફેરવી; હીરાની વીંટીને અમકાટ
 તપાસ્યા. નેરાકોટી નોટાને આંખ તરત કરી સરખી મોઢીને માંથી; ને
 ત્યારબાદ એક પછી એક બધું ગિરત પૂર્વક પાકીરમાંથી એને બંધ કર્યું
 ને બીજીના હાથમાં આપતાં મોટી દીકરી તરફ ભેઈંઘાલ્યા: ‘સંકીના,
 બેડી! તારી અગ્રમાને આટલા વધ તારા સુકી અબખાલનનું પારખું
 લેવાનું ચૂક્યું છે. એ પાકીરને અમરાઈએ મૂક, બેડી! અને ખાવાનું
 થયું હોય તો આપ. મારે વાણ કરીને કાણગણી જવું પડશે.
 પાકીર થાપણુ ધરમાં રાખવી રી નહિ.’ હાંદુગિયા દીકરી હાંદુમિયાએ
 બીજીના મોં તરફ જ્યેયું તો ત્યાં સ્મિત રમી રહ્યું હતું.

પાકીર બગલમાં મારી હાંદુગિયાં કાણગણીને જવા નીકળ્યા
 ત્યારે વરસાદ બધ થયો હતો. મુંબાઈના રસ્તાઓ રેનાન કરી રત-
 ન્ન બન્યા હતા અને ધીમીધીમી શીતળ હવા મરી મસીઓના
 વાતાવરણને નિર્મળતાનો આપ આપી રહી હતી. હાંદુગિયાં મોટા
 રસ્તાના નાંકે આવી કાણગણી તરફ જતી દામની રાહ ભેટા બીધા.
 પાકીરના શાલિકના રહેકાણની હાંદુગિયાંને નજી હતી, એટલે
 માથો તો એમને મળ્યો; પણ ત્રીસેક કુટુંબને સંપત્તિ એ મોટા
 મકાનમાં રોક-રોકાણીને નામ ભર્યા વિના થોડી કાંટાવાનું કામ
 જરા આકર્ષક હતું. પહેલા અને બીજા માથે થોડીક પૂછપરછ કરી, પણ
 રોકને પત્તો મળ્યો નહિ ત્રીજા માથે પહેલો હાંદુગિયાંએ એક
 કુટુંબને પૂછ્યું: ‘કાહા! આ માળમાં એક રોક રહે છે, એમના
 થોડાક હાંદુગિયાં ખાવા છે; એમને મળવું છે મારે.’
 ‘હાહા, એ તો પાંચમે માથે રહે છે.’ પેલા કુટુંબના મોવડીએ
 હજી: ‘નામ રામદાસ રોક; પાંચમે માથે હીવાત ખાતામાં પૂછજો.’
 હાંદુગિયાં ખાવાની વાત પવનવેગે માળમાં પ્રસરી વૃષ્ટી હતી.
 હાંદુગિયાં રોક-રોકાણીના દરવાજા જઈ બેસતા ત્યારે એ બેનેના આશ-
 યેંનો પાર રહ્યો નહિ. પાકીર રોકાણીને આપતા હાંદુગિયાંએ હજી:
 ‘સલામી થો આ બેનાં બધું ય ઝેનનું તેમ જ છે;—એમને આપ
 રખડવું ન મૂકીએ’
 રોકાણીએ ઝડપથી પાકીર પોલી અંદરની વસ્તુએ પર નબર
 ફેરવી લીધી. રોક હાંદુગિયાં તરફ ભેઈંક વપકારવા બની બોલ્યા:

‘અમે તો આશા છેડી હતી, બેડીમિયાં! પોલીસને પણ બળુ કરી
 છે. હમણાં જ પોલીસને ખબર આપું છું કે જોવાએથી વસ્તુઓ
 મળી મળે છે. અટ્ટી હબરની મતા આમ થેર બેઠાં. કેહ પહેલોચતી
 કરશે એમો તો રૂપને પણ ખચલ કંચાંથી આને રૂ’
 રોક એમના ત્રિશાળ ઓરડાના ખુલે રોકાણતા ટેલીફોન તરફ
 મથા અને પોલીસ ચોખીને નબર બેડી ત્રાતાયિત કરવા લાગ્યા.
 ‘બેનાં! મરીળની મતિ ફરી ભવ એટલું જોખમ આમ રેગનું
 ચૂક્યું તમને એટલી વખત ખબર ન રહી રૂ’ હાંદુગિયાંએ રોકાણીને કહ્યું.
 ‘વરસાદની ઝડીમાં હું તો બૂલી ગયું; હીવાત ખાતામાં પેસતાં જ
 થાંદ આભું એકાંકી થોડી દોડી, પણ રસ્તા પર તમારી માડી રીડી
 નહિ. આજે આ દાંડીના ન મળ્યા હોત તો કાલે હું પહેરત શું? મારી
 શાલુજનાં મળ છે, મિયાં સાહેબ’
 ‘સાહેબા, સાહે, શાડી મુજારે હજો, હવે હું નહ.’ કહી હાંદુ-
 ગિયાં બારણામાં બેઠા હતા ત્યાંથી પીઠ ફેરવી દાંદર બળી આલ્યા.
 રોકની પોલીસ ટોરેની વાતચીત પૂરી થઈ હતી. હાંદુમિયાંને
 જતા ભેઈંક બેઠું ટેલીફોન નીચે મુકતાં હાક મારી એમને ધાલ્યા
 બેઠાણમાં: ‘બસા બાણુસ’ એમ તે બપોલું કરી. થો આ થા-પાળી
 બેમ થાંડું.’ કહી રોકે પોતાની પતનીના હાથમાંથી પાકીર પોતાના
 હાથમાં લીધું અને એમાંનું પરચુરણ કચેલી પર કાઢી મારેથી એક
 આઠ આની જાવણી, બાકીનું પરચુરણ પાણું પાકીરમાં નાખી રોક
 અથેલી રોક મિયાંને આપવા લાગ્યા.
 ‘પેલી દોડ, રહેવા દો. આપ એમની મે’રખાનીથી થા-પાળીની
 જોટ નથી; રહેવા ધો રોક.’ હાંદુમિયાંએ કહ્યું.
 ‘અરે એમ તે આરે, બાહુ!’ કહી રોકે હાંદુમિયાંની અતિમ્હાની
 દરકાર થયાં વિના આઠ આની એમના ખિરસામાં કેસવી લીધી.
 હાંદુમિયાં કશું જ બોલ્યા નહિ. હાંદુરો બેડીને તો કાણગણીના
 પેલા રસ્તા પર આભ્યા અને દામની રાહ ભેટા બીધા.
 ‘...તેરે આલખચોં કી નંદુરરેની કામચ રહે, બાબા! અંધા
 લાચાર રૂ’ એક ક્રોરનો મત્તારા હાંદુમિયાંના કાને પડ્યો.
 એમણે ખિરસામાં હાથ નાખી પેલી અથેલી બકારકાડી ક્રોરના
 કામચા મૂક્યા. અને એણે એ આઠ આનીને બેડા બેડીની જતાં એ; મોડી
 હાંદુગિયાં અત્યાવતા દોષ તેમ એક લાંબો આસ લીધો.
 ‘તેરે મન ક્રો મુરાદ પૂરી હો, સખી હાતાર! અલ્લા તેરી રોજમેં
 બરકત કરેઆ.....’
 ‘અલ્લાકે પ્યારે! તેરે બાલખચોંક્રો જોર...સખી હાતાર...’
 બેડી આગળ વધતા ક્રોરની દુઆ સાંભળતા હાંદુમિયાં પોતાની
 કાડી પડખારતા સ્મિત થઈ રહ્યા.

નવાં પુસ્તકો

યુગવીર આચાર્ય હામ અન્ને: પંબજીવસરી શાસન પ્રજાપક
 આગાર્ય શ્રી વિભવવલ્લભ સૂરી રચનો અરિત-અંધ. પ્રયોજક: કુલચંદ
 હરિચંદ રાશી ‘મહુવાકર’. પ્રકાશક: આતાનંદ નેન સભા-મુંબાઈ.
 ૨-૮-૦; સંત જ્ઞાનેશ્વર અને મહાદેવના એકનાથનું કિશોરો મારે
 સરળ કાપામાં લખાએલું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર, લેખક: પ્રફુલ્લ પ્રા.
 કોટર, પ્રકાશક: શ્રી રામકૃષ્ણ સેવા સમિતિ-અમરાવાદ, ૦-૬-૦;
 શ્રી જગદગુરુ શંકરસાચ્યનાં સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર, લેખક: પુરુષોત-
 તમાય શિવાચાર્ય બટ ગવાડકર, પ્રકાશક: નવભારતી કાપાંત્રય
 સમ્રાટ, ૧-૦-૦; વીર વ્યક્તિઓ: હિંદીના ઐતિહાસિક ૧૬ વ્ય-
 ક્તિઓની જીવનકથાઓનું, ત્રીજા ભાગમાં મારેનું પાક્ય-

પુસ્તક, લેખકો: રતનશામીપુરુષોત્તમ અનેડા ને મહારાકર વદ્યજીવે,
 પ્રકાશક: અનકાશુકીયો-અગાદાવાદ, ૦-૦-૦; સત્યાગ્રહ સંવત્સરી
 મોહનદેસાઈ: અનકાશુકીયો-અગાદાવાદ, ૦-૦-૦; સત્યાગ્રહ પુસ્તકો: સ-
 રકરણુ માર ને પ્રકાશક: હજીબ ગાગનાની. સમ્રાટ, મુંબઈ: ‘જિજ્ઞાસા’
 ગુપ્ત અરેકામનાં ડો અસાદંત સાહિત્યગાળાનું ૪૦મું પુસ્તક; લેખક
 અને પ્રકાશક: ડૉ. જેમશ્રી રે. હસા-નવસારી. મારત કો સાંસ્કૃતિક
 દિવિજગદ: પ્રાચીન કાળમાં વિદેશોમાં વિરતરેલી ભારતીય સંસ્કૃતિની
 યશશ્રામ; લેખક: ડૉ. હરિદત્ત વેદાનંદકાર, પ્રકાશક: સર્વોદય સાહિત્ય
 સંસ્થા-ન્યુ દિલ્હી, ૦-૨-૦; નિમિષ: મીનુ દેસાઈનાં જીવિતોનો ને
 મુખકોનો અંશક; પ્રકાશક: વલ્લભજી સુંદરજી મુંબાઈ, ૨-૮-૦.

Our Friends Abroad

[જગત્સંપર્ક સાધતો પત્રમિત્ર-વિભાગ]

આ પત્ર મેળવનાર : ગિરધારીલાલ શ્રાફ ૭૩૧/૩, સાકર બજાર, અમદાવાદ-૨

પ્રિય ગિરધારીલાલ,

સુંદર ફેટામાંકે સાથેના તમારા મગ્નતા પત્ર, મઠે દબરે શુક્રિયા કરી તમારા સમાચાર મળતાં મને જ આનંદ થયો. તમારો પત્ર મળતાં પહેલાં જ નોંધેલા સામયિકોને ગિટિડો તમને મોકલ્યાં છે, ને ત્રણેક અઠવાડિયાં પર થોડી ટિકિટો, સિક્કાઓ, રૅટૅપ-કેટ-લોગ અને બીજી કેટલીક વસ્તુઓ પણ મોકલી છે. આમ રાખું છું કે તમને તે બધું પહેલું મળી જશે. કહ્યું વળતર દોષાથી એ તે સારી રૂપાણી જ મોકલેલ છે.

છેલ્લા પત્રમાં તમે મને કેટલીક બાબતો વિષે પૂછ્યા કરેલી. તેમાં પહેલું તો અમારા દેશના સ્ત્રી-પુરુષોના પાયાક વિષે પછેલું આ સાથે અમારા દેશના જુદાજુદા પ્રાંતોના વિશિષ્ટ પાયાકો પહે-રેલા શાખુસોનાં થોડા ચિત્રો મોકલ્યાં છે. પણ એ પાયાકો રજિ-વાર કે બીજા કોઈ સ્વતંત્ર દલાદે ને તેઓ પહેરે છે. બીજું, તમે મને સ્વીડનની ભાષા શી બધાક વિષે લખ્યું હતું, પણ તે બોલકું સહેલું નથી. હું નથી ખાતરો કે તમે તે બહારબર બોલી સાચા બોલકું સીખી રાહો; કેમકે અમારે ત્યાંના કચ્ચારો બહુ ચૂદ છે પણ છતાં તમે બાંધતાં તો સીખી રાહો.

સૌ પ્રથમ તો હું તમને સ્વાદિસ મૂળાકરોના કચ્ચારો સીખ-વીશ, તે થોડા ફેરફારવાળા છે: A નો કચ્ચાર અંગ્રેજી સબ્બ Bui-માંના u નેવો છે; B, C અને D અંગ્રેજી પ્રમાણે જ; E નો કચ્ચાર અંગ્રેજી wayમાંના a નેવો, capitalમાંના n નેવો પડેલો નહિ; F, G અને H અંગ્રેજી મૂળાકરો માફક જ; I નો પણ કચ્ચાર અંગ્રેજી I માફક જ, પણ પહેલા પુરુષ એકવચનના I નેવો નહિ; J નો કચ્ચાર અંગ્રેજી wayમાંના y નેવો; K અંગ્રેજી માફક જ, પણ kneeમાંના k નો તેનો કચ્ચાર અધવાદાર નહિ; L અંગ્રેજી સબ્બ littleમાંનાં પહેલા L નેવો, છેલ્લા L નેવો નહિ; M અને N અંગ્રેજી માફક જ; O નો કચ્ચાર અંગ્રેજી સબ્બ ટોમાંના o નેવો ઉઠારવાળો, home કે moreમાંના સાંકડા o નેવો નહિ; P અંગ્રેજી માફક જ; Q તો આગરે ત્યાં જવલે જ વપરાય છે; R નો કચ્ચાર German માંના R નેવો અર્થ કચ્ચાર, French કે Garboમાંના r નેવો નહિ; S અંગ્રેજી s નેવો જ, પણ કપારેય તેનો સ્વતંત્ર કચ્ચાર ચતો નથી; T અંગ્રેજી તેમ જ; U નો કચ્ચાર તમારે માટે કરવો લગભગ અસાધ્ય જ છે, પણ તમે અંગ્રેજી, જર્મન કે કતર યુરોપની બીજી કોઈ ભાષામાં ન હોય એવા સ્વરનો કચ્ચાર કરી શકો; એમ જ કહેવો તો અંગ્રેજી more માંના o નો કચ્ચારને મળતો થી શકો; V અને W બંને અંગ્રેજી V માફક જ—w નેવો નહિ; Y જર્મન ઉ માફક; X તથા Z પણ આગાસમાં બાજે જ વપરાય છે. આ ઉપરાંત, A ઉપર એક રૂપક મૂકતાં તેનો કચ્ચાર અંગ્રેજી more માંના o નેવો સાંકડો; A ઉપર બે રૂપક મૂકતાં અંગ્રેજી as માંના a નેવો પડેલો અને O ઉપર બે રૂપક મૂકતાં અંગ્રેજી first માંના i નેવો કચ્ચાર સાંકડો. પણ મૂળાકરોના આ કચ્ચારો તે સબ્બમાં સંજાએલા હોય ત્યારે જ વાપરે છે.

હવે નામ અને ભવિષ્ય વિષે :

નર ભવિષ્ય Gossen (ગ્યેન) = છોકરો. તેનું સર્વનામ: han (હે). નારી ભવિષ્ય: Flickan (ફ્લિકાન) તેનું સર્વનામ: hon (શે). Reale: Boker (બૅકર) = ચોપડી તેનું સર્વનામ: den (ડે). નાનપતર ભવિષ્ય: Träddet (ટ્રેડેટ) = રૂડા. સર્વનામ: den (ડે). એક વચનમાં અમે ટેફિનિટ આર્ટિકલ તરીકે den વાપરીએ છીએ અને તે સબ્બને ઉટે મુકાય છે. રાખતા તરીકે bok-boken. નાનપતર ભવિષ્યો કે et પ્રત્યય લખાડાય છે દા. ત. träd-träddet. એ સબ્બને છેલ્લો અક્ષર 'ર'વાર' હોય તો ત્યાં એકલો n કે r મૂકવો, પણ એ અંજન હોય તો et કે en મુકાવો એવું છે. દા. ત. flicka-flickan, ઉનટેફિનિટ આર્ટિકલ en કે ett છે, એ અંગ્રેજી આર્ટિકલ 'a', 'an' અને 'one' નેવા જ છે.

બહુ વચન: સ્કોલોમાં બહુવચન કરવા માટે ઇ રીતો છે: ૧ or મૂકીને (en skolas-skolor = school) a નો કચ્ચાર અંગ્રેજી માફક.

૨ ar મૂકીને (en pojke-pojkar)

૩ er ,, (en bok-böcker)

૪ r ,, (en sko-skorshoe)

૫ n ,, (ett hjärta-hjärtan-he

૬ કહી પણ મૂકવા સિવાય (ett träd-trädd)

આમાં પણ કેટલાક અપવાદો હોય છે જે હું પાછળથી બતાવીશ. બહુવચનમાં ટેફિનિટ આર્ટિકલ તરીકે a કે an પ્રત્યય લખાડાય છે. પણ એ સબ્બ પહેલાં વિશેષણ હોય તો નર અને નારી ભવિષ્યો બહુવચનમાં de અને den પ્રત્યયો લાગે છે અને નાનપતર ભવિષ્યો de પ્રત્યય લાગે છે. આમાં વિશેષણ હોય ત્યાં 'n' થી પૂરું થાય છે. રાખતા તરીકે: Den fina gossen-The fine (nice) boy. ઉપર નં. ૩ના મિથમાં bokના n ઉપર બહુવચનમાં માથે બે રૂપક આવે.

હવે સર્વનામ લઈએ: અંગ્રેજી પહેલો પુરુષ એક વચન I માટે jog; you માટે du; He માટે han; she માટે hon; it માટે den અને det; we=vi; you=ni અને they માટે de. અહીં તમે એઈ સારો કે બીજા પુરુષ બહુવચનમાં you du (યુ દુ) અને you ni (યુ ની) એમ બે પ્રમેામ થયેલા છે. you du એવી વ્યક્તિ મટે વપરાય છે જે આપણી બહુ પરિચિત હોય અને વચમાં આપણા એકી જ હોય: ભવારે માંની પ્રમેામ પેતાથી અપરિચિત તથા માંની કમાની વ્યક્તિ માટે વાપરે છે. એકેતો નેવી મામ-નના હમેમાં દબો પ્રમેામ કરે છે, ભવારે શહેરીઓ માંની.

હવે થોડાં ક્રિયાપદો: to be—all vara; Jag nār-I am; du är-you are; han är-he is; hon är-she is; det är-it is, det är-it is; de är(o)-they are, vi är(o)-we are, ni är(o)-you are.

બહુવચનમાં લઈ ar કે are બોલે વાપરી શકો. ar નોહી વખતે

ટિકિટ સંગ્રહ આજનો એ સંસારંયાપી શૌભ

દેશ કેળવવો તેની તથા બીજી ઉપયોગી માહિતી આપતો વિભાગ

ટિકિટ-સંમાદર્શનાં શૌભનો સાથ લઈને પૈસાની આવક કરનાર બેંકો દેશની વાત અને વખતે ફરી હતી. તે તો નાનકડાં રાજ્યો હતાં, જેમને બીજા કોઈ ખાસ રાષ્ટ્રીય આવક ન હોવાથી આ માર્ગ મદલ્ય કરેલો. પણ હાટલી, રેલ્વે અને રિસિયા જેવાં મહાસાગરો પણ એ માર્ગે માથે તો ગાફ કરવાનું મન ન થાય. સંમાદર્શને સવચાવી રૂપકી ટિકિટોને નુસજો એમણે આગાધવાના પરિણામે દુનિયાના સંમાદર્શનો આશ્વસ્યો ફક્ત તમાર્યા, નસાવે તેમની નીચેરીકા પણ, રેલ્વેને તો, પાછાથી પોતાના એકેમજાકા ફાળીને ટિકિટોના દન કપર અંકરા મૂકી દીધો, પણ પાલી ને રશિયાના નુસખા તો હજી ચાલુ છે. તેમાં જે રશિયાએ તો બંધે ટિકિટો માડવાને ધંધો માંડ્યો હોય એમ સોને લાગે શખી દીધા છે. પણ એનાં કરનું કને રમજી દાખલો તો એણે 'તાલોક ટુમેચા' નામના એક શૌભોચિત્ત દેશની ટિકિટો પાડવાના છે. ત્રિશૂલ, હંજીયાર, મોસાસિયા, એવી વિવિધ પાટની કુટુલકપ્રેરક ને માલકો છે ટિકિટો, સંમાદર્શનો 'જતર ઝેંઝાસિયા' દેશની ટિકિટો તરીકે બાળીની છે, અને મોસ્કોમાંથી જ બિઝેસસ યાત્રે મળી શકે છે; પણ ખૂબીની વાત તો એ છે કે ને રશ્યાના એ ટિકિટો હાટેલી તે દેશમાં એ ગઈ જ નથી. કેમકે એ પ્રાંત એટલે હમ્બર્ગ અને વર્સાલીની છે કે ત્યાં એકેય પોસ્ટ ઍક્સિસ જ નથી! છેક ૧૯૩૭ સુધી આ ત્રુત વાહ્યું, એને એ વર્ષે રિપરજીવંદના 'ટિકિટ વિવેતાઓના મંડળે' આપીકુંદર અને ચાલુકા ટિકિટો હાલ તો દેશની ટપાલની પરિવહન સંલેખે તપાસ કરવા, તમા થોડા પત્રો પર ત્યાંની છાપ લેતા માટે ત્યાંની જ

ટપાલમાં કાચો પોસ્ટ કરવા પોતાના એક પ્રતિનિધિને ત્યાં થોડકલો સ્થાયે બેઠે ફરી ગયા. એ કમળક પ્રદેશમાં મહીનાઓ સુધી હાટમારીથી મુસાફરીને એને તેને જુલુધું કે માત્ર બટકની ટેળજોથી વસેલો એ દેશમાં કોઈ પોસ્ટ ઍક્સિસ તો કું, પણ ટપાલ એવી રીતે વ્યવસ્થા રુઝાં નથી! આને પણ ટકાર મારે એના નુસજો રેન-હાઈ નામના એ જર્મન બ્રાઇએલો ૧૮૮૭માં અનુભવેલો, તેમણે લાઇપ્ઝિગના મિ.સેરુ નામના એક ટિકિટ-વેપારીના હાથમાં પૂર્વ આફ્રિકામાં એક 'રેનાલ્ડી હૅન્ડ' નામનો કલિપત દેશ જ બોલો કરેલો. લાઇપ્ઝિગના જાણપાનામાં એકપાત્રી અને ત્યાંથી જ સામગ્રી ખરીદી લઈને એ વેપારી પોતાના સંમાદર્શ-માલકોને વેચતો, જ્યારે 'રેનાલ્ડી હૅન્ડ' નામના દેશનું આ દુનિયા કપર અસ્તિત્વ જ ન હઈ! છતાં આજની ધરી સુધી મિ. રોન્ડા રૅટ્ઝ-કેટલમમાં એ દેશને વલેખે છે. આનું નામ સાચી બાલિદારી! ગયા અઠમાં આવલપુર રાજ્યની ટિકિટો નિરર્થક હોવા વિષે એક વાચકના પત્રને વલેખે કરેલો તે હવે આ નીચે આપીએ છીએ, એ વચક (ઓશાનિત્રાલ વાલ્કિયા, બેકસ ન.૮૯ સ્ત્રીબાર)એ છે કે : હમાણું નુકુમાર'માં આવલપુરની રજતબંધે ટિકિટો આવેલી તેના જુનું સંધાવનાં એધિત્રાના 'ધ રૅટ્ઝ પેટ્રિય પોસ્ટ' નામના પત્રના તા. ૧-૧-૧૯૦૦ આઠમાં નીચેના ક-વારે આપું છું : વિશ્વોચિત્ત સેગિનરી (જી. સી.) થી આવેલા સાધ દશનિરલાવ ને. એલેક્સેન્ડર ટરટરો એક પ્રત આપે છે : 'પાકિસ્તાનના મારા એક રૅટ્ઝ બિલે-વા ગિત વરુધી આવેલા પત્રમાં નીચેની વિવરણાં તમને કાચા રસ મારશે : આવલ-

દેશદેશની અલિનવ ટિકિટો : ટિકિટમાં કાચા સોથી લાંબા-માંમાંની બપાનની આ મૂળ ટિકિટ તો આ છાપ કરતાં પણ સહેજ મોટી હતી.

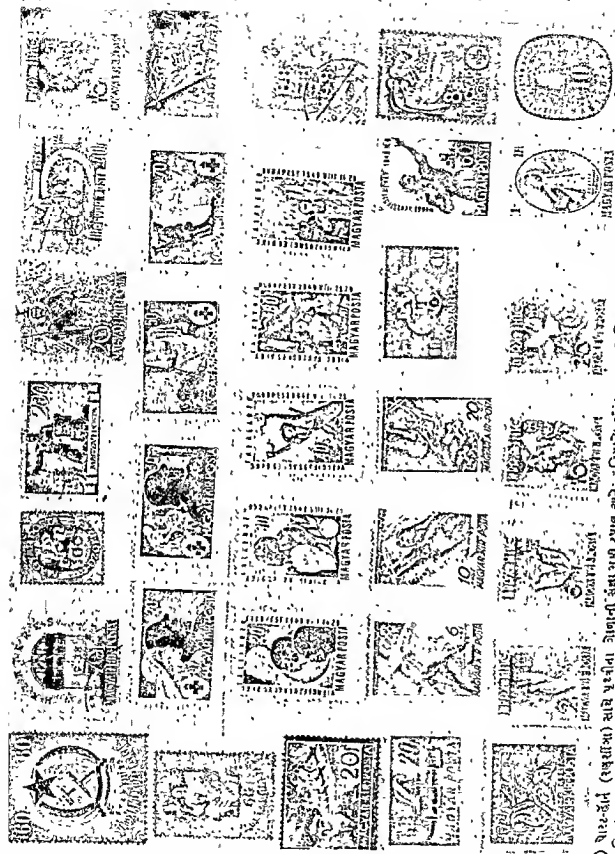
પુરની ટપાલવ્યવસ્થા પાકિસ્તાન સરકારે હકમત લે છે. આવલપુરની બધી જ ટિકિટો એકે રજતબંધેલી, મુલતાન-કુચ, પાકિસ્તાન સાથેનું જોડાણ અને કેસેલી નીચે વિશ્વકાલસંલ ટિકિટો માટે (પાકિસ્તાન સરકારે સત્તા આપી નથી... આવલપુર માત્ર પાકિસ્તાનની ટિકિટો જ વપરાય છે આવલપુરની ટિકિટો માત્ર (આવલપુરના સરકારી પત્રવ્યવહારમાં અને આવલપુર રાજ્યની હદમાં જ વપરાય છે. પરંતુ ! તરતમાં બંધ કરવામાં આવેલો. આવલપુર ટિકિટો બહાર પાડવાના અધિકાર જ નથી તે પાકિસ્તાનની હકમત નીચે છે. ઉદ્દેશ બહાર પડેલી (વ્યાંની) વિશ્વ-કાલસં-સંબંધ ટિકિટો માત્ર હૅન્ડમાં જ નીચેની, અહીં આવલપુરમાં તદ્દિયકે પાકિસ્તાન સરકારે તે જાતે કરેલી છે. અથા ફૂલપાટીમાં એકા સંપાકું ફોલી ટિકિટોનો સેટ (૧ ટાલર ૭૫ રાંતની કિમતનો) આવલપુર સિતીના પોસ્ટ માટે તરને રિન્ટેડ ટપાલથી મોકલોને જ આપું છું કે ફૅસલ કરીને મને મોકલો આપે ત્યાર પછી પણ મેં વારંવાર લખ્યું છે, પરંતુ હજી સત્તામતી કાલે જ રેલ્વે છું. મારું છું કે તે જાત કરવામાં આવેલ હશે. મેં કું એમ કરવા બીજા કોઈ આદેશ તો તેમને લેવાના આ જુલુપત્ત મને કમિત સામે છે

કેટલીક નવી લેંગ્વેજિયન ટિકિટો

સામેના પાના કપર શ્રી અલિતકુમાર સંઘવીના સંઘવીની કેટલીક ફોલી (ગિ-ટ) ટિકિટો (મૂળ કરતાં સહેજ નાના આપમાં) આપી છે. પહેલી હાર : મળી બાનુથી (૧) ૧૯૪૮ની ૨૦મી ઍપ્રિલેટ હેંગરીનું 'પૅપિયુલર રીપબ્લિક ફો-ન્ટ્રીકાપુરાન' બંધારણ કાયદેસરની તે મંદરે ગયું તેના રમજીમાં કાહેલી 'કૅન્ડ્રીક'ની મોટી ટિકિટ, નવા વચ્ચે (રશિયાની હશે) આનાના ડંડા અને હંધાની સંજ્ઞા તથા તારા (૨) સેવ રફીનની ૬૦૦ગી સંતસરીએ બહાર પાડેલી તેમના મુકુટના ચિત્રવાળી ટિકિટ; (૩) પ્રલસકાનના રથાપના-રિવનો, સ્લુ-સિયુ ફૅસલ પોસ્ટમારવાળી ટિકિટ; (૪) લડાઈના વિનાશમાંથી યુદ્ધ નવસનના આલેખની ટિકિટ; (૫) સેવ રફીનનું રાજ્યનાલકાં સિયુ ફૅસલ પોસ્ટમારવાળી ટિકિટ; (૬) રેડકોસનો પ્રવૃત્તિઓના આલેખનવાળી તેના ફેડ માટે બહાર પાડેલી; (૭) હોલિયન બીજી હાર : (૧) મોંતિરેબીના ચિત્રવાળી; (૨-૫) રેડકોસનો પ્રવૃત્તિઓના આલેખનવાળી તેના ફેડ માટે બહાર પાડેલી; (૬) હોલિયન પત્રના આલેખનવાળી; નીચે હાર : વાઈસ રીન-કે રફીન હોલિયનો જુલુ પ્રસંગે કાચા રેમમાં બહાર પાડેલી રોમ-ટિકિટ; (૨-૫)

૧૯૪૭ના ૧૮મા
 ઓગસ્ટે કમવા-
 એલા અગિયાર
 સત્તરોમાં અને
 ત્રણ સપ્તાહના
 અમુક સપ્તાહના
 મિલિટરી (૨) સ્વ-
 નિર્ભરતાના ચુપ-
 મોઝ એવમ્ દરો-
 ચી; (૩) સાલિનું
 સંસ્કૃતભાષાના
 ગોની મુશીબ;
 (૪) બંધનવેલતા
 પાલિટ દરોના
 લઘો; (૫) રો-
 વિયેલ સંપત્તિ યુ-
 વાન, સાલિગાર
 અગતના યુદ્ધને
 રસતો; (૬) હાલે
 રિયમુખનની-
 ચી; (૭) ૧૯૪૮
 ની કાલિતીયના-
 ની કાલિતીયના
 માર: ૧૯૪૮ની
 કાલિતી સમા-
 રોપ, તત્કાલ ને
 સ્પર્શીયના વિ-
 ચાની 'કાલિ-
 ગાલ્લી-વિલિટ',
 (૨) અગિયાર
 વેલેપીના રમા-
 રકે અગિયાર
 પાંચે ઓગસ્ટે.

બની પિલિટા; (૫) પારક-હોર્ન (સ્પર્શીઆ) સાથે પુસ્તકોના ગેજાની સમા રૂપી દયાલ અને, કુશિયારી સંબંધ
 અનુસારીય સો-લિનની ડાવરણ પ્રસંગની વિલિટ; (૬) રેડરોસ ફટ મોટ જવાર પારકો વિલિટ, કેમાં વાયવદે અપાતા પ્રાચીનિક કપવારનું આલેખન છે. પાંચમી, દાર: (૧)
 વાયવ સેનિયોની મદદ માર્ટિનાગાની વિલિટ, કેમાં તોરદામ વેરિસવારનું ચિત્ર છે; (૨-૫) 'અલ-મદુલ'ના સમ્પ્રદાયસંગની વિલિટ. તેમાં સવાળી, હંમેશિયન સામગ્રિય; ચલ-આલેખ
 તથા સ્પર્શીય વેપારિકા અર્થે હંમેશિયન કમ્પોઝી, ને સાલિના પ્રતીક સ્પર્શીયનિર્મિત છે; (૬) પુસ્તકની સંસ્કરણ-વિલિટ, ને (૭) ગાંધીયારની સંસ્કરણની 'એવમ્ બેક'ના પ્રસંગની વિલિટ.

સંકેતી લેવામાં પણ હતાં પણ માન્ય અને બંને સાર્વજનિક ૧૯૨૩માં રવેશ પાછા કર્યા.

મુંબઈ આવતાં અચાનક એક નવી તક એમને મળી ગઈ. એ સમયમાં મુંબઈ સરકારે તંદર પ્રત્યે પ્રાણીજીવનના પરિચય કરાવવાના હેતુથી એક યોજના ઘડી હતી અને એ કાર્ય મટે યોગ્ય વ્યાખ્યાતાની શોધમાં હતી. રેવેન્ડે ઈ.સ. ૧૯૦૭ થી ૧૯૨૬. એ વર્ષના અનુભવ પછી શ્રી સાલિમને લાગ્યું કે આ વિષયમાં વરદેશમાં જઈને વિશેષ જ્ઞાન મેળવવું આવશ્યક છે, તેથી એમણે પોતાના ખર્ચે જર્મની જઈને શિક્ષણ લેવા સરકાર પાસે રજૂની માગણી કરી.

રજૂ મળતાં પેલે એ જર્મની ગયા અને બર્લિન યુનિવર્સિટીના પ્રાણીશાસ્ત્રના મ્યુઝિયમમાં દાખલ થયા. ત્યાં એમણે પક્ષી-શાસ્ત્રના જગન્માન્ય એકમાત્ર પ્રખ્યાત વિદ્વાન ડૉ. ટ્રેસેમેનના હાથ નીચે સાત મહિના કામ કર્યું. એમનાં કાર્યથી પરમ સંતુષ્ટ થઈને ડૉ. ટ્રેસેમેન એમને, યાયાવર પક્ષીઓના રચનાત્મક વિષયના અભ્યાસ અવકાશ અર્થે પોતાની સાથે લેલિંગા દ્વીપમાં લઈ ગયા (સને ૧૯૨૬) પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ પછી લેલિંગા દ્વીપની ફિલ્ડેબર્ગી તોડી નાખવામાં આવી હતી અને એ લોકરી કેન્દ્ર તરીકે બંધ કરવામાં આવ્યો હતો. એને રથાને ધ્રુવપરેશ બાળીથી આવતાં યાયાવર પક્ષીઓના અવલોકન-અભ્યાસનું એક મોટું કેન્દ્ર ત્યાં રચાવવામાં આવ્યું હતું અને એનું સંચાલન ડૉ. માટે નામના સમર્થ પક્ષી-તત્વજ્ઞને સોંપાઈ હતું હતું. ટ્રેસેમેનના સંગમાં શ્રી સાલિમે ડૉ. માટેના મહેમાન તરીકે પાનખર મતુલા એ આગવિયાં લેલિંગા દ્વીપમાં આવ્યાં ને ત્યાંની પ્રજ્ઞાસિનો અભ્યાસ કર્યો. એ સાથે એમનો જર્મનીનો અભ્યાસ પૂરો થયો. જર્મનીથી નીકળીને એ લંડન ગયા અને બ્રિટિશ મ્યુઝિયમના પક્ષીવિભાગમાં છ અઢવાડિયાં અનુસંધાન માળખાં, ને દરરોજના વાર્તાવર પક્ષીઓના સમર્થ જ્ઞાતા અને નિરીક્ષક-અનુવેષક એ અંગ્રેજ વિદ્વાનો ડૉ. કોલ્ડ હાઈસરે અને શ્રી લૂ બ્લીસર સાથે એમને પરિચય થયો.

જર્મની અને લંડનમાં પક્ષીવિદ્યાનો અભ્યાસ પૂરો કરીને તે ૧૯૩૦માં દેસ પાછા ફર્યા તે પહેલાં મુંબઈ સરકારે પેલી પ્રકૃતિ-શિક્ષણની યોજના બંધ કરી દીધી હતી. એટલે દેસે આવીને એ બારે વિમાસજીવા પડચા. મુંબઈમાં એમનું પોતાનું ઘર તે હવે નહિ.

એટલે એમનાં પત્ની સાથે એ મુંબઈના પાંચે અગ્રીયામ પાસે આવેલા કિલિમ્બા એમના સસરાના ઘર રહેવા ગયા. સુગરીની નીડરચાનું એમનું અપૂર્વ અવલોકન એમણે આ જ દિવસોમાં કર્યું.

આરંભમાં એમણે દિલી પ્રાણીઓના નિરીક્ષણ-વિભાગ (સુ-ઓર્ગાનિકલ સર્વે ઓફ ઇન્ડિયા)માં એડાવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ એ યુનિવર્સિટીની સાર્વજનિક ધરાવતા ન હોવાથી એમને ત્યાં રથાન મળ્યું નહિ. એટલે નોકરી શોધવાનો પ્રયત્ન છોડી દઈને એમણે સ્વતંત્રપણે પક્ષીઓનું નિરીક્ષણકાર્ય કરવાનો નિર્ણય કર્યો. એના આરંભ અર્થે એમણે શિક્ષણ હેતુરનારો પ્રદેશ પસંદ કર્યો. એ સમયે સર અલ્બર્ટ હેલરે નિરામ સરકારના અર્થશ્રેણિક હતા. એમણે શ્રી સાલિમે દેશનાવાહ રાજ્યનાં પક્ષીઓના સંશોધન-નિરીક્ષણ (Survey) કાર્ય સોંપ્યું અને એ દ્વારા વારવત્પનાં યુદ્ધ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિના એમના નિરીક્ષણકાર્યના શ્રી અલેક્ષ મંડાયા. આ કાર્ય પૂર્વે થયું કે તરત જ મુંબઈની નૈયરલ ફિન્ટરી સોસાયટી એ સમરે

આજના હોદ્દામંત્રી તથા ધર્મારતી લાકડાના વ્યાપારમાં પડ્યા હતા. શ્રી સાલિમે અભ્યાસમાં ઝાંઝો ૧૯૨૫ થી એ બેઠે એમણે અંગ્રેજ પોતાની પાસે યોવાલી લેવાથી ઈ. ૧૯૧૪માં શ્રી સાલિમ ભર્મા ગયા. ત્યાં ત્રણ વર્ષે લાકડાની સાથે ધંધામાં ગાળી ૧૯૧૭માં એ દેશ પાછા ફર્યા અને હમેશ માટે ધંધામાં ન રહવાનું હોઈ તે મુંબઈની હાવર કોલેજમાં દાખલ થયા અને હાવર ઍડાવન્ટ-સ્ટીની દિવસોમાં મેળવી.

જર્મનીમાં પસાત દરમ્યાન પક્ષીઓનો અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો હતો, એટલે મુંબઈ આવ્યા પછી એમને એ વિષયનું રાષ્ટ્રીય જ્ઞાન મેળવવાની રૂતિ થઈ, આ માટે આંગ્રેજીન અર્થે એ સેઈન્ટ એલિયસ કોલેજના ખ્યાતનામ વતરપતિવિદ્વાર અભ્યાસકે રેવરંડ બ્લેટર પાસે ગયા. રેવેન્ડે એમને બહિઃસ્થિત વિદ્યાર્થી (out-student) તરીકે કોલેજના બી. એસસી.ના પ્રાણીશાસ્ત્ર (ઝ્યોલોજી)ના વર્ષમાં દાખલ કર્યા. એ જ વર્ષમાં મુંબઈ નૈયરલ ફિન્ટરી સોસાયટીના ભૂતપૂર્વ સંગ્રહાલય (ક્યુરેટર) અને હવે બ્રિટિશ મ્યુઝિયમના એક અધિકારી શ્રી. એસ. એચ. પ્રેટર પણ બહિઃસ્થિત વિદ્યાર્થી તરીકે એ જ કોલેજમાં સિનિયર બી. એસસી.માં પ્રાણીશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરતા હતા, એટલે બંને વચ્ચે માટે મેત્રી નબી. બંને મિત્રોએ બી. એસસી.નો અભ્યાસક્રમ પૂરો કર્યો. પછી શ્રી પ્રેટર મુંબઈ નૈયરલ ફિન્ટરી સોસાયટીમાં એડાયા અને શ્રી સાલિમ ભર્મા પાછા ફર્યા (૧૯૧૬). પરંતુ પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ વાળેતરમાં પૂર્વે થયું હતું એટલે વ્યાપારધંધા મોખા પડતા હતા. આથી એમના યોગ્ય સાધક એ ધંધા

બાદગના પ્રાદેશિક વિભાગમાં પક્ષીઓનાં વસોદાયન-નિરીક્ષણની ચોક્કસ બંધી મળી એ કાર્ય માટે શ્રી સાહિબને નિયુક્ત કર્યાં. શ્રી સાહિબે આજુબુધી કેલ્કાં પક્ષીસંશોધનમાં દક્ષિણ હૈદરાબાદ, તા.પ. ભારત ને ડોચીન રાજ્યો, મધ્યભારત—ગાલિયર, ડોંદોર, ધાર અને લોપાલ રાજ્ય, મહીસુર રાજ્ય, બાવણપુર રાજ્ય, કચ્છ રાજ્ય, ગુજરાત વડોદરા, પાલણપુર-રાધનપુર ને ખંભાત રાજ્યો, ગિરનાની ગિરિપરેશ (આસામ), દાંવપ્રદેશ—સોનાપદ, પચાઈ ને નાસિક, પાંચભારત—બરેલ રાજ્ય ને મોરિસા પ્રદેશ, એટલાંને સમાવેશવાય છે. કચ્છનાં પક્ષીઓ ને 'પાલણપુરનાં પક્ષીઓ' વિશે તો શ્રી સાહિબે રવતન ગ્રંથ લખ્યા છે. એમાં આ સંશોધન-નિરીક્ષણના પરિણામે આપે બારતવર્ષનાં એક પક્ષ પ્રદેશ એવા નથી રહ્યા કે જ્યાંનાં પક્ષીઓનું સાહીબ નિરીક્ષણ ન થયું હોય.

શ્રી સાહિબનો પક્ષીવિદ્યાનો રસ પણ પક્ષીઓની ચતુરબળમાં ને જીવનબળવાદર Ecology વિદ્યાના અભ્યાસમાં પ્રવેશી ગયો છે. આ વિશિષ્ટ વિષયમાં યુરોપ ને અમેરિકામાં આતંત્ર સંઘટનની પ્રવૃત્તિ થઈ છે, પરંતુ ભારતવર્ષના પક્ષીઓ સળખમાં આવ્યું કાંઈ હજી થયું નથી. શ્રી સાહિબનાં પાતાના નિરીક્ષણ દ્વારા એટલી અને વિષય મહામુલી નથી સાગતી પ્રાપ્ત થઈ છે કે જે બધાના સમાવેશ અર્થે, 'ભારતવર્ષના પક્ષીઓ'ના નવીન ગ્રંથ લખાવવાનો નિશ્ચય બારતવર્ષ પ્રદેશ કર્યો છે, જે માટે સુપ્રસિદ્ધ અમેરિકન પક્ષીતત્ત્વવિદ્વાં, એસ. હિલોન વિષ્ને ને શ્રી સાહિબની વચગી કરવામાં આવી છે. આ ગ્રંથ 'ફોના'ના ગ્રંથો કરતાં મોટામુળી રચનાવાળો થવાનો સંભવ છે.

શ્રી સાહિબની પક્ષીસંશોધન વિષયની સર્વોત્તમુખી પ્રવૃત્તિ અને અપૂર્વ વિદ્વાનત્વે યથાથે મૂલ્યાંકન કરીને ઇંગ્લેન્ડના 'હિસ્ટ્રી ઓફ ઓર્થોડોક્સિક યુનિયને' એમાં પોતાના સંપ્રાપ્ત સંસ્મરણ રજાવ્યા છે. આ સંસ્મરણ કચ્છના પક્ષીઓ અને જગજગત્ત પક્ષીતત્ત્વવિદ્યાશ્રણીઓનું જ આપ્યું બહુમાન છે. બારતીય પક્ષીતત્ત્વવિદ્યાશ્રણીઓનું મૂલ્ય મેળવનાર શ્રી સાહિબ પ્રથમ ને એકલ જ છે. એટલી જ કચ્છ દેશની 'અમેરિકન ઓર્થોડોક્સિક યુનિયને' પણ શ્રી સાહિબને પોતાના સંપ્રાપ્તિ સંસ્મરણપરે રજાવ્યા છે, જે એ જ રીતે જર્મનીની 'ડાયસ ઓર્થોડોક્સિક ટ્રેસેક્સાઈટ'ના પણ શ્રી સાહિબ-સંપ્રાપ્તિ સંસ્મરણ છે. હિંદમાં એમને સગાનિત સભ્યપરે સમાવીને મોરચ પામનારી પ્રથમ સરયા 'જીવરાત પ્રકૃતિ મંડળ' છે.

શ્રી સાહિબ પ્રકૃતિએ અત્યંત પ્રસન્ન થયા, કદારમનાવાદી, નિર્ગંધ પ્રકૃતિના, મુરુરુરુરુ, અનિતન સન્મન છે. પક્ષીઓમાં આદ્યકા રસજલક હોવા છતાં એમણે અગ્રેષ્ઠ સાહિત્યનો સારો અભ્યાસ કરેલો છે, બારે ધનવાન કુટુંબના જન્મ્યા અને હજાર્યા છતાં તે એકલેથી મદદન નથી. એમના એક બાઈ બાઈ. સી. એસ. કબેવા છે. અન્વ બાઈ શ્રી ભવિદાઅલી કંઠિલ્લ જુનિયરહીની ખેતીવાડી વિજ્ઞાનની રિજીમેશ મેળવી આનંદ છે. શ્રી સાહિબ પોતે ઇંગ્લેંડ, ફ્રાન્સ ને જર્મનીમાં દીર્ઘકાળ રહેલા છે, છતાં એ વિદ્યાપત્રી રહે જ પણ ફ્રાન્સમાં નથી. એમને અને એક એક-યુરોપિયનો સાથે કાઢે મેની-સંલંબ હોવા છતાં એની ચામડીને એમને જ પણ મોઢાં નથી. એ પ્રજાળ સંપૂર્ણેથી હિંદી છે. રમત-વંદ્યામાં એમના કુટુંબી-જનોએ બારે કમોડો આપ્યા છે. એમના વડીલ જન્મ્યું શ્રી ભવિદાઅલીએ જ સને ૧૯૪૨ની સદત પ્રસંગે કાસવાસ મેરોડા છે અને આજે પણ ચુરત મદાસજાવાદી છે. શ્રી સાહિબનાં બાણે જીવનસાહીએ પણ રવાબીનતાના યુદ્ધ પ્રસંગે જેલ ભોંડી છે. શ્રી સાહિબ પોતે પણ જેવામાં જવાનો નિશ્ચય કરી બેઠા હતા, પરંતુ છેલ્લી પળે પંક્તી-

ઓના એમના અન્વસતનું સાતત્ય ખંડિત ન થાય અવિચાર્યો જેલ જવાનું મોડી વાણે પડેલું.

જીવનના અગ્રેષ્ઠ સયોગો એમના પક્ષીવિદ્યાના અન્વસરે સર્વથા અનુકૂળ હોવા છતાં, શ્રી સાહિબનું જીવન બારે બધાથી બરુર છે. એ બધાં તે શ્રી સાહિબનાં પત્નીનું બર યુવાનીમાં કાઢાળ અવસાન. શ્રી સાહિબનાં પત્નીને પણ પક્ષીઓમાં અપૂર્વ રસ હતો. જર્મનીના અન્વસરકાળે એ એમના પતિ સાથે 'છતાં એટલું જ નહિ, પરંતુ ત્રાવણકોરનાં પક્ષીઓના નિરીક્ષણ પ્રસંગે તે એકલે શ્રી સાહિબના પ્રેરનાં અને પ્રેરકમંથારી રૂપે અધ્યાપ પરિશ્રમ કર્યો હતો. સને ૧૯૩૬માં શસ્ત્રક્રિયાના પરિણામે એમનું અવસાન થયું અને શ્રી સાહિબનું દાંત્યવ્યજીવન ખંડિત થયું. માફક પતિ હોવાથી શ્રી સાહિબે પુત્ર : લખસંબંધ સાંધ્યો નહિ, અને એ કંઠ્ય છટના પળે હરેશ્વર ઇશીને એ મુંબાઈ આવી ગિરત થયા. આજે જીવનની પ્રત્યેક પળે એ પક્ષીઓનાં જીવનનાં અભ્યાસ, મનન ને ચિંતનમાં ગાલે છે અને એમાં જ કૃતકૃત્ય અનુભવે છે.

પક્ષીવિષયની એમની પ્રથમ જિજ્ઞાસાને સંતોષનાર મુંબાઈની નેચરલ હિસ્ટરી સોસાયટી સાથે શ્રી સાહિબ ગાંઠ સંબંધે સંકળાવેલા છે. એક પ્રસંગે મંડળના સંપ્રદાવલચારાતરતી એમણે કામ કર્યું છે. એકાદ લખવાઈ વિના એમનાં અગ્રેષ્ઠ સંશોધન-નિરીક્ષણે પણ એ મંડળ તરફથી જ એમણે કરેલાં છે. આજે પણ તે, એ મંડળના અવેલનક મંચી અને મંડળના મુખ્યવજના એક સંપાદક છે.—દ.આ.

ટયુબ લાઇટ - ફેડોરિસન ટયુબ

દમખાં ફેડોલક વળતણી આપણે ત્યાં બ્યારી અને ઓછોનિક કિરોમાં-કુનો, હોટલો, બારો, કારખાનાં વગેરેમાં ફેડોરિસન ટયુબ પ્રચારિતો પ્રચારિત વધતો જાય છે, અને ફેડોલકે ટેકાણે રેરાતા દીવાઓ પણ તેના જ વપરાવા કાઢ્યા છે. ફેડોરિસન બાલ્બિમ પણ તેના કપડોગ સફળતાપૂર્વક ધ્યાના પ્રયોજાય થયા છે. સામાન્ય આધારમાં તે 'ટયુબ લાઇટ' નામથી ઓળખાય છે. આજુ વપરાશમાં આવતા વીજળીના ગેજળીની સરખામણીમાં તેમાં મોટી વીજળી બળે છે. વળી તે વધુ ટેકાકે તથા પ્રકાશમાન છે, તેમાં મોટો કાળ દાર માશની હોવાથી બેંબને બોલી કંબળે છે.

ફેડોરિસન ટયુબ એ વીજળીકે મોષલ (discharge) વડે પ્રકાશ મેળવવાનાં સાધનોનું એક રૂપ છે. આ ટયુબના દરેક છેડે ફેડોલક રીલ કરીને બેસાડેલા હોય છે. ટયુબમાં હોતા આર્ગન વાયુ ને થોડી પારાની વરાળ દાખવ કરેલી હોય છે. તેમાં વીજળીનો પ્રવાહ દાખવ થતાં આર્ગનવાયુના કણો કંબળે થાય છે. તે પારાની વરાળને કંબળે અને તેથી આદ્દાવાયોલેટ કિરણો કાઢવ થાય છે. ટયુબની આંદરની બાણ પર ફેડોરિસન ટયુબને જાવા આસ રાસાયણિક સારો તથાડેલા હોય છે. તે આદ્દાવાયોલેટ કિરણોને શોષતા ન હોવાથી એ કિરણે સફેદ કિરણોમાં પલટાવેને તેમાંથી પ્રકાશ ફેરે છે. આ સારોને વિવિધ મિશ્રણમાં વાપરવાથી વિવિધ રંગ પેદા કરી શકાય છે. એ પદાર્થોને 'ફોસ્ફર' કહેવામાં આવે છે અને તેમાં કોઈ ભાગે જસતામાં સેવાઈતો હોય છે. 'ફોસ્ફર' એટલે પ્રકાશ ધરે એવા પદાર્થો.

સામાન્ય રીતે વપરાતા વીજળીના ગેજા-બલ્બો-કરતાં આ ફેડોરિસન દીવાઓ વપારે કાર્યક્ષમ હોય છે. આપણુ સમાન્ય બલ્બોમાં વીજળીના તારને ગરમ કરવા માટે ૯૦ ટકા વીજળી ખર્ચી જાય છે બ્યારી ૯૦ ટકામાં જ ૫ પ્રકાશ ઉત્પન્ન થાય છે; જ્યારે તેના મુકાબલે, વીજળીની વપરાશના પ્રમાણમાં ફેડોરિસન ટયુબ વજુતજો વધારે પ્રકાશ આપે છે.

ત્યારે અગારી યુવાની પંજરની હતી. તેના નેરામાં એ કાઢ પડેનાકારી કાર્ય કરવાનું આવે તે માટે સાહસરૂપિ હાથગા મારતી. આ સાહસરૂપિ દાખવવાનો પ્રસંગ પણ અણધારી જ સંપાદી ગયો. કાચરબગમાં રાત્રીસાળા બસાવવા અમે જેએક 'મિત્રો' જતા. ત્યાં એક દિવસે ગામના બે યુવાનોએ અમને કહ્યું, 'આને ટેકરાં-એમાં બકરાંનો વધ થવાનો છે. આપણે એ બકરાંને બસાવવા જઈએ', અમે તુરત જ હા પાડી. ગામના પાંચ સાત યુવાનો અને અખાડાના સાતઆઠ તરફે એમા ચઈ, સાદી લાકડીના લુધ, બીજી કસી ગણતરી કરી વગર બેપડયા.

એલિસામિત્ર જમાં ત્યારે ગુજરાત કોલેજની આગળ ચિતારબાના બંગલા આગળ એકે સોસાએરી કે મકાન નહોતું. ત્યાંથી પસાર થતા નેજિયામાં એધારી રાત્રે રસો. વૌધતા અમે આગળ બેપડયા. પાંજરા પાછળથી આગળ આવતી ટેકરીઓ તરફ અગારો મારું જતો હતો.

ટેકરીઓ પાસે આખા ત્યારે જ અમને અમારા કાર્યને પૂર્ણ થયું. બરાબર ટેકરીઓની વચ્ચે કો-પુરુષોની મોટી મેદની નમી હતી. મેદનીમાં સ્ત્રીઓ ગાતી હતી અને પુરુષો નાચતા હતા. પુરુષો પાસે લાકડીઓ તથા ધારિયાં હતાં. રાણપરેલાં જે બકરાં બરાબર નાકે બાંધેલાં હતાં અને ત્યાં એમની પૂલ થતી હતી. હવે અમારા કાર્યની વિહરતા અમને સમજાઈ. સામે જે દબર જેટલાં સીપુકેઓ હતાં, જ્યારે અમે ગાંડ પંદર-સત્તર હોઈએ છીએ.

અમે બૃહદ્ કોઈએ, વણ દુકડીઓ ગાતી. દુકડીઓના આગે-વાનોના હાથમાં લાકડી આપી. આસપાસની ટેકરીઓ પર સહુને ગોઠવી દીધા. સહુને સૂચના હતી કે સીડી વગાડતાં જ બધાએ હાકોડા કરતા સીધા ધસી જવું.

અગારી દુકડી સીધી પ્રથમ ધસી. લાકડી વૌચતા, બુઝો મારતા અને બેરાબર વધરવાને પહોંચી ગયા. બધાની બુઝોથી અને ચારે-બાજુથી ધસતી દુકડીઓ એકબીરે ત્યાં વારે રોષાળકાર ગયો. બધા આગતેજ હોડવા લાગ્યા. અગારો બૃહદ્ સફળ થયો.

આ અંધારૂંધીમાં અમે એક દુકડી સાથે બકરાંને વિહાર કરી રીધાં અને બીલ કચકચ કરવામાં રોકાયા. અમે વાત કરતા હતા ત્યાં સામે એમીએ વ્યક્તિઓમાંથી એકે છરા સાથે હુમલો કર્યો. પડખેના સાધીદારે સમયસમક્રમતાપૂર્વક લાકડી વઢે જે છરાને જો લોચલેજો ન કર્યો હોત તો ગારી લારા ત્યાં નીચે જ પડી હોત!

બકરાં આપીએ પણ એનો વધ નહિ કરવાનો, એની સરત કરી અમે ત્યાંથી નીકળી આવ્યા ત્યારે થયું કે બકરાં બચાવવા જતાં અમે પણ બન ગુમાવવાની આણી પર જ આવ્યા હતા. —નીડે દેસાઈ (એલિસામિત્ર આદિશય સંગિતિ તરફથી શ્રી નીડે દેસાઈ અને અરોહ હર્ષનાં તેત્રીપણી નીચે શરૂ થયેલાં નવા ત્રિમાસિક 'ધંદલર'માંથી)

ગરીબોની બદમાશ અગરુડી

મગફળા માણસ, ટોર અને હુઝોમ ત્રણેને એકસરખી કપયોળી છે. પોલિંક આહારની નજરે આપણે ત્યાં તેનાં બહુ એકાં વિચાર થયેલાં છે. પણ ગરીબોના મેવા કે મરીબોની બદમાશ તરીકે એજા-બાની જે મગફળી અથવા લોચરોગને પ્રચાર ન્દરી છે. વળી એનો પાક જમીનને નત્રવાયુ (નાઇટ્રોજન) પૂરો પાડી તેને સમૃદ્ધ બનાવે છે. એની કૃત્રી ખાદ્ય તરીકે પણ ઓહોનિક કૃત્તમમાં કાગ લાગે છે, જ્યારે ફળી ઉતારી લીધેલો પાકો દોરેના ખોરાક તરીકે.

આપણે ત્યાં લગભગ બધે જ રથએ તેનો પાકભેતરે છે. દુનિયાના મગફળીના પાકને અરથો બાગ (૩૦ લાખ હેન) આ દેશમાં જ

થાય છે. અહીં તેને મુખ્ય કપયોળ તેલ તથા બોળ તરીકે વાપરે છે.

આપણા હિંદી લોકોના ખોરાકમાં જેની વધુમાં વધુ બેલુપ રહે છે એ પ્રોટીનનું સાદું જેનું પ્રમાણ શર્મિદાણા તેમજ તેના બોળમાં રહેલું છે. વળી મગફળી ફોસ્ફોરિક તેમજ વિટામીન બી થી (બાસ કરીને વિટામીન બી-૧ થી) સમૃદ્ધ છે અને વિટામીન બી-૨ વર્જના ખોરાકમાં પણ અત્યંત નુકાર ધરાવે છે. સ્તિમ્બ પદાર્થ સાથે એનું કેલ-રીનું (એલેક્ટ્રિક શરીરમાં મરમી કલ્પન કરવાનું) પ્રમાણ પણ ઊંચું રહેલું હોયને ખોરાક તરીકેનું તેનું મૂલ્ય અધિક છે. તે એકલી વધુ-પડતી આવાથી પિત્તને કલેમની હોઈને ગોળ અથવા સાકર સાથે લેવાથી પિત્તને સંભવ તરીકે રહેતા. આપણે ત્યાં ગામડાંઓમાં તે હજી જે ગોળ ને મગફળીનો નારતો સારી રહે પ્રચલિત છે.

મગફળીનું તેલ હવે ખાદ્ય તરીકે આ દેશમાં ચાલુ થયું છે. અન્ય કાઢ હેસોમાં એ એલેક્ટ્રોન પ્રચલિત હોય તો તે કાંસ અને બ્રાહ્મિતમાં.

ધણાને બળાને નવાઈ લાગરી કે મગફળીનું મૂળ વડેન રક્ષિણ અમેરિકામાં આવેલા બ્રાહ્મિત હેરા છે. પેરુમાંની આંકોનની કષો. માંથી તેની દાણા ગળી આવેલા. બ્રાહ્મિત સાથે પેરુના કેટલાક મેદના લેખોગાથી તેનો કલ્લેખ મળી આવે છે. હિંદની કોઈ બાપમાં તેનો પ્રાચીન કલ્લેખ નથી મળતો — સંસ્કૃત સુત્રમાં નહિ. તાગિત-માં તેને 'મનીસા કોટલ' કહે છે, તે પરીથી એમ અનુમાન થઈ શકે કે અમેરિકાથી ફિલિપાઈન્સ થઈને હિંદમાં તેનો પ્રવેશ થયેલો હશે. અમેરિકાએ ફિલિપાઈન્સને પાચ અમુદ્ય વસ્તુઓની ભેટ આપી છે: મગફળી, કપાસ, ગાંધા, તમાકુ અને બટાટો.

કાચા અથવા રોકેલા શર્મિદાણા ગોળ ચા સાકર સાથે અથવા તે વિના ખવાય છે. તે કપરાંત તેનો દાળ, રસાદાર રાક મગરેમાં પણ કપયોળ વાપરે છે. વળી રોકેલા શર્મિદાણાના હોડને કોડીના રથાને કપયોળ થઈ શકે છે અને કેટલાકના અભિપ્રાય મુજબનો અસલ કોડી કરતાં પણ લોચરોગની કોડી વધુ રસાદિ હોય છે. કોપરા અને ચરણીના બીલ સામાન્ય મસાલા સાથે તેની ચરણી પણ રવાવિર બને છે. (ધંદલર)

મંદ પટેલી બેટરી ફરી આલુ ફરવા વિષે

'કુમાર'ના નનુઆરી એકના ઉલ્લા પાંના કપર, નકામી થઈ પ્રએલી બેટરીને ફરી આલુ કરવા માટેનો ને તુરંતેના છાપે: છે તે બાળતમાં અમને ધણી પૂચઝાએ આવી હોવાની, જે તુસજો વધારે રપલતાથી એને ફરી આપીએ છીએ. ગયે વખતે છાપાએલા વાક્યમાં 'કામજનનું પડ કાઢી નાખવું' એવા રાખ્દ છાપામુલથી રહી જવા પામ્યા હતા. એ બેટરીની રચના એવા પ્રકારની હોય છે કે તેમાં મુલ્યે કાર-બનની રિક્ક મશીને તેની એમોરે જરૂર પૂરેઈ રસાયણ ભરી તેને લાકડાના બસા કે એની વસ્તુને વડે સમજાડ કરી લીધેલું હોય છે. તે સુકાઈ જવાને કારણે બેટરી ગંદ પડી નીચ છે. તેને ફરી તાલુ કરવા એજ આપવાની જરૂર હોય છે. આથી એવી ગંદ પડી ગયેલી બેટરીના ઉપરનું કામજનનું પડ કાઢી લઈને તે પાણીમાં ગોળા રાખવાથી બેટર પાણીને એજ પહોંચાને ફરી બેટરીને આલુ કરે છે. બેટરના રસાયણની વચ્ચે કાળેન મૂકેલો હોય છે. તેનું ટોચનું બેટરીના મથાળામાં વચ્ચે-વચ્ચે બે આઈડો હોય છે. અને એ ટોચકાની આલુગાલુ ડાગર જેવું કોઈ મિથણ કાળીને ગણાઈ બંધ કરી દીધેલું હોય છે. એ મિથણમાં, વચલા ટોચકાથી ફર કિનાર કપર એક નાનું છિદ્ર પાંડી, બેટરીને પાણીમાં એવી રીતે ભરી રાખવી કે પાણી છિદ્ર વડે બેટર નહીં શકે, પણ ટોચકાને બહુ દરકત ન કરે. આમ થવાથી પાણી સીધું બેટર નહીં બેટરીને જલદી તાલુ કરી શકે. થોડા કલાક આ રીતે

જાણીતા ગ્રાન્ટ્સ જાણીતા ગ્રાન્ટ્સ

છાયાચિત્રો ભાગ ૧
 છાયાચિત્રો ભાગ ૨
 રંગચિત્રો ભાગ ૧
 રંગચિત્રો ભાગ ૨
 નૃત્યરેખા
 રંગલહરી ભાગ ૧
 રંગલહરી ભાગ ૨
 લગ્નોત્સવ
 મંગલાષ્ટક
 જીવનમંગલ
 પ્રતચિત્રાવલિ
 ગાયત્રી
 મહાત્મા ગાંધી
 (Mahatma Gandhi)
 ભારત-પુણ્ય-પ્રવાસ
 મીરાંબાઈ
 રૂપરેખા
 શ્રીલેખા
 શૃંગારિકા
 ચિત્રમંજરી
 ચિત્રલેખા
 રંગાવલિ
 ગીતગોવિંદ
 સરણ ચિત્રાવલિ

હવે પછી

પ્રણયમાધુરી
 રમુતિરેખા
 મતુરંગાવલિ
 રામાયણ

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ • અમદાવાદ

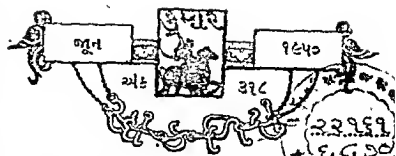
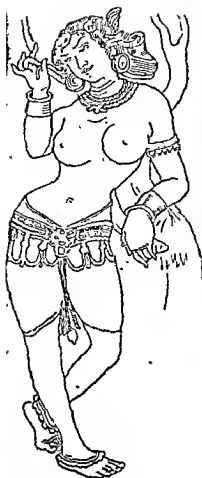
वनशी (शिद्वहावनश्व निरर्ग दश्य) विनकार त्रिभुजलीत पंथेशी (स्यगवर्जुन अंदर बांथी)

#

સૌન્દર્યો ચિત્રકાર: વી. એ. માળી

(જાંબે ચાઈ ફોસાબેલીના સોજા)

ચિત્રો

વનશી [નિસર્ગદેશ્ય] ચિત્રકાર - ત્રિશુભાતીત પંચાલો પૃ. ૬
સોન્દર્યો ચિત્રકાર - વી. એ. માળી નિરંજી મુખચિત્ર
નાગદમન [શુભરાતનું પ્રાચીન શિલ્પ] પાછલા પૃષ્ઠાની બેઠક
લાલુણી ચિત્રકાર - વી. એસ. ધોપતકર
ઔરિદ્રયાની નવી ટિકિટો પાછલા પૃષ્ઠા ૬૫૨

કાંચો

આનંદી કંર	દેશભજ પદમાર	૧૮૬
એતરિયે મંગલ	શાન્દ્ર શાંદ	૧૮૬
એ મીત	નિરંજન ભગત	૧૮૬
રિમત	દરીન્દ્ર દેવ	૧૮૬
મણ	"	૧૮૬

અવિન

ડા. હરિપ્રસાદ મજરાય દેસાઈ	શિવરીશ રાવળ	૧૯૦
રવ. હરિશ્ચન્દ્ર ભટ્ટ	નિરંજન ભગત	૧૬૪
બાંધ ગદ્યરિયાં [આપકયા]	ચન્દ્રવદન ઓગનલાલ મહેતા	૨૦૧

વાર્તા

માનવીનું મન [વનકૂલ]	અનુવાદક - રમણિક મેધાણી	૧૯૬
---------------------	------------------------	-----

લેખો

આપણી સ્વચ્છતાનું સરવેશું [સામાયિક વિચાર] મોહંદસજી	૧૬૩
લંગડી [આપણી રમતો]	વામુદેવ ભટ્ટ
વિષરીતકરણી [યોગાસનો-૩]	દામુભાઈ શુક્લ
ગદી : શુભરાતની મહાનદી	અમૃતલાલ વ. પેડયા
વિરલ યાત્રીઓ [રાજિંદા છવનમાં વિલાન-૩૮] ન. મુ. શાંદ	૨૦૯
દુર્લભસોદેશ [સંકેતલિપિઓ-૪]	કરણસિંદ મો. મુડાસમા
ઝોરખઓખાલી [આપણી વનરપતિ-૩૨]	નવંદીલાલ ઓશા
વિદ્યાર્થી-તાલીમ-લાલુણીની સમાજસેવા	અલકુમાર ભટ્ટ

વિશાગો

રોગનાં જંતુઓ [વિવિધોષ]	૧૬૨
પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં	૨૧૩
પત્રમિત્ર વિશાગ	૨૧૪
ટિકિટ-સેમક [૧૪]	૨૧૮
આ માસ કલિદાસગાં [ન્યૂઝિવિશેષ : દ્વિતરત મો. પચ્ચેખાર]	૨૨૦
માધુકરી [દરિદ્ર્યદ્વંદ્વ : શાંદકાનલ, સિંદેની ગણતી, લંબિય]	૨૨૨
પોપટ [આસમાસનાં પેખી-૫૩]	૨૨૨
ઉલ્લું પાનું	૨૨૪

શિલ્પ-પરિચય

દિંદી કલાનાં રૂપ તથા રહસ્યદર્શનના અગ્રણી આલિષ્કારક તેમજ રૂપમૂર્તિનાં સંતો, નાણીલા કલાવિદ્યક શ્રી અર્ધેન્દ્રકુમાર ગાંધીજી વિદ્યાર્થીઓ માટે તૈયાર કરેલા મૂળ ભંગાળી ગ્રંથોનો એ અનુવાદ છે. મળતબ દૃષ્ટાંતચિત્રોથી કરેલું અંશુરતક કલાનાં રૂપ-રહસ્યની શાન્તીય સમજણ આપીને રસદષ્ટિ ખીલવવા ઉપરાંત દિંદી કલાની સમજણના મદદરવા અભ્યાસરૂપ બની રહે તેવું છે. છ કલાસિકો, રસદષ્ટિના અભ્યાસી વિદ્યાર્થીઓ, ચિત્રશિલ્પકો, માધ્યમિક શાળાઓ, પુસ્તકાલયો વગેરેને ઉપયોગી, ખાસીયતથી લખાણ સાથે લગભગ ૨૦૦ ચિત્રોથી ભરચક સમૃદ્ધ મીમાંસાપોષી ટિ. ૩. ૩ (૧૦ વાળા) કુમાર કથાલય લિમિટેડ

કુમાર કથાલય લિમિટેડ તરફથી તેમજ, પ્રદેશ અને પ્રાચીન : જમુનાઈ પોપટખાઈ રાવન પ્રદેશ-પ્રકાશનસ્થાન. કુમાર પ્રિન્ટરી, કુમાર કથાલય લિ. ૧૪૪૪ ૧૪૫૩૪, અમદાવાદ વાનિદ (દેશ સાથે) રા. જાણ : પાટકમાં રા. કથાલયના ટિ. ૧૫ પ્રુટક ૩૬૬. જાણ આપના કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો દેખી શકેલાં રજાત છે

અડધે રસ્તે પહોંચી ગયું છે !

★ ★ ★
આપણા ગૃહ-
જીવનનું આબેહૂબ
આલેખન
★

આપણી લગ્નભાવનાને
એક હૃદયસ્પર્શી કથામાં ગૂંથવું પ્રસંગે-
પ્રસંગે પ્રણયની પુનિત ભાવનાને પરોવવું
ટંડન પ્રોડકશન્સનું ગરવું ગુજરાતી કુટુંબચિત્ર

લ ઝન યં ધ ન

દિગ્દર્શક :

શામીમ બખત
ગીતસંગીત :
અવિનવદેશ બપાસે
કથાનાયક :
રામ બાવસાર

ખગિલા :

★ દલારી ★ ધૃવકાન્ત શુક્લ
★ ભીમલા ★ સરસ્વતી
★ અકુલેશ ★ કાંતિલાલ
★ મૂળચંદ ખીચરી અને
★ છત્રાલાલ જેવા નામાંકિત કલાકારો

શાહ સ્ટુડિયોઝ દાહીના માં તૈયાર થઈ રહ્યું છે
(રાંતલકુચ)

ટંડન પ્રોડકશન્સ ૧૪૬ ફેમસ સીને લેબોરેટરી મુંબઈ, ૧૧
હિંડન રોડ, મહાલક્ષ્મી

“દરેક રીતે માફક !”

કેટલાંક વર્ષથી મારા માથામાં થોડી ટાલ હતી, તેમજ હું અનિદ્રાથી પીડાતો હતો. ઘણી જાતનાં દેશી તેમજ પરદેશી તેલનો એકધારો ઉપયોગ કર્યો, છતાં ય “ધાંચીના બખત” જેવી જ મારી રીતિ રહી અને અનિદ્રાથી તો ત્રાસી ગયો હતો. પરંતુ કોણ જાણે કેમ એક દિવસ એકાએક મેં (રામતીર્ય યોગાશ્રમ, મુંબઈ-૧૪૬) રામતીર્ય બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશિયલ નં. ૧ વાપરવું શરૂ કર્યું. અને શું કહું કે-થોડા જ સમયમાં મને ગાઢ નિદ્રા આવવા લાગી અને મારા માથાની ટાલમાં વાજ ઉઠવા શરૂ થયા. આજે “રામતીર્ય બ્રાહ્મી તેલ” અને દરેક રીતે માફક આવી ગયું છે અને મારી વયોની અનિદ્રા દૂર થઈ ગઈ છે.

એન. દત્તનાયક મુંબઈ

વાઈસ પ્રેસિડેન્ટ, કેનેરા વેસલ ઓઈલ્સ એસોસિએશન
કેનેરા ફાયરવૂડ હોસ્પિટલ્સ એસોસિએશન
સેક્રેટરી, મુંબઈ રાઈસ એક્ષ્પોર્ટર્સ એસોસિએશન

અન્નભુ ઉર

૫૨૫૧ :

સ્મિત

મિત્ર

આનંદની અંતર-સાગરે કરી
છલી રહી કર્મિ! અને તરંગ એ
એ વાન છાની કહેવા ધમેલા
એ હોહની ઉપર, કિન્તુ એને
દાખી દીધા કે તપ વાન છાની
આવી રિને ગોઝપી ઝાઝપીરે!
કિન્તુ ધરપા ગેજ તરંગ, પાછા
ફ્યો નહોં ને નયનો મહોં એ
આવી અને મુખ રિતે ઉઘાડું
પાડી દિધું અંતરનું રદગમ!
હરિન્દ્ર દલે

અન્નભુ ઉર એ નયાં, મન જુદાં, જુદા ગામનાં,
કુટુંબ નયનાં વળી, જન કુટુંબનાં, ને રિયતિ
જુદી, તપ જુદાં, જુદાં વળી ઉઠેર, નામે નયાં;
આહો, જગત કોટા ઉભય જીવની શી મતિ!

મળ્યાં, નયનથી દબ્યાં; પ્રણયગૌનકેરી રનિ
દસી, શરંગમાં લસી: ચિત્ત શબ્દભાવે વળ્યાં
અરોપ દિનરાત્ર જે હૃદયની રસી ઉત્તનિ
પ્રભાનકમલો સગાં યુગલ થે જન્યાં એક શા.
દેશાજી પરમાર

યજ્ઞ

(વસંતવિહાર)

સાદૃશ્યની મગત ના, તપ યતન-મર્મ,
અર્પે જનું સતત રે! નિજ પ્રેય સર્વ,
મેઘાઈ અણ જનના બસ એ જ યજ્ઞ;
ને એ જ છે જગતચાલક આદ્ય-યજ્ઞ.

નીચાવતા કૃષ્ણી જલ કેક મેઘો,
સૌંજે અગેક સરિતા જલગોષ મીઠો;
ખારાસ તે વ ઘટની નહિ સિધુમાદે!
ને ગેષ કે સરિત ના નિજ યતન ઉરો.

ખેતરિયે મંગલ

આપણુ ખેતરિયે મંગલ

દહકે મોડા, બાદલ વરમે ઝરમરઝરમર જલ...
આપણુ ખેતરિયે મંગલ.

ધરતીની ધૂળ કરતી આપને
મનહર મીઠી મંધ,
મીઠ દાવળા અંકુરે શો
હલમલ રે આનંદ!
થશે થશે વ્હેતાં ઝરણુનો નાદ રમે કલકલ...

'હું લાવી આરાગણુ:'
'લાલ્યો હું ધોરી ને હલ:'
બોળી તે મહેનતનાં આપણુ
મેળાં જગમુ' કલ.
આલ-ધરાને આધારે જે
રંગછટા મંકાઈ,
એવાં રે છવતર હેવાંને
ઉમંગ રે'શું માર્છ,
દિગભરનાં જાંભળાં, પોદણિયે એકીશું કંવચ...
આપણુ ખેતરિયે મંગલ.
રાજેન્દ્ર શાહ

રનેહની રેશનાઈ

તમારી રેનેહની રેશનાઈ નંતી મેં એવી ભણી કે
જખારો મંથ પૂરો ત્યાં બધા અક્ષર લેડી ભણે!
મિચકાત ભણિયાર

એ ગીત

૧

એવું કાણુ રે ચાલી જાય?
બહુ બહુ મારે બાંતર ખાસી ધાય! —એવું
મંધ્યાની સ્મિતમુગ્ધા છાઈ,
નખ ના રહું નીચું;
એ જ રે રંગીન તેજ ગામ રહું
વિસયનો ત્રય પીય;
અપહું એવો અંધાર અંતર ઝીલું
મુજને મારો જ મંગ તેસાંથી જાય! —એવું
દળણું મારું દૈયું ધાતાં,
પાપમે એનો બાર;
મનનું કામ માનવી જ્ઞતાં
સુનાં સકલ કાર;
ન્યાળાને મુજ નખનીરની ધાર
નખનું તારકજુદ રે ખાસી જાય! —એવું

૨

એવું કાણુ રે દસી જાય?
જખે આંસુમળીનો વારણધેરો ઘૂંચત ખસી જાય! —એવું
નોંજશી એ નેન રોમ,
ને મનમાં મૌન છવાયું;
પૂનામમાં થમે અમાસ જોઈ
તે ગીત ન એક ગયાયું;
એવી અંતરસૂતી એકજતાની વચમાં વસી જાય! —એવું
મેધથી રાતને પાલવ મેષે
રે કાણુ ઉવાની કોર!
બીતરનાં સો કાર દેશે
રે ખટાર કોનો કલશોર?
આતમના મુજ આંસુઆંસુમાં વિરાટ ધસી જાય! —એવું

ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈ

લેખક • સચિરાંકર રાવળ

...છે કદી સ્વાર્થ એવો ન હતો;
ત શીધી ન હતી; પણ માત્ર
'જ્ઞાન, આરિય અને સેવા'ના મંત્રને
ધ્યેય તરીકે રાખીને
અવિરત પુરુષાર્થ વડે એવું તે
ઉદાત્ત અને ઊર્ધ્વગામી જીવનચિંતાન કયું
કે જે દ્વારા તે ગુજરાત આગળ
ઘણી સાવનાઓ અને સ્વર્નાં સૂકી ગયા.

૧ દરરોમાં જે રોક એળાલાલ સારાજાઈની શ્રદ્ધાળામાંથી
છૂટે તથા અને ફરી શહેરમાં જાઉંઆપણના ગારા મ-
હાનમાં આવી વસે. ડાક્ટર મારી પ્રવૃત્તિમાં થયું રસ
લેતા તે વખતેવાળવ વિદ્વાન મિત્રોને મારે ત્યાં તેણી
લાવતા. એ રીતે જ સુગન્ત મહેતા ગુજરાત વિદ્યાપીઠ-
ના આચાર્ય શ્રી મિલવાળી તથા શ્રી મલ્હારાજીના પરિચય કરાવી
તેમને મારે ત્યાં ચિત્રે જતાવવા લાવેલા.

આમ મારી આસપાસ તેમના લિખન અને આનંદનું વાતા-
વરણ મને ઘણું પ્રોત્સાહક અને પ્રેરક લાગ્યું. પણ એ સો જેનું
સક્રિય જીવનને હતેભર હતું. આથી ૧૯૨૩ના જુલાઈની રખડી
તારીજે તે મને સર થીનુમહાને ત્યાં પ્રથમ પરિચય માટે લઈ ગયા.
હું માત્ર નિરપ્રજ્ઞ ભાવે કલારસિક મંડળના સમાગમના લેખે જ ત્યાં
ગયેલો. એ આપા કુટુંબના સદ્ભાવ ને સ્વાસ્થ્યથી મારા મનમાં ધક્કો
જ લાગ્યો યદ્યપિ ડાક્ટરસર્નાં તરસ્યાં, અને માર્ગદર્શન ને અભ્યાસ-
ના આદેશ તેમના જીવનમાં પ્રારંભ પછેથી તરોને સુરે કપર્યોય

કરવા અર્થેર હતાં. એમને રવેચ્છાથી માર્ગદર્શન આપવા મેં સ્વીકાર્યું.
ડાક્ટર મારી તેમણે મને નિયમિત પુરસ્કારથી એ હામ કરવા પુછા-
વ્યું. પરંતુ મેં પછુ નહતું બંધન સ્વીકારવાની વૃત્તિ હવે મને રહી
નહોતી, એટલે 'મારામાં શ્રદ્ધા હોય તે હું પ્રસંગોપાત માર્ગદર્શન કે
અભ્યાસપાઠ આપું અને તેને તેમજ અનુસરશે તે મને પુરસ્કારથી
પછુ વધુ બાંહેડો મળશે માની શા' એમ મેં જણાવ્યું.

તે મળી એમના બંધનમાં એક સુસન્નિત ચિત્રખંડ તેવાર
કરાવ્યો અને ત્યાં ધરનાં આભાસજીવી ધીમેધીમે કલાની તારીમને
પરિચયમાં વિકાસ કરવા લાગ્યાં. એ એક અનોખું પ્રકરણ છે; પણ
તેમાં ડાક્ટર અખંડ રસ લેતા મેં કંઈ પણ હામ કે નવી યાજના થાય
તેથી ખુસ રહેતા, ચિતે પણ કલા પર આવતાં પ્રયોગ ને પુરતોમું
અવગેહકન અને મનન કરતા થઈ ગયા.

આ નાનકડા કલારસિક ગરબે માત્ર ચિત્રકળા જ નહિ પણ
સંગીત, સાહિત્ય અને મુલ્ય તથા નાટ્યમાં અપ્રદાવાદમાં કેટલીયે
પ્રારંભિક પ્રેરણા આપી છે. પણ વિશેષ તે ત્યાંથી જીવતા કલાકારોને
અનેક વાર પ્રોત્સાહન અને કલાર સંઘાય પણ મળી રહેતાં, અને એ
રીતે કળાની એક લીટી વાડી ત્યાં ફાલવા માંડી હતી. ડૉ. હરિપ્રસાદ
એ જાણના સલાહકાર ગુરુત્વ કે સન્માન બની સહેવ એ નવચિત્ર
રચાવવા અદોનિશ પ્રયત્ન કરતા. ડાક્ટર તરીકે એ કુટુંબની શારી-
રિક સંપત્તિની જ તકદારી નહિ, પણ સાર્વજનિક તેમજ આધ્યા-
ત્મિક સંસ્કૃતિ માટેની તેમની નિરપ્રજ્ઞ ચિંતા પણ આદરે હતી

કળાકોના આશ્રયદાતા તરીકે એ કુટુંબના શુભો ને જ્ઞાન
વિકાસવાળે તે નર્મનવાં પુરતો અને વ્યક્તિઓને તેમને પરિચય
કરાવતા અને એંતે તેમણી શુભસાત્તામાં તેમનાં હાન અને સંસ્કારોનો
પ્રવાહ વહે એ જ તેમની શ્રદ્ધા મેળાવતી. કેટલાય વિદ્યાર્થીઓ ત્યાંથી
સ્નાતકોપાધ્યાય પામતા. એ મંડળની કીધાન-ચારાઓના પ્રવાસો
મહિનાઓ સુધી હિંદના શીતલ પર્વતીય નિવાસોમાં નોતે કે કલા-
ધારો તથા પ્રાચીન રજીઓ એવામાં જાય, તેપણુ હાકરને અને મને
જનુ આદર અને પ્રેમપૂર્વક તેમાં રયાન મળતું. લગભગ એ દરેક
પ્રવાસના સચિત્ર જતાંને 'કુમાર'માં પીરસાયા છે.

આ પ્રવાસો દરમ્યાનના નિર્ઝલસિમવામાં ડાક્ટરે તેમની સા-
હિત્યપ્રવૃત્તિને એક અનોખા પ્રકાર સર્જેલો. કુટુંબમંડળ અને સાથી-
ઓની વ્યક્તિઓને વિનોદને વપાવેલ આપવા તેમણે 'એરોમ એર
કટિંગ' નામની એક ઢગલિખિત 'અલ્પવૃત્તિકા' કાઢવા માંડી હતી
'અસલા ફુલાર કરે નહિ' એવી શોષોવિત્તી સામે તેમણે આ નામ
ચોસું હતું કે 'આ ફુલારે તેા એવો છે કે ને અસરો પણ ખરો અને
કરશે પણ ખરો.' એવો અર્થ એ કે 'તમારો દોષ પણ જતાવીય ને
દોષોય પણ ખરો.' એમાં, કપરક કે આવમાં શીખળ અને અખંડ
કલાવતા પ્રસંગોની પાછળ દોષ જતાવી સુખ ને કલાવળુને માર્ગ
લેવાને ક્રોત ભોધ આપતાં કાખે, મીનો, હુકમ, સંવાદો વગેરે
ડાક્ટર સ્વત્તા ને લખતા. કાખશા તરીકે એક વાર એ લોકો સંકટો
ગ્રપિયા અર્થેને જનુ વિરલ અને સમૃદ્ધિદાયક ગણાતા, જાગ્યા
મુખનો રૂંધા પછે અભ્યાસ, ડાક્ટરે આવા ચેષ્ઠા વહેંચી અને તેમલો
ગોંમતાઓને આપીન બની રાખતા નહિ, એટલે એ સંખ આનંદો કે

પગે વધે ડાંચરીમાં એમણે લખ્યું...

“૨૫ વર્ષની ઉંમરે મેં તાલેર જીવન શરૂ કર્યું. આજે મને પચાસ વર્ષ થયાં છે. એ ૨૫ વર્ષ દરમિયાન કોઇ દિવસ યશ્વંત્રી વગર હું જન્મ્યો નથી. યશ્વંત્રી એટલે જેમાં કશો રસૂસ રવાર્ય નથી એવી કેવળ સ્વાર્થત્યાગી ક્રિયા, બાપણ, ઉપદેશ, સેવા આચવા પરોપકાર અર્થે કરેલું કંઇ કામ. લખાણ એમાં ગણી શકાય. દયાબાનું આમા મને સહાયક થયું. એમાં કંઈ ને કંઈ પરોપકારનો પ્રયોગ સહેજે પ્રાપ્ત થઇ જાય.”

એમની ઉલ્લી ડાંચરીના ઉલ્લા પાના પર, અવસાન પહેલાં પાંચમા દિવસની, તા. ૨૪-૩-૧૦ની ઉલ્લી નોંધ આ પ્રમાણે છે:

“પ્રભુએ મને માણ્યું મોત આપ્યું.”

“જે શહેરની જીવનભર સેવા કરી છે ત્યાં જ મૃત્યુ થાય તો અંતિમ વિદાય સારી થાય; પણ તે વિષે મગતા નહીં છું. સ્વજનોથી દૂર કે પરદેશમાં થાય તો મેં શું છું? એવા ખોટા મોઢા છેડવા સારા.”

“મૃત્યુ નજીક છે એમ લાગતાં પ્રભુને ‘જળ પ્રાણ તન સે નીકલે, સાંવરા નિકટ હો’ એ પ્રાર્થના કરી. મારો રૂકડો એખખો છે એ લાગતી મૃત્યુનો ડર લાગતો જ નથી.”

‘બસેના ઓર કાટેગા’ : છે. આખર તો પણ ચાન, ધોરસાગની સાથે ફરિયા અધિકાર એખખાન, રાગરાગ છે હવે અમારા, ‘જોલેયુવાદયું માડ કરે’, નિતીની એટલી ને દિલ હવે આમ સાડ.

‘બસેના-કાટેગા’ની ફાઈલો તેમની આવી કૃતિઓનો બેડાર છે. હું તેમાં રમૂજ ચિત્રો પણ કરતો. શ્રી દાદાસાહેબ માવળંકર, શ્રી રસિકલાલ પરીખ, ડૉ. બાળકૃષ્ણ પાંડક, શ્રી બાલુરામ ગહેવા, શ્રી ચૈતન્યપ્રસાદ દીવાનજી, શ્રી રત્નગણિશવ લીમશવ વગેરે રનેલી-સંગેથી જનો લે લે ત્યાં સાથે હોવ તે પણ તેમાં શળો આપતા. એના નમુનાદપ એ પ્રતિકૃતિઓ આ સાથે છાપી છે.

કૃત્તરે આ કૃત્તરને કલાની લગની લગાડવામાં મારો કપયોમ ક્યાં તેની સાધકતા કોને સમજાઇ હતી. મેં લાગ્યે જ મારી જીવન આગળ મુકવા કે લાભ કલાવા ઇચ્છા કરી હતી, પણ ગુજરાતમાં કલા માંગરે અને અચિનવ ચિત્રકારો પાકે એ મારી મગરા સતત રહેતી, અને તેથી તરફલું કલાકારોની સારી મોલિક કૃતિઓ ખરીદી તેમને કલ્પનના પ્રસ્તાવ ત્યાં કરાવેા હતા. તેમાંથી શ્રી કનુ દેસાઈ, કૃષ્ણલાલ ભટ્ટ, રસિકલાલ પરીખ વગેરે કલાકારોનાં સૌપ્રથમ ચિત્રો ત્યાં જ સંપાદવા છે; એટલું જ નહિ પણ શ્રી રસિકલાલ પરીખ, શ્રી યજ્ઞેશ શુક્લ, શ્રી કૃષ્ણલાલ ભટ્ટ વગેરે લાંબી મુદતોની રાષ્ટ્ર-પ્રતિષ્ઠા પણ તેમની તરફથી પામવા હતા. ગુજરાતના કલાકારોને મારે એવી નિયમિત સહાય આપનાર બીજું (અનુસંધાન ૫.૨૬૫)

કાળી બાલુ ડૉ. હરિપ્રસાદની રોજનિશિમાંના બે ઉત્તર; નીચેઃશ્રીમધ્યાના મિતિનિવાસ દરયાન ઉકર ‘બસેના-કાટેગા’નાં બે હસ્તલિખિત મુદ્રાધિકાર કાળના તેના એક એકના ગ્રામપુક ઉપર શ્રી રસિકેશ રાવણે આસિદ્ધેણ સાધ્યેકળનું ચિત્ર; તેમાં મધાળે-શ્રી રાવળ પાંતે; વચ્ચે કાળી બાલુ-શ્રી ધૃતરે; જમણી બાલુ-શ્રી રસિકલાલ ડૉ. પરીખ; નીચે-ડૉ. હરિપ્રસાદ.

સરગાકાટેગા

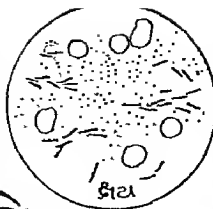
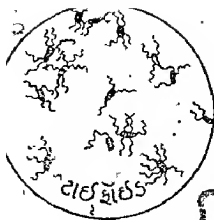
મિતિનિવાસ ઉપર શ્રી રસિકેશ રાવણે આસિદ્ધેણ સાધ્યેકળનું ચિત્ર તેમાં મધાળે-શ્રી રાવળ પાંતે; વચ્ચે કાળી બાલુ-શ્રી ધૃતરે; જમણી બાલુ-શ્રી રસિકલાલ ડૉ. પરીખ; નીચે-ડૉ. હરિપ્રસાદ.

ઉપર ‘કચ્છી, કચ્છી, કચ્છી, કચ્છી રંજ દો મયે’ એ રાગમા ‘પધારો, પધારો, પધારો, પધારો કુંખારી’ નામનું કલાકૃતિત બનાવ્યું અને એ સોની પાસે જ અવકાશું રાખ, કાળ અને શબ્દોની અડગમક તો તેમને એવા સિદ્ધ હતા કે આમાં બીજો રમૂજ તેમજ સંગીત બનાવતા. એ મારે તે બધા જ હશે, રાગો, દેશી કાળો, લાવણીઓ, અશ્વેઓ, નારનાં આયનો વગેરેનો ઉપયોગ કરી શકતા. એ પત્રિકાની પ્રથમ પાઠ્યને આગેનો કંટેજ બંધ કરતુ એક કાવ્ય નીતિનિશિની શ્રીમધ્યાપાવાળા ઉલ્લા એકલા અંતે એમણે લખેલું તે નમૂના જરીકે કતારીએ:

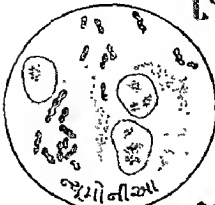
રાગ રાગશ્રી

સમાપ્ત આજે શ્રીમધ્યાત્રા, સમાપ્ત બનવું પર્વ; જ્ઞાનપ્રદેશ પણ અર્ધનિરખ્યા, કરો નહિ સાધ મન. સોમ્યે જે વસી રહ્યા છે, તેની લીલા નળી; રહેજે કાંબી કરી દોષ તો લેજે મનમાં નળી. પુરુષાર્થ ને સ્વદેશભક્તિ સ્વરાજ્યના કે મહિમા પ્રદેશ એક સમાપ્ત્યે તો ભરજે અંધી દેવાં ચિત્ર અને સંગીત વિશ્વતિ, લક્ષી રાગે ગેમ, વિરલ સમય મિત્રા કરશે તો જીવન કરશે ફેમ.

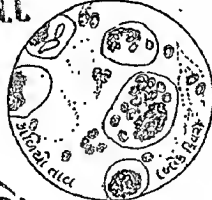
ચિ

ત્ર

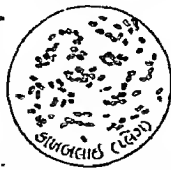
બો

ધ

ચિ

ત્ર

મનના બંધુ : હોમોનો ફેરવાવે અત્યંત સારું બંધુઓ કરે છે એ તો બહુતું છે. અને 'પ્રચાર'માં અમારું એને વિશે થયું આવી ચુકું છે (૧૧.૧. એકે
 હવા, પાણી, માથે, અને ખૂન તથા સંલગ્નિષ્ઠ બધે તેનો વાસ છે અને તે થરો 'આક્રમે' જ વિષાણ છે. એની એકાદી મંજબા થકુ મુકશાન નથી
 એની કુદિ થણી પ્રણી દલ તા કલાઈ એકનાં છે, બીજા ના કલાઈ એનાં વાર એ રીતે થતી) હોમોની તે અનંતપ્રથ અને અક્રમે અગત્ય
 છે. તે એકલાં તો સુક્ષ્મ હોય છે કે ૨ હવાના ૧૦૦૦મા ભાગથી મળીને ૫૦,૦૦૦મા ભાગ જેવડા કાના થાય છે. ઉપરાંત ચિત્રમાં પણ
 એનાં અનંતપ્રથ દેખાયા, એક વિદ્યુતના બંધુએ અત્યંત ઓછા પ્રમાણમાં કરી બતાવ્યા છે, (એ કરેકમાં નામ તેમાં લખ્યાં છે), તે પાથી તે દેવા
 આપેલા છે તેને પ્રયાગ આપેરી એ મને જોવાનુ થાય છે એ આકાર ઉપરથી એમના નામ પાડવામાં આવ્યા છે. સળી આકારના 'એલિપ્સ'.
 એનાં આકારના છે તેને પ્રયાગ આપેરી એ મને જોવાનુ થાય છે એ આકાર ઉપરથી એમના નામ પાડવામાં આવ્યા છે. સળી આકારના 'એલિપ્સ'.
 એનાં આકારના છે તેને પ્રયાગ આપેરી એ મને જોવાનુ થાય છે એ આકાર ઉપરથી એમના નામ પાડવામાં આવ્યા છે. સળી આકારના 'એલિપ્સ'.

રીતિક આ-
રોગ્ય માટે કસરત, યુષ્ટિકારક ખોરાક,
સ્વચ્છ પાણી અને ઢવાની જેટલી જરૂર છે
તેટલી જ સ્વચ્છ શરીર અને સ્વચ્છ ઘર તથા
આંત્રણની જરૂર છે. આપણા દેશના મોટા
બાગમાં રોજ નંદાડુંધોડું, સ્વચ્છ ધોએલો
કપડાં પહેરવાં, વાસણકુસળ સ્વચ્છ રાખવાં
અને ઘર તથા આંત્રણો ઝાડીઝપેડીને વાળવાં,
એ સિદ્ધાન્ત તરીકે તો સમગ્ર ગણ માન્ય
રાખે છે, પરંતુ ઉપદ્રવદારો તેના અમલ ધણે
મોઝા યતે. જેવામાં આવે છે. અને સ્વચ્છ-
તાની સામાજિક ટેવનું તો જાન નથી.

શરીરને સ્વચ્છ રાખવા માટે નંદાવાની
જરૂર આપણા જેવા ગ્રમ દેશમાં સદુ સ્ત્રી-
કારે છે; પરંતુ નંદાવાનું પાણી દમેશ સ્વચ્છ
ન હોય; બંધિયાર તળાવ કે છીંછરી નદીના
પાણીમાં નંદાવાનું હોય. સારી રીતે નહિ
જાણેલા વાસણમાં નંદાવાનું હોય, બેળાળર
સાફ ન હોય એવી જગ્યામાં નંદાવાનું હોય,
ધુલ્લમાં નંદાવાને લીધે શરીરના ઘણા
ભાગો સારી રીતે સ્વચ્છ ન થઈ રાખતા હોય,
નંદાઈનેતાન સ્વચ્છ કપડાં ન પહેરાતાં હોય,
મેઘું ઘણું આપણા સમાજમાં સામાન્યતઃ
જેવામાં આવે છે. નંદાવા-ધોવાની અત-
ત્યને 'ધાર્મિક ફરજ' ગણવામાં આવી હોવા
છતાં ઉપર જણાવેલી રીતિત જ આપણે ત્યાં
મોટા પ્રમાણમાં પ્રવર્તે છે.

સ્વચ્છ ધોએલો કપડાં પહેરનારાંમાંનાં
ઘણુંખરોં માત્ર ઉપરનાં કપડાં સ્વચ્છ પહે-
રવાની વિશેષ કાળજી રાખતાં જણાય છે.
પણ શરીરની આગળની જે કપડાં અડકે છે તે
તદન સ્વચ્છ રાખવાની તો સોધી વિશેષ
જરૂર છે. આ કાળજી બહુ ઓછા પ્રમાણ-
માં જેવામાં આવે છે; કે કપડું ભે રંગીન
હોય અને ભે મેઘું ન જણાય, તો તો મેઘું
નથી એમ જ માની લેવામાં આવે છે.

વાસણકુસળ માંછને સાધારણરીતે સાફ
તો રાખવામાં આવે છે, પરંતુ બાવાની ઓજ
બરેલાં વાસણ કપડાં ઢાંક્યા વગરનાં રા-
ખવાની બાબતમાં, તેમાં અસ્વચ્છ હાથ
ગોળવા બાળતમાં, સમયે સાફ કર્યા વિના
ઘેર નાખવાની બાબતમાં, ગળણું મેઘું
રાખવાની બાબતમાં, વાસણ ઉપર ઢાંકેલું
વાસણ ઉપરથી સહને નીચે કચરાવાળી
જમીન ઉપર મૂકવામાં આવે, કઠીન-

તાવેલાં વનંદે માખનો જમીન ઉપર મૂકવા-
માં, આવી ઘણી બાબતમાં, સ્વચ્છતા જાળ-
વવાની તો બહુ જ ઓછી કાળજી આપણે
ત્યાં રાખવામાં આવે છે. એટલેકે આપણી
સ્વચ્છતાની સમજ બહુ જુદી છે.

ઘર અને આંગણું સ્વચ્છ રાખવામાં પણ
આપણી દિનિકેવળ ચર્ચાઈ હોય છે. આપણા
ઘરને તથા આંગણને કચરો આપણે કિંગ-
વામાં કે પડોશીના ઘર આગળ નાખીએ
છીએ (અગર તો બારી કે બારણામાંથી
દવામાં ફાડીએ છીએ, એ ધણે બારે પાછો
પલન સાથે આપણા ઘરમાં જ આવે છે) નાનાં
છોટાંને ઘર બહાર, પોળને નાકે
અગર ચોટકામાં ભસ્મ જેસાડવાની અતિ-
શય ગંદી રીતમાં પણ આપણે ચર્ચાઈ જતિ
રાખી, પાડોશીની ધણીને કે બીનના
ઘાટલા પાસે બાળકને ખેસાડીએ છીએ.

રસ્તામાં, કિલ્યામાં, પોળના ચોટકામાં
અને પાડોશીની ધણીને ઘાટલા કે ગંદી ધોળે
નાખતાં તો આપણને જરા પણ સંકોચ થતો
નથી, એટલું જ નહિ પણ કુદરતી હાનિ
માટે પણ બેસરખરીતે આપણે રસ્તાને,
કુટાણને ને ગડીઓને ઉપયોગ કરીએ
છીએ. આ ભવની બેસરખરીતે અને ગંદી રીત
માત્ર અમણ અને પછાત વર્ગના લોકોમાં જ
નહિ પણ જણેલા અને લેખી જાતિઓના
માણસોમાં પણ જેવામાં આવે છે. રસ્તે
વાલતાં ને જતાં આવતાં મુંઘડ તથા સેંકડારી
સોપુકોળે આ ટેવ અતિ તાસ કષ્ટલા છે.

ટૂંકના ટપ્પામાં થૂંકવાની તથા કચરો ને
ફળ છોડતાં વંદે નાખવાની ટેવ તો બહુ જ
સામાજિક હોય છે. અરે, બારી પાસે મેઘેલા
માણસો પણ ટપ્પામાં જ આ ભવની અસ્વ-
ચ્છતા કરે છે. ટૂંકના ભસ્મ તો બેસરખરીતે
ને સ્વચ્છતાનું વાન ન હોવાને કારણે અત્યંત
ગંધાતાં અને ગંદાં જેવાને અનુભવ સહને
વારંવાર થતાં હશે. યદે ક્લાસમાં જ નહિ
પણ સેંકડ ક્લાસમાં મુસાફરી કરનારા
સાધારણ 'સુધરેલા' વર્ગના મણુતાં માણ-
સોમાં પણ આ ટેવો જોવામાં આવે છે.

આ બધી અસ્વચ્છ અને ગંદી ટેવો માટે
કેટલેકે અંશે આપણા દેશની ગરીબી જવા-
બદાર છે એ ખરું છે; પરંતુ ગરીબ ન હોય
તેમનામાં પણ ઘણી ગંદી ટેવો જેવામાં આવે
છે. વળી એ માટે ભેગ બચ્ચીએ જવાબદાર

છે તેમ કેટલેકે અંશે સ્વચ્છતાનાં સાધનોને
અગાધ પણ જવાબદાર છે. શહેરોમાં કુદરતી
હાનિ તથા ટેવો રચેલો બહુ ઓછો રાખવામાં
આવેલાં હોય છે; અને જેટલાં હોય છે તે
સ્વચ્છ રાખવાની કે તે માટે પૂરતું પાણી
આપવાની પણ કાળજી સુધારાઈ તરફથી
રાખવામાં આવી નથી. સ્ત્રીઓ માટે તો
એવાં રચેલાં સાધન જ રાખવામાં આવે છે,
અને મામડાંમાં તો એવી સમજદ બીલકુલ
હોતી જ નથી. એટલે સાધનોને અગાધ એ
પણ કેટલેકે અંશે એક કારણ ગણી શકાય.

પરંતુ આપણા સ્વચ્છતાના ખ્યાલ પણ
અધૂરો જ છે. આત્મગતિક તરીકેની ફરજની
કામગીરી દર્શાવનારો છે. આપણા સમાજ-
માં સારી રિયલિટામાંનાં ધરમાં થે નંદાવા
માટે તેમજ બાળે બેસવા માટે, અને માટે
એક જ રચળને ઉપયોગ ધણેખરે રચેલો થતો
જેવામાં આવે છે. જ્યાં જુદી ચીજડીની સમ-
વડ ન હોય ત્યાં જાણ તરીકે જોવાનું ઉપ-
યોગ કરવો જોઈએ, નંદાવાની બોરડીને
નહિ, એટલું જાન પણ ઘણાને હોતું નથી.

આ બધી ગંદી ટેવો, સુધારાને મુખ્ય
ઉપાય સાવામાં બાળકોને આ બાબતનું સ્પષ્ટ
શિક્ષણ આપીને, તે બાબતના કડક નિયંત્રણ
કરીને, અને તે નિયંત્રણ સુસ્તરેલાં પાલન
કરાવવાને બંદોબસ્ત કરીને જ કરી શકાય.
આટલાં જીહરતાં બાળકોમાં સ્વચ્છતાના
નિયમોનું સ્મેર જાન થાય, ને તેઓ પોતે
જ અસ્વચ્છતા પ્રત્યે તિરસ્કાર તથા રાગની
લાગણી રાખતાં હોય, તો જ બલિયની
પ્રત્યક્ષ સ્વચ્છતાની ટેવ પડે એમ લાગે છે.
જ્યાંખ્યાનો કે સમજૂતીથી અસ્વચ્છતાની
ટેવ દૂર થાય એવા તો આશા જ નથી.
સ્વચ્છતાના નિયમના ભંગ માટે દંડની ને
બંદોબસ્ત તેમાંનાં નામ પ્રગટ કરવાની શિક્ષા
કરાવાના કારણ ધરવામાં આવે, અને એ
કારણનું સુરતપણે તથા મોઢની શોધસાગ
રાખ્યા વિના પાલન કરવામાં આવે તો જ
શોધાધણે સુધારો થવાનો સંભવ છે.

શાળામાં માત્ર પુરતો જાણવા-જાણીકવા
માટે જ નહિ પણ સારી ટેવો પાડવા માટે
છે, ચારિત્ર્ય અને સહૃદય ધરડે એ શાળા-
ઓની ખાસ ફરજ છે, જેવા ખ્યાલ આપણી
શાળાને સંચાલકોને થાય તો જ આ બધું
શક્ય બને.

-ગ. (ન્યોતિધર)

[હિન્દુ સંપત્તિ સંચયક ના શ્રી શંકરચાવે 'હિન્દુયન ચોરસ શ્રીશંકર'માં લેખલા લેખ ઉપરથી]

કવિને સૌન્દર્યાપસક આત્મચામ છે, એ આપણે મોટું દુર્ભાગ્ય છે.

જનતામાં અ-કલાનો અંત આપણને એ જ નહીં કે શી દરિશ્ચંદ્રના જનનનો પરચ પુરુષાર્થ હતો. આત્મા વ્યક્તિત્વની સુરેષ છબિ એ એક જ વાક્યમાં આંકી દેવા તે એમના જ પરચ ગિત્ર (અને ગુણોત્તરના એક અગ્રગણ્ય કવિ)ની, એમને અર્પણ ધમેકી એક કાવ્યપ્રેરના શબ્દોથી આંકી શકાય:

‘અકલાંત નેહ સલ્લપાન્ય કલા-પ્રવાસી.’

આમ, આવા અકલાંત કલાપ્રવાસીને જનનનો શક લાગે એ તો જનનની ધોતીની જ મરુભૂતા છે.

વાતવંતમાં એકબેર એમણે કહેલું કે ‘નાનપણથી મારે એ સ્વપ્ના હતી એક સુરોપ જવાનું ને બીલું ચિત્રકાર થવાનું.’ આ જનને સ્વપ્ના ધોતાને વિષે તો પોતે સિદ્ધ કરી શકે એવા સંભોગ ન હતા, એટલે એમણે બીજી રીતે સિદ્ધ કર્યા: પહેલું એમણે ધોતાના નાના બાઈ (શ્રી પ્રભા બટ્ટ, નેમી સારંગી (પારીસ) હુવિરસિદ્ધીના પ્રાપ્તિ. ઇ. ૭૨) માં એમણે સિદ્ધ કર્યું; ને બીલું અનેક ચિત્રકારો અને એમનાં ચિત્રોની સેવા કરવામાં.

પોતે સુરોપ ન ગયા, પણ સુરોપના એક આપણા જેવા જ, એ સમયના ‘ફૂંટી દેશ’ પોલાનને કલાપ્રવાસીએ એહી લાંબા, અને પોલાનના તારણદાર ‘મોરે પિયસુરુષો’નું એક સ્વતંત્ર ઇવન-અગિર તથા પોલાનના એક મુખન કવિ લોકેચેહ બાતના કાવ્યોનો ‘કો જામિ?’ અનુવાદ, શેષ પોલાન વિષયક એ પુસ્તકોનું ગુજરાતી સાહિત્યને અર્પણ કર્યું. એક એમની માતૃભૂમિ દિલ્હી, પણ એમની હૃદયભૂમિ તો નહીં પોલાન જ. અને એમને એ પોલાંડપ્રેમ અનેક શીલિસ કલાકારો તથા લેખકોની અગત અને આદ વૈચીમાં એમણે પ્રગટ કર્યાં. પોતે એમણે કે વૈચીના રસ્તાઓ કપર જ ચાલે છે એવા મોરસેયનમાં મુંબઈના રસ્તાઓ પર ને ફરતા. ને પછી તે પોલાન દોશ સારા થે સુરોપ એમના સૌન્દર્યપ્રિય માનસ પર ફાટી અજબ ભરજી નાખી. પોતાના તથા પરચપિય પુસ્તકોમાં ‘મીતા’ની સાથે શ્રી કિસ્મત્ ‘પહેરા’ અને ‘અન્ય કવિ રિકેની કવિતા ગણવાતા. હોલરસીન, હાર્દન, ગેટ, રડીન ન્યોર્મ’ અને રિકે જેવા અર્જન કવિ-ઓ; મોહરે, ચાલ વલે અને વાલેરી જેવા ફ્રેંચ કવિઓ, શીઓ-પાર્ડી અને હોર્ડ જેવા ઈટાલિયન અને સ્પેનિશ કવિઓ તથા અન્ય સુરોપી દેશોના પણ ભળીતા કવિઓના પોતે એક ‘સલ્લપાન્ય કલાપ્રવાસી’ નીકળ્યા જેવા બની ગયા હતા. આ પરથી એમની અદ્ભુત રસિકતા અને સંવેદનશીલતાને પરિચય થાય છે. શ્રી દરિશ્ચંદ્રના વ્યક્તિત્વનું આ પાસું એમના જનનનું ગૌરવ છે અને ગુજરાતનું સદ્ભાગ્ય છે. આર્થ સંસ્કૃતિ પ્રતિષ્ઠા એમનો પ્રેમ એમના ‘મદિમા’ તાં કાવ્યો પછથી કદીપી શકાય છે; તોપણ શ્રી દરિશ્ચંદ્ર સાચી રીતે તો પોલાંડના જ સેરકાપ્રવાસ છે.

આવા એક વારસની પોતાના સંસ્કારોની માતૃભૂમિ પ્રત્યેની ‘ઉદલી ગઈયા’ પિયસુરુષીના મુલ્ય પરના એમના પોતાના જ કાવ્યની નીચેની પંક્તિઓ પરથી કેટલું કદીપી શકાય:

‘અને ઉદલી મારી ઉરખળને એક મનીષા

ફૂંકાતા દેવાને સિદ્ધ સગવળ દોસ પરચ

[એમની સવિરોધ જનનનોંધ આ અંકની ‘માધુરી’માં આપી છે.]

તદા દરેક મારા જનન મદાં એકાંત કપરે,
સુતેલી માતાના પદકમળની આસની કરી
રમું કાલાને એ ચરણે જ પે એ જ પદમાં.”

‘સફરનું સખ્ય અને બીલું કાવ્યો’ તથા ‘કેટલા અને સોનેર’ નામના પ્રકટ થયેલા કાવ્યસંગ્રહો, તેમજ અનુ અગ્રગત ચેત્રી ચોટાં કાવ્યો એ શ્રી દરિશ્ચંદ્રનું ગુજરાતને અર્પણ થયેલું કાવ્યસંભળ. ‘સાગ-નું સખ્ય’ માં તો — ‘ને’ તથા ‘વસંતપંચમી એ પ્રાણ પામેલી બદલે’ એ એ કાવ્યો ગુજરાતી કવિતામાં સમલતા ને સમ્યક્તાને અનુદાનમૂલ રૂપે જરૂર; અને ‘કેટલા ને સોનેર’ માં તો ‘મદિમા’ તાં કાવ્યો એમના ઉદ્દેશજનના તથા અર્પણના સહાયના સાક્ષી રૂપે વિરજીત રહે છે.

તેમાં આત્માની અમરતાનું દર્શન એમણે —

‘આ સુદિના એકાંતે થયે, ત્યારે,

અથર્થ એ એક પછે સુવાનું,

તાલે પેલું રોસની રૂપ તેમાં

અંજોરું હું ધાવતો તારી સાથે.’

એ પ્રતીકમાં પ્રગટ કર્યું છે; તો પૃથ્વી પ્રત્યેના આશ્વર્થ્યમુગ્ધ પ્રેમ એમણે ‘પૃથ્વીને’ નામક કાવ્યમાં

‘સલાહિના વજનનું હું જ સાચે

સપાનું છે એ આશ્વર્થ-પુષ્પ’

એ પ્રતીકમાં પ્રગટ કર્યાં છે. અને જનનનું મધુરદર્શન ‘ઈન્દ્ર’ ને નામક કાવ્યમાં આ રીતે કર્યું છે:

‘તમે પ્રકાશ, ધરતીમાં જ્યાં,

એક પ્રચારે વજ્રપાશમાં

બધે એવો, પ્રેમપાશા હું

ચાલું વારી, ઈન્દ્ર, આપ ટું.’

તે, પ્રાણનું ગંગલ દર્શન આ પંક્તિઓમાં માર્યું છે:

‘તબનમાં કંઈકા થઈ ને મદે,

જનન પ્રાણ બાપું સમું જ છે।

શ્રી દરિશ્ચંદ્રનું જનન ને પ્રાણ બંને જનનની આ કંઈકા પાસે નહોતે કે જવાબ આપી શકે છે!

‘કરમચનનાં પહેતાં પીવાં નહેરં...’ એમ એમણે માર્યું છે; અને એ જેર થી લઈને પછી પણ પોતાને પસં તે વારસાવિ આ પછુને કદી જ સામું છે કે:

‘નિષ્કામગ્યે સીએ, સીએ ક્ષણ વિધિથી થયું,

જનવત મદાં થોડું જીવી થયું ન બજારડું,

અત વિસારું, ભાવિ સાચું પુનઃ સરભવા.

એટલે, અત વિસરીને, એમનો આત્મા તો કપારને થાય છે સાચું બાની પુનઃ સરભવા પ્રકટ થઈ ગયો હશે. આવા આત્માઓએ કવિ જ જાણે ભવજાનથી કપર થઈ આવા આત્માઓએ આમ આંધું છતાં કવિ થયું બજારડો હશે! નાને! આપણે તો એટલું જ ભળીએ કે આવા જનન તથા મૃત્યુને માટે તો જનનમાં અ-કલાનો અત આપણને જ સાનું તર્ણન કે પ્રાવશિત થઈ શકે.

જ્યાંજ્યાં કવિતા-કલા જવે છે, ત્યાંયાં આને પણ દરિશ્ચંદ્ર જવે છે. આપણે પ્રશ્નને મોટલી કદીએ કે જનનમાં અનુન-ને અંત આવે, કારણ કે એમાં જ દરિશ્ચંદ્રના આત્માની સાંતિ છે.

અમદાવાદના
[રાજીવ ગાંધીનાં ચિત્ર]

પ્રતિ માની કેવળ દેવે - બેસી અમદાવાદ
રાજીવ ગાંધીનાં ચિત્ર - રાજીવ ગાંધીનાં ચિત્ર
ગાંધી ગાંધીનાં ચિત્ર - રાજીવ ગાંધીનાં ચિત્ર
ગાંધી ગાંધીનાં ચિત્ર - રાજીવ ગાંધીનાં ચિત્ર
ગાંધી ગાંધીનાં ચિત્ર - રાજીવ ગાંધીનાં ચિત્ર
ગાંધી ગાંધીનાં ચિત્ર - રાજીવ ગાંધીનાં ચિત્ર
ગાંધી ગાંધીનાં ચિત્ર - રાજીવ ગાંધીનાં ચિત્ર
ગાંધી ગાંધીનાં ચિત્ર - રાજીવ ગાંધીનાં ચિત્ર

ડાક્ટરના હસ્તાક્ષર અને શ્રી રાવજીના આહ્વાનવાળું 'અસંગઠિત' ખાતું. જેમાં, શ્રી રાવજી ઉપરથી પ્રસંગ પર નિર્ણય લેવાના કાળે ખાતું આપેલ છે. ડા. હરિપ્રસાદ દેસાઈ (અનુ. પૂ. ૧૯૫૧ થી ૧૯૫૨) કુટુંબ અમદાવાદમાં બેસેલ નથી. એ બધાનું જાણુ ડા. હરિપ્રસાદની નિરંતરતા કલાકાવના પ્રતિ રહ્યું છે. ગુજરાત વિદ્યાપીઠના તે સેનેટર બન્યા ત્યારે પણ ત્યાંની કલાની રૂઢકીના તે 'શ્રી' થયા અને ત્યાંથી શ્રી કુટુંબને શાંતિનિકેતનમાં અભ્યાસ કરવા માટે બે વર્ષની રેફરેન્સરિપ તેમણે આપાવી. માત્ર એક કુટુંબમાં ન કલાનું મુલ્ય બનાવવામાં ડાક્ટરને સંતોષ નહોતો થતો, પણ સમગ્ર અમદાવાદ શહેરમાં રસિકતા, કલાપ્રેમ તથા નિઃસ્વર્ગ્ય કેમ વધે તેનું તે અહોનિશ ચિંતન કરવા, ચોળનાંજો ઘડાઈ અને અધિકારી માણસોને બેગમાં કરી તે માટે હંફકે તે હંફકે કરવા દેશપરદેશનાં દલાંતો આપી પ્રેરણા આપતા.

ભારતીય કલા અને સંસ્કૃતિના પ્રતિનિધિયુગે તે પ્રધાન બળુતા ઝોશિયાબરના એકાગ્ર વૈમાનિક તરીકે જગતના કલાનિર્માતા પ્રતિષ્ઠા મેળવનાર 'રૂપમ' પત્રના તંત્રી શ્રી અર્ધદ્રુમદાર ગાંડુલી ૧૯૨૭માં અમદાવાદમાં પહેલી વાર આવ્યા ત્યારે ડાક્ટર તથા રવ. હીરાલાલ પારેજી અને હાલુ કે અમદાવાદમાં કલાના પ્રસંગે ચોળના માટે એક કલાસંસ્થા હોવી જોઈએ. શ્રી ગાંડુલી જેની બ્યક્તિને સત્કારવાને બીજાં કોઈ ગોંડેલીની ચોયતા યાચાઈ જાણાય. 'ગુજરાત કલાપ્રવર્તક મંડળ'ના કહુ બનાવોને લઈને હું આમાં મંડળ કે તેની કાર્ય-કદાહરથી કંઠાયેલો હતો, પણ એ બે મિત્રોએ તેા તુરંતાનુરંતે એક સાડું બંધારણ મૂકી પાંચ-દસ રૂપાએ સરચો સાથે 'ભારત કલામંડળ' નામનું નવું મંડળ બનાવે અને બીજા જ દિવસે સંસ્થાને સુધારા હોંસના મેડા પર તે મંડળના નામથી મેડા સન્માન સંમાર્ણ થાલુ ડાક્ટરે ગુજરાતીમાં લખેલું માનેષત્ર શ્રી ગાંડુલીને આપ્યું. મને તેા કશી બળુતાની ખબર ન પડી નહિ કે આંખેનજો તથા માનપત્રને અર્થે ક્યાંથી આવ્યો અને કોણે તે તૈયાર કર્યાં.

આ રીતે ન ડાક્ટર સાહેબે મને હમેશાં બંધેર જીવનમાં હડ-સેલા માયા કર્યાં હતાં અને મને બંધેર કામ કરવાની દીક્ષા આપી હતી. ત્યાર પછી તેા એ 'ભારત કલામંડળ'ના આશ્રયે શહેરમાં ધણી કલાપ્રસંગો જીવવામાં ગયા. તેનાં કાર્યોમાં બરાકે મુશ્કેલી આપતી ત્યારે હું તેમને મળતો અને તે કોઈ ને કોઈ તોડ કાઢી આપતા. પોતાનાં આમાં કોઈકાર્યોમાં તેઓ ધણી વાર બંધારણ કે નિયમોની થીડી અવગણના કરતા, પણ માર્ગસાધકતા ને શુદ્ધ નિષ્ઠાથી કરવાં તેમનાં આ શુભ કાર્યો પ્રતિ સો ક્ષેત્રે નબરે લેતા.

અમદાવાદની બંધેર પ્રવૃત્તિઓમાં તે તેમને કાળો ભળીતો છે. એ શહેરની મ્યુનિસિપાલિટીના સભ્ય બનીને માંધીજીના આદેશ પ્રમાણે તેમાં પાયાની સેવાઓ-તેમણે કાચી અને અમદાવાદના આરોગ્યને એનો પ્રથમ પ્રક્ર માની, બંને આહુવાળાઓ તથા બંધી-જોની સરદારી લઈ, સાતસાત વખત તેની છેક હાંડમાં જોડી પોળોના પણ જીલ્લાખાખાની ગાડાઓએ કચરો કલાવેા. આની રીતે એક પછી એક પોળ સાફ કરાવી ને ત્યાં પાણી છંધાવત, અને સને એ પોળમાં પોળનાં નાગરિકોને બેગમાં કરી આરોગ્ય-પ્રવચન કરતા. અમદાવાદ શહેરમાં ને સુખાકારી અને રોગની નિર્જીત થઈ તે ડાક્ટરની આ મુશ્કેલી સેવાને આભારી છે. એ વેળા અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રમુખપદે સરદાર વલ્લભભાઈ, રવ. બાલુભાઈ કોકર કે માનનીય માર્ગદર્શક ને કોઈ ઉપરોક્ત અધિકાર પર આવ્યો એ સી ડાક્ટર સાહેબની સ્વચ્છતા અને સૌન્દર્ય માટેની ધમશ પિઠાની બેગમાં બેગમાં કાર્યોમાં નિહતો સર્વ સફાઈ અને સાચ આપતા.

અમદાવાદ એમને મન ગુજરાતનું ધબકતું હૃદય હતું અને તે જગતનાં શહેરોની બેગોની કરે એનું કરવા એમના મહાબળરોશો હતા. આપકા મેડા અમદાવાદ શહેરને મુશ્કેલીનું હૃદય એ જીલ્લા વિષે સહોદિત જીવ બાળી, તે વાતને કેડા પકડી, તેમણે મ્યુનિસિપાલિટી પાસે સરદાર પૂત પાસે તેને માટે ખાસ જમીન રજાવીને નકશા કરાવ્યા હતા. મ્યુનિસિપાલિટી ને એમની ભાવનાની ખરી કદર કરવા માટે તેા એમનું એ અર્થકે રખેન તેણે જલ્દી પ્રલસ્ય કર્યું જેથે. મ્યુનિસિપાલિટીએ કરેલી 'ફરતા પુરતલકાલ'ની ચોળના ને શાળીખાખામાં બંધેરરીતે થતા રેડિયોબ્રોડકાસ્ટની ગોઠવણ પાછળ તેમને નાં વેગ હતો. ત્યાં શહેરના સંચીત-કલાકારોના લંગીત-તીને કોડા પણ તેમણે જ ગોઠવેલી. ગુજરાતી માધામાં 'સૌન્દર્યનારાયણ' શબ્દના પ્રયોગ સૌન્દર્યપ્રેમી આ ડાક્ટર સાહેબે નાં દાખલ કર્યો છે.

ધીરેધીરે મને તે પોતાની સાથે અમદાવાદની આસપાસનાં આમડાં, કરવા અને નયરોમાં લઈ જવા લાગ્યા. હું ન માનું તેા ત્યાંનાં રચાનિક માણસોને મારે ત્યાં લઈ આવે અને મને સમજાવે કે તેમણે તમને લેવા આવ્યા છે. પછી સાથે જ જઈએ ત્યારે માગડાંનાં માણસોની ખાસિયતો, રસવાત, વર્તન, બધામાં તેમના નિરીક્ષણના લાભ મને આપતા. એમની સાથે મેડા, કપડાં, નડિયાદ વગેરે રમણોમાં જઈ આવ્યા પછી જ મને આપણું ગુજરાત કેવું ને કયાં છે તેનું દૈન થવા લાગ્યું. કોઈ મામમાં નિરિહ મારી મેરા, તેા કોઈ આમમાં ખમરાવાળા સમાજસેવકો, કયાંક જગતની રોગે કનઠારા પુણ્યશીલ સાધુઓ, તેા ક્યાંક સંસ્કારમૂર્તિ પદ્મિતો કે આંગેવાન મુખીઓ દોરા ને જાળુવિધ કદાચાલુલ થઈ મારું તે જેથ કાક્ટર રજાખા અને હલેતા કે આપણી યુનિવર્સિટીના બેગા અહીં નથી પડ્યા તેથી જ આ હોશમાં મન શુદ્ધ છે. તેમણે પુરુષાર્થ દિસાવી કરતા નથી કે પ્રસિદ્ધિની લોહપતા રાખતા નથી; જીવનનું પુણ્ય એનું માય એ જ તેમની દમિ. (જુઓ અનુબંધ ૧૯૫૫)

માનવીનું મન

વિખ્યાત
બંગાળી
લેખક
'વનદેવ'ની
વાતો
★
અનુવાદક
રમણિક
બેઘાણી

નરેશ અને પરેશ એક સમા બાઈ. પણ એક જ ભેલનાં બે ફૂલની કપચા એમને નહિ આપી શકાય. આકૃતિએ અને પ્રકૃતિએ બંને રીતે ભેલમાં મેળ કરતાં અમેજ જ વધુ હતો. નરેશના ચહેરાનું વર્ણન કોઈકે આગ કરી શકાય: વાને સામોડા, લાંબા, દંડાદંડા વાળ, મોઝા થોડાં અને બે તેજસ્વી આંખો, મોઝિયાની પૂછી જેવી બરાબરોડ મૂઠ અને પોપટની ચાચ જેવું અધિયાળું નાક.

અને પરેશ વાને ઊંચો, હોડે મજબૂત, પાયાના વાઈડિયક વાળ મુંદરા રીતે ઓળેલા, થોડાં જરા લાંબાં, અને નાક નહું ને ચીબું, ભેડ આંખોમાં એક પ્રકારનો તન્મય ભાવ, હાડીમૂઠ સફાવટ, મળામાં કંઠી અને કપાળે ચંદનનો ઘેષ.

માનસિકરીતે બંને પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં સુરત નિષ્કામન હતા એક હતો સુરત વૈજ્ઞાનિક અને બીજો હતો સુરત દેખવ. આવેત નિષ્કામવૃત્તિ નરેશ જ્ઞાનભાઈ અને પરેશ બકિંગહામ રેલીકાર્થો હતો.

નરેશનો 'કમ્પાઈન્ડ હૅન્ડ' નોકર ન્યારે નરેશ માટે 'ફાકલ કહેલ' પુરેણીની પાની બનાવવામાં પરેશનો હોલ ત્યારે એ એક જ માનનામા પરેશ સ્વેચ્છા કરી નિરાશિયે બોલન પતાની શ્રીમદ્-ભાગવતમાં મઝા દોષાં આનું લગભગ સદા થે દેખાઈ

પણ આ કપરથી એમ ન માનશે કે એ ભેડ સદા જગડપા જ દરતા. એનું નરોય નહોતું. એમની વચ્ચે કબિયા થતો જ નહિ, અને એનું દીમા જેવું કાચુ એ હતું કે આદિક પ્રક્ર માટે એમને પાસપા ની પાસે હાથ લેખાવવાની જરૂર નહોતી.

બંને એક એ. ચમેલા હતા, —નરેશ કેમીરીકી લખતે પાસ થયા હતા અને પરેશ સંપૂર્ણ લખતે. ભેડ કંઈએનાં પ્રેક્ષકપદે હતા અને સારો પચાર મેળવતા હતા. પિતાએ મૃત્યુ પહેલાં પોતાની નિષ્કૃત ભેડને સરખે બામે વહેંચી આપી હતી. એ ગઝલમાં તેઓ રહે છે તે પણ વારસામાં મળેલું છે. ગઝલ મેઝું છે, એવું મેઝું કે ભેડનું કુટુંબી યુગ-પોતાઈ સાથે મુશ્કેલી રહી રાખે. પરંતુ નરેશ અને પરેશના મનમાં પુરુષાની અનિયતા વિષે કંઈક એવા વિચારો બંધાયો છે કે આજ સુધી એમણે જોયું કશું નથી. પરેશ વિચારે છે

કે—'કા તવ કાન્તા'—એ જ સત્ય છે. 'રિશિરિશિ'ના નિવાર્ધો નરેશ વિચારે છે કે...નિર્મળા સાથે જ મૃત્યુ પામી છે મૃત્યુ બધે બધે ભેડી શકતો નથી—પણ એણે જ શું?...

પરિણામે નરેશ અને પરેશ સમા બાઇમાં હોવા છતાં સિત પ્રકૃતિના છે. અને સિત પ્રકૃતિના હોવા છતાં થે એક જ મહાનમાં શાન્તિપૂર્વક રહે છે.

પણ એક બાબતમાં એ બંને સરખા છે. પદ્મને એ ભેડ ચાહે છે. પદ્મ કોમના નાનાભાઈ તરેશનો દીકરો છે. તરેશ બહાદુર-બાદમાં નોકરી કરતો. કોમિયું મોમિયું થતાં એક દિવસ એ અને એની પત્ની મનોરમજી અવસાન પામ્યાં. મોરગીનો તાર મળતાં જ આપાત પામતા નરેશ અને પરેશ ત્યાંજ પહોંચ્યા હતા, પણ તરેશ અને મનોરમજીના ઉદ્ધવા શબ્દો જ તેઓ સાંભળી શક્યા. એ છેલ્લા શબ્દો આ હતા: 'અમે તો જન્મ એ છીએ, પદ્મનું પ્થાન તમે રાખો'.

પદ્મને લઈ નરેશ ને પરેશ કસ્ટામાં અલગ. તરેશના બાપના વારસામાં ને થોડી રકમ મળી હતી તેમાંથી અરધી પરેશના સંતોષ માટે રામકૃષ્ણ ગિરનારમાં આપવાનું સૂચન નરેશ તરફથી થયું કે હોરત પરેશ 'મોઠી છાંપો કે 'તો તે પછી બાપીની અરધી રકમ વિજ્ઞાનના સંશોધન પાઠ્ય ખર્ચવાની બેઠક' અને એમ જ થયું. પદ્મ વિષે તે બાપણે નહીં હતું કે જે આપણે કોઈ જ સંસારી નથી તે પછી પદ્મના લાલિની ચિંતા જ સા માટે ફરપી પડી

પદ્મ—નરેશ ને પરેશ ભેડની આંખમાં રતન જેવો પદ્મ ધીમે ધીમે ઘેરતા થયા લાગ્યાં. નરેશ કે પરેશ એમાંથી કોઈ જ પોતાનો મત પદ્મ પર લાદતા નહિ. પદ્મને ન્યારે એમ ક્યારે તેમ જ ને કરતો. નરેશ સાથે ભગીભગી ને ન્યારે યોગે મુશ્કેલી સમાર કોસરી ન્તો ત્યારે એ પરેશના નિશાભાહારી બોલન લઈ થોડા દિવસ લગતાં ને થોડા દિવસ નિરાશિયે બોલન પછી ગાંડાદાની બચ્ચા ભગત ફરી પાછો નરેશના રસોડા બાજુ ન્તો પણ એને કોઈ રેકાઈ નહિ. નરેશ કે પરેશ એમાંથી કોઈ તેને કોઈ નહીં ગાંડામાં નોકરના હાથનું નહિ નોકર-બેક મનોમન તે એમ જ માનતા કે પદ્મ ઘેરતા

ધર્મને પોતાના જ આદર્શને સ્વીકારશે.

પદ્મ સોળ વર્ષનો યુધ્ધા છે. આ વર્ષ એ મૃદુલતા પરીક્ષા આપશે. સુંદર દેવદય કાષ્યા, ગીરવલ્લે ને પ્રેમાળા આંખો. તરેશને પહેરા જન્મે ઉડવથી પદ્મને પડાવતા. આ બાળકમાં બેઠામાં જરૂર થે ફેર નહોતો.

એ પદ્મ જ એક દિવસ મહિા પડ્યો.

તરેશ ને પહેરા ચિંતામાં પડ્યા. તરેશ વૈજ્ઞાનિક હતો. એ રસાભાવિકપણે એક ઔદાપેયિક દાકતરને લઈ આવ્યો. પહેરા પ્રથમ તેને ઈન્દ્રિયાં નુ કીધો, પછી જ્યારે કંપરકાકડપરી સાત દિવસ લીની ગયા ને છતાં તાવ ન ઊતર્યો ત્યારે તે શાન્ત રહી ન શક્યો. એણે તરેશને કહ્યું: 'મને થાય છે કે કોઈ સારા વૈદ્યશાસ્ત્રને બોલાવીને પદ્મની તબિયત કે ખાસી નેહ્યો?'

'બલે એમ જ હશે—'

વૈદ્યશાસ્ત્ર આંખો. સાત દિવસ એની દવા ચાલી, પણ તાવ એકાદ ન થયો, ઊંઘ ટાળે ન થયો. પદ્મ નેમતેમ બચવા લાગ્યો. અત્યંત ધર્મ પહેરા ત્યારે તરેશને કહ્યું: 'વાક કોઈ સારા જ્યોતિષીને બોલાવો એની કુંડળી બતાવી દેાય તો કેમ રૂ થું કહે છે?'

'બલે જ્યોતિષીને બોલાવો! છતાં મને તેમ કહે! પણ આ તાવ એકવીસ દિવસ પહેલાં જરૂર નહિ. દાકતરે કહ્યું છે કે એને ટાઇફોઇડ છે.'

'એમ જ છે કે શું?'

પદ્મની કુંડળી લઈ બધા પહેરા જ્યોતિષીને ત્યાં દોડ્યો. જ્યોતિષી કહ્યું: 'મંગળ મારોડા, એ રૂક્યા છે.' શું કહું એ શાન્ત થાય એની કહે ચાલી એણે આવી. પહેરા એ મુશ્કેલ પ્રવાળ વગેરે ખરીદી લાવી, પદ્મને દાઢે બાંધી, મંગળની શાન્તિ માટે ભખા જાળીની વ્યવસ્થા કરવા લાગ્યો.

પરંતુ આમ છતાં મોંઘડી કંતરોત્તર વધતી જ ચાલી, આખરે એક દિવસ તરેશ કહ્યું: 'વૈદ્યશાસ્ત્રની દવાથી ખાસ ફાયદો થતો નથી. દાકતરને જ ફરી બોલાવીશું કે?'

'તો એને બોલાવો—'

તરેશ દાકતરને બોલાવવા ગયો. પહેરા પદ્મને એસીકે બેસી એના માથા પર પોતાં મૂકવા લાગ્યો. પદ્મ બકવાઈ કરતો હતો: 'બા, મને લઈ જા. બાપુલ ક્યાં?'

ભય ને ચિન્તાથી પહેરાનું હૃદય મૂલ ઊડ્યું. એવિંત એને યાદ આવ્યું તાડકેશ્વર જન્મે પ્લાન 'ધર્મે દેવો દવા મળી શકે છે-જગાળર!'

તરેશ પાછો ફરતાં જ પહેરા કહ્યું, 'હું જરા તાડકેશ્વર બંડકું છું, -

માથા વળતાં એકઠે દિવસ થશે.'

'એવિંતા તાડકેશ્વર કેમ?'

'ભગવાનનું ક્યાન ધરવા—'

તરેશ કંઈ જ ન કહ્યું. બેળાકળા જેવા પહેરા લવાર નીકળી ગયો. દાકતરે દરરોને તપાસી કહ્યું, 'બાદ ખરાબ પત્તો લીધો છે.'

દાકતરની દવા ચોક્કસ લાગી.

એ દિવસ પછી પહેરા પાછો ફર્યો. એના હાથમાં માટીનું એક શીકું હતું. ઉઠવાસન થઈ એણે કહ્યું: 'ભગવાનનો રવચન-આદેશ મળ્યો છે. એમણે કહ્યું છે કે મોંઘડાને ઈન્ડેકશન ન આપશો. અને કહેલે કે આ ચરણાશ્રુત રોજ એક વાર નિયમિત આપને. બંધી માદમી આપમેળે ચાલી જશે, -દરદી સામે થઈ જશે.'

દાકતરે પોતાનો વિરોધ જણાવ્યો. તરેશ પણ ના પાડી. ટાઈફોઇડના દરદીને કૂલ-બિચી વવથી મેંધાનું પાણી કોઇ વખત રીતે આપી ન શકાય.

હતપણ પહેરા હાથમાં શીસા સાથે એમ ને એમ ચૂપડોમો રહ્યો. પણ હજીકતમાં રિયલિટી જલદી જ બની. પહેરાને ખબર ન પડે તે રીતે પદ્મને દાકતર નિયમ મુજબ ઈન્ડેકશન આપવા લાગ્યા, ને એ જ રીતે તરેશ અને દાકતરને ખબર ન પડે એમ પહેરા પદ્મને રોજ રોડકુંડાં ચરણાશ્રુત આપવા લાગ્યો. થોડાક દિવસ આ રીતે ચાલ્યું, ખબુ દારૂ મવાનાં હરોણો દેખાતાં નહોતાં.

આટલો રીતે. એવિંતા તરેશે બાળકના એસરામાં જઈ પહેરાને જગાડ્યો: 'દાકતરને બોલાવવા જરૂરી છે; પદ્મને કંઈક થાય છે.'

'એરે શું કહે છે? પદ્મને ત્યારે ત્યાસ બીપડ્યો હતો.

ખાતલની જેમ પહેરા દોડતો નીચે જઈને દાકતરને ફોન કરવા લાગ્યો. એના અંદરે જીએ સાદ સંભળાને હતો: 'હરોણો-સાંભળો. હા દાકતર! હરોણો-હા, હા; હવે મને-પદ્મને તેને ઈન્ડેકશન આપો એમાં વંધી નથી. સમજ્યા? હરોણો-સમજ્યા પછી નથી-તમે ઈન્ડેકશન લઈ જશો આવી-મારે વંધી નથી. સમજ્યા—'

બીજા બાળ તરેશ પાગલની જેમ પેલા શીસામાંથી ચમચા વરી થોડકું ચરણાશ્રુત લઈ પદ્મને પડાવતો હતો: 'પદ્મ, લે તો-લે તો બાપા-એક વાર પી ને તો જરાક—'એનાં હાથ ધરતી મૂલતા હતા. ચરણાશ્રુત પદ્મનાં ચોસરોથી પાછું નીકળી ગયું.

સંસ્કૃત ભાષાથી ભડકનારાઓ માટે

૧. સંસ્કૃત અપરી કાષ્યા દેવાથી તેમાં ક્રંતિ પાસ નહિ થવાય એ બીજી પોતાના ધમ્મા વિદ્યાર્થીઓ ચોપા ધોરજમાંથી સંસ્કૃતને બદલે ફારસી કે ફ્રેન્ચ લે છે. એમ જોઈને એક વિદ્વાન હેડ મારદરે શિક્ષણના હેતુમાંથી એ પોલી વાક નિવારવાનો એક રસ્તો શોધી શક્યો. નવું વર્ષ શરૂ થતાં ચોપા ધોરજમાં પોતે વર્ગ લેવા બધા, અને એક અત્યંત સારો, સરળ, એક સમભવ એવો શ્લોક પાઠિયા પર કાખી પોતે મોટી ગાય અને આખા વર્ગને પોતાની સાથે ગવડાવે. શ્લોકના આનંદાપુર્વકની એવી અસર થતી કે સંસ્કૃત રસમય કાષ્યા છે એમ લાગવા માંડે. પછી વિદ્યાર્થીઓને જ શ્લોકોનો અર્થ પૂછે તે એમાં કોઈ અપરી રચના કે શબ્દ દોષ તો તેના કોઈનું સૂચન થતી રે. આથી સરળ શ્લોકોનો અર્થ વિદ્યાર્થીઓ આપોઆપ બેસાડી શકતા, અને આમ, એક પછી એક શ્લોકો—કોઈ ચાતુરીના, કોઈ વિદ્વાનના કોઈ બોધના, કોઈ બેઠાના, એમ આવતા જઈ એવો રસ જમાવતા કે સંસ્કૃતની ભટક કાંઈ ભટી ટમખું નોકરીથી નિરત થયાં બાદ એમણે એ મુસખાને નાની પુસ્તિકાનું રૂપ આપ્યું છે. (પુષ્પમાલા: સંગ્રહ-ક્રી સારસ્વત અમૃતલાલ દવે, પ્રકાશક-ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર, મોખી માર્ગ, અમદાવાદ-૦૧-૦૦-૦૦.) તેમાં ચોપાથી સત્તમ ધોરજના વિદ્યાર્થીઓ પોતાની કક્ષા અનુસાર સમજ મને તે રીતે ચાર વાકમાં શ્લોકોને મોકળા છે, અને તે દરેક વાકને અંતે, ઉપર કહ્યું તેમ, માત્ર શ્લોકોને સમજવામાં સહાય રૂપ થાય તેવાં સુચનોની ટીપ થતી છે: પણ અર્થ એકેનો આપ્યો નથી. પોખા જરૂરે કપરાંત શ્લોકોના એ સંદર્ભમાં જોખ. વિદ્વાને તે ચાતુરીથી બેઠતાં એવાં રસમય મુખાવિતો સંચિત થતાં છે કે વિદ્યાર્થીઓ કપરાંત ભજુકારને પણ બે પરી જાનની ટમખીનો આનંદ આપે.

એ પગે દોડતા માણસને એક પગે દોડનારો કદી પકડી શકે ખરો?
તમે કહેશો કે 'ના.'
એ 'ના'ને 'હા'માં પલટાવતી આપણી રમત

લંગડી

લેખક
વાસુદેવ ભટ્ટ

અમીન પર ગળડી પડી
આંગીરીને પસાર થઈ અંધ છે.

દોડતું એ કિયા નેસરિંક છે, અને એટલે જ દોડવાની કિયા પર રચાયેલી રમતો વધારે છે. એ રમતોને અગસદ બતાવતા તેમાં કેવી નાનાવિધ મુશ્કેલીઓ યોગ્યમાં આવે છે તે પણ આપને જણે. એવી જ એક અભિનવ અડચણ તે એક પગ ઢપર દોડવાની યોજના. એને લંડગી કહેવા છે. આપણે ત્યાં નાનીનાની તો એવી ઘણી રમતો છે કે જેમાં લંડગી લેવાની હોય; પણ મોટી, એટલેકે વ્યવસ્થિત રમત પણ ત્યાં છે એનું નામ છે 'લંગડી'. આરવમાં જુદાજુદા પ્રતિ ; વિવિધ નામ સાથે અને વિવિધ પ્રકારે રમાય છે.

આ રમત એમાં મુશ્કેલ થવા એ સાચ છે કે એક માણસ એ પગે દોડતો હોય, અને તેને બીજો માણસ (કે એની દોડવાની શક્તિ સમગ્ર થયેલા માણસ એટલી જ છે) તે લંડગી લઈને પકડવાનું. તે તેને કદી પણ પકડી શકે ખરો? સવાલ વાજતો છે, ને તેનો વાજતો જવાબ પણ છે. સરખી શક્તિવાળો એ માણસ દોડતા હોય; એક આગળ અને એક પાછળ. આગળનો એ પગે અને પાછળનો એક પગે, એ એ બંને શીધા જ દોડવા કરે તો પાછળનો માણસ કદી પણ આગળના માણસને પકડી ના શકે; પણ આગળનો માણસ શીધી દોડવાની વળાંક લેવાનું શરૂ કરે કે તરત જ પાછળના માણસને લાગે મળવા લાગે છે-હશે કે લાલ કાપવાની વાત મળે છે. સાઈકલવું આગળનું પેડું એટલી મુસાફરી કરે છે તેના કરતાં પાછળનું પેડું ઓછી મુસાફરી કરે છે, કારણ કે સાઈકલ જ્યારે જ્યારે વળાંક લે છે ત્યારે ત્યારે પાછળનું પેડું આગળના પેડાના જ રસ્તે ન જતાં જરા દૂર પડે છે. લંડગીની બાબતમાં પ્રજ્ઞા જ નિયમ લાગુ પડે છે. જે પગે દોડનાર માણસ જ્યારે જ્યારે વળાંક લે ત્યારે ત્યારે તેને પકડવા જનાર લંડગી લેતો. માણસ રસ્તા જરા ટુંકાવવાનો, એટલે, જો તે પોતાની ડાબે પેડા દોડનારની ડાબે એટલી જ રાખે તો તેમની વચ્ચેનું અંતર જરા ટુંકું કરી શકવાનો; અને એ જો જો વળાંક પોતાની ડાબે એટલે વળાંક લેવાનો નાખે તો તેને પકડી પણ શકવાનો. આનો અર્થ એ કે લંડગી દોડનારને સંજ્ઞાવર્તી વાત આપવા માટે દોડનારની પાસે ફરિયાદિત વળાંક લેવાવવા જોઈએ, અને એનો ઉપાય એ કે દોડનારને અમુક મર્યાદિત અંતરમાં જ દોડવાનું કહેવું જોઈએ. એ અમીન એમ દેખી તે પકડના જનારને વધારે સમય. આજ સિદ્ધાંત ઉપર લંડગીની રમત રચવામાં આવી છે.

આજના તેના વ્યવસ્થિત રમતોના સામાન્ય ખ્યાલ આ પ્રમાણે છે: (જુઓ સામેના પાના પરનો નકશો) ૩૦ ફૂટના આંસ વાળું એક કુંડાનું દોડવામાં આવે છે. [શાદારાનું એક નવો અખતરાએ ક્યોંકો છે જોળ કુંડાનાને બદલે તેઓ સમચારસ રાખે છે; ને એ સમચારસને લીધે પડતા ખુલાઓમાં જ્યારે દોડનાર-પકડનાર-બંધ છે ત્યારે, ત્યાં નવીનવી પ્રયુક્તિઓ લેવાની મળે છે.] હાથ લેનાર કુંડાની કે જેને રમનાર પક્ષ કહેવામાં આવે છે તેના નવે નવ બિંદુ આ કુંડાનાની બંદર આદે બોલુ મળે ત્યાં બિંદા રહે છે. કુંડાનાની બંદર હાથ આપનાર કુંડાની કે જેને ગારનાર પક્ષ કહેવામાં આવે છે તે, તેના નવે નવ બિંદુ કમ પ્રમાણે (પહેલાં કાણ પકડવા જરી, બીજા કાણ, ત્રીજા કાણ એમ નવે જણના કમ નહીં કરીને) વ્યવસ્થિત બેસાડી દે છે. કુંડાનાને એક પ્રવેશદાર હોય છે. પહેલાં પાડવા જનાર આ પ્રવેશદારની બંદરની એક પગે બેસી રહી પકડવા જનાર માટે એક પગે ધકેલે છે. પંથ રમત શરૂ કરવાની સંજ્ઞા આપે છે તરત તે કુંડાનામાં હાથપ થઈ પોતાનું કોસલ દેખાડવા માંડે છે, અને પાડવા જોડા

લંગડીની રમતમાં એક કોડકીની વળ; જેમાં રમનાર પાછળ પાડી નાખે પડીને સરખી બંધ છે. પંથ પણ કવા સામંજિત છે!

મિલકતને પકડવા મથે છે. જો આ પકડાઈ નય તે કુંડાળાની બંધાર નીકળી નિયત જગ્યાએ બેસી નય છે. પકડવા આવેલો મિલકતુ થાકે એટલે કુંડાળાની બંધાર નીકળી નય છે અને તાલે મિલકતુ લંબડી લઈ કુંડાળામાં ફાખલ થાય છે. અને હામ આગળ ધપાવે છે. રમત પૂરે પૂરી પાંચ મિનિટ થવાપણી હોય છે. પાંચ મિનિટ પહેલાં બધા રમનારા (એટલેકે દાવ લેનારા) પકડાઈ નય, તેા તેમને ફરીથી એંદર બોલાવામાં આવે છે અને રમત ચાલુ રાખવામાં આવે છે. પાંચ મિનિટ પૂરી થતાં પહેલાં બધા મારનાર (એટલેકે દાવ આપનાર) થાકી જઈને બંધાર નીકળી ગયા હોય, તેા તેમને દરકને ફરીથી બીજી વાર વારફરતી મોકલવામાં આવે છે. આમ, વાર્ષ પછુ હિસાબે, પાંચ પાંચ મિનિટ રમત ચાલુ રાખવી જ પડે છે.

દાવ આપનાર હવેર એક ખાસ શરત એ હોય છે કે પોતાનો વારો ચાલુ હોય તે દરમિયાન કુંડાળાની એંદર, જોડે રાખેલો પગ કે સરીરનો બીજો કોઈ પછુ ભાગ તે જમીનને અડાડી ન શકે. અડાડે તેા તેની કોઈ બાજુ થઈ ગયુાય.

જેટલા મારનારનો વારો પૂરો થયો હોય તેનાથી બગણુ ગુણુ રમનાર પડેને મળે છે; અને પછી જેટલા રમનાર બાદ થયા હોય તેનાથી બગણુ ગુણુ મારનાર પડેને આપી, તેગાથી તેણે કંદેલી બસ દીઠ એક લેણે ગુણુ બાદ કરવામાં આવે છે. જે રમતને એને ને દુકડી વધારે ગુણુ મેળવે તે કુંડી છતી ગણાય.

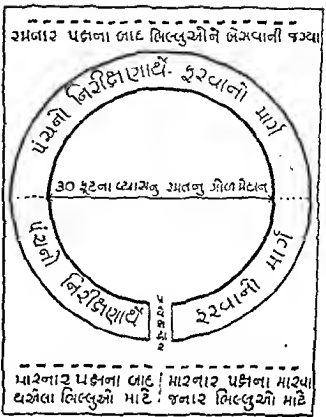
આ રમત શિશુ અને કિશોરોને ખૂબ આકર્ષે છે. કુમારોનેઆકર્ષે છે ખરી, પછુ શિશુ-કિશોરો જેટલો જીદ, અને યુવાનોને તેા તેમાં બહુ જોડા રસ પડે છે.

એક પગ પર સમગ્રોસપાળુ સાચવી ટપુ, ટપુ, ટપુ, કરતાં લગડી લેતા શિશુમાં કેટલીક વાર એવી તો હસત અને છટા લેવાની મળે છે કે રસદિવાળા કોઈ કંદિને નફરે કીમતી કમિતા બેડે.

પકડવા જનારે પોતાનું સમગ્રોસપાળુ સાચવવાનું હોય છે એટલે તેની અંતિ ઉપર એક નતની ગયાંદા મુકાઈ નય છે; ખાસ કરીને તેને વાંકા વળવાનું-નીચા નમવાનું મુરકેલ પડે છે. દાવ લેનાર આનો પૂરેપૂરો લાભ ઉઠાવે છે. એ લાભ ટકાવવામાં એ ખાસ કરીને જે નતની પ્રયુક્તિઓ અનુભાવે છે; એક નો એસિતાની દિશા બદલવાની-એટલેકે પલટી લેવાની; અને બીજી નીચે જમીન પર મળડી પડી આલેડીને પસાર થઈ જવાની. આમાં એ પકડવા આવનારને છેતરાવવાનો-એટલેકે એક દિશામાં જવાનો ચાલો કરી બીજી દિશામાં દોડી જવાનો-પ્રયત્ન કરે છે. આ બધા પ્રયત્નોને પરિણામે તે પકડનારના પેનખાળી સરૂરી જવામાં અને કેટલીકવાર તો પકડનારનું સમગ્રોસપાળુ ગુપ્તાકાવવામાં પછુ સક્ષમ થાય છે.

પકડવા જનાર પછુ દાવ લેનારની મુરકેડીઓ નજરેતો હોય છે અને તેથી તેનો લાભ ઉઠાવવાનો પૂરો પ્રયત્ન કરે છે. દાવ લેનારને ત્રીસ કુટના કુંડાળાની બંધાર નીકળી ન જવાય તેની ખાસ વકે-દારી રાખવાની હોય છે, એટલે પકડવા જનારતેને કુંડાળાની વચમાં જવા પડે છે. આમ કરવામાં તેને બીજી એક લાભ એ થાય છે કે તેને દોડનારના કરતાં જોણું એંદર કાપતું પડે છે અને એટલે પેલાને પકડવાનો સંભવ વધે છે. આ ઉપરાંત બંને દાવ વડોળા કરી, બંને બાજુથી તેને આવવી લેવો, એચિતાની લાંબી ફાંચ મારવી, એવી કેટલીક બીજી પ્રયુક્તિઓ પણ તે આનુભાવે છે.

આ તેા આપણે આ રમતમાં કેટલક અંગ મુકાંછુડાં લેયાં; પછુ જ્યારે આખી રમત સમગ્રીતે અને સંતોષ પ્રવાદમાં લેવાની મળે છે ત્યારે જ તેની ખરી મગા માણી શકાય છે.

મારનાર પકડના બાદ / મારનાર પકડના મારવા
યજેતા મિલકતો માટે / જનાર મિલકતો માટે

આ જુઓ. કુંડાળાની એંદર નય જણુ જમા છે, પછુ તે પ્રવેશ-દારની છેક સામી બાજુએ ને જરા છુટાછુટા. પછુ પેલો પકડનાર પ્રવેશદારની બંધાર એક પગ લેવા લઈ પકડવા જવા માટે અંકપમે થઈરહો છે. ચાલો, પેલો સિસોડી મારી-દવે મગા પડેડી. પકડવા જનારે લંચડી શરૂ કરી છે. દંછ તેા તદન તાલે જ છે એટલે કેવો રફતિથી ફાંચો મારે છે! અને કોને પકડવો તેની પસંદગી કરવા બધા રમનારની સિલસરૂપી સિક્કા તપાસે છે. હં; એકાદ બોડો નજરે ચડયો લાગે છે! બસ, બધા મકંઘક બાન્દ પર રાખી પેલા કંકરા વડે તેણે ગતિ કરી દીધી છે. પેલો રમનાર પછુ સમજાય થયો છે કે દવે તેનું આવી બન્યું. પોતાની નિર્ણયતા તે મનમાં તો નહિ જ છે, અને એટલે તેણે આત્મવિશ્વાસ જરા યુગાંચો છે. જેનું પ્રતિબિંબ તેા મેા પર પછુ દેખાયું છે. પકડનાર આ બધું જોઈ સમજાય છે કે એ 'વિકેટ' બગણુ પડી સમાતે, પછુ રમનાર દુકંડીના નાચક એમ દેડો સોડો પતાવવા દેયાર નથી. તે પોને અને બીન કેટલાક અન્ય બેલાડી પકડનારને કોચાવવા તેની પાસે આવે છે. જરા સાદસ એડી તેના મેા પાસે થઈને પસાર પછુ થઈ નય છે. પાંતુ પકડવા આવનારમિલકતુ પછુ પોતાની દુકંડીની એક પાકો મિલકતુ છે, અને તેથી તે એમ છેતરાય એમ નથી. તેણે તેા પેલા બેલા સિક્કા સાથે જ ઉકર-બિલાડીનો રમત શરૂ કરી દીધી છે, અને તેને ઊડવા દેયાર નથી. પેલો મુંઝામેલો બેલાડી છટકવા પ્રયત્ન તો કરે છે, પછુ ત્યાં તો લો! પેલા ચે મારી એક ફાંચ, અને સદાક રહને એક રમતી લગાવી દીધી! એક 'વિકેટ ડાઉન!' આ બધું તેા માત્ર અચિચાર સેકંડમાં જ પડે થયું છે!

પકડનારે રવંબંદર કરી બીજી પસંદગી કરી લીધી છે. ફરી પાણુ એનું એ. રમનાર નાસે તે; પકડનાર પીડે છે; નાવક અને બીન લલચાવે છે. તેમના આ લલચામણ પાકડનારને નથી ગમતી, કેમકે (નંબર ૧૬૫૦) ૧૬૬૮

ને તેના મનમાં, અને પરિણામે કાર્યમાં, ખલેલ પહોંચાઈ રહી છે. પણ એ પાકો ઉરવાદ છે. પેલાનો પીછો છોડતો નથી. અને છતાં મનમાં એક પંતરો ગોઠવી રહ્યો છે. પેલા લલચાનનારામાંનો એક તેનો પાંચોથી પસાર થઈ પાતાનું પર જીસો છે અને જરા માફેલ થયો છે. બસ, પકડનારે થોડાંતરે પંતરો અગમ્યાવી લીધો. જુઓ, જુઓ! કેવી પલટી મારીને એણે પેલા માફેલ સિદ્ધ તરફ તીર ભેલી ફાંચ લીધી છે! રમનાર આખી ટુંકડીએ હાંદાકાર મચાવી મૂક્યો, પેલાને ચેતવ્યો, અને તેને વચ્ચડવા અને તે બહુ હતું. પેલા માફેલ સિદ્ધે પણ હવે તો ચેતી ગયો ને આગે ચિત્કાર કરી ઝડપ લેવા મંથ્યો. પણ પેલા પકડનારે તો વીરે જીતે મૂક્યો છે. નાચનાર નાસે તે પહેલાં તો એ આગે ને આગે તેની પર આવી પકડ્યો ને! ખલાસ, બીજે સિદ્ધ બાદ અને એ બીજે સિદ્ધ એટલે ટુંકડીના પહેલી પંડિતાના પાકા સિદ્ધમાંનો એક, નાચ અને આખી ટુંકડીના શુસ્કા તથા ચીડના કદ્યારે વચ્ચે તે બહાર નીકળ્યો. પ્રેક્ષકોએ પકડનારને સામગ્રી આપી. પણ પકડનારે તે આમાંની એક પણ આપત પર પધાન નથી આપ્યું. એ તો કલંચનિય યદને પેલા બીજા બિલા સિકાની પાછળ ચચારનો ચ લાગી ગયો છે. રમત શરૂ થયે માત્ર સોળ ન સેકંડ થઈ છે એમ અટક-મટી (રેલેય ચેચ) જણાવે છે. એટલા વખતમાં જ સિદ્ધ બાદ થયા એ પકડનાર પકડને આડે પ્રુણાલીની બીના છે. અરે, પણ ત્યાં તે બીજી છ સેકન્ડમાં પેલા નબળો સિદ્ધ પણ જી પડ્યો. ધાનીસ સેકન્ડમાં ત્રણ બાદ! હર્ષના પીકારે વચ્ચે રમત આગળ ચાલી રમનાર ટુંકડી હવે ચેત થઈ ગઈ છે કેમકે તેણે થોડા ન વખતમાં ત્રણ સિદ્ધ હુમલ્યા, જેમાં એક તો પાકો. નાપકે બધાને ખબરદાર કરી દીધા છે.

પકડનારની ફૂટિને જરા ઝગી થઈ છે. તેણે એક તવી પસંદગી તો કરી છે, પણ તે પસંદ થયેલો સિદ્ધ નબળો ન જ તેની તેને પેલાને પણ પાતની નથી. મધ્યમ કોટિનો સિદ્ધ માનીને તેણે તે પસંદ કર્યો છે અને પીછો પકડ્યો છે. પણ પસંદ થયેલો સિદ્ધ ધાર્વા કરતાં જરા જીવ્યો કોટિનો છે. તેણે પકડનારને પાતાનો પરથો દેખાડવા પાડ્યો છે. ઝડપ લે છે અને અંતર વધારે છે; જરા થોભી લલચાવે છે; અંતર એણે થતાં જ દિશામાં ગતિ દેખાડે છે; પલટી લઈ પેલાને ચાપ આપે છે અને પરિણામે એનો ચાપ વધારે છે.

રમત ભરી છે. રમનાર અને પકડનાર બંને પાતાની પ્રુ-જિઓએ અગમ્યાવી રહ્યા છે પણ પકડનાર સમજી ગયો છે કે હવે તેની શક્તિ તેને હાંધું નહિ રમવા દે. એટલે જ તો તેણે હવે ઝડપ વધારી છે અને બધી શક્તિ ભેગી કરી આ ચોપા સિદ્ધને બાદ કરવા કમાર કરી છે. તેણે પૂરી ઝડપ લીધી છે અને અંતર વધાડ્યું પણ અંક. અને જુઓ તો ખરા, આરંભે કાચો દોલા છતાં તેણે કેવી ફાંચ લીધી! એ... એ... થેલો મથો-મથો... અરે, વાહ! રમનાર પણ કોઈ ફાંચો બેલાડી લાગે છે. તેણે શું શુંકર 'ગટ-ટ' કર્યો! એકદમ પડક મૂક્યું, પોટકું મૂકી નીચીન પર પડ્યો, લંબાયા, આગેાટ્યો અને પકડનાર નીચો નમે ને તેને પકડે તે પહેલાં તો

તેની બાહુમાં થઈ પસાર થઈ ગયો! તેને પકડવા પકડનાર નીચો તો નમ્યો હતો ને હાથ ચણ લંબાવેલો હતો. એ હાથ પડત તો પેલા રમનાર પર; પણ એ તો ખસી ગયો. હવે એ પોતાનો હાથ ફરીરે લંબાય તો તો હાથ જમીનને ન અડે અને 'બદ' થાય એ નહીં. પણ પકડી શી કાળેલિયવધી તેણે હાથ ને શરીરને ક્યાં લઈ પોતાનું સમોલંબન સમાવી લીધું! વાહ, જોડી, વાહ!

પકડનાર સમજી ગયો કે પેલા છટક્યો. પણ એ કાંઈ એમ એને જાતે કરવા તૈયાર નથી. થાક લાગ્યો છે, ફેફસાંએ ધમધમ અનુરણ રાઈ હતું છે, છતાં તે પ્રયત્ન નથી છોડતો. રમનાર હજી નીચીન પર જ છે એ તેણે જોઈ લીધું. પોતાનું સમોલંબન પણ તો હજી હમણું જ મળ્યું હતું, છતાં તેણે લંબી લેવાની સાથે જ દિશા બદલી અને પેલા તરફ ફાંચ મારી. પણ થોડા શરીરે જોડી એડી ગતિ ન લીધી. વાહ!

રમનારે તો રમતથતા મેળવી લીધી હતી અને દિશા પણ પકડી હતી. અસલ ઝડપમાં દોડતા એ રમનારને હવે પોતે પકડી નહિ કર્યો એ પકડનાર સમજી ગયો છે. હઠાપણ ભરેલો રતો એક ન છે કે પોતે બહાર નીકળી ગયો અને ત્યાં ત્યાં થકડનારને એ રમનારને હવાચો ફોંપવેલો. તેણે પ્રવેશદાર તરફ જોયું. તેનો અનુચારી સિદ્ધ ત્યાં પૂરી તૈયારી સાથે જીએ છે. એટલે હવે પોતે નિશ્ચિત થે તો તેમાં નાંધો નથી; એટલું જ નહિ પણ એ જ એકમાત્ર માન્ય છે. પછી તેણે તો ખરા! આકાશ નાનો છાકરો પણ કેવા દોશિ-ચાર છે. એજ સીપેસીધો તો નથી જ નીકળતો. ફેફસાંને ગોઠવે છે. રમનાર આગળ નાસે છે તેનો પીછો ભેગી રીતે પકડ્યો છે તેને દોડતાંદોડતાં પ્રવેશદાર પાસેથી ચસાર થઈ પડે. બસ, બસાબસ એ જ વખતે તેણે એક ફાંચી ફુડાજાની બહાર પથ દીધી! રમનાર તો હજી પ્રવેશદારની ખાસે છે, અને નવો પકડનાર તો ડાંખીને જીએ જ હાથ દેવે પછાતું શું હોય! નવા ચકડનારે પ્રવેશદારમાંથી જ એક તાજગીભરી ફાંચ મારી અને સીધી જ પેલા રમનારને પકડ્યો! પેલા ચોપા પકડનારે બહાર નીકળતાં નીકળતાં પણ ખરી તરફીલ અગમ્યાવી દીધી! પોતે ન પકડી શક્યો પણ પેલાના સિદ્ધ પાસે આછામાં આછી મહેનત તેને પકડાવે! તાલ, રમનાર એક નવા (પાંચાંગ) સિદ્ધને હાથ થઈ, ને રમત આગળ ચાલી.—

—એ તો એજ માથા ન કરસો; અને મગ્રા પણ પડવા કરસો. પરંતુ... લેખ પૂરો કરવો જ પડસો.

અંતમાં એક પાત. એક નાના સરખા—ગીસ જૂના—પ્રેશાન પર આટળાટલું કીસલ મેવાનું મળતું હતું એવો તમે દરી ખચાલ કરી હતો! હબરો જૂના વિસ્તારમાં કસાતું પ્રદર્શનોમાં નહતે તમે થયો ચારપણુ હશે! અને કળા-કારીગરી જેમાં હશે. પણ આપણા રમતનાં મેદાન તરફ તમે કદી નજર કરી છે! આપણું કારખાનું કયે વાસણુ ને ગોટકો પડતાં દોન, પણ આપણા વાગરિઓ તો રમતના મેદાન પર જ પડાય છે એ ન બૂલસો. ગરેડું વડતર કરતાં મેદાન પર નનર કરવી એ આપણી ફરજ છે એ ન બૂલસો. ફરજ દો, ફરજ.

હલાનો અભ્યાસ કરવા દિવ્યનારાઓ આટે અગત્યનું

ગયા ગ્રીષ્મ અને જાહેર કર્યા પ્રુજ્ય વરોડાસની શ્રી સવાછરાનુ યુનિવર્સિટીમાં નવું ૧૯૫૦થી, દિંદમરમાં સો પ્રથમ એસ, ફ્રીકે પાસ પડ્યો! વિચાર્યો આટલો ચાર ચર્પનો ડિગ્રી-કોર્સ થયે. તે ઉપરાંત ત્યાં ચિત્ર, પ્રતિમા ને શિલ્પના વિવિધ અભ્યાસક્રમે આટે સર્વિકિટ કોર્સ, ડિપ્લોમાં કોર્સ લગેરેની ગોઠવણુ પણ છે. તેની તાલીમ નિષ્ણુતો જ આપશે. ચિત્ર-કલા ઉપરાંત ત્યાં સંગીતનો પણ એસ જ અભ્યાસક્રમ ચાલ્યો છે. એ બંને પેઠી કોઈ પણ આટલો ચિત્ર અભ્યાસ હાથનારાઓએ નીચેને સનામે લખ્યું: ફ્રીકે આટે ઓર્ગનાઈઝર, શ્રી સવાછરાનુ યુનિવર્સિટી, પ્રુખળાચ, યુનિવર્સિટી રોડ, વરોડાસ.

આ ના મોસાળનું ધર રવા કંપર.
ત્યાંથી ત્રણચાર ધર બાદ, એનાજ માતાના
દેહરાની નાની ગલીની બરાબર સામેની એવી
જ એક નાની ગલીને નાકે માળીની દુકાન હતી.
ત્યાં રોજ સાંજે માળજ ફૂલ વેચવા બેસતી. એ ગલીમાં દાખલ થતાં
બીજું જ ધર તે અગરો. 'શિવદાસ પંચેસ' કહેવાતો! વડોદરાના
પંચેસો (રાજગહેલો) જેવા પછી આ પંચેસ તેમને હસતું આપતું.
વરસાદમાં એટલે કાદવ સરાઈ જતો, એટલે તો એનો એટલો નીચો
હતો. અગરો એ 'પંચેસ'ને થાંભલે મુનિસિપાલિટીનું ફાનસ ટીંચા-
ડેલું હતું, બીંતે પાંખડા વળતા, અંદરથી છાને ચૂનો ખર્ચો જ કરતા.
રંગરાગાનનું તો ઠેકાણું જ સાનું હોય? એ હવે અમારું બાપીકું ધર.
નીચે બે એરડા; એવા જ કંપર બે; અને ચીત્રે માળે પણ એવા જ
બે, પણ માળખ્યાં જેવા. કંપર ચાલો તો ધર આપું શૂન!

અહીં મારા શિવદાસ દાદા રહેતા, એરડી-પંચમારડી કંપર કંપર
હશે, પણ સ્વસ્થવર્માં બારે તીખાસ. શરીર કસાએલું; પગમાં જોર.
પાઘડી-અંગરખો! પહેરી, પિછોડી નાખી નીકળે તો લાગે દમાગદાર.
દર શિયાળે દિવસમાં સાંતળેલી મેથીના લાડુ ખાય અને અંગને
બોલાવી મારીઠોડીને ખવડાવે. એક વાર મેં ન ખાધા, ત્યારે હાથ
પગ બાંધીને મને કંપર માળિયે ચડાવી દીધેલો! લાડવો ખાઈ તો
જ છૂટકારો થાય એમ હતું. ત્યારે મને મગત કરવાની રજ પડી અર્ધ
હતી. આખરે દાદાએ દારી, અને પકડી રાખી, જળારંદરીથી મેંમાં

બાંધ ગડધિટા

'એરે હઈં વાત છો! આને જ સીમનને હું કાળજ લખું છું.'
'તે ભયે; પણ હું બેઠો છું ત્યાં સુધી એ માર ખવા નહિ આવે.'
મામાજીની મક્કમતા જોઈદાદાજી જરા ટાઢા પડયા! છાટાસાહ
મેથીના લાડવા ખાય તો શરીર મજબૂત થાય. તમે સમજીતીને
ખવડાવતા હો' તો હું અહીં મોકલી આપું.'
'અહીં લાડવા બનાવી શકાય છે. અને જો સમજીતીને જ ખવ-
ડાવાના હોય તો તમે જ સમજીતીને કેમ નહિ ખવડાવો. પણ છાંક-
રાને માર તો નહિ પડવા દઈ.'

બસ. મેથી અને મેથીપાઠ બંને બંધ, અને પછી તો ડોસા સાવ
ખખડી મથા અને શીયરણ પણ થઈ મથા. પણ મામાજી એમની
મેટાઘની બહુ વાતો કરતા. એમને શિવદાસ વાલ તરીકે બધા ઓળ-
ખતા. મહોલ્લામાં સોની મહાબળ તો એને શિવા વાલ જ કહેતા.

આત્મારાગ ભૂખણની ભણીતી પેઢીમાં શિવદાસ મુનીમ હતા.
એ પેઢીને માટે એવું કહેવાતું કે જંગલમાં પણ એની હુંડી સીકારતી.
પેઢી થણી મોટી, અને થણા મુનીમો કામ કરતા હોઈ એમાં શિવદાસ
નામના બેત્રણ મુનીમો હતા. એમને ઓળખવા એક શિવદાસ મમ,
બીભ શિવદાસ દાળ, ત્રીભ શિવદાસ વાલ, એ રીતે ઓળખાતા.
શિવા વાલ તો થણી આખરે મોટા મુનીમ થયા હતા. મામાજી તો
કહેતા કે આત્મારાગ ભૂખણની આખરે એટલી થણી હતી કે એકેવખત
શિવદાસને પેઢીને કામે ઝંડી જતું પડેલું ત્યારે આત્મારાગ ભૂખણ-
ની પેઢીના મુનીમ આવે છે ભણી એમને તેડવા સામે હાથી મોકલ-
વામાં આવેલો, અને દરબારમાં એમને જમણે હાથે બેઠક આપવા-
માં આવેલી! (આ સાંજિત કરવા મારી પાસે ફઈ જ દરતાવેલ
પુરાવા નથી!)

શિવદાસદાદાને નાણું વધાસન મળતું, ને કંપરતામાં દાણોડાળી
અને એટલામાં સારી રીતે દસખાર સંતાનથી બિરાઈ, અને તેના
ચિત્તારવાણું બેઠાણું કુટુંબ એમણે નમાવ્યું હતું.

રેવળદાદર કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદીના જમાઈ પ્રો. શ્રી મોહ-
નલાલ પાર્વતીશંકર દવે, અને એ પ્રો. દેવના જમાઈ સ્વ. પ્રો. વ્યોમેશ-
ચંદ્ર પાઠકજી. વ્યોમેશચંદ્રના પિતા સરદાર જનાર્દન. વ્યોમેશચંદ્રના
સાથ મંગેશ મારી સાથે ભણતો અને અમે બે નાનપણમાં સારા દોરત
હતા. ત્રિવેદી, દવે અને પાઠક એ ત્રણે સંસ્કૃતજ કુટુંબ અમારી
નજી જ રહેતા. તેમાં સરદાર જનાર્દન પહેલાણી હાલ કિનારનું
ધોતિયું, કાળો કમીને ને માથે કાળા કુમતાવાળો લાલચટક 'ફ્રેશ'
પહેરીને નીકળતા, એ જોઈ અમારે જરા પણ નવાઈ લાગતી નહિ.
ધોતિયા કંપર પારસીશાહી ટપકીની પાધડી પહેરનારા-ખાસ કરીને
કૌભામાં મેં થણા જેવા હતા, પણ કેમનો દાખલો તો મારી ભણમાં
આ પડેલો જ હતો. રૂ. વિક્રમશાહ પટેલ પહેરતા, પણ ને શોડા
સમયને માટે. પણ જનાર્દન પાઠકજી તો વર્ષો સુધી, સારંગાડ અવ-

મે થીનો આખો લાડવો
જળારંદરીથી મારા
મેંમાં ગડબાની દીધો.

લાડવો ગડબાની દીધો. નરદમ મેથી જો! ત્યાંથી છૂટી સીધા આવી
મામાજીને ફરિયાદ કરી, એટલે મામાજીએ ત્યાં નહિ જવા ફરમાવ્યું.
બેત્રણ દિવસ બીમો (નોકર) માલાવા આવ્યા. પણ હું શાનો ભડક,
એટલે દાદાજીએ ત્યાંથી જતાં આવતાં ડોકિયું કર્યું. છાટામામા રોજ
સાંજે રસ્તા પર જરા પાણી છંટાવી એટલે માલીટિયા નાખી બેસતા.
એમ એટલે બેની મુલાકાત થઈ ગઈ:

'પેલો કેમ હમણું કંઈ દેખાતો નથી?'
'એના તમે હાથપગ બાંધ્યા તે એ કેમ આવે?'
'તો શું એની પૂલ કંઈ? કાલે સવારે મોકલતો, નહિ તે! હાડકાં
જ ખાંડી નાંખીરા!'
'સવિતાએ એને અહીં રહેવા અને ભણવા મોકલ્યો છે. અહીં
રહેશે ત્યાં સુધી એ ત્યાં નહિ આવે.'

તાનની ગોળીઓ પળુ વેચતો.

નાની ઠાળીમાંથી મેક્રે નેરતાન થયું, અને એમાંથી ફૂરપટ્ટી-રખર વેચતો થયો. રિક્કી-પીપરનીઠમાં એને રસ નહોતો: 'સાલા એમાં તો હાત ખરાબ થાયું; ચૂરણ ન સરસ, કે બેટમલ થેટ તો બરાબર રહે!' બધાનો માનીતો તે રોકડાનો વેપાર, -ફધાર કોઇને નહિ; એટલે એનું ગાલું આમતો સાફ ચાલતું; પળુ બહુવામાં ગીડું.

'મારો બાપ કાં અંચેલ બલેશે કે હું બહુટ આ તો હીક છે મારા બાઈ, ધેરં જેસી માણે મારીએ એના કરતાં આ મું બોલું કે સાલા કાઠી મૂકશે તારે વાત. હમણાં તો તબુલુલુ વરસ ફેરક કલાસ-માં રહીશું. અંદલામાં બધા ન ધરાક બંધાઈ જશે. અને પછી તુએ શનના બાલાજના ટેકરા પર એવી તો ફાગન કાઢુંછ, કે મારતર મુઠાં અને સલામ કરશે.'

એક દિવસ મંકુએ હેડમારતરના ઠાકરાને ચૂરણુ ચખાડયું, ને તરત જ વેચ્યું; અને 'દિસાળ કોડીનો' મુજાની દીધો. ઘેલા પાસે પેરો નહિ, ને વાત વધી. અંચે બહુ થે સમનભયો, પળુ મંકુ માને યાનોત ખમારામાંથી એક બહુ ચૂરણની કિમત આપી દેવા તેવાર થયો, પળુ મંકુબાઈ કોઈ પળુ દિસાળે નગરું આપવા તેવાર નહોતા: 'હી, સાલા કેવી બીજાતારીએ ગળી છે છે! જે દિવસ મોડી આપીએ તો હંડ કરે છે. તો હું સેનો પેરો નના હંડ કે હેડ મારતરની એસીતેસી!' મંકુરામ ન્યારે વેપારની વાતો કરતા ત્યારે પોતે વિદ્યાર્થી છે એ બહી જ જતા.

હેડમારતર સોડી થઈને નીચળ્યા. તુખાનીઓ લેવાઈ. કેટલા બહુ વેચાઈ છે તેનો આક મંકુથો. ઘેરા કબૂલ થયા, તેમને છુએ જ ખમ પાડી કહ્યું કે 'બધા તુડું ખોલજો. કોઈ કે કહેતા નહિ. ચૂરણુ વેચું અને ઠાકરાઓ ચૂરણુ પાંચ એમાં હેડમારતરના બાપ-શું નય ?' વાત બહુ વધી ગઈ. બેચણુ જળાએ માર ખાધો.

- 'એસીતેસી !'

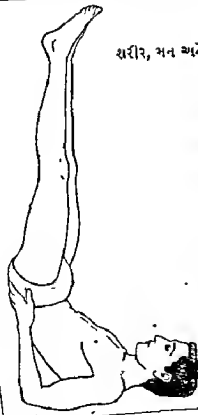
આખરે મંકુને ડિસમિસ કરવાનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો. એને બાણતાં જ નથી આવડતુ અને નાપાસ થાય છે, એવો શેરો પડ્યો. મંકુ રોજ નિયમિત નિશાળે આવે, તે એક દિવસ ન આવ્યો.

તે દિવસ હી લેવાનો હતો. એની ફી નથી આવી એટલે એને ડિસ-મિસ કરવામાં આવે છે એવો હેડમારતર સહયુક્ત કાઢ્યો. ત્યાં તો ફેલ બે જ કલાકમાં ખબર આંચા કે મંકુ એકએક હાથ બંધ પડવાથી શુનરી ગયો છે! આવા દાણે સરકારી નિશાળમાં રત્ન તો શાની પડે જ પળુ મેઈ શિક્ષકે વર્ગ લીધો નહિ; અને લીધો ત્યારે મેઈ નિશાળિયો ભર્યો નહિ. પાણીની એકાદી પાસે પાણી ખાનારો થરડો બાકશુ ઘોડા ઠાકરાઓની વચ્ચે ડુસરે ડુસરે રડતો હતો.

(વાઘ)

વિપરીતકરણી

શરીર, મન અને તાનતંતુઓ, ત્રણેને સ્વસ્થ રાખતી યોગાસનાની વ્યાયામ પદ્ધતિ : હપતો-૩

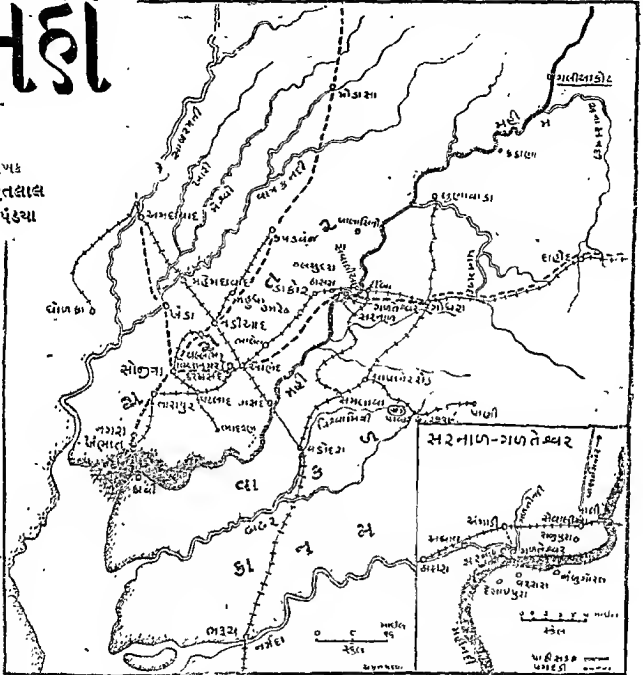
જેને શરીરસન પળુ ન ફાવે અને સર્વોપચારે પળુ ન ફાવે તે આ વિપરીતકરણી વર્ગે એ બન્ને આસનાનો ફાયદો મેળવી શકે. આ ક્રિયાથી જગદિનામાં ધરડું શરીર તુપાન થઈ નય છે એમ યોગનાં નૂનાં પુસ્તકોમાં સખ્યું છે. એ જગે તે હોય; પળુ એમાંથી એક 'નિહ્વાખંધ' બાદ કરીએ, તો પહેલાં બંને આસના કરતાં એમાં એમાં ગંદનત છે એ વાત ચોક્કસ. નિહ્વાખંધ એક સ્વતંત્ર ક્રિયા છે. એમાં ઇચ્છને તાળવે લગાડવાની છે. પળુ એ ક્રિયા કોઈ નિમ્ણાત પાસેથી શીખીને પછી જ કરવી.

આ આસન કરવા માટે પ્રથમ સર્વોપચારની એમ સુધુ બંધો. હવે બન્ને પગને ૯૦ અંશ-નો ખૂલો થાય ત્યાં સુધી તે જ પ્રમાણે ફર્યો. પછી હાથનો ટેકો આંખી કમના હપતના ભાગના શરીરને અધર કરો. પળુ આમાં શરીરને સર્વોપચારને એટલું ઘાસુ લેવાનું હોઈ નથી. ગાંધારો પાછળનો ભાગ, ટેક ને ખાનાના બધા રનાયુઓને જમીનને આડેલા રાખવા. બાઈથી કાઠીથી ફર ફાખવી. આંખી કાં તો બંધ રાખવી, કા પગના અંગૂઠા પર ટેરવેથી. આટલું હ્યાં પછી નિહ્વાખંધ કરવાનો હોય છે. પળુ જગે તે ન ફાવે તેમણે આટલે અપનીને આટલું-આટલું કરવાથી પળુ શરીરને ખૂબ ફાયદો થાય છે. કેટલાક ભાઈઓ તો આમાં બતાવ્યાં પ્રમાણે શરીર રહી સાકે એવી લાકડાની પેટી બનાવે છે. તેમાં તેએ વિપરીતકરણી અનુષ્ઠાસ કરી શકે છે અને તે નિયમિત કરતા રહીને ઘેરનાં અનેક કાર્યો કરી શકે છે.

દામુબાઈ શુંકલ

ચોતાની કરાળતા અને વિશાળતાથી 'સાગર'નું બિરદ પામેલી ગુજરાતની મહાનદી

શેખક
અમૃતલાલ
વ. પંડ્યા

ગુ

ભૌગોલિક, પૌરાણિક અને ઇતિહાસીય માહિતી આપતો આ અરવચનીય લેખ આ સમયે જે નકશાઓની મદદથી તૃપ્તિપાત્ર બિરદ ને રજૂ થયેલ છે.

ગુજરાતની મુખ્ય નદીઓ ચાર: સાબરમતી, મહી, નર્મદા અને તાપી. મહી નદી મુખત્તે ખડકો, પર્વતો અને વનોના પ્રદેશોથી વહેતી હોવાથી નર્મદા વગેરેના કાંઠે જેમ પુરાતન કાળમાં જુદીજુદી પ્રજાઓ વસી અને નગરો બિરોધ કર્યાં તેમ, એના યથેચ્છતાના કાળને બાદ કરતાં, ભન્યું જણાઈ નથી.

ગુજરાતની પૂર્વેના ગાળવાના કમ્ય પ્રદેશ આવેલ છે. તે જાળાના મુખના કાળા ખડક, એટલે કે સોપાન સિવાય (Deccan traps) નો રચાએલો છે. ગાળવાના આ કમ્ય પ્રદેશમાં વિંધાયજનનાં સિખરસાગ

આગળથી, પૂર્વેથી પશ્ચિમ તરફ ચાલુથી કરતાં, અનુક્રમે ચારથી નદીઓ નીકળે છે: [તેમના નામની પછે પૌરાણિક તેમનાં પ્રાચીન નામ આપેલાં છે] દક્ષિણ (પ્રાચીન દક્ષિણ); નેત્રવા (પ્રાચીન નેત્રવતી, એના કાંઠે સાંચી-પ્રાચીન કાકનાદ, વિદિશા-દ્વારનું નેસનગર કે નેલસા ઈત્યાદિ ઐતિહાસિક ગામો આવેલાં છે); સિન્ધ, પાવતી (પ્રાચીન પારા), કાલી સિન્ધ (પ્રાચીન નિન્ધા), કિષ્કિન્ધ, એગલ (પ્રાચીન ચર્મવૃષવતી) અને મહી. [જુઓ ત્રીજે પાને મોટા નકશો] એમાંની બીજી બધી નદીઓ હવે તરફ વહી, પછી પૂર્વ તરફ વળી

(નવં ૧૯૫૦) ૨૦૫

અંતે યમુનાને જઈ ગયે છે તે યમુના ગંગાને જાય છે, આ પ્રમાણે માળવાની આ બાંધી નદીઓ પવનવાદીની છે, એમાં અપવાદ કે જે એક માત્ર મહી છે, એ પશ્ચિમવાદીની છે. તે સારદાપુર પાસેથી નીકળી, પહેલાં તે સુવર્ણો ગાઈસ જેટલે પશ્ચિમોત્તરે તરફ રીધી બાંધી ન્યય છે, અને પ્રતાપચંદ્ર આગળ એકાએક લગભગ એક અંશેનો વળાંક કરી, દક્ષિણ-પશ્ચિમ ખુણામાં ગુજરાત તરફ વળી ન્યય છે, આ વિસ્તારમાં મેનાડપ્રદેશની બાંધી નદીઓ એક પછી એક તેને ગયે છે.

ગેવાડની દક્ષિણે મહી ન્યાં આ અસામાન્ય પ્રકારનો (નદી-ઝોનાં બાળતમાં) વળાંક ભે છે, ત્યાંથી આપાદિયે, ગુજરાત તરફ વળે ન્યય છે. પછી તે વાંસવાડા અને ડુંગરપુરના પ્રદેશોને સીમારૂં બાંધીને બંગાળના અખાતની દિશામાં આગળ ચાલે છે. આ બધા પ્રદેશ નેપથેશી બરપૂર દોઈ ડુંગરાળ છે અને તેમાં ખનીજોને ખૂબ છે. એ 'વામડાં' કહેવાય છે. વામડાં એટલે વગરો કે વન. ગુજરાતમાં તળા વામડાં છે; એક તો આ વામડાં બીજે વામડાં વગર ગુજરાતમાં વડિયા પ્રદેશ આગળ અને ઝીમે કમ્પમાં આ વાંસવાડા-ડુંગર-પુરના પ્રદેશો ગુજરાતી બોલાવાના છે તે અદીની પ્રભ છે તે ગુજરાત સાથે ઝાડાના માથાથી પળ કહી, પરંતુ દાલ તો તેમને સમજાવે નથી કે ઝાડાની જાતના આન્યા છે. પળ તેમને ભાષાકીય, સંસ્કૃતિક, ઔદ્યોગિક અને ન્યાયારિક સમૂહ ગુજરાત સાથે જ છે. આ પ્રદેશમાં મહીને કાંઈ કલિયાપોદ નામનું વહેણમાઝેરનું તીર્થસ્થાન છે, ન્યાં ન્યાં થાટે તેના મોટી સમૂહમાં ન્યય છે.] પાછળ નકરો જુઓ.]

સિંધાકોટથી થોડે આગળ મહી જુજાપાડાના પ્રદેશમાં પ્રવેશે છે. આ પ્રદેશની બહારને લગત આપણું જ્ઞાન વધુ જોખનું છે. (સિંધાકોટ જોઈકે છે કે પશ્ચિમે શાળી, મહી એ પ્રદેશમાં વહે આવે છે તે મહીકાંડા કહેવાય છે. અદી તે અરવલ્લી પવનમાંથી બહાર નીકળી મેઘાનમાં આવે છે. આ મેઘાનપ્રદેશ, લોએસ Loess નામની ધળી ભારીને તે લીસી ગોસદ માટીને રચાયેલી છે, તે એ પોથી માટીમાં મહીના પ્રવાસે થયા જ જોડાં કોટરો પાછાં છે. ગુજરાતમાં આ 'મહીનાં કોટરો' બહારના છે, અને તે ધાડપાડા ને જુજાપાડાને સંતાઈ રહેવા માટે આદરી રચે જણાય છે. એમાં જ જોડાં કોટરો, પંચથી પશ્ચિમે અરાવલ્લીની તળેટીએ તળેટીએ મહીની નેળ બીજી નદીઓ (વામડાં, મેઘેનો, સાળગરતી વગેરે) એ પણ પાડ્યાં છે. [જુઓ પાછળ નકરો] હાલકા પહોળા કદરોમાંના ૧૮૫૦ ના વિગતવાર ખનકડેળમાં તેણે આનંદ અને સુરાંદ્ર સાથે ને 'શ્વેત્ર' પ્રદેશ જ્યાંની નેંધ અપર છે તે, માર મારના પ્રમાણે ગુજરાતનો આ કોટરવાળો પ્રદેશ જોવા નેહએ; કાણ કે 'શ્વેત્ર'ને અર્થ 'કોટર' થાય છે સાળગરતીનું મૂળનામ પણ 'શ્વેત્રમતી' હતું.

આ પ્રદેશમાં, સેવાલિયા આગળ, આલુંદ-ગોધરા રેલ્વે લાઈન પર મહીને પૂલ આવે છે. મહી પર આ બીજે પૂલ છે. ખડેલો વસ્ત્રામ અને હાલોદ વચ્ચે પંચપિપરવાં રેલ્વેના આગળ આવે છે; [જુઓ સામે નકરો] ત્રીજે આલુંદ અને વડોદરા વચ્ચે વાસવની બહારનો પૂલ છે. સેવાલિયા આગળ મહી પશ્ચિમ તરફ વળે છે અને સાતેક માઈલ કાસરાના સાલિયા સુધી રેલ્વે લાઈનની દોડાદોડ, તેનાથી બે માઈલ છેડે રહીને, વહે છે. [જુઓ નાને નકરો] કાસરાથી કાસરા, આંબલશય, અંગાડી ને માલવજી થઈ સેવાલિયા સુધી પાછી સડક છે [જુઓ નાના નકરોમાંના પેટા નકરો] અને તેનાપર દિવસમાં ચારે વાર કાસરાથી સેવાલિયા સુધી બસ રહે છે. સેવાલિયા થી જનામિનેરા પછી જસ નસ છે. કાસરા ગેવાલિયા સડક વપર કાસરા અને અપાલી વચ્ચે ને આંખાપાખ ગામ આવે છે ત્યાંથી એક

પાંચી સડક સરનાળ થઈ મહીના કાંડે છેક જળતે જરના બંદરે સુધી ન્યય છે. મહીને મળનારી ગમ્પી નદીને કાંડે આવેલું જળતે જર ત્યાંથી અડી માઈલ થાય છે. [જુઓ નાના નકરોમાં પેટાનકરો.]

આલિસિયાર પાસે મહીના કાંડે તથા સાવલી નદીને મહી વપર જોડાં કેવાયે છે. જળતે જરની સામે જસડા છે (એ પેટા-નકરોમાં) વસરા તરફથી છપાયું છે). ત્યાંથી ડેસર સુધી પાંચી સડક છે, અને ગદાસિયારનીને હિવરો મહીને કાંડે વસરામાં બંધોટા મેળાઆપ છે. ડેસર અને તેની આસપાસ મહીના તટપ્રદેશો બસકૂદ નામના જુવાનાઓને ઠી. ઈ. સ. ૧૮૮૩માં પ્રાચીનવાસિકા અવરોધે મળી આવ્યા હતા. એ રીતે આ ડેસર મહીનની વપતિયા (તટપ્રદેશ) માં એક અઘરવનું પુરાતન રચણ જણાય છે. આ ડેસર મહીની પંને હિરામાં ઝીળા અને સમોલાય વચ્ચે નાની રેલ્વે લાઈન વપર એક રેલ્વેના છે. ડેસરની આ ટેલીકા માંથી એક વાચક બાઈકમલકુમારે મળતે જરના લેખ વાંચીને મોકલી છે.

જળતે જરના સાલિયા લગભગથી મહી નદી પહોળી થવા લાગે છે તે તેથી 'મહીસાગર' કહેવાની ન્યય છે. આ મહીસાગર તે સોતાર પ્રદેશનો પૂર્વ સીમારૂં છે. મહી અને કાસરાની વચ્ચે આ બંધીને પ્રદેશ વાંકજ કહેવાય છે. [જુઓ નાના નકરો] ત્યાંથી વહેતી મહીસાગર બંગાળ આગળ અંધાતના અખાતને ગયે છે. એના મુખની પશ્ચિમે અંધાત અને દક્ષિણે શાલી બંદરો છે. કાલી પૂર્વકાળમાં કપોસિસા કહે-વાઈ, હરખાંથી પશ્ચિમના કાનગપ્રદેશનો કપાસ, કે નેપાલા દેશી કપાસમાં સોથી સારા મજાણ છે તે, પરદેશ ચડતો હતો. મહીના કદરમાંથી કુખ સુધીની કુલ લગાઈ લગભગ ૩૫૦ માઈલ છે.

પણ પ્રાચીન સાહિત્ય જોતાં મહીનું નામ વાસવોદિ શાખા-યલુના ઇન્ડિયામાંથી મળી આવે છે. મહાભારતમાં (બોધાયર્વ, અપવાય ૨૫૦) તેને 'મહિતા' કહી છે અને તેની હવરના પ્રદેશને 'મહુત્તર' કહી છે, એ મહીસાગર-સંગમની હતરે આવેલ પ્રદેશ કહી દશે. એ મહીસાગર હોનો નેહએ. પુરાણોમાં પારિયાત પહેલું નામ વળે રચે આવે છે. પારિયાત એટલે હાલના અરાવલ્લી ને તેની સામે પૂર્વમાં નેહાએજિના નિન્ધાયમનો બોપાલ સુધીનો ભાગ. વેદિક સાહિત્ય અને મનુસ્મૃતિમાં આપર્વતને કહ્યો છે. પુરાણો પ્રમાણે આદમી નદીએ આ પારિયાત પહેલને કહ્યો છે. પુરાણો પ્રમાણે આદમી નદીએ પારિયાત પહેલમાંથી નીકળે છે: વેતવતી (બેતવા), સિન્ધુ (માળવાની સિન્ધ), કાનેરી (જોમાકાર-મધિતા આગળ નેહાને મળતી), પારા (પાવેતી), 'સિન્ધા (કન્નલવાળી), તરંગલ, મહતી (મહી), વતવતી (વાતવ) અને પલુદીના (બનાસ, વાલનપુર-સમુદ્ર વાળી).

પુરાણોમાં મહીના પ્રદેશને 'માદેવ' કહ્યો છે અને તેની અર્થને અપરા-ત (અપર=પશ્ચિમ+અંત=પેટા; પશ્ચિમને છેડા, એટલે દિવનો પશ્ચિમ સાગરનો) ના એક પ્રદેશ તરીકે આ રીતે કરી છે: આનંદ, અલુંદ, સોરાષ્ટ્ર, કમ્પ, સારસ્વત (પાટણવાળી), ભાલકમ્પ (ભાલમે પ્રદેશ મામને), માદેવ, આનંદીક (રેવાકાંડે), સર્પાર (સોપારા-સુખર્ણ), ને નાસિકય (નાસિક). પુરાણોમાં 'ભાલકમ્પસાદેવા' આવેા પ્રથમ જાહ આવે છે. આમ, મહીપ્રદેશની અણી પશ્ચિમ તટપરકાંડાના એક પ્રદેશ તરીકે ફેરવી લેવાની જગ્યા છે કે આપર મહીતરવા ગુજરાતપ્રદેશ માટે-આસ કરી મહીકાંડા ને સોતના પૂર્વ ભાગ માટે પ્રાચીન કાળમાં પરાપૂર્વ કહ્યું.

વળા રોક પુરાણમાં મહીતરના પ્રદેશ માટે 'કુમારિકા જેવ' નામ 'વહુ મળી આવે છે. એની ઝીળી વિગતો શ્રી રત્નભક્ષિને થોતાના 'અંધાતના હલિદાસ'માં ચર્ચા છે. મહીસાગર-સંગમનું

લેખક

ડૉ. નરસિંહ મૂ. શાહ
એમ.એસસી., પી.એચ.ડી.

એટલું, ટિટનિયમ, ટેન્ટાલમ, ઝિકોનિયમ અને વેનેડિયમ, આ બધી ધાતુઓ 'વિરલ ધાતુઓ' તરીકે ઓળખાય છે. એ પરથી હદાય એવો ખ્યાલ બંધાય છે એ અર્થતે વ્દ્ય પ્રમાણમાં મળતી હશે અને આપણા રાશ્નિદા છપનગાં ગણુ ખપની નહિ હોય. પરંતુ પરિચિતિ એથી ભલ્લી છે. આ ધાતુઓનાં ખનીજ ખીજ સુલભ મળતી સામાન્ય ધાતુઓના કરતાં પૃથ્વીમાં વિશેષ પ્રમાણમાં મળી આવે છે. ઝિકોનિયમ તે ત્રાંબા કરતાં વે ત્રણ ગણું અને સીસાના કરતાં તેર ગણું વધારે નીકળે છે. ગેલિયમ ધાતુના ખનીજ તે રૂપા કરતાં દોઢસો ગણું વધારે મળી આવે છે.

આ વિરલ કહેવાતી ધાતુઓ વિશેષ પ્રચારમાં નથી એના કારણોમાં એક તે એ કે તેમનાં ખનીજોમાંથી એ ધાતુઓ સહેલાઈથી તે સરતીને કાઢી શકાતી નથી. બીજું એ કે સામાન્ય પ્રચલિત ધાતુઓ કરતાં આ ધાતુઓના ગુણધર્મ કેટલીકવાર જોઈએ એવા હોતા નથી. છતાં કેટલા એ ક્ષોભોમાં તેઓએ પોતાની કપ-ધોમિતા સિદ્ધ કરી છે. આમ છતાં, લાગે છે કે હદાય થોડાં જ વર્ષોમાં આમની પ્રચલિત ધાતુઓની જગ્યા આ 'વિરલ' ધાતુઓ લેશે.

એટલું જોળવવાના સોધી વિશેષ વપરોગી ખનીજે વોલ્ફ્રામ, સીલાઈટ તે ફોસ્ફેટ લેખાય છે. કારણના ખનીજોની સાથે નીકળતું વોલ્ફ્રામ હોતું એટલે છે અને ખીજ ખનીજે કરતાં વિશેષ સામાન્ય છે. સીલાઈટ એ ફોસ્ફેટ એટલે છે. ૧૯૧૮ સુધી વોલ્ફ્રામ ખનીજની પેદાર દુનિયામાં સોધી વિશેષ થીતગાં હતી. ત્યાર બાદ બ્રાઝિલમાં નંબર આવે. આ વપરાંત અમેરિકા, ગ્રાંડુલ, મલાયા, સિયામ (થાઈલેન્ડ), ઓસ્ટ્રેલિયા વગેરેમાં પણ એટલના ખનીજે નીકળે છે. એટલના ખનીજને હાઈડ્રોક્ષીકે ઍસિડ સાથે કલા-જવાથી ઍસ્ટ્રિક ઍસિડ થાય છે. તેને સોડા સાથે ઝરગીમાં સીક્ર-વવાથી સોડિયમ એટલે નામને કાર બને છે. એ રૂંતવામાં કોન્ટ-તરીકે વપરાય છે તેમજ મરગ ફ્લાક્સને કાવર-પૂક કરવા માટે પણ તેનો વપરોગ થાય છે. ઍસ્ટ્રિક ઍસિડને કોલસા સાથે મેળ-વવાથી થા હાઈડ્રોજન વાયુના તાતાવરણમાં લાલચોળ તપાવવાથી એટલ ધાતુ બને છે.

એટલ ગોલાદના રૂંતની બારે ધાતુ છે એટલિનમ કરતાં એ ત્રણ ગણી સખત હોવાથી તથા તેનું ગવર્તનું બળ (૩૩૦૦ ટિમી) હોવાથી ઓદ્યોગિક વપરોગોમાં તે એટલિનમને દરીકે છે. ચીન્ગના ક્ષોભમાં તે તેલે એટલિનમને દઢાનીને તેની જગ્યા લેવા માંડી છે. ચીન્ગબીજીના ગોલામાં વપરાતાં ત્યાર એટલના દોષ છે. પણ એ ક્ષોભમાં તે ગાત બે જ દઢા એટલ વપરાય છે. તેને સોધી વિશેષ વપરાંત તે મજબેલના ક્ષોભમાં થાય છે, અને દુનિ-

એટલિનમથી ત્રણ ગણી સખત. . . એટલિનમ
એટલિનિયમ અને લોખંડ બંનેના ગુણુ ધરાવતી. . . ટિટનિયમ
માણસના શરીરમાં હાડકાંને બઢેલી નાખી શકાય એવી. . . ટેન્ટાલમ
તેજળ જેને અસર કરી શકતો નથી એવી. . . ઝિકોનિયમ
ગળવેલને અજળ ગુણુ આપતી. . . ઍલિયમ
અને પોલાદને સાક્ર કરતી. . . વેનેડિયમ

યામાંથી નીકળતા ૩૬,૦૦૦ ટન એટલના લગભગ ૬૫ ટકા તેઓમાં જ ખપી જાય છે. એટલવાળું ગોલાદ લાલચોળ તપાવે તેપણુ કટલુ જ રહે છે. એટલે કટપથી ચાલતા સંચા અને ઓલરો-દવિ-ચારોની બનાવટમાં એટલ-ગોલાદ પુષ્કળ વપરાય છે. કેટલા ત્રણ દસકામાં ખીજ કોઈ ધાતુ એટલને એટલી વપરોગી માલુમ પડી નથી. વાયરલેસ વાલ્વેના, ફા-કિરેલ્લોની ટ્યુબોમાં કૅપ્સલ તરીકે, ચીન્ગના સામાનમાં સંસર્ગ પોલન્ટોમાં, રપાર્ક પલોમાં તેજળ અતિ ઢબુતામાં રપી શકે એવા મુષકોની બનાવટમાં પણ આ ધાતુ ખૂબ વપરાય છે.

એટલની મિશ્ર ધાતુઓમાં કોલ્ડ કપરાંત ૧૮ ટકા એટલ, ૪ ટકા કોગિવમ અને ૧ ટકા વેનેડિયમવાળા મિશ્ર ધાતુ સામાન્ય છે. રટલનલેસ સીક, મોરકારની રિપ્રગા, દળવાનાં ઓલરો, છરી ને અલ્લાનાં પાનાં, કાનરો, કરવતો વગેરે સામાનની બનાવટમાં વપરોગી વિવિધ પ્રકારના મજબેલોમાં પણ એટલ વપરાય છે. બપ્તરને છેડી અંદર પ્રવેશતી રોલો (ગોળીઓ)ની બનાવટમાં, બપ્તરની લેઈટગોળા અને તેઓની બનાવટમાં એટલ-મિશ્ર મજબેલ ખૂબ વપરોગી નીવડયું છે.

એટલના વપરોગી આવી ગદ્ગરખી આખીલવળીમાં 'એટલ-કાળોડ'નો કલેબ પણ કરવા જોઈએ. આ કાળોડ ટીરાને બાદ કરતાં સોધી વધુ સખત પદાર્થ છે. કાય, પોસિસિલ અને રોંગેની ઝ-મજબેલ (જેને સામાન્ય ઓલરો વડે ન કાપી શકાય તેવો) જેવા સખત પદાર્થો કાપવા માટે તેને જ વપરાય થાય છે. 'કાલેસિય' નામના વપરોગી ધર્પક પદાર્થો (abrasives)ની બનાવટમાં આ કાળોડ વપરાય છે. આ વપરાંત એટલનાં સંચોખ્ખો રૂંતોનાનમાં પણ વપરાય છે.

ટિટનિયમ ધાતુ દોઢસો વર્ષે થયાં જળીતી છે, પણ ખીજ ધાતુઓની સરખામણીમાં તે એટલી વપરોગી નીવડી નથી. કુદરત-માંથી પુષ્કળ મળી આવતી આ ધાતુના પ્રુષ્ય ખનીજે રાઈટલ અને ક્ષ્મોનાઈટ. તેમાં ક્ષ્મોનાઈટ કાળો મેરા જેવો હોય છે. ત્રાવજ-કારમાંથી તે પુષ્કળ મળી આવે છે અને દુનિયાને લગભગ ૧૮ ટકા ક્ષ્મોનાઈટ કોષ્ટક ત્રાવજકાર પૂરો પાડે છે. ત્યાર બાદ નોર્વેનો નંબર આવે. નવાઈની વાત એ છે કે એના કાળો પદાર્થોમાં સરસમાં સરસ સફેદ રૂંત બને છે.

રાઈટલ ઍગ્રેસિયામાં પુષ્કળ નીકળે છે. તેનાથી લીટરની પેદાર બ્રાકિવ, અમેરિકા અને નોર્વે વગેરે રેશોમાં થાય છે. રાઈટલ સફેદ પદાર્થ છે અને વિનાઈ માંડીને પીલો મીડો વકાવવા માટે ખૂબ વપરાય છે. બનાવરી કોલને કુદરી રૂંત આપવા માટે પણ તેને

દુંદુભિ-સંદેશ

અંધારી રાત્રે, ગીચ જંગલમાં, યા ગમે તેટલે દૂર
છૂપા સંદેશા મોકલવા માટેની સહેલી સંકેતલિપિ

વેપક

સાંકેતિક સંદેશાઓ મોકલવા માટેના

બે પ્રકારો-૧૨મણી અને ૧૫મણી સંદેશ-લિપિ આપણે આગ્રહ લેઈ ગયા (જુઓ એક ૩૧૦-૩૧૧). તો પછી દુંદુભિ-સંદેશની છે. એનો વિચાર કરતાં પહેલાં આપણે આધુનિક તારની (ચોક્કસ) લિપિનો પરિચય પણ મેળવે (એક ૩૧૨); કેમકે એ બંને વચ્ચે સામ્ય છે.

૬૨મણીની અને ૬૫મણીની સાથે, માત્ર આપણી નજર પડે એવાં સુધીનું જ ગમ્યાદિત છે. પણ અતિ દૂર સુધી સંદેશાઓ પહોંચાડવા હોય તો એ અસાધ્ય નહિ તો પુરસ્કૃત પડે; અને તેમાં માણસો તથા સમય પણ લેઈએ. વળી, તાર મોકલવાની વ્યવસ્થા સર્વે સ્વયં ન હોય, અથવા કરવી હોય તો અગવડભરી પણ ધણી છે. આથી તત્કાલ કૃપયોગમાં લઈ શકાય એવી કોઈ પદ્ધતિ હોવી જરૂરી છે, અને તેની ગરજ આ 'દુંદુભિ સંદેશ' દ્વારા સાધી શકાય છે. એ બહુ સગવડભરી ને સરળી પદ્ધતિ છે. સાધનગા લેઈએ માત્ર દુંદુભિ-ટોલ કે નમારું-તથા તે પીડાવાની ઠાંકો. એના અવાજ દ્વારા ધણે દૂર સુધી, તેમજ આજ સમયમાં વધુ ઝડપથી સંદેશાઓ મોકલી શકાય છે, અને તેના ઘોટા ફાયરા તો એ છે કે તે રાત્રે પણ મોકલી શકાય છે. ૧૫મણી સંદેશ માટે તે લિપિઓના પ્રકારા લેઈએ; પણ ટોલને અવાજ અંધારી રાત્રે તેમજ ગીચ આડીવાળા જંગલમાં પણ દૂર પહોંચી જાય છે. આફ્રિકા તથા બીજાં મુલકની જંગલ-વન્યતાઓમાં આજે પણ તેમની રીત પ્રગણે આ સંદેશ-પદ્ધતિ ચાલુ છે.

આ સંદેશની બીજી સરળતા એ છે કે તેની સંજ્ઞાઓના બોલ રંગરજુમાં ન હોય તોપણ, એક કાગળ કપર તેની સંજ્ઞાઓ લખી લઈ તેમાં લેઈલેખને તે મુજબ બોલ વગાડીને સંદેશ મોકલી શકાય છે. સંદેશ લેવામાં પણ એ જ રીતે સાધમાં બે કોઈક સાંધો. આવેલા સંદેશની નોંધ કરી તેના અર્થ દ્રષ્ટાવનાર તરીકે, ગરદમાં હોય તો વળી વધુ સરળ થઈ પડે. આ કાંડો સોજવા માટે કાઠાને ટોલ યા ફેરા-સીનના બોલમાં બોલી ડબા પર બોલી, તેની સામે બેસી, ડબાની બે બાજુના ટોલક પેટે કૃપયોગ કરીને ગદાવરો પણ પાડી શકાય.

તાર-પદ્ધતિમાં જેમ 'કડ' અને 'કડ' એવા બે પ્રકારના બોલ છે, તેમ આ દુંદુભિ-સંદેશમાં તેને અનુકૂળ 'તડિંગ' અને 'ચિન્' એવા બે બોલ રાખ્યા છે, અને તેને તાર-પદ્ધતિની દબે મિશ્ર કરીને લિપિની ચાલના કરી છે. પણ અંગ્રેજી લિપિમાં માત્ર ૨૬ અક્ષરો જ હોવાથી એની ચોખ્ખા તેમાં સહેલાઈથી થઈ શકે; જ્યારે આપણી લિપિમાં (માત્ર મુખ્ય જ નહીંએ તોપણ) ૩૫ અક્ષરો ને માત્ર ૬ રંગસંજ્ઞાઓ મળી આપણમાં આવી જરૂની વ્યવસ્થા કરવી પડે. આમાંથી ૨૬ રંગ-સંજ્ઞામાંથી ૨૬મને 'ઇ' અને દીર્ઘ 'એ', તેમજ વિરામચિહ્નો તથા આંકડા તો શાદી નાખેલા છે.] તેમાં પ્રકાર્યેની એક સંજ્ઞા ઉમેરતાં કુલ ૩૫ સંજ્ઞાઓની રચના આવીએના કોઠાઓમાં આપી છે. વિરામચિહ્નોની બહુ અગત્ય મળી નથી; અને અંકડાઓ તો અક્ષરોમાં દર્શાવી શકાય એટલે તેને પણ જતી કરી છે. લિપિને બને તેટલી દૃષ્ટી અને સરળ રાખવી એ જ ક્ષેત્ર નજર સામે રાખ્યું છે

આ ૩૫ની રચના ગણુ જે મોક્ષે પદ્ધતિની માફક માત્ર 'તડિંગ' અને 'ચિન્'ના મિશ્રણથી જ કરવા જઈએ તો તે યાંથી લાંબી અને ગૂંચવળિયા થઈ જાય. આથી બને તે જીને સરળ કરવા માટે માત્ર ૫૬૨

કરણસિંહ ગોવિંદસિંહ ત્રુડાસમા

જ સંજ્ઞાઓ ચોર છે, અને પછી તેને ત્રણ જગ્યાએ ત્રિયુક્તિ કરીને ૪૫ કરી છે. તેમાં 'એલ'ની સંજ્ઞા આ પ્રમાણે ચોર છે: પોશું પીડું (૦) એટલે 'તડિંગ'; લીટી (—) એટલે 'ચિન્'; કુદડી (●) એટલે 'મિલ્લં'.

સંજ્ઞા	બોલ	જગ્યા-૧	જગ્યા-૨	જગ્યા-૩
૦	તડિંગ	અ	ક	ખ
૦	તડિંગ તડિંગ	આ	ચ	છ
૦ ૦ ૦	તડિંગ તડિંગ તડિંગ	ઇ	ટ	ઠ
—	ચિન્	ડ	ત	થ
— —	ચિન્ ચિન્	એ	પ	ફ
— — —	ચિન્ ચિન્ ચિન્	બ	મ	ય
૦ —	તડિંગ ચિન્	ઓ	જ	ઝ
— ૦	ચિન્ તડિંગ	એ	ડ	ઢ
૦ — —	તડિંગ ચિન્ ચિન્	અં	દ	ધ
— — ૦	ચિન્ ચિન્ તડિંગ	અઃ	ન	ણ

૦ ૦ —	તડિંગ તડિંગ ચિન્	ય	શ	ષ
— ૦ ૦	ચિન્ તડિંગ તડિંગ	ર	લ	લ્
૦ — ૦	તડિંગ ચિન્ તડિંગ	લ	સ	શ્
— ૦ —	ચિન્ તડિંગ ચિન્	વ	હ	ન
૦ ૦ — —	તડિંગ તડિંગ ચિન્ ચિન્	૨	ળ	મ

- મિલ્લં બીજા જગ્યાના અક્ષર દર્શાવવા માટેના બોલ
- • મિલ્લં મિલ્લં ગીળ " " " " " "
- ડ મા અર્થે અક્ષર દર્શાવવા માટેના બોલ
- • • ત્રણ વાર મિલ્લં: પૂરો મચેલો રાખે દર્શાવનારના બોલ
- • • • • પાંચ વાર મિલ્લં: સંદેશ પૂરો, એમ " " "

પ્રત્યેક અક્ષર વગાડીને થોડા (એક સેકન્ડનો) વિરામ લઈ બીજો અક્ષર શરૂ કરવો. રાખે પૂરો થયે ત્રણ વખત મિલ્લં વગાડવું; અને સંદેશ પૂરો થયે પાંચમી વખત મિલ્લં વગાડીને સંદેશ પૂરો થવાની સંજ્ઞા આપવી.

આપણી અક્ષરમાળામાં 'ક' એ ટ ત પ', 'ખ' છ ટ ધ ફ' એવા પાંચપાંચ અક્ષરના એ સમૂહ છે, એ સમૂહના ૨૫માં જ ૬૨મણી ચાલના કરી છે. અક્ષરોના પછી એવા બે સમૂહ હતાં છે: 'અ આ ઇ ઊ એ' અને 'એ ઓ ઓં અં આં' [એમાંથી, અગ્રાદ છડું તેમ, હરેવ 'ઇ' ને દીર્ઘ 'એ'ને પડતા બૂધ્યા છે].

આ રીતે પાંચપાંચ અક્ષરના એ નવ સમૂહ થાય છે તેને ત્રણ-ત્રણના જગ્યામાં, ત્રણ વિભાગમાં ગોઠવેલા આ શકામાં જરૂરી. પ્રત્યેક વિભાગમાં પાંચપાંચ સંજ્ઞાઓ લેખે ત્રણ વિભાગમાં બીજો પંદર સંજ્ઞાઓ ગોઠવી છે, અને તેની સામે ત્રણ જગ્યા પાંચપાંચ અક્ષરો ગોઠવા છે. દરેક વિભાગમાં પ્રથમ પાંચ સંજ્ઞાઓ છે; તેની સામે તેના દરેકના બોલનો ઉચ્ચાર છે, અને તેની સામે પાંચપાંચ અક્ષરસમૂહોના ત્રણ જગ્યા છે. (અનુ- સામેના પાને)

માસ માસના વૃક્ષવિશેષનો પરિચય આપતી લેખમાળા : લેખક ડૉર

લેખક
શ્રી. અચંતીલાલ ઝોલાઝા એમ. એસ.સી.

ગોરખ આંબલી

ચો

ગોરખાંબલી કે 'રખડો' નામથી ગોરખાની આ વનરપતિને સંસ્કૃતમાં 'ગોર-ક્ષી', 'પંચપલ્લિક' અને 'દીપદંડી'; મરાઠીમાં 'ગોરખચિમ' અને હિંદીમાં 'ગોરખ ઈંકી' છે. અંગ્રેજીમાં તે 'Baobab' તેમજ 'key-bread tree' નામે ઓળખાય છે. સાંસ્કૃત નામ 'અંડેન્સોનિયા ડિગિટા' ('Adansonia digitata L.') એ-1 નામે ફ્રેન્ચ વનરપતિશાસ્ત્રીના માનમાં 'અંડેન્સોનિયા નામ પાડ્યું છે. તે 'અંડેન્સોનિયા' એ નામ, દારી ઉપર તેનાં પાનની રચના આંખાળી જેવી હોવાનું સૂચક છે. ગોરખાનામે તેમના સિમ્બોને આ વૃક્ષ નીચે બેસીને બેઠા આપેલો તેથી તેનું નામ ગોરખ-આંબલી પડેલું છે જેની ગાન્યતા પ્રચલિત છે. વનરપતિસુદિષ્ટાં બહુ ભડા થવાથી તે દીપ્તિથી વનરપતિ તરીકે તેની ગણના થાય છે. તેનું આયુષ્ય ૫૫૫૦ વર્ષનું મણાય છે!

મૂળ તે એ આફ્રિકાનું વનની, પરંતુ વર્ષો પૂર્વે અરબ વેપારીઓ તેને હિંદમાં લાંબા ત્રવારથી તે આપણે ત્યાં પણ કંઈકેતી બની ગયું છે. ઉત્તર પ્રદેશ, બિહાર, મુંબઈ ને મદ્રાસના ઘણા ભાગમાં તે ભેવા મળે છે. તેનાં ભડાં થડ, મોઢાં સફેદ ફૂલ અને ભડી દારી પર લટકતાં મોઢાં ફળની અભ્યખી માટે તે બગીચાઓમાં પણ ઉગાડાય છે. તેના થડને ધરાને ૩૦ ફીટ અથર તેથી વધારે હોય છે; પરંતુ થડની ભડાઈના

પ્રમાણમાં એ આઠની લિંબાઈ ઓછી—૪૦ થી ૭૦ ફીટ—હોય છે. થડ કાંઈકેતી આકારનું (તળિયે ઘણું વધારે પહોળું અને ટોચ તરફ ધીમેધીમે સાંકડું) હોય છે. તેની સાખાઓ ચોમેર ફેલાયેલી હોવાથી તે વૃક્ષવૃક્ષ દેખાય છે. તેની બહારની છાલ ભૂરી ને કઠણ લાકડા જેવી તથા અંદરની છાલ રાખોડી ને રેસાવાળી હોય છે. તેનાં પાન સંયુક્ત, દાંડી વાળાં અને ૩ થી ૬ (સામાન્ય ૫) નાનાં પાનનાં બનેલાં હોય છે. નાનાં પાન ૨ થી ૫ ઇંચ લાંબાં ને ૧ થી ૨ ઇંચ પહોળાં, તળિયે સર્કાડાં પરંતુ ટોચે પહોળાં અને અણુદાર ટોચવાળાં હોય છે સંયુક્ત પાનની દારી ૬ થી ૭ ઇંચ લાંબી અને ફંચાટીવાળી હોય છે. પાન શિયાળે ખરી પડે છે.

ચે અને ભૂત માસમાં ગોરખ આંબલીને ફૂલ આવે છે. તે રાત્રે બિઘડે છે ને સવારમાં વૃક્ષ પરથી ખરી પડે છે. તેની નારા ત્રીમ અને અણુરૂપાતી હોય છે. ફૂલ સફેદ, મોઢાં, કસ્ટર (પનકાણાંથી નીકળતાં) એકાગ્રી અને લગભગ ૮ ઇંચ લાંબી ભડી દારી પર લટકતાં હોય છે. ફૂલમાં ખજ નાની પ્યાલી આકારનું અને પાંચ પાંખોનું બનેલું હોય છે. તે પર ગાખમલ જેવી ફંચાટી હોય છે; ફૂલગણિને પાંચ મોઢી સફેદ પાંખો હોય છે; મુંદેસર તંતુઓ એક ભડી દારી પર ગોળ દડા જેવી આકૃતિમાં ગોઠવાયેલા હોય છે; એકેસર એક હોય છે અને તેના ગર્ભાસખમાં ૫ થી ૧૦ કોષ હોય છે.

ગોરખ આંબલીના ફળને સંયુક્ત કહે છે. તે મેટું, અંડાકાર અથર લંબગોળ, કડખ, દારી ૨૨ ઇંચ લાંબું ને ૪ થી ૫ ઇંચ પહોળું હોય છે. તે પર ભૂરી, ગાખમલ જેવી ફંચાટી હોય છે. ફળની અંદર રહેલ કઢવા ને ખાટો ગળે હોય છે તેમાં કઠણ, ગળકાંટા, મૂન-પિંકાકાર ઘણાં બીજ હોય છે.

આ જાડ બીજ વડે બેગે છે, પણ તે ધીમે બેગનારી વનરપતિ છે. દરિયાકિનારાની રેતાળ ભૂમિને તેને સારી આવે છે. કાપકલમથી પણ તેને ઉગાડી રાકાય છે.

આફ્રિકામાં આ વૃક્ષની અંદરની છાલના રેસામાંથી દારીદારી, માલ મરવાનાં કેસ, માછલાં પકડવાની ભજ વગેરે બનાવવામાં આવે છે. હિંદમાં તેમાંથી દારી પર મૂકવાના ચારખા સાથે બને છે. આફ્રિકામાં તેની છાલમાંથી કાગળ બનાવવા માટે આવે તેવા રરવામાં આવે છે અને તેમાંથી સારી ભતને કાગળ બને છે. તેનું લાકડું અર્ધ પીણ, નરમ અને બહુ ઘલકું હોય છે, અને તેમાંથી દાખડા, ડબ્બી, પેડીઓ, હોદાં, હલેસાં વગેરે બનાવવામાં આવે છે. તેના બીજમાંથી ચરખીસાનું તેલ મળે છે. તેના ફળની કઠણ છાલની રાખમાં ૪૭ ટકા નેફેલી પોટાશ હોય છે તેમજ તેના બીજની રાખમાં ૩૨ ટકા પોટાશ અને ૩૪.૨ ટકા ફોસ્ફોરસ હોય છે અને તેથી તે બંનેને ખાતર તરીકે ઉપયોગ કરી શકાય છે.

ગોરખ આંબલીનાં મૂળ, છાલ, પાન ને ફળ, ઓષધીય હિમ્મે ઉપયોગી ગણાય છે. ઝંખીઆ (આફ્રિકા)માં તેનું મૂળ ન્વરસ (તાવનાશ) ઓષધ તરીકે વપરાય છે. તેની છાલ પણ ન્વરસ ગણાય છે. મોહર કોષ્ટ (આફ્રિકા)માં પણ તાવમાં ઉપનાશને બદલે તે વપરાય છે. તેમાં યોગ્યે હોદર હોય છે; અને છાલમાં 'અંડેન્સોનિન' નામનું ધાસા-દાર કઠડું રાસાયનિક તત્ત્વ હોય છે.

ગોરખ આંબલીનાં મૂળ પાનને બહો ઝાડા, તાવ અને બીજા રોગોમાં અપાય છે. ગાય આફ્રિકામાં તેનો ઉપયોગ તાવમાં, અતિશય પરસેવો થતો અટકાવવા માટે ને બાંધક તરીકે થાય છે. તે સાન્યક ગણાય છે.

તેનું ફળ પિત્તકોષ, બેલી, મરડાં અને વધુ પડતા પરસેવામાં ઉપયોગી લેખાય છે. તેનાં ગળે તાવમાં ઉપયોગી છે; તે ગરમી મોટી કરે છે ને તરસ મરડે છે. મુંબઈમાં તેના ફળનો ગળે છારા સાથે ઝાડા ને મરડા-માં બાંધક તરીકે વપરાય છે. કોંખમાં તે મળે અથર સાથે મરડાં અપાય છે. ને તેના રાજબગાં છું અને સાકર ડમેરી પિત્તકોષ તથા અણુરૂપાં આપવામાં આવે છે.

કૃતિદાસ શીખવતા શિક્ષક—મનુ, એક ન દિવસે બે બનાવ બનાવ હોય એવો દાખલો આપ મનુ—મારા બાપ ને બાપા એક ન દિવસે પરજીવો!

પરચીર વર્ષ પહેલાં

અંક ૧૮ • જેઠ ૧૯૮૧ (જૂન) ૧૯૨૫

આ

જેથી બેસાજર ખર્ચીસ વર્ષ પહેલાંના ૧૮ મે. આઠ, એ 'કુમાર'ના પોતાના રવતર છાપખાના 'કુમાર પ્રિન્ટરી'માં છાપાએથી પહેલો અંક પાઠજથી જેલે પોતાની મુખર તથા કલારમક છાપાઈ વટે ઠીકઠીક પ્રતિષ્ઠા જમાવી તે 'કુમાર પ્રિન્ટરી' વિષે એ અંકની ગિજલસમાં નાની નોંધ છે કે: 'ધણા માસથી ચિતવેલું આગરું રવતર આ અંક રૂપે સાચું પડ્યું છે. એક વરતુની કલપના અને તેની સિદ્ધિ વચ્ચે કશો મૂંઝવેલો અને કસોટીઓની મઠા નદી મોઢમાર વહી જતી દોષ છે. એટલે જ અંકપ્રસાવનારા ઓછા દોષ છે. એ અંકપ્રસાવનારાંમાં જેની શ્રદ્ધા ખૂટ, જેનો ઉત્સાહ ડો, અને જે દારી ખાઈ થાકે તેનાં બારે વડાજૂ ફૂલે'.

આ અંકમાં શીખ ધર્મ, તેના ધર્મશુરકો તથા તેમના ધર્મ મંદિર અમૃતસર વિષે, તેમજ એ ધર્મનાં વીર સંતાનોનાં પરાક્રમે તથા આત્મબલિદાન વિષે જુદાજુદા ત્રણ સેખો છે. તેમાંથી તારવેલી નીચેની સામગ્રી એ વિષેનો સમગ્રતઃ ખ્યાલ આપી રહેશે.

'જેનું' જીવન એ સત્યનું તીર્થસ્થેત દર્શન, તે જ્ઞાનના કુખજાગમાં જેલે કલ્યાણની પરાળ માંડી હતી' એ ઓસના પ્રાચીન તત્ત્વચિંતક સોક્રેટિસનું મંત્રિત પણ આ અંકમાં આવેલું. અને સતત ચાલી આવતી 'આકાશ ફેશન'ની ઉપયોગી સેખમાળામાં તારાઓ ઉપરથી દિશા ને સમગ્યનું જ્ઞાન યોજવાની આ અંકમાં જે રીત આપેલી છે તે પણ રસાય છે. પણ રમળ સંકેતને લીધે અર્ધાં ઉતારી શકતા નથી.

શીખોનાં ઇતિહાસ એટલે આત્મબલિદાનની પરંપરાઓ. જનતાની એ બહાદુરી અને બળવાન પ્રભુને માન ઉઠાવે બસી વર્ષમાં જ પોતાનાં બળ, ટેક, ઉત્સાહ જલિદાનો અને શીર્ષભંગ સાદસોથી દિવસનું નામ ઉત્સાહજન્ય હતું. એ વીર શામનો ઇતિહાસ શીર્ષે ને રવાંખે તથા ધર્મભક્તિ અને દેશસેવિની કથાઓથી ભરેલીઓ છે.

આ સિદ્ધ સમી શરતીર પ્રભ કેમ ઉત્પન્ન થઈ તેનો આખો એ ઇતિહાસ આદ્યુત છે. એ પ્રભને ઉત્પન્ન કરનાર અને ધડનાર એના દસ ગુરુઓ. આજથી ચારસો વર્ષ પહેલાં દિવ્દ અને મુસલમાન સંસ્કૃતિ તથા ધર્મને ઓઠાં કરી, તેમના બેદરબાજ બુલાવી, તેમાંથી આ નવી જ કેમ ઉત્પન્ન કરનાર પહેલાં ગુરુ આઠાલ મુકુબ બાબા નાનક. એ સંપ્રદાયના 'સિંધો' વધતા ગયા તેઓ 'સંપ્રદાય' ઉદ્ધવાયા. દિવ્દ-મુસલમાનનું એકજ કરવાના ઉદ્દેશના સંપ્રદાય રથપાએલો, પૂજાજાળને પાઠજથી એ જ શીખો દિવ્દ સંપ્રદાય રૂપે પલટાઈ ગયા.

ખીન ગુરુ અંતરે શીખો માટે ગુરુમુખી નામની લખવાની નવી દ્રિષ્ટિ યોજા તેનો પ્રચાર થયો. 'લંખર' નામની એક સંસ્થાની રથપના તેમજે ફરી જંગમાં શીખોને વિના મુશ્કેલો જાળ મળતું અને શમથી કેક સુધી સો સાંચ બેસીને જમાવો. આથી શીખ શીખોમાં બાદમાંથી ખૂબ ફેલાયા. જાન ગુરુ આઠાલશે શીખોના પ્રદેશને રર ભાગોમાં વહેંચી નાખી તે કદેકે પરાં એક ઉપરેક નીચે. શિયા ગુરુ રામદાશે શીખોના મુખ્ય રવજ તરીકે અમૃતસરની રથપના કરી.

પાંચમા ગુરુ અર્જુનજીએ શીખોને દલિયારખાજ મુકુબમાં અને

પોતાના ધર્મના રજાજ અર્થે જૂઠી ગરબાની પ્રેરણા પાઠી. શીખોના વેદ રૂપ 'આદિગ્રંથ'નો તેમજે સંમદ થયો. એ ગ્રંથસાહેબે શીખોમાં આજળ ચેતના રેડી. એમના રમયમાં દિલ્લીના તખ્ત ઉપર મુખ્ય બાદશાહ જહાંગીર હતો. તેના શાહનશા ખુરાસને તેની સામે બળવો જમાવ્યો. તેમાં ગુરુ અર્જુનજીએ તેને મદદ કરી. ખુરાસ દાયો, ગુરુજી પરાક્રમ તે હાદોના કિલ્લામાં તેમને કેદ કરવામાં આવ્યા, જ્યાં થોડા વખત પછી તેમનો શિરચ્છેદ કરવામાં આવ્યો. ગુરુ અર્જુનજીના આ બલિદાનથી શીખ પ્રભનાં થોડો લોકપો ઊઠ્યાં. દલે તેમને જરૂર હતી માત્ર લડાયક બનાવીને દેશનાર સુધાનીની. તે સુધાની ધણુ તૈયાર દનો. એ છઠ્ઠા ગુરુ દલગોબિંદ. તેમજે શીખોને ક્વાયત શીખની બહાદુર લડનેયા બનાવ્યા, અને મુકુબે પરા પ્રસાદપાયા છાપા મારી તેમનામાં વધારે દિગંત રેડી. આ પછી શીખોનાં બલિદાનની પરંપરા શરૂ થઈ. જેમજે મુખ્ય સલ્તનતરથી દેડ, કેડ, દેશનિશાસ તે ફોંસીની સમજો વધતી ગઈ તેમતેમ શીખ પ્રભની સદનશીલતા અને ધર્મપ્રેમ વધતાં જ ગયાં. નવમા ગુરુ તેમજહાદુરને પકડી ઓરંગઝેબના હરખામાં લઈ જવામાં આવ્યા અને તેમની સમજા જે તાત મુકાબમાં આવી. હાં તે મુસલમાન બની છૂટી જલ્યો, અથવા તો મરવાને તૈયાર થાઓ. તેમજહાદુરે ખીજ જ તાત જલ્ય કરી ધર્મને માટે માણું આપવું ઉચિત થાયું.

ગુરુ તેમજહાદુરના આવા મૃત્યુથી એમના બાળ પુત્ર-દસમ ગુરુ-ગોવિંદસિંહને કોપાગિ ભંજી ઊઠ્યો. તેમજે પોતાનું આખું જીવન, સર્વ સમય ને શક્તિ, શીખોને એકમત્તન લડાયક પ્રભ તરીકે તૈયાર કરવામાં જ ખરચ્યાં, અને એને પરિજાએ શીખો પરાક્રમી સિદ્ધાના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયા. જનતા ત્યાં સુધી લાગેને ગુરુ ગોવિંદસિંહે ઓરંગઝેબ અને મુખ્ય સલ્તનતને તોળા પોકારાવી. પોતાના મરજ સમયે તેમજે આઠા કરેલી કે પોતાના પછી કોઈને ગુરુ ન નીમતો, એટલે તૈયાર પછી શેઠ ગુરુ થયા નહિ.

ઉદ્દેશ્ય છે કે ગુરુ ગોવિંદસિંહે શીખ પ્રભને લડાયક પ્રભ બનાવ્યા માટે બાર વર્ષ સુધી કાળ તપધ્યા કરીને શક્તિની ઉપાસના આદરી. બાર વરસના તપ પછી ગુરુ જહાદુર આખો તૈયાર શીખોને 'ગુરુ તપધ્યાનો ઉત્પન્ન કીજવના સાડે દેશરતમાં એકે મોટી સમા બોલાવી. ગુરુજીના આજ્ઞા: ઝીલવા સેઠો શીખ વીરો ત્યાં એકા બળવા દતા. ઉપરેક પેઠા થયા પછી ગુરુએ વીજળીની લગા પેઠે લખમશા કરતી પોતાની બચાનક રામસીર બહાર મઠી અને તેને લખમો નીચી પેઠા રજા રજો બેઠાવા, 'હું તારાના બલિદાનને બચાવું છું; મને બીજું કશું ન જોઈએ. શીખ વીરોનાં શિર જોઈએ. ઉ કાઠ શીખ જાચી, એ આ દેવીને પોતાનું માણું અર્પણ કરે'.

આખી સમા રવજ બની સાંજના રહી હતી. ગુરુએ ફરીથી તલવાર નીચી મુક્યું, 'ઉ મેઠ આ માતાના ખર્ચમાં શિર સોંપનારા'

શાન્ત મેઠનીને અને દાયે ખસેરતા ક્ષેપા એવો રથાલો એક મુખાન શીખ આમળ આવ્યો. અને ગુરુ વરજે શિર મુકાળી તે ક્ષેપા

‘અરુણ, મારું માથું હાન્યે છે.’ એક પણ શબ્દ બોલ્યા વિના અરુ તેને મંદિરમાં લઈ ગયા. થોડી વારે અરુ પાશું આવ્યા. તેમની તલવાર લોટીથી તરબોળ હતી! આ નિકરાણ દશથી આખી સવાર સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. અરુએ ફરીથી હવામાં તલવાર કઢાળી ચૂંનના કરી. ‘હજુ વધુ બલિદાન નેહ્યો! તૈયાર હોય તે આજે જ આવે.’

એ એક બલિદાનથી તો શીખોનું લોહી ઊઠળી ઊઠ્યું. અરુના એ શબ્દ સંખ્યાબંધ શીખો બલિદાન મારે ધસ્યા. તેમાં ધર્મસિંચ નહ પહેલા હતા. પછી માખનસિંચ તૈયાર થયા. પછી સાહેબસિંચ અને તેમની પછી હિંગતસિંચ. અને એ પાંચેનાં એ જ નીતે બલિદાન લેવામાં. અરુએ એક જ મંદિરનાં કાચાં બંધ કર્યા. થોડી વારે મંદિરનાં દાર ઊદરમાં અને એ પાંચેય સિંચો ‘વાહ અરુણ ફેલેલ’ ચોઠારતા ઊઠાર આવ્યા! આખી મેદની પર વીળળી પડી હોય તેમ તો આજેથી ગમકી ઊઠ્યાં! ત્યાં તો અરુણને ધેરા રવર સંભળાયા: ‘પ્રાસ શીખે!’ નવાઈ ન પામતા. આ તે! માવ મેં તમારી કસોટી કરી હતી, અને એ કસોટીમાંથી તમે પાર બિતર્યાં છો. મારી ખાતરી કાઢે છે મારો શોભ પડતાંમંતે શીખ ધરમે પાતર પોતાનું શિર દેતાં કાઢે! પણ શીખ ગમ્મો હવે નહિ આવકાય.’

વધેાં સુધી અખંડ પરિચય બેસી અરુ ચોર્સિંચસે શીખ પ્રભમાં સિંચોસિંચોને શોયં અને અનુભવ્યાં હતાં. ઉપર, તેમણે આ પ્રસંગ શોધી, તેઓ બલિદાન ગારે કેવાં તૈયાર છે તેની કસોટી કરી નેના આ તબીબ કરી. તલવારમાંથી ટપકડુ લોટી વગેરે બધું નક્કી જ હતું. અરુએ બલિદાનમાં માથું માર્યું, અને એક પછી એક પાંચ નજીક માર્યાં આપનાશ પણ નીકળ્યા. અરુએ એમને ‘મેં પ્યારા’ કરી ભર સલામતું ભારે માન આપ્યું. અને ત્યારથી શીખસમાજ બલિદાન દેવા હરફમ ખરે પગે તૈયાર રહેવાનું શીખી ગયાં.

અનુભવસરનું સુવર્ણમંદિર એ શીખ ધર્મનું મેટું ધાગ છે. શીખો તેને ‘હરિમંદિર’ યા ‘દરબારસાહેબ’ના નામે ઓળખે છે તેઓ પોતાના ધર્મસુરતકને ‘અધસાહેબ’ કહે છે. યજ્ઞ શીખો ‘સાહેબ’ શબ્દને અર્થ ધાર્મિક ને જોયા કર્યા છે. ‘સાહેબ’ને અર્થ તેઓ ‘પરમાત્મા’ કરે છે. ‘સત્ નામ સાહેબ’ને એ એમનું મહાવાક્ય છે.

અનુભવસર લાહોરની દસિણે આજીસ માર્બદ પર આવેલું છે. તેની આભૂભાલી જ્વલત અને ગરમ નદીઓ આવેલી છે. આ બે નદીઓની વચ્ચેના પ્રદેશમાં શીખ ધર્મને ફેલાવે અને શીખ લોકમાં ખુબ પરાક્રમે ચમક્યાં છે. શીખ અરુણે આ બે નદીઓના અંતરાંગમાં રહીને જ પોતાનાં સભન ગયાં છે; ત્યાં જ તેઓએ મુખ્ય સાધના-ન્યની નેહાઈ સામે ઝુલેલા કાલાવી જીવસરસહના સંગમમાં જેડેલા.

કહેવાય છે કે પંથ બની પાંચે નદીઓના કાંઠા ઉપર બેસી ક્રુપિશો જન્મેલાં રોતોશી બેઠાતા તે જોયા, ત્યારે જ ન્યાં આ સુવર્ણમંદિર છે તે જ્યાંયે, એક નાનકડું પવિત્ર સ્થાવર હતું. એ રથબળો ત્યાર પછીને ઇતિહાસ નજીકથી નથી; પણ એ રથો આવેલા એક ખાઓ-વિધામાં નહાવાથી એક રજા પીનીઓ સાને ધયાને વગદાર નેહ્યો થયા અરુ રામદાસે, એ ખાળાચિયાને રથો મેટું તળાવ બોધાવ્યું અને પાસે જ નીકે મેટું ધર્મમંદિર ગણવા માંડ્યું. અનુભવસરના સુવર્ણમંદિરની રચાયાના આમ થઈ.

અમદશહાલ દુરાનીએ હિંદ ઉપર સવારી કરી તે નેજા તેણે એ મંદિરને જમીનદોર કરી અપવિત્ર કર્યું. પાછળથી શીખ રામ રજ-જીવસિંહ મંદિરને કદાર કદાચે. એણે મંદિરનાં નીચેથી અરધે ભાગ આરસ અને બીજા બેમહ પથ્થરોથી ચણ્યાં અને કપડા

પુઠાના બાંધને સોનાના પાતળા પત્તરથી મઢાવેા. ત્યાર પછી એ સુવર્ણમંદિર તરીકે ઓળખવા માંડ્યું

શીખ પ્રભ વિષે એક વાત ખાસ બહુવા નેની છે. કાઈ પણ શીખ શીખ શીખ નથી ગણાતો બાળક જન્મ્યા પછી તેને કોઈ મુખ્ય મંદિરમાં લઈ જવામાં આવે છે. ત્યાં થોડાક પાળીમાં સાકર નાખી, એ વાસણને વીંટળાઈને પાંચ માણસ પ્રાર્થના કરવા બેસે છે. પ્રાર્થના દરમ્યાન શીખો પાળીને હલાવ્યા કરે છે. ખસ એ પાળીને બાળના મેં અને વાળ પર છાંડે છે અને બાળીનું એને પીવડાવી દે છે. આ હીસા લીધા પછી જ બાળક શીખ થયેા ગણાય છે.

શીખ લોકોમાં પણ અંદરઅંદર જુદાજુદા વિભાગો છે. ફરમા અરુ નાનકડાંસેડને માનદારા શીખો સિદ્ધિસિદ્ધિ એમજાણ છે. પહેલા અરુ નાનકડાં અને એમની પછીના આઠ અરુઓમાં માનદ રાજો માત્ર શીખ કહેવાય છે. વળી તેઓની સંજ્ઞા પાંચ ‘ક’માં રહેલી છે. ‘એઓ ધર્મસુરત શીખ પાસે આ પાંચેયરતુ તે હોવી જ નેહ્યો: મહાંના વાળ, ફરમાજીનજો લેવી નાની તલવાર. કંઠોદંડીઓ, કમ્બ, અને કાંડા કપર લોકોનું કંડું. આ બધાં ચિહ્નો બતાવે છે કે શીખને લઘ્યક પ્રભ તરીકે તૈયાર કરવાની જ યોગના ધર્મગુરુઓને દેશ હતા. કંડું પહેરે છે તે સંધમની નિશાની છે; કમ્બ સહેધી સમજાય છે; ફરમાજી એ ધર્મની રજા કરવાની રાજની નિશાની અને શરુને નાસ પમાડનારી વરતુ રૂપે મનાય છે. ફરમાનું તે મેલોઠો બડુ નતન કરે છે, તેથી કંગલ (કાંસજીની) તે જરૂર રહી જ છે. વળી કાતારાની કે બીડી પીવાની એમને ધર્મની સખત બંધી હોય છે એ જો માંસ-હારી છે. શીખો જાન્યું માંસ ખાવાની યોગના ધર્મની મનાઈ છે.

સુવર્ણમંદિર તળાવની વચ્ચેનાય બંધિલું છે. સુવર્ણ તેજમાં અજલગતો સોને મટેલા તેને કપરને ભાગ, અને તળાવના પાળીમાં પડગ પ્રતિબિંબ, દરથી આ મંદિર કલ્યા કરતાં મેઠા ધારતું અને પહેલું પથસજીલું વધારે શામે છે. તળાવને કાંઠે આરસની ફરસબંધી જ નેહી છે, અને તેના ઉપર અનેક ભત્તાં ચિત્રલિચિત્ર માંસબંધી-નિખારીઓ, શીખ ધર્મનું અને કલ્યાણ યાત્રાળુઓનાં ઢોળાં જેડેલાં મેવામાં આવે છે. તળાવની પાંબ પરથી મંદિરમાં જવા માટે કાતારમાથવાળા એક થોટા દરવાજામાંથી પસાર થયેા, અંદર મંદિર તરફ જવાને એક પહેલો આરસમંદિર રહેા અને એ, જેના ઉપર થઈને તળાવ ચોરી મંદિરમાં જવાય છે. મંદિરના મુખ આગળ આંતરો મેટા આરસના યોગનામાં, તથા જોતો પાર દરેકે રૂબરૂથી પથ-રનાં પટ્ટપથી, કૂલેલે કમોરે વિવિધ સુશોભને ફાંતેલાં છે પ્રયુ સર્વે દિશાએથી ખુબય એ આરાધથી મરિની ચારેકોરની લીલાલેના બધાં દાર સદા ખુલાં રાખવામાં આવે છે. પ્રાર્થના સવારના ત્રણથી રાતના અગિઆર સુધી માણે હોય છે. પ્રાર્થના વાતરી હોય ત્યારે પણ જમે તે ધર્મના માણસને રાખદ થવા દેવામાં આવે છે.

એમની પ્રાર્થના કરવાની રીત પણ રસિક હોય છે. અંધી મેરથી અંધસાહેબનાં, એક નજીક મેટા આમર વડે અંધસાહેબને ગામરે દાળે અને બાજીના સાતિથી સંબંધે અંધસાહેબને એક કાંચી બાસા-પીકે પર રેશમની મેટી મુઠાવગ જાતી પર રાખવામાં આવે છે. અંધજનને આવીને અંધસાહેબ પર ફૂલ ને દક્ષિણા મળાવે છે. આપનાં મંદિરોમાં દક્ષિણાના ભદામાં ચરણામૃત મળે છે. શીખ મંદિરમાં ફૂલને વળતે ભલેની તે ‘કજ્જાસાદેબ’ પણ ગમે. ‘કજ્જાસાદેબ’ એકે પ્રસાદની શીરો. મંદિરના પાછળના ભાગમાં મેંડે છે તળાવને આ બાજ આસ પવિત્ર ગણાય છે.

Our Friends Abroad

[જગત્સંપર્ક સાધતો પત્રચિત્ર-વિભાગ]

અમેરિકામાં લોકોની જીવનરીતીમાં ડાહ્યદેહો

અલગાસ કરવા મચેલા શ્રી મુરેન્ડ્ર ઇ. થીંગકિયાના એક પત્રમાંથી

બાઈ,
આજની રાત્રીમાં આમારી યુનિવર્સિટીમાં જુદાજુદા દેશમાંથી આવેલા વિદ્યાર્થીઓ પ્રદર્શન મોકલશે. દિલ્હી વિશ્વવિદ્યાલયી જ્ઞાનપ્રદારી મારે માથે છે. તે મારેની બધી સમગ્રતા 'યુનિવર્સિટી વિદ્યાર્થી સંઘ' આપશે. પ્રદર્શન સંજ થાય એ જ આમારે જોવાનું છે. એક દિલ્હી બાઈને વિવિધાગ સાકે આપદનું દોહાબી, તેની પાસે એક બંધાળી સ્ત્રી, એક મુજરાતી સ્ત્રી તે એક પંજાબી સ્ત્રીનાં ચિત્રો તૈયાર કર્યાં છે; પ્રાંતીયતા બતાવવા નહિ, પણ આપણી સંસ્કૃતિનું વૈવિધ્ય દર્શાવવા. બહુ જ મુંઝવે એ આપદનું છે. ૩ થયાંત, દિલ્હીના પંકાસે નસી, Hydro-electric power projects, તે બીજી Scientific researchનો આંકડાસહિત વિવિધતાભર્યા; જ્ઞાનમગ્ન તેમજ વર્તમાનના ચિત્રો પણ પ્રસંગે આપેલાં રંગરંગીન પોસ્ટરો; આ બધું નૈયાર કરવામાં મુંઝવા છે. મિત્રોને દાર્દિક અદકાર છે. ૩ થયાંત, આપણા ઐતહાસિકાતે ફિલ્મો તે ચિત્રો મોકલવા લખ્યું હતું, તેઓ નહીં જાણ્યાં આવી ગયાં. તેઓ Our Heritage I & II, 'સાંતિનિકેતન'ને 'ભારત નાટ્યમંડળ'એ મગજ ફિલ્મ મોકલશે તે ૨૫-૩૦ સપ્તાહ ફોટોગ્રાફો ('સ્લો' સ્લો'). તેમાં આપણા નેતાઓનાં ચિત્રો તેમજ મરીનગંધર્વ, કાપડની ગિરિયા, મુશ્કિયા, દિલ્હીની સેક્રેટરિયટ, તાજમદાલ, કુતુબગિનાર, અસ્ત્રા-દક્ષિણ, સેન્ટ્રીયો કોલેજની ડોહાકરીયા, ગરીબોં ગામીનું મુંઝવે નક્કી કર્યા, જોની રીતો, દિલ્હીસેના પરિવેશ વગેરેનું મુંઝવે, લાશ્વિકો તે આપદનાં ચિત્રો છે. આમારી પાસે દાણીદાંતની વસ્ત્રો આ છે; તે બધું મળીને પ્રદર્શન સારસ થશે.

...અહીં બધું જ શું લાગે. મેરકમાં દાંડવાનું પેટું ડાળી બાળુ; રસ્તામાં પણ Keep Right, —જ્યારે આપણે ત્યાં Keep Left દોષ છે. પરદેશ મોકલવાની મોટરોમાં ખાસ જગણી બાળુ પેટું બનાવે છે. ઇલેક્ટ્રિક ચાંપ, (Switch) પણ નીચે ટાંચારો એકેલે ઓફ વાય—આપણે ત્યાં ઓ વાય; દબાવત કરવી, નહાવું, નાંચવું વગેરે સેલિંગમાં કામેા પણ અહીં રાત્રે જ પતાવાય છે. અહીં પાક વધારે પડવીને ધારી બાજ દઢાવવા બાળી મૂકવાનો રિવાજ ધોરે પ્રચલિત છે; તેમજ પ્રાણીઓનું વધારાનું માંસ પણ બજારમાં મૂકે જ નહિ. મેટર રસ્તા પાડી રાખવી દોષ તો પછી પેસા પડે. તે હેનાર મેઘ માણસ ન દોષ, પણ એવી paradingની જગ્યાઓએ એક ધાંધો દોષ તેમાં, મેટર દબી રહે કે તરત જ તાલ બની થાય, ને ફસ સેન્ટ્રલ નાખે ત્યાં સુધી તે જગ્યા જ રહે; એકેલે સમાપ્ત હોય પણ નાખવા પડે.

અહીં અરધો ડોલર, ૦૧ ડોલર, ૧૦ સેન્ટ, ૫ સેન્ટ, ૧ સેન્ટ એમ જુદાજુદા સિદ્ધાંતો છે. સેન્ટ પાંચાનો, ૧૦ સેન્ટ નિકલના ને બીજા મોડા પાંચાના દોષ છે. ડોલર તો કામવત ન દોષ છે. રેશની અંદરનું પોસ્ટલ સ્ટાફ ૩ સેન્ટ, મેરકેટ ૧ સેન્ટ; કાંઈ ૧ સેન્ટ.

અહીં ૬૨ મુકાબે વિદ્યાર્થીઓને યુનિવર્સિટી તરફથી મૂકેલ ફિલ્મ દેખાડવામાં આવે છે; નૈસર્ગિક સાહસોની, પાશ્વર્ય વૈવિધ્યની સિધ્ધિઓની કે અમેરિકન ફોરસિંગી મદદના પ્રતિનિધિત્વ કરતી જ

બહુપા તે દોષ. ગમે મુકાબે 'This is United States' એકેલે અમેરિકાના જુદાજુદા ભાગોનાં રંગીન ચિત્રોની ફિલ્મ દેખાડી. અરેબર પ્રેરણાગ્રય રીતે, મુંઝવે લલાચી આ લોકો પ્રચાર કરે છે. આપણે ત્યાં તેનાથી વધી જ્યારે તેમાં રહેલો છે, પણ પ્રચાર કરતા જ નથી.

'I love each stone, each leaf, each blade of grass; I love birds, animals and human beings; I love Liberty, I love Peace, I love the Flag—all of the United States'—એમ બોલીને પૂકે કરે છે, અને વાતાવરણમાં તેની ગાદક પ્રેરણા બધી રહે છે.

દમણી વસંત ઋતુ આવતાં સવાર બહુ જ વહેલી લગે છે. તેને કારણે આખા આગમાં ધરિયાદો એક જગા આગળ મૂક્યાં છે. પહેલાંના ડાયેલિટ દમણીના હ. તેને D.S.T. (Daylight Saving Time)—ફિલ્મોના પ્રકાશ બચાવવાનો સમય, રહે છે આ તો અહીં ૬૨ વર્ષ થાય ને સપ્ટેમ્બર સુધી રહે. આપણે ત્યાં સમય ફેરવેલો દોષ તો ફેરલી પ્રમાણ થાય જ નહીં, અહીં તે આ ફેરવી છે.

દમણી અહીં ધાર્મિક સંગ્રહ વધું તેમાં જુદાજુદા નિષ્ણતાનો જાણવાનો દતાં પ્રમુખ ધોનના ડો. ક દતા. તે દિલ્હી આપણે ત્યાં છે તેણે પાતાના પ્રવચનમાં અમેરિકાને ખૂબ ફરકા થયાં, પણ પાતાના જાલુ જીવનથી સામાન્ય અમેરિકનને સંતોષ છે. બંને જીવનની ફિલ્મોના સાલવી નથી કે અશાન્તિ જગણી નથી, કેમકે તેના આખાર ને નિચારમાં સમ્યક છે.

પ્રકીર્ણ પત્રો

'કુમાર'નો મે ખાસનો એક મેથો. મે સમેલા પત્રનો કલ્પારો ઠાપી આપે મને પછે આમારી ક્યાં છે. એ લખાણના પ્રયુક્તમાં મને 'કુમાર'ના ધણા વાયક બંધુઓ તરફથી પત્રો મળ્યા છે; હંદાર, ચોખા, કલના, નરિયાદ, મુરત, અમદાવાદ, વલસાડ વગેરે રખ-લોથી પત્રો આવ્યા છે એ 'કુમાર'ના બહેનો દેખાવા લીધે છે. પણ એક વસ્તુ મારી સમાજમાં ન આવી. કોઈ બહેનનો પત્ર હજી આજે નથી. મિત્રો પછી બહેનોને પોતાળ પત્રમિત્રોની કદને અનુ-ભવ થશે છે. આમારી પાસે એવી ફરીવારો પણ આવી છે—તંત્રી

બીજું, 'કુમાર'ના લખાણના પ્રયુક્તમાં ધણાજણ પત્રો મુજરાતીમાં આવેલા દોષાથી લખનાર સાધનિનું એકેલે બાધાનું જાન ફેરવું છે એ જગા સાચું નહિ. એકેલે તો બાળુ રફ, રુબ મુજરાતી બાધામાં પણ પત્ર લખી રાખ્યા નથી. ધણાજણ સાધનિને બંધેલનું થોડુંક જાન દરો—પણ જાન તો નથી જ. આ ફિરિયાદ નથી પણ ખરી વસ્તુવિધિ છે.' (કાસમખલી મેન. મયંદ, રહે માગ, ૧૧૨, બનાલવાલા મોર્ટિસ, ડેન્ટ્રી રીડી, મુંબઈ.)

"અહીં મુજરાતી મિત્રોમાં મિત્રોની અલગલગથીમાં મને મળ્યા જ રહ્યા અનુભવો થયા છે. મિત્રોમાં અને મિત્રીઓમાં બહુજા મિત્રો મિત્રીઓ આવી મિત્રો પચાવી પાટી છે. વર્તમાન જગ્યાઓનાં નાંવામાં મિત્રો મોકલવા નથી. દમણી જ વધુકે માંસ ફેરવે પત્રોમાં

બી. એસસી.નો અભ્યાસ કરતા એક વિદ્યાર્થીનું સરનામું આવેલું. જે તેમને કાઢી લખી દિલ્હી અદલાબાદથી, રવા આમંત્રણ આપેલું. તેમને અજાણ આંખો કે અદલાબાદથી કરાણા શહેર પહોંચી ગયામાં વિશ્વાસ રાખતો. એટલે જે તેમને સારામાં સારી ૨૫ Commemorative દિલ્હી મોકલાવી. પરંતુ અદલાબાદ તેમણે બપોરે જ સાગાન્ય ને સારી હતી તે બપોરે ફરજી, મોડલી; અને પછી બપોરે કે પરીક્ષા થઈ ગયા પછી સારી દિલ્હી મોકલી, પરંતુ પરીક્ષા થઈ ગયા પછી જે તેમને જે પત્રો લખ્યા, તેમની ફરજી દિલ્હી પાછી મોકલાવી, પરંતુ હજી સુધી તેમને કાઢી અજાણ નથી! આવા અનુભવો પરથી નજી સમજાવું કે આપણે ત્યાં રૂબ ૧૦ ટકા મિત્રો સારા નાંબો છે જ્યારે પરદેશમાં ૬૦ ટકા.

દિલ્હી-સેમાહદોને ઉપરથી થઈ પડે અને કદાચ દુનિયામાં સૌથી મોટી જે એના કલ્પન સરનામું આ સાથે આપને મોકલું છું. એનું વાર્ષિક લગભગ ૧૧૧ રૂપિયા છે. પહેલી નવેરે એલો લગભગ વધારે લાગે, પરંતુ અનુભવે બધાંયું છે કે છુટા છુટા ગુજરાતી મિત્રો સાથે દસ-પંદર દિલ્હી મોકલી એકસરખા ન કરવા કરતાં એકસામગ્રી ૫૦-૧૦૦ છઠ્ઠીજી દિલ્હી મોકલનાર જે કલ્પના સભ્યો સાથે એકસરખા ન કરવું એ સરખાવે બહુ ફાયદાકારી છે. કલ્પન સરનામું: President J. R. Cooke, The Stamp Collector's Exchange Club, Hickson, Ontario, (Canada).

આ કલ્પના ૧૩,૦૦૦ થી ઉપર સભ્યો છે: બધા ને દિલ્હી-સેમાહદો. તે ઉપરાંત તેમને બીજાં યોગ્ય પણ હોઈ શકે. જે કલ્પન રૂપી દર જે ગણી ૩૨ થી ૩૬ પાનાંનું યોગ્યન નોંધે છે, તેમાં ૨૫૦ સભ્યોનાં સરનામાં દરેક બળે આપવામાં આવે છે. નવી બઢાર પડતી દિલ્હીના સરનામાં, દિલ્હી-સેમાહદો મના થોભે, વગેરે હોય છે આ કલ્પનામાં એકલા પારે કાઢી જતો. રાખવામાં આવતો નથી. દુનિયાના દરેકે ફરજી દેવાના સભ્યોમાં એકલા હોય છે. આવા બધી બધાની બધા મોકલનારને જે કલ્પનું રૂબ તેમને માલિકી હું મોકલી આપીશ. (મોરારજી શી. પટેલ, દોશા ફરીયા, ધો. મહાપાલ, વાયા ન્હાવધુર, (નિ. સુરત)

ગયા ગાસનાં કુમારમાં મારા આરેરેશિયન કલ્પના ફોરે વિષે નો જલેખ કરેલાં તેથી બહુ બાઈએનો લાભ ઠકાવો છે. નીચેના દેશોમાં આવેલી કલ્પનામાં ને બાઈએનો લાખવ વધતી જઈએ હોય તેઓ રિપ્લાઈ કાઢી જશો તો તેમને હું તે રીયોની કલ્પનાં સરનામાં, માલિકી વગેરે જમાવીશ. આટલા દેશોમાં સરનામાં ગણી પાકો છે: (૧) હાલકી, (૨) બાદશ, (૩) આરેરેશિયા, (૪) આરેરેશિયા, (૫) મોં, (૬) નગોની, (૭) બારત, (૮) બાદશ (હરાક), (૯) એકસરખા (દિલ્હી), (૧૦) રવીડન, (૧૧) બેલિયન, (૧૨) અમેરિકા, (૧૩) ફિનલેન્ડ, (૧૪) પાકિસ્તાન અને રેકોરડેડ. -રમેશચંદ્ર શી. શાહ, ગાંધીપટ્ટી, વાંઘાવેર (સોરાષ્ટ્ર).

પરદેશનાં પત્રમિત્રો

When writing to the following friends, add Germany (Br. Zone) in each address; and state that you have received the address from Mr. Giridharilal Shroff, 711/3, Sakar Bazar, Ahmedabad-2.

Boys Only

(1) Klaus Wosnitz, 24 Tizehoe Reichustr, 21 Schleswig-Holstein—20, Agriculture, Music; (2) Armin Draber, 24 Tizehoe Bruckenstr, 32 Schles-

wig-Holstein—17, Stamps; (3) Bodo Forstentler, 24 Tizehoe Brunnenstr, 39 Schleswig-Holstein—20, Science, Art; (4) Hans Behrendt, 24 Wilster Am Market, 23 Schleswig-Holstein—17, Literature; (5) Theodor Voigt, 24 Tizehoe Kamper Weg; 100 Schleswig-Holstein—18, Literature; (6) Hans-Joachim Mohr, 24b Tizehoe Breihestre, 6 Schleswig-Holstein—18, Sports, Biology; (7) Guido Dusch, 24b Tizehoe Lindenstr, 59 Schleswig-Holstein—19, Hockey, Literature; (8) Michael Dammann, 24b Tizehoe Brookstr, 3 Schleswig-Holstein—18, Stamps; (9) Hans Junge, 24b Tizehoe Brukenstr, 24 Schleswig-Holstein—18, Sport, Literature; (10) Horst Ott, 24b Tizehoe Lindenstr, 28 Schleswig-Holstein—18, Stamps, Art; (11) Peter Klein, 24 Wilster Allee, 5 Schelswig-Holstein—17, Art, Technic.

Girls Only—All 17 years old

(1) Heiko Mollenhoff, 24b Tizehoe Breifenburgerstr, 19 Schleswig-Holstein—Culture, Economy; (2) Sigrid Hiarichsen, 24b Tizehoe Edendorferstr, 84 Schleswig-Holstein—Religion, Custom; (3) The Holm, 24b Tizehoe Lladenstr, 76 Schleswig-Holstein—Religion, Economy. All 18 years old; (4) Horst Zindler, Schenefeld Bahnhofstr, 16 Schleswig Holstein—Art, Technic; (5) Hedwig Bielefeld, 24b Tizehoe Kirchenstr, 6 Schleswig-Holstein—Music, Literature; (6) Inge Dahl, 24b Foschendorf b. Schenefeld, Schleswig-Holstein, Music, Religion; (7) Inge Zentschurn, 24b Looft Tizehoe, Schleswig-Holstein—Religion, Literature; (8) Ilse Langemack, 24b Tizehoe Har denburgstr, 6 Schleswig-Holstein—Sport, Music; (9) Alfons Grand, 24 Tizehoe Bergstr, 5 Schleswig Holstein—Sport, Technic. 19 years old (10) Ingrid Kalle, 24b Tizehoe Brunnenstr, 23 Schleswig-Holstein—Education, Sport; (11) Karl-Heinrich Ehrenforth 24 Tizehoe Hft. Klosterhof, 10 Schleswig-Holstein—Music, Art. 20 years old; (12) Elisabeth Bruha, 24b Wilster Market, 15 Schleswig-Holstein—Custom

[A list of Indian boys' and girls' addresses is to be sent to Germany Pen-friends. Those who wish to correspond with them may write to Mr. Giridharilal Shroff, 711/3, Sakar Bazar, Ahmedabad-2 stating their full name, address, sex, age, hobbies etc. Those who want a reply from Mr. Shroff, Should enclose a reply cover.]

હિંદી પત્રમિત્રો

(503) Zaveri Harendra Harjivandas, Sankat Bldg, 1st Floor, Near Masjid, Bhavanishankar Rd, Dadar-Bombay-14-16, Stamps, Coins, Penfriendship; (504) Ravindra Krishnadas Bhatia, C/o Mr. K. C. Bhatia, Arvind Vastu Bhandar, Dharangzon, East

Khandesh—15, Stamps, Photography, Drawing and Painting; (505) Jayantilal Jivanlal Udeslil, C/o J. S. Bhalil, 81, Bora Bazar St., Fort Bombay-1—16, Stamps, Cricket, Science; (506) Indulal P. Lavangia, Lavangia Street, Dhandhuka—20, Stamps; (507) Miss Dina Vakil, C/o Mohanlal S. Vakil, Jhaveri Bldg., Top floor, Opp. Dunlop Rubber Co., French Road, Bombay 7—19, Stamps, Photography, Music, Coins;

(508) Jaykumar H. Pandya, 621, Aumkar Kutir, Krishna Nagar, Bhavnagar (Saurashtra)—17, Stamps, Politics, Reading; (509) Mahendrakumar Pranjivandas Mody, Vajir Building, Bha Devani Street, Bhavnagar (Saur.)—16, Cricket, Swimming, Photography; (510) Jagdishchandra Patel, C/o Shivabhai K. Patel, Vanshikra Falia, Matvad, Via Jalalpur Dist. Surat—17, Stamps. (વાણી)

વિદ્યાર્થી તાલીમ-છાત્રણીની વિશિષ્ટ સમાજસેવા

આજે ગુજરાતના યુવાનો શરીરશ્રમથી શરૂઆત હોય છે કે અથવા ચારિત્ર્યના પડતરને વિચારીને ફેશનને નાટક-ગેરકમને પડખા હોય છે, ત્યારે વિદ્યાર્થીઓનું એક ન્યૂન શરીરશ્રમ દ્વારા સમાજસેવા કરવાનો એક નાનકડો પણ અત્યુત્તમ પ્રયોગ સફળરીતે કરી જતાને તે સમાજસેવાનો એક નવો નિશાન જણાવે છે એ વર્ણની વાત છે, ખેતીમાં આગળે જ આદ્ય ફર, દબરજ ગામપુરની વસતિનું બનેલ નામનું એક નાનકડું આગું છે. હેલાં ૩૦ વરસથી એની સદ-કારી મંડળીના કાર્યની પ્રમુખશિક્ષા અને પ્રતિષ્ઠા માત્ર સરકારમાં ન નહિ પણ આજીવનમાં અનેક આગામીમાં સફર કરીને રખવાયેલી છે, અને વિસાળ વરણી વડવાઈએ પહે એ મંડળની ઊવા નીચે બીજ અનેક નાનીમોટી પ્રવૃત્તિઓ પ્રવલિતમાં ચાલે છે.

ગુજરાતનાં વિદ્યાર્થી મંડળોની મધ્યસ્થ સંસ્થા 'અખિલ ગુજરાત વિદ્યાર્થી કોંગ્રેસ' આ વરસે વનાજાની રત્નઓમાં ત્યાં શરીરશ્રમ દ્વારા સમાજસેવાના પ્રયોગ કરવાનું નક્કી કર્યું. જૂલેના સોફાએ આ નિમિત્તે આપકાર્યો અને વિદ્યાર્થીઓની આવાધીવાની તમામ જવાબદારી સ્વીકારી લીધી. ઊપવૃત્તિના રમળ તરીકે સામનું મકાન નક્કી કરવામાં આવ્યું, અને એ મકાનની બાજુમાં આગેવા સમાજના તળાવને બીજીને શરૂ કરવાનું કાર્ય વધારી લેવાનું વિદ્યાર્થીઓએ નક્કી કર્યું. તા. ૧૨મી મેથી ઊપવૃત્તિની શરૂઆત થઈ. ૧૧ વિદ્યાર્થીઓ તોડવા, ભેગાં કોંગ્રેસ તેજા સામના વપરાયેલા પોરવખાં જળવા વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા. શરૂઆતમાં તીસ પચીસ આગેવા. પણ એકાદા, પરંતુ આગામી પાંચનું પાંચના હાથમાં આમંત્રણે ખાતર કાલખાના સમગ્રમાં પડખાને પછી માત્ર વિદ્યાર્થીઓએ જ આદામ વધારી લીધી.

ઊપવૃત્તિના કાર્યક્રમ ચિત્રાલય અને વ્યવસ્થિત રહેતો. સમરના આડા ચાર વાગે સો કોમી જતા અને પ્રાતઃવિધિ તથા પ્રાર્થના પઠાવી બસાવર દાઢી પાંચે સો કોમી, પાનકા, વિક્રમ અને ટોપલા લઈને વ્યવસ્થિત સ્ટાડીયોમાં જોડાયા શરૂ કરી દેવા. નવ વાગ્યા સુધી અંદરે રહેતા રોજ સાડાવખૂ કસાકે એ મોદકામ કરવામાં આવ્યું.

આ નાસ્તોમાં મધ્યમ અને રોજ લઈ સો મામતા સદકારી પંચે રવાના થાઉ જતા તે ત્યાંથી બોમન થાઉ જતા. બોમનમાં બાજીનીના રોટલા, રાક, ફાળ અને સાંભળા પહોળું ફાળ-ભાલ રહેતો. બોમન પછી ૭ વાગ્યા સુધી આરામ અને ૮ થી પાંચ વર્ગે લેવાતા. આપાંચવર્ગે જ ઊપવૃત્તિને લગતું પારચુરખ કાર્ય પઠાવી સાડા છથી અઢીસાત આમનાં બાજીને રમતો રમાડવામાં આવડી. સાંભળા બોમન બાદ સાંભળા સવા આઠથી પોખા દસ સુધી નિયમિત આમનાં મોરે રોજનકાર્યક્રમ મોડવાતો આવતો. શતાત દસ વાગે સો સુધી જતા.

લોકરૂઝ વગેરેમાં નળીતા સામાજિક કાર્યકરોએ નીચે મુજબના વિષયો પર વર્ગો લીધા આકાશફોન, પગાલ વર્તના પ્રકો, વિદ્યાર્થી મંડળોનું સંચાલન, યુરોપની વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિ, સહિત્યને રાજ, સિંચાઈ અને મુશળ, વિધવી રાજીવ અને સોયેલિક પરિવિધિ,

પત્રકાર, આરતનું બંધારણ, ગુજરાતના સામાજિક અને જીવનની વિષયક પ્રકો, વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિનાં મુદ્દા, આગામી અર્થસાધક વગેરે. ૧૨ દરમિયાન એક દિવસ બાજીના રોજ આગની મુલાકાત લીધી અને ત્યાં આગેવાની સમક્ષ રોજનકાર્યક્રમ આપ્યો. એક દિવસ બનેલથી ૧૦ માઈલ દૂર આવેલા મુવારજીથી ગણવામાં બેસીને ખેતાવતા આખાતમાં સુધી દારે આઠેક માઈલ આવેલા બરૂજ નિલ્દાના કાંચી આમ સુધી રિયાતો પ્રવાસ કર્યો.

૧૩મી એક દિવસ શિબિર-સામનની દરીફાઈ પેાજવામાં આવી. અને આસના આગેવાનોની બનેલી એક પરીકા સમિતી નક્કી કરવામાં આવી. સામનું મકાન તે મેદાન તદ્દન સ્વચ્છ બની ગયાં, અને નળાં બોમન કરવામાં આવત તે મેદાન પ્રવેશાળા તો કરી નહિ હોય તેવી વાળીકીને સાંકે બનાવી રવામાં આવી. આમના કુવાની, પચ-બીની, કોસાની પણ સફાઈ કરવામાં આવી. ઊપવૃત્તિમાં સફાઈ જળવાઈ રહે તે માટે ઊપવૃત્તિથી દૂર કામચલાઉ જળદ બોધી રવામાં આવેલાં. પેશાબ કરવા માટે પણ અત્યુત્તમ વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. ધૂંવાનું પણ ખાસ જગ્યાએ જ, પીવાના પાણીની કોની અરથી જમીનમાં દાડી રવામાં આવી જેથી પાણી કદી રહી શકે. ઊપવૃત્તિમાં કવામાં પલ્લ સલામવામાં આવતું અને એક તબીબી વિદ્યાર્થી તેનું કામ સંભાળતા. કુવાંત, ઊપવૃત્તિમાં રોજ કાંઈતપણે લખાત જેથી ઊપવૃત્તિના સરવાળામાં શી વાતો વાંચી શકી રહે તે નીજળ મુખ્ય કાર્યકરોને વજ રાખી. ઊપવૃત્તિમાં કુલ ૧૧ વિદ્યાર્થીઓ તોડવા, તેમાં ૬૦૨ ગુજરાત ૧૩, આસાઈ ૧૧, બેડા ૪, વોરડા ૧૮, મુરત ૧૫; તેમાંથી સરેરાશ ૪૦ વિદ્યાર્થીઓ રોજ તળાવનું ખોદકામ કર્યું.

બેડાજીની ગામીમાંથી પાંચ પરને રસ્તો પહેાળો બનાવેા. તળાવને કીડે આંધેા જતો, ૨૫૦ ફૂટ લાંબો અને સરેરાશ ૫ ફૂટ પહેાળો તથા ૮ ફૂટ કિંચો આડારસ્તો સમારવામાં આવેા. બાજીની ગામી આજીવનમાં ગુજરાતનાં કાંઈક બનાવવા વગેરેમાં પધાર્યાં.

આજે યુવાનોમાં સમાજ ને રેસ પ્રત્યેની તેમની જવાબદારીને દુઃખજનક આગ જળાય છે; અને પોતાની જાતમાં જીવનસંક્રામ લઈ લેવાને પણ તેમનામાં શક્તિ નથી અને માત્ર વિદ્યાર્થીઓનું જ નહિ, પણ સમગ્ર સામાજના ચારિત્ર્યનું ધોરણ કમચી મધુ છે આવી પરિસ્થિતિમાં ગુજરાતના મુશીમ વિદ્યાર્થીઓએ સામાજિકતાના આ એક વિશિષ્ટ અને અત્યુત્તમ પ્રયોગ કરીને સમાજને વાગમાં કોરી-રિંક અમને સુધોધ પ્રાધાન્ય આપતી એક નવી દશા ફેલાવી છે તે નિઃકંક છે. અને તે માટે એ નવયુવાનો સાથે જ સમગ્ર ગુજરાતના અભિવેદને વાત છે. એ મુશીમ નવયુવાનોએ માત્ર સમાજસેવાના નિમજની પસંદગી નહિ; નિરંકરકારને પ્રયત્નશીલ જો ચિરામ ગુજરાતને વિદ્યાર્થીને જળવી શકે અને સમગ્ર ગુજરાતના જાતે જીવનમાં એ ચિરામની જાતે પ્રસન્ને મેરી જાડા આપણે રાખીએ

—અમરકાંત બટ (૧૯૫૦ સપ્ટેમ્બર)

(નવ ૧૯૫૦) ૬૧૭

ટિકિટસંગ્રહ આજનો સંસારબાપી શાખ

એકેમ કેળવવા તેની તથા બીજી ઉપયોગી માહિતી આપતો વિભાગ

જગતમાં આને અનેક પ્રકારનાં સંમદ કરવાના શૌખ છે. દેશદેશના શિક્ષા, કિસમકિસમનાં પતંગિયાં, વિવિધ પંખીઓ અને પ્રકૃતિનાં પીછાં, ઝાડઝાડનાં પાંદડાં અને વનરપતિઓ, દેશદેશની માછી અને તેની, શૂંખશાં અને માછલીઓ, ઘોડા અને કરોળિયા, પંખીઓ, ધારધારનાં ગાંઠાં અને વાદળો, (જુદીજુદી જનાવટની પેન્સિલો દીવારબીની ઊપર વગેરે તે આતિ સામાન્ય ને ભાલિશ છે)—એમ અનેક ગણી શકાય; પણ દુનિયામાં સૌથી મોટી સંખ્યાના માણસોને આકર્ષતો શૌખ તેા ટિકિટસંગ્રહનો. એનું કારણ એ છે કે તેમાં ઘણા પ્રકારનાં ચાતુર્યો છે, અને લગભગ બધા રસવાનના માણસોને તેમાં રસ પડે છે. બીજી શૌખોમાં અન્યક મર્યાદાઓ છે. કેટલાકમાં ખૂબ જગવાનું ફરવાનું હોય છે, કેટલાકમાં ખૂબ બમ લેવાનો હોય છે, કેટલાક સંમદો માટે મોટી ન તેમજ નાણું નેહ છે, કેટલાકમાં સાદુ (માછલીઓ અને પેદાશો જેવાની ત્વાર) રાખવાની હોય છે. આ દ્રષ્ટિએ ટિકિટનો સંમદ બોખમાં બોજી તકલિફ

ખૂબ વાળો, સરળ, અને ત્યારે—કુશલની એકાંત પળોમાં—અવધાને ને આનંદ આપનારો હોય છે. કળી તેમાં દરીફારનું વિશાળ ક્ષેત્ર રહેલું છે; અને છતાં એ દરીફાર ધંધાદારી દરીફાર જેવી ગણાયા નથી, તેમ ન રમત-ગમતની દરીફાર પેટે મોઢાં એક ન પહેને વિભજ આપવાનારી રમત નથી; પરંતુ એ તેા એકે મુદ્દપાન ને નિરત વસ્તુ છે. મેળવવાની તકો આપણં જોહાણું ક્ષેત્ર છે. મૂળી એમાં ઉચ્ચ-નીચ કે યુવાન-વૃદ્ધના એક વિના સૌ નિકટરી તે દળીમળી શકે છે, એટલું જ નહિ પણ તે બાપા કે ભત્રિના એક બુલાવેને આતરશાશ્લીય મિત્રતા રચાવી આપે છે, જગતમાં શમ્પૂરે વચ્ચે એખાસ લાવવા માટેની 'હીય આય નેશન્સ' અને 'યુનો' જેવી સંસ્થાઓની કલ્પના પણ ન હતી ત્યારે દેપાલ વિષયક બાળકોમાં વિવિધ પ્રલભોને તેઓ વચ્ચે એક સામગ્રી કામ કરતી 'યુ. પી. યુ.' (યુનાઇટેડ પોસ્ટલ યુનિયન-વિશ્વદેપાલસંઘ) જેવી સંસ્થા રચાઈ હતી; પરંતુ દેશદેશના ટિકિટ સંગ્રહકોના સંપર્કે વડે તેા એ યુ. પી. યુ. કરતાં વધેલાં દુનિયાભરમાં મિત્રતાનો એક અદ્દશ સંય રચપાઈ

ચૂક્યો હતો. આમ, સામાજિક ને ભગતિક બંધુભાવનું શેષક એક જલવાન સાધન (પત્રગિરતાની માફક) આ શૌખ બને છે. આ ઉપરાંત, આ શૌખની શિક્ષણ શક્તિનું મહત્ત્વ તેા અનેક વખત ગણાઈ ચૂક્યું છે. ઈતિહાસ અને ભૂગોળના સામાન્ય જ્ઞાન ઉપરાંત, દેશદેશનાં લોકો, વિખ્યાત દેવળો, કંતિશક્તિ બનાવો, રાજકીય કથાઓ, પ્રભુપ્રભની વિભૂતિઓ, પાક-પેદાશો અને જ્યોત્ષા, વિચિત્ર નિસિદ્ધાંતો આદિનું જ્ઞાન ટિકિટ-સંગ્રહકને તેના જીવને લીધે એટલું સળ અને જળતજશરીતે મળી ન્ય છે તેટલું સામાન્ય માણસને નથી હોતું. પ્રવિના અભ્યાસીને તેમાંથી દેશદેશનાં ધૂળી, પ્રાણી અને વનરપતિને પરિચય મળે છે; અને સિક્કાઓ, ધ્યાનપ્રદાઓ તથા રાજચિહ્નોના શૌખીઓને વળતેની વિવિધતા મળી રહે છે. વિશેષમાં ટિકિટના વપરાકને લમતા અભ્યાસી કામગીર ને રાહલીની બનાવટ, ઊપવાની પદ્ધતિઓ આદિનું ને જ્ઞાન થાય છે તેથી એ પણ પ્રતીતથાય છે કે ટિકિટની બનાવટમાં વિજ્ઞાન ને કળાએ કેટલી પ્રગતિ કરી છે. ઉપરાંત આ શૌખથી ને સામાન્ય તાકીય મળે છે તે પણ કીમતી હોય છે. રમવાના અને કલાત્મક રસદંષ્ટિ તેા આ શૌખ શરૂ કરવાની સાથેસાથ કેળવનાં ન 'પડે' છે; અને ભારીક અવલોકન, તથા નિવિધતાઓ થાદ રાખવા માટેની તીવ્ર રમણશક્તિ તેા એવાં કેળવાય છે કે, એક નાંખાથી સીખનારો એટલી કક્ષાએ સુદ્ધિ કેળવાય છે.

એકે આવા નિર્દેશ, જ્ઞાનદાયી શૌખની સાથે પૈસાની વાતને એખવા નતાં હંધથી કક્ષાની વાત કરવા એટલું થાય, પણ એટલું હંધેટું નેહએ કે બીજી શૌખ પાછળ રોકેલાં નાણાં એમ તેમાં ન દેશકાળને રસવિત ધકલ્ય છે તેટલું આમાં નથી. એ જરા શમ્પૂરી, ચતુરાઈ અને વિદેહસુદ્ધિથી નિરત ને ચોંટી ટિકિટની આપણે કરવામાં આવે તેા રોકાવારી રકમનું વજતર મળવા ઉપરાંત કોઈ વાર હીક રકમ ગળી પણ રહે છે. પરંતુ આ હંધવાની સાથેસાથ એ પણ જાત બની બતાવતી નેહએ કે આ શૌખમાં ને ધકીરે 'કમાણીની ન' લાલચ વેટી તે ધકીરે તે 'શૌખ' મળીને 'સહી' બની જવાની. અને એવા સટાચીરનું રવાન ટિકિટસંગ્રહકના શૌખ

સેરારહોવાકિયાની ટિકિટ પર એ દેશનાં પ્રતીકો ને સંજ્ઞાચિહ્નો ખોનોમાં કોઠીના મૂલ્યનું થે નથી મળતું. ટિકિટ-સંગ્રહક શૌખીઓના સામાન્ય રીતે ત્રણ પ્રકાર મળ્યાં: રાજાત કરનારો 'સિખાઈ', મધ્યમ કક્ષાનો 'સંગ્રહક', અને 'નિખ્યાત'. પણ એ જલની વાખ્યા રીતે ન્યાં ત્યાંથી ટિકિટ એકી કરીને પત્રીકાં કે પોખાં ભર ભર કરનારો 'સિખાઈ' નહિ કહી શકાય; તેમ આદખરો ભર ભર કરનારો 'સંગ્રહક' નહિ કહેવાય; કે અનુક્રમવેગી રીતે સંગ્રહક અને ધંધાદારી શુભિઓ અજમાવીને સરસ વેચાણો કે ચારાં-દોરાં કરીને પૈસા કમાતો માણસ 'નિખ્યાત' પણ નહિ કહેવાય. ઈ. ૧૮૪૦માં પટેલવડેલી ટિકિટ છપાઈ ત્યારથી માંડીને તે આજ મુખીમાં દુનિયા આખીમાં ૧,૫૦,૦૦૦ (દાંદ લાખ) ઉપરાંતની ભંતો ટિકિટમાં છપાઈ છે એવા એક સામાન્ય મજૂરી કહેવાય છે. એમાં એકે દિનપ્રતિ દિન વધારો થતો ન્ય છે, પણ અગ્રીઓના કારણ માટે એ આંદોઝ માન્ય રખાયો છે. તેના ૧૦ ટકા, એલેકે વંદર હબર નિવિધ 'કિશમતી' ટિકિટો નેહા ભેગી કરી હોય તે હાલ તેા શરૂ કરનારો સિખાઈ મળ્યા; વંદર હબર અને પચાચ હબર વચ્ચેની સંખ્યાની ભંતો જેની પાસે હોય તે માં પચાચને ૫૦,૦૦૦ ઉપરાંત બનેા જેની પાસે હોય તે માં નિખ્યાત, ધ્યાન રાખવાના છે કે આ સંખ્યા કુક 'ટિકિટો' સંખ્યા પછી, 'પણ' ભંતોની સંખ્યા છે કીમતનું તત્ત્વ પણ આમાં ગોણું છે. ખરી કીમત તો ભંતોની નિવિધતા અને વિશાળતા ધરાવવામાં છે. કોઠાની પાસે ૨૦,૦૦૦ ભંતની ટિકિટો હોય, પણ તેની કીમત માંદ ૫૦૦ રૂપિયા પછુ ન હોય; અને કોઠાની પાસે માત્ર ચોખામૂલનાં ચુનંદાં ૨૦૦ નંચ હોય, પણ તેની કીમત ૪૦,૦૦૦ રૂપિયા હોય; તેા એ એમાં ખરો સંગ્રહક કોણ કે ૨૦,૦૦૦ ભંતવાળો ન ખરો શૌખીન કહેવાય, કેમ તેણે સંગ્રહકની રિપ્તપૂર્વક નેહગત કરીને (કાળજી, ખીર અને અવધાન પૂર્વક) એ સંગ્રહ કરેલો હોય છે; જ્યારે પેલો માખાખૂરી ૨૦૦ ટિકિટો સંગ્રહક તો સટાચીર છે, કેમકે તેની રિષ માત્ર મુદ્દ ઉપર અને તેમાંથી કચારે સાથે તકાતી પાડી રાખ

તેના ઉપર હોય છે.

પણ સિખાઈ પાસે ટિકિટોની આટલી ગોટી વિવિધતા હોવી જોઈએ એ આંકડો સાંભળીને ગભરાવાની જરૂર નથી. આ શોખમાં જે ખાસ અગત્યની વસ્તુ છે તે તેો કાળજી, ધીરજ અને અમૂલ્ય કેળવણી જ્ઞાન. પાંચ હજાર પુરતકોની ક્રાયસેરી એકી કરનારા કેઈ સામાન્ય યુદ્ધિતા શીખત કરતાં એક બહુશ્રુત અને અભ્યાસી વિદ્વાન જેમ ચડિયાતો છે, તે જ રીતે, બહુ સંખ્યાની વિવિધતા ખરીદી લઈને એકી કરી નાખનારા સંપ્રાદક કરતાં, ધીમેધીમે, અમૂલ્ય કે, આ તરફથી એકી કરીને, અદલાબદલી કરીને અને કાળજીપૂર્વક નીણીપીણીને નાના સંગ્રહથી શરૂઆત કરનાર ખેતીલો સંપ્રાદક ચડિયાતો છે. ટિકિટસંગ્રહ, એ મુખ્યત્વે જ્ઞાનનું સાધન બનવા જોઈએ. તેની પાછળ રસભરી એકાગ્રતા, જાડું અધ્યયન અને નિરીક્ષણ, ખેતપૂર્વકની શોધ અને ચૂંટણીની વિવેકયુદ્ધિ હોવી જોઈએ. સાંત અભ્યાસ અને ધીરજપૂર્વકની સાધના વડે જ માણસ હજારો ભૂતોનાં ગર્ભોંકરણ સમજી શકે તેમજ કરી શકે. જ્ઞાન અને ડહાપણ કદી નાણાંથી ખરીદી શકાતાં નથી.

સામા ટિકિટ-શોખીને મન 'ટિકિટ' એ જ મુખ્ય વસ્તુ છે. સાચી તમજાવાળી સંગ્રહકને તો, અમુક પરફોર્મનમાં થોડા ફેર શોધી કાઢવામાં, કે હાપવામાં કેઈ આંખે ન ચડે તેવી બારીક બૂટ શોધી કાઢવામાં જે રસ પડે છે તે શોધા-મોધાનાં સાટાં-ટાટાંમાં નથી પડતો. પોતે જ અવસોહકો નિરીક્ષણો વપાસના અને ભતજીવેમતથી, કિસમિકિસમની વિશિષ્ટતાઓ, વિવિધતાઓ અને વિવરતાઓ ભેગી કરી હોય છે તેનું જ તેને ખર્ચ જોરખ અને ખર્ચો દોષાંચ હોય છે.

ઑસ્ટ્રિયાની નવી ટિકિટો

ઈસિયાની અસર નીચેના હંમેશીની નવી ટિકિટોને સમૂહ ગણા અંકમાં આપ્યા હોતો. આ અંકને પાછલે પૂઠે ઑસ્ટ્રિયાના પ્રબળ સત્તાકની નવી અઢાર પડેલી ટિકિટોને સમૂહ શાઈ અજીતકુમાર સંધવીના સોભન્ય થી આપીએ છીએ. તેમાં અમુકને પુખ્ત ઠાક, સાંતિ-સંદેશ હવારનું કબજતર, ખરેટી ધર્મનાં દેખો. અને કિલ્લા, ગાતૃપતિ ચેરી, નમસ્કારના એક અને વિખ્યાત મકાનો તથા છેલ્લી હારમાં વિવિધ પ્રતીકો છે. તેના ઉપર ત્યાંના ખાસ ટપાલ-સિકો પણ છે. બીજી હારમાં પહેલી ટિકિટ કાલે ગિલ્ડોફના રમતલમાં કાઢેલા ફરેટેડ હવર સાથેની છે.

ટિકિટ-સંગ્રહના શોખી થતો એક મોટો કાયદો તે નાનાવિધ જ્ઞાનના ક્ષેત્રોનો પરિચય કદી શકાય. તેના માન આજે ખ્યાલ આપવા પુરતો એક સમૂહ આ ઉપર છાપ્યા છે. તેની મધ્યભાગી હારમાં ત્રણ વિખ્યાત પુસ્તકો છે : (૧) ડેન્માર્કની ટિકિટ ઉપર ત્યાંના જગજગીતો પરીકથાકાર હૅન્સ ઑન્ડર્સન; (૨) ફ્રાંસિજી હોડોશિયાની ટિકિટ ઉપર, આફ્રિકાનો અગ્રણી સંરચના-સ્થાપક સેસિલ હોઈડ; અને (૩) રશિયાની ટિકિટ ઉપર લેલિન. બીજી હારમાં પ્રજાપ્રીતી વિવિધતાની વાનગી છે : (૧) ન્યૂઝીલેન્ડની ટિકિટ ઉપર 'ક્રોવી' નામનું ભવનવરુ(૨) ગ્રેલિન્થપ કોલોની ટિકિટ ઉપર આફ્રિકાનું 'જોહાપી' નામક પશુ; ને (૩) ખરેટી ગાલા (અર્થ અમેરિકા) ની ટિકિટ ઉપર 'હવેટગ્રાલ' પંખી. ત્રીજી હારમાં (૧) જર્મનીની ટિકિટ ઉપર ત્યાંના વિખ્યાત પુરાતન કિલ્લો; (૨) ગ્રીકની ટિકિટ ઉપર સૂર્યદેવ અને (૩) ભપાનની ટિકિટ ઉપર ત્યાંના વિશિષ્ટ સદનાથા વહાણનો પરિચય મળવા ઉપરાંત તે તે દેશોની વિષિઓ પણ જોવા મળે છે. ચોથી હારમાં એરમેઇલની ટિકિટોના નમૂના છે, જેમાં પહેલી ઈથાલીની, બીજી હોલેન્ડની અને ત્રીજી જર્મનીની છે, અને એ ત્રણમાં વાડુ-હઠખનનાં વિવિધ પ્રતીકોનાં આવેશનો છે. પહેલીમાં પાંખાળો થોડો અને ત્રીજીમાં પુરેલીના ચોલાને આવરીને લેડતો જર્મનીનો રાષ્ટ્ર-પ્રતીક ગઠક છે, જ્યારે ત્રીજી, વિમાનના આવેશનવાળી ટિકિટના અનોખા નિકાલો હારમાં નિશિષ્ટ ચિત્રરચના કરેલી છે.

એક નેપારી પેટીમાં મળેલ હતું. ધાર કરતાં કરતાં સંસ્કૃત, અંગ્રેજી, થોડા ફ્રેન્ચ ને પોર્ટુગીઝ સાહિત્યના સારકરણો બહુલુત સાહિત્ય-પેટી બન્યો. એ એના એકધારી સાધના ને તપતાબાપી પુસ્તકોનું જ પરીભ્રમણ હતું. જંગમ, રંગિનર, પોલિગ્રેફ રસાયન સાહિત્ય વિષેની કોઈ પુસ્તકો કરવા કે પુસ્તક ગ્રામવા આપનારે કોલેજિયેનાથી માંડીને, મુંબાઈની મેટ્રી લાયબ્રેરીઓના લાયબ્રેરીઓના સુધારીના વિવિધ માણસો એમના આ વિશાળ જ્ઞાનસંપત્તિને લાભ પ્રાપ્તતા.

એવા, આપણને ભવપ્રસાર કરનાર બાઈ હરિચન્દ્ર બચગી-ગર બહેનો જન્મ, ૧૯૦૧ની ઈસવી રિંગેએ અમદાવાદમાં મળેલા. તેઓ બન્ને સુરત નિવેશના એકેય પણ ગામના વાસણુ.

પ્રાગમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ મુંબાઈમાં હતું જેટલું થયો બાઈ, હવે અભ્યાસ માટે બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટીમાં ગયાની તેમની પિતાના અવસાનને લીધે પડતી મુશ્કેલી, રેશી નેપારી પેટીમાં એમને નોકરી લેવી પડેલી. છતાં અભ્યાસના અનુસારને લીધે એ નોકરી સાથે એક વર્ષ રોજ એ પેપરસ કોલેજમાં અભ્યાસ કરેલા. ઉપરાંત, હાઈટેક્સના શિક્ષણની સાથે સાથે બંદી ધન પ્રમાણે સંસ્કૃત અને વેદાધ્યયન શીખવાનો પણ પ્રયાન કરેલા.

કુટુંબગૌણ્યને માટે નોકરી અર્થે અભ્યાસ ઠોડી ટીપેલા હોવા છતાં વાચનનો તાદ્ય એમને એટલો તીવ્ર હતો કે કાંબ, સમસરણ, સંસ્કૃતિ, દંતિહાસ, કલાવિવેચન વગેરેમાં યુરોપી સાહિત્યનાં પછાં-ખરાં પુસ્તકોથી તેઓ પરિચિત હતા. તેમાં જે રસાય સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિ (પુસ્તકને પોલાંડ વિશે) એમને અભ્યાસ એટલો બહોળો હતો, કે એક વખત પોલાંડ વિષે પાતે વચેલા પુસ્તકોની યાદી મુંબાઈમાંના પોલાંડના એકથીને મોકલીને વિશેષ પુસ્તકોનાં નામ મેળવવા માટે તે એમને મળવા ગયા, ત્યારે એ એલથી (ડી. બાનાસિન્ધ્યા) એ કહેલું કે પોલાંડ વિષે મારા કરતાં પણ તમે વધારે પુસ્તકો વાંચ્યો છે. પાછળથી તેમને મુંબાઈમાંના પોલાંડના એકથી ખાતામાં નોકરી મળી, જે, ગયા ગાડાપુલમાં એ રૂપ પાલાંડનું કલા એકથી ખાતા ઉપર થયું ત્યાં સુધી રહેલી. ઉપરાંત તે પોલાંડના અભ્યાસી ને રસિક મોકળા હતા ને રૂપસુદર કેમપિતાનની પણ એમને દષ્ટિ હતી. સાહિત્ય ને કલાની આવી સુમેળવાળી દષ્ટિ હોવાથી પોલિશ એલથી આત્માથી મુક્ત થયા બાઈ મુંબાઈમાં જીવંત રાણી ને શ્રી મુરલી કાકરની સાથે એ 'નાર્સ' પ્રધાનસદ્યમાં બેઠાયા અને એ સંસ્થાના સારનાં બધાં પ્રધાનો એમનાં જ વિધાનો છે.

કલા, કવિતા, સાહિત્ય અને સંસ્કાર વિષેની એમની ખૂબ કાંઈ અને બી બાંધે જેની હતી. તદન મધ્યમ આવકમાં સાહે છપન ગણતા એ પોલાંડ એવા માણસને કોઈ કલાપ્રદર્શનમાંથી સવાસો કિપાયું હતું. તેમણે કે કહેલ ખરીદતા એનારા પછીસર અચરજ પામી જતા. એ જ રીતે કોઈ કવિ કે સાહિત્યરસિક મિત્રને, તેના જન્મદિને રૂપાલમાં એક એક કમદાહવાનો મુકયવાન કાંબસેસલ કે સાહિત્ય ક્ષેત્ર એમના તરફથી બેટ આવી પડીને તેને આશ્ચર્યપ્રેમ ને આદર જતાવી મૂકતા. કલાગત કેમપિતાને કમદા મુદ્રણકાર્યના એ આસક પાસે સારો ડાંગોઈની ન હોય, પણ સુરેષ-અમેરિકાના કેમપિત ગણાતી 'વિગિટિટ એડિશન'ની મોઢી ચોપડીઓના સંગ્રહ રહેલો.

આવી જાણી રસજિન અને વિશાળ વાચનવાણી બાઈ હરિચન્દ્ર આ જમાનાની છાપણની નહોતી પામ્યા તમી; બહુ, એક સમિતે વચારાં જાણીયું હતું તેમ, આ કૃતના એ *unknown soldier* અજાણ્ય સૈનિક જેવા હતા; અને એમ જ અજાણ્ય રહીને, અચાનક એ ગયા યાત્રામાં ચાલ્યા ગયા. પણ જેમના જેમના અંતરમાં એમના રવર (નવ ૧૯૫૦)

સંસ્કારકર્મ અને કૌભાંડી કુટુંબી હોવાની કૌભાંડી રહી ગઈ એક હાથગામિની અને સુખરાતને એક કમદા સારનારે વચની મોટી ખોટ પડી છે. આ જમાનાને એમન રીતે તો, એમના એવા હોવાન મિત્ર સુખાચારીને એ એમન ખોટ પડી છે તેના આધાનની કળ વગે ત્યારે ખરી. આને માત્ર આ અજાણ્ય એનિથી એમના આત્માને શાંતિ દઈથી માત્ર વાળીએ છીએ.

—બ. સ.

કોડઈકાનલ

પ્રકૃતિએ નવાં છૂટે હાથે પોતાનું માધુર્ય રસાનું છે એવું, હિંદ-બરમાં કદાચ ક્રેષ આખો હાથવાળો આ દવા ખાવાનું રથળ, મદાસ દેશમાંના મદુસ મિલસમાં, પાલનીની ટેકરીઓના પહાડી પ્રદેશમાં આવેલું છે. નિરિ-નિવાસોમાં રાણી રૂપ અજાણ્ય નિવસિનિના હતા-કમદા કરતાં પણ અહીંનાં હવામાનનું ચડિતડનું નક્કલ છે; અને એટલી જ હાથી એની પ્રતિષ્ઠા ત્યાંની વેદશાળાને લીધે છે.

કોડઈકાનલ રોડ રેરાંધની પાંચ માઈલ દુર, સમુદ્ર સપાટીથી ૬૫૦૦ ફૂટ જાયે વસેલું આ નાનું ગામ સાતિ અને આરામનું આદર્શ ધાગ છે. પોટર વર્સ તથા વીળળીની માધુનિક સમરકો સાથે હવિ-યાળી ટેકરીઓ ને આર્કલાર્ક નિસર્ગદેશથી બહુમતું એ રમણીય ક્રીષ્ણધામ ત્યાંના વિશાળ સરોવરને લીધે વધુ આકર્ષક બને છે.

કોડઈની કુરેતો ઝોરોન રોડ નાગોના ટેકરીઓ અને ખીણમાંથી પસાર થતો ૩૦ માઈલ લાંબો રસ્તો ફરવા જવા માટેનું એક મોટું આકર્ષણ છે. તેની આજુબાજુની હરિયાળી ને પાણીના ધોધો બધી જાણિતા સુલાથી તે તેનું શાક વાતાવરણ રચી રહે છે.

શરદેથી ત્રણ માઈલ દુર આ પ્રદેશના સર્વોચ્ચ રથળે ૭૬૮૮ ફૂટની શીયાળાએ સરકારે રાખિત વેદશાળા છે, જેમાં પુઠીનું યુગ-કાચ, દવામાનસાથે તથા સમયને લક્ષમાં આકારી આવેલીઓ અને ખગોળશાસ્ત્રી નિરીક્ષણ કરવામાં આવે છે. તેમાં પણ મુખ્ય કામ તો સૂર્ય-ચિહ્નનાં લક્ષમાં નિરીક્ષણનું થાય છે.

ટેકરીની આજુબાજુ હોતે રામાનાથના નાગની એ અમેરિકન હિંદુ બાઈએ બંધાવેલું સુલકલવનું મુંદર મંદિર છે. અહીંથી અને શરદેસક પોઈન્ટ પાસે પહાડના માળમાંથી કુદે પાલનીની ટેકરી પાંતું વિખ્યાત ભગવાદાથ (મંદિર) તથા તેનું સરોવર એક જગ્યા છે. 'પિસર કોંસર' નામના ૪૦૦ ફૂટની શીયાળાના ત્રણ પ્રખ્યાત સ્તીપાં આવી પણ અહીંના દરદર્શનું મધુર બળવાન કમીરે છે.

સિંહોની વસતિ-અણતરી

સોરઠનો વનરાજ્ય એ અત્યંત દુનિયતમાં સિંહોની એક વિશિષ્ટ નતિ ગણાય છે. અને હિંદુસમાં તેની વસતિ કાઠિયાવાડના ઝોરના જંગલમાં જ માત્ર મર્યાદિત છે. ઉપરાંત તેની વસતિ હિન્દપ્રતિહિન પોટરી નતી હોવાથી જ નતનું આ મોટું પ્રાણીધન સાચવવા માટે રાજા સમય પર વડાપ્રધાન જવાહરલાલના ખાસ ફરમાનથી તેના શિકારની બંધી કરવામાં આવી હતી. હવે, તેમાં એક ડગનું આયન વધીને ગયા અંધિલની રાખી વારીને સિંહોની વસતિ ગણતરી કરવામાં આવી છે. એ મજાનો મુશ્કો સોરાપૂનાં જંગલમાં હાલ રર સિંહો રહે છે, એમાં ૧૦૨ મોઢા અને આલીસ નાના છે.

એમાં લગભગ ખાતે ૪૫ નીસાવદર ખાતે ૪૪, સાસલ ખાતે ૧૮, અસધાર પાસે ૨૫, અમરેની પાસે ૨૬ અને મિરાનામાં ૩ સિંહો રહે છે. આ ઉપરાંત ખીલ કુંડરાંઓમાં પણ જ્યાં કયક સિંહો રહેતા હોય એમ જણાય છે. પરંતુ એ એની વિવિધો મેળ-બી હટાવવાના છે. આ કપરી વસતિગણતરી ને રીતે કરવામાં આવી છે તેની પદ્ધતિ રસાયક છે. રોડ વર્ષના સોપાન બાઈ અને વર્ષ

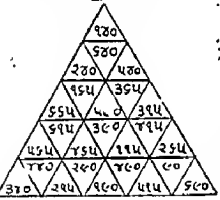

પોતાની સ્થાનિતિ અભિવ્યક્તિ આપવાથી સમજાવેલા રીતિની વચ્ચેથી જે ગોળે એક તેજ આ રૂપી નક્કર હોય છે. જે આ રીતે ભાવનાત્મકતા આપવાથી જે સ્ત્રીઓના આંતર નહિ પૂરે. જેનાથી આ રીતે ભાવનાત્મકતા આપવાથી જે સ્ત્રીઓના આંતર નહિ પૂરે. જેનાથી આ રીતે ભાવનાત્મકતા આપવાથી જે સ્ત્રીઓના આંતર નહિ પૂરે.

આપની પહેલી તારીખે એક કહેડ
જેથી વાળને રંગવાની જણાવે-
અણુ પર્વે જાળવવાનો અનુદાંધ
મયો છે તે સમયે, ગોંડળ (સોફા)ના સદ-
ગત રાખી બેઝવતસિદ્ધિના જણાવે મને
એક પ્રશ્ન થાદ આવે છે. એમની અંત
પરવાતથી વિના જાડ કાપવાની એમના
આખા રાખ્યમાં રાનાઇ હતી. એક વખત રા-
ખ્યાની ગોંડળની જ એક તબી થતી કુશારે
સડકની વચ્ચે વચ્ચેની જાડ આપવું હતુ, તે
માથાની રેડકેન્સની અંદર અનુમતિ માગી.
તેને ના પાડતાં એમણે કહ્યું, 'અપણે આ
નવતણ મહેલ છે તે દેશવ પડી મયે નવો
મણાનીને લેવો કરવાનો સકલ્ય કરીએ, તો
ધારી મુદતમાં-અંદે એક રાતગાપણ, આપણે
આહીએ તેરહી લઈની ખાંચીને કરી મણીએ;
પણ કાપી ના પેણું જાડ આપણે મયે તેડવા
અમે પણ જાણું કરી સંકવાના હતા?'

તમે ક-
હી પણ
સોડો ખ-
સા, કે આ
જે જાણુ
જે વરુણે
અંદેલી રજા છે તે સિકા છે!! પાસ-
કિંક મધાસાગરના ફોલોન કીપસમુદ્રમાં
ના 'પાપ' દાખુના વતનીએ આવા કાળાં-
વાવા પત્થરના સિકા વાપરે છે, જેમાં સાંકું
બસી એ જાણુ ક્રિયકીને તે સર્વે ભય છે।

૧૯૫૦: આ ત્રિકોણની ત્રણે બાજુએ જાડપર,
ત્રણે બેધ (કોઆઈ)એ, અને જીલ સમુદો-
માં આવતા નાના ત્રિકોણમાંની રકમોનો
મરવાળો દે. સ. ના આ વર્ષ (૧૯૫૦) નેરડો
થાય છે. (અગ્રીરિકાના આયોગ પરમથાના
અંદેરી માગના થી જોન લેગોરથા રચિત.)

અનેકાર્થી રાખ: થાસ: એકવાથી પડતો
લાંબો આંક; જોડા: થાસળી; એક પક્ષી.

દુશ્મતાવરની લદ મુખી પદોશિવાં છે
હરીકે એક રથે સામાસામા થન થય.
આ અંદર જોતો હતો, ખીએ અદાર આવતો
હતો. એકે ખીએને જેડેને શુદ્ધતાની ક્ષુ: 'હું
બમ્માશોનું શો એતો નથી.'
'હું તો એક છું,' ખીએ કહેલી ક્ષુ.

વિસાયતમાં કોડો સુવક હોવાને કારણે
માણસે બહુ રનાન ન કરતાં હાથથી જ
પૂરે છે; ત્યાં, એની ગણનો નીકળી છે કે,
એક માણસ તેના આખા જીવનમાં હાથથી
ધવા માટે હોડા હાથે દન પાળી વાગે છે.

આટીની ચીએતયા પાસણસાથે કપરનો
હડો રાખી મણકથી રૂપું માણું નહિ પડે
અંદેવળી ચીએ સુંધિત રહેશે.

આખી જીવસુધિમાં કદના પદિમાણથી

દોડાળેથી સોથી
કંડથી ને તમકે
સોથી જાણવાન
સાખિત થયાં છે.
કોળિયો પોતા-
ની લેણાઇ કરતાં
જો અહુ એવર
જો એકેડમારોડી
સકે છે; ને તમકે
પોતાના વચ્ચે
કરતાં જાણુ વ-
ચ્ચેથી સકે છે.

એક અદભુત ચીજ છે. દુનિયાના તત્વગર-
માં તત્વગર માણસ પાસે પણ એને ખરી-
દવાના પૈસા નથી. પણ તમે ધારો તો એ
મફત મેળવી શકો. એનું નામ સંતાપ.

પૂર્ણતાને આરે પહોંચી ગયું છે!

★ ★ ★

નિર્દોષ રમૂજથી

શુજરાતના

ચિત્રસિકેના સુખ પર

મીઠો મલકાર મૂકી

આપનાર

★

સળંગ

વિનાદી

ચિત્રના

/ સર્જનની

પહેલ

કરનાર

શ્રી

સૌરાષ્ટ્ર પ્રોડક્શન્સનું

બીજું હાસ્યપ્રધાન રસચિત્ર

શ્રી લક્ષ્મીચંદ વી. શાહ રજૂ કરે છે

નસીબદાર

નિર્માતા: આર. એમ. મહેતા

પ્રકાશક: કપૂર

દિગ્દર્શક: મગનલાલ દક્ષર

ગીત

સંગીત: જગદીપ વીરાણી

કથા: દાસુ સાંગાણી

નિર્માણમંત્રી: કાંતિભાઈ જોશી

ભૂમિકા:

○ ઉમાકિરન

○ મનહર દેસાઈ

○ નંદિની રાય

○ અરવિંદ

○ મધુરિકા દિવેચા

○ ભગવાનદાસ

○ કમલેશ ઠાકર

○ બાંકે બિહારી

○ કાંતિલાલ

○ હંસમુખકુમાર

○ લીમળભાઈ

★

શુજરાતનાં સુખ્ય

દેન્દ્રોમાં તુરતમાંજ

રજૂઆત પામશે!

વિગતો માટે

શ્રી. સૌરાષ્ટ્ર પ્રોડક્શન્સ

શ્રી સાઉન્ડ સ્ટુડિયોઝ, દાદર, મુંબઈ ૧૪

સ્વાસ્થ્ય સમ્બન્ધી
શ્રેષ્ઠ માસિક

આરોગ્ય
વાર્ષિક
મૂલ્ય
૪) મુક્ત

પતા: 'આરોગ્ય' ગોરખપુર

લાંબા સમયથી જે નહોતી મળતી તે
સૌ. હંસા બહેન મહેતા કૃત

વિખ્યાત

બાલવાર્તાવલિ

પાંચમી આવૃત્તિ

જેની ચાર આવૃત્તિઓ ખપી ગઈ

એ જ એની લોકપ્રિયતા બતાવે છે.

વાંચતાં શીખતાં નાનાં બાળકો હોંશે-
હોંશે વાંચે તેવી, મોટાં બીબાંમાં,
આપણી બણીતી શિશુકથાઓ

ચાર રંગીન ચિત્રો તથા ૩૨ રૂપિયા ઉકાવ-
પ્રેર સાદાં ચિત્રો સાથે પાંચ પૃષ્ઠામાં

કિંમત બે રૂપિયા-પોસ્ટેજ છુદ્ડ

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ - અમદાવાદ

વડોદરાની મહારાજ સયાજીરાવ યુનિવર્સિટીનું તદ્દન નવું પ્રસ્થાન

લલિતકલાઓ અને સંગીતનો અભ્યાસક્રમ

વડોદરાની મહારાજ સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી તરફથી લલિત કલાઓ તેમજ સંગીતના વિષયોના 'ડિગ્રી' તથા 'ડિપ્લોમા' અભ્યાસક્રમો યોજવામાં આવ્યા છે. ડિગ્રી માટેના અભ્યાસોમાં પેક્ટિંગ, (ચિત્રકળા), સ્કેલ્ચર (શિલ્પ), એપ્લાઈડ આર્ટ્સ, મ્યુઝિક (સંગીત) અને ડેન્સિંગ (નૃત્ય)ના વિષયો છે. તેમાં દાખલ થવા માટે જોહામાં જોહો લાયકાત મુંબાઈની એસ. એસ. સી. (માધ્યમિક શાળાંત પ્રમાણપત્ર)ની પરીક્ષા પાસ કરેલી હોવી જોઈએ. સત્ર-શી રૂ. ૭૦ તથા વિદ્યાર્થીમંથ અને વૈદ્યશી રૂ. ૧૫ છે. વિદ્યાર્થીઓ તેમજ વિદ્યાર્થીનીઓ બંને માટે જરૂરી હોટેલ્સ (હોમલેસ)ની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. દાખલ થવા છત્તનારાઓએ નીચે સહી કરનાર પાસેથી પ્રવેશપત્રો મંગાવીને બરી મોકલવામાં છે.

ચિત્રકળાના 'ડિપ્લોમા' અભ્યાસક્રમના વર્ગો ૨૦મી જુનથી શરૂ થાય છે; સંગીતના વર્ગો નવેમ્બરના બીજા અઢવાડિયામાં શરૂ થશે. તેમાં જોડાવા ઇચ્છનારાઓએ બરી મોકલવાનાં અરજીપત્રોનાં ફોર્મ, પ્રોપોઝિટ (સાપનપત્રો) વગેરે માટે નીચેને સરનામે ડીનને અરજી કરવી.

ફોર્મને ૨૦મી જૂન ૧૯૫૦ના રોજ બિધડી જરો.

ડીન • ફેકલ્ટી ઓફ ડાર્મન આર્ટ્સ • યુનિવર્સિટી રોડ • વડોદરા

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે ખાસ

અંડુનું પોષ્ટિક ચાટણ કેસરી જીવન

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નખળાં-સખળાં, સ્ત્રી-પુરુષ, મૈદાઈ એનું સેવન કરી શકે છે

માછા રસાયન

રસસિદ્ધર, અબક, કેસર, કરતૂડી અને બીજાં દીપન, પાચન ને પોષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આમર્ગામાંથી બનાવેલું સુશોભિત, સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પોષ્ટિક ચાટણ

કિંમત

તેનું નિયમિત સેવન

૧/૨ રતલના પોટના રૂ. ૧.૦૦

૦.૫ " " " રૂ. ૦.૫૦

૧ " " " રૂ. ૦.૨૫

લોખું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ આપી શરીરમાં બળ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કારખાનું:

સયાનીરોડ

મુંબાઈ-૧૪

અંડુ ફા મોર્ટીકલ વર્ક્સ લિ.

અમદાવાદના એજન્ટ - ભોગીલાલ બ્રધર્સ, ગાંધીરોડ

કુકાન:

જૂની મહાજનવાડી

મુંબાઈ-૨

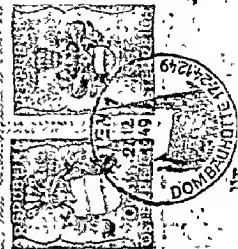
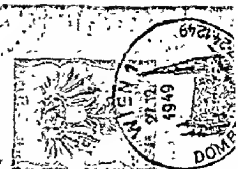
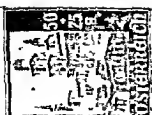
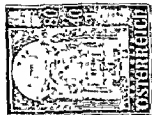
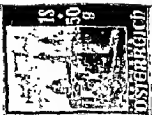

પ્રખ્યાત
પ્રાચીન
ગુજરાતી
શિલ્પ

। પ્રભાસુભાર અને પ્રમાણી દેખાવહનવાણ આ અદ્ભુત મધુરશિલ્પ તે દેવવાહના મંદિરનું જ હશે એમ જ રવાભાવિતરીતે લાગે; પરંતુ કોઈને
યે ન આવે કે તે સીરાઈના ઉક પત્રિય કિનારાના એક અનલ્પ રમણના અંદિયેરમાંનું રત્ન છે. પોરબંદર રાજ્યના માધવપુર ગામથી એક ગાઈલ
લો 'મૂળ માધવપુર' ગામના અસલ ગાધવરાયના મંદિરના અંદિયેરોની છતમાંનું એ શિલ્પ છે. એની દેખાએ ગુજરાતના તળપરા શિલ્પની
। ૨૫૪ છે, અને આજના શિલ્પ કરતાં તે વધુ પ્રાચીન અને વધુ સુંદર છે. નીચે નાગ, કપર કૃષ્ણ, ચોમેર નાગમળીયા અને વચ્ચેનાં નાનાં
। જલ્પલની પ્રાણીચિહ્ન, એ બધાંનું સામંત્ર્ય કલાકારે વહેતા વળાકાઓની શોભનપ્રયણીમાં અદ્ભુતરીતે સાધ્યું છે. પોરબંદરની ભાવ-
હાઈરૂલના નિઘાઈ-સમઢરયાનના સૌન્દર્યો એ મળ્યું છે તેનું સાત્તાર ઋણુ રવીકારીએ જીએ. ઈ. નીચે હાથેલા આધુનિક મુક્ત શૈલીના
તાદર્ય આલેખનને બદલે સજ્જી વેળાના સમૂહકાર્યમાં યદા અંગચિન્ધાસગાની યતિનું સંમીત ને કત્તાડગો ભાષ જ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન છે.

સાજી
ની. કોસ.
પ્રાપતકર

Ersttag
ERSTTAG
FIRST DAY OF
ISSUE

1842
1891

શ્રીમદ્ વેદો : જગદિષ્યાત નં પાત્રી કલાકર કાન્તુશીકા હો કુશર્તુ બલિષ્ઠ વેદ્યાંત્ર. (જીઓ પૂ. ૪૪૫ ઉપરનો ચિત્રપરિચય)

તંત્રી
અયુભાઈ રાયત
સંસ્થાપક
રવિસંકર રાયત

જુલાઈ : ૧૯૫૦

પડાડની પુત્રીઓ

ચિત્રકાર: દયાવલ્લભ ચાવડા

ફોટો એક વાર આપુનિક “ચાતુર્ય-સેવી ની કસ્ટુર ને રદ્દ કરાવે છે એ સુધાર્દ કરુ છે તેમ, એમાં કયાકાર ‘રેખાચ નેત્રુ આતેદુભ’ ચીનની આપરનો નથી, પણ દોડ દરમ જેવા પછી તમાની આકુનિઓની પડે ચીવાની ને ચિત્તરપોઈ રમ-અકિની જે છાપ તેના મન પર પડી જાય છે તે ન તેના પ્રયત્ન ને સંચાટ વચરખા તે કિતારવા અધ છે એજ આકુનિઓની આતેદુભના, છાપ-પ્રકાસ કે પરદેહિવના નિયમે જાણને ને જાણુએ મુકે છે;—પરક નેત્રુ ઉચ્ચકન પણ કરે છે. તેનુ સમગ્ર લક્ષ્ય ને જાવાના મનોહિકની છાપ ન કિતારવા પર હોય છે: દોડ દરમ જેવા પછી તેની, કે દિલને કલાવી-જાતુ કોઇ દરમ પિડીન થઇ ગયા પછી તેની આપણા ચિત્ત પર જેવી છાપ અકિત થાય છે તેવી—ચિત્તોની અરપજતાવાળી, પણ રચાકુનિઓની જાલકમાળી. ઈ. આ ચિત્ર એ પ્રકારનું છે. એમાં ફોટોની જરીજરી એક રેખાચ પડાડી ખીણમાં આવેલી સુપીના આંગણમાં પુત્રીનુ માથું એજની માતાનુ આરેખન છે. એમાં કુદરત કે માનવ દોષની આતેદુભના કે મુરેખના ઉતારવા કલાકાર ચાલેને નથી, પણ નનકીની અરચક એ પડાડી ખીણમાં રેકીએ, ફોટો, ફોટો, ફોટોની આકુનિઓથી ગયા તેમના એકતીજ પર પડતાં અચરખાણથી પટખુ થણી ને રંગમથવાનુ જે જાલકમુદ્દ જનીન જાવાને છાપું તેની એજ અરખચકી ન છાપ જોરના આરેખન ઢાસ નેજે ઉતારી છે (વિશેષ આ અંકમાં અન્યથ જુઓ.)

દાંત કઢાવશો નહિ

દાંતનું દર્દ, દુઃખતા દાંત તથા
પાથોરીઆ મટાડે છે.

ખેંટાંની ખરાબ વાસ દૂર
કરે છે.

પેટાંમાંથી નીકળતું લોહી
બંધ કરે છે.

જંતુચિનાશક, ખુશબોદાર
તથા સ્વાદિષ્ટ છે.

સનટોન

તે સાફ કરવા શેજ વાપરો.

ચિત્રો

સીની ચોહો [રિખાંડન] નપાની ક્તાકાર કાત્યુશીકા હોડકાઈ પૂઠું
પહાડની પુત્રીઆ ચિત્રકાર • રયાવશ ચાવડા ત્રિરંગી મુખચિત્ર
આયુષ્યને આરે [રિખાંડન] આલેખેટ ટપુરર. પાછલા પૂકાની એકર
ફેટામાદી હરીશંકરનાં ચિત્રો પાછલા પૂકા કપર

કાવ્યો

વર્ષા રાજેન્દ્ર સાહ ૨૨૬
આકાશી અસવાર બાલમુકુન્દ દવે ૨૨૬
માર્ગે ગીત પિનાકિન્દ કાકાર ૨૨૬
કજલદેવ પ્રિયકાન્ત મલ્લિકાર ૨૨૬

અરિત

(વિલિપ્ય વર્ણન) નિરંજન ભગત ૨૨૭
બાંધ મકરિયાં [આપકથા] ચન્દ્રવદન સીમનભાત મહેતા ૨૨૭

વાર્તા

પંદરમી આગરટ વાસુદેવ સદૃ ૨૩૨

લેખો

માતૃવાસન [ચિત્રાસનો-૪] દામુખાઈ શુક્લ ૨૩૭
આકાશપટા [આપકથા રમતો] વાસુદેવ ભટ્ટ ૨૪૦
પોષો દેવરાંસર મોદીસાગ શાવળ ૨૪૪
સુરમો, સેતમસ અને બિરમસ ડૉ. નરસિંહ મૂ. સાહ ૨૪૮

વિભાગો

જીવનધારક કાઠ અને જંગલો [ચિત્રગોષ્ઠ] ૨૨૫
ફેટામાદી હરીશંકર પરિણામ ૨૪૩
આ એકમાંના ચિત્રોનો પરિચય ૨૪૫-
ટિકિટ-સંગ્રહ [૧૨] ૨૪૬
પ્રત્યક્ષ વર્ષ પહેલાં ૨૫૦
પત્રગિત વિભાગ ૨૫૨
માધુકરી [સ્વ. યુકુન્દ મહેરજાલી, સાને યુકુન્દ અને પ્રાંતભારતી;
વૃક્ષારોપણ, બહોરિયાની ટિકિટ, કારિયા] ૨૫૬
સક્રરખોદો [માસમાસનાં પેખી-પદ] ૨૫૬
આ માસ કલિદાસમાં [વ્યક્તિવિશેષ: કવિ કાલિદાસ] ૨૬૧
છેલ્લું પાનું ૨૬૨

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ તરફથી તેઓ, યુદ્ધ અને પ્રકાશક: બુલભાઈ પાપટભાઈ રાવ
મુદ્રણ-પ્રકાશનસ્થાન કુમાર પ્રિન્ટરી, કુમાર કાર્યાલય લિ, ૧૪૫૪ રાયપુર, અમદાવાદ
વાપિક (લેક્સ સાઈ) શ. જાણ; પહેલમાં શ. દાસ અથવા સિંગર પુસ્તક નકલ-ખાર આના
કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો કૌપીનાઈથી રક્ષિત છે

માનવતા અને પ્રકૃતિનો કવિ

વિલિયમ વર્ડ્ઝવર્થ

લેખક : નિરંજન ભગત

કવિ વર્ડ્ઝવર્થ ઓફ છપનમાં
(માર્ગેટ ગ્રિસિસના ચિત્ર પરથી) ↑

જે સાલ દુનિયામાં ગળાટેના જંગમી બેસીને જંગમી પછી ડરડમાં આ સાલ ત્યાંના આ ગદ્યન કવિના મુશ્કેલીઓની સ્વતંત્રી ભાવના એક પ્રકારનું આકર્ષક કોમિય પણ છે; સરજ કે કશું આને હિંદ જેવા વિદ્વાન વિવેચકની દૃષ્ટિએ જંગમીન. છેલ્લાં બે દશ વર્ષના ગદ્યન કવિઓમાં પાશ્વર્ય રથાન અગ્રણી અને કોની પછીનું જંગમી રથાન વર્ડ્ઝવર્થનું આવે છે. પ્રથમ ચાર રથાને દાન, રોડસ્ટીપર, મોડિયર અને મિલ્ડન છે. 'માનવી' શબ્દનો સાચો અર્થ શબ્દકોષમાંથી નહિ પણ વર્ડ્ઝવર્થ જેના કવિના કાવ્યકોષમાંથી જ જોઈ શકાય છે. વર્ડ્ઝવર્થની વધુ ગરબો એવો પોતાનો ગાયક તો પ્રકૃતિને પણ બાળે જ મળ્યો હતો. છપનની કુદરતમાંથી પણ અંતરના આનંદ પીનાર અને પાનાર આપ્યા કવિને પ્રગટાવીને તો છપને પોતાનો જ મહિમા પ્રગટ કર્યો છે. ઇંગ્લેન્ડના કોર્કમાડ્ય નામે માગડામાં, દી. ૧૭૭૦ના એપ્રિલની છમી તારીએ એક જંગમીમાં એક જંગમી વર્ડ્ઝવર્થને ત્યાં જ જન્મ્યો. જૈનમાં પોંચ સંતાનેમાંની બીજી સંતાન તે કવિ વિલિયમ વર્ડ્ઝવર્થ. પરંતુ કવિનાં ચાર બે દશકોનામાંથી એની નાની બહેન ડોસી અને અનુજ જૈન એમ બેનું જ એના છપનમાં ગદ્યનું રથાન રહ્યું અને તેમાં 'વિલિયમ' વર્ડ્ઝવર્થને 'કવિ' વર્ડ્ઝવર્થે બતાવવાર જો કાઢ દોષ તો તે ડોસી જ. એ કવિના શિશુ હૃદયમાં તો પોતાના

ધરની પાછળથી વહી જતી વહી ઉઠે અને નવ માર્ગ દૂર ભેગો રહે. ડોસીનું જ ગદ્યનું રથાન હૃદય કવિના શેષકાળનો સૌથી મહત્વનો પ્રયામ પસાર તે ૧૭૭૮માં ગાતાનું મુશ્કેલી અને પરિણામો સામે પેરિવાર પ્રદેશ પછી ગયો, મોટાં બહેનો બાળી (રિચર્ડ, વિલિયમ, ડોસી અને બેન) પેરિવાર મુશ્કેલી તેમને મોસાળ ગયાં, જ્યાં તેમના નાના-કાના-વિલયમ ક્રકસન દુકાન ચલાવતા. બાપીડા પર પાછળની અડધા ડોસી, પુરાણ ક્રિસ્ટો અને જોના નાનાનાની ગાઢ મોજની એવી મુશ્કેલી ઉઠે નહીં આલુવાદક કુદરતી પાંડવરનું ડોસી મોસાળ જનું વિલિયમને ગરબું નહિ દોષ એમ સામે છે. કદાચ નાનાના ધરનું પાતાવરણ બેધિયાર ને કંદાગાએરું લાગું હતો. અમે તેમ, પણ ત્યાં જો એક-સરો, પૂની અને શીટિયા બની ગયા. એક જગત તો કાઢ કારણે જનું લાગી આવ્યું હતો, તેથી ધરના આપણ ઉપર જનું ત્યાં પછી રહેવી તલવારથી આપણ કવાનો આતિશ પ્રયાન પણ કરેલો, પરંતુ છેલ્લી

પછીએ છપ ન ચાલ્યો પણ અદર્શી તેને હોસ-હેડ ગામની સાળાએ મળ્યા મુશ્કેલી, ત્યાં એને કુદરતે દોર મળતો; એટલે ત્યાં એને પ્રવૃત્તિઓમાં તે બીજી બેઠાઓ નહીં તરતો, દોડીએ ચલાવતો, બરફ પર ચલતો, અને શેમીરના પ્રેસમાં ગાળેલા સુધી ભટકીને જો પ-જો, એટલે, સરવારો અને અપવાદોમાં નહિતો જો અન-નની એજાણો સાપતો. આમ, હોસ-હેડના સમાજમાં એ માનવ હૃદયનો પ્રથમ પરિચય પામ્યો. પોતાના એક કાવ્ય 'માઈકલ'ની વાર્તાએ એને અંત દાઈસન નામની એક બાઈ (જેના માનમાં એ રહેતો તેની) પાસેથી સાંભળી, અને કવિના સુકુમાર હૃદયમાં માનવ પ્રેમની સૌરમ મેદો બીડી. આ કાવ્યમાં એની પ્રિય પુરતોમાં અરેબિયન નાઈટ્સ (જે એનું સૌથી વધુ પ્રિય પુરતો) તથા ક્રીસ્ટિયન, ક્રિસ્ટિયન અને રિનરેટની નવલકથાઓ, પણ એ સૌથી પ્રિયર તે કુદરતની કિતાબ જ હતી. હોસ-હેડથી રહે જ નહોતો કવિનિર્મલમાં એક સાંધેલો અરતાવળના રિનરેટની રમતોમાં જ રહેને ગેળે, હજી તો બેપડનું એનું એનું સ્પિરર માર્ક બાઈ હતું હૃદય

... There I said
That in whatever region I should close
My mortal life, I would remember you
Fair scenes!

જે છુ પ્રકૃતિની. અંશુરતાને સંવ્યતાનો નવજન્મ આપ્યો

એવામાં તો આ સુખી અવન પર ફરકે પડયા. ચોદમે વર્ષે તેના પિતા ગુનરી ગયા, અને વારસામાં ગામ ન્હોતીનહાર પાસેનું પાંગ હબર પીડનું થેણું મૂકતા ગયા. પણ ન્હોતીનહારે તે વૃક્ષવાની ના પાડી. કુટુંબના આ આર્થિક સંભોળોમાં નરેન્દ્રવર્ધને ધણી આધાર થયા, અને દુનિયાં નથે પોતા તરફ બેદરકાર છે એવી લાગણીથી તે ફરી ગેયેન, વાદીલો અને અરિયર ગનનો બની ગયા.

આમ ને આમ હોસ-દેડની આગરકુલનો અભ્યાસ પૂરો કરી તે આગળ અભ્યાસ માટે કેમ્બ્રિજની સેન્ટ જોન્સ કોલેજમાં ગયા; પરંતુ ત્યાં પણ, ઈ. ૧૮૮૭-૯૦નાં વર્ષ વર્ષના કેમ્બ્રિજના અભ્યાસ-કાળમાં, ઈર અને સ્વપતની કુલેમાં અદોસત પડ્યો રહેનારો. કવિ એકલવાયો થઈ પડ્યો. અહીં પણ અવનથેય વિષે તે અરિયર ન્હોતો, અને ધણીવાર ધર્મઅવનમાં પડીને પાદરી યવાના વિચારો સામે મથા-મણ કરતો રહ્યો. પણ ચાંસર, રોન્સર અને મિલ્ટન જેવા કવિઓની રમૂતિથી કેમ્બ્રિજ સમર હતું. એ 'પુરાણ વડીલો'ની પાસે આ નવો-દિલ કવિએ પોતાની કાવ્યદીક્ષા લીધી. પણ સાચી સર્જકતાને સંરપરે તે એ વર્ધાન્તે આવતી લાંબી રતબોના કાળમાં ન્હોતો પાગરો. આવી તથે રતબો તેણે કેમ્બ્રિજની બહાર ગાળી.

આમ, કેમ્બ્રિજનો ત્રણ વર્ષનો વસવાટ કવિના અવનમાં નિરલ નહિ તો પણ વિકાસશીલ તો નીવડ્યો ન્હોતો. અને, અદારથી સહીનાં કાવ્યોનાં સો અપહસણોને અનુસરતો, ને તો એ નવીન કવિતાના અંશોથી ક્યાંક ક્યાંક મોલિકતા ધારણ કરતો, એના પ્રથમ કાવ્ય-સંગ્રહ 'ધી ઈવનિંગ લોક' આ સમયે પ્રગટ થયો.

૧૮૭૧ના ફેબ્રુઆરીમાં કેમ્બ્રિજનો હપાધિ લઈ લઈ લંડનમાં આવતો વરણો. પણ હજી એ અપતી કાલ પાસેથી પોતાની શી અપેક્ષા છે તેને કરી નિષ્ફળ તેણે ક્યો ન હતો. અંતે ફ્રેન્ચ ભાષા શીખવાના નિમિત્તે તેનો રખડું આત્મા ફ્રાન્સના પ્રવાસે નીકળી પડ્યો, અને ૧૮૭૨ના નવેમ્બરથી ૧૮૭૨ના ડીસેમ્બર સુધીના એ તેર માસના ફ્રાન્સનિવાસથી કવિનું અવન આમૂલ પરિવર્તન પામ્યું.

આહોંઆસમાં રહીને ફ્રેન્ચ ભાષાના પાઠ શીખવા નીકળેલો કવિ 'બ્લેવા' (Blois)ના એક ટાંદરનો (પોતાથી આર વર્ષ મોટી) દીકરી એનેત પાસે પાસે પ્રેમના પાઠ શીખવા બેસી પડ્યા. આ

કવિ વરંધવને બરણવાળીમાં (બી. આર. હેડનાના ડાઉન વરથી) પ્રેમનો આવેશ પાળથી ગેટલો તો પ્રળય થઈ પડ્યો કે તે એક ગેરકાનૂની બાળકોના જન્મમાં પરિણમ્યો. આ પ્રેમની કથા તેણે પાળથી પોતાના 'લોકાકરેન્ડ ન્હોતિયા' નામે કાવ્યમાં રૂંધી છે. ગેરે આ પ્રસંગનો પ્રુલ્હો એકાર તો તેણે કરી ક્યો નથી. એણે ને એના ચરિત્રકારોએ એ સંપંધે મીઠા ન્હોતેલું. પણ પોતાનાં આપત-જનો-મીન ડાઉંથી ને પાની થેરીથી તેણે આ સલ્લ કરી છુપાવ્યું ન હતું. અનેક વર્ષો પછી પ્રોફેસર હાવેરે આ પ્રસંગનું સંશોધન કર્યું.

૧૮૭૨નો એ કલાલો તેણે એનેતાના આમ (બ્લેવા)માં ગાળ્યો, તે દરમિયાન એ માનવપ્રેમી કવિ ફેરસાક ફ્રેન્ચ અફસરોના સંસર્ગમાં આળ્યો. એ સો ફ્રેન્ચ કાવિતાના નિર્દોષી હોવાથી કવિને સદન રૂઢિવ રસોવાદ વધુ દઢ થયો. પ્રેમ, કટુણા, વ્યાથ, આશા અને બહા જેવા માનવ-પૂર્ણ ભાવોદ્રેકનાં, ફ્રાન્સના રજતા પરનાં દરણોથી એનું હૃદય દ્રવી જ્યું. ફ્રેન્ચ કાવિ પ્રત્યેની એની આ સમાધી હાદઈની લાગણી, વયમાં પોતાથી પંદર વરસ આગળ એવા મિરાત વ્યાપ સાથેની એની મેઝીમાં એણે મૂર્તિમંદ કરી છે, અને પોતાની આત્મકથા જેવા કાવ્યા કાવ્ય 'ધ ફ્રિયુડ'માં એનું એક અંતર રેખાચિત્ર દોડ્યું છે. કોલ-તિલ અને ડાઉંથીને બાદ કરતાં વરંધવર્ધના ઔદિક અવનમાં ગોપેની અસર સૌથી પ્રળય છે. 'હવાર'ના વનપ્રદેશમાં સદાયે સાથે બઠકતા આ એ મિત્રો વચ્ચે રાખેલા આદિ, અંત અને અસ્મિતાની અનેક અર્થાંગિ આલ્પી. અને મિત્રોના સમાજકારણમાં આવેા જોડા રસ, નમ્રદેનનર જેવેથી પીડિત માનવતાનાંથી જન્મેલો હતો.

વળી, આ ન્હોતો સમયમાં કવિએ પોતાના કાવ્યોના હવાન-

(નવવાદ ૧૯૫૫) નેરેલ

૧૮૭૩રમયા આપવાના મહાનગર ૧૮૭૦ની ઉપી એપ્રિલ કવિનો જન્મ થયો હતો.

કવિ વર્ણવ્યેની નાની બહેન, અને તેની છ-
વનમત્રની મિત્ર બની રહેશે ટોંઠાંપી, જેણે
એની છવનમત્રી બનીને ફેર આપી. બાહને
ખાતર છવનમત્ર અવિવાદિત રહેશે ટોંઠાંપી.
એ પોતાનું છવનમત્રને જ અર્પણ કરી દીધું હતું.
એણે નિર્ણયિત કબજેરી રોજનિર્મિતિમાંથી રવિ-
છવનની પોસ બાગની સામમો મળી રહે છે.

સગરસેતુ પરમપૂર્ણાં, કવાન્ડોક ટેકરીઓના પ્રદેસમાં, કાલરિજના મકાનથી મહ-
લેક દૂર આવેલું 'આર્કાઈકસ્ટ્રાન ગૌનર' નામે મકાન, જ્યાં પોતાની બહેન ટોંઠાંપી
સાથે કવિએ પોતાનો કેટલો છવનમત્ર વીત્યો; જ્યાં દુનિયાના સાહિત્ય-જગતમાં
પિરવ મેપી (મખરે-સિલરની મૈત્રી જેવી) વર્ણવ્યે ને કાલરિજના મેપી બમી, ને
ફાચી; જ્યાં આથેલી ગવનર કાન્થવચ્ચામિના પરિભ્રમિ જગતનાં કેટલો કાન્થોમાં
મજૂનામાત્ર થોડાં કાન્થો વાળે. એ બંનેનો સંયુક્ત કાન્થસંમદ 'સિલિસ બેલાર્ક' રચાયેલો; જ્યાં કવિના આત્મકથાનક જેવું તેનું મહાન કાન્થ 'ધ પ્રિલ્યુડ' લખાયું.

ની બીજાં લાંબી કૃતિ 'ડિરિગિટર રોકિયન્'ની રચના કરી, ને બીજે વર્ષે
લેડનમાંથી એનું પ્રકાશન થયું. વિષય અને રસો બંનેની દૃષ્ટિએ 'ધી
ઇન્નિસ વૉર્ક'થી એમાં કંઈ જ નવું નથી. આખી વૃત્તિ ચોક્કસ જ
કૃત્રિમ છે, અને અત્તના આગમી રીસોની તથા એપેની અસરો સ્પષ્ટ
વર્ણાઈ આવે છે. એમાં કાલિના ખુદમાં યશોમાન સામનને લગના
વિવેચકોએ તે વિષે એક બાજુ પોતાનો શેષ પ્રયત્ન કર્યો. ત્યારે, હજી
તો કેટલેજામાં બહુતા કાલરિજ જેવાએ એકેજ સાહિત્યમાં એક
નવી પ્રતિભા જન્મીને જોઈને પોતાનો પરામ સંતોષ પ્રગટ કર્યો.

ઓક્ટોબરમાં એ દ્વારથી પારીસ ગયા. એક જ મહિના પર
જ્યાં કાલિની અવાનક કતલ થાતી હતી એવી ત્યાંની રોરીઓમાં
ફાટોં એ મોડો દુઃખી થયો; પણ માનવજાતની યુષ્મિ માટે આની
કતલો કાનસીસ અનિવાર્યતા રહે એણે સ્વીકારી લીધી, અને ડિસે-
મ્બરમાં એણે ફાન્સ છોડ્યું ત્યારે એનું કાલિમુખ મન માટે રજુ હતું:

'Bliss was it is that dawn to be alive.'

હું જીવું: આવીને એણે ફેચ કાલિને પુરસ્કાર 'ઓર્ડર ઓફ ફોર ધ
ફ્રેન્ચ રેવોલ્યુશન' તો લખ્યું, પણ ફિવરે ફિવરે એ જ કાલિનાં
પરિભ્રમો વિષે એને બમ માંડ્યો ગયો. એ કાલિની મૂળ શ્રેષ્ઠ
રોડોની વિચારસરણીથી બેઠી જ દિશામાં કાલિને પ્રવાદ સરી
રહો હતો. આમ, શ્રેષ્ઠ વર્ણના આ નવજીવિયા કાલિરજાની શ્રદ્ધા
પુરવાની આખી પરદની, કોટલામાં ઇંગ્લેન્ડમાં કાલિપ્રેરિત એક પુરતક
પ્રકટ થયું; અને થકીમરે તો વર્ણવ્યેની આંખ આગળથી આવતા
અંધારોને ઓળો દર્શી ગયો. એ પુરતક તો વિશિષ્ટ 'ગોડવિનનું
'એકવાચરી ઈન્ટર પોલિટિકલ ફાન્સ.' એ જ વર્ણવે, ઇંગ્લેન્ડમાં એણે
તેની અસર નીચે 'સિલ્ક એન્ડ સૉસ' નામની પોતાની એક મહ-
ત્વની કૃતિ શરૂ કરી અને બીજે વર્ષે એ પૂરી કરી. આ કૃતિમાં કવિના
પોતાના હૃદયપલ્કારોનો તાલ પળ પુરાયો છે.

રવની કૃતિ શરૂ કરી અને બીજે વર્ષે એ પૂરી કરી. આ કૃતિમાં કવિના
પોતાના હૃદયપલ્કારોનો તાલ પળ પુરાયો છે.

ઇંગ્લેન્ડના ઇપ્ટેમ્બરમાં કાલરિજ સાથેના પ્રથમ પરિચય બાદ
વર્ણવ્યે એ કૃતિ એની આગળને દશબાંધી વાંધો સંભળાવી એના રજીસ-
ટર્સિટાસ (પ્રદેશ એજેક્ટ સાહિત્યનો એક વિરમભાષીય હતિપ્રક
મળાયો છે) કાલરિજ પોતાના પુરતક 'આયોમાફિયા સિલ્કરિયા'
માં આથેજ્યો છે. કાલરિજને એ કૃતિમાં એ આર્પવાનું ફર્શન થયું તે
પાછળથી એના કાન્થવિચારનાં મૂળ તત્ત્વ રૂપે રખાયું છે.

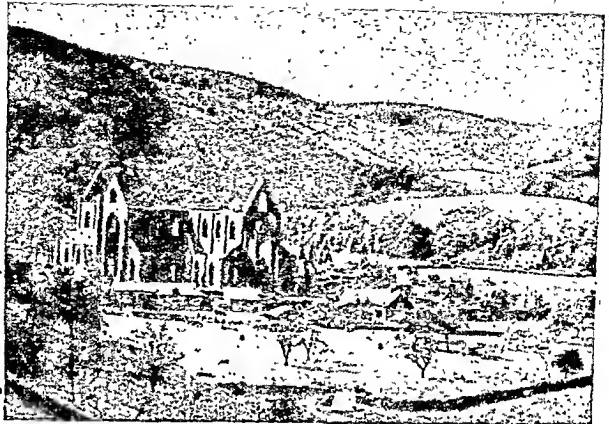
પણ 'સિલ્ક એન્ડ સૉસ'ની પૂર્ણકૃતિ પછીનો કાલ વર્ણવ્યેના
છવનમાં સીધી વધુ રહેરમમ અને કોટકડીને છે. આ કાળમાં જ
એનામાં કોઈ નવા જ વર્ણવ્યેનો જન્મ થયો લાગે છે. કાલિ વિષેની
એની અદ્ધા સાંભળેને જુદાં વર્ણવ્યેને રેફરેન્સાગનના ઇંગ્લેન્ડના નિવાસ
કાળમાં 'ધ બોર્ડરલેન્ડ'ને નાલક રચતો તે દેખાય છે. એ ઇંગ્લેન્ડનું
આથું વિષ વર્ણવ્યેના છવનમાં આર્યત મહાવનું છે. એક બાજુ
રસો, ફેચ કાલિ ને ઓડવિન એના છવનમાંથી નિહાય લે છે, અને
બીજાજાણી ટોંઠાંપી ને કાલરિજનો પ્રવેશ થાય છે:

'O welcome Messenger! O welcome friend!

A captive greets thee—'

આવા સમયે વડે, પોતાના છવનમાં આમુખ પરિવર્તન આજુવાર
આ બે અતિવિચિત્રો કવિએ હૃદયસત્કાર કર્યો છે. રેફરેન્સાગનના
કવિએ ટોંઠાંપીની છાયામાં આ કિન્ન છવનનો આરંભ કર્યો. ફાન્સે
વર્ણવ્યેને મેલડા પ્રેમથી નવાન્યો હતો; અનેતના અને કાલિના. એ
બંનેની જગ્યા ને આ બે અતિવિચિત્રો-ટોંઠાંપી અને કાલરિજ-
ન લીધી હોત તો આ સાંભળી પડેલા કવિ ફરીને પાછો આથું જ

જગતના એક
એક કાવ્યનું
પ્રભવસ્થાન
રિન્ટર્ન ઝાળી-
નાં ખંડિયેરા

વાઈની ખીણમાં, રંગભૂમિ નિર્મલરમણની વચ્ચે આવેલા રિન્ટર્ન દેવળના ખંડિયેરા: તેની મુલાકાત પછી વર્ણવર્થ લખેલું કાવ્ય (વાઈન્સ રિન્ટર્ન એન્ગલ ટિન્ટર્ન ઝાળી) નમતભરનાં હૃત્તમ કાવ્યો પૈકી ગણાય છે. એમાં એણે કુદરતમાંની પોતાની શ્રદ્ધા, અને 'માનવતાના મ્હાનિકાર્યો પ્રશંસા સંભીત'ભરી રીયતિ પ્રત્યેની હૃમ્મતથી વ્યક્ત કરી છે. વર્ણવર્થ પોતે એ કાવ્યવિષે લખે છે કે 'તે વાતાવરણ નીચે એ રચાયું એના રમરણ જેટલું ગંધુર રમરણ આરા મેઠું કાવ્યના વાતાવરણનું મને લાગ્યું નથી. ગાદી બહેન ડૉક્ટોરી સાથે ચારપાંચ દિવસ ભગ્યા આદિ ટિન્ટર્ન ઇંગ્લીને તારત મેં તે રાત્રે કર્યું, અને સંતિ શિરેલમાં પ્રવેશ કરી વખતે તે પૂર્ક હતું. એની એક પણ પંક્તિમાં ફેરફાર નહોતો થયો, કે હું શિરેલ પહોંચ્યો ત્યાં સુધી એની એક પણ પંક્તિ મેં કાગળ પર માંડી પણ ન હતી.'

બ્રહ્મા થયો હોત. આ પરિસ્થિતિમાંથી કવિને ઉગારી લેવા માટે ગાત્ર કવિ પોતે જ નહિ પણ આપું થે નમત ડૉક્ટોરી ને કાલરિન્ટર્ન ઝાળી રહેશે. પોતાની એ જીવનદાની પ્રત્યેની લાગભૂતી કવિ નીચેના પંક્તિઓમાં વ્યક્ત કરે છે:

She gave me eyes, she gave me ears,
And humble cares, and delicate fears,
A heart, the fountain of sweet tears,
And love, and thought, and joy.

૧૮૯૭ના ત્રીજા માસના એક દિવસે, ઉપર કહેલા નાટક 'ધ ઓર્ટરસ'નું વર્ણવર્થે ન્યારે કાલરિન્ટર્ન આગળ વાચન કર્યું, એ દિવસ એણે જ સાહિત્યના સહભાગ્યને દિવસ હતો. એ વાચનને પરિણામે એ બે વચ્ચે ને મેત્રી નમી તે અચ્છ-શિક્ષરની મેત્રીના અપવાદ સિવાય દુનિયાના સાહિત્યજગતમાં અતિ વિરલ છે. (એ કાલરિન્ટર્નની પરિચયરેખા આ અંકમાં 'આ માસની વ્યક્તિવિશેષ' તરીકે આવી છે.)

દરેક કાલરિન્ટર્ન નિકટનો સદવાસ સાધવાને વર્ણવર્થ અને ડૉક્ટોરી કાલરિન્ટર્ન નેધર ટોટોને'ના નિવાસ સ્થાનથી ગાત્ર ત્રણ માઈલ દૂર આલ્ફોલ્કસ્ટનમાં રહેવા આવ્યાં. બંનેના ઘરની વચ્ચેના માર્ગ પર રોજ ને રોજ ને કાવ્યચર્ચા આદરી એના મુદેની હૃત્તદાસ પણ

નીચે: આર્થોરસ ડાઉપા બાદ કવિ માસમીઅરમાં ને 'ડબ કૉલેજ'માં ૧૮૯૯થી ૧૯૦૮ સુધી રહ્યા તેમના કવિને અભ્યાસભંડ. આ રાતાબી કલસ વખતે એ જ મહાનમાં લોર્ડ ચિલ્ડરિને મંગલ આપણ જેલું ને આજના કવિઓએ કવિનાં કાવ્યો વાંચી સંસ્મરણલેલાં. કવિ આ મહાન ઇંગ્લીને રાઇડલ માઈન્ડ રહેવા થયા ત્યાં સુધીમાં અદ્વી તેની ધળીખરી એક કૃતિઓ રચાઈ ચૂકી હતી.

કોનરના સરોવર પ્રદેશમાં આવેલા આસમાનીયર સરોવર અને આસમાનીયર માંગલુ મુરર નાનકડું વૃક્ષ

માલિકને 'આયોઆદિયા શિટરાવિયા'માં આકેષ્યો છે. એ અર્થમાંનું પરિણામ તે બંને કવિઓનો ભેટિયો કાવ્યસંમલ 'સિરિકલ બેલાદ્ક' અને વર્ડ્ઝવર્થનું કોલરિકે શ્રુતવેશા અબલપૂર્વ કાવ્ય 'ધ રેફલેક્સ'નું કથાતર 'ધ પ્રેફેચ'.

'સિરિકલ બેલાદ્ક'માં વર્ડ્ઝવર્થે સામાન્યને અસામાન્ય રૂપે અને કોલરિકે અસામાન્યને સામાન્ય રૂપે નિરૂપ્યું. આ સંમલમાં, વર્ડ્ઝવર્થના નવનિર્મિત કોલરિકે કાવ્ય 'શાઈન્સ રિટન બેનબેલ ટ્રિન્કેટ બેળી' અને કોલરિકના પશુ કોષા ને કાવ્યો, 'કોનરથન્ટ મેરીનાર' અને 'ક્રિસ્ટાબેલ'ને સ્થાન મળ્યું છે. 'શાઈન્સ...'માં વર્ડ્ઝવર્થે ને કૃપાળુતા સાધી છે તે બીજે કથાવ ભેરા મળી નથી. આ કાવ્ય ૧૭૯૮ના નવનની તેરમી તારીખે રોડાથી નીકળે સાથે વાઈકી પાછા ફરતાં સહસ્ર રફ્ટી આગ્યું હતું. કવિનું સર્વોચ્ચ કૈવલ્ય એમાં અગમી બેઠ્યું છે. 'સિરિકલ બેલાદ્ક'નું ૧૭૯૮માં રાકવર્ત પ્રકાશન થયું, ને પાછળથી વિવેચનના દલિલાસમાં પ્રખ્યાત થઈ પડેલા તેનો 'પ્રવેશ' એ વર્ષ પછી પ્રગટી એની બીજી આદિતિમાં કમેરાયો. અને આ સંમલે એક દેશની અંબેજી કવિતાનો પ્રવાહ પલટાવી દીધો.

એ ૪૨ વર્ષે આ નિપુણી ને નર્મનીનો પ્રવાસ આદર્યો, નર્મી વર્ડ્ઝવર્થે પોતાના પ્રખ્યાત 'લ્યુસી કાનો' લખ્યાં.

જેમ્સ આવીને વર્ડ્ઝવર્થે જીતના સરોવરપ્રદેશમાં આવેલા માગ આસમાનીયરમાં વાસ કર્યો. વર્ડ્ઝવર્થે ન્યારે પહેલાં આલેક્સાન્ડરનાં

← કાળી બાનુ : રાઈલ સરોવરને કાંઈ રાઈલ માકન્ટના આમકાનમાં કવિનો રોષ છવનકાળ પીર્યો. ને ૧૨૨૭ના, ૧૮૪૩માં સંધ્યા મરણ પડી એને રામ કવિપદ મળ્યું (૬૪૨) એવના

રહેવા અર્થે ૧૮૩૨ હતી; પણ હવે બન્યું. હવે કોલરિકને હતી. એટલે એ વર્ડ્ઝવર્થના આસમાનીયરથી નારમાઈલ ફર ચિત્માં ચાલી આવ્યો. અહીં વર્થે આમળ નજીવેલા પોતાનો ખ્યાત 'પ્રવેશ' લખ્યો, એના પછી કોલરિકે, ગિતને અને બંનેને સાચવી લે એના કનર ૭ આદિયા શિટરાવિયામાં લખ્યો.

આસમાનીયર-વાસના ૫ દાશમાં વર્ડ્ઝવર્થે 'માઈકલ', લ્યુસી અને ઇન્ડિપેન્ડન્સ તથા રેફલેક્સ વગેરે કવિતા રાખી. ૭૫૨ અંશ આર્નોલ્ડ મોટી પડ હતો તે 'માઈકલ'માંની -

lifted up a single stone

તથા 'રેફલેક્સ'નાં ઇન્ડિપેન્ડન્સમાંની

'And the whole body of the Man did seem Like one whom I had met within a dream.'

આ યોગિઓમાં વર્ડ્ઝવર્થનો માનવપ્રેમ, અને 'ધ રેફલેક્સ' એનાં બીજાં અનેક 'ક્રુમ્મકાવ્યો'માં વર્ડ્ઝવર્થનો પ્રકૃતિપ્રેમ બીજી રહ્યો છે. આમ, વર્ડ્ઝવર્થે ન્યારે રોડરોન પોતાની ચેતનાથી આંતરો નતો હતો ત્યારે કોલરિક આંતરના મેનમાં પુશતો નતો હતો. આમના વિખ્યાત અંગેન કવિ અને વિવેચક તથા ને પુરસ્કાર મેળવનાર દી. યોસ. કલિપ્ટે એને ક્રમમાં ક્રમ બધાં છે તે કાવ્ય 'ડિન્કરના' ન્યારે ૧૮૦૨ના એપ્રિલમાં કોલરિક બેઠો (યોસથી વર્ડ્ઝવર્થે પોતાનો એકનો એક મિત્ર ગુમાવના નેકે ૧૮૦૩નાં કીનાથના વર્ડ્ઝવર્થના રેકોર્ડેન્ટના પ્રથમ પ્રારંભકાળમાં કોલરિક સાથે જ હતો. કાવ્યકેતે નર્મનીના નેટલે ને આ રેકોર્ડેન્ટનો પ્રવાસ પણ વર્ડ્ઝવર્થેને કવિતાથી નીકળ આ પ્રવાસમાં એણે 'રેફલેક્સ રેકોર્ડેન્ટ' ને 'ધ સીલોરી રીપર' નેખ ખ્યાત કાવ્યો રચ્યાં.

(અનુ. ૫૨૭૩૫૨)

નર્મણી બાનુ → કવિ વર્ડ્ઝવર્થે : ૩૫૨૪૨૫૦

પંદરમી ઑગસ્ટે

શુભરાતના એક મહાનગરમાં
પાંચવતાબર્ષી જે પ્રસંગ ખન્યા
તેનું લગભગ સાચું વર્ણન
તથા એવા પ્રસંગને
કેમ પહોંચી વળવું તે બતાવતી
વાર્તા

★
પ

સંખ્યક

વાચુદેવ ભટ્ટ

પંદરમી ઑગસ્ટે આપણે રાષ્ટ્રીય તહેવાર તહેવારો તો થયા છે. કારતક સુદ પડવાને બેસતા વર્ષને કાંઈ ભેલાતેવો છે? અને દેશી કે બન્યાપડમી, રમણદ હાંદે મદોરમ, પંનેની અને નાનાહવા તહેવાર પણ કયા દેશ છે? પણ પંદરમી ઑગસ્ટે એ દિવસે તો આરતની સમગ્ર પ્રલંભા અનેરો જ કમળો આવે છે, અને એરો જ નિતુભાઈએ આપણે સાચા અને મોડામાં મોડા તહેવાર માનતા. કારતક સુદ પડવાને વિષયે દિવસ અને પહેડી બન્યુ આદીમિશ્રીમો એમ અભિનંદનના મર્મિશન મંડળને મોકલે છે, તેમ નિતુભાઈ પંદરમી ઑગસ્ટે મોકલતા; સર્વો પતાં કુંજર થયો. પહેડી તે રમેડીમાં અને મિચેને મળવા જતા તે મુએમળાઓની આપણે કરતા. એ આખોય દિવસ નિતુભાઈના દિવસોં મિચે તો જાનું અને કમળો રહેતા.

પણ મુંડાના સાચીદારે
અથા જે મદોર કપર
દુમશે ક્યો

પણ માવ નિતુભાઈના મોડાં સમગ્ર આરતગારેક ભવ્યો હોશના દિવસોં એ જ આનંદ અને કમળો રેખામિચે દતો. અને મોકલે જ આરે પંદરમી ઑગસ્ટે રાજ્યજના નામરો. સમારના પહેડીની રાજ્યરો શેરીમોમાં રોશીના આપણા આવજો ભલાસમેરે રી રજા દતો. આવજા મોડા નમરને પણ નાનુ બનાવવા માત્રા દોષ તેમ છે કે રહેના રોશીનામાં પૂજા દતો.

રીશાના આવજાં એક રવને પોતાની મેકા હોપી
તેમની સામે આવવસામર પૂજવને દતો, અને એ પૂજવના માલવસામરની કપર દાવર પાની રોશીનો પ્રાસ પજાયા દતો. એ વર્ષે મેલા નિતુભાઈને વલર દેવે વર્ષ અને ર્વાં નેમજે માવ-મેલની પ્રવરવતને તથા તેમનાં રિવની મુકાવમ સામળીને રોશી મેલા મોડો રેશમી રાષ્ટ્રીય રહેસને મેલા. નિતુભાઈની વલર ર્વાં રિશર ર્વા. માન રાદ બન્યું; કોનુ રિશ ર્વાર થયું.

સાંભળીને રોશીની રજા, રાજ્યરને અંગ્રામર-મરિદેદ બન્યું તેમના રૂપાર કટાશ રજો. રહેરનાં રોશી રજ રજાનોને સરકારે તથા મુનિસિપાલિટીએ રોશીની રજામરે જનાવવા દતો અને તેમાં રિશાના મેલાને તથા તેની મળવમાં આવેલા રાજ્યને તો મેલા એવ આપે દતો કે જેને રજાં રોશીને રિશ તેમનાં રોં પર પોતાની રોશીની અને દત્ત પર પોતાનું ઝંડ મૂકે રજો દતો. બનરજ રજો રોશી રિશાના મેલાની આ રોશી રિશા રોશી પડખે દતો, રહેરના જ રજો દતો.

“એ નિતુભાઈ કેમ મર્દો બેસી પડયા છે?” નિતુભાઈએ એક નવા રોશી-મિચે રોશીમાંથી જાદાર નીકળે આવી પૂનવું.
“ઑદ! રોશી, મિ. મર્દો આપેને, જા તો જરા આપણા રહેરે દતો. આરે તો આપણાં રહેરે સાથે રહેરે નીકળવા છે મેં રૂં.”
“દા, રહેરનાં રોશીની રિશા રજા દતો, રજુ કે મારો જા જે ને પંદરમી ઑગસ્ટે છે તે જા રૂં આપે દતો મે. આવજીને જા.”
“રોશી અને રજા છે કે આરે તો જાણી જ મે. આવજીને રજો. રહેરનાં જાણી પહેડીના દતો. રૂં રહેરને કમળદ છે” રોશી જા રૂં રજો રજા છે, રજા.”
“દા, મેરુ જા છે નિતુભાઈ, પણ, આનંદ જ રહેરને રોશી દતો તો રીક છે; પણ આ તો, — મું આવજા રોશી રજો કે આ રૂં આ મારો મારેને રજો આ રૂં રજા નાનામાં મર્દો કેમ આ રજો રૂં મે મર્દો માન જતો છે.”
“રૂં.....” નિતુભાઈ અમળા.
“રહેર તો રૂં રજો; પણ આ રિશીના રજા રજો ની રજો.”

પણ હોય ને? સમજું હતું તો બેઠાં સાંધે નીકળવા નેનું જ નથી.”
 ‘હૈ...’ નિતુભાઈ ઘરત બંદી થઈ ગયા ને મિ. સાહ સાથે
 ‘આવલે’નો શિફારા પતાવી તરત સીધા આર કુશાભના નાકા
 બપડયા. તેમને પહેલો તો ગુસ્સો ચડ્યો એવા લોકો પર, કે જેઓ
 પોતાનાં બેઠાંને સમગ્રી રાત્રી નેવી રાક્ષા નથી થસવતા. પોતાનાં
 બેઠાંને કોઈ કાંઈ હેરાન કરી નહય છતાં નેજા તેને ૧૨૫૫૫ સામનો
 ન કરી શકે, અને લાલ આંખ પહુ ન કરી શકે, એવા લોકો પરણતા
 હશે શું કામ? થળી તેમને બંધા પહુ થયું કે અગ્ની ગિરદી થી દોય
 ત્યાં અને ત્યારે બેઠાંઓ આપનાં હશે શું કામ? પહુ આપ પંદરેથી
 ઓપરેટ નેવા સુખે લોકો પોતાનો આનંદ બચાવ કરવા કેમ ન
 નીકળે? પહુ ત્યારે આ સીંગોની છેડતી થાય એનું શું? આપણે
 આનંદ થયો તે શું આપણી આવી હાથકરતાને પ્રતી રૂપવા માટે?

‘ઓ...’ સાલા બંગલી લોકો! આરના રવાનથરિને ન
 રોસે એવા આ શબ્દો એકાએક નિતુભાઈને સંભળાયા, અને તેનાથી
 થે વધારે અરોહના વર્તનને તેણે નહોર કર્યા. એ નહોરાતે નિતુ-
 ભાઈને વિચાર-પ્રવાહ અટકાવે, અને તરત તેમના વિચાર-પ્રસાદે
 આચારનું રૂપ પકડ્યું. પહેરણના મળવામાં હાથ નાખી તેમનાં
 હાથગાંધીમાંથી એક ટાંકણી તેમણે ચોપી લાડી.

હજી આ કામ પૂરું નહોતું પરંતુ ત્યા તો સામેથી ધરમે આવતા
 માનવપ્રવાહમાં કોઈ મિત્રને બચાવ આપતા હસતા માણસો,
 ‘...બીજાના હાથ પકડી, ‘હૈ...’ કરતા, સામેનાં અને આનુ-
 બાંધના લોકોને અચડતા અને તેમની ઉપર પડતા, બળસળ દોડમે
 આવતા હતા. નિતુભાઈએ તેમની સામે નજર ધોડી અને એ મેળું
 નેહું તેમની પામે આનુષ્ઠ કે તરત જ, પોતાનાં બાંધ ખસે આગળ
 કરી તેમાંના એક માણસની છાતીમાં એવા તો નેરથી મોઝી દીધો
 કે થેણે પૂર પડી જાય, અને આર નહિ હથેણી અનુસવ થવાથી
 પોતાને સામે ધક્કો ગાતારા સામે તેણે નેહું, અને ત્યાં નિતુભાઈ-
 ને સીંગો નેહા જ તે સમજી ગયા કે આવી છાતીમાં આગળ
 વધવામાં જ ગાદ છે! મેળામાં ચાલુ બંધાણ પડવાથી એ આખી
 ટાળથી જરા અવકાશને જીભી રહેવા જતી હતી, ત્યાં તો થેલા ધક્કા
 ખાનારના સુચક શબ્દો તેમને કાને પડ્યા: ‘ચાલો, બે ચાલો,
 જલદી હિફાના મેરાને બંધો’

પહુ એ ટાળી તો પૂરી પસાર પહુ નહોતી થઈ, ત્યાં તો માનવ
 સામરનું એક બીજું મેળું નિતુભાઈ પર ધરપુ. આ ટાળીના આ-
 શ્રવાનના મેળાંમાંથી ને રાખી નીકળતા નિતુભાઈએ સાંભળ્યા હયા
 તેની સામે તેના સાથીદારોએ ને પ્રણામચાં હજારો કાઢવા, તેણે
 નિતુભાઈના દિમાગને બગાડી મૂક્યું, અને તેના પરિણામે જેવા
 આશ્રવાનના પડખામાં એક એવી તો હોયતી મોટી થેડી કે તેનો
 હડસેસો તેની જીમ દ્વારા ગઢાર નીકળી પડ્યો! સરેવલી ઝરેલી
 એ જ્યારે તેના મેળાં ન બંદીવાન કરવા નિતુભાઈએ પોતાને હાથ
 કુપાડ્યો, પહુ ટાળી અને તેના પાછલા બાજુ થયો અથા. બેકે તેઓ
 બધા ભેગા થઈને આ એકલાને પહોંચી વળે તેમ તો હતા જ. પહુ
 આત્યંકે તેમનું હાથ બીજું ન હદ. એટલે ‘અરે, એઈ મિરતર! નવ
 ને સીધા મતા હો તો. પાછળથી ધક્કો આવે છે એમાં અને શું
 કરીએ?’ એમ બોલતા, નિતુભાઈને અસવાની નક આપ્યા પિના
 થાતે જ ખસી ગયા.

તે સાથે જ નિતુભાઈને પહુ પોતાની બૂલ સમજાઈ. અવાક
 પ્રક્રમે બિનજ સુગામે તે બાહુ હારે. એ રૂઝ તેમને ગાંઠ નહું
 તો નહોતું જ, પહુ લાગણીના પ્રવાહમાં તે બેચાઈ અંધ હતું.

તરત જ તે રેવરથ થઈ ગયા.
 ‘ઓ માડી! હાથ, હાથ! આ મવાત...’
 ‘...બાળથી અવાજ આવતો હતો તે બાળુ નિતુભાઈ ક્યાં,
 બેહું તો બીસેક વરસની એક છોકરી ત્રણેક ઝુંડાઓની વચ્ચે
 ફસાઈ પડેલી હતી. આનુબાહુ એવી તો ગિરદી હતી કે ત્યાં તરત
 પહોંચતું કુશરેક હતું. અને પેલા ઝુંડાઓ આ વડનો લાલ લઈ રહ્યા
 હતા. બહુલાગણીને ‘સિંધ સામાન’ના ‘સરકારી’ લોકો પહુ ત્યા
 હતા; પહુ તેઓ નેમ બને તેમ ફર પસવાના ન પ્રવાન કરતા
 હતા! અને એ કારણે સરકાર રસ નહિ ધરાવતા છતાં એ દરદર બેઈ
 પુરા થતા કેલાક લોકો ઝુંડાઓની ચોમર બિમા રટી આનંદના
 હજારો બીજાસરીતે દેખાવતા હતા. તેમના આ આવરણને વોંધી
 થેણી નેહાને પાસે કેવી રીતે પહોંચાઈ એ સવાલ હતો.

પહુ એ સાલા પહેલો જ નિતુભાઈની આંખ આગળ હતો.
 તેમણે હવે પેલી ટાંકણી લાડી. અને ‘બાળુ ખસો, બાળુ ખસો’ના
 અવાજથી એ કામ ન થઈ શકતે તે કામ એ એક દુન્યા ગિરોંધ હા-
 ચારે કરી આપું. ટાંકણીના રમણે નેમ થતો તે આઠો સિરકાર કરી
 પાછળ ભેગા ફરતો; પહુ એ પાછળ ફરતો તેથી જ નિતુભાઈ માટે
 આગળ જવાના રસ્તા થઈ જતો. પરિણામે થોડાક જ વખતમાં તેણે
 પેલા ઝુંડાઓ પાસે પહોંચી ગયા. પહુ બેઠાના ઝુંડાઓ ને વર્તન
 ચલાવી રહ્યા હતા તે નેહું નહય તેવું નહોતું.

નિતુભાઈએ તેમની પાસે પહોંચતાં જ પાછળથી કામા હાથ-
 માંનું નાનકું શ્વેક એક ઝુંડાના પડખામાં ભેરવી દબાવ્યું, અને
 બીજી તરફ, એની સામેલા, જગણા હાથથી બીનું ઝુંડાના પડખા-
 ખામાં એક મુકો હગાવ્યો. બંનેએ પાછળ મે ફેરવ્યું અને સીધા જ
 નિતુભાઈ પેલાં બેઠાની પાસે પહોંચી ગયા. સામેની બાળુ હજી
 એક ત્રીજો પહુ હતો. શું થઈ રહ્યું છે તેની તેને અજર નહોતી. પહુ
 લોખંડી પડખે નેવી એક ચીને તેની છાતીમાં સરેશી પહોંચાડ્યા.
 સરેશી તો હવે ત્રણે બળને પહોંચી ગયા હતા, અને એ હાંસલાથી
 છવતોભજતો અંધ તેમની અને તેમના શિશારની વચ્ચે જીઓ હતો.

સામનો થતાં સલામતી શીખવી એ ઝુંડાઓ—અને ખાસ કરીને
 મુનેચારોની આસપાસ છે. પેલા ત્રણ બળાંએ નેહું કે બેસિસારને
 સતાવ્યો એ પોતાને ગાંઠે સજાવત નથી. થોડેથે વધારે આનુભાસો-
 ની નેચારી હોવા છતાં નિતુભાઈને તે રસ્તી ન પડી. અને તે સાંકે
 જ થઈ; કારણકે પોતે જેને બચાવવા આવ્યા હતા તે બેઠાને તેમની
 હેરાનગર્મિ દર્શાવ્યાન જ, સામનો કરવાની અસમર્થતા તથા માન-
 સિક આપવાને લીધે મેલાન બની ગયાં હતાં.

પહુ નિતુભાઈને તેની કાંઈ મૂંઝવણ નહોતી. તેમણે ચોંટાંકે
 એ બેઠાને પોતાના અપમાને અપમાન આપ્યા. ચારે બાજુએ પહોંચી
 તથા તોફાને ચડેલા આ માનવ સામરમાંથી રસ્તો કેવી રીતે કાઢવો
 એ બીનઅનુભવીની તદિ સમસ્યા. તેમણે પાસેમાં પાસેના ફર-
 પાચ તરફ ગારે કરવા માંડ્યા. તેમનું સસાજ શરીર, તેમની રક્તીર
 મુખમુકા અને સાથે એક બેલાન બેઠાને, એ દરેક તેમને માંડે અમા-
 માં હડપ તથા સરજતવા આપી. નેમથતે કરી, કૂટપાચ પર પહોંચી,
 છેક મકાન પાસે તો તે પહોંચી ગયા. પહુ હવે શું?

નિતુભાઈએ નજર દોડાવી. બે કુકાન મુશ્કેને નીહું જ મકાન
 એક ચોગાનું હતું. નિતુભાઈએ તરફ બપડયા. થાતે તો કંઈકાપુર
 લતામાં આવેથી પાચિનિયર હાઈકરલમાં શિશક હતા. પરંતુ
 સામામાં પહુ તેમના એક મિત્ર મિ. અદેલા સિશક હતા એ તેમના
 અવાજમાં હતું. સામાનું કહેલું અંદરથી બંધ હતું નિતુભાઈને પચીને

બધા પાછી, પણ કોઈએ ઉપાડ્યું નહિ. ત્યાં સળા પાછો જીવે પણ
કેલોંક્રો-પુરુષો મેળા થયાં દત્તા તેમણે વળુ બધો પાછી. થોડી વારે
એકાન્તે રોમાંચારી ઉપાડનાં એક બેળે સવાલ ક્યો: "કોન દે તી?"
'રજાનાં પાંચો!' જિતુભાઈએ લગભગ દુકાનાની દીવાલ કહી.
બેળુ જરા અચકાઈને બેઠી રહી, અને બલ્કે વિસાગળ્યમાં પડી.
સાથે જ તેણે કહ્યું: 'તુમ કોન દો—કરોએમો તો કાંઈ નહિ બે.'
'કરોએમો કોઈ નહિ હોવા મુંઝે માલુમ દે મગર રહેજો, મ મહેતા
સા'બકી બલન બેદોરા દો અંદે કસો જરા હથર રજની થોમી
જલતી દરવાઝા ખોલ દો.' 'હા, મહેતાનું નામ વાપરવા આંતર જ
જિતુભાઈએ પેલાં બેમાન બંદેનને તેમનાં બંદેન બનાવી દીધાં દત્તા.
બેળુ, જરા આનાકાની સાથે અને પૂરી અગિયાર છતાં, ટકેલું
ખોલ્યું. એ દરમ્યાન આલુનાનુનાં સ્ટીપુકોને રહેલી જિતુભાઈએ
કહ્યું: 'આલુનામાં કોઈને પ્રાયશ્નિક સારવારનું કામ આવશે કે?'
એક બાહ પોતાની સાથે પોતાના પત્ની તથા બંદેનને લઈને
ડાકા દબા. એમાંથી બંદેને છડ્યું. 'હું સાચા-જ બલ્યું મું.'
'તો મને જરા મદદ કરશો?' પેલાં બંદેન તથા તેમના બાઈ-
બાળી પણ જિતુભાઈ સાથે સાળામાં આવ્યાં.

સાળાના મકાનમાં વધે નાનુંસરખું બુકલું મેકાન હતું તેની
ચોમેરે વધી દત્તા દરેક વર્ષની આગળ એક સમયે દાંડી મોકલો દત્તા.
જિતુભાઈએ પોમે રહીને પેલાં બેમાન બંદેનને આલસા પર
સુવાડ્યાં, નેનવાં આપનાર બંદેનને પછડ્યું, 'બંદેન, તમકં-નામ શું?'
'મુશીકા.'
'હૈ, તો મુશીકા બંદેન, તમે આ બંદેનને જરા સુ હિયા આલો-
કાવશે ને?'

'મને દા, હા; જરા ફાવશે.' દરેતાંકેલોમાં જ મુશીકા બંદેને
પોતાનાં કપડાં બચાવિત કરી પેલાં બેમાન બંદેનોનાં દબાસો લીધો.
જિતુભાઈ બંને મુશીકા બંદેનના બાઈ તરફ વળ્યા: 'તમાકં
નામ શું, બાઈ?'
'દરિદ્રસાઈ.'

'તો તમે, દરિદ્રસાઈ, અહીં કોઠારોને? હું જરા ટકોફાન
કરીને આવું મું.'

અને જ્યાંબની રાદ મેલા વિના જ જિતુભાઈ ગ્રમડયા.
સાળામાં ટકોફાન દત્તા તે એ બલુલા દત્તા.

બેમાન બંદેને અહીં કાપતાં સુધીમાં જિતુભાઈએ થપ્પા વિચાર
કરી નાખ્યા દત્તા. પોતે એક બંદેનને બગાડી મેલકાનો કાઈ અર્પે
નહેતો. બીજા કેટલીક બંદેનોની એવા જ દસા થતી હશે તે
તેમના ખ્યાલમાં હતું.

ચોલે, સીધા પડેશો તેમણે ચરામગની પોમે પોતાના એક
આંખીતોને ટકોફાન ક્યો: 'દરદાઈ! કોમુ...એ તો હું જિતેન્દ્ર.
...દા, તમે કોમુ? કેમ, બાણ કે? ગાલ, સારું થયું...દા, મમ
તો બંદેને કેમ? પડેશો તો, કે જસવંતભાઈ કે તમે જ દોષ તો
તરત લેવાયો...શું નીચ જોઈ...આરો? તો એમને દુષ્ટ બોલાવ.'
હામ કરતો થઈ જિતુભાઈના મેં પર કોનેબની કેમ: એક
આંખી, ટકોફાન પર થોડી વાર સાંભિ રવા પાછી કરી થત રવા થત:
'દરદાઈ! કોમુ જસવંતભાઈ... એ તો હું જિતેન્દ્ર. હું આગરે ચાર
કુશાળના નામ પાછો નમરોન દાઈરકમાથી કોમુ મું. દા કે જ
હું મું...આને અહીંના રંગમો પર ખૂબ જ જિતરી થઈ છે. અને
તેમાં કેલોંક્રો બનિજાનીય પત્ની પડ્યું પેશ છે...તું જો તો કીક.
પડ્યું સીંગાને દેકાન કરવાના જવાબ પડ્યા લાની રવા છે... દામ કી

આપેલી લાકીમનો દુપયોગ કરવા માડ્યા છે બેલે જ હું
હું ને, કે તમારી મદદની જરા છે... આપણી ટોળીના જેટલા પદા
દાય લાગે તેટલા બધાં તેવાર થઈને જ આવે ... ખાસ કરીને આપણા
બધા... જે મારા જર કોઈ લાગી એ તો સારું... બધા જલકી
આવે... ખુશ થઈ આવો હો પાછી માટે રહી ચિંતા રહેશે ... આને
તો તમારે જ સંભાળવો પડશે દા, બીજાઈને પણ ફોન કરું મું.
બનવું બનું મું...દા, ચાલો ત્યારે, આની પડેશો.'

જસવંતભાઈ મળ્યા, અને ખુદ તેમણે જ આખી પડેશિલા દત્તા
તેથી જિતુભાઈ પુરા થવા; કારણ કે એક નાનપણથી જ જસવંતભાઈ,
કેમુઆલ પુરાણીની વ્યવસાયકાઓમાં લાકીમ બોલતા દત્તા અને
આવા બધા પ્રસંગોએ તેમણી એ લાકીમ ખૂબ કારતબ બીવડી.
જિતુભાઈ કાંઈ પડેશોથી મોની લાકીમ પાચવા નહોતા. રાજન મરેગા
આટલે પડેશો એક વાર દુલ્લડ થઈ ગયું હતું. તે પછી જસવંતભાઈ
બીજાઈને બીલ બપાયામાં કાર્યકરોને બેમા મોની કેલકા લાકીમ
કેન્ડો, તાઈર કેપર, માર હમાં દત્તા વાળાવજાની મરેગાને લામે
જિતુભાઈ આવા એક કેપરમાં બેશમેકા, ને ત્યાં જસવંતભાઈ તથા
બીલ બપાયામાં મરેગાના દાય નીચે લાકીમ લીધી. એથી મરેગાને
અનેક લાખ થવા તેમાં એક એ પણ દત્તા કે તેમના રવાજા અને
કરીમાં પર કરી બેશમેકા 'વાલિવાસાદી'એ રબ લેવા માંડી હતી.

જસવંતભાઈ આમે, ટકોફાન પર વાવચિત થતો જિતુભાઈને
સાંભિતર મેમાયરીમાં બીજા દત્તા ફોન કર્યો. પણ તમારાર મરેગા
કે તેમાં તો બદાર નીકળે થવા છે અને દોષ કોમુ રહે તેમ
કરી સમાવ છતાં એ બાનુધી બીલ એ મિત્રો આવી રહે તેમ દે
તેમને અહીં મેમાયતા મેમોની મરેગામાં બીલ એક મિત્રને પડેશો
માડ્યા જિતુભાઈએ વ્યવસ્થા કરી.

બાઈર કેપરના બીલ પણ એ માર કાર્યકરોને જિતુભાઈને
કેન કરી મેલા, અને એ કે મરેગાને તેમને માર દુકાનના નામે આવી
સાળામાં પોતાને લાકા બધું રહી.

તે વતીથી જિતુભાઈએ આરંભ થોડો પાના પાંદોસ થામે રહે-
કેન થોડો, અને માર ફોન થતા દરેક પેરારને જાનુરિયલિયન લે,
પેલોસ પાંદોસ કાંઈ માર દુકાનના નામે આઈ પડેશો તેમનાર

ગુડાગોલા પગપર પાતાના બૂટ એવી તો સચોટ રીતે મૂકતા અને
જી, ખખા ને કાણીના કપ પોત એવી તો નિમજ રીતે કરતા કે...

કરવાની જરૂર જણાવી. ઇન્તેજ કરે પશુ સારી રીતે વાત કરી અને
જણાવું કે પોતે તે અંગે જરૂરી વિધિ પતાવી આવી પહેંચે છે.

આ ફરિયાદના સાળાનો પગી આવી પહેંચ્યા હતા અને જિતુ
માઈની સામે ઊભો રહી "સા'બ, 'સા'બ" કહી તેમનું ધ્યાન એકત્રી
હતો. તે કું કહેવા માગે છે તે જિતુમાઈ સમજી ગયા હતા અને
તેથી તેને જાણવાની તક આપવાને બલે પોતે જ સાધું પૂછ્યું:
'તુમારે હેડમારદર સા'બ કે કયર પર ટેલીફોન કય થા નહિ ?'

'નહિ, સા'બ, હેડમારદર સા'બ કે કયર પર તે નહિ કય, લેકિન
બાહર ને હાકલર સા'બ કા મગાન પર કય. ચોર નો લોગ હેડમારદર
સા'બ કા ટેલીફોન પર છુટાતે કય.'

'તો હાકલર સા'બ કા નંબર કયા કય — વાલુમ કય ?'

'ફોનો સા'બ, તો બાહર પર સળ નંબર લેખે કય; કેસ ને
હાકલર રોગપરકાદ વિચારસ કા નામ પર દેખીએ.'

જિતુમાઈએ એ નંબર રોધી હેડમારદરને સંપર્ક સાધ્યા.
તેમને પરિચિતિની મંજૂરી તથા તેમની શાળાના મકાનની અ-
ગત્ય સમાવવી અને થોડા કલાક માટે તેમની શાળાના મેદાન તથા
બેચાર ચોરડાનો કપચોટ કપાડે દેવાની માગણી કરી. હેડમારદરે
સરખાતામાં તે જરા ડાન્ટા કરી, પણ પછી તે એક કબજા થયા અને
પછીને ફોન ફોન જરૂરી સંચના આપી.

ટેલીફોનનું કામ પતાવી જિતુમાઈ એટલે અન્ય, પેલાં મેજાન
બેસેલાં બેઠેન હવે ભાનમાં આવી ગયાં હતાં અને સુરક્ષાબંધન-
ના જણાવ્યા પ્રમાણે તેમને ખાસ સારવારની જરૂર નહોતી પડી.
પળી એ પણ બહુવા મળ્યું કે પેલા બંધનનું નામ તારાબેન હતું.
તેઓ પોતાના પતિની સાથે ફોનની મેજા નીકળ્યાં હતાં, પણ આ
લુતોમાં આવતાં જ દેરાકાં તોફાની લોકોએ મક્કામકી કરી તેમને
હાથે પાકી લીધાં હતાં અને તે પછી તે એકઠાં પડતાં...

પણ પછીની બધી વાત તો જિતુમાઈ બહુતા હતા.

હવે જિતુમાઈએ ફરીથી બહાર જવાનો વિચાર કર્યો, પણ તેમને

થયું કે તેમના બૂટ આવી ગયા હોત તો સાકં હવે. હુલ્લટ પછીના
નાહટ હોય પળેતે તેમણે તથા તાલીમ પામેલા બીજા યુવા મિત્રોએ
ખાસ અંદર આવી દોઢા-પૂટ કરાવ્યા હતા, જેને તમિષે લોતપેરી
નાળ તથા લોખા મનબૂત બીજા જડાયા હતા. બહારની સમજાવિર-
તીમાં અને તેમણે ખાસ કરીને ગુંડાઓ સાથે કામ લેવામાં તે કેટલા
કપચોટો થઈ પડે છે તે જિતુમાઈ અનુભવથી જાણતા હતા. પળ
પોર! અચરેરે તો એ જટ વિના પણ ગિરદીમાં ધસવાનું જ નહોતું.

જિતુમાઈ બહાર આવ્યા. મેયું તો ગિરદી જવામાં પણ ન
આવે એટલી બધી વધી પડી હતી. આવી ગિરદીમાં બીજું કોઈ નહિ
તો મુશ્કેલ હતું મેજાન બનવાના કિસ્સા પણ સંખ્યાબંધ બનવાના-
જિતુમાઈને લાગ્યું કે પ્રાથમિક સારવાર અંગે પોતો બંદોબસ્ત કરવાની
જરૂર છે. તેઓ તરત જ ટેલીફોન કરવા પાછા ફર્યા. ત્યાં તો અજ ન
સંભળાયો: 'જિતુમાઈ!'

પાછા ફરીને મેયું તો બાહુ અને રમની આવી પહેંચ્યા હતા.
એ મેને એકઠા જ મેડો જિતુમાઈની પુછાઈ મયું: 'કેમ, એકઠા જ ન-
બીજા બધા કયાં છે ?'

'અમે તો તમારા બૂટ આપવા આવ્યા છીએ.'

'અરે, વાહ! સરસ! વાહ, બીની જ રાહ નેતો હતો, કાવ',
બાહુએ થેલીમાંથી બૂટ કાઢ્યા. તે પહેરતાં જિતુમાઈએ કહ્યું: 'બાહુ,
બને, અંદર શાળાની આગિસ પાસે ટેલીફોન છે ત્યાંથી સંદર્ભ નહોતું
અગમ્યુલ્લસ કોસે સીએસને ટેલીફોન કર ને કહે કે મેં એક સાજા
પાર હુકમી આઈની ગાયે આઈની પરિચિત બેચારન સમભવને.'

'રમની' બાહુએ કહ્યું, 'તું ટેલીફોન કરવા ના. એટલામાં મારે
જિતુમાઈને જસવંતભાઈને સંદેશો કહેવાને છે તે કું પતાવું.'

'વાર' કહી રમની લેપડાયો.

'તમારો ટેલીફોન આવ્યો કે તરત જ જસવંતભાઈએ મને તમારે
પેર મોકલ્યો અને કહ્યું કે મારે રમનીને સાથે લેતા જવું અને તમારો
બૂટ હાથે તમને પહેંચાડવા. હવે આઈની બચરવાનું કામ જ નહોતું
સાંપી આપણે જો જણાવે બહાર મદદ કરવા જવાનું છે. જસવંતભાઈ
અને બીજા બધા તો સીધા જ બહાર પોતાનું કામ શરૂ કરી દેશે.'

થોડીવારે રમની આવ્યો: 'કેમ, પરી મયું' જિતુમાઈએ તેને પૂછ્યું.

'હા, તેમણે જણાવ્યું કે એક અંગમ્યુલ્લસ તથા ડૉ. ભરવાના
કામ થી સારવાર આપનારી એક કુદરી મોકલકી બીજી.'

'વાર, તો ને, તું દબે આઈ રોકાજે. તું પણ સારવારનું કામ
ભણે છે, ને પેલાં સુરક્ષાબેન પણ ભણે છે, અંદરે તમે બંને સારવાર
અંગેની આઈની બચરવા કરતે. અને રમવાનામાં સોસાયટી બાહુની
કે બીજી કપાંચથી આપણા કોઈ મિત્રો આવે તો તેમને કહેવું કે
બહાર તો ફોનમાં સાથે કામ થાયું ને પછી કી છૂટે, અને જેમને સારવારની
અથવા આઘવની જરૂર હોય તેમને આઈ મોકલો આવે-અરે, હરિ-
પ્રસાદભાઈ, તુઓ, આ માર્ક રમની મારા ગિત છે. તમે તથા
સુરક્ષાબેન એ કહે તે પ્રમાણે કોમને મદદ કરતે. તમારે જરા,
આજનો ફોનમાં કોઈ કામ થાયું ને પછી, ને કોઈ સુધી પોતાઈ પડશે.
એમો આઈ સારવાર માટે કે આશ્રય માટે આવે, તેમને બહારની
ગિરદી અને તોફાન શાંત ન થાય ત્યાં સુધી જવા ન દેશો. ચાકો,
તમારે અમે જઈએ છીએ, બાહુ, વાવ,' અને બાહુને સાથે લઈ
જિતુમાઈ બહારની ગિરદીમાં ગુમ થઈ ગયા.

દરમિયાન, બીજો બાહુની જસવંતભાઈની કુદરીએ પણ કામ શરૂ
કરી દીધું હતું. જિતુમાઈને ફોન મળતાં વેત તેમણે બાહુને રવાના
કર્યો. પછી એકઠામાં ફરતા બેચાર કપાંચોને (અગત્ય પૂરું રખાયે)

નો આપો સરેલમ ગાળી આપો. રત્નને રોડના ડાહજોએ એક ડીંગ કાઢેલી, તે બેપાંચ અઠવાડિયાં રહેલા અને પછી બધું એકાઈ ગયેલું, તેનો, શરવાતથી હેંસમાં આંખો સામાન હવે પહારે ફૂપાતો હતો. એને આપણે ધીમે રહીને રંકરમદાસનને સગવળી-પસની તરફ અવરો. આખી સાંજ કાઠમં પાસે બેસીને કસતી હું ફરકા મારતો. પણ બેઠાં બેઠાં બને બને નાનાં, આખરે એકલા પડતાં બેસીને મહાવરો શરૂ થયા. પણ એ તરફની નાપુ-છને અજર પડી ત્યારે મારા પર બધું ખીલ્યા.

એકવાર લંડનમાં મારી સાથે અમારા એક દુરના મારણના હીકરા ગજોદરે આવ્યા હતા. સૂરતમાં અને એક ન મહેલમાં રહીએ અને એક ન ધેરબુમાં બેસીએ. નિશાળ છુટી, પણ દેસતી સારી. એનું નામ નવનીત મહેતા, બહુ ખેંડીશ, નિવશિત અને કાવકાશથી વાણનારો. રોજનું યાદગરબ જનાવે અને ચીવટથી એનું પાલન કરે. એમના બાને ગજોદરામાં સારી એળખાણ, અને એમના મામા જમાનાદાસ મહેતા ત્યાં મોટા અધિકારી અને સેવ-સાધક વર્ગના સભ્ય, નુસિયાત્યાગના મોટા ભક્ત.

નવનીત મહેતા આજ દોરત તો બહેર, પણ મને જોના પર યોડ બહુ થઈ. એક તો અદેખાઈ. એનો નંજર સારો રહેતો. ડાહમસર નથી, ડાહમસર રમે અને ડાહમસર વાંચે. ડાહમસર જીવે અને કંઈકસર જીવે. જન્મેસર ખાય અને માપસર મેચે. કાવકાશના પાર નહિ અને આખી દુનિયાને લણે એને ન માથે કાર. અધૂરામાં પૂરે મામાજી વાજનાર મને એનો કાજો અપે: 'તે, કેવો હોસિયાતે છે; કેવું લેસન છે છે' અને જેમજેમ મારી સાથે એની સરખામણી થાય અને મને જવારી પાડવામાં આવે, તેમતેમ મને નવનીત પર બહુ કાજ થશે. તે બધી મેં મનમાં રાખી મૂકેલી. એટલે એકમલ પગોદરે મારે ત્યાં આવ્યા કે આપણે ખીંચ્યા. એકમે રિવસ તો હું સીધો ચાલ્યો, પણ પછીથી બેલનાનું બેધ. બું એટલા રમું અને એકેલી ફરવા ભડકે કે કારખાતામાં ભડક, અને નવનીતરાય બેકાએકા ચોપડી વાંચે; મારા 'મોટાભાઈ' (એકેલે વાપુછ) આખળ બેસીને કાવકાશથી કાઠીકાઠી વાતો કરે. વિનય-વિવેક બરાબર ભજવે, પણ ભણે મારાથી શું થે હજારમાં વીસત્રીસ વરસે મોટા હોય એમ વર્તે, અને મને યોડ થતો.

ત્રણવાર રિવસ મારું અટકાવણું આપ્યું, પણ પછી તો મારું વર્તન બહુ ન જાણ્યું થઈ ગયું. ધરમા દોરત બેલાવી, મહેમાન તરીકે રાખી, એની સામે નાહકનો અસહકાર! એવામાં કંઈક થયું ને આપણી વાત બાપુછને ભળી, અને એ એકધવા: 'મોટાભાઈ એને.'

નવનીત સાથે
બેઠું છે કે
નહિ?

આપણે હોનર થયા. 'નવનીત સાથે બેઠાનું છે કે નહિ?' આપણે મમતે વાકયા. બે કલાકની મોટીક મળી. બે કલાક પછી પણ આપણે મુકમલ હતા: 'મરે એની સાથે નહિ બેઠાનું હોય' તો નહિ બેઠું, બસ. રૂઝિવારનો રિવસ હતો. બપોરમાં મેં મામા સુધી વિસાં ચાલ્યો. અને પછી બાપુછ કરોરવાળા દાદા એને ધરમાં બે બહાર, કાઠમં' ખુલ પાંટા પાડ્યા. માર્યા નહિ, પણ મારી પતરાની રૂંદ લઈ બહાર કાઢી દીધી અને મને પણ બહાર કાઢ્યો. નવનીત તો આ બધું જોવા કરે. મારો દોરત ઘડ મારી તરફેળમાં પણ ન આવે, અને મને એવી તો વીડે ચડે! મળુ ન્યારે બારણું દેવાઈ અવાં અને બાપુછને બધાને દુકમ કરી દીધો કે કોઈએ મારી સાથે બેઠાનું નહિ. ત્યારે આપણું હાલું મગકી ગયાં. કે' કાણકાં કપડાં જેમજેમ' ફરકા મોડની, ધીમે રહી દૂરને ધસડી, આપણે બેઠાની સાથે બેઠાં ફરેલી નીચે બસાયા, અને કોઈ ન જુલો એમ જુલ્યામાં દૂક કેપર માણું મૂકી લેવાની ચપલ બહાર કાઢ્યાં ત્યારે તો રડતો હતો, પણ પછી ફરે નીચે રડવાનું બંધ કરી એકલા એકલા બેઠાંમાં ફરું એમ બેઠાંમાં રેવ મને હીક નેની હતી, બળદેવે મળી અને નવનીતને દેવાય તેટલી મળેા દેતો મળેા. અને એમાં ને એમાં જીવી મળેા.

સમજવ અડીચણ કલાઈ કંઈક યોગાડી બધી મળેા ને એનું તો દૂર બારણા પાસે ખાસતું એક નાનું ટેકું નાખી મળું છે. મારા બાપુછ કાઠમને બેપડો લે છે: 'કારખાતામાં ભેડું?—આ રસ્તે નેનડેલ-કાકાને ત્યાં, કારખાતા રેતા પર...'

'એવે રોક, એમ કાંપરે રસ્તે તો નહીં નેક્યાં. એટલે આપે નયે નઈ. કંબિન પરેય નહીં.'

એટલામાં મેલભઈ આવ્યા. તે થે સતાનના સમાચાર લાંબા હતા: 'મેં તો દોડ મેડીને આપે મોર મારેા રસ્તા ભેડું કાઢ્યો, પણ મોઢ ના મરે. મોટું કંઈકસનથી કંબિનવાસીએ પચુ ના મહી.'

બાપુછ રડતા નહોતા, પણ તરફ કાપાઈ મયા હોય એવા ડાબીકા પડીને બેસી હતા. અને એ પાંચસાત આપણીની રોખીમાં એક ખુલે મારી બા તો દડક આંસુએ રડતી હતી. કલાઈક કેપરથી આ રોખ-મોખ ચાલતી હોય એવું જણાયું. મને થયું ખરું કે બહાર નીકળું તો બધું પતી ન્ય. પણ હિંગત ન ચાલી. કાઠાકાકાને મોલાવવા મોક-લેલા, પણ કણે વગલ થઈ અધી હતો અને એના ન આવવાની બધા સહ મેલા હતા. મારા બાપુછને એ ઊંચરો: 'આશાનો તાર હતો, એમ એમની સુધીરાધથી લામતું હતું.'

'એકલામાં કાઠાકાકાને ફરથી આવતા મેં નીચે પડ્યાપડ્યાં જોયા. એ ન કુલેકે મોટિયું, કાણમાં અન્યત્ર લાકડી અને હસમુકે ગો. બધામાં નરા છપ આવતો હોય એમ લાગ્યું. બાપુછને આખી રોખમોળની કપની કહી સંભળાવી; પણ કાઠાકાકાએ વચ્ચે ન કહ્યું, 'એ કાળીનો દેઈ પેડી જાયથી નય એમ હું બાતરો નથી. તમે

કરતો ગાય જલુડી બાપા ગાના પગ તરફ સમગ્ર જન આવવામાં આવે છે; અમે જોઈએ છીએ તે નથી."

અરુણસ, એમ હું દેખાઈ એવા નહોતો પડ્યો. પણ હાથાકાકાએ કહ્યું: "એમ કંઈ દેખાયું? પેલા ત્રિશા સહેવારની પાછળ જુઓ તો. જા તો ડાબા-અંદર જા તો!"

ધુંડળીએ પછી ડાબા અંદર આવ્યા. જોઈએ મેં એ દબે જરા સળવળાઈ કપી. હાથના જ દોંડાંનેર ડાબાએ બગ પાડી: "એ આ રહ્યા આઈ!" અને તરત જ ડાહ્યાકાકાએ ત્રાડી જતાવતા કહ્યું: "એક રોતાન! નીકળ બહાર!"

મારા બાપુએ કહે, "જોહાનો કેમ નથી? જો કલાશી અથે રોહા-જોહા કરીએ છીએ!" એ કહ્યું, હું તો જીવી ગયા હોતો!" કાંઈને હસવું આવ્યું. પણ માગણી ફરીથી આડો ફાટો એ પહેલાં મારી જાયે મને ખેંચી પોતાની ગોદમાં લઈ લીધા, અને તકરાર, મમત, રિસાળાં અને આઝાદી બધાંનો એકીસાથે અંત આવ્યો. ત્યાર બાદ નવનીત મારો ખારેજો દોરતદાર બન્યો.

સરખસમાં ફરવાની મગા પહેલવહેલી બીન દાયકાની સરખાતમાં અનુભવી. "રફ જીવ જ્યોર્જને તું હે જમતપતિ!" કોણ જાણે કોઈ રફદાર અધિકારીએ એજેન્ટ ગીતનો એ તરબોરા બધી નિસાજમાં ફેરવેલા હતા, ને અમે આંખા મુરત સહેરના નિશાબિયાએ હાથમાં વાનકાઈ રફ જીવ"નું ગીત ગાતા ને દિવ દિવતુરરે કરતા રાખીના બાગમાં એકાઠા થયા સરખસના આકારમાં જતા હતા. દિહ્લીમાં રાત્રી મારીએ બેસનાર હશે, તેના અથે "કોર્સનેશન રે" જીવતા હતા. થોડી રમતો, પેટાનું પડકું, તબુચાર દિવસની છુટી અને ક્યારથી નફામાં કંસાનો એક માંડ!

તે દિવસે સોયી નખારે આનંદ તો ખરેખરો મારતરોનો હતા. નગીનસા સાથે અને તારકસ મારતરોએ શતોશત બેસીને ભત-ભતના નિયમો થકી કાઢવા હતા. કેટલા પાત્રે હાજર થઈ, કેમ બેસા રહેવું, કેમ ચાલવું, શું બોલવું, કેમ સલામ કરવી, રસ્તે કેમ વર્તવું વગેરેની ભતભતની મેથિ એમણે તૈયાર કરી હતી. રસ્તે હાથમાં જરા પણ બેગમા પડે ત્યાં મરજડ થાય કે મારતર સહેબનું પિત્ત લાગી આવવું. વફાસીની એવી ધમસ પછી ફરીથી ન્યાયવાનો પ્રસંગ બિદાઓમાં આવ્યો જ નહિ.

પણ એ પ્રસંગ લડકી જતાં, મામાજી જોટલે બેસી રીતની

માથવાડ તે માથવાડ : સલામ કરીને જડ કરીને જસ ચાલવા માંડ્યું.

મહાનનને કહ્યું નવાનુતી સંભળવાતા. એમાંની એક-બનેકાર એમણે કહેલી, તે તો હજી ચાલે છે. "બિરિયાનમાં!" અથે તેમ કહ્યો, પણ આપણે માથવાડ તે માથવાડ. બસ સલામ કરીને પૂંક કરીને ચાલવા માંડ્યું! સલામરાવ મહારાજ જોઈએ શું! જો કંઈ એમ રાત્રીને અરુણ કરી પાછો પગે ચાલે નહિ. અસહન મરગ લોહી, તે તપી આવ્યું અને પેલા સામા એતા જ રહી ગયા. એ તો શું કરે, અંગ્રેજ સરકાર રાજ ફૂંટી લે તેમાં; નહિ તો એ દરબારમાં ફાજર જ નહિ થાત. મરજડખેડી! અસહ મારાડા તે કંઈ એમ નમે!"

"પણ જોહાસાહ, આ સાચી અંગ્રેજ છે બહુ ખરાબ જો; દબે સલામવાનો."

'તે બધાને સલામરાવ પહેંચી વળશે. શું કરે, હાકારોએ ને મારીવારસનું હજી પડ્યું નથી, નહિતો એ તો સારી બિલાવી દેત.'

પછી તે ભતભતમાં ગયાં ચાલતાં. અંગ્રેજ સરકારે એની પાસે ખુલાસો માંગ્યો; પતાવટ માટે કોઈ વચ્ચે પડ્યું; અને એવી અનેક અવાજો. પણ તે દિવસની બધાંમાં શીમંત સર સલામરાવ માથવાડ સરકાર માટે આનંદ માન પેદા થયેનું. રાત્રી તો એ જ, તે દિવસે દરેકની સવારીમાં ને અઢાળી સલામરાવ મહારાજને એજેન્ટ એ મારડો એમ સહેલાઈથી નમતું બેળે, એ માની જ સમતું નહોત. ૧૯૧૧માં રાત્રીએ આવી નાલેશીબરી રીતે નમાવવાની બેઠકી મગરૂરી બિદિસ અગતકારેએ ન કરી દેતાં તે ત્યાર પછી છત્રીએ વધે તખત ઘોડવા વખત આવ્યો તે કલાથ ઘોડો મોટો આવત. એવા દબાવાબરોએ કે પ્રકારનો દરબાર દિહ્લીમાં મેં જોયો જ નથી, અને એ દરબારમાં તખત સામે એક ઠોકરે સર સલામ રહે ભમત કહેલી રવમાનની બાવના દિન્દીવાનોનાં હાથમાં હીક પ્રમાણમાં સોંસરી પેસી ગઈ, એટલું જ નહિ પણ ફરીથી એવા દરબાર બરવાની બિદિસ સરકારની દિગત પણ ખૂટી ગઈ.

એક દિવસ મામાજી 'લાઈસ'માં ફરવા લઈ ગયા હતા. 'અઢવા લાઈસ'નો ડોળાવ બેતરી, જમણે હાથે નવી તરફની ખુટી જમણામાં એકો બેસો રાખી એમણે કહ્યું કે 'આપણે અહીં પરદેશમાં બેસા છીએ. બોલ, તું બળે છે તે, શું અગળ્યો?' મામાજી સાથે હમેશાં એના રીકસા મોરીમાં હોય. પગે એ જમણી જ અગળ, છતાં એ જ એકામાં નિરાણે જઈ મંદિર સુધીનો અજવાસ કરેલા. એ જમણે

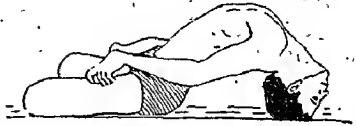

પણ જોલે નહિ. મારે જ જવાબ આપવાનો હતો. પણ હું સો જવાબ આપ્યું? આપણે હાથે જોઈએ પછી મામાજીએ કહ્યું. 'આ જમણને કોઈ જોઈએ જોય જમણે. આપણે બિદિસ રેખત. મોઢા બેસી કરી આપણે અહીં આપણે જમણે રહીએ તો જમણે એ જ પોલીસ પકડી શકે નહિ.' એમણે

ચોગાસનો

આપણાં શરીર, ગન અને માનવનું જીવન, જીવન
એકી સાથે સ્વસ્થ રાખતી અનન્ય વ્યાયામ પદ્ધતિ

૪-મર્યાસન

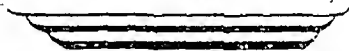

તમે માથાસોને ઢાંચપગ દલાવ્યા વગર પાણીમાં ચિત્રિતની
ચિત્રિતી સુધી પહોં રહેલાં જ્યાં છે તે જગ માછલું પાણીમાં પહોં રહે
તેમ આપા માથાસો પછ પહોં રહી રહે છે. જે આસન કરવાથી એવી
રીતે પહોં રહી શકાય છે તેને મર્યાસન કહે છે. મર્યાસન એટલે માછલું.
જમીન ઉપર એ આસન કરવાથી અત્યંતી સ્થિતિ નીચી થવાય છે.

પહેલાં આસન ઉપર બેસીને પદાસન કરો. પદાસન ન આવ-
ડવું હોય તો લુઓ: પહેલાં અને પગ લાંબા કરો. પછી જમણે પગ
વાળોને ડાબી બંધ ઉપર, અને ડાબી પગ વાળોને જમણી બંધ ઉપર
મૂકો. હવે બંને પગની એકબીજાને પેટની નીચેના ભાગ ઉપર મોઢવો.

આ પ્રમાણે પદાસન થાય, એટલે પાયાણા ઉપર એ પદાસન
પાછે જ રૂઢી લાગે. એકા દલા ત્યારે એવી રીતે બંધની નીચેના
ભાગ જમીનને અડકતા દલા તે જ પ્રમાણે સુતા પછી પછ તે ભાગ
અડકતા રહેવા જોઈએ શરૂઆતમાં એમાં મુરેસી નજારી, પછી

દામુઆધ શુકલ

એને ખાસ ધ્યાન દેવું જોઈએ. આ સામેની જગ્યામાં ૧૯૦૭માં કોલેસ
બસાએલી ત્યારે સિલક મહારાજ અને સર ફિરિશ્તાદ મહેતા
બહુ અરેયા. એ વખતે મર્યાસનથી બંગાળી બાપુ અરિંદ થાય પછી
અર્ધ આંધ્રો અને ત્યારે હિન્દુસ્તાનમાં એક ટોળી બોમ્બે બનાવતી.
આરિંદ બાપુ પર એનું જ કંઈ ધ્યાન હતું, તે કહે છે કે અર્ધોથી
કોલેસમર્યાથી છઠ્ઠી આ જગ્યા જમીન પર આવેલા, અને પાછળથી
નદી તરી સામે પાસ નેચેને નરિસા, તે પછી એમનો પત્નો જ
નરિસ. એ બાપુ અરિંદ થાય એટલે શું જ શક્તિશાળી માથાસા?

સિલક મહારાજ, બાપુ સુરેન્દ્રનાથ બેનરજ, અરિંદ થાય,
બિચિનચંદ પાસ ને સાલા લગ્નપતરાયનાં નામે મામાજીની આવી
રસમરી નાતોમાં સાંભળેલાં અને એ ઉપરથી બીજે દિવસે કલાશ-
માં મગરજ અઢારી બીજાની સામે જ એ બધાને બિરદાવેલા.

એ જ પ્રમાણે તાપી નદીને કાંઠે પૂત પાસે આવેલા કિલ્લો જતા-
વતાં મામાજીએ મહેલું, 'ચિવાલએ વસુ વાર સુરત લોકેલું. તેમાં
એક વાર તે આ કિલ્લા પરથી થોડી કુરારેલી,' એ કિલ્લાની તારીફ
એમ સાંભળેલી. પછી કુરારની વાતો પછી સાંભળેલી. અને પછી
એક દિવસ એકબીજાની ડાબી પછી જતાવેલી: '૧૬૧ રમાં એમને અર્ધી
દાખલ થયા, અને આ કોડી નાખેલી. અને, ત્યારે તેા, બાપુ-મામાજી
મળી વાર કહેલા. -ત્યારે તેા, એ લોકોને વેપાર કરવા આવેલા; તે
આપણું મહાનન જગ્યા ત્યારે તેમાં રેશમી અંગાડિયું પહેરી અને
દાખલાં ગજારા વર્ધ જમવા પછી આવતાં. એ તો હવે મર્યાસન થઈએકા,
અને આપણે કિલ્લા કોમની નજલ કરતા થઈ. અર્ધ. આજ સુધય
દારેસોની, નવાગોની નવામીની, જળવાનો, અને પછી રાષ્ટ્રીના

ધારોધીએ એ પ્રમાણે રૂઢી શકારો.

હવે કયાન વળતા હો તેવી રીતે પીઠના આમને વાળો. આમ
કરવામાં દાખનો ટેકો લેવો હોય તો લઘુ રાજોય. કયાનની ઉપરનો
માથાનો ભાગ જમીનને અડકે એટલું માથું વાળવું અને બરકાતના આ-
નો વળાંક બંધોબર લાવવો. હવે બંને દાખથી બંને પગના એકેક
પકડો, એટલે મર્યાસન થઈ થઈ. (આમ એકેક પકડવાને બંધે
દાખને માથાની પાછળ પછી રાખી શકાય.) આ આસન વખતેમાં
વધારે રૂઢી શા ચિત્રિત રાખવાનું હોય છે, એટલે શરૂઆતમાં તેા
થોડી રોકડ જ તેમ રાખવું.

પછી આસન છોડતી વખતે પહેલું માથું સીધું કરવું અને પછી
પીઠ, ત્યાર બાદ એકા વધને પદાસન છોડવું.

આ આસનથી મગામાંની શ્રેણીઓ પેટના રનાયુઓ અને બીજા
અવરો અનુપ્રત થાય છે.

રાખની ને એવી અનેક વાતો મામાજી કહેતા. 'એ તો આને તમે હવે
'રસ ભૂષ' કરતા નીકળે પડયા છે! પછી અર્ધી એના ટોરિયા કરવાં
તો નન મેને પાણી આપી થયાં દલાં. તારીયા ટોપી, સિલક મહારાજ
અને સધાછાપ આયકપાડે એ વધુ સાથે હોય ને, તેા એમને પદીવા
છકા બરામાં ઉગેલી નાંબે.'

કોમેટર એટલે કંઈક નથી જાણે. અને એકામિતથી બિતરો
હોઈ પડવાનાર વદાણુને અગલદાર. અથવા વેપારી વદાણુને
દાંડેલા જતા હોય તે તેને વેપારે આવનારા સફાર વદાણુને
અગલદાર. આવે અર્ધ એકેક કિસ્કરેનીમાં આવેલા છે.

રસતામાં એમને આન્યા એવી સાથે થોડાપણુ એકેક રાખે
પછી રાખલ થઈ ગયા. એમાં કોમેટર તો એક અટક થઈ પડી! એ
અટકવાનું (સુરતમાં કે સુરત વદાર) એક જ કુટુંબ મારી ભલુમાંથી
એ દેસાઈ વેપાળાં રહે. તાપીકિનારે કિલ્લા; કિલ્લાનું મેદાન ઝોલ
કે સરકારી હાઈકુલ આવે; એની પછી એક સીધી રમ્મો ગાંધી
નય; એ રસ્તે નવા આવતાં નેત જ ડચ કોડીનું મદાન આવે; અને
એની પાછળ સંતાઈ રહેલી દેસાઈ થાળ. ત્યાં સુનીકાર હાકિલ-
દાસ કોમેટર રહેતા.

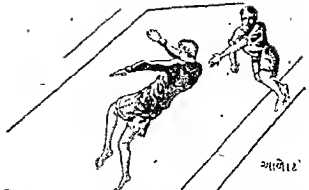
વરકિસદોસે કે એના વંશજાએ વેપારી વદાણુ દાંડેલાં કે
વદાણુના બારકસો તરવેલા એની મને અબર નથી, પછી બંદરનું કે
વદાણુપટનાં કંઈકામ જરૂર થઈ હોયું જોઈએ. એમના ધરથી નદીને
રસ્તો નજી બિતરો; એટલે કુટુંબમાં કાંઈને કંઈ 'એના' સંભળ થો
હોવા જ જોઈએ. પછી સુનીકાર કોમેટર તો બસ રમ્મ-રડેક
બનાવતા, થોડાનું પર સીવરતા, ને મોટે ભાગે (અનુ ૦ ૫૦ રરકે)

શરીરના આણુ એ આણુને ઊભા રાખતી, ચપળતાની
પરાકાષ્ઠા સમી રમત.

આટા પાટા

સા

પોતાનું આણું શરીર અહર દબામાં કણબી,
પાછળના આંકમાં પોતાના પગ એવી રીતે નાખે
કે શરીરના કોઈ ભાગ કરતાં તે તેમાં પહેલા પડે.

આલોટ

લેખક-વાસુદેવ ભટ્ટ

તે સગંદર કા ચાન્દ : શી રેવનચુદિ !

સામે સાત સાત સમુદ્ર અને એ સાતે સમુદ્રને સાચવનારા સાત
સાત સમુદ્ર-રક્ષક પડયા હોય, એ જો બધાને મદદાત કરીને 'સાત સગં-
દર કા ચાન્દ' નું ગિરુદ મેળવવાનું હોય, એવી પ્રેરક રવન-ચુદિ જેવી
આરાપાટાની રમત છે. પણ એ સાત સમુદ્ર રક્ષકને મદદાત કરવા
એ કોઈ જેવીતેવી કિમત નથી.

સાત નદિ પણ નવ જાણ તમારા રસને દોષીને બેસા હોય; એ
દરેકને યાચ આપી, તેગના સપાટાથી બચી, તેગની આરપાર નીકળી
જાણીએ પછી એ જ પ્રમાણે ફરી પાછા આવવું; એ યદ્દ આટાપાટાની
રમત, આપ ત્રણ પાક્યમાં સમેટાઈ જતી સાતી લાગતી આ રમતને
જોના રમનારો ને રમાડનારાઓએ એવી તે બ્યવરિયત ને નિયમ-
બાંધ કરી છે કે રમનાર-જેનાર બંનેનાં હોડી ગરમ થઈ જાય.

૨૩ ફૂટ ને ૬૫ હાંબી, તમા ૧૩ ૬૫ પહેાળી, એવી નવ પાટી એ
એકબીજાની પાછળ દસ દસ ફૂટના અંતરે દોરવામાં આવે. પહેલી
પાટી 'કપાલપાટી' કહેવાય; છેલ્લી 'લગ્નપાટી'. કપાલપાટી અને
લગ્નપાટીના બંને બાજુના ઊંડાને લેકડી એક એક રેખા દોરવામાં
આવે. તે યદ્દ 'હરે-રે-આ'. બધી જ પાટીઓને બરાબર વજાગી
છે એવી એક પાટી (૧૩ ૬૫ પહેાળી અને ૮૯ ફૂટ ૬ ૬૫ હાંબી)
આખા મેદાનના, પણ એ સરખા ભાગ કરે એમ દોરવામાં આવે. આ
યદ્દ 'મોતપાટી'. એ પાટી મેદાન તેમજ રમતને પણ ચોરસ જ છે
એ દોડી વાર મણી સમાવશે. છેલ્લે, આ પ્રમાણે દોરેલા મેદાનની
આંદે બાજુ દસ દસ ફૂટ પાછી જગ્યા ઊંડી રે. એટલે આરાપાટાનું
ચરાપાટાણું કીડાંગણું તૈયાર. (જુઓ સાથેના નકશા.)

આમ મેદાન તૈયાર થાય એટલે એ ટુકડી રમવા આવે. દરેકમાં
તબ નવ મિલિટ્ર અને ટુકડીના નાચક સમગ્ર મુખ્ય પંચ સિલ્કો કણબે.
છતે તે પાટી સાચવવાનું કે પાટી જોગવવાનું પોતાની યાદ મુજબ
તકી કરે. પાટી સાચવે તે 'મારન-વ' અને જોગવે તે 'રમન-વ' પક્ષ.

મારન-વ પક્ષને નાચક પોતાના આંગમાં અગ્રણ પેલાડીને
સાંબ બતાવે. મોક્ષે એ પાટી સાચવવાની: કપાલપાટી અને મોક્ષ
પાટી;—પણ ખાસ કરીને તે મોક્ષપાટી એકલી જ. બાકીના આઠ
મિલિટ્રોને યોગ્ય ગુણતરીસર તે બાકીની આઠ પાટીએ પર એક
એક લેણે કોઠવી દે, જ્યાં તે દરેક પોતપોતાની પાટી સાચવે.

રમનાર પક્ષના નેત્રવ મિલિટ્ર કપાલપાટીની આગળ બેસા રહી,
પંચ રમત શરૂ કરાવે તેની સાદ જુદી.

પંચ રમત શરૂ કરાવે તેની સાથે જ રમનાર પક્ષના નવે મિલિટ્રનું
કરકર એકીસામઠું અંદર ધૂસવા માટે દડી પડવાનું. અને બધા

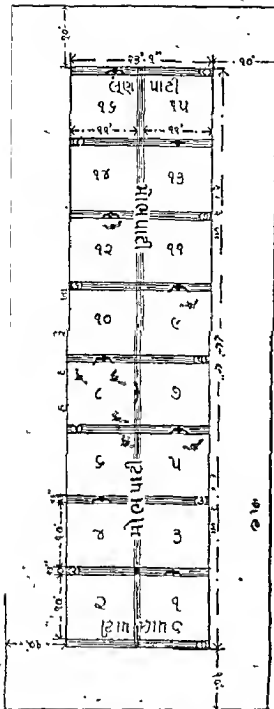
પાટીવાળાને વડાની આરપાર નીકળી જવાનો પ્રયત્ન કરવાનું. આમ,
શરૂઆતમાં એકદમ સપાટો મારી લેવામાં એક બીને પણ લાભ છે.
પંચ રમત શરૂ કરાવે તેની સાથે બધા જ રમનારને અંદર ધૂસવાની
છૂટ હોય છે. અને બધા જ પાટીવાળાને રમનારને કોઠવાની કે પકડ-
વાની છૂટ હોય છે. પણ મોક્ષને તે મોડી સેકન્ડ બોલ એક કામગાં
નિતાવતી પડે છે. એ કામ છે 'તાળી આપવાનું.'

એ 'તાળી આપવી' એટલે શું એ પણ જરા સમજવા જેવું છે.
પહેલાના વખતમાં અંદર તાળી આપવાની ક્રિયા હતી. પણ હવે
માત્ર સંબંધ જ તાળીને કમથોગ રહ્યો છે. ક્રિયામાં તે માત્ર
પગની જ ક્રિયા કરવાની હોય છે. તે આ પ્રમાણે:

પંચ રમત શરૂ કરવાની સંજ્ઞા આપે તે વખતે મોક્ષ પોતાને
ગમે તે એક પગ પહેલી પાટી (કપાલપાટી)ના ચોરસમાં અને બીજી
પગ તેની પાછળ મોક્ષપાટીના બૂજીને બેસાડે હોય છે. જેવી સંજ્ઞા
મળે કે તરત મોક્ષ પોતાને, ચોરસ પર મૂકેલા પગ કપાલી પાછળ
બીજી પાટીના ચોરસ પર મૂકવાનો હોય છે, અને ફરીથી ત્યાંથી તે
પગ કપાલી કપાલપાટીના ચોરસ પર અસત્ર જગ્યાએ મૂકવાનો હોય
છે આ ક્રિયાને 'તાળી આપવી' કહે છે. એ તાળી આપવા માટે
કલાંગો બરાબી પડે છે અને આમજપાછળ ફરેલા દરેક પડે છે. મોક્ષ
બધું લાંબા પંચવલો અને ચપળ હોય તે પગ સહેજ બેત્રણ ફેરફાર
આ ક્રિયામાં નીકળી જાય. અને જ્યાં સુધી તે તાળી પૂરી ના કરે
ત્યાં સુધી એ કોઈ રમનારને દોષી કે પકડી ન શકે. મોક્ષનું આ અન્ય
કોઈક રમનાર ના મિલિટ્રોને આગળ વધવાની એક મુદ્દર તક આપે
છે જ્યાં દરેક પાટી ઉપર એક એક જ પાટીવાળા બેસે પડે છે; એ
અને તે કાંઈ એક કરતાં વધારે રમનારને દોષી ન શકે. એટલે સાચાત-
ના એ બે-ત્રણ સેકન્ડમાં તે રમનારા હમયમ અર્ધા મેદાને પહેાળી
જવાના પણ એટલામાં તે પેટા મોક્ષતાળી પતાવી પોતાના 'અસત્ર
રેવર-વ'માં આવી જવાનો.

મોક્ષનું એ 'અસત્ર રેવર-વ' પણ સમજવા જેવું છે. રમત અને
આંત્રજ જતાં અસત્રવાની સાથે તેમને પકડવાની પ્રયત્ન પણ પાટી-
વાળા કરે છે. પગ એમ પકડવાનો પ્રયત્ન કરવામાં તેમને નિયમનાં
કેટલાંક બંધનો મુદ્દે છે. કાણસા તરીકે, હાથ જમણ પર ન અડે
મેજબ; એક પણ પગ અહર ન થઈ જવો; મેજબ; મે ન પાછળની
બાજુ ન ફરડું મેજબ; વગેરે. પણ મોક્ષને માટે આ બધાં બંધનો
દબાવે ફરેલાં હોય છે. પોતાની પાટી ઉપર તેના હાથ અડાવી જાય
તો વાંચો નહિ; પગ અહર થાય તો યે વાંચો નહિ; એટલું જ નહિ.
પણ એ તે રમનારને પગ વડે પણ પકડી શકે! આ બધી છૂટ.

(જુલુઆ ૧૯૫૦) ૬૬૦

આપણા પાટીની રમતના પેદાને નકસો, જે આ આપણને આપણે પૂછી રહ્યા છો. આપણે પૂછી રહ્યા છો.

લણપાટી એકની જાણ એટલે તે 'પાટી' શબ્દ જોવા મળે. પાટી શબ્દ તરત જ, એ ઉલ્લી પાટીનાને પોતાનું જો તેની તરફ ફરવા હશે અને તે જો ફરવે એટલે તેની સાથે ટપાટપી રાત કરી ફરીથી પાટી વળવા માટે પાટી એકજવાનો પ્રયત્ન કરશે. એ જ પ્રમાણે બધા જ શિશુઓએ લણપાટી એકની, ફરક પાટીનાનું જો પોતાની તરફ ફરવાની, ઉપર કમાલપાટી એકની જવાનો પ્રયત્ન કરવાનો હોય છે.

ઉપરાંત એક બીજા વાત પણ છે. પાટી થયેલા શિશુ 'પારમ ગણિ' બની જાય છે. એટલે કે તે પોતાના જે ને કાચા શિશુને અડકે તે બધા 'પાટી' થઈ જાય છે, અને જો બધા પછી લણપાટી તરફ જ જાય કમાલપાટી તરફ પાટી ફરવા માટે છે, ને તેમાંથી બધે તે એક શિશુ કમાલપાટી એકની જાણ થઈ જાય છે. એ પ્રમાણે કમાલ પાટી એકની નાખી અને 'લણ પાટી' એમ ગણાય છે. એમ થાય એટલે બધા રમનારા ફરીથી કમાલ પાટીની સાથે આવ્યા જાય છે અને પંચ ફરીથી રમત રાત કરાવે છે. આ પ્રમાણે રમના બધા રમનારા બાદ થાય, અથવા સાત મિનિટ પૂરી થાય (એ જો માંથી ને પહેલું પૂરું થાય) ત્યાં સુધી રમત ચાલે છે. એ વખતે સૌથી આગળ ને શિશુ હોય તેણે ઉલ્લી પાટી એકની હોય તેનાથી બગણા, ને થયેલા 'લણ' દીઠ ૩૬ ગુણ તે પછીને આપવામાં આવે છે; અને તેમાંથી નેટલા રમનારા બીજા વધા હોય તેનાથી બગણા ગુણ બાદ કરવામાં આવે છે.

પણ આપણને કાંઈ આ ગુણ-ગણતરીમાં બહુ રસ નથી, કારણકે ખરી મગા તેમ જ રમત રમવામાં (નહિ તો, ઉપર જોવામાં) છે.

આપણામાં જોયો જેવી દોડની જરૂર નથી, બંનેશાદ જેવી હરીતોડ તાકાતની જરૂર પણ નથી. પરંતુ ચપલતાની તો એકી જોવામાં જરૂર છે કે શરીરના અણુ થી અણુને બેઠાં ને બેઠાં રાખે છે. જેવીસ કૂટની લંગાલવાળી પાટી રોજી બેસેલા પાટી-રમકને થાય કેવી રીતે આપણી આ પ્રશ્નના જવાબ રૂપે જ આ રમતની લક્ષણ બધી પ્રયુક્તિઓ જાણી છે અને વિકસી છે. પાટીનાં અડધી ન રાતે તેટલા બંદરે રહીને, પાટીને સર્ગાતર, આમતેમ, ફરકે, અને પાટીનાં જાક પાછળ રહે તેની ઝડપ પાટીને, અથવા તેને થાય આપણી પછી લઈને, એકમ, આજનારની પાછળની બાલુનાં જોઈતાં જાણ થઈ જાય, એ જો આ રમતની મુખ્ય પ્રયુક્તિઓ છે. પણ તેને જે આજના થયારીને તે એક આજના પ્રયુક્તિમાં રમનાર શિશુ પોતાનો કસબ દેખાડે છે એ તો આગળ છે. ઉદાહરણની બદલ અજર હવામાં તે પોતાનું આંધુ સારી કલાઈ હઈ, પાટી-વાળાની પાછળના એકમાં પોતાના પગ એવી રીતે નાખે છે કે શરીરના બીજા કોઈ ભાગની પહેલાં તે એમાં પડે; અને પાટીનું સારી હદે જાની બદલ પડે! આ પ્રયુક્તિને 'આગેલ' કહે છે. (જોઈ મથાણાનું ચિત્ર) આ 'આગેલ'ની પ્રયુક્તિ થી મુંદરે છે, એમાં રમનારને કેટલી ચપલતા દેખાડની પડે છે એના ખ્યાલ તો એ નજરેલજર રમણી જોવા સિવાય નહિ જ આવે.

પણ રમનાર પોતાનો કસબ દેખાડવાનો મહેનતે પ્રયત્ન તો આવે છે અથવા 'કૂટ' થાય ત્યારે, એ 'કૂટ' એટલે તો આપણામાં જોયો. સામાન્ય રીતે તો એક પાટીવાળો એક જ પાટી સાથે જોવા હોય છે, ને એક જ અણુને રોજી હોય છે. પણ એ પાટીવાળો પાટીને અર્ધો ભાગ જ સાથે જોવા હોય, તેની બાલુનાં રમણાની ઉપર મોઝ આવ્યા ગયા હોય, ને તેનાથી આવળી પાટીને પાટી-વાળો પોતાની ધડીને પેલી બાલુનાં અર્ધો ભાગ સાથે જોવા હોય,

છાતને કીમિ મોઝ પાટીવાળાઓની સરખામણીમાં રાત નેવો હોય છે. સાથે તેની જવાબદારી પણ રાત નેવી જ હોય છે. લગભગ નેક કૂટની મોઝપાટી સાથે જવા ઉપરાંત નેવેન પાટી ઉપરની ધરિ-શિયતે તેને ધ્યાનમાં રાખવાની હોય છે. અને કમ જગ્યાએ પાટી પહેલાં જણે તો વધારેમાં વધારે રમનારને રોજી રાખાય અને ક્યારે સપાટી માટે તો એકાદ રમનારને પકડી રાખાય, એ બધી બાબતો તેને ખ્યાલમાં રાખવાની હોય છે. એટલે જો રાત નેવો તો છે જ; પણ તેમાં જે જો એ મોઝ લાંબો, ચપલ, ચોર અને અણુબધી હોય તો રાનારાને પોતાની રાતરાહી બરાબર દેખાડી દે છે!

રાનારાનાં જોઈ પેટી ગમે તે એક શિશુ ઉલ્લી એટલે કે ૨૫૨ (જુલાઈ ૧૯૫૪)

એને આ રીતે એ ત્રણેએ મળીને આગળ વધવાને આજો ન રહેતો સૌથી રાખ્યો હોય, (તેણે કે 'રસ્તા બંધવું' પારિણું ને ચારી દીધું હોય) ત્યારે એ ચોકમાં 'હુડી' થઈ ગયા. (તુલોએ વડાના ચિત્રમાં ખાતમાં પડે-જટમાં દર્શાવેલી ચિત્રરૂપેની આકૃતિઓ.)

એ હુડીમાં ને ને રમનારા આવી ગયા હોય તે, અને બીજા નવા ચોતલા નય તે ગદ્યા ન, એક રીતે કહીએ તો, ઘેરાઈ ગયા હોય છે. એ ઘેરામાંથી બહાર નીકળવું તે એ રમનારા માટે કપ-રામાં કપડે કાગ છે. એ વખતે દોડદોડી તો બિલકુલ બંધ. ચાત યોગ્ય રશને ચોકનાથ નહીં, પાટીવાળા અને મોભના હાથ (અને મોભના તો પગ પણ ખરા!) પોતાને ચોકની નલ્ય એ સંભાળવું. પાટી કે મોભપાટી એવેની જવાનો અભિનય કરશે, અને એકોઈ વાર ચીસકડપ કે આગેાટનો આસારો લઈ ઘેરામાંથી બહાર નીકળી નહીં, એમાં ન આ રમત રમનાર બેઠાડીઓને પોતાની ચપલતાની પરાકાષ્ટા ઠાળવનો ઠાચામાં જોડો કસળ દેખાડવાનો હોય છે.

અને એમાંથી એક પણ રમનારને એક પણ પાટી યોગની જવા ન પામે તેનો પ્રયત્ન કરનારા ચારનારા બિલકુલને શું કાંઈ આગેા કસળ દેખાડવા પડતો હશે ?

તુલોએ, ખાત્રી કરે : મારનાર પક્ષનો બધા બિલકુલો એક જોડ પાટી પર મોકલઈ ગયા છે. એક બિલકુલ પોતાની પાટીના ડાબી બાજુના ભાગમાં જોડાઉં તે એની પછીના જગણી બાજુના ભાગમાં, એમાં જણી ડાબા-જમણા ચોકવાયા છે; અને ઘેરા અંતરજ મોભે 'તાળી' આપવા' માટે મોભ-પાટીના આગળ કાઢા પાડે છે. તો ટીપાર થઈને જોડો છે ! અને રમનાર પક્ષના નવ બિલકુલ તેની સમી કપાલપાટીની પાસે અર્ધા આગ તો અર્ધા આગ, એમ આડાંબળના ઊભા છે.

પ્રથે સિંદોડી મારી, તાડના નીલ બાગ જેવા મોભે, તુલોએ તો ખરા, કેવી કાંઈ કરીને કપાલપાટીના ચોરસ પર રાખેલા જમણા પગને પાછળની બીજી પાટી પર અને ત્યાંથી ફરીથી એક ન કાંઈ આગળ બસલ જમાવે મૂકી દીધો, શી ચીસકડપ ? એ કામ તો એણે પગ વડે ન કર્યું. અને આંખ બંદે ? કાંઈ બસતી વખતે તો એણે કયો રમનાર કયાં પહોંચ્યો છે અને કયા ચોકમાં કોણકોણ રોકાઈ ગયા છે તે બરાબર જોઈ લીધું. તેણે એ બરાબર જોયું ન હોય કે પંચની સિંદોડીની સાથે જ નવ જણાનું જુલુસ 'હો-હો' અને ધમ-પમડા કરતું સપ્તધ્વનિએ દોડતું, અને પાટીવાળો પોતાને રોષી ન પાડે, કે બીજા-રોષીને મૂકી એચિંતાને પોતાને પકડી ન પાડે એનું ધ્યાન રાખતું એને છતાં સડસડાટ કરતું દોડતું છે.

અને એમ, વાડામાંથી છૂટલી કાકેડીના ચાપો જેવા (જેકે પૂરે-પૂરા સંભાન) છેક છડી પાટી સુધી પહોંચી ગયા છે. ને એ દોડ દરમિયાન બે જણા તો પાટીવાળાના હાથે પકડાઈ પણ ગયા છે : એક તો, હજી પૂરો ઘડાચિહ્નો નહીં હોવાથી, અને બીજો, પાટી-વાળાએ એકો આગળ જવા દઈ એચિંતાને સિંકાર કરી લીધો તેથી, છડી અને પાંચમી પાટી આગળ એક એક રમનાર છે. ચોથી અને ત્રીજી પાટી આગળ બે બે અને બીજી આગળ એક રમનાર છે. ચોથી અને ત્રીજી આગળ બે બે તો ગામ કામચલાટ ન બીજા છે એમ મોભે જોઈ લીધું. (તુલોએ તકરાની આકૃતિમાં.)

પણ એ સમાજ ગયો કે હાથમાં ન પાંચમી પાટી આગળ બે જણ થયો, એણે એ સુધી દોટ મૂકીને પાંચમી પાટીવાળાની મઠદે દોડ્યો. એ દરમિયાન તેણે ધાણું હાલું તે ન-અને ચોક્ક વધારાનું-અન્યું. ત્રીજી પાટી પરના બેમાંથી એક જણ આગળ ચાલી ગયો. ચોથી

પરથી એક જણ પાંચમી પર ગયો તો આ એક નવો આગેા. એ બેમાંથી કેને પકડવો તે બરાબર નક્કી ન કરતાં બન્ને જણ તરફ વારાફરતી દોટ મૂકવાની બહુ ચોથી પાટીવાળાએ કરી : પરિણામે, બન્ને છડ્યા ! આગ, તેણે એકસામટા તણ જણ ગુ માગ્યા. એલેકે પાંચમી પાટી અગળ હોને ચાર ભેગા થયા. તેમાંનો એક બંદો એક નવા આઈ નંબરના ચોકમાં આગ્યા અને નવો આગેા એક સાત નંબરના ચોકમાં આવી નવ નંબરના ચોકમાં નિર્મિતને પસાર થઈ ગયો. ચાંચ નંબરનો પાટીવાળો જગણી બાજુના (નં. ૮ના) ચોક વરફ હવે, બરાબર તે ન વખતે મોભ ત્યાં આવી ગયો અને એ બંનેએ યથા એ ચોકમાં તણ જણને ઘેરાઈ છે. બસ, હુડી થઈ !

ચોક નં. ૫ ચોથી પાટીવાળાને રોડાણ છે; ચોક નં. ૮ મોભે તથા પાંચમી પાટીવાળાને રોડાણ છે; ચોક નં. ૬ રોકવાની નહીં નથી રહી; એટલામાં તો બીજા ને ત્રીજી પાટી પરથી પણ બે રમનારા છડ્યાં ચોથી પાટી પર આવી ગયા છે; એટલે હુડી સંપૂર્ણ થઈ !

શી ખૂબી છે ! પાંચ રમનારને તણ મારનારે રોક્યા છે ! તણે મારનારે પોતાપોતાની પાટીના ભાગની વચ્ચે પોતાનું જગજન રચાન લીધું છે, અને હાથ પહેળા કરી રમનારને આવધાઈ છે. પણ એ પાંચે રમનારે લીધેલાં રચાન અને તેમની રિયતિ તુલોએ. તણ મારનારની વચમાં પડેલાં છીડાંમાંથી છડવાની પેરવી એમાંના તણ રમનારા કરી રહ્યા છે. જ્યારે બે રમનાર બે છે પહેલાંની ગયા છે અને આગેાટનો આસારો લઈ પસાર થવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. રમનાર પક્ષ સામા પક્ષને કસડાવવા માટે હોઠારા પાટી રહો છે, તાળી પાડે છે, હાથ લેળાવી તરત બેધા લે છે, અને પગ તો એવા કપાડે છે કે તુલો દરખાણ ન પાટી એવળી નહીં ! પણ બધું ન જોડું માત્ર : અભિનય !

પણ આગ અભિનય તો કયાં સુધી ચાલશે ? શું કામ આગેાટ નહિ અજમાવે ? ચોથી પાટીવાળો, આગેાટનો અભિનય કરનારને પકડના હાથ લેવાવે ત્યાં ચોક નં. ૬માં જોડેલો નહિ સરકી નય ? ચોક નં. ૬વાળો મોભ-પાટીની જણ ન પાડે જોડો છે, તો શું મોભ તેના પર તરાપ નહિ મારે ? અને એમ કરવા જરાપણ લેવાય ત્યાં સુધીમાં ચોક નં. ૮વાળો નહિ સરકી નય ?

રમનારે અરુણિયાં કરવાં પડે, અપવા તો મોભ કે કોઈ પાટી-વાળો એક જાણી ચોક લે. ચોક લેવામાં બે સફળ થાય તો એક જણ પકડાય. પરંતુ બીજા બાજુ, હુડી દુરવાનો પણ પૂરો સંભવ. પણ તો થશે શું ? આટલો બધો અભિનય ?

પણ તુલોએ, મોભે એક નવો નું તુલો આજમાવ્યો. છડી પાટી પર એક રમનારે પાટીવાળા સાથે રોકે અને પકડી કરી રહ્યો છે. અને એમ એકબાર પકડી લઈ, દોડની દિશા બદલીને જેવો તે મોભ-પાટી પરથી પસાર થવા નય છે ત્યાં તો મોભે એકદમ ઝડપ મારી, અને તે જરાપણ ચેતે તે પહેલાં તો કાળ જેવા તેના પર ધસ્યો. રમનારે નેરાપણે અથવા ચોક નં. ૬માં પડતું જેવડું. પણ મોભ જેનું નામ ! પડતું જેવીને તે આશો અસી નય તે પહેલાં તો મોભે તેને ચાપડ મારી દીધી ! તોને રમનાર બાદ થયો !

પણ ચોથી પેટી હુડી સુધી થઈ ! અને મોભે તેની કપના નવેની કરી એમ નહિ. તેણે પોતાને પકડ્યો તો પહેલાં ન જમે પાટી તેણે ! તુલોએ કોડવા કાંડવા હતા : 'તેની ત્યાં ન રહેતો...' 'નહત આ બાજુ આવી ન...' અને પરિણામે, હુડી તોડીને નાંકેલા રમનારને આવરી લેવા તેણે ચોક નં. ૬માં નથી હુડી જમાવી દીધી !

તો એ, મોભ, તેમાં પૂરો સજન ન થયો. એકરમનાર તો છડ્યો ન. (જુલુઈ ૧૯૫૦) ૧૬૨

હજી અને સાતમી પાટી ઉપરના પાટીવાળા તો રોડકોચા દલા, જ, એટલે એમને ચૂકવવાની નંદર જ ન વડા, પણ આપણી પાટીવાળો તેના રસ્તા રોકે તેમ ધરેા, પણ આપણે તો પેતાની 'હૂલ રપીડ' વાળા મોટરને ગેત્રો તેા પકટા આપ્યો કે, પાટીવાળો ઉતરસાયે ન, અને આપણે તે રોકે નવમી પાટી પર આવી ચડ્યો. અને તે એ મોજાઈ નવાય તો ? તો તેા ચોતે 'પાટી' સિદ્ધ થતી નય, રૂં પાડા, અને ખીજને 'પાટા' બનાવતો નય — ખરી નમશે !

પણ, આપણે આમ ક્યાં સુધી નડીશું ? એવામાં મંજા તો ખૂબ પડે છે, પણ આ તેની ખજ પડે છે કે હવે વધારે કમાણ મોટે રચન નથી ! એટલે, રચનસંકોચને કારણે, આપણે છૂટા ન પડીએ :

... પણ રહેા, કમા રહેા, — એક સિદ્ધિ ! આ રમત એટલે તેવાની એકસી તેા ખાતરી થઈ જ ગઈ હશે કે આ રમતને એ પૂરતો અવકાશ આપવામાં આવે તેા યનનવતા અને ચોર નામવિકેતોના આપણે ત્યાં તોરડા નવરૂં, પરંતુ સમસ્યાય, એ બાબત પણ તમારા જવાબમાં આવી નેલિકે, કે એવજ બવાલાગસિદ્ધો સિદ્ધજની દરિયી આ રમત આપડે તેા દુરગમનો સામનો કરી નવતે અને આમ મિલાવીને કામ કરવાનો પદમ્પાઠ પણ તે પાકા કરાવો રોકે !

ફોટોગ્રાફી હરીકાઈનું પરિણામ

[ચિત્રો મોટે લુએ આ અઢને પાછલે પડે]

પહેલું ઉનામય : મોઢુંક; બીજું ઉનામય : પાટીતાણના 'નેન દેશા-ન' — એનામય અખીન (અમદાવાદ); ત્રીજું ઉનામય : 'સિસામાની' . ાધમાં — ઈમાદાદુસેન સેયર (પીનપુર); તોપપાત્ર : (૧) 'મદુરાનું મંદિર'; કીશિક કવેરી — અમદાવાદ (૨) 'અમારી તેવારી' : સિસા-વાદ છ. અખીન — સિલિન્ડરની . પૂર્વે આદિકા; (૩) નીમવિદાસ નવનીલકુમાર માધી — વેરાળજ.

ખીલ છનામયે પાત્ર કેટલું બાહ કથનસાય અખીનનું ચિત્ર મિલન-રચાપાવની દરિયે 'રોડક' ફોટોગ્રાફી' તો સારા નમશેા છે. ત્યાંનાં મંદિર સમૃદ્ધમાધી આ રીતના એકાકી ફોટોગ્રાફી ચિત્રક પડયા છે આ ફોટોગ્રાફી રચનનું શુચિ સુદર પાતાવરણ સરસ રીતે રહ્યું થયું છે, તે પ્રકાર યોજનાને આભારી છે.

એનું ને બાઈ કીશિક કવેરીનું 'મદુરા મંદિર'નું ચિત્ર એ બંચ હમાલની હાવાય અને તેની હાલરખી બંને દર્શાવવાના પ્રયત્ન પર છે. પરંતુ આમાં સિદ્ધસો-નર્યાવાળાં ચિત્રનાં મોઢાં એન્ડાઈંગ-ન્ટમાં ન તેની ચિત્રતો પકડવાની બારીકાઈની પ્રતીતિ થઈ રોકે.

ભાઈ ઈમાદાદુસેનના ચિત્રમાં, વેરાળાનું ના નર્યાની રચના, વળાંક લેતો રસ્તો ને લાંબા પડણવા, મુઠું પ્રકારમાં વાતાવરણ ને રંગીયન થતે નલાવે છે, પણ હલકા થે-સપોટકનીક મોટી પડે છે.

ભાઈ નવીનલકુમાર માધીનું ચિત્ર વિષય અને ચિત્રમય રજૂ આવતાની દરિયે સાહે છે. સફેદ સદકુલાવી પિંદાર કરતી હોઠીએને કાઢની રાજગોના નયમાંથી ચેતી ચોળના પૂર્વક લીધી છે કે ચિત્રને કેમિગ ગણે છે. 'દરજ આલદાદક છે; પણ એન્ડાઈંગ યાંત્રિત ભેર પકડતો નથી. અને નેળ્યાં કેટનીકથી બધી મંજા ગાતી નય છે.

ભાઈ સિસાવન્દ્ર અખીનના ચિત્રમાં દરિયાકિનારે લાંચરેનાં ફોટાંની ફોટોગ્રાફી સારી છે, પણ સ્પેશીઅલમાં પ્રમાણમાર સચ-ચામે નથી; નહિતર ચિત્ર ધણું સરસ થયું.

કીશિક

(સાનેના પાના પરના લેખ 'પોલો'નું અનુસંધાન) એ રકિમાં વળતેનું નદી ઉપરનું નવ દેરીનું રચન—આવા, ધણું રચનો આપણને મુશ્કેલી મળતે પ્રાચીન કાવાના પેશાળમાં વિચરતું કરી મૂકે છે. એ પ્રેમકદામ્પિને અનુરૂપ, ત્યાં બીગી નીએલા મોઢી વડનાં આ, એ નવ દેરીના પાલકોને નમીન પાસથી કેવડી પોનાની કાળીઓમાં અદર ધારણ કરી રહ્યાં છે ! મંદિરોના રચાપત્રમાં સુષ્ટ તથા આલેક્ય કાળની અસર એવામાં આવે છે.

આમ લગભગ ૮૦૦ વર્ષ સુધી કામય રહેલી આ પ્રદેશની આ-બાદી, પાછળથી મેરાડના પ્રદેશમાં સત્તાગતી પ્રવર્તતાં કેટલાક લોકો પાકા ત્યાં વાસ્યા નવાથી, તેમજ બાઈ વિહસનાં સાધન મોજાં દોઢને વળા લોકો ઉરના પ્રદેશમાં બેતરી પકટાથી, 'ધીરેધીરે પડી ગઈ. વળી દેર પ્રદેશ કંપરનાં અમદાવાદના સુલતાનોનાં આં-મણિમાંથી ત્રા પ્રદેશ પણ બધી રાકપો નથી, ને મંદિરોનાં બેડિયેના-થી સાળિત થાય છે; અને તે પણ આબાડી ધરાવાનું કારણ હશે. ઉપ-રાન, આ પ્રકાર ધણે કુંગરાળ તથા પાકાં બંગલગણો દોઢ, આડીનાં ઘરાપાખી, આદિવાસીઓ તથા મહેનતુ પાટીદારો સિવાય એકાકુ પ્રબલે માફ આવે તેમાં નથી; ને તેથી આડીએરી હંદેત ચાલે છે કે 'વાસા, પકાડા, પાનરવા, પોસીના ને પોલો;'

પાંચે પપ્પા પ્રાણ હરે, ભગવાને તેાપગે મોળેા !

વળા આડીનાં વિષ્ટક હાપાખીને શીધે આ વરેના રહેવાસીઓને પેટનું દંદે બળુ કાય છે, અને તેથી પેટ ઉપર ડાગ દેવાની પ્રથા અર્ધો બળુ હોવાથી બીજ પણ એક હંદેવત પડી છે કે

'પાકા, પકાડા ને પાનરવા આમ,'

એક એક આડિયું ને જોળ સોળ કામ !

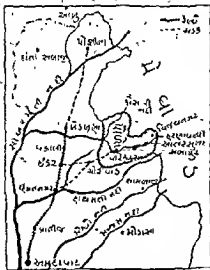
એકે દાહમાં મોઢાં રહેશે માટે રાસ પાડવામાં આડીનાં જંગલો લગભગ કપાઈ નવાથી તેમજ નદીઓમાં જંબુ બાંધીને ધણી ભખીને હવે બેની માટે પુરેલી દરેલી હોવાથી હવાપાખી શોડાં મુખ્ય છે. ઉર્મી.

પોલોના આ પ્રદેશમાં ઉરથી મોટર ગસ દારા નજ કામય છે. ત્યાંથી રર ગાઈક ઉપર પોલોની સરદાર શરૂ થાય છે ને પેટનું કાતવણું મુકાય આવે છે. ત્યાં એજ પ્રાચીન કુંડ છે. ત્યાંથી આજમ ચાર માર્દલ કંપર બીરથર મદાદેનેનું પ્રાચીન મંદિર આવે છે. આ રચન તેા એટલું રખાખીય છે કે ત્યાં ગયા-પડી તે ઊડતું ગંગનું નથી. બરે નાજામાં પણ ત્યા નુજાવક કુંડકે રહે છે. ને ડુંગરની તળેટી-માંનાં કોક વિરાળ બેરાસના કાડ પાસેથી નીકળ પાખીનું રજૂ આ રચનની રચતે તથા ભાગબધીયાને અખૂર પાખી પૂઠે પાટે આડી કેલવાક પ્રાચીન શિલાલેખો પણ છે.

બીરથરથી સાત માર્દલ ઉપર આતરમુખાનાં પ્રાચીન રચાસો આવે છે, અને ત્યાંથી આજમ આતનાં સારણેથર અને પડી બે માર્દલ પર આપણનું લાંબેપા દરેરાવાળું રચન આવે છે. પોલોની રાજધાની વિન્યવનથર ત્યાંથી સાત માર્દલ કાય છે. સુસારીયે પોતાનો મુકામ બીરથર અમર વિન્યવનથર રાખતો પડે છે. બીર-થર મુકામ રાખનારને ત્યાં સીંપું સામાન પણ મળી રાં છે.

ઉપર બજાવાના મુજબ નેળેલોના કેલવાક-ભાગ કપાઈ નવા છતાં આડી એટલી આખૂર વળતી જતી પડી છે કે સુરેતેદર નેભાવી કચ્છાવાળાને, તથા અમદાવાદ નેળાં મોઢાં રહેતાની ધમાલગાંધી સાનિત માટે બારી છૂટા હજીનારને બીરથરના હુકરતી પાતાવર-ણથી આનેક, આરાગ અને હપયોગી જ્ઞાન પણ મળી રહે તેમ છે.

‘કુ માર’ મહંત મેળવતું છે ? તેા તેની ચેજના મંગાવે

આમરકાંઠા જિલ્લાનો એક અણુઓળખાએલો પ્રદેશ

પોખો

કેપ્ટન. દેવચંદર મેતીરામ રાવળ

માણ આઈઆર્ચીઝ ઇન્સ્પેક્ટર - ઇડર રાજ્ય

પોખોનો પ્રદેશ
ખતાવતો
ઇડર રાજ્યનો નકશો

જો કોઈ ચોના પલાસન વાળાને બેઠેલો હોય તેની આકૃતિ વાળા, ઇડર પ્રદેશના હાથમાં નાના કપાડેલા પુરતક નેચા પાડેનો, આ 'પોખો'ના પ્રાચીન પ્રદેશ સાબરકાંઠા જિલ્લામાં એક વલ્લુઓળખાએલો પણ સુંદર પ્રદેશ છે.

ભગમત ૪૦૦ ચોરસ માઈલ વિસ્તારનો આ પ્રદેશ ઇડર રાજ્યના ઉત્તરના 'પૂલ્વામા', ઇડર અને ચેનાડની વચ્ચે આવેલો છે. બહુપા તે હુમરાળ હોવા છતાં તેમાં યદને વહેતી (હરબુલ) હરિજાક્ષી અને (કોસંગી) કોસાંગી નામની નદીઓની ખીણોના કેટલાક ભાગ રક્ષાળ ને ફળદ્રુપ છે, અને પ્રાચીન કાળમાં તે નદીઓને કિનારે ફાવેલી પ્રાચીન આર્ય વસાહતોની સંસ્કૃતિના અવશેષો રૂપ, શિક્ષક અને સ્થાપત્યના ઉત્તમ નમૂના અહીં હજી જોવામાં આવે છે.

ઇડર રાજ્યનાં પ્રાચીન સ્થાનો તથા તેનાં શિક્ષકરક્ષાપત્ર વિષે કેટલાક વખત પહેલાંનાં લ્યોના કેળવણી અને પુરાતત્ત્વજ્ઞતાના અધિકારી શ્રી પંકજીનાથ ઇનામગારી, એક સચિત્ત પ્રતિષ્ઠા દ્વારા તેમાંનાં પુરાતત્ત્વ વિષયક સમૃદ્ધિ ઉપર સારો પ્રકાશ પાડેલો છે; પરંતુ

તેની બેઠે નૈતિકાસિક રીતે સંકળાયેલા આ 'પોખો'ના પ્રદેશ વિષે હજી પરિચય અપાશે ન હોવાથી આ પ્રયત્ન કર્યા છે.

આ પ્રદેશ અત્યંત હુમરાળ તથા ગાદ ભંગમતવાળો હોવાથી પુરાતત્ત્વકલ્પિત આર્ય વસાહતોનો પ્રવેશ અહીં નહિ થયો હોય એમ કહેવું છે; કેમકે આને પણ અહીંની વસતિ મુખ્યત્વે આદિવાસીઓની જ છે. આર્ય વસાહતોનાં કે કંઈ પ્રાચીન નિશાન મળે છે તે દસમા સેકા પછીના સમયનાં જ જોવામાં આવે છે. ત્યાર પછી તેરમા સેકાથી માંડી સોળમા સેકા સુધી અહીં પળી સારી આબાદી થઈ હતી, અને તે અંદારમાં સેકા સુધી ટકી રહી હતી એમ જણાય છે.

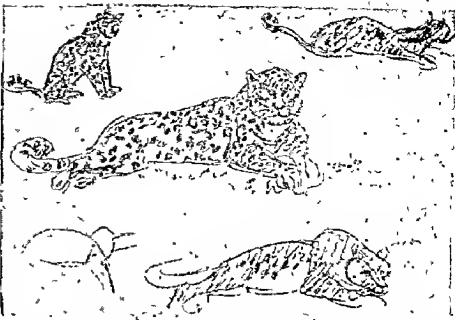
સાહજીવી વૈદીના સમયથી મેવાડ ઉપર વિધર્મીઓનાં આક્રમણો થઈ ગયા તેને પરિણામે, ખાસ કરીને સામાન્ય વસતિઓ, લાંબી નાસી આવી આ પોખોના હુમરાળ અને ગાદ ભંગમતવાળા પ્રદેશમાં આશ્રય લીધો; અને એ આક્રમણો કિત્તોત્તર આપણીની પિલ્લછ તથા છેક મુખત સમય સુધી આજી રહેવાથી, આ રક્ષણધરી પ્રદેશ આબાદ થયુંને ત્યાં નમરો વગેરે પણ વસ્યાં. તેની જલ્દાજલ્દાથી દેવી હતી તે, રથા પાંચમા સમયગાળા પ અહીંનાં હિંદુ ને જૈન મંદિરો પરથી જણાય છે. આખા પુર પાસેનું કાગોળું દહેજ, ભાગાપુર ને આતારસુખા વચ્ચેનું સારણેધરનું વિરાળ શિવાલય; આતરસુખા પાસેના એક શનકુવર સરવંત તથા એક નમરોડાની કુખારિસ સાગળીમાંના સ્મરણ રૂપ 'નમર વચ્ચે નદી વહે એ અગારો દેરા' (બનુસંધાન સામે પાને)

પોખોના પ્રદેશમાં આખા પુર પાસે આવી જાય, 'કાગોળું દહેજ' નામના જૈન મંદિરોનું બિંદુરો. બોનું સ્થાપત્ય આજી કંઈ કાળનું જણાય છે. આ ઉપરાંત આકોટર તથા બુન સ્થાપત્યની અસર-વાળી બિંદુર બિંદુરો પણ આ પ્રદેશમાં મળી મળી આવે છે.

આ અંકમાંનાં ચિત્રા

ક્રિતાકાર કયાવડો આપકાના નામથી 'કુ-
માર'ના વાચકો અત્યંત નથી. આ અંકના
મુખચિત્રમાં દર્શાવેલી ખરબચડી અપરંપ
સેરીથી રોઈએમ તો ન જ સંગતે કે વારત-
વર્દર્શી આલેખન પર એમનો કાબૂ કોઈ રીતે
લેતરતો છે. બંદે એવા સંપૂર્ણ કાબૂ જમાવ્યા
પછી જ ગાલુસ આ શેલીમાં સફળ થઈ
સકે. એમ કોઈ વિદ્વાન બ્યાકરણ પૂરના પૂરા
પ્રશ્નત્વ તથા સગળ પછી જ નવી લેખનસૌથી
સરજી શકે છે તેમ બધા વરસે (કારના
અંકમાં)થી આપકાની રચેય છુટોગાથી એમ
ની અડધી પ્રાણીચિત્રણના એ ગળજણ
નમુના અને આપ્યા હતા તેના જ બીજા
નમુના આ સાથે એમનું એ સામર્થ્ય દાખ-
વવા આપીએ છીએ. પેનિસલ કે રંગર પિના,
કેવળ ફોરન્ટન પેનથી જ, અત્યંત પ્રાણીચિત્રની

વિવિધ એકો, જાનોને દલચલની લીલાઓ આદિ અડધી લઈને
સીધા કાળજ પર ઉતારવામાં કેટલી ચોક્કસાઈ અને આંખમાં પરનો
અદ્ભુત કાબૂ એમણે છે તેનો ખ્યાલ કરશે તો એમના સામર્થ્યની
આતરી થશે. એવા સ્પષ્ટરૂપે રંગ આલેખના હળફ આલેખનના
આ રૂપેય, વારતવર્દર્શી કલામાં પણ એ કેવા નિખળા છે તેની
કેઈક ખાતિ કમચી.

આ અંકમાંનું રંગનું મુખચિત્ર, જે આધુનિક ખ્યાતચિત્ર-સૌથીનું
છે, તેનો પરિચય તથા સગળજી તો એ ચિત્રની નીચે આપ્યાં જ
છે. તેની શૈલીસાથ જ અને આ એમના પાછલા પડામાં એક અદ્ભ
‘વારતવર્દર્શી’ સૌથીનું ચિત્ર ધરાવે પૂર્વક એટલા માટે આપીએ છીએ
કે તે બેનની રંગમણી કરીને વાચકો એમના સૌંદર્યને સામર્થ્યનો
ખ્યાલ મેળવી શકે. પહેલી શેલીમાં, એક દ્રશ્ય કે પાટ નેવા પછી
તેના વિષે મનમાં મચેલા કટ્ટેની છાપ ઉતારવાનો પ્રયત્ન હોય છે,
જ્યાંથી વારતવર્દર્શી શેલીમાં, ‘જેવાય છે તેવું હળફ’-તેની બારીકમાં
બારીક વિગત દ્વારા આલેખવાનો પુરુષાર્થ હોય છે.

પાછલા પડામાં આપેલું એકું એ ચિત્ર તાતના રેખા સામર્થ્ય
માટે જગતભરમાં પંદાએલા, જર્મન કલાકાર આલ્બ્રેક્ટ (આલ્બ્રેક્ટ)
ડચરની નામી ફીલ છે. એ છે તેા માત્ર એક રચેય બૂરા આસ-
માની કાગળ પર કેવળ કાળી અને સફેદ શાલીથી, પીછી વડે તે
આલેખેલો છે. પણ એણે કોઈ કલાગત આલેખી હોય એની એની
ચોક્કસાઈ બરી રેખાઓ મુકાયામ પીછી ઉપર એનાં આંખજોની
કેટલા અદ્ભુત કાબૂ હશે તે દર્શાવે છે. ડચર અજ તો એના વૃક્ષરૂપ
(કાકુસાઈ)નાં સમર્થ ચિત્રો માટે ખ્યાલ છે. એનાં એ ચિત્રો
ઝીણમાં ઝીણ વિગત સાથે દાખવેલા પટ્ટરૂપણના કોશલ માટે
દુનિયામાં ખૂબ પંદાય છે. પણ એનાં એવાં સંકટ વૃક્ષરૂપોની કાઈમાં
પણ, એ કલાકારની લાક્ષણિકતા તથા સુચવતા અનના નેટલી જ-
ણાતી નથી. એની બધી જ કલાકૃતિઓમાં આલેખન-સામર્થ્યની
પરાકાષ્ટ, ચંચલતા ચોક્કસાઈ અને અલૌકિક પીર-જ પહેલી હોય છે.
પણ તેની સાથે આમાં રૂબરૂ ચહેરાઓની રેખાઓ દ્વારા એણે
લાગુગીની ને (મિત્રાશ દાખવી છે તે બીજા વિરલ હોય છે. એના
આવા જ નામી ચિત્ર ‘પ્રાચીનાળક દાખ’માં એણે એમ માનવ હૃદય-

ને બાલવું બતાવ્યું છે, તેમ આમાં પણ જુદાવરવાને એણે સાતની
કરી છે. આધુન્યને આરે પહેલાંવા આવેલા એ જુદવા ચહેરા પર,
કાળના ચહે પાટલી બારીકમાં બારીક કરચલી અને ઝીણમાં ઝીણ
વાળ સુધીનું આલેખન, હળફ ચોક્કસાઈ અને અદ્ભુત રેખાસામ-
ર્થ્યથી ઉતારવાની સાથે એણે એની વિવારમટ આપેા, કાર્યક્રિ-
યાળ કપાળ અને બીડાએલા દોઢ પાછળથી યોદ્ધા પહેલી માનવ-
લાગણીએને પણ પહેવકાની છે. એનાં ‘વૃક્ષરૂપ’માં એ પછી વાર,
પટ્ટરૂપણની લાલચમાં પડી જવાથી, કાયાપ્રકારના પદસરોને
અગચે છે, તે પણ આમાં તેની આમેદજી કુખાસ સાથે તેણે કલાર્થ
છે. અણુયે અણુ સુધીની વિગતો ઉતારવું આ આલેખન વારતવર્દર્શી
કલા (હળફ આલેખન સૌથી)ના અદ્ભુત નમુના છે.

જર્મનીના ન્યુરેનબર્ગ રહેવામાં, ઇ. ૧૪૫૫માં હમેરીપી આપીને
વસેલા એક યુદ્ધ સૌનીને ત્યાં, ઇ. ૧૪૭૫માં આલ્બ્રેક્ટ ડચરને
જન્મ થયોશે. શાળા છાત્રીને પિતાના હાથ નીચે ધંધાની તાલીમ
તેણે લેવા માંડી. પણ પંદર વરસની થયે તેને ચિત્રકાર થવાની ઝેખના
નમી. પિતાએ, જરા કચવોતે મને, તેને ચિત્રાએત બહોલમય-
નામે કલાકાર પાસે મુક્યો ત્યાં ત્રણ વરસના અભ્યાસ બાદ તેણે
થોડો પ્રવાસ કર્યો; અને પછી ન્યુરેનબર્ગમાં આપીને તે કલાકાર થયો.
જ્યાં ૧૫૨૦માં દુનિયાને મોટો કલા-વારસો આપીને તે અવસાન
પામેઈ. ચિત્રકાર થવા માટે જે ખાસ અગત્યના પુરુષાર્થચુલ્લે
એમણે તે તેનાં બધાં ચિત્રોમાંથી આપમેળે બોરી લીધે છે. અવિરત
વચન, અખંડ ખંત, અણુબદ્ધ ચોક્કસાઈ, અદ્ભુત રેખાસામર્થ્ય.

પૂઠા ઉપરનું ચિત્ર
એ પણ અગળ રેખાસામર્થ્યનો એક નમુના છે. જાપાની કલા-
કારોમાંથી તે કોઈએ જગતનામના મેળવી હોય તો એ જાપાનીઃ
દોહસાઈ ને હીરોસીમે. જાપાની સો વરસ પર થઈ ગયેલા ખરબ-
ચિકા દોહસાઈ (૧૭૧૭થી ૧૮૪૮)નાં થોડાં ચિત્રો ‘કુમાર’માં આપી
ગયાં, જે પૈકી ૧૨૮૫ના અંકમાં આવેલું ‘સપ્તદરગત’ ચિત્ર તો
જનનિષ્પન્ન છે. માત્ર કાળી શાલીની પીછી વડે તેણે આલેખેલું
આની થોડાંનું આ આવેખમણું ચિત્ર હાલ બિટિશ મ્યુઝિયમમાં છે.
વાત્સેને આમ ત્રણ કલાકારોનીઓની ફીલોએ સમજવા મળશે.

ડિફિટસંચલ આજનો એ સંસારવ્યાપી શોખ

કેમ કેળવવો તેની, તથા બીજી ઉપયોગી માહિતી આપતો વિભાગ

સંચલ કરવા ચોગ્ય સાચી ટિકિટ એકે ગણવી તેની સમગ્રજ્ઞ આજ કોને વખત આપી છે. કામગીરી ઉપર ચોડવામાં આવતી ટિકિટો ઉપરાંત બીજાં વ્યવહારો માટે જીહાજીહા પ્રકારની અન્ય ટિકિટો પણ કાઢવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે કોઈકેમરીઓમાં વપરાતી રેવન્યુ તથા દરતાવેજ ટિકિટો, તાર ખાતા માટેની ખાસ ટીસીઆઈ રૅપ્પ, રનિરૅપ્પેશન માટેની ટિકિટો, કોઈ ખાસ કહેસા કે વ્યવહાર માટે કાઢવામાં આવેલાં સીટી, ટિકિટીઓ વગેરે. આ બધી ટિકિટો સંગ્રહ ચોગ્ય ગણાતી નથી, તેથી ટિકિટ સંગ્રહકો માટે લાગે તેને બાલક રાખે છે. પરંતુ આમાં જે અપવાદો હોય છે.

દાખલાતરીકે 'રેવન્યુરૅપ્પ' સંગ્રહ માટે નકામી ગણાય છે. એવી ટિકિટો પારખતી પણ સહેલી હોય છે, કેમકે તેના ઉપર 'રેવન્યુ' (Revenue) એવા શબ્દો ચોખખા લખેલા હોય છે. પરંતુ આમાં એક અપવાદ ધ્યાનમાં રાખવાનો છે. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની કેટલીક ટિકિટો ઉપર 'પોસ્ટલ એન્ડ રેવન્યુ' એવા શબ્દો હોય છે. તેનો અર્થ એ કે જે ટિકિટો બંને હેતુ માટે વપરાય છે. આવા કિસ્સામાં રેવન્યુ હેતુ તરીકે (એટલેકે પહોંચાં, દરતાવેજ વગેરે કામ માટે) વપરાયેલી ટિકિટો 'સંગ્રહ' માટે નકામી છે, અને માત્ર ટપાલના હેતુ માટે વપરાયેલી જ અપતી હોય છે. પણ એ પારખતી સહેલી રી રીત હોયતી છે. ટપાલના કાગળ પર વપરાયેલી ટિકિટનું ડેસિગેશન (રીકૉર્ડ) ટપાલની ડાય ગારીને ફેરવું હોય છે; જ્યારે એ ન દિકિટ રેવન્યુ તથા દરતાવેજ કાગ માટે વપરાય હોય તો તેના ઉપર હાથનું લખાણ, લીટા, કે રનરૅપ્પેશન ગારીને તે રફ કરેલી હોય છે. એ હાથના લખાણમાં તારખી, માણસની સહી, ગામનું કે રથનું નામ, અથવા સારા લીટા, કંઈ પણ હોય; અથવા નંબરની કે લાલ રંગનો રનરૅપ્પેશન હોય. એટલે આવા રવીરણુવાળી ટિકિટો નબળાણુ ટકા તો તમારે સંગ્રહ માટે નિષ્ક્રિયની જ ગણવી.

પણ એમાં જે એક રો અપવાદ હોય છે, એટલે તે વિષે સાવચેત રહેવું; કેમકે આજની સિનેમા કે વાસ પૂર કેટલાક દેશોમાં—ખાસ કરીને ફિલિપ્પાઈન, આમેરિકાનાં રાજ્યો તથા યુ-

નાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં ટપાલની ટિકિટોને પણ કલમના લીટા મારીને રફ કરવાની પદ્ધતિ ધરી. એટલે, સંબંધવસાત એવી યુરાણી ટિકિટ જો હાથ પડી ભય તો એ મેંથી વરતુ માટે સાવચેત રહેવાની તકેદારી રાખવી.

રવીકણની પાતકરીએ બીએ ત્યારે સાચે-સાચે એક બીએ મુદો પણ વિચારી લઈએ, એ, એવાંદરેએ અપવાદ તરીકે ધ્યાનમાં રાખવાનો છે. આગાં ઘણી વખત કહેવાઈ ગયું છે, અને થોડા ભાગના ટિકિટ-સંગ્રહકો એ નજી પછ છે, કે કોઈ પણ ટિકિટનો જ્યાં સરખો લામ પણ ને કાઢેલા હોય તો તે નકામી અમુક છે;—અને તેના પરફોરેશનની એક લાંચરી પણ ખંડિત થઈ હોય કે તે પર જરા ધસારો થે લાગેલા હોય તો થે તે નામથી. પણ આમાં થે અપવાદ છે. થોડા દેસાં પર અધ્યાનિસ્તાનની પોસ્ટ ઓફિસોમાં ટિકિટો ને હાથ મારીને નહિ પણ તેનો છંદા ફાડી લઈને રફ કરવામાં આવતી! અને એ અધ્યાન ટિકિટો સામાન્ય રીતે પાતળા લીટા કાગળ ઉપર છાપેલી હોવાથી એ રીતે છંદા ફાડવા જતાં ટિકિટ ચોળાઈને અમર થઈ કાઢી નકામી થઈ જતી. આથી, પાછળથી કાતરો વડે ખૂણે કાતરી લેવાની ટપાલખાતાને સુચના કરવામાં આવેલી. એટલે 'ખંડિત' ટિકિટોની આખ્યામાંથી એવી નવી અધ્યાન ટિકિટોને અપવાદ રૂપ લેખવી; કેમકે આને તદ્દન આખી એવી અધ્યાન ટિકિટો ફૂલમ હોય છે; ને મળે છે તે ઉપર મુજબ ખંડિત સ્ટીકલુવાળી ન.

એવી જ સાવચેતી ખંડિત પરફોરેશનની બાબતમાં રાખવાની છે. આપણે સામાન્ય રીતે એમ ગણ્યું હોય કે આપણી ચોસરે પરફોરેશન લાંચરી હોવી જોઈએ. પણ કેટલીક એવી 'ઉપરફોરેશન' ટિકિટો પણ છે, જેની ચોસરે લાંચરી ન હોવાં માંવ કાતરની જેમ ચોસરે લાંચરી રીતે જ (વંચવી) કાપેલી હોય છે. જ્યારે અમેરિકા, કનેડા, ક્યુબા વગેરે દેસાંક દેશોની ટિકિટોની એકેત્રણ જ માણુ પરફોરેશનની લાંચરી હોય છે. અને બીજી એકેને બાણુએ સારી કાપેલી આવે છે. આવી ટિકિટો રૅપ્પ-રેસીડ-ગરોન (સિક્કો) નાખવાથી આપણે ટિકિટો કાઢી આપતાં વેરો! માટે બનાવેલી હોય છે, એટલે આવી

રનિરૅપ્પેશન કરવાનાં કાગળો માટે કાગલ કાઢવામાં આવેલી ટિકિટો નો નમૂનો. વર્ણન નીચે મુજબ.

ટિકિટોને પણ 'રફ' ન ગણવી. કોઈ સારા રૅપ્પેશન કોલેક્ટરમાં હયા દેશની કયા પ્રકારની ટિકિટો આવી રીતની હોય છે તેના પરિચય અને વાલી આપેલાં હોય છે, એટલે તે પરથી સાચી ટિકિટની માહિતી મળી રહે છે.

'ટીસીઆઈ રૅપ્પ' ને તો સંગ્રહમાં મોટે ભાગે નવાન નથી હોય; નેકે ઘણા દેશો તે કાઢે છે ખરા; અને કેટલાક પરદેશોનાં રેલ-લગોમાં તેની વિવતો પણ સંગ્રહકોની માહિતી માટે આપેલી હોય છે. દિલ્હાં તો એવા (તારના) કહેસા માટે વપરાતી ટિકિટો ઉપર 'સાન પોસ્ટલ સર્વિસ' એવું રૂપરૂપીતે પાછળથી છાપેલું હોય છે. આ ટિકિટો 'ટિકિટસંગ્રહ'ની આખ્યામાં નથી આવતી.

'રનિરૅપ્પેશન લેબલ'માં પણ અપવાદો ટપાલમાં કોલેક્ટા કાગળો. એના દાખીનાને રનિરૅપ્પેશન કરવા, માટેની, મોટા જ અક્ષર છાપેલી સફેદ આડી પટ્ટીએ (જેના કોસ ભાગમાં મોલકસાર ટપાલ ઓફિસનું નામ, દાખીનાને નબર વગેરે છાપવાં લખવામાં આવે છે તે) સંગ્રહ ચોગ્ય નથી ગણાતી; કેમકે એ માત્ર 'લેબલ' છે, અને એની કિમત એરપોસ્ટલનાં વાલજે લેખેલાં એટલી જ ગણાય. પણ કેટલાક દેશો એવા છે કે જ્યાં આવા રનિરૅપ્પેશનની કોલેક્ટો માટે ખાસ બનાવતી રનિરૅપ્પેશન ટિકિટો જ કાઢવામાં આવે છે; અને અમુક દેશોની પોસ્ટ ઓફિસો તો, એવા કહેસા માટે જો એ ટિકિટ વિચાર્યો નીજી ટિકિટ વપરાઈ હોય તો દાખીના રવીકણની ના પાડેડો; કાનંબિયા, રીન અને લાઇબેરિયામાં આ પદ્ધતિ છે. એટલે એવી ટિકિટો જો હાથમાં આવે તો તત્પર રહેવું. નેકે એનો કાજો સંભવ નથી; કેમકે રનિરૅપ્પેશનના ખાસ કહેસા માટે કાઢેલી આવી ટિકિટો આજકાલ એટલી ફૂલમ કે લાગે જ ને કે કાંઈને હાથ ચડે છે. એનાં એક નમૂનો મળાએ આપ્યો છે. (વાલક)

કવિ વર્ણવ્ય (મુદ્રાનંધાન ૫૪૩ ર૩૦ થી ૨૪૦)

આવરેકસનમાં કાલકરિએ રચવેલા 'ધ રેફરેન્સ'ના 'ધ પ્રિંસ્યુટ' રૂપે અને પુણ્યહિતિ થઈ. બે 'પ્રિંસ્યુટ' વર્ડ્સવર્થના મહા કાવ્ય પાત્રો છે. ૧૭૨૮ લગીના કવિગાનસના વિકાસનો આગળ પિતાર આપેલા છે. ૧૭૯૮થી ૧૮૦૪ સુધીનાં વર્ષોમાં કવિ રચાય છે, પણ એનું પ્રકાશન તેના કવિની દિગ્દા પ્રમાણે. ૧૮૫૦માં એનું અવસાન થયા બાદ ન મળ્યું. આસપાસના બીજા મહત્વના પ્રસંગ તેમજિલ્લનની રીસીનું પુનઃ પરિચિત્તન. પોતાની કવિતાના કાળગણનાં કેવિનનાં જેમ પ્રથમ ગિલ્ડન નવિસે; પણ અનુભવને આદે આવી પહેાંચેલા કવિચિત્તે જાળીલ વારના વાચનથી કોઈવડી ન અસર અનુભવી અને કવિની પદ્યગામાંથી અને ગિલ્ડન રીસીની વચનદાર કૃતિઓ વહેની આવી.

મિલ્ટન જેવા રવાતપ્રથમની કવિનો ફેફસને ૧૮૦૨માં વર્ડ્સવર્થે એક દહાસ પછી ફેફસમાં ફરીથી પગ મૂક્યો. ડાહ્યા નવાં રવાતામાં વેરરિન્ડનરે કિંગ ન ઉપરથી પસાર થતા તેણે પોતાની એ પૂજ્ય પારની પ્રખ્યાત કવિતા રચી. કેંઠામાં રજાવે, બેનદે, ડોરેટી અને બેનેટની પૈસી પુત્રી સાથે તે એક મહિના રહ્યો ત્યારે સજબર તેા બંનેએ એને એનો બુલકાળ પાછો ગણી ગયા. દેશમાં પણ એણે સાત ક્ષેત્રે રચી, ફેફસા આ પ્રવાસની અસરનો લાગ, એણે પાછા ફરીને લંડનમાં ગિલ્ડનની યાદ આપે એવી ને કેટલીક ક્ષેત્રોએ લખી છે તે પાછી પાગી સાચા છે. 'Earth has not anything to show more fair' પાનારો કવિ

'Milton' thou shouldst be living at this hour,
England hath need of thee!' એમ કહી બેઠે છે. આ પ્રવાસના સમયમાં ન વર્ડ્સવર્થે ટુસે પછી પોતાની સર્વ-દેશ ક્ષેત્રે રચી, અંગ્રેજીમાંની એક પક્ષિ

'Thy friends are exaltations, agonies...' ને આદરિશ કવિ વેવચકા છે. એકેએક ભાષાના ચીરવને સારિલ્લપની સિદ્ધિ એણે ગણી છે. 'લિટલ બેકાલ્ડના પ્રવેશાને વર્ડ્સવર્થે તેા અદો રોષેથી નહતો નથી.

ફેફસી પાછા ફરીને લંડનમાં ત્રણ અઢવાડિયાં ગાળીને કવિ યોક્ષાશ્રયમાં બેઠેન ડોરેટીની સહાયતાગિની મેરી ડવિન્સનને લ્યા અભિચિત્તે રહેલો; અને એ પરિચયને પરિણામે, ૧૮૦૨માં આંડરજાશ્ર-ની રજાએ, 'આનંદના આધારમાં' એમી એ મેરી સાથે કવિએ લગ્ન કર્યું લાગેને કીલે ને લિલ્સે આ ત્રિયુગીન સાસપીઅરમાં પુનરાગમન થયું

હેના પ્રવાસે કવિના અંતરેક વર બાદે અસર ઉપલબ્ધ એની પ્રતિભા ૧૮૦૫ની આસપાસ રહેલી 'પોઈસેસ', 'ધ ટ્રોપી પોરીઅર', 'એક ટુ ટુસી' તથા 'ઈંગ્લેન્ડિશ કોઈડ' એમી કૃતિઓ પાછી થાય છે. 'પ્રિંસ્યુટ'માં એન ૧૭૩૩થી ૧૭૬૮ સુધીની કવિની આગમકાળ છે, અને ત્યાર પછીનો આનંદ આનંદ એમ 'રિન્ડરે એબી'માં છે, તેમ ૧૮૦૨થી ૧૮૦૬ લગીની કથકપાથકરો છલિકાર 'ઈંગ્લેન્ડિશ કોઈડ'માં મોખાયે છે. 'રિન્ડરે એબી'માં અપૂરે રહેલો તેનું નવાં પૂરે થયા છે. કવિના બ્યક્તિત્વની અંગીરતાનું કથકપાથક આ છે કવિએ-ગા સર્વાનંદે પૂર્ણ સપાજીઅર થાય છે. એમાં આનંદ આનંદનું તેા બીજામાં આપાર વેગાનું પ્રકટનું ગાન કવિના કવનની વસકજમી છે.

ટયીર પછી કવિના કવનકાળની બેરકરી ફાલે મેસી નય છે. 'એકાદ'ની અંતિમ પંકિતમાં ને બંનેએ કવિના કવિવતો કંઈ આદે છે. પછીત્રે કવિનું કલ્પનની ગુણે લાગે છે. કહે કવિ 'ધી એક્સકર્સન' નામનું મહાકાવ્ય માટે છે. એની પૂર્વગાં કાલગાંથી, વરતુ અને રીતિનાં, એ આતેણે છે. એનો વિચય છે 'હોપ'—આસા પાત્રે છે વેલ્ડરર.

'ધેરેર', 'પોરીર' ને 'ફોલીરી', ને એનું રચન છે સિવાયકેશન એમાં અમુક સર્થે લખી કુપરનાં ચાર પાત્રો વચ્ચે ફેફસના સામાજિક અને આધ્યાત્મિક પ્રશ્નોની ચર્ચા થાય છે. પણ એ કાળના 'પ્રિરેક' કલ્પનામાં કવિએ ને અપેક્ષા નામી કવિની તે એણે એનો પી નહિ. 'પ્રિંસ્યુટ'ની પેઠે કવિના અંતરનું કવનની દૃષ્ટિએ ન આ કૃતિનું મહત્વ છે. એકે વર્ડ્સવર્થે તેા એક મહાન કલાકૃતિ ઉપે ને એને માનનો દત્તો, કારણ કે 'પ્રિંસ્યુટ'ને તેા એ આ કલાકૃતિને એક રત્નનું ગાન ન ગણતો. દત્તો એકે ન તેા ૧૮૪૫માં એણે 'ધી એક્સકર્સન' પૂરું કરાં શન હતું કે 'ધ પ્રિંસ્યુટ'ને છેક મુલ્યે લખી અંધારામાં ને વરખું

'ધી એક્સકર્સન'માં કથાક કથાક દગ્ધ થે 'રિન્ડરે એબી' કે 'ઈંગ્લેન્ડિશ કોઈડ'માં વર્ડ્સવર્થે નવે પેરે છે; અને ૧૮૪૫ના 'સાચેરિયા' લખી ૧૮૮૧ના 'સાર્વિસ કોપેરેટુ' એન બેન ફર્નિંગ અફ એક્સપ્રિમાડિની બધીના કવિમાં મેરી અંતિમ કલ્પ નેવા મળે છે. ત્યાર પછી કવિતાની નવે પણ કવિગાના મોળની પ્રતિભા ન પરિચય થાય છે; અને એની ઉત્કાષ્ઠતા એ દૃષ્ટિએ ન વિલસનામી મળી રાખ. ઉત્કાષ્ઠતામાં વર્ડ્સવર્થે કવિ મળીને કિલ્ડર જાની નય છે. ૧૮૨૦માં 'ધ રિવર ટ્રાન્સ' ઉપરની તેનીસ સોનેટ કવિ આપણને આપે છે, એમાં એક 'રિવર પોટનાં' અવ-વાદ સિવાય એકે વર્ડ્સવર્થની કલાદે પરિચય કલાકરી નથી. એનાં 'એક્સિક્સિ' બેરિકટ સોનેટ્સ'માં પણ એમ ન બન્યું છે.

૧૮૩૩માં કવિએ 'સાઈલ ઓફ'માં આતે આનીને લાયમનો વામ કથો, નવાં તેના કવનનાં લગમગ છેલ્લાં ૩૦ વરસ લીધાં. દરે કવનમાં તે રિચ પથો. તેને એક મહિના નાને વારસેી થમ્મ મંગેલો, તેમાંથી તે ગુરુ કરકરકરી રહતો. ૧૮૪૩માં તેને મેક નાની સરખી સરકારી નોકરી (વેરેમોકર્સન પરાખામાં સરકારી રવા-વને વેચનારની) મળી તેથી તેની આર્થિક સ્થિતિ દુબી મળ. પછીથી તેને અગાધારી આતમાં હોરો મળ્યા, જેમાં તેને આસ હતું કથ ન કરવાનું ન હતું. દરે કરકર તથા કાળની કુતિયાં તે મગ્ત રહેને, અને આગાધારા હોરો થળી વાર આપા પ્રતિષ્ઠિત મેસા માલુસે સોરેવરને કોંકે ટેકરીએની ગાળીમાં બૂને પાડીપાડીને કાનો લલકારને સાંમળીને અચરમ પામતા. વર્ડ્સવર્થેને એ ટેવ હતી.

૧૮૨૦ના વનાળમાં કવિએ બીરી, ડોરેટી અને પોતાના મિત્ર ફૂલ રોલિન્સ સાથે યુરોપમાં જીર વાર ફેફસી એ મહિલાની મુશાલાત બીરી કરતો પ્રવાસ થયો; ૧૮૨૨માં કાલ્કરિની સાથે લંડન પ્રેશમાં પ્રવાસ થયો; ૧૮૩૪માં ને ૧૮૩૬માં એણે કલાકીરો પ્રવાસ થયો. આ પ્રવાસોના રસિક છલિકાર 'પોથેરિયેસ'માં અંકાયે છે.

૧૮૩૬થી મુલ્ય લગીતો કાળ એણે 'ધ પ્રિંસ્યુટ'નો ઉત્કર્ષકરકા મુધારાપાત્ર કરવામાં માગ્યો અને આ પાઠાન્ટો ને બેના ઉત્કે દશકનું કાળપૂર્ણ એ સિવાય આ દશકમાં માત્ર બે ન જાનાને કવિના કવનમાં નેપકાથ છે: એમ, કવિ સમોના મુલ્ય પછી એને રાન્કકવિપદ પ્રાપ્ત થયું તે ન બીજે કવિનો પુત્રી ડારાનું અવસાન.

વર્ડ્સવર્થની કવિતરીકની પ્રતિષ્ઠાપૂર્ણ પીમે નમની નમેલી. મેસે પોપનાં ફેફસીની અસરનાળે એ કાળમાં પ્રવર્તતા કવિતા વિચારો-થી તેના સિદ્ધિસા નિષકલ દત્તા. છતાં નવા ત્રિચારાનું મુલ્ય સમા-જનાચમે તેને નધાનાં લીધે, અને આને તેા અંકેલ કવિતાનાં સિખેરે પડે તેનું રવાન છે. ૧૮૫૦ના એપ્રિલની ૨૩મીએ, ૮૦ વર્ષની પાછી વયે, પ્રકૃતિની બંધુરતાને લબકાતના નેરે નના આપનાર આ' કવિના અવસાન થયું. અને આવા કવિના નેરે નના આપનાર આ' તેની બહેન ડોરેટી તેના અવસાન પછી પાંચ વર્ષે મુલ્ય પામી.

સુરમો સોમલ અને વિરમથ

રોહિતા અવનંત્રી
વિજ્ઞાન
[૩૬]

આં

લેખક-ડૉ. નરસિંહ મૂ. શાહ
ગ્રા.એસસી. પી.એમ.ડી.

અનિ પ્રીતિને સોમલા તો મન હંકર આપતા
અનન તરીકે સુરમાને કપયોગ ધણી રોગોમાં અતિ પ્રાચીન
કાળથી ચલે આવે છે. ઇ.સ.પૂર્વે ૩૦૦—એકેએ આનંદી
લગ્નમ સાકા પાંચ હબર વરસ પહેલાં પણ એ પ્રથા પ્રચલિત હતી.
કપરાંત, સુરમાને કપયોગ રંગ તરીકે પણ કરવામાં આવતો.

સુરમા એકે રદીબનાઈ અથવા એન્ડીમોનાઈટ ખનીજનો
બારીક ભૂટો. પણ સામાન્યરીતે તે એન્ડીમોનીને નામે ઓળખાય છે.
લુખ્યા કુમાનદારો ખસ સુરમાને બદલે બળતી ન્સતીને આપે છે, જેમાં
સામાન્યતઃ ન્સતીના (સીસાનો એક પદાર્થ—હોડ સફાઈ) હોય છે.
રદીબનાઈએ એન્ડીમોની ને અંધકુંડ સંયોજન—એન્ડીમોની સફાઈ
છે, તેને બુનવાળી તેમાંથી એન્ડીમોની આંસુસાઈ પેદા થાય છે, જેને
કેલસા સાથે ગરમ કરવાથી એન્ડીમોની ધાતુ છૂટી પડે છે. આ એન્ડી-
મોની (સુરમા ધાતુ) વિષે પ્રાચીન ગ્રીસિયાગરોને પણ જ્ઞાન હતું.
મહાન જ્ઞાન ગ્રીસિયાગર-વેદે પારસેસ્સસ સુરમામાંથી બનાવેલી
કવાઓ પુષ્કળ વાપરતો. આયુર્વેદમાં પણ સુરમાની ધણી બનાવટો
વપરાતી આવી હોવાના કહેણ છે.

સુરમાના રદીબનાઈ ખનીજના કપાદનને મોટો ભાગ ચીનમાં
થાય છે. પરંતુ ચીન-ભૂપાનના કુદ્ધ પછી તે ખૂબ ધડી નહીને તેને
બદલે હવે ચેક્કો, બોલીવિયા, ફ્રાંસ વગેરે દેશો પાતાને માલ
વધારતા ગયા છે. જગતમાં સુરમાધાતુની વાર્ષિક વપરાશ લગભગ
૩૫ હજાર ટન કપરાંત થાય છે.

આશુકિક ધુંગમાં સુરમાને કપયોગ માત્ર અનન કે દવા પુરતો
ન રહેતાં કઢોગોમાં ખૂબ વધી ગયા છે; અને બીજા ધાતુઓની સાથે
મિશ્ર ધાતુઓ (alloys) બનાવવામાં તેની લગભગ પાણી કામગીરી
વાર્ષિક પેદાશ વપરાશ ન્સ છે. લગભગ ૨૫-૨૬ હજાર ટન એન્ડીમોની
તે સીસાને સખત બનાવવા માટે તેની બુદ્ધિભરી મિશ્ર ધાતુઓ
બનાવવામાં વપરાય છે. ૪-૧૨ ટકા પર્વત એન્ડીમોની (સુરમા)વાળું
'સખત સીંગ' રહેતો એન્ડીમોની બનાવટમાં ખૂબ વપરાય છે. આ
કપરાંત તેનો કપયોગ રાસાયનિક કઢોગોમાં સીસાનાં પત્તાં,
નળીઓ, તારતેલીદોનનાં દોરડાનાં તેમજ બીજાનાં કુચકા આન-
રણ (દાંડણ) વગેરે તરીકે થાય છે. દળાનીને વાળી રાકાય એવી
નરમ ટચ્ચો, પદરાં તથા બીજા સીસાના સામાનની બનાવટમાં
પણ થોડીક સુરમા ધાતુ તે કપેરમામાં આવે ન્સ છે.

કુદ્ધકાળમાં તે આ ધાતુ ધણી ગદત્વની છે. ઇરાવાળા યોગ
અને સીસાની યોગીબીના બાદમાં કામને સખત બનાવવા માટે
તેની ખૂબ જરૂર રહે છે. ઇરાવાળા યોગબના રોહિતા બનાવટમાં
એન્ડીમોની સફાઈ નાખવામાં આવે છે, જેથી તે રોલ ફૂટતાં ગાટ
કેદ દુખાડે પેદા થાય છે. આ વિશ્વકુદ્ધ વખતે આપણે દેશમાં
સુરમામાં ખનીજ સોધવાના ખૂબ પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા હતા
અને બહુમિત્વાન તરફના પ્રદેશોમાંથી તે મળી આવ્યા હતા. આપણા
રોહિતા કુચકામાં સુરમા-મિશ્ર ધાતુઓ ખૂબ કપયોગી થાય છે.
બાબીટ મેટલ તરીકે ઓળખાતી ધણેજ વિરોધી મિશ્ર ધાતુમાં ૮૩

ટકા ક્વાઈ, ૧૨ ટકા સુરમા અને ૬ ટકા તાંબું હોય છે. આપણી
આનની સંસ્કૃતિના મૂળ પાયા રૂપ ને કાપખાનાં, તેમાં કાપખાનાં
બીજાની બનાવટમાં મુખ્યત્વે ૬૦ ટકા સીસા કપરાંત એન્ડીમોની
વપરાય છે. કપરાંત તેમાં થોડી ક્વાઈ અને તાંબું પણ કપેરમાય છે.
એન્ડીમોની સીસાને સખત તો બનાવે ન્સ છે; પણ બીજાની ધાતુ-
માં સુરમા ધાતુ કપેરમાનું મુખ્ય કારણ તે બે ધાતુઓ એક વિશિષ્ટ
શુદ્ધ છે. બીજા ધાતુઓના ગરમ રસ કપાં પછી સંકેશાય છે, અથવા
એન્ડીમોની કંડી પદાર્થ ન્સ વિરોધી પામે છે. આથી, એન્ડીમોની-
નાથ ધાતુઓ ડાળો બીજાનાં ચોદકમાં વિકસીને સનનદરીતે પડી
સાકે છે, જેથી આસર ન્સ ન પડી ન્સતી રચાઈ, પાતોળો ને
સુરેખ લે છે.

મિશ્રનિયા મેટલ નામની એક મિશ્ર ધાતુ સીંગ, સુરમા અને
ત્રાંબાના મિશ્રણમાંથી બનાવાય છે. તેમાંથી ચમચા, રકાળીનાં
દાંડણાં અને બીજાં એવા ઘરગથ્થુ સામાન બને છે.

એન્ડીમોનીનાં રાસાયનિક સંયોજનો પણ ખૂબ કપયોગી છે.
'એન્ડીમોની આંસુસાઈ' રંગરોગનામાં ને કાચને રંગીન બનાવવામાં
વપરાય છે. 'એન્ડીમોની સફાઈ' રંગરને વસ્ત્રનાં કાચા માટે
પહેલાં બદ્ધ વપરાતો; હવે એ અગાડ નેટલો વપરાતો નથી; પણ
હોવાસળીના કઢોમમાં એ સફાઈ પુષ્કળ વપરાય છે. કુરેતમાંથી
મળી આવેલો સફાઈ તો બસ રંગનો હોય છે, પણ પ્રયોગશાળામાં
બનાવેલો તેનો બીજો પ્રકાર રંગને રંગને યાદ છે અને તે રાતા રંગ
તરીકે વપરાય છે. એન્ડીમોનીનાં કાર્બનિક સંયોજનો દવા તરીકે
વપરાય છે. કાળા ન્સ (બ્લેક ક્વિર)માં રોગબાજ તરીકે પુરતો
ઘણો દવા રદીબાખીન કુરિયા સુરમા ધાતુની ન બનાવટ છે.

હવે આપણે આ વિશાળની બાકીની ધાતુઓ લઈએ. તેમાં ખાસ
આર્સેનિક અને મિશ્રાય આવે છે. આર્સેનિક એકે રોગબ. જેર
તરીકે તે તે ઘણું ન્સતી છે. રોગબમાં ન્સતિનાશક શુદ્ધો હોવાથી
એની પેદાસનો મોટો કામ કોમાં ન વપરાય છે. એનીને કુકાસન-
કારક છવાતો નાશ કરવા માટે રોગબશુદ્ધ પદાર્થોને કપયોગમાં
આને-સર્વસામાન્ય છે. કપાસનાં કંડાં કપરની છપલોના નારા
માટે લેડ આર્સેનિક (સીસા ને રોગબ)નો ઓક્સિજનશુદ્ધ રસેનિત
પદાર્થ અને બરડાના ઓડના બચાવ માટે ત્રાંબાનો આર્સેનિક
વપરાય છે. કપરાંત આર્સેનિકમાં સંયોજનો કાચના કઢોમમાં પણ
વપરાય છે. એ કપરાંત હાઈ કાપખાના રસાયણમાં અને ઓપધોની
બનાવટમાં પણ આર્સેનિકના પદાર્થો વપરાય છે. ગાઢર 'કે-૬'નાં
હન્ડેકશન એ રોગબની ન ઓપધી બનાવટ છે. થોડાં વર્ષો થયાં
ફેલ્ડીકમિશ્ર ધાતુઓ અને રેણુની બનાવટમાં પણ રોગબ વપરાવા
લાગ્યું છે. આર્સેનિક આંસુસાઈ 'સફેર રોગબ' તરીકે ઓળખાય છે.

ગિરમથ પણ ન્સતી ધાતુ છે. કદઈ અને સીસાના ન્સ ન
તેના કુણે દોષાને લીધે એ ધાતુઓમાં તેનો ખૂબ કુચકાટો ગમે
ચલે. પણ તેનો રંગ અઢા રાતો હોય છે. તેનાં સંયોજનો અવિસાર
અને કાંચનાં ઓપધો તરીકે વપરાવાં આવ્યાં છે. પરંતુ મિશ્રમોની

ખાસ વિશેષતા તે એ છે કે તેની મિશ્ર ધાતુઓ ત્રણ જાણીમાં પ્રવાહી થઈ નથી; આથી તેની એવી મિશ્ર ધાતુઓ સેટલી વાહક-યા પ્રવાહી ક્રવયોગી થાય છે. તે પેઠી નીચેની ખાસ કલેક્શનનીય છે: વૃદ્ધની મિશ્ર ધાતુ (એમાં ૪ ભાગ બિરમ્બ, ૨ ભાગ સીસું, ૧ ભાગ કલ્ક અને ૧ ભાગ કૃત્રિમ કલ્ક હોય છે) ૭૫ ડિગ્રી સેન્ટીગ્રેડે પ્રવાહી થઈ નથી. તેથી તેની મિશ્ર ધાતુ (એમાં ૨ ભાગ બિરમ્બ, ૧ ભાગ સીસું અને ૧ ભાગ કલ્ક હોય છે) ૧૨ ડિગ્રીએ પ્રવાહી થઈ નથી. તેથી તેની મિશ્ર ધાતુ ૧૦૦-૧૫ ડિગ્રીએ પ્રવાહી થઈ નથી. તેમાં ૧૫ ભાગ બિરમ્બ હોય છે. આથી, આમ એકલવના નાં ઘટકોનું સિંધુ-કલ્કની બનાવટમાં તેમાં બાઈલેટોમાં આ

મિશ્ર ધાતુઓ ખૂબ ક્રવયોગી નીવડી છે. વળી બિરમ્બને તાર ત્રીજા જાનાં સાધનોમાં ખૂબ ખૂબ ક્રવયોગી થાય છે. બિરમ્બને પાસાનું સંચાલન ફોલ્ડા ડોલ્ડરો વિકાસ બનાવવામાં વાપરે છે.

બિરમ્બના ખતીને બહુ મધ્ય આવતા નથી; તેથી મેરે બાજે તે બીજી ધાતુએ ખા ખતીએમાંથી ગોલ પેદાશ તરીકે કાઢવામાં આવે છે. જેથી નવજા અને શીસાની ખાલેમાંથી બે ધાતુઓ કાઢી લેવા પછી બિરમ્બ નીકળે છે. પહેલા બાઈલેટિયા ટંકરન અને મેલિ-બંદનની ખાલેમાંથી બિરમ્બ કાઢી, પણ કલે મેટ્રાફાન બંધ થઈ ગયું છે. કલે મેટ્રાફાન અને કલેડા આ ધાતુ સારા પ્રમાણમાં કાઢે છે. તેથી દુનિયાનું કુલ બિરમ્બ-કેપાલન લગભગ ૧૫૦૦ ટન થાય છે.

ખાંધ અરિયો (બલસંધાન ૫૦ ૨૩૯થી વાહ)

સાદિય બેડેલા કોઈ અપ્રાપ્ય—ન મળે એટલે—ગિલાની ચોપડી હોય તો તે કાચી ને એની નકલ કરી લેતા. આશરે ત્રણ મી. તેની નીચા ફાલુ. મેરેડ તે એવો સુરર કે ભીડને આપે ન વચ્ચે. રવજા, ધાંધીલા, કોલસા કુરર આશરે બે બીજી કાંઈ નેવો નથી. એવા હરજાસમાં નકલ કરી નવાખાન હજી મારી પાડે છે. એ પોતે તારક, નવજાયા અને કપિતાઓ પણ લેખેલી. કપિતા તે લખાવી નથી તેમ છતાં પેરે એ પેરે છટકે લેખતા. પર ખરતી હવા કપર એક નાનું પુરવડું કેટલાક નમૂના સાથે છપાવેલું, ૧ પુનઃ મારી પાડે છે: પ્રથમ પત્ર લેખાવતી. ઇ. ૧૦૦૦ની સાલમાં મળેલું એક તારક છપાવેલું, તેનું નામ 'ચન્દ્રદાન અને ચન્દ્રકા' હતું. બીજી બાજુ, ત્રણ અક્ષરો. સોપી પહેલું તારક મેં એ વાંચ્યું હતું

હુંક હવે, શેઠા લેખક અને અરધા કલાકાર સુનીલાલ કેમો-ડાર તે મારી જાના બાપા, એરેય મારા નાના-આલ-દારા ૧૬૦૨-માં મારા નમ્ર પછી મેનજી પરસે એ સુનીરા પરા. પોતે લેખક તારક મારી મારી નામ મળેલું ને ચન્દ્રદાન નવજા; અને મારી વધુ આવે તો એનું નામ ચન્દ્રકા સખડું, એવી ભાષણમાં સો-કોઈ અરકીઓ કરતા. એ સુનીલાલનાં વધુ મળેલા તે અપ્રાપ્ય યોગસાક, મારાજનાં બેન, મારા આલ-નાની-દારી. સુનીલાલ એને ખૂબ સહાયતા. પ્રજાવાર ડોલરો કમોડા તે મરી એલર્ડ, એરેય કોઈ અવજનકીએ સુનીલાલને બેનિયું કે મળે તો નાનીકોને ડોલરો મારી નામે છે. બસ, મળેલાં સંસારમાં એમ બિન-બાવલાની જીવ-બાવે કલ્કાસાંબી વાવે છે. એમ સુનીલાલનાં કાલા કાનમાંથી આ પાત કાઢે પેરે, તે એટલી રવજા થઈ કે વધુને વધમાંથી બહુ થઈ. કોઈ દીકરી એટલી તે સુનીલાલને સંખિતા પર-આ બાવને બાળુ દુન.

પંદર રૂપિયાના પંચારણ 'હરેકર હીપર' ભિગન મેરે પર-જાવ્યા પછી સંખિતાને એ માને વળતું હોય તે બાવની રવજા લેવી પડતી. ડોલરલાલ મારાજને મળેલું બેનને પોતાને પેર લેવા વખત થતી. પછી કંઈક પતાવટ થતાં સુનીલાલનાં બાપ સાથે દેસાં પોજના ને બીજું ધર બારે લઈ લઈ રાખી; અને એમાં મળેલા ટાપીઓ ભરી, કે એનું ધરમેરે કામ કરી સુનદાર કરતી. ત્રણ કોઈ સુનીલાલને બેનિયરમાં તે સુનીલાલ વધુને કંઈકની આવડતા, લાકડી-ને પણ ક્રવયોગ કરતા, અને ડોલર મારાજ વાતો કરવા ત્યારે કહેવા કે એક વખત તે મળેલું બેનને દોરે બાંધી કાઢવા રાખી દીધી. 'ખુબ ખુબી' તે એ કે મારી બા, કપર સુનીલાલે શિખાગમના કે કામેળો લખ્યા છે તેમાં મળેલા માટે હરેકર સરખો થયો. એ લોખા કામને આંખે કીડીને વચ્ચે એવા સુરર આશરેમાં છે, એકલા ને હરેકરમાં સંસાર પેટી નથી એવા સંચાર છે. 'દીકરીને આ માટે

લાગે ન, તેનું સમજી' અને એ જાણી વાંચતાં સુનીલાલ આલકા કોર નોર માણસ હોઈ રાકે એમ મનાય ન પડે. કોઈકે મળ્યા કામોમાં તે કોઈકી સંખિતાને માની કામગીરી પેરે લખ્યા છે, આ કામને ન સંસારમાં શિખાગમ આપ્યા છે.

કલે આજુએ દેસાં પોતા પેલા બાલક વચ્ચા ૧૮૬૨-૧૮૭૧ની સાલમાં મારી જાની સુવાવડને પ્રલેખ આપ્યા માને દીકરી પર વહાલ; બાપને દીકરી પર હેન. દીકરીની કેળવણી એની કે બંને પર મળતા. એક બાંજરો પછી સંખિતાની સુવાવડ એની મા પાસે થઈ એની દીકરીને સુનીલાલના પાસે મારવાનો ને લઈ જવામાં આવેલા, અને સુનીલાલના દારખને પાર નહોતો. દારાદારી વચ્ચે વેનવરે હુંકે કોણું થયું. જાવરનવાર એ મળ્યાં રવાં દીકરી સુવાવડમાંથી બીજી બાજુને લઈ સાકરે અઈ, અને મેરેડા ને કામ નીતતાં પેળામાંથી પોંચાઈ મથા.

સુનીલાલ કોમોરેર કીનાયતની નવાએ એવા નીકળા. દુનિયાની શિખાના સામેના ધરમાં કોઈકી ખાલેએ સુનીલાલ બિ-નાચલ-પદોરેયા, અને મંદિરના દરોન કરવા કામલ થવા નથી, ત્યાં ને સુરતથી સંખોને લેખેલા કામન મળ્યા કે મળેલાની સુનીરા અર્થાં છે. સુરત પાડ્યું નહોતું ધર્મિય સુનીલાલ દરોન રવાં પિતાન સુરત પાડા ફર્લ, અને પેર આવતાં પરમવા. અને બસાલ એ મંદિરે વેનની પાકળ સુનીલાલ પણ કીડસાજી સિપાલયા. ત્યારે સુનીલાલની ધરકીમા વિનકોર ડોરેલી થતી. એ અને સુનીલાલની એકામર દીકરી સંખિતા, એ બે બજાં ચોપાર ઓઝુએ રવાં.

એ વિનકોર ડોરેલી (મારી માના બાપાની મા—દારી)ને મળે 'લ' કહેતા. એમ માને ખૂબ લાગેલા. પરસે એ પેસાની પૂજા, રેખાં-યો વારતહેવારે મેળવેલો ડોલી છેલ્લે આવતો, ખવડાયતો. 'ચન્દ્ર-વર્ધન' નામ તે બેનાથી કોઈકી સાચા નદિ. એમને બાળુજ બાળુજ કરી એરજાક નતો. નવરસ વર્ષને દોહડા ત્યારે, માગતોને ત્યાં રહેતો ત્યાં ત્યાંથી, ગિયાજમાં એકાએક ફેરે તેડવા આનું. અને સાંને એકાએક મેસાની અને સુરતથી આ મારફલ ફેરે આવેલા અધિગિરમારને કાઢે ચુરવાપ લઈ જવામાં નાન્યા. રમસન ત્યારે મેં પહેલું મેળું. ડોલરો દેખડાઈ નથી એ માટે માગતોની રૂચનાનુસાર ધરડાએ એ ખાસ તહેવારી રાખી રાખે 'ખાઈ' તારે આજ નવજાની છે. તારી છે સુનીરા અઈ અને વળી સરવર ડાહ્યું મેળ પડ્યું, ચિતાની આસપાસ શી રીતે ફરતું, આજ કેમ મૂકી, એ બધું પાછી રીતે સમજાવવામાં આવ્યું. એ ત્રણ વડીલા પડે એવા. લગભગ બેપાક થઈ ગયું હતું ત્યારે, તારીમાં ત્યાં મેં પડેલી ચિતા સળગતી, અને નજી કલાક થઈ બળતી એઈ. (રાહો)

પરચીર વૃક્ષ પહેલાં

અંક ૧૯ - અપાઠ ૧૯૮૧ (જુલાઈ ૧૯૮૫)

ગુ

જાતી સાહિત્યમાં પંદાશ મહિનું શ્રી દરિદર બહુનું કાળ્ય
એક ન દે ચિનત્રીની લખાણને આજ ૨૫ વર્ષ થયાં પણ એ
સો પ્રથમ 'કુમાર'ના ૧૬માં અંકમાં પ્રકટ થયેલું. એ કાલ્ય
પણ નહિ જાણતા દોષ. અહીં તે કલારીએ.

એક ન દે ચિનત્રીની,
મહાનલ, એક ન દે ચિનત્રીની.
ગદ્યક લેણું યસતાં યસતાં, ખરડી ભિડી સારી;
નખમરીમાં તબુ પો ન પડ્યો, ન પડી મહેનત મારી.
ચારે સજાઓ, સૂર ન સજાઓ, સળગી આજ-જયારી;
ના સળગી એક સમગ્રી મારી, વાત વિપતની બારી.
હંડીમાં મુજ કાયા ચપરે, ખૂડી પીર ન મારી;
વિખાનલ, હું અધિક ન મારું, મારું એક ચિનત્રીની.
મહાનલ, એક ન દે ચિનત્રીની.

આજથી ૫૫ વર્ષો સુધી ૧૯૨૫, ૧૯૨૫ના જુલાઈ ૧૬મીએ દેશ-
બંધુ ચિતરંજન દાસનું અવસાન પામેલું. તે પ્રસંગને અંકિત કરીને,
'કુમાર' જુલાઈ અંકમાં એમનું એ સંકલિત રહેલું ચરિત્ર આપેલું તે
નિવૃત્તિથી નીચે એનું દોષ તેમનાં મુખ્ય ભાગ કલારીએ:

૧૮૭૦નાં નવેમ્બર મહિનાની પાંચમી તારીખે, કલકત્તામાં
વસતા-મુજ દામની રહીશ-જુવનમોદનદાસને ત્યાં જન્મેલો નવમ
યશી. જુવનમોદન દાસ કલકત્તા દાહકેડના પ્રખ્યાત બંદોબંધ દતા.
એ વખતે બંગાળમાં બલસત્રાજનું પાંચ દેશ હતું, અને જુવનમોદન
ભાણુ એ પ્રસિદ્ધતા પામીએ અમળી દતા. તેમની જન્મલે દેશભક્તિ
અને દેસપ્રેમની આજ એ વખતના બંગાળી તરુણોમાં નવચેતન
પૂરતી. 'વિદ્યાલ પામિક મોખનિયન' નામે પત્રના તે વંચી પણ દતા.

અમીનપુત્રી સંગમગિરાનરી રૂઢવર્ણવી ભાણુ ચિતરંજને
દેહિકની પરીસા પસાર કરી અને કલકત્તાની પ્રેક્ષિતેસી પ્રિયતમમાંથી
૧૮૯૦માં ભી. એ. વર્ષ તરત ન આજ. સી. એસ. થયા માટે એ ઉત્તર
તેજવી થયા. એ નેતા કાકાસાહે નવરોજી રત્નાની પાલિકાનરના
સગાસગવડ થયા માટે દેવદાસ તરીકે જાણા પડતા. તરુણ વિદ્યાર્થી
ચિતરંજને પાલિકાનરમાં કાકાસાહેને પ્રવેશ ભાગવા સારુ એમને
અત્યંત મદદ આપી. એ માટે એણે એમાં તેા સુધર અને અસરકારક.
આજે આપમાં કે ઉપદેશના પ્રધાનો સુધરેલું જાણાવેલાવર બેલાયું.

સમય આ ન આસમાં એક બીજી જાણવ પણ જાણી. ઈ. સ.
૧૮૯૨માં, પાલિકાનરના સંગમ ગોપિન નામના એક સરવે દિગ્-
મુસલમાન 'નિધિ લેન'માં એક સારવ આયું. એમાં મુસલમાનોને
'ગુલામ' અને દિગ્ગોને 'ગુલામના પણ મુલામ' રહીને લીલીગાજવા.
ચિત્રાજીએ તે જાતે તે જાને બધા દિગ્ગો વિદ્યાર્થીને લખા દિદ પ્રત્યે
સદાનુમતિ પસાવનાસોની એક સલામરી. સંસ્કરણના પ્રમુખપદ
નીમિત્તે એ પ્રવેર સમામાં ચિતરંજને સમગ્ર ભણુ રહ્યું. એજેનેની
ચેકની મેળા પા મુજ જાની અંદ. પશિજીએ ગોપિનને મહેરે માફી
મામળી પરી મેણું ન નહિ. પણ પાલિકાનરના સગાસગવડ તરીકેનું

સાજનાયું થયું આપણું પડ્યું. આ બે કારણોને લીધે ચિતરંજન
આજ સી. એસ. માં પસાર થવા છતાં એમને દિગ્ગો સગાસગવડ નોકરી
ન મળી. એટલે આખરે એકિરંજની અભ્યાસ એમણે શરૂ કર્યો.

એમના દાસ કુટુંબની કાનગીરતા જેટી કઠાર હતી. ઉત્તરી પાંચેક
વેટી થયાં રીકે જાણુ સંસ્કારી જીવન માળી અંદગક દ્રવ્ય કમાતો,
અને તે ગરીબોને વહેણી દાણ પુત્રને કસમતે વારસો લેવાની જતો.
આ કાનગીરતા અને કસમ બંનેનો વારસો જુવનમોદન ભાણુને પણ
'મળ્યો' દતો. ચિતરંજન વિદ્યાલ અભ્યાસ કરતા એ અસાધ્ય
જુવનભાણુની કઠારતા એટલી કઠાર જાની અધ દતી કે પોતાની
મોટી આવક છતાં ઉત્તરે ભણુ પુત્રને મોલસવા માટે વળીવાર
તેમની પાસે પેસા પણ ન રહેતા. આખરે ચિતરંજનને ડેટપદ
એકિરંજની પરીસા પસાર કરીતલાજી કલકત્તાઆપણું પડ્યું. (૧૮૯૩)

કલકત્તા આવીને ચિતરંજન કલકત્તા ઉ તો કારણપાવજનાં પછું
કુટુંબને સાંસાં દતા. પિતાના દરમિયાનમાં કાકાસાહે સારુ દબર ઉપરનો
દતો. આ તોડવા માટે એમણે ૧૮૯૩માં કલકત્તામાં વજીલાત કર
કરી. બીજી વરણી પિતાના લેણુદારોએ આપેલા તદારી શરૂ કર્યો.
તેથી મારી જતે જુવનમોદન દાસે કાકામાં નાદારી મેળાપી. આથી
ચિતરંજનને મેળાપા બારે બિા નરહું. નાદાર પિતાના પુત્રને નોકરી
કેમુ રાખે ૧ પેસાની તો એટલી લગી રહેવા માંડી કે રીકેકલવાર તેા
દામના બાકાનો આપેલ પણ ન દેવાની કલકત્તા મુખી પંચે કાલોને
કેડના જુવન પડ્યું. પંચેનું આ લખાં વિદ્યાર્થી દારી નવ્ય લેતા એ વિનિયંત્ર
આત્મા નરહેતો. તેણે એ જાણ વિદાર માર્ગે ઉપક રિષય પચે અને
દિગલ પૂર્વક મજબ કરી, અને જીવિતી નેમરિષવા તથા એવરની
પ્રાગમ્ભિકતાથી ધીમેધીમે પોતાની પ્રતિજ્ઞા ભજાવી.

પછી દરજી પિતાની નાદારીને રાખતેમના વિશ્વમાંથી મેળાનરેતો.
તેમણે એણે કે આપણે સર્વે આપણને કામમુજા કર્યો, પણ દિગ્ગો સં-
રક્ષિતી રિષ્ટોએ ખા કામમુજા નથી થયા. પિતાની માતમરકલના
જમ આપણે પાસ થઈએ, તેમનેમના કામનેમના કારણે મારસો મજ આપણે
કમજ રાખતો એજએ. મળથી આપી માંડ જાતોને એ ચિત્રમુજા પુત્રે
પેસર પાસ મુખી જતે કલકત્તાથી રહી પોતાની આપણને સંચય
કર્યો, અને પિતાના લેણુદારના પુત્ર ભાણુ મુદેન્દ્રનાથ ગાંધિકને
એક રિષય પચ તબી ભણુએ કે, 'લગારા રવરવર પિતાએ મારા
રવરવર પિતાને જે કામ પોતે કે તે માણે આપણે પાસનાને ઉપક-
પાથી સમિમાન થઈ પુ.' મુદેન્દ્ર મજિક તેા આજા ન જાણા
તેમના મેડે લેણુની મુદત તેા રહી નરદોરી; નેમ મેડેન કાસ ભાણુ
પાસે મામળી પરી નરદોરી. છતાં તેમણે ૧.૧૯૦૦ પિતાના જાણુ-
માંથી મુજા થવાને મુકને મોકલી આપ્યા આ કિસમને બંગાલમાં
કાસ ભાણુને એક પચિત પુત્ર પત્રીકેનું રવાન ભણુનું.

આખરો મુખી રેસાની મેડેભણુ અર્ધભક્તિ લીકથાતમાં પિત્ર-
જેનભાજ ન લેતા. પણ ૧૯૦૦-૦૧ની સામાં મેડે કલકત્તા બંદરના
જાણુ પાસના અને બંગાળના કામની યજ્ઞની આજા કારી.

(જુલાઈ ૧૯૮૫) મધ્ય

કોસીદી જેવી રીતે પાટરી શકાય તેનો ખ્યાલ પણ તેમને દેવો નહોતો. એકે પ્રસંગે તેમણે પોતાની વાતો અને કાંઈની વચ્ચે અસંવત્તાનો ભાવ લેવા લાગ્યો. તેમણે કહ્યું આનાથી, એટલું જ નહિ પણ આનું આનું સામાન્ય લોકોના સંદર્ભમાં અને સહાય થોળીને તેમણે પણ પોતાની સાથે કામે લગાડ્યા. પરિણામે જરા અપ્રાપ્ત થઈ, પણ મુંડાઓને જેવું જણાતું કે તેમનો સાચો પક્ષ હિંમતને તે વાકાવતમાં પણ તેમનાથી ઊતરે નથી કે વરત ન હોય સિવાયની પોતાની બાજીની ભવતી સરજાગતિ રેનીકારવા.

શરતપુરથી મેહનદાઈની દુકાન આવી પહોંચી હતી. જિતુભાઈ એ જે જે ફોન કરેલા તેના પરિણામે કેટલીક નાની દુકાનો પણ આવી હતી, અને એ બધી જ કામે લાગી હતી. એકે સમરતેમિદંત્રી એકસાથે ખ્યાલ કરતા આ સખ્યા થઈ જ નાની હતી. અને તેથી બહારથી જેલ શકાય તેવું રૂપક પરિણામ આવતું નહોતું; પરંતુ આખા ટાળાનો કાલ સમય રીતે ને જરા ઝીણી નજરથી ખ્યાલ કરી રહ્યા હોત તેને સમજતું કે એટલા ફેર પડ્યાં હતાં કે પહેલાં મુંડાઓ જે મન મૂકીને—જેઠાંમરી તે શરમજનક કામ કરી રહ્યા હતા તેના પર એક ભવનો કાળ આપ્યો હતો અને હવે તેમણે જરા ખચકાતા હતા અને સમાવીને કામ કરતા હતા બીજા એક વાત એ પણ તેને સમજતું કે વાતાવરણમાં એક ભવનો ફરકાર શરૂ થવા પાડ્યો હતો.

આ ફરકારમાં કાંઈ જ પરિણામ ન આપ્યું તેમ નહિ. ફરકારનો સૌથી પહોંચે ભાગ લેતાં થઈ પડ્યો મહેશ તેણે જેનો ખીલ પકડ્યો હતો તે શ્રી કાઝી, અપો, અને કાલો—અને અંતરે રીતે પકડી હતો. પોતાના શિકારને બેચેન વારફરી જતો ભેટો તથા બીજા ભેટોને ફસાવવામાં પોતે નિષ્ફળ જતાં તેણે ઘડો અને બીજા ભેટોમાં પૂરો ઉપયોગ કર્યો. મહેશ તેથી જરા ફરકાર્યો, ને સંરક્ષારી છતાં કંઈક ભાગ સાથે પોતાના મનુષ્યન કામને ઉપયોગ કરી કાઢી, પેલાએ, તેથી પોતાના મગજ પરનો કામ ગુમાવીને એ બેરતના મનમાંથી ઉપા કાઢ્યો. મહેશ તેને જોયો. થા બાગમાંતે પણ જોયો. તેણે પાને આવવા દીધો, અને જેને આપ્યો કે વાત ન પોતાના વાલીની શરીર વડે જેવી તો થયજતા પર્યંત વળાંક દીધો કે પા નકસો ગયો, એટલું જ નહિ, પણ થા કરવા, મહેશની પકડમાં આવી પડ્યો.

પણ શ્રી એકલો નહોતો. તેના જોડ સાથીદારે સખ્યા વડે મહેશ પર હક્કો કર્યો. મહેશની સાથે રમણ હતો, તેણે હક્કો પડ્યો આ પડતો થા જેણે તે વચમાં તે પડ્યો તોય થા મહેશની પીઠમાં પેડો. અલભ્ય રમણના પ્રયત્નના પરિણામે થા પ્રાણવાતક ના વડો. આનાથી હાથેટા બનવા બીજે બન્યા. મહેશ એક મુંડાનો સમાનો કર્યો મુંડાને છોડી દીધો. પણ શરતે હાથ કરે તે પહેલાં મુંડાની પાછળથી કાઈ અભવે થા માણસે એક જ ફરકારને પોતાની છતી પડાવી દીધી અને છતી સાથે કદ નૃત્ય સંકરી દીધું. આજે છતીને ગાલિક તો સખત થાય થયો જ, ને તે તેના સાગીદારો તેને કદ નાસવા માંડ્યા ન હોત તો તો કદાચ ત્યાં તેની લાસ પડત. ઉપરાંત બીજા પણ બે માર મુંડા એ છતીને ભોગ વધ પડ્યા. તે દરમિયાન મહેશ છતીને કળે સર્વ પેશું રહે નૃત્ય અટકાવ્યું.

આ બધાંના પરિણામે વાતાવરણ ટીકીક ગરમ થઈ ગયું અને જરા નાસવા શરૂ થઈ; પણ એક વાત તો વળ ન કે સીઓની હેટની હવમત અટકી ગઈ હતી.

અસંવત્તાઈ ગાંધે બાહ્ય નજર રાખી રહ્યા હતા. તેમણે એવું કે માગ્યો હતું એ હાથ પહોંચી ગયો છે કે તેને જે બીજે વળાંક આપવામાં નહિ આવે તો બીજી રીતે અનિષ્કાળ પરિણામ આવશે એ રૂપક (ભૂલકાં ૧૯૫૦)

દેશે દરદરે તેમણે, આ કાંઈ વિચારી રાખ્યા મુજબ પોતાની સિદ્ધિ જમાવી. આખાની ટાળી બોનો અર્થ અણુની જ હતી. તેમણે સામનો કરવાનું પોતાનું કામ આટોપવા માંડ્યું.

પરંતુ સારાસાર સિસોડીની બીજ પણ અસર થઈ. કાલે બુધ પાઠી: પોલીસ આવે છે, પોલીસ આવે છે !' અને વાત જોડી પણ નહોતી. જિતુભાઈએ જેલા ફોન પરથી તથા બીજીને પણ પોલીસને બાંધતી મળી જ હતી, એટલે આખા ટાળીના જેટલી જ હતી તો નહિ, છતાં ટીકીક કડક પોલીસ આવી પહોંચી હતી અને થાર કુચારના નાં કેમ થવા માટે બાહ્યના રસ્તેથી તેમની સીસો આવી આવીને પાછી કરવાવાળાઓ તેમાંથી ઊતરવા માંડ્યા હતા.

મુંડાઓએ હવે પોતાની સત્તામતી ખાતર વાલતી ન પડી. લોકોએ પણ બીકના માર્ગ નાસવા શરૂ કરી; પણ ફેટી વિરાટ મેટની ! એમ તે બધા કેમ નાસી શકે ? કેટલાય પડવા લાગ્યા, કેટલાય અમદાવા માંડ્યા. વાતાવરણ ચોસાનોચી બરાહ ગયું.

અસંવત્તાઈ જિતુભાઈની ટાળીઓએ હવે રસ્તામાં પડતા લોકોને સહાય કરવા માંડી. અને જે લોકો થોડા અમત તો લાગ્યા, પણ પીએપીએ વ્યવસ્થા થવા માંડી તે બધું વાલે પડવા લાગ્યું.

બીજા બાહ્ય નજરના શાળાનું દેશ પણ બંધ થઈ ગયું. આખું ચોખાન મેલા લાગતી શીયો અને થોડા ભાગના તેમની સાથેના પુકોપોથી બરાહ ગયું હતું. એક મેલા કોરકામાં ફરિયાદ થઈ ગઈ હતી. પાટલી ફોન પડવા ઉપર કેટલીક ભેશાન બહેનોને કંઈ સારવાર અપાતી હતી.

સાંતિ અને વ્યવસ્થા થતાં બધાએ પીએપીએ આવવા માંડ્યું. અધિકારી કલામાં તો મેલા લાગતાં સો-પુકોપો થાક્યાં થયા. બાજીનાઓ કાં તો કંઈ આશામતી જ રહી હતી, કાં તો સંભાળી. તેની બચાવવા પણ આ દુકાનને કરી આવી અને બીજા અધી કલામાં તો બધું જ થઈ ગયું.

વ્યવસ્થા અને જિતુભાઈએ હવે બધા મિત્રોને બેલા કર્યા. પોતાનામાંથી પણ કેટલાકને પહોંચેથી હાલ થઈ હતી. અસંવત્તાઈએ તે દરેકની વાત કરી અને બધાને બાજીના સારવાર માટે ગઈ છે કે નહિ તે બોલ્યું. તે દરમિયાન જિતુભાઈએ શાળાના ડેક-મારવરને ફરીથી ફોન કરી તેમનો આવવા આમંત્રણ દરિયાસર લખાડો લાગ્યાને મળી તેમની સાથે પણ શિખાચાર પડાવ્યો અને પછી આવી દુકાનને આવવા માંડ્યું.

નાનો દિવસ પચાસનો અગાધા કરતો હતો. ઉપર તેણે કહ્યું: 'શું તોફાન ! આવશે ! અને આપણા લોકોએ કેવા બીજા છે !' એ બોલ્યો તો પોતાની બહેનને એકથી મૂકીને નારી અથા તે મેં નજર નજર નેહ્યું.

'આપણે જેવા બાધકા હોએ, તાકાત અને દિગંત વિનાના હોએ.' અસંવત્તાઈએ નવાબ આપ્યો, —'જેટલું મુંડાઓ પોતાનું કામ કરી રીતે છે એ બેશમ બનતા બધ છે.'

'આ મુંડાઓ' જિતુભાઈ બોલ્યા. 'એ બેશમ આપણું કંઈ છે એ કંઈ જુર થાય અને ભારતભારત શું જ્યોત્સ્ના જેવી પ્રમાણ બને એ વિષય ક્યારે આવશે ?'

અને એ સાથે જ જરાનીએ પોતાના મુખપુર અથાને શરૂ કર્યું: 'શું જ્યોત્સ્ના પુલકિતવાગિનિ મુકકસુગિત, કુમાલ શેકિનિમ્, મુકકસિનિમ, મુખપુર માનિનિમ, મુખપુર... વરદાન... માતરમ...'

માધુકરી

આ પાત્ર માફે બરી દેઁ કયોલવ,
હું કેળવેતે એવી અપાર સિદ્ધિ,
જે હેર આખા જગનાં હજારોલવ
સામાની તે અમૃતમર્જ સિદ્ધિ.

—પિનાકિન કાકાર

રવ. યુક્તે મહેરબાદી

મધમાગોની પેઠે યુવકનાં કુંડનાં કુંડ જેમની પાછળ ટાળે વળતાં, જેમના સદા
હસમુખા ચહેરા અને તેજસ્વી આંખોમાંથી એટલી જ પ્રેતસહક ને પ્રતિષેધક ચાણીમાંથી
યુવાનોને પ્રેરણા અને શિક્ષણ મળતાં, રાત ને દિવસ અણધાર કલ્પ અને તત્ત્વસતી
તથાનાથી દેશકાંઈ કરતા જેમના રોચકાર્યોને જુદરો નવલોહિયાઓને દેશને માટે કામ
કરવા પ્રેરણાક્રિત કરી ચનચનાથી મુક્તો તે, દેશના યુવકવર્ગના અત્યંત પ્રિય નેતા અને
ચુરેત રાષ્ટ્રપ્રેમી સેવક શ્રી યુક્તે મહેરબાદીનું મૂલ તા. બીજી જુલાઈના રોજ, હાલ રોમની
આઠ વર્ષ સુધી લાંબી બીમારીને અંતે, ઝુનાઈમાં જન્મસાક્ષી કિલિનકમાં અવસાન થયું.

ઈ. ૧૯૨૮ના ફેબ્રુઆરીની ચીજ તારીખની એક સપાટે, ૨૪ વર્ષના એ બેગતા તકજી,
કૌંએસી મુરખખીઆ અને પીઠ નેતાઓની મતા છતાં, ઝુનાઈના બારા ૬૫૨ ૪૦૦ નવ-
લોહિયાઓની સરકારી લઈને 'સાકળન પાછા ભ'ના પોષાર ક્યો. ત્રણત્રણવારના સખત
લાકીયાનું (તથા એક 'કાસાદી' સાઈન્ટે એમને પોતાને ધરાઈને માલેલા મારો)ની સાથે
પણ અણખમતીને, એક તરફ પણ હડવા વિના, દેશના પૂંધવાતા વિરોધને ઝુનાઈના
મુખ માટે એમજી બોલતો ક્યો એ જ ધડાથી, એમએક નીચળિક પ્રવાહની માફક એમનું
નામ કયોડો દિવસાસીઓની છબે વહી રહ્યું, અને તે લોકપ્રિયતાના સિખરે ઉચ્ચકઈ ગયા.

પણ હંકમાં એકાએક આવી પડેલી આ શ્રીતિમાળની પાછળ માત્ર પોતજ ધમધમાટ
જ ન હતો. એાલીસ વરસની એ સદ્ગતી યુવાનીની મનજ સુધીમાં તો એ, આત્મવિશ્વાસ
અને પ્રત્યેશ માટે ધણી નાની ઉગરથી અંત અને નિશ્ચય નિરધારમૂલકની સાધના કરી

ચૂકયા હતા. હજી તો છવનના બીજ
દસકામાં હાઈસ્કૂલમાં અભ્યાસ કરતા
હતા-વારથી પોતાના જાતુલર તથા હંતર
જ્ઞાનના પ્રદેશોના વાચન ઉપરાંત, એ
દેશરેશના કાલિવાદીઓનાં ચરિત્રો ને
કારવાઈઓનાં ગ્રંથો પી ચયા હતા, ને
હાલકીના જ્વાલિતની તથા ઝેરીબાદકી,
જાનના મુન થાત-સેન, આચર્યાદના
સીન-નીની આગેવાનો, ને રસિયન સજ્જ-
હાલિના નેતાઓની અન્યાય સામેની
જેહાદ, દેશ કાજેની ન્યાયાધારી અને
રાહીલીઓમાંથી એમણે છવનજાની
પ્રેરણા માગી લીધી હતી એટલે ઈ.
૧૯૨૦માં ચંપીછએ જ્યારે અસહ-
કારની હાલક કરી ત્યારે તેમને તેમાં
એ બીજા દેશો જેવા સાચા મુક્તિયજ્ઞનાં

મામામામાનાં પંખી-પદ
શકરખોરો

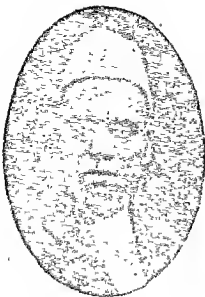
ફૂલેફૂલેફૂરી રસકથાવતો ને સાર્યે દિવસો-
માં તેજ-છાયાના પવટા લેતા દુશ્મોત્પાદક
રંગોની છબી હાડાતો આ શકરખોરો વ-
સેલથી માંડી વર્ષાજીત સુધી દેખાય છે. ચાર
જ આંગળના તેના નાનકડા સીરીને સમાજ
વર્ણુ નંદુકી કે પેરી લીલી છાયાવાળો થજ-
કતો ધેરો આસમાની; એની દાડી, મણ્ડો,
ગરદન અને છાતી પર તાંબડ વર્ણુની આવ્યો;
ને દેહજીને બાકીને લાગ ધેરો આસમાની;
આંગણ પેરી જાદામીક પગ કળાજી, પગ આ
રંગવિધાન અને તેજ-છાયાનો મોઢક હાલક
જીગ તો તેના આ સંખનકાળ (વસંત, શીષ્મ
અને વર્ષાજીત)માં જ દેખાય છે. તે વીતતાં
તો તે પીઠ પર લીલાશપડતા અને હંકજતા
ભાગે આઠા પીળાશપડતા રંગની કાયાવાળો
બની બધ છે. ફેર નથી પડતો ફેર તેની
ચાંચના મૂળથી છાતી સુધીના ચજકતા કાળા
પટામાં. માદા સહાકાળ એકંદરો: ઉપરના
ભાગે લીલી જાદામી અને પેટના ભાગે ચજ-
કતા મેલા પીત વર્ણુની જ રહે છે.

કોઈ પણ ફૂલનો રસ અને તે સાચે આની
જતી છવાત એ તેનો આહાર. એ યુગ્મપ્રમુ-
યૂસવા માટે કુદરતે તેને કાળા રંગની, આ-
ચળના ભાગમાં કાંતાવાળી, ને બીડાતાં નથી
જેવી થઈ જતી તીજી ચાંચ મકો છે; અને
વચ્ચે પાતળા- ચીરોને લીધે પીછી જેવા
માયતા ટેરવાવાળી, બંને બાજુએથી વળી
જઈ નળી જેવી બની જતી છત તેને દોષ છે.

જાલ-જાલરાં, પીઠાં-મણખડાં, ને ચીંચરાં
પછેરે જે હાથ ચડ્યું તે લઈ, તેના અળ્લાવાળા
તમરજ જેવા હડકતો માગો ચંપી, તેમાં
તે એક પડખે ઉપર ચાઠાડિયાવાળું પ્રેસ-
કાર રાંધે છે, જેના જીવરાથી જરા નીચણ
પડતો ખાડો રાખી તેમાં જાદામી કાંટણ-
વાળાં મેલાસફેદ રંગનાં બેથી ત્રણ ઉંડાંમકો.
(ક્રિમારમાં આવેલા 'વનચર'ના લેખ પરથી)

રવ. યુક્તે મહેરબાદી

જમતો કે કામ કરતો ચોનીસે કલાક 'પરાય' સિવાય જોખને કરી વિચાર ન હતો. એના નેવા મારતા ન નથી. એને 'અમૃતરથ પુત્રા' કહી સારીએ."

એમનું ઉલ્લુ રવન તે 'પ્રાંતભારતી'ની યોજના દેશમાં આજે પ્રતિતા પ્રતિનું વેગનરથ ને કડવાસા નેહને ભારતીય સંસ્કૃતિના એ મહાન પુલરીને અપાર વેદના થતી. એ વેદનામાંથી એમની 'પ્રાંત ભારતી' સંસ્થાના રવનનો જન્મ થયો. દેશદેશની વચ્ચે સુમેળ ને સગલાય પ્રસ્થાપિત કરવાના હેતુ'ની યુક્તેય ધારેને જેમ 'વિશ્વભારતી' સંસ્થા રચા'વી તેમ આ 'પ્રાંતભારતી' એકાંતી પ્રતિતાના લોકોને પારો આણી, વિવિધરેખી જીવનનો સમન્વય કરે ને ભારતીય સંસ્કૃતિનું મધુર સંગીત જગતને સંભળાવે, એ પ્રકારનું રવન એમના નાનમાં રમી રહ્યું હતું. એ માટે તેમણે દેહકાંડો જીવે પ્રવચનો કરીને પેલા ઉધારવાવનું પશુ શરૂ કરેલું. અને પેતાના પત્ર 'સાધના' દ્વારા પણ એનો પ્રચાર કરતા.

એ યોજનાને પાછળથી જીવું નામ અપાયું છે જેથી 'પ્રાંત' શબ્દમાં રહેલો પ્રાંતીય સંકલિતતાનો દેશદ્વર રાષ્ટ્રીય સમન્વય નો અર્થ વિશદ કરત નામ તે ખૂબ જ છે. એમનું એ રવન સિદ્ધ કરવા આપણે પ્રયત્ન કરીએ તેથી એનું કેક શ્રાદ્ધ કરું અણીએ.

વૃક્ષારોપણ

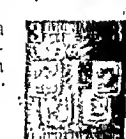
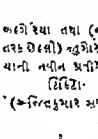
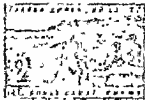
આ માસની શરૂઆતના પગલાડિયામાં દેશભરમાં સરકારના આદેશ અનુસાર જે વૃક્ષારોપણ પર્વ ઉજવાયું તે કાર્યનો મહિમા સમન્વયતાં ધણું લખાણો સાગવિકામાં પ્રકટ થયાં છે. આ નીચે 'વાંસદા નર્સરી' તરફથી પ્રકટ થયેલી એક પત્રિકામાંનું જે લખાણ ઉપાધીએ જીએ તે અમને વિશેષ વિશદ, અને વિસ્તૃત સમજણ આપતું લાગ્યું હોવાથી સોડા સુધારા વધારા સાથે આપીએ છીએ. નદીના પ્રવાહ વચ્ચે મોટા ઊંધ યાંથીને ચોમાસાના પાણીને આપણે રોપી રાખીએ છીએ કે જીવી વધારે વરસાદમાં જલપ્રલયો થતા અટકે અને સિંધાળે-કેનાળે એવા બચાવેલા પાણીને ખેતીકામમાં વાપરી શકીએ. આપણાં જંગલો પણ મોટા કુદરતી ઊંધ જેવા છે. તે વરસાદનું પાણી વહી જતું અટકાવી રાખે છે અને જમીનમાં ઉતારે

અમેરિકામાં પણ આ પણી માફક વસેને અભાવે ઝડપથી રણમાં પતડાઈ જતી ભૂમિનો પ્રશ્ન ઝંખીર છે. ત્યાં જમીનના ધોવાણને લીધે લગભગ ૩૦ કરોડ એકર જમીનનો નાશ થઈ ચૂક્યો છે. આમાંથી ભગસા માટે ત્યાં પણ વૃક્ષારોપણનો અને ફરી જંગલો ઉગાડવાનો રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમ ચાલ્યો છે, અને તેમાં વિદ્યાર્થીઓને જ્ઞાન આપવામાં આવે છે તેનું ચિત્ર ઉપર આપ્યું છે. તેમાં ઈલીનોઈ પરમજ્ઞાની હુનિ-વર્સિટીમાં વિદ્યાર્થીઓ વૃક્ષારોપણ કરતા જણાય છે. (યુનિસ)

છે. એ પાણી ધીમેધીમે નદી, નાળાં અને કુવાઓમાં આવે છે. જડ કે વનરપતિ વચેની જમીન પર વરસાદનું પાણી પડે ત્યારે જમીન તે પાણીને ચૂસી શકે તે પહેલાં ઝડપથી વહી નધ છે, સાથે જમીનને ને રસકસને પણ ધોત નધ છે. ધૂરની પરના નવ ટ્રય જેટલા પાતળા પડ પર વનરપતિગાયત્રો આધાર છે; અને વનરપતિ પર પ્રાણીમાત્ર જીવે છે. એ કીમતી પડને ઝાઝના રણેષ વચર વરસાદધેણું નાખે છે. પરિણામે રસાળ જમીન પણ દૂક વળત માં રજની વેરી જતી નધ છે. એટલે જાડને કુછેરીને સાચવવું એ આપણી હવાની ને જ સાચવવાનું પહેલું પગલું છે.

પૃથ્વીના કેટલાક ભાગોમાં, જ્યાં પહેલા આળાદ શહેરો અને સુખી ધોળાં છતાં ત્યાં ઝાડોનો નાશ થવાથી આજે ઉન્નત મેદાનો અને રણ જવા મળે છે. લીલાં ખેતરાને બદલે ત્યાં વેતીનાં તોફાનો દેખાય છે. છતાં આપણે આદર્શ નર્મો સુખી, અને ખાસ કરીને ઉદ્ધવાં વરસોમાં તો ઝાડો ને જંગલોના મધ્યકર વચથી વિનાસ કર્યો છે. પરિણામે વરસાદનાં પૂર ઢલે સામાન્ય થઈ ગયાં છે. ઉનાળામાં એનદીઓ ભરીભરી વહેતી તે સુકાઈ નધ છે. કુવાનાં પાણી વધારે

બાંકો રેયા તથા (અમળી તરફ ઉદ્દેશી) જુઓરેવાવિયાની નવીન પ્રતિમાઓ શિક્ષા-
(અનિવડ્યાર સુધર્મી)

બાંકોરિયાનો આ દિવસો તેનાં ચિત્રોની તપીતત્વને લીધે આકર્ષક છે. પહેલી દારણા (૧) ફરિયાદિનામે વિરામ-વિનોદ કરતાં બાળકો, દર્શાવતી બાળ નદર-નીતી દિક્ષિત; (૨) સાહસ-સતત; રમતોના કમળન ગાટની શિક્ષિત; (૩) સામ્યની પંથપર્થવ યોજનાના રમણના મહેસો શિક્ષિત, જ્યાં વચ્ચે ફલાન (ચક્ર), તે પછી જેતીવાડી (ફંડો) અને એ બાળ સંજ્ઞા (પાવરદાકર) તથા મિથિલો પ્રતીક દર્શાવ્યા છે; (૪) યુદ્ધપ્રવર્તિ દર્શાવતા ગાટની શિક્ષિત પર મરણનજન ચાલવાનાર તથા મૈત્રે કોનેટ (દાય બેંગમ) ફેનાર મૈત્રેનાં ચિત્રો. બીજી દારણા સગતી ચારે દિક્ષિતો સુદર પ્રતીકસંજ્ઞાન દર્શાવે છે: (૧) ચર્ચામાં આશિષની ઢાળા ધારણુ સંગ મનપ્રકાશિતનુ દુલ કમનર; (૨) રમતોને કમળન દર્શાવતુ સતરનનું ઝેદારી; (૩) વચ્ચે માનિતા પ્રતીક કચ કોશિલ પૂજની દારણી બંને બાજુ રમિયા, અમેરિકા, ઇન્ડલ વચ્ચે મદારાન-ચોના સ્વચ્છિદ્ધાવાજા પ્રતીક; (૪) જેતીવાડી કમળન ગાટની શિક્ષિત કપર વૃદ્ધાભનું ફૂલ, દારણી બાજુ તથા તંબાકુનું પર્લિટ ફૂલોમના ચક્રના દર્શાવ્યા છે; (૫) પૈત્રીમાળામાં બરમાદ બાગેથી માલદી મેળવના સરદરના રમકનુ ચિત્ર. ત્રીજી દાર (૧) ૧૮૪૬ની લોકમત-મુખ્યત્રીના સરભનમાં મહેસો; (૨) દારે દર્શાવ આતાના રાદત-ફંડ ગાટ કાટલી શિક્ષિત કપર ટેલીમારુના ચામડો દુગ્ધ કરતા લાઈન-ગેનનું ચિત્ર; (૩) આચાર-કમળન ગાટની શિક્ષિત કપર વેઈટ વિક્ષિતનાં અનેકા પ્રકાર; ઉદ્દેશી-જગ્યા દાય તરફની શિક્ષિત બાઈન સામ્યોની સંધિ મિનિને બદાર પટેલો જુઓરેવા વિયાની છે. જેના કપર જુઓરેવાવિયા, મીસ. રમાનિયા અને તુર્કીની સામ્યુદ્ધાગે બતાવી છે (શ્રે અચ્છતકુમાર સંઘવીના અમદાવાદથી)

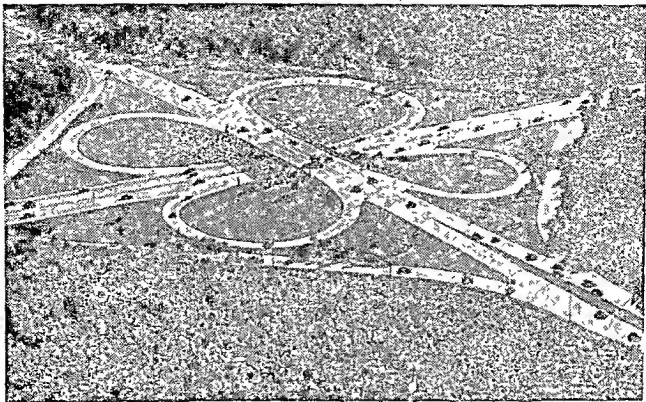
ને વધારે દારાં જ્યાં બધ છે. ફેક કોગાસામાં આપણી લાખે એક જગીનનો રસકસ સમુદાયે વચિયે એમકાં બધ છે.

લાખે ટેન આના જર વરસે ધટે છે તેનું શું કારણ છે? ખાતર વગર અનાજ બોધું પાકે છે, છતાં જળતણની તાણને લીધે છાણ અને જેતરનો કથોર આપણે બાળી દઈએ છીએ. જેતરના પાકોને બહુ અગત્યના, છતાં આપણી જગીનોમા બહુ જ મદવા ફોરફેટ જવા પડે છે આપણને આડને લીધે જ મળી રહે છે, કેમકે તે પદાર્થને ક્રાંદનાં મળ નીચેથી ખેંચી લાવી પાનમાં પાકાં આવે છે અને શૂકાં પાનનું સરસ ખાતર બને છે.

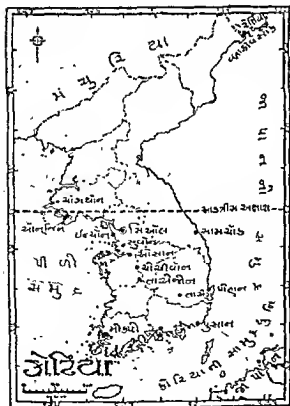
ક્રાંદ આપણું દૈન્યકર છે. તે ચૂર્ણની બરમોને ઝીલી કાઢને વાતાવરણને ફેંકે છે, ને જગીનમાં જામી રહેલાં તેનાં ગુણ આપણી જગીનને ચોવાની અટકાય છે; વહી નહીં પાછીને ઝીલી જગીનમાં કટારીને આપણું તીનાઈ અને કટારીમાં છલતી રાખે છે. બરોબર જરૂરને વજતે આરોગ્યને સાચવતાં ફોલો આપે છે. ક્રાંદ બરોબર જરૂરને વજતે આરોગ્યને સાચવતાં ફોલો આપે છે. ક્રાંદ આપણી દયાનીને મૂળ આધાર છે. એનો વારા કરી આપણે ક્યાં-

કોરિયા

જ્યાર કોરિયાએ દક્ષિણ કોરિયા કપર આઠમણ ફુંડે છે તે ત્વો યુદ્ધ આલી રણુ છે એ સી નજી છે. કોરિયા કોને પરિચય મેળવ્યો. કોરિયાનું કદ સમગ્રમ પ્રિદન નેવનું, ને તેની વસતિ વજીક કોરિયાની છે. તેમની બાષા તાતીર, મોંગોલ ને જાપાની બાષાઓના મિશ્રણ નેવી છે, પણ તે સજાય છે માત્ર ચીની લિપિમાં લખતી ફરિયા જેતાં કોરિયા કો મંચુરિયા અને જાપાન વચ્ચેના પુત્ર નેવું છે. કોરિયા મુખ્યત્વે જેતીપ્રધાન રેશ છે અને ધર, ચોખા વગર નેવે કોના મુખ્ય પાક છે. કોરિયા નોંધપાત્ર બનિએ પણ નાં છે. વસતિના નેવું દેશ બાણસો બેડેને છે, જેમનું જીવનધારણુ નીચું છે. જાપાને સને ૧૯૧૦ માં કોરિયા કબજે કરી લીધું હતું. અથા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન તેણે કોરિયાના સાધનોનો પૂરો ફસ કાટે-

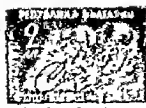
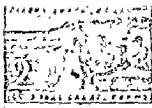
અમેરિકામાં થોડા રાજમાર્ગો પર મોટરોનો પ્રવાહ સતત વહી રહેલો હોય છે. એવા રાજમાર્ગો ન્યાં એકબીજાને કાપતા હોય ત્યાં, અહરેમાત ક્યાં સિવા તેમજ કોઈના બંધકારને લેવા સિવા આસાનીથી બીજા માર્ગ પર ચડી જવા માટે, રસ્તાના ચોકીડા આગળ, આવી જોડાણ રસ્તાની ચોળના કરી દોય છે. અમેરિકામાં બધી ગાડીઓ જમણી બાજુ ડાકવામાં આવે છે. આ ચોળનામાં, કોઈ પણ બાજુથી આવનાર ડ્રાઇવરને કોઈ પણ પડખાના રસ્તા પર ફેરવું હોય તો ફૂલની પાંદડીના વળાકામાં પ્રવેશી જવામાં ને જવામાં ન દેવાયે જઈને પોતાને ફરતા રસ્તા પર ચડી, એ રસ્તાની મોટરોના પ્રવાહમાં તે બળી જાય છે.

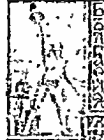
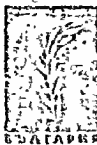
આથી ભપાનની સત્તા સામે માણુ જાયછીને દેશવટેા કોગવતા કોરિયનોએ ચીનમાં કોરિયાની આરજી હકૂગત રવાપી. ૧૯૪૩માં કેરો પરિપદમાં પ્રિદાન, અમેરિકા ને ચીન સંગત થયાં કે ભપાનના પરાભય પછી કોરિયા યોગ્ય સમયે મુક્ત ને સ્વતંત્ર દેશ બને. પણ તે પછી ૧૯૪૫માં જોરોમાં બીજી પરિપદ વખતે ચીની સમન્વૃતી થઈ કે કોરિયાને ચાર મહાસત્તાઓનાં વાલીપણા હેઠળ મૂકવું.

ભપાનનો પરાભય થતાં લશ્કરી ભરિયાત લેખે ૩૮ અક્ષાંશરેખાના કપજા બાબના ઉત્તર કોરિયામાં રશિયાએ રેખાંશ રચીકારી, જ્યારે દક્ષિણ કોરિયામાં અમેરિકાએ રચીકારી. મોસ્કો-ક્રાસ પ્રમાણે ત્યાં પાંચ વરસમાં લોકસાહી રચપાય તેવાં પગલાં લેવા માટે નીમગણી સોંપાયેલ-અમેરીકન કમિશને કામ રાંર હવું પણ બેગાણુ પડવાથી ૧૯૪૬માં તે કામ કરવું બંધ પડયું. આમ ઉત્તર અને દક્ષિણ કોરિયાનું એકત્રીકરણ કરવાના ચત્રો નિષ્ફળ નીવડતાં રશિયાએ લશ્કોગો ધરાવતાં ઉત્તર કોરિયામાં એકપક્ષી શાસનતંત્ર દાખલ કર્યું અને જમીનો બંને સુધારા દાખલ કર્યા; જ્યારે બેતીવાડી ધરાવતા દક્ષિણ કોરિયામાં અમેરિકાએ મુક્ત વેપારને હતેન્ચો અને લોકસાહી માન્ય રાખી. કોરિયાની કુલ વસતિના ૧૬ ટકા દક્ષિણ કોરિયામાં છે, પરંતુ ઉત્તર કોરિયા પાસે બળવાન સૈન્ય છે.

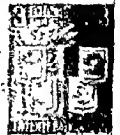
દક્ષિણ કોરિયાના પાટનગર સાયોલ ખાતેના અમેરિકન વિદેશખાતાના અધિકારીઓએ અષ્ટ વર્ષે એવો અંદાજ કાઢ્યો હતો કે ઉત્તરમાંથી દક્ષિણ કોરિયામાં આવેલા વીરોક્ષ લાખ રાજકીય અને સામાજિક નિર્વાસિતોમાં બળી જવા માટે ઉત્તર કોરિયામાંથી ૫૦ હજાર સારથવાહી કોરિયનો દક્ષિણ કોરિયામાં મુસી આવ્યાં હતા. અમેરિકન અધિકારીઓએ અપાસ પેટરબર્ગમાં ચેતવણી ઉચ્ચારી હતી કે ઉત્તર કોરિયામાંથી કોઈ પણ આક્રમણ થશે તો આ સામય-વાદીઓ એ આક્રમણની મોખરાની દુકડી બની રહેશે.

11.0

ગદગેરયા તથા (જમણી તરફ છેલ્લી) જુગોરયાવિયાની નવીન પ્રતીકચાચી દિકિટા
(અનિલકુમાર સુખવી)

ગદગેરયાનો આ દિકિટા તેના ચિત્રોની નવીનતાને સીધે આકર્ષક છે. પહેલી દારગા (૧) દરિયાકિનારે વિરામ-ચિનોદ કરતાં બાળી-દશાંત્રની બાજુ તદુરનીની દિકિટા; (૨) સામુદ્ર-સરતઃ સ્મરેતના કનેન્ન માટેની દિકિટા; (૩) રામનવી પંચધર્મ ચોળાના રમણગા માટેની દિકિટા, જેગા વચ્ચે ફલાવ (ચક્ર), તે પછી જીવીવાકી (ફૂટ) અને બે બાણ સન્નિ (પાવરદાકસ) તથા ચિત્રોના પ્રતીક દર્શાવ્યા છે; (૪) યુદ્ધપ્રવૃત્તિ દર્શાવવા માટેની દિકિટા પર ગરીબનન ચલાવનાર તથા હેન્ડ થેન્ડ (હાથ બોગળ) જેવાર સૈનિકોનાં ચિત્રો બીજી દારગા રાજની ચારે દિકિટા તુર પ્રતીકલેખન દર્શાવે છે: (૧) ચાંચગા બોલિવની રાણી પાણુ મદ નનનરાતિતનુ ફત કવતર; (૨) સ્મરેતને કનેન્ન દર્શાવતુ રાતરનનુ મહેડ; (૩) વચ્ચે શાન્તિના પ્રતીક નેપ બોલિવ પક્ષની રાણી અને બાણુ રણિયા, અમેરિકા, હવેલ વગેરે મહારાજ્યોના પ્લનચિત્રોવાળા પ્રતીક; (૪) જીવીવાકી કનેન્ન માટેની દિકિટા ઉપર જુલાલનું ફૂલ, ડાકોનો લૂખગા તથા તેવાકનું પર્લુ ફૂલોમના ચક્રમા દર્શાવ્યાં છે; (૫) પેરેતમાજામાં બરવાલ પાસેથી માકિરી મેળવતાં સરદારના રક્ષકનુ ચિત્ર. ત્રીજી દાર (૧) ૧૮૪૬ની લોકમત-અજુનીના રમણગામાં માટેની; (૨) તાર રવાલ ખાતાના મહાન કડ માટે માટેની દિકિટા ઉપર રહીમારોના યાત્રી દુરત કરતા લાઈન-ગેનનું ચિત્ર; (૩) આયામ-કનેન્ન માટેની દિકિટા ઉપર નેઈટ ચિત્રદર્શના અનેગા પ્રકાર; છેલ્લી-જમણા હાથ તરફની દિકિટા બાદન રામચોની સંધિ નિમિત્તે બહાર પડેલી જુગોરયા વિચાની છે, જેના ઉપર જુગોરયાવિયા, શ્રીસ, રમાનિયા અને તુર્કીની રાજમુદ્રાઓ જાતાની છે (શ્રી અણતકુમાર સંખવીના સંકલ્પમાંથી) ને વધારે લોકો જતા નથી છે. દરેક ચોળાસાગા આપણી લાખા કોડર જમીનને રક્ષક સમુદ્રને વનિમે બેચાઈ નથી છે.

લાખાટન અનાજ દર વરસે થતે છે તેનું કું કારણ છે? આતર વચર અનાજ એકું પાકે છે, છતાં બળતજની તાણને લીધે છાણ અને ખેતરને દબારે આપણે બાળી દઈએ છીએ. ખેતરના પાકોને બહુ આમરવાન, છતાં આપણી જમીનમાં બહુ જ ધરતા ફોરફેટ જેવા પદાર્થો આપણને આડને લીધે જ જળા શોષે છે, કોઈ તે પદાર્થને આડતાં મૂળ નીચેથી ખેંચી લાવી જાતમાં પાણાં આપે છે અને સૂકાં પાનનું સૂરસ આતર બને છે.

આ આપણું કષ્ટક છે. તે સૂરની ગરમીને બીલી લઈને થતાવરણને કું દરે છે, ને જમીનમાં બાળી રહેતાં તેનાં મૂળ આપણી જમીનને થોવાની અટકાવે છે; પછી જતાં પાણીને બીલી જમીનમાં કોલારીને આપણાં નીનાયાં અને ઝરાઓ છવતાં રાખે છે. બરોબર જરૂરને વળતે આરોગ્યને સાવવતાં રૂળા આપે છે. આ આપણી હયાતીને મૂળ આધાર છે. એનો નાશ કરી આપણે ક્યાં-

લિવત પહોરી છે. માટે હાલ જે ઝાડો છે એનું છપની પેરે કરે અને દરેક જુલ્લી નદામાં પડી રહેલી જમ્યા પર ઝાંચે એકે માળજપૂરક મોટાં કરે.

કેરિયા

ઉત્તર કેરિયાએ દક્ષિણ કેરિયા ઉપર આઠમણ કું છે ને તેથી સુખ આવી રહ્યું છે એ સી નહીં છે. એટલે એના પરિચય મેળવીએ. કેરિયાનું કું લગભગ બિટન જેવું છે, તે તેની વસતિ ત્રણેકની ની છે. તેમની વ્યવા તાતર, મેંચોસ ને નવાની ભાષાઓનાં બોલી છે, પણ તે ભાષા છે માત્ર ચોની વિધિમાં ન્યૂનતા કિ જેતાં કેરિયા એ મંચુરિયા અને નવાન વચ્ચેના પુલ નેડે છે. કેરિયા લુપ્તથલે ખેતીપ્રધાન દેશ છે અને ધડ, ચોળા નવ એ બેના મુખ્ય પાક છે. થોડાંક નેંધવાત ખનિમે પણ છે. વસતિના નેડે રહા માણસો બેકનેર છે, જેગાં જનધારણ નીકું છે. નવાને સને ૧૯૧૦ માં કેરિયા કળે કરી કીકું ગયા વિશ્વજીવ દરમ્યાન તેણે કેરિયાનાં સાધનોને પૂરા રક્ષ

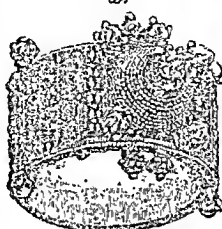
તુલસી નીચો આદમી
કયા ચૂકે કે આમ સે

કરે ન હોયો કામ,
સુને નગારા ગામ?

કલાકાર રફાએલે ફોર્નિસમાં માતૃગર્ભ
નીનાં ફેરલાં અદ્ભુત ભાવભરી વિગતો
ની નાગના હાથેર ગવાવા લાગી ત્યારે
લાક છપ્પામિરોનું ટોણું કચ્છરાઈને તેનો
તે કરવા તેને વેર દ્વગદો લઈ ગયું. એ વખતે
એક નિઃસીમા એકામતાથી મેરી અને
જઈશું એક ચિત્ર આલેખતો હતો.
માએ બારણામાં પેસતાં રફાએલની તો
કન તેઈ, પણ પેલા ચિત્રમાંનાં પાત્રોનાં
ઉપરના નિહોળે ને પવિત્ર ભાવે તેમની
તે પડતાં જ એઈથી મેરી આસર તેમના
મધ કે બધો રોગ વિસરી જઈ તેઓ
નિતીથી ત્યાંથી આંધ્યા ગયા.

ગણિતઅગ્રમત: જે આંકડાની કોઈ પણ
રકમનાં દશક એકમાંથી એકમ એક બાદ
કરી, તેને નવ વડે ગુણીને તે મૂળ રકમમાંથી
બાદ કરતાં મૂળ રકમથી કલ્પી રકમ જ
આવશે ૬૦૦૦ પર; ૫-૨=૩; ૩x૬=૧૮;
૫૨-૨૬=૨૫, તે 'પર'ના કલ્પ. ત્યારે દશક
કરતાં એકમ સંખ્યા મોટી હોય ત્યારે બાદ-
બાકીની રકમ આછામાં ગણવી. દા.ત. ૩૬;
૩-૬=૬x૬=૫૪; ૩૬-(૫૪)=૩૬+૫૪
=૯૦, તે ૩૬ના કલ્પ. (ગીતિન ગુપ્તમહાર)

અનેકાર્થી શબ્દ: ઠાકું = નેખાઈ ગયો
ડીર, કચેર; દોડપીંજર; છાની અને થા-
નાં દોડકાં; વરસાદની સખત ફરી-લીકળ;
પિણ્ણુ ધએથી વરસ, ગોણું; ખાડાની
ધોભાગ; ભાંગીપૂડી દાલ; જે વારછેલ્લી
જરીના ચોખ્ખા ફાણા; ખાજરીની ખી-
જા; ખાજરિયાને બંને છેડેથી નીકળેલા
ખા; જણવેલું માણસ.

ફેવતોના અર્થ: 'દુકાળમાં અધિક માસ'
હિંદુ વર્ષ-ગણતરી, દર ત્રણ વરસે એક
એક મહીને વધારાને ગણીને વરસમાં
કેને જાહેર તેર માસ ગણવામાં આવે છે.
કેમી પરિણામથી સાથે વર્ષ-ગણનાને
વેસાડવા માટે વધારવામાં આવતા
અધિક માસને પુરુષોત્તમ માસનું ધા-
ક સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું છે. કોઈવાર
માથે વરસે) વરસાદ ન પડવાને કારણે
વર્ષમાં જે દુકાળ પડ્યો હોય તે તેની
મજાથી લોકો માસતાં હોય, તેમાં જે
અધિક માસ એ વરસના ચોગાસાની
જેલો આવી જતા હોય તે દુકાળની સાતના
કિને એક મહીના દહી વધારે લોગવ-
ની આવે છે. જે દુકાળના છેલ્લા મહીના
માં કપરા રહેતા હોવાથી એનું કુઝ
ધારે લાગે છે. આ ઉપરથી કોઈ પણ
મહીના આપત્તિમાં કંઈ વધારાનું કુઝ,
જેવડે કોણેપ આવીને ઉમેરાય છે ત્યારે
કોઈવાર માટે આ કહેવત વપરાય છે.

કલાકલિકા: ગાનવળતે ધીલજથી વગ્ન
એ કરતાં પાતાના હેઠળે રાણગારતાં ધરણો
કપર સોથી વિરોધ અલ્પકણુ કરેલું છે. કહ્ય
તરફનું હાથનું આ ઉપાનું પરણું તેનું કલા-
કરણું છે. હંલ આને પણ આથી જે વિરોધ
શોભન-કારીગરીથી ખચેલા અલ્પકારો આ-
પણે ક્યાં નથી પહેરતા ?

મોટી સંખ્યામાં કા-
ગળો કે દાગીના ચોકસ-
બના હોય છે. ત્યારે તે
દોષ પર ટિકિટ ચોક્-
વાની કકાકૃદ, ને એકલી
ટિકિટોના વ્યય નિવા-
રવા માટે ટપાલ ઓફિસ, એટલા પત્રોના
ચારટઅના હિસાબે રોકડા પૈસા લઈ લઈને,
તે કાગળ પર તેનો ચોરટઅના મૂલ્યની છાપ
મારી આવે છે. ભારત સ્વતંત્ર થયા પછી
એ પ્રકારની છાપમાં ફેરફાર થઈને અરોક
ચકવાળી જે નવી આકૃતિ થોળઈ છે તેનું
ચિત્ર આ ઉપર આપ્યું છે.

સંસ્કરિયાના જીવ્યો માન ગાદી મગ્ગો-
માં જ હોય છે, તરમાં નહિ.

પ્રત્નનાં આરોગ્ય, હઠોમ, પિત્તીસુધાર,
રોગનિવારણ આદિ લોકલક્ષ્યાણુનાં કાર્યોમાં
પ્રત્નનો ફાળો મેળવવા માટે થયેલા દેશો
અવારનવાર ટપાલની તે નિગિતની ખાસ
ટિકિટો કાઢે છે. તેની કિંમતમાં આજ અલ્પ
કરતાં અમુક ટકા છરાદાપૂર્વક વધારાના સા-
ખવામાં આવે છે, જે, જે કાર્યો ખાતે સામ્યની
તિનેરીમાં નેખાય છે. આ રીતે આ વરસના
ઝાકટોઅર માસમાં ન્યૂઝીલૅન્ડે જે આરોગ્ય-
ટિકિટો (હેલ્થ-રેકૅપ્સ) કાઢવાનું છે તેની
છાપ ઉપર આવી છે. તેમાં છઠ્ઠા ન્યોર્મની
મોટી પુત્રી (અને ઈલ્ડંગની માદીવારસ)
રાજકુમારી ઇલિઝબેથ ને તેના પુત્ર આર્લ-
(જે તેની પછીના માદીવારસ અનેરો તે)ની
છબિઓ છે. આ ટિકિટ બેને બદલે ત્રણ પે-
ન્સથી વેચાશે; ને તેના પર છૂટા કરાવ્યા છે
તે મુજબ, તેમાંથી પોસ્ટલ તરીકેના જે પે-
ન્સના ચાલુ દર ઉપર તેનો વધારાનો ૧ પેન્સ
ખાજકોના આરોગ્યકાર્યોમાં જરો, જેમાંથી
ન્યૂઝીલૅન્ડનાં માંદાં ખાજકોને માગ વાતા-
વરણમાં રાહત આપવામાં આવે છે. સંખા-
હકો આવી ટિકિટ આપરતા પૂર્વક સંપર્ક છે.

અમેરિકોનાની સોથી વધુ લોકો ક્રિસ્ચિયો
(સંમદશોખ) ફ્રેડેરિકાદી, લાકડકામ, માદી-
કલા, ચિત્રકામ, સીવણ, તથા ટિકિટો, હાથનાં
વાસણો, સિકાગો ને હેરતાકોને કીકડા કર-
વાની છે. (યુરિકસ)
(જી સાર્ડ ૧૯૫૦) ૨૬૨

“દરેક રીતે માફક!”

૬૮લાંક વર્ષથી મારા માથામાં થોડી ટાલ હતી, તેમજ હું અનિદ્રાથી પીગતો હતો. ઘણી જાતનાં દેશી તેમજ પરદેશી તેલનો એકધારે ઉપયોગ કર્યો, છતાંય “ધાંચીના બળદ” જેવી જ મારી સ્થિતિ રહી અને અનિદ્રાથી તો ત્રાસી ગયો હતો. પરંતુ કોણ જાણે કેમ એક દિવસ એકાએક મેં (સમતીર્થ યોગાશ્રમ, મુંબઈ-૧૪૪) સમતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશિયલ નં. ૧ વાપરવું શરૂ કર્યું. અને શું કહું કે-થોડા જ સમયમાં મને ગાઢ નિદ્રા આવવા લાગી અને મારા માથાની ટાલમાં વાળ ઉગવા શરૂ થયા. આજે “સમતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ” મને દરેક રીતે માફક આવી ગયું છે અને મારી વયોની અનિદ્રા દૂર થઈ ગઈ છે.

એન. દત્તાત્રયક મૅગ્લોર

વર્લ્ડ પ્રેસિડેન્ટ, કેનેરા નેચલ બ્રાન્ડ એસોસીએશન
કેનેરા ફાયરવૂડ હોસ્પિટલ એસોસીએશન
સેક્રેટરી, મૅગ્લોર ટાઈલ્સ એસોસીએશન એસોસીએશન

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે ખોસ

મુંડુનું પોષ્ટિક ચારણ કેસરી જીવન

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નબળાં-સબળાં, સ્ત્રી-પુરુષ,
કોઈપણ એનું સેવન કરી શકે છે

મહા રસાયન

રસસિદ્ધર, અબક, કેસર, કરતૂરી અને બીજાં દીપન, પાચન
ને પોષિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આભાંગાંગી બનાવેલું
સુશોભિત, સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પોષિક ચારણ

ઉપયોગ

તેનું નિયમિત સેવન

૧. ૨૦ વર્ષના પહેલાં રૂ. ૧.૦૦
૨. ૨૦ " " ૧૧. ૩.૦૦
૩. ૨૦ " " ૧૧. ૫.૦૦

લાંબું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ
આપી શરીરમાં બળ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

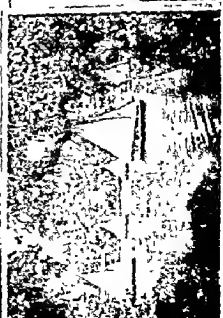
કારખાનું:
સયાનીરાઈ
મુંબઈ-૧૪

મુંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.
અમદાવાદના એજન્ટ - ભોગીલાલ બ્રથર્સ, ગાંધીરાઈ

દુકાન:
જૂની મહાજનવાડી
મુંબઈ-૨

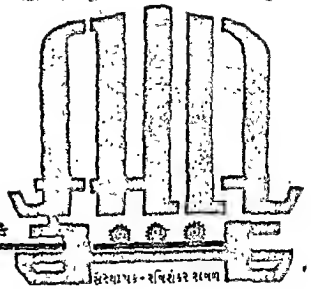

આ માસના ફેરિયાદી ધરી-
દોષીને કદરેખાઓનાં વિચાર
[પરિણામો તથા વિષયવિવેચ-
નો માટેનું એક અંક ૫. ૨૪૩]
માધ્યમ: ડાબી બાજુ-પાણી
બાજુનાં દેશસર (કેવલસાદ
અખીન, અમદાવાદ), ડાબી
બાજુ-વિદ્યામંત્રી શોધમાં
(કેવલસાદ કોરોન સેક્ટ, બીજ-
પુરા)નીચેના બાજુ-નોંધ-
વિદ્યાર (નવનીલકુમાર આંખી,
વેલપત્ર); બધા-સક્રિય મે-
દાર (સેનિક એવરી, અમદા-
વાદ)અસહી બાજુ-અપારી
તેમજ (સેનિક-ટી. ડી. અખી-
ન સિલિન્ડરની પૂર્વ આસિસી).

૩૨૦

ગરુડ • ૧૯૫૦ આવતી કાલનાં નાગરિકોનું માસિક

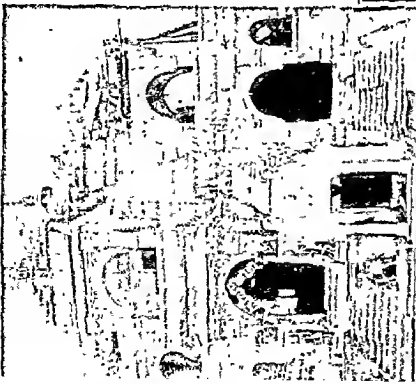
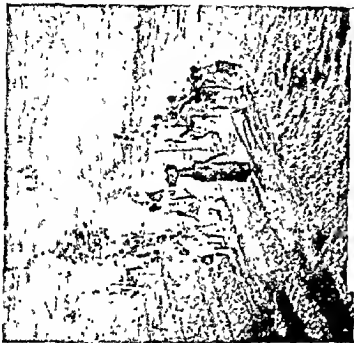
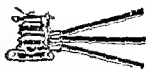

તંત્રી
અચ્યુભાઈ રાવલ

જિ હાલની સત્તા
જનતા અને સરકાર
એ બંનેના સહકાર
પર જ આધાર રાખતી
સ્વરાજ્યની કૃત્ય જિ
સોડાની સત્તાની જેવી
કપટી છે. એ સત્તા
જો તુરે લે...

આ માસની ફેરિયાદી દત્તી
સાઈનાં કદરેખાજીના વિશે.
[પરિશ્રમિત વધા વિનવિવેચ-
નો માટે જો એક પૃ. ૨૪૩]
મથાળે: ડાબી બાજુ-પાલીવા
જુનાં લેન દેરાસર (કેવલજી
અગીન, અસદવાદ); ડાબી
બાજુ-વિશાખાની શોખનો
(કોઠાકાક કુસેન સેવક, લોન-
પર)ની કોઠાબાજુ બાજુ-નોકા-
વિદ્યાર (નવનીતપ્રમાર ગાંધી,
સેરાવળ); વચ્ચે-મદુરાજ ગો-
દિર (સીકિક કહેલી, અસદ-
વાદ); જમણી બાજુ-અસદી
સેવારી (સીકિક-દે જ અગી-
ન સિલિટિટની પૂર્વ કાલિકા).

યમાધુરી

કનુ દેસાઈ

ફત
ફંગચિત્રોનો નવો ચિત્રસંપુટ

ફંગચિત્રોનો નવો ચિત્રસંપુટ
ફંગચિત્રોનો નવો ચિત્રસંપુટ
ફંગચિત્રોનો નવો ચિત્રસંપુટ

Ojas

Soaps.

સાર
રૂ. ૧)

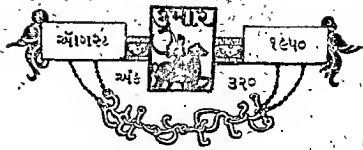
અણઉપયોગપત્ર ફ્રી મંગલો.

ચંપકલાલ અમ. ભાવનગર.

સરળ હોમીઓપથી

પાનાં ૨૦૬ : કિ. ૨-૨૨-૦
બાયોફિઝિકલ જ્ઞાનપટ ૦-૪-૦
છવનરસાયન શાસ્ત્ર ૨-૪-૦

ચંપકલાલ અમ. ભાવનગર.

ચિત્રો
બે ઘોડાની સવારી ચિત્રકાર - 'ચન્દ્ર' પૃષ્ઠ
વાવઝોડું ચિત્રકાર - માધવસિંહજી હન્ટરી ત્રિરંગી મુખચિત્ર
પ્રતીક્ષા ચિત્રકાર - બી. એન. વિજયભાઈ પાછલા પૃષ્ઠની અંદર
પાનખર ચિત્રકાર - ઇશ્વરદાસ પાછલા પૃષ્ઠની અંદર
ફોટોગ્રાફી હરીદાઈનું પરિણામ " " "

કાવ્યો
આવળી ગાપાહે રાજેન્દ્ર સાહે ૨૬૪

ચરિત્ર
ડૉ. વી. એસિયટ રાજાલાલ નાગરજી મહેતા ૨૭૦
ગાંધી મહાત્મા [આપકથા] ચન્દ્રવર્દન ચીમનલાલ મહેતા ૨૭૪

નાટિકા
ક્રિશ્નાગિત શુભવંતરાય છોટાલાલ સાહે ૨૬૬

કેસો
આવળી માસની કથા [મનન] મો. ગા. ઝવેરી ૨૬૫
આંખની કેળવણી ર. મ. રાવળ ૨૬૫
હાસાસન [ચોમાસાનો-૫] શામળાઈ શુક્લ ૨૭૨
ધ્વજ-ચુક [આપણી રમતો] વાસુદેવ ભટ્ટ ૨૭૮
અધિક માસ હરિદાઈ પ્રા. ભટ્ટ ૨૮૩
ચુરનિયમ અને રેડિયમ નરસિંહ મુ. સાહે ૨૮૪
અગવિધા [આપણી વનરપતિ-૩૩] જયંતીલાલ ઝોઝા ૨૮૫
હળ-કર-કેળુ કરજીસિંહજી મો. શુકાસમા ૨૮૪

વિભાગો
પત્રનું તથ્ય અને ચાલ [ચિત્રગોષ્ઠ] ૨૬૩
પ્રચલિત વર્ષ પહેલાં ૨૮૩
પત્રચિત્ર વિભાગ ૨૮૮
ફોટોગ્રાફી હરીદાઈનું પરિણામ શ્રીદામ ભટ્ટ ૨૮૩
માધુરી [અંબિકા] શ્રી અર્જુન, ચોમાસામાં આચાર્ય, રશ્મિદિ-
ગીટર, રાષ્ટ્રગીતની સ્વરલિપિ, વૈદ્યારોપણ વિશે વધુ,
એક મોડું ચલચિત્ર, શોધસફરી વિદ્યાર્થીઓ ૨૮૪
જુલાઈચરમ [આસમાસનાં પૃષ્ઠ-૫૫] ૨૮૪
ટિકિટ-સંગ્રહ [૧૩] ૨૮૭
આ માસ છવિદાસમાં [અપ્રકાશિત] રવિ. ઝવેરચંદ મેઘાણી ૨૮૮
૭૬૬ પાનું ૩૦૬

કુમાર કાર્યાલય સિમેન્ટક તરફથી વંચી, શુક્રક અને પ્રકાશક બચુભાઈ પાપટભાઈ રાવલ
શ્રદ્ધા-અકાલનરયાન. કુમાર જિન્દગી, કુમાર કાર્યાલય સિ. ૧૪૫૪ રાયપુર, અમદાવાદ.
વાર્ષિક (ટકસ સાથે) રા. જામી. પરદેશમાં રા. દા. અથવા સિ. ૧૫૫૫૮૬ નકલ-જોર આતા
કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો ડૉ. પી. સમીટથી રહિત છે

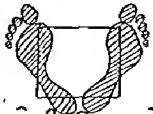
પગનું તળિયું અને ચાલ

- (૧) ચાલવાની ખોટી રીત: આ રીતે ચાલવાથી ઘૂંટણ અને સાંધાનું સાંધા વધુ વિકૃત બને છે.
- (૨) ચાલવાની સાચી રીત: આ રીતે ચાલવાથી શરીરનું વજન બંને પગ ઉપર સરખું આવવાથી વધુ તાકાત ને કમી થાય.
- (૩) ખોટી રીત: આમ ચાલનારનાં તળિયાં પર અણધરતી બોજ આવે છે અને કડનો થાય લાગે છે.

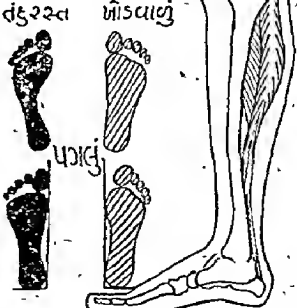

તળિયાં ઓરડા ચાલવાની ખોટી રીત

સૈનિકોની બિમાર રહેવાની રીત

જાણકારોને તેમાં ખોડ લાગે છે.

પગના સ્નાયુઓ અને હાંડકાં

સર્વાંગમાં પણ શરીરની રચના અનુસાર પગનું ગાંઠવાની કાળજી ન રખાય તો અમ બધારે પહેલેથી છે, અંગ વિકૃત થાય છે અને આરોગ્ય નાશ થાય છે. ઉપરના આલેખમાં ગયાં છે. પણ પ્રકારની ચાલવાની રીત બતાવી છે, તેમાં પહેલી-પગમાં અદર નાખીને ચાલવાની રીત ઓછ-પગમાં બહાર પહેલાં નાખવાની રીત બને ખોટી છે, પ્રથમે દસાંબેડી, મધ્યરેખા પર બરોબર સીધાં પડતાં પગમાંનાં રાસાં છે. તેનાં કારણે સાથે વળે તેમાં આપ્યાં છે. એ રીતે જોયા રહેવામાં કઈ રીત સાચી અને તંદુરસ્ત તથા ખોડવાળાં પગ તે પણ નીચેનાં ચિત્રોમાં દર્શાવ્યું છે. એમ બિતાવેને બિમાર રહેવાની સૈનિકોની રીત આરોગ્યવર્ધિએ ખોટી કરી છે અને તેને પગ

શ્રાવણી મધ્યાહને

રાજેન્દ્ર શાહ

મધ્યાહની આસર વેળ હતી પ્રશાન્ત
ધીરે ધીરે લસતી ગોકર્ણગાય જેને,
ને શ્રાવણી વરસું પર્વણ તે પ કલાન્ત,
કેારાં ઝરે દુમયી-રૂઢે રહી એક એક.
જેનું વિરોગિત લયે મૃદુ મેંદ ગાન,
તેનું જ માડું સહજે ઉર-રંધમાન.

ભારે ઉતારી ચિરથી પથને વિસામે
નાનેકે ગામ શ્રમથી વિરમ્ય લગાર,
આસીના કોઈ, વગિ કોઈ વિપણ્ય કામે
સતેલ, મેનમહોં મૌન હતું અપાર.
આંહી કશે નજમિ એ ભારતીની મધ્ય
કેાર છાડી બનિશે નિગ્રમાં નિગમન!

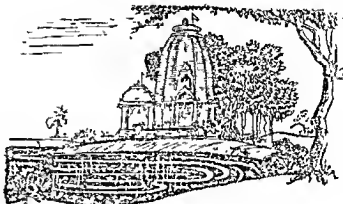
કર્તવ્ય કોઈ અવશેષમહોં રહ્યું ના
તેનું નચિન મન માડું, ન હપે શોક;
ના સ્વપ્ન કોઈ હતું મેણમહોં વરસું, વા
વીતેલ તેની રમ્ભતિનો પણ કંપ કોક :
મારે ગયા આણગમ્યાં-હતું કશું ના,
મેંધાહલીન પણ ઘાટ હતા ન સ્તના.

મેં સહેલવાં મન કરી લીધ વન્ય પંથ,
બેડીના બેડા, કચલિક પંકિત, કયાંક છાયા
હુવાંથી, એહ મમ વાક થકી દયાયો,
ઝીંસાય-તેમ ઝીંસતો સહુ સ્પષ્ટ રમ.
લાગીતી-વેલસણી નીલમયર્ણુ મૃદ્ધ,
કંકાસિની પણ પ્રચૂન વડે પ્રકૃત્તલ.

પાણી ભરેલ કંધ ખેતરમાં જવારા
તેજરથી અંગ પર શૈશવની કુમારી
મોહન, ઊઘી ધરમ્મી પર ત્યાં જ પાસે
હું કણા હસતી બાજરી ચિતહારા;
છેડે હુલાસમય ખંજન, કીર, લેલાં,
ટહોકે કદી નીરવતામહોં મોર ઘેલા.

ત્યાં પંકગાંઠિ મહિપી-ધણ સરત મેહું
દાહર જેની પીંદપે રમતાં નીરંતે,
ને સ્વર્ણને ફલ શું ચાવળ હોય આ તે!
મેં કંટકે ચિરમ બંધુર રમ લીધું!
વૈશાખનો મુતમહોંર પડી જુલાય,
ત્યાં શી વગંત રત શામલવીની રૂપદા પ!

કિંદાણને ગદન-વ્યોમતણાં ઝીંસત
નાનું તથાવ નિગ્રમાં પરિવૃપ્ત પ્રગે,
ને શમનું સદન ત્યાં હુગથી અનંત
અશ્વત્થની નશક સોહત ધ્યાન મગે.
એનું કશું શિખર-શીર્ષ સ-લીલ-સ્વાગ!
જેની લટોની મહોં જાહવીનો પિરામ.

ખીલેલ પ્રાંગણમહોં ફલ મંતુરાનાં,
પીળાં ફરેણ પણ, બીતર બિંધ યુજ
છાયેલ તિથ જલપારથી સિન્ધ, છાનાં
તેને ત્યહોં તિગિર ધુમદનાં મળ્યુંમે.
મંદારવે ચક્રપિ ના રણકાર ક્રીયા,
ને તામ રે અગમ મુંગમનો શું પીધા!

ટકે દુષ્ટ ઋપભ નંદિની પાસ મેણું
કેવી દેવા દલમહે સુજ પદ્મ-રોચે!
હું માનરી જલ દુહિનથી ચેત રેખું
ને ચંદ્રગોલિ તણી કીમુદી નીલ વ્યોગે.
કેસાસનાં પુનિત દર્શન...ધન્ય પર્વ,
ના મ્વપ્ન જનમનિ, તુરીય ન, તો મ સર્વ.

અ માટે ત્યાં એક આશ્રમનું આચાર-
તવાર આવતા. એક વાર આચાર્ય
માસમાં તેમને અમે કેટલેક કથા સંભળાવવા
હયુઃકામ્યકે તેઓએ, મેષોરપદ્યુઆદિશ્રી-
ને આરંભમાની આગેવાની કરતા, વિદ્વાંત
અંદરે મેળવ્યું એટલે બેઠાવાળા જાણીશું હતા.
અમારી નિવૃત્તિ યાન્ય શાખીને મળેલકથાકહીઃ
“મહાભારતમાં એક પ્રસંગમાં આ કથા
છે. એક વાર દુષ્ટાશ મુનિએ કોઈ કે દબર જે
દબર વર્તે તથા થઈ કરી. પછી તપશ્વર્ગ પૂરી
થયે તપોલજમાં કેટલોક વધારો થયે છે તે
અભાગવતમાં તે વિચાર એકાદ હતા. એવા
માં કાંડ પારથી તેમના પર એક ચક્રનું પારણું.
મુનિએ કોશી નબર કરી ગુરુસામા થકા
સામે એકું છે તરત તે તારડીને ત્યાં પડી મરી
અરુ. મુનિને ખાતરી થઈ કે તપોલજ વધું છે.
મુનિ પછી જળતા બુધ્ધાદેવાથી બિસા
માટે કોપરખને એક આગમાં નાના થાર પારે
આવી “નિસામરેદિ” કહી શ્રીમદ્દશ બારણું
અડકાવેનું હયુ. એકદીથી કાંઈ તરત અવાજ
ન આપી. મુનિએ કીડીથી પોતા કથો, તપા
જવાળ ન મર્યા અદર કોઈ કોણુ દગ્ધ તે
તો મુનિએ સામયુ. સીક પાર મુનિએ કી
નિશી પોતા કથો, ત્યાં એક સામયીશ્રી
“તિની કોમે બારણું પાડયું અને મુનિનું
ગત હતું. મુનિ હાલ આજ કરી બેઠેલો
કોમે એકું કે મુનિ રવાન મતીકારતા
તે અને કોષથી કાલપીયા કથ તથા છે,
એટલે તેણે પુ. “મુનિકો” આ નજરની
પરકી નથી” મુનિને અર્થ થઈ ગયેલ અને
તાક પડયા પછયું કે “આવે! તને અજરની
પરકીની વાતની રી રીતે જલર પડી અને
માની સિધિ અહીં દબર કથ તથા તે અને
સામયીનું નથી. “ઉપરકોશ કથ”
સોમે પ્રવાસો કથો: “આ પર પ્રવાસ
વેરવનું છે. હું તેની અપોવના છું. પ્રવાસ
કેનું અર્થો અવધાનથી કે તપશ્વર્ગ કરીતથી.
અમે એકાગરો છીએ. પ્રવાસની દુકાને
અમુર રક્ષા નરે પડાયો ન અ. અ. અ. અ.
દોડીયાર માણસ સામે, બાલક સામે, સ્ત્રી
સામે કે કોલોસા સામયી સામે, બધાને
એક જ સામે માલ મળે. વળતમાં કેટલેક
કોણું ન અપાય આમ અમે પવિર અત્ર
ખાતરાઈ છીએ. અમારી કામ્યો સિદ્ધિત નથી.
હું પછુ ગાઈ થઈ દંડમાં એકો જ અમનું
છું કે પતિ આપણનું કામ સમાને છે અને
કથપ (ક્રિ. ૧૨૨ ૧૨૫૦)

પવિર તપાથી આપણ કરે છે તેમ મારે ધરનું
કામકામ સંભાળું, સંભાળ પ્રત્યેની ફરજ,
અવિધિ પ્રત્યેની ફરજ, કુટુંબીયો પ્રત્યેની
ફરજ તથા સમાજ પ્રત્યેની ફરજ બલવથી
અને અર્ધાંથી આપણ વિદ્યારણું. અમારા
આપા વર્તનથી લોકો અમારા પર શ્રેય સામે
છે. અમારી દુકાને ધણી સારી છે. અમને
આવરણકતા પ્રમાણે આવા છે. અમને લોભ
નથી, અસંતોષ નથી, તેથી અમારા પરમાં
કેવલ તથી. અમે યથાશક્ત્ય પ્રયત્ન કરીએ
છીએ. તમે આવીને અવાલેક પોતાની ત્યારે
હું આપર પતિને પોરસતી હતી. શોધ મારે તે
કામકામ કેવળ તેમણે મને આલો આપી મરે
હું દાવ મોળને આવી. દરમ્યાન તમે મરમ
થયા. પછુ મારે મારે થઈ ચૂક્યા નહોતો.
પતિસેવા પદેથી અને અવિધિસેવા ત્યાર
પડી. તમે પૂછો છો કે અત્રે વર્ષની તપ-
શ્વર્ગથી કે મળે તે પોરસ ફળ મને રી રીતે
પ્રાપ્ત થયું કે તમારો કોષ મને આજી મેળના
સાથે છે તેને અવાજ મારી દબીતમાં આવી
નથા છે. નીતિ, સાધાર, નિમરેક અમને
માદાર, વિદેશ રતિ અને રત્રમાં જે
અડકાયું એ અમારી રિતિનું કારણ છે.
સંસારમા રીતે અમે આ અત્યથશક્તિ સંક
રૂપસિતિનું સાધન માનીએ છીએ અને; તે
ખરે છે તે તમે પ્રત્યક્ષ મેળું.”
દુષ્ટાશ મુનિને અર્થ થઈ ગયેલ.
૩૧ (કે રિદિ પ્રભ કથે ગાઈ ચાલી રીતે છે)
આકાશ સરકારના અગ્રહારે, નેપાત્રીએ,
મારખાનાં માલિયા, મનરો, પાકોસો, પ્રવા-
ને, યુવતીએ, રાહી, સીપોરનું કલ્પ તપાસી.
સોતનનું સામાન્ય કાદી નાંખવાના પ્રયત્ન-
નું ફરજતવિષયક વધારામાં આગમે મેળું
નહોતો પામતા. આ સામે કે કામ્ય કે અતરની
અમિ છે કે અર્થ સંતાનેની આ અર્થમંદરિતિ
છે કે અર્ધપોલોસ, રી. આર્મી, વિનિવર-
વાંક, કાંપરવરવિરોધી પોલોસ, આલ્પધા-
ની દબી પડું બનાવે છે કે આ કામ્ય માથી
પરનું કે નિમરેક આગ ક્યારે આવેલું થઈ
આ કામ્યનું મરસમાં-પવિર માસમાં-કેવલ
વિચાર કરીએ અને કી કામ્યે બલવથી ગામા
નહોતો તમુક વરણ પ્રમાણમાં છે-મામ, કોષ
અને લોભ-તેનાથી પ્રરુષા પ્રમાણ કરીએ.
પ્રવાસ વેરવનું કથાને કથાને કરવાની
અર આ દેશમાં આજ એકથી કામ્યે
નહોતી એમ કામે છે. મો. ખા. કનેરી

ચિ ત્રકાલેમાં સાધારણ અવસ્થા
જોખને એકિજી મંદ અવસ્થા
એ સંદર્ભ છે, પંડિત સિદ્ધિને કુટુંબીયો
પરેશ આપણા વિદ્યારે, આપણા તેમ
કુટુંબિય સૌભાગ્યુકોને તે તાર કથો
બનાવના એક આપણ દેશની રીતરુચીને
વિદ્યારી કથ છે. આપણે યોગ્યપણે
આપણા અને સંસ્કારી સમપ્રધાનને અને
આમદ રાખીએ છીએ, વાપરવાના અ
રણ્યકલને તેમ કોઈએ છીએ, પછુ આપણ
સંસારના સાધો, અર્ધાંકાક આપણે રાખી
દરિયા પડાય છે તેમાં પ્રત્યક્ષ પતે અપ,
પ્રમાણ, અંગરો, રમને આપણે અમારે
આપણે સાધારણ સુરિસિત માણસ જે
અપ્રધ જે વેરવા દોષ તે વિચારી કથો
તમે કીડિ પ્રકારના રવાની કથા જે
નહી કો, પછુ રૂચની બાલતમાં તમને તપ
પ્રતિ યથાશક્તિ પર્લો, આપણના અ
પાની બીત રવાનથી દોષ, કપડા, સાદો
રમકાંઈ ખરીદી કરવાની દોષ, તમે
તમારા રમનું કાન ન માર કરો, રમ
તાલો માટે શાળામાં જે પ્રમાણે અ
પણે આપણમાં આવે છે તે પ્રમાણે અ
ની મેરેક પ્રશનમાં સદાચક અને કામ
કાર કામ છે અને તેનું મુદ્દા તમે કનિદાસ.
અમોળ ને મળિત એવા વિષયથી એણે
નહી કરી શો.
શાળામાં રી ખુલાવા વિષયને અમારો
કામ કામવાના દોષ તરફ, તે તે મારે એ
પ્રવાસ અર્થ છે વિદ્યારે આ પોતાના કથો
કથાનામાં, નમરમાં ને રાખીમાં તેમો કથો
પ્રવાસ રી બનાવી છે કે ત્યારે ને તેની કા
વના સીલિયા થા. આપણા દરેકે અમે
કથાનું કામ બલવા પછી વિદ્યારે
પ્રત્યક્ષમાં ગાઈ, તેની કથો કે પાના પર
પર ને પ્રત્યક્ષ અમારો કોષ છે અને તે
અમારો એક પ્રવાસની અપરવાળ છે
કો. મેના અમિતિના કાનાથી તે કોષ
સંભર અને રણ્યકાલ બનાવે અને અમારો
નરું તપ બનાવે. અમાના અમારો
મીડિ કોષ રાખીવ બારો કે મેળનાં પ્રત્યક્ષ
ની ગતી રૂચમકતા આ કોષે અને પ્રત્યક્ષ
આરે તેનામાં કીડિયાતીથી અમે
કિયાનો આનંદ રી માવ એવા કોષોના
કથોની પાછળ રહેલા છે. ર. અ. રાજ

વિશ્વામિત્ર : મહર્ષિ કમ્પીકના શિષ્ય માધિર, જના પુત્ર
 વસિષ્ઠ : હજારના માનસપુત્ર, અકેધનીના પતિ અને સખાવિઓમાંના એક
 દિન્દ્ર : હંવરાજ, અને વિશ્વામિત્રના પરીશક
 મેનકા : છંદે મોકલેલી અસ્ત્રસા; વિશ્વામિત્રની પ્રેમિકા
 ત્રિશંકુ : અર્ધાયાના રાજા અને વસિષ્ઠના શિષ્ય
 વિશાલાહ : વસિષ્ઠનો પુત્ર
 કપરાંત--નારદ, ચિત્રસેન, અશ્વા, ચારંનરેવ, દારપાજ, વગેરે
 વસિષ્ઠનાર : કથાર્થોત્ક

વિશ્વામિત્ર

અગ્રક આખી ગમેલા 'મેધનો કવિ' રંગના
 લેખક : બલ્લભપતિ
 હૃત, લખનો રેડિયો કપરથી હિંદીમાં પ્રસ્તુત થએલું
 રેડિયોપટક
 અનુવાદક
 ગુણવંતલાલ છાટાલાલ શાહ

દશ્ય પહેલું

[વસિષ્ઠનાર : માધિપુત્ર વિશ્વામિત્ર કાન્યકુબ્જના
 રાજાપદે આન્યા પછી એકવાર શિકાર ગેલવા
 ગએલા. ત્યાંથી પાછા ફરતાં માર્ગમાં કપિરાજ
 વસિષ્ઠના આશ્રમ પાસે આરામ માટે રોકાએલા
 ત્યારે વસિષ્ઠે અતિગિમાનવાળી પ્રેરાઇને વિશ્વા-
 મિત્રને સોજન માટે નિર્મગ્ન આપેલું.]

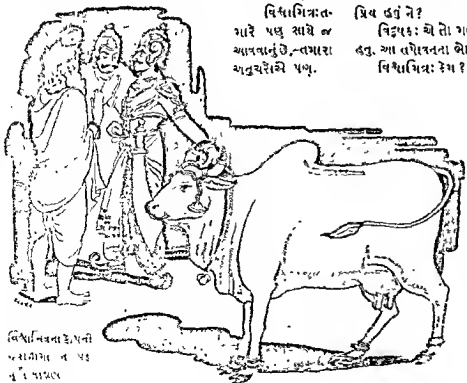
દારપાજ : મહારાજનો જય હો ! સેનાપતિ દાર કપાર આજના
 ની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા છે.
 વિશ્વામિત્ર : એમને જલદી મોકલો.

[જના-આવવાના પદ્યનિ પછી]

વનદેવ : મહારાજનો જય હો ! રાજધાની તરફ પાછા ફરવાનો
 મહારાજનો વિચાર છે !

વિશ્વામિત્ર : હમણાં તો કહ્યું ન હતી રાકાય, વનદેવ. વસિષ્ઠનો
 આશ્રમ રાનીપર્ગા છે અને તેમણે જોજન માટે નિર્મગ્ન આપ્યું છે.

વનદેવ : આપ
 કથાદે પાછા ફરેશો ?
 વિશ્વામિત્ર : ત-
 માદે પણ સાથે જ
 આવવાનું છે. તમારા
 અનુચરોએ પણ.

વિશ્વામિત્રના દે. પત્રો
 નાનીગા ન પડ
 નું નામ

વનદેવ : એટલે ...
 વિશ્વામિત્ર : આપણને સુધર્માંને નિર્મગ્ન આપેલું છે.
 વનદેવ : (ચૂપ રહે છે)
 વિશ્વામિત્ર : કેમ, શું વિચારો છો ?
 વનદેવ : કંઈ ?
 વિશ્વામિત્ર : એ જ ને, કે વસિષ્ઠ આટલાં બધાં માણસોને કેમ ખવ-
 ડાની રાકે ? મારા મનમાં પણ આ જ પ્રશ્ન છે. પરંતુ મેં વિચાર્યું
 કે સાતો તો ખરા, કંઈ નહિ તો મલકે તો પશે. આપણે ત્યાં પણ
 જોજન તૈયાર રહે એવા પ્રયંજ કરાવતો. અને હવે જલદી લીકો,
 તમે પણ અનુચરો લઇને આવો.

વનદેવ : જેવી આજ્ઞા.
 વિશ્વામિત્ર : (વિદુષકને) આઠો મિત્ર, વિદુષક.
 વિદુષક : હું નહિ આવી શકું.
 વિશ્વામિત્ર : કેમ ?
 વિદુષક : તેના નિર્મગ્ન કરતાં મને મારા પ્રાણ અધિક પ્રિય છે,
 વિશ્વામિત્ર : અત્યાર સુધી તો પ્રાણના બદલે જોજન જ વધુ
 પ્રિય હતું ને ?
 વિદુષક : એ તો મહારાજ વિશ્વામિત્રની પાકશાળાનું જોજન
 હતુ. આ તપોવનના જોજનથી તો હંશર બગાડે તો શકું.
 વિશ્વામિત્ર : કેમ ?

વિદુષક : જ્યારે હું વિશ્વામિત્ર
 હોતો ત્યારે અનુભવ કર્યો છે. એ
 જોજનને પચાની રાકતો હોત તો કું
 રાજાએ જ ન જાન્યો હોત ? કહો-
 કુશર્માંથી બાળીને વિદુષક સા માટે
 બન્યું કે જો બાર મોડોમોમાં જનિયા.
 કાચાં પાઈાં જનિયા તો જાને પડી-
 ની રાજમાં પાનેતમાં કોરોડો કંઈ.
 આજે હોતી ત્યાંનો જોજન. અપ-
 જાએ પડે તો પાકે કુંડી પણ
 હોત જોજન. એ હોતો ને જોજન રાજ-
 પચાનને પણ અપ-
 નાકો કરી દેતો.

વિશ્વામિત્ર : એટલે ...
 વિદુષક : એટલે ...

વિદ્યુતઃ તમારે મોનેરેબન પણ ડીક છે: સરખવાની હાથિથી બે
આર મુજબો આપો તો.....

વિશ્વામિત્ર: ડીક, મૂળના ન કરો, ચાહો

વિદ્યુતઃ ચાહો; પોતાનું મૃત્યુ સારે જ હોય તો પછી કોણ
રોડી રહે ? (બન્ને નમ્ર છે)

દ્રશ્ય બીજું

[વૈજેનકાર: વસિષ્ઠને ત્યાં જોબન કર્યા પછી તમામ
અધિકારીઓ આશ્રમ માટે પ્રેર્યા હોય છે ત્યારે—]

વસિષ્ઠ: કહો રાજન્, કદી સુરકેશી તો નથી નહીં ને? આપને
નિમગ્ન પણ આપ્યું ત્યારે ગમનમાં સંકોચ તો થતો જ હતેર કે આપનું
આતિથ્ય કદાચ સરખી રીતે નહિ કરી સારીએ.

વિશ્વામિત્ર: આપ શુ કહો છો, બહાનું આપને ત્યાં જોબનમાં
જે સ્વાદ હતો તે અપૂર્વ હતો. આ શિષ્યાચાર માટે નથી કહેતો, હ
મને તો આશ્ચર્ય થાય છે કે અહીં વનમાં આપે આ બધું બનાવ્યું કેની
રીતે? અને તે પણ આટલા શોદા સમયમાં

વસિષ્ઠ: કંઈ જ આશ્ચર્યની વાત નથી, રાજન્! મારા તપોવનની
પાસે જ સુરકેવ છે, જ્યાં દસ હજારથી પણ વધુ વિદ્યાર્થી સંનિષ્ઠ
હો છે, સરજને સાસની શિશ્યા કેવરાવ તેમને વ્યવહાર પણ સીખવ-
વામાં આવે છે. ત્યાંના હું કુલપતિ છું. મારા શિષ્યા રાજ્યઓની
સાથે થતો વ્યવહાર સારી રીતે જાણે છે, અંદરે આ પ્રયત્ન કરવામાં
મને કંઈ પ્રશ્નકે પડ્યું નહિ.

વિશ્વામિત્ર: પરંતુ આ સિદ્ધાસન, બહુ મુશ્કેલ છે અને સોના-
સારીનાં હાલને પાત્ર—આ બધી રાજ્યને શોધ્ય વસ્તુઓ ક્યાંથી મેળવી?
વસિષ્ઠ: કેટલાક વિષયો પહેલાં મેં એક યજ્ઞ કર્યો હતો એ
વજ્રમાં અનેક રાજ્યોને નિમગ્ન પણ આપ્યું હતું. આદરસાકારનો
પ્રયંન કરવા માટે મેં કેવરાજ હન્દ્ર પાસે કામધેનુની માગણી કરેલી.
કામધેનુને સાધારણ ગાય ન સમજાવતા. તેની પાસેથી એ માગીએ
તે મળે છે. આપને સત્કાર પણ તેની જ કૃપાનું ફળ છે.

વિશ્વામિત્ર: એમ રતો એ કામધેનુના હેરાન કરવાની કશા છે.
વસિષ્ઠ: ચાહો. (સમજા નમ્ર છે.) પ્રજામાં કદો રાજન્, આ
કામધેનુ છે. આની કૃપાથી જ મારે યજ્ઞ નિર્વિજા સંપૂર્ણ થયો હતો.

વિશ્વામિત્ર: ગાય હેરાનીય છે; સરજ પણ લાયક છે. આપના
સુરકેશને પ્રયંન ક્યાંથી થાય છે, કમવન?

વસિષ્ઠ: અયોધ્યાના મૃગેવંશી રાજ્યોના કોષમાંથી.

વિશ્વામિત્ર: મારા ચોખ્ખે કંઈ રોવા હોય તો બતાવશો.

વસિષ્ઠ: આવશ્યકતા હતી ત્યારે આપને જ કહીશ; અને કદો—
મારા યોગ્ય કશું હોય તો.

વિશ્વામિત્ર: આપી મફત હો તો એક વસ્તુ હંમ્યું છું.

વસિષ્ઠ: કઈ રાજન્?

વિશ્વામિત્ર: આપ તો જાણે છો કે રતો રાજ્યો પાસે જ
રહેતાં જોઈએ

વસિષ્ઠ: આપના કહેવાનું તારપર્યે મારા અધ્યાત્મમાં ન આવ્યું.

વિશ્વામિત્ર: આપ આપે તો કહું.

વસિષ્ઠ: કદો રાજન્! વસિષ્ઠની કાંઈ વસ્તુ જોવી નથી કે જે
આપને ન આપી શકાય. લોક કહવાણુ માટે પ્રાણ પણ આપી દેવાનું
મિશન મને મળ્યું છે.

વિશ્વામિત્ર: તો મારી કશા આ કામધેનુ લેવાની છે. બના
બદલામાં આપની સેવામાંનું કૃપા આપે તેવી બહુલ ગાય મોકલીશ.
વસિષ્ઠ: આપ આ શું કહો છો રાજન્? કામધેનુ મારી વસ્તુ
રક્ષા (આમટ ૧૫૦)

તો છે જ નહિ. આપને મેં પહેલાં જ જણાવે કે હન્દ્ર.....

વિશ્વામિત્ર: નહિ નહિ, અપિરાજ! આ કામધેનુ તો મને
આપવી જ પડશે. મારે વચન પણ આપ્યું છે

વસિષ્ઠ: હું તો હજી પણ કહું છું કે મારી પાસે એવો મહ
પણુથી નથી કે જે આપને ન આપાય; પરંતુ કામધેનુ આપી દેવાનો
મને રો આધિકાર છે?

વિશ્વામિત્ર: જે વસ્તુ જેની પાસે હોય તે તેની જ છે. મને
ન આપવાના ત્યાગ ન કરો.

વસિષ્ઠ શિવ! શિવ! અવિશ્વાસ કરવાની આવશ્યકતા નથી,
રાજન્, અમે તપસીઓ અસલ યોદ્ધાનું નમુના જ નથી.

વિશ્વામિત્ર: કામધેનુ તો મારી યજ્ઞ અધ. આપ તો પ્રસન્નવાદી
નહિ આપો તે.....

વસિષ્ઠ: તો શું?

વિશ્વામિત્ર: મારે બળને પ્રયોગ કરવો પડશે. આપનું મન ન
કુશલ એમ હું ધરતો હતો, પરંતુ સીધી આગળથી છી ન તીચે...

વસિષ્ઠ: ત્યારે આપ વાંછી આગળથી કાઢશો, કે? રાજ
પ્રબંધે રક્ષક હોય છે, બાકી નહિ. અપરે આપ જ આપની ૧૧૧
અત્યાચાર કરવા માગશો ત્યારે ધર્મરક્ષા ક્યાંથી થશે?

વિશ્વામિત્ર: આમાં અત્યાચારની કોઈ વાત જ નથી આવવા
તો આપ કદો છો. જે વસ્તુને આપને કેવરાવ નથી તેને પાસે
રાખીને આપ છીડતા અધિકાર છીનવી દેવા છે. (સોનાચિત્રે)
વન્દ્ય, માર્ય લઈ દેવા.

વન્દ્ય: ગદાશન.....

વિશ્વામિત્ર: ગદાશન શું? વિશ્વામિત્રની દડ પૂરી થઈને
જ રહે છે. (કામધેનુ આંસે છે.)

વસિષ્ઠ: વિશ્વામિત્ર...

વિશ્વામિત્ર: વિશ્વામિત્રના કોષની બાળામાં ન પડ, ખૂં
ખાણ્યું હું કંઈ સાંભળ્યા નથી માગેને

વસિષ્ઠ: હંદ્રને તમે પ્રાણ આપે. માદ સખજે હું પોતે કામધેનુ
નથી સોંપતો.

વિશ્વામિત્ર: ચાહો વન્દ્ય! અત્યંત મને પ્રજાનાની આજ્ઞા આપે.
વન્દ્ય: જેની આજ્ઞા. (માથના કાંમરવાના બનાવ)

દ્રશ્ય ત્રીજું

[વૈજેનકાર: મેરકાક વર્ષ પછી કેવરાજ હન્દ્રની સમક્ષ
અસરા નુચ્છ-સંગીત કરી કોય છે; એ સમયે મુનિ
રાજ નારદ આવે છે અને વિશ્વામિત્રને હાલિદાસ
કહી સંભળાવે છે.]

(અસરાનું નુચ્છ-સંગીત)

હન્દ્ર: ખૂળ સરસો ખૂળ સરસો! આ ડમકે આવેલું સિસલ
છે કે ચિતરોન?

ચિતરોન: હા, મહારાજ! આમાંથી કેસવામાં એક નવીન નારદ
આપની સેવામાં પ્રવેશ કરવાની ઈચ્છા છે. મહામુનિ ભરતની
લેખિનીમાંથી તે નારકનો હજમ થયો છે

હન્દ્ર: નારદનું નામ શું છે?

ચિતરોન: 'સામરથપત.'

હન્દ્ર: એ નારકમાં કોનો કોનો અભિનય છે?

ચિતરોન: ક્ષી અને પુષ્કળ બંનેનો અભિનય અસરાએ કર્યો,
એમ કહેશો કદો છે, દેવરાજ!

હન્દ્ર: 'દસીને' સદા નિચિય છે.

(‘પીપ્પા-વાદન ને’ બન્ન મન નારાયણ નારાયણ નારાયણ સુદગીય છે.)
 ચિત્રસેન: દેવર્ષિ નારદ પધારી રહ્યા છે.
 ઈન્દ્ર: હા, સાચું છે તો આ જ. તમે જાણો દેવર્ષિ અકારણ નહિ
 આવતા હોય.
 ચિત્રસેન: જેથી આજ્ઞા.

(નપુર-કેકર: તમામનો જવાનો
 આજ્ઞા; શીતન નબદી આવે છે.)

ઈન્દ્ર: બચવનું પધારો! ઈન્દ્ર પાણી કરે છે.
 નારદ: દેવ-જનો જય હો! કહો, કુશળ છે ને?
 ઈન્દ્ર: જ્યાં આપનાં ચરણની રજ પડતી હોય ત્યાં કુશળતા
 નહિ હોય તો ક્યાં કશે? ધણા દિવસો પછી દર્શન થયાં.
 નારદ: મહાપુરુષોને નમ્રતા જ શોભા આપે છે. આજ વિચારું,
 ધણા દિવસથી દર્શન નથી થયાં, જઈ આવું.
 ઈન્દ્ર: કહો મુન્યુલોક્તા શા સમાચાર છે?
 નારદ: કંઈ વિશેષ વાત નથી હા... એક વાત છે.
 ઈન્દ્ર: શી?
 નારદ: વિશ્વામિત્ર બહુ જ કમ તપસ્યા કરી રહ્યાં છે.
 ઈન્દ્ર: કેણ વિશ્વામિત્ર?
 નારદ: એ જ, માધિનો પુત્ર.
 ઈન્દ્ર: શાન વિશ્વામિત્ર?
 નારદ: હા, એ જ. હવે તે વર્ષોથી તપરની વિશ્વામિત્ર છે અને
 અંધકર તપ કરે છે.

ઈન્દ્ર: કારણ?
 નારદ: બદશે લેવાની ઈચ્છા છે.
 ઈન્દ્ર: બદશે કેમ?
 નારદ: કાગધિનું પૂરો.
 ઈન્દ્ર: કેમ?
 નારદ: આજે વસિષ્ઠને કાગધિનું આપી દત્તી ને?
 ઈન્દ્ર: હા; તેનું શું?
 નારદ: વિશ્વામિત્ર તેને વસિષ્ઠ પાસેથી બળપૂર્વક લઈ ગયા.
 પણ વિશ્વામિત્રના સિખિરમાં પહોંચ્યા પછી તેણે જેતાનું કપલગમ્ય.
 ઈન્દ્ર: (હસીને) શું?
 નારદ: જેતાનાં રૂંચાં અને પગે થી યોનિકોને દોરન ક્યાં.
 કેટલાક મરી ગયાને કેટલાક આગી ગયા. વિશ્વામિત્ર મૂર્છિત થઈ ગયા.
 ઈન્દ્ર: પછી?
 નારદ: આ ઘટનાને તે કાગધિનું નહિ પણ વસિષ્ઠની તપ-
 ન્યાને પ્રભાવ સમજે છે. એટલા માટે તેણે સજ્જ છેાડીને તથાજગથી
 વસિષ્ઠને કપલગમ્ય નહીં કર્યું છે. કીધું હવે જઈ, દેવજાન!

ઈન્દ્ર: પ્રજ્ઞા, બચવનું!
 નારદ: કલ્યાણ થાઈને!

(પ્રસ્થાન: શીતન-જનિ ધીમેધીમે દુષ્ઠ માથે છે.)

ઈન્દ્ર: (સ્વતઃ) દેવર્ષિ નારદ આજા અને ચિંતા કરના કરતા
 ગયા. વિશ્વામિત્ર તપરયા કરે છે વસિષ્ઠને બદશે મેચા, અને ચિંતા
 છે દેવજાનને. પરંતુ તેના સંકલ્પ બદલવાને જોઈએ. નહિતર દત્તીસા
 સંનિય કાલે રવચનું રાત્ર્ય લેવા તેવા થઈ જશે. કીડે વિશ્વામિત્ર,
 જોઈ ને બરો કે તારી તપરયા કેવીક છે? તપરયાનું કારણ કેરું
 તે બંધ જલ્દી થઈ જશે. વિષદશને તપરયા રહેતું તે મૂળતા છે. રાત્રીની
 ચિત્રસેન મગ આતમ્બાં જ થઈ જોઈએ. અરે, કીડે કે? (પદ્મવનિ)
 કારણ: દેવજાનને જય હો.

ઈન્દ્ર: મેનકાને અર્ધ મોકલો તે.
 કારણ: જેની આજ્ઞા. (પદ્મવનિ)
 ઈન્દ્ર: (સ્વતઃ) મન્ય છે બ્રહ્મર્ષિ વસિષ્ઠને કે જેને વિશ્વામિત્રના
 ઉર્ધ્વવદાર પર કોષ વ આપ્યા. (કારણના પદ્મવનિ)
 કારણ: મહારાજનો જય હો. મેનકા કપમ્પિત છે.
 ઈન્દ્ર: મોકલો. (પદ્મવનિ-નપુરવનિ)
 મેનકા: દેવેન્દ્રને જય હો.
 ઈન્દ્ર: મેનકા 'તમે એક કઠિન કાર્ય સોંપવાનું છે.
 મેનકા: આજ્ઞા આજો દેવજાન!
 ઈન્દ્ર: મુન્યુલોક્તાં વિશ્વામિત્ર પારતપરયા કરે છે. તેની પરીક્ષા
 લેવાની ઈચ્છા છે
 મેનકા: બચવનું, તપરવીનો કાંપ...
 ઈન્દ્ર: તું માનું છું કે વિશ્વામિત્ર એક તપરની નથી કે જેથી
 બધ પામવો જોઈએ. જેના હૃદયમાંથી સાંસ્કારિક કામનાઓના નાશ
 થયા હોય એવા તપરવીએ ની છેડાડ કમિત નથી; પરંતુ જેનું હૃદય
 માન-અપમાનના અગ્રણી 15મું હોય તેનાથી બધ પામવો ન
 જોઈએ. અને વિશ્વામિત્રની તપરયાનું કારણ તે કેવું છે જાણો,
 આજા આશોર્વદ તારી સાથે જ છે.

મેનકા: જેની આજ્ઞા. (નપુરવનિ)

દરમ આંત્રું

[વર્તનકાર: ઈન્દ્રની યોજના પ્રમાણે મેનકા વિશ્વા-
 મિત્રના આશ્રમ પાસે આવે છે ત્યારે વિશ્વામિત્ર
 રનાન નીચે આવવા હોય છે.]

વિશ્વામિત્ર: (સ્વતઃ) કિંદરાન એ જાણતા, કે કાંઈપણ કપાલથી
 વસિષ્ઠને મારા કરતાં નીચા બનાવું: ઝુ નમ: શિવાય: ઝુ નમ:
 શિવાય: શિવ મેશ્વર કરનાથી બળ હજી કહ્યું, પરંતુ કીડે કાંઈ
 વસિષ્ઠની મૂર્તિ જ આંખો સામે રહે છે. જલ્દી તે માથા પર દત્તી
 રહો દોષ 'જેનું જરી ઝુ નમ: શિવાય: ઝુ નમ: શિવાય: ઝુ...

બેનકા: (દરે ગાંધી દોષ તેજા અવાજ)
 વિશ્વામિત્ર: અરે! આ ગીત કેવું? આશ્ચર્ય! આનિર્ગન વનમા
 નારીના હૈં! ગીત તે મધુર લાગે છે. (ગીત નટક આપવું ભય છે.)
 વિશ્વામિત્ર: ભેડ તો ખરો કે એ કે કાણ? પરંતુ અને ભેડને
 ચૂપ થઈ જશે તો? આ કુંભલતા પાછળ છુપાઈ નહીં. આ તરફ જ
 આવતી દોષ તેમ લાગે છે. (ગીત વચન વધુ નટક આવે છે.)
 વિશ્વામિત્ર: (સ્વગત) અહો! લાવવ્યની પ્રતિભા છે! નિંચ
 સૌંદર્યની મૂર્તિ! વિશ્વને વિશ્વલિત કરનાર ગાન! હૃદય, સાવધાન!
 મુખ ઉપર કેટલી સરસતા છે! મારા શરીરમાં આ રોમાંચ ક્યાંથી?
 અહા! આ સમયે લગ્નલે તો તેનાથી કેટલી દુર છે. પ્રકૃતિની સુંદર
 મોહમાં શી રવચ્છન્દતાથી રમી રહી છે! કાળીકાળી અલકાએ કમાળ-
 ન ચુંબન કરી રહી છે. વૃક્ષરમ્ય ઉપરથી વચ્ચે સહેજ...
 (ગીત બંધ થાય છે અને એકાએક નારી-હૈંની ચ્ચિત્ર સંજ્ઞા થાય છે.)

વિશ્વામિત્ર: હૈં, શું થયું? ભેડ તો ખરો! અરે! આ તો મૂર્છિત
 છે! શું કહે? શિવ! શિવ! ચુકાવના કંઈ એકે આના હાથને ઈન
 પહેં! પાછી લાગે છે. પણ આ મૂર્છિત કેમ થઈ? શું કરવું? અહીં
 ઉપચાર પણ શો હશે? સહાયતા માટે ખીન કોઈ તો છે નહિ. આને
 ઘડાખીને કુદિમાં લઈ નહીં (કઠાની છે છે.) કેવું ભેડું ઢલકું શરીર! સુંદર
 વસ્ત્ર દરેક અવરધમાં સુંદર જ લાગે છે. અરે હું? પરંતુ તપસ્વીને
 જોમાં શું? હૈં! નગા તો પાપ નથી આની મૂર્છા મારા માટે વરદાન
 રૂપ નીવડી, નેત્રો, પેઠ શરીરે આની છબિ ભેડી જશે. આ આવી ગઈ
 કુદિ. આને મુગધાઈ પર સુવડાવું? મૂર્છા કેમ દરે થાય? કયા મધું
 કબોડકું મોં ઉપર પાણી છડી ભેડે. મૂર્છા વળતી જ નથી! અરે! આ
 હાથ તો રૂધિરથી ભરાઈ ગયા છે કપડાંને નાનકડા કટકો; પણ એ
 જ અહીં વનમા ક્યાંથી દોષ? કીંક, આ ભગવા વચ્ચેથી જ થોડુંક

નહીં. શિવ શિવ! કોંઈ એકે પણ કેટલી નિર્દેશતા...
 પાટો. મોં પર ફરી પાણી છંટકું... ચિત્તના હલ કેમ નથી
 હૃદય પર હાથ રાખીને ભેડ તો ખરો... પકડો તો રહુ છે.
 મૂર્છાનું કારણ બધું દરો. અરે! પણ મારા શરીરમાં ફરી રોમાંચ!
 ફરી ચક્રમાં! મારા હાથ ઉપર આ પ્રવેશ કેમ? અહીં, આના નેત્રો
 સુત્રી રહ્યાં છે!-સુપ્રાંદરના સમયે ભણી કે હમણે ખોડી રહુ છે!
 બેનકા: (મૂર્છામાંથી નચતી) હું ક્યાં...?
 વિશ્વામિત્ર: ચિત્તા ન કરો દેવી, તમે સુરક્ષિત છે. જીવાં નહિ
 બેનકા: (હસીને) હું ક્યાં છું? આપ કાણ છો?

વિશ્વામિત્ર: અરે! જાણી થઈ ગઈ! અને વિશ્વામિત્ર નાખી
 આભણે છે. આ મારો આશ્રય છે. તું મૂર્છિત થઈ મઈ હસી, મેં જોયું
 તને કપાડીને અહીં લાવ્યો.

બેનકા: (સંસોચથી) આપ પોતે...?
 વિશ્વામિત્ર: શરમાવાની જરૂર નથી, દેવી! મેં તો મનુષ્યના
 કર્તવ્યનું પાલન કર્યું છે.

બેનકા: મારા હાથ ઉપર આ પાટો પણ આપે જ બાપો?
 વિશ્વામિત્ર: હું વિવરા હશે. અહીં કોઈ સહાય માટે ન હોય.
 બેનકા: આપે વિવરા થઈને કે અમે તો રીતે, પણ મારો
 પકડાયો છે મારા શરીરને રક્ષણ પણ મોં છે.

વિશ્વામિત્ર: દેવી, હું તપસ્વી છું...
 બેનકા: જરા મારા તરફ તો નહોતા. મારો રક્ષણ કરતી વખતે
 શું આપનું હૃદય ગિરકુંજ વિરમ હવે? ને એમાં જ હશે તો મારું
 જીવન કોઈ પણ પ્રકારે પૂર્ણ કરીશ પાણિપદનું તો મોં જ
 દોષ છે. આપ આપના ધર્મનું પાલન કરો. હું મારા મોં જ નહીં.

વિશ્વામિત્ર: (સ્વગત) ભુલિ કામ નથી કરતી.

બેનકા: આપના મુખ ઉપર સ્પર્શિયા ભેડું તેજ છે. હાથમાં પડું-
 પત્તી દેરી બેચવાનાં હલ ચિહ્ન છે. રાજ્ય બનવાની અંશાશનો મંત્ર
 સાન્ત નથી થતો. આપ સ્પર્શ લાગે છે. ને એમાં જ દોષ તો
 જતાવો, શરણાગતને ત્યાગ કરીશ તે શું થિત છે?

વિશ્વામિત્ર: તારું અનુમાન સાચું છે દેવી, હું સ્પર્શ છું. મંચાર
 થી મને વેસાળ નથી; પરંતુ હું એક સાધનામાં પરત્વો છું.

બેનકા: વૃક્ષ એકાએક કોઈપણ સાધનામાં સિદ્ધિ નથી મેળવી,
 સહતો; શો અને વૃક્ષ મળીને એક શરીર બને છે.

વિશ્વામિત્ર: હું ભણું છું

બેનકા: તો પછી?

વિશ્વામિત્ર: પરંતુ પ્રેમ અને તપ બંને શિવન વસ્તુમાં છે.

બેનકા: આશ્ચર્ય થાય છે. પ્રેમ તો તપસ્વીના અનિર્ગત તપ
 જ નીવડે છે. હું આપની તપસ્વીમાં વિશ્વાસ નથી નાખતી, આ
 ચરણોમાં પદાલ મળે એમ દિવ્ય પું. પાવંતીએ જે પ્રકારે તપસ્વી
 કરીને યોગિયાર શરીરને પ્રાપ્ત કર્યું હશે, એ જ રીતે હું પણ તપસ્વી
 કરીને આપને ચેલવવાની અધિકારિણી બનીશ આપ આશ્ચર્ય કે
 અધિકાર નહિ આપો?

વિશ્વામિત્ર: (આશ્ચર્ય પછી) તું મારી કુદિમાં રહી રહે છે.

પણ તારી પરિચય તો આપે?

બેનકા: (અસ્વસ્થ આકર્ષક દરમિયાને) હું ચાર નથી, મહારાજની

રાક્ષ કરવાની આવરવડતા નથી.

વિશ્વામિત્ર: ચારના માટે આ વનપ્રાણી સ્વચ્છ પાસે છે જે

એક હૃદય છે. એના પરથી પણ અધિકાર નેતો દોષ તેમ ભાષે
 તારું કૃત્ય અને પિતાનું મોત ભલ્લાની માની દૈવ્ય છે. (પ)

લોકર વી. એલિયટ

નાનપણથી સેવેલી દોડવીર થવાની ચાહતવાકાંસાથી
કચ જેવા દર્દને પણ માત્રી હાલવાનાર પુરુષાર્થીની જીવનકથા

ત્રિપુ

રમણસાલ નાગરજી મહેતા એમ. એ.

રમણ નિત્ય જીવનની દેવદત્ત નંબર થો. પકડોળ સોય પર
થાણીની જીવનની લેવાર કરો. ડોક્ટર કોઈએ દુકા
જીવો. એલિયટ નિત્યસાદા પૂર્વક પોતાનો નિમજ દામ લેવાઓ.
'દેવદત્તની સોય.' એલિયટ ધરધરને દામ સોય આપી.
'એલિયટ, કુને છે દેવદત્ત જરૂર દેવિયોલોક આજ લેવો'; હતી
દિગત કરીને વાદવાવના સ્વેતરેથી ઓરડામાં દેખાતે પાર પડેલા દર-
દીનાં આંતરમાં કાપી, તેને હાંધી લઈ, ડોક્ટરે આપરેશન પછે કહ્યું
અને બીજી દર્દીઓને તપાસવા પોતાની આંદિસ તરફ ખાણ કર્યા
આપરેશન કરવામાં આવેલા દર્દીને તેના બિઝાનામાં પડેલાથી
એલિયટ ડોક્ટર કોઈક પાસે જઈ આંદિસના કાગમાં ગદદ કરવા
હાથમાં, પરંતુ તેની હીલમાં પારથી તેની નડરરો અને ડોક્ટરને
કોંકા કાપત મઈ. કલાખાનાના દર્દીઓને લઈ આપી વિદાય કર્યા
પાછ ડોક્ટરે એલિયટને કહ્યું, 'જરા દેખતે પાર ચુઈ જો તો?'
'કેમ?'

'તારું કંઠાપણ જવા રે. ચુઈ જા.' ડોક્ટરે જરા ગુરો થઈને રહ્યું.
એલિયટ ડોક્ટરના હુકમને અનુસર્યો.

ડોક્ટરે સ્ટેથોસ્કોપ કાને થાણી એલિયટની છાતી પર મૂક્યું
અને આગતેમાં ફેરવતાં, એકાદ ચિતે છાતીમાંથી આવતા અવાજ
સાંભળતાં તેમના મુખ પર આશ્ચર્ય, ચિંતા અને અજીજતાના લાગે
બદલાતા ગયા. તેમણે એલિયટનું મુઠું અને પેટ તપાસ્યા અને પછી
ભાંપી બેઠા થવાની ગતી ફેરમાવી કેસ તૈયાર કર્યો: 'શય બીજી તબ-
ક્રામાં કાઢવા અને એપેન્ડિસાઈટિસના આપરેશનની જરૂર; પાંચે
પડેલો જ નહીં કેમ; કાઢવાનું હોય આપરેશન.'

છ. ૧૯૩૨ના વર્ષની ૨૩મી તારીખે જણસાદ ગિરના ઓરિપ-
રતમાં કેમલે પ્રથમ જન્મ્યો. ૨૪મી વરે તેનાર પીડમાં તે કાઢવાનું
આપરેશન થયેલો બાવીસવર્ષનો એલિયટ બિઝાનામાં પડ્યો હતો.

વિહાર એલિયટને ૧૯૩૨ દ. ૧૯૩૦ના જન્મજયારીની સાથે લા-
રીએ, પેટરડામાં પોટેટલ સપ્રવાયના દેશી પારસીને ત્યા પળેલો;
ને ત્યાંની મેથોડિસ્ટ ઓથર હાઈસ્કૂલમાંથી ૧૯૩૦માં તેણે મેટ્રિકની
પરીક્ષા પસાર કરી હતી. નાનપણથી જ નાનલુક લાંબાનો દોષ
મતાં એલિયટ એકફૂટેના ખૂબ ઝીણીન હતો. એ રોજની આજના
દોડવીરના રજકપમાં થવા પામેલી બીજવળીમાં પ્રથમ નેપતાં
એલિયટ જાણતે છે કે, 'હું એવેજ પહેલા પોરનુંના હતો ત્યારે એક
વિષય મિલકેકેકના વિતામાંથી પેટરડાના પોટેટલ રૂપે કમળી-
એ થવા લાગ્યો. ત્યાં અમલતની ખાતર આપણા મિત્રોનો પેટરડોટની
આજનાલું દોડ લવાવાવાનું ચોત મૂકી. મોડા પોરા વિજ.મંતિ

મખાનવનીને ફિલ્મનો પોટેટલોર આ રડ આવડીને મેકન મેકન
દ હોય પછી રોડી મેકને નહીં. પરંતુ ડોક્ટર એલિયટ આજ ૩૫ વર્ષની થયેલ
દોડવીર પોરાપોરાના ટાંચાંએ પાને ૧૦૦ મ દોડવીરની સ્વાભાવિક છે

પ્રથમવાનના પર જોવા રહ્યા. મોટા મામના તે એવેજ બીજી
પોરનુંના દરીદો લલા, ને પાંચ ફસળીય પોરનુંના લગા, હું એકેસ
જ પડેલા પોરનુંમાંથી હોને. આરા કલાસમાંથી વધુ દરીદો ન લના
તેવું કારણ દીવા જેવું જાણ્યું હતું એક તો દરીદો મોટા મોટા લગા;
ને બીજું એ કે દોડ થળી રોમી હતી. પેટરડોટનું વર્તુલ જાણું એ
માઈલનું હતું. એ દોડવાની દિગત જોમળે. એ દિગત એ આપરે
દરી કે હું પળેજો પકડવા થળી વાર દર દર સુધી નીકળી જતો અને
માત્રી સાથે પતંત પકડવા આવનારો બીજી યાત્રીને પાછા ફેરના
જવારે હું જાણી જાદન રાખી પતંતને જોતો તેની પાછળ માઈલ થવા
માઈલ મૂકી થળી વાર દોડતો.

સત્તા જવાઈને દોડ શરૂ થઈ. અને જવા બીરની માફક છુટપા.
એક કર્બીનમાં તે જવા જ દીકા થઈ ગયા, અને કુદડમ કુદડન
કરવા લાગ્યા. હું પણ કુદડમ કરતો હતો અને સોપી નાનો દોષ
સ્વાસ્થ્યિક જ જવાની માગત હતો. પારતુ જંગલેમ પાર આવળ
ધણ અતાર કમળતા ગયા તેમનેમ હું પોરિયોને એક પછી એક
દરીકેને પાછળ મૂકતો આરંભ અને પોરિયોની માશમાં ફેર નાં જ

ડોક્ટર એલિયટ
(૧૯૩૨ ૧૧૫૦) ૨૩

લેખ આપવું મળ્યું. અર્થાં માહત્ત જતામાં તો મેં લખ્યું જ નહોતું. વઢાવી લખી અને એક માહત્ત ગયા ત્યારે હું એવે નંબરે આવી ગયો. આમ માત્ર એક માહત્તમાં સમગ્ર પ્રયાસ જણાવે છે વઢાવી ગયા હશે. પ્રથમ ત્રણ હતા તે બધા જ ત્રીજા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ હતા. પહેલાં હતાં બેન્ડમીન પીએસ અને બીજા હતાં દ્વિવિધ રેલવે ત્રીજા નંબરે રેલવે કરીને એક પ્રયત્ન કાયાવાળો ઠોકરો દબાવે તેની ઉગર લગમગ સોળ વર્ષની હતી. હું તો માત્ર દસ જ વર્ષનો હતો. મારે અને બેન્ડમીન ખરી રૂપમાં થઈ હતી. બેન્ડમીન પાછળ જીએ અને દોરે. હું પણ તેને પકડી પાડવા જબ્બર પ્રયત્ન કરું અને પકડી પણ પાડું ત્યાં વળી બેન્ડમીન જરૂર કરે અને મને વીસત્રીસ વાર પાછળ પાડી દે. આમ ઉકેલમાં ફેરફાર સુધી આવ્યું. પરંતુ પછી તો રેલવે પેટ પકડીને બેસી ગયા અને હું આશ્ચર્યમાં જીવે લીધો. નંબર એક અને બેન્ડમીન ખરી રૂપમાં થઈ સાચા રોડનારા હતા અને મોટા મોટા હતા. વિન્યયેના આવી અને હું ત્રીજા નંબરે આવી. મારા જીવનની એ પ્રથમ હરીફાઈ અને પ્રથમ જ લાંબી રોડ. બેન્ડમીન પાછળનું રોડપટ્ટ તો જીદા જ પ્રસારનું હતું. ત્યાં તો હું બેસી રહેતો અને રોડતો. પણ આ રોડ હાલ સળગ, રોડના વચરની. એટલે તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે હારી પકડી પછી મને ચક્કર આવ્યાં અને દોડા ન રહ્યા, મઠા ધુસીયાને હું ધેર પહોંચ્યો. પરંતુ એ ત્રીજા નંબરે મને આજળ પ્રોત્સાહન આવ્યું.

પ્રથમ શા માટે દુઃખે? મને વિચાર આવ્યો. રોજ મદાવરો કેમ ન ચાખતો? વરોડા કંઈપણ ચક્કર અમારે માટે એક આકર્ષણ હતું, એટલે મને ઉપર રોડ કરવાનું મેં કાઢીકાઢી વખત વાહુ રાખ્યું.

વળી એકેક છઠ્ઠા ધોરણમાં હતા ત્યારે ઐત્રિક કક્ષાએ ને હું ધોરણ કમારી બાગમાં જાતલીએ જ નયા. ત્યાં અર્ધા માહત્તની રોડ

હરીફામાં સાચાસાચા રોડનારા હતા. વેસા હતા બેન્ડમીન અને દ્વિવિધ પણ હતા. મેં પણ બાગ લીધો. પ્રથમ ચૂંટણીમાં બેન્ડમીન પાછળ પહેલાં આવ્યો અને હું મારી દુકડીમાં બેન્ડમીન. કુલ ૧૮ રોડનારા હતાને તે તેની છછની ત્રણ દુકડી પાડી હતી, તેમણી માત્ર જ નહોતું એટલે હરીફાઈ માટે પસંદ કર્યા અને ફક્ત ૨૦ મિનિટના આરામ બાદ ફરીથી રોડ શરૂ થઈ.

એ દ્વિતીય પહોંચતામાં તો હું ત્રીજા નંબરે આવ્યો; અને ત્રીજા ફક્ત ઉપર બીજા નંબરે પહોંચ્યો. પ્રથમ રોડનારો 'દિલ વિન્યય'ને આગવા વર્ષનો એક માહત્તનો વિજેતા મિ. રામચંદ્રે હિલે જીતવા હતા. સાચા છઠ્ઠા જીએ તે લાંબી ફાળો ચરતો રોડવે જતો હતો. મેં હવે તેટલું જોર એકઠું કરીને તેને પકડી પાડ્યો, અને છેલ્લા શો વાર આવી રહ્યા ત્યાં તો હું તેને વઢાવી આગળ બીજી ગયો. આ વિન્યય મારો મહાન વિન્યય હતો. મિત્રોએ ત્યારે મને 'દિલ વિન્યય'ની રમતોમાં જીતવાને ખૂબ પ્રોત્સાહન આપ્યું પરંતુ ને જીત્યો.

૧૯૩૦માં મને વિચાર આવ્યો કે 'દિલ વિન્યય'માં જીતી તો મેલું. ત્યાં એક માહત્ત ને દસ માહત્તની બેરોડ હતી. બીજા રોડ હવે અરધા માહત્ત અને ત્રણ માહત્તની, પરંતુ તે ૧૧ વર્ષની અંદરનાને માટે હતી. ત્યાં જાવાઈટ ધોરણ હતું પૃથ્વી ૪ હજ. જીવાઈના આ પ્રાણને લાખ મારી કચરના (૨૦ વર્ષનો) હોતા અને નંબર મારી જતા. પણ મને તે અનુચિત લાગવાથી હું 'આપન'માં જ જીતવા માગતો હતો. તેથી એક માહત્ત ને ૨૦ માહત્તની હરીફાઈમાં જીત્યો.

એક માહત્તની પ્રાપ્તિ કચરનામાં હું પ્રથમ આવ્યો; પરંતુ ત્યાર બાદની ચૂંટણીમાં મુલખ અને ખાનાના રોડનારાઓ હું હારી ગયો. હવે રહી દસ માહત્તની રોડ. તેમાં હું એવે નંબરે આવ્યો.

૧૯૩૪ અને ત્યાર મિનિટના એકઠું અંબર પકે કરું એ મારે માટે ખરેખર મહત્તનીય હતું. પરંતુ ત્યાર પછી મને 'ચુરસી' પડી.

ચુરસી મટવા પછી ઐત્રિક યદુ એલિયટ ૧૯૩૪માં બેન્ડમીન કારકુન હરીફાઈમાં હતું ને ૧૯૩૪માં ડોક્ટર ફાક્સ સાથે તે મેટાલો, ત્યાં ઉપર જેમણે તેમ, તે વખતે તેનો સ્વયં બીજા લગાડમાં હતો. ક્રીડાના આપરેશન બાદ ડોક્ટર ફાક્સ એલિયટને દવા આપવા કરતા. એક વખત હથેલ મુલખ પાતાના કાગળની પાસેથી એલિયટ ડોક્ટર ફાક્સ પાસે પોતાની દવા લેવા ગયો. ડોક્ટર ત્યારે આ પીવા બેસા હતા અને મિસિસ ફાક્સ ત્યાં બેસી હતી. નેમણે એલિયટને પૂછ્યું, 'કેમ એલિયટ! હવે તળિયત કેમ છે?'

'હવે તો મને આરામ થઈ ગયો છે, જરા ઉપરસ છે; પણ તે તો મરી' જયો. મિસિસ ફાક્સ! આ વર્ષે તો મારે વરોડા દસ માહત્તની દોડમાં બાગ લેશે છે, ને તેને મારે મારે રોડનાની બેસી કરી છે. પણ ડોક્ટર ફાક્સ જીએ કેમ મને દવા આપવાનું બધ નથી કરતા અને મારો કેસ પણ મેં જા રહ્યો નથી. હવે તો હું આ દવાથી કેટલી ગયા છું અને કાલથી જ રોડવાનું શરૂ કરવાનો છું.'

એલિયટનાં આ વાક્યો સાંભળી મિસિસ ફાક્સ ધમકી બોલ્યાં પરંતુ મુખનિર્દેશ બોલે નહિ અને ડોક્ટરની સાલત પીરસ સળી તેણે એલિયટને આપવા ન જાગે તેમ જણાવ્યું, 'એલિયટ' રોડવાનો મોહ છોડી દે. હવે ઘડી જ રોડી નહિ કરો!'

'નહિ સાથી રોડાય? હું તો રોડવાનો જ.' એલિયટ મહત્તવા પૂરક જવાબ આપ્યો.

મિસિસ ફાક્સે લાચારી પૂરક જણાવ્યું, 'રોડવાથી તને મુશ્કેલી છે, એલિયટ. તું આમ મિનિટની માફક વાત કરે છે, પણ મને ખ્યાલ છે કે તું ક્યારના બીજા લગાડમાં છે, અને રોડવાથી રોડનાની તક દરી જશે કે જ્ઞાનતંત્ર વચ્ચે તો તું બિડગીથી હાથ મોક મેસીસ!'

આ વાત સાંભળી રોડી એટલાનાં ડોક્ટર આવી પાતાનાં તેમના કાન પર 'રોડવાથી... દુકડાના' નગરે લાંબાદુરવા સળો પડેલા. એટલે અંદર દાખલ થતાં જ તેમણે શો બતાવ બતાવે દબાવે તે પછી એણે, મિસિસ ફાક્સે કહ્યું, 'આ મારો રોડવાનો વાતો કરે છે.' આ સંભળતાં ડોક્ટર રોડે એલિયટને કોઈ પણ પ્રકારનો વ્યાધાન નહિ કરાવી સખત સળોમાં ચેતવણી આપી અને જ એકવિધમાં સુધી પધારીમાંથી પગ પણ બહાર નહિ મૂકવાની આજ્ઞા કરી. ત્યાર બાદ ડોક્ટર ફાક્સ જ એકવિધમાં માટે મસુરી ગયા..

આ મુદત દરમિયાન એલિયટ બેસત વખત ડોક્ટરના ક્રિકેટ રમવા જતો રહ્યો હતો. ડોક્ટર ફાક્સ પાછા ફર્યા ત્યારે ફાક્સ સર્જન ડોક્ટર જેનેનો આ બાબતની તેમને ખબર આપી અને પરિણામે તેમણે એલિયટને ખૂબ ખબરડાવ્યો.

સરદાર વખત પછી ડોક્ટર ફાક્સને લાગ્યું કે એલિયટને એ પી દીધેમની નજર છે. એ.પી. કચવામાં ફેફસાંમાં પ્રાણવાયુ ભરવામાં અને હું અજે તેને પરિણામે સ્થપના નિર્મિતોના નાશ થાય જ એમ મનાય છે. પરંતુ આ સારવાર માટે એલિયટને મુલખ મોકરતાં પડેલાં તેમણે એનું એનિસાઈરિસનું આપરેશન તા. ૫-૮-૧૯૩૩ ની રોજ કરી નાખ્યું. આપરેશન સફળ થયું.

હવે એલિયટને કઠાકઠીનો સમય આવ્યો. ડોક્ટર તેને એ.પી. દીધેમની માટે મુલખ નવાનું કહેતા હતા, પરંતુ એલિયટ જીદી જ રીતે વિચારતો હતો. તેને લાગ્યું કે તે પ્રાણવાયુ ને ક્યારના ફેફસાં હોય તો હવામાંથી પ્રાણવાયુ સીધો જ ફેફસાંમાં ભરવામાં શો સર્જન ફેફસાંના બધા ભાગોમાં હવા પહોંચાડવા માટે તો કાંઈ માસોનું નહિ

આપણું શરીર મન અને જ્ઞાનવૃદ્ધિ અને એકીસાથે સ્વચ્છ રાખવી જાન્ય વ્યાયામપદ્ધતિ
યોગાસના - પંચ લપ્તે

આ

આસન પહેલું થાય એટલે શરીરનો દેખાવ હળ
જેવા થતો હોવાથી તેને હવાસન કહે છે.

સરખાતમાં પામરજી પર ચલા સુધ નજીક. હરે, સર્વોંઆસન
કે વિપરીતકરણમાં જેવી રીતે પથ લખતા હતા, તેવી રીતે ધીમે-
ધીમે કચ્છીને શરીર સાથે કાઢખણે કરે. હવે પીઠને બને તેટલી
જમીન સારી રાખીને બંને પગને માથાની પાછળ લઈ નજીક,
અને અંગૂઠાને જમીને અડકાડો. સરખાતમાં આ ક્રિયા પુરકેલ
લાગશે. પણ ક્રિયાન જ ન કરતા; તેમજ હિંગત પણ ન હારતા. હવે
પગને અને અંગૂઠાને પાછળ ને પાછળ ખસેડો. ધીમેધીમે લઈ જઈ
સાકાચ એટલે લઈ ગયા પછી, હાથ કે જે અત્યાર સુધી તમે હાંબ્યા
જ રાખ્યા હતા તેને જમાડીને, માથાની પાછળ, આંગળીએ એક-
બીજામાં બિડાવીને મૂકો. હાથ કે અંગૂઠા થોડા દૂર મોકલાય તો
મોકલો. પગને બંનેબંધ રહી રાખો. દાંડિયામાંથી સહેજ પણ વળવા
ન દો. દાંડી છાંતીના કપરના હાડકાના ત્રિકોણમાં જમાવી બેઠકે.
આ પ્રમાણે બંનેબંધ થતાં હવાસન સિદ્ધ થશે. આ આસન એક

જ વાર લાંબો સમય રાખવા કરતા જેનજીવાર કરવું અને યોગીયોગી
વાર રાખવું; તે તેથી વધારે ફાયદો થશે. આસન છેડની વખતે
પહેલાં એકાદને હથા પગને ધીમેધીમે માથા તરફ ખસેડવા, પછી
તેમને હથકીને કાઢખણે રાખવા, ને પછી ધીમેધીમે નીચે ક્રિયાવા.

આ આસનથી કરોડને ખૂબ સારસ કસરત થશે છે. જોની કરોડ
જવાન રહે તે માથુસ થઈ જુવાન રહી રહે. આ આસન નિય-
મિત કરનાર માથુસ જુવાનીને લાંબા વખત સુધી ટકાવી રાકે છે.
જનું અછૂલું અને કળજિયાત આ આસનથી મટે છે તથા દફત
(લીવર) થોડું થઈ ગયું હોય તે તે બંનેબંધ થઈ જાય છે. અમુક
પ્રકારના કાયાવિદિસ (મધુષ્રમેદ)ને માડકાવામાં પણ આ આસન-
ના સફળતાપૂર્વક પ્રયોગો થાય છે.

જોની કરોડ સખત થઈ ગઈ હોય કે જકાડાઈ ગઈ હોય તેણે આ
આસન કરવામાં ક્રિયાવળ ન કરવી. એવા માથુસોએ થોડા દિવસ
એક રિમિત કરીને પછી બીજી રિમિત કરવી, તે પછી જ વેલકી
રિમિતિએ આસનને લઈ જવું.

હાસનાઈ શુકલ

જેવી બીજી સારી કોઈ રીત નથી. અને જોડા સ્વાસોસ્પ્રીસ દોડની
વખતે આપોઆપ હેવાય છે, એટલે દોડવામાં પણ કંઈ વધેલ નહોય.
પરંતુ શરીર આરાકત છે ને ક્ષય થશે છે, એમાં દોડવાની ગહેનતનો
અખતરો કરવા જતાં ફેંકસાની નરોા જુદે અથવા જ્ઞાનતંતુ વુદે તો
જાવનારા! છપ્પતુ તો છે જ; પણ એ પી ની દીરોન્ડ નથી લેવી. ગમે
તેમાં થાય પણ જોડા સ્વાસોસ્પ્રીસ હેવાની સરખાત તો કરવી જ.

આવા વિચારોને બંને એલિથટ સ્વાસોસ્પ્રીસની કસરતનો
અખતરો કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને એવેનિટસાઈટિસનું આપરેસન
મઠી જતાં જ તેણે એ કસરત શરૂ કરી. પરંતુ આ કસરતમાં તેને
કંડાઓ આવતો. આથી તેણે કંડાઓ સિવાય જોડા સ્વાસોસ્પ્રીસ
હેવાની રીત જોખવા માંડી. પરંતુ દોડ જેવી બીજી કોઈ રીત તેની
નજરે ન પડી, એટલે તેણે દોડવાનો નિશ્ચય કર્યો અને ફેંકસાને જરા
થે જોર ન પડે તેવી રીતે દોડવાની શરઆત કરી. તેણે સરખાતમાં
તો માત્ર પાંચ મિનિટ દોડવા માંડ્યું. (આ જાતની દોડ Goggling-
'ગોગ્લિંગ' કહેવાય છે.) આમ એક માસ બીની ગયા. તેને શરીરમાં
રફતિ આવતી માત્ર થઈ પડી. બીજે મહીને તેણે દસ મિનિટ દોડવા
માંડ્યું. એટલે સમયમાં તે લાગ્યે જ પોણે માથલ દોડી ચક્રતો.
ત્રીજે મહીને તેણે પંદર મિનિટ કરી અને તેટલા સમયમાં તે ઓડ
એક માઈલનું અંતર પૂર્કે કરતો.

આ સમય દરમિયાન તેણે ડોક્ટર ફોક્સનો ફવા લીધી ન હતી.
પણ માસ પછી તેણે એલિથટની ચિકિત્સા કરી અને કહ્યું, 'એલિથટ!

જું બુલ કડપથી સામે થતો જાય છે!' એલિથટ કહે કહેને જવાબ
આપ્યો: 'એ રોજ એક માઈલ દોડવાનું પરિણામ છે!' આ સાંભળી
ડૉ ફોક્સ ધડીતાર તે દેતખ્ખ જ થઈ ગયા. પરંતુ કાળવારમાં તે
ખૂબ ગુરસે થયા અને એલિથટને દોડવાના ને કસરતના ગેરફાયદા
વિશે થોડું બાધખૂ આપ્યું. પરંતુ આ લાખખુની આસર એલિથટ પર
સાની થાય? તેણે તો પોતાની પ્રજનિ માઠુ રાખી આ વખતે તે
ડૉક્ટર નોકસ સાથે નવસારી રહેવા દેતો. દોડને પરિણામે તેની
તબિયત અપારાધનું સુખરતી જતી હતી, છતાં ડૉક્ટર દોડસને
તેની દોડ પ્રત્યે કાઠ અને ધૂણા હતી. ડૉક્ટરને એ દોડમાં તેનું
ચતુર એકસ દેખાઈ હતું. આથી તેમણે એલિથટને જો તે દોડવાનું
બેધ ન કરે તો તેને નોકરી પરથી જમ આપવાની ધમકી આપી.
જેનું પરિણામ વિપરિત આવ્યું. આ ધમકીથી કંડારાને એલિથટ
જોતે જ રાજખાનું મુખીને ડૉ. નોકસ અને મિરાલની નોકરી ઉઠાવી દીધી
અને દોક્ટરમાં તે આગદાવાઈ આવ્યો.

અમદાવાદમાં તેણે જાનમી દવાખાનું શરૂ કર્યું ને પોતાની જુદરતી
માટે દોડવાનું આઠ રાખ્યું. આસમય સુધીમાં તેણે દોડવાનું અંતર
વધારીને ત્રણ માઈલનું કર્યું હતું. બીજા બે માસમાં તેણે છ માઈલ
દોડવાનું શરૂ કર્યું. ત્યાર પછીના બે માસમાં તે દસ માઈલ પહોંચ્યો
અને આ અંતર તેણે દરરોજ માંડ્યું.

અમદાવાદમાં આસા બાદ તેણે જિ. દાનિયન અનેરેડોની મદદથી
ક્રિમિયન સ્પોર્ટ્સ કલબની સ્થાપના કરી હતી. આ કલબમાં રમીને
(જાગર ૧૯૫૦) સ્વરે.

અને એકસોટિકસને કનેક્શન મળતું. આ વખતે તે રાજપદમાં રહેનાર આબુખાનું રહેતાં નીતાં બુલકને એમાં ફરી, પોતાના ખસા પર પોતા પોતાના ગાદિ વાંસ હઈ તે સાબરમતીની તરી તરફ જતો.

૧૯૩૪ના ડિસેમ્બરમાં સર્ગાં અખિલ અમદાવાદ દરીફાઈ સમિતિ તરફથી પ્રથમ કીડા સંમેલન ઓડવાણ, તેમાં હિમિયન રેવેન્સન કલણ તરફથી સમગ્ર વીર જોડાં બાજુએ એ ભાગ લીધો અને તેમણે સારી નામના મેળવી. પણ માઈમની દોડમાં એલિયટ પોતાની રાજની દોડવાની ટુવને પરિણામે સદેલાઈથી પ્રથમ આવી વિજેતા બન્યા.

આ વિજયે એને ઘેરસાદ આપ્યો અને તેના મનમાં પડોદરા 'દિલ્લિયન નિગખાના'ની દસ માઈલની દોડ રમવા માંડી દિલ્લિયનની રમવામાં તેણે ૧૯૩૪માં ભાગ લીધો. કાશીના દોડવીર ઓડવાણ સાથે તેમાં તેને કીડીક રમવામાં થઈ. માઈલ પછી માઈલ પણ નીચેથી સરતા જતા હતા અને એલિયટ ઓડવાણની સાથે જ રહેતા આવતો હતો. નવ માઈલ પૂરા થયા. સાડા નવ માઈલે તે એ કીડીને દારિયા બબર તરફના દાળ બેતરવા લાગ્યા. દારિયા બબરને રહેતા આંખે અને ઓડવાણે આખરી ઝડપ વધારી; પણ એલિયટ પોતાની ઝડપ હાથમાં રાખતા આગળ વધ્યા. વિજયમાળા ઓડવાણના કેડમાં પડી એલિયટ પોતાની તંદુરસ્તીની ચિતામાં જીગે આંખે.

આ દરીફાઈ બાદ તેણે નડિયાદના ડોક્ટર ઝોરિંદ્ર અને આબુખાનું ડોક્ટર કુક પાસે ચિકિત્સા કરાવી બન્ને ડોક્ટરોએ ચિકિત્સા કરીને તેનાં ફેફસાં તદન સ્વચ્છ છે એમ ખાસી આપી આથી તેની શ્વાસવાહીકા થઈ. તેણે દોડવાની ઝડપ વધારી અને હવે તે એક કલાકમાં દસ માઈલ દોડતો થયો.

ઈ. ૧૯૩૫માં તેણે ફરીથી વડોદરા દરીફાઈમાં ભાગ લીધો. આ વખતે તેની ઝડપ સારી હતી, પરંતુ તેના દરીફાઈ ત્રિ. ઓડવાણ અને ત્રિ. હિન્ડો એના કરતા થડિયાતા હતા. તેની ચપલતા અને દોડવાની મેળવીથી આકર્ષિત મિ. હિન્ડોએ તેને મેરેથોન દોડમાં ભાગ લેવાની યેચના આપી. તેથી પ્રેતસાહિત થઈ ૧૯૩૬ના બહુઆરીમાં તેણે મુંબઈની મેરેથોનની (૨૬ માઈલ ને ૩૮૫ વાર) દોડમાં ભાગ લીધો ને પોતાની એ પ્રથમ જ મેરેથોન દોડ ૩ કલાક અને ૪૫ મિનિટમાં સાડાઠે નંબરે આવીને દોડી બતાવી. આ રમતમાં તેની દોડવાની પદ્ધતિની સારી પ્રશંસા થઈ હતી અને તેને બિચના 'મેરેથોન રનર' તરીકે નવાખ્યામાં આંખે બેસે.

ત્યાર પછી તે તેની દરીફાઈ-પરપરા જ રાઈ થઈ. આ દરીફાઈ જોમાં મોટે ભાગે તે દોડ જ હતી. જોકે દોડ સિવાય તેણે અમદાવાદમાં સાર્વજનિક, યુવિસ અને જાદ સાવની દરીફાઈઓમાં પણ ભાગ લીધેલો. તેની કેટલીક દોડ નીચે પ્રમાણે છે:

વર્ષ	દોડ	મળ	નંબર
૧૯૩૦	૧૦ માઈલ	વડોદરા	૪
૧૯૩૨	૩ માઈલ	અમદાવાદ	૧
૧૯૩૪	૧૦ માઈલ	વડોદરા	૨
૧૯૩૫	૧ માઈલ	અમદાવાદ	૧
"	૩ માઈલ	"	૧
"	૧૦ માઈલ	"	૧
"	૧૦ માઈલ	વડોદરા	૩
૧૯૩૬	૨૬ માઈલ ૩૮૫ વાર મેરેથોન	મુંબઈ	૭
"	૧૦ માઈલ	વડોદરા	૩
"	"	અમદાવાદ	"
"	"	"	"

૧૯૩૬	૬ માઈલ	અમદાવાદ	"
૧૯૩૭	૧૦ માઈલ	વડોદરા	"
"	૧	"	"
"	૩	"	"
"	૬	"	"
૧૯૩૮	૧૦,૦૦૦ મીટર	મુંબઈ	૧
"	૫,૦૦૦	"	૩
"	૨૬ માઈલ ૩૮૫ વાર મેરેથોન	અખિલ હિંદ (૧૯૩૮)	૪
૧૯૩૯	૧ માઈલ	અમદાવાદ, ગુ.પા. પ્ર. મંડળ	૧
"	૧	અમદાવાદ, ગુ.પા. પ્ર. મંડળ	૧
"	૩	"	૧
"	૬	"	૧
"	૨૬ માઈલ ૩૮૫ વાર મેરેથોન	અખિલ હિંદ (૧૯૩૯)	૧૦
૧૯૪૦	૧૦,૦૦૦ મીટર	વડોદરા	૧
"	૫,૦૦૦ મીટર	"	૧
૧૯૪૦	૩ માઈલ	અમદાવાદ	૧
"	૩	"	૧
"	૬	"	૧
૧૯૪૦	૧,૫૦૦ મીટર	ગુ. પા. પ્ર. મંડળ	૧
"	૫,૦૦૦	"	૧

૧૯૪૦ થી ૧૯૪૦ સુધીમાં તેણે વડોદરા, અમદાવાદ ગુ. પા. પ્ર. મંડળ અને મુંબઈની ૮૦૦ મીટર, ૧૫૦૦ મીટર, ૫૦૦૦ મીટર ૧૦,૦૦૦ મીટરની દોડમાં ભાગ લીધો અને તેમાંની યજ્ઞીએ મા મા વિજયી થયા હતા. મુંબઈમાં તેણે ૫,૦૦૦ અને ૧૦,૦૦૦ મીટરની રાતમાં સારી નામના મેળવી છે. માત્ર તેની મેરેથોન દોડમાં તે દમેશ કમનસીબ થયો છે અને કોઈ ને કોઈ માસુસો તેની એ દરીફાઈમાં પ્રથમ આવવાની મહત્વના કાસા હાલ ખરે ખાર નથી. ૧૯૩૩ થી ૧૯૪૬ સુધી તે નોંધે પ્રમાણે મેરેથોન દોડ દોડવામાં સાત સંરમ નંબર

૧૯૩૬	બી. પી. ઓ. એ. (મુંબઈ)	૭
	(જોડે એવિન્સ એસિયેશન અધિકૃત)	
૧૯૩૮	અખિલ હિંદ (કલકત્તા)	૪
૧૯૩૯	અખિલ હિંદ (૧૯૩૯)	૧૧
૧૯૪૨	અખિલ હિંદ	અમી
૧૯૪૩	બી. પી. ઓ. એ. (મુંબઈ)	"
૧૯૪૪	"	૪
૧૯૪૫	"	"
૧૯૪૬	"	"
૧૯૪૬	અખિલ હિંદ	"
૧૯૪૭	બી. પી. ઓ. એ. (મુંબઈ)	૪
૧૯૪૮	અમદાવાદ આંતરિક	૨
૧૯૪૮	બી. પી. ઓ. એ. (મુંબઈ)	"

આ પ્રમાણે માત્ર દોડોને જ હાથ પર વિજય મેળવનાર અને નાહક બતાવતા માપકોનવાર ગુજરાતીમાં મેરેથોનને દોડવીર બનનાર આગળ વધેની કેમરે, એકાદારે એલિયટ આ વર્ષે પણ અખિલ હિંદ એ હિમિયસની મેરેથોનની દોડ માટે મુંબઈ બેસે. આજે પણ તે સાશ રવારવ સાથે નિયમિત બંધાયામ કમે બદલે.

ઉ

પરિદુઃખાતમાં એકાની ગમે તેટલી તત લોય. પશુ સુરતનો એકો અને રહેરની ડોહાની વાત ન જુદી. હું સુરત રહેવા ગયો તે ન અરસામાં મામાજ પોતાનો બ્દનો એકો બદલી નવા એકાની વેતરણમાં હતા. સોની, અરદાસ, તારકરા, હેન્ડલુશવાળા અને પદોશા વેપારી, એ સૌ પોતાપોતાના કિરાબમાં જેટલા દોરિયાર જેટલા ન એકાના સોનીના. પાકી દુનિયામાં સિતવાળા અને હરિપરામાં ગોરખદાસ બદોશમજ, મામાજના બે મોટા રોરતદારો. એ બે અને મામાજ બેરતીને એકાના વચલા ચોઠાનો, બાબુમાં અંદેલવાના હરનો, કરા ઉપર નર્મન સિંદવરના પકડવાના દાંડાનો, જુગતિપૂર્વક વિચારવત્તા. એમાં આદી કંતાનની તો નહિ ન; તેમ માણુકપડની પશુ નહિ.

બાંધ ગડચિટાં

‘ઊઠાબાઈ, એમ છવ નહિ બાળો. હવે એકાં કરવા એકા તો થવા રો. સારીન હું આપીશ.’ મળકભાઈ સિતવાળા કહેતા. ‘અને ઉપરનો ગરુદ માફે. થઈ નય ન’ ગોરખદાસ કહે રતા. તેના કાને બંદર, એટલે મેટિ ભાગે તે દેસાતરથી યા રોકુ ધણાનો ન પતાવતા. મળકભાઈ કહેતા: ‘ઊઠાબાઈ, અં બાછને રહેતેથી નીકળો તો લોકો જોઈ રહે એવા બનાવીએ’ જુઓ, પેડાં રળર ટેરનાં. બમને (બલદને) નરા રાહત પશુ મળે. ને રંગદેશખી.’ ‘પીળો ? છડ !’

‘પીળો એટલે ? એમ સાલો પીતાબર નેવો લાગે’ જુલો: રેશમી નહિ: પેરો, નરા મેકભાઈ, કેમ મળુ: તા ?’ હાંકશે તો મળુપત માનીને તે ત્યાંથી પસાર થતા તેની પશુ સાહેલી પુરાની બજદ, બતનો ત્રાક અરતનો એ ટો, બત: નો ઊંડા (સારા) ઉડાને છેડે કુશતાં, ગદી, ગાદી પરનો ગરુદ અને એની ગુડ, ગાદીની નીચે નાનું સરખુ કોતરેલું પાણીટ, એ બધું જોઈ તપાસી, ફક્ક ઉ એમ બદેલાપી, ને વિચરે: ઉઠાબાઈ મુજાત્તાર દાખમાં બતે ઉંડા લઈ, સાથે મોની-

મામાને પાછળ ઊઠાકાએને ગેસાડી, દરીરાને (વિચરે સાંજે) વરાણની કલગમાં નવા નીકળવા, પ્યારે, સાદેળ, અમારો ધોળિયો બજદ પોતાની ચાલે થનગનતો. દત્તો, અને બંધાછનો આખો રસ્તો મલકતો દત્તો. સોની મહાનન આટલે રહેલુ હવું. ને ભાગેળ મુખી એકાની વાદવાદ બોલારું. પાંચે નજીને મેટિયા પાંચીયાંગરો, તો ફેટલાકને પંખે બતાવી પાંચરોનો બાશરો કહેતા ઊઠામામા આદિરતે એકા દાંડતા હતા. જોકેરાવદાસે તો બેસો: રખાપી દાખનો રક્ષા રાખી રક્ષા પર ચલાવત. ને બદલે એકાને ન બાંધી:

‘ઊઠાબાઈ સાદેળ, આ થે સમી રુટકનું ન સાદું છે એમ માની: બસ, હવે ફેડીની નામર નહિ લાગે.’

મળુપને સેડપેરથી બજદનાં રાંવડાં ધરતી લીધાં બનાવ્યાં હતા, અને ઉપર તેલ ધરણું હવું એટલે એ પશુ ચળતાં હતાં. અને ભાગેળ વડાની જેટાન આગળ ધર વરાણને રસ્તે ચડવા ત્યાં તો બજદે ચાલ બતાવી દીધી. મામાજ બતે ન કહેતા કે પોતામાડી રૂઠ છે!

વરાણની રાંધી એટલે સુરતનો પામળીનો સંપદો. એ રસ્તે નવા અધવચ્ચે ન લેડી બાંધતીનો, મળુપતિ મળનન રંગે, સિતવાળાનો બંધકો હતો. ત્યાં બજદમાઈ, ગમાદાસ, અશુભલાલ વડીલ, ગોરખન, સેવગદાક અને મામાજ અંદાબાઈયે પળપાટિયે સાંભળા પદેરે મળતા, બેચાર કલાક બિજિઝ બેલતા, અને વચ્ચે ચાપાળી પીતા ને ભૂરું ખાતા. ત્યાં એકો રાખર થનાં ન સોચે વધાપી લીધો. પશુ ગંગાદારો ફાનસની જોડ બસાવર નથી, ફેડી પે દ હાદી; ને પાણી મુંદર નવા કાચવાળો, નાનુકે ફાનસની જોડ મુંબાઈથી મંગાવી આપી બલકો પુરે ત્યાં.

આ બંધસામાં વરસામાં એકાદ વારે, (કાશને ત્યાં લગન થવાં હોય તો તેની ખુશખબરીમાં પણ) લાવકાને મુન્દરી એકવતો, સુરનની જાગીની દંતનનનન પહેલી માતાં ત્યાં જોઈ દત્તી. આ પછે કંઈ એકે કુપી ભગતા નહિ; પણ મોટી રાતે તવાયક કેરબી, કરની, ચારે અગને જગદવામાં આવતા. એકડતું ગાણું હોતી, જીવતી થઈ, ગજ-લિસંમાં કમકમક ક્ષમકમ કરની એ ગાની અને તાથતી, એ જલકાની ગને ગાઝા પેકની, અને બીજે દિવસે નિશાળમાં એમાંની આવડે તેટલી ગાને બીજાએ આગળ કરી થતાવતો।

આવણુ મહિનામાં દર સોમવારે કતારઆમ ગઢાદેવ પાસે મેલો બસતો, ત્યાં પણ અમે એકામાં જતા. ચીડાળનર વટાની, સાદ-વોરમાં થઈ, થોડાં બૂઝાં બંદરે આગળથી 'ચકલા'માં એકદે દાખલ થતાં, અમે ચારે તરફ અને ઊંચે બારીઓમાં નજર કરતા. સુરનને નવાબી કાઠ અને શહેરને સળથાપ અહીં ચલકતો. એ જ રસ્તે આણુ આમ જતું અને આવતું અઢાદેવને પૂજવા જવાનો આ લોગો રસ્તો અહીંની નંદીની એની મોટી નજરથી લક્ષ્યે લાયકો, જતાં એમજો આવતો, આવતાં થાક એકાદની જતા।

કાઠ એટલે એટલી તો કાઠ બારીએ બેસતી નવાબી વખતે બિરજા અગીજનો વધેલા એની ફાનકને માટે મસાહર હતો. વચગાળે આંચેથી માલખુની કુશન જ આંખ હરે એની દત્તી, એમાં બઢાર વપસી આવતી ખારસી મોટી છળગા એ મિસાલથી સુઝાળ અને ખરેખર મોટાવવામાં આવતા તે નેહને વટાણું વધીબર તો વળી બધ. અને પછી એની રહેકા કેરશે એટલે મુપસાઈ હાનરી લઈતા, તે અને સાથે આમારું પાનની વખોરો અને મીનાશરી કાતરકાને વાલુંક નહીને હુકા, સોઈક સુરનની ખુલસાની વખાર, અહીં ફાનક હતી, સુરંગો હતી, સુગારી હતી, રિલની રિલાવરી હતી

એમ જ એકો ચોદ પંદર માઈલની બીમખોરની સવારીએ પણ જતા. બીમખોરના પાતાળિયા હનુમાનના મેલા વખતે એકાની ફોડ થતી. અમારા મેહેલકાને જુવાન મગન રોગની મેળાના એ વણુ મહિના અમાક જ એક નાનું મેળિયું (કીંગમેલ) જાળદે હઈ આવ્યો. અને એની ખૂળ જલકાસ કરવા મોકલ્યો. બીમખોરની શરતની એ તેમની હતી. ખાસ ફનામાં કે એનું કંઈ આપવામાં આવતુ હોય એમ તો મને થાદ નથી, પણ કંઈક થતુ પર જ્યાં શરત બીજાની. શહેરની બઢાર 'લાઈસન્સ'ના રસ્તેથી એકા ફોડતા અને એકામાં એકા વખતમાં બીમખોર પહોંચતા. માગાણુ શરતમાં ફોડાવતા નહિ, પણ જાણુ પર કીમે કીમે દંડમાં જતા, અને એકીલાએનો રંચ મેલતા. પંદર માઈલનો આગો રસ્તો ત્યારે ગાઠ બસતો।

આતો નહીની આ જાણુના રસ્તાઓના મલ; પણ ગલીની પોર કરખા શહેર રહેરે એનું છે? 'માની હો' હોતી કે 'નુગમગાઈ એ સડેર.

નામકડું, લેવમર, અથેલી અને રંગમડું. થાપી વાર માગાઈ મને જતા. કોરેનું કામ હોયતો અગીલાને મળતો રિવાજે સરદાર સંદેર એપાઈ, ને મોટી બપોરે પડાણું ફરતા. કહેવત તો એવી છે કે 'વેડક ઇમેશી ને સિમખુરો; આવતાં જતાં થાય બખોર.' પણ રહેરની મુખાફરીમાં બે બપોર થઈ જતા.

ફિલા પાસે તાપીને પાત્ર બોલેખી, બે પૈસાનો પૂવવેરો આપી નરી પાર જતા, અને કાંઈ કાંઈ રસળતા જતા રસ્તા કોર ફરતની ખૂણીમાં, નકીમાં અધવચ્ચે આવેથી બેર અને સામે પારતાં મુલત ની શોભા મેલતા અને રહેર પડેજતા. ત્યાં 'ગામ' 'વિપરી' અને 'જોડાવાળા'નાં ત્રણ બે જૂતાં ખાનદાનને ત્યાં માગાઈ વારાફરી આંદો મારતા જાળદની દોરી પેરે બાંધી, માટી તળિયેથી થોડું જાળને ખવડાવવા થાસ કાઢતા જતા કે તરત નેકેડા સા બઢાર આવતા અને ક વધણી ફેલતા 'ખસકે, ખસકે કે છોડાભાઈ? પાણી કાઢારી માખં ફીલીને કે બેર કરનામ, દેખારા થાકે હેર અપના વેચા કા સાકે કયા છોડાભાઈ મેકા વાઝ નહિ ખાયા?'

અને દેખાટીમ આમના કીચાલખાનામાં એમના બેપાંચ વગ વરસીલા વચ્ચે છોડાભાઈ હુખતપાની બેકક થતી. કામ દસ મિનિટનું, પણ કમકા નેકક જતો. રાજખાતાના અરવા કલાકમાં તો ખુમરે બી સુપે મોકલે જતા. અને લાણુકાકા માટે મિકાઈ અમરની બાણુકાકા ખાતા કે વગ ખી જતા. 'છોડાભાઈ, હવે બાણુકાકાની વિશ્વ અળ તો સુઝામ હુસીને કનકા બી ની કી સાય શાકી કયા હો.' આમ ઉક રવા સુધી મને ચીકવતો. પછી ગિજલસમાંના લખા પીમેશીએ ખરવા માર્કતા, પછી માગાઈ તથા લામ કંઈ દરવારેછ કામચોં બેસક કાઢી વાતો કરતા.

'એ કંઈ એકીડેથી મેરોડેવીરકું સગલું નહિ છોડાભાઈ, પણ પને કે સુનાલિય કામે તે કરો. હું સાથે હું સગલું? મો તો કમખુ તમને આપી દીધા.' અને માગાઈ એકે જાના કામથી થી વાણી પોતાના રહેરની ફાલે બાંધે બાંધે જોડતા, અને રમ લેતા. જમી વધતે લામ સાહેબે પોરલીમાં કાણુ કે એનું કંઈ બાંધી આવતા, અને મને વડાલથી મળ્લો મારી, લાખમાં એક રમિયા આવતા. 'દેખો બાણુકાકા, અળ તો જ વરસી ગયા, તો વે જામન ફેર કે કર ફિર અસલ થા પૈસા હો નવો.'

આ જ પ્રમાણે પછી થીમ રડી અને જોડાવાળાને ત્યાં પણ સરતની આવેલા આ વકીલ ખુ ખવરની તહેનાત થતી. એને થેર છેલ્લે જતા, ત્યાં તરવ જ ખજાર પહોંચી જતા, એટલે બાણુકાકાની તૈયારી કરાર કાઢી થતી: 'દા, લા, અમારે તાં સાનાં ખાણે તમે?' કરીને મેળું મારતા, એટલે થીમુખાકાને ત્યાં તો શરજાન, કુથ, થા મંડાઈકે પંચાતે કહી જસે ની તો કહી થેવર તૈયાર જ રહેતાં. ને એમ ખામ્મું લતખલતું આમને બપોરેસોમ સવારી પાણી ગતી. પાણક માગાઈ રસ્તે એ લામ, પીપરડી ને જોડાવાળા ખાનદાનની અનેક વરતો હતી સંકળાવતા: 'આ જોડાવાળાના બાંધે લોપી નકીએ પૂવથી કુમમસ સુધી નંદી જોડાની દરિયા સુરતમાં લાખાની અથેજ સડકારને આજ દેસી. પણ સરકારે કમું કે એમ જતાં ને નીકલે તે સડકાર લે, ને જોડાવાળા કહે કે ને નીકલે તે પોતે લે. એમ તસાર

પતાં વાત એમની એમ રહી. એ બોલ્યાવાસા એટલે શું ? એમનાં તે વડાએ કહેતાં અને કેડ આપેલા જતાં.

આ બધા રાંદેરી નદોરા; રૂંધાનાં વેપારી; મોટે ભાગે રૂંધામાં રહે; અહીં આને બધા; વળે પછી—અંદરેકે, ૧૯૧૮માં પી. વિઠ્ઠલ, પી. ગણપત અને પી. શિવરામને લઈ તળપરના ક્રિકેટ ક્ષેત્ર શરૂ કરે એ રમવા આવી ત્યારે પ્ર. બોટાવાસાને રમતાં જોઈ મારી છતી ગળનું કૂંચી, રાંદેરીની માનડ એટલે લીલી ચપાટ બન્યા. અને ત્યારે જગજગદુર બોલર બાહુ-પણ સાચે આવેલો. રાંદેરી ક્ષેત્રમાં જે જણા બૂટના હતા તેથી સરકારી હાઈક્રિકેટમાંથી કોને રમવા બોલાવેલા, તેમાં અહીં હતો. બાહુને, જોઈને જ મારાં હાલને ગમ્યા ગમેલાં તે મને બરાબર થાય છે. આપણે તે બરાબર પુછાવેલો, પણ બોટાવાસાએ ૮૪ રનનો કે પાંચો આપેલો. ચારના કૂંચા હાથ કાનમાં માને છે. અસબર, મુંબાઈવાળી ક્ષેત્રમાં અણપતને ૧૪૬ રન કરતાં જોઈને તે આમે છક ન થઈ ગમેલાં !

એ જ બોટાવાસાએ જગજગદુર એક કાચમાં પછી મુંબાઈમાં ભોળિય કરી તરખાટ મચાવેલો; ને એ જ બોટાવાસાએ પછી જે કાચમાં પછી, જોઈને કે 'જડયાં, જોઈને કે આપાણ સચે હું રાંદેરી પડેલો મને ત્યાર પછી જગજગદુર પાંચીરોક વરડો, મુંબાઈ સી. સી. આઈ. ક્રિકેટ ક્લબ આઈ. ઇન્ડિયામાં એક દિવસ ખનાયાસ થઈ જતાં આપાણ પીતાં 'જડયું' કે નદી બોટીને સ્વરતને બંદર કરવાની સાલ હમારા માગાઈ હોતા તે ખરી કે ? ત્યારે બેગલે છલુ કે 'સાત અમે પણ સાંભળતા આપાણ બોલે, પણ કોના કાસા ખાત કરતાવેલો નથી.'

નંદી ક્રિકેટ આપણે ક્રિકેટ જોયો, ખુદાવંશખાને એ ૧૪૪૦માં બંધાવેલો. કોની પાસેનું મહેવાનું ક્રિકેટનું મેદાન. એ મેદાન નદી તરફ આપાણ ત્યાં ગભુ રહેતા બોલેકેક સીધા રેડાનથી, બોલેવંશવાડાથી, અને વગેરે સીધા ક્રિકેટના દરવાજામાં જલાય એવો—તે બોલાઈ ચકલે યદ, માળીની બીંટ બોલેજો, કોની કુબિયામાં યદ કોનામાં જાય, પણ મેદાનમાં આડી સરકારી હાઈક્રિકેટ બંધાઈ તે વચ્ચે નરો; તલિ તે સીધા ક્રિકેટમાં જ પડેલો ચકે.

આને જ નથી સરકારી નિરાણ છે ત્યાં જ કાચા બાદશાહ અઠ-ખરના તંબુ નંખાયા હશે. અહીં જ ટોંગસ જે પાલખીમાં ફોલિયો હશે. અહીં જ નવજોએ જલસા જમાવ્યા હશે સખાવતી ટવડા શરૂ જાણેજોએ આપેલા પેસાગંથી બંધાએલી સરકારી હાઈક્રિકેટમાં બાહાહોટી ટેકરો હોત; અને એવા બોલખામાં દાખલ થયા. મકા નાકા ક્રિકેટ પણ વૈષ્ણવગી નદી તરફ તબર હો તો ક્રિકેટ ટેબાઈ જ.

અહીં શરૂઆતમાં જરા કોસ થયો, પણ પછી 'અલ પી. નામ વંદા મધુર શાકે પદિયું મુલ માગીએ.' એ તરસિયવના 'વંદા' કાળની લીટી અહીં જ પહેલીવંદેલી રમતનુંમાં જડાય. કવિતાનો અંતરાસ રસ આપ્યા અહીં જ મળ્યા. સી. એ. શાહ હરોને એક મારતર ખૂણ પાંચ પાંચી 'કેલુમમાળા'નાં કાળે શીખતા કોમાં એણે પડેલી કવિતા એ જ 'વંદા'ની શોખાળી: 'આંત શીતલ વરસીને સુખમાં સુખાં રાનિએ, જે નદી તરફ અદિ સરવર દિવસ બિરત તોવેને.'

મને જે ખૂણ ગમી. દરિયોત કંદે મનમાં રમી થયો. પછી તો 'કેલુમમાળા'ની થઈ કવિતાઓ સીધા. જાણે મન બાળ્યું મનુષ્યનું મળ્યું દોષ એવો હોતા પડેલી વાર અહીં થયા. દુલ વાદ છે: 'આશા પંચોડી' મેં તે પડું જાનમય પાંચે.

નરસિંહજી મોડ, ૧૪૦૨૦૨૦, એ જાણે મારી જતા. કાઠ અમને તે સીધાવારે પણ નદિ વિતા મળેલા પછી કોનો પ્રેમ

ઔરર અને ચાંચે, બસ. થઈ વિખાચમાં નંદરકરનો કાણુ થયો. એમાં, 'અરણે કોનાની ચાલી નડે પૂર્વા દરવાજા કયાડયા.' એ વાકય સોસકં થાય છે. વર બેઠાં આપણ કાણુ થયો વાંચાર વાંચી જડયો. પણ મારા વરથી પાંચ જ મિનિટને છેડે નંદરકર રડેતા, કિંતુ જ્ઞાન ત્યારે અમને નડેતા. પાંચ વરસ આ હાઈક્રિકેટમાં કવિતાસ અનુભાં અને દર સાત 'અકબરનું સાલ્' ચોપી ગયા હતા. 'ઔરરમણ અને અકબરને સરખાવે કે દેવર', એવાએવા સવાસી કવિતાસમાં પૂછાતા; પણ ક્રિકેટએ દેવરે દિવસ એવાનંદ કહેતું કે અહીં જ બાદશાહ અકબર, આ સામેના જ ક્રિકેટ છતવા આપી દતો, ને પછે—પેલા મુકી પૂજ પાગોથી જ ઔરરમણ દત્ત કરવા બિપડયાં દતો. પડેલો દરિયા ઔરરમણે સુરત આગળ દેખો !

ફિરપૂર દર મારતર મુશ્કેલી શીખતા, એટલે ત્યાં પણ મકા પછી, એ ભંતે કદી કદી કવિતા લખી નખાતા, ને કે કાંઈ થ હેરવરસેના કવિતામાં તરબી કરે કોને માટે હનામ પણ બંદરે હ્યું હુલ. મારા મનમાં 'વંદા'ની દરિયોત રમકો હતો, એટલે— 'હેરવરસ નામે નાવને નાનિક એમ દેકારો, હાથિ થયો કાઈજો, વાહુ થયો વાતો દતો.'

એમ આપણે ચાર દિવસમાં કવિતા લખી લઈ ગયા, ને દર મારતર પોતાની ચાલના પાંચ રૂપિયા હનામમાં મને આપ્યા ! આન તે મે દરિયોત ને એ તરબીને જોઈ હસ્યું જ આવે; પણ દર મારતરની ખીચાળડાં દરી જીવી નાંદિ શું કમનસીને એ મારતરજાણુ જડયા. દાખલાની મોકાણું તો ચાહુ જ દતો. દવે તો વળે મારા બેઠાં એજામાં ખિત લઈ આપ્યા, તેમાં હુમ્મી વેપારીઓ એક ભાવે ચા લે, બીજે ભાવે વેચે, ને વચ્ચે દલકા માવની ટાટ લેગવે; અને કોના દિસાણ આમરે કરવાનાં ચાંદાં. દાસાં બોટી દાસાં કરે, મરપા બતાવનાં વેપારીઓ પણ એમાં આવે. તોમાં જો શત વગ-એજું જ રહ્યું. એણે જાણે સાદી પીપું. તબિયત બગાડી મૂકી.

લેખકસામાં વળી બીજા જ રંગ રહેનો. જરા વાલ્લેનો અપાજ સમગ્રાતો કે ધરને માણેથી પ્રકપકક દાદર નીમો; એરે હુમે બોટાકા બંદાર, અને માર મળરકી તે ચાકસાદા પપાકી જે ચકલે !

મરે વજુ મારી, તેમાંથી ને હુમે તે બજા મરે: 'મૂઆ પાકરી પોરયા' મૂઆ ડાયા બજાળા' કરીને ભંતભંતની ગાળો દ. પળ એ ચાહુ રહે ત્યારે બંદા તો ચકલે દોલવનાર મારે મારે વંદાં મયા બોલય. એટલું જ નદિ પગે વરવોટો થોડા આગળ-ગીચો મયો: દોષ નો તે તેવા ચાલને વર વોરે દોડી, અને સોથી આગળ પ-ડાવો અને તેનાં એકાદા પરે કોના થઈ જડયો

જેકાલાત! અરે ચાદ માઇ વાદ, અનુનિયાં જિણે દારીવાળા, મામે આજ રમી સકે પાંચી દુલખોટો પડેરી, લખનોનાની અને રુખનેદાર દારી પી વારડું લદામી, હુમ્મી અને પછી સાલ કપડાંનાં પાવોડાં પડેરી પડેરી

(ના)

પ્રત્યાં જેવા. ખાડાનાં કપડાં અને ફેરાનાં ચાક હ આના અંગે,
એટલા માટે. પણ પછી આવે કરતાદ. તે ત્રુતો, મગનતો,
આલાશથી વાનની માફક ક્ષોભાં બારેતો, નજી સાથરમાં તરેતો
હોય તેમ પહેળા દાઢ્ય કરી દબાયાં વમળો બનાવેતો, ચાલતો.
એના એક દાઢ્યમાં કડી કડી કટારી રહેતી. એ વેર આંદોઆ કરતો,
કુરનીના દાવ બતાવેતો, સંગીતના વાસે થોડું નાચતો, પણ મેટિ
બાજે તો પાધની ચાલે ન ચાલતો. એની આસપાસ આપેથી નાનાં
છાકાંજીનું ટોણું ચાલતું. એને ચાલતો એવાની ખૂબ ગમત પડતી.

અને પછી આવે કામચતોતરા વેરામાં વાનું. એકાદ તમે નવા
ડતા તે પછી જ પાછળ જગ્યામાં સંમિલું આવે. પહેલું સંમિલું તો
એવું ન હોય: ચાર પાંચ વરસની નાની છોકરી હોય, ને મેટિ બાજે
તો ક્ષી ની ગમ હોય. એવા ત્રીસ ચાળીસ સંમિલવાના વરસોડા
તેજા છે. આ સંમિલતાં દાંડવા માટે ન નાનાં છોકરા-છોકરીના
મિલા છે એ જનનસાથા કરી નાખે, અને વિવાદ નહીં થાય કે તરત
સંમિલે ચડે. છોકરાના કાઢ ચાલવાની યા રખત જેવા હોય.
કસોના સફેદ અમરખો અને સાદીનરો ખીલો યા વાસ પાચનવળાં
કેડે મગમગતો પડે અને માથે બર, યુવાળી યા બૂરા રંગનો સાફો.
સાધાર્ણ વસ્ત્રે કસી અને કસી પર હીરો અળકે! અનેરાતના
વેપારીઓને ધરેણું તો પાછું ને મુંડે એમાં પંદર સત્તર વરસની
કન્યા ને વીસે વરસનો કિશોર હોય ત્યારે વધુરતો એવું ફાંફુલાઓ
મેાનીની સેરોથી બેનને બરચક કરી દે. કમ્પરપટે મોની. કન્યાઓ
આખો અંબેપોડો મોનીની સેરોથી પંચી કે નેટથી લટ ટોટલી સેર:
નાનાં પાત્રોના અંબેપોડા વાળ્યા હોય અને એ કપર મોનીની સેર પંચી
હોય. કપાળે લાગણી ને ઉડે ખારસો હીરો લગતો હોય. અંતે તો
દેખાય ન નહિ. કન્યા મોની હોય તો મળે મોનીને ઉડે પારખવે
મુરાશ વરપોડે પર પછી સાડી અને બીલ ભમકાની ડોર ઘઉં વાલ
દ. સાડી પર પણ ચાલી સોનાની ઝીક ડીક તો હોય ન.
સાઈ બગીમાં એકઠો છોકરો કે છોકરી ઊડતા વાળની પરી જેવી
પારેકી છોકરી પણ બેઠેલી હોય એના કોઈ બગીને વળી શેડા
બદલે નાનાં એણિયા પણ લગાડેલા હોય. એક વાર તો એક બાની
દાઢ્યમાં સંમિલું બેસાડી મરસ બારી બેઠી હતી અને બારી
માટે થોડા જેવું ન એરેતાન કાચબુ લડ.

એવો અરખો માર્દલ લાગેો વરપોડો ચાલતો. વધુરતો વરપોડો
હોય તો ચોરે લાગે ઉતરે વધુરવા દાધી પર બેસતા, ને તે દાધીનો
વરપોડો કહેવાતો. પણ કેટલીક વાર તો વરપોડો વર પિનાનો ન
હોય, ને ઉતરે આંદોઆ રથમાં એન શોરશ નીકળે. આવા ધર્મના
વરપોડામાં સંમિલવાની નજી માટે બારે રસકસી થાય.

સંમિલતાં પૂરા થતા ઉતરે વધુરની અગળ એસવાળ જેનું
સાનનવેલો કે જેને એની મોની પાધડીએતો ને એના કપડાં એ-
ને એની ખૂબ બરદાસ કરવા મેટિની, અંબેપોડો ફાંટો રતકતું
તેવારી હતી. ખાસ દેવાય કે એવું કંઈ અપવાદમાં અંબેપોડો સાથે વાનું
તો મને થાદ નથી, પણ ફેન વડે પર ને આ શરત જીવેલો.
બી બહાર 'ભાર્દલ'ના રસેતો જે એકા દોડતા પીસા વાનંવાળ, પણ
વખતમાં જીગરેર પહેંચતા. માગાજી સરતગમેલું. સરતમાં જે મોટા
વાનું પર પીએ પીએ હંમયે લતા, અને એ મિયાં પર અડકીન.
પંદર માર્દલનો આખો રસેતો ત્યારે માથે ંચી રમજીલાડ સોનીને અનુવાદના ઘડ

આતો નહીની આ બાળુના રસેતોએનીનપુલા, એમ એ.કી.એલ. ની રેલોડી કિતિએ (અમરેર બિથે, વડણી વાર્યા, વિખી અને સેષ
કરના સહેર રાંદેર નેવું છે 'યારી હે' હો.અધિકાર, સોગપોટા દરેક વડકપી નબીતા ગુજરાતી લેખક શ્રી રમજીલાડ પી. સોનીને આપવામાં
આવેલા રસેતો ત્યારે હવે ત્યાં સુધી શ્રી નરેશ બાળુના બીલ એકા પણ અનુવાદ કરવાની બીલ હોતી
રૂબ (ઓગસ્ટ ૧૯૫૭)

અને તે એની વચમાં છબાતેડીથી યારોગારી સુધી ભેરી પડેલો.
આ દોરાતોંસો ઘણું વરસે ચાલી રહેરખાંના મોલેનુમ
વર્ચમાં જે મોટા બપુસા, ને એને હોલે બેને વાનંવાળાએ ના જાવ
કોમિયથ થર! સીંગળાં તો વડખું ન નહિ. બેલતાં ને વુપા
એક સાંજના એ કિતરોમાં પાંચરો સોતસી પહોવા ને ભડાકા
અને લગકસરા સારી ચાલતી હોય, અને એક સારી લિથિયે ઘણું
લગો ઉલ્લાસતાં હોય તો રતન-મિયાં કાકા પ્રમાણે રોંગપા ડુંદૂબ
પેસા લેતા. મેટલે મગનમાદને ત્યાંને વરપોડો સડા કમે કતારી
થોણા અને સીતલાળીનો, વરપોડો કાઢે; અને તેની ચારે પાસે
ન ચાલી, બીજે પણ નતો રહે. જેવી જોલી, એટલે પછી વાર તે
લગનાં મુહૂર્તનો આધાર બાઢણે. પર નહિ પણ રતન-મિયાંની
રાયકર વરપહેતો! ત્યારે લગ કરતાં નેનીની કિંગન વપારે વડકી

રતક બેનડની ખંચાતિ તો ચૂરત બહાર પણ ધણીએ ભણી હશે,
તેમ એની દોઢો પણ સાંખથી દશે. ગુજરાતનાં શાલરખવામાં
તો દીકરી બાનીતો ઘઈ બધો હતો. મૂળ થાત એકા દલી કે
રતકનો રૂઆળ બારી હતો. ત્યારે મિયાંનું નતે મેટિ કાંચીર બનેલો
કાબેલ વગાડનાર હતો. પીપી તો એ મિયાંના બાઈ આગમની ન.
કેશીતના ભણકારો મિયાંનું વાનું ચડે કરતા. નજીવાર પ્રમેરે
પાટે વગાડના બેલાવતા ત્યારે આગડ પાસે પાલો ખાસ વગાડતા

મિયાંને ને ધણી વાર પાલો વગાડતો સંભળી જોતરવેલો.
નાકડની ચી ને દો કે રાજરખમી દો, મિયાં ને ચરશે ચર્યા અને
શોખથી વગાડના બેલો તો પછી તમે બેસા ન છો. સમય સમયે
કાગ કરે. મિયાંની આંચળીએ તમાકું રિલ લથગથાવી મૂરે.
ધીરથી નિશાળ ને નિશાળથી ધર એ ન સીધો રસેતો: એવાજ
કાકા, ખપાડિયો ચલો. પાણીની બોત, સોની ફિલિયું, કિરેદ:
દાઢ્યા પછી મારો વરપોડો પણ એ ન રસેતો કન્યાઓના. વેળામાં
એ ન રતકને આમે પહોંચે હતો. સડઠ માણસની ટોળી સાથે એ
આગેો હતો. વરપોડામાં બેટો નહોતો: હું વળી ચાલતો પશુપા,
નીચેથી દોનો. ત્યારે એ 'ફૂંસી' ચાલતી હતી. એ ન આ રસેતો.

અને આજીવીની સાલમાં મારડોસીને નેમ છપી આલેલા સર:
દાર વલ્લભભાઈનું મુરેતે રવાજત હવું ત્યારે વરપોડામાં સરદારની
માડી પર, પાછળ કાકાબાઈ દેસાઈ અને હું બેસીને લેખા હતા, ને
દારોરાની ખાખખત કરતા હતા ત્યારે પણ આ ન રસેતો. પાણીની
બોત ઊડી સોની ફિલિયામાં સરદારને રોડામાંથીને કૂચે વખાંચ:
એ પુગરુશ્ચિમાં થોડાં કૂચ અમ છીસારો ઉપર પણ પડ્યાં, એમાં
એ કૂચ દોને ને કંઈક માણે કંચરી રાખ્યાં છે. એ પણ આ ન રસેતો.
હટો તો આ રસેતા ઉપર એક નવલકપો લખી આપું. મોઢા
સોનેરો તો પતે ન નહિ દરેક ધર, એની બાંધણી, એના પાડ, એનો
કોડી અમેલો રેવ અને એની ગુરતથી કે ને કે ક્યા કટી જેવું કેલેક
એરલેતો કેલેક પાતો ગુણાબેલી છે, કેલેક રોંગમાં ચીતરાવતા છે. પછી
વાર રસેતો અને એટલો એને વાતે વખતવા રાતના કાકાને પસાર
થઈ લતા. એ રસેતા પર કેલેક રંગો અળકા છે, કેલેક મગપની વાલે
અંચગરેલના બુદ્ધી કપલના છે. કેલેક મિખનાદો લેખા થવા છે.
કેલેક દેરોડિસાદ મચ્યા છે, કેલેક કાળનાં પાણી વહતા છે. એ ન
સીધો રસેતો; એ સીધે સીધી થોતાની ન આગમકા હોે તો ન

સીધો રસેતો; એ સીધે સીધી થોતાની ન આગમકા હોે તો ન

નક્કી કરેલા ધ્યેયને ખાતર ખાતમ થઈ જવાતી નમત્તા સીખવતી
અને જાનકેસાનીનું પહેલું પગથિયું ચડાવતી રમત

ધ્વજયુધ્ધ

હુણુ, જોખો, લોડીઓંએ કે ગિફ્ફીદુનની રમતો તો આ-
પટા નિયમોનાથી છે. ફોઈ પહેલી જ વાર રમતા આવે તો તેણે ચાર-
આઠગાં જ્યાન રાખી જરાજાર સમજાવનાને પ્રયત્ન કરવો પડે; નહિતર
એ મુકાબલે જાય. પણ જ્યારપુણું આવે, ફોઈ રસે જ્યારને પણ મેદાન-
માં ખેંચી આણે તો માન એક જ વાત તેને સમજાવે અને મહાકંઈને
તે રમવાનું શરૂ કરી રહે. અણલતા, આ રમતને પણ બીજી રમતો
માફક નિયમગણ કરવામાં આવી છે. પણ એ નિયમગણક રસરખી
ખાસ જરૂર પડતી ન હોઈ અહીં એ રમત કરવાની જરૂર નથી.

રમત તર્ફન સીધી-સાદી છે. રમનારાની એ દુકડી પડે. ફરેક
દુકડીમાં રમનારાની સંખ્યા જેમ મોટી તેમ વધારે મગા પડે. ફરેક
દુકડીમાં બેઠામાં બેઠા બાર-પંદર મિલ્લુઓ તો જેઠવું જ; નહિતર
રમત નમે નહિ. આગીસ-પચાસ-અરે, સો કે જરો મિલ્લુઓ પણ
રાખી શકાય. અને જો રમનારા પ્રાણવાન હોય તો તે રમત બેળી
નમે કે જોનારાને પણ શ્રુસતન ચડી લખ.

મેદાન પણ રમનારાની લેખ્યાને માફક આવે એવું જ જેઠવું.
ફરેક દુકડીમાં પંદર-વીસ રમનારા હોય તો આશરે ૧૦૦-૧૦૦ ફુટનું
મેદાન જેઠવું. નાનું-મોટું હોય તે જે ચાહે. ઢવે એ મેદાન પર જાને
બાલુ એક એક દુકડી ચાકી લખ. બાને દુકડી પાસે એક જ જગ
હોય. જ્યાર મેદાન વાજેતા જ, અડું નથી. કપડાંને વાજેતા તો આમાં
ફાટી જ લખ. એકલે જાને બાજે જ્યાર જ્યારે એકલે વાજેતા દંડા,
આખાં કે દુકડાં મગજળ, કે એવી જ કોઈ વસ્તુ જ્યારનું થ ન હોઈ શકે.

બંને દુકડીનું ધ્યેય માત્ર એક જ. કોઈપણ દિસાએ પોતાના
જ્યારનું રક્ષણ કરવું અને સાચા પક્ષના જ્યારને પોતાને જ્યારની
લાવના. આખેયને જરા લાવ્યા અથે તે કદા: પેંતરા રજો, જ્યાર
મેકલે, દુડી પડે, હલેલા કરે, માર્ગમારી કરે, બાજેરા, કોઈને
પકડે, કોઈને ગળાડાવે, કોઈની છાતી ઉપર ચડી બેસે, કોઈને ફર
રાખી-નમે તે કરે, પણ સાચી દુકડીને વાજેતા રમણી લાવે!

‘જંગલી’ બિલકુલ જંગલી’ તમે કહેશો: ‘માર્ગમારી રમણી છાતી
પર ચડી બેસવું! આજનાં સુસંસ્કૃત જમાનામાં આવી વાત કોણ? !
‘હા, માર્ગ, હા. જંગલી કહે તો જંગલી. બેળાં તો સરીરે
બેસરાદ જ નહિ, પરંતુ આ પેલું પડે છે. સરીરે મારીમાં માત્ર રમણ-
જાતું જ નથી, પરંતુ લોહીલુહાણ પણ ચાય છે.’

તમે કહેવડની ‘રંગી ફૂટબોલ’ નામની રમતનું નામ આંમજ્યું
હશે. જે રંગી ફૂટબોલ, કે આ જંગલુષ, કે મેલી કસાની રમતો જ
ખરી માર્ગમારી રમતો છે. જરા વિચાર કરી જુઓ. આખી દુકડી-
નો વાજેતા કસાની લાવવાનો છે અને પોતાનો વાજેતા જવા દેવાનો
નથી. આ દુકડીમાં જેટલા મિલ્લુ છે એટલા જ સાચી દુકડીમાં છે.
એકીર તુસાન ન થાય એવી ભતની વાર્મળાધીની અને ‘તેફાન’-
ની શૂદ છે. આ વધાંતો ખ્યાલ કરીને વિચારો કે જે રમનારાઓ
શું શું કરશે? પોતાની જુદીને કપાંથી કપાં દોડાવશે? પોતાના
જાનવંતુઓને કેટલા સતેજ રાખશે તે સ્વાધ્યક્ષેને કેટલા કિચકીય
કરશે? અને કેટલેટલી યુક્તિ-પ્રયુક્તિએ જમાવશે?

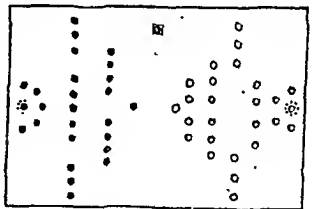
યુક્તિ-પ્રયુક્તિએ! હવેનું. બેળાં કે બારેક બેળાંની રમતમાં
નિયમો ખૂબ છે અને પ્રયુક્તિએ ગયાંદિત છે; જ્યારે આ રમતમાં

લેખક - વાસુદેવ ભટ્ટ
નિયમો નહિવત્ છે અને પ્રયુક્તિએ સર્વવત્ છે. જુઓ, આ મેદાન
ઉપર, જ્યારે બ્યાવાગ-શિક્ષક બેસા છે. એ જ શિક્ષક અને એ જ
પંચ! તેમણે બે દુકડીઓને એક એક દંડા આપ્યા છે. દુકડીઓ એ
દંડાને પોતાનો જમા માની મેદાનના બંને છેડા તરફ જવા બેઠાં છે.

દુકડીને પણ પોતાનું મગજ હોય છે, જ્ઞાનતંતુઓ હોય છે,
સ્નાયુઓ હોય છે. સ્નાયુઓ લેવા કેટલાક મિલ્લુઓ વાજેતા. લઈ
કોટલા પકેટોથી મગા છે; અને નાયકોને દુકડા મળે કે તરત જ મગ
કરાવેવાય જઈ મગા છે. જ્ઞાનતંતુ લેવા મિલ્લુઓ ચારે બાલુ નમર
ફેરી રજા છે, આવા લુખની બેંધ રૂંધી રજા છે અને તેના ભાગ
આનંદથી પુલકિત થવા લાગ્યા છે; જ્યારે મગજ લેવા મિલ્લુઓ
દુકડીના નાયકની સાથે મગી કાંઈક ગુલપુલ કરી રજા છે, સાચી
દુકડીના મિલ્લુઓને ગણતરીમાં લઇ રજા છે અને હાથ લેવાવ્યા
વિના નમરની મેદાન માપી રજા છે તેમનાં મોં પરની અંધીરતા
તો જુઓ! જાણે કે બીજા વિશ્વયુદ્ધના સુખારો તેમજ જ ન હોય!

છવટે તેમણે કાંઈક નિલુંક કરી લીધે જ્ઞાનતંતુઓ અને સ્નાયુ-
ઓને તેમનું કામ સોંપી કીધું અને ઢવે મેદાન ઉપર એક પ્રકારની
બચરથા કરવા લાગ્યા છે.

સિક્કે લાંબી સિસોડી જમાડી, ને જુગ પાડી: ‘યાજો, તેવા...’
અને એ અવાજ બાને બાળુની દુકડી પર નહુલ અકર કરી. જાણે
આનંદમયુ જોતન, પોતાના ખસા પર શ્રુસતને બેસાડી, ફરેક જો-
લારીને ટપલી મારી આબું! બેસાડીઓમાં અસુખકાદ બ્યાખી મથે,
એકબાર સજવજાટ કરી, મેગ્ય રથાને મેકલેવાઈ, સી રિયર થઈ ગયા.

આ નકસામાં ઢાળી બાલુ જુઓ. સોપી પાછળ, બાવળની
ઝોડ જેના લૂડો, હાથમાં જ્યાર લઈ, હાથ કલેલા હંબાવી, બલે કે
પ્રતિરૂપોએ પકડાર કરતે! બેસા છે. તેની બાળુબાલુ ચારે-
પાંચ ભળા, એક નાનો સરખો મિલ્લુ રમણે હોય તેમ, તેનું રક્ષણ
કરાવ મેકલેવાઈ ગયા છે. તેવાથી આગળ ફસવાર જમાવે એક
કતાર બનાવીને લલમજ આપે રસતો રોડી રીધે છે. આખે બાળુ-
માન કરીએ કે તેઓ કદાચ હલેલા પાળવાને રમજ કરનારા હશે.
પણ આખી કતારમાં જમાવે મેકલે જ જમાવે એ મેકલે પાંડેલાં
કે, કદેકે જરા કોંસા લેખે છે. તેનાથી આગળ પાંડેલાં ચાર
ચારની એ દુકડી પાડી મધ્યમેદાને દેખા છે તેમની આગળ એ

દુઃકીની નાયક છે. અનુમાન કરીએક નાયક ને તેની પાછળના આક
નથી દલ્હો લઈ જવા આગળ લેવા દરો. -

હવે આ તરફ જુઓ : એ નાયકની સાથે જ નમ્મણી બાલુને
નાયક લેશે છે. તેની પાછળ ચાર જુઓ અને પછા તેની પાછળ બીજી
છએ જુઓ લેશે છે. આગળના ચાર તે દલ્હો કરનારા કાંચે છે, પણ
તેની પાછળના છ જુઓ શાને માટે? શું છે હપ્તે દલ્હો કરનારો
વિચાર રાખ્યો દરો ? અને તેની પાછળ બીજી છ જુઓ જણવજુની
દુઃકીમાં બે બાલુ લેશે છે, એ 'વિન્' શું કામ લઈ લઈ કરી દરો ?
બાલુ પરથી દલ્હો કરવા કે બાલુ પરથી આવતો દલ્હો રોકવા
તેમની પાછળ વચલા બાગમાં જી ચાર જુઓ લેશે છે. મોટા બાગે
તો તેમણે અચાનક કરનારા જ હોવા એક છે. અને તેમની પાછળ
તો, નરર ખજાણા એ તેમની વચમાં જ બાગમાં છે.

દુઃકીની કેવી મોઢવાઈ ગઈ છે ! અને તેમાં નાના અને મોટા,
બડા ને પાળના, કસાએલા અને નાલુ, ગંધાએલા અને ફોલા એવા,
એમ ભલભલતા સિદ્ધુઓ પાવતેલાની દુઃકીના નાયકની સૂચના
પ્રમાણે મોક્ષ રથાને મોઢવાઈ ગયા છે. બપોનાં મેં પર બલે
તોફાન પહેલાંની સાંતિ છે !

ને તેફાનના પહેલા વીજબગારા એવા સિદ્ધુઓ દુઃકીના નાયકો:
'નાખ... રતે' એક, દો, ત્રીન" જાને નાયકોએ પરપર સવામી
આપી અને બરાબર એ જ વખતે બુગસે એક એવો તો નાદ સર
કર્ષો ! બલે વીજબગારા પછીની બીજી વચમાં અને પછી ?
પછી તો સર્વેતપુષી તોફાનને ક્રમ સાર ચર્ચા મેળે. બુગસે બલે
સૌના, રનાબુએને શરીરની બહાર ફેંચી દીધા અને બેને દુઃકીમાં
વચ્ચે મુઠેલી ધમાધમીમાં તાલ પુરાવતા 'દગાન' દરાચા યલાવ
આને દો ! ચલ હટ !' ના સૌધબર્ષા દાકોટાથી મેલાન ગાલ રહ્યું.

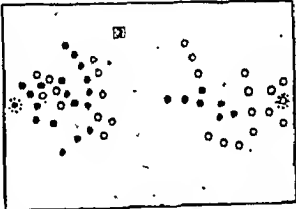
મેલાન હપર જુઓ : જમણી બાલુના નાયકે નમ્મણે પતાવ્યા
બી સીધી જ દોટ મૂકી છે. તેની સામે લેશે નાયકની એક બાલુ
જ નીકળી, સામી દુઃકીના રચને ચોતાનું દલ્હ બનાવી તીરની
ગાંધક તે ફૂટ્યો છે. તે અને તેની પાછળ મોઢવાયા દલા તે ચાર
જુઓ તેની પાછળ તેને પગલે પગલે જ દોડ્યા છે. તેમના ઘેરા
દોડાડા, સનનદ મુખમુદ્રા, વીંચતા હાથ અને વેગથી ગતિએ
બર્ષાએ મેળાં મળી તેમને એવું તો સ્વપ્ન આશું છે કે બલે કેસરિયાં
કરી નીકળી પડેલા ચોક્કસ છે. અને તેની અંતર પછ બીજી જ વચ.
સામી દુઃકીના નાયક ચેરેલા. તેને આ બાબત જરા બંજીર લાગી
તેણે જરા પાછું ફરીને જોયું. એકવાર તો પેલા મરજિયા જવાને
ચોક્કસ મેલાને પડોથી ગયા હતા, અને ચોતાની દુઃકીના રક્ષણ કરનાર
વિસાગના પાંચ પૈશ બેજલને લોય મેળા કરવા ગયા હતા. બેએક
જુઓ બજારમાં ગયા હતા, આથી નાયકે પતાવતા દલ્હો કરનારા
જવાનેમાંથી દિગત અને અક્ષતવાયા બે જુઓને પેલા મરજિયા-
ઓની પાછળ જવા અને તેમને કાંબળાં લેવાની વ્યવસ્થા કરવા
મનનાંબરો દુઃકા કર્યો. અને પછી બીને લાંબો વિચાર કર્યો વિના
બાકીના છ દલ્હો કરનારાને જઈ ચોતાન સંપર્કમાં લઈ, તોડ
પાડી, સામી દુઃકીને ચોતાનું પાણી દેખાડવા દોટ મૂકી.

ત્રણવાર સેકન્ડ આ બધી વ્યવસ્થામાં વીતાવી ડાળી બાલુના
નાયકે એવા દલ્હો સાર કર્યો તેની સાથે જ તેને બીજી મુશ્કેલી નહી.
જમણી બાલુના નાયકે તથા તેના ચાર સાથીદારોએ ને વિન્થી
દલ્હો કર્યો હવે તેવો જ વિન્થી દલ્હો, તેની પાછળ, તેની બીજી
છ સાથીદારોએ પગ મૂક્યો. ડાળી બાલુના પધરે આવતા નાયક અને
તેના સાથીદારોમાં બેજાણ પાડેના એક દલ્હો કરી, તેમની સ બે

બાલુઓથી કરવાની જરા પણ તેવારી દેખાડ્યા વિના, તેઓ જુઓ
સામા ખજાની દિરાગા તીરની માફક હોડ્યા.

'ના ના; આના કરતાં તો ચોખ્ખી રમત થવું સારી : મલે
તે એક જગ્યાએ મેળાંમેળાં આપણે કામ લેનાર પર નમર રાખીએ
એટલે આખી રમત દેખાય. ! હુલુટ અને લંચમીમાં પણ એવું જ.
મજાદામાં પણ દોરડા પર નમર રાખીએ એટલે. આખી રમત
કઈ દિરાગમાં ગતિ કરી રહી તે તો તરત જ જાણ. પણ આ રમતમાં
રમનારાઓને મુશ્કેલીઓ નહી દોષ કે નહિ, પણ આપણને તો
મુશ્કેલી નહી જ રહી છે. ક્યાં મેળું ? જમણી બાલુના નાયકે પડેલા
દલ્હો કર્યો તે મેળું ? કે ડાળી તરફના નાયકે પ્રવાલ કર્યો તે મેળું ?
પછી જમણી દુઃકીના બીજી વિચારો બીજે દલ્હો કર્યો તે મેળું ?
અને ફરકને વાસ્તવિકતા પણ કેવી રીતે મેળા ? એકને નિહાએ લાં-
મુથી બાકીની રમત કાંઈ રિચર મોઢો રહેવાની હતી ? ખરી મુશ્કેલી !

'શું ખરી મુશ્કેલી ? ખરી મુશ્કેલી તો નહી કે ડાળી બાલુની દુઃકી-
ને. જુઓ, જમણા નાયકે ને વીન્જિક રાખીને પરમે દેખાડ્યાં તે
તેમને બારે પડ્યો છે. ડાળા નાયકે મેળા મેલા પેલા ને જુઓએ આખી
વચાવ દરોજના બધા જ સિદ્ધુઓને કાપે દેખાડ્યા. અને બાલુ
જનામત હજો એક એવેલે તેમને તથા મેળા મેળા થઈ પડેલા બધા જ
સિદ્ધુઓને પેલા મરજિયા ચોક્કસને જમણે જતા રોકવા દોડા-
વ્યા. આચારે ને પરિરિધત છે તેનું ચિત્ર બરાબર મેળે દેશે :

ડાળી બાલુને જમણારેક અચળ લાગે છે. તેની આંખો અને
મુખમુદ્રા કહી આપે છે કે જરા પણ બન તો બાલુ રહો, પણ વધુ
ચારાત ને નિશ્ચિત આત્મપરિવાસ તેમમાં આયોરે સારોભાર બંધો
છે. તેની અગ્રજ મોઢવામોશ પાંચ ખજાણા પેલા મરજિયા-
ઓ સામેના કરવા આગ્રહ થયા છે. બરાબર તેમની સંકેષ વિચાર
બાધ એવા પેલા પાંચ મરજિયા બૂલની વચ્ચે અટવાતા અને બાકીની
બીજી બધા તેમની પાછળ, તેમને રોકવા આવી રહ્યા છે. તે બરાબર
તેમની પાછળ બીજે દલ્હો કરનારા છ જુઓ આવી લાગ્યા છે.

હવે, જમણી બાલુ જુઓ. ડાળી બાલુનાં સંકેષ મેળ
આગળ વધ્યું છે અને તેમને સામના કરવા બચાવદરોજ તેમને
ત્રણ બાલુથી આચરી લેવા પ્રરી રહી છે. બાકી ખાસ પવાલ મેળ
તેવી પરિરિધતે ત્યાં દલ્હો લેવી નથી થઈ. ખરેખરી આપેક રમત
તો ડાળી બાલુના મેલાનમાં જ નમરો એમ લાગે છે.

આપણે આ પરિરિધતે મેલામાં દલ્હો તો શીદી જ સોને
વોતાની છે, પણ એટલામાં તો ડાળો મેારમે બરાબર જમી ગયા
છે. પડેલા પાંચ મરજિયા આક્રમણકારે પર આગ્રહ અને પાછળથી
બરાબર દલ્હો કર્યા, અને એ બચાવાતમક દલ્હોએ તેમને ત્યાં જ

અટકાવી દીધા. માત્ર અટકાવ્યા નહિ, તેમની સાથે બાંધેલાથી સાર કરી દીધી. બીજી હલ્લો કરનારા, સરકારમાં તો, પેલા બચાવ કરનારાં આતમત ઇંગની પદ્ધતિપાછળ ધસી આવ્યા; પણ આતમત હજી તરત થોડું, તેમણે આગળ દોડવડનું બંધ કરી પાછળથી આવતી આ બીજી ટાળીને રોક્યા તૈયારી કરી. હલ્લો કરનારી એ ટાળી પણ ચેતી; અને પાછળના પ્રવાહની વચમાં એક પથરી મૂકી તે એ જોગ બોલે દોળાવ રોકી છે, તેમ એ બીજી આક્રમક ટોળીએ ચોલાની ડાબી બાજુ વળાંક લીધો; કેમકે તેમણે જોયું કે એ બાજુથી ધવળને પહોંચવામાં બોહી મુશ્કેલી નહીં. પણ સામેનું આતમત બચાવ-દળ તેમને એમ સહેલાણીથી ધવળ સુધી પહોંચવા દે તેમ નહોતું. એ ઇળના કેટલાક પદ્ધતિએ એમનાં ચોડાને મારી હડાંબ્યા; તે વળી હલ્લો કરનારા કેટલાક લોકો આતમત ઇજલા થોડાકને ફેંકી-ચળાવી છેક ધવળની હરોલગ પહોંચવા આમ્યા.

અરે! આપણે તો એમ માનતા હતા કે જમણી બાજુથી મેદાનમાં ખાસ કાંઈ નહિ થાય. પણ પેલા સંપર્કિયં મંડળે તો નહિ ધારેલી પરિસ્થિતિ ઊભી કરી દીધી હાને? નજી બાજુથી ચતા પસારમાં બોસાઈ જવાય તે પહેલાં નાથો એક ચાસ સડાવી. ચોલાની જમણી બાજુ હલ્લો કરવા માં ફેરવ્યું, અને એવો તો દેખાવ કર્યો કે હવે જ ન બાજુથી તેઓ આગળ વધશે. પણ એ માત્ર દેખાવ જ ની-કર્યો. બીજાની અડપથી તેણે બોલિતો ચોલાના છ સિદ્ધ સાથે ડાબી બાજુ વળાંક લીધો અને બચાવ હરોળમાં રહેલા એક નાના ગાળકાને લાક સહ, તેને વટાવી ચીંચી ન જવા કપર હલ્લો કર્યો. ત્યારે પંજુ છેક કેવળ પાસે જ અડાપથી નભી.

આત્યારે હવે આખા મેદાન કપર હાથોહાથની લડાઈ નભી પડી છે. રમતનું અદેખનું રવરવ આત્યારે દેખાય છે. જુઓ, કુરતીના આખામાં જેગ ચોલાઓની એડ રીધા પહેલવાનો દાવ એવંચા મારે, નેમ અહીં ક્યાંક બળે, ક્યાંક તણુત ૧. તો ક્યાંક ચારચારનાં જુમખાંએ રીતસરની કુરતી ન સાર કરી દીધી છે. પંજુ કુરતીને એકની સામે એક અને બેની સામે બેનો નિયમ અહીં લાગુ નથી પડેલો. અહીં તો નિયમ છે મિત્રપણ દિસાને આગળ વધો! અને મિત્રપણુ જોખમે રોહો! અને તેનું પરિણામ? સામુદાયિક કુરતી! એ સામુદાયિક કુરતી આત્યારે તમારી આંખ સામે ખેલાઈ રહી છે.

ક્યાંક કોઈની છાતી પર એક જાણ ચડી બેઠો છે, અને નીચે પડેલો 'ચેતાન' એ એકને આંકેલો નંધી, એટલે બીજા બેત્રણ જણો તેના હાથપમે દબાવી તેની પર ચડી બેઠો છે. ક્યાંક કોઈ પહેલવાન બીજા એકને ધોળીપછાડેલો લામ આવી રહ્યો છે. ક્યાંક બીજો કોઈ એકવાડા સરીચાળો જિજિરિયા જવાન બળે પહેલવાનોને ચોલાના કંદ્ર રૂપે રૂપથી ડરાવી રહ્યો છે, તો ક્યાંક કોઈ નીચે પડેલો બંદી બોલેલો બારકડ, સારી દુકડીના દોડવે જતા બેલાડીનો પગ એકદમ પકડી લઈ તેને સાબરમી દેવનું પ્રભુભ કરાવે છે! ક્યાંક એક તુમની તાર-કસબા ત્રાસમાંથી છૂટવા ચાર જાણ એકી તેની ટોળાટાળી કરી છે, તો ક્યાંક સાત લાકી રમાઈ રહી હોય એવો ધાટ છે. 'લડડું તો મારાને મરડું' એ સુત્રને સાચું કરતા બધા લડી રહ્યા છે.

પંજુ ખરી તો ત્યાં નભી છે; —ત્યાં બંને છેડે ખડગની પીરામીડ જેવા ઢગલા બેઠા? જરા વિચાર તો કરો કે તેની અંદર પહેલાં શું કરવા હશે, અને તેમને શું થઈ હશે? એ તો 'માંદી પડવા તે મદા-સુખ માણે'! કંડા બરોબર ટાંચે ચડી છે, અને એ ધમધમાડીના ચોર સૈનિકા બ્યાખારીશુકના બંને બાજુને બિરદાવતા પડકાર સંજોગ છે: 'શાદબારા! અરે વાહ! લગાવ દોરત! રેગ છે'!

'પંજુ' હવે ચડી ન આ રગત છોડવી પડશે. કોણ દારો અને મોજુ છવશે એની સાથે આપણને હવે નિરખત નથી. પણ હવે શું શું થશે? ખડગદત્તી પિરામીડો કપારે છૂટી થશે? ક્યાંક શુદ્ધાંખાન એકદમ છૂટો થઈ જવા પર પહોંચશે? નાથો! કોઈ નવો બુદ્ધ લડાવશે ખરા? એ બધું જોવાનું આપણે શુભાવડું પડશે. અને રગત પરી થવા પછી ખરા, મોખી અને દેશીયુ પરમા બિરદાવશે ખરા?

હોહી, હોસામેલા એ સરીવો પરના માટીના લપેડા, માધામાં બામ્બોલી બારેબાર ધૂબ, એ બધું પણ આપણે નહિ જોઈ શકીએ. આત્યારે લડતા આ જાનના રમત પૂરી થઈ, પરસ્પર લગામી આપી સામુદાયિકરિતિ બેઠી પડી, દોરતીના તોર પર જે ચાત્રાંખાપ ચોલા-વરો તેનો રસ પણ આપણા નસીબમાં નથી. શરજાતમાં કદી હવે: 'આ રગતમાં નિય-ગો નહિવતુ છે અને પ્રયુક્તિથી સર્વવતુ છે.' એ બાળત પર હવે વિચાર કરી જુઓ. કુરતી અને બાંધેલાય જેની રથુજ કિયાએ, મર્દાનગી ક્યાં 'રેન્ડ' જેની ચતુરાઈએ, ચોલાના અને બુદ્ધ જેની બોલિકા બાળેલો અને નહીં કરેલા ક્યથને ખાતર ખતમ થઈ જવાની તમારા જેની જાનનાંએ શી ખવની આ રગતનું સ્થાન આપણા રાષ્ટ્રીય ધડતરમાં કેટલું ગરુરો?

એક વાત જણાવની જરૂરી છે, કે આ ૧૯૧૪ થી ૨૦મી ચુકના મુજ-રાતીએ એ જાહનીના આપણા સંસ્કારમાં મોટો ફાવે નોંધાવ્યો છે અને એ આઝાદી દલાવવા યુદ્ધ કરડું પડશે તો તેને પાછા નહિ પડે. જ્યાં સુધી આ ૧૯૧૪ થી ૨૦મી ચુકના મુજ-રાતી અને ચુકના લડકા કરશે ત્યાં સુધી આ આઝાદીના સંસ્કાર તૈયાર કરવામાં આપણને સદાય મજા કરશે.

લડાઈક રૂપિને રો યે વળાંક આપતી અને મનદેસાનીનું પદેનું પચથિયું ચડાવતી આ રગતના ચોજન-પ્રવાર-ક પુરાણીસાઈઓને, આઝાદીપાંચ આજના મુવલ્લિને મારી આ અજલિ દો!

તમે થોડો પુરુષાર્થ કરવાને લેવાંદર હો તો 'કુઆર' મફત એળવી શકો. ચોજના મંગાવો.

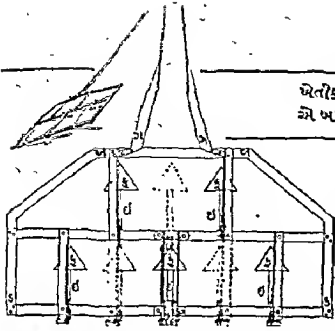
હળ-કર-ફેણ

એટલે

બેતીકામમાં વપરાતાં હળ, કરબ, તરફેણ, બેડી ને સમાવિષ્ટ એ બધાં ઓળખેલાં એકમાં જ સમાવેશ કરતું નવું ઓળખ

એવું

કરણસિદ્ધ ગોવિંદસિંહ ચુડાસમા

“વહુ અનાજ વાવે”ની યોજનાની સાથેસાથ તેનો કડખી અને સફળ અગ્રણ કરવા માટે તરત જ પરદેશી ચાંચિક દૂધરનો પચાણ કરવામાં આવે છે. પણ મારા અનુભવે વિચાર કરતાં મને લાગ્યું કે એ માથું અતિ ખર્ચાળ છે; તાત્પર્યથી ભરીને બેકનારામીના આ વિશાળકાય શરીર હેરામાં તે વસાવવાં પરવડે પણ નહિ, ને પરવડે તો પહેલી સકાય નહિ; દબારો લોકોને શિક્ષિત થતાં વર્ષો નાથ, દરરોજના લાભો રૂપિયાનાં યંત્રો આવે, ખાંચી, રીપર ચાથ, કામમાં નાથ, અને તેના માટે પરદેશી પર પરાધીન રહેવું પડે. તેના કદમાં આપણા છવનમાં અમુત્ત ગદાન જળવાઈ રહે, આપણા ને સાથે જડાએવાં આપ-ખણ વિસરાય નહિ, આપણી અગ્રણ નજરની પ્રત્યક્ષે ઓછા કરાશે આવે, અને સમય રાક્ષિ મા નાણાંનો વધારેમાં વધારે કસકસરભર્યાં કપડોય થાય, એમના હેતુ જાર આવે એવું સાધન આ પછાં ચાહ ઓલરો અને આધુનિક યંત્રોના અભ્યાસમાંથી મનાવવું એવું ચિંતિત રહીએ આ વૈજ્ઞાનિક છે. એની રચના આપણા ચાહ ઓલરો જેવી જ છે. છતાં એ બેઠાં માં હળ, કરબ, તરફેણ અને બેડી એમ ચાર ઓલરોનું કામ થઈ શકે છે. (૧) હળ નવાં ભળીને તેડે છે; (૨) કરબ અથવા કળિજ ભળીને સાઈ કરે છે; (૩) તરફેણ અથવા વાવણિયા વડે બીજાં કોરાય-વચાય છે; અને (૪) બેડી ભળીતમાં બેડેલા અનાજના આસને લેવા સખી પડખેથી નકામું ધાસ નિહી નાખે છે. કપડાંનાં ચારે સાધનોમાં નામનો સમાવેશ કરે તેવું નહું નાથ તેને આપું છે: “હળ-કર-ફેણ” તે ગોરાટ, કળી, હળ, એજ પરવર વિનાની બધી ભળીતમાં કામ લાગે તેવું છે. આજમાં બધાં સાધનોનો તેમજ સાધનેશ દોષો છતાં આ શરીર હેરાના સામાન્ય બેકનોને તે પર-વડી શકે તેટલું શરૂ, અને બેડીમાં એને રસ પડે તેટલું સરળ તેને બનાવવામાં આવ્યું છે, અને કાંઈ પણ સામાન્ય કારીગર તે બનાવી શકે કોટ્ટી સહેલી તેની રચના છે. આમજલાર સાદેજ એવા સર-કારી અગ્રણર, અને અંજત દેખેર બની ચેત્તની બેડાવડા કોરા-કોરેલાં લગ્ન થઈ બેસે. સમજ તેના સફળ અગ્રણરો કરી બતાવવામાં આવ્યા છે. બધું બેક ઓલરોના નાની મારીતરીકે પણ કપડોયે થાય અને બેકને વેવેર બના માટે (ખાસ કરીને ચોમા-સાની ઋતુમાં) થોડા ઘાસની ભર ન પડે એ દિશ્યો તેનો પ્રયોગ

ચાહ છે. “વધુ અનાજ વાવે”ની યોજનાના એક ભાગે, સર્વકામ ને છતાં છે સરળ સાધન તરીકે તે આશરવાન થશે એવી રાજા છે.

સમાવેશ

← આ સામે એ સંખ્યા હળ-કરબ-તરફેણ-બેડી એમ ચારે સાધ-નોને જરૂર પ્રમાણે ચોટ શકતા ઓલરનો આકૃતિ આપી છે. તેમાં અજબેલની પરીમાંથી જુદાજુદા એવા દાદા બનાવ્યા છે કે જે ખેડવા, વાવવા, સાઈ કરવા વગેરેનાં સાધનોમાં કામ કરાવી શકાય. નીચે તેની આકૃતિનો સમુપ આપેલ છે: કપડે દાખે બુલે, તે વૈજ-ભૂતન પર પડેલું દોષ તેમ બતાવ્યું છે. તેની સમજણ આકૃતિમાં દર્શાવેલા અકોરોવાર આ નીચે આપી છે.

આકૃતિ-૧ (હળ માં મધાલે)

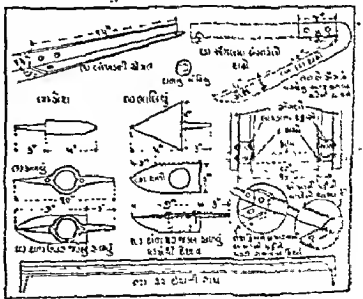
“અ-બ-ક-લ” એ આખા વેગનું ચોટું છે, જે રાંઠ વધુ પડેલો અને વજુ હોરા ભડી હોખેડની પરીના વજુ કુકડાની બનાવેલું છે. “હ-અ-બ-ક-લ”ના સળિયાની પરીમાંથી બનાવેલા દાદા તે વધ-વાનું વજુન આકૃતિ ર માં ને. ર-અ-ક-લ નુમો.

“ક-અ-બ-ક-લ”ના બેડામાં મધાલે-કામ અગ્રણરો વિદા-યતી દર્શાવેર એવાં નુમો આકૃતિ રમાં ને. પ.

“મ-અ-બ-ક-લ”ના મૂળ ચોટા સાથે કાકડાની સાંમો બેડવા મારેની હોખેડની બે યંત્રો; કોટ-ચાણ (કોટ-પીડું) મારા માટે જરૂરી.

આકૃતિ-૨ (હળ માં મધાલે)

આકૃતિ-૨માંની દેશમાં મિસાલવા મારેનાં જુદાજુદાં સાધનોના છુડા બાત્રનાં વિશદવાર આપેલો આ નીચેની આકૃતિમાં આપ્યાં છે. તેની બંજર વાર સમાજનું હવે આગળ વાંધો:

(૧) ૧૫૫૧ના ઇસ્વી લેખાંકની કાઠખુલિયા ઐતહાસિક; જે આકૃતિ-
૧માં બતાવેલા 'ઈ' નેળરના દાંડા એકવા માટે કેસમાં દર્શાવેલાં
ચાર રથોએ જરવામાં આવે. દાંડા જરવાના સાધન હવરાંત તે કેસને
મજબૂતી પૂરું આપે છે. કેસના નીચલા ભાગમાં વચ્ચે ત્યાં 'ઈ'
આકૃતિ છે ત્યાં આવી એક ઐતહાસિક બરેલ (ડરબરી આકૃતિમાં ને. ૧૧માં
બતાવના મુજબની, જે સપાટ પડેલી જરવાની છે, કેમકે ત્યાં ઐતહાસિક
એકવાથી, વસાપ સિવાય ખેતી કરતાં તેમાં પાસ બરાઈ રહે છે. તેથી
ત્યાં જે પડેલી પચ્ચે જમ્યા રાખીને જરા દુર જરવી. અને તેમાં
દાંડા બરાપવાની સરળતા થાય તે માટે ખાલી જમ્યામાં લાકડાનાં
ડગમાં ફાયર તરીકે મુકવાં.

(૨) દાંડા-૧૧ ઈંચ પહેળી અને લગભગ ૧૧ ઇંચ લંબી લેખાં-
કની ગોળ વાળેલી પરી: જેના એક છેડાના ૪ ઇંચ લાંબ ઐતહાસિક
જોડક વડે જોડાય; અને ખીમે છેડા દીર્ઘ પહેળી કરીને મુજબની
જેવા વાળી વચ્ચે ચારસ વેલ રાખેલું હોય. (જુઓ આકૃતિ 'દાંડાનું
ચોરિયું') એથી તેમાં બરાનેલાં ફર્મા કરી ન લય.

(૩) ને. ૨ ત્યાં ૨ એકાદની બનેલી ઐતહાસિક સાથેના દાંડા.

(૪) માન સુધી જમીન તેરવા માટેની, બિલ્ડીયાદાર રથે. જેને
દીઠી, જોડક લાંબી ફોર્મા. જેને દાંડામાં બેસાડવાને છેડા રાંપના
તરફ જેવા ફોર્મા આકારને, દાંડાના વેદમાં આવે તેને; ને ચોરસ
ફોર્મા. જેના બાજુમાં સાચું જેને આવવાથી તે નીકળવાને લય નહિ.
વાવી ફોર્મા જરૂર પ્રમાણે ત્રણ અથવા પાંચ વાપરવી.

(૫) બાસિયું-પાંચ ઇંચ પહેળી અને, બિલ્ડીયાદાર રથે. જેને
જુઓ છેડા ફોર્માની આકૃતિ જ દાંડામાં બેસાડવા માટે પડેલા
ફોર્મા. જળથી તેની જેડેલી જમીન સરખી કરવા માટે, પાસને
ખાલો પાડવા માટે, અને જાડુ ફાણ ન હોય તેથી પોથી જમીન
સરવા માટે, બિલાયની કહીવેર માફક આ પાસને ઉપયોગ થાય
૩. તેનાથી જાડાએલી જમીનનું થાસ તરફ મુકાઈ જાય એવી
રીતે વેરલું થય છે. વસાપ હોય ત્યારે કરળ અને હળ કરતાં આ
સારાં સરળ પડે છે. જરૂર પ્રમાણે ત્રણ અથવા પાંચ વાપરવાં તેની
વેરલે સમજાવેલ આગળ આવે છે.

(૬) ફાળવું-ત્રણથી વળતે ૩૫થીયમાં આવતા લાકડાનાં દાંડા
ને ૭૫જેમજબૂતી આવવા માટેનું લેખાંકનું પાનું. ફોર્મા સંબંધના
જેથી ફાળી, ફાંતના પહેળી (૪ ઇંચ) જેનું જોળાકાર પડવું,
જેથી ફાંતના વેલ સાથે બંધ બેસી રહે, અને ને. ૮ માં જમ્યાના
મુજબ, જે ખીસા વડે જરૂર લેવાય. તેને આગકો છેડા ફાંતની
બાજી સાથે બંધ બેસે, ને પાછડી છેડા ફોર્મા તથા બાસિયના છેડા
જેવા દાંડામાં બેસાડવા માટે પડેલા દોવ.

(૭) રીતો: ૩૫૨ બતાવના પ્રમાણે વાવડી વળતે ફાળી ફોર્મા
વાની મુજબ કે વાસિયું બરાવવા માટેનું ફાળવણું સાધન.

(૮) દાંડા ૩૫૨ જરવા ફાળવાને રેખાવ.

(૯) ફોર્મા ૩૫૨ જરવા ફાળવાને (ને. ૮ ને) પડેલી રેખાવ.

(૧૦) જે ઐતહાસિક વચ્ચેનું અંતર ધરાવતું દોવ કે તાની રાંપ વાપરવી દોવ
ત્યારે જે દાંડામાં વચ્ચેનું અંતર મોટું કરી તેમને નક્કા લેવા પડે.
તે માટે એ અંતર જેટલું ધરાવતું દોવ તેટલી પહેળીની કાઠકાની
પાટીથી દાંડા અને ઐતહાસિક વચ્ચે મૂકી દાંડામાં એકબીજાની નક્ક
લાગી રાકાય. ફા.ત. આકૃતિ ૧માંની નીચેના બાજુના જે છેડાના
દાંડામાં વચ્ચે ૩૨ ઇંચનું અંતર કે જે એકથી માંડી રાંપ ન વાપરવી
વચ્ચે, તે તે દાંડામાં ઐતહાસિક સાથે જોડાઈ પડેલાં, બેને જાણુ વચ્ચે

જમીને ઇચમાં લાકડાનાં ડગમાં મૂકી, પછી તેના સોંસરા જોડક વડે
દાંડાને ઐતહાસિક સાથે જડવાથી, જે બંને ઇચમાંની નક્કા જેટલું એકથી
કે કુલ ચાર ઇંચ જેટલું અંતર પડે, અને ડરને બંધ રદ ઇચની રાંપ
વાપરી રાકાય. આ ચોળાના ચિત્રમાં બતાવી છે.

(૧૧) ઐતહાસિક બરેલ વચ્ચેની દોષાંકની પરી: વસાપ સિવાય-
ના વળતમાં ખેતી કરતાં, નીચેય વચ્ચે દાંડા માસ વચ્ચે કરવા બરાઈ
રહેવાને મધુ લાય રહે છે. તે યાજવા, વચ્ચે દાંડા એકવા માટે ત્યાં
ઐતહાસિક ન રાખતાં, ઐતહાસિક એકથી જ નક્કા-પહેળીની જે લેખાંક-
ની પડેલી, વચ્ચે થોડા જાણી છેડાને, લગી (છેડા) જરવી. આ
પહેળીના આગકા છેડા પ્રથમ કાઠખુલિયા વાળી તેને ધરનીને આવેલ-
માં દર્શાવેલા મુજબ દેખ સાથે જરવાના જ્યારે પાછલા છેડા સાથે
દાંડા એકવાને દોષાંકી તેને તેમ ન વાળતાં, ખીલ આકૃતિમાં બતા-
વેલા મુજબનાં વીંકિયા વડે તેને જરવી લેવા.

(૧૨) રાંપ-એ ૧૨, ૧૬, ૩૨ કે ૨૮ ઇંચ લંબાઈની, જરૂર મુજબ-
ની, વસાય છે. તેને દાંડાઓમાં બેસાડવા માટે તેની લંબાઈના
પ્રમાણમાં, બાંધેલ ને. ૧૦માં બતાવના મુજબ, લાકડાનાં ડગમાં
મૂકાને જે દાંડામાં વચ્ચેનું અંતર ધરાવી રાકાય છે.

વિશેષ સૂચનાઓ

વાવળી વળતે આકૃતિ ૧માં બતાવેલી નીચેના વચ્ચે દાંડા ને
ઉપરના જે દાંડા કાઠી લઈને એકથી, કરતા માળાની તાકેડું (ફેલાળ)
બને. આમાં ફાંતના જમીને સોસા-પૂની ચોરસી વડે એક જ માળાનીથી
જે દાંડા તેની રાકાય; અથવા મુજબની ચોરસી વડે બને આકૃતિમાં
જુદાંનું વાવેલ કરવાં હોય તે આ અવગણન જે કોણની જોડે
તેમ પૂરું થઈ રહે. ઉપરાંત દાંડામાં ફોર્મા બેસાડવા બિના ફોર્માની કે
બાસિયની જમ્યાનું વાવળીની જમ્યાનથી ગોંધીને, કે ફાળવાની
અંદરના બાજે તે બેસીને. એમ જણે રીતે આ વચ્ચેની વાવળી થઈ
શકે. પહેલી જે રીતે પાવતાં ફાંતના બતાવવાની પૂરું જરૂર રહેતી નથી.

સારી વસાપે પાંચદળ મધવા પ્રકારના બળદથી બેચાળી રાકાય;
મધુ ખેતર જમીન, કોણે અને ફાણ દોષ તે નીચેના વચ્ચે દાંડા
ઉપર ખેડેલી તથા ઉપલા જે દાંડા નીચે લઈ જમીન, અને નીચલા બંને
છેડાના દાંડા કાઠી લઈ, ફોર્મા ત્રણ ને દાંડા મોટા જેથી ફાળ ફોર્મા
રાકાશે. આ ચોળાના આકૃતિ ૧માં કરવાયાળા લીટીથી બતાવી છે.

જળ, નીચેના વચ્ચે દાંડા કાઠી લઈ, ઉપરના જે દાંડા (મધકિ-
યાળી લીટીથી બતાવના મુજબ) નીચે જોડાવી નીચે ચાર દાંડા કાઠીને,
તેને જે કળેલી-એકીનું ફાળ લઈ રાકાય. પૂરું તે, ચાલાવ જાડુ ચોરી
ન ચડે હોય ત્યાં મુખી, ચોરી દાંડાના થાય ત્યારે દાંડાના રાંપ દેવા
-સંબંધથી માટે એકોઈ જે કરળથી એ ખેડતને વધારતી પડે.

ખેતર થણુ લીટું હોય, ઉપરના મોટા મુખે દોષ અને ખેડત
મુખે દોષ ત્યારે દેવાળની માફક પાવ નીચલા ત્રણ દાંડામાં જળની
ફોર્મા જોડતી. જેથી જેને મોટું પડે. જે ફાળવા બાંધે દોષ અને ખેતર
ચોણું હોય તે, પાંચે દાંડા ફોર્મા કરવા છતાં, ફળી કાળી વસાપમાં,
વાળી બરેલા કપારકામાં, અને જાડુ જમીન ન મુખે દોષ તેવા મધવા
પ્રકારના ઉપચારમાં પાંચે દોષે વધાર મુશ્કેલીએ ફાળ આવી રહે
એનો રીતવા જાણવો જોઈએ છે.

વધારે મોટું (નીચું) કે વધારે વસાળ (ફાળું) ફાળાની જરૂર પડે
ત્યારે દાંડાનાં મોટાં પર દેવાળના એકને જે ફાળ માંડી, તેને પાંચે
કરીને જળદના માપનું સેડું-ચાળ (ફાળનીચું) કી રાકાય.

જ્યારે ખેતરમાં માત્ર દેડાં બોળેને સમાર રઈ પાંચે સીંગે
કરતા હોય, ત્યારે આ વચ્ચે ફાળ માંડી, (જાડુમાંના જાડુ પાને)

અધિક માસ આવી ગયો. પણ દર ત્રણ વર્ષે તે કેમ આવે છે તે જાણો છો ?

અ

લેખક—
પ્રા. હરિહર પ્રાણસંકર ભટ્ટ

એટલે મહિના ને તારીખ કપરથી આપણે

જાણી શકીએ છીએ, પણ ચંદ્રની કળા કહી શકતા નથી.

હરિહર મહિના અને તારીખ કપરથી ચંદ્રની કળા કહી શકીએ છીએ (કેમકે એ તારીખો દિવસિ ભેગા ન હોય છે), પણ જાણી શકી શકતા નથી; કારણ કે હરિહર મહિના દરેક જાતનો આવે છે.

દિવસ મહિના ને તિથિ કપરથી આપણે જાણીએ ચંદ્રની કળા અને કહી શકીએ છીએ કપરાંત ખીલ કેટલીક જાણતો પણ તરત જાણી શકે છે, જેમકે આપણે માસ કપરથી આપણને જાણાય છે કે શ્રવણ માસના તારીખો સમૂહ આ માસમાં સાંજે પૂર્વમાં જોયો; એ તારાઓની પાસે ચંદ્ર આ માસની પૂનમે આવશે; વગેરે.

આમ, દિવસ પંચાંગ આકાશના અવકાશની ધુણી સમજી પૂરી પાડે છે તેમાંથી એક જ જાણતો આજે વિચાર કરીશું કે દિવસ પંચાંગ ચંદ્રની કળા તથા જાણીએ અને એમાંથી શી રીતે સાચવી શકે છે ?

ચંદ્રની કળાને શી રીતે સાચવે છે તે સી જાણી છે. દિવસ માસ અમાસથી અમાસ સુધી (જેના દિવસમાં પૂનમથી પૂનમ સુધી) જાણાય છે, તેમાં ૩૦ તિથિ હોય છે, તેના પછી ચંદ્રની કળા જાણાય છે.

પણ દિવસ માસ જાણીએ શી રીતે સાચવે છે એ સમજી સહેલું નથી. અમાસથી અમાસ સુધી કે પૂનમથી પૂનમ સુધી) ૨૯-૫૩ દિવસ થાય છે. જાને આપણે 'ચાંદ્રમાસ' કહીશું. આ પછી અમુક જાણીએ આવતા વર્ષની તે જ જાણીએ ૩૬૫ ૨૪ દિવસ થાય છે. આને આપણે 'સોર વર્ષ' કહીશું. એટલે વર્ષ સોર છે. તેમાં ૩૬૫ દિવસ હોય છે; ને વધારાના ૨૪ દિવસ માટે તેમાં દર વર્ષે એક વધારાનો દિવસ આવે છે. સંક્રાન્તિ વર્ષમાં તે વધારાનો દિવસ આવતો નથી. તેથી અમે ૧૦૦૦ વર્ષના ૩૬૫૨૪ દિવસ થાય છે. આ કપરથી ૧ વર્ષની લંબાઈ ૩૬૫-૨૪ દિવસ મળી રહે છે.

હવે આપણે દિવસ (ચાંદ્ર) માસ અને એટલે (સોર) વર્ષને વચ્ચેના તફાવત વિચારીએ:

૩૬૫-૨૪ = ૩૪૧

૩૪૧ = ૩૪૧

૩૪૧ = ૩૪૧

૧ સોર વર્ષના દિવસ = ૩૬૫-૨૪
૧૨ ચાંદ્રમાસના દિવસ = ૧૨ x ૨૯-૫૩ = ૩૫૪-૬૬

તફાવત ૧૦-૮૮ દિવસ

એટલે કે ૧૨ ચાંદ્રમાસ કરતાં ૧ સોર વર્ષ ૧૦-૮૮ દિવસ મોટું છે. આ તફાવત ૧૨ વર્ષે વધતો જાય છે. તે આ તફાવત ૨૯-૫૩ દિવસ કપરથી શી રીતે કહીએ તે ૧૦-૮૮ દિવસનો ફરક ૧૨ ચાંદ્રમાસમાં આવે છે, તે ૨૯-૫૩ દિવસનો ફરક કેટલા ચાંદ્રમાસમાં આવશે ? જવાબ ૨૯-૫૩ x ૨૯ = ૮૦-૮૮ = ૩૨-૧૩ ચાંદ્રમાસ

આનો અર્થ એ છે કે ૩૨ કે ૩૩ ચાંદ્રમાસ પછી એક ચાંદ્રમાસ વધે તેની જાણીએ સાચી ચાંદ્રમાસને મેળ મળી રહેશે. આ કહેરેલા માસને 'અધિક માસ' કહે છે. એટલે વર્ષમાં ચાર વર્ષે આવશે કેટલું આંશીની રકમ તારીખની વ્યવસ્થા આના જેવી જ છે.

આપણે વધારાની રકમ તારીખને 'અધિક તારીખ' કહી શકીએ! ફરક અધિક માસ ૩૨ કે ૩૩ માસને અંતરે આવતો નથી, પણ કોણ વહેલો કે મોટો આવે છે. આનું કારણ એ છે કે ચંદ્ર-ચંદ્રની ગતિ ક્યારેક એકસાની રહેતી નથી. પરંતુ એકેકે લાંબે દિવાસે એ એક માસની વચ્ચે ૩૫૪ જાણીએ સરસરી ૩૬-૫૩ માસનું અંતર આવે.

હરિહર માસ ચંદ્રની ગતિ ચંદ્રની ગતિ મળીને કોણ ચંદ્રની ગતિને ખીલ દિવસે નવા માસની પહેલી તારીખ જાણાય છે તેથી હરિહર માસ માસની લંબાઈ દિવસ માસની જ છે. પણ હરિહર માસ વર્ષમાં અધિક માસ કહેવામાં આવતો નથી. તેથી હરિહર માસ પંચાંગમાં જાણીએ. દર ત્રણ વર્ષે એક માસ વધે તેની જાણીએ આવે છે અને લગભગ ૩૩ વર્ષમાં ફરક માસમાં ફરક જાણીએ જાય છે. તારીખ (સાંક્રાન્તિ) ને (સંક્રાન્તિ) સિવાયના, કોણમાં તેમાં ચાંદ્રમાસમાં પણ આવે છે એ જાણીએ જાણીએ ફરકે.

દિવસ પંચાંગમાં અધિક માસની વ્યવસ્થાને લીધે, અમુક દિવસ માસ મહિનામાં ચાંદ્રમાસ જ જાણીએ આવે છે.

—પ્રજા

૩૬૫-૨૪ = ૩૪૧

૩૪૧ = ૩૪૧

૩૪૧ = ૩૪૧

મહાલીપણ અણુઆનંદનું
ઉત્પાદક તત્ત્વ

યુરેનિયમ અને અસાધ્ય દર્દોનું રેડિયમ

ૐ

હાલમાં જાણની બનાવટમાં વપરાતા યુરેનિયમને આ યુગમાં તો હવે બધા જાણતા થઈ ગયા છે. પૃથ્વી ઉપરનાં દર મૂળ તત્ત્વોમાં તેનું વ્યાપ છે; એટલું જ નહિ, પણ કુદરતમાં જોગ વધતાં યદતાં કમી જાંજોગેને જણીયો, તેમ અણુવજનના યદતાં કમી દર મૂળ તત્ત્વોમાં તેનું અણુવજન સૌથી વિશેષ છે.

સામાનિક દૃષ્ટિએ તે ઇન્ડિયન સાથે ખૂબ જાણતું આવે છે. યુરેનિયમના ક્ષારો અને સંયોજનો પ્રુપચલે કાચની બનાવટમાં વપરાય છે; અને તેથી કાચ પીળાશપડતા લીલા પ્રકારા વડે પ્રતિપ્રકારાક (fluorescent) શુભ પ્રભુ કરે છે. ચીની ગાદીનાં વાસણોને રંગીન રંગાન અદાવવા માટે યુરેનિયમની ભરગ વપરાય છે, અને તેના ક્ષારો ફેટોઆશ્રીમાં વપરાય છે. મનવેશની બનાવટમાં શોહું યુરેનિયમ ઉમેરવાથી બનતું ફેટો-યુરેનિયમ વિશિષ્ટ ઉપયોગી થવા લાગ્યું છે.

માહ સદીના પ્રારંભમાં યુરેનિયમના અલ્પાંશને વિજ્ઞાનના ક્ષતિ-કારમાં નહું પ્રકાશ ઉપાડયું. ૧૮૯૬માં જોસેફેસે શોપી કાઠયું છે. યુરેનિયમના ક્ષારો અમુક પ્રકારનાં ફિરજો ઉપરનાં અનળ શુભ ધરાવે છે. ફેટોઆશ્રીક પ્રેક્ટેટને કાળા કાળજ વડે સુરક્ષિત કાંઝીને તેના ક્ષાર પાસે મૂકવાથી તેના પર ચિત્ર પડયું હોય એવી અસર થાય છે. વળી એ ક્ષાર પાસે ઇલેક્ટ્રોફોફને મૂક્યો હોય તો તેમાં રહેલો વીજનિક ચાર્જ નીકળી નીકળે છે. શોરિયમ, રેડિયમ, પોલીનિયમ એવીના ક્ષારો પણ આવી શુભ ધરાવે છે. આવા પદાર્થો રેડિયો-એક્ટિવ (radio-active) કહેવાય છે. તેમના અણુઓમાંથી ખાસ ફિરજો હૂટે છે. જેલેરેલની આ શોધ પણ મેડમ ક્યુરીએ વળી આગળ શોધી કાઢયું છે. યુરેનિયમનું ખાન (પીયમ્બ્લેન્ડ) તો વળી શુદ્ધ કરેલા યુરેનિયમના ક્ષાર કરતાં પણ વિશેષ રેડિયો-એક્ટિવ શુભ ધરાવે છે. એટલે તેણે અત્યુભાવ હતું છે. યુરેનિયમના કરતાં પણ વિશેષ પ્રબળ કોઈ બીજું અણુયુતું રેડિયો એક્ટિવ તત્ત્વ તેમાં હોયું નોંધ્યું; અને ત્રણ ચાર પર્પના સતત સંશોધન પણ તેમાંથી એ તત્ત્વ તેણે જીદ પાડયું; તે રેડિયમ.

આ તત્ત્વોના વિશેષ અવધાન પરથી એમ નક્કી થયું છે આ તત્ત્વોનાં આણુઓ આપોઆપ ને દુરતાં નીકળે છે; એ ક્રિયા ચલાવવા માટે કોઈ બાહ્ય શક્તિની જરૂર પડતી નથી, એટલું જ નહિ પણ તેનું આપ વિષદતાં થવાને લીધે (અણુઓ તુરંતને લીધે) તેમાંથી શક્તિ પણ છૂટે છે. આ વિરોધતા માત્ર રેડિયો-એક્ટિવ તત્ત્વોના નથી અણુઓની છે; બીજાં સામાન્ય વસ્તુના અણુઓ આ રીતે દુરતાં નથી. આથી અણુ તુરંતાના કામ થઈ ઉપર, ઉદાહરણ તરીકે આપના વર્ધના માળમાં ખૂબ સંશોધન થયું. પરંતુ ગયાં મહાપ્રજ્ઞમાં તેને અસાધ્ય રૂપે જ મળ્યો ને યુરેનિયમ-અણુ તુરંતથી નીકળતી શક્તિને ઉપયોગ કરીને તેમાંથી અણુ આગ રચવામાં આવ્યો. આમ આવે તો અણુશક્તિને ઉપયોગ સંદાર અર્થે ને થઈ શકે છે; પણ ચાંદિના કાળમાં તેનો ઉપયોગ જન-હિતાયે સંસ્થાનાંક કાર્યોમાં કેમ થાય એ વિશે સંશોધન ચાલુ છે.

રેડિયમ જેલવનાતું સાધન પણ યુરેનિયમના ખાન (પીયમ્બ્લેન્ડ) ને છે. તેમાંથી ત્રીસ લાખ લાખ યુરેનિયમના પ્રમાણમાં

રેડિયમ જનવામાં વિજ્ઞાનનો કાળો નિરેશની લેખખાળા [૪૦] લેખક - ડૉ. નરસિંહ મુ. શાહ

માત્ર એક જ ભાગ રેડિયમ કાઢી શકાય છે. મેડમ ક્યુરીએ ચેમો-સ્થોવાઈડિયાની આણુના પીયમ્બ્લેન્ડ-ખાનના વાપરીને રેડિયમની શોધ કરી હતી. પહેલાં તો આફ્રિકાના બિલિયમ કોંગોની ખાણો ઉનિયાને યુરેનિયમ પૂર્ણ પાડતાં, પરંતુ ૧૯૩૦માં કોનેકામાં એટલું ઉરેલેકની પ્રસિદ્ધ ખાણો શોધાયા પછી પરિસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે.

વિજ્ઞાનના અવધાનમાં રેડિયમ ખૂબ અગત્યનું પુરવાર થયું છે. હવે દ્રવ્ય-રચનાને હજતા નવા સિદ્ધાંતો એથી અસ્થિતવમાં આવ્યા છે. અણુ અવિભાજ્ય અને અવિનાશી છે એ ભૂલી માન્યતા હવે નષ્ટ થઈ છે, અને અણુ-રચનામાં ઇલેક્ટ્રોન, પ્રોટોન, પોઝીટ્રોન એવા મૂળભૂત કણો ભાગ લે છે એ હવે સાબળું છે, એટલું જ નહિ પણ આ કણોની સંખ્યામાં ફેરફાર કરીને નવા તત્ત્વોના અણુઓ પેદા કરી શકાય છે એમ સાબિત થયું છે. આમ, ભૂતા જમાનાના ક્રોનિ-યાચરોનાં સ્વપ્નાં—પારામાંથી રીતનું બનાવવાનાં—સિદ્ધ થયાં છે. રેડિયમના ઉપયોગ વેદોષ્ય સારવારમાં કેન્સર અને બીજાં આમલીનાં દર્દો મારાડવા માટે ખૂબ યાચ છે એ તો જાણીતું છે. એમાંથી કન્કરિજો એવા ને કણો ધરાવતાં યાગા ફિરજો હૂટે છે તેમાં એ શુભ રહેલો છે. રેડિયમનો દબ ટકા જેટલો ભાગ વેદમાં ઉપયોગમાં લેવાય છે અને ૧૦ ટકા ચક્રવર્તિત રંગોની બનાવટમાં નીકળે છે.

પણ શુદ્ધ રેડિયમ કાઢવું એ કુલંક હોય છે. આથી કુનિયામાં આજે માત્ર સમાળશીર રેડિયમનો નિશ્ચો દરી | ચક્રવર્તિત રંગોમાં તો અતિ અલ્પ રેડિયમ આવે છે; માત્રો મોટો ભાગ તો ક્રિક સલ્ફાઈડ ને હોય છે. ધરિયાળના ચંદા, વહાણોનાં દોહાકંથો, કંપાસ, પીનબો-ની રિવચો, રેડિયો અને બીજાં એવાં અંધારામાં યજ્ઞલતાં સાધનોની બનાવટમાં આ રંગો વપરાય છે. શુદ્ધ રેડિયમનો યજ્ઞકાંક નાશી રંગનો હોય છે અને તેમાં વરતુઓ પ્રકાશિત હોવાય છે.

રેડિયમની શોધ દરવિજ્ઞાન મેડમ ક્યુરીને પીયમ્બ્લેન્ડમાંથી એક બીજું પણ નવું તત્ત્વ મળી આવ્યું હતું ને તે પણ રેડિયો-એક્ટિવ શુભ ધરાવતું હતું. શ્રીમતી ક્યુરીએ પોતાની માતૃભાષા શેવાઈડના માનમાં તેનું નામ પોલોનિયમ પાડયું હતું. રેડિયમ કાઢી લીધા પછી જે લાગ પાછળ રહે છે તેમાંથી ૧૯૯૬માં એક્ટિવિયમ કાઢવા-માં આવ્યું હતું. એક્ટિવિયમ પણ રેડિયમ અને યુરેનિયમની માફક ૨૨૨૬ રૂપાંતર પામે છે અને ઉષ્ણ રેડિયો સીસું પેદા થાય છે. યુરેનિયમ અને રેડિયમ પણ ઉષ્ણ રેડિયો સીસામાં ને પરિવર્તન પામે છે. આ રૂપાંતર પૃથ્વીની વધ નક્કી કરવા માટે ઉપયોગી થાય છે. આ રૂપાંતર યતાં કેટલાં વર્ષો લાગ્યાં હશે એ ઉપરથી પૃથ્વીના નયની જલુવરી ભૂતવસાહીઓ કરે છે, અને બીજાં અત્યુભાવે પરથી રેડિયો જલુવરી સા:થે તે મળી આવે છે.

રસાયનના ક્ષતિકારમાં રેડિયો-એક્ટિવ તત્ત્વોની શોધ એક મોટા સીમાચિત્ત રૂપ છે. એનાથી આગળ જ્ઞાનમાં પ્રુકળ રુદ્ધિ થઈ છે અને નવાં ક્ષેત્રો વિકસ્યાં છે. એથી રસાયનના અવધારાને એક નવાં જ એક મલ્લો છે, કેટલી જે ભૂની પુરાણી માન્યતાઓ ભી ગઈ છે અને પ્રયોગસિદ્ધ પુરાવાઓ પ્રાપ્ત થયા છે.

પરસીસ વર્ષ પહેલાં

માંક ૨૦ શ્રાવણ ૧૯૮૧ (ઓગસ્ટ ૧૯૨૫)

શ્રી

વધુ માસનો એક 'વીરપક્ષી' એક કાટરાની ગયા વધી પંરેપરામાં આ વર્ષે વધુ બહેનોને અનુકૂળ સાગમી આ શ્રાવણ એકમાં આવેલો. પૂર્વ કાપરાના રવેન્ડશીલ કુમારીના ચિત્રથી માંડી 'લાગની સંભાળ' સુધીનું એ વિવિધ ને કન્યાગાનસને રંગાક સાહિત્ય એમાં હતું. તેમાં સત્તાવનની રવાતંત્ર્યલક્ષી 'બીરાં' ગના લક્ષીભાઈનું ગરિય મુખ્ય હતુ દર મહીને અભિનવ રચનાનું પૂઠુ આપવા માટે આને 'પ્રવાત' બનેલી 'કુમારની' એ પ્રભુલિ આ ને એકથી બેઠેખરી સાર થએલી. તેનો નયનો આ લેખના ગણાના આલેખનમાં આવેલો છે; અને હવેથી એ ફરફાર ત્યાં સંતા જોશે.

'બુદેની' છત્રનના મુજ સમય ક્ષેત્ર આકારમાં ખીન્ની મંત્રણ કળા થી સરખ દું રશિયાગમી રહે છે. એવા વાકયથી ક પાઠ કરીને શ્રી દેશજી પરમારે પહેલા પાના પર બદેનોને બિરજાવતા 'આહવા બાવ' શાહેખવા દહા. દસ પાનાં બરીને આપેલા રાખી લક્ષીભાઈના વિરત્વત ને વિખતવાર અરિયો પ્રવેશત બાગ એમાંથી કતારીએ:

'એમને નાન સં. ૧૯૬૧ના કારતક ૧૬ થીએરી (૧૯૭૫ની ૧૬ થી નવેમ્બર) ખીન્' બાહરાન પેથાના બાઈચિગાઠ આપવાના હીવાન મેરોપેન બલકંતરાને ત્યાં થશે ક્ષતો. ૧૯૮૧માં એમ ન સરકારે બાઈચિગાઠને બાઈ પરથી કશા કાપરાવેમાં મોકલે હીજા ત્યારથી રિગાઠ કશીએ નહ રહ્યા હતા, અને મેરોપેનને પણ પેતાની સાથે લાંબા ક્ષતો. પુત્રી મતુભાઈ (કશ્મીભાઈનું નાનપણનું નામ) ત્રણ ચારેક વરસની થઈ ત્યા તેની માતા ભાગીરથીભાઈનું મૃત્યુ થયું, એટલે મતુભાઈને બાઈચિગાઠને એકતક પ્રથે તાનાસાહેબ અને રાવ-સાહેબ સાથે રહેવાનું થયું એ કુમારે. આથે પેરેસવારી કરતી, રિસારે નહ, યુદ્ધકળા શીખતી, તલવારબાજી બેલતી વગેરે રાનુકંવરીના જેવું ન જીવન ગાળવાનું સદ્ગામ્ય અહીં મતુભાઈને આંધળું.

૧૯૪૨માં મતુભાઈનાં સમ અંતીના ગદ્યાસભ અંધારશાન સાથે થયાં. ત્યારથી એ મતુભાઈ ગદી લક્ષીભાઈ કરવાવા લાખ્યાં. લક્ષી-ભાઈના આગા પછી રાન્ય એટલું સમુદ્ય અને રુઝખી થયું કે લક્ષી-ભાઈને લોમો સાંસારત રાનુલક્ષી ન માનવા લાખ્યા. ૧૯૫૧માં કશ્મી-ભાઈએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. પણ આ મુજ બહુ ન લખાયું. પુત્ર નમ્ય આસંને થઈ મૃત્યુ પામ્યો. આ થા પછી એમણેસાવની તળિયત પળુ લખ્યકી; ને એ લેવાના હુંદેકબેડના પોલિટિકલ એન્ટી હાન્ડીમાં એમણે વાસુદેવરાન લેવાલક્ષના પુત્ર આનેદશરખે દત્તક લીધો. આ વંખતે હોડેલકાશસીની આ હનુમનતિથી એવીને અંજા-ધરશને દત્તકલિધિ થઈ રહ્યા પછી વરત ને તે બાળતનો એક ખરીતો સિટિસ સરકારને લખાની તૈયાર કરાવ્યો. તે પછી ૧૯૫૩ની ૨૧મી નવેમ્બરે અંજાધરશાન અવસાન પામ્યા.

આદાર વરસની માંની કગરે આવી પડેડું આ રૈખબ્બતું કુન.

હિંમતપૂર્વક ખમીલઈ લક્ષીભાઈએ મહારાજની કતારીયા પતાવી, અને સરકાર પર કામેદશરશને બાદી ગણવા વિષે બીજે ખરીતો મોકલ્યો. પછુ રેલકાકાકાની દાનત ગોરી હતી, એટલે આંદોગવળાં બદાનાં કાટી ગ્રાંસી રાન્ય ખાલસા કરવાના હુકમ કાઢયો. ગગ ખાઈને બેસી રહેવા સિવાય હવે મહારાજીને ખીજે કરો આદેશ નહોતો, એટલે એમણે પેતાનું જીવન હંધરખાકિમાં ગાળવા માંડયું. એમ કરતાં આપરે, હિંદી સોના હંધરખાં લક્ષીભાઈને અગર કરનાર પેલી ૧૯૫૭-૫૮ના બળવાની સાત આવી પહેરંચી.

છત્તર હિંદુસ્તાનના રેક રાહેરમાં એ બળવાને હુતારા પ્રગટી કાઢ્યો. ગ્રાંસીના લકરને પણ એ બળવાની ગળ લાખી. ન્દનની જયીની સાને વલકનના હવાલદાર શુકળાની સરકારી નીચે બળવા-ખેરોએ 'રહાર' રોનો કખલે લીધો. એકબેરોએ વિનયના થેગમાં કેટલાક મેરામોના નન પણ લીધા. બાઈનાં ૪૫ મેરાં સીકુલે ને બાળમે કિસ્તામાં અરાધ બેઠાં. તેમના આગેવાન, મિ. મોડેને લક્ષી-ભાઈની મદદ માગી. હંધરખાકિમાં જીવન ગાળતી લક્ષીભાઈ પાસે તેો હમિયાર-લસકર કાઢ હતા નહિ; છતાં તેણે જન્મું એટલું કરીને પેતાનાં ૧૦૦ માયુરો મેરાંકી એ બંધે ન જોવાબોને રક્ષણ આપ્યું. પરંતુ ૮મી હતે એકબેરોનું મોડું રાજી તેમને મરી નેમ્યું, અને નિરસર થઈ જવા દેવાની રાતે બહાર નીકળેલાં એ સીને ગ્રાંસીની જીવના દારિગા બસિસઅગીએ દેખારી કતલ કરી.

ગ્રાંસીમાં આમસરકારની સત્તાનો નારાથવાના સમાચાર લક્ષી-ભાઈએ સામરના શુનિતરને પહેંચાડ્યા. તેણે બીજે કી એંથે અધિકારી મોકલવામાં હુંગિલ્ટન આવે ત્યાં સુધી ગ્રાંસીનો કારભાર લક્ષીભાઈને સોંપ્યો. આ લેજા મહારાણીનું વય માત્ર ૨૩ ન વર્ષનું હતું, રેરેર અન્યવરથા અને ત્રાસ વર્તી રહ્યાં હતાં અને પાસે કોઈ કુશળ સલાહકાર કે વીરે પોહાં ન હોતો. છતાં ધણી નિઢિયત ને કુશળ-તાથી લક્ષીભાઈએ અન્ય રીતે અવરથા કરવા માંડી લક્ષીભાઈને અળખા સગજ આ તકનો લાજ લેવાના હંકાશથી સદાસિરસાને ગ્રાંસીના ગદ્યાસભનું પદ ધારણ કરી હકરો. ક્યો, પણ લક્ષીભાઈએ તરત ન એને હરાવ્યો. ત્યાંવળા મોરકા સંરથાનનો હીવાન નથેમાં ૨૦,૦૦૦ના લસર સાથે ગ્રાંસી પર ચલ આબેચો. સિટિસ સરકારે પેતાને ગ્રાંસીનો કારભાર સોંપ્યો હતા માટે નેનું વફાદારીથી રક્ષણ કરવાનો રાણીએ નિરધાર કર્યો, પેતાના નાનકડા લસરને લેખનિત કુથે અને પોતે પહાણુને લડાયક વેશ ધારણ કરી મુખ્ય શુર-જીવર સિટિસના શુનિતર નેક વારંદોરેપી લડાઈમાં હિંમતપૂર્વક સામ લીધો. પરિણામે નથેમાં હાથે અને જીવ લઈને પાંડા.

નથેબાને હાથી, લક્ષીભાઈએ રાન્યમાં પુરેનો બેરાખત કર્યો અને આ બાળતના સમાચાર હુંગિલ્ટન પર લખી નેકલ્યા. પણ નથેબાનિ રેતામાં એ ખરીતો લઈ જવાનો મારી નેકલ્યો. મહારાણીએ દસ હકિદા સુધી ત્યાં એંથેબેની પતી અમલ ચલાવેલો. એ સમયે બીજે કેકાણે બળવાનો અગિ સગજો હતો તે લેજા લક્ષી-

બાળને મતાપે ઝાંસી પર મુનિવન જેક ફરકતો હતો. પણ અંગેજ સરકારને આ કાઢી લઈને ખરા સમાચાર પહોંચવા પાડ્યા નહિ. કુચ્છ બળવાખોરોએ ઝાંસીમાં ફરેલી લશ્કરમાં રાખીને હાથ દેને એવી અકબારી એગના કાન અંગેરવામાં આવ્યા. આથી સરહુ રોજની સરકારી પોલીસે એક મી.ટું સેન્ય ઝાંસી સર હવરા મેકસવેલે કલેમીબાઈ પાસે આ વખતે માત્ર ૧૧,૦૦૦નું લશ્કર હતું.

૧૮૫૮ના ગાંધીની રંગમીની સવારે અંગેજ સેન્ય ઝાંસી આવી, પહોંચે, રાત્રી રોજે લશ્કરીબાળને કહેલુ પોલકલું કે દિલ્લા ખાલી કરી રોંગી દો ને તમે નિરાશ થઈ આખરી આગળ દાખર માગ્યા. આતું અપમાન કરનાર કહેલુ સાંભળે લશ્કરીબાળનું સ્વાભિમાન ધરાયે, પોતે માલિકા ખરીતાઓના કોથળે કરી કત્તર આપ્યા નહિ અને પોતે તેમનું સાન્ય ગમણી રાખી આટલી સેવા કરી તેનો બદલો આ અપમાન ! લશ્કરીબાળનું ભોલી બચ્ચી બેઠું, અને કત્તરમાં કહેવડાની દીધુ કે હું લડવા તૈયાર છું.

કમી તારીખ સુધી બંધકર ચુક્યા વાળું, હુમલે આવામાં જ ઝાંસીના લશ્કરીબાળ સળગી ઠાક્યો. હાથેયો ખરી ભત્ત લશ્કરીબાળએ એક પછી એક અલકારો તેણેમાં ઝાંસીઝાંસીને ઠાકવા શાક્યા ! તાત્કાલે ૨૦,૦૦૦નું સેન્ય લઈ મદદ આવી લાગ્યા પણ હા રોજની કુશળતાએ એને કાવવા ન દીધો. એવામાં હુમલે એક વિશ્વાસપાત્રી કૂંચી અને અંગેજને ઝાંસીના કાટનો વોરહા કરવાને તાબે મથી. લશ્કરીબાળ દાખવા નાની સરવાર લઇ પોતાના મુનિવ આરથોના લશ્કર સાથે તૂટી પડ્યાં. પણ છપટ દિલ્લાનું કોઈ પણ રીતે રમણ થઈ શકે એમ નથી એવી ખાતરી થવાથી, પોતે પુત્ર દામીદારવાને પીઠ પર બાળી, અંગેજ લશ્કરને થાપ આપી, ઝાંસીને છોડી સલામ કરી. અને આજે થોવીસ લાકડાના ખતખાળીના કિપચાક પછી ૧૦૨ માઈલ દાખી ધમકારે તેને લાલ્લી પહોંચ્યાં.

અહીં ૧૮૫૮ના બળવાની એ પ્રશ્ન વિખ્યાત બચ્ચીએ એકી થઈ લશ્કરીબાળ, તાત્કાલે પોતે અને રાજસાહેબ પેથા. આ બજાર લુ રોજને મળ્યાં તેણે કાઢી પર ચડાઈ કરી લશ્કરીબાળને ફરી ભલ્લીને પેથાએ લાકડાના વ્યૂહમાં તેમની ફરી સલામ ન લીધી. લશ્કરીબાળએ તેમને સમાનતા કે વિલક્ષણ છુદ્ધ અને હાઈ પડકારની લગ દીધા વિના આ અંગેજને હરાવવા સહેલા નથી. પણ એમનું સાંભળે કોણ ? અંગેજને સમજ દલકી થઈ. લશ્કરીબાળએ પોતાની નાનીશી કૂંચી લઈને અંગેજને પર બેવા તેા તેણી ખસારી થઈ કે અંગેજ સિપાઈ-બોના છપા ફટી ગયા. પણ એકલામાં રોજની પાંચલ વણટોના બોની લાગી અને રાજસાહેબ પેથા મેકાન છોડી નાસવા માંડ્યાં ! આમ રજવી મેકે લાકવી પણ અંગેજને દાવ પડ્યું.

હાથનીની હારથી તાત્કાલે પોતે અને રાજસાહેબ નિરાશ થઈને બેઠા, પણ લશ્કરીબાળએ માગે બતાવ્યા કે 'અત્યારે અંગેજોના કેળવાઓ સેન્ય સ ને આપણા સિપાઈ લશ્કરનું કોઈ ચાલવાનું નથી. મદદ આપજ સાત કોઈ પણ દિલ્લા હાથ કરશે નેહમે. ઝાંસી અને કાંધીના દિલ્લા હવે પાતા મેલવી રાકવાની મળી નથી, માત્ર એક રસ્તો છે. ન્યાયશાલ સિંધિયા એ આપણને મળી નહ, અને વ્યવસાયરને દિલ્લા હાથ આને તેા ન આપણે ફૂલીએ.' લશ્કરીબાળની આ વિશ્વસ્ય સલાહથી સો કરસાદમાં આવી ગયા.

આ વખતે પણ લશ્કરીબાળ દને સેનાપતિ ન નીગમનું પુલક સાહેબ પેથા પોતે સેનાપતિ બને પાતા ! મદદ માગવા આવતા આ લશ્કરને સિંધિયાએ કલો ન આપે થઈ, અને પોતાના લશ્કરને મુકુ-આરંભને કુકમ આપેલો. સિંધિયાના લશ્કર તરફથી તેણે ફરી

અંગેજ રાજસાહેબને વીમ થયું કે આ તેા આરસકારી તેણેા ફટ છે ! પણ આજે એ વધુ મેલામુમાં ફરી ત્યારે આવી થઈ કે આ તેા લડાઈની તેણેા ! બસ, થઈ રહ્યું. પેથાના લશ્કરમાં મુલકારે હાથેા, પરંતુ આ વખતે પણ પેથાઈ લશ્કરમાં ગાજમાં પડતાં એક લશ્કરીબાળ પોતાના કંચ સવાર લઈ આગળ બાળ્યાં, અને વચ્ચી માંડક સિંધિયા પર તૂટી પડ્યાં. કમ સમયે વીળ્લીની દબો નેની તેમની તલવારના સંદાર આગળ સિંધિયાના વીરો મળાઈ ગયા અને ખુદ ન્યાયશાલ સિંધિયા દવ મહ આમે નાસી ગયા.

આ વિજયના મહામા મરત બની રાજસાહેબ પેથા અને તાત્કાલે પોથે ખાણું પીણું અને નાયરંમમાં મુકતાના બની ગયા ! આ જેમ લશ્કરીબાળ મુનિવે થવાં ને તેમણે પેથાને કહેવામાં ને આ વખતે બોચવિચારનો નથી. પણ જેમાંથી એકે પેથાનું નહિ પેથા બ્રાહ્મણે તેને દાનથોના આપવામાં મરામુક લતા અને તાત્કાલે પોથે પણ વિજયના અર્ધમાં ભરિયમાં દિલ્લનું સાન્ય કેમ હાથ કાઢું અને ચલાવતું તેનાં સ્વપ્નામાં થડતો દેનાં !

મેલતેલોમાં સરહુ રોજ રાજ વ્યવસાય પર થઈ આજેા, દવે પેથા અમરાંઈ અંગેજો સેન્યને દિગત આપવા નીકળ્યા તાત્કાલે પોથે પણ કલાવને કલાવને મુકનો બેરોબરત કરી સલાહ લેવા લશ્કરીબાળ પાસે આવ્યો. લશ્કરીબાળએ કહ્યું, 'દવે ભયારે અંગેજે બની પર આપીને બેમા રહ્યા ત્યારે ન્યાયકે ભગી, હું માસથી બને તેરડું પડ્યા તૈયાર છું.' તાત્કાલે પોથેના પગમા બેર આંખું.

'બનની ૧૮મીએ બિરોગીએ નિયતે લડાઈ શરૂ કરી, મદારાજીને તેાખને મારે રાત્ર કરાવેા અને પોતે પોતાના પડે અને માસથી સવારને લઈ દુરમનેા પર તૂટી પડ્યાં. તુલુક મુક મર્યું, એવામાં સમાચાર આવ્યા કે પેથા હારીને નાસી ગયા. આ બજાર સાંભળે લશ્કરીબાળનું પાયલજ પણ નાસવા માડ્યું. લશ્કરીબાળને પડછે પોત્ર અપમાનમાં સવારે રહ્યા, તેમને અંગેજ સેના કોમેકરથી થઈ લઈ તેમના પર તૂટી પડી. મેકાનમાંથી સંકારે બંધારે ચારે તરફથી મેકાન-એના વરસાદ વરસાવની ચોપરથી બીસ લેની આવની દબી. આવા વિદ્યવ્યુદમાંથી રજૂકીરાકની મુક્તિ લશ્કરીબાળ પોતાની બે હારીયા, દત્તક પુત્ર અને એક રવામીમજ સરદારને લઈ મુશ્કિત બદારે તાપી રસ્તે પડ્યાં. બિરોગીસરદારને તેમની પાછળ અંગેજ સવારે પોતાના. તેમણે મેકાનમાં એવામુક મારેા ચલાવેા. એક મેકાન મદારાજીની પીઠમા મારો એકલામાં અંગેજ સવારે કોમેકર થઈ ગયા. તા ન મુક મર્યું. પોતાને મેકાન મારનારને પડછે ન્યાયકે લશ્કરીબાળ ફરે પડ્યાં થઈ. ત્યાં પાછળથી પોતાની હારી મુકાની યીસ સાંભળી. તરફ ન લશ્કરીબાળને પોતા ફરેની હારીને નેન લેનારને પુલ માર કર્યો, અને વળી પડછે પેથ માવવા માંડ્યાં. પણ હુમલે રસ્તામાં એક નાણું આવ્યું. લશ્કરીબાળને પોતા ત્યાં થઈ બેઠો. આ બંદો એમણે સિંધિયાના તમેકામથી લીધો હતો. એ પોતાએ આજે ફરો દીધો. અંગેજ સવારે આવી પહોંચ્યા. એક ને પાછળથી મર થઈ. લશ્કરીબાળના માથાને ભમણે બાપ દિલ્લિજ થઈ ગયો અને આંગળ બહાર નીકળી પડી ! પણ છતાં, એમણે પડતાં પડતાં અવળે હાથે લશ્કરના ધા કરી પોતા પર ધા કરનારને પૂરી કર્યાં.

વિશ્વા મુસરદાર શમશ્વરદાસ ધાધર લશ્કરીબાળને પાસેની બંદો દાસ બાળના એકે ખાખી સેનામરીની અંપરીમાં લઈ ગયા. ૧ બેને તરફ મુક લઈ લઈ. સેનામરીએ લશ્કરીબાળનાં મુખમાં અંગેજને રેડ્યું અને મારતની રવતમતા સમી એ રેવી, એ ૧૮૫૮ના બ્લૂની ૧૮મી તારીખે (સંવત ૧૮૧૪ના લેકસુર પને દિવસે) મર્યુ પામી.

Our Friends Abroad

[જગતસંપર્ક સાધતો પત્રમિત્ર-વિભાગ]

આ પત્ર મેળવનાર: મિરઠારીલાલ આંક ૭૩૧/૩, સાહર બન્દર, અમદાવાદ-૨.

મિત્ર મિત્ર

જે મોસ પહેલાં મને તમારા પત્ર મળેલાં હું પછે જ કાગળમાં દોવાથી વહેંચે જાણ ન આપી શક્યાં તે માટે તમારી ક્ષમા માગું છું. મેં સરકારી નોકરી છોડી દીધી છે, અને ફરીથી વાણિજ્ય-વેપારી બેઠીવાડી કોલેજમાં અભ્યાસ કરવા આવું છું.

આ સાથે 'સુખ નેધરલેન્ડ' નામના અમારા એક અકવાડિકમાં આવેલું ચિત્ર (જુઓ નીચે) કાપી મોકલું છું. એનું રચ થયેલું છે 'In Gandhi's Green'—જાણીએધને પચેલે; અને નીચે મળેલો

છે 'સાધર' 'મુક્ત નેધરલેન્ડ' અમારાં એક સાપ્તાહિકોમાંનું એક છે ૧૯૪૦ના આગસ્ટમાં જરોનોએ અમારા દેશના દબને લીધેલાં ત્યારે તે રચનાએનું અને અમે ફરી મુક્ત થયા ત્યાં સુધી તે 'જુઓ-પત્ર' તરીકે નીકળેલું તેનું વચ્ચું સમાજવાદી છે, પણ 'ડચ મન્દર પક્ષ'થી તે સ્વતંત્ર છે.

૧૯૩૬માં જ્યારે મુક્ત ફાંટી નીકળેલું ત્યારે અમે ભાગ્યે જ ના-નેતા હતા કે ૧૯૧૪-૧૮ના બીમણ જગતયુદ્ધ પછી માણસનવત ફરી નહીં મુક્ત બેઠેલો. પરંતુ આજે, જર્મની અને જાપાનની શરણા-ગતીનાં પાંચ જ વર્ષ પછી, ફરી ભરફરી રચ કરવા માંડ્યાં છે ને આમ જ ફેલાવા લાગ્યા છે. જેકે કોરિયાનો જયરો ગયા મહાશુદ્ધની સરખામણીમાં અત્યંત નધી; પણ સવિધ્યમાં શાં પરિણામ આવશે તે કોઈ કહી શકે તેમ નથી.

સામ્યવાદ વિષેના મારા અભિપ્રાય મેં તમને કહ્યો છે. એકિ-યામાં સામ્યવાદીઓને વિજય મેળવતા અટકાવવાના 'યુનો'ના કાવચે છે. આટલું હું છું; પણ બીજા બાબતે એકિયામાં અમેરિકન નીતિ નિષેધ નીવડી છે એની આપણે ના નક્ક પાડી શકીએ. ફક્ષિણ કોરિયાની સોડેલી અને પ્રત્યાક્ષારી સરકાર સામાજિક ન્યાય ન રચાવી શકી, અને ફરી આપણે ઇતિહાસમાં જેલેલો છાએ કે જ્યાં બીજા પદ્ધતિના નિષેધ ના-એ ત્યાં સામ્યવાદીઓ ફાંટી નાંધે છે. એ જ રીતે હું માનું છું કે સામ્યવાદી ધીનને 'યુનો'ની બહાર રાખ-

વામાં બહુ થાય છે. અંગ્રેજ કાંઈ શેક્ષની સરકાર નાકાચક નીવડી. માએ તમે ટુંગની સરકારને સીકાર એ પાતળિતકતાનો સવીકાર છે. એથી ચિદનની નીતિ જેટલું સંગત વાઈ છે અને બંને પક્ષ વચ્ચે સમાધાન કરાવવાના નેહરના પ્રયત્નની પ્રશંસા કરું છું. સામ્યવાદી ધીનને 'યુનો'માં દાખલ કરાવવાનો દાવા ન્યાયયુક્ત છે ધીન એકિયામાં મહા બહવાન સાચા છે, ને એનો ઈન્કાર કરવો તે વાસ્તવિકતાને ભેવાની ખામી છે.

હવેને વખતે હું તમને વધારે લાંબો પત્ર લખીશ. આવી ધલે હું કાન્સ લઈ છું અને ત્યાંથી ૨૦મી ઓગસ્ટે પાછો આવવા આવું છું; એટલે એ તારીખ પછી હું ફરી લખીશ એ વખતે હું, તમારા દેશની હાલિબ્યવસ્થા વિષેના તમારા ઉદ્ધા પત્રમાંના સ્પષ્ટ વિષયનો જાણ લખીશ.

તો હું હવે કાન્સ જવા લાગું છું—આ રીતે. (જુઓ નીચેનું કાગળ બાબતું ચિત્ર: અમે થેલે ને કાપમાં છત્રી હવેને પરચેલો પાડતાં.) તમારા દેશમાં તો મુસાફરી કદાચ થળી સરજ હશે,—આ રીતે. (જુઓ જમણી તરફનું ચિત્ર: કાપી કપર ચૂતાસૂતો.) પણ આ માણી અમે

તો અહીં માત્ર પ્રાણીસમૃદ્ધિધાનમાં જ જિવા પામીએ છીએ.

હલ્થથી તમારો લુધ (Lodha)

મે ફિરિયાદ-પત્રો અને મે રચનાત્મક સૂચનાના

'કુમાર'નો વધેથી શાકડું છું. કહીક મારા સાંજને મળેના આવતા નાગવાળી બ્યક્તિઓને પત્રમિત્ર બતાવવાની ઈચ્છા રાખું છું. ત્હન 'પત્રના બેઠામાં એક સરનામું જેલું... અને પત્ર લખશે... અને પકિ-ષ્ટમાં આખું વચ્ચું જ દિવસમાં. પત્ર કેડકા સિવાય જ refused થયેને પરત આપશે.

ત્યારે એટલો જ પ્રશ્ન થાય છે કે જે આવેલા પત્રો સાંમે નવર સરખી થ નાખવાની સાવના ભરતી નથી, તો પત્રમિત્ર થવા નામ શું કામ આપણાં હલે? પોતાનું નામ 'નહેરાવ'ના મુકના માટે તો નહિ હોય? ...તે ગમે તે હો. પણ આવાં નામ માસિકમાં છાપતાં માટકવાં જેલેજે જ. કારણ આ અને આવા બનાવો પત્રમિત્ર થવાની અને બનવાની ત્રાવનાનાં જરૂરબૂળમાં જ કદરાર હાય છે. મારા કલનની સાબિતીમાં પરત આવેલો પત્ર—એવો. આખો નેવેલો,—આપને બીકે છું. આપને શેરવ કાગેતો પત્ર એટલોને વાચી શકો છો. (ઈન્ડીયન પ્રેસ એકિલકચર: આવુંક થયેને) —મધુ દેસાઈ

(ઓગસ્ટ ૧૯૪૦) ૨૦૮

આ ન્યમિત્તે લખેલા પત્રોને ઉગર ન સજવા આગળ બાઈ પ્રત્યંત વાળાને પણ ફિરિયાદ-પત્ર અમને દુઝાણું ન મળ્યેા છે. હવે એવી ન ફિરિયાદ કરતો એક વધુ આકાશ પત્ર વાંચો:

'મને લાગે છે કે આપણા યુવકો 'કુમાર'નું અપમાન કરી રહ્યા છે. મારા એક અમેરિકન મિત્ર મળ્યો છે કે 'આપે (મેં) મેહલેલાં ૪૦થી ૫૦ સરનામાંઓમાંથી મેં યુવા ને પ્રગટાણમાં મારા ૧૧ સાથન-મિત્રોને વહેંચ્યાં, પરંતુ તે સરનામાંઓથી કદત એ નં દિંદી માઈએ-એ જવાળ આપ્યો: એક સરનામેટથી અને બીજે મુંબઈથી; ને તેમણે મને સત્તાવ લે્યો છે કે શું દિંદીએ આતું ન કર્યાં કરે છે? અગર તો તેએ અગારી સાથે મેરો બાંધવા નાપુશ હોય તો અમને પોતાની નાપુશીને જાણે તો જાણે, નેથી આપે ફરી બીન દિંદીએ સાથે પત્રગતિતા કરતા રહી શકીએ. કારણકે અમને 'ના'ની જવાબ ખજે તો 'હા'નો પણ કોઈ જવાબ જવાબ મળશે ન.'

ઉપર જવાબેલાં સરનામાં તો મેં 'કુમાર'માંથી ન મેળવ્યાં હતાં, અને તે ઓરિજિનલ કપલેએક ન મેં ત્યાં મોકલેો હતી. પધારામાં તેએા જવાબતા હતા કે બધા પત્રો Air-Mails થી જ જવાબમાં આપના હતા. આપને જ્ઞર લાગશે કે આપણાં દિંદી માઈ-બહેનો આ ખરાબ કરી રહ્યાં છે. તેએા ફક્ત 'કુમાર'નું નહિ, પરંતુ દિંદી પ્રાન્તું પણ અપમાન કરી રહ્યા છે.

મને તેએાને જવાબમાં શું જવાબવું તે પણ મારી પાસે સવાલ હોયેા મુશ્કે છે, અને ૧૦ દિવસથી આવેલા પત્રને આજ સુધી પણ હું જવાબ આપવાને સક્રિયાતનથી રાખેો નથી આપાં બાઈ બહેનો માટે આપે તાત્કાલિક ઉપાયો લેવા જોઈએ.

આપ એવો કોઈ ઉપાય શોધી નાખો અને પછી ન આપણું દિંદી માઈ-બહેનોના સરનામાં આપના માસિકમાં છાપે.

(રૂપપટ દેવસાને પાંડે, અમદાવાદ) -કમુદમંત સાહ'

● ● કપાલ શો શોધીએ? દિંદી પત્રગિતોનાં નામ સહતર ન હાંપલા બાબતની અગારી બહેનોના પછી તેમ કદા કરવા સગા-લવતા પણ અનેક પત્રો અમારા ઉપર આવ્યા કે એમ 'સાડને વાંકે પખાલીને ડાગ' દેવાથી તો બીન પ્રાગાલુક ને ખરા હસ્યુ પત્ર-ગિતોને અન્યાય થશે. તો કે સરનામાં છાપવાની મામળી કરતા પત્રોની અગારાથી બની રાહતી ચકાસણી કરી બાદ ચૂંટેલાં નામ ન અમે છાપીએ છીએ; છતાં આમ બને છે. બંધકાર વિવેકની આ આમી, આ દેશમાં સર્વે જ્યાંથી રહેલા નીતિરેશિયનું ન એક પત્રું છે. આપણા પ્રાન્તીય આંતરિયાને એ એક ડાપ મળ્યુ, અને એથી આપણા દેશની આવડ આપણે ખરાબ કરી રહ્યા છીએ એટલું બાન-આપણાની વિનિત કરીને ફરીથી સૌ પત્રગિતોને અમે અપીલ કરીએ છીએ કે પત્રવ્યવહાર કરવાની-પોતાની અનિચ્છા હોય તો તેમ રૂપક દર્શાવતા ઉપરના નિખાવસ પત્ર લખવાનો વિવેક તો સીએ કરવો ન જોઈએ.

હવે મે રચનાત્મક સુચન કરતા પ્રેરો વાંચો:

હિંદમાં વસતા પત્રદેશીઓની પત્રમિત્રતા વિષે હું ઘણું વર્ષો પયાં 'કુમાર'નું સચન રહું છું... પત્રગિત વિમાન-માં હું ખાસ રસ લઉં છું. તેમાંથી એક વસ્તુ પ્રત્યે તમારા મારફત પત્રગિતોનું જ્વાન અંચતા જેવું લાગે છે.

આજ સુધી પત્રગિત વિમાનમાં માઈ દિવસ પણ હિંદમાંના એએ, અર્મન, રુચ, સાઈનીઝ, ગર્ગીઝ, બપાઈઝ, શાંદીઝ વગેરે પત્રદેશના યુવકોનાં સરનામાં જવામાં આવેક નથી. શું હિંદમાં તેએાનાં સરનામાં નખાય છે? કે તે યુવકો દિંદી પત્રગિતો સાથે

તેમના દેશમાં ન પત્રવ્યવહાર કરવા અનિચ્છા દર્શાવે છે?

પરદેશના યુવકો સાથે પત્રવ્યવહાર કરવાથી જ્વાનપ્રિયતા-દિની મળી રહે છે એ સાચું, પણ મારા મનના મુજબ એએ આપણા દેશમાં વસવાટ કરી રહેલા છે તેના યુવકો સાથે વલે પત્રવ્યવહાર અને વિષાદ-ચિન્તિતાય કરવામાં આવે તો આપણે તેમના વિષે અને તેએા મારાથી વિષે વધારે જાણી શકે. અંચત પરિચયની નાની સંમતિતાત પણ રહે. આવો કોઈ પ્રયત્ન આજ સુધી આપણા વતરથી થયેા હોય એવું મારા મનામાં નથી. આવી જલતા પત્રગિતોનાં સરનામાં આપણે પાસે કે કોઈ બાઈએ પાસે હોય તે અને મેહલ-વાની પ્રેકલન કરી તો હું આભારી થઈશ.

(એ. એ. ચાંબાણી, પા. બાઈશિ, ઇ. ઇલીયાસ) -મિત્રે-દુહાસ', બાઈ ત્રિધારીલાલ દ્વારે પોતા ઉપર આવેલા આ નંબેના પત્ર મોકલે છે:

કુમારમાં આપતો 'Our Friends Abroad' વિદાય મને પછે ન અચ્છે છે, અને એની મદદને લઇને ન મારે આજે લખત પરંદરી વીસ ગિતો વાંચો.

આ વિમાન માટે હું એક સુચન કરવા માનું છું. 'કુમાર'ની જેમ બીન દેશમાં પણ માસિક નીકળતું હશે. 'કુમાર' તેવા માસિકોના સહકાર સાથે અને 'Our Friends Abroad'માં છપતા દિંદીગિતોનાં નામોનું પાનું જુદાજુદા દેશોનાં સામયિકો તથા માસિકોમાં છપાવે તો દિંદી પત્રગિતોને, હું માનું છું કે, યુગો ન લાભ થશે; કારણકે 'કુમાર' ફાત યુવત્રાની પાંચાત્રે બેબુઆ ન ખરીદતા હોય છે.

● ● આને એક અંદજ પ્રયત્ન અગાક અમે કરીએ; ફરી પણ ફરીથી, રૂપમાન ને પત્રગિતો પોતાના પરદેશનાં મિત્રો દ્વારા મેરો પરદેશનાં સામયિકોને અગારી ઉઠા પહેલાંથી અમને તેમના સંપર્કમાં ખૂબી રાકે તેમ હોય તેમને તેમ જવાની અમારી વિનંતી છે.

દિંદી પત્રગિતો

(333) Rameshchandra Chusilal Parikh, Three Poles, Umreth (Kaira)—15, Stamps, Coins, Drawing and Painting, Games; (334) Ramak B. Shah, Manek Bhuvar, Bunder Road, Kutch—Landry—23, Stamps; (335) Harilal Keshavlal Jadar, C/o Chander & Co., Khodi Ambli, Ahmedabad—21, Literature, Philosophy; (336) Joshi Lakshminshankar Jayashanker, Soni Falia, Bhuj-Kutch—17, Politics, Science, Geometry, Birds, Astrology; (337) Rajam A. Sheth, C/o G. D. Sheth, Kansara Pole, Visnagar—16, Drawing, Music, Literature; (338) Pravin R. Dalal, 1597 Ratan Khadaki, Dhannasulhar's Street, Ahmedabad—17, Stamp, Coins, Photography (339) Suresh C. Parikh, C/o G. D. Sheth, Kansara Pole, Visnagar—16, Music, Photography, Stamps; (340) Miss Krishna A. Sheth, C/o G. D. Sheth, Kansara Pole, Visnagar—17, Photography, Music, Cinema; (341) Chinubhai A. Shah, 3503, Darwaja's Khandani Shahpur, Ahmedabad—20, Stamps, Gandhism, Music, Philosophy; (342) Bhalil Khatri, C/o Ramjibhai Narsada, Khatriwad, Amreli (Saurashtra)—17, Coins, Stamps, Cricket;

(૩૩૩)

મેતઃ કાઃ ગમે આપની પાસે રાખવાથી આપને કંઈક નહિ લાગે. સમય આવશે ત્યારે મારે પરિચય મળી જશે. આપ-મને 'હવિતા' મ્હોને સુગોધન કરશે.

વિશ્વામિત્ર : તું મુહિત કેમ થઈ ગઈ હતી, કવિતે ? મેનકા : ગુલાબના એક ફૂલ સાથે રંગી રહી હતી, ત્યાં મને એક અંધકર સપ્તેન્દ્રિયાથી અને એક શપ્તકાંક્ષી પક્ષી આંખ ખુલી ત્યારે... વિશ્વામિત્ર : મરમાના લાગી ? મેનકા : આને શરમ કહો છો ? મારી મેળે આપને મળે પછી રહી છું વિશ્વામિત્ર : કેવી વાત કરે છે, કવિતે ! બહેનવાનું હોય તે થાય.

દરૂચ પાંચમું

[વર્ણનકાર : મહર્ષિ વસિષ્ઠના સિંચ અને અધ્યાપતિ મહારાજ ત્રિશંકુને રાત્રીસુખ યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છા થવાથી, જે વસિષ્ઠ કુલ-ગુરુ હોવાથી, તેમને યજ્ઞમાં આચાર્યપદ સ્વીકારવાની વિનંતી કરવા તે મહર્ષિના આશ્વર્યમાં આવે છે.]

ત્રિશંકુ : સુકરેવ, રાત્રીસુખ યજ્ઞ કરી શકું એવી મને આજ્ઞા આપો, એ માટે હું આપની પાસે આવ્યો હતો. વસિષ્ઠ : કેમ ? આ યજ્ઞ કરવાનું એકદમ કેમ સૂચી આવ્યું ? ત્રિશંકુ : સુખ કાર્ય માટે ન્યારે દૃષ્ટિ થાય ત્યારે તે પૂર્ણ કરવામાં વિશેષ ન થવો ભોળ્યો, એ તે આપનું શિશ્ય છે.

વસિષ્ઠ : આટલા વિવશમાં તમે બીજાં કયાં સુખ કાર્ય કર્યો ? ત્રિશંકુ : સુખ, તમે યજ્ઞ કરવાના અધિકારી નથી. ત્રિશંકુ : શું હું સૂર્યવંશમાં જન્મ્યો નથી મારો ? શું મારા બાહુ-કોશમાં બળ નથી ? અને શું આપ મારા શુક્ર નથી ? જલદી વસિષ્ઠનો સિંચ ન થયે ત્યાં સુધી આપના અધિકારી નથી, તો બીજો કોણ છે ? વસિષ્ઠ : તમે શેષેલા છે, રાત્રી, માર્ગ શરૂવંશો અને વસિષ્ઠના સિંચ બનવાથી કોઈ માણસ યજ્ઞ કરવા માટેનો અધિકારી નથી થઈ જતો. યજ્ઞકર્તામાં બીજા શુભો પછી હોવા ભોળ્યો.

ત્રિશંકુ : એટલે ? વસિષ્ઠ : જોની જુદી જરૂર હોય ત્યાં સુધી તે ઠહિત શું ને અનુચિત શું કોઈ કેમ સગાઈ શકે ? જોલો, કેટલા વાયકોને તમારે ત્યાંથી ત્રિશા મળે છે ? તમારા કેટલા દુષ્ટ કર્મચારીઓને દંડ દીધો ? તમે પ્રબળમાં કષ્ટોનો વિચાર કરવાની દેશી વાર જરૂરત એવું છે ? અધ્યાત્મની સન્માનિત વ્યક્તિઓએ અનેકવાર મારી પાસે આ મેળે તમારી જન્યહીનતા કપરે આંશુ પાડ્યાં છે.

ત્રિશંકુ : મને દાનું કે યજ્ઞના સંસ્કૃષ્ટી આપ પ્રસન્ન થશો. વસિષ્ઠ : ખૂબ પવિત્ર છે તે તમારો સંસ્કૃષ્ટ ! ક્યાં ક્યાં રાત્રીસુખ યજ્ઞ કામ પદે તમારી શક્તિ દર્શિ થઈ થઈ છે ? અર્થે પાલકેશ ! રાત્રીસુખ યજ્ઞ બીજાને લોકોને પાતાનું પદ બરવા માટે નથી મતો.

ત્રિશંકુ : શું મારા પૂર્વજોએ સિંચવચ્ચ નહોતા કર્યો ? વસિષ્ઠ : અવશ્ય થઈ હશે. પરંતુ તે દંડ રાત્રીસુખના રવગંદ ફોંફા માટે, નિર્બળોની રક્ષા કરવા માટે ; બીજાને લૂંટવા માટે નહિ. પરાજિત રાત્રીસુખ પાસેથી તે નામનો હર હોવા દત્તા ; અને તે પછી એટલા જ માટે કે પોતાની કપર પછી કોઈ છે એમ તેઓ ન બૂલે.

ત્રિશંકુ : મારી પાનુ એવી ન દેશો, હું, સુકરેવના સીંગલ-પ્રદેશના કેટલાક રાત્રીસુખ વિદ્યોદ્ધ કરી રહ્યા છું. વસિષ્ઠ : પણ તે શા માટે તેની ખબર છે ? તેમને એટલા માટે જ વિદ્યોદ્ધ કરે છે કે તેમના કપર કોઈ આદર્શ રાત્રીસુખ રાક્ષસ નથી.

અર્થમાં અધ્યાત્મવંદેશને મનોદર્શનમાંથી નવરાશ જ ન મળે ત્યારે તેના સન્મયમાં કપરક્રમ ન થાય તે જ આશય હોય. ભલે ત્રિશંકુ-રાત્રી, પહેલાં તમારું આચાર્ય સુધારે ; એ પછી યજ્ઞના વિચાર કરશે, ત્રિશંકુ : સુકરેવ.....

વસિષ્ઠ : બહુ નિર્મલકરે રાત્રી ! હું કશું જ નહિ સાંભળું. જો વાત વધારે કરી દઉં કે તમે મને તમારા આચાર્યમાં શીધતા પૂર્વકે પરિવર્તન નહિ કરો તો પ્રભુ પોતાના માટે કોઈ અન્ય પાંચમ રાત્રી રોપી લેશે ; અને એવી દશામાં વસિષ્ઠ ન્યાયનો પક્ષ લેશે.

ત્રિશંકુ : આપ મારે ત્યાગ કરો છો ? વસિષ્ઠ : જ્યાં સુધી પરિવર્તનની આશા છે ત્યાં સુધી. દંડની વિદિશા અસંભવિત લાગે ત્યારે માંસ કાપી નાખવું ભોળ્યો. હવેનું વધારે નથી સહન કરી શકશો. શિષ્યના પાપનાં પૂજી શુક્રને પછી બોમવનાં પડે છે. ભલે, મારી દૃષ્ટિમાં તમે ન્યારે યજ્ઞના અધિકારી નજારો ત્યારે હું મારી મેળે આવીને કહીશ.

ત્રિશંકુ : જોની આજ્ઞા. (જવાબે પદધરન) વસિષ્ઠ : સારંગદેવ ! સારંગદેવ ! (રાત્રીસુખનાં ધ્વનિ આવે છે.) સારંગદેવ : આજ્ઞા, સુકરેવ !

વસિષ્ઠ : વિદ્યોદ્ધના રાત્રીસુખાર વિદ્યાધ્યયન માટે આજે સુક્રકુલમાં આપનાર છે, તમે વેદ-વિભાગના આચાર્ય મુષોકેતુબેને કદો કે સંદેશર સમયે વેદપાઠીઓને કપરિયત રહેવા કહે.

સારંગદેવ : જોની આજ્ઞા. (જવાબે પદધરન) વિશ્વામિત્ર : (દરથી અવાજ) શુભના વચન કપર અધિવાસ કરે છે, નીચ 'આવા પાપી માટે દશમા ન હોય. મારા શાપથી ચાંદાસ થઈ જાવો તમે કોઈ પણ ધર્મકાર્ય' કરવાનો અધિકાર નથી.

વસિષ્ઠ : (સ્વમત) અરે, જા તો વિશ્વામિત્રનો અવાજ છે ! એને કેના કપર કોષ થયો ? દંડકર કદવાલુ કરે. (વિશ્વામિત્ર આવે છે.) વિશ્વામિત્ર : આગી નીચતા ભોળ, પિતાજી !

વસિષ્ઠ : કેમની, વિશ્વામિત્ર ? વિશ્વામિત્ર : પેલો ત્રિશંકુ ! વસિષ્ઠ : પૂન ! શાલિ ! શું મ્હું ?

વિશ્વામિત્ર : આપની પાસેથી મેંસ જવાબ મળ્યો, એટલે મને યજ્ઞ કરાવવા માટે કંઈવા લાગ્યો. વસિષ્ઠ : પણ એમાં તે કોષ કેમ કદા ? સમય દેવળની શી આપ-રવક્રના હતી ? સિંચ ! સિંચ !

વિશ્વામિત્ર : પોતાના શુક્ર અને મારા પિતાનું અપમાન કરનાર શું વરદાન મેળવે ? વસિષ્ઠ : તું એને વરદાન નહિ, પણ દશમા આપી શકતો હતો. વિશ્વામિત્ર : પાપીને ? અને તે સ દશમા ?

વસિષ્ઠ : (દશીને) ધન્ય છે તારી જુદીને ! વરદા, કયા પાપી માટે ન હોય તો શું પુરવારમાં માટે દોષ ? સગા આહાજીને બ્રૂપણ છે અને કંઈપણ રાત્રી. ત્રિશંકુ તો ચાંદાસ કપર મળ્યા, પરંતુ તારા કપર પછી કોષ પાપી ચાંદાસ છે જ, ચોત, અર્ધો આંખો પછી મને પ્રજ્ઞામ કરવાનું તારું કર્મજન ન હતું ? વિશ્વામિત્ર : (સ્વ પદે છે.)

વસિષ્ઠ : એટલે કેમ નથી ? ત્રિશંકુ : કોઈ લારી જુદીને પણ કપર 'કરી પાપી' ને ? ત્રિશંકુએ તો મારા પોતાના સુકરેવ અપમાન કર્યું હતું, પરંતુ તે એની અવજા કરી કે જે તારા પિતા અને ગુરુ બાને છે. વિશ્વામિત્ર : દશમા મારું જુ, બમવન !

વસિષ્ઠ : મારા તારૂંથી તો પ્રત્યેકને માટે દશમા છે જ. પરંતુ (જોમરે ૧-૫૭) ૬૬૭

અહીં : દુનિયા બ્રાહ્મણના પુત્ર પામેથી એ આદ્ય રાજો છે કે તેનામાં બ્રાહ્મણ જેવા ગુણ હોય; કેમકે મનુષ્યતા કેટલેમિતે તેના નેરાની કશીક વિશેષતા મળે ન છે. છતાંયે કેટલે બ્રાહ્મણ પુત્ર દેવા પાતાંય પેતાના કર્તવ્યનું પાલન ન કરતે હોય, તેને બ્રાહ્મણ પુત્ર બુદ્ધિ કહેવાય પણ બ્રાહ્મણ તે ન જ કહેવાય. દેવતાને રાક્ષસ અને મદ્યિ કહેવાનાં સંતાન છે, પરંતુ દેવતા એ દેવતા જ ને રાક્ષસ એ રાક્ષસ જ.

વિશ્વામિત્ર : ત્યારે તમે મનુષ્યની ભતિ નહીં કરવા માટે તેનાં કર્મ કેવાં છે તે જ લેવાં ને?

અહીં : ગુણ અને કર્મ બંને વિશ્વામિત્ર : એમ કેમ?

અહીં : એ માટે તમારો જ દેખાતો કદંચે તમે માત્ર તપશ્ચર્યાને કોટરે કેવળ બદરના કર્મને જ બ્રાહ્મણ બનવાનું લક્ષણ માન્યું. એ એક બ્રહ્મ છે. તપશ્ચર્યા તે અનેક રાસરસો પણ કરી છે. પરંતુ એ દારી તેમની દેવતા દેવતાનું વેર લેવાની અને સાંસારિક કામતાઓની પુતિ રહેતી આ જ તમારી દશા છે.

વિશ્વામિત્ર : કઈ રીતે ?

અહીં : ૨૫૫ જ છે. વસિષ્ઠને નીચે પાડવાની ઇચ્છા તમને નવાની રહી છે, અને એટલા જ માટે તમે વારંવાર તપશ્ચર્યા કરો છો. બ્રાહ્મણ બનવાનું તે કુર રહ્યું. પરંતુ તમે ક્ષત્રિય પણ ન રહો.

વિશ્વામિત્ર : તો હું આશ્ચર્ય કેમ છું?

અહીં : એક બરકદી વ્યક્તિ, કે જેને પેતાના કર્તવ્યનું જ્ઞાન નથી. આજ પણ તેને ધૂણી, કંપ અને દેવતા દાસ છે. છતાંયે બ્રાહ્મણ કહેવાડાવળની કામતા રાખે છે. માત્ર જ્યાં વધારીને તમા વનમાં રહીને બ્રાહ્મણ નથી બનતો. બ્રાહ્મણમાં તપની સ્વધે સંપા અને દયા પણ હોવા જોઈએ. બ્રાહ્મણ કોઈ કંઈક વેચ નથી કરતો તેનું તથાગત દુનિયાના કલ્યાણ માટે હોય છે.

વિશ્વામિત્ર : શું ને વિશ્વકેના કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન નથી કર્યો?

અહીં : તમને રાજ મળી એછા, વિશ્વામિત્ર એમ પણ તમારી માનવા વસિષ્ઠનું અપમાન કરવાની હતી. એકનું રૂપને રક્ષીને તમે એક સારા સિંહવધાર કહેવાડાની સંકેતો, પણ અહીં નહિ કહેવાડાની સંકેતો. લોકોપકાર તે તમે શાન હતા ત્યારે પણ ન કર્યો. બોલો, વસિષ્ઠના પુત્રોને શા પ આપવાની તી જરૂર હતી? તમારી ઇચ્છા વસિષ્ઠને કુળ દેવાની હતી પરંતુ, તેના મુખ કપર મેલ પણ નથી તે આજ પણ તમારા માટે કલ્યાણ કામતા રાખે છે.

વિશ્વામિત્ર : તે માં કલ્યાણ કઈ છે?

અહીં : આને જ નહિ—સદાથી. એ જ બતાવેલો, કે આજ સુધી અંગણે તમારે કઈ અપકાર કર્યો? એ સમય યાદ છે ને કે જ્યારે તમે રાક્ષસ થઈને તેમને મારવા ગયા હતા? અને તેમણે જાણી કીધી?

વિશ્વામિત્ર : હું શું કહું? બ્રાહ્મણ કહેવાડાવાની દેવતા...

અહીં : બ્રાહ્મણ કહેવાડાવળ તે કંઈ સંત્યાગની વાત નથી બ્રાહ્મણ તે જ્ઞાન અને અપમાનથી દુર રહે છે. તે જીવનને સેવક છે, રક્ષક નહિ. તમે બીજાનું સન્માન કરવાં શીખો. બ્રાહ્મણ બનવું તે તમારા હાથમાં છે. હરથ શુદ્ધ કરો, વેરને બહી ભલો અને વસિષ્ઠ પાસે તમારા અપરાધો ક્ષમા માગો એમાં નાહી નહિ થાય વિનય તે મનુષ્યને જોઈએ જઈ જાય છે. જે વિચરી વસિષ્ઠ પાસે પેતાના મુખથી તમને 'બ્રાહ્મણ' કહેશે ત્યારે તમે બ્રાહ્મણ બનશો. અહીં, માત્ર આશીર્વાદ તમારી સાથે છે. તમારું કલ્યાણ યાવ.

વિશ્વામિત્ર : (૨૫૫) અપમાન મળ્યા અને મારી આંખ ખોલવા ગયા. એ વિશ્વકેના આ રાજ કર્મો જે આ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત શું કરશે?

બુદ્ધિ અસાધિત થાય છે. એવન વ્યથા ત્રાપે છે; મૃત્યુ સિવાય મારે બીજો કશો કપાય નથી. આજ આ મેકેત્ર અમારો માટે કુંડોનો તો આપો બનશે. આ વસ્ત્ર દીક છે કપર ચરી બડો. આ કુંડો બની ગયા. ચોરી વાર પછી વિશ્વામિત્ર નામ જ નામી રહેશે. (કુંડો વળામાં નાખે છે) નહિ: કુ વિશ્વામિત્ર રેવ સમિતિ કુંડોના પાસાનું, રેવ બડ તવ આપુરુ.

વસિષ્ઠ : (પ્રવેશ કરે છે) યેશો વિશ્વામિત્ર !

વિશ્વામિત્ર : રાણ, વસિષ્ઠ !

વસિષ્ઠ : હા વિશ્વામિત્ર. આ શું ? આત્મદ્રવ્ય મદાપાય છે.

વિશ્વામિત્ર : ક્ષમા આપો, ભવનનું અપસાધી વિશ્વામિત્ર દરે કોટરે મુખ બતાવવા લાયક નથી રહ્યો.

વસિષ્ઠ : પદાધીપતિના અગ્નિએ તમને આટલી વારમાં જ તપાનાં કુંડ બનાવી દીધા છે.

વિશ્વામિત્ર : હું એક નીચ મનુષ્ય છું.

વસિષ્ઠ : તમારું હૃદય હવે રેવચ્છ છે. તમે હવે બ્રાહ્મણ એ. વસિષ્ઠ બ્રાહ્મણનું સન્માન કરવાનું શીખ્યો છે. બ્રહ્મણ વિશ્વામિત્ર ! આનો, તમને હૃદય સાથે ચાંપું.

[સંપૂર્ણ]

ફોટોગ્રાફી હરીફાઈનું પરિણામ

પહેલુંકેના મનોમુક્તિ; બીજુંકેના મનોમુક્તિ અર્થવા આદ્ય અન્ય અન્ય ગાવડી આ (પારલેવર); ત્રીજુંકેના મનોમુક્તિના સોપાન નાહા આલચન્દ્ર દેવે (મોંમદા); તોપાપાન : (૧) 'વિભાગનાં વાર' બાઇ બાલચન્દ્ર દેવે, પ્રામદા; (૨) 'ગિરિ તમેરી ને કુંડ કાપાર' : વિનયકાન્ત ય ગહેલા (સાવરકુંડા) ચિત્રો અન્યત્ર લખેલો.

આ વખતે બીજુંકેનામ અન્યત્ર બાઇ જમજમ ગાવડીઆ 'એકાન્ત અંધવન' ચિત્રમય ફોટોગ્રાફીના પ્રયોગની નમૂનો જે. ત્રિનારની મોદામાં આવેલો આ જૈન દેરાસરનાં અનેક દેવલિખે આ જ રમણેથી લેવાયાં છે; પણ વાતાવરણને વ્યથાસંતા માનવ પાસથી એમણે સ્વતંત્ર ને કાચમય બતાવેલો આ પ્રવાહ ફોટો-કલાકારની રસજિનો વ્યથા આપે છે. કુશલિકર વળેલો, મત્રની હવરાગત અને મુદ્દા સુર્યપ્રકાશથી ચાતાવરણ મોં પ્રેક્ષક છે. તમારું જોડેલી કાઠની ડાળી દુર ખેંચાય જતી રહિને ચિત્રવર પર કોટિન કરે છે માત્રમાત્ર ફાક્સ કાઢાર નહોતો નોચિત પહેલાં ઉનાચોવા બનલ.

મોંપાપાન કરતા બાઇ બાલચન્દ્ર મોદાના 'ગિરિ તમેરી ને કુંડ, ફોટોગ્રાફ' ચિત્ર એ રમણનો ખ્યાલ આપેલો માત્ર એ પડાક છે. નથી તેમાં દિશ્વિતી નીતિના કે કુંડેસાતા કોળની ખૂબી. એવન જે-કેનાએ કારણે પ્રકાશની ખૂબી પણ ચિત્રમાં આ જ રમણે ફોટો-

બાઇ બાલચન્દ્રના ચિત્ર 'વિભાગ' તોપાપાન 'ગાવડીએ'ની વાદ્યના આકર્ષણથી ઉમેરાની ચોંપ દર્શાઈ છે. પણ ચિત્રમાં ફોટો વગર કે જે બનતી બેનમે, રમણને અનુકૂળ કાઢ કે ફોટો પાત્રથી જનની ચાતાવરણ બેલું કરવું જોઈએ. અર્ધ આકાશ, કાઠ ને કેપડા, સો પ્રતિરેખાં જેવાં કે અને દિશ્વિતે અચિત્ર બતાવે છે.

જે જમજમ રીતે ઉતારા કુલનાક ચિત્ર 'સંકેતિનાં મોંપાપા' મુદ્દર છે. વગર લેતાં પશ્ચિયાં અને બંને બાજુની પાછો, જેમકે કોઠો. મુદ્દાનું મહાન સર્વ એક મધુર સંધ્યાભાવ રચી રહે છે. એક પશ્ચિયાં પછીની નીચેની કાળી કાપા યોગ્ય પ્રમાણસારે સારંગવળ બેલેલો આંખની રહી છે. આ જ ચિત્રોના વચકોમ વ કાળો પશ્ચિયાં વગેરે આ યોગ્ય પ્રમાણ સારી દિશ્વ કરી ચીનાથી કોં વીરું સારું ચિત્ર તેમણેની નીચે જેમ છે.

શ્રીદાસ

માધુકર

માસ એમગટ છે

લોહીશીનો છતાં તુ મુકનવંત છે, મુકિની વેપકાને પાદાદ છે;
લોકકામાયનું તુ મદાકાવ છે, લોકસાસનતણું સપરમું ગીત છે.
પવે છે તુ અમારે અનોખું અને, પવે છે તું શરીરોની તાલનો;
તે જ અપન કહ્યું તે જ મોકન કહ્યું, તુ જ લાભ અને લાભવ છે.
વિનાશકને તુ વિધાયક બની, તું જ તો દત્તો તો તપત્તુ તુ જ છે;
એટલે તો તને આ જ ગણી.

(અ-મગરિ)

—નેણી માધ પુરોહિત

સ્વર્ણી સીઅર્દન

આપણી રાષ્ટ્રભાષા અને આપણી પ્રાંતીય ભાષાઓ વિશેની અવિગતા અને ઔરવ આપણને તેા દરુ દમણાં થોડાં વરસોથી જ હત્યા. પણ ભારત જેવા મહાન દેશની સંસ્કૃત ભાષાઓ અને ગ્રામીઓનો અભ્યાસ કરવાની કલ્પ પિપાસા અને પરિશ્રમ જે એક પર-દેશીમાં પહેલપહેલાં હત્યા, તેણે આ પારકા પરદેશની ભાષાઓ માટે પણ જે કલ્પ અને અભ્યાસ કર્યા છે તે અહોમાવ જગાડે એવાં છે. એણે જ આપણા પ્રાતેપ્રાતની લગાલી ભાષાઓ અને ગ્રામીઓ ગ્રામીઓનો અભ્યાસ કરીને અભ્યાસ કર્યો, તેની નોંધ કરી, પરદેશની સરખામણી કરી તેમના સંબંધોનું સંકલ્પન કર્યું, અને નિર્ણયાર્થક અભિ-પ્રાયો આપીને પહેલી જ વાર ક યુગે માટે સંપૂર્ણ કર્યું. ૧૯૪૩માં (૭મી માર્ચ) જે અવસાન પામ્યા ત્યાં મુખીમાં, જે વખતના અધિવાસિત ભારતમાં, કેવળ ૧૭૬ ભાષાઓ અને ૫૪૪ ગ્રામીઓ પ્રચલિત હોવાનું એમણે નિર્ધાર કર્યું હતું અને જે બધા પાછળ મીસ વરસની અખંડ જલ્દીને તેમના દેશ, એવાના કાર્યના મુક્તિમંત રમારક રૂપ, 'લિપિચિહ્ન સર્વે જ્ઞાન છન્દિયા' નામની ક્રમશઃવાના ૧૮ ક્રમો એમણે તેમના દેશ દત્તા એ દરેક ક્રમ લગભગ ૪૦૦ પાનાનો છે. ભાષાશાસ્ત્રના એ એવા પ્રમાણભૂત નિબંધાત દત્તા કે કોઈ પણ દેશમાં એવા ભાષાશાસ્ત્રી નથી થયા કે જેણે એમનો અભિધ્યક્ષ કેઈને મોકલે રીને દરેકની નોંધ આપણી ભાષાઓની સર્વ જાણતામાં તે આપણે એમના જ મુખી છીએ.

તેમનો જન્મ ૧૮૮૧માં ગુજરાતમાં થયો હતો. સને ૧૯૬૬માં તે પટણાના નેહરુ સનર

કમિશનર તરીકે દિલ્હી આવ્યા, એવી જ તેમને દિલ્હી ભાષાનિયંત્રક સંસ્થાપનની જન જ્ઞાની એટલેસીથી પહેલા તેમણે સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કર્યો. પછી તેમણે લોકભાષાઓ તરફ ધ્યાનની સંચિવાળી, જે પચાસ ત્રણે મુખીએ સરખીરોતે ચાલુ રહી. ૧૯૨૮માં દિલ્હી સરકારે તેમને દિલ્હી ભાષાઓ અને ગ્રામીઓની સુચિ તેમના કરવાનું કામ સોંપ્યું અને ૨૦ કારકુનોને સાથે રાખી તેમણે સીમકામાં એ કામ કરે કરે. પણ સરકારી કાલવરણથી તે દેશની મયા એટલે અને ચેન્દાન છઠ્ઠે દરેક માલમા મયા. ત્યાં તેમણે લંડનથી ૩૦ માર્ચ ૧૯૨૯ કમિશનરમાં પોતાના નાના મકાનમાં રહીને એ કાર્ય છવતના એટ મુખી ચાલુ રાખ્યું.

અને કયુનિવર્સિટી એજીસીઅસનેને રીપરેટ આપીને સંમાનિત કર્યા હતા. અને કયો મુખી ને એવજ એસિયાટિક સોસાયટીના મચીદના

૨૫. જાન્યુઆરી ૧૯૨૯ ન (પ્રતિબંધ)

સાસનાનાં પંખી
૫૫
બુલાલચરમ

મનુષ્યની બલકામણી

રુજક્તા કાત રમતાં જ
પંખી તેા આપણે ત્યા ક-
દાચ જે જ મણુની રાકવા:
સુરુજ ને બુલાલચરમ એમાં જે રીની લાકી
કાચગ એવી ને એ રી જ રુજક્તા રહેવી દોષ
એવું તે બુલાલચરમ જ. કટોરાને મળતા
આ જ આમળા પંખીનાં પેટ, છાની, પટખાં
ને કેડ અત્યંત ચકચકિત હોદિતપણું, પાં-
ખાગાને ઊભે પડાં અને પંખીનાં બદારના
પીછાના ઉડા નારની પેટુ તથા પૂછી દેકળ-
નો કાચ પીગાર પડતા; ને માથું ચરદન તથા
ખરડા રાખોડી કાઠી, ગણુ, કાન થેલાં કાળા;
પાંખા ને પૂછી પૂગાડિયા તેલિયા કાળાં.

આ મુદાશી પંખીની બીજ પળુ જે ભનેડી
આપણે ત્યા ચાચ છે. એક રાત્રે અર્ધમળના
કદની, નાની ચાચની અને અત્યંત મુકામળ
કેટલાની; તથા બીજ અરધા ફૂટની કેવળ
રાખોડી રમતી કાચાવાળી. પ્રતિ જન પરા-
દાર કાઠીમાં દેવાથી વસનાની જેમ જનન-
કાળ સિવાય પાચ-દસનાં દિવાળમાં રહી
પાદાને જોયે જ જન ત, એનાં પડાં અને
દયળો વચેરેથી જ અકાળી લેનારી દેવાથી
જનસનુદની નવરે ભાગે જ રહે છે માણે
પણ એ અકાલ ગાંડી રાખેને આખાં મુકા-
મળ ધારા, પાન પીછા ને રોચાજ વચેરેથી
ચૂંથી જે આજળ પડેળો ને કેકર ચાલન
કોટી વાટથી જીવે મુકર બાંધે છે; પણ ને
થે જિંચા પરાદાર કાઠીથી ટોચે, અને છેક
સડ કપરે ચકીને ખાસ રોષાંધેને ને જ
નજરે ચડે નેગ. તેમા તેના પ્રાચનકાળ,
(વસદ, કોળા ને વર્ષામાં) કાલ પુલ્કા અને
આગીસીથી ચાચવાનાં તજ સહેદદા મુકે
(વનગરના એક કપરથી સંપ્રતિ)

રાષ્ટ્રગીતની સ્વરરચિષિ

આપણા રાષ્ટ્રગીત તરીકે કવિવર રવીન્દ્રનાથયું 'જનગણમન-અધિનાયક' અને બીકેમ વાણુયું 'વંદેમાતરમ' બંને મોંઘરે રચાયાં છે; પરંતુ રાષ્ટ્રગીતને માટે એ બાબતી કંઈકલા સાથે સંબંધના તથા કચગીતને અનુરૂપ રામાયકને પ્રોત્સાહક જ્ઞાનસત્ત્વ જોઈએ તે 'જન-ગણમન'માં વિશેષ છે. એ ગીત સાચા રાષ્ટ્રમાં અવાય તેમ શીખી લેવાની એકેએક દેશવાસીની કરમ જ નહિ, પણ હિમજકે હોવા જોઈએ. તે માટે મૂળ સ્વરરચિષિ સાંતિનિકેતનના સંશોધકારોએ ગાંધીજીની માગણી કપરથી તૈયાર કરી આપી હતી, તે રહકમાં અંકમાં આપી હતી. ત્યાર બાદ લંડનની રાષ્ટ્રીય દેહિયોસંસ્થા બી. બી. સી. ના સંગીત વિભાગના અધ્યક્ષ શ્રી હર્બર્ટ મુરિસે તેને પશ્ચિમી પદ્ધતિની સ્વરરચિષિમાં ગોઠા આપી હતી તેના મોટેસાનો આલેખ આ નીચે આપીએ છીએ. મૂળ ગીતની પહેલી કડીમાંનાં પ્રાંતનામોમાં

JANA GANA MANA ADHINA YAKA JAYA VEDHARAT BHAGYA VIDHATA

KAMRUP - PUNJAB MARATHA GUJAR DRAVID LANGA UTAH VIKRAM

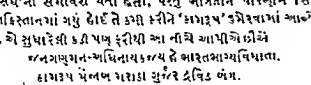
MAHAL JUMNA GANGA JALANI TAPANGA TARA SHUSA SHAME JACI

TANALBARASHISH MANGE GATE TAY JAYAGATRA JANANIMANGE

DAYAK JAYA HE BHARAT BHAGYA VIDHATA JAYA HE JAYA

HE JAYA HE JAYA JAYA JAYA JAYA HE

'સિંધ'નો સમાવેશ થતો દેસો, પરંતુ ભારતના પશ્ચિમી સિંધ પાકિસ્તાનમાં ગયું હોઈ તે કમ્પા કરીને 'કામરૂપ' કેમરૂપમાં આપ્યો છે. એ મુધાદેવી કડી પણ દ્રવીડી આ નીચે આપીએ છીએ જનગણમન-અધિનાયક જય દે બારતમાગ્યવિધાતા. કામરૂપ મેલબ મરાઠા ગુજરાત દ્રવિડ બેમ. કંકલ સિંધ હિમાચલ ચમુના બેન્ડા ભરતચિત્રેમ; તવ શુભ નામે બંધે, તવ શુભ આ સિંધ માટે; અમે તવ જય આપા. જનગણ મંગલદાયક જય દે બારતમાગ્યવિધાતા જય દે. જય દે, જય દે, જય દે. જય જય જય જય દે. એ આખું ગીત હિંદી સ્વરરચિષિ સાથે રહકમાં અંકમાં આપી ગયું છે.

વૃક્ષારોપણ વિશે વધુ

જયા અકમાં વાંસદાન નર્સરીની પત્રિકા (જે મે ૨૨ વખેલી) માંથી કહેલા ઉદારો વાંચો. એમાં એક મહત્વનો ઉમેદો કરવા જોઈએ. લાકડાં, કાંતસા, આજુના કાંતસા, પેડેલ, કેરોસીન, કંઈકાઈસ વગેરે પદાર્થોમાંથી મળતી બધી ગરમી (અગર શક્તિ) રોડોએ જ ચોતાનાં પાન પર પડતા સૂર્યનાપમાંથી લેતી કરીને સાચવેલી મોંઘામૂલી ભેટ છે. સૂર્યની ગરમીનું રાસાયનિક કંપાર કરીને આટલા મોટા જગ્યામાં સાચવવાનો, ઝાડનાં પાન વખર આને તેમાં આપણી પાસે બીજો કોઈ બ્યલવાર કપાય નથી. રસોડામાં રાંધવા, શિયાળામાં તાપવા, મોટાર કે ટ્રેનો, હોડાવવા, શિરોનાં ને બીજાં ચંચો ચલાવવા, આપણે ઝાડની આ આત્યંત કપકારક સમુદ્ધિને જ કપયોગ કરીએ છીએ. જેટલા પ્રમાણમાં આપણે નવાં ઝાડ ઉતારીએ છીએ, તેના કરતાં તે કહેવાયે બહુ વધારે પ્રમાણમાં આપણે આ રોડોએ કપવન કરેલી શક્તિના સંચયનો કપયોગ કરી નાખીએ છીએ. આ પરિસ્થિતિ લાગે વખત નિખારી સહાય તેમ નથી મારે ખેતી બાદ બીજાં કામમાં ન વપરાતી હોય તેની બધી જગ્યાન રોડોથી છાઈ દેવી જોઈએ.

—જશભાઈ જ. પટેલ

એક મોટું યજ્ઞકાર્ય

અમેરિકાના એક દવાખાનાના સ્વચ્છતા હોટેલવાળાએ એક નવી શુંકિ રચી છે. ત્યાં અનેક જોડાં રૂમ બનાવ્યા પહેલી સહેસાદ માટે જોતા હોય છે. તે દરેક જોડાંને હાથે તે એક રૂપાળે છે અને તેના પર તેનાં નામકામનું પારિશું જડાવે છે. આથી જો રૂમ સાથે તેમને મળવ બંધાય છે. હોટેલવાળાને એક ધંધ બે કાજ વાય છે. એ આપણા લગ્નવિધિમાં બાંધે દાખલ કરી શકાય તે કહેવું સાકું, કે વિધિના એક ભાગ તરીકે વરપ્રધુન અથવા રૂમ રોપવું, ને ચોતાના પહેલા બાળક તરીકે કંઈરૂં, સહેરોળા કેટલાકને તેની શક્યતા ન હોય તે માટે નામરૂપાલકોને ને વિધે વિચાર કરવો. પશુત્વના અવધારો છોડી દઈએ તો બીજે કેટલાં આ જગ્યાના આ એક મોટું યજ્ઞકાર્ય થાય. (હિન્દુવનબંધુ)

—શિરોસ્તાલ સંવેદનાતા

શોધનદરી વિધાર્થીએ

મિટ્રિશ શાળામાંની શોધસફરે અન્યા (મિટ્રિશ સ્કૂલ એકેડેમી-રિંગ સોસાઈટી) તરફથી રૂબરૂ નાવેના પ્રદેશની માળખી તથા તેના અભ્યાસમાં સહાધિયાર્થીઓનું એક દળ નિષ્ણાતોની નિર્ગદબાની નીચે જવાનું છે, જે એ પ્રદેશના પશુપત્રી તથા ત્યાંની વનવપતિ અને ભોતિત રચનાનો અભ્યાસ કરશે અને કંપારત્રિશિષ્ટ અધ્યયન માટે વિરલ વનવપતિઓ તથા અંતર્યોના નમૂનાઓ પણ એકાં કરી લાવશે. સોસાઈટી સમપાઈ ત્યારથી આજ મુખીમાં તેના તરફથી આવી આ બારગી સફર ચાલુઈ છે. અભ્યાસ ને જ્ઞાનમાત્ર સાદિત્વ-કવિતા, કવિદાસમુદ્ધેન ને ચલિતઅધિગતિમાં જ પુરુષ કહેલા નથી. એનું ક્રેક તો એત વિગળ છે અને આગળે ત્યાં તે તદવ અજ-એકાંતું છે. આપણા કેળવણીના સુરધારાને કામ સમાવે છે

સાંતિતી એળખવાની એક નવી રીત

વાતાવરણમાંના દવાના વગળોના અભ્યાસનામે (સ્ટેટસ વિમાની. હોટ હોલમાં એક નવી રીત અજમાવી છે. જુદીજુદી કોમ્પાઈ અધી વિમાન દેરા દવામાં પોરેટાટી કોડાવામાં આવે છે. તે જન દાખ આવે તેણે તેમાં, તે કંઈ રસયોથી મળ્યું તેની શાકમ માહિતી લખી ચાલુસઅની આંતરિએ રોડદશી આપનાું હોય છે. દવામાંના વગળોના અભ્યાસ અજમાવ કરી નવી રચનાવાળાં વિમાનોને બનાવવામાં સરના પડે તે માટે આ રીત અજમાવવા કરવામાં આવી છે. પ્રવંતના સંવદનરથી આજ કહેવાયે પ્રશાં સરજતાથી કાકો સો તેનો આ સર્વાટ જાન્ય છે

(સાપ્તાહ ૧૨૫૦) ૨૬૧

પણીવાર ખાસ આલેખનો, ચિત્રો ને વર્ણનોવાળાં એ પ્રસંગને માટે જ, તેવાર કહેલું હોય છે તેની નવીનતા, આકર્ષણ અને કુલુલને કારણે આમાં કવરો તે આનંદકાર ખૂબ સંસ્કરણ છે.

તેને ચુરત અને પીઠ સંસ્કારો આ બધાં 'એન્ડાથેરો', 'ફર્સ્ટ-એન્ડ' અને 'એરલેટરો' આદિના સંસ્કરણે બહુ અત્યય નથી આવતા. (એ નોંધો પણ ખૂબ રોકે છે.) એમને ગત તે છદ્મી ચોક્કસ આવેલી રાખેલા મુખબતી 'રિફિટ'નું જ ગાત મદત્ત છે. પરંતુ એમાં થે એક અત્યંત ચિરલ એવો અપવાદ ગણાય છે અને તે 'મહરેડી કવર'નો. એ કવરો યેણ, દુનિયાની પહેલવહેલી રિફિટ 'ચેની-બ્લેક' બહાર પડી તેની સાથે જ ઇચ્છેલે બહાર પડેલાં. એટલે દુનિયાના પહેલા કવર તરીકે તેનું ધણું જ મદત્ત છે. તેના ઉપર રિફિટ ચોક્કસાની ન હતી; ગાત એક ચોક્કસ વિસ્તારે ચિત્ર આસેણેલું હતું, જેમાં ચોમેર ચિત્રવિચિત્ર ગાનનીઓ, પ્રાણીઓ અને પશુઓથી ઘેરાયેલી બિરાદિયાનું દારવારપદ પુરાણ આલેખન હતું. મહરેડી નામના ચિત્રકરે તે ચોતરફ હોવાથી તે 'મહરેડી કવર' નામથી ઓળખાય છે. છદ્મી એ ૧૮૪૦ના રોજ ઇચ્છેલે એક ચેનીની કાળી રિફિટ 'ચેની-બ્લેક' અને એ ચેન્સની વાદળી રિફિટ 'હુ ચેની-બ્લેક' બહાર પાડી તે જ દિવસે, સ્થાએસાય જ 'ચેની ફાર્થિંગ' અને 'હુચેન્સ-ફાર્થિંગ'ની કિંગમે આ કવરો આનુક્રમે કાઢી અને વાદળી સાદીથી ઓપીને બહાર પાડેલાં. ટપાલના સત્તાવાળાઓએ તે તે ખૂબ શોધપ્રિય થવાનું મારેલું; પણ શોધોએ રિફિટોને જ દાર્શિક આવકાર આપ્યો; અને આ કવરો તે ગાત તેમને ગત મગ્ગતનું સાધન થઈ પડ્યું. તેની અપત બહુ ન થઈ, એટલે ૧૮૪૧માં આજના પાઠનાં સાઠી કવરો કાઢ્યાં. પણ આને એ મહરેડી કવરો ચોટલાં તે ચિરલ છે કે નહિ જ ન હોય એ હોય છે અને કિંગતી મણાય છે. આ મહરેડી કવરો સિવાયનાં બધાં 'એન્ડાથેરો', ઉપર કનું તેમ, સંસ્કારો બહુ અગત્યનાં નથી ગણાતા; પણ સિવાય સંસ્કારોને તેમ જ અલગ સંસ્કાર રાખેલા પરવડે તે રાખે તે શાનપિપાસા અને નાવિન્યની દ્રષ્ટિએ તે ચોક્કસ નથી.

ખત નોંધેનું એકસરખું જ છે. માત્ર ડાબા-જમણીને ફેર ફનો. એ તે બહુ એકાદ ફેર કહેવાય. રિફિટોમાં તે એવંતે બાવીસ ફેર ફેર પકડાય તે પણ ધણા મદત્તના ગણાય છે. તેના ઉદાહરણ રૂપ એક ખબર ઝાંઝીવારી બાઈ સાન્તિપ્રાલ વારંધિયા મોકલે છે તે આ નીચે વાંચો:

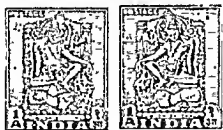
પાકિસ્તાનની રિફિટ ઉપરની છાપની ખામી

'ધ રહેન્ડ પેરિટિંગ પોસ્ટ' નામના એક અમેરિકન પત્રવાહિકના ૧ એપ્રિલ ૧૯૫૫ના અંકમાં નીચેના સમાચાર પ્રગટ થયા છે: "પાકિસ્તાન છૂટું પડ્યા પછી તેના માટે રિફિટની નવી (ન્યોર્મ) કાપની છાપની રિફિટ ઉપર PAKISTAN એવા અક્ષરો 'ઓવર પ્રિન્ટ' કરી લેવામાં આવ્યા હતા. એ પુનર્મુદ્રણ વખતે છાપખાનામાં રિફિટોનાં રીટોને ચોક્કસાઈપૂર્વક કેન્દ્રમાં રાખવામાં બહુ ધ્યાન અપાયું નહોતું; એથી સંભવિત છે કે એમાંની અમુક રિફિટોમાં PAKISTAN શબ્દનો અમુક બાજ જ છાપાયેલો ગયો આવે હાજમા તરીકે, AKISTAN અને PAKISTA એમ છાપાયેલું હોય તેવી રિફિટ છે, પણ તે સહેલાઈથી ગાલમ પડે તેમ નથી. એથી તમારી પાસે આવતી એવી પ્રત્યેક પુનર્મુદ્રિત રિફિટોને તપાસી અવાનું લાગણથી થઈ પડશે!"

અમેરિકાનો 'ચેન્સ'દિન (જુઓ નીચેનું ચિત્ર)

ચોથી નજારા એ જેમ અમેરિકાનો સ્વાતંત્ર્યદિન છે, તેમ ૧૪મી જૂન તેમને 'ચેન્સ'દિન' છે. ઈ. ૧૭૭૬માં તે તારીખે રાષ્ટ્રનો 'ચેન્સ' નક્કી કરવામાં આવ્યો. ત્યાંના સ્વાતંત્ર્યસંઘર્ષાં જે ૧૩ રાજ્યો ને-કાયાં તેમના પ્રતીક રૂપ, વાદળી કોલર પર ૧૩ તારવધિક્ષો સાથે ૧૩ લાલ અને સફેદ પટ્ટાઓ એકજામને આંતરે ચેન્સવાને 'કેન્ડીનેન્ટલ કોમેસે કસાવ કથો; અને બેટરી રૉસ નાગની નિશાંકેલિયાની એક 'ચેન્સ'નાતનાર બાઈને તેની કાગળોરી સોંપી. અમેરિકાના ઐતિહાસિક પ્રસંગોનાં ચિત્રો આલેખનાર કલાકાર ટોગરા મોરોને કહેલા એ પ્રસંગના બખીતા ચિત્રની છાપ આ નીચે આપી છે. તેમાં બેટરી રૉસના ધરમાં 'ચેન્સ'સંગિતિ'ના ૩ સ્વરૂપો દર્શાયા છે, જેમાં કાળી બાહુએ અમેરિકાના પ્રથમ પ્રમુખ ન્યૉર્મ કૉલિંગ્ટન છે. (ચુલિસ)

એક આનાની રિફિટ પરની બૂલ મુધરી

મયા સ્વાતંત્ર્યદિને બહાર પડેલી એક આનાની રિફિટ ઉપર બોધિસત્ત્વનું નેચિત્ર હતું તેના આલેખનમાં એક બૂલ હતી: તેમાં ન્યૉર્મ જમણા ખમ્મા ઉપર હતું. તે શાઓયરી તે કાળા ખમ્મા ઉપર નેચરે. આથી તે બજ મુધારેલી એક આનાની નથી રિફિટ! આ મહીને બહાર પડી છે ઉપર એ બંને રિફિટોની છાપ આપી છે. કાળી બહુ નવી રિફિટ છે, ને જમણી બહુ નવી દવે એ બૂલવાળી નવી રિફિટ! ચિરલ થઈ જવાની ને તેની કિંગત રિફિટોના બજારમાં બચિપ્રથમાં વધારે અગ્રવાની. જેમની આસે હોય તેમણે સંધરી રાખતી પોતાના આલેખમાં એ બંને નમુના આ રીતે નેકાએક રાખ્યા કચિત મરો. આલે:

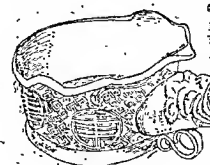
સત્ય, દયા, તપ, શીલ્ય છે ચરણ ધર્મના ચાર
જેના દરજ્યાએ એ રહ્યા ઉત્તમ તેનો આચાર

વડવાણ પાસે રામપુરા ગામના ગંગા-
રામ નામે બ્રાહ્મણ-શિક્ષકને રક્તપિત્તને
રોગ થયો. આયુર્વેદના નિષ્ણાત નાનકદ વેદો
તેને એક વરસ સુધી રોગ એકરિયું તથા
ગળેાનો રસ પીવાનું કહી ખીકું, સિંધવ કે
કોઈપણ મચાલા વિનાની, ગમતી દાળ ને
ચોખાની ખીચડી સિવાય બીજું કંઈ જ ન
ખાવાની આકરી પરહેઠણ ફરમાવી. વધી વીણું,
રોગ મટી ગયો, પણ નાનકદ વેદ ફરતારાગ
હોવાથી ગળે જ નહિ. એમ કરતાં નવ વર્ષ
વીત્યા બાદ વેદ ગંગારામને ગામ આપ્યા ત્યાં
સુધી એ જ રીતની પરહેઠણ એણે પાળેલી.
ગંગારામે તબિયત બતાવી રોગમુક્તિ માટે
યોગશક્તિ પરીસરૂપિયોનાં નામ બદલે આપ્યા
જેવે પોતાના ટંબેલામાંથી ખીન પરચીસ
કાઢીને તેમાં કમેરી, બિલા મધને ગંગારામની
આસપાસ સાત પ્રદક્ષિણા ફરી તેને પ્રણામ
કર્તા તે પરચીસ રૂપિયા તેને ચરણે મુક્યા.
આશ્ચર્યચકિત થએલા આણસોએ આતો
છાણસો પૂછતાં નાનકદ બોલ્યા: 'હાંને
વેલો તો ગળા રહે, પણ આની આકરી પરથ
(પરહેઠણ) પાળનાર હાં બલવા મુકશે છે.
આયુર્વેદથી રક્તપિત્ત મટે છે એની સાબીતી
પોતાની ચુરત પરહેઠણથી મને કરાવી આપ-
નાર ગંગારામ મારા શુક છે, તેથી તેમને એ
એ શુદ્ધશિક્ષા આપી છે.'

અનેકાર્થી સખઃ કૃષિપાતન્કપતર; હોસી;
સાહજાપાર; સુરમે.

અભિતગમતઃ પાસે પાસેની કાઈ પણ બે
અણખતો ચરવાળો, તે બે સંખપના વડેની
બાઈબાકી જેટલી જ આવશે. કા. ત. ૨+૩=૩
(૩+૩)=(૨+૨)=૪=૪ (ધીરજલાલ)

કલાશિક્ષક : જમણવારમાં પ્રવાહી બેરાક પીરસવાના આધારાળા બેની
દેખાડી આ વસ્તુ નૃત્યા જમાનાની ચીની ઉંઝી છે એની તમને કહવાના પણ
હાંની પિત્તજના આર્યત્વ બારે એના પાત્રમાં સજમતા કોલસા બરીને ઘોળીએ
તથા દરદેએ ઇચ્છી કરવા તેવાપરના. એ પાત્ર તથા જેના ક્ષાટકના હાથા

મંગીએ મઈ રતબીએ બહાર પાટલી ડિઝેડ,
(ગિરધારીતાલ આંદોને સંમદ)

કહેવતોના અર્થ: 'ગિયાંબાળની યાદ-
ચાંદ-વજુસમન્યે જે નતપાતરી વિના કાઢ
ની હાં એ હાં કરવા માટે વપરાતી આ કહેવત
પાછળ વાત એવી છે કે, રમઝાન માસ વીત્યા
પછી નવા માસનો ચાંદ ન દેખાય ત્યાં સુધી
રમઝાન પૂરો થયેા ન અણુતો દોઢ મુરિદમ
બાઈએને કપવાસ આજુ રાખવા પડે છે.
આથી વજુ કપવાસ કરવામાંથી દુસ્વા માટે
કાઈ અજાની ધોલાને ચાંદ ન દેખાતો હોય
તો જે બીલના અભિપ્રાયમાં હાં એ હાં
એવળી ચુર પુરાવે તે પરીએ કહેવત પરચી.

બચેર પાણીમાં ચાર આખાં લગીચ
દાખી, પાણીને સારી રીતે કઢાણ પડી અળી
હાંને તે પાણી રોજ એકથી બે ખ્યાલા જે-
ટલું પીવાથી ચોમાસામાં કોલેરા, વિપ્રમ
નવર વગેરે દુર રહે છે

શેષશીનીનાં મુજિયાંના સોપારીના કટકા
જેવા ટુકડા કરી, તેને પાણીમાં કઢાળીને એ
પાણી યોડુંચોડું પીવાથી સંધીવા મટશે.
કઢાળે તે દિવસ કહાલ્યા બાદ બસલવા.

કપરાં સુશોભનો દર્શાવે છે કે
ફુનિયાના એકેક દેશે પોતાના
રેખિંદા. કપધોખાનાં સાખોને
પણ ક્ષાપી દેવાં નવાબ્યાં છે.

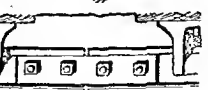
એકાસારી ચાઈએમા રંગઆવે છે તે પીળી-
ની રિષતને કાલકાપી રંગે આપમેલે પેશકર
દેખશે ને અપારામાં કીર્તિ આરવા નહિ પડે.

મૂલ્ય થી ખાવાયી	વનસ્પતિથી ખાવાયી
30 દિવસ પછી	30 દિવસ પછી
વજન વધે	વજન વધે
સારી રીતે વિકસે થાય	વાળા ખરી ગયા
સુર તહેરત	સુર કથળે
સુર પાંચવાર વખે	નખે સક થાય
સર્વ તહેરત	પાંચ મુલ્ય

શુદ્ધ થી અને વનસ્પતિ થીની ઉદરો કપર
કરેલા અખતરાનાં છ માસનાં કમિક પરિ-
ણામોનો આશિષ. (જમણવારમાંથી)

આ ઇંડના પહેલા પાના કપરની કવિતા-
ની ચોખી કડીની ઉછલી કીડીમાં 'કંકારીની'
સખ આવે છે, એ કંકારણી નામની એક
વેલ થાય છે તે કામપ્રદેશીમાં વાઢ કપર તે
ભોજે છે. તેને પાંચ પાંખડીનાં સુર સાલ
રંગનાં કૂલ થાય છે, જેટલે જતાં પીળાં થતાં
નળ છે, અને તેની કિનારો આસો પાલવનાં
પાન જેની કરમરિયાળી હોવાથી એ કીડી-
શિખા જેવાં સોહે છે. આગરાંમાં એવી વહેંચી
માન્યતા છે કે કોઈના પરખે એ કૂલ નાખ-
વામાં આવે તો ત્યાં કંકાર થાય, આ કપરથી
તે એ નામે ઓળખાય છે.

આપણા સરીરમાના લોહીનું વળન સા-
માન્યરીતે સરીરના વળન કરતાં બારમી
બાગનું હોય છે.

દેવને અરમ્ભાતમાં પાટાની ને 'ગિરાજેટા'
મહી નાખ્યાના હેવાસી આવે છે તેનું ચિત્ર કપર
આપ્યું છે. બે પાટાનો હેવાને એકથી તે લોહાની
ચ્છા હોય છે, જે આ રીતે બેઠવ પડે પાટાને નકી
રાખે છે. ભોમ્બેડિયાએ એ બેઠવ મહી નાખી
ચ્છાને દુર કરે છે, તેથી પાટા છૂલ વર્ષ જવાને
પરિણામે માટી-લેપથી પડી અરમ્ભાત થાય છે.
(આગસ્ટ ૧૯૫૧) ૩૦૦

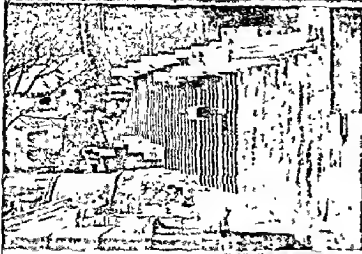

અલીશા (કથાકાર : બી. કોન. જિલ્લો) દિલ્હીના અખિલ ભારત દલાયતશીલ (કેળી વિરત પાઠકે પૂઠે આપે છે)માંની આ પ્રવેશ પામેલી કથાકથિતું મુજ નામ 'દસિલુ દિલ્હી શુંદરી' છે. આદ્ય ચોરવપંચમાર દોય છે એવું નથી. જ્યારે કોનું છે તેમ આખું ચીન્દવે દોય છે તેની મિત્ર હતા દરોવતાં યજ્ઞવિરો આયેઆયા છે તેમાંનાં બે અહીં (અંક ૩૫૨ અને એક પાઠકે પૂઠે) આપ્યા છે. આ ચિત્રમાન આકાશદાની સમવત પલ્લુ અલિયાનું માત આપી ચિત્રની રૂપરતના વાગે છે. સંપાદન સપમાળુ છે અને નૂતની રંગાવટ એટલી મુલાવણ છે કે પદ્માદ્યુષિમાની દવા મુખી રામચંદ્રનં વાનાવરણુ જમાવે છે.

(દિલ્હીની અપ્રેમ નેન્ટ મિટ્ટમ સોમવેગીતા મોલ્લપાલી)

શિવલિંગની આરેસ એન્ડ મૅરુસ સોસાયટી નામની સ્વા-
સેવકા તારકણી દાર વરસો સમસ્ત આરાબના કસામણોની પ્રતિજ્ઞા-
ત્વ પ્રદર્શન કરવામાં આવે છે. આ તરસેના કોવા પ્રદર્શનના
અર્થમાં વિશેષત્વે પ્રવાસી પ્રદર્શન રચીને દેશનાં યોદ્ધાં સંકેતમાં
આત્મસંકુષ્પી ભવાની શોભના દર્શી છે. તે મુળજ્ઞ આ માત્રમાં
અમદાવાદમાં એ પ્રદર્શન બતાવ્યો. તેમાંની જો દુર્લભ આઈ
(એક કુપર અને ખીચ અંદરના સાગમાં) આપી છે. પોતાની
અદ્ભુત મુકાબલ મીઠી માટે નામચીન, લખનોતા કસામર
જીવદારસ્તી આ કુપર આપેલી પ્રવિદિત તેા તેની માત્ર આદ્યતિ
જ દર્શાવી ગે છે. અંદરનું ચિત્ર કોવા જ્યોત્ કસામર જિજ્ઞાસી
કવચમેા નમુદો છે એવું વર્ણવ તેની નીચે આપું છે. ભગવતી
ખાનડા: કોટામાંથી તત્કાલિર્ત્વ પલિવરાર: મસાજ-જ્યોત્-ત
અન્નપયન' (અગ્રજનન ચાવડિયા) અને 'સંસ્કૃતિનાં ડોપાન'
(ભાવજેદ્ર દરેક) નીચે 'વિખચાતાં નારણ' (બાલચંદ્ર દરેક)

પરિશ્રમ તથા શિવેલી લિંગેતો શરટ મુઝાય પ. ૧૧૩

આવતી કાલનાં નાગરિકોનું માં
મર્યાપક-મનિવંર રાવળ

નવી
અયુભાઈ રાવત

દૈનિકગુજરાતીવારુએ-પાલેપગપાલવી,
પમે જીવનની યાત્રા રાહિમે ચાલે કરી.
અનેક કુખમેળાવીયા ગિરજાથી મુગ-મુખી,
ભરી, આપી, કરી ખુબ ટુલ્લી કંવિનાવણી.
એ કેવીમંદિરે ભેસી યીજાના તાર ઢોરિયા,
અમારાં હિરમા ભોનાં અંદરિયને અનુભવ્યાં
અને નુખરેકાંદે નૃત્યભાવિત દાખવી,
ગીત, યાજ અમે નૃત્ય તપુર્નિચળી કરી
તમારા હોને બહાવા અર્થેક કન્જાએ
ભોખતી નિશ્ચ બહાવી રૂપી જમાવણીના.

કલા ને રમવાને ફરો કમ ભરી તમે,
સંધરી નરવ મોવેકે આપું ભો શુભાતમે
સંસારો ભળિયા રૂંક તમારે હિરંમયને,
નળીત ધણી નેના પોપાયા સરેલા અમે,
ગળીરે ગરંજો મેથ રમણી ભીંભે ધર,
તમારે જીથી એવાં કીરયાં અમુતખિન્દુકાં,
તમારી કાનની ભીંભે અમારાં ટીપ મેલિયા,
તે વેળા હિરમાં જાડી સાગની તમ્મ વન્દના
અનેક ખમલાં ધારો રિશર ને ચેનનાખડી,
તમારે મથમેપગમે અમારાં માણવ-કળા.

‘જીવન પગલાં’ એ નામના આ અનુક્રુપ નરસિંહરાવની જીવનભરનાં વર્તણૂકો એ ભાવિયોએ ‘મિત્રાવરણ’ની સહીથી એમને સંબોધિતું એમાં એમનાં પુરુષ
ધન્યાત્મક દૈનિક સાથે એમનાં સાહિત્યકવનને સુરેખરેકાંદે પ્રતિષ્ઠાપાત્રીભવે. એનો એમણે આપેલો ઉત્તર આ અંકમાં એમના હરનારોમાં આપ્યો

આત્મસાદ સવનામિં પરહતો. અમે જમી રહ્યા
એટલે રોડએ એટલા આગળ બધાના ભેડા
અને ચંપશે હારબંધ ભેડ કરી ગાંઠની દીપેલા
તેણાં ! આ નાનું કાચું ઉદ્દેશજવાની-મતલબ
એટલી જ કે અમે થોડી જ વાર પહેલાં પરિ-
પટના-ખાસમાં આગળ સેક્ટો ભેડાની જે
સેળભેળ અને હમણાં ભેળા હતા તેને પરિ-
ણામિ ત્યાં થએલી ધગાધમ અને ભેડા ગુમ
મવાના સંભવ, ઉકળાટ તથા વખતના બગાડ
તરફ વિદ્યાર્થીઓ વિચારતાં થીએ. વિદ્યાર્થી-
ઓને ખરે જીવનશિક્ષણ સાધ્યા કે કોલેજો
નહિ જ આપી શકે, પણ આવાં સહકારી
અને સ્વાક્રમી આક્રમો જ તેમને ધડી શકશે.
એનું આત્મસરણ તે પ્રચાર સંચન, સર્વ પ્રસંગે
યવાં ભેળવે. ચૂંટણીઓ અને નેતાઓની
ધગાધી નિરંકુષ છે, દેશ છે, એ સૂત્ર વિદ્યાર્થી-
ઓ નહિ પરંતુ તે તેમની સંસ્થાઓ અને
સંમેલનો પણ રાજકાન અને યુનિવર્સિટી
ઓ સરખાં જ પ્રવેશયુક્ત ધારો બનવાનાં.

વિદ્યાર્થીઓ અને યુવકોનાં સંમેલનો દેશ-
માં ઉરડેર થાય એ ખૂબ હિંચવાભેગ છે.
આ પ્રસંગને આનુસંધાને, એવાં સંમેલનોમાં
શુ ઘઈ શકે તેનાં સૂચન 'કુખારે' આજની રર
વર્ષ પર કરેલાં તે આજે પણ એટલાં જ સ્વાચ્છાં
દેવાથી આ નીચે હતારીએ જાએ :

'આવા પ્રસંગે યજ્ઞા જણ પોતે થોતાના
જીવનના કોયડા થી રીતે ઉઠવા તેની વાતો
કી બીજને હિંમત અને સૂચના આપી શકે
તથા થોતાના જીવનમાં યોગેથી બૂઝાથી
બીજને ચેતવીને બચાવી શકે. વળી તવાં
જીવનક્રેતા તરફ ધ્યાન એથી શકે એટલા માટે
સંમેલનોમાં શિક્ષકો અને સાહિત્યકો ઉપ-
રાંત કુશળ કાર્યકર્તાઓ, સફળ ન્યાયાધીશ,
ખેડેતા, સમૃદ્ધ કારીગરી, બાકેશી અમલ-
દારો અને આત્મીક-પણ્ય યુવકોના સત્તાહ-
કાર તરીકે આગ લેવા આવે એ હિંચવાભેગ
છે માત્ર તેમનાથી ચેતવાનું એટલું કે તેઓ
બહેલુકે પણ થોતાની ઉપરના પીઠપણીને
અતિ ચીવડાઈથી સુચનાના ઉત્ક્રાંતને દેડા
કરી ન નાખે.' (કુખાર વર્ષ યજ્ઞ : મિજલસ)
એ જ વર્ષમાં કળીવટને હાથેરે મળેલા
યુવકોના પ્રતિનિધિઓએ સર્વાનુમતે સુવા-
નોમાં સામાન્ય ધર્મ તરીકે સ્વીકારેલી બા-
બતો પણ ઉઠારીએ :

યુવક-ધર્મ

(૧) યુજ્જાતના યુવકોએ દર સાલ એક
સંમેલન કોઈપણ મારગના સાંતિગચ કુદર-
તી ચંતાવરણમાં ભરવું, ને પરસ્પર પરિચય
તથા સદ્સહ વધે એવે કાર્યક્રમ ચોઠવવો.

ગણાળ : નીચેવરની સમગર યુજ્જાત વિદ્યાર્થી દેશસેનાં પ્રમુખ શ્રી બળલભાઈ મહેતા (જગણી
તથા ચંપલ પ્રવચનકાર શ્રી કાકાસાહેબ કલેશકર; નીચે : પરિપક્વની કારવાઈ દરમ્યાન
બ્યાસપીઠ ઉપર શ્રી બળલભાઈ, શ્રી હાસાસાહેબ તથા શ્રી રવિશંકર રાવજ

(૨) મારગમાં રહેલાની વચ્ચેના મોતરા-
યા દૂર કરવા અને સાદાર્થ તથા સ્વાચ્છતા
ધોરણ ઉપર આ સંમેલનની યોજના રચવી.
(૩) આ સંમેલનમાં પ્રતિનિધિ તરીકે
આવતા બાઈઓ દેશસેવાના કોઈપણ ક્ષેત્રમાં
સક્રિય ભાગ લેતા હોવા.
(૪) દેશમાં બાળકો પર પડતો શિક્ષણનો
નડમો વાર ને તાસ દૂર કરવા દરેક યુવાન
ગઈનત ને હૃદયવાહકરે, તથા બાકી પ્રજાની
કલતિ ખાતર બાળકન, ક્ષેત્રમાં તથા પ્રેતજો-
નન તરફ તિરકાર બતાવી તેનાથી દૂર રહે.
(૫) યુવાનો પ્રભાવ સાધીરિશ્વિકાસ માટે
બ્યાયામ એવી હીલચાલને કેતેલન આપે.
(૬) યુવાન યાને કે દેશની દોલત દેશને
માટે જ વાપરવી ભેજે. તે ખાતર બને ત્યાં
સુધી દરેક વસ્તુ દેશની વાપરે. પ્રયોગ, અસ્થા-
સ કે દુશ્વર ખાવર જરૂર પડે એટલું જ પરદેશનું
સ્વીકારે. વેલવ કે સોજનાં પદાર્થો રતેદેશના
જ દેશમાં ભેજે એટલું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક સ્વીકારે.
(૭) દેશમાંથી મેળવેલી દોલત પરદેશના
વેલવી પદાર્થો પાછળવા પડતા ધનંતો દેશને

નુકસાનકર્તા છે અનુ દરેક યુવાન માને ન એ
વેલવ ખાતર તેઓની જરૂર પ્રતિજ્ઞા ન કરે.
(૮) સ્ત્રીભતિ તરફ યુવાનો ધર્મ ગેત્રીની
દટિ કેળવવાનો છે. ધરમાં, શાળામાં કે સગા-
જમાં યુવકો તરફથી તેમને સન્માન, સલામ
ને નિમ્બેળ ખાતા વરણનો અનુભવ થવોભેજે.
દરેક યુવક ધરની સુખારણ્યમાં સ્ત્રીઓના
માદદગાર થવું ભેજે. રસોડાથી માંડી ધરના
કોઈપણ કામમાં ભાગીદાર થવાની, તેમાં
બચરથા અને યોજના લાવવાની જાણ
ધવી સ્ત્રીકારથી ભેજે.
(૯) દેશમાં યતા અવ્યાય અને ધરવતન
સામે બીજા રહેવા દરેક પળે યુવક તત્પર રહે.
(૧૦) નીતાનાં અનિદ બંધનો સત્તર દર
ધાવ એવાં પ્રથમ યુવાન કરે. કામ ને ધર્મના
વિજયારોમાં ન ભગવાં તે આદાનવા મથે.
(૧૧) જીવનને લાનિકારક બચસોથી
પ્રત્યેક યુવાન વડન મુજ રહે.
(૧૨) યુવાને દેશના અવકાશમાં દેશની
કળા ને રૂપોને આદર કરે; અનિવાચ્ય સંમેલો
સિવાય બધે યુવાની ભાષાનો પ્રયોગ કરે.

નરસિંહરાવ

ભદ્રામણ મેળવી. યોગ્ય-અયોગ્યને તોળવાની નરસિંહરાવની કડક ભુદ્ધિએ ને ન હતું, તે એમના હૃદયની કોમલતાએ હતું.

એમના પરંપરાઓનાં મૂલ્યનાં અનેક દુઃખો પડ્યાં હતાં, તેએ એમણે મનને નબળું પડવા દીધાં વગર, વજ્ર જેવી કઠણ છાતી દરીને સહાં દર્તાં, અનેકવાર બીભતાં દુઃખોએ પણ એમના હૃદયની કોમલતામાં પારખી દર્શાવ્યું હતું.

એમની ન્યાયબુદ્ધિ કડક હતી, પણ પ્રામાણિક હતી. પ્રામાણિક અને ન્યાયી બનવાના એમના આશયે એમને જેમ અનેકવાર કડક બનાયા હતા, તેમ અનેકવાર બીભ ન બને તેટલાં દેગલ ને વેદાર પણ બનાયા હતા એકે વખત તેએ એમ. એની પરીક્ષામાં ગુજરાતીના પરીક્ષક હતા. એ પરીક્ષાના એક ક્ષેત્રેવારે પરીક્ષા આગાડી એમને થતીને એમની સહાનુભૂતિ મેળવવાના કષ્ટપરંપરી પ્રયત્નો કર્યા. ન્યાયી પરીક્ષક એવા પ્રયત્નોને ઉત્તેજન ન ન

ઉપર : નરસિંહરાવનાં ઉપરાંતનાં બે નિરૂપણો આપ્યાં, નીચે : એક નિરૂપણ આપ્યું. નરસિંહરાવનાં ઉપરાંતનાં બે નિરૂપણો આપ્યાં, નીચે : એક નિરૂપણ આપ્યું.

વિ અને બાપાશાસ્ત્રી સદૃશ નરસિંહરાવ બોલાવાય દિવ-
રિયાના નામથી કુમાર ગુજરાત હતી તદ્દન અપરિચિત
નહિ હોય, કારણકે એમના કેટલાક કાળેશ હતી પાંચ
પુરવડોમાં રયાન પામે છે. 'ફૂલ સાથે રમત', 'મધ્ય રાત્રિ-
એ કોપલ', 'સહસ્રાભિમ તથા' એવાં એવાં એમનાં દેશો
કાળેશ આજનાં કુમારકુમારીઓના વાંચવામાં આવતો હશે. એકવિ
નરસિંહરાવ કોણ હતા? કેવા હતા? એ પ્રશ્નના ઉત્તરે આપનાર
શિક્ષક કે પત્રીક, 'નરસિંહરાવ કડક હતા, લેખકાને કેવિઓની બાકરી
ચકાસણી કરનાર હતા—કાલેશી કાલનાર હતા', એવું એવું કહે તો
આમનેની વાત નથી. નરસિંહરાવ સંખત હતા, આકરા સાહિત્ય-
દરીશક હતા, એ ખરું છે, અને ગુજરાત એ ભણે છે. પણ ગુજરાત
ભણે એ કેવા નરમ પણ ચર્ચિતાના એ કદાચ ન ભણતુ હોય. એમને
એક માણસ વજ્ર જેવા દોરે પણ હોય અને કુસુમથી પણ વધારે
મૃદુ હોય. એવા પુરુષોની એ કાળસીની છે કે ભદેરમાં એમની
કોરાવા ને રેખાય; એમની મુડતા નિકરના સંસારમાં ન અનુભવાય.

નરસિંહરાવનાં હૃદયને એક પ્રસંગ એમની એ કિવિન પ્રકૃતિનું
સાકે હતા હશે આપે છે એક પ્રાચીન શિક્ષક હતો. આજનાર
હતો. નરસિંહરાવનાં ભવામણ આપે તો એનું કામ સફળ થાય
એવું એમને હતો. નરસિંહરાવનાં એ સંખત થઈને પારકા કાળેશ
દાય નાખવાની નાજરો ભજાવી. કેટલાક દિવસો એ વાતને ધર્મ
મથા. એક દિવસે વહેતો સુગર, નરસિંહરાવ વાંગામાં આવેલા
'બુદ્ધ બેંગલા'માં હતી લેખકાથી પૂરા ભગત નહોતા. થયા ત્યારે,
લેખકાના મધુર સ્વરે એમને કાને પડ્યા. કોઈ ખર્ચ હઈને કામ થય,
મંગલ મંદિર જોડો, એમનું ન રચેલું ઓત. પોતાના પ્રિય પુત્ર
નલિનના મૃત્યુ પછી રચેલી કટુપ્રસારિત (eulogy) 'રમણ-
સંહિતા'માં, પોતાને પ્રિય અને ગુજરાતને પણ પ્રિય એવું એ
ઓત, કોઈ હૃદયને ખીચવાને તેના સ્વરેમાં ગાતુ હતું. નરસિંહરાવ
ભગવા; બહારનાં બેડમાં આવેને બારણું ખોલ્યું. ચાનારની પ્રાર્થના
ફળી. નરસિંહરાવ દયામય બન્યા અને એમણે 'મંગલ મંદિર' બોલ્યું.
આ ચાનારે એમના પ્રિય ઓત વડે એમના મહાનું ન નહિ, એમના
હૃદયનું પણ બેધ દાર થયા હશે, અને પોતાને એટલી હતી તેવી

ઉપર : નરસિંહરાવનાં ઉપરાંતનાં બે નિરૂપણો આપ્યાં, નીચે : એક નિરૂપણ આપ્યું.

ભોળાનાથ ... કવિ. વિવેચક

અનં વિશેષ તો ભાષાશાસ્ત્રી તરીકે જેઓ ગુજરાતી સાહિત્યની સાથેસાથ જીવંત રહેશે

★ લેખક

રામપ્રસાદ પ્રેમરાંકર બક્ષી

આપે; નરસિંહરાવે એ બાઈને મુલાકાત સુઢાં આપવાની ના કહી. એ બાઈએ આમઢ ઠાટયો નહિ ને એકવાર એ એમના મોરડામાં ધૂરયો. નરસિંહરાવભાઈએ એને ધમકાવીને કાઢ્યો. પરીક્ષા પૂરી થઈ. ઉત્તર પત્રો તપાસાઈ ગયા. પરિણામ નક્કી કરતાં પહેલાં રિવાજ પ્રમાણે પરીક્ષકોની સભા મળી. એ જ ઉમેદવારને પહેલો વર્ગ ગણવામાં સારા લેવા માટે જૂઠતા ઢતા. બીજા વિષયના એક પરીક્ષકે થોડાક માટે આપવાની પોતાની ખુશી જણાવી, અને નરસિંહરાવસાઈને 'પ્રજ્ઞ', 'તમે બાકીના જૂઠતા માટે મુજરાતીમાં આપસો?' નરસિંહરાવે જૂઠતા માટે આપ્યા. એમનો ખુલાસો એ ઢતો કે અહીં એ ઉમેદવારની જીંદગી અને વેવારીની પરીક્ષાને પ્રશ્ન ઢતો; એના નતિક વર્તનનો ન્યાય કરવાનો પ્રસંગ નહોતો. એને મુલાકાત ન આપી ને પોતે એને અનીલિ કરતો બચાબો ઢતો, એટલે અનીલિનો પ્રસંગ ઢતપત જ નહોતો થયો. મુજરાતના મહાપંડિતોમાં અમરયાને મજાણ એવા એમના એક મિત્ર, એમણે આરીતે પ્રથમ વર્ગ આપી દીધો કોથી ના ખુશ બન્યા ઢતા. પણ નરસિંહરાવને આત્મસંતોષ એ ઢતો કે નૈતિક ક્ષેત્રની ભૂલ માટે—ભૂલ નહિ, ભૂલના પ્રયાસ માટે એમણે બોદ્ધિક ક્ષેત્રમાં સિદ્ધા નહોલી કરી. આવાએવા પ્રસંગો જનતાના ભણવામાં ન આવે. જનતા તો કાર્યરત્ન જીવે, કોની પાછળ રહેવાં મનોમન્યનો એવા લેવામાં ન આવે.

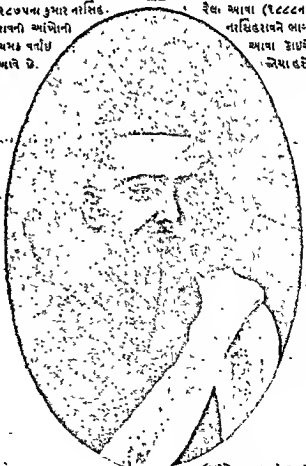
એ નરસિંહરાવને મુજરાતી મથાને આલે લગભગ ૧૩ વર્ષ થયાં. એમનાં કાળો આજથી પાંચીસેક વર્ષ પહેલાં વંચતાં તેઢલાં આલે વેચતાં નથી. છતાં સહુકંઈ જાણે છે કે સદ્ગત નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દિવેટિયાએજે પૂજ્ય ચંપીજીએ સત્કારેલા 'મંગલ મંદિર બોલો' એ ઝીતના રચનાર કવિ; નવીન યુગના કવિઓના અગ્રણી; ને આલે એમ. એ. ના વિદ્યાર્થીઓને ભાષાશાસ્ત્રના અભ્યાસમાં અત્યંત જીપયોગી થતા 'Gujarati Language and Literature' નામના અન્યતા સર્જનાર સમર્થ ભાષાશાસ્ત્રી. આજથી ત્રીસ-પાંચીસેક વર્ષો પહેલાં એમનાં કાળોએ મુજરાતી કવિતામાં નવી ભાવ પાકીને કાવ્યરસિકોને શિષ્ટ સુસંસ્કૃત કાવ્યવાચન પૂરું પાડતું ઢતું, આર હરાકા સુધી જેમને ભાષાશુદ્ધિ માટેનો આમઢ મુજરાતી લેખકોને 'સાવધાન'નો પડકાર કરી રહ્યો, જેમની નીકર સત્યમંજિ અને સપદ વણી અનેકને ઢારતી ઢતી, એ નરસિંહરાવની અન્ય કાવ્ય-કૃતિઓ. કદાચ વિસરાઈ જાય, એમનું વિવિધરંગી નહિ પણ સાહિત્ય-ક્ષેત્રના તોર લડવેયા જેવું જીવન કદાચ ખુલાઈ જાય, તો પણ એમનું ભાષાશાસ્ત્રનું વિશાળ કાર્ય એમને વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસમાં જીવંત રાખશે ને 'મંગલ મંદિર બોલો' જેવી થોડીક થોડકંકમાં વિરાલેલી એમની ઝીતમૂર્તિઓ એમને મુજરાતમાં અગર રાખશે.

કવિની કામઢતા તેમજ ભાષાશાસ્ત્રીની કઠોરતા, એવા વિરોધી ગુણ ધરાવતા મુજરાતી સાહિત્યના આ બીજાપિતામહાદના માનસ-માં, આપણે જોડું તેમ, વિરોધાભાસો અનેક ઢતા. થોડાજાતિમાં

અંગ્રેજીના અનં મહિતના તેમજથી વિદ્યાર્થી: ૧૮૭૫ના મુખાર નોસિક. રાવની આંબોની ચમક વતીઈ આવે છે.

નીચે: પિતા ભોળાનાથ જેવી નાગરી પાંચી પહે- આવા (૧૮૮૮ના) નરસિંહરાવને ભાષ્યે આવા કાઈએ એવા ઢસે.

નરસિંહરાવ અને એમના દ્વિતીય પત્ની સી સુશીલાબેન ઈ. ૧૮૮૮માં આ છબિમાં પહેરેલી છે તેથી એ બંન્નણી પાંચમી-દોઢી (એનું નામ 'ભોરાચી') નરસિંહરાવ, રમણભાઈ વગેરે પહેરતા તે, કવિવર રવીન્દ્રનાથના ચોડામાઘ સત્યેન્દ્રનાથ ટાગોર અમદાવાદ, શોલાપુર વગેરે રમણે ડિરેક્ટ નજ દતા તેમના ગાદ સંપર્કમાં આવવા બાદ નરસિંહરાવે અપનાવેલી.

એ જુદા હતા, વિશિષ્ટ અનુભવમાં જુદા હતા સહિયરવર્ષામાં એ જેટલા કમ હતા તેટલા બ્યક્તિ-જીવમાં પ્રેમજ હતા, બાલકસહ હતા. પોતાને ગવ ખરે દોષ ત્યાં એ જેટલા રમણભાઈ હતા તેટલાજ, એમની ખાતરી કરાવે તેવા કાઈ બિરહો નીકળે તેા પર-અતઃકલ્પમાં ફેરા હતા. આકૃતિએ રંગાબળી કારે તેના હતા;— પોતાની લગ્નકાળ પ્રયેક એવી કાથાને આખી કોટ પારકીને હૃદમાં રાખવીને નીકળે ત્યારે સાર્વજનિક લગ્ન લાગતા, છતાં ઘરમાં જોઈ-યત અને પોતિયાના સાદા પોષાકમાં તાગરમજા નરસિંહની ચાદ આપતા. આસિરદેહ કલેક્ટર તરીકે, ગુજરાતી સમાજની ફર, અંધેએના

વનુગમંરેલા તેથી તેમણે આદ્યો નીબાળતરમાં પાશ્વર્યજન સજ્જી રવીકા હની, 'પણ આન્તરેતરમાં એ આર્થ-દેશ' રહ્યાં હતા. વિધિ, કવચાર અને ઓચિત્યના આચારાદી આ અભાસદાર કવિનિરજ છવન માં માથેલેટ ને કેટલાં તિયું પહેરીને નીકળતા ત્યારે પશ્ચિમ ને પૂર્વના એમિશ પહેરેરાથી પોતાની dual personality—નિવટી વ્યક્તિત્વનું પ્રત્યક્ષ નિદર્શન બની રહેતા.

આવા, ગુજરાતના નવયુગના આ પ્રથમ પતિના કવિને બાપાસાશ્રી નરસિંહરાવને જન્મ, ૩૭ સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૬ ને રોમ અમદાવાદમાં થયો હતો. એમના પિતા સરદાર શ. બ. ભોળાનાથ સાશાસ્ત્ર સરદારી અમલદાર હતા. ભોળાનાથના પ્રથમથી અનુભવ મિક હતા, પણ એમની પ્રામિલતા ગદ્ય-પ્રવૃત્તિ કવિને અને જોડા વહેમોને તળને એકેશરમિત પ્રત્યે વળી હતી. સમાજસુધારામાં એ સગથે તેઓ અમળી હતા. અમદાવાદમાં પ્રાથિનાસમાજની સ્થાપના કરવામાં તેમનો મુખ્ય હિસ્સો હતો. રેવેન્ડનાથ ટાગોર, પ્રતાપચંદ્ર મુનુમદાર, બાણકેશચંદ્ર ક્ષેન વગેરે બંન્નણી સમાજ સુધારકો અને વિચારકો તેજના એમના સંપર્કથી, તથા રજુકોડલાલ ડોડાલાલ, મહીપતશામ રમણ, ભાલકેશર હાલિયાદોર વગેરે અમદાવાદના અમળીઓની એમની બિગલે મુધારા અને સંસ્કારને લેખ આપ્યો હતો. વિદ્યા, કલાસિકતા ને જ્ઞાનદાનીને કારણે તેવંબને ભોળાનાથનાં કુટુંબની સારી જ્ઞાતિ હતી. આવા ભોળાનાથનાં સાદાબાળ-કેમાં નરસિંહરાવ છઠ્ઠા હતા. એમના બે વડીલ બેધુભાઈથી એક આધારાવ ૧૮૬૬ માં અને બીલ, સીથી ન્યેલ, બાળારાવ ૧૮૬૭માં ગુજરી ગયા હતા. નરસિંહરાવની બાલક બેરિસ્ટર, કુલ્લુરાવ, રંગભટ્ટરાવ, રંગુલ હતા. નરસિંહરાવ જિંદ નનુભાઈ કવિ, અને મનુભાઈ (કુલ્લુરાવ) સંગીતાજ્ઞ, એ બેના રનેક સંચાર 'હૃદયવિજ્ઞા'ના અર્પણ-કાન્નમાં અગર લેશે છે.

નરસિંહરાવની વિદ્યાર્થી અવસ્થા સંસ્કૃત, અંગ્રેજી, અભિન વગેરે વિવશેષમાં દેખાઈ આવતી જુદિગતા અને હૃદી ગુરુભક્તિથી રીપી જોડી હતી. એમના ગુરુઓમાં મુખ્ય સહૃદય બંબાલાલ સાહાભાઈ દેસાઈ અને (કાલેજમાં) સદાગત ડૉ. સર રામકૃષ્ણ બાંડારકર. એ બંને ગુરુઓ પ્રત્યે નરસિંહરાવને રૂઝે ગુરુક ને ખરા હૃદયને ખૂબ-બાંધ હતો તે આજળ કવર ન્યારે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિવર્તના પ્રમુખપરને અંગે ગુરુ બેળાલાલભાઈ અને શિષ્ય નરસિંહરાવ વચ્ચે ગુજરાત મેની પરીકળી કે જે કિંદ પ્રેમ આબોધે હતો ત્યારે, તેમજ સંસ્કૃતના અને ગુજરાતીના ભાષાસાહિત્યના દેવમાં ડૉ બાંડારકરનો

भतमिइने नान्तु अन्तर आये छते। त्तारे,—जेअने प्रसंगे
नरसिंहदेव पुरवार करी गताये छते। ते जेमनी बिद्याने धन्यता
आपावे जेने छते।

બી. એ. માં સંસ્કૃતના વિષયમાં આખી યુનિવર્સિટીમાં જ પ્રથમ આવે તેને યુગ્માઈ યુનિવર્સિટીનું બોક્ દાઝ પારિતોષિક મળે છે. આ ઈનામ કપર આપણા દક્ષિણી યંધુઓના જ ઈન્સો હોય એવું મનાય છે, અને છે. જુનાશતીઆમાંથી એ ઈનામ મેળવનારા બહુ નથી. નરસિંહરાવે હોશિયાર દક્ષિણી હરીકાંતે દંડાધીને એ બોક્ દાઝ ઈનામ મેળવ્યું હતું.

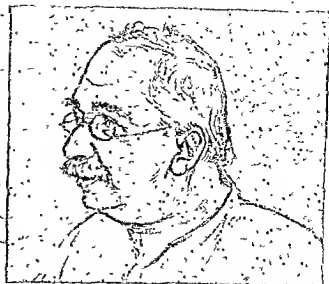
પિઠાસરથાના આ ગુફાઓ ઉપરાંત બાજુ વચમાં મઝરમનાના પ્રાચીનક ધાઠ આપનાર કવિ હજીપતરામ ડાહ્યાભાઈને થજી નરસિંહ-રાવ પોતાના ગુફા માનતા.

ઈડિયન સિવિલ સર્વિસ-આર્થ. સી. એસ.-ની મશહૂર પરીક્ષા આજે તો અંધ પડી છે, અને ભારત રત્નતંત્ર જનતાં આ પરીક્ષાનું સ્થાન Indian Administrative Service નામની પરીક્ષાએ લીધું છે. આર્થ. સી. એસ.-ની પરીક્ષા ઇંગ્લેંડમાં લેવાતી અને આંગે હોયે નંબર પાસ થનારાને દિલ્લિ સરકારમાં ક્લેકરકર લેવા ઉઘ્ય. હોદ્દાઓ મળતા. એ હોદ્દાઓ પ્રાપ્ત કરવા માટે આજ સી. એસ. એ હોદ્દા ન માર્ગ દ્વતો, ને માટે વિશાયત ન્ધને અભ્યાસ કરવો પડતો. પણ નરસિંહરાવ બી. એ. થયા તે જમાનામાં આસિરેટ ક્લેકરકર ની જગ્યા માટે ઉમેદવારો પસંદ કરવાની એક બીજ પ્રક્રિતિ પણ પ્રચલિત હતી. પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબના વિકાન અને બુદ્ધિશાળી નબીસા એકોમાંથી એ પ્રતિષ્ઠા કરવાનો તે વખતે કાર્ય હોતો. આ રીતે પસંદ થએલા ધુવાનોને વિશાયત ન્ધને આજ. સી. એસ.-ની પરીક્ષા આપ્યા વગર જ જગ્યાઓ મળતી. આને રેટકચુટી સિવિલ સર્વિસ (સનલી નેકરી) કહેતા. નરસિંહરાવની આ રીતે પસંદગી થતાં એ-ગણે ૧૯૮૪મા ખેડા બિજ્ઞામાં આસિરેટ ક્લેકરકર તરીકે સરકારી નોકરીની શરઆત કરી. એ નોકરી ફરખવા ઝીગળે આ હોદ્દાથી કામ થઈ પછુ આ ચોસાય, પીતાની સામાન કીગળે ને હોદ્દાક વાર બીતરતી દેવાના પછુ અંગેજ અમલદારો, પોતે અંગેજ છે એ કારણે અગિનાનગણું વર્તન દાખવતા તે નરસિંહરાવ સહી લેતા નહિ, અલ્કે રેપટ અને સખત વિરોધ કરતા. એમના આ દિલ્લી તરીકેના રેપટ રેખમાને લીધે એમના ઉઘ્ય પછવાના ખરા ઉઘ્યથી પછુ કોઈને વંચિત રાખવાનો પ્રસંગ ઉપજ્યો હતો.

આવી કૃષ્ય સંરક્ષકી નોકરી મળવાથી નરસિંહરાવનું માન
પ્રેમમાં અને સગાંભાં જીવ વધ્યું. એમના કુટુંબને પણ આમાં
માનપ્રાપ્તિને અનુભવ થયો. અમદાવાદના વિદ્વાન પ્રસિદ્ધ અણ્ણી
નાગરિક સર રમણલાલે નીલકંઠના પત્ની દેશી બિઘાગોરી નરસિંહ-
રાવનાં લાણે જાય. એણે એક દયણે લખ્યું છે કે 'આ નોકરીને
એને એમે બધાં પાસે ટાંકે જોવી પડતીએ આપનાં હોશએ એમ
અમારા બાળ માનસને લાગ્યું.'

— ३५ — नोडकीमांन शिंदसावननी णडसी सोसाधुत, धारवार, चलांगिनि, सिंध-पेढेराभाड वगैरे स्थले यवापी जोगना भाषाशस्त्रना अभ्यासार्थं उपदेशानी नीवत जोगो माराडी, मानडी ने सिंधी भाषा-जोगोने जोगने परिचय दथो, १९१२मांन निजत यया पछी थोडां वर्ष आराम लधने ते जोगजि १९२० थि १९२२सुधो जोगिन्स्टन कालेनना अनुशासनी प्रोफेसर तदीके पछी हाग कसिं लघु.

૧. એમનું પ્રયાગ લગભગ ૬.૧૮૫૨માં એટલેકે એમની ૧૩ વર્ષની વયે થયું હતું. પ્રયાગ પાત્નીથી એમને એક જ પુત્ર (અનુસંધાન પુ. ૩૨૫મે)

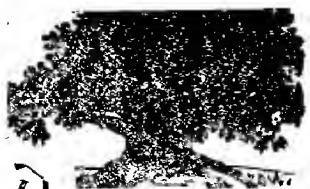

મથાજાનું ચિત્ર : શ્રી રવિશંકર રાવળે આલેખેલા સ્કેચ.
નીચે : આ ચંકના મુખ્યચિત્ર તળે આપેલા છે તે, 'ગિત્રાવંદ્યુ'ના
કાવ્યને સ્વ. નરસિંહરાવે ચિત્રા ૪ અનુક્રમણાં સ્વદશરતે લખેલા

ਉਤਰ

[illegible]

(उपरना मे सिवाय आजीना ज्ञाता 'बुद्धि प्रकाश'ना सौजन्य)
(संश्लेषण १९५०) ३०८

ભૂત-આંબલી

દેવક

‘સારંગ’ ખાતે

હોળીનો દિવસ હતો. સાકડાં છાણાં કચરાવાનું કામ પૂરું થયું હતું ને ‘ચોરવાનું’ કામ ચાલુ થયું હતું. યેરેયાની સ્વતંત્રતા-પરથી વડીલોને કાળુ લેડી ગયો હતો. ચોહના પેસા ન આપનારનું અપમાન થયું, કપડાં ઇંટાલાં, હુરિયા ભેલાતી અને આ બધું ચલા પછી પણ મોઠો તો આપવી જ પડતી. બાલોબાની ઝુંદડીઓ રંગાઈ અડ હતી. દિયરિયાઓનાં મોઢાં તાવડીની મેરાળી રસોળાઈ ચૂક્યાં હતાં. રંગની શીશી કે પિચકારી દાઢયા ન હોય એવો જીવાન આ નાનારાં ચોરવામાં મળવો મુશ્કેલ હતો. હોળીના દિવસથી જ નહિ ધૂળેડી રાકે ચર્ચાઈ હતી.

મરુજ રૂબરૂ ચાકો વાકસે હોળી પ્રગટી. સોથી મોડી અને અગ્ર દિવસ સુધી સળગતી રહે એવા હોળી ચડોહવાનું ઝોરવ મચાતી, અને આ ઝોરવ ત્રણેથી કાકડાવાસને વરેલું હતું. કાકડાવાસની યેર આગળ ગામની બીજી બધી યેર અંબી હામતી. ફેલે યેર તેના કરતાં અગ્રવત જવા પ્રવલન કરતી તો તુરત જ એનો તેનેવધ થતો, ખાશામરી થતી, લાકડીનાં ઊછળતી, અને ભેલભેલગર્ગવાત ધારિવાંતલવાર પર આવી જતી. પણ ઉપરનો વિનય કાકડાવાસની યેરનો જ થતો. કાકડાવાસની યેર જ્યાં સાકડાં છાણાં ચોરવા જતા ત્યાં બીજા ફેલે વાસની યેર આવી ચડે તો એને નમસ્ક આપવું પડતું અથવા ફેલે યાના સાથી રાખવાના તરારની ભેગ કાકડાવાસની યેરમાં ભેડાઈ જઈએ ગઈ કરતી પડતી. કાકડાવાસની સિદ્ધ કાકડાવાસની યેરનો આ છુલન સચ્ચ અને વણઝૂંટનો સારસાર હતો.

પ્રાણી બાગીચોએ આખું વર્ષ વગરે રજાને એમાં રહેલાં જાત-તણ પર મોતિયાની નજર હતી. કણ્ણીવાસની યેરનો પણ ત્યાં જ છાંયો મારવાનો વિચાર હતો. ગધસાત પછી ડુંગે યેર ત્યાં એપીસોથે પદોંચો એટલે વાત કહાય વધી નહત, પણ પ્રાણી ડારાની કૂકડી ભેગા જાય એરાક અવાજ યાંત્રાની સાથે જ લેડી જરી એની સર્વેને ભૂલુ હતી. શોર કરવો પાલવે તેમ જ હવેં અગ્રવામાં મોતિયાં છતવાનો એ થ મોક્કસ હતું અને પાછા જવામાં અપમાન હતું તું કરવું એની વિનાસક્રમથી કણ્ણીવાસની યેરનો સારસાર ગાળે કાઢે એ પડેલાં તો તેવું ગણે પકડતાં મોતિયાએ પીમેથી એના કાનમાં કહ્યું: ‘અહવા ધનિયા! મરવાનો ધણી છે! છાંયેમાનો ડાંડે પડી ન નહિતો કાઠુ રંગાઈ જશે.’

મોતિયાની બાળી અને પતન વચ્ચે કાઝો જુદાગર ન હતો એ બધા ભૂલતા. એને ઉડવામાં જરા યે સહાનવી ન હતી. પણ યે-તાની યેરના-રેખાંત નમતું આપવામાં પણ એણી માનદાનિ ન હતી. કણ્ણીવાસના સરદારને આ ઉપદ્રિત થયેલી ધરિયાતિ પ્રિય તો નહોતી જ; છતાં જરાક ધિમતપી અને જરૂર કરતાં જરા મોઢા અવાજથી એ બોલે: ‘મોટા બહાદુરનો બેઠો....’

પણ એવું વાંકજ મોઢામાં જ રહી ગયું. અને મોતિયાએ એના

પેટમાં ભરેલી ચોક મુઠી ચોડી દીધી! ધનિયા પેટ પકડી ફર રહી ગયો. ચોડી વારે એને હળુ થયો. એના સાચી ચોગાંથી ફેલે સળગતું નહિ. દરે પાછા જવા દિવાલ બીઠે આગે ન હતો. ભતાંભતાં ધનિયાએ કહ્યું: ‘મોતિયા! સોડીસોડાં બળતણ ચોરવામાં તે શી બહાદુરી! બહાદુરનો બેઠો હોય તો બનિયા આંબલીનું મુઠાએવું ડાળું પાડી આવવું; તારા પાસની હોળી અપાડના વરસાદ મુખી સળગતી રહેશે.’

‘ઝરે, બાત ને સુરેક, બધું ધ જગજામાં ચાલીને ફરે છે. બાને માનો ન. નહિતો મોઢા તને જ વગસાડી દઈશ. મુક્કજ તારી પેાડ કપરાલું હોડમાં. ડાળું તો મું આખી આંબલી કપાડી લાઉં.’

‘કણ્ણ છે’

‘કેટલા રપિયા કચરાભયા છે?’

‘પંચપારી. પણ શરત પળની ને પાંચ શેર અબરની. ઉ ર્હિમતા’

‘એમાં વળી ઢિગત શી મેલતી’તી?’

‘હીક, તો આપતી કાઢે મધરાત પછી તારે મોઢાએ જવાનું. અબરની ચોરકી આંબલીની ડાળે સોંમ પકડાં તારા રેખાંત જ બાંધી આવીશું. ચોરકી ઉડી તાવને અને રપિયા ગણી જશે.’

‘કળાનાં ફરી ન જતો, દોડ, નરે આમળ હું છું.’

‘ફરે એ બે બાપનો.’

‘હીક તારે; રપિયા ને અબર કાઢે સાંને તેપાર સામને. શાંતી મેંભૂરી મેળવી ધનિયા એની યેર સાથે પાછા ફરી.’

મોતિયાના મામની જમણી બાગેળથી બર્ધો મારે પડે આરેલી બતવાળા આંબલી આલુબાલુનાં સધળાં ગાગોમાં ભળીતી હતી. ખરા બર્ધાર, ફૂલકી સોંમ અને આપી રાત આ તણ વેગપીવાધી પસાર થવું જોખમભરેલું મનાઈ. ફેલે અનુકૂળ નટગામું બર્ધો ત્યાં વિસામો કરતો તો સોંમ પહેલાં એને તાવ થતી આવતો. સોંમે ત્યાંથી પસાર થતાં થતાં મળુરોએ ત્યાં વિચિત્ર ઇલાકો અને અજીતરા અનાને સાંભળ્યા હતા. એણે એણે આ અનુભવું હતું એવાંનાં થણાખરા એ અનુભવાના દિવસે જ ગાંઠા પડયા હતા. સવા રોર દુધ અને અરધો રોર જલેથી ભૂત-આંબલીએ પહેલાંયા હતા દરકી સભેને થઈ જતો. અંબલિયા જતની આજગાંઠોરો કપાલ આટલો સહેલો હોવા છતાં ફેલે માનવી ત્યાં રહેકાએ જવા તમારે થવું નહિ. મોતિયાના જ મામના મુખીની બેરા મેક રાતે સાંજે તેડી નાસી એપી. બીજા દિવસે સવારે ભૂતવાની આંબલી તોમ એ મરેલો મળા આવી ત્વારથી એ આંબલીની અમભિન માથામા-માં ફેરોને કરેરો થશે કે મધરાતવા સમાયે માનવી તો મું. રોર પછુરયાં નવ તો છવતું પાછું ન આવે! મોતિયા આ બધી ચાતેથી અબળુ તો નહોતો જ. પણ સવારે જરા અબર ને એ એમાં વળે રોઠમે પડકારો, પછી પછડું મું જ રાંતેને પકડાઈ એણે કાંધો કાંધે અને કીચેકે હતો એટલે દરે છરવાનો દેવો.

ધૂળેડીની સોંમ પહેલાં આંબલીની ડાળ પર અબરની પેાડો બર્ધાઈ ગઈ: મોતિયા મધરાત પહેલાં ત્યાં પદોંચી જઈને મોઢામાં

ન કરે એ માટે ધનિયાએ એનું પડયું છોડ્યું નહિ. કોનો કોઈ સાચી-
દાર નિયત સમય પહેલાં પોટલી છોડી ન લે એ માટે કણ્ણીવાસની
થેરના છાકરાઓની છપ્પી યોજીએ. આંખડીના રસ્તે ગોઠવાઈ અઠ.
ગધરાત યથ અને મોતિયા તેયાર થયા. મોતિયાની કાછડી મજબૂત
હતી, માયાનું ફાળિયું ઠીક હતી એણે હાથમાં તલવાર લીધી, અને
એનું મહાપ્રદેશન નિહાળવા એકા મળેલા સર્વને હેરાંથી એણે કહ્યું:
‘કોઈએ મને ડરાવવાનો ત્રાગેડો ગોઠવી આંખડી પર કાઢ માનવી
મોઠ્ઠું હશે તો આ તલવારથી એનું માથું છુટું પડ્યું જશે. ભૂત-
આંખડીએ જે ગજોરો એને આજ છવતું નહિ છોડે.’

ધનિયા મોતિયાની આંખની ખુશસમી થયક જેઠ ધયરી
ગયા: ‘મોતિયા! એવી તે મરકરી કોઈ કરતું હશે? પણ પોટલી કોઈ
મધરાત પહેલાં ન હોતારી ન લે એટલા માટે થોડા જાણુને એ રસ્તા
પર નજર રાખવા મોકલ્યા છે.’ ધનિયાએ કહ્યું.

‘હતારી કણ્ણાની! અથવા મારા પર વેગ આધો બૂંડા! હું
ગોલીને ફગો કંઈ એનું કરી બનું છે?’

‘ભઈ, આ તો સારત છે.’

‘હવે જેઠ મોટી સરત.’ કહી મોતિયા જવા તૈયાર થયા.

‘મોતિયા, રસ્તામાં પેલા મોઝવાળામાંથી કોઈ મરકરી આતર
તને બીજવારે તો તરવાર એટલું જરા વિચાર કરને, બહાલ.’ મોતિ-
યાની મહાનગી જેઠ ધનિયા લગભગ મજરાઈ ગયા હતા.

‘બીજવારે શું? મારીની ગઈદરી? એક હાથોટા ફરીશત્તું જમા-
યાનાં મોતિયાં ઠીકાં યથ જશે!’ કહી મોતિયા ચાલી નીકળ્યા.

માનની બાજેળ થકાથી મોતિયાએ કૂતારણે પગથેસી મળે રસ્તો
લીધો. એક જે જમ્યાએ થેરિયાની વાડ પાછળ સળગતી બીડીના
અમારા દેખાયા. મોતિયાએ જોખારો ખાધો. વાડ પાછળ સેતાએલા
કણ્ણીવાસની થેરના છાકરા મોતિયાને જતો નેહરલા. ભૂત-આંખડી
ના રસ્તો રાજ થતો હતો ત્યાં જોડેથી છપ્પી મોઝના ચોઢિયાતોએ
મોતિયાને છાતી કાઢીને જતો નેથો, અને એની ઢિંગત પર એ ફિસ
યથ ગયા. એની ચાલમાં ઢિંગત હતી; પગલાંમાં નિર્ભયતા હતી;
એના ફેંટાના બીડતા ઊગમના અકિમખ ફર-
ફરતું હતું; મોતિયાએ ગોઠવાની સીમ વડાવી.
આગળ વગેડો રાજ થતો હતો.

ધિવસના રણિયાભૂતી લાગતી સીમ રાતે ધણી
વાર બિહામણુત્રપ ધારણ કરે છે. સુકાએલા
ચંદ્રને જોઈ નિશ્ચિત આકારવાળું હાંડું, પવન-
ના સુસવાડાથી ખખડતાં આઠનાં પાંદડાં, સતતા
બિહામણું જનાવરોના વિચિત્ર અવાજો, આ
બધું મળીને એક જતનું ભયચેરક વાતાવરણ
સર્જે છે. આવા વાતાવરણમાં ‘ડવાંતો મયા’
એ સર્વસાધારણ નિયમ હોય છે. મોતિયા
આ નિયમથી અનુચિત ન હતો. બિહામણું સવારના
આજીવન અનુભવોમાં ફરવા નીકળે હોય એવી
નિર્ભયતાથી એ જઈ રહ્યો હતો. અજવાળી રાત
હતી, પછી કેર રાતો?

‘ધૂ-ધૂ-ધૂ... ડે-ધૂ-ધૂ...’ સીમની
શાંતિ ચીરતો બિહામણું ને કંઈશ અવાજ,
મોતિયા જમ્યાની પસાર થતો હતો ત્યાંના એક
આડ પરથી સંભળ્યો. અચાનક જ ધણેલા આ
અજાનવી મોતિયાનાં પગલાંને નિયમિત વેગ

હળવો ધમને મૂળ ગતિએ આવી ગયો. પાણીના પાસણમાં સળગતો
કેલરો પડે અને છમ્મ અવાજ કરીને જોડવાઈ જાય, એનું જ કાંઈક
મોતિયાની છાતીમાં ધડનું ને શમી ગયું.

આગળ પડતા પગ અને પાછળ બેડતું વેણું, એ બંનેની ગતિ
સાથે સંવાદિતપણે હીડીયા થેતી હાથમાં આડી પડેલી તલવાર ઢવા-
ની કૂંકથી એક વાર મોતિયાની ફરકમાં બરાઈ. મોતિયાને ધડનું કે
માથું? કોઈએ પાછળથી મોતિયાનું પદ્ધતિએ એને વહેમ ધયા. પણ
બીજા જ પળે એને પરિસ્થિતિ સમજીત્યારે પોતાના મનની નળખાઈ
પર એને હસતું આવ્યું. છાતીનું જેર મા પવાનો અણુમોલ અવસર
મળ્યો હતો એ વાતની મોતિયાના મનને પ્રતીતિ યઈ ગઈ. ભૂત આવે
તો શું કરવું એનો વિચાર કરતો એ આંખડીનું અંતર આંધળું હતું રહ્યો.

રસ્તાની બાજુએ આવેલા એક મોટા વડની છાયામાંથી પસાર
થતાં, કૂતારણાં પગલાંની અડફટમાં કણુક અથડાયાં અને હેઠળું કાંપી
જાય એવી ચીસ સંભળાઈ. મોતિયા ફરકો મારી બે ડગલાં પાછળ
હટી ગયા. હાથ તલવારની મૂઠ પર સમજાવ ધયા. એક માંદગું ફાંટું
કેડરના મારથી પીડાઈ, ચોસે પાડાઈ, આથડિયાં ખાઈ, બાજુએ
હટી ગયું. પણ વડની છાયા ચીરીને પચાસેક ડગલાં ચાલેલા ત્યાં
સુધી મોતિયાના કાળબનો ફફટાટ જોઈ ધયા નહિ. ભૂત-આંખડીએ
પહોંચતું જલવરા કાળબના માનવીનું કામ ન હતું એની મોતિયાને
હવે ખાતરી થઈ ગઈ. પડીસર તો એને ધડનું કે પાછા ફરી જતું? એની
ચાલના વેગમાં થોડીક શિથિલતા આવી; હેવાની હાંમ મોસરલી
લાગી; પણ પગ પાછા ન જલ્યા તે ન જ જલ્યા. છવજાય તો જાય,
પણ અકિમખત ધનય એવા જેવી હીણપત બીજ કશ હોઈ શકે?

પહોંચે રસ્તો પૂરો થતાં એક સાંકડી નેજરાઈ થતી હતી. આજુ-
બાજુ થેરિયાની લાંબી વાડ હતી. વાડમાં વચ્ચે વચ્ચે આઠ બેઝેલાં
હતાં. એમાંથી મળાળને આવતો ચંદ્રનો પ્રદાર મેળના સાંકડા રસ્તામાં
ચાંદરણા ચોતરતો હતો. એક વર્ગાક પાસે આવતાં લગભગ મોતિ-
યાની અડફટમાં આવતો એક લાંબો કાળો સાપ પસાર થઈ ગયા.
જરાજર એ જ વખતે નજીકમાં જ સિયાળની લાળી સંભળાઈ, આડ
પર સૂતેલાં વાંદરાં સળગ્યાં, ને પંખીઓએ
બિહામણું ફફટાટ કરી મૂક્યો. વર્ગાકમાં

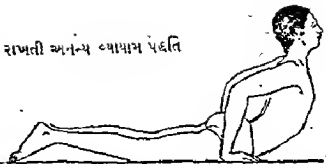
ભુજંગાસન

આપણું શરીર, મન અને જ્ઞાનતંતુઓ, ત્રણેને એકી સાથે સ્વસ્થ રાખતી અનન્ય વ્યાયામ પદ્ધતિ

યોગામ્બના

આસન

અ

ત્યાર સુધીનાં આસનો ચત્તા સૂઈને કપી. હવેનાં ત્રણ આસનો હાથ સૂઈને કરવાનાં છે.

આ આસન બેઠાબેઠ યદ્ય શકે તો કૃપા મંડિલા નામ જેવો શરીરનો દેખાવ થાય છે, માટે એને ભુજંગાસન કહે છે. ભુજંગ એટલે સાપ.

પાશ્વર્ય હપ્તર લાંબા થઈને હાથ સૂઈ નહોતો. બંને હાથ બંને બાજુ પેર રાખી અને કપાળને નમીનને અડકવા દેડ. પગનાં તળિયાં હપ્તર રહે અને અંગૂઠા નમીનને અડકે, એવી રીતે પગ રાખે. હવે માથાને હાંચું કરે અને ધીમેધીમે બંને તેડેનું પાછળ લઈ નવાને પ્રયત્ન કરે. છાતી સુધીનો ભાગ હાથકાય એટલે અર્ધાં ફાળુ ઘોળી પાછું માંચું પાછળ લે. નાભિ-ફેંદી-નમીનને અડકેલી રહે; માત્ર તેનાથી હપ્તરનો ભાગ ન હાથમાં નહીં ભેળે, શરીરને વાળતા

હાથના ટેકાની નજર પડે તો લે. ધીમે ધીમે હાથ હપ્તર ચોક્કો ભેળે અને કમરના રેનાયુઓને ભેરે ન વળારે. કરોડના હપ્તરના ભાગમાંથી વળતાં વળતાં નીચે નવાનું છે એ યાદ રાખવું. આગળ માણે બેઠાબેઠ આસન આવી નહ, એટલે યોગી સેલેન્ડ એ રાખે. પછી એવી રીતે શરીર હાથકાયું હવું તેનાથી લાંબી રીતે એવે પાછું નમીનને લગાડે. એ વારથી શરૂ કરીને સાત વાર સુધી આ આસન કરી શકાય.

આ આસનથી કરોડને ખૂબ ફાયદો થાય છે. હાલને લીધે પીડ કે કમરમાં દુખવું હોય તો આ આસન કરવાથી અશ્રમ થઈ નહ છે. નમ્યા પછી જેને કાયમ પેટ ભારે લાગવું હોય તેવા માણસો આ આસન કરી ખૂબ ફાયદો હાની શકે છે. હાસુભાઈ શુકલ (એલેક્ઝાન્ડ્રિયા રેડિયો-અગ્રદાતાના સોનમયથી)

આવતાં જ સામેથી એક વરુભયકર વેગથી છીંકા દેવું મોતિયાની સાથે ધસી આવ્યું. મોતિયો તત્તવાર બેઠોતો કપાળતાથી એક બાજુ હટી ગયો. વરુ વેગમાં ને વેગમાં સીધુ ફેડી ગયું અને વાડામાના એક છીંકાથી બેઠરામાં ચાલ્યું ગયું. મોતિયાની બાતી હટી ગઈ. ફેડતા હાલને આગળ અને પાછળ નજર ફેરવતો એ નેમ તેમ કરતો હડપથી નેજ પસાર કરી ગયો.

નેજમાંથી બહાર નીકળતાં થોડે દૂર સામે ન પેલી બંધાર ભૂત-દેવો. દેખાવી હાંકે અંબેડી નાખવાનો પ્રયત્ન કરતાં તપાસે જોતા અને યોગજા બધા દેવોનું સ્વપ્ન થઈ, પછુ નીમાંથી, કાણુ નહીં કેમ, પેલા ફેડતા ખસતો ન હતો. શરતની રમી આવક કાળભેરવના યાનમાં ખર્ચવાની માનતા આની તિલાંજો હાલતા દેખાની આસરતી દિશ્મત એકઠી કરતા પ્રયત્ન ને પછુ દિશ્મત પેલી પ્રગલ્ભો બોલતો વાયદો બૂંટાંકે ચડ્યો દત્તો. વગમાં હવે નરી શિવિલતા આવી ગઈ હતી. ચાલનાં વેગ તદ્દન ઘળેવા થઈ ગયું હતો. સામે દેખાતી બીધની આંબલી અત્યંત બંધારવાગતી હતી. એમાં વસતાં ભૂતની કદપના સંવેગ્ય કરતા કરતાં વધુ બંધાર હતી. કાંપતાં નડતાં અને થયરતા કોડમાં મોતિયાની નજાન સળવળી: "કાળભેરવ ગાપો. કમ્પ દેખારો નહિ અને હેમજેમ થેર પાછો પહેંચીસે તો પચાસે રૂપિયા તારા યાનમાં પાવરીશ, ગાદા ધડી!"

કાળભેરવનું સ્વપ્ન કરતો મોતિયો આંબલીને પહોંચ્યો અને ને જાણ પર પોટલી બાંધી હતી ત્યાં નેજ કરી. મનખૂત કપડામાં ગાંઠ વાળીને બધેથી પાંચ શેર ખમ્મરની પોટલીને બદલે ત્યાં પેલા કપડાનો ગાંઠો અને પડકારો કાળગ દવામાં ફેરવતાં હતો! શિવિલતામાં ફેરવાઈ અને ગાથાના બાળ બધી બેઠા થઈ ગયા, હાથપગ પાણી પાણી થઈ ગયા અને નાચું પોટલાના લરહતા આયોવોની બાંજુમાં એની નજર પડી ત્યાં તો...

"જા ગાપણિયારે..." કરતી ઓસ પાવી, સુઠીએ વાળી મોતિયાએ

પાણી ફેડે બૂધી પછુ બીતિયી કાંપવું અને હાથપગ પાણી કાળુ કુખાવી બેઠેનું બેનું શરીર ફેડાઈને આંબલી નીચે ન બેઠેરા થઈ હતી પડ્યું. તત્તવાર બાજુએ બેઠી પડી. મોતિયાની યોડપીમાં પાંચ એકે કદાચર આઠાર નજાર સળવળ્યો અને પાણી ત્યાં સાંતિ ઉપાઈ મળી.

દુર્લા કરતાં ઘણે વધુ સમયથી નવા છતાં મોતિયો પાછો ફર્યો નહિ, એટલે અર્ધમગ રાંધાઓથી ધરામોલા થોંકે પચોસેક રેવાનાં એક ટાણું તત્તવાર, પારિયાં, રાંધ, રફાં અને લાંબી બેઠેરા પેલા લઈ એની શોધમાં નીકળ્યું. ભૂત-આંબલીએ આવતાં નીચે પડેલા માનવ આકારને જોઈ બધાયાનાં કાળને કંપી બીધાં. સંપળનની દેવાપાશુ ન હોત તો કોઈ તેની નજીક નવાની દિશ્મત પછુ ફરત નહિ. આંબલી નીચે આવતાં બધાયાના પગ કાંપી રેલા દત્તા. બેઠી પ્રકાશની સાપીએ એ મોતિયાને તપાસ્યો. સ્વ દત્તો, પછુ નડ્યું નજાન પછે દેખાયેનું હતું રાંધ બંધાઈ ગયા દત્તા. બાકી આંબલી કરોડમાં જઈ હતી. કપાળ પર પરસેવાનાં ટીપાં સાફ દેખાતાં હતાં. બધાયાના પ્રગત્યથી દેસક મિનિટ મોતિયાને ફોસ આવ્યા. સાપી-દારોને જોઈ એને ખાતરી થઈ કેપોતે છવી ગયો છે. તાવથી તરહતા શરીરે એણે ભૂત જોયું હતું ત્યાં હાથ લેવાન્યો. આંબલી પવા નેટલી દિશ્મત પછુ એવામાં રહી ન હતી.

ચાર પાંચ બેઠેરાને મહાર પેલી પોટલીવાળી કાળી પર નેજાએ અને ત્યાં એકા ધળેલા પચોસે જીવાનો પેલા કદારર આઠાર નેજ થયરી ગયા...

—પછુ બીજી ન સંજે બધાંના કાળને કંપ એસરી ગયો. કપાળે એકા ધળેલા આ જીવાનિયાઓના અટકવાના સ્વ-ભાવ પર, બેઠેરાના પ્રકાશથી નહીં અમેલી એક મોટા કુટુંબ વડો ત્યાં દોંતિયાં કરી રહ્યો હતો!

બીજી ન દિવસે પેલાઓએ ભૂત-આંબલીને નામશેષ કરી, નોખા અવશેષો એકવાની દોળામાં દોળી લીધા.

ચન્દ્રવદન મહેતાની
આપકથા

બાંધ ગઢવિયાં

← શ્રી ચન્દ્રવદન મહેતા:
આ હપતાઓમાં આવતાં
મુસતા કાળનાં રમણો
વળાએ : કુચાર વચમાં.

કિંથમાં કિંટ રમવાની ખરી મળ પડી. શીખનવારે તો કાંઈ નહિ, પણ 'નમ રણુજી' (નમસાહેબ)ની 'નમ્બાલિલી બુક' હાથ આવી થઈ તે આખી વાંચી નાખી. કેમ બિચા રહેલું, કેમ બેઠ પકડલું વગેરે નાનીમોટી બધી જ સૂચનાઓ ધ્યાનમાં રાખી રમવા માંડ્યું. પરિણામે જુનિયર ટીમમાં શીફ્ટ મેચ રમવાની ગળી. એમાં મેં ફરેલી બિંદુઓ પિંગથી આત્મારાગ ખાનસાહેબ મારતાર પણ જુરા થઈ ગયા તે એક બેઠ ઈનામ આપ્યું. એ જ મેચમાં હું પહેલાં બેઠ ઈનામ નોંઠ આફટ રહ્યો તેથી આપણે સીનિયર ટીમમાં પણ કાબજ થઈ ગયા. નોંઠ આફટ રહેવામાં કંઈ મોટી ખાડ તબોતી મારી; કારણ રગત સાવ કુસ, અને બેઠ કપાડવાના જ રીંગલ. આમજ વધીને દબાવ થા પાછળ બંધને અટકાવ, એ જ એક સિદ્ધાંત! રન ગણેા તો પૂરા નોળ પણ નહિ.

કાખસા તો કપાળે ચોંક્યા જ હતા. ચક્રવર્તિ બ્યાન અને રેડોક્સ બેન્ડ રોહ. માંડમાંડ મોટીમોટી ધાંચમીમાં આવેલા, પણ પાચળીના દાખવા તો તેણા, બેસલિયા પણ વિચિત્ર જ ની જીની હતી. રેકવર અને કમ્પન; ગુણેા, છુટા પારો અને ફોગન કદો. પરિણામે પહેલીની પેઠે આ પાંચળીમાં પણ રોહના હારિયા ગુલ! દાખલામાં તો ગરા જ, પણ અંતેજમાં મેં માર્ક મેળા!

પરિણામ સાંજળી આવીને આપણે છાનામાના પાછલે જાણુથી મોટા મોટા વરમાં દાખલ થઈ ગયા. તે દિવસે તો ચરમાં કોઈ કંઈ બોલ્યું નહિ. બીજે દિવસે સનિવાર હતો. કારત તે દિવસે કંઈ બંધ હતી. મું ધારો છો! સવારે ચા-આ પીધી ત્યાં સુધી બળે કંઈ છે નહિ. પછી માગાછએ એકો ભેડી ગંગાગ્યા અને કપડાં પહેરવા માંડ્યાં : 'શેઠ! ચાહી, તેવાર યાએ.' એટલે બળે મારે તેવાર થવાનું રૂચન મળ્યું. વાતાવરણ તરત જ સમજણ પડે એવું હતું, પણ નેમ શી હતી તે કળવી મુરકેલ હતી.

નવેકને શ્રુમારે આપણે એકામાં ગાઠવાયા. મામાજી ભત્રે હાંકવા બેઠા. નાના મગા મોનીબાઈ પણ સામે નહિ. અને વરમોટા નીકળ્યા. મુરિયાળી ચાલે, બેતજ ધર નથી ગયા, એટલામાં તો સોની મહાનન થોતથોવાને એટલે આપકાર આપવા તેવાર હતા! પહેલાં તો સામેવાળા થેલાબાઈ વરતે થોળાતા ધિળાતા આવતા અંજાયા : 'કેમ? લઈ ચાહી તારે? હા તો, બીજું મું ચાલ!' હજી એ પૂરે ફરે એટલામાં નેહિનદાસે બંધે તપાવેલી સાલથોળ

સળિયા પાણીમાં છમકચો : 'કેમ બાઈ? કાલસા પાતે? હવે એમ મું ફરે! છ ઓટાસાઈ સાહેબ! એક વરસ વધારે!'.

પણ થેલાબાઈને વળી ટહુકા પેરનાર મળ્યું એટલે બિચા રહી ગયા. અને જળદ પણ મારો વહાલો સમજી, તે એ પણ બિચો રહી ગયો! થેલાબાઈએ હવે બીજી ચલાવી : 'એ તો, ઓટાસાઈ! થેલા તમે બંધાવસને સાલને સળગાવી દો. આખો દા'ડો ટેકેરે દેવાફદ. જે આમ માહરા તે જે આમ માઈરા! સાલું વરસ ભય છે તે કંઈ પાછું આવે છ? ફીક છે; લઈ નચો!'

પણ ક્યાં? જરા આગળ નથી વધ્યા ત્યાં તો અગારા દાંદાના ધરની મક્કી વાળા અલટક એળો બોટલે ટાંપીને બેઠેલા તે અળકયા : 'હું ચિમનને આને જ લખુછ, ઓટાસાઈ સાહેબ! આ લુઓ, આ જમીનીમાં અહીં તણ વાસની લાકડી ટોકે અને બે પાટિયા હલને બાંધ લૂકે. ચિમન ને હું તો નાનપણમાં રમેલા, એટલે મને તો કહેવાનો હક્ક છે. આવાની મારે તાં જ, જરા બુંગળી પકડતાં શીખવાડું.'

ત્યાં નમીન જાણુ ને છગન વાંદામાઝ બેઠેલા, તેમાંની નમીન-બાઈએ શારડી ચલાવી : 'અરે પકડયા બુંગળા! આ હલું તે, અરે ધમજ નહિ પુરાય ભણીને મું ધાંડ મારે છ તેની મને ખબર છે ને! ઓટાસાઈ સાહેબ, રોજ સવારે બે કલાક મારે વૈભવસા મોહ્યો, હુઓ કેવા હોસવાર બનાવું છ!'

'તે નમીનબાઈ, પત્રાર મું આપશે?' વાંદામાઝએ ટહુકો કર્યો.

'પત્રાર સેનો? એ તો બાણુબાઈને સાગા આપે. ઈરેકામમાં ફી સઈ જતા હતાને, તેમ. જળુજી તો ઓટાસાઈ કહેસે તો દાખજીત ને બે લગેલા બન્યાં. કેમ બાણુબાઈ! હવે જરા કાચું તો હુઓ!'

નહોતું કાઈને નહાવા-થોવાનું કે બીજું કંઈ કાગકાજ, તે ચદને પહોરે અત્રેથી ફોંગ મયા નમી બેઠામાં તો થોણે મહોલો જરા થઈ અત્રેથી સાલેા, બગારડા ફેરવવામાં નમીન બાણુને ભરીને રોજ મારી સાંચે રમે, તે વે જુલુકે શરીરે છાતી કાઢતો મું વે બળે થોણે વાધ મર્થિ દોય તેમ એ પણ આવીને બિચો રહી ગયો! થેલાબાઈ સોની વળી ફૂલી છામડી લેવાની બૂધી ગયા, તે પાછા મળીની કુકાન આગળ આવી રહ્યા : 'મેં તો, ઓટાસાઈ, મારા સમ, આ વળત બાણુને પાંસ થાત તો ઈનામ આપવાનું નહીં મું હલું.'

'હવે એમ અમરડી લાપડી મું પીરસોહ આપતે મારતે વસે.'

'હવે, જે વસે તો થેલા પાછા પણ સાંચા!'

'એ વાત રહેવા દો. આપણા ગંગારાગને નહ આજ મર્થિ વરસથી મેઈલેકમાં કુમાયા કરે છ.'

'તે બાણુબાઈ! તમે મેઈલેકમાં નાપાસ થયા? એ પરીક્ષા જરા અધરી ખરી. એમાં તો સલજલાનું કાઢતાં નેખાય છ, ને!'

'ન્યાતમા વહુના સાંસા કે હવે? હું ઓટાસાઈ!'

દરામખોર! એમાંથી હંદસતા મેં કમળો લખી-વાંચી આપેલા, મની આદેશ કરી આગેલા, પશુ કોઈ પાત્રી વધારે થાયું નહિ, અને હપરથી સૌરાષ્ટ્રને મારી કેવળી કહાની, બોલે તે બોલે, પશુ કપરથી પાલા કાવકા થાય, લદાને છે, ને લગિનતથી રંગત જમાવે!

ખૂબી તો એ, કે મારાજી તદન ચૂપ! આદિરતે આદિરતે એમ મનથી જરત પુરી લામજ આમજ પદોષી. ત્યાં તો દોલાવ અદતાં પદેલા જ નાકા પર મોખરે યુનિયા ગાંધીની દુકાન હતી. યુનિયા મારી અમારા દેશને ગાંધી. બચત માણસ! દસરુખેડ કીર્તિ-ટપાં તાણી દુકાને જેસે; રૂંદ મરી, પીપરીમૂલ-કવિયાણું ને છકે-દેકખખારથી માઝી ઝાજ કોપકે, પૂજેતની પડી, સુગાવડનાં વસાખું વગેરે અને વીરોનાં પડીયાં બોધે.

‘આલો ઘોડાખાઈ સેક!’

‘આલોવાણા! તને ચિઠ્ઠી મળી ને?’

‘દોહ સેક; અલ્યા કોમ્પો પાચર.’

‘તે ત્યારે, બાણને તારી દુકાને ખેસાડ. બહુ બળ્યા. એ ખાંડળી અને દરતો આપને અને તને એ દીક લાને તે કામ આપને. (મારી શમ્મે જોઈને) નબળો.’

ત્યારે આપણને સમજ પડી કે મર્ડ કાત રાતની આજ કુપીની બાપી વિગતો તો વિચારાઈ ચૂકી છે. આપણી તો આંખમાંથી દરદર પાણી ટપકે, યુનિયા સારો માણસ. દુકાનમાંથી પોતે બહાર આવ્યો; મારો હાથ ઘસી કલાપી; દુકાનમાં અંદર લઈ ગયો; છાનો રાખ્યો; કહ્યું: ‘રજા નહિ. બોસો, હવે બરાબર વાંચસે ને?’ દુશસ બાવા બરાત મેં હા મહી એટલે પાછો બહાર લઈ આવ્યો. મારાજી એ રૂંદખાન એકો ફેરવા લીધો હવે.

‘ઘોડાખાઈ સેક’ આટલી વાર માર્કે કહું માનો. હું અખીન. હવે બાણાખાઈ વાંચસે, બરાબર વાચસે. મને એણે નયન આલ્યુ છે. હ્યો, આટલી વાર જવા દો.’

અને યુનિયા માખીની શિકારસે આપણે પાછા બેઠામા બેઠા. ‘તે અણે યુની. નથી વાચ્યુ તો હું નહિ બલ્યું.’

‘અરે એમ હોય ઘોડાખાઈ સેક’ હું નખીન.’

માશીમે આપણી ધાંદી પ્રમાણે પડીયાં બધાઈ રહ્યાં. યુનિયાના કુકાને અનુસરી બદાગ-સાકરને ધાણ બહાર લવાયો. ‘હ્યો ઘોડા-ખાઈ! આટલી વાર માર્કે કરો. બાણાખાઈને બદામ-સાકર ખવડાવો.’

રજતે એ જ ગોન. ખાણ ફરતાં સોની મહાજન બધા ઉઘાડી લમને હ્યાં થે સેતાઈ ગયા હતા! મોઢાં બે જાણ ગળવા તેગણે આંખની ઘસારતથી પલટ્યું... અને રતને દિવસે પશુ દાખલાનું અને અંમેજી પાંઠમાળાનું રાખરેટિજન મઠાયું.

મરતરોમાં દેહાલ તો ફેવજ પતરાછોળ નહત. એક મારતરને એવો જ ખપાસો કે ફી ચાર રૂપિયા ને ચાર આના તે રોકડામાં ને જોઈએ. કોઈ બેલેચૂકે પાંચની નોટ લાવ્યો, તો એની સાત પેટી પ્રેશ નાખતા તેમ મુકર લારીએ ફીન લાવે તો રૂપિયે પેસી દેડ દરના.

‘પાણી પાચની નોટ લાવ્યો? આ કું દુધવાળાની દુકાન છે?’ થાસે થાસુચુલ દોષ તો થે આવે નહિ, અને રોકડા ન મારે. રારંવાર દુધવાળાની દુકાનની ચરફરી કરે. અમારા વર્ગમાં જીખાજાહને વરછવન બજેતો. સુકો, કાળો, હમેશાં લીલા કોટમાં લીણ પશુ જુદેકે અવાને બેઠાદરે વરછવન રવત્રાવને કોટિયે લેતો. એવાથી પોતાની મરફરી જરા પશુ સંખાની નહિ. રવત્રાવને અવાલ જરા હોયો. બજવાળાં પશુ હોશિયાર. એક દિવસ એ પાંચની નોટ લાવ્યો તે માખરે ફરી કીધી: ‘આ કું હંઈ દુધવાળાની દુકાન સગને છે?’

હરછવન હરેકોયો. નોટ કેમ ફેરી કીધી? નોટ કેરી ને મેમ? એ એને સાલ્યું એણે નીચેથી મોઢ ન લીધી અને ફી રોકડામાં લાવ્યા એણે રોકડરતની રત નાખી, મારતરતીબતરી ફી લેતા હતા. તેમણે તારાંજે લઈ આવવાની હા પાડી. વચ્ચે વળી બેવારને દુધવાળાની દુકાનમાંથી વાત ચૂંબાળી. થોડી જ વારમાં હરછવન પાછો આવ્યો.

‘લાવ્યો રોકડા?’ મારતરે પૂછ્યું.

‘હા છ’ હો એણે ઉભલ પર વજીરૂપિયાવા પેસાં, અને બાકા-નાની નથી પેસાં કમલ છોડી દેમરી ક્યો! ઊંછાએ ખડખડોટ દસી પડ્યા. અને મારતરે વિચારે: ‘તું મું આ દુધવાળાની દુકાન સગને છે, દરામખોર!’

એ ‘દરામખોર’ બોલ પૂરો થયો કે ત્યાં બંદી અને મર્ડ પોલીસ પડેરી, હાથમાં લાંબી ડાંગ લઈ બીજામાં દાખલ થયા.

‘કેણું દરામખોર?’ કાવકાઈની બીજીમાં બોલ્યા. અને પછી ટપ્પો વચ્ચે: ‘મારા દીકાને દરામખોર કહેવાવાળો છે કેણું તે તો બેઠો! પતરોમાં પેસાં આપીએ છીએ અને હપરથી ઊંછાને યાવો તે ઊંઈ સરમાતા નથી! કેણું છે તમારો સાહેબ? કેમ, કોઈ હંઈ પૂછનાર પૂછનાર કરનાર છે કે નહિ?’

એણે પુક કહું ત્યાં હરછવને અલાભું: ‘બાપા, મારી આ નોટ સાહેબ અદા કરી ફેરી દીધી. લમને એમ આપણે કોઈ દહાડે ફેરી રેતા નથી. ને રોજ દોષ’ ‘દુધવાળાની દુકાન, દુધવાળાની દુકાન’ કહી મારી મરફરી કરે છે. બાપા, મારી નંજર સારી છે, છર્વાં મને દુધવાળો દહે છે.’

‘દોકરા! આપણે દુધ વેચવાનો ધંધો હતો એટલે એમાં એમ કોઈ કહે તો પોર્કે ન લગાડીએ. હોય. સાહેબ મારતરને પૂછી કરે છે; અને ફોને એ કરે. પણ અમમ ધનનું અપવાન કરે એ તો ના ખમાય. (મારતરને) આ પતરરજ ને મોકલ્યું છે. બોલો, લેવું છે કે નહિ? અથવા લખી આપો કે તમે ફી નથી છોડા.’

‘તને કોની રતલો વર્ગમાં દાખલ થયા?’ મારતરે પતરાજી ફરી

‘અરે રત નેજ. મોટા રત મામત્રવાળા નીકળ્યા હા તે. રત-કારી નિશાજ છે. દીકરાની બેરાજી મળિને પૂરી ફી આપીએ છીએ છોડેરી? બંજે છે તે મેલા આવવાનો અમારો પૂરનો દહ છે જવાબ આપો, જવાબ આપો; આ ફી ફેરી છે કે નહિ? બધા ઉછાસ-એલા મામાપો મરી નથી પત્રવાળાં સમનવાને? અરે હરછવન!’

‘હ.’

‘આપણે વધારાથી બીજો દોષ; મારતરને વિવેક ન આપે અને ખનને ફેંકી દે, તો આપણે કઠાની લેતાં સારમાનું નહિ. તું નોત કઠાની લે.’

‘હ.’

‘હવે બેસો; આ ફી લેવી છે કે નહિ? ચાર રૂપિયા ને ચાર આના ન લાવવા! એ કાચદો કાઢ્યો છે તે! અને ન લાવે તો કપરથી પેરો દેડ! કેમ, સરકારની તબીબી આવી થઈ ગઈ છે? છે શું?’

‘ચારો દેડ મારતર સાહેબ પારો.’ મારતર ઘડા તો થઈ ગયા હતા, એટલે છટકવા બારી રીંધી.

‘તે દેડ મારતર સાહેબ ગયંદરથી પણ મોટા છે, જેમ? અને આઢી. હું તો તમને જોજાળું, તમને. તમે મારા દીકરાને જાળ દીધી. હારાખાંચાર કહો. સી હરાખાંચારી કી જાણે?’

‘વાત વધતી હતી. ખડખેના વર્ષના મારતરને ગામભેલો પારખી મળે દેડ મારતરને જોશાથી એંગાળ્યા. તે આંગ્યા અને બીજામજાને સાંત પાડી બહાર લઈ ગયા. ફી લેવાનું તે દિવસે બંધ કરવામાં આવ્યું. પણ પેલા મારતરે ત્યાર પછી કદી ફી લીધી નહિ.

‘ગોપાપુરા દૂર છે; ન્હા નજર દે.’

‘હોબા આ રે!.....હું બોલાઈ તેમ બોલસો કે.....?’

‘હા. . .રે.’

‘બોલો બોલો, શ્રીદર્શ સાગ બોલો.

આ નય તે કાકાને લઈ ચાલો!’

દવાકીઓ મકસો છે. સીનુ ચપ્પડના પદોળા જોડકા પર પાંચ સાદ ઠોસા બેઠા છે. સામે, એક વખતની-અને તે વખતે પેસાભાઈ મુન્ડરની-હવેલીના ઓઠસા પર બેપાંચ નજી બેઠા છે. સંખ્યું દાખી છે. લોકો નય છે, આવે છે. સુપસાર છે. કોઈ નરા પણ બેસતું નથી, એથી પાંચદસ ગાનિત પસાર થાય છે, અને જોશાએક આડા-અવળા સાંત બેસી રહેલા નીસપમોસ ઠોસાઓ એકોસાથે પોકારી જાડે છે: ‘બોલો બોલો, શ્રીદર્શ...’

(બધા) ‘...સાગ બોલોબોલો.....’

રેતોમાં ચાર ઠેકાણે બે અરધા અને બે ઉપિયા પડેલા છે. તે ન્હા-અવળા કોઈની નવરે થઈ છે, અને તે લેવા નય છે થા લે છે, કે હોળિયાઓ બીંધવાની પાડી જાડે છે: ‘બોલો બોલો, શ્રીદર્શ...’ બે અરધો ને અરધો નથી અને રૂપિયા દેખાતો તે રૂપિયા નથી. પેસા કપર પારો પડેલો, અરધા એક રૂપેરી દેખાતો, બનાવરી અરધો છે, અને એવો ન પારો વાલેવેલો દબુ તે બનાવરી રૂપિયા છે.

‘તેની ‘શ્રી સાગ બોલો’ની વીંચિયારી પડે કે ખસિયાણું પડેલો પડે માનું સિલો મૂળ ગાલવા માંડે. બધા તો બે મરકરી દ્રસી કાડે; પણ બે મેઈ ગિલ્ન નહીં દસ ચલાવવા સાદસ હરેતો મૂકો ન પડયો. ટોણા બેની આસપાસ દાડ દાડ કરતું વેંટળાઈ વળે, મૂકેમ ચમકા નિરસાવા માંડે, અને આખરે દાલદવાલ થઈ નય પડે -

હવે આ બીનું કરતુક જુઓ. હોળિયા આગતેમ ફૂર્કા કરે છે. દાખમાં નેતરની સોડી થા માણુ છે. રાત્રે ખાસ બેસી બનાવેલી ખનખરી દાખમાં છે. વેંત લાંબી સળાને એક છેડે ખન છે. બીજે છેડે ટાંબળી બ્રાની રોરીથી બાંધી છે. મેઈ સિસાર દાખમાં આવે એની રાઈ ભેગાય છે. મેઈ દરિના દાસ કે લદેરીકાલા પાથની-અંજરબે પસાર થાય છે કે તરત દસકે પચસે પાછળ ચાલી કીધેમી ટાંબળીવાની ખનખરી કડકે કે પાથળીએ પકામી ન છે! શદદારી થન ફુંકાવતા થોડે દૂર નય છે કે ‘બોલો બોલો શ્રી સાગ બોલો’ની બીજા પડી ન છે!

આ વળી વીનું કરતુક: મુન્ડરને જોડકે માર્ડે જોડા છે. આ જાનુ સામે ચપ્પડને જોડકે અંધક ગંઠા છે. ચૂપચાપ બનેરી પોતાના ઢાંધ માંસલા પર કંચેથી ટેક્યા છે. કોઈ ટેસી જરાડાંબંધ ચાલતા બેચેર કે બેની મેઈ ટોપી પડેરી આવે છે, અને ધડ હમને તલવારને એક ઝાટકે સારીરથી ધડ છૂટ્ટે માય જોમ, માથેથી ટોપી બેસી નીચે જાય છે અને તરત જ ‘બોલો બોલો શ્રી સાગ બોલો...’ની બૂમ પડી રહે છે. માર્ડે અને અંધકે સાગસામે કીધી પલ્લુ મળ ન રોરી એની સિદ્ધથી ઝાકી છે, કે ગાવનારની ડાયાબોના જરાબર અંદાજ કાઢી ટોપીના રામરોટકી કસાવા છે. એમાં પળ બે એ મિરેટર દ્રસીને સહી લે તો હોળિયા બને ન ટોપી દાંચકી, થૂજ બેંજેરી પાછી આપે છે; પણ બે પતરાઈ કીધી. ‘તમારી નળના...’ કરી બે માગ દીધી, તો ચાપી રો ગાલે વણ્ણી ન છે, અને ટોપી લઈને એમાં જોખું રફ થઈ નય છે તે જુલક, અને વખત બગટે છે તે નકામાં.

આ છે હવાઈયા ચકરાની હોળીના કિવરો. ચકલે ચમ્પે હોળી રમવા છે. બધાઓને ચકલે તો ખારેસી મોડી, જંઠોની ચલ્લે, સ્કાત ધાંચે એમ ચઠકેતરની પગપીની, ચકલુંડ જેવી મોડી હોળી બનાવતા. કપર-અબીર ગુઢાલે રમવાતા, પૂપપાઓની સીમાધવા, માંડીની નાની લાકડી કપર ફૂલ મૂકી રહેકાવતા, અને છેક પસેના લોક તે જોયા પધારતા. સેવાન ફીંચાની હોળી પણ મોડી, અને હોળિયાઓ સેવાની ‘હોળી આગર વજુ માર કિવસથી નાચજુવેડા શરૂ થઈ નય. ‘કાકા હોળી પડે! કાકાની પાધરી કપલે જેના સોરખમર માલવા માંડે. બધા સમાજ, રાનદાર રોડેરીઓ તો સમાવને સમાવે એ માર-પાંચ વિચાર બહાર ન નહિ નીકળતા; ને કાચ નજરે નીકળતા તો બિરસામાં છૂટી દસવીસ પેલો તાળીને ન નીકળતા. હોમમાં માનું ટોણું વોંટળાવા માંડે તે પહેલાં મજામાં દાખ તાળી પે પેરો કાઢી ન આવતા અને રહેતો ગાવતા. અને એમની ‘તે’ પણ બિંધાળી.

પચ્છેટકા થાસલેટરવખાખાં આપતા ત્યારેકીકે માન આવતી. અમારે ચકલે ગદિપત બાંધક માટે બેસી રહેતો. કમારમાં પાક, અને એના બેચાર બીન રોળીનીઓ પણ ખરા. નળાનાને ખાંધેલો, ગરીબોના બેસી, મહેદલાનો વાપ, પાછી બાંધીબીના કાપર સારીરવાળો, હિંમતબાન એવો કે ટોણા ચમકેને તો કલમકાના છકા છૂટી નય. એમાં લોળાએકે કોઈ મરમ લોળાને આવી નય ને માળવાના રૂપરથી છૂટા દાખના સેવાની નાચજાની નય તો મદીવલ રાન નીચે લેતાવ ન છે. બે ગિનિટમાં મામસો શાંત થયો તો હીં, નહિતો મે નહુંનું કરી બતાવે એ પોલીસના મામસા પણ થઈ નય. કોઈ વાર પોલીસ આવે તે બેસી ત્યારે મોડી પત કીને પચમાં પસારની ચૂપતો, અને અઢાળી બે આનીમાં એને ઠેકાણે પાડી રહેતો.

રાતે બારે મન આવતી. બાર-બે વાગ્યા કુપી અમારી ટોળી સિસાર નીકળી. સિસાર એટલે અંદોરી પોગામી ને કંઈ દાખ લાગે તે કાલુંડે ચીરી લાકા આવવાનું. સિસાર પર ન નળાનું દાખ ને ચાંચીનું તડેડો-સીલો રમતા, અથવા સામી હોળી હલવા થોડા મારવા નળાબીન ચકલાની હોળી ફીંચો તો તમે હલ્યા, પાયા ન્હા તો દાખ. આ મારે વ્યૂદ રમતા, રીતસારની ચાલુકની મારા-મારી થતી, દસ થતા, અને બીજે દિવસે વેરેર જણાઈ ન્હા.

હોળીની રાતે અજિયાર બાર વાગે મોડી હોળી પ્રકટી ન્યારે મોની પૂન થતી, પસારની હોળી આડે બોડી કરવામાં આવીની સારે-માં માટીની બનાવી એની આસપાસ ન કાકડાં, પાસ, છાપાં થઈરે મૂકી સમાવાતી. પૂન કલારાઈ દહાં બનાવી લઈ ન્હા. દહાં એટલે વચ્ચે કાણું રાખી બનાવેલા રમકાંડાં: નજરન, કમારન,

મોનાઝાઈટ રેતી

દૈનિકા ઇવનિંગ વિજ્ઞાન - ૪૧

લેખક

ડૉ. નરસિંહ મુ. શાહ
અમ.એસ.સી., ખી.એચ.બી.

મિ

સિંગાર-લાઈટથી તેા આને કોણ અલભ્યું દરો ? ચપ ઇંધને દાળવાથી, અંદર રાખેલા એક અટ સળગી જાય એવા પદાર્થની દોષેટ પર જરા તાજુએ જરે તે સળગે. જુનાં કાળમાં આ કામ માટે ચક્રમક વપરાતો; આપાસિમારે-લાઈટમાં તલુખા કપચ કરનાર એ પદાર્થને ચક્રમક તરીકે ગણવામાં આવે છે; પરંતુ વસ્તુતઃ એ એક મિશ્ર પદાર્થ છે. તેમાં લોહા કપરાંત સ્તીરિયમ નામનું મેળવણુ હોય છે.

એ સ્તીરિયમ મેળવણાનું મુખ્ય સાધન કુદરતમાંથી નીકળતી મોનાઝાઈટ નામની રેતી છે. બધે માળ આપતી સામાન્ય રેતી કરતાં તદ્દન વિશિષ્ટ પ્રકારની આ રેતી તે દુનિયામાં માત્ર એક જુગ્મ જમાએ જ નીકળે છે અને એ જાણતરમાં આપણે હેરા પથ્થો નસીબદાર છે. ત્રાવણકોના દરિયાકાંઠે તેનાં મેારાં બરાણા આવેલા છે, અને દુનિયાને તેની જરૂરિયાતના ટટ ટકા નેટકો નથો માત્ર આપણું નાવખુશર જ પૂરો પાડે છે. આ કોનામાં ધાણિશ અને હરટ ઇન્ડીય ધાતુઓના દિસરો છે. આ રેતી માત્ર રહ્યાં ખડખડાં રથોએથી નીકળતી હોવાથી તેનું નામ 'મોનાઝાઈટ' પાડવામાં આવેલું છે. એ ક્રીક બાપાનો શબ્દ છે અને તેના અર્થ 'એકાદી રહેતું' એવો થાય છે.

આ રેતીનો વિશિષ્ટ ગુણ એ છે કે તે લોહાની માફક લોહ સુળકીય છે, એટલે લોહનું બધું પડે તેને બીલ પદાર્થોમાંથી છૂટી પાડી શકાય છે. આ રેતી કદાચ જે વિરહ ધાતુ કાઢવા કારકેદોટાટ મિશ્રણ છે. સ્તીરિયમ કપરાંત તેમાંથી થોરિયમ પણ નીકળે છે. વળી થેનાનમ, નીઓડિયમ, હેસિથોડિયમ અને બીજા કપચોળા વિરહ ધાતુઓ મેળવણાનું મુખ્ય સાધન પણ એ મોનાઝાઈટ રેતી જ છે. મેડેથોરિયમ નામનું રેડિયો-એક્ટિવ તત્ત્વ પણ તેમાંથી નીકળે છે.

થોરમ્સનની જતીઓમાં વપરાતા 'મૅન્ડલ'ની બનાવટમાં કપ-ચોળા મેળવણ નાહટ્ટેટ મેળવણા માટે મોનાઝાઈટ રેતી ખૂબ કપચોળા છે. વીજળીના ગોળાઓમાં વપરાતો ઝેમ્પન ધાતુનો તાર પણ એ થોરિયમની સાથે જ મેળવીને વપરાય છે.

સ્તીરિયમ અને તેના ક્ષારો ન્યવદાક કપચોળામાં ખૂબ કામ આવે છે. સિંગાર-લાઈટમાં થતા તેના કપચોળા કપરાંત વીજળીના આર્ક દોષણ અને સર્વકાઈદમાં નપરાતા હબેકેટોટો તેમાંથી બનાવાય છે. કલા-ઓપથોમાં, ચીની માટીનાં વડસણોની બનાવટમાં, વાગકુ કેળવનામાં, રંગાઈમાં, અને વિજ્ઞાનના પ્રયોગોમાં વપરાતા આસપ્રકારના ઓપ્ટિકલ કાચની બનાવટમાં સ્તીરિયમના ક્ષારો ઓછરતે અંશે વપરાય છે. મોનાઝાઈટમાંથી હોલિવમ વાયુ પણ નીકળે છે. (એક મામ રેતીમાંથી એક ધન રેડીયોમીટર વાયુ મળે છે.) એની આ કપ-ચોળિવાને લીધે તેા મોનાઝાઈટનું મહત્ત્વ સવિશેષ વધી ગયું છે.

થોરિયમના ક્ષારોને મેન્ડેથિયમ ધાતુના બુદ્ધ સાથે મેળવી તેનો કપચોળ કોટિંગ માટીના ફ્લેક્સાઈટ અંગે કાચ છે. થોરિયમ અને

જે ઝંસની બતીનાં મેન્ડલ • વીજળીના ગોળાના તાર માટે જાડીની ફેલ્ક્સાઈટ અને સર્વકાઈટ માટે કપચોળામાં લેવાય છે. થોરિયમ અને ઝેમ્પનની મિશ્ર ધાતુ વીજળિક બતીઓની બનાવટમાં વપરાય છે.

લેનો ૮૮ ટકા જથ્થો એકતું ત્રાવણુકાર પૂરો પાડે છે.

સ્તીરિયમ ઝાક્રસાઈટને મેળવીને તેવાર કરેલા નાનાનાના ગોળા માટે જાડીની ફેલ્ક્સાઈટ અને સર્વકાઈટ માટે કપચોળામાં લેવાય છે. થોરિયમ અને ઝેમ્પનની મિશ્ર ધાતુ વીજળિક બતીઓની બનાવટમાં વપરાય છે.

જેમ્સ મૅન્ડલનો ઉદ્દોગ

બલરમાં મળતા પેટ્રોલેસ તથા બીજા ઝંસની જતીઓના મેન્ડલમાં ૬૬ ટકા થોરિયમ ને ૧ ટકા સ્તીરિયમના ઝાક્રસાઈટ હોય છે, અને તેમને મળવત રાખવા માટે કપચ કોલોડિયન થોપેટલું હોય છે. શાસ્ત્રાતમાં તેા આ મેન્ડલની બનાવટમાં રૂના તાંતુના વપરાતા; પરંતુ દબે તેમાં બનાવડી રેશમ અને દેમીના તંતુઓ કમરેવામાં આવે છે. આ રીતે બનાવેલા, મેન્ડલના આકારના, મૂંઝેલા જાળોવાળા કાપ-ડને થોરિયમ નાહટ્ટેટ, સ્તીરિયમ નાહટ્ટેટ, મેન્ડેથિયમ નાહટ્ટેટ અને બેરીલિયમ નાહટ્ટેટના (૧૦૦૦ ગ્રામ+૧૦ ગ્રામ+૧૦ ગ્રામ+૧૦ ગ્રામ) ૨૦,૦૦૦ શાજ પાળીના દ્રાવણમાં પાંચ કલાક સુધી ડાળી રાખવામાં આવે છે. પછી તેમાંથી વધારાનું દ્રાવણ કાઢી નાખવા તેમને રોલરમાં ફાળવવામાં આવે છે, અને ૩૦ ડિગ્રી સેન્ટીગ્રેડની ગરમીએ સૂકવવામાં આવે છે. આ રીતે સુકાએલા કાપડને ઝેમ્પરેક્સના તાંતુના સાથે જડી લેવામાં આવે છે, અને તેના કપરોને તથા નીંગણે આમ મળજી કરવા માટે તેના કપરે ક્રેસ્ટાયમ, મેન્ડેથિયમ અને મેન્ડેથિયમના ક્ષારો મિશ્રિત થોરિયમના ક્ષારવાળું દ્રાવણ લગાડવામાં આવે છે. પછી તેને લાકડાની થાંકડા કપરે લેસાડી, તેને થોમ આકાર આપી, કપરથી રાંઆત કરી પછી નીચે એમ સખત કમખાંચો તથાવવામાં આવે છે. આ કિયાથી નાહટ્ટેટનું તેમના ઝાક્રસાઈટમાં રૂપાંતર થાય છે. આ રીતે તેવાર થયેલા મેન્ડલ એટલે જાડકો હોય છે કે તેને બલરમાં મોલકતાં પડેલાં મળજી કરવાની કિયા કરતી પડે છે. આ માટે ૬ ટકા કોલોડિયન (૧૦૦ ગ્રામ), ઈથર (૪૦ ગ્રામ) કપર (૬૦ ગ્રામ) અને મેન્ડેથિયમ (૩૦ ગ્રામ), આ દ્રાવણમાં ડાળીને પછી ૫૦-૬૦ ડિગ્રીએ સૂકવવામાં આવે છે.

મેન્ડલ પર કાપ મારવા માટે નીચે પ્રમાણે બનાવેલી ચેઈટ વપરાય છે: કીડીનિયમ નાહટ્ટેટ (૧ કીલોગ્રામ), ઝીસીન (૨૦૦ ગ્રામ), મેલીકોન લધુ (૨૫ ગ્રામ) અને કાર તથા પાળી (પ્રત્યેકના ૩૦૦ ગ્રામ). આ કાપ મારવામાં કામ સખત ગરમી આપતાં પડેલાં કદી લેવામાં આવે છે. આપણા દેશમાં આ કદીઓને સારી અવકાશ છે, કેમકે તેને માટેની મોનાઝાઈટ રેતી-ખાંડો માત્ર-સુશીલ છે; માત્ર લેવાની આવડતની જરૂર છે.

તેમાં રહેલાં રેડિયો-એક્ટિવ તત્ત્વોને કારણે અણુશક્તિ માટે પણ મોનાઝાઈટ રેતીનો કપચોળથેઈટ શકે નહિ એ અંગે દબ પણ સંશોધન થાય છે, ને તેથી વળી મોનાઝાઈટનું મહત્ત્વ વધવા પામ્યું છે. એટલું તેા નહીં કે હુદખમાં તેમજ શાંતિગામમાં આ રેતી વેમાનિક તત્ત્વોના વિશિષ્ટ રચના પ્રાપ્ત કરી ચૂકી છે.

મોનાઝાઈટ રેતી

દેશિદા સ્થપનામાં વિજ્ઞાન-૪૧

લેખક

ડૉ. નરસિંહ મૂ. શાહ
એમ.એસસી., પીએમ.ડી.

પિમ

સિંગાર-લાઈટરથી તો આને કોણ અલવડું હશે? થપ થપે દાબવાથી, અંદર રાખેલા એક જટ સળગી જીક એવા પદાર્થની હીલેટ પર નરા તણેલાં હરે ને સળગે. ન્હાનાં કાળમાં આ કામ માટે ચક્રાક વપરાયો: આથી સિંગાર-લાઈટરમાં તણેલાં જટપત્ર કરનાર એ પદાર્થને ચક્રાક તરીકે ગણવામાં આવે છે; પરંતુ વસ્તુતઃ એ એકગ્રિય ધાતુ છે. તેમાં લોહા ઉપરાંત સીરિયમ નામનું મેળવણું હોય છે.

એ સીરિયમ મેળવવાનું મુખ્ય સાધન કુદરતમાંથી નીકળતી મોનાઝાઈટ નામની રેતી છે, અર્થે ગળે આવતી સામાન્ય રેતી કરતા તદ્દન વિશિષ્ટ પ્રકારની આ રેતી તો દુનિયામાં માત્ર એટલું જાણીએ ન્હી નીકળે છે અને એ જાણતમાં આપણે દેશ પળેા નસીબદાર છે. ત્રાવણકોરના હરિયાકાંટે તેનાં મેઝાંબરાણે આવેલાં છે, અને દુનિયાને તેની જરૂરિયાતો ૯૮ ટકા ભેટશે. જરૂરો માત્ર આપણું માવણુકાર ન પૂરે પાડે છે. બાકીનામાં બ્રાઝિલ અને હરટ ઇન્ડીઝ યાજીએા હિરેસો છે. આ રેતી માત્ર રચમાં જટપત્રોએથી નીકળતી હોવાથી તેનું નામ 'મોનાઝાઈટ' પાડવામાં આવેલું છે. એ ઓક બાબતો શબ્દ છે અને તેનો અર્થ 'ઓકાડી રહેલું' એવો થાય છે.

આ રેતીને વિશિષ્ટ ગુણ એ છે કે તે લોહાની માફક લોહ-ચુંબકીય છે, એટલે લોહચુંબક વડે તેને બીબ પદાર્થોમાંથી હટી પાડી શકાય છે. આ રેતી કેટલીયે વિવિધ ધાતુઓના ફેરફેરનાં ગિચાણ છે. સીરિયમ ઉપરાંત તેમાંથી થોરિયમ પણ નીકળે છે. વળી સેન્થાનમ, નીઓડિયમ, ફેસિથોડિયમ અને બીજાં ઉપયોગી વિવિધ ધાતુઓ મેળવવાનું મુખ્ય સાધન પણ એ મોનાઝાઈટ રેતી ન્હી છે. મેક્સેથો-રિયમ નામનું રેડિયો-એક્ટિવ તત્ત્વ પણ તેમાંથી નીકળે છે.

પેટ્રોલેકસની બત્તીઓમાં વપરાતા 'મૅન્ટલ'ની બનાવટમાં ઉપ-યોગી થોરિયમ નાઈટ્રેટ મેળવવા માટે મોનાઝાઈટ રેતી ખૂણ ઉપયોગી છે. વીજળીના ગોળાઓમાં વપરાતો રંગમન ધાતુનો તાર પણ એ થોરિયમની સાથે ન્હી મેળવીને વપરાય છે.

સીરિયમ અને તેના ફાદો વ્યવહાર ઉપયોગમાં ખૂબ કામ આવે છે. સિંગાર-લાઈટરમાં થતા તેના ઉપયોગ ઉપરાંત વીજળીના આર્ક લેમ્પો અને સર્વસાઈટમાં વપરાતા હાઈડ્રોટ્રીડો તેમાંથી બનાવાય છે. દવા-ઓથેરામાં, ચીની માટીનાં વાસણોની બનાવટમાં, ચાગાકુ ફેળ-વરામાં, રંગાટમાં, અને વિજ્ઞાનના પ્રયોગોમાં વપરાતા બાસ પ્રકારના આર્થિકત કાચની બનાવટમાં સીરિયમના ફાદો એકત્રિત અંગે વધારાય છે. મોનાઝાઈટમાંથી હેલિયમ વાયુ પચું નીકળે છે. (એક માગ રેતીમાંથી એક થન સેન્ડીમીટર વાયુ મળે છે.) એવી આ ઉપ-યોગિતાને લીધે તો મોનાઝાઈટનું મહત્ત્વ સંવિરોધ વધી ગયું છે.

થોરિયમના ફાદોને મેક્સેથિયમ ધાતુના બહા સાથે મેળવી તેનો ઉપયોગ ફેટ્રામાટ્રીના ફ્લેસાઈટ અંગે કરાય છે. થોરિયમ અને

ને ગેસની બત્તીનાં મૅન્ટલ - વીજળીના ગોળાના તાર મેન્ટલ ઝાઝીઓની દેસલાઈટ અને સર્વસાઈટ માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે. થોરિયમ અને રંગમનની ગિચા ધાતુ વીજળીક બત્તીઓની બનાવટમાં વપરાય છે.

એવા અન્યેકવિધ ઉદ્યોગોમાં વપરાય છે અને

તેનો ૯૮ ટકા જરૂરો એકલું માવણુકાર પૂરો પાડે છે.

સીરિયમ આઈસાઈટને મેળવીને તૈયાર કરેલા નાનાનાના ગોળા મેન્ટલ ઝાઝીઓની દેસલાઈટ અને સર્વસાઈટ માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે. થોરિયમ અને રંગમનની ગિચા ધાતુ વીજળીક બત્તીઓની બનાવટમાં વપરાય છે.

એક મૅન્ટલને ઉદ્યોગ

બલ્કમાં મળતા પેટ્રોલેકસ તથા બીજાં ગેસની બત્તીઓના મૅન્ટલમાં ૬૬ ટકા થોરિયમ ને ૧ ટકા સીરિયમના આઈસાઈટ હોય છે, અને તેમને મળતુ રાખવા માટે ઉપર કોલોડિયન ચોપટરું હોય છે. રશિયામાં તો આ મૅન્ટલની બનાવટમાં ફેના તાંત્રી વપરાયો; પરંતુ હવે તેમાં બનાવડી રેશમ અને રેમીના તંત્રોએ ઉમેરવામાં આવે છે. આ રીતે બનાવેલા મૅન્ટલના આકારના, ચૂંથેલા ભળોવાળા કાપ-ડને થોરિયમ નાઈટ્રેટ, સીરિયમ નાઈટ્રેટ, મેક્સેથિયમ નાઈટ્રેટ અને બેરીલિયમ નાઈટ્રેટ (૧૦૦ ભાગ+૧૦ ભાગ+૧૦ ભાગ+૫ ભાગ+૫ ભાગ), ૨૦,૦૦૦ ભાગ પાણીના દ્રાવણમાં પાંચ કલાક સુધી ભીળી રાખવામાં આવે છે. પછી તેમાંથી વધારાનું દ્રાવણ કાઢી નાખવા તેમને ફેલ્કરમાં દબાવવામાં આવે છે, અને ૩૦ ડિગ્રી સેન્ડીમીટરની ગરમીએ સુકવવામાં આવે છે. આ રીતે સુકાઈયા પાડને એક્સપેરેમેન્ટના તાંત્રી સાથે જડી લેવામાં આવે છે, અને તેનો ઉપયોગ તથા નીચેથી ભાગ મળતુ કરવા માટે તેના ઉપર ઉક્લેયક, મેક્સેથિયમ અને મેક્સેથિયમના ફાદો મિશ્રિત થોરિયમના ફાદો વાયુ દ્રાવણ લગાડવામાં આવે છે. પછી તેને લાકડાના ચોક્કા ઉપર ભેસાડી, તેને ચોગ્ય આકાર આપી, ઉપરથી રાજાત કરી પછી નીચે એમ સખત ઉખૂતાએ તપાવવામાં આવે છે. આક્રિયાથી નાઈટ્રેટનાં તેમાંના આઈસાઈટમાં રૂપાંતર થાય છે. આ રીતે તૈયાર થયેલા મૅન્ટલ એટલે લોકોએ હોય છે કે તેને બલ્કમાં મોક્ષનાં પદેલાં મળતુ કરવાની ક્રિયા કરવી પડે છે. આ માટે ૪ ટકા ફોસફોરન (૧૦૦ માગ), હાઈદ્ર (૪૦ માગ) ઉપર (૧૫ માગ) અને એક્સિડેન્ટ (૩૫ માગ), આ દ્રાવણમાં ભીળાને પછી ૫૦-૬૦ ડિગ્રીએ સુકવવામાં આવે છે.

મૅન્ટલ પર છાપ મારવા માટે નીચે પ્રમાણે બનાવેલી પેઇટ વપરાય છે: કીડીનિયમ નાઈટ્રેટ (૧ કીલોગ્રામ), ગ્લીસરીન (૨૦૦ માગ), મેથીલીન બલ્કુ (૨૫ માગ) અને ફાડ તથા પાણી (પ્રત્યેકના ૩૦૦ માગ). આ છાપ મારવાનું કામ સખત ગરમી આપતાં પદેલાં કરી લેવામાં આવે છે. આપણા દેશમાં આ ઉદ્યોગને સારો અવકાશ છે, કેમકે તેને માટેની મોનાઝાઈટ રેતી-કાચે માદ-સુપ્રાપ્ય છે; માત્ર વેદાનિને આપડતની જરૂર છે.

તેમાં રહેલાં રેડિયો-એક્ટિવ તત્ત્વોને કારણે અણુશક્તિ માટે પણ મોનાઝાઈટ રેતીને ઉપયોગી થઈ શકે નહિ એ અંગે ઘણું સંશયન થાય છે, ને તેથી પછી મોનાઝાઈટનું મદત્ત વધવા પામ્યું છે. એકલું તો નહીં કે યુદ્ધમાં તેમજ શાંતિકાળમાં આ રેતી વેદાનિ તત્ત્વોના વિશિષ્ટ રશ્મન પ્રાપ્ત કરી ચૂકી છે.

ટેકરીચુદ્ધ

લરકરી વ્યુદ અને હાથોહાથની
લડાઈ શીખવતી રમત

એ

લેખક
વાસુદેવ ભટ્ટ

એક મોટી ટેકરી છે. અહીં પડખે નાનીનાની બીજી ટેકરીઓ પથરાયેલી છે. ચોટી ટેકરીની બાજુ-માંથી નાની સરખી નદી વહી નીચે છે. તેમાં છબછબિયાં પાણી છે. ટેકરી ઉપર નાનો સરખો પહોળો છે. તેના પર ધન્ય ફરે છે, અને નીચે નાનામોટા ઊંચાચાંતું મોટું ધાડું ભરખું છે. મોટી ટેકરા જે ભવાનિયાઓ પણ છે. શિક્ષક એવા મોટા માણસો છે કે, સાથે બધાંય છે તે કોઈક વાર એટલી ડુબાય છે, વચ્ચે વચ્ચે સિસોદીઓ નખે છે. ફેરવાક આગથી તેમ નીચે છે, ને તેમની આંખ નીચે છે; કોઈ જાડ પર ચડ્યા છે, કોઈ ટેકરીના ઉડાઓ પર ફરે છે, કોઈ વળી આખે ફૂરળીન શાંતી મોંઘેર નભર ફેરવે છે. વડલા નીચે બારો એક લાકડી-ગો, તથા થોડા દોરી અને દોરડાં પડ્યાં છે. બધા ચારે બાજુ દારબંધ ઊભા છે અને શિક્ષક તેમને સમક્ષ ધરાતાઓ આપે છે.

એવામાં ટેકરીના એક તરફના છેડેથી એક ઊંચો દોડતો આવે છે અને શિક્ષક સાથે ઊભો રહી સલામ કરે છે. પછી ટકીર ઊભો રહી તેમને કાંઈક કહે છે. એ સાંભળી શિક્ષક થોડા ઊંચાઓ સાથે મુશ્કેલી તેને જુએ છે, એટલે તેઓ ચારે બાજુ જઈને આવે-પાસે નભર કરે છે, તેા ચારપાંચ જણને લપાતા કુપાતા આવતા જુએ છે. તેઓ જઈને શિક્ષકને આ વાત કહે છે, કે લાગણ ન શિક્ષક એ બધાને આજ્ઞા મોકલે છે, તેમ મોકલે છે ને એક વ્યુદ રમે છે. એમાં ની ધોનપાતાને રથાને ચૂપચાપ બેસી નીચે છે. માન કોઈકા ફરે છે, એવામાં એવાને એક જાણ એક જણ પાસે છે. એ.ચ.ખરે રહો! એ સાંભળી કોઈ નાસવું દેખાય છે. તરત ન પાંચેક જણ તેની પાછળ પડે છે. ત્યાં તેા બીજા જણાએ જણ પછા નાસતા દેખાય છે. એવાંથી એ જણ પહોંચાય છે, બીજા નાસી નીચે છે. પહોંચીને વડ નીચે શિક્ષક પાસે લઈ નીચે છે. શિક્ષક એટલે એ અમે તેમ બોલે છે. ગિલાસ તેમને કોરેડોથી બંધાયે છે કે લાંબા કરીને સુવાડે છે, અને પાસે એ ચાર જણને એમનું ધ્યાન રાખવા જીભા રાખે છે.

આ પછી પાન-અરધો કલાક નીતી નીચે છે. દરમિયાન કોઈકાંડ બનાવેલાં પાનય છે. મોટલાંમાં એપએકએક બાજુથી દસ જણ એવિંતે હાથેથી રટતા આવે છે અને એ છેડે ઊભેલા થાય જણને પછાડે છે; ને પછી સીની વચ્ચે દોઢી આવી-આવતેમ વધે છે. એથી થોડી બુઝાખમ થઈ રહે છે. પણ આવેલાં એ દસ જણમાંથી એક જણ ગળુ આગળ ન જતાં ઝીળી આંખે ચારે બાજુ નભર ફરે છે, ને થોડું જોઈ જાડું કરીને સગળે છે. પછી તે કડપથી સિસોદી વગાડે છે. એવા ન દસે જણ પાછા ફરે છે ને ત્રણપર ટેકરી પરથી સુડડું ફરતા બેતરફ નીચે છે. આ બધું થોડી સમજા ખતી નીચે છે. પણ ત્યાં તે સમયતે ટેકરીવાળાં આંખને પહોંચા કપારના દોડતા દોચ છે, ને સ્થાત જણને આવે છે. માન પેસા ઝીળી આંખરાંબો અને બીજા બે છેડેથી નીચે છે. સાત જણ પણ પહોંચારે શાયે બીજા બે વાળી ફરે છે. પણ એમાંથી પાંચ જણ પહોંચાય છે અને બીજા બે વાળી ફરે છે. પહોંચીને જીભા ઝાલી સુવાડે છે અને તેમના હાથ-પગ અવજા

નાંખે છે. બીજે પા કલાક લીટી નીચે છે.

ત્યાં વળી પાણું કાંઈક થઈ જણાય છે. એક લરક નભર રાખનાર સીસોદી વગાડે છે. સી જુએ છે તેા પચીસ-પચાસ જણ રાંધપ રાંધપ ટેકરી પર છે. તેઓ મોટા હોશી પાડે છે અને હાથ લેવા કરાવે છે અને વેગથી પહોંચતા કરતા રોકે છે, વચ્ચે આવે તેને પછી છે કે ટેકરી પાછી નીચે ગળાંધાય છે. બહુ સામી થાય એને માટે છે. સીની નેમ વડલા ઉપર પહોંચવાની છે.

શિક્ષક મોટી ગળાંધી દુકામે આવે છે અને બે દાર-વણ દારને આ આકમજી કરનાર આખલાઓની આડા રાંધે છે. બીજા દારોને વડલાની ચારે બાજુ મોકલે છે.

આડા ફેરનારા રોકો, આકમોને ફેરે છે. ને પાડે છે પહોંચાય એને પહોંચે છે, ન પહોંચાય એને બગાડે છે, ભાગતાને ગળાંધાય છે. થોડા ગળાંધારા પાછા ઊભા થાય છે અને ફરી સામા થાય છે.

ઘેટલામાં પાછા બસાટા થાય છે. મોહોહો...! નહીં તરફથી તેા પાડે ધાડાં ઉપર થયે છે! ઉપરવાળા મક્કમતાથી તેમની સાથે થાય છે અને ચડનારાને ધક્કા મારે છે. ચડનારા સમિષી એમના ઠંડિયા ખેંચે છે. પવિત્રાએ ઉપરવાળા બખેડે છે; પણ સાથે નીચે-વાળાને લેતા નીચે છે, એટલે તે વ ચખેડે છે! તેઓ વચે આવવા અંખરાંને નળાંમાં અટકે છે; કોઈ કોંઠાની પાડમાં પડે છે; કોઈ ચેરિયોમાં અટકાય છે. માથે આવજનાં ફૂટને અધિષે પડે છે!

કોઈકે તેા ગળાંધારા ગળાંધારા છે નીચે નીચે છે ને નીચે નીચેનાં પાણીમાં પડે છે. તેમાં ગળાંધારા થાય છે, પાણીમાં જીભા ફરે તે પાછા ફરે છે; કોઈ છે ને પડે છે; ફરી પાછા ઊભા થઈને જાહેર છે.

તેમનાં વચે તેા બહુ વધી ગયું છે, ને એ કોઈ નમતું આપતા નથી. કોઈ પાકતા ન નથી. માર તેા એમને વાગતો ન નથી સરીર ભવે થોડાંનાં છે. માથામાં ભજી આતા છે. હાથમાં તેા તબી બીમસેના!

મોઢનાં હાથમાં કાંધવા છે, કોઈ હોશીકેર પડે છે. કોઈને શરીરે જીતરા છે તેમાંથી થોડી કપે છે. કોઈને માથે મોટું ડીમજી ભરખું છે, તેા કાંધવા ઠંડિયા નુશ્વે છે. કોઈને કપડાંમાં પાણી છે, કોઈનાં કપડાંમાં કોંઠા છે નેા કોઈનાં કપડાંમાં લગભર કાંદર છે. કોઈ માટીમાં ધિધિંધાં પડ્યા છે, ને જીવાળીયા થાય છે; પણ હોશ તેા થવાય કપાંથી રાંધ-અપ ગાંધિલા છે. એમાં એક જણ નસા ભડાય છે. એને જો તાણુ આપી ના રે, એટલે શેડું જુઓને! તાણુ બાજુ તેા છે નહિ. મોટું તેા 'કામી'નું છે. હાથને પહોંચેલા હાથે છે, અંદે બાજુ જુએ છે. કોઈનું ધ્યાન નથી, એટલે એ મારવાય છે.

ખળ મરણાય છે. હાથ તો દલપા માંડાય છે. પીંમથીએ એ હાથ વંચાવે છે ને કેટલે પડખે બેઠે છે. ઉપર ખિરસા સુધી પહોંચાડે છે ને ખિરસામાંથી હાંક કાઢે છે. એ દલપાતનું ધારદાર પાનું છે. આખ- તેમાં લેખને અચખ અપખ માંડે છે. એવામાં કોઈક નજીક આવે છે, એટલે છાનોમાનો બાધી સૂઝને હંકાર કરવા માંડે છે—ભલે કે બહુ ટુંકા પી હોય! ખરા ટોંપી છે! પેલા આખ માલેથી બચે છે, એટલે થોડી વાર સાંત રહીને પાછો અચખ અપખ માંડે છે ને થોડી વારે યાદપ હઈને છીએ. યદ હોવાવા લાગ્યો. એક થોડો સારા સામી થયો, તેને એવી તો ટાંગ મારી કે થોડીદાર ત્યાં બે થોડી થઈ પડયો.

નવાં પુસ્તકો

ભગવતી એન્ટરપ્રાઇઝીસ લિમિટેડની એએસ વિટ્તી ને થીઓસોફી વિચારપ્રણાલિના અમલી પુસ્તકો ડૉ. એની એન્ટ- ની નમરાતાબી (૧૮૪૭-૧૯૪૩) નિમિત્તે પોલઅલો, વિવિધ લેખકોના અંગ્લિસ-એશીયી બ્રેડીએ ગ્રંથ: ૨૬૪૫૩૨ પાનાં તથા સાત વિષયો પેલોડો સાથે: સંપાદક-પ્રખ્યાત ડૉ. મહેતા, સોલ એન્ટ- ગ્રેન્ડ ગ્રેયરન કાર્યાલય, અમદાવાદ, ૭-૦-૦; સાલિયરને અચ્છે- રત. ડૉ. દરિપ્રસાદ દેસાઈએ ગુજરાત સાહિત્ય સભામાં તથા ખીએ આ પેલાં સાહિત્યકક્ષી વ્યાખ્યાનો: પ્રકાશક-ગુજરાત સાહિત્ય સભા અમદાવાદ, ૨-૦-૦; વાર્ષિક વ્યાખ્યાનો: ગુજરાત વિદ્યા- સભામાં અપાએમાં સાહિત્ય વિષયક વ્યાખ્યાનોમાંના આઠ અવલ- સભા વ્યાખ્યાનો: ૨-૦-૦; ગુજરાતમાં વ્યાયામ પ્રચાર કેમ થયો તેમજ નેની, પુરાણકાળના વ્યાયામના ઇતિહાસથી માઠી આજ સુધીની રસાય માલિની આપણ પુસ્તક: લેખક-ઉદુમાઈ પુરાણી, પ્રકાશક-ગુજરાત વ્યાયામ પ્રચારક મંડળ-મય, ૧-૪-૦; અમદાવાદની ગુજરાત સાહિત્ય સભાની અભ્યાસી સોને પ્રિયથક્ષી સને ૧૯૪૭-૪૮ની કાર્યવૃત્તિ: ૩-૦-૦; સંક્ષિપ્ત નામવિક્ષ સાક્ષી આ વિષયના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી પુસ્તક: લેખક મહેન્દ્ર મેત્રી- લાલ દેસાઈ, પ્રકાશક-પીકુઆઈ ચંદુલાલની કેમ્પી-પેટારા, ૧-૧-૨-૦; શ્રી ગ્રેન્ડ ગ્રેયરન કાર્યાલયે બહાર પાડેલાં, ભખીતા લેખકોનાં બે પુસ્તકો: (૧) રાજ્યિક કુમારપાલ: 'પૂર્ણમંત્ર'ની ચોક્કસ નવ- કથાવલિનું એ સંવિશેષ પુસ્તક ૪-૦-૦; અને (૨) પીડાયરત ચોદ્રેસર અથવા સનેહસંભાષ: કન્યાલાલ મા. ધનશીનું ભખીત નાદ, ૧-૮-૦ શોખ અને સિદ્ધિ: અધુનિક વિજ્ઞાનની થોડીની ભૂમિલાઓના વિશદ શેક્ષી કરાવેથી પરિચય. લેખક-સુરેશ મં. રોહના અને નાસિદ મ. સાદ, પ્રકાશક-ગ્રેન્ડ ગ્રેયરન કાર્યાલય. ૨-૦-૦. ભખીતે અગિય: ૨મખલાલ પી. સાદ ફત ત્રણ લાંબી સામાનિક વાતોમાં, ૫-૦-૦; બુધકાલ: રમણલાલ વ. દેસાઈનાં છત્ત-સંદેશમાં, ૫-૦-૦; એ બેનેના પ્રકાશક: આર. આર. રોહની કેમ્પી, મુંબાઈ-૨; ધૂમકેતુ: આઠાશી સુવિદ્યાએ બહુજીત ભખીત વિવેના વહેરો અને અજાતને દૂર કરી નવી ન માલિની આપનું નાનકું સાચવ પુસ્તક: લેખક ઉદુમાઈ સુચાર, પ્રકાશક-તારક સંદેશ-અમદા: ૨-૪-૦; અરધૂષ: નવજાઈ કા. પટેલ ફત હાળેનેના પ્રકાશક: પ્રકાશક ચાકર પ્રકાશન, વલ્લભવિજાનમ, ૨-૦-૦; માંધી કાવ્ય સંદેશ: માંધીએ અપાએથી રમણલાલ અગિય: સંપાદન: કરનાર વિશદ મે. માંધી, પ્રકાશક-રમણલાલ પી. રોહની-પેટારા, ૩-૦-૦; સાલિયરનું પ્રાર્થના પ્રચારક: સંપાદક ને પ્રકાશક-આલે- કશાલ મંજુલાલ સાદ અમદાવાદ, ૦-૪-૦; વિદ્યાર્થી માર્ગદર્શન (બાઈ ૨): આખના અભ્યાસ કરવા ઇચ્છતા મુદ્દિક થયેલા વિદ્યાર્થીઓને મળી રાકની રાખપરિતો તથા થેનોની યારી: લેખક

પણ એવે એવી હોટ ખૂબી કે સીધા વડેથી સર ક્યાં ને તેના કપરનો ધલપટો ખેંચી લીધો; અને કોઈ આવી પહેલે તે પહેલાં તે બોળી દાઢી બાળુ દોઢી વાજવા પોતાના બીભ બેરેને આપી દીધી! બીભએ ત્રીબને ને ત્રીભએ ચોધાને દીધો, ને એમ શાતતાથી રાઈ થઈ. અને એ કોટકમોદીમાં દાંધોદાંધ વાવટો એવો તે નાઠો કે થોડી વારમાં તે રૂકી પરથી નીચે ફરક્યો, ને ભેતભેતમાં નદીમાંથી સામે પાર! અને આક્રમકોએ મળ્યા ત્યાં નયન્યકાર!

એ ન્યકાર થતાંવેત લડનારાઓ ડ્રા પડી ગયા. પછી બધા ભેગા થઈને પરપરને ભેડી પડ્યા ને સમસામી રાખી લીધી.

પ્રકાશક-સાલિયર લક્ષ્મણદેસાઈ, ૫૨૧, પોલોડ (સોરાઈ), ૦-૮-૦; અવનવી દુનિયા: ધોરણ ૪-૫ ૬ માટેનું બ્રજોળનું સરસરમાન્ય પાઠ્ય પુસ્તક: લેખકો પટવારી ને લાક્ષા, પ્રકાશક-એસ.બી. સાદની કેમ્પી-અમદાવાદ, કિમતે અનુક્રમે ૧-૦-૦, ૧-૨-૦ અને ૧-૪-૦; વિજ્ઞાન પ્રવેશ: ૫-૬-૭; પ્રાથમિક ધોરણ ૫, ૬ અને ૭માં માટે ગ્રંથાલક સરકારે મોકલે કવેડું વિજ્ઞાનનું પાઠ્ય પુસ્તક-લેખક: હર- રાય અમુલખાય દેસાઈ, પ્રકાશક-અનંદા ધ્વજ ટ્રીપા-અમદાવાદ, કિમતે અનુક્રમે. ૦-૧-૦, ૦-૧-૦ અને ૧-૦-૦; બાલવિજ્ઞાન વાચ્યનામોનાં પુસ્તક ૧ થી ૭ પ્રાથમિક ધોરણ ૧ થી ૭ માટેનું મુંબાઈ સરકારથી ગાન્ય વિજ્ઞાનનું પાઠ્ય પુસ્તક: લેખક-નરસિંહ મ. સાદ ને કાકોરાલ શ્રી કાકોર, પ્રકાશક-લગોવિદ કુન્દેરાસની કેમ્પી-અમદાવાદ, કિમતે ૦-૬-૦, ૦-૬-૦, ૦-૬-૦, ૦-૬-૦ ૦-૬-૦, ૦-૧-૨-૦ અને ૧-૪-૦; માંધીનિર્વાણ વ્યાખ્યાન: કર્તા નેલાલાલ વિલેલી, પ્રકાશક: પ્રકાશકોની કિમિટર-કાલા, ૦ ૧-૨-૦; કવિ કાવ્ય- માળો: સંપાદક-પ્રકાશક રેન્ડલ રેપરથાસિટ ડૉ. કેમસર દોશ- બળ છલ, વારી રેડીટ, નવસારી. આર. આર. પોલોડ સંદેશ મોદવાથી થેરેલો કાલકલમાં ચાલે છે. Songs of the Spirit: મરખવાલી સિધીશિં સાગીમાં કાવ્યોના અનુવાદો: અનુવાદક-સાંતિ એસ. સદાશી; પ્રકાશક-ગૌરિક પબ્લિકશિંગ દોમ-મરાઈ-૧, ૪-૦-૦.

નાર્સદા પબ્લિકેશન્સ લિમિટેડનાં પ્રકાશનો (પનનુર, સર પી. એમ. રોડ, કોટ, મુંબાઈ-૧)

પશ્ચિમમાં થોડાંકો પોતાની નવલકથાઓ તથા અન્ય ક્રિતિઓ દ્વારા દિવિ સંદેશરિતોના પશ્ચિમને પરિચય કરાવનાર ડૉ. પ્રકાશન આનંદના નાગપી આધુનિક એથેલોના વાચક અપરિચિત નહિ હોય. ચિત્ર, સિદ્ધ, રથાપચ, સંબોત અને અન્ય ટપતનાઓના આ અવધારીએ તે તે જાઓ. પર લખેલા લેખો તથા કથેતા વાચ્યવાર્તા- લોપોના સંપદ Words written on the Indian Air નામથી પ્રસ્તુત પ્રકાશન સંદેશએ થોડાં વિષે સાથે બહાર પાડ્યો છે (કિ. ૬-૮-૦) તે સંદેશપ્રિય વાચકોએ વાંચવા-વસાવવા એવો છે. એવાં ન કપરથી બીબે પ્રસ્તુતો તે (૧) ભખીતા કલાવિરચક અને સંદેશ- પ્રવાસી શ્રી ઇ. વેલેટ અલકેએ થોતે વિવિધ પ્રતિપત્તિ આરની નવોના અંગત સંપર્કમાં આપેને એથેલોનાં લેખો ૪૦ ૧૨૫૧૧ દેખાવિરોનો સંપદ Profiles ૮-૪-૦; (૨) Hound of the Heart-શ્રી કુલેકલાલ મિત્તેનાં આધ્યાત્મિક યુરપી મુંબાઈ મંબા- નો સંપદ ૩ ૦-૦; (૩) Eyes of Light-નિખાત સંબીતમ કવિ શ્રી રીતીપરનાર રાવનો હાલસંપદ ૪ ૦-૦; (૪) વિષાદ વિજ્ઞાની સરસી. નવસારના લેખોના સંપદ Aspects of Science ૨-૪-૦; તથા એમ. આર. રેવેનકરની ફૂંકી વાતોએનો સંપદ Hem kumar and other Stories, ૪-૪-૦.

શ્રવરોગ-ટિકિટ

એક નવી ઝુંબેશ

જેમાં હું-તમે-દેશનો પ્રત્યેક માનવી સદાચર્ય થઈ રહે

અત્યંત ને દેશના મહાવરેકરે રોગો

ઉ તેમાં શવરોગનું રથાન યજ્ઞ પ્રાપ્તરે આવે છે. પોતાનાં કાચક નહ-
ખાંમાં ફરતે જે નવતર્યાં થાપેા મનુષ્યોને એકદિગાં કરતા આ રોગની
સીધી વધુ અપાનતા એ વસ્તુમાં રહેલી છે કે તે પોતાના બદલ
તરીકે મીટિ આને યુવાન ઓ-પુરુષને ન પડેકરે છે. આજુબની
વસંત મહારી યુવાવસ્થામાં પરાપેજુ રહેલા મનુષ્ય ન્યારે છાનનાં
રમણીય રહેતો રોગનો દોષ છે, આટલા અવના અવિદ્યા યાં-
ધતો દોષ છે, ન્યારે તે એવા કુટુંબની, એવા સમાજની અને એવા
દેશની આશા દોષ છે, બરાબર તે ન વખતે આ દાહક રોગનો
નિર્લેષ વંશે તેના પર પડે છે અને તેનાં સ્વપ્રેરિતે આંખી નાખે છે, તેની
આશા-આશાઓને મથરી નાખે છે અને તેના કુટુંબને વચમાલ
કરી નાખે છે. દેશસદાથી મનમનતા યુવામે દેશનું સામું ધન મળાય
છે. એ ધનને ભરખાદ કરતાની કાપરીય દેશનો પ્રથમ નબરો રાજ છે.

શવરોગની અપાનતા આટલાથી પૂરી થતી નથી. ને શોષ-
લેખમાં ન આવે તે તે અત્યંત શોષી રોગ છે. ને કુટુંબમાં
પેટા ત્યાં એક ધણી એ તે કુટુંબના ધણી શોષરોગ તે શોષ છે
છે. એવાં ધણી મરીલ કુટુંબ છે એમને કાપરીયે પૂરેપૂરા પાવમાલ
કરી નાખ્યાં છે. વળી આ રોગ પર કોઈ સામજીય રવા દલકુટુંબી
રોમાઈન દેશમાં રોગને મર્યાદા કે કાપુમાં આવતાં પડેલા લગિ
સમય નય છે, ને દરમ્યાન સારવાર માટે દેશનો ખર્ચ કરશે તે
ધણી કુટુંબોના જન બદારનું દોષ છે. છતાં પ્રિયવત્તા જે દરેક પ્રાપ્ત
દેશ નહીં કે ધરેણીમાંથી વેળેને સારવારને ખર્ચ દેશપાવ છે.
એમ કરતાં ધણી દરેક બંધે તો કીક, નવિતર આખા કુટુંબની
આત્યંત અનુકૂળનીય દશા થાય છે.

દિલ્હીમાં આ રોગનું ધર અજુબ એકલી વહ કુટુંબી તે
ફેલાયે થયો છે. દર વર્ષે એમાંમાં એવા રવા થાય છે. આ રોગથી
પટલાય છે, એમાંના પટલાય થોડો મૃત્યુ પામે છે; એટલે ફર મિનિટ
દિલ્હીમાં એક માણસ કાપરીયથી મૃત્યુ પામે છે. ને રોગિયા પછી
બીજો ને બીજો કાપરીયથી મૃત્યુ પામતા હોયોને આંદોશ આવે છે.
છેલ્લાં ૧૦ વર્ષમાં દિલ્હીને બે લાખ મેં મેંવવારી વધતી ગઈ, હોયોની
દાહમરીમાં થકારો દત્તે અથા તેને કાચે આ રોગમાં લોગુ બળતા
હોયોની સંખ્યામાં ધણી ધણી વધારો થયો છે. ન્યાં ઓમ વસતિ છે,
ન્યાં શોષરોગે મોખની ટરા અને પૂરતો પ્રકાર અખર્ચાં નથી, ન્યાં પેક
પડેતો ને ધોષક તરતથી પછે એવા આદાર ગણેતો નથી, ન્યાં
વેકરી ને અસ્વચ્છતા છે ત્યાં આ રોગ ફરે ને બહુકે વધે છે. દિલ્હી-
માંનાં દેવજ યદ્યેમાં ન લાકે, ધણી ધણી આખાં એમાં પછી આવી
તેના રોગથી આ રોગે અહીં બરાબર પડશે નજાવશે છે.

આ લેખના સેખક બાઈ આપવસાવ દત્તેયે માણુકી ફર ૧૯૪૩ ૪૮ દરમ્યાન 'કુમાર'ના
ચોપાન-અદભૂતતા દત્ત. સવા-દોહ વરતની ને કામગીરીમાં એણે ને કાપ, સહકરવા
ને કાલકમલાથી એ કામ કરવાની કીધી એ વિશ્વ દત્ત. દરેક ને ન્યારે એવા શકિત-
રાળી આજુકરે એકાએક કાપરીયના પંતમાં સપડાવાને કીધે અમારાથી દશા થું
પરતું હારે અને એક કુટુંબ થયું. એ રોગ પછી એમને, ધારતી વર્ધની કિશોર વધે,
એ રોગમાં સપડાએલા પોતાનાં માતાની મુખમાલે અત્યંત એવા દરવાખાથી એટલે,
એ દબાવત તેમના શીથલેત આપનાની પ્રીતિ કરવે છે, એના અનુભવ અગતે તે
સદા થતો ન રહો છે. એટલી ન પોતાના આપનાની તેજસ્વિતા એમણે એ રોગ કાપે
પ્રબલ પુરુષાંય એટીને કુટુંબમાં રાખતી; અને મરિયામે, 'સેવન્ડ સ્ટેજ'માં પ્રવેશી
ચૂંલા એ દરેકીએ મૃત્યુને પાછું ખાલ્યું ન આપી ન નર સામે બિરાદિયા એ છપનપુકા
સાક્ષી તરીકે એમનો આ લેખ સવિશેષ બતાવણુ સાથે વાચતો આજકરતું દરેકીએ બીજો.

દિલ્હીમાં આ રોગ ધણી વધતો છે, ન્યારે તેની સામગ્રીમાં કાપરો
ધણી અલ્પ છે એ સીધી થોડી અપાનતી છે. સારવારનાં સાધનો
એટલાં ધોષાં એટલે કે એને એને આ રોગ કાઢ પડે તે ફરેકરે પછું
સારો થતાં કુટુંબી તેને જુદી બીકિપદકમાં રાખીને સારવાર આપી
તકાવ. ધણી આને તો દર ૩૦૦ દરેક દોહ ફેલ એ ન મૃત્યુકરી
સારવાર થકરે એટલી અવરવા છે. બાજીના ૨૬૬ મણા કાં પછી
સારવાર ન મરીયાળી આ રોગનો ફેલાવો સમાજમાં ફરી રહ્યો છે.
અત્યારે દિલ્હીમાં દરેકી સગવડ છે અને કેટલી ધોષાં એટલે તેના
નીચે આવેલા આંકડાઓ સાધનની અલ્પતા દેલી છે તે બતાવે છે:

આપવાની સગવડો	દોષી એટલી સગવડો
એનિપરલ	11૬
આટલા	૧૨,૦૦૦
નિખાત ટીકરો	૩૦૦
નર્સ આઈ	૪૦૦

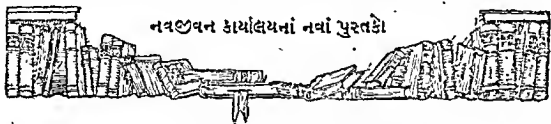
વધર નજાવેલી સગવડો પેટા દરવા માટે પાયાના ખર્ચ તરીકે
૪૫૦ રોગકરિયા એટલે, એટલેકા એનિપરલ, યહાવાર માટે
દર વર્ષે ૧૦ રોગકરિયા ખર્ચવા બહાળે. ધણી આને તો દિલ્હીમાં
માણસ રીક દર વર્ષે ફર અરોગે રૂપિયા તેના આરોગ્ય માટે બદ-
લાય છે, ન્યારે સવરોગને માટે તે કાંત કૃ પાઈ ન વચાવે છે.
આ વસ્તુ ને ફેલ પ્રવેક કાર્ય કરવાનું ભાણ છે તે બતાવે છે.

હું ને દિલ્હીમાં આટલો ગળ્યું છે, એટલે આપની સારકરે આ
પ્રથમ દાયકામાં લીધી છે. ધણી સરકારની આર્થિક રિપોર્ટ અત્યંત
એટલી નખતી છે કે તે એકલી આ પ્રથમ વેકરી શરૂ તેમ નથી. ન-
ખતોને સદકાર મળે તો ન આન્ટિ સમરવા નહીં કહતી રહે; તે
માટે દિલ્હીમાંનાં પહેલી ન વખત એક નવી પદ્ધતિ આ
માટે નાણાં કોમાં કરવામાં આવનાર છે. દરુબરદુકાસિસ એસી-
સીએસન યાવ હનિયાના સદકારથી મદદામાં માંધીલના નન
નિસયો, એટલે કે બીજી આંકડાગરથી, કાપરીયનિસયો મેરોવો
સર કરવામાં આવનાર છે. તે રિસયો સુધરોમનિસયો (Tuber-
culosis Seal)નું નેચાણ રાખે થશે. તેની કિમત ફર ૧ અને
સામજીમાં આવી દોઈ ભારતની દેરે પોરક આંદોશોને તે મજા
સારી પારકાર અને પાકીટ ઉપર માત્ર પોરક ન ઉપાંત આ
કિલ્ક એનિસયો રીતે ચોટાદરવાની રહેશે. એ રીતે ને રિસયો થતે
તેનું ફર કરી તે દરુબરદુકાસિસ એસીસીએસન યાવ હનિયાને
શોષાતે, એ, કાવ રોગના આદાન અને ઉપચાર માટે ને વાચરો.
આંક કેમમાં ઉપાસીની આ રિપોર્ટ પોરકની રિપોર્ટ નેપની ન દોષ તે
પર પોરક વધા આંતરરાષ્ટ્રીય આંદોગ્યકિલ્ક તરીકે ને ફરે કરી.

આ ભતની ક્ષયરોગ-ટિકિટો કાઢવાની પ્રથમ દેહવાન ૧૯૦૩-માં ડેન્માર્કના એક પોસ્ટમેનને આવેલી. નાતાલના દિવસોમાં જ્યારે તે ખૂબ મોટી ઇપાલ વિભાગવાર ગોઠવતો હતો. તે વખતે રસ્તામાં બઠકતાં ક્ષયરોગી બાળકોનો વિચાર તેના મનમાં રચી રહ્યો હતો અને તેમને કેવી રીતે મદદ કરી શકાય તે વિચારી રહ્યો હતો. તે વખતે એકાએક તેને વિચાર આવ્યો કે તે દરેક કામગીરી અને પાર-સકલ ઉપર ચાલુ પોસ્ટને ઉપરાંત એક વધારાની ટિકિટ ચોટાટવામાં આવે તો એ ટિકિટના પૈસામાંથી પૈલાં કેટલી બાળકોને જમવાની શકાય. બીજી પોસ્ટમેનને તેણે આ વિચાર કર્યો. સૌને તે મર્મ્યાં. પોતાની આ યોજના લઈને સૌ ડેન્માર્કનાં સારાણી પાસે ગયા. તેમણે આ વિચારને ખૂબ આનંદથી વધાવી લેતાં ૧૯૦૪ની નાતાલમાં આ ભતની ક્ષયરોગ-ટિકિટો પ્રહેલવેલી ત્યાં નીકળી અને તેને અણધારી રાફળતા મળી. પહેલે વર્ષે દેશના દરેક માણસે સરે-રાશને ટિકિટો વેચાવી લીધી. એ ટિકિટોની આવકમાંથી ડેન્માર્કમાં એક મોટી ક્ષયની આરિપટલ બંધાય, જેમાં પૈલાં ક્ષયરોગી બાળકોની સારવારની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. ડેન્માર્કની આ અસિનય પદ્ધતિને તરત બીજા દેશોએ અપનાવી લીધી. અમેરિ-

કાએ ૧૯૦૭માં એ ન પ્રકારની બુંદેશ સાર કરી અને ત્યારથી દર વર્ષે આવી ક્ષયરોગ-ટિકિટોનું વેચાણ ત્યાં અપારાધી વધતું જ રહ્યું છે. ૧૯૪૮માં અમેરિકાના રાષ્ટ્રીય ક્ષયરોગ મંત્રી ૨ કરોડ ડૉલર આ રીતે એકઠા કર્યાં હતા. આ ભતની ટિકિટોનું વેચાણ હૈનેડા, ઇંગ્લેંડ તથા યુરોપના ઘણા ખરા દેશોમાં દર વર્ષે થાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં પહેલી વખત ન આ અસિનય ટિકિટોનું વેચાણ બીજા આઠવારથી શરૂ થયો અને ૨૬ મી નવમ્બર ૧૯૫૫ સુધી ચાલુ રહેશે. તે વખતે દેશને પ્રત્યેક નાગરિક અને તેટલી વધુ ટિકિટ ખરીદશે એમ સંકલ્પે અપેક્ષા રહે છે. દેશનો મરીબમાં રોગી માણસ પણ આ ટિકિટ ખરીદી શકે, અને એ રીતે દેશના આ કાલિલ રાત્રને ઢાંછી કાઢવાની બુંદેશમાં પોતાનો યથાશક્તિ ફાંટો આપી શકે, તે માટે ટિકિટની કિંમત ૧ આના નેટલી મોઢી રાખવામાં આવી છે. પ્રભુના આ રાત્રને જેર કરવામાં પ્રભુએ ન મોટા બ્રાહ્મ લેવાનો છે. આ ટિકિટોનું કેટલું વેચાણ થાય છે તે પરથી આપણે આઝાદ પ્રભુ તરીકે આપણા પોતાના આતિશય મદતવાના પ્રયત્નોનું કેટલું ભરત જ્ઞાન સક્રિય સહાનુભૂતિ અને જવાબદારીનું બાદ મરાવીએ છીએ તેનું માપ નીકળશે. સઃ. ડ. સાહુલીકર

દશાણાં દશાણાં નવજીવન કાર્યાલયનાં પ્રકાશનોમાં કદાચ કોઈથી વધુ લોકપ્રિય થયેલું પુસ્તક તે મહાદેવભાઈની હાવરી. તેના મોથો ભાગ (કિ. રૂ. ૩૦૦૦) દશાણાં ન જાદાર પડ્યો એમાં તેઓ આંધીલના અંતેવાસી થયા તે સારાવાદના કારણે (૧૯૧૭)થી તે ઈ. ૧૯૧૯ સુધીનાં બે વર્ષની હાવરી આપેલી છે. એ આખી મા-ગાને વિષે તો ચોટલી ન બસાવ્યું કરવાની હોય કે એ વસાવી શકે તે શો વસાવે અને બાકીના વાંચે અવશ્ય. મહાદેવભાઈ આંધીલ સાથે નેટાયા તે પૂર્વેનું એમનું ચરિત્ર કો હાવરી માટે ન પ્રસ્તાવ રૂપે, એમના નિકટતમ ગિર શ્રી નરદેવિયાઈ પરીમે લખેલું. પણ પછીથી તે વસ્તેત રૂપે ન જાદાર પાડવાનું હતું. દશાણાં ન તે પણ મહાદેવભાઈનું પૂર્વચરિત્ર (૦૦૧૨૦) એ નામથી જાદાર પડ્યું છે. તે કુમાર-ગિરોતર-તકલોએ તો ખાસ વાંચવા જેવું છે. એવું ન જાતી પ્રભુ મોટું લોકપ્રિય થયેલું પુસ્તક તે શ્રી ચંદ્રચંદર શુક્લનું લખેલું સિતાહરણ (૧૦૦૦). રામાયણકથાની શરની સુંદર વર્ણનરસ નગાવતી માહિતી આપી બાકીની માહિતી રેલવેવા માટે બાળકોને રસપ્રયત્ન કરવા ઉદ્દેશિત કરતું આ પુસ્તક આઠમી વખત મુદ્રિત થયું એ ન તેના ક્ષાકારનો પુરાવા છે. વાણુજીવી શ્રીચત્તરી દર્શન એ, કાકાસાહેબ કાલેકરના 'બાપુની ઝાંખ' નામના મુન્દરતી પુસ્તક પહે ન, મુળ દિલોના મસાઈ અનુવાદ છે. (૧૮૦૦) આપણા ન્દન અને તત્ત્વજ્ઞ ચિંતકોમાં એક શ્રી કિરોસલાલ મસારવાળાનું પેલું યુગવર્તી પુસ્તક સમૂળી કાલિત પણ બીજા આજિતિમાં પ્રવેશ્યું છે (૧૮૦૦); એ સાથે ન સાબરમતીથી સેવામગ સુધીના એમના અજ-વરાઓ અને વિચારધાના પરિણામ રૂપ કેળવણી વિષયક લેખોનો સંગ્રહ કેળવણીવિકાસ નામથી જાદાર પડ્યો છે (૧૪૦૦). ઉપન વિષે પોતાની આગવી દષિટ ધરાવતાર મોઢી મૂળથી ન એક

વિશિષ્ટ કેળવણીકાર હતા, એ તો આને રવીકાર્યું છે. એમનાં કેળ-વણી ઉપરનાં છુટક લખાણોના, તળકાવાર, ત્રણ સંગ્રહો આ ન સુધી પ્રકટ થયા છે તેમાં કમરો હરતો સંગ્રહ પાયાની કેળવણી (૧૪૦૦) હમણાં ન જાદાર પડ્યો. તેમાં એમણે ઉદ્દેશ રસકા દર-મ્યાન રાષ્ટ્રની સાંવેરિક કેળવણી ઉપર લખેલાં લખાણો છે. એ ઉપરાંત ઔદીશાણુ તે એકેતના રચનાત્મક કાર્યોમાંથી સ્વેચ-સંગ્રહ સમી માહિતીપૂર્ણ પુસ્તક છે. લેખકો: વિદ્યલંકાર કાકરી અને રામચંદ્ર સોમાણુ ૦-૧૪૦૦; આપણી પ્રભુમાં પાયાની કે ત્રણ બાબતોનું જ્ઞાન પૂરું નથી ખીદર્યું (મંત્રસાક્ષ, અર્થસાક્ષ અને આદાર-સાક્ષ) એ પેલું ચીન-આંધારસાંચના અજ્ઞાનથી તો પ્રભુ નિર્વિય અને કુલપાયેલીનું મર્થ એવું ને અંગેર પ્રકટ લેખો કમરો તેના ઉત્તર આપવાના સહકર્મ પ્રયત્ન તરીકે શ્રી અવેરમાઈ પટેલે લખેલું પુસ્તક આદાર અને પાંચણુનો બીજો ભાગ (૦૦૧૨૦) વિલાપીટ હમણાં જાદાર પાડ્યો છે, તે નાના કિરોસે તેમ નવા રીખતા પ્રોટા પણ સમજ શકે એ રીતે સેવાકના રૂપમાં ને સરજ ભાષામાં નિરૂપેલો છે. મહાભાષાની નવરિખ્યાત આત્મકથાના પૂરક સમું પુસ્તક હરિણુ આક્રિંકાના સર્યાચકનો ઇતિહાસ, જે નેદાનું મળતું તેનું દબે બંને ભાગ સાંકળી લઈ સુપારાવધારા સાથેનું નવું સચિત્ર પુનઃમુદ્રણ જાદાર પડ્યું છે. ૩૦૦૦. એવાં ન કેલકાં મન-નોય, ઉપયોગી ને રસમય બીજું પુનઃમુદ્રણ: કાંધીજીનું વિખ્યાત નીતિનાશને માર્ગે: ૦-૧૦૦૦, તથા ત્યાગમુદિત અને બીજા લેખોનું વાંચ્યું મુદ્રણ, ૨-૦૦; કાકાસાહેબ કાલેકરનો કાવ્યમય બાળીમાં પ્રવેશદેશનો પ્રવાસ, ૦-૧૦૦૦, અને મુન્દરતાગમનની આસમનનામનંદની: આસપોશિત ભનનો, મીતી અને હુદા ચોપાલએનો નાનકટો સંગ્રહ, ૦-૧૦૦.

Our Friends Abroad

[જગતભરે પડે સાધ્વેતા પત્રમિત્ર-વિભાગ]

ફરિયાદો

ગયા અંકમાં જેમણે વિષે ભાઈ મધુ દેસાઈ તથા ધનવંત વાળાના ફરિયાદ-પત્રોનો જલ્દીય દત્તો તે ન વ્યક્તિ વિષે ફરી વાર ધનવંત વાળા તરફથી તથા ન્યાયા મોહરસી એમ. મલિક તરફથી ફરિયાદોના બીજા પત્રો મળ્યા છે. આ હતા તે પત્રો:

(૧)

મેં આપને છેલ્લા પત્ર લખ્યા પછી પણ ત્રણ પત્રો દીના બહેનને મોકલ્યા હતા. ત્રણેય Refused થઈ પાછા મળ્યા. કેટલા આશ્ચર્ય પહોંચાણ લાગતો જણાય જ નહિ અને પછી પ્રશ્ન: 'પાટ્ટે, મિત્રાચારી' ઉપરના ત્રણેય પત્રો આપને મોકલું છું. બદેન વિસામમાં છે નહીં મેં એમને સંબોધી કાન્ય લખું હતા હાથે 'નસીબ' દીના બહેનને મારા શુભ અને પવિત્ર પ્રેમની કિમત ન બંધાઈ... બેનને પ્રેમ-આઈ બહેનના પ્રેમ-મિત્રમિત્ર વચ્ચેનો પ્રેમ એ મું ટો દોષ છે એની અજર નથી લાગતી...

—ધનવંત વાળા

(૨)

મને જણાવતા આના પાપ છે કે 'કુમાર'ના 'Our Friends Abroad' વિભાગ દ્વારા મને કેટલાક સારા પત્રમિત્રો મળ્યા છે પરંતુ એક બદેન પત્રમિત્ર તરફથી મને તે કરતાં અનુભવ થયો છે તે તરફ હું આપનું લક્ષ્ય કેન્દ્રિય છે.

'કુમાર'ના વ્હાલ દેવદાસ એકમાત્ર મારફત વિભાગમાં (નં. ૫૦૭) દીના બહેનનું નામ મારા પાપવાળા આપ્યું. મેં એમને ફરિયાદ નિમજ્જ અને પત્રમિત્રતા માટે આગમ્ય આપતાં પત્ર ૫૦૭માં મોકલ્યાં જેમાં પ્રત્યુત્તર એમણે અલેખમાં આપતાં લખ્યું કે તેઓ પર મારા મુકર પત્રની ધમી જ ચાલી હાલ પડી છે અને તેઓ મારી સાથે પત્રમિત્રતા અને ફરિયાદ-વિનિમય કરવા માટે સુચી છે તે સાથે તેમણે જુદાજુદા ફોનની ફરિયાદો તેમજ બિલ્ડની બંદની ફરિયાદોના મારી પાસે પ્રથમ માનવી કરી અને અલ્લાહાલી માટે જરૂરો વિશ્વાસ રાખવા જણાવ્યું. આથી મેં તેમને ટિંકની બ્લૂની રિફિટો આલોસ તથા જુદાજુદા ફોનની માલોસ મળી કુલ એકસી રિફિટો મોકલી, અને જરૂરમાં તેમને તે ફીક લાગે તે મોકલવા લખ્યું. પરંતુ એ બહેન તરફથી બીજી રિફિટો હજી સુધી મોકલવામાં આવી નથી. બસે જે તેમને વજૂ પડે. લખ્યા કે Refused થઈને મને પાછા મળ્યા છે. જે તેમને છેલ્લા પત્રમાં જણાવેલું કે તે આપની પત્રમિત્રતા માટે અનિચ્છા દોષ્ય તેો તે બંદલ પુષ્કાસો કરતો પત્ર લખ્યો અને મારી મોકલવેલ રિફિટો પરત કરેલાં. પરંતુ આ પત્ર પણ રવીકા-કાયા વિના ન પાછો આપ્યો. Refused થયેલા પત્ર પર Refused by K. M. Vakil એવી વિમાઈ ચોરટ ખાતા તરફથી કરવામાં આવેલો છે. એટલે મને આમાં કંઈક એક લાગે છે..... બિર, ને હશે તે. પરંતુ હું આપનાથી એટલી આશા રાખું છું કે આપે આવા ચોરટ પત્રમિત્રોનાં નામ 'કુમાર'માં બંદેર કરવાં બેઠાં અટકાવ, આપને કે કેમમાં ફરતો પુરાવા સાથે આમાં થોડાં ત્યારે આપે જરૂર કાન્ય પત્રમિત્રોને ચેતવણી રૂપે આમાં ચોરટ માણસોને બંદેર કરવા દિતકાં છે. આવા માણસોની નેમ કેવળ ૩૨૨ (સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૦)

રિફિટ વગેરે પચાવી પાડવાની જ દોષ છે.

'કુમાર'માં આગળ પછું કેટલાક પત્રમિત્રોને આવા કરવા અનુ-ભવે થયેલાં-એ ગતલખનાં લખાણો પ્રસિદ્ધ થયાં છે. 'Our Friends Abroad' વિભાગને આવીને જોડાણ થયેલાં કરતાં ખાસેતો ઉઘાટા પાસી કોઈ નસીબત પહેંચાડવા પર વિચાર કરવો જરૂરી છે. એ જ.

હિ, આપનો સાચો, મોહરસી એમ. મલિક તા. ૬ ૬૫૨ જણાવેલ બદેન સાચોના પત્રવ્યવહાર રાસવાની આવી માટે આપને જરૂર પડે તે મોકલો.

આ બંને પત્રો વાંચીને અમને થયું કે આપ વાંચાને એમ કહીએ તમે આંતર સાગ્રીવસ થયા હો. પ્રત્યુત્તર ન મળ્યા કે પત્રો પાછા મળ્યા તેથી આરે 'રેનેદમ' ગળીને તેને મોટી આ-પતિ રૂપ માની આમ તાગ્રીવસ થું થું હડાપણ બધું, ટિલકર કે વ્યવહાર નથી. વ્યવહારમાં વાસ્તવિકતાનો સામનો કરવો જોઈએ અને જનાબ મલિક જેવું સ્વરૂપ અપવાદ કરવું જોઈએ. બરે દીના બહેનને આમજાણ આપીએ જીએ કે તેમણે આ બાબતમાં સાચી પરિચિત ૬૫૨ પ્રકાશ પાડે.

(૩)

આઠ માસનું 'કુમાર' વાંચ્યું. મારા અનુભવની અને આવેલી ફરિયાદો છાંયે છે કે મોટા ભાગના મિત્રો ફક્ત પ્રસિદ્ધિ માટે જ, કે અથવા કંઈક લાગે એ માટે જ 'કુમાર'માં અંદરે લખાવતા હોય છે. આ અટકાવવા મને એક વિચાર રહે છે.

મારા મત પ્રમાણે 'કુમાર' એક 'પત્રમિત્ર-મંડળ' કાર્યકરે આ મંડળના સભ્ય થવા માટે અધિક ફી રાખવી. આથી ને મિત્રો ખરા હિતથી જ પત્રમિત્રતા ચાલતા હશે તે જ સભ્ય થશે. અને વધી અધિક નિમજ્જા કરવા. આ નિયમોનો ભગ કરે અજર પ્રેમ પત્રમિત્રની ફરિયાદ આવે તેો એક દરનારને સંસ્કારમાંથી રબ આપવી. મંડળની સભ્ય-ફીને કપાયેલ મંડળનું અર્થ કાઢતાં થશે તેો તેમાંથી મંડળનું એકદમ સુખપત્ર પણ કાર્યકર, નેથી આ સંસ્કાર કદાચ આંતર-રાષ્ટ્રીય પણ બને....

આ વિભાગ ચલાવવા પાછળ અમારો હેતુ જલ્દી પત્રમિત્રો માટે સરનામાંની આપ-લેના મિલનદેવન બનવા ઉપરાંત બીજો વિશેષ નથી; તેમ કાલ એવો કરી મધ્યાહનિવેસાર રરવા પણ નથી છત્તવા. ફી, પેસાના ઢિસાળ, નિમજ્જા, તેના ભગની ફી-ચોટો, તેના સાથાજોડા પછાના ન્યાય, એ બધું એમ નહીં કરેલા થેનની બહાર છે. આથી જ ન્યાય પત્રમિત્રની સંસ્કાર કાદનાસંસ્કાર, ફી લગે સભ્યો મેંધનાસંસ્કાર, અધિક રકમ મેંધનાસંસ્કાર રિફિટો કે રીવાસજોડા લેખકો આદિ મોકલનારો, વગેરે 'બહેરાત' કરતાં સરનામાં પણ નથી હાપવા. 'કુમાર' માત્ર એ મિત્રોને મેળવી આપ-વાની બીજે મિત્ર જ બનવા ઉપર છે, અન્ય કંઈ નહિ.

(૪)

આપે વજૂ રેડેલી ફરિયાદને કારણે મારા પર એ વિવેક અમલ એક નવામો પત્ર આપ્યો છે કે તે ત્યાં પર અમેરિકાથી એક પત્ર

એર મેઈલમાં આવેલ, પરંતુ પોતાની સ્થિતિ સારી ન હોવાને કારણે તે બાઈ જવાબ આપવાને શક્તિમાન ન હતા. તે ફ્રાંસ Ordinaire માંથી પત્રવ્યવહાર કરવા માટેના આદેશો આપી ચેલે ૧૨-૦૦ પોસ્ટેજ (દરે વધીને ૧-૦-૦૦ ધયાએ. -તંત્રી) ખર્ચવાની તેમની શક્તિ ન હતી, તે તે જ કારણથી બાઈ ન તો અમેરિકનને પોતાની ગરીબી બતાવી શક્યા કે ન તો પોતે પત્રને જવાબ આપી શક્યા.

વધારામાં બાઈ જવાની રહ્યા છે કે આ જ કારણથી કદાચ બીબ બાઈએ જવાબ આપવાને શક્તિમાન ન બની શકતા હોય.
તે હવે આનો કુપાય આપના હાથમાં છે. અફસોસના શબ્દ
● ● ● પત્રવ્યવહાર લંબાવવાની પોતાની ઉચ્ચ નથી એટલે નહાર જવા માટે પોસ્ટકાર્ટ જ બસ ચાલે, (દરે) ૦-૧-૦-૦માં અમેરિકા પોસ્ટની સહાય છે. પોસ્ટ એફિસમાંથી મળતા ૦-૬-૦-૦ એરલેટર કુપર ખૂબ વધારાના ૦-૪-૦ ચોટીને ૦-૧-૦-૦માં અમેરિકા એરલેટર પોસ્ટની સહાય છે. પોસ્ટ એફિસમાંથી આ માહિતી મેળવી શકાતી, મૂલ્ય વાત તો એ કે, પત્રગોત્રી કરવામાં રપાલ ખર્ચ થવાને બદલે, એ ગુજરી રાખીને જ એ શોખ શરૂ કરવો એટલે, અને તે માટે ધરેલા પોતાના 'બોલ્ટ'ની મર્યાદામાં બધી વેચ કરી લેઈએ.
પરેડેશની પત્રગિરિ સંસ્થાઓ

બાઈ જમદીય શાન્તિભાગ શાદ (અગ્રજી નિવાસ, એખા બંદર) બુંદીશ્વર દેશોમાં એકથી ખાતાં સાથે પત્રવ્યવહાર કરીને મેળવેલાં સરનામાં પોસ્ટ છે. જાની વખતે તેમના નામનો ફક્લ જાહેરો. એમાંની નિષ્કર્ષકોટીની સંસ્થાએ એમને યોડાં ફોર્મ પોસ્ટમાં છે તે તેમને ૦-૨-૦ બીડવાથી મોકલી આપશે. તેની સાથે ઇન્ડિયન સર્વિસ પોસ્ટ ફોર્મ બીડવાથી એ સંસ્થા યોગ્ય પત્રગિરિ મેળવી આપશે.

(1) Association for Cultural and Economic Relations with the East, Indian Section, Praha III, Lazovska, Czechoslovakia; (2) Vereniging van International Neugdverkeer, Rapenburg 45, Leiden (Holland); (3) Foundation Pro Juventute, Servus des relations internationales, Seefeldstrasse 8, Zurich (Switzerland); (4) Correspondence Scolaire Internationale, Mesee Pedagogique, 29, Rue d'Ulm, Paris -5e (France); (5) International Friendship League, (Miss Edna MacDonough, Executive Secretary), 41 Mt. Vernon Street, Boston, Massachusetts, (U.S.A.); (6) International Students' Society, (Dr. Newton H. Crowell, Director), Hillsboro, Oregon (U.S.A.); (7) Interscholastic Correspondence, (Mrs. Alice Wilson, Director) 433, Buena Vista, San Francisco, California (U.S.A.); (8) Foreign Correspondence Bureau, Augusta, Kansas (U.S.A.).

દિલી પત્રગિરિ

(543) Kantilal V. Sheth, C/o Vrajilal Giradharlal, Jail Road, Amreli (Saur.)—17, Stamps, Photography;

(544) Dhanendra Manilal Shah, 3455, Chhhabra Odhava's Khadi, Darwaja's Khancha, Shahpur, Ahmedabad—21, Palmistry, Photography; (545) Jitendra M. Chhava, C/o A. J. Chanchani, P. O. Bokaro, Dist. Hajaribag—22, Stamps, Literature, Politics; (546) Abidali T. Kapasi, Iron Marchant, Rajula-City (Saur.)—19, Photography, Reading; (547) Chandrakant B. Jhaveri, 123, 25, Daya Mandir, Mumbadevi Road, 3rd floor, Bombay—3-18, Photography, Sports; (548) Kalyanji Velji Vishrani, B.Com., Vishrani Nivas, 14, Bhandarkar Rd., Matunga, Bombay—19—25, Stamps, Literature, Photography, Bridge (contract); (549) Naviochandra Prantal Bhatt, 1453, Raipur, Ahmedabad—18, View-cards, Stamps; (550) Chhotalal Amritlal, C/o N. T. Vyas, Sarspur, Outside Nickel Gate, Ahmedabad—2—20, Stamps, Photography, View-cards; (551) D. J. Bhanna, 145 B, Prince Edward Street, Durban, Natal, South Africa—17, Stamps, Cricket, Music, Photography; (552) Manu M. Wadhvani, Dadabhai Rd., Santacruz, Bombay—23—20, Stamps, Pen-pals Abroad only; (553) Mohmedji J. Tambawala, Saifeepura, Siddhpur (N.G.)—18, Stamps, View-cards; (554) Vasantlal N. Shah, P. O. Box 350, Zaozibar, Br. East Africa—16, Stamps, Coins; (555) Ghanashyam Chotalal Shah, C/o Babubhai C. Shah, Kapol Nivas, Vasant Rd., Matunga (C. P.), Bombay—19—17, Stamps; (556) Hirabhai Gopaljee Patel, C/o Bharat Vidyalaya, Karadi, Navsari, (Dist. Surat)—18, Stamps, Sports, View-cards, Music, Swimming; (557) Navinchandra Shah, Gandbi Chawk, Vanz (Saurashtra)—17, Stamps, Coins, View-cards; (558) Ismail H. Madraswala, C/o Hasnally Gulamally Madraswala, Saifeepura, Siddhpur (N.G.)—24, Stamps, Coins, Snapshots; (559) Fakhrji S. Mamuwala, Saifeepura, Siddhpur (N.G.)—19, Stamps, Literature, View-cards, Coins, Photography; (560) Jayant Tolia, II New Residency, Bhawan's College Hostel, Andheri, Bombay—16, Stamps, View-cards, Science; (561) Mansukumar P. Patel, C/o Kantilal Mulajibhai Patel, Goga Gate, Bhavnagar (Saurashtra)—18, Stamps. (562) Keshukant: R. Udani, C/o Vaidya Ravikant V. Udani, Balambha, Via Dhol (Saur.)—20, Literature, Photography; (563) Vijay M. Gosalia, 40-42, Mint Rl., 2nd floor, Fort, Bombay—1—20, Cricket, Stamps. (564)

‘કુમાર’ના વાચકોને લેખિત ટી. રમણજી મેઘાણી દ્વારા બેંગાળીમાંથી અનુવાદિત મુંદર ફૂલ સેમાં

ચાર ટેબલ સર્જનો

શ્રી તારાશંકર બંધોપાધ્યાય ફૂલ	શ્રી તારાશંકર બંધોપાધ્યાય ફૂલ	શ્રી રમણજી બંધોપાધ્યાય ફૂલ	શ્રી રમણજી બંધોપાધ્યાય ફૂલ
મું રું રું રું રું	મ ન્યે ત ર	મ રું જી મિ માં	મૈ ત ર જી તી રે
પાનાં ૨૧૭ તજ રૂપિયા	પાનાં ૩૮૮ સાદાચાર રૂપિયા	પાનાં ૨૪૧ સાદાચાર રૂપિયા	પાનાં ૧૯૮ સજા એ રૂપિયા

તમારા પુસ્તક વિજિતા પાસેથી મેળવો, શા દુખો: એલ. કે. મેઘાણી. ૧૪ અગસ્ટ ૧૯૪૬ ટી. રમણજી

(૨૫/૮/૪૬ ૧૯૪૬) ૩૨૨

પાંદડાંનો છાપ-સંગ્રહ

એક નવો સંગ્રહ-શીખ

પાંદડાની
કાળ નોંધણી
નમૂનો

રિહિટો સંપ્રદાયના છાપ જેમ જીવનભર ચાલે છે, તેવો જ મણખૂટ આ શીખ છે: જાડનાં પાંદડાંની કાળ નોંધણી લેવાનો. એક વિખ્યાત વનસ્પતિશાસ્ત્રીએ કહ્યું છે કે સાચા જીવજાતો બંધી ભતનાં જ રહેા તજીસો વેપરાંત તેા ચાપ છે. એ સિવાય નાનાં જાડ, ઊંડ, લેલ વગેરેનાં તેા જુદાં એટલે જો ધીરજ, શીખનો ખંત અને પરિશ્રમની શક્તિ હોય છે. આ શીખનો જીવનભર ચાલે તેવો છે. જાપણે ત્યાં તેા કોણ જાણે, પણ પશ્ચિમના યુવકમાં તેા આ શીખ કીકડી ધ્યાપક છે. એક ભણીતાએ એા સંપાદકે ૫૦૦ થી વધુ જાડનાં પાંદડાંની છાપ એકી કરી છે; અને એ તેા નમતાથી કહે છે કે આ એક એટલું નિશાળ છે કે આ તેા દાંટ મારી રાખ્યાત છે.

એમાં સાધન પણ જાણુ નથી જોઈતા. થોડા ડુંદળ પેપર: કુદરેજ કાગળના કદના હોય તેા કીક, જેથી નાના મોટા પાનની છાપ લેવાને પૂરતો અપકાર રહે. તે પેનિસલ્વાનિયાના શાળા, જેને 'પેનિસલ્વા કાળન' જ જોઈએ. બીજે કાગળપાઈદરને કાળન પેપર આવે છે તેવા પરને કાળનનેા પદ બધુ સખત દોવાથી ખપ નથી લાગતો. બીજા બે આને જોઈએ તે 'સ'પ'ના માપના થોડા પાતળા (અથવા પાર-કીકા જેવા) કાગળ તે એક બ્લોટિંગ પેપર પૂરું પેડ. બ્લોટિંગ પેડન હોય તેા છાપના થોડા કાગળ પણ ચાહે; કેમકે એનેા કપવેશ તેા પાણી મારી તરીકે કરવાનો હોય છે. રાખ્યાત કરવા માટે એમાં પાડાંપરંદ કર્યાં, જેની કલ્કી બાળુએ નસી અને દેવાએા વધારે કપવેશા હોય.

પહેલાં તેા બ્લોટિંગના મારી કપર કાળન પેપરને ચાપો મુકા, ત્રીજી તેની કાળનની બાળુ કપર રહે. પછી, પાંદડાની પાછલી (પેપાલ્લી) બાળુ તેને ચાપે એવી રીતે તેના પર પાંદડાને મુકા. હવે, એ પાંદડા કપર પાતળો કાગળ મૂકીને તમારી આંખબી-નો ટેરવાં કે એંજાના નખ ધસીને રિયર તે સ્પર્શ દાખ આપો. પાતળા કાગળ શીસરી પાંદડાની આકૃતિ દેખાતી દશે એટલે તેનેા એકે કાગળ કપાણુ વિનવેના રહી ન જાય તેની ચેકકાઈવમે કરી શકશો. પાંદડાની કિનાર કપર ખાસ કાળજીપરંક દાખ આપજો, અને કયાંય જરામણુ કચરચી ન પડે તેની ખાસ તાકેદારી રાખજો. આ રીતે આખા પાંદડાની સમાધી પર પૂરતો દાખ આપાછ ગયાની ખાતરી થાય, એટલે પાતળો કાગળ દહાળી દહવે પાંદડાને ધમી રહીને કાળન કપરથી કપેલી થો, ને વાડીકાછપી તેની તાળામાં નાની દેખાએા કપર પણ કાળન દાખો ગમે છે કે નહિ તે તપાસી જુઓ. હવે એની છાપ લેવા માટે, મારી કપર ડુંદળ પેપર મૂકીને તેની બહારન વચએ છાપ પડે એ રીતે, પાંદડાની કાળ નોંધણી પાછલી

બાળુ મોકલે, ને ફરી તેના કપર પાતળો કાગળ મૂકી, ખૂબ સાવ-જીવીથી અગાડની માફક જ આંખબીએ વડે ધીમી પણ સ્પર્શ રિયર દાખ આપી ધસો. જેને પાંદડું લેવામાન ખસી ન જાય, દાખ પાંદડાની અંધરેવા તરફથી બહાર કિનાર તરફ જાય એ રીતે આપવો, અને પાંદડાની કાંઈ પણ ભાગ-એક પણ રેવા કે કિનારને કીખામાં કીણો ખૂણે કાબ્યા વિનાનો રહી ન જાય તેની તકેદારી રાખવી. હવે પાતળો કાગળ દહાળી, હવે રહીને પાંદડું કપેલી થો. એ કાગળ ચેકકાઈવમે તે સંપૂર્ણપણે દેખાડતાર આપી દશે તેા પાંદડાની બાળુની સ્પર્શ ને સુરેજ છાપ કાગળ કપર પડી રહી દશે, ને પાંદડું ખસી મળું દશે તેા છાપ ચેકકાઈવમે કાચેલી ચાપી દશે.

જો કાગળ પ્રકારનાં પાંદડાં આ કામ માટે ખપ નથી લાગતા. કેટલાંક પાંદડાની અંધરેવા એટલી જાડી નહીં હોય છે કે બીજા દેવાએ કપર નથી પૂરેા. કાળન કાગળવા દેડી કે નથી પૂરી છાપ લેવા દશે. કેટલાં પાંદડાં એનાં મુલાવમ હોય છે કે કાળ ન સદન ન પડી કરી શકતાં. અને જરા અમથો કાગળ લાગતાં છુંદાઈ જઈને તેમાંથી રસ નીકળવા-આંદ છે. ધણી વાર પાંદડું તેાડવા ખાદ તેને એક રિવસ રહેવા કદને બીજે રિવસે છાપ લેવાથી પાંદડું કદક થવાને લીધે વધુ રેવા ને સુરેજ છાપ લીટે છે. આવી નાનીનાની મુરોએા પછુ જવંચિત નડશે, ને તેના આખા કલેસ પછુ નીકળી આવશે પણ એથી તેા આ શીખમાં ચોર રસ વધશે.

આનો સંકલ્પ જેમજેમ એકઠો થતો જાય તેમતેમ તેને જુદા-જુદા વર્ગમાં મોકલવા જવું. મેટાં રૂક્ષ, નંદમી ઊંડ, વેડા, કુલ-કાંડ, અનાજ ને રાસાકાં વગેરેનાં પાંદડાં, એમાંથી કમણુ કદી સકાય. નાનાં નાનાં પાંદડાં હોય તેા એક કાગળ કપર તજીયારે છાપ પણ ગાંઠની રાકાય: પણ જાણુ ગીધ ન થઈ જાય તે જોઈું. કદેકની નીચે તેતું નામ તથા છાપ કીખાની તારીખ સુધય અક્ષરે લખવો. અને ફેરકે કાગળ કપર પાતળો કીણો પતેમથો કાગળ-અંજારિયો કાગળ (રિયર પેપર) લગાડી દેવો, જેથી ધસારાથી છાપ જુલ્યાંત ન જાય. પાનાં ફેરવતાં ફેરવતાં પણ ધસારો ન થાયે તેની કાળજી રાખવી. જરા કાળજીપરંક શોધ ચલાવીશું તેા બહારો કે આપજુર દેશમાં જાડની એટલી વિપુલ વિનિખતા છે કે આ શીખ સંકલિત માટે જ કહે: આજગીયા, વાડીખેતર ને આગમોદશ ધમીકરોને એકઠાં કરવાની તમામ જોઈએ. અને તમારા કાંઈ મિત્રો કે સગાં-સંબંધી પરમાળ-પરેરાશ રહેતા હોય તેમની પાસેથી પણ ત્યાંનાં અનવનાં પાંદડાં ગંગાબીને તમે તમારા સંપદમાં વધિ કરી શકશો.

એકે સારા સમાચાર.

ગુજરાત, કલકાંડલાપ: એ શોધિય નીવરેશા છ-છ રેગિયોના જે ને સંપૂરો નહોતા મળતા તે હવે ફરી છપાય છે. અને એક નવો સંપૂરો વધારે: એટલે કુલ ચપ્પ. ભારતીય કલકાંડલાપ: કપરના સંપૂરોની ન જ દશે પણ ગુજરાત સિવાયના અન્ય ભારતીય પ્રાચીન-અર્વાચીન કલાકારોનાં છ-છ રેગિયોનાં તજી નવા સંપૂરો પણ સાચેસાચે તથાર થાય છે. એકાદ ગાસમાં જાડાર પડશે.

(અનુ ૪. ૩૨૫મી યાદુ) એને હાકો જાણ્યો ત્યારે એનું નામ દોસ અને કમળામી ગંગાસંગ રાખ્યું.

‘છાંદાભાઈ કોઠાં જેવી કસગ, અળ છ નદિ સગતા. ન જે વાધ બનના ચાહતા હું’, ન જે વરષોડે ભને ચાહતા હું. ઈસમે હી રોડી મિલતી રહે તો સખ હય. મેરા ચરે તો યે મળ હાડ કર હઠાં બી ચલા નહીં, ગગર ગંગડા સવાલ હે. દેખિયે, સેક. અબી યે ક્યા હઠે? ઈસાલમે રખા તો કહે ફારમશે ભત રિખો. જે કાઈ ભત રિખના નદિ માહતા. ઇસમે કનકો શ્રી જે માફી બી નદિ મિલતી.’

‘છણાં! કાલે ગંગુને લઈને તું મારે ત્યાં આવ. એને નિસાળે પછુ ખેરાડાવી આપીશ, અને માફી પછુ કરાવી આપીશ, સગભ્યાં?’

અને પછી ધણું વરસ સુધી એ ગંગુની શ્રી મામાછએ ન આપી હતી એની મને થોડાં વરસ રહીને ખજાર પડી.

આત્યારે એ છેલ્લો ક્યાં હશે, મામા નામ પાછળ માતું નામ ધરાવનાર ગંગુ ક્યાં હશે,—કેને ખજાર?

આ પછુ હોળી અલેસે તો મૂડી આવ્યા, પછુ નગારાંને કહકહાટ ન સાંભળ્યો મૂડી ગયા. બાળવત્તા, છેલાએ બેવચ્ચ ચાલેા વચાડી સંભાળવી, પછુ એથી કંઈ નગારે જાનવા માગેના ખ્યાલ આવી રાકે? સૂરત માનને ધરધરને એટલે નગારાં વાગતાં; ચવાર-સાંજ વાગતાં, શાતનખરાત વાગતાં, તો કલેક ફરથી તાલબદ રજૂમરમાં કાનને ગધુર લાગે એ રીતે પછુ વાગતાં. દસ વરસ સુધી સૂરતમાં એ નગારાંની ને કે મદફિશ જેઠી છે એની બીજે કયાંયે લેખા નહિ ગયો.

કાઠને ‘ગીસાને વરસાન’ કહેવા એટલે સાખી જે ગાળ સાચી. એ ‘ગીસાને વરસાન’ જે ગાળ સુદારીએ ન સમજ શકે. સૂરત સિવાય બીજે ગીસ નીકળતી હોય એવું પાછી નજીયાં નથી.

ખપાડિયે ચકલે મુકમ્મરારહર પ્રેમચંદે રાયચંદે બખાવેલી કન્યા-રામાના મકાનની બાલુમાં નજીવા લાકડાવાળાં કુટુંબ રહે. બહોલું કુટુંબ અને બધા ન નગારિયા. જેણી આજવાની અગાડે કેટલા થે દિવસોથી એ લોકો નગારાં વગાડવાની ‘પ્રેમિસી’ કરે જે કાઈ મલક, કિસ્કે રે કે દિનસ પ્તેઅર નેગ તાલીગ થે તેગ’ ન. કુટુંબના જુઝમે વડીલ દાંધયાં ચોળા લઇ ગેસે અને આસપાસ પાચસાત નજી કુટુંબો વળી, દરેક નજી પોતપોતાનું વાજિત લઈનેસી નય. વચમાં એક યા જે ત્રાંબાકુડી. એની આસપાસ એક નજી ટોલક, બીજે હક, ત્રીજે ખંભડી, ચોથાં હળડું, પાંચમે હાડ. હકો લેખાંડનું નિચાળ એગ સાજુ લઈ ગોડવાઈ નય. અને પછી વડીલ ચાલ કપાડે. કલાક કલાક સુધી એક નજી ચાલ વગાડે. લય એક નજી, લાલબદ ચાલયા નજી અને કહુંજેનક માથુંયે ડગાલવે.

ગીસામાં એટાળીને વરના બાપ વધાને પ્રમાતુસાર હક. એટલે એ ટાળી સોધી હલે રહે. એની આગળ પાચસાત જુદાંજુદાં ટાળાં ચાલે; અને દરેક નજી નગારાંને મહોલસવ માણે બાલાછના ટેકરા આગળથી બીસ ચડે, તે બાગાળખઈ, ખાંડવાળાની સેરીમાંથી અમરે બારણે થઈ, ખપાડિયે ચકલે ફરી, પાછી મૂળ નજીએ નય. નીકળે રાતે નં વાડીએ અને બીજે મગરે ચારપાંચ વાગે. જુદાંજુદા મહોલસાના તરેલદરેલવાર સેક એમાં ભાગ લે. અરેબીએક આઈલ લાંગા એ વરગોડા સહેરમાં ફરે. હે વેડા પર ખારસા રોનેરી લખવામાં, પાપડી-એમરમે પહેરી વરસાલ બેસે; અમે તે ટાકારને પકડી લેસારી દે. ભને ચાલે મેશના ચાંલકા ફરે, પાપડીમાં ટાળાં બેસી ને વરગોડા ગતવાં પછી બળે ખપાસ મારી છે જે પાંચ રજિયા આપે.

તે દિવસે સેરીએ સેરીએ દાંડ ન વાત થતી: ‘એ આવી! મહોડું ભાગળ પર પહોંચ્યું બાર વાગે ખાંડવાળાની સેરીમાં પહોંચ્યો

જેઠીએ.’ આગળ પરથી બેતરી ખાંડવાળાની સાંકડીસેરીમાં બીસનાં ટાળાં રમે થદતાં. એટલે રોડિયાઓ આતરકિયે કાઠથી મહેમાને સાથે બેઠા હોય; હવેલીએને પહેરે માણે દાંડી જુમરોમાં ઢીવા અગમત દોમ; બારીએ નારીયને બનીકની બેઠા હોય. ટાળાં એક પછી એક પોતાને ફિસળ ગતાવત નય. એમને મુશર મુશરેથી હારનેસા મળતા નય. ત્યાં ટાળી ખીલે, ટાળી એટલે કુટુંબખીલે, અને એના વડીલ ભતે મળામાં નગારું પહેરી વગાડે!

આખણે મમે તે એક ટાળું લઇએ. જુવાનિયાએ રેશમી અખીસ અને આલસાકાની ડમરી પહેરી છે. માથે કીક-ભરતની ટોપી ચા બરાવવાર ફેંટા બાંધ્યા છે. નજા બાંકેલાલ નેવા બની મળામાં દોલતુ ચા બગલમાં દગડું રાખી નગણે દાથે ડગડગ ડગ... ડગ ડગ, તાલ આપે રાજે છે, વચ્ચે ચાલે છે વડીલ. ક્યાં એ કસે! થોભિયું ચીપીચીપીને પહેરતાં પોણે કલાક થીયો હશે. ડગલા પર ચોનાનાં બોલિયાં લગાયાં છે. પાપડી ખાસ આજને મારે ફરીથી રંખાચી-બંધાવી છે. લાલચટક બારેખગ એ પાપડી પર મોટા રોનેરી લખેા લસલસી રહો છે. એ મુશોભિત નગારું લઈએડા છે. નગારાની આસપાસ લખાની કાલર છે. દાંધયાં ડાંગેલાર ચોળા છે. બાલુમાં પંદરેક ચોળાના થોડડા લઈ એક નજી ચાલે છે. ચોળા ફાડી નય તો ત્યાં નજી રેવામાં આવે છે. કાઈ વખતી, તો કાઈ પાંચની, તો મોઢ નજીએ સાતની ચાલ વગાડે છે. રંગ નજી અને એમાં વચ્ચે સિવાઈ દાંડા કાઢા થઈ આગળ ચાલવા કહે તો ટાળું બેસી નય છે, અને બેઠા બેઠાં વગાડવા પર ચડે છે. પછી તે બેઠે ફો બેઠે! સમંભવી પડાવી એને પોલીસ કહાડે છે, માગણા આગળ ચાલે છે.

ફિસળી વગાડનાર ખરેખર નગારાની ખાલ લતારી નાખે છે. ને સિફતથી એનો દાખ ગાસે છે, એથી તાંબાકુડીમાંથી નજીની કળે છે, અને ને રજીકાની ને પરંપરા ચાલે છે, એથી ને ઘોર કહુંજે છે, એની મિકાસનું વર્ણન કર્યું મુશરેક છે. ટોલ, નિચાળ, હક, ડગલે અને નગારું એકબીજ સાથે પછી તે તાકાતપ સાધી, સેરીતને એક નજી રસમય સૂર કાડે છે, ને હેવાના કાંડાજુમાં દેસરને મારે બેતરી રહે છે.

બારેખગ વાળાકુડી બળે લટકાવી, કલાકોના કલાકો મુધી તાલજલ નગારું વગાડનું એ કંઈ સહેલ વાત નથી. પહેલી તો દરેકોની-એકોની બરેખર પકડ આપતી જેઠીએ. અને પછી દાંધને મો-હોસેથી કલાકના જેઠીએ. અને નજારે બરાબર યુર છૂટે ત્યારે કામેલ વગાડનાર એકએક નગારાને નીચેથી હક પર બરાબર લાવે પર લાવી, છાની કાઢી, લાંબે ચારેખગ નજર ફેરવતો ને વગાડે છે, ત્યારે તો ‘કથા બળવા!’ થઈ રહે છે.

કથા બળવા! રૂઝ સરીને બાસતા નેવા સફેર પોપાકમાં ચમકતી આંખે, સાઠ વખતની મરે લાકડાવાળા રોકને ખાંડવાળાની સેરીમાં નગારું વચડતા નેવા-સાંભળવા એ પછુ એક દેવાલો હતો. એનો તાપ, એનો કચાળ, એનો દમાગ, એના દાખનો દહેશ, એની જુલમ, બનોખા દમત, અમીરી લાગતાં છેક થોડી રાત થતી છતાં પોતાને ચકલે ભતે વગાડતા, મહોલેથી ધગધગાવી મૂકતા, માગ ખમવી દેતા.

મામાછના એજખાણનાં ધણું ટાળાં નીકળતાં બીસના વર-સાંજ વગાડે તો નદિ, પછુ ગીસમાં વગાડનારે દેવાલો એક વખત મામાછને અપાળો દેતા. દાંધયાં ટોલક સાથે દમ દમ દમ દમ કરતાં એ ટાળામાં દાખલ કરાવી ફરેગો દોને. મનની કહી, અને આંખે લાલચોળ. બીજે દિવસે નિસાળે નવા એનો દમ નહોતો, એટલે મામાછને ન ચિઠ્ઠી લખી રલ ગંગાની ઢીપી દેતી.

નરસિંહરાવ લોખાનાથ (અંતુ. પૃ. ૩૦૮થી યાદ) હતા—રવ. પ્રસન્નકુમાર, આપાવાદમાં 'કુમારસાઈ' તામે નબળા યજ્ઞેણ પોત્રીસ અમલદાર. કુમારસાઈ નરસિંહરાવના મૃત્યુ પછી ત્રણ વર્ષે ગુજરી ગયા અને એમના પુત્રે શ્રી અંબલકાંત તથા શ્રી નિશિકાંત આને અમદાવાદમાં જ રહે છે.

પ્રથમ પત્નીના અવસાન પછી નરસિંહરાવ બીજાવારના લગ્ન-માંજીએ પરવથા તે શ્રીમતી સુરશીલાબહેનને સહચાર લીધાં છી નીવડાવો. શ્રી સુરશીલાથી એમને ત્રણ સંતાન થયાં: ઊર્મિલા, ન-લિનકાંત અને લલ્લનિકા. આ ત્રણે સંતાનો નરસિંહરાવના છવ્વતાં જ મૃત્યુ પામ્યાં. ઊર્મિલા ૧૯૩૧ની આખરમાં એક જ બાલક પુત્ર પ્રેમલને મૂળેને ગયાં; નલિનકાંત ૧૯૧૫માં ગયા; લલ્લનિકાબહેન ૧૯૩૨માં ગુજરી ગયાં. એમની બે પુત્રી આ સો. કુંજી તથા સો. વિવા આને મુંબઈમાં રહે છે.

મુંબઈમાં નરસિંહરાવ નોકરીમાંથી ૧૯૧૨માં નિવૃત્ત થઈને વાંદરા નામના પરામાં સમુદ્રતટે 'હનુ બગલા'માં રહ્યા અને ત્યાં લગભગ એક વર્ષને ક્ષતિરે ઊર્મિલા અને નલિનકાંત એ બે પ્રિય સતાનોના મૃત્યુના દાક્ષણ આ એમના પર પડ્યા. ત્યાંથી ૧૯૧૬-૧૭ માં નરસિંહરાવ સાતાકુશ આબ્યા અને ત્યાંથી થોડાં વર્ષ રહીને ખાર રહેવા ગયા. એ એમનું છેલ્લું નિવાસસ્થાન બન્યું. ત્યાં, ૧૯૩૨માં સો. લલ્લનિકાએ અને ૧૯૩૪માં સુર. ઊર્મિલાના પુત્ર પ્રેમલે પરણી-ગયાં. ૧૯૩૬માં પત્ની સુરશીલા ગુજરી ગયા.

૧૯૨૩થી પહેલા આ અસહ્ય આપાતે નરસિંહરાવે, આશ્વા-સન આપવા આપનાર સામું આશ્વાસન પામે એટી અડગ દિમ્બત અને અધિચક્ષુ દૈશ્વર્યદાથી સદન થયાં. એમના હૃદયના હૃદયાર આવે પ્રસંગે, દૈશ્વર્ય ને નાળે તે આફતો સદન કરી લેવાના અને દૈશ્વર્યની આશામાં બહારી કસોટીમાં પરાભિત ન થવાના દેહ નિશ્ચયની પ્રતિજ્ઞા આપતા.

આ જહંપતી પર પહેલા સર્વ આપાતોમાં આખરનો આપાત ટીકિત પ્રેમલનું મૃત્યુ. અનેક ઉપચારો છતાં સંઈકાઈક બધતો ગયો અને છેવટ મૃત્યુની ટાકી આવી. ડાકરે, નડે અને બે ત્રે ભજના હતા. મધ્યરાત્રિ વીધ્યા પછી એક પ્રહરે પ્રેમલનું મૃત્યુ પ્રતિ પ્રધાણુ ત્વરિત થયા હાથ. એ છેલ્લી ફાળે જહ નર-સિંહરાવ અને જહ સુશીલાબહેન—બે પુત્રીએ અને એક પુત્રને ગુમાવીને દુઃખી થઈ ચૂકેલાં આ બંને—પ્રેમલની મૃત્યુસાચ્યા પાસે આવ્યાં. પ્રેમલનું મુખ દેખાય તે રીતે બંને ત્રડોચરે લિખાં રહ્યા. પ્રેમલ ગયો,—અને આ હંપતી એ ફાળે ન રહ્યાં, ન બીનું કાઈ બોલ્યો. માત્ર એક પ્રહરપરજીય રહેડી આશીર્વાદ લીધીને આપેા: 'પ્રેમલ, તું પ્રભુના દરબારમાં બચ છે; ત્યાં મુખી રહેજે.' બસ; આ આશીર્વચન મેંક રખે હૃદયારીને બંને બહુ શાંતિથી, ધીમે પગલે, પોતાના સુવાના મોરડામાં મથાં, પોતપોતાની પથ-નીમાં સૂતાં, અને સૂતાં તે સૂતાં. ત્યાંથી ફરીથી સાલ્સસમાં લેડપાં જ નહિ પાવસ, રાધ્યાપરત રિપતિમાં, અયોન્યની ચિંતા કરતાં, મરણ પામેલાં બાળકોનું રમણ કરતા, પ્રભુની પ્રાર્થના કરતાં, એ બંને, રોક પછી એક, પ્રભુપ્રાપ્તમાં સિધાબ્યાં.

શ્રી નરસિંહરાવે તથા શ્રી કેશવદાસ દુવે ૧૯૩૩માં જીખા વર્ષ-માં પ્રવેશ કર્યો એ પ્રસંગે એમની બંનેની ભયંતી બિનવચન અગદા-વાની ગુજરાત વતીકચુતર સોસાએડી (ગુજરાત વિદ્યાસભા)એ કરાવેલું દરમ્યાન પ્રેમલ મરણ પામ્યો હતો. ૧૯૩૪ના બન્યુઆરીમાં બેનવરી ધારેલી ભયંતી બિનવી રાકાઈ નહિ, ને ૧૯૩૪ના મે મંદમા ૩૨૫ (સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૦)

'બુદ્ધિપ્રકાશ'ને ખાસ અભિનંદન એક કાઢીને એ બંનેને સમાર્પિત કર્યો. ત્રીસેપારસે સાહિત્ય સભાએ પણ અભિનંદન મોકલ્યાં. ખારની સાહિત્યસભાએ ખાસ મેળાવરા કર્યો. એ પ્રસંગે નરસિંહરાવે હાથેહાથ: 'મુનશી એ મને ગુજરાતી સાહિત્યનો લીખાપિતાગદનું દહો છે એ નામને હું વોયપ હોઠકે ન હોઠ, પણ આ પ્રસંગે પૂરનું હતું છે કે કાઢ અચ્છન બાણુમાળી ખાણુસર્યા રચી તે તે પરસુખ બનાવે તેવાર હતું. માત્ર ઉત્તરસચ્ચની રાહ જોતો રહીશ.' એ પછી એક કંડરાયણુ આવી અને મઘ. સુરશીલા ગયાં. નરસિંહરાવની બાણુસર્યા લખાઈ, બીજી ઉત્તરસચ્ચ આવી અને બારાબર એ ઉત્તરસચ્ચને જ દિવરો, ૧૯૩૪ના બન્યુઆરીની ૧૪મી તારીખે પ્રકાશમાં, નરસિંહરાવે દેહ ઠોડયો. ગુજરાતી સાહિત્યના લીખાપિતાગદનું ૫૬ પુરવાર હતું.

નરસિંહરાવ ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રથમ કવિ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા. એમનાં, અંધેછમાં જેને 'હિરિંક' કહે છે તેનાં ઊર્મિ-કાવ્યો, ગુજરાતીમાં એક નવું પ્રધાન કરનારાં છતાં ત્યાર પહેલાંના કવિઓનાં કાળો કરતાં તે અનેક રીતે જુદાં પડતાં હતાં. પ્રકૃતિનું સ્વર્ણવ રીતે રસાદ દિશ્ટિયા બન, માનવના હૃદયનાં બાવો અને પ્રકૃતિનાં તત્વોને સમન્વય, સમાભ્યાં વિધવાની દરાનું. બન-લન વગેરે કુદરતીઓની ભોગ અનેડી સોની અવશાનું સમાભ્યાં ક્રાંતિભૂત હૃદયથી કરેલું આદિબન, એ એમના કાવ્યવિધા નવા હતા. એના વાદન તરીકે રોકકોશી સિદ્ધ, સંપૂર્ણસુખમ એમની કાવાસોશી નવી ઢાંઠી; પાશ્ચાત્ય સાહિત્યના સંપૂર્ણથી વિરોધી કવિતાદિષ્ટિ અને સમર્પણીરિત નવી ઢાંઠી. એ એમનાં કાવ્યોના તજ સમદોષકે યથા: 'કુસુમમાળા' ૧૮૮૭માં, 'હૃદયભીખુ' ૧૮૯૬ માં, અને 'નૃસિંહકાશ' ૧૯૧૩માં. નલિનકાંતના મૃત્યુથી ચોક્કસુખ થયેલું કવિ-હૃદય આનંદ દિશામાં જન્યું અને મૃત્યુની, દુઃખની, અદાબી, ધર્મની તાત્કલિક પણ કવિત્વરીતિની સમાધાન મઝ 'રમણ-સહિતા' નામનું એમનું કંકણપ્રકાશિત-કાવ્ય ૧૯૧૫માં પ્રકાશ થયું. આ ઉપરાંત બમવાન બુદ્ધના ચરિતને આદિબનું વિસ્તૃત્ કાવ્ય રચવાની નરસિંહરાવની ઈચ્છા હતી. તે તો સંપૂર્ણરીતે સન ન થઈ, પણ સર્વ એડુનિન આનોફની ભજપારદ્રી કામચી 'The Light of Asia'ને આધારે રચાયેલાં, બુદ્ધના જનન અને રહેસોના છુડછુડક પ્રસંગોનાં ખેડકાવ્યો એમણે રચ્યાં હતાં, તેને સંમદ 'બુદ્ધચરિત' ૧૯૩૪માં પ્રકટ થયો.

સાંચોસાચ તેમો ગુજરાતી સાહિત્યના સકાલભ્રમ મોડીદાર તરીકે અનેક લેખો માસિકોમાં—મુખ્યત્વે રજગત આનંદકંઠકપ્રકાશનાં 'નસન-વંક' લખતા. ગુજરાતી સાપ્તાહી ટીકાડી સાસોવરીને કેકી હોતી ટીકેલે. મળ એ સાસોવ જતી તેમાંથી કેવી રીતે ફિતમરીતે આસાસીય રૂપ પામી, એ વિધવાની વિસ્તૃત્ અને વિદતાભરી ચર્ચો ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સમક્ષ નિબંધ રૂપે એ ભોગલે રત્ન કરી હતી. અચારે એમની નેડકીપણતિ જોડે સ્તીરાર પામી નથી, છતાં બાપાસાચના આચારોશી અને સ્વતંત્ર નિષ્પણપાત દિશ્ટિની નેવાચા પડિતો એ નેડકીની સારમોથતા સ્વીકારે છે. એ નાંદો પ્રેમાનંદે રચ્યાં નહોતાં છતાં પ્રેમાનંદને નામે ચલાવી દેવાયાં હતાં એની સામે નરસિંહરાવે દિમ્બત, સત્યને આપદ અને વિદતાસર્જી પરિષદને સેવીને એ લાંબી હડત આલાવી એ ગુજરાતી સાહિત્યના મચદુર છે ને આખરે આને એમની એ જાડતને સંપૂર્ણ સંજગતા મળી છે, એ નાંદોને પ્રેમાનંદની કૃતિ તરીકે દેવે વિદાસે એ પ્રજા રાખતા નથી.

એમના પ્રજાણુ ગુણવેષો કવિતાસોશી, છંદરચના, ભાષા-શુદ્ધિ, આપની વચ્ચતિ, સાહિત્યની મીંગસા વગેરે અનેક વિધવા-

માં અવગણના કરનારા હતા. કોડું અપસોહન, અંગ્રેક પાંગની વ્યાપક વિસ્તૃતિ સ્વાસ્થ્યનું નીકર અને આરયુક્ત સમીક્ષણ, એ શુભોપાધિ અંકિત એમના એ લેખોના ચાર સંગ્રહો 'મનોમુકુર' નામથી અમદાવાદની ગુજરાત વિદ્યાસભાએ પ્રકટ કર્યા છે.

અને ગુજરાતના અનન્ય પ્રમાણભૂત ભાષાશાસ્ત્રી તરીકેનું એમનું ચોરસવંદુ કાર્ય 'Gujarati Language and Literature' ના બે ભાગોમાં પ્રકટ થયું છે. આ પુસ્તકમાં ને સામગ્રી છે તે મુંબઈ યુનિવર્સિટીના Wilson Philological Lectures તરીકે લાખવૃદ્ધિ પ્રથમ રત્ન યઈ હતી. એની જ બીજી વ્યાખ્યાનમાળા—હકાર વસનજી માધવજી વ્યાખ્યાનમાળા—એમણે એ જ યુનિવર્સિટીની વ્યવસ્થા નીચે આપી હતી, તે પણ ગ્રંથ રૂપે પ્રકટ થઈ છે.

પ્રથમક. ૧૯૨૬માં 'ગુજરાત' માસિકમાં લેખમાળા રૂપે આવેલાં, તે આગામી અર્ધી સદીની રસમય મૂર્તિઓના પરિચય કરાવતાં એમનાં આલેખનાં રાજગિત્રો, 'રમરણમુકુર' ના નામે પ્રકટ થયાં. લેખવિષય વ્યક્તિઓના ગુણદોષની રસપ્રદ ગાંઠિ રસદાતાને કારણે એ લેખમાળા પ્રકટ થઈ ત્યારે બહુ સ્વાસ્થ્યપદ બની હતી. કેટલાકને એમાં સુરુષિયા આગામી નજીકથી હતો. એ વિશે નરસિંહરાયે ગ્રંથ નિર્દેશના કહ્યું છે કે 'આ વિગતો દેશન કરવામાં કોઈપણ વ્યક્તિને કે વર્ષને આપતા કરવાનો ઉદ્દેશ મ્હારો અણગમત હતો નહિ. છતાં કેાઇને હોમ થશે હોય તો હું નિરુપાય છું.'

'વસત્તમાં પ્રથમ' જ્ઞાનપાલ' સંસ્કારી પ્રકટ થયેલી લેખમાળા 'વિવર્તેલાં' એ, તત્ત્વચિંતનને આકર્ષકરૂપનામય કૃત્યદ્રાવકદેશીથી રત્ન કરનારાં ગ્રંથ આગામી સાહિત્યના સમયમય ગદ્યમન્યનું સોષી પહેલું કદાહાલ્ય છે. કે ઉદ્ધેશી માંદગીમાં રચાએલી 'તરંગશીલા', ગણપુષ્પાદીએ પડેલા પોદાના સાહિત્યકેત્રના જનુમતા રહેવાના દૃઢ નિશ્ચયનું પરિણામ છે.

કવિ તરીકે કોમલ હૃદયી, પતિ અને પિતા તરીકે આત્યંત પ્રેમક, ગિત તરીકે સદા અદ્યેય અને રનેહિલ, આધારાસ્રો તરીકે પ્રીતિને જનનવશ દર્શાવે પહેલોથી, એવા નરસિંહરાય વિવેચક તરીકે દૃઢક હતા. એમની ગુણપરીક્ષા આકરી હતી. એમનું દોષદર્શન તડ અને કદ કરનારું હતું. વાતચિતમાં પણ ગમે તેવો મહાપુરુષ ભૂત કરે તો તરત જાન પડાવતા. છતાં એમના જ્ઞાનસને વ્યાપ કરવાની દરકાર હોય તો કહેવું જ પડે, કે લેખકો, પોતે કેરેલી ભૂલ, એ ખરેખર

ભૂલ છે એવો સુદૃઢો સ્વીકાર કરવાને બદલે જવાબ કરીને છડેલા ઉપર, તેથી તેમની દૃઢકાષ વધતી જતી હતી. રૂપરંગમાં, અંગત સંપર્કમાં એમની વાત સ્વીકારે, એમની દલીલોના બળને વશ થાય, એમના પ્રત્યે વિવેકથી ને એમને અણગમતી બને એટલી ચોપાસ થી વર્તે. છતાં ગાંધિકામાં એમની વિરુદ્ધ લખવામાં સૌમ્ય પણ ભૂલી નય એવા એ વખતે ધણુ હતા. અને એવાઓ પ્રત્યે એમને ચીક ચડતી. પરિણામે એમની ઉમતા વધતી. સત્યસંપ્રાપ્તિના સાંધાસિદ્ધિકારોના ધર્મ છે. તે હાથબળ, આત્મચરણ કાને, લીસરી નળને અસત્યને કે સત્ય-અસત્યના સંદેહભાવને આશય લેવાય એ તેઓ સહન કરી શકતા નહિ. પરિણામે એમની જ માટેક સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં યુવાનોને શરમાવે તેવો સતત અલવાસ ચાલુ રાખનાર એવો હાથે જ એવામાં આવે છે. એવી અવિશ્રાન્ત પંડિત્યપૂર્ણ વિદ્યાપ્રાપ્તિમાં નિગમન રહેનાર, એવા એક એ સાહિત્ય-પુરુષધર્મ સાથે તેમને આજીવન સંપર્ક રહ્યો હતો; અને છતાં એમની વિદ્વતા, એમની વતસલતા, અનેક આપવિશ્વોની કસોટીએ ચડીને પાર લતેલી એમની ઉત્કરશક્તિ ઈત્યાદિ શુભો એ એમને મિત્રોની ખોટ નહોતી રહેવા દીધી. ભાષારાસને અંગે અનેક પાશ્ર્વિક પંડિતોના સંપર્કમાં એજોઆપ્યો હતા. કાકા કાલેલકર અને પૂર્ણમહાદેવ જેઠા એમને રનેહકર્મથી સંગ્રમ અવિચ્છિન્ન રહ્યો હતો. અનેક ભગતા લેખકો એમની પાસે ભેરીને જ્ઞાનના અને અનુમતિના સદ્બોધ મેળવી જતા. અનેક ભગતા લેખકોની-કવિઓની યોગ્ય શુણ્પરીક્ષા કરીને ભંદરે હરે એમણે કરી હતી. શ્રી મુનશી કૃત નવલકથા 'ગુજરાતના નાય', શ્રી કમ્પાઈકરને પરી રચિત ખંડકાળે 'વિશ્વાસિત', રવ. બોટાદકર કૃત કાવ્યસંગ્રહ 'શૈવલિની' મ્હોરેનાં શુણ્પરીક્ષા આનાં પ્રમાણ તરીકે મેળવે છે.

એમને મળવા આવનારામાં, એમની વિદ્વતાને હાથ લેવા ઈચ્છનારામાં, પરપ્રાન્તીય પંડિત પણ હતા. એવા એક પંડિત, ૧૩મી જાન્યુઆરી ૧૯૩૦ને રોજ સવારે, નરસિંહરાયના નિવાસ-સ્થાન 'શ્રીન વિલા'માં આવ્યા. એપ્રાઈડમાં ને હિમા હતા તેમને એમણે પૂછ્યું: 'Can I meet Shri Narsingrao Divatia?'

પણ એ જ તારીખે, સંક્રાંતિના એ દિવસની જ પ્રમાતે, ગુજરાતી સાહિત્યના આ નરસિંહને આત્મા અમર ધાગ પ્રત્યે સંક્રાંતિ કરી ચૂક્યા હતા.

રમરણ-કણિકાઓ

એક વાર રાત્રે જમીને અમે બધાં વાતો કરતાં એમાં હતાં રવ. નરસિંહરાયનાઈ તે વખતે આખરી માંદગીમાં પધારીવરા હતા. મને તેમણે વાતમાં ને વાતમાં પૂછ્યું: 'ગાધવી, લંઘાભારત વાચ્યું છે?' મેં કહ્યું, 'ગુજરાતીમાં લઘુ મહાભારત' અને 'મહાભારત ક્યા' વાંચ્યાં છે.' તે વખતે મારી ઉંમર તેરચોદ વરસની હતી. પછી પૂછ્યું, 'પેલા અગરેલ યુનિના સાપથી આગર વણ ગમેલા જો સુધિરેલના ચાલોથી મુકત થએલા રાત્નનું નામ જાણ છે?' મેં કહ્યું 'ના'.

વાત પૂરી થય. પછી બીજી થોડી વાતો કરીને અમે બધાં સુઈ ગયાં. રાતમાં બેએક વાગ્યે એમની સારવાર માટે રાજેલી નસ્ટ અને દઠાડી-ગાધવીખદેન, દાંદાજીબોલાવે. હું તો ખરાઈકે તબિયત રહુ બગડી કે શું? વહેલીવહેલી તેમની પાસે અંધ ને પૂછ્યું: 'શું છે?' ખૂબ કસાદપૂર્વક તેમણે જવાબ આપ્યો: 'ગાધવી, મને ચાદ આવ્યું! પેલા રાત્નનું નામ નહું પા'.

લેખકા-સૌ. કુરંગીખહેન દેસાઈ

રવ. નરસિંહરાયનાં દીકરી—પુત્રી લવંગિકાનાં પુત્રી

રવ. નરસિંહરાયના આમ્રદી સ્થલાવના હતા એ તો બધાં ભણે છે પણ એ આમ્રદી સ્થલાવની પાછળ એક ભત્રીજે નિખાલસતા રહેલી હતી તે વિષે યશુનાં જોઈનાં ભણ્યાં હશે. નાનું બાળક પણ મેઘ બાળકમાં નવો દરિદ્રકાણુ રત્ન કરે તે જો તેમને સાથે લાગે તો તેઓ સ્વીકારતા. તેનો મને સરસ અનુભવ થયો હતો.

તેઓ એમ માનતા કે ગરબામાં ફરતી વખતે હાથની લાખી સાથે પગના ટાંકાથી લાક પુરાવતો એ આખુલક વરતુ છે; તેમને એમાં દંદીક દૃત્યને લઈને લાગતો, અને તેથી એ રીતે પગનો ટેકો દેવો તે એમને અચકાપણાની નિશાની લાગતી.

લગભગ તેચોદ વર્ષની ઉંમરે એક વાર મને વિચાર આવતાં મેં પૂછ્યું: 'દાંદાજી, ગરબો ગાતાં પગનો ટેકો દેવો એને તમે નવા જમાનાનું ચિહ્ન જોજો ઠા, અહુને?'

'હા, અગારા પગમાં કોઈ એમ નાચતાં નહોતાં.'

તે પૂછ્યું: 'પણ ત્યારે, કયે દલાસાની ગરજામાં "તાબી દેતાં" વાને અંકર ક્યારે જોઈ?' એમ કેમ આપડું હશે? એ વખતમાં તાબી સાથે પગને ડેકા ના દેવાની હોત, તે જ આપડું કેમ લખત?'

થોડી વાર વિચાર કરી તેમણે કહ્યું, 'તારી વાત તો ખરી લાગે છે: મૂળ એ વિચાર હશે ખરો, પણ કંઈ અસંસ્કૃત associations ને લીધે બંધ થયો હશે.'

એકવાર રવ. ચેટ્ટર્જીકર પંચાયતે એમને ખૂબ બંધીરતાથી પૂછ્યું: 'આપ શું ધારે? આ "સિતાર" શબ્દ ખરેખર હશે કે "સતાર"?' આપણાશ્રી નરસિંહરાવે જવાબ આપ્યો: 'સુતાર?'

નરસિંહરાવમાથ સાધારણરીતે નહેરમાં કોટ-પાટલન-હૈટ વગેરે પહેરતા, પણ ધરમાં ધોતિયું ને પહેરણ પહેરતા. સરકારી કામ રહેતા હતા ત્યારે પાસે જ કામને મળવા જઈ દોમ તો ધોતિયું અને પહેરણ ન બદલતા, પહેરણ કપર જ કાંદાકે ચડાવી દેતા.

એક સવારે એવી રીતે ધોતિયું ને કાંદાકે પહેરી તે નીકળતા હતા, એકલામાં તેમને તરફે સાગવાની બીક લાગી, 'અત્યારે પાટલન કાણ પહેરે?' એમ કરી ધોતિયું બદલવા વિના જ તરફથી બચવા માથે હૈટ ચડાવી. રસ્તામાં કોઈ મળ્યો તે કહે: 'આ શું નવનુ-બાઈ? ધોતિયા કપર હૈટ પહેરી?'

નરસિંહરાવમાથે બનાવડી એવીરતા પૂર્વક બોલ્યા: 'ના, ભૂખે; હૈટ તો હૈટને કેમણે જ પહેરી છે—ને ધોતિયું એને કેમણે.'

આમાન્ય વાતવિતોમાં પણ વધારે પડતી બંધીરતા આવી જતાં તેઓ કોઈની મરફતથી નાનાવરણને હળવું કરી દેતા. એક વાર એક અભિજ્ઞમના વ્યવસ્થાપક સાથે એકેક વિષયની વાતચિતચાત્રીની વચ્ચે એક એ જ બાબતે પૂછ્યું: Are you interested in coins and Dividends? (આપને સિક્કાઓના રસ ખરો, શ્રી દિવિડિયા?) જવાબ મળ્યો: 'Yes; on the first of every month.' ('હા; દર માસની પહેરી તારી છે')

એમને વિશે સામાન્ય રીતે એવી માન્યતા હતી કે થોતાના વહાઈઓને થોતાના વ્યક્તિત્વ નીચે તે દબાવી દેતા. એટલું જ નહીં, એમનું બક્ષિત્વ એવું જળકે કે સાધારણ વિદ્યાર્થી તે જાણી જ નહીં. પણ એકવાર કોઈ પણ વિદ્યાર્થીના શક્તિ નેત્રે, કે તેને કેલેન્ડર આપવામાં મિનિટનો પણ વિલંબ કરતા નહિ. એક વાર એક વિદ્યાર્થીએ એમ.એ.ની પરીક્ષામાં ભાષાશાસ્ત્રના વિષયમાં કોવા તો સારસ જવાબો લખ્યા કે નરસિંહરાવમાથે જેવા ચોક્કસ પરીક્ષક તેમને 1000માંથી ૮૨ ગાંઠ આપ્યા; અને તે વિદ્યાર્થીએ ગુજરાત કૌશલમાં ગુજરાતીના યોદ્ધાઓની જગ્યા માટે અરજ કરી હોવાનું જણાવ્યું જ, તે વિદ્યાર્થીએ તેમને કહ્યું પણ નહોતું છતાં, તે વિદ્યાર્થીને એ જગ્યા આપવા માટે થોતે નેરહાર ભલાગણ કરી 'સિંધાવત' હોતે પસંદગી' એ સૂચ પ્રમાણે તેઓ બહુ મર્મથી કહેતા કે 'એ વિદ્યાર્થી જેવા ભોખારાઓને પેષતે તો હું પણ ન લખી શકું'

શ્રી કાકાસાહેબ કાલેકર એક વાર એમને મળવા આવ્યા. ન કાકાસાહેબને મારી ઓટોમાં છુક આવી ને એમાં કંઈક લખવા વિનંતિ કરી. કાકાસાહેબે લખ્યું: દુરુદય નિ સત્ય જાનાતિ (હૃદયથી જ તે સત્ય જાણે છે) કાકાએ મારા હાથમાંથી આપી લઈને વાંચ્યું: 'દુરુદય નિ સત્ય જાનાતિ. (હૃદયમાં તે સત્ય જાણે છે નથી)'

કાકાસાહેબ અડગાઈ દેતી પડ્યા!

જોગમ્પીમમી સદીના અખરના ભાગમાં કરકારી નોકરોએ રહેનાર વંશના લોકોમાં રવરસાનિગ્માન પ્રગટતે બેલાવવાની, તે તે પણ કપરીની બિહુલ પડતે બેલાવવાની દિબદ બાક અણમામાં આવી નથી. તેમાં પણ વિશેષ કરીને આગલકારક પદના સામાજિક ધરના કુટુંબના, અગલકારની પદથી સુખી પદોના હોય એવા ગુરુ-રથોમાં તો કલાય કળી કોણી હશે. એ જમાનામાં નરસિંહરાવને કસોટીનો પ્રયોગ આવ્યો હતો. જેક નહેરે પુરતકાલગાં થોક-માન્ય વિલંબની છબી મુકાઈ. સરકાર તરફથી જો પુરતકાલય કપર સમજાઈતો આરોપસર કેસ મોકાઈ, એ કેસને મુકાઈ: આસિંદર કસોટર તરીકે નરસિંહરાવમાથેનો આપવાનો હતો.

બીજા અગલકારનો વજણ રખેડ હતો. શો મુકાઈ હોવા નેજા તેની ધાનથી રચના, મોથમ રીતે, કમિશનર ને નરસિંહરાવમાથેને થોકકરી ધાનથી દીની. પણ એમણે તો થોતાની વાતચિત્તને જ સંતોષ આપ્યો, અને લોકમાન્ય વિલંબની છબી રાખવાને નહેરે સંરથાનો હક કપર રાખી પુરતકાલયના સંરથાકેને નિર્દોષ કરાવ્યા.

ગાંધીજીને અને નરસિંહરાવમાથેના પરિચય 'લીક કાઉન્સીલ'માં નામના અંગેજી બનતોનો અનુવાદ (પ્રેમજી ન્યાયિત તારી રાખતી) એમણે ગાંધીજીને કરી આપ્યા ત્યારથી શરૂ થયેલો. ત્યાર પછી જ્યારે નરસિંહરાવમાથે અગલાવાદ ન્ય ત્યારે એક ગાંધીજીને મળતા. મુંબઈમાં પણ મળવા જતા. ગાંધીજીએ પણ મુંબઈમાં નરસિંહરાવમાથેને ત્યાં આવવાના પ્રયત્નો શોધેલા. થવાને આ સંબંધથી નવાઈ લાગતી; કારણકે રાષ્ટ્રીય ભાવનોમાં ગાંધીજી સાથે એમને લીધ મતલબ હતો, છતાં, એમની બંધી રાજનિરિમાથી આપણે એક રાજીએ છીએ કે એમને ગાંધીજી તરફ ગાત્ર સહુમાળ જ નહિ, પણ અત્યંત આદર હતો, એનો એક પ્રયત્ન નોંધવા લાયક છે. ૧૯૧૬માં એક વાર ગાંધીજી નરસિંહરાવમાથેને રહેઠાણે અથા અને થોતાની રીત પ્રમાણે જમીન કપર બેસી થયા. તે વખતે નરસિંહરાવમાથેને કહ્યું કે 'આપ આમ કરો, તો મારે તો જમીનમાં ખાડો ખોદીને જ મેસડું પડે!'

ગાંધીજી હસતા હસતા ખાટલા કપર બેઠા.

નરસિંહરાવમાથે મુંબઈના એક પરામાં ગિરત છત્ર મળતા હતા. ૫૦ ગાંધીજી સાથે તેમને ૧૯૧૫-૧૬ની સાકથી પરિચય હતો, અને રાષ્ટ્રીય વિચારોમાં એ વચ્ચે આસમાન જમીનનો ફેર હતો. છતાં એમણે ગાંધીજી સાથેનો થોતાનો પરિચય વખતો રચી દેતો. તેમતેમ નરસિંહરાવમાથેને એમના પ્રયત્નો આદર વધતો જતો હતો. તે આદર અંગતરીતે તો અંકર કરતા જ; પણ હવે તેમને એ આદર ગાંધીજીની થોતાની સમજ નક્કર કરવાની હજી થઈ હતી.

તેમાં ગાંધીજી લીકપાલેની રાષ્ટ્રીય સાળામાં આવ્યા એ નહેરે સમાચાર રવ. નરસિંહરાવમાથેના ગદ્ય-સપા પૂરી થતાં ગાંધીજીને મળવા આવ્યા અને એક પરબીકિયું તેમના હાથમાં મુક્યું. ગાંધીજીએ તે ઉપરડું તો બેંદર લખેલું હતું:

ચત્ર યોગેશ્વરી ગાંધી લલમય મુરંચર:।
તત્ર શોધિજ્યો મૂલિ પૂર્વા નીર્મિતમિતમમા
(ન્યાય યોગેશ્વર ગાંધી છે, ને છુરંચર વજ્રમ)
ત્યાંથી, વિનય, ને ક્રોધિ, નકી, ગારી મતિ હશે.)
ગાંધીજીએ એ વાંચીને હસડાંડસતા કહ્યું: 'એકમાથાને તમે કીક બળદિવા બનાવી દીધા! (કુરુકે=પ્રસી ધારણ કરે તે. એને અર્થ 'ઘોટો નેતા' એમ પણ લાઈ અને 'બળદ' પણ થઈ શકે)

પરચીક વર્ષ પહેલાં

જાન્યુઆરી ૨૧ સપ્ટેમ્બર ૧૯૮૧ (સપ્ટેમ્બર ૧૯૮૫)

ભા

દરવા માસમાં આવતી માંધીની જન્મભિષિ નિમિત્તે એ એકના મુખ્યચિત્ર તરીકે આપેલા શ્રી રાવળે કહેલા

ઈ ૧૯૨૫ના માંધી

માં એક યજ્ઞશાક દિવસ વિચારી આવતે-વતે દેખાય છે એ શાસ્ત્ર છે? હોંબેજના વાર્ષિક મેળાવરામાં ૬૨ વરસે ને ફરીફરીને ગંભીર ગૌરવથી ધરાવેલા છાત્રી લઈ જાય છે તે જ એ સુરેન્દ્રા બેનરજી.

એ બી.એ.માં પાસ થતાં હોંબેજના પ્રિન્સિપાલ સાથે એના જનવલયગાન રવજાવ અને પ્રુક્ષિતશક્તિથી મોઢ પાછી એના પિતાને સુખ-ધન્ય છે એને આઈ.સી. એસ. થવા વિલાયત મોકલેલા. કાશ્મીર ડુર્ગાચરણ પોતાના પુત્રને મદાન લેવા તૈયાર હતા

નવમુલક સુરેન્દ્ર એ પરીક્ષામાં પાસ થયો; પણ એજેન પરીક્ષા કોએ એને ડગરનો બાધ કાઢી દિલી અમલદાર થયા માટે ચૂટ્યો નહિ. પણ અજળ શ્રદ્ધા અને રવજાવ પરાનવાર સુરેન્દ્ર પોતાની વય વિદુ રીત મુજબ અણધારી કાયદેસર છે એ અદાલતમાં કેસ ચલાવી પુરવાર કર્યું. અને સુરેન્દ્રનાથે આસામના સીલદટ નગરના આસિસ્ટન્ટ મેજિસ્ટ્રેટ તરીકે દિલ્હિસ્તાનને કાંઠે સગવં પગ મૂક્યા.

પરંતુ સરકારની નજર સારી ન હતી. તેણે એમની કારકિર્દીમાં ફથલે કાટપાં અને એક 'હમિશન' બેસાડ્યું. સુરેન્દ્રનાથે આ 'હમિશન'ની બેઠક પ્રુથે બારેએ બેઠેમાં ચર્ચાવવા માગણી કરી, પણ સરકારે તે ન માની. તેને બંધબારણે 'અપરાધી' કરાવ્યા અને માસિક ૫૦ રૂપિયાનું પેન્શન ઇધને 'સિવિલ સર્વિસ'માંથી બારદરફ કર્યાં. હવે તેઓ બેરિસ્ટર બનવા ફરી વિલાયત ઉપડ્યાને એ પરીક્ષા લીધી. પણ બારદરફ થયેલા સરકારી અમલદારોને એ 'કાળો શરબો' આપવામાં નથી આવતો એ જ સુરેન્દ્રનાથ બેરિસ્ટર થઈ રાક્યા નહિ! કાળજીરૂં અભ્યાસ પૂજીને આ બોલે થા કાઢી નીવડાવે.

પણ સુરેન્દ્રનાથને જુરસો જળસા હતો. દિલીએને કાયદેસર થવી આ અડચણોથી તેણે વિચાર્યું, કે ગારા લેવા અનેક દિલીએની મુશ્કેલીઓ રૂર કરવા, આજ સુધી ને એ જ ભત માટે કર્યું તે હવે દેશ માટે કરીશ. એમ કરતાં સરકારથી લડવું પડે તો તેમ પણ કરીશ.

રાજઆતમાં તેઓ મદાન સંસારમુખારક ઉપચારક નિવિસાસગર

ની 'મેટ્રોપોલિટન હૅન્ડીટચુટ'માં બસો રૂપિયાના ફરમાયાથી અધ્યાપક નીમાયા. ત્યારબાદ કલકત્તાના બાજબારમાં આવેલી એક નાની સાળાનું આધુ તંત્ર પોતાના ઢાઘમાં લઇ તે ચલાવવી શરૂ કરી. અને યે-૦ સુરેન્દ્રનાથ વિદ્યાર્થીઓમાં એટલા તો પ્રિય થઈ પડ્યા કે વાતવાતમાં આ નાની સાળા બન્ધ 'રિયન હોંબેજ' બની ગઈ.

સરકાર સિફાલુના અમુક દંડ પોતાને હાથ રાખી ખાનગી સાળા-એને 'આન્ટ' આપે છે, એવી માધ પ્રકારની સહાય ન લેતા સુરેન્દ્રનાથે આખી હોંબેજને પોતાના અર્થે રવંતર પછે નમાવી. સુવર્ણની કેળવણીનું સુધાન વરસો સુધી ચલાવ્યા પછી એમણે જ્યારે એ સંરથા આખરે પ્રબને હાથ સોંપી તે વેળા તેમાં પુરતકાલવ, પ્રયોગ-સાળા અને ફર્નીચર ઉપરાંત રૂ.૫,૦૦૦ રૂ. નેટલી રોકડ રકમ હતી.

બમી પ્રબને આચાર્યનું આ સંગીન કામ કરીને પછી તે શાળા પ્રુકથ વચા. દિલી રાષ્ટ્રીય મદાસના રથપાતે તે અગાસ આઠેક વારસે, એટલેકે ૧૯૦૬માં સુરેન્દ્રનાથે પોતાના સાથી આનંદમોહન બોઝની જેરે પછી પટેલવટેલી 'ઇન્ડિયન એસોસીએશન'ના મંત્રી સંરથા લખી કરી ૧૯૦૪માં હોંબેજની રથપાના થવાથી એની જેરે લખા ગયા પછી પણ સુરેન્દ્રનાથ અને તેમની અપ સંરથાએ એ ધૈય પાછળ વીસ વરસ સુધી સખત કામ કર્યું. હોંબેજની એકેય પ્રજ્ઞિત સુરેન્દ્રનાથ વિનાની ન હતી. તેની રથપાનાના વિષયથી તે રૂ.૬૧૬૭ મુખી એમણે તેમાં દબોરી આગેવાનીઅર્થે જ લાગ લીધા. ૧૯૪૬માં પૂનામાં, અને ત્યાર પછી ફરીથી ૧૯૦૨માં અમદાવાદમાં, એમ જે વાર તેમાં હોંબેજના પ્રમુખ સુંદાએલા. એ બંને વખતનાં એમનાં આપણે હોંબેજના ઇતિહાસના ઉજ્જવળ રથેસ સરખાં છે.

વત્તા તરીકે સુરેન્દ્રનાથની નહુઈ ઇચાને લીધે એ દિલ્લા રિઝોન્શિયન ઇન્ટરનાલ ઇ. ઇ.એકેડ પછુ બિગનાં વ્યાખ્યાન પાછળ થેલું હતું. નિવિધન પિલેના થેરા નાક, ફ્રાંસમાં ચાલીકોશલ, બંકની વાણ તેનેજાવ બાની અને રોરિદનનાં મગામાં ક્યાસ-એ સી આ બાપજુકારમાં બરચક હતાં. દિલાલીના મેંઝિનીની જેમ તેમની બાપા-માંથી મુશબધાર જામ વરસતી. વરસેલીની ચાડ સરખી તેગની થેરી અર્જનાએ એ અનેકવાર બંધાળને ને દિલ્લે મળુપજાનું છે. એમનાં આપણે પર તો લોકો આંધીરન હતા, મોહિત હતા, બાળીતતા.

નેટલા સમયે વત્તા, તેટલા જ યોગવાન એ પત્રકાર હતા. પ્રોફેસર મટીને રાજકારણમાં પડ્યા ત્યારથી જ પત્રકાર તરીકે પણ એમનું જીવન શરૂ થયું. ૧૯૦૬માં એમણે 'બંગાળી' અકષાટિક સોગરો રૂપિયે અટકી અને કલપના, લાગણી, અખૂટ બળ, આરંભ પત્રિક્ય તથા અદલ દોમિત થતે એમણે પત્રને બીજનું અને સોન પ્રિયબળનું. ૧૯૦૦માં એ અકષાટિક મટી દોનિક થયું અને સોગરો રૂપિયે અટકી એ પત્ર અંતે એક લાગીની ક્રિમતનું બન્યું. ૧૯૫૧માં થેટલા વખત એ બિપિનચંદ્ર પાસે ચલાવ્યું, પણ છેવટે સુરેન્દ્રનાથે ફરીથી તેનું તંત્રીપદ હાથમાં લીધે, અને એક જીવાનના જેગથી પોતાના થડપજની રહીસટી શક્તિએ એ તેની પાછળ અખૂટ રથા; (સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૦) ઉરદ

તે એટલે સુધી કે હેઠ પોતાની અવકાશની માંદગીને બિહાનેથી પણ બંધાવી માટે લેખો લખાવ્યા હતા.

બંગાળના કાગળ પડ્યા ત્યારથી સુરેન્દ્રનાથ બેંગલોરની સાથે પછી બંગાળના દેશનેતા અને પ્રજા પ્રત્યક્ષ બન્યા. એમણે અસરકારક કાગળો દરી અગ્રી દેશ ખંડો, તળવળથી સરકાર ન સળવળી એટલે ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ પેલો 'ગાયકો'ના પત્ર બંગાળે બંધાવે વારે ખૂલે ફેંચે. હવે સરકાર ચોક્કા બોલી, કોની સત્તા પૂરતી, પણ સુરેન્દ્રનાથને લોકપ્રિય ગણ્યત હતો. લોકોએ ઉમળક અને લડકપી એવાને સુરેન્દ્રનાથને બોલે 'સુરેન્દ્ર નોટ' (નમતું નહિ આપનાર) કહીને બોલાવ્યા. આખરે ધણી ધમક પછી સરકારને બેંગલોર ખેંચી લેવા પડ્યો અને સુરેન્દ્રનાથને લોકોએ 'બંગલોરની' અને 'બંગાળના તાલ' વચરના રાત્રીના ઉદ્ધાણથી નવાજ્યા.

પરંતુ ધીમેધીમે જીવાનો તજામ છાડી ગયા, તેઓ કબરોરે ને બોમ્બા ફેંકવાનો હોય લોક બેઠા. આ બેંગલે સુરેન્દ્રનાથને દુઃખ થયું. તેમણે ધણી દીધવાલ કહી પડી નાખી, ગિદાનાપુરની પરિષદમાં જીવાનિયામ્યેએ તેમની આ નરમાસને ધિક્કારી કહી. કોંગ્રેસમાં વિનિત ને હઠાગ એ પણ પડી ગયા. ૧૯૦૮ની સુરેન્દ્રની કોંગ્રેસથી વિનિત પડ્યાના સુરેન્દ્રનાથની લોકપ્રિયતાનો જીવાજીવિતવા માંદગી.

પછી એ બંગાળની ખાસાસભાગી ગયા અને ત્યાં સરકારના કેળવણી અને ર્યાનિક રવાજા આતાંઓના પ્રધાન બન્યા. એ હોદ્દો એમણે ૧૯૧૩ સુધી ભોગવ્યો. પ્રધાનપદ આપ્યા પછી સરકારે ૧૯૧૨માં એમને 'સર'ના ઈલાજથી પણ નવાજ્યા.

સુરેન્દ્રનાથને આપણે પૂરા નથી ધિહાનતા. એ કોમિસન અવતારનાર હતા, હિન્દના મંડિતી હતા. નિર્દોશીશની સેવાના પુરાવા સમી પેઢી રિપન કોલેજ તે અનેક વર્ષો સુધી અથગ લખી રહેશે. પોતાની નિદગીનાં ઉત્તમોત્તમ પંચાસ વરસની સેવા તેમણે પ્રિય ગાવંભૂમિને ચાલુ થરી એમના નવા પુરુષો ભારતવર્ષમાં બહુ ઓછા પાક્યા છે. અસહકારના યુગમાં તે દેશની સાથે ન રહી શક્યા, એટલે તે જીવલે ગયા. પણ હિન્દના રવાજા મંદિરમાં, રવાજાની સાધનામાં નિદગીની એક ધરી જનારા સેવકોની સમજણરુવકોરે મુલાકાતી ધરી ગાને, ત્યારે સુરેન્દ્રનાથ એ ગાનના સોથી પ્રથમ અધિકારી બને એટલે ગદાન તેમની સેવાઓ છે.

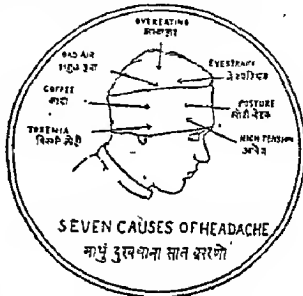
મુન્ય કથથોગી લેખો પૈકી 'તમાકુ માથું દુખે છે' એ નામના લેખમાંથી નીચેનાં કાગ હતાવા જોવા :

માથું દુખતું એ આપણમાં સામાન્ય થઈ પડેલું દરદ છે અને તેના માટે સંખ્યાબંધ દવાઓ લેવાય છે. આ દવાઓમાં કેટલીક અઠસરી ઔષધિઓ જેવા કે કોલાચેલિન, ઑનિથાઈરિન અને કોલકારમાંથી કાઢેલા બીજા એરી પદાર્થો હોય છે. તે હાલે ઉપર ખરાબ અસર કરે છે; મન અનુભવી વેદધાય સલાહ સિવાય કદી તે વાપરવી નહિ એઈએ. તેના વારંવાર કપથોથ કરવાથી ઉમેરવાના ફાયરો થતો નથી, પણ બેઠકું મુડસાન થાય છે. માથાનો દુખાવો કેમ થાય છે, તે બહુવું કારણ છે. પહેલું તે એ કે ગાથાનો દુખાવો થોતે જ બંધાય નથી, પણ બંધાયું શિર્ષ છે. આપણા શરીરનો કોઈ પણ ભાગ કામ કરે છે ત્યારે શરીરમાં કેટલાક કચરો ઉત્પન્ન થાય છે. તેકરેત હાલવામાં આ એરી કચરો લોહીનાં બેંધાઈ નથ છે અને મુડાસા, પચરોવા વગેરે દારા બહાર નીકળે નથ છે. જ્યારે આપણે વધુ કામ કરીએ છીએ ત્યારે તે કચરો વધુ પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને પૂરે પૂરે બહાર નીકળી ન શકે-

વાથી શરીરમાં એટલે થાય છે આ એરી પદાર્થને કાઢવાના પ્રયત્નમાં હૃદય લોહીને વધારે જોરથી ખસેડે છે. જ્યારે વધુ કાગણથી લોહી મગજમાં ધકેલવામાં આવે છે ત્યારે આપણને ગાથામાં દુખાવો થાય છે. બનકે કાગણો હૃદયને નરમ કરવાની હોય છે તેથી હૃદય ધીમેથી ચાલે છે, અને પરિણામે લોહી મગજમાં આંતરે કાગણથી વહે છે અને દુખાવો વધુ થઈ નથ છે પણ એ કચરોને લીધે હૃદયની ગતિ વંધી તે બહુ કારણ દૂર થઈ નથી.

આ ઉપરાંત સમજરી કે દુખાવો એ રોગ નથી. તે ગાત્ર એટલે કે શરીરમાં કોઈક બચકું છે.

મુખ્યત્વે કદીને ગાથાનો દુખાવો નીચેના ચિત્રમાં જમણેવાં કારણોને લીધે ઉત્પન્ન થાય છે. એમાં જે જગ્યાએ માથું દુખત હોય તે જગ્યા બતાવીને સમી તેમું કારણ લખેલું છે.

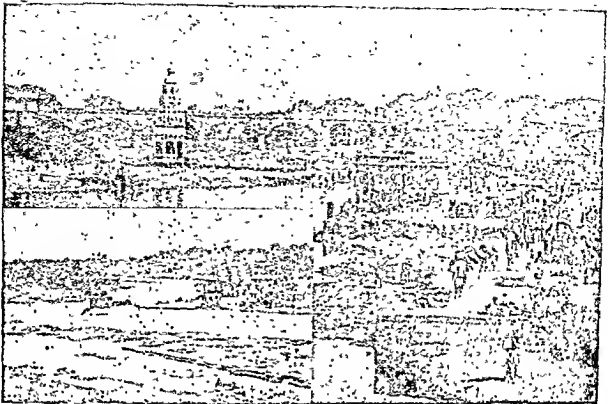
અતિ આહાર એટલે હંદ ઉપરાંત આવાથી કે હોઝરી બચક-વાથી ગાથાનો દુખાવો થાય છે. આ રિવિતમાં ખાંખાં એઈ કરવાથી, એકાદ આપણે જીવાજીવેવાથી કે ઉપવાસ કરવાથી આરામ થઈ જશે.

આંખોનો શ્રમ; ખરાબ કુલિમ પ્રકાર કે બચકમાંખામાં વાંચવા-થી. આકરા તેજમાંજેવાથી કે વાંચરાર સીનેમા જેવાથી પણ ગાથાનો દુખાવો ઉત્પન્ન થાય છે. એ કારણ દૂર કરવાથી દરદ અટકે છે. સૂતો ને જોરાતો તેમણી રીને માથું રકી જવાથી, જાણે કે વહું નીચું માથુ ધાચી રાખવાથી પણ દુખાવો થાય છે.

કામના આવેજથી કે અતિ શ્રમ લેવાથી આપણાં શરીરમાં એરી કચરો ઉત્પન્ન થાય છે. તે તરત બહાર નીકળવા એઈએ. ધડી વાર આશુકે બંધિયાર હવાને લીધે પણ માથું દુખે છે. આવા કામમાં ઘાટ હવા અને લાંબી આરામ લેવાથી દુખાવો મટી નથ છે.

હોઝી, ચાહ, તમાકુ અને જોવી બીજા કેરી થોજેનો દરથી વધારે ઉપયોગ કરવાથી પણ માથું દુખે છે. કેટલીક વાર શરીરનું લેલી બચકું હોવાથી, તે કોઈ વાર આંખની ખાખીને લીધે પણ દુખાવો થાય છે. તેના પ્રકરોને કામના દાખરની સલાહ લેવી.

ચાદ રાખવે કે માથું દુખતું એ થોતે દરદ નથી, પણ દરદની આશગચેરી છે.

નાશિક

અમણી બાબુ : નાશિકનું રચન ક્યાંવળે નકસી

આ ખાસમાં કોંઈસનું આઘામી આધિવેશન ન્યાં બરાવાનું છે તે નાશિકના નામથી તેા કોઈ પણ શ્રદ્ધાળુ દિંદી અપરિચિત ન જ હોય. ગોદાવરીને ડાબે કાંઠે આવેલા હડકારવ્યમાંના રામના વસવાટથી પવિત્ર થયેલી આ ભૂમિએ યુગેયુગે નવાં નામેા ધારણ કર્યા છે. કૃત-યુગમાં પદ્મનગર, ત્રેતામાં ત્રિકેટક, દ્વાપરમાં નન્દરયાન ને સિંધુયુગમાં (નાનાં નાનાં નવ શિખરો વચ્ચે વરોડી દોહ) આ નગરી નવસિખરનું અભિધાન પામી, જેનું અપહ્રંશનાશિક થયું એમ મનાય છે. મુસલમાની રાજ્યમાં તેને યુલ્લાનાબાદ એવું નામ પણ અપાયું છે.

વેંણુવ, બોજ, ચેવ અને જેન વગેરે પંથના અનેક ધાર્મિક અને રાજાશ્રી અવશેષો તથા હદેરાં મંદિરથી આ રમણ મઢાએલું છે. માળવાના સીધિયન કે પાર્શ્વિયન રાજા નહગાને અહીંના બોજ રાજાને હરાવી પોતાનું રાજ્ય રચાવેલું. ઈ. સ. ૪૮૦માં અહીં યુજનાતના ચાતુક્યો અને તે પછી રાષ્ટ્રકૂટ તથા પાદવો પણ આવી ગયા. અગિયારમા-બારમા સેકામાં તે જેન ધર્મનું કેન્દ્ર પણ થયું. ૧૨૯૫માં અલ્લાઉદ્દીન ખિલજીએ તે સર કબ્જે તથા ૧૫૬૦માં તે મરાઠાઓને હાથ જઈ પૂનાથી બીજ નેબરનું રાજકીય અને પટેલું ધાર્મિક રચાન બન્યું. આજે પણ પેશ્વાઈના અવશેષો પૂના કરતાં નાશિકમાં જ વધારે છે. એ કાળમાં ચાલતા મદારાષ્ટ્રી રાજવંશ 'નડીપટકા'ના રૂપિયા અહીંની ટંકચાળમાં પડતા, અને હજી આજે ચે ચલણી નોટા અને પોરટની ટિકિટો અહીં જ છપાય છે.

મુંબાઈથી ૧૧૭ માઇલના દેરવે અંતરે આવેલા 'નાશિકરોડ' રેશનથી તે હજીક માર્દેલ દૂર હોઈ બસ સુવિધા દ્વારા ત્યાં પહોંચાય છે. આમની વચ્ચે થયેને વહેતી ગોદાવરીને ડાબે પિનારે રાગાનખુના કકેળ કેન્દ્ર જેનું પંચવેદી છે; પણ ધર્મશાળાઓ, આરોગ્યચત્રો અને બાલ-

રોએ આજે તેનું નેસમિક લાવર્ય અને પવિત્રતા બંન્ની નાખ્યાં છે.

આજે ચાત્રાળુઓને બતાવાતા અહીંના રામાયણકાળના અવશેષો માત્ર માનવ શ્રદ્ધાના પ્રતીક રૂપ જ લેખવા પડે. પંચવેદીમાં સ્તીતાયુક્ત નામની બતાવાની અંધારી યુક્તમાંથી રાવણ સ્તીતાને હરી ગયોતો હશેવાય છે. ત્યાંથી બેએક માર્દેલ દૂર 'તોપાન'ની ભૂમિ છે, ન્યાં લક્ષ્મણે શૂર્પણખાનું નાક કાપેલું. (આ નાશિકા-રોડના પરથી પણ નાશિક નામ પડ્યું હોવાની એક માન્યતા છે.) અહીં લક્ષ્મણનું એક મંદિર પણ છે. સરસ્વતી અને ગોદાવરીના અહીં સંગમ થાય છે અને યોગ્ય ઋષિએ એ સંગમ પર તપ કર્યું હોવાની માન્યતા છે.

નાશિકથી પાંચેક માર્દેલ દૂર આવેલી ટેકરી પર લગભગ ૩૫૦ ફૂટની ઊંચાઈએ 'પાંડવ લેના' નામથી કોળખાતી યુક્તએ વરતુતો તેા બોજ ધર્મની જ યુક્તએ છે. જે કે હાલોં અને કન્હેરીની યુક્તએ નેટકી કનૂષ્ટ એની કળા નથી, છતાં તેમાં અજબ રીતે સચવાઈ રહેલા ૨૭ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત મિશ્ર લેખોમાં દિંદુ રાજ્યસગયની ધર્મ-આવના અને રાજરાજ પેદાને મહત્વના ઇતિહાસ કેરેસો છે. યુક્તમાં નાનામોટા ૨૪ ખેડ છે, જેમાં એક ચેત્ય અને ત્રણ વિદારો ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. તેમાંના ત્રીજ વિદારનું માર્દકામ ચાંચોને મળતું

નાશિક પાસેની બૌદ્ધ મુકામના પ્રવેશદ્વારનું પ્રાચીન ચિત્ર

ઉ. રજામાં બંધમાં બુદ્ધની એક ફોટો ફૂટની મૂર્તિ છે, પરંતુ તે અંધારાને લીધે સ્પષ્ટ નથી દેખાતી.

આમ, હિંદુ ધર્મની મૂલ ભાવના સગા નાશિકમાં હિંદુના દેવકે ધંધે થોડાની ભાવનાનું કંઈ ને કંઈ સ્વારસ લીધું હતું. જેમાંથી મુસ્લિમો પણ બકાત નથી રહ્યા. ઇ. સ. ૧૬૮૦માં ઓરંગઝેબે લખનૌ રવ ડેટલમાં મોઝાઈમાં મંદિરો તોડતાં જેમાંના મહાકવિમીના મંદિરના પથરામાંથી મળેલી બુદ્ધ મુર્તિ અને પથરા બંધી છે. એ પથરા છતાં જે બિનાશમાંથી બચી ગઈ હતી કે તે બાદ જે પથરાઈ સમયમાં નવસાનિત થયેલાં અનેક મંદિરોમાં થોડા પૈસા માધવરાવની આ ગોપિકાબાઈની આસ્થાનાં સ્મારકો અને અલ્પકાળમાં હોળકરનાં બંધાવેલાં મંદિરો બાસકયાન ખેંચે છે. જેમાં 'દાતા રામ' નું મંદિર ત્યાંના પાવનધરી નાંબાવરણ અને સભાગરૂપની સુરતમાં માટે બહુ જાણીતું છે. રામનવમીને દિવસે ગોપિકાબાઈએ આ પેલા નિસાદ રથમાં તેની મૂર્તિ પધરાવી, સો બાણલો તેને ખેંચી, જનસમૂહને તેનાં દર્શન કરાવે છે. આ ઉપરાંત, પેલાના સરદાર નાંરસારે ૧૮ લાખને ખર્ચે તૈયાર કરાવેલું નાંરસાર મહારવનું મંદિર પણ તેનાં સિલ્પ-સ્થાપત્ય માટે પ્રખ્યાત છે. તેની દીકરા પંચમે છે. ફૂટના પરિધાને એક મોટી ધંત વિશેષ ક્યાન દારે છે. તેના ઉપર અંધેષ આંકડામાં ૧૭૪૧ની સાલ લખેલી છે. સંભવ છે કે સરદારે કાલ

પો. ટી. ટી. કે. વળેલા ધંત ઠંડાની લાની મહારવને અપેક્ષા કરી હોય. ત્રીસ મોરું મંદિરે સતી દરવાજા પાસે આવેલું સુંદર નારાયણનું છે. આ દરવાજા સોના સતી થતી. દસ લાખ રૂપિયાને ખર્ચે હોળકરના સરદાર ગંગાધર વસંત અંદર ૧૭૫૧માં તે બંધાવેલું. જેમાં આસપાસ લક્ષ્મીવાળી નારાયણની મૂર્તિ એવી રીતે ગોઠવવામાં આવી છે કે ૨૦મી અને ૨૧મી માસે સૂર્યકિરણ નારાયણના પગે પડે ન, એ તેની વિચિત્રતા છે. દર કાર્તિકી પૂનમે આખું મંદિર દીપમાળથી રાત્રીઆરવામાં આવે છે. ચોપું સુંદર મંદિર નીલકંઠેશ્વરનું છે. ૧૭૭૭માં એક લાખને ખર્ચે તે બંધાવાયેલું. આ ઉપરાંત નારસારની સામે ગોદાવરી તટમાં આખને ખર્ચે બિના સાલ સંદેહપૂર્ણ માળે તારોશ્વરનું એક મંદિર છે. ચંચલની ને નાશિકની વચ્ચે થયેલી ગોદાવરીમાં જવંદેશ જ પૂરે આવતું હોવાથી તેના તટમાં આમ અનેક મંદિરો બંધાયાં છે. અંકુશા ને વરુણ નામનાં બે નાનાં ગણાં આવી નદીને મળે છે. નદીને પટ આવી તદ્દન પથરાળ અને સડી ૮૦ વારનો જ હોવાથી કનાળામાં એમાં નદિવત્ પાણી રહે છે ને અવરજવર તેમાંથી જ થાય છે.

પટમાં આવેલા 'ગોળાસ'ના એક મંદિર પાસે જ ગોદાવરીનું પણ એક મંદિર છે. તે સિંદર વર્ષમાં જ ગોલવામાં આવે છે. જ્યારે હારદાન કુશનો બેને આવી પણ મોટા મેળે ભાગ્ય છે. એની જ હારમાં મહિષાસુર મંદિરની, માકતે, મણી રાજેનાં, પેલાના ગોર હિંદુએ બંધાવેલાં દેવતાં મંદિરો છે. એક શીતલા માતાનું મંદિર પણ છે. પણ આ બધામાં સૌથી પવિત્ર તો 'નારસ' ને ગણાય છે, જેમાં રામ આવીને વસવાટ કરે

ગિયાન રનાન કરતા એમ મનાય છે અને બીજી પણ એક દુઃખ માનવા છે કે દર સિદ્ધર વર્ષે આ ડુંગમાં ગંગા-ગોદાવરીના સંમિશ થાય છે.

આમ એક ખાસિક રથજ હોય આવીને મુખ્ય બેરસાય પણ ગોરવડીને છે, છતાં જે હિંદુઓને ખોળે શહેરો કરતાં નાશિક વધુ પેસાપાત્ર અને જલ્દી લાગે છે, અને જિલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે થોલીસ ખાતાના ઈન્ડેપેક્ટેશની તાલીમ માટેની યોટી 'પાકોસ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ', મિલિટરી હોસ્ટલ જેવે પણ નાશિકને આજળાં હાવવામાં મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. લેખકે 'પાંચ ગોરસ માઇલના વિસ્તારમાં પગથાએલા આ શહેરમાં એક મુખ્ય શાળાગરૂ છે, જેમાંથી અનેક નાનાનાના શાળાં ફેલાયેલા છે. શાસ્ત્રાધાર હોઈ તેની વજનિમાં વધવદ થયા જ રૂંડે છે, છતાં જે તેની રથથી વસતિ લગભગ દોઢ લાખની છે. હાયાનીયા ટેકરાઓ ઉપર સાકડી થીમીયાં રહેલા લોકોનાં મકાનો ચોટલાગે એવેક ગાળ જ્યાં અને બે-ત્રણ ફૂટ જોયી 'પિન્ચ' પર બંધાયેલા છે, જેમાં આગલો ભાગ મોટે ભાગે શાલકાની સુંદર શોલરખીવાળો હોય છે. અલ્લાહદીન ખિલ્લ અને મહમ્મદ બેગડાના બુદ્ધમથી પાસેની આવી આવેલા સિદ્ધપુર અને ગાપા નેરના અનેક વજલેલી બાણલો આને પેટીતવારે ગોરવડું કરે છે આ ઉપરાંત અજરાની દુધાડો પણ આવી સારા પ્રમાણમાં વસે છે; પરંતુ હિંદુસેવિતરે તેઓ પહેરવેસ, ભાષા અને બ્યવહારે રસિડી

યતા ન્ય છે. આથી જ રીતે તાંબાપિત્તળનાં વાસનાં બનાવવાની પોતાની કારીગરીથી પ્રખ્યાત થયેલા અહીંના તાંબેટા પશ્ચિમ સહ્યાદ્રિના ગુજરાતી જ છે. દલ્હી થે તેઓ ચાંપાનેરની કાલી માતાની પૂજા કરે છે, અને જાદાર મરાઠી બ્રાહ્મણ દોવા છતાં ધરમાં દલ્હી થે સાંચુંદુરંદુ ગુજરાતી જ ગોઠે છે. ખાસ કરીને અભિયેકપત્રો, સંપુટ, ઘંટા, આરતી, હાંડામાગર વગેરે બનાવવામાં તેઓ નિપુણ છે. પશ્ચિમ જાય છે તેમ અહીં પશ્ચિમ દેવે નકલી માલની આવાટ વધતી ન્ય છે.

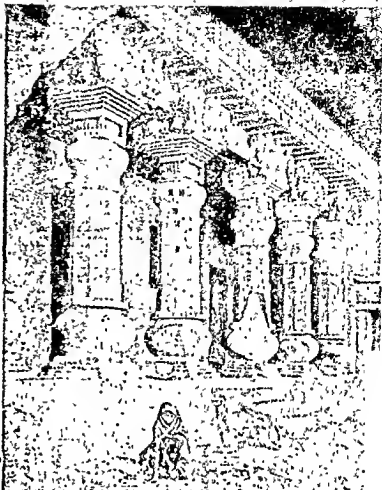
નાશિકથી ૧૮ માઈલ દુર પવંતની તળેડીમાં ગોમતી તટે બાજાજી બાજીરાવે બંધાયેલું ચંબકેશ્વરનું શિવાલય છે, જેની ગણના ન્યોતિર્થમાં થાય છે. શાવણ મહિનાને સોમવારે સાંજે એ મહાદેવનો વરઘોટો નીકળે છે ત્યારે મહાદેવની મૂર્તિને ત્રણ લાખની કિંમતને મુકુટ ધરાવાય છે, જે પાંડવોનો દોવાનું મનાય છે. મંદિર પાછળ લોકથી છલોછત એક વાવ, જે તેથી જરા દુર મહા દુર્ગમથાં ચેપી રોગપ્રુક્ત પાણીથી ભરેલા 'કુમાવત' નો પવિત્ર (1) કુંડ છે. અહીં ગોદાવરી નાનો નીક જેની યજ્ઞ જ્વતી દોવાથી પાણીની ગળળ હાડગારી રહે છે અને આપણી તીર્થસદસ્ય એકધીને કારણે આવારનાર હાંકેરા કે ટાઈટાઈડ જેવા ચેપી રોગો ફાટી નીકળે છે.

ચંબકના પહાડ બ્રહ્મગિરિમાં ગોદાવરીનું મૂળ છે. તેને 'ગંગાદ્વાર' કહે છે, કેમકે મૂળ ગોદાવરીને ગંગા જ કહેવામાં આવે છે. પહાડના પાયરમાંથી ટપકીટપકી પાણીનો એ રોગો ગંગા-ગોદાવરી રૂપે નાની મોટી અનેક નદીઓને પોતાનામાં સમાવતો ૬૦૦ માઈલ સુધી વહે છે. અહીં પવંતમાં ગોમતીની ને ૧૦૮ સિવલિંગની કોટ-રેલી છુકા છે. પાસે જ ૧૮૦૦ ફૂટ ઊંચે ચંબકનો નિઠક કિલ્લો છે, જે નાશિક જીતતાં પહેલાં અંગ્રેજોને તોડવો પડેલો. નિઠકમાં આવા ૩૮ કિલ્લાઓ છે. આસપાસની પવંતમાળા સલાદિની માળાને નામે પ્રખ્યાત છે. ઉત્તરે ડાળનું વન છે, જેમાં મધને મધ્ય કાળમાં સરકારે નાશિક પર આક્રમણ કરવા આવતાં આજે દેવે ત્યાં અહિંસાની કપાસક કોયેસ પોતાનું અધિવેશન શરૂ છે.

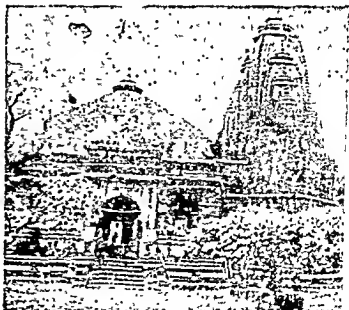
માહિતી તમા ચિત્રો શ્રી સુરેશ દીસિતના લેખ તથા ખીન્ સાધનો ઉપરથી)

નવાં પુસ્તકો

તુરેલીપાંખ: મદ્રાસની અશોક સ્મિત્રાનના ત્રણ પુસ્તકોનો મુદ્રાક કરનાર: સિવમ્ સુંદરમ્, પહારા ને કૃષ્ણપ્રસાદ બટ્ટ. ૧ કારાક: આદર્શ પુસ્તક ડેંગાર-અમદાવાદ, ૪-૦-૦; ભગેરીકા ૬ નિર્ધન વિદ્યાર્થી: રવાવરૂપનનું મદરવ સમાનવતા લેખકના ગયેરિહાસાસ દરમિયાન થયેલા અનુભવો પરથી રચેલ પુસ્તક, ૮-૦-૦ અનન્તકી ભોર: અમેરિકન લેખક રાફર વાઈટા દ્રાઈન-આધ્યાત્મિક વિષયના પુસ્તકને આધારે લખેલ પુસ્તક. બનેના બક ને પ્રકાશક: રવામી સલ્લેવ પરિમાલ્ક-જવાહરપુર. ૦-૦-૦; નૂતન નિર્બંધ અને પત્રલેખના: પ્રાથમિક શાળાના ટી. પ. ૬, ૭ તથા માધ્યમિક શાળાના કપલા ધોરણ માટે લખાઈ પુસ્તક. લેખક ન્યેતિલાલ ટી. ફને. પ્રકાશક: નારણલાલ દાસીલાલ સાહ, અમદાવાદ, ૧-૧૨-૦.

સામેના પાના ઉપર દર્શાવેલા નાસિક પાસેના બીજા ચૈત્ય-ગુફાઓની અંદરના ભાગનું દરજ. અનંતા-દેવોરા કે કાશી કન્દેરી જેવું હાફેટ શિલ્પ વિધાન ત્યાં નથી; પરંતુ એનું સ્થાપત્ય તો આકર્ષક છે જ. કલાપ્રેમીઓએ તે જેની બેઠકો નીચે: નાસિકથી ૧૮ માઈલ દુર પવંતની તળેડીમાં ગોમતી તટે આચેલું ચંબકેશ્વરનું શિવ-મંદિર.

ટિકિટસંચલ

આજનો એ સંસારવ્યાપી શોખ કેમ દેખવો તેની તથા બીજી ઉપયોગી માહિતી આપતો વિભાગ

સં

અલ શરૂ કેમ કરવો તે વિષે અનેક માગેલી સલાહ આપ્યું છે શરૂમાં માતાને હાથ ચડતી ટિકિટો એકી કરવા માગી ને પછી રવાના થઈ રહે તે જ માણસ પોતાના જાળખીતાઓ, મિત્રો, સમાજસંબંધીઓ, જાત્રે જેમને શોખ ન હોય તેમને ત્યાં આપવા દેવાનું દેશના પત્રો પરની ટિકિટો માગી લાવીને, તથા જેમને શોખ હોય તેમની માગેલી વધારાની ટિકિટો આગ પડાવીને શરૂઆત કરે છે, પણ આ તો શહેરમાં રહેતા, યા બાહ્યો ગિરગોસ્થ, સંબંધી કે વજ-જાળખાણો મનાવતા માટે શક્ય હોય. આમાં જાત્રામાં અન્યર આપણ સંપર્ક વિતાના સોનીઓને મુશ્કેલી પડવાની. તેમણે જેમ અને તેમ સંપર્કો વધારવા તત્પર રહેવું પડે. અને આ સોનીઓ ખરે જ રસ પણ લેતા ન હોય તે ખરે જ આનંદ લેવામાં પ્રતીક્ષામાં હોય છે. પ્રાથિ-ગાં નહિ. અને માટે આપણે આતુર હોઈએ તો વગર સહેવાઈથી એ ગળા રહે તેમ તેની અર્પી ગણ ગાવી નહીં. એને માટે ને શાક લેવી પડે, મથામણ કરવી પડે, તે એની પ્રાથિના રસને ધક યનાવે છે. આ શોખનું રહસ્ય પણ એ જ છે. સાધનસંપત્તિ કે સાધન વગરના માણસને બારી રહેવા આવીને જ પાડાબંધ સંમદ લેવા કરી શકે, ને ત્યાં આ શોખની મઠા કે મોજ નથી. એનું સાચુ ગોત તે મુખ્ય, નિર્બળ માનસથી, એક નબી કિશોરના રહેલા જ્ઞાન, માહિતી ને રસના અખૂટ બેઠારની શોધ માટે પુરુષાર્થ કરવામાં છે.

અને તેથી જ નબી શરૂઆત કરનારાઓએ અમુક એક જોડાસ દેશ કે ભતની ટિકિટોને જ સંમદ કરવાનું મર્યાદિત થેન ન ડાખવું. એમાં જે અલખત, એક પ્રકારનો 'શોધ'નો આનંદ તો રહેલો જ છે; પણ તે પાકટ મચિવા સમાજકો, બહોળા સંપર્ક ધરાવનારાઓ, યા શ્રીસેતા માટે પણ સકપ છે. નવા શોખીને તો આખી દુનિયાની ટિકિટોના સમર્થના કૅપથી જ બુધિકામાંથી. તે એ સંમદ કરતા કરતાં પછી પોતાને ને ખાસ દેશગરેસ નહોતે તેનો નિઃશોષ સમદ કરવાનું સાધ્ય કર્યું. એ દરમ્યાન એને બીન દેશોની ટિકિટોનું પ્રાથમિક જ્ઞાન તથા વાહીય ગમતી રહેતી બશે. આમ, સામાન્ય બુધિકામાંથી પછી જ વિશિષ્ટ ઉપર જઈ શકાય. દેશે દેશને પોતાની ટિકિટોની આનંદની પક-

નિશી, ખાસિયતો, લઘુદોષ છે. એ સોને અભ્યાસ પણ જરૂરી છે. જેમજેમ તેની ટિકિટો હાથ ચડતી નહીં છે, તેમજેમ તેની બુધિકા બંધાતી નહીં છે. અને આપણને એને તેની સિપું જ્ઞાન ન હોય તો પણ તેના કાનખો, સાલીઓ, રેખા, અપ્રતિભા, વિવેચી વગેરેની માહિતી અને જ્ઞાન પાડાં થતાં નહીં છે અને તેનું માનસ પણ સમજાય છે. આ સર્વ ટિકિટ-સમર્થની રેલવેઓને એક આગ

છ, ને તેથી માણસે પોતાની બુધિકા આખી દુનિયાની ટિકિટોથી બંધવી જરૂરી છે. અને માટે એ માર્ગ છે: શક્ય હોય તેજો ટિકિટોના વેપારીઓને ત્યાંથી મળતાં હોલ વહી પડેતા' મથામીને માંડવી કરી શકે. આ સરળ રહેતા છે. એમને માટે એ શક્ય ન હોય તેમને માટે 'શોધ'ની કુંચેશને પુરુષાર્થ ને પરિશ્રમનો માર્ગ બાકી રહે છે. એ કુશલ છે તેટલો જ અખૂટ રસમયો છે.

જર્મની અને રુમાનિયાનો અભિનવ-ચિત્ર ટિકિટો મથામી: (1) 1893ની 10મી ફેબ્રુઆરીના શરૂ કરારના રમણજાં રુમાનિયાની ટિકિટ લેના પર અમેરિકા, રશિયા, બ્રિટન અને ફ્રાન્સના પત્રો અને સાન્નિધ્યમાં અમેરિકા રુમાનિયાની ટિકિટ (2) નાંભિવ રુમાનિયાની ટિકિટો વગેરે વર્તમાનપત્રો ને મથામના આલેખનવાળી રુમાનિયાની ટિકિટ પર પ્રભુતા અવાજ પર પ્રકારે વગર આલેખન (3) વિશ્વ-માનની વગેરે રવરિસક ને ખરૂં પાળાની તાકી જર્મનીની ટિકિટ. વગેરે: (1) 'આક્રમ-રિખન' તરીકે બનીતી જર્મનીની અથએડોવાળી ટિકિટ (2) જર્મન સામનના જોનીઓનો સરથાની 10મી જર્મની નિમિત્તની ટિકિટ. જેમાં જોનીસામનો એ કલપિત રુમાન આલેખન છે. (3) આદર્ષ મુનિસિપીની શાતાલીની ટિકિટ પર તેના શાયક ડયુક આદર્ષનું આલેખન. (4) દિલ્લેશના સરકારી દેશ અને 'ટિકિટ રિખ' નિમિત્તની ટિકિટ પર, હાથમાં હાથ લઈ ટિકિટ લપાસતા સમાદર્શનું આલેખન; (2) કુપિદોગની દેશક ટિકિટ પર હાથમાં હાથ લઈ લેવા; (3) દિલ્લેશના સરકારી-ડેશ માટેની બીજી ટિકિટ (અભિનવ-માર સંધીના સંમદગાળી)

માધુકરી

ધરેધર, પ્રભો, પ્રગાદસર પ્રાણના કાષ્ઠ 'અમારી હજની અણી ઉપર વચ્ચે સ્થાપિત' પરાક્રમવિદિન પામર ન્યેપથ્યા બક્ષિ હ' અને કુટિલ પક્ષવાદ થકી સત્ય સંરક્ષ હા પ્રભો કળજતાં ઉરે તણુ એક આશાની હે' બક્ષે ન કંઈ દે સંકે, જીતીક આત્મપ્રજ્ઞા હે દે - કમાચકર

૨૧. રામચોડનરાય જસવંતરાય દેસાઈ

આ બેક મટિનરસિદસાવ જોનાનાથદીવે- દિવાના ચરિત્રની શાળના કરતી વખતે કલ્પના પણ ન હતી કે એની સાથેસાથ એ જ જમાનાના એક જીભ સાહિત્યસેવકની અવ- સાનનેરિષ લેવાની આવશે. 'સુમંત'ની સહીથી લખેલાં કાવ્યોથી નહિ ગૈદલા પોતાની હંફી વાર્તાઓથી, પણ સૌથી વિશેષ તે 'સુન્દરી મુખોધ' નામના સ્ત્રીઓ માટેના, છતાં એ કાળના સર્વજનપ્રિય માસિકના સંપાદનકાર- થી ગુજરાતી સાહિત્યસેવકોમાં ભણીતા શ્રી રામચોડનરાય જસવંતરાય દેસાઈનું-એમના અંગત રેનેલીસેંબળીઓમાં ભણીતા બિંદુભાઈ- દ્રુ, મઈ તા. ૧૧૧૫ ક્રોમરેટ, એમના વતન હાસિકામર્ગ, ૭૭ વર્ષની વયે અવસાન મળ્યું.

આજથી ચારેક દાયકા પર નવારે આપણા સાહિત્યમાં માસિકોનો બહુ વિકાસ નહોતો. થયો ત્યારે ૨૯. બિન્દુભાઈ અને એમના ૬ મિત્રોએ મળી ગુજરાતી સાહિત્યની અને તે દ્વારા સ્ત્રી-વ્રતતિકાર્યની સેવા કરવાના ન્યેય.

પી 'બ-મુસગાન' નામનું મોડલ સ્થાપેલું, જેમાં એ કાળના અત્યંત ચોકપ્રિય વાર્તાશ્રેણી ૨૯. જોગીન્દ્રરાવ દેવેદિયા, ૨૯. ડાહ્યાભાઈ લદમજીભાઈ પટેલ, ૨૯. રાવુભાઈ દુબેજ, વગેરે સાહિત્યરસિકો હતા. 'સુન્દરી મુખોધ'માંની વાર્તાઓ ત્યારે બહુ રસપૂર્વક અને દોહા- શી રચનાની અને તેમાં આપણા સામાજિક અને ખાસ તરીને સ્ત્રીજીવનના પ્રશ્નોને ચર્ચતા લેખો આવતા. એની સાથજ ૨૯. બિન્દુભાઈનું જ વ્યક્તિત્વ મુખ્યત્વે હઈ.

એમનો જન્મ અમદાવાદની વડનગરા નાગર ગ્રહસ્થ)સ્થાતિમાં ૧૮૭૩ની ૨૫મી સપ્ટેમ્બરે (આવની ૧૫મી)એ એમને ૭૭વર્ષ પૂરાં થાત) થયો હતો. કૌશલ્યની રીતો-કેળવણી નહિ લીધેલી હોવા છતાં ખાનગી અ- ન્યાસથી તેમણે પોતાનું વાચન ગૈદલું વિશાળ અને ૧૬ જેડેલું કે સાહિત્ય ઉપરાંત ઇતિહાસ, અર્થશાસ્ત્ર, જાતકારણ, તત્ત્વજ્ઞાન આદિ વિવિધ વિષયોની ચર્ચા અને એમનું વક્તવ્યપર્ણ જ્ઞાન જણાઈ આવતું. થોડો

માસમાસનાં પંખી-૫૧ દશરથિયાં

થેરાતી રાત્રે વાસજોના વધારા જેવો ક- ફેરા અવાજ કાઢી જડતાં પંખીને થણા ચીબ- રી માની લે છે, પણ તે હોય છે દશરથિયાં. એ નિશાચર પંખી રવમારે નિદ્રુપદની ને જીવાતમક્ષક દોઈગાણુસને બહુ ઉપયોગી છે. રાતમાં જ પોતાનો આહાર પાતાની દિવસે કોઈ જાળના મૂળમાં લપાઈને લીધત હોવાથી તે બહુ પરિચિત નથી. વળી તેના દીકરીટપ- ખીવાળા ફિક્કા લાલ કે શેફા બદામી રંગથી મૂળમાં કે ધાસતરણમાંની ગોથો તે અજબ ગળાં લય છે, એવી જ નીચ તેની બીડ હોય છે.

રૂપેરો નરમાદા બંને સરખાં કાળરચી તરા. કોચકની માદાને ગળતાં જ છે, પણ ક- દમાં જરા નાના. ફેર માત્ર એટલો કે દશ- રથિયાનાં જડળા વચ્ચે આણુ લીંણુ સમાઈ શકે એવી વિશાળ તેની પોંદાડ હોય છે. નિ- રાચરદોહ તેની આંખો મોટી, વિશાળ અને ચમકતી, આંગરા જેવી લાલ બદામી; ચાચ ખૂબ હંફી, નરમ, મુકોગળ અને મૂળમાંથી જીવાત કપાડી ખાવાના ઉપયોગ પાત્રી સ- બળ; પથ નિર્બળ ને દંઠા, તેમાં વણુ આંગળા આંગળ ને એક પાછળ.

વનવગડા કે જિતર-પાઈરનું વસગાંઠ હો- વા છતાં ગાંડુખની વસનિની નજીક પણ એ આવે-લ્ય છે અને માણ થે બાંધે છે. ઓ- પ્ખના આંરંબેથી વર્ષાના આત મુધીના તેના પ્રજનનકાળ દરમિયાન તે આંકા છાડવાના મૂળમાં કે અવડ જિતરની વચ્ચે કપાડમાં જ ચળકાટવાળાં, શેફા થેરા રંગનાં, કવચિત્ ટપકાવાળાં ૨-૩ હંડાં મૂકે છે.

(શ્રી 'વનેચર'ના લેખ ઉપરથી તારીને)

આવેલા રસોઈયાઓ અને તેમનાં સગાંઓની, જાણી દીવાળીની ખાણી લેવા, દારૂ લાગી ! અરે, અને તો દીક, પણ અગાસા નોકરો પાસેથી પણ રાખડીના ગંતના બદ્ધી સારી નેપી રકમ પડાવેલી. એક જોતો પટાખાળો અને એક સામકલ રીપર કરનારો ઘેર આવ્યા ત્યારે જ ખબર પડી કે તેઓ પણ બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મેલા છે ! એક બ્રાહ્મણીઆ પાણી પાળે! આવેલા ત્યારે તો ચોખ્ખી ના પાડી દીધી; પણ રૂમ-એરેંગી આખરખી રાખડીનો અળકાટ બાળાશાકને એવું ગાંડું આકર્ષણ કરાવે છે ! પેલાને અનિચ્છાએ આઠ આના આપ્યા, તો અળચળ યુદ્ધને કહે 'સાહેબ, ખાખારોટ પસંદ કરી બંધાવેલી પાંચ રાખડીઓની હિમત હસ આના છે. હ આના નકો તો આપો !'

‘એની વાત જોડી નથી; રાખડીઓના સાવ પણ સારી રીતે વધ્યા છે. પણ તે પેલી વાત કેમ હઠાવી ? પેલી મુંબાઈથી રાખડી આવે છે, તેની સાથે કેવો સંબંધ છે ?’

‘કેમ ? સારો—લાવજમીરો સંબંધ છે.’

‘તે રાખડી-સંબંધ જળવી રાકારો ?’

‘સંબંધ વધરો; રાખડી આવતા વર્ષથી બંધ થયો.’

‘એમ ?’ ત્યારે સોમની વાત સાચી નીકળી.

‘પણ સારું પૂછો તો આને પ્રજ્ઞવલ્લભેના ને થોડા મદ્દન સંસાર જાણ્ય છે તેના મૂળમાં તો રાખડીના સંબંધ હતા, એ આપણે ક્યાં નથી જાણતા ? અને રાખડી તો કેતા અભિગમ્યુને અને પત્ની પતિને ચ બાંધી રાકે. માર્ફ-બહેનનું વન તો રાખડીએ છુસાડ્યું છે.’

‘એમ ? પત્ની પતિને રાખડી બાંધી રાકે ?’

‘એમ !’ આપણું પુરાણમાં જ પુરાવા છે કે જ્યારે અસુ-રોથી ઈન્દ્ર દાપાં ત્યારે આખરી જંગમાં ઇન્દ્રાણીએ ઈન્દ્રને રાખડી બાંધી રાક્ષા, અને કેવો જીતેલા. આમ રાખડીનું મૂળ તો પત્નીની પતિને બાંધેલી એ જ છે. એકે રાખડીએ દાખલ કરેલા વિના જ પણ જોડો નથી. હવે ભાઈની મુઠીમાં બંદને ભાગ પડાવેરો એવા નવા હિંદુ હાથના આ સમયમાં માર્ફ-બહેન વચ્ચેના સંબંધમાં રાખડી આજ મદ્દનને ફાળે આપેરો. રાખડી હિંદુવાસ કહે છે તેમ ધણું ધુધીમાં એક પક્ષની જાહેને બીજા પક્ષના રાખડીને રાખડી બાંધી ધુધી અટકાવેલાં છે.’

‘તારી વાત જોડી નથી. હલકું આપણા દેશમાં રાખડીનું એ આદર્શભર્યું રચાન ગણાય છે તેનો એ દેશપરદેશમાં પ્રચાર કરવામાં આવે, અને એ એ યુનાઇટેડ નેશન્સમાં માન્ય થાય તો મને લાગે છે કે શ્રી વિજયાલક્ષ્મી સ્ત્રીઓને અને મિસિસ કુબેન માજોત્સે વંદને સ્વદરેતે રાખડીઓ બાંધી કુતિયાને નીલ ગઢાધુધમાંથી જરૂર ઉઘારી રાકે.’

—‘ફિલ્મર’
ઈંગ્લિશ ખાડી તરવાની હરીફાઈ માટે યુગરાતી જીવન વાલેતરમાં ઈંગ્લિશ ખાડી તરવા માટે એક હરીફાઈ થાંભળ હમી. તેમાં સાહસ અને શૌખ જનનેનું આદ્યુત મિશ્રણ છે. ૭૫ વર્ષ અગાઉ કેપ્ટન જેએ આ ખાડી તરવાનું સાહસ કર્યું હતું. તે પછી અત્યાર સુધી માત્ર બાર સ્ત્રીઓ સહિત ૩૦ જણ જ તે તરવા શક્તિમાન થયાં છે. આ વર્ષે ઈંગ્લિશનીયાની કંઈ વર્ષની યુવતી ફ્રોડેન્સ રોન્ડવિકે વિજયી થઈને ૨૪ વર્ષની અંગેજી યુવતી ગ્રેડેન્સ એડરલે મોંઘાવેલા રહેઈ તોડયો છે. (વર્ષો પહેલાં ‘કુમાર’માં એ ગ્રેડેન્સ વિગતવાર અહેવાલ આવેલો.) ફ્રોડેન્સે ૧૩ કલાક અને વીસ મિનિટમાં ૨૭ ગ્રાઇલ પાર કર્યા હતા. ૧૯૨૨માં સિમેથે મોંઘાવેલા ૧૧ ક. ૫ મિનિટનો રહેઈ તોડી આ વર્ષે ઇનિસના હસન અબ્દુલ રહીમે પુરોગામી ૧૦ કલાક ને ૫૮ મિનિટનો નવો રેકર્ડ નોંધાવી ઇનામ મેળવ્યું છે.

આ હરીફાઈમાં ભાગ લેવા જવા માટે અગદારના એક યુગ-રાતી જીવાને પ્રયાસ કરેલો તેની ધણી એાછાને બંધ હરો. બારન-માંથી કોઈ જીવાન એમાં જોતો નથી. કેમકે ૨૭ ગ્રાઇલ તરીને પાર કરવાનું કામ ખરેખર કઠણ છે. એ માટે સારે પરિશ્રમ વેઠેલા પડે છે ને પૂરી તેચારીઓ કરવાની દોષ છે. આ બધું નેખાગ એકલા એ અગદારવાદી જીવાને કામ લીધી અને આંતરરાષ્ટ્રીય હરીફાઈના નિર્માતાઓની પરવાનગી મેળવી. ૨૫ માર્ચ તરવાનો એને ગઢા-વરો હતો એટલે ૨૭ માર્ચનું અંતર કાપી રાકરોએથી શ્રદ્ધા પણ હતી. પાસપોર્ટ મળી ગયો, ને પેસાની વ્યવસ્થા યુદ્ધ ગઈ, ત્યારે આ હરીફાઈની સારીપ આંદાજીને વેલ્લી રેખાવાના સંખાચાર આવ્યા. એ જ્ય તો એકાદ મંદનો તાલીમ લેવાનો એ અવકાશ રહેતો હતો તે આદર્શ ગયો. એટલે જીવાનને માંડી વાળ્યા વગર આદ્યું નહિ. હજી એને આ હરીફાઈમાં ભાગ લેવાના કોડ છે. (હીકનાઈ)

ગિરિ-આરોહણનું શિક્ષણ
જગતનું લેખમાં જાણું ગિરિશિખર ધરાવાનું ગીરવલ્લેખ મારેત, હિમાલય કપરાંત બીજી પણ અનેક નાનીશેરી ગિરિમાળાઓ ધરાવતું હોવા છતાં, હિંદુશાના થોડા ભાગમાં પ્રચલિત એવા પવેતરારોહણના સાહસ કે શૌખથી વંચિત છે. માનવીની જિજ્ઞાસા ને જોમને કરે અદાવતા આ શૌખને, દેશની ભગવી પ્રબળ આક્રિય અને આત્મવિશ્વાસને અડવલ બનાવવાના ૩૫ થોગી સાધન તરીકે, પશ્ચિમના દેશોમાં તો શિક્ષણમાં પણ રચાન અપાય છે, અને તેની પદ્ધતિસરની તાલીમ આપવામાં આવે છે. ઇંગ્લંડમાં ચાલતી ત્યાંના કંચરવેન્ડ પરમણાની એવી એક ગિરિ-શાળા એકે અપાતા એક પાઠનું આ બાલનું ચિત્ર છે. તેમાં અઠરાગાંતે ભાગ બનેલા કોઈ શિખ-રિણીને, દોરમાંની મદદથી સ્ટેચર દ્વારા, ડુંગરની ધારિધારે યદને નીચે ખીણમાં કેવી સિદ્ધતે આ-સાનીથી ઉતારે તો પ્રયોગવાક અપાય છે.

“દરેક રીતે માફક!”

કેટલાંક વર્ષથી મારા માથામાં થોડી ટાલ હતી, તેમજ હું અનિદ્રાથી પીડાતો હતો. ઘણી જાતનાં દેશી તેમજ પરદેશી તેલનો એકધારો ઉપયોગ કર્યો, છતાંય “ધાંચીના બળદ?” જેવી જ મારી સ્થિતિ રહી અને અનિદ્રાથી તો ત્રાસી ગયો હતો. પરંતુ કોણ જાણે કેમ એક દિવસ એકાએક મેં (રામતીથં યોગાશ્રમ, મુંબઈ-૧૪૫) રામતીથં બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશિયલ નં. ૧ વાપરવું શરૂ કર્યું. અને શું કહું કે-થોડા જ સમયમાં મને ગાઢ નિદ્રા આવવા લાગી અને મારા માથાની ટાલમાં વાળ ઉગવા શરૂ થયા. આજે “રામતીથં બ્રાહ્મી તેલ” મને દરેક રીતે માફક આવી ગયું છે અને મારી વયોની અનિદ્રા દૂર થઇ ગઇ છે.

એન. દત્તનાયક મુંબઈ-૨

વાઈસ પ્રેસિડેન્ટ, કેનેરા વેસલ ઓફર્સ એસોસીએશન
કેનેરા શાવરવડ હોર્ટીકેલ્સ એસોસીએશન
રોડેટરી, મુંબઈ-૨ ટાઈલ્સ એસોસીએશન

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાંઓ માટે ખાસ

મંડુનું પોષ્ટિક આદર્ય કેસરી જીવન

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નબળાં-સબળાં, સ્ત્રી-પુરુષ,
એકાદ એવું સેવન કરી શકે છે

મહા રસાયન

રસાિદર, અત્રક, ફેસર, કરતૂરી અને બીજાં દીપન, પાચન
ને પોષ્ટિક બોધક મેળવી લીધાં રસદાર આમળાંમાંથી બનાવેલું
સુશોભિત, સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પોષ્ટિક આદર્ય

કિંમત

તેનું નિયમિત સેવન

૧/૧૨૦૦ પાંચના રૂ. ૧/૫૦

૨/૧૨૦૦ રૂ. ૩/૫૦

૩/૧૨૦૦ રૂ. ૫/૫૦

લાંબું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ
આપી શરીરમાં બળ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કારખાનું:

સમાનીરોડ

મુંબઈ-૧૪

અંડુ ફા માંસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

અમદાવાદના એન-૨ - ભોળીલાલ બ્રધર્સ, ગાંધીરોડ

કુદાન:

શ્રી ગદાજનવાડી

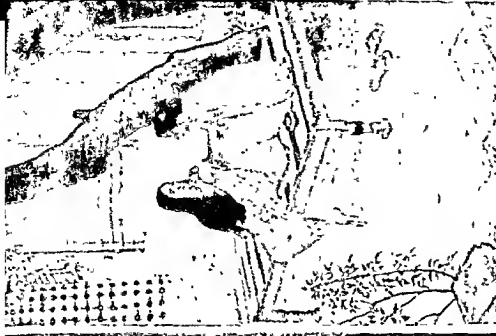
મુંબઈ-૨

અવનવક (ગિયાર મહાવરણ સહિત)

દર્શનિ (ચિત્રમા - અધિકારી સમ)

ગોલક (ચિત્રમા - મુશીક યોગ)

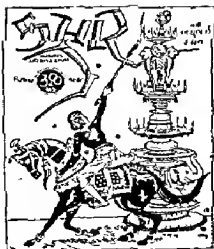
આત્મ અને આધ્યાત્મિકતાના પુષ્પાત સંકેતિક સંકેતોના અનુભવાનર્થ, પરમપરી સંસ્કૃતિએતે બંને દેશો સમાવેતે ચોક્કસની નિકટ આવતા થાય તે માટે ને પ્રયત્નો કર થયા છે તેના અંગે આજ તરીકે, થોડા સમય પછી, કાચકમાં આત્મિક વ્યવસ્થામાં આવેલું આ પ્રદેશન ભારતમાં આવેલું. તેમાં રાજ્ય સ્વચ્છતા આત્મિક આધ્યાત્મિક ચિત્રમારોની કૃતિઓ જેથી તપ્ત આ કાર આવી છે. કાચી તરફનું પ્રયત્ન સિદ્ધિ, આ સદાની સદા આત્મિક બંધાવમાં થયેલા ચિત્રમાના નવનિર્માણ પછી ને કોઈ વિશિષ્ટ રીતે 'બંધાવો લક્ષ્ય' તરીકે કાર માટે રચનું છે. જાણ, માતા અને પાત્રોમાં તપ્ત જેથી દર્શનના આ ચિત્રમાં, અત્યંત તરફ મારી શકેલા આત્મિકને દેવતા દેવે વળગાડી શકેલી વર્તમાનમાં સમી વાસત પુષ્પાત માતાને પડે, ચિત્રમારેન બંધાવ કાચકની રચનું આધેખન, સદા પરિવર્તિત અવનવકો કલકપણો પડાવ આવે છે. બીજા ચિત્રમાં, આ સુરતે લક્ષ્ય માટે વળકાડેલું કાચક મેવાર કારતમા જરૂરી સ્થાનિક કૃતિને દાર કાચક આત્મિક દેશ કાચકની પુરાણમાં આવેખન છે, ને તિનેલી-તેની રીતોની અગિયાર ઉપર રહેલું છે. પાના આત્મિકતા નિશાન જેવળી ગોલક કરતી એ શુદ્ધિની બંધાવના તીલ ચિત્રમાં રહેલું વાંચકમાંની અધિકારી શાંતિનું મુગધર ચિત્રસંચોલન દેશ આધેખન છે.

!!

અમને આશ્ચર્ય થયું!

‘કુમાર’થી આકર્ષાઈને નવા ચતા ઘણા ગ્રાહકો આશ્ચર્યચક્ર તેના મળી શકતા બધા પાછલા અંકો તથા ફાઇલો માગે છે. જોકે આજે તો માત્ર ૧૯૪૬-૫૦ના બે જ વર્ષોના સર્જન અંક મળી શકે છે. (અને તેની પણ માર્ક બે-પાંચ નકલો રહી હશે.) પરંતુ ૧૦૦મા અને ૨૦૦મા અંકની, પાછળથી થયેલી ઉલટભરી માગ જોઈને, અમે ૩૦૦મા અંકની થોડી વધારે નકલો કાઢેલી; જોટલે જેઓ ૧૯૪૬ની શરૂઆતથી— ૩૦૧મા અંકથી ગ્રાહક ચતા છૂટિતા હોય તેમને ૩૦૦મા અંક પણ સાથે લેવાની ભલામણ કરીએ છીએ, આજ સુધી બધા જ એવા ગ્રાહકો એનો હર્ષથી સ્વીકાર કરતા આવ્યા છે. પણ હમણાં જ એક ગૃહસ્થ તેમાં અપવાદ રૂપ નીકળ્યા. તેમણે અમને લખ્યું કે ‘મારે ૩૦૦મા અંક નથી જોઈતો. ૩૦૧થી ગ્રાહક થકું છે; તો નોંધશો કે કેમ ?’ આ પત્ર વાંચીને અમને ઘણું આશ્ચર્ય થયું.

અમને લાગે છે કે કદાચ એ ગૃહસ્થને ૩૦૦મા અંકની સમૃદ્ધ સામગ્રીની જાણ નહિ હોય. અને એમ કદાચ ઘણાને નહિ હોય. દર શતકનો ખાસ અંક કાઢવાની જે નવી પ્રથા ‘કુમાર’ શરૂ કરીને ૧૦૦મા અને ૨૦૦મા અંકો કાઢ્યા, (અને જે આજે ચોં-માગી કિંમતે પણ મળતા નથી) તેની સંસ્કરણ જાળવતો એ ૩૦૦નો અંક સર્વે વાંચકો અને વિશેષકરે ઉમળકાથી ગિરદાવ્યો છે. ૧૯૪૬ પાનાંના દળદાર વાચન સાથે એમાં ૬ ત્રિરંગી ચિત્રો તથા ૮ એકરંગી ચિત્રો-વાળી આર્ટ-ફોલો, અમુક પાનાંની સુષક સચિત્ર બેરંગી છપાઈ, અને આખા ચ અંકને ચિત્રમય કરતાં ૧૦૫ ચાતુ ચિત્રો, આલેખનો, ફોટોગ્રાફો વગેરે વડે ચિત્રિત થયેલી વાર્તાઓ, લેખો, કાવ્યો ને વિવિધ જ્ઞાનસામગ્રીનું સમબર્ણ વાચન છે. કિંમત માત્ર બે રૂપિયા. રજિસ્ટ્રેશન પોસ્ટેજ વગેરે સાથે ર-૬-૦.

મરનાણાને કાંઠે

ફાટો - આર. આર. ભારદાજ

અહીંનું કૌંસર-કાખ અને ચકોર સો-દવેડગિ ખરાબનાર થી આર. આર. ભારદાજની ફાટો-કલા-પ્રતિભાથી 'કુમાર'ના જન્મ વાચકો તો પરિચિત છે. એમની અસંખ્યાત કૃતિઓમાંથી ચૂંટી કાઢેલી ૨૫૧ નાખી સીમેનું ને પ્રદર્શન મયા માસમાં અમદાવાદના ફાટોકલામડળ 'નિહારિકા'એ થોડાંકું, તેમના વાનગી રૂપે આ, તથા મુખચિત્ર પાછળની કૃતિઓ આપી છે. આ એકમાં, પ. ૪૧૩ ઉપર એમની કલાસાક્ષીની દૃઢ આંધોચના આપી છે. એ સગર્ય ફાટોકલા રવામીની બીજી કવચેક કૃતિઓ મેળવવા 'કુમાર' સુભાગી થયું છે, ને આવતા માસના તેગજ તે પછીના એકમાં આવ્યા કરશે.

(ફોટો - આર. આર. ભાટીયા)

વિમાલય-પ્રદેશ

વિમાલય-પ્રદેશના કોઈ સગાન્ય અને લાક્ષણિક આ દરવાજા, ઉપ આગળના ખાસમાં નીચે રેખાતાં પાસનાં તરબોળો માંડીને ફરતી આંતરી બિન્દિયાના મુખીના ફૂંચરોના ચડતર આડાં રેશં મનાં જતા રૂપો, અને તળાઈનાં રૂઝોના પર્ણમુખના મુલાવમ મેડા મુખીના બધા પતંગ ને બાંધીરામયાં ફળક પ્રદરમાં વખતેનું કાતરોં જ ને પો બારમાળનાં વિશા કપાની વિશિષ્ટતા છે.

कृष्ण-विहङ्ग

चित्रकार - श्री श्रीमदकुमार नरसिंहाचार्य

(शिवमूर्ति कोटनयनी)

Blocks by courtesy of All India Fine Arts and Crafts Society New Delhi

દાંત

કઢાવશો નહિ

જ દાંતનું દર્દ, ઉઃખતા દાંત તથા
પાયોરીઆ મટાડે છે.

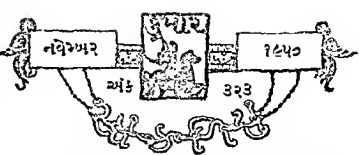
જ મેંઢોની ખરાબ વાસ દૂર
કરે છે.

જ પેઢાંમાંથી નીકળતું લોહી
બંધ કરે છે.

જ જંતુચિનાશક, ખુશબોદાર
તથા સ્વાદિષ્ટ છે.

સન ટોન

દાંત સાફ કરવા રોજ વાપરો.

ચિત્રો

દેશની હીરાળીને દોરતા હાથ ચિત્રકાર: 'ચન્દ્ર' ગિવેરી પૂઠે
અરનામાને કાઢે ફોટો: આર. આર. ભારદ્વાજ પૃષ્ઠ પાછળ
હિમાલય-પ્રદેશ મુખચિત્ર પાછળ
ફળ-નિદુર(ચિત્રકાર-પ્રગોદકુમાર ચદો પાંધ્યાય)ચિત્રેની મુખચિત્ર
અસોધવનમાં રીતો ચિત્રકાર: સોમાલાલ શાહ પૃ. ૪૧૭ સામે
શીખીનું સર્ગપૂજ ચિત્રકાર: નંદલાલ બોડ " "
" પૃ. ૪૧૮ સામે
દલિમાદ-ઉદ-દીવાનું જડતરકાગ(ફોટો-બલવંતભટ્ટ)પાછળ પૃષ્ઠા

કાવ્યો

આ પાત્ર માંક મહારૂદ દલ ૩૭૮
પ્રથમ મિલનની બુમિ નિરૂપન ભગત ૩૭૮
કાર્તિક પિનાકિન કાકોર ૩૭૮
આપરો 'હરનચ' ૩૭૮
કેર પી નનાશને 'શાકિલ' ૩૭૮
આજ- નવનત પાઠક ૩૭૮

અવિત્ર

ચિનોબા ભાવે માધવરાજ દ. માલુશીકર ૩૮૦
બાંધ મહરિયાં (આપકથા-૧૧) ચન્દ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા ૩૮૦

વાર્તા

પ્રાચુન્યોત્થિય (શરદીનું બજોપાંધ્યાય) રમણિક મેધાણી ૩૮૩
બાપળી પર દલેશી વાસુદેવ ભટ્ટ ૩૮૬

લેખો

ગુનશત-સોશાલ્ફની રંગશાલના રવિમંદર રાયળ ૩૮૬
ખતુરાસન [ચોમાસુઓ-૮] દામુભાઇ શુક્ત ૩૮૨
આતશબાઈ[શિવજી દાવનમાં વિજ્ઞાન-૪૩]નરસિંહ મ. શાહ ૩૮૬
તમારી કસોટી કરો રમેશચન્દ્ર શેક ૩૮૮
ગણિત-ગમત મળત જેઠી બેળી ૪૦૫
રાયળ [આપળી વનસ્પતિ-૩૬] નવંતીલાલ દે. માસા ૪૦૬
રણદત્તરામ સુવર્ણચન્દ્રક યશવંત પંડયા ૪૧૦

વિવાનો

રાષ્ટ્રીય હોળી સંજ્ઞાઓ અને પરાક્રમ-પદકો [ચિત્રગોષ્ઠ] ૩૭૬
પત્રચિત્રદા સા માટે અને કેમ ચિત્રધારીલાલ શેક ૩૮૬
માધુકરી[અસરદો-આથો બોરાકન્દ્રાવિદ દેશમાં સોશાલ્ફીઓ
રાધાગોળી દિલ મારદેલે વાંદેલ] ૪૧૪
લાવરી [માસમાસનાં પંખી-૫૮] ૪૧૪
ટિકિટ-સંચલ [૧૫] ૪૧૭
આ માસ ઇતિહાસમાં [વ્યવિનિરોધ: -સુન-વાત-સોન] ૪૧૮
ઉદ્ધવ પાન ૪૧૯
નવાં પુસ્તકો ૪૨૦

કેપાર કાર્યાલય સિમિટેડ નવરત્નો નં.સી.મુકક અને પ્રકાશક: બસુભાઈ પાંડયાઈ રાવન
મુદ્રણ-પ્રકાશનરથાન કેપાર સિ-૨વી, કેપાર કાર્યાલય સિ. ૧૪૫૪ રાયપુર, અમરાવાટ
વાર્ષિક (સવાળમ) ૧૧. વાઘા: પદેશમાર્ગ. ૬૧. અપવા સિ. ૧૫; પુટક નકલ-માર્ગ આના
કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો કોપીરાઈટથી રક્ષિત છે

વટીકલ હેડેક? વેદનામય દર્દ : આશ્ચર્યચકિત દવા

આનંદની વાત છે કે મારાં જ્યાં દર્દોના દુઃખથી હું મુક્ત થયો છું. એ દુઃખગાંથી બચાવનાર [રામનીય ગોમાથગ, દાદર, (છ. આઈ. પી.) મુંબઈ ૧૪ નું] "રામનીય આલ્બી તેલ" (રેપેથલ નં. ૧) રજિસ્ટર્ડ, મેડીકેટેડ, હેલ્થ બે માસથી હું નિયમિત વાપરું છું.

કેટલાક સમય પહેલાં હું માથાના સખત દુઃખાવા (Vertical Headache)થી પીડાતો હતો. આ વેદનામય દર્દમાંથી છુટવા મેં ધણી દવાઓ કરી, પરંતુ બધું બેકાર!

ફેલાની બરફ નથી કે "રામનીય આલ્બી તેલ" (રેપેથલ નં. ૧) જનરલ ટોનિક છે. ખરેખર એ આશ્ચર્યચકિત દવા છે.

મારી જિંદગી નિરાશાથી ધરપૂર હતી; પરંતુ સારા નારીએ મને નવી જિંદગી મળી. આત્મારે હું ધણી અસમિતજ છું. રામનીય આલ્બી તેલ (રેપેથલ નં. ૧)ના ગુણોથી હું પ્રભંસા કરું છું. માથાનો દુઃખાવો Vertical Headache કાયમ યાદે મટી ગયો છે અને મારા સફેદ વાળો પણ આસતે આસતે કાળા થયા છે. ટૂંકાગા મારી હેલ્થ એક વર્ષની મુશીબતો ઓછી થતી ગઈ છે. મને માદ નિદ્રા આવે છે અને જિંદગીની મજા પણ હવે માણી રહ્યો છું.

(મહી) કે. દી. બુધવાળી, કોન્સ્ટેટર અને સપ્લાયર મુલુંદ (છ. આઈ. પી.)

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે ખાસ

ઝંડુનું પોષિક આદર્શ કેસરી જીવન

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નખખાં-સખખાં, સ્ત્રી-પુરુષ, શોકોષ એનું સેવન કરી શકે છે

માહા રસાયન

રસસિદ્ધર, અખટ, કેસર, કચ્છરી અને બીજાં દીપન, પાચન ને પોષિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આમળાંમાંથી બનાવેલું સુશોભિત, સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પોષિક આદર્શ

દેખત

તેનું નિયમિત સેવન

૦૧ રવિવાર પોષના ૧૫-૧૬

૦૨ " " ૧૬-૧૭

૦૩ " " ૧૭-૧૮

લાંબું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ આપી શરીરમાં બળ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

ફાન:

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

મુની મહાજનવાડી

અમદાવાદના એજન્ટ - ભોગીલાલ શ્રવણ, ગાંધીરોડ

મુંબઈ-૨

કારખાનું:
સમાનીરોડ
મુંબઈ-૨૪

સત્તારીઓનો સોહાગ

ઝટલે

‘વિજય ફેબ્રીક્સ’

ચાલુ

THE VIJAYA MILLS CO. LTD.

AHMEDABAD

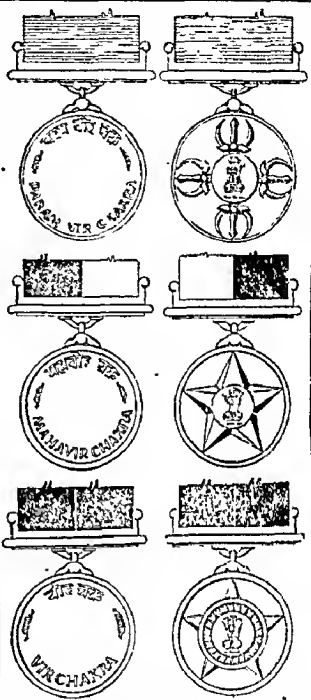
Use **VIJAYA**
fabrics

નૂનત વર્ષાભિનંદન

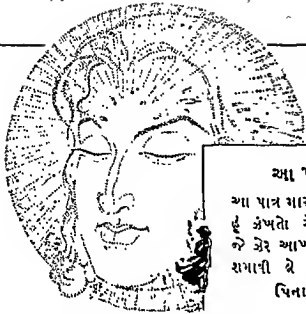

રાષ્ટ્રીય ફળોની સંજ્ઞાઓ અને પરાક્રમ પદકો

પ્રત્યક્ષ રીતે રાષ્ટ્રના પત્તી આપણા પ્રત્યેક રાષ્ટ્રીય વ્યવહારમાં, રાષ્ટ્રીય સંસ્થા તરીકે આપણે જિંદગી તાલ્લુક વગેરે દરેક ક્ષેત્રે તેને રાષ્ટ્રને અશોક ચક્રવાળા સિંહને વળતી સંસ્થા મૂકી છે. એ ફેરફારવાળા આપણા સિક્કા, રિપ્લિકા વગેરેના આપણને પરિચય છે. એ જ રીતે આપણા ખુરશી, તરી અને દવાઈ ફળોનાં સંસ્થાવિદ્યોમાં એ ફેરફાર થયા છે તેનાં આલેખન ઉપર આપણાં છે. ઉપર, ગયાળાની દારમાં ખુરશી (અમીન પરનાં) હરફો ગાટનાં ચિહ્નો છે. જેમાં પ્રથમ, જનારક આંકિસર (સેનાપતિઓ) ગાટનાં પ્રતીકમાં વિશ્વગાળની વચ્ચે ખુરશી ને દુરબીન ઉપર અશોક સિંહ છે. વચ્ચેના તારક અને નીચે અશોક સિંહ બીજી બાજી દરોળોના સિંહો ગાટ છે બીજી દારમાં દરેક વર્ષનાં તરી (નીક) ફળનાં ચિહ્નોમાં પહેલું આંકિસર (નોડા-સેનાપતિ)ના અબા પરની પટ્ટીનું આલેખન છે, જેમાં ગયાળે એ સિંહ મુદ્રાઓ અને છેડે ત્રણ તારોની વચ્ચે દુરબીન અને તલવાર છે. બીજી નોડા-અમલદારોની ટોપી ગાટનું ચિહ્ન છે, ને ત્રીજું નિવ જારતના સમગ્ર નોડાફળની મુદ્રાનું છે, જેમાં બંનેમાં સિંહ-મુદ્રાની નીચે જવાબનાં લેખોનાં ચિત્રો છે. નીચેના ઉપરના દવાઈ ફળોના સંસ્થા સમુદયમાં ગયાળે પાછલો ગાટના બિંદો, ને નીચે, ટોપી તરફ દવાઈફળની મુદ્રા તથા અબાજી તરફ અમલદારોની ટોપી ગાટનું ચિહ્ન છે. ત્રીજાં સિંહ-મુદ્રા સાથે જોડતા મહત્ત્વનાં આલેખન છે.

આ ઉપરના ચિત્રમાં, નીચેના ગાટના ત્રણ પરાક્રમ-પદકો ફળોના છે, અથવા ફેરફારોને બદલાવી માટે 'વિદ્યારિયા કોલ' વગેરે અપાવા તેને રાષ્ટ્રને, ત્રીજાની ઉપરોત્તર ત્રણ ફળોના ગાટ, પ્રથમ ત્રીજા, મહાત્મી ત્રણ, અને ત્રીજા ત્રણ ત્રણ થોળાનાં અભ્યાસ છે. તેમાં 'પરમ ત્રીજા' કોલોને છે, ને તેની આગળી બાજી ને 'વન' (ઉદ્ધવા અભ)ની વચ્ચે સિંહ મુદ્રા છે, 'મહા ત્રીજા' ચાંદીના છે અને તેની આગળી બાજી તારકની વચ્ચે સિંહ મુદ્રા છે. ત્રીજે 'ત્રીજા' ત્રણ ચાંદીના છે, જેમાં તારકની વચ્ચે અશોક-ચક્ર અને તેની મધ્યમાં સિંહ મુદ્રા છે. ત્રણ પદકોની પાછલી બાજીએ, નાજરી તથા અગ્રેષ્ઠ સિંહમાં તે તે પદકોનાં નામ, અને તે નામની વચ્ચે કમળ ફૂલની એ આલેખન છે. ત્રણ પદકોનાં નામ પડે છે. ૧

આ પાત્ર મારું

આ પાત્ર મારું બરી દો છલાછલ,
હું અંખતા એવી અપાર સિદ્ધિ;
જે એર આપ્યા જગનાં દસાદલ
સમારી શ્રે અમૃતગર્ભ સિદ્ધિ.
પિનાકિન્ન ઠાકેર

પ્રથમ મિલનની ભૂમિ

રે આ પ્રથમ મિલનની ભૂમિ:
પસારા-પિયુને પ્રથમ અહીં રે મલય-લહરેથી ચૂંપી!
રે આ પ્રથમ મિલનની ભૂમિ!

ઝાઝાસ પર પંચમ સુરમાં
કોમલ અહીં ફૂલેલી
ત્યારે કાચલ અહીં ફૂલેલી,
અળીસશુલાલ લઈને કરમાં
વસેલ અહીં પૂલેલી
ત્યારે વસેલ અહીં પૂલેલી,
ઝરઝર ઝરઝર કેંક પૂતમની રાત અહીં રે ચૂંપી
ત્યારે કેંક પૂતમની રાત અહીં રે ચૂંપી;
અહીં અવનિ પરગીતરી આવી.

અમરાપુરી વસેલી
ત્યારે અમરાપુરી વસેલી,
'સુધા અવરને અવ ના પારી'
એવું રહેજ દસેલી
ત્યારે એવું રહેજ દસેલી,
આરાઓની કેંક અપસરા આ નાનદનાં ધૂમી
ત્યારે કેંક અપસરા આ નાનદનાં ધૂમી!
રે આ પ્રથમ મિલનની ભૂમિ!
નિરંજન ભગવત

સ્વ

પ્રદર્શન હોલનાં કાઢેન દેખીને દસો છે !
ચિતારે એતરફ કેવળ આરીસા જોઆવ્યા છે!
મકરંદ દરે

પોતેજ કાં તો તવ ઘેર આવશે
પોતા તણી ગોજ થકી પથેચ;
એ નાંવશે તારી હમેશ ફેરી
સુદીન ચળદોની વિનંતીઓથી.
સૈંદર્ભ તું તારું ખિન્નાવ એદવું,
કે નાંવનારો વરમાળ ખેરવા,
લાવળવને તારું નિહાળી જેતા
ખેરવાવને જયમાળ આવશે.
ઉશનસ્

એર પી જનારાને

• અમર •

કરે છે પાદ જ્યાં કંઈનાં બાંધનારાને
ગરજ-પ્રદીપને હાથે જ પ્રગટનારાને.
સનમને રાહ છે અંધાર ભરેલા વનમાં;
ગળે છે સર્વતથી સોઝમાં શુનારાને,
(એ) જવગઈ ખરા, એને વતન પાદ કરે,
વતનો કાજ વતન-મારી જોદનારાને.
રામદિ-ટોચ પર છતાં ય મરૂં ન ધરે;
ગળે છે સિદ્ધિ ખરી, સિદ્ધિ ત્યાગનારાને.
બળાગળીને ખીખ કાજ ભરેલિ-દેજર એર,
ગગનમાં રચાન ગળ્યું તો જ છે સિનારાને.
અરે મારિલ! જે જોષ ખુદને દે જુદાઈમાં,
એકે તે મેળવી રહી ગયો રામ ખારાને.
'મારિલ'

આજ-

આજ અને કાંઈ દરદરેથી જોલાવતી સરજાઈ,
એના સુરનાં પર ચરે ને અંતર નવ તણાઈ.
દરની પેલી શીમનાં એતર,
નીસનીલા પેલા દરના કુંજર,
નાગેરા ગામનું નિર્મલ પાદર,
સેયવની જ્યાં પગલીઓ પડી, ધોવન કરી વધાઈ,
પ્રથમ પ્રેમના માનથી ત્યાં મુલકેરનળી અમરાઈ.
ધરતીની જોની મહેકે ત્યાં માણી,
આરેત ત્યાં પ્રોનતી વરમાણી,
કોઇની માયા લાગી અગળવી,
એ રે ધરતીની આજ પથેપથ જનને પ્રેમસગાઈ,
લાખ વ્યથા જુલી અંતર એના નેઠમાં રહેતું ન્દાઈ.
જયન્ત પાકેડ
(નવેમ્બર ૧૯૫૦) ૨૫૮

અ અને રાગ બંને, માનવ જીવનમાં રસ સંવિધનાર તરવાર છે. સંસારનાં તેજભાષા વચ્ચે રસજીવા માનવીમાં તે નવીનતા ભિન્નિગમના સાધિકા પૂરે છે.

સોરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતની રંગ માણવાની કળા પણ અલગ છે. સીદ્ધો ગોપથ, કાપ્પી કાયલ, ઝંઘન, કેરોડે ને ચંગા, મોરનું ગણુ. આવજ ને કેરોડોનાં ફૂલ, ઝંઘની તારાની ચગક, એ બધાં તેમનાં રંગનિરૂપણ છે. 'મેં તો કંઠમે લીંચું માઠં આંજીલું રે લોલ.' એ પ્રભની રંગભાવના પ્રજ્ઞાતાના આકાશમાંથી પ્રસરે છે, ને બદલાતા સૂર્યપકાશમાં પ્રકટ પતી, પુષ્પોનાં પશુ-વૃક્ષોમાં, વનસ્પતિ ફૂલો, પર્ણોમાં વગેરે વિવિધ રંગોના પ્રતીક બની રહે છે; અને રંગોને અનુબંધ વ્યક્ત કરવા તેની જ નાચે રચનારૂપ પામે છે.

રાતા તે રંગીત ચૂરણ, રાતા કંચાના દાંત; રાતા વરસાબનાં ગોળિયાં, રાતા કુંડા ચાળ લાથા તે રોમર દાંપીડા, કાપ્પી કાળજ રેખ; કાળાં રાયલકીનાં બચડાં, કાળા મેયમદ્ધાર અને હોરે રચનામાં રંગોના પ્રધાન વ્યાપક બની નાચે છે. રંગને અલ્પ રોક અથવા કુટુંબનું જ પ્રતીક બની રહે છે કાળો દેરા, કાળું કોઈ કંઈ, કો અર્થમંત્ર ને અણુચના સંકટ બન્યાં છે; ને ધોળો રંગ વિજાળ કે નિરુત્તિને.

એ બે રંગ વચ્ચે જીવનના તુલાલુલા વેરોમાં ને સુંદરીએ, બાળપણમાં ને શણગારો, લોરણો, આકાશ ને ધનપાકમાં રંગની અલ્પ ભરોતો અને સુરખી લહેરાની રંગભાવના રંગ સમજનારા નરનારીઓના હૃદયના બે-અળકા ને આનંદ કો વચ્ચે ને પાષણીમાં ઊંઘાગાળી દુષારાદનાં લાગે કંઠકાંચરો ને ગદ્યવિધાનમાં કુદરેત પ્રેરેલા આકાશ તથા રંગો દારા નેત-ફૂલોવાળી સુંદરીએ, ચોર પેપટના કાંચરાવાળી કાષ્ટગળાઓ, બહુ રંગોના રસદોષ એવા ભીંત પતન ઝંઘરા, પાશરૂનાં મોમાં, તથા ઉક બળદની ડ્રેસ વગેરે સુખી પ્રકૃતિમાંથી એળેથી રહિશતા પચરોડે છે; અને એ રીતે જીવનનો રસ, રંગબદ્ધ રચરોમાં અનુપ્રાણિત થાય છે.

રંગની આ વિનિષ્ઠ ચોખનાં ને રંગ-ભી, નિરંજન પ્રથમથી બુદ્ધિસંતાનોને મેલે

રીખવી કે કપા કાનુનોથી તેમનાં પક્ષો અને ક્ષાત્રોની તેમણે પસંદગી કરી તે તેઓ તે કદી રાકતાં નથી. કવિવર કાચેરે કહ્યું છે કે, 'બચાવનારે આનંદ પ્રકૃતિમાં અને માનવ ચરિત્રમાં આપમેલે ધોતાનું સર્વનું રંગો રહ્યો છે. ને વિચરચના વચ્ચે માનવી પ્રકાશે છે તેની સાથે તેના જીવનના સંપ્રદાયોથી જ આ અનંદસંપ્તિ કદબદે છે'...

રંગ અને આકાર બાબને મુક્તિમત કરે છે; સંયોગ અને નૃત્ય કાળને બિંદુ બિંદુ છે. રંગ-રંગ અને ગીત-નૃત્યનો એ મેળ સોરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતના લોકજીવનમાં જોતજોત છે. મોર તેમનું કળાપ્રતીક છે. તેમાં રંગ અને કંઠ છે અને નૃત્યના તાલ પણ છે. વિનાનાવાલે ચાપાઈ કહ્યું છે કે

કંઠદેવલ એમ જોડી પીંડોમાં ચન્દ્ર, કંઠ દબ્યો આશ, એને કલગીને આનંદ, પાચ નાચે નૃત્ય એવા બળીલાના છન્દ, મોડો મોરકો રે,

ગુજરાત-સોરાષ્ટ્રના સંપ્રજીવનમાં રાસ-ગમતા તે અલ્પ ને અકલિપ્ય સંપતિ છે. એમાં ગીત-નૃત્યની લહેરો સાથે રંગરંગની મોઝમોઝી મેળ નથી જ માઠં દબા કપ-ભરે છે. આંખ અને કાન કમળની રસ-વિપાસા એવી તૃપ્ત થાય છે. મેળબળી કહે છે; 'ખામી વાદ્યામાં રાગ-રેખ-રંગનું રંગબદ્ધ નૃત્ય-વાતાવરણને રમ્ય બનાવે છે, તેમ જ રમ ખાલી જમાને, સુની રીપાલોને, મોરા માપડને કે વેરાન બજોમાંને રંગની છાંટ કે કૂચવગી કે રંગનાં છયાચંદ્રોના રસી સત્કારમાં આનંદ અને ઉત્સવનું ચમત્કર થાય છે, અને એ રીતે જનતામાં સમગ્રની સાથે યોગ સાધી પ્રવેશને વિશ્રાસ આવે છે... બહુરોડા શોખેળ, મોં, સાચાઈક રાત-મેળમાં, છન્દસરમાં કે જનુવરિચંતનના અવસરે, આપણું સંપ્રદાય તાલ ગીત અને રંગની તેવડી-ચંદી રાસકલાને કેં કરડું

સોરાષ્ટ્ર-ગુજરાતની નામવિક્રામે તે પાષણીએ, કુદરતે ને પચારમાં સુખી રંગોના અને કૂલશાસ્ત્રી બળેરી કરી મૂકી કલિન-આનંદ, જરોડલ અને છટીમાંના સંયુગની રંગમેળવણી પર આને પણ દુનિયતના રંગા-પરીક્ષા પાડનાંદ પુકારે છે. આપણું રંગ-મંદિરોની બંધિત રંગમેળવણી મિત્રોથી જાત અને જાનો સાવેનિક કોમમળ બનતી.

આપણું એવ-સાંધિત્વ તે જાતાના સાંભળે લાગ પામતું. 'કંઠપસરો', 'વસંતવિભાંષ', 'મધુગાધરી' તથાગીતાના જનનનાનેમકા બારેના હરતલિખિતમાં વિનિષ્ઠ દક્ષિણ સાથે કાળી શરીર સાથે કપર રોનોરી રૂપેરી અરેરે રંગભાષાની કૃતિ પ્રસારતા આને ખમ્મ મેલવડે છે. આંખની પ્રસન્નતા અને મનનો આનંદ એ રંગપેર સમાખનો સહજ પ્રસાદ લેતાં. અને આને જ આપણી સામા-એમાં અસરોના મોડા કલેક્ટોરોને જ બની ગમેલી આખોની ઉન્નિયોને મોનાકા પ્રસન્નતા આપવા આખની દુનિયમાં રંગી થાઈ છે જ આપણું જીવન, સમાજની વિનિષ્ઠા રંગીએ અને નહીં કાઠમાં જાડાઈ ગયું છે. રંગમેળવણી પક્ષોના રાસ માત્ર વિરલ પ્રદરોના બન્યાં છે. રાજના પોષાકોમાં કેવળ કાળા કે ધોળાના જ અટપટા રેખાય છે. ધરમાં વાર્નિસ કરેલાં રંગિયરો આમાં છે અને આંધિસો તથા શાશ્વતી સુખ જાત-ખાનાં બન્યાં છે. માત્ર કવિગીતો રંગ-સુગંધો અને માખડાં કે પેલોરોમાં મળતી કરી રહેલી અર્ધમૂળી જનતાને માટે રંગનો કંઠકે અર્થ રહ્યો છે. રંગની છાંટ કે જાણીની લહેરો આપણની માનવીય વસ્તુઓ તરીકે જીવાઈ, કમતા અને મિલાઈ સિરાયડું રહે છે

નિશાળની રંગપેટીમાંથી નવી ભાતો અને નવાં મોડા રંગ નીકળ્યાં નથી આં-અણું ને મોરકામાં રંગસભરો રંગ અળ-લી નથી કે મોર કપા પાપસંસ્કરેકે આપણું અણુમાં પર રંગવિરોધનાં ચરમાં ચરશે દીપાં છે જ બહુતર ને લાલીમને નામે વિશા-ધિકારીએ કીંત બરવા નથી શું? જીવનની દીપ્તિ અને વર્ણમયી નિશાળી સમા રંગને આપણને જીવનપરતપમાં રંગના આપવા લેતા પણ મેળા તેમણે કરી નથી, એ તેમની લાય-કાત પર પ્રકટ કરવા જેવું નથી જ જ્ઞાનોને મુક્ત જીવનની લહેરો દલી તેમની પાછી ને અને શું? શી રામનારાયણ પાકે અને 'વેતલચનો લુગાવ' કહે છે જીતી જીવન કરરીમાં, આપણું યુવક યુવતીએ ને જ્ઞા-સમાજ, નવા રંગમંડપો, રંગમંદિરો કે નર-રની બંધિત પર, તેમજ ધરનાં આંખે તથા પક્ષોમાં રંગભાષિયા પૂરી હોઈને રંગોઈ રંગે એવા રિત ક્યારે આવશે? પર્લાવિન્ય લોચનિયારે પ્રજા ક્યારે ક્યારે રો ખાવાં પોર બંધારાં રે પ્રજા ક્યારે ક્યારે રો (એક હરિયા રેડિયોના અઠવાવાઈ રેડેસ-નેથી રેડેલા વોર્તાલાપમાંથી તારનીએ કોલ હરિયા રેડિયોના સોન-મયથી)

વીજળીના ક્ષણિક ચમકારા જેવું નહિ, પણ કોઇ શાંત નંદાદીપ જેવું સ્થિર અને શાશ્વત
જેમવું તપશ્ચરિ અને ધ્યેયનિષ્ઠ સેવાજીવન
ભારતભરમાં અજોડ છે, એ

વિનોબા ભાવે

લેખક

માધવરાવ દત્તાત્રેય માહુલીકર

★

તેની બધું કરને ઉપરૂંકા ટપૂકડા પત્ર તેણે પિતાજીને લખ્યા અને
દેશ ખાતર ફના થના એ ચાલી ગીકડયે,

એ વખતનો એ હઠામવાની રવાતંબધાંજી જીવાન તે જ આજના
વિનોબા ભાવે, સુવર્ણી બગાજ નહીં તેમણે ત્યાંની કૃતિકારી સંસ્થા
સાથે સંપર્ક સાધ્યા અને બીજા પ્રયત્નિનું નિરીક્ષણ કર્યું પણ તેમને
તેણા કેટલીક ભૂખ્યા જણાઈ. આથી ભેદ એ પ્રયત્નિ તેમને આ કપાઈ
સાધી નહિ, પણ જીવાગીના પાંદાપેજી કરતી વખતે આશ્ચર્યથી
એ રાજવર્તી નિર્ણય તેમણે કરી લીધો હતો તે ફરવા બસાકય હતો.
દેશ ખાતર ધરનું બંધન છેડ્યું તે તેા હવે કામમ માટે જ. એટલે
બંગાળમાંથી પાછા ધેર ન જતા તે કાસી ચાલ્યા મયા.

એવા એ હઠનિશ્ચયી વિનોબાનું નામ મહાત્મા ગાંધીજીના મૃત્યુ
પછી ધણીએ સાંભળ્યું હતો. ગાંધીજીના પદ્ધતિય તરીકે આજે જગત-
ભરમાં ભણીતી એ સંતવિશ્વિતનું સમગ્ર જીવન પાવિત્ર્ય, સ્વાધ્યાય,
તપશ્ચર્યા, નમ્રતા આદિ રત્નમેષમ ગુણોથી એનું સમગ્ર અને સુગંધિત
છે કે દરેક વ્યક્તિનું મરતક તેમની આમળ આદર્શથી સુધી પડે જેમ
કોઇ સિલ્કપાર ઠાંકણા વડે ધડીધીને પરચમાંથી સુસર મૂલિ ખરી
કરે, તેમ વિનોબાજીએ સતત પરિક્ષણ, તપશ્ચર્યા અને નિશ્ચયતા
ઠાંકણા વડે પોતાનું જીવન ધડીને એકું રમત, આ ફરો અને પદ્ધતિસર
જતાઓ છે કે મહાત્માજી પછી એ બાળકમાં તેમનો જ નબર આવે
છે ગાંધીજીના રાજકીય વારસદારને જન્માહરસાદ છે, તેા આધ્યા-
ત્મિક વારસદાર વિનોબાને સાધ્યેને કહી શકાય એટલી તાદાસ્ત્યતા
તેમણે મહાત્માજીના વિચારો સાથે કેળવી છે, લોકોને આજી નાજી
એકું, વીજળીના ક્ષણિક ચમકારા જેવું કોઈ કાર્ય તેમણે કરી બતાવ્યું
નથી; પણ શાંત નંદાદીપની ચાકર સેવામત્રીયા ધર્યનું. એ કાર્ય
તેમણે કર્યું છે તે તેા સમૂહના કલિતાસારમાં ખૂબ મહત્વનું ગણ્ય છે.

એમના કુટુંબનું મુજ રહેલાણું તેા રત્નાગિરિ ગિરિહારામાં. પણ
પછી તેઓ સત્તારા ગિરિહારમાં વાઘમાં અને કુશાળા ગિરિહારમાં ગમેદ
માતમાં સ્થિર થયેલા. વિનોબાના દાદા સંજીવન વાઘમાં રહેતા.
વિરજત વત્તિના અને કડક નિયમો તથા મતો પાળતા એકબવદ્મજ
દાદાના ધણા ગુણો વિનોબામાં જોવાઈ છે. રંડસાવનાં મન, ઉપવાસ
આદિ હમેશ ચાલતાં જ દેવા. તેઓ આંદામણ મત કરતા એ મત
એટલે પડવાને વિરોધે એક કે જિથા, બીજીને દિવસે જી, ત્રીજીને દિવસે
તણ, ચામ કરતારતમાં પૂનમ સુધી જવાનું, અને પાણું એ જ રીતે
એણું કરતારતમાં અગ્રાસ પર આવવાનું એટલે જ ન્યારે કાચ ત્યારે
પૂન આરતી કર્યા પછી જ જગવાનું. દાદા આરતી કરે ત્યારે બાળકોને
પણ ઠકડે. તેમાં વિનોબા પણ હોય. વિનોબા કહે છે : 'દાદાના
પાનિયને લીધે જ મારામાં આજે કે કઈ શાંતપણું થયે તે ખાન્યું.
છે. એ એમની એક એક છે' એમનાં દાદી પણ રૂપાભિમાની અને
નિશ્ચયી રસભજનાં હતાં. ગંધાવનને વપે એ લખવાંચાંચાં રીપેજો

(નવેમ્બર ૧૯૫૦) ૩૮૦

વી

'પૂજ્ય પિતાજી,

હું મુજાઇ પરકા આપવા જતો નથી. પણ
બીજે જ કપાઈ નહીં થું. હું કપાઈ નહીં અને
કપાઈ છેલ્લું, તોપણ કોઇ અનૈતિક કાર્ય મારે
હાથે થયે નહિ, એની આખે ખાતરી છે જ'

એક વર્ષના એક જીવાને સુરત રહેશિથી ઉપર
મુજળ પોતાના પિતાને એક નાનો પત્ર મોકલ્યો. પંદોદશ લખુતો
એ જીવાન ઇન્ડરની પરીક્ષા દેવા મુંબઈ જતો હતો. યુવના બાવિ
વિષે કંઈકેઈ જાણાં સ્વખનાં બાંધતા તેના પિતાએ તેને પંદોદશ રહેશને
વિદાય આપી હતી. પણ ગાંધીમાં રવરમતાથી જોડેલા જીવાના
મનમાં વિચારોનું દુનુજ યુદ્ધ ગમ્યું હતું તેની પિતાને ખબર ન હતી.
૧૯૧૬ની એ તેજસ્વી કાળ હતો. જતાની દુર્ઘટનીય રવાતંબ-
પિપાસા મુંખવાઈ રહી હતી. કલિતાંગ જીવાનિયા હાથમાં સિર
લઇ પ્રિદિશ સલતનત સામે મેદાને પડ્યા હતા. બંગાળ તેા જાણે
રવાતંબ-યજ્ઞનું મેદાન બન્યું હતું. બંગાળ આખામાં યુવકોની ધાર-
પકડ થતી હતી. જ્યોતિન મુકરજીના તેજસ્વી યુવકો એકેએ સામે
દાંધિદાંધાનું યુદ્ધ ખેલતા હતા. એવા સૌર અને નરસંતાના રંગે
રંગાતા જતા વાતાવરણમાં દેશનું રવાતંબ જીવાનોને સાદ પાડતું
હતું. એ સાદ પેલા પરીક્ષા આપવા મુંબઈ જતા જીવાનેને એકે
બનાવતો હતો. ગાંધીના વેગ સાથે એ જીવાનના વિચારોને વેગ પણ
નષ્ટો. આખરે એણે એક દૃઢ નિશ્ચય કર્યો: દેશના રવાતંબયુદ્ધમાં
કદી પડવાનો. સુરત રહેશન બાન્યું ને એ ગાંધીમાંથી જોતરી થયો.
પુરતંકિયા સાંભળી પરીક્ષા આપવા મુંબઈ ન જતાં પોતાનાં સ્વખની,
ખજોરની ને રવાતંબદાંકોની પરીક્ષા આપવા તેણે બંગાળનો રસ્તો
લીધો. આશ્ચર્યને આ કોણી મહાન અને ગંભીર નિર્ણય કરી લઇ

સંપ્રદાયના વજુ પુત્રો પૈકી નરહર તે વિનોબાના વિતાલ, નરહરત આતિ પ્રુદ્ધિમાન અને મહત્કારી હતા. પણ સંપ્રદાય અંગેણ બહુતરની નિકષ્ઠ હોવાથી નરહરપતને આખરે વડોદરામાં નોકરી લેવી પડી અને તેમની મહત્કારીતા પર કંઠુ પાળી રેહ્યું. નરહરપતનું કમ રજીમાઈ નામનાં એક સચ્છીલ સ્ત્રી સાથે મળ્યું નોકરામાં પતિબત્ની રહેતાં હોવા છતાં મુલાવડ માટે રજીમણ મોકોઈ ન્તો. એટલે વિનોબાનું ઘણુંખરું બાળપણ એ આમની રમ આઠમાં જ વીત્યું. ૧૮૬૪ની ૧૨મી સપ્ટેમ્બરે એ ગામોઈમાં જ વિનોબાની જન્મ થયો. ત્યાં કાંઈનાં ઘેર બહુ વાતાવરણ રાષ્ટ્રીય ન્યાયતા ચેતનથી ભરેલું હતું. અંબલેખની યજ્ઞવલ, ૧૯૦૧ની કલકત્તા કોંગ્રેસને રવેશી બહિષ્કારને આદેશ, શિક્ષાના સાર કરેલ શી શિક્ષાસ્ત્રવ, મણીસોત્રવ, પૈસાફડ, દારૂબંધી કાયદા વિગતો, એ બધાના પ્વનિર્ણયન એ નાના ગામમાં પણ જીલતા. કાકાને રહેકરી, બાલા, કાળ, રાષ્ટ્રગત, દિલ્હી, પિંડારી વગેરે રાષ્ટ્રીય વર્તનાં બધાં જ છાપાં આવતાં હોવાથી વિનોબાના સંસારસાગ માનસ ઉપર એ બધાંની અસર થવા વચર કંઠુ રહે ?

બાળપણમાં બનેલી એક પ્રસંગ તેમની નિશ્ચય ચતોરસિ તથા કહેલી નિરધાર આગરણ યાજ્ઞવાની દલવા બતાવે છે. તે બારેક વરસના હવા રવાઈ તેમણે તથા તેમના કૌશભા ઠાકરા ગાંધેરે આલ્પવન બજારમાં દારૂના સોંગ લીધા. એ મહાન સંકલ્પ હતી વખતે તેમની આંખ આગળ સંકલ્પાર્થ કે રમાગી રમકાસ નેવા કોઇ મહાન પુરુષ હોય તે નવાઈ નહિ નાંખપણમાં પડ્યા હોઈ. અનેક પ્રકારના સંકલ્પ કરે છે, પણ તે જીવનભર દરબી રાખનારા તો વિનોબા બાલ નેવા કોઈક જ હોય છે એવા જ એક બીજે પ્રસંગ પણ નોંધવા નેબા છે. તેમના પિતાલ ખજ કોથી રવભાવના હતા. તેમણે એક વાર વિનોબાને નાની બહેનને તેડવા કહ્યું પણ વિનોબાએ તેમ ન કહ્યું. આથી પિતા કોપે લગાવા. તેમણે સારવણીના પુષ્પથી એમને બળ તપાઈ, પણ વિનોબાની આજમાથી ન તે આંસુનું દીપ્તું પણ પડયું કે ન પૈકીથી એક હરેક પણ નીકળી ? આખરે પિતાલ

અને વિનોબા બહેનને ન જીવો બહાર ન્તો રહ્યા ? પ્રાથમિક શિક્ષણ મોકોઈમાં પૂરું થતાં તે અંગેણ બહુતર માટે વડોદરા જ રહેવા લાગ્યા. એ કુમાર વયમાં જ્ઞાનાનંદની એવી તા અજબ ભૂત તેમનામાં જીવડી કે કોઈ દુઃકાળિયો માનસ નેગ ખાવા ન માટે તેમ તેમણે ચંચલા જ વાડયું. તેમની શાલકવા સંતોષે સ્વેનું મોઢું ગ્રંથાલય વડોદરામાં જુલ જ. ગ્રંથ પછી ગ્રંથ ચંચલા જ મહિયા. જ્ઞાનરેષ, એકનાથ, દુધારામ, નાગરેષ, રામકાસ, ચામન, મોહાપત દલાઈ સંત મહંતોનું સાદિલ્ય તેમણે વંચી કાઢયું. ઇતિહાસ અને તત્ત્વજ્ઞાન, ગ્વિત અને ધાર્મિક સાદિલ્ય વગેરે વિષયોને લમતાં એને પુરતકો પણ વાંચ્યાં. ભારતીય લેખનાં પુરતકો સાથે મિલન, કાલકિત આદિ પશ્ચિમના લેખકોના ગ્રંથો પણ ઉપલાવી નાખ્યા, પિતાલ સાથે વિશેષ બન્યાં નહિ હોવાથી તે એક નુકી મોરડીમાં રહેતા અને ક્રૂરા બનતા અને રૂપા ઘેર નાખ્યા. નિર્ણયે જીવો સ્વારે એ મોરડીમાં આસનરય બની વાંચતા જ હતા. ત્રિવેદી એજા સાથે થા દામદ ગપ્પાં ન ગારતાં વાંચનાં પુરતકો પર ચર્ચા માલવી. ચર્ચામાં અમેલિત નેવન વિનોબા પાસે જ રહેતું

આ ઉપરાંત એક વિદ્યાર્થીમંડળ શરૂ કર્યું હતું. તેની મારફત હનુ માન ન્યતી, શિવાલ ન્યતી, મણીસોત્રવ, પૈસાવંધી ઈત્યાદિ સ્ત્રવ જીવનતા. વિદ્યાર્થીઓ દોહાનું ઉપણું ઉળાને એક એક કાતા એકે તેમાંથી શુંર પુરતકાલય ચલાવતા. એ પુરતકાલયમાં લમલેનજ

એવા ૧૬૦૦ ગ્રંથો એકઠા મળ્યા. પાંચમી એ પુરતકાલય તેમણે સાબરમતી આશ્રમને ભેટ આપેલું. આ વિદ્યાર્થીમંડળ આશ્રમ વિનોબાના રજીવિશાલ બાપણે ચતાં. તે વખતના તેમના મિત્રો- મોપાલરાન કાળે, વાણુજ્ઞર, મોષે, ઘેરે વગેરે આને પછુ માર્ગ- સેવાના કાર્યમાં તનગમનકર્મપૂર્વક પડેલા છે.

ચાલતા પ્રુદ્ધિમાન બાળક માટે પિતાને બળી મોટી આશાઓ હતી. એને મુદ્રાપ મોહી મોટી સંશોધક બનાવવાની તેમની ઇચ્છા હતી. એ કલ્પિતો તેમને બીલ સાવા રીતે રૂંધે સાવા લેવાની તેમણે રજૂ પાડી. પણ વિનોબાએ વિશેષ આકર્ષણ સંપ્રેત તરફ હતું. એટલે ખાનગી રીતે તેનો અભ્યાસ કરી પોતાની બૂન એ બાંજતા.

કુમાર વયમાં જ્ઞાનની ક્લાસવાની સાથેસાથે જીવનને ખડલ, સદનરીલ બનાવવાના તથા દેશકાકી પ્રેરાઈ તપચર્ચાગય તથા સ્વતંત્રતા કરવા માટેના પ્રયત્નો પણ ચાલતા હતા. માન કમજ પડે કોશિષ વગર રહી રહેતું, મને તેવેર કમજો દેશમાં છતાં પ્રયત્નો કહ્યું પહેરતું નહિ, ગળપણ ખાડું નહિ હાથાઈ અનેક કષ્ટપ્રદનિયમો તે પાળતા. તે એટલે સુધી કે પોતાની બહેનના લગ્નમાં પણ મરડું ન ખાતાં એકાં સાબરી-લાલ ખાઈ જીડી ગયેલા ?

દાહરકલ્પ સિંધણ પૂરું હતી તે કોલેજમાં ગયા. એ કાલે પહેલું મહાપણ શરૂ થયું હતું. એ કલેજો લાલ લલ દેશમાં રવાતરય મરે નેરમાં પ્રયાતો શરૂ થયા. નજરદરત 'ગદર' ચળવળ એ જ કાલે મળેલી. દેશમતમાં નચેતનનેગો વળન કુંઠાવા લાગ્યા. વિનોબાને મન પર તેની અસર થવા વચર કંઠુ રહે ? અને એ પરીણ આપવા મુશબ ન જતાં બંજાળ મથા, અને ત્યાંથી દારૂી મથા.

ક્રોડીશોભાસ દરખાન તેમણે સંપ્રેત બજવાની ચાલતી દોશ પરિપૂર્ણ કરી લીધી અનગપ્રમાં જગતા અને ખાજીનો બધો જગત જ્ઞાનોપાસના કરતા. ત્યાંની પ્રખ્યાત મૂર મેટ્ટેલ લાપ્સેરીના લતમો- તમ કંથો તેમણે વાંચી કાઢ્યા. એ જ અરસામાં એ દિગ્ગલધનો પ્રવાસ પૂરુ કરી આવેલા. જ્ઞાનની આ અખેક ઉપાસના ચાલતી હતી એનામાં એમના જીવનની બીલ કાંતિકારી પળ આપી પડેલી.

બનારસ દિલ્હી વિદ્યાપીઠોનો પદવીદાન સમારંભ ર્હો. બની મેન- ટની આગવક્તામાં ઘણાં એ સમારંભ વખતે મોંઘીછનું દિખત અને નિલેચથી ઓતપોત એડું એતિહાસિક બાવણ યુદ્ધ. આદિકાની લડતમાં સંકળ નેતાગીરી ગળકાળી આવતા મોંઘીછ એ વખતે દેશની નાકપીશી કરવા કૂતલ કાઢી મોંઘીછનું પ્રયત્ન દર્શન વિનોબાએ ત્યાં કર્યું. મહાત્માજીના મોં પરનાં શાંત, નિશ્ચય તેજ તથા પાવિત્રે એમને મોંઘીછ પ્રયે આપ્યાં. મોંઘીછ સાથે તેમણે પતનચરદાર શરૂ કર્યું અને પ્રમોત્તરો થવા માંડ્યા. મહાત્માજીએ તેમને સખ- રમી તડે સલામકાકાશ શરૂ કર્યું હતો. તેમણે વિનોબાને આમ- મનોજોલાયા વિનોબાએ તરત એમાન્ય કરીને અગપાદા આવવાનું કરાવ્યું. અત્યાર સુધી વિનોબાએ ઘણું જાણ્યું હતું. પોતાના મનનીય વિચારો તેમણે મોંઘી રાખ્યાહતા. પણ હવે ન્યારે તેમણે મહાત્માજી પાસે નજ-જીવનની કીકાસેવા માન્યું કરાવ્યું ત્યારે એ બધું મોંઘાપેણ પાસે નજ-જીવનની કીકાસેવા માન્યું કરાવ્યું ત્યારે એ બધું મોંઘાપેણ કરી દેવાની નિશ્ચય કર્યો અને એક દિવસ એગાતીરે નઈ એ બડું તેજસ્વી જણાણ, તથા બધો પતનચરદાર ગેમકાતાને મોલે એમણે કરી દીધી ? સાથે લીધાં માન આજ સુધીની તપચર્ચાના ભોલે મળેલો જ્ઞાન, દેશગત, રહીત અને સંસારનું માંગલ્ય. બંધે જીવનનો એક નેમો ન એક તેમો શરૂ કરતા હતા.

બલબતિએ એક શ્લોક છે : 'સતાં રાદિઃ લોગ કમમવિદિ પુવંવ મવતિ.' મોંઘીછ અને વિનોબાનું ચિલન એ એક એવા જ ગ્રંથ

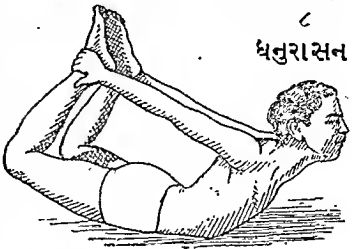
છછા રાકાય. સાળરગતી આશ્રમમાં આવીને તેમણે ગઢાભાષણના વિચારોને પચાવવા માંડ્યા. કેટલીક વાર તે માંધીછને વિનોબા એક જ હંધીએ સમસામાં દળવા બેસતા. જ્યારે માંધીછને ખબર એક કે વિનોબાએ સરસ્વતી ચાર લીટીને ચેર કાગળ લખ્યા પછી કાગળ જ લખ્યો નથી ત્યારે તેમણે બંને જ એમના પિતાને પત્ર લખ્યો. એ નાનકડા પત્ર પરથી પણ વિનોબાની સાચી ગઢાસોના ખ્યાલ આવે છે. તેમણે લખ્યું, 'વિનોબા મારી પાસે છે. આટલી નાની ઉમરમાં તમારા દીકરાએ એટલી તેજસ્વિતા અને વેરાગ્ય મેળવ્યાં છે કે એવું વેરાગ્ય મેળવવા માટે કેટલાંય વર્ષો સુધી સતત પરિશ્રમ કરવો પડ્યો.' આ પત્રમાં પ્રથમ વાર જ વિનોબાને 'વિનોબા' નામ મળ્યું. તેમનું નામ વિનાયક છે. પણ માંધીછએ તેમને પ્રેમળ નામ 'વિનોબા' આપ્યું, જે ત્યારથી રૂઢ થયું.

સંસ્કૃત સાહિત્યના અધ્યયન વિનોબામાં એવો તો રસ જાગેલો કે તેમનું સંપૂર્ણ પરિશીલન કરવાની તેમનીતીવ્રમ્હાલી. તરુ જ્ઞાનને શ્રેષ્ઠ શ્રેય 'શંકરભાષ્ય' કાઠ શાસ્ત્રજ્ઞ વિદ્વાન પાસે વાંચવાની તાલાવેલી હતી. એ દૃષ્ટિ તેમણે સંસ્કૃત અધ્યયન માટે પ્રખ્યાત ઝંબા, વાઘ ગાંગની પ્રાણપાઠશાળાના મહાન આચાર્ય નારાયણ-શાસ્ત્રી મરાઠે પાસે 'શંકર ભાષ્ય.' વાંચવા-સમજાવવા જવાની ર વરસ માટે માંધીછ પાસે પરવાનગી માગી. ૧૯૦૭ મળતાં જ તેઓ વાઘ પહેાંચ્યા. ત્યાં તેમનું ધર તો હતું જ, એટલે જતાવિંત તેમણે એકાક્રમ મિતે અધ્યયન શરૂ કર્યું. એ બૌદ્ધિક તપશ્ચર્યા સાથેસાથે તેમણે શાસ્ત્રીક તપશ્ચર્યાં પણ શરૂ કરી. એમને એ જ વસ્તુઓ પહેરતા, એમને ઓઢવા પણ ખીનું હતું કહેતા નહિ. વરસતા વરસાદમાં નદીકિનારે પડવા રહેતા. ક્યારેક તડકામાં જ જઈ બેસતા. આવામાં પણ તેમણે અનેક નવતા નિયમો કર્યાં; અનુક્રમ જ જ આવાની; તેમાં પણ ગણતરીના વર્ષોથી જ આવાનાને તેજ અનુક્રમ પ્રગણ્યમાં; એમને અનેક રીતે એ દેહદેહના વાલતી હતી. મન સાચે શરીર પણ ધડાઈ જતું હતું. શંકરભાષ્ય પૂરું થતાં તે મહાપ્રાર્થના પચાવવા પ્રવાસે નીકળ્યા. ત્યાંના ઈતિહાસપ્રસિદ્ધ કિલ્લાઓ, પવિત્ર તીર્થો, સંતોનાં જન્મસ્થાનો, બધું જોઈ લખ્યા. જે તે મામે જતા ત્યાં કોઈ બેઠેલો ત્યાં બેઠેલો અને કાઠ-ભાષ્યની જે ગણે તે ખાઈ લેતા. એ રીતે ફરતાફરતા, પોતાનું જીવન જિજ્ઞાસુ જીવન એ આનંદમાં જ પતાવતા પતાવતા રહેલે સમયે તે પાંદા આશ્રમે આવી પહોંચ્યા.

આશ્રમ આબ્યા ત્યારે તેમની આંખો ધણી બગડી હતી. કમું જરાજીર દેખાઈ નહિ. અપરંપાર વાચન, કડક દેહદમન, તડકામાં ડહાંડો પગે માલડું ઈલાયતિ આંખ પર અસર થઈ હતી છતાં તેઓ ચરમાં હોતા નહોતા. ઉચેટ માંધીછએ આશ્રમ કરી તેમને ચરમાં લેવડાવ્યાં. એ વાત કહેતાં વિનોબાએ એકવાર કહ્યું, 'આશ્રમમાં જે કોરડીમાં રહેતા હતાં ત્યાં ધણી કીડીઓ હતી. મને તે દેખાતી નહોતી; પણ ચરમાં આવતાં તે બધે દેખાવા લાગી. મનમાં થયું, 'આજ સુધી કેટલી બધી પત્ર તમે લખ્યાં હશે તે બચવાન બન્યું.' જેમ બહારની આંખોને તેમજ જુદીની આંખોને જે વિચારની દૃષ્ટિ સ્પષ્ટ નહિ હોય, જ્ઞાનચક્ર એ આંખમાં દરો તો આપણા હાથે કેટલાં અનુચિત ફર્યા થશે એને સીમા નથી !'

સાળરગતી આશ્રમમાં એક વાર ગઢાભાષણના મનસપુત્ર રવ. જમનાલાલ બનજ આબ્યા. તેમણે કહ્યું 'મહાત્માજી, આ આશ્રમમાં ગરીરી ધણી ઘર છે. અર્ધમાં એક શાખા કાઢોને !' ગઢા-ભાષણએ સંગતિ આપતાં વર્ષોમાં શાખા શરૂ થઈ. એ ચલાવવા કાઠ યોગ્ય વ્યક્તિને મોકલવા જમનાલાલએ માંધીછને વિનંતિ કરી.

યાગાસેના : આપણાં શરીર મન અને જ્ઞાનતત્ત્વ ત્રણેને એકીસાથે સ્વસ્થ રાખતી અનન્ય વ્યાયામપદ્ધતિ

અ સાસન બેરાજર થતાં શરીરના દેખાવ ધનુષ્ય બેવો થાય છે, એટલે એને ધનુરાસન કહ્યું છે. ધનુ: એટલે ધનુષ્ય.

હારી જમીનને અડકાડીને પાંચરણા પર લેંધા રૂઈ જાયો. હવે પગને દીંચણમાંથી વાળો અને એમને નંગ ઉપર લાવો. બંને હાથ પગે બંને પૂંદીએને પકડો. હવે પગને લાંબા કરવાનો પ્રયત્ન કરો; પણ તેને હાથથી સંયુક્ત પકડી રાખો. આથી આંધું શરીર કમળ જેવું તંત્ર યશે. એમ થાય એટલે આસન આવી મળું કહેવાય. આ રીતે શરૂઆતમાં આ આસન પાંચ સેકન્ડ રાખવું, પણ પછી ધીરે-ધીરે વધારીને ત્રણ મિનિટ સુધી પણ રાખી શકાય છે. પછી ધીરે ધીરે છાતી અને નંગના કામ નીચે ફેરવાડી, હાથ છોડી દઈ, શરૂ-આતની જેમ લાંબા મધને રૂઈ જવું, એટલે આસન પૂરું થઈ જાય.

આ આસનમાં ધ્યાન રોકવાનો નથી; સામાન્યરીતે ચાલે છે તેમ એ ડિયા કરવાની હોય. શરીરને એકદમ ઉત્ક્રમ્યનું આમાં હોય છે, પણ તેજ ચરમાં કંતાવજ કરી પણ કરવી નહિ. શરૂઆતમાં ધુરકેલી લાગે, તે બંને પગના દીંચણ છૂટા રહે તો રાખવા. જેમજેમ દેન પડે તેમતેમ દીંચણને બેગા રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો.

આ આસનમાં છુટ્ટ અને શક્તિ બંને આસનનું મિશ્રણ છે, તે ક્યારેક પણ બંને આસનના થાય છે. કોઈ ગમજત બને છે તથા ખૂંધ નીકળતી હોય તો તે અટકે છે. ચરમાં હારી શરીરમાં ચિતન વધે છે અને સારી રીતે ચાલી શકાય છે. હાસુભાઈ શુકલ

અને વિનોબા વિના માંધીછ ખીન મેની પસંદગી કરે ? વિનોબાએ ત્યાં જાહેર સેવામય-કર્મગત તપશ્ચર્યા શરૂ કરી. અસંખ્ય સેવકો તેવાર કરવાનું મહાન કાર્ય ત્યાં તેમણે શરૂ કર્યું. અને રાત્રે નવી દૃષ્ટિ આપી. સેંકડો લોકોને કાર્ય કરવાની રૂઝી આપી. જેક જણ એમની પાસે સાન્નત્ય મેળવવા, માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત કરવા આવતા. મહાત્માજીના સિદ્ધાંતોને ત્યાં તેમણે સારી પેઠે પૂર્યા, એટલું જ નહિ પણ મહાત્માજીની કલ્પનાઓ આદરી આંધ્ર ત્યાં ખડા કરી પવિત્ર, નિર્લય, તેજસ્વી પાતાવરણ જમાવ્યું. તે એટલે સુધી કે મહાત્માજીએ સાળરગતી આશ્રમ છોડ્યો ત્યારે વર્ષો આશ્રમના વાતાવરણને લીધે ત્યાં જ રહેવાનું તેમણે નક્કી કર્યું.

વર્ષો આબ્યા પછી એમણે 'મહાપ્રધૂર્ગ' નામે માસિક શરૂ કર્યું. એમના આદરી તેજસ્વી છવનનું નમ્યે તે (નવેમી ૨૦ ૧૦ ૧૯૬૪)

અંતિના છબનમાં એક સગાય જોવા આવે જ છે કે જેને નવ-
ધોનનકાળ હતી સાચ. બેઠળની નુવાનીના તોરમાં ત્યારે, તેઓ
તળિયા વિશાર કર્યા વિના ધણીક અરાધ્ય અને દારૂચળન પ્રતિજ્ઞા
લઈ એરો છે અને આખરે એ પ્રતિજ્ઞા પાળે જ રહે છે.

આપણે જેમને આર્ય તરીકે ઓળખીએ છીએ તે આર્યોના છબ-
માં પણ આરો એક નવધોનનકાળ કુટુંબજના યુવ પુત્ર આવી ગયા
હતો. પંચોમની ત્યારે દંતુ રાખ નહોતી થઈ. આઠાશમાં મદ, નશ્ત્ર,
ચંદ્ર ને સૂર્ય ફાવે તેમ નિશ્ચિત યજ્ઞને ચોતપોતાના વનુજમાં ફેરતા.
એનાં દશનચલન કે એમાં યતાં પરિવર્તનો કપર ગાનની ત્યારે આખની
જેમ બધુ ઝીજવટથી જ્યાસ આપતો ગયો નહોતો.

આર્યોના આદિ તીર પુરોએ ભારતભૂમિમાં પચેસાઈએ ફરી
અર્ધોના આદિવાસી 'આર્યો' ને વિધ્યાયજ્ઞને પેથે પાર હાંપી કાઢીને
સાત નહોતા થયા. રાક્ષસ, પિશાચ, દરુધ ચરેરે નામથી જોમનો
કળકાસ પણ તેઓ કરતા. કદાચ આખની જેમ એ યુગમાં ધણ
રાત્રની થજોવણી કરવાની પ્રથા ચાલુ હતી.

એ મળી એકાદ અગરય મુનિએ એમના કેટલાક શિષ્યાદિ સદ
દક્ષિણપથે અગરયયાના ફરી, ને તેઓ પાછા ફર્યા જ નહિ. રાક્ષસો
ને પિશાચો જોમને કાચા ને કાચા બક્ષી ગયા કે નહિ તેનો ઉદ્દેશ
પુરાણોમાં ગણતો નથી. જે કોઈ તે. પણ ત્યારથી અન્યાય આર્ય
તીર પુરોએ પણ વિધ્યાયજ્ઞની દક્ષિણે ડેમિડે કરવા લાગ્યા.

એ યુગના આર્ય થોડા સંખ્યસામંતો સાથે દક્ષિણપથ બાજુ
બધુ આગળ વધી ગયા હતા, અને એમણે જોઈ ફરીને એક નાના
પણ સુંદર જંગુપ પ્રદેશમાંથી ત્યાંના આદિનિવાસી કુખ્યાય દરુધ
તરકરોને હાંપી કાઢી ત્યાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપી ફીડું હતું. એ આર્ય
તીરોનું નામ પ્રમુદ્ધ અને ગમવા. એ જેઠ માંડ મિત્રો હતા.

મિત્રતા રાક્ષસમાં આપે એ તેનરિનતા, એ પ્રજાજ્ઞાના તથી
રહી; આજે તો એ રાક્ષસો કપરોગ રવાર્ય સાધવા કે રમુજ કરવા
પરતો જ બની ગયા છે. પરંતુ એ યુગમાં દરુધજો અને રાક્ષસો
દ્વારા પેશાએકા દોષ મિત્રતાને અગ્રવાની પુરેપૂરી લક મળી. જે
મિત્રોની સામગ્રી સંજિના સામર્થ્યે રાજ્ય તો સ્થપાયું. પરંતુ પછી
પ્રથ બાઈએ કે રાજ કોણ યાવ?

‘મધવા, ‘ઉં રાજ વા; હું રોનાપતિ
યદેશ.’ પ્રમુદ્ધને કહ્યું.

‘ના, ‘ઉં જ વા; હું રોનાપતિ યદેશ.’
મધવાએ કતાર આપ્યો.

સમરથાનું સમાધાન ન થયું. મિત્ર-
ને રંધિત કરી બંને રાજ વચાની અખી-
રતા કોળને ન હતી. બીજુ બાજુ નહું સાં-
પેડેડું રાજ્ય પણ એણે બાનું હતું કે
ભાવસા પાડતો, આસ કઈ ભાવમાં આવે
નહિ; અને વસતિની વર્દેયણીમાં પણ
રક્તિનો સ્થ અનિવાર્ય હતો. એક મિત્રો
બધુ વિચારમાં પડી ગયા.

એક રાજે આઠાશમાં પુરોગાકારે
ચંદ્ર રોવો રહ્યો હતો. આર્ષાતુ એ પુર્ણિ-
માની રાત હતી. પદ્મવૈદી બેધાએલા
કિશોની ટેક પર બેને મિત્રો ચિંતા.
તુર દશમાં બેસા હતા. કિશો બેસા
હાંપી રાક્ષસો અનાર્ય દરુધજો દોરા જ
ગાંધવામાં આવ્યો હતો. ત્યારે, આર્યો
કિશો ગાંધતાં બાજુતા નહિ. રામચંદ
લેકમાં રાવણનો કિશો જોઈ એકદમ
આચર્ય થઈ ગયા હતા.

પોતાની ધીમજી કાઢી પસવારતા
પસવારતાં મધવા કપાડી અગાડીમાં
‘બેડાં’ મીરોતો’ હતો. વિશાળ તેજસ્વી
ચહેરો, આસમાની આંખો ને ગા જેવો
ગાળુત અને નકર દેહ. ચિંતા કરવાની
ટન ખાસ એને નહોતી. એથી જ આકરી
ચિંતાની વાત આવતાં જ એનાં અંગમાં
કાઠી ખુનખળવા લાગતા.

પ્રમુદ્ધને બેઠેરા પ્રમાણમાં કંપુ હતા

હીક હીક નક્કર અને તેજસ્વી હતો. મરતકે સોનેરી હુલ્કા, અને આંખની કીકી થેરી આસમાની. દાદી એને નહોતી. માત્ર ઝીણી એવી મૂઠ એણે રાખી હતી. એ મૂઠ પર હાથ ફેરવતો ફેરવતો એ મોઝના કાંમરને આંદોશીને ચંદ તરફ જોઈ રહ્યો હતો.

પરંતુ ચંદ તો હસતો હતો. એના પર તોજાઈ રહેલી મટાન આફતની એને અજાર નહોતી. પંચાંગની શોધને અમાને એને આપવાસ પશુ નહોતો.

આચિતો ગપવા મોઢાએ: 'એક કપાચ મૂકે છે, પ્રહુમ્ન. ચાલ આપણે પંચે લડાવીએ. ને દારે એણે રાત્ર મધું પડશે.' મૂઠમાં હસીને પ્રહુમ્ન મોઢાએ, 'હવ્યાઈ ફરતી છે ને ? છેલ્લી વેળા મારું કાંડું ખાઈ મધું હવું એ વાદ છે એટલે ને ?'

નિરાસ થઈ ગપવા ફરી દાદી અજવાળવા લાગ્યા. એને એ મોઢાએ, 'આપણે બંને રાત્ર મધ્યે તો શો વર્ષિય ?' 'એક જન્મ રાત્ર મધ્યે તો જાણ્યો નો હુકમ માને ? વસતિને ફરમાન જાણ ફરમાવશે ?' પ્રહુમ્ને ખુધારો કર્યો.

'એ તો ખરું.'

'આપણે એક વાર ફરતી રાત્ર મધ્યે.'

'એ કઈ રીતે ?'

'ચોડા દિવસ ટું રાત્ર અને હું સોનાપતિ; ને પછી ચોડા દિવસ હું રાત્ર ને ટું સોનાપતિ; બીજું શું ?'

નિચાર ફરીને ગપવાએ હાલુ, 'વાત મોળીન કહેવાય, એક દિવસ ટું રાત્ર ને એક દિવસ હું.'

'અંદાજેતા જલદી જલદી રાત્ર બદલાય તો તો મોડાળો વાય.'

'મોડાળો શાનો ?'

'માન કે મોં રાત્ર મધ્યે તમે હુકમ કર્યો કે 'સોનાપતિ, સાંચાનું છે કે ફક્ત મોં લંગોદર નાગના રાક્ષસોના રાજ્યમાં રસાળ નાગનું એક ભતનું અતિ મુંદર ફળ મળે છે. તમે સત્તર જમને એ ફળ લઈ આવો, મને એ ખાવાનું મન થયું છે. હવે એ ફળ લઈને ખાઈ વળતાં દિવસ વીટી ગયા, ને ટું રાત્ર મધ્યે અને હું સોનાપતિ થયા. તો એ દશમાં એ ફળ જાણ આવ્યું ?'

'સાચું, સાચું. બહુ મુશ્કેલી છે એમાં તો.' ગપવાએ હાલુ.

વાદ રાખવાનું છે કે આગેથી ત્યારે બંધુ રિયાર થઈને બેસી શાન-નિશાનની શોધમેળ શરૂ નહોતી કરી. એકાક કષ્ટિ આચિત્તા મંત્રદ્રશ બની વિદુરે ખાના એકાએક થતા ચગકારની ભેગ એમદ સુતનું હવ્યારણ ફરી નાખતા એટલું જ. સિયાળો, કનાળો ને મોઝાશું, આ ભતનાં મટુપરિવર્તનની વતો એકંદર ભજવા છતાં, રામયને અકષાડિયું, મદિનો કે વર્ષમાં વર્દો નાખવાની ભુખિ ત્યારે પણ મોઢાં હદમતી નહોતી.

પરિણામે પ્રહુમ્ન અને મધવા મોઢી ચિંતામાં પડી ગયા.

બીજ તરફ આકાશમાં ચંદ પણ વિપદમાં પડ્યો હતો. પ્રહુમ્ન એના તરફ જઈ અંચવા જતાં મોઢી બાંધ્યો, 'અરે અરે! આ શું ?' મધવાએ પણ કંઈ જોયું. જેમું તો આકાશ વાદળવિહોળું છે, છતાં ચંદના મુક્ત મોં ઉપર હુમાડા ભરી ધાવા પડે છે, અને એ ધાવી એવા પીરેપીરે ચંદને ત્રણ જવા લાગી છે ?

અનુવાદક

રમણિક મેઘાણી

બંને મિત્રોનાં મનમાં રીંકા અને કસેળના જન્મ્યાં. એ પહેતાં પણ ફેરફાર વાર એવું જ દરેક જોયું હોવા છતાં તેમને એ સંપૂર્ણ રવાનાવિક એક કુદરતી ઘટના ન લાગી; ધરતીકંપ જેવી એક અણ-ધારી આફત જ જણાઈ. મધવાએ દોડતાં જઈ પ્રહુમ્નને હાથલાળી ગ્રમપુસ ફરતાં કહ્યું, 'ચંદમદલુ.'

પ્રહુમ્ને પડી ગયેલા મોંએ મિત્રને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું, 'હા, પણ ચિંતા નથી. ચંદ ફરી મુક્ત થશે. નાનપણમાં રૂઝ અંગિરા કષ્ટિ પારો થોડુંક જાણેલો, ત્યારે એક દિ મેઘણી કહેલું કે આકાશમાં રાહ નાચતો એક અદરશ રાક્ષસ છે, એ વચ્ચે વચ્ચે ચંદ-સૂર્યને ગળી ભય છે, પરંતુ વધુ વખત એ એને દાખી રાખી રાકે નથી.'

'હા, મેં પણ ચારવાંચ વાર આવું જોયું છે.'

'મેં પણ વચ્ચેવચ્ચે આવું દીઠું છે.'

એક મિત્રે એકબીજાના હાથ પકડી ભેગા લાગ્યા. વિષદમરત મધ્યેથી ચંદ એક તાકીશમાં અર્ધરેવચ્ચ અભગરના પેઠમાં ઘડને પશ્ચિમ બાજુ જઈ રહ્યો. કિલ્લા બીચે ભયભીત જનતા એકત્ર થઈને આસો પાડતી વિવિધ વાંઝિતો એરસોરથી જમાડી રહી છે. ભણે આ ભતના ઉમ અપાભવી ભય પામીને દુહ રાક્ષસો પોખારા મળી જશે !

લાંબી પાંચે ચંદ્રનો એક ખુલ્લો ચળકતો બહાર દેખાયા. તે પછી જોતજોતાંમાં ચંદ્ર સંપૂર્ણ અસ્ત થઈ દસતે મેંએ શશસના પંભમાંથી ધુધ થયો, સોએ જયે સારે આનંદ. પાંચારે વ્યાં. મધ્યે પ્રધુમનો વામ છાંડી નિરાંતનો શ્વાસ મૂકતાં જોડ્યા, 'જેર, જયો મયા.'

પ્રધુમને કહ્યું, 'માન કંઈકું જ નહિ; આપણી સમારવાનું સમાપન પણ મળી મયું.'

'કઈ રીતે ?'

'સાંમજ, અમળી હું રાત્રી જાય છે. ફરીને જ્યારે ચંદ્રચંદ્ર ધરો ત્યારે ઘડો શાન્તવધાન પૂરો થશે, મેં હું રાત્રી મર્યા. એ રીતે ચલાવ્યા કરું.'

મધવાએ વિચાર કરીને કહ્યું, 'વાત કંઈ જોડી નહિ. પણ પહેલાં હું જ સા માટે રાત્રી થાઉં ?'

'હારજી આ કલે મેં જોડ્યા છે. દબે નહુ છું. કાલ સવારે સેન્ય યામે ધુધયાત્રા આરંભીશ. સેનાપતિને બીજી કામ પણ શું દેખાઈ મદારાન' આ દરમિયાન આપ બેરમાન બિના પ્રલપાલન કરતા

પ્રધુમને મેંએ ક એવા બારી પાસે બેઠીબેઠી રસપી કરી રહી છે.

રહેલો. મદારાનનો જય હતો, 'અને એક રિયાત કરતો પ્રધુમન નીચે જીવરવા લાગ્યો, મેં મધ્યે આતિ નિરાશ થઈ છાંડી જાળવવા લાગ્યો. મધવાના 'માથામાં' બહુ ધુધિ નહોતી. છતાં દબે જોડાએ એનામાં શાન્તપ્રિતી કલ્પ થયો! એણે ચંદ્રોર થઈ આંદ પાડ્યો: 'સેનાપતિ પ્રધુમન !'

'ભગવાદા આપો મદારાન!' હાથજોડીને યાજી કરતાં પ્રધુમને કહ્યું. મદારાન મધવાએ મેંપગંબીર રખે કહ્યું, 'હું આતા કે હું કે કલે પ્રભતે હું સેન્ય સામંત હઈ ધુધયાત્રાએ નહુ છું. હું યાજી ન ફૂંકે (યાં સુધી તમે બિના બેરમાને પ્રલપાલન કરતો. રાત બહુ નીચી મર્યા છે. દબે હું રાત્રીયા કપર ચૂકા નહુ છું.'

આણું હારેમ દસવા મધવા દેવાએક નથી. પ્રધુમન તરફ એકવાર આંખનો ગિયદારો કરતાં, બહુખટાદસત દસતાં એણે પ્રધવાન કહ્યું: ને મગાર એવા બની પ્રધુમ કાન પાછળ ખમવાગરા' લાગ્યો.

નવધોવનની પુષ્પ આસિવલે એ કે તે છવનને ચાંચીયંતાં ચરમાં વારે છરી નિદાણનું નથી. જગત એને માટે રમતનું મેલાન છે; યુદ્ધ એને માટે સરસ કોટક છે; પ્રેમ એને માટે એક માલક કેલખના છે.

મદારાન મધવા મદા આનંદસદ્ અધુક સેન્ય હઈ ધુધયાત્રાએ ચાલ્યા મયા. શાન્તયની દક્ષિણ સીમા કપર કાંઈક નામની એ અનાયં ભતિ વરો છે એના કપર નિશ્ચ મેળવવાનો એનો કહેશ છે.

આપુતિ મણત્રીએ ને સમયને હમમમ વણ માસ કહી શકાય તેટલા સમય પછી મધવા યુધયાત્રામાંથી યાજી ફર્યા. એના પિંગળ નામ કહે યઈ મયા છે. એના દેહ પરનું આમદાનું આપરણુ બિન્ન સિત્ર થઈ મયું છે. એનાં મોં પર પરિવૃત્ત કંઈકાનું હારય છે.

આવતાંબેત એણે પ્રધુમનો પાંસો ધાખ કરતાં પૂછ્યું, 'કો? કેમ છો ?'

બન્ને મિત્રો ભથ મરીને બેઠયા. પ્રધુમને કહ્યું, 'તું કળયો. થઈ મયો દેખાય છે. શશ-સેના દેશમાં કંઈખાવા મળ્યું દેખા એમ નથી લાગતું.' અને પછી ચોતાતા પદનું લાખ લાગી એ જોડ્યા, 'મદારાનનો જય થયો! આથી ના બધા યે સમાચાર સાચા છે ને ?'

મધવાએ કહ્યું, 'ખરાબ કંઈ જ નથી. બેટા કાંટોરને બરાબરના ફટકાંબા છે. એકજ નહિ, એક સરસ શાન્ત પણ લાખ્યો છું. ચાલ દેખાડું.'

પરાભિત ભતિ પારેથી લટલો ધણીયળી નિચિત આંતે સેનિકેના એક કળના સરસનું નીચે હતી. મધવા એમને ઉશારી કરતો શાન્તમવન તરફ ચાલ્યા. બેતાંબતાં એણે પ્રધુમને પૂછ્યું, 'હું, પણ શાન્ત કેમ ચાલે છે ? સેના આનંદમાં છે ને ?'

'દમણુંદમણુંતો આનંદ વધી મયા છે.'

'કઈ રીતે ?'

'આમે થોડાએમાં રસનો સંવાર થયો છે. અનાયં ઉપરીએને પકડી આણી તેઓ અપાસબંધ લગન કરી રહ્યા છે.'

થોડેથી દરરી પડતાં મધવાએ કહ્યું, 'એમ છે ? પારે તો એ દરદ થોડી લાગે છે !'

છાવણી પર હલ્લો

તાલીમ લેતા કુમારો
નેમાં પોતાની શુદ્ધિ અને બળ
જતાવે છે એવો
માત્ર નામ અને કામ જાહેરીને વર્ણવેલો
એક સાચો પ્રસંગ

ગા

—લેખક
વાગુદેવ ભટ્ટ

મ તો ત્રેકે કાંઈ થોડું નથી; પણ ઠાકરાઓ
કરસાલી છે. અને એટલે તમારે એક વાર આવવું જ પડશે.

સાંતિશાધના એ આગ્રહને લીધે મારે સાંતિજગતે જવું જ પડ્યું.
સાંતિજગતે ઠાકરાઓ કેવા કરસાલી દેતા એની તો સાંતિજગતે જ્યા
પછી ખબર પડી (અને તે પણ જાણવી!). પણ સાંતિશાધના કરસા-
દની તો મને ખબર હતી જ. ખરું પૂછો તો સાંતિશાધના કરસાદને
લીધે જ ઠાકરાઓમાં કરસાદ આપ્યો હતો, અને પરદેશના એ
કરસાદને લીધે જ 'સાંતિજગતે' તાલીમ છાવણી' સફળ થઈ હતી.

નિયત દિવસે સાંજના 'સાંતિજગતે' તાલીમ છાવણી'માં પહેાંચી,
નિદ્રાપૂર્ણો સાગર કાલેશ પરી, મોરડાની બહાર નીકળતા હતા
ત્યાં મારે કાને રાજો પડ્યા: 'જુઓ, આજે રાતે જાણવર સાચવજો
હોં! આ રસિકભાઈ આપ્યા છે ને, તે બહુ તોફાની છે. બાપા-
મને જખતે બધાને બહુ દેશન કરે છે. એટલે રાતના ચોથી જખતે
જાણવર ધ્યાન રાખજો.'

રાજો સંજોળીને કહું ચમક્યાં. બોલનાર તરફ નજર ફેરવી તો
એ તો નીકળ્યા આશ્રા બાપામનેમાં જેવણુ વર્ષે જનુન જઈ
ગઈશે! મનુ: દોશિયાર, રમૂલ અને તોફાની. અને હું બધી વાત
પાળી ગયા. કાઈસાદેબને તોફાન કરવું હતું, પણ શિર સહાગત
રાખવું હતું; તેથી અચારથી જ મારા મનમાં તોફાન-માળા પદે-
રાખવા માંડી હતી. મેં મનમાં મનમાં કહ્યું: 'સાહે રોલત, મનુ: ડ
પણ તારો કાન અજાણી છે. મારા નામે પણ ને છાવણીમાં કાંઈક
નહોં. અનુભવ થતો દોષ તો કાલે થાય. તારા સાથેના શિકારબીબને
બતાવજો અને શિકારીને કોષ મારે માથે નાખી ઉંડિશામુજા જાવજો.'

પણ એ જખતે મને ખબર નહોતી કે તોફાનની પરંપરા કેટલો બીડ જ
રાતે ગોઠવાયો ને મારે માથે પણ કાંઈક જુદી જ ફરજ આવી પડશે.
મનુના રાજો સંજોળ્યા ન સંજોળ્યા કરી હું બહાર નીકળી ગયો.
છાવણી-હોલને રોશમું વાળુ પતાવી, સાંતિશાધના છાવણીના
વડા અધિકારી મુજોધભાઈ સાથે થોડી વાતચીત કરી, 'મદેશન
ગઈ' વાળા મોરડામાં મેં લેખી લાખી. રાતના ચોથીની અંતર્યા
કઈ બગીચા છે એ બહુવાની જરા ઉઘાડી તો થઈ આવી, પણ સુનાર-
ના છતી ચોરી પડવાની સોનાથી મેં તો મારે લેખી લાખી.

પરે નાગી અથા પછી મનુએ મને જાણવો. હું પૂરો રતરત થઈ
તે પદેમાં તેણે પોતાની અંતર્યા કઈ દોડાવવા માંડી: 'મગ્ર થઈ
છે' (મેં તો હું બહુતો જ હતો!) 'બધાને બહાર કાઢ્યા
છે.' (મેં જ એ કાંઈક નહું!) 'મેં બહુતું પડ્યો.' 'એ, રસિકભાઈ!
છાવણી પર દેખાવા પડ્યા!' (ક્યાં પડ્યા એ કહેવાની જરૂર નથી.

કારણ કે દેખાવા બંદે ખર પડ્યા જ હતા કેંગ તેનું બહુતું) 'એટલે
મેં 'ભય'ની સિસોડીઓ વગાડી અને મુજોધભાઈને જાણવો.
(એટલે મારે તો દેખાવા બંદે કાઢી પડ્યા.) 'મુજોધભાઈને મેં કહ્યું
કે છાવણી બંદમાં છે: કાંઈક દરામખોરો છાવણી પર પડ્યા ફેંકે છે.'
(અને એ દરામખોરો છાવણીની બહાર દતા કે બંદરે?) 'મારે મને
મુજોધભાઈએ કહ્યું કે કોઈક દરામખોરોને જરા પરચો જતાવશે પડશે.
એમ કહીને તેમણે 'ભય'ના ઘંટ વગાડ્યા અને આખી છાવણી
જાણવી.' (આજ તોફાન લેખે લાખું?) 'પછી બધાને ક્વાર-
માં બંદા કરીને સગળવું કે છાવણી બંધમાં છે, મારે આપણે જાણ-
વર તપાસ કરવી પડશે.' એમ કહીને તેમણે બધા મનુજત મન-
જત દોડાવાને આજળ બોલાવ્યા. મને અને જાણને છાવણીનું ધ્યાન
રાખવા કહ્યું અને પેલા મનુજત દોડાવાને પોતાની સાથે બહાર
જઈ ગયા, દરામખોરોની ચોષ કરવા. એટલે બધા બરા લાગમાં
આપ્યા છે.' (તે શિયાળાની કંડી રાતે ગયો પેલા કંડી બરી?)

અને મનમાં ખુશ થતો મનુ પાછો બહાર ચાલ્યો ગયો. મારી
આંખમાં તો દટ દટ થઈ હતી ને, તે તોફાન પતી ગયું હતું એટલે મેં
ગોઠવી કાઢી લીધી ને પદેશના અનુસંધાને લાખને આજળ લેખાવી.

પણ મનુના તોફાનનું અનુસંધાન જરા વધારે લેખાયું. મુજોધ-
ભાઈ અને બીબ સેનિકા તપાસ મારે અથા દતા. તપાસ કરતાં બહુ
બહુ તો અર્ધા કલાક થાય. પણ તેટલા જખતમાં તેઓ પાગાન ફર્યા.
મનુને જરા વરધથી થઈ. અપૂરી રાજોની વાત જાણવી પૂરી નાથી થતી.
એ જોઈ તેનું અનુસંધાન સાધવા એ કોઈકાનીયા થવા લાગ્યા. અથા
કલાકોટલો સમય વહી ગયો, પણ મુજોધભાઈ કે તેના કાંઈક સાથીની
અંધ સરણી ન ગયા. છેવટે અંધભાઈને મનુ મારી પાસે આપ્યો. મને
કલાકોટલો મેં કહ્યું: 'મેં પાણું શું થઈ જીવું કાંઈ તોફાન કહ્યું કે શું?

'ના, તો તોફાન તો શું? - પણ દટ મેં લેખો પાછા નથી આપ્યા.'
'તો દટ પાછા નથી આપ્યા? કેટલોક જખત થયા?'

'ટાટ વાળો ગયો.'
'એ કોઈકે કેટલાક વાગ્યે અથા દતા?'

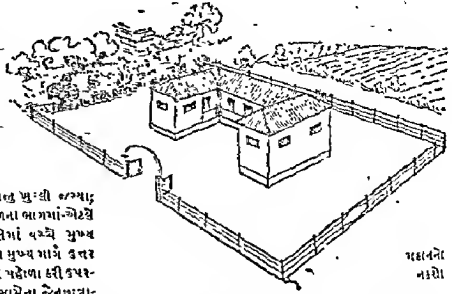
'લગભગ બાર વાગ્યે.'

'એમ જ એટલે કે કલાક ૧૨ થયું?'

'હા!'

'હાં' હું વિચારમાં પડ્યો. કાંઈ સવા કલાક સુધી દરામખો-
રોની ચોષ ના થાશે. જરૂર દરામખોરોને રોશનાસ જ દરામખોર
નીકળ્યા. અને મેં મેં કાંઈક આવી કરી. પછાતી ઠોડી પદેશનું પદેશન
માંડ્યું અને મનુને કહ્યું: 'બહાર આવ'

બંદાર, સામે ન વહીકરતા ચંદ્ર પૂર્વ દિશા-
માં દીકરીક હાથે આવી ગયો હતો પણ
આકાશ તરફન ચોખ્ખું નહોતું. વાતાવરણ
પ્રેતલોકનું દેશ બીજું કરવા પ્રયત્ન કરશે હતું.
એ અર્ધ પ્રકાશની અરખાટ દુનિયાને રચ્ય
કરવાની સૌથી પહેલી જરૂર હતી હાથમાં એક
એક મળ્યત ફેંટા દેવાની, મનુને સાથે લઈ,
છાવળીની બજોળ બહુવા હું મકાનમાંથી
મેદાન પર આવીશ.

મકાનને
નકશો

બજોળ આમ હતી: વચ્ચે મકાન; આરે બાજુ યુ:લી નજ્યા;
યુ:લી નજ્યાની ચારે બાજુ પાડ. મકાનની આગળના ભાગમાં-એટલે
કે પૂર્વ દિશામાં દંડાવાળા તારની પાછી વાડ; તેમાં વચ્ચે યુગ્મ
ઝાંખો; અને વાડ પછી રેડકાનથી આમ તરફ નતો યુગ્મમાં ફરતર
દિશામાં એવી ન મળ્યત વાડ પછુ વચ્ચે, તારને પહેળા કરી કપર-
નીચે બાંધી બનાવેલું એક ઝોડું; એ ઝીંડા વાટે સામેના જેનછાત્રા-
લયામાં નવાચવાય, પાછળ પશ્ચિમમાં કાઠાવાળા તારની વાડ;
વચ્ચે નામે ઝાંખો; તેની પાછળ નાનું નેળિયું; અને નેળિયાની પેલી
બાજુ ખેતરો. દક્ષિણ બાજુ ચોરિયાની વાડ; પછુ તે ચ દૂરીછાત્રા-
જેમાં વાડના કરતાં ઊંડા વધારે એવો; એ ઊંડાંએની પેલી બાજુ
સાંદપાન અને ઝાંખાવાળો થોડી યુ:લી નજ્યા; પાસી નજ્યા મૂખને
આગળક ધરોસાળા.

બજોળને આજ્યાસ પૂરો કરી, મકાન પાસે આવી મેં સેનિસેના
અજ્યાસ શરૂ કરી: 'આખી છાવળીમાં અજ્યાસ કેટલા નજુ છે ?'
- 'હું, તમે, બાહુ અને ખીત છ.' જરા બહુતરી કરી મનુએ હતું.
- અને સુભાષાહા દેટલા નજુને સાથે તલ મયા છે ?'
- 'તેમણે મિત્રી કસાવી ત્યારે રોળ થયા હતા. એટલે કુલ સત્તર.'
- 'શાંતિભાઈ કયાં છે ?'
- 'એ તો આપમાં એમને ઘર ન સૂએ છે.'
- 'પાસ; અજ્યાહી છાવળીમાં એટલા કે એટલા બધાને નજ્યા ?'
- 'પછુ મેંમાં જે તો આરા છે-અને જે નજુને મને વાંચેલું છે.'
- 'કાંઈ વાંચા નહિ. બધાને નજ્યાડ.'

બધા બનીને આવી ત્યારે સુપ્રીમા શારે બાજુ ફરી વળી,
છ વત્તા મજુ નજુને કેવી રીતે કામે લગાડવા તેમને મેં ખ્યાલ કર્યો.
એટલામાં તો મનુએ ખજર આવી કે બધા બનીને તેવાર થઈ ગયા
છે. જમને એટલે તો 'ધરડા, લવા, આધખા' એવાં છ નજુ એક કઠારમાં
ઊંઘા હતાં! બે મારીએ બારખાન કપડા લઈવરી હતા; એ હાથ
કેનિકા હતાં! બે ફરી ઊંઘા હતા; અને એકજ નજુમાં મોટાભાગનાની
કમર ૧૧ રી ૨૪ વર્ગની હતી! શિયાળાની કમી હવા અને નજા વધારે
કમી હાંપી. છાવળીની છાસ અહીં ભેગી થઈ હતી અને માખણ
બહાર ગયું હતું!

મે મોંઘાને ફેંકતર પાસે મેસાડયા. બહાર બસબર બંધ કરાવેના.
અને એટલામાં પાન નજર રાખવાનું તેમને રોપ્યું. બાજસેનાને
પાછળ પશ્ચિમ બાજુ લઈ લીધી. નામે ઝાંખો બંધ કરાવેના. ઝાંખાથી
નજા વધારે એંદરના ભાગમાં તેમને મેસાડયા. પાસે પથરાતો દરબો
કસાવેના અને સુખના આગી કે કાંઈ બ્રમાજગ સંભળાય કે પથરા
પરે તો નજા હાંકેતા તથા પથરાળાછપી તેને નવાળ આપવેના.
એક ધાયલ સેનિક પાસે આગળનર મુખ્ય ઝાંખા બંધ કરાવી પૂર્વ
તથા ઉત્તર દિશાની દુનિયા કે નજાં ઝાડપાનને એવરાય ન દેવાથી
બાંધે સુધી 'મેદાન સારું' હલ તેની પર નજર રાખવા સૂચના કરી.

બાહુને આ ત્રણેય વિષામ પર-આસ કરીને બાજસેના પા-
દેબેચ રાખવા કહ્યું. દરેકને સિરોસીએ આપી. મેં, મનુએ અને
બાહુએ દંડાને અગરો સપાડીને બનાવેના. બધું બસબર થઈ ગયું.
એટલે દક્ષિણ બાજુની વાડ પાસેની તડછીછંવરીમાં મેં અને મનુએ
છાનામાન પીચેથી રવા ગાંડયું.

આ બધાં કાગલાબમાં વખત તો બહુ ન થોડો વીર્યો હતો;
પછુ સત્તર નજુની સવારી મથે એટલા બધા વખત ગીટીયા હતો કે
આગરે દબે હુમલાની ધમકી ન મજુવાની હતી. બને, બેરબર,
આગરે બહુ રાહ ન જેવી પરી.

થોડાક ન વખતમાં પશ્ચિમ બાજુના નેળિયાની પેલી બાજુથી
એક આંખ નીચેથી ચિયાનિયાની લાળે સંભળાઈ, ઝાંખામાંથી
છાયાચિતો દેખાયો. ને છાવળી પર ધુપપરિ થઈ! એકિંસેતે આવી
નજા હાંકીમરૂંછા થઈ અમને આ સમાચાર આપ્યા. બાહુ પછુ એ
બાજુ દોડી ગયા હતા. ધિરાને ગમે સચના આપી કે નજા મ ચિયા
કયાં ચિના તમે હોંઘારા કરો ને થોડા પથરા એ દિશામાં તાપો.
વળા બાહુને, તપોથી ખસી પૂર્વ અને ઉત્તર બાજુ નજર રાખવા કહ્યું.

મારી એક મજુતરી સાચી પરી, એટલે બીજા મજુતરી પછુ કદાચ
સાચો પડશે એમ લાગ્યું. મજુતરીને સાચો પડતી જેવલ અવાવક
ધરોસાળામાં મેલન પર્લાં ઝાંખાં અને શ્રાનાં થઈયાંની પાછળ
અને નજર મોંઘાડવા માંડી. ઝાંખાએ દેગા ન દીધી. ઝાંખાંઝાંખા
આગર તપાતાછપાતા આગારી છાવળી તરફ આવી રહ્યા હતા. અને
એવા લપાઈને ઊંઘા હતા કે તેઓ આમને એટલે રાકતા નહોતા
તેથી ન આગળ વધી રહ્યા હતા. નજા વધારે એટલે કમી આંખા એટલે
મેટી મજુતરીએ કરેતા અને દંડા કછાળતા આરે ફરી પડવા. હતા
તો અમે એ ન નજુ, મજુ દેખાવ એવા થયા કે બંધે માંચ-છ નજુ
છો (એકે થોડી ન પારમાં બાહુ પછુ અમરી સાથે થઈ ગયા હતા.)
હલેલા કરવાનાની પાછલી કઠારે પીક ફેરવી. આમથી કઠાર સામે
થઈ. તેમની પાસે પછુ લાડીએ હતી કપાળી થઈ. તેઓ છાવળી
લૂંટવા આનેલા. લૂંટનાના નેચે દેખાવ પછુ હતા ન, મોટે ભાગે
બાંધીએ અને ચારસા-ચારસ વાંટમાં હતો; તેમને એ અનુકૂળ થોડા
તેમને અનુકૂળ ન થયા. આગારા દંડાના એટલી સરળતાથી તેમની
લાડીએ ના ફરી. આગારા પથ એટલી સરળતાથી તેમનાં સુધર ના
ફૂં. ત્રણત્રણીએ બંને પછે થોડી મુશ્કેલી તો થઈ, પણ પરિ-

રોશિલ જીવનમાં વિજ્ઞાનનો ફાળો-૨૪ * લેખક - ડૉ. નરસિંહ મૂળજીભાઈ શાહ

દિવાળીના તહેવારોમાં સૌકો એ કલસવનો ક્રમજ ચક્ર કરવા ફાટખાનું-આતશબાજી ફોટો છે. તેનું એ પર્વમાં એટલું મહત્વનું રવાન બની ગયું છે, ફાટખાનું અને દિવાળી બંને એટલાં આધિભાગ્ય બની ગયાં છે કે બીજા દાહ પર્વમાં તેને રવાન નથી. એ ફાટખાનામાંથી શેખરાનું રવાન ફાટકડાનું ફાટકડા એટલે આતશ સંહિત ફૂટતી અને એ ફોટો પ્રકારે ફૂટતી એવી, બંદૂકની માફક કાંસીને દાહ બેરેલી, સખત કાચગીની નાની નળીઓ.

એતિહાસિક નજરે એવા નજરેનો ફાટકડા, ફાટખાનું કે આતશબાજી, એ બધાની શરૂઆત છેક ઇતિહાસની પે પહેલાંના-પ્રાચીન ઐતિહાસિક-કાળથી ગણાવી શકાય. સુરોખાર અને કોસસના બૂઝાને બરાબર મેળવીને માનવીએ શરૂઆતમાં બહાર કઢેાં દરો તેને આતશબાજીનું પ્રાથમિક રૂપ ગણવી શકાય. ફાટકડાને એટલે બાણમાં ફેર કહેવામાં આવે છે. એ ફેર કાબડ નમ્મ રાબડ ફેરોન કાઢે ફૂટતું એ વપરાયી આવેલા છે. ફાટકડા બનાવવાની કળામાં મીના સૌકો નિખ્યાત ગણાય છે અને સીની ફાટકડા જગતભરમાં વખણાય છે. નવાઈની અને તોપખાત વાવ એ છે કે ફાટકડા બનાવવાની કળામાં યાત્રિક ગળતો વપરાય છેલ્લે થલ્લો ઝોઝો થાય છે. મોટા બાજે તે હરતોશીન-ગુહકોશીવરતી ન ચલાવવામાં આવે છે.

ફાટકડા એવી ધરધરની વસ્તુ છે કે તેના પ્રકારોનું વર્ણન કરવાની નથી, સૌથી ઓછા સર્વાંગિયા, ને મોટા ટટા; એવી વચ્ચે પણ કતરોત્તર નાનામોટા હદના ધળી ભતના ફાટકડા બનરમાં મળે છે. કદ નાનુંમોટું હોય પણ ફેરમાં વપરાતા પદાર્થો તે સરવા ન હોય છે. સર્વાંગિયા ફાટકડા તીજો આવના કાંટે છે, તેા ટેટા કાંટે ત્યારે નમ્મર અથા ન વપરાય થાય છે.

ફાટખાનુંવેલા પ્રારંભિક પદાર્થો-સુરોખાર ને કોસસના બૂઝા-પછી ફાટખાના માટે ધીમેધીમે વિવિધ પદાર્થો તેમાં વપરાવા લાગ્યા. ૧૭મી સદીમાં બર્મેઈડ આર્ટ્સ નામના માણસે બંદૂકની શોધ કરી, તેમાં ફાટ વપરાયો તીવરબળ, ફાટ એટલે પોટાશ્વમ નાઇટ્રેટ, કાલસો અને ગરમનું મિશ્રણ. પશ્ચિમના દેશોમાં ફાટની શોધનું નામ ફોર્ડ બેલ્કને (૧૬૪૪-૧૬૪૬) આપવામાં આવે છે. પણ યોનાઓ તેને અત્રાક ક્યારના ફાટની શોધ કરી ચૂક્યા હતા; અને ઈ. ૧૧૫૦માં તે યોનાઓએ ફાટનો વપરાય ફાટકડાની બનાવટમાં પણ કરવા મારેશે. ફાટખાનાની બનાવટની એ કલા શરૂઆત ગણાય. એના સિદ્ધાંત બંદૂક અને તેાપ નેા છે. બાજો શોખંડની

અડીમાં 'પોટાશ' નાખીને ફોટો છે એ પણ તેાપનું નાનું રૂપાંતર છે.

એ પછી તેા યુરોપમાં તેાપ અને એમાં બીજાં સંદોહ શક્તો નેગલેમ પ્રચલિત થતાં ગયાં તેમતેા શુદ્ધમાં વપરાયો થાય એવા અનવા રોકેટ્સ પદાર્થો પણ અસ્તિત્વમાં આવતા મવા. પણ આ રોકેટ્સ પદાર્થો તુકસાતકારક હોવાથી સામાન્ય વપરાયમાં તેા સહીસલામત રીતે વાપરી ન શકાય, એટલે એ પદાર્થોથી લગ્નમાં પ્રચાલુ લઈને આતશબાજી બનાવવાનું હાથ ધરનામાં આંખું નગા-દિવસો, રાત્રીવારો કંતો, શુદ્ધમાં વિનયના પ્રસંગો, કોષ તહેવારની કાવલોમાં થા શુભ અવસરે, આનંદપ્રદેશન અથે સૌકોને મનોમન આપે એનું ફાટખાનું બનાવવાનું આ કામ પ્રારંભમાં લૂકડરી સંનમ-ખાતાના ને એક વિભાગ તરીકે શરૂ થયું. તેમાં પહેલો શરૂઆત હવાઈમાંથી થઈ. તેમાં ફાટ વપરાંત ફેટકીમાં લેવિલમ નાઇટ્રેટ અને લેડ નાઇટ્રેટ પણ મેરેરમાં આવે છે. વળી એકકમ વપરાયેલ અગ્નિને દેખાવ કરવા એટલું મીનિયમનો બૂઝા પણ મેરેરમાં આવે છે. એનીમની, આર્સેનિક થા બ્રેક કમેરવાથી સફેદ રંગનો અગ્નિ પેદા થાય છે. આતશબાજીમાં એ ભતભટાના રંગ દેખાવ છે તે પેદા કરવા વિધિવિધ પદાર્થો-મેરેરમાં આવે છે. તેમાં લાલ રંગ માટે સોડિયમ નાઇટ્રેટ, લીલા રંગ માટે લેવિલમ નાઇટ્રેટ, પીળા માટે સોડિયમના સાં, વાજળા માટે ટોપર કમોનિટ અને રંગીમલ તવા ચળકાર માટે મેગ્નેશિયમનો બૂઝા વપરાય છે.

બધોવિધાની બનાવટ તેા હવે સામાન્ય થઈ પડી છે. બધાં દિવાંએટલે સ્ત્રીન પ્રકાશની દીવાસળી દીવાસળીનો ઉદ્યોગ બરાબર રિધર થયા પછી તેમાં બધોવિધાનો ઉદ્યોગ પણ આરંભ્ય છે. તેની રમણેંગી ન્યોત માટે પણ કપર દારૂવિદ્યા દારૂવિદ્યા રસાયનો ન મેરેરમાં આવે છે. ફૂલકરમાંથી ને લખુલા અને છે તે માટે તેની સળી પર એપેટેલા પદાર્થમાં મેગ્નેશિયમ ને એટલું મીનિયમનો બૂઝા વપરાય છે. તીનળીના તાર પણ મેગ્નેશિયમખાતુમાંથી ન બનાવેલા હોય છે. મેગ્નેશિયમ બળે ત્યારે ખૂબ પ્રકાશ થાય છે. સાવધાનતા ને સાધ આવે છે, એ મહુરુતી સફો સાથેનાઈટ્રેટ હોય છે. એ પદાર્થને સળાવવાની ખૂબ રાખ પેદા થાય છે, એટલે તેની નાની કમીમાંથી પણ રાખની મોટી સળી બંધાવી નય છે. તે સાવધા આકાર નેવી હોય છે. પદાર્થ એ પદાર્થ હેરી છે એટલે વાપરતાં સાવચેતી રાખવી આમ, રસાયને આપણને આનંદપ્રદેશની આ આતશબાજીની ચીજો માટે પણ અનેક પદાર્થો આપ્યા છે.

એક ચનોખુ અને અણુમોલ પુરતકે: શિદ્ધ-પરિચય

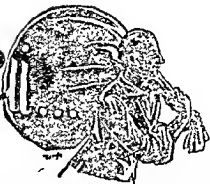
હિંદી કલાનાં રૂપ ને રહસ્યકરના અભળી આધિકારક તથા 'રૂપ'ના તેની વિખ્યાત કલાવિવેચક શ્રી અર્ધેન્દ્રકમાર ગાંધીશીએ વિવાદાંજિત માટે તેમજ કરેલા મૂળ બચાવો રૂપના અનુવાદ. સંખ્યાબંધ દર્શાવત વિનિયો બરેહુ આ પુરતક કલાના રૂપ-રહસ્યની સાક્ષી સમાજ આપીને રસ-દિગ્ધ બીજવવા ઉપરાંત દિગ્ધ કલાની સાર-રહસ્ય (નવેમ્બર ૧૯૫૦)

બહુના એક મહત્વના અવાસરૂપ બની રહેશે. કલાવિદ, રસાભિના અભ્યાસી વિદ્યાર્થીઓ, ચિત્રશિલ્પો, ગાંધીમિત્ર શાળાઓ, પુરતકાલયો વગેરેને ઉપયોગી, ખોચોખાચ લખાણ સાથે લગભગ ૨૦૦ વિનોથી ભરતક સમૃદ્ધ ગ્રંથમિત્રાથી. ડિ. ૩૧મી. ઓક્ટોબર પેકિંગ વગેરે નાઈ કુમાર કાપડીય સિ. અમદાવાદ

સુ રતમાં જ્ઞાનાતે ટેકરી જમના
 વેળીના અખાડા માટે ખુબ નબળીતો
 હતો. આ અખાડામાંના કંઈક
 હસ્તાદોષે નાગ કાઢ્યાં હતાં. દંડ, મલખંબ,
 બનેડી ને કુરની કરનારા ત્યાંના બધાયાગબીરોને
 અમે ધણીવાર જોયા જતા. એક વાર એ મહેલે
 સાથે બેઠક શરૂ કરી. એક ત્રણેક ડબ્બા કરી છી ગયો, અને બીજે
 આડી ડબ્બા દેઈ થઈ ગયો. એ જોયા અમે ગમેતા. મહત્ત્વા સરીમમાંથી
 પરસેવાની તો ભણે ધાર થતી!

બાંધે ગઢરિયા

એ અખાડા રફતે રફતે દુલ્હા લાવેા. પચ્ચ રોજ સવારે સાડા
 પાંચ અને છની વચ્ચે હું એ ટેકરે જાતો. માગાછાને બેઠાંવાર વહેલી
 સવાર આ જોઈએ. એ માટે વહેલી બેઠી, સંધ્યા સજામાં, પાણી મૂકી
 હું દુધ લેવાં જતો. ત્યાં તાણું દુધ હોડી આવતા, એ જઈ આવી યા
 કરી, પી, મોટે ભાગે હું પાછા સુઈ જતો. વાંચવા બેસવા માટે
 માગાછા ખુબ પાડે તો વળી બેસીએ. શિયાળામાં સજત ઠાંદ વાતી.
 મારા અફરો ખરાબ, એ સુધારવા માગાછાએ એક નુસખો બતાવે-
 ડો. કહે કે શિયાળામાં સવારના પહેરામાં દંડ પાછીમાં દાખ બોળ
 કોળી લગે તો અફર સુધરે! એ પ્રમાણે આપણું આંગળાં છ નાખે
 ભરી પચાસીમાં બોળાતાં, અને આકડી મંગેલા ટાંચા વડે કિતા પકડી
 હોંપી લખાવા માંડતી. આ બધી જગેરાત પછી પચ્ચ અફરો તો એના
 મઠોલાણુ જેવા રહા છે કે મારા પેતાના લખેલા અફરો પચ્ચ હું ધણી
 વાર બાંધી રહેતો નથી!

બાણુભાઈ (હું) રોજ સવારે બેઠીને તાણું દુધ લેવા લખ છે એ
 નબળીને બીજા એક જાણુ વળગ્યા : 'જમણે પચ્ચ લેતો આવવે.'
 એકઠે ઘડે બે ઘોડી. એમાં નવનીતનાં બા. પચ્ચ લખાય થયાં. અને
 એક બે વાર ફરતાં તો એનું દુધ મારે અહવાડિયામાં જણુવાર વાર
 લાવવાનું થતું. તે સાંભળતાં તો કીક છે; પચ્ચ અમારી નિશાળમાં
 ત્યારે દંડ કાઢે રકાકરિંગ શીખવતા નહિ, દયમંદીવડની એવી ઘેઈ
 લાવના દિલમાં પ્રયોગી નહિ, અને ઉપરાંત નવનીત સાથે જુનનસઃ
 હું રહેતા પાંચમાં નંબર શાળું, એ પહેલા પ ગમાં નંબર શાળું; એનું
 રનિસ્કર સાકં, રવચ્ચ; મારતર એને માટે 'શુર' લખે, આપણે માટે
 'મીડી ફેર' લખે; એ ગમનમાં જુનનસઃ કાઢે એનું દુધ લાવવામાં
 મારો તોળવો થતો. પગ આજળતા યોડિયાં કાઢતો હું લાવતો તો
 ખરો, પચ્ચ જણુ જણડતો : 'એ મોટો દોશિવાર તે વહેલા બેઠી વાંચે
 અને ઉપર નંબર શાળું, અને ઘર બેઠો સાદા શી લાવે; અને હું ટાંડમાં
 ફરવાતો દુધ લેવા લઉં.' માગાછા હોતા કે 'એમાં
 તને માર સો પડે છે? આમાંમાં આંદો.' પચ્ચ
 નેંદુમાંથી અને બંદીમારમાં મારો પચ્ચ લઈ લડતો
 કે 'બેરોળ? છે, નવનીત બેઠીને કેમ ન લખ?'
 દંડ નહિ તો વારાફરતી લખ.

એક દિવસ મારો પિત્તાં તયો ધરમાંથી ની-
 કળાં, નવનીતની બાએ આપેલી ઘોડીમાં ચપડી
 મીડું નાંખી લીધું અને તેમાં દુધ લઈ એ આવી
 લાવેા. અને કહાકમાં ન બા પકડી કે 'તમારા
 દુધનું શું થયું?' અમે તો દુધ મરગ કરી, માળા
 પી, મારના પચ્ચારી બેઠા હતા. હું તો કાંતો-
 કમરો થઈ વાંચવા પચ્ચ બેસી ગયો હતો. ત્યાં

દુધ ફાડી જવાની વાત આવી અને પછપરછ રાશ થઈ. પચ્ચ એકવાર
 વડું જોલ્યા પછી હું તેનું સાણું થઈ રાશ છે? ના હું તે કઈ જ
 બાણુતો નથી.' જસ એક વાત પકડી તે પકડી : 'મને કશી જ ખબર
 નથી.' બણું પતી ગયા પછી મારીએ કહ્યું : 'હું બાણુની! તારાં જ
 કારણનાં મીડું બોલું બોલું નાખું' તો બોલ : 'આપણે જમાળ ખાઈ ગયા.
 પચ્ચ તે દિવસથી બીજનું દુધ લાવવાની લખ મળે તે ગઈ. ખરેખર,
 મેં એ ઘણું એકું કામ કર્યું હતું. પચ્ચ... પચ્ચ સાળી મીડું ન થયે?
 ચાનું તો બણે કીક, પચ્ચ વરસામમાં બીજનું કામ કરવાની ગમત
 પકડી. છાણુ પટેલ પોતાની માફકી લઈને આવે ત્યારે પાછળ માડું
 આણું જ સગાં. પાંચ મુખી ઘડે ઉપરે માળે કાઢતીને એ લખ.
 તે પછી પંદરેક દિવસ ઘડ વીણવાનું લાલે. એ વીણાલિસા ઘડના
 ટમચામાં રમવા ફરવાની માલ પકડી. એ ટમચો ખૂંદવા માટે એક
 દિવસ પચ્ચ મુકરે થતો. એકઠેકે મારી બોરકાનાં બારીબારમાં બેગ
 કરી, માથે દુવાલ બાંધી, અમને ઘડ ખૂંદવા બોલાવનાં. ઘડમાં
 રાજ નખાતી ને પછી ખૂંદતા. અને એમાંમાં રહેરોળાબેઠા ઘડે
 ઘોડી ફરીએમાં ભરી લેતા. તેમાં વચ્ચે વળી પારો નાખતા-થોડા
 થોડા પ્રમાણમાં. એ જ પ્રમાણે મણિયામીમાં દિવસ આવતું તે વડે
 તુરતની કાળ જોવાત અને તે પચ્ચ ભરી રાખતા. મારકની કાળ
 જણુ પંચાની. અદાજ ભરવાના દિવસો પૂરા થતા કે મોરો છાણુનાં
 લીપણુ થતાં. એમાં પચ્ચ એકબી પાકીને લી પચાની કળા અન્નમાં-
 વના અને દાખ જમારતા, પચ્ચ એમાં આખરે પળ પર લેપડા
 એનું થતાં પાછા દાળ થોઈ નાખતા.

પરોમાં વારો, મુલ્કી જમા, અને જોડે મુનિસ્કની દબેલી.
 માગાછા અને થોડામાં મુનિસ્ક એ વચ્ચાળાની જમાનતા ફકડા
 માટે કારે ચરેલા. નાની કોરમાં છાણુ. મુનિસ્કે કપલી મારમાં
 અપીલ કરી. એમ છેક કાઢકારે સુધી લટકા, અને માગાછાને લક
 કાયમ રહો. એ મુનિસ્કના કુકેન માથે આગ અમારે જમાના ખાવા-
 ને જવરદાર ખરો, પચ્ચ કોરક-રજાએ દહાડું! પેલામાં મુનિસ્ક-
 નો એથી નાનો કાકરો મારો રાસત. ટેકરે સાથે રમેલા. અને
 સુરતમાં નાના દોહબે ત્યારે ટેકરે કેમ બેસતા એનું કારણ તો કો-
 કાઈ જાણે. એ રજુવાર મુનિસ્ક મુંબાડમાં વળ દોરડેમાં મારી
 સાથે. એ તો જણવર; પચ્ચ પછી રા-કા વરસે, નાતવણમાં એના
 પતેની દોરી છાનામાના પકડી દસે કે શું. તે એના સરેનીના
 ટેળક પર, એ છરી લઈને બેઠેલા એની સામે મરિયા પારો આપે!
 એ મારત તો ના લેત. પચ્ચ ન દબેવેથી એને છરી ચલાવી કોપી
 એના ઉપર મારો લાવ વધી મરો દનો!

એ મુનિસ્કની દબેલીની બાણુને રહેતા રોવાન કુવિયા તરફ
 નવ. એ બાણુ પચ્ચવા જતા વરસાદમાંમાં વરસાભના થોડા
 આજળ મોટે ભાગે 'પાડી' રહેતી અને અમારે ચક્રે એ જાડી તુસા-
 (નંબરખર ૧૯૧૦) ૩૬૭

વાની. વાદી એટલે કાચબાનાં ફૂલ, મેઘા વગેરેની બતાવેલી, નાના તાલુને મળતી, ચારેક જગ્યા ઉપરથી ચોરસ ફૂલવાડી. વચ્ચે એક પરી હોય તે દોરી ખેંચતાં સલામ કરે. મુસફને ચોરસે બેઠા રહી, એની વાદી એ તરફ આવતી કે તરાપ મારી અમે વાદી લૂંટતા. અમારી દાનત પરી પર. એટલે પહેલો હાથ ત્યાં જ નાખતા, અને પરી હાથ આવી તો તે લઈ ખુશખુશ થતા ઘેર આવતા. વરણેકામાં ચાલનાર ઊંઘાઓથી એમાં જરા પણ શામ ન લેવાય એવો કાવરો; છતાં કેટલાક મેઘાઓ વરણેકા ઉપડી પહેલેથી મોટાં લેવી બીજા રહેતા. તેાં અમે બુઝારાજ મચાવી ચૂકતા. એ ચોટલે સવારે દબખો બેસતા. માગાછની બાપામાં આપરે 'જોડાડા' કઠાવવાનાં હોય તો ત્યાં જઈ 'બગત'ને પકડી લાવતા.

પેલામાઈ મુસફની હવેનીની બાલુના રસ્તા ઉપરથી, છલંગ મારતી ત્યાંથી ચાલતા 'હવિ' નીકળતા. અને હજુ મારા ધર તરફ પૂરા ન પહોંચે ત્યાં તે બારીએ બેઠેલા નવનીત મહેતાને હંસારત કરતા. પછી એને દોરતો નવનીતને ચોટલે બેસતા સા કરવા જતા. નવનીત એને 'હવિ' કહે, અને ગમે ગમે ચઢે! ચઢે! ચઢે! નામ જોતી-દ્ર, અને હવિ ક્યા બિડાઓ? એને જણ સારવેનિક હાઈરૂઢલામાં બેલે. હોશિયારમાં અણુ, ને ઠાવનાઈથી મને રહેનો સમો મંગેલ પાક-કલ ચારો દોરત, અને મંગેશને ચોટલે પછુ એ બધાની ગેઠક, ચોટલે ત્યાં અમારો ભેટો થઈ જતો. પછુ આદેખાઈનો બળેલો ફું! હવિ સાથે એ દોરતી ન બાધી તે ન જ પાળી.

પછી તો નવનીત અને ફું જો સારો દોરતો યથ મળા હતા. મહેતામાં અમે એક માળી ફિકેટ કલબ પણ કાઢેલી. પણ જોઈએ 'હવિ' નહિ. નવનીત ત્યારે ગમે ગમે રજાઓને અને પછુ મહેતા દોરતે હામી, અને પછી તો દોરતી પછુ મારી થઈ. પણ જ્યારે એ વાત-વાતમાં 'હવિ'એ પેચુ સરસ શાઈરૂઢલાં કવિકાંડિત હજુવા છે' એમ કહેતો ત્યારે પાછો ચારો પિનાં બેઠી આવતો. પણ એ કાઢ મનમાં જ સમાવતો અને હવિ ઉપર હાલ રાખતો. એને જોતી-દ્રવા નામે તેાં ફું બોલાઈ જ નહિ 'નવનીતનો દોરત' કહે મૂલ વાતે આદેખાઈ. એક તો એને સંસ્કૃત સાકં આવડે. આઠવાડિયામાં એક વજત એવા વિ હસ જણા એકા યદને સંસ્કૃતમાં જ સમા થવાયે! (એમાં મારી સાથે એક અંદત હવિજીવ રહે જણતો, તે તો સંસ્કૃતને ખાં. બાણી રૂઢ મોગ સંસ્કૃત બોલે!) એક એ, એને બીજું એને 'હવિ' કહેતા તે પછુ આદેખાઈનું કંઈ જોસાડ છે?

પછુ અમારી નિરામળના ચોકડી તો જુદી જ હતી: કોર જોસ. કોર, કુદરતમાં વખારિયા અને રજુછત રાખી. કોર અમારી ફિકેટ ડીમને કંઈન, સીમા રતાને ઊકડો, ધીમીકાંડીઓ રસિક અને ભાજુવામાં હોશિયાર. વખારિયા તે પાલી. પાનદાન, હવેરી. ધાસ ધવાય તો કીક છે. નહિ તો હરીંગા! રજુછત બડો, ચતુર, તોફાન કરે એ અને નામ બોલનું આવે એવો. પછુ અમારો જિયર-ભન. અમે ચારે, આડવાડિય એક વાર કોઈ કાઈને ઘેર, —મેટાં બાંચે વખારિયાને ઘેર—બસું ખાના જઈએ. વખારિયા ત્યારે પચેલો; અને પછી શામ. રેશમની વખાર; સુગંધ-અને દિલ્લો પાર નહિ. ત્યાં જુસાને બઢેલે જનિયાં-પાતમાં પછુ મળ જતાં.

આ ઉપરાંત રજુછતને દોરત, —અને પછી અમારો પછુ દોરત થઈ અંબોડા-રજુછતે દેરાઈ બજ્યો. એને અમે પાપામાઈ કહેતા. એ યુનિયન હાઈરૂઢલામાં બેલે.

અને સાથે મીઠી ધણી તોફાનો રૂપે, અને વખારિયાની ડોઠ-કાંઈમાં અપકપદી પછુ ધણી કીધી. એક દિવસ, બસ કંઈ નહય

મારલે, (પછુ એ તો બાને નજરું, ત્યારે તો બેલે કુંજર નદી પડખો હોય એવું લાગું દરી) બસ એ આપખાત કરામો વિચાર કીધો; ત્યારે 'કમાઈ' વાંચતા, અને મરી જવું બેઠ્યો. થા ગાવાનો વિચાર કરતો એટલે એ બાને કે ત્રત મગરમાં બસઈ બેઠેલું કારણમાં ન્યાતની એક આપક્રમણ મેલેલી ઊકડીને મનથી હું વહુ માની બેઠો! મેલે એ મોનાં રૂપરૂપની વારંવાર મારી આપજ તારીકે કીધી, બેટલે જોવા-મળવા વિના આપલે મનથી પ્રેમા બની ચોપડાને પડે, નિરામળની પાટીક પડે. 'જ્યાં જ્યાં નવર મારી પડે ત્યાં ત્યાં' એવું એવું નામ હજી બેઠો! રજુછત ગોલક કરવામાં આજી ન રાખતો. 'અથા તે બરાબર બેઈ નથી, એને તું મળ્યો નથી; અને આ તે કઈ ભવની વેઠકા!' પછુ વખારિયા બહુ સમય વળતાવળતા, અને મને પેલામળા-ચોપડા. કોર અને પાપામાઈ બેઠેમાર દેતા.

કેંદામાં કાંઈકે ખળા આપ્યા કે મોના વિચાદ બીજે કાંઈકે મળે મળા. બસ; નવરકમાં બો વાંચેલી તેના વિરહની વ્યથાનાં મળેનો ચાહ આબમાં કારણ 'પણ' હઈ. એ વજુ દિવસ રૂઢા બેઠું મેડું ફું. વિસ નથી ક્યો તે વખારિયાને ચિઠ્ઠી લખી. તાપીના પુલ પર જતાં અગાડ રજુછતને પછુ 'ઉદેશને કલો' મળવા ગયો. અને પછી આઠ્યા:

'ફું નહિ છું, કું નહિ છું ત્યાં આવશેો કાંઈ નહિ!'

જો રીવાચી...

અને રીવાસ કોના બાપની? એ માકસાદેબ ચાલ્યા! ક્યાં કેમ ને એમ આપખાત કું તો એમાં મળેલી અને પછી આપખાત તો કરતો જ પડે! કોં કોં એવી રહેલાં તેાં મરી ને નો-નોએ કીધી નહિ. અને કોઈ બચાવના ન આવે તેાં પછી મુરોડાવારે જ પડે! અને મુરોડા ન મારીએ અને આપખાત 'ચોરડાવારે' કરીએ તેાં બેઠો પડીએ! એટલે એ જીવને મને વાત નાખી 'ભારથી' નીચી પડખાં! મોપીપુરા વચની. વડેદવાડને રસ્તે નિશાળ પાસે થઈ, 'દેરાસ' વિરામનાં મેરામમાં આઠ્યા; અને ત્યાંથી ધીમીધીમી પૂછતી વચે જન કંઈકા ઉપરથી નીચે નદી મેલેા. બેઠો. ક્યાકે મળે મળે હશે; અંધારે પછુ ખાઈને મળે મળે; ત્યારે રજુછત અને વખારિયા આવ્યા. પાછળ કોર અને પાપામાઈ ધીમીધીમી આવતા દેતા.

'મોરી દને' કોના વ-

આપિયાએ છું. કું પછુ મે-વા જોઈ સંધ્યામળીકાંડ એતો દેતો. ને અમે પાછા વળ્યા! મારી દરખાનમાં તો હવે કે બધા મને ખૂલ જ લીનવશે, અને કું નાનાની દરીસ, અને પછી લાંબે કાલે માનદસ પછુ કો દરેકો તો કે કાંજે જ રહી અથા. એમ કરવા જતે તો

કલામ આખી રાત પૂલ ઉપર જ બેઠો રહેવું પડતો, અને વાણી કંદાજી નીચે મુઠીએ એકવા ધર બેઠો થવું પડતો મોના કરતાં આ કીક છે. રસ્તે પાછો અને કોરે મળખા માંમાં કરે; 'એકે તને કુદરતમાઈ' અને તેાં આપત જ નહિ. અને કુદરતમાઈ બસ, કોર અને મળખા, તે બધાને ચૂપ રહેવા કહે: 'દને મોની મર્મો નહિ' પછુ રજુછતે દુલ્લવદરી રખતે કાઢે, 'એ તો મને રહેવા આપ્યો ત્યારે જ જાણતો. હવે તો નજરું છે, એમ કાંઈ કાંઈ આપખાત કરવા દરી કે પછુ આપલે એમાં જામ તો દેરા બેઈ એને'

‘ઝાળા દે મા તાકે’ હાંલે દુલ્હન, દર્શનથી દુઃખ ભાગે છે.
 મુરત શહેરના ધી આ કૃતિયામાં ઝાળા દે મા તં જિરાલે છે.’

ઝાળાછને ચકત્રે અગે રહેતા. મારા દાદાના ધરની નાની ગલીની બારાબર સાથે ઝાળાછનું મંદિર. નિશાળમાં અધઃચરણ શિક્ષકોએ દર્શિતા શીખવેલી, પણ હંડ તે એક પણ નહોતો શીખ્યો. હરિ-ગીતની ચાલ અનાપારો પછી લીધેલી, એટલે જ. પણ હંડની ખૂબી. હંડના બહાલુદા ઠાળે, સૂતણા, સુવેષા, કોદારા એવાય લાવણી વગેરે માવાની લય તે ઝાળામાતાએ જ રચીખી.

અને ઝાળા માતાએ રસિક કૃષિથી નિહાળવાનું પણ શીખ્યું. નવરાત્રિ આવે ત્યારે મુરતમાં બાવિક લોક માતાને મંદિરે દેશ કરવા આવે. અમારા બારણા આગળથી રેતાન કૃષિયા, નાચર કૃષિયા, બાસાઇ દેડ અને ગોપીપુરાની વેલી ધારની નાણી સ્ત્રીઓ આવે અને ન્ય. બેઠપણ નવરાત્રિએ જેવા પછી નેને દાંડા નવ જુદા-જુદા રંગના સાથુ પહેરનારીઓ યાદી પણ અમુક પાસે થઇ બેઠી. સાહી પહેરવાની દબળુ ડપવાં અમુક સવારી ચોક્કસ મહોલસામાંથી જ સરકી આવેલી છે એ પણ કળી રાકાં. સાંજના પાંચથી સાતમાં આવનનનન બારે રહેતી. તેમ પાંચમ છડ પછી બીડ પણ વધી જતી. અગે નિશાળેથી આવી મોં-બો ઘેઘ એટલે બેઠક જ આવતા. ચારેક વાગ્યે રેકે પરમાંથી રરતા પર પાણી છંટાડ, મારે છત પર દાંડીઓ દોંમાતાની અને એટલે મારીતકણ પથરાયા. માગા પણ ભેગતા. એમના એળખીતા રંગો કરના નીકળતા, ને પાંછા આવતા પાંચદસ મિનિટ બેસતા અગે એટલાને ખીતે ખૂલે અહો જમાવતા અને જતા આવતાને મારીકળી દેતા.

હોતીની આવજ સ્ત્રીઓથી વધારે રોમઠી. પડાનો સાથુ, માત-ભાતની છાપનાં છાપ, પેરા-પુલ્કાં ગવન, ખરીમળી ચન્દ્રકા, રંગ-મેરંડી દર્દીયાં ને કવચિત વેળાની ધુપવાં કરૂરી રહેતાં. પણ સાહી અગે તેથી હોય, એને લીધાની મુકાનો આધાર પહેરનારની દબ પર છે. પહેરતાં આવડની હોય તે અગે તેથી સાહી મલકાને પણ લીધાની છે. બાણી બસી તણુદેની મુદર સાહીએ લણણાની માંક લયે દતાર પણ મેળાં છે. ના, અહીં હંડ એવા લગનના કાઠ નહોતા. સામાન્ય બારની સાહીએ પસંદ કરાવી. પણ ને કરતાં પહેરનારા છે, તેમજ તે જ તરી ન આવતાં. ત્યારે કેડે ચીપડીની પદસઅંત્રી સાહી ‘દસનેળ’ ગજાવી, ગમિયા બાંધ્યાં બ્લાડર અનુદેહ માતાં.

જોડાડીનો રિવાજ સારા પ્રમાણમાં પ્રચલિત હોય. રાક કયાં-કયાં દેખાતાં. પણ જોડાડી જ રોમઠી. —ખાકડં લાગતી; અને એમણે કેટલાક રિવાજમાળાંને નાંતો હોડીએ સોદામળી લાગતી.

માથે કેટલાક રિવાજો રિવાજ સારા પ્રમાણમાં દતો, છતાં કેટલાકની વાળ એળખાની રીત જેવા મળતી. મુશ્કા પાડવાની પ્રયાનાજ થતી થઈ હતી. અપરિયા વાળ એળખા અને એના વગાકે દાન થોડાથોડા દેશવા તે મુંદર લાગતા. ‘જાંબુ-ફેંડકા’નો તે પતો નહોતો. કરી. છરી લટ રહેતી એળખા તે લિધવિષ પ્રસારમા વજાતા. ખાસ કરીને વાર રહેતો, કેરો એટલીને નાજખ-સો એળેડો અપરે એટલે જ ચિત્તાપકે માતાં.

કોર કાચે લાખી જ લોડી મીચીપીચે મહાલતી વાલણી; કોઈક જ કરાણી માવાની. કાલજ તે કાળે ન નહેતી. પણ રાત્રે કોઈ મળ્યું તો ‘કેમ યો’ ‘દેખાતો નથી’ આવતો ‘મે’ મગધા થવા કરતો. કોઈ વળી દાગમાં રમાલ લઈ દર્શને જતી, ને પાછા કરતાં એમાં પ્રસારનું કેપક, મા, સાવિયા, એકબીજાનું કે એવું બાંધતી જતી. અનવાળાં એમાં વળાં, દાંડીમાં લીધા થતા, મદોશી જગી ઝડતો

રસો રસઅર્થે લામતો. આનંદની સુરખી મગધાએલી લાગતી.

જુવાન મુકેએ પણ માંખાં ન્ય એવા નહેતા. બાંકલાલ જૈન-લોર કે હંડેરિયનકે પસિંતથી પહેરતા; માથે જરા ટૂંકી પણ રાખતા; અનંદમાતા છાની પરના મળવામાંથી રમાજને ખારસો દેશાવતા. એ તે કીક, પણ ખરી ખૂબી તે ધેવતિયામાં બનાવના. પાટરી એવી રીતે રાખતા, કે જરા ફેરફારથી માથે તે ધેવતિયામાં પાત્રવમાં પવન ભરાતાં પાછળ કુચી કડાવતા ચાલતા. એમાં પણ નત-નતના લોક જેવા મળતા. એમની સાલ, એમની લડખ, એમની આસિયતો, એમની ટેરી, નિસિવારી, એ બધું જેવાની મગા આવતી.

સતે ઝાળામાતાના ચોકામાં ગરખા બતાતા. એ મોડી સતે પર-માં ચુતાંસાં પણ સંભળાતા. મરખાની જરાક વાત નીકળતી કે મામાજ ખીલતા. એમને આ આનંદલક્ષના મરખામાં બહુ રસ કે ગમ ન જ્યાલો ‘અરે, ગરખા તો રાધાના. કેલ વેરેથી લોક ગરખા સાંભળવા આવે. રાધા એટલે મું? છેડ મઠ કાસ સુધી એ માત્રી હતી. લગનસરા હોય અને માંડવે રેખાનો મગધો ન કરો તે લગન દેડક સમજવાં! હબરો માણસ એક ચિત્તે સાંભળે. હંક મળે તેવો; અને ગડાવવાની ખૂબી પણ એની જ. એમી પછી જેની ઠોકરી કંછોહા વાર મગધાતી, પખુકુસ! ઠોકરીમાં દેખાવ દતો, પણ અમાનો કઠાવ નહોતો. રાધા તો નાગ જ કરી મઈ.

આ રાધા વિષે મેં ઘણી વાર સાંભળ્યું હતું, પણને મેંએ મેંનાં વખાણ સાંભળ્યાં હતાં, પણ એની આપી વધારે લોકત મારા પ્થાનમા નથી. મેં તો એને જેઠે કે સાંભળી નહોતી, ખજ મામાજ ને ચિત્ર ખંડે કરતાં તે કપરથી અત્રીકેકેકેકે, નાજુક બદમની, મગે પૂરાનાની એથી ‘મદે મગધની ના’ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ.

ખાતીન્દ્ર રિવે-પેશ ‘રિવે’-તે મુરતમાં આમતો જેવા લવા ખરા, ને એના પર મને કાઠ પણ ખૂબ લડતી; પણ મનસુખલાલ મહેતા, મારા કરતા મારાં જ વધે! આગલ નજીકના મહોલસામાં રહેવારી. છતાં એમનો સારેકા પ્રકરે પણ એટા જાંબે નાદિ. બહુ મોડી રીતે મંદ. દમાલ—૧૯૪૮માં આ લખાણને જરા વાચવા આજુ, એટલે રાધાની વાત આવતાં એમણે લખાણના હાંસિયામાં લાલ પેન્સિલે અતનલતાં દાખલો કરી લીધો ‘એનો કાઠયા. એમ એમને કરકાટ રપટ દેખાઈ આવતો દતો.

એમણે રાધાને જેઠે હતી, સામળી હતી, અને મામાજના ગત સાથે એ પણ ભવજ. દેખાજ કઈ એવો નદિ, પણ એવા જ તો મેં-હો-દો! આ ‘મે’ હો! જોલ અમારા ‘નવાળા’ ને એટલે કે ધનુ-ભાછે. (ધનસુ ખલાલનું દુદામગ્ન-મિત્રોમાં બ્લાલધનું નામ ધનુ-ભાછ.) એ ‘નવાળ’ કેમ થયા અ કમમાં એ અહીં પદવા તો રાધા રીસાઈ જતા, એટલે આમજ જ આસી ન. ધનુખાઈ તો કહે છે કે રાધા પેતાની એક નાનકડી રોતની જ રાખતી, ને જ્યાં મરણો આવ જતી તો રોટી મરખામાં ભરી જતી, એટલે એમણે મરણો ખીટી જાહેના. રાધાનો હંક, અને પછી એનો કપાડ; આરોગી મોડી રાત એટલે નિરાંત અને શાંતિ; કમમાં સાકરની જ ગિલાખડ.

પણ તમે કહેશો કે અહીં ધનુખાછે કયા કારણે? અરિયા એમ, કે એના પર મને એપાઈ આવે છે. મું પારો ઠોર રાધાને એમણે જેઠ-સામળો એ તો સમજના, પણ એ જાંબો કે રાધા નહેરમા માત્રી ત્યારે વજમાં દરરોનિયમ પણ વમાડ્યું હતું. અને તે એ વાર નદિ;—ધનુખાઈ છાતી કુલાવને કહે છે કે પછી વાર એમાનો એકે મુખમ પ્રકર જેવાનું મારા નસીબમાં નદિ.

૧૯૦૫થી ૧૯૨૫ મુખી-એક સર્વેય પીઠી-એમણે એની રીતે (નવેમ્બર ૧૯૫૦) ૬૯૨

વળગાડીને બેસી પાછાં પડે છે તેથી પચાડી હોય. જેથી સ્થિતિય પરિપક્વ વખતે પતિના વિશ્વાસના કોમ્પાન્ડનમાં પચાડી એમણે એ કામમાં પીડિતી હોય. એનું નામને જોણ અથવા પ્રત્યેના એમના મહુલિયન થયેલા રસનું કારણ હવે સહેજે સમજાઈ ગયો.

નવરાત્રિની આઠમને દિવસે મેળો જ રાતો. ત્યાર પછી વચ્ચા-ધી ખાવાનાં પાણી, ચણકાં પાણી અને 'કારીસ' જે ધાતુ દેખો, 'બેળ' એ જ શહેર દેખો' કરી પેસો. પેસો લઈ જતા પાણીના કાચમાંથી મોઢા કપડાં ચિરો બતાવવાવાળા એકાંક યજ્ઞ જતા. તે દિવસે રત્તે કારે વચ્ચે રહેની, વાહન-ચલકાર બંધ જોયે યજ્ઞ જતા, અને મોડી રાત તુમી 'અંજી માતકી જે' સંભળવાય કરતી. પણ હજી સાતમ અને મોગે એ તજી દિવસ તો મંદિરમાં રાંતે મંદળી બસી.

‘અગ્નિચંદ્ર કહે છે બતાવી મે’ માછની કીપી પૂલ.’
મે માછના બેઠા બેઠા અગ્નિચંદ્ર છે ગાવા આવતા. પોતે પોતાના બનાવેલા છંદો ગાતા, અને તજી દિવસ એકી પાક લલકારતા.

સને ૧૮૮૮-૪૯ માં એમને જન્મ અમારા પાછી પાછી રોડી આગલીરાનમાં થયો હતો, અને ત્યાં જ રહેતા. છેક ૬૩ વર્ષની ઉંમરે પ્રજાપતિ, અને અવસાન પામવાના વર્ષે સુધી, સતત ૬૦ વરસ એમણે એક પણ અપવાદ વિચાર કર સાલ પાતાછની સામે છેલ્લે તથા થેડી પાક માથા છે. સિતેજની આસપાસ તો મેં એમને જોયા હતા, અને હવે અગ્નિચંદ્રેક વરસ—એટલે કે એ સાઠની આસપાસ હશે પચાડી—એમના છેલ્લે સાંજના છે. મચત્કારની વાતો તો એમને માટે થયી સંભળી હતી, અને લોક કહેતા કે એમને માટે કોઈને આપ્યું હતું. એ તો કે હોય તે ખેડ, પણ એ સાગ્યની બલિન નહોતા જ એમ તો કહેવું જોઈએ. એને આપણે ‘દનપાથર’ કહી એ જોવા તો એ હતા જ. માતાછમાં એમને આપણે ક્યારેક હતી ને એને કાલિયાની જે રોજા કરતા. ધેધે હવેરી. પોતાના કસળ બતરાહેનવથી ચીંજેતા, અને પોતાનાં અગ્રુરે સમજી બનાવડાની એ જ હીરને પહેલ પાડવાનાં કામ કરતા.

પણ અગ્રુરે ગાન તો અગ્નિચંદ્રે એટલે માતાછના અલભ્ય જગત. છે માત્ર અને(આમને બહુ બીક રહેવાથી)નેમ, એમ ત્રણ દિવસ છેલ્લે ગાવા આવતા. અને જમી પચાડી માછાછની સાથે માતાછ ગાજી જઈ જોડતા. આમ તો જમ્યાની પચાડી, પણ અણપતિ-જ અગ્રુરની જમ્યા કરાવી આપતા. પછી છેલ્લે થઈ. પહેલાં તો ટોળેએ લલકારે. એક જમ્યા એક બીજી સ્ત્રીને બતલવેલના છેલ્લે ગવાવા. વાતાવરણ સરસ અને એટલામાં અમીચંદ્ર આવવાની બહાર પૂમ પડે. એવા જ માછના જમ્યકાર જોવાય. અને અગ્નિચંદ્રે પધારે પધારે જોવા થઈ જાય. પોતે બસાબસ માછ સામે પેસે, પ્રજાગ હડ, જ્યાન હડે, બંધે જૂળ જ શાંતિ છવાય, અને પછી રસવડ સુંદર અવાજે ગાવાનું શરૂ કરે. માછના શબ્દો વાર, માછના યાજ્ઞ. યાજ્ઞ પર જળ-રહેલો ફેર, માછની આસની વગેરે હોય ગાવા પછી ચીપકાક કપાડે. એમાંના ફેરકાક હોય તો પોતે એકલા જ જોઈ જાય. બીજીથી કીટી જ ન રાકાય એવા અટપટા. પણ સુંદર રમવાટાઉચંચાળા. ગઢવ આવવાના, બમિનરમથી થઈ પર, માછના સૂઝના યજ્ઞનાં આવતા એટલે માતાછને અને તેમ બીજી ધણીને તો એ લગભગ બધા જ મોટે.

એમાં માછ દેવોએ મારવા જતા ત્યારે, કવિ ભગત જે ધીરરસના છંદો લલકારતા તેનો રજુકાર હજી આજે મારા કાનમાં ગાજ રહેલ છે. શુભ-નિમિત્તોએ દેવ બળિયા, કુશલિયન અને રક્તપીળી કયા, વડ-સુંદરી વાતો અને એમની કાચેના યજ્ઞના યજ્ઞનાં વહેણે આપણું જેવાં જોવા કરી નંજી. એમાં વેળે રજુ સૂચીર્ગદાન વહેણ આવે: ‘પણ નાપકાધિન ના પકાધિન પાન’ બાજુ રહ્યાં એ સારું.’

જમીન પર દેવનું ચોટીનું ટીપું પડતા તેમાંથી તો દેવ જોવા શાય; પછી એમાંથી બચવાના છંદોથી શુનિ રચે છે. તરવડીનું રૂપ શાય કરી કોણે છે, વિદરાજ રચે છે ફેર છે, ગઢવ પ્રકારી રહે છે, કાચમાં ખપ્પર છે, હૈયાના કુંદની માળા પહેરી ગાજ રહે છે, રજવંદી બની દેવમો સિરમજેક કરી નવજીતે લોહી પોતાની છપ પર લઈ લે છે, અને દેવમો—અગ્નિચંદ્રને સંકાર કરી સાંતિ રચે છે. માછની સાંજના એ વરસો, મહામાયાનું રવરવ, મહાસુંદરનું વહેણ, વીર અને અહુલત રસનું એ આદવાદન કહી છાદાદર બાનીમાં, હંદવેગમ માથા-થી—અને હું, માનું છું કે કોઈ કિંમત સમિતી—પ્રેરામ જ એ કરતા, એ દરજ્જે હજી મારી નવર સાંતે ખડું છે. એમની તોજરી માંખા, સોમ મુદ્રા અને હંદના લલકાર, હજી રમણમાંથી ખરયા જ નથી.

માછની કૃષા કપરાંત સરસ્વતીની પણ એમના પર કૃષા હોયી જ એમ છે. કવિતાનું છેલ્લું આરવાદન મેં ત્યાં જ પ્રગાથ્યું. બતલવેલના છેલ્લે મચજામાં મૂલવા માંડ્યા. એ માટે અગ્નિચંદ્રને વચકાર માનું કે માછની કૃષા કે

એમને એક અપર છેલ્લે તો લઈ અને વાદ છે. એ ખાતાં હોયે હોય એક નહિ એવી એની રમવાટાઉચંચાળી ખૂબી છે.

‘અધર છેલ્લે ગાતા આનંદે, આજ લાજ સાજ સરસની,
અજન્મ કરી શિર ચરણે ધરતે, સંવત કે કાર જ કરી.’

આખો છેલ્લે લગભગ આખીસ કીટીને લાંબો છે, પણ એક જના નેપે છે. એમાં એક પણ મોપરવાની રમવા આવતી જ નથી. આ છેલ્લે સાંજના પીપળનું જે જાન મેં મળ્યું એના દશમાં માત્રનું પણ નિશાળમાં નહોતું મળ્યું. એ તો આસહીનાબીજ દાવ-હાની વાત. આને આ સહીના માંચના દાવકામાં પણ મળે છે. એમ નવરસાર થા નોરતાં પૂરાં થતાં. દશોમે શોખીના એક આગળ મેળો પડતા. અને પછી કીટીઓની તપાસી થઈ ચેવી.

નવરાત્રી ન હોય તો એ તો લગભગ રોજ આંબામાંને મંદિરે એક વાર ફોંન કરવા જતા. લોક કહે દૂરથી આવે તો જમી નહક રહેનારા શા માટે ન જોઈએ? ત્યાંના પચાડિયાં કીટરતાં જ એક એટલેક હોતો. ત્યાં એક ગિનિટ પણ જોડતો જ એરે પાછા જમીને રિવાજ હતો. અને પોતે પ્રમાણે કરતા.

આઠ ધણી લોક ગણતા. મારા વર્ગમાં બહુનારા દોરેતો પણ મળતા. એમ એક દોરેલના કુંડળની એક હોડરી મને અહીં મળી. અવારનવાર મળતી અને ન્યારે મળતી ત્યારે પરસાનું જોપર વહેતો અને ખાતાં, જોટલે જોડી અપાં હાંકતા, અને પેર નવાં. નાની, અખ-રાક, ડાહી, દેખાણી, ખૂબ જ રહેતીવાળી, એ બહુધે-મોખી પહેરી અચર અને અમારી દોરેતી કીટી કીટી વધતી. કમચકાપ વાહતી અમારા ધર આગળ યજ્ઞને નિરાણે જતી ત્યારે પણ કીટી પછી પીવા વચી આવતી. ત્યારે કંઈ હોડારા હોડરીઓને સાથે બહુવાનો ચાલ નહોતો. એ બહુતી કન્યાસાળામાં એનું નામ સિધેકા.

વડો ફિલ્લના નાકા પરતા મોલના ધરમાં ન્યાતાનું સાનનું મળતું. સાનનું જોટલે વેચ. જમી પચાડીને ધીમે ધીમે બધા આસપાસને જોટલે એકા થાય. અને મુસપુસ મુસપુસ કર્યા કરે. કીટના મોં પર જુડે તો બારે મંચીરતા, અને માથે આખી કુનિયાનો માર. વેચ મળતાં વિશ્વામિત્રે નચી સુદિ રચવા માંડેલી, એનું હંઈ કોઈ નાંખશે જોડા. જાણ. જાણ રહેલેલતામાં મુંબાઈથી પટેલિશાઓ આવતા, તે મુંબાઈવાળા કહેવાતા. રાતના બળે વાળ્યા સુધી વેચની જોડ જમીની. કીટીકી હોંક અચા જોટલે કોઈ ટપાકાંબોર મોરાળીને કહી કરે: ‘હવે કમા રાય જમીની રાદ બેનાય છે? (અગ્રુ ૫૦ ૪૦૨)

પરચીર વર્ષ પહેલાં

ભંકે ૨૩ ફારતકે ૧૯૮૨ (નવેમ્બર ૧૯૨૫)

પહેલા પાના કપર એ વેળા નિયમિત આવતા શ્રી દેશજી
પરમારનાના કાવનાલેખના સરસ નમૂનારૂપ આ આં-
માંને 'નૂતનશ્રી'લેખ, બેસતા ચર્ચના આ પ્રસંગે કથિત પણ અપારોઃ
"અર્થકર માનવી ન, કેમત તોફાન અને અરુણધાર વરસાદ પાણી
પ્રસાન્ન કલાઈ નહીએ છે, બધાનક રવખે અને ઉદ્દેગ-નિતાઆગની
બીજીય કાળગરી પછી પ્રકાશનું રંગીન પ્રગટ ફૂટ છે, એ વેળા અંતર-
માં ફેલી પ્રકૃતિતા ને આસા પ્રગટે છે !

પાનખરના જૂનારમાં ક્રેડાઈ જાએથી વનરૂપિત કૂટી વસંતની
પહેલી ન નવર પાંચરના ચારે છે. કૂટલાઈ બેઠેલાં પંખીઓના કંઠ
પ્રશ્ની ભય છે અને વાતાવરણમાં મિતન ચરે છે.

વિનાશક દુકળ, છવસેલું કૌમયાળ, યુજના પ્રથમ કે અનેક
સુરેલીઓ અને જોડલાનિઆ, વચ્ચે આણું થે વરસ કપડક ધીરું
દોય છતાં નવા વર્ષનું અરુણદેશન નજરભર અર્પણ મોદ ફપાનવે છે.
જોની એ કપી વરદાવિની શક્તિ છે એ સાતાના શેરકા
પારે છે, વાંસની નવપક્ષવતા લાવે છે ને અંતરવર મોદ ફપાનવે છે !

નૂતનશ્રી. શોહાઈઅરબેળી એ શ્રદ્ધા નજાવે છે, આંસુના કોટ ફરી
આશાની જ્વાળા ભરે છે; કાળના નજીબી કૃત્રી સાન્નત ચરે છે.

માતાની મોદમાં ને બાળકના ચાલમાં, મરીજની રાજમાં ને
આતાથની જૂનમાં, અવનવ ચાધુરી એ રેરે છે. પ્રતિવલ જોની
નિરાક કાયા સંસારનું પ્રાણચક્ર ચલાવી રહી છે. કાનું પથઈ પડે ને
સુધિ પલટાઈ ભય છે; જોની શીટ મંડાય તે વાતાવરણ રંગાઈ ભય
છે. આશાની એ થોળીની છે. અંબેની અધિવાસી છે, ચેલનાની
રેલી છે. ... કે, નજતઆખાની એ સંલગ્નની છે "

સાચી કલાની કદર પ્રીછવા માટેની ધમક પ્રગટાવવાનું અને નવર
કેળવવાનું એ કાગળ પા સદીથી 'ગુજાર' કરતું આનું છે તેની એ સતત
આલેખી મુંબેશનો પચાલ 'મિન્લસ'માંના આ કલાશાળી અવરોઃ

"આપણી દેશી બનાવટો-આપણી દેશી વસ્તુઓના ઉપોત્થા
પાટા પાછળ, મકાનો ને તેના સજ્જારપાછળ, આપણા ગદેરવેરા
રહેણીકરખી ને હસવેરા પાછળ અનેક કલામય ભેનંઓ અવગા થવાં
છે. તમે તાજ આંખે એ બધાને જુઓ, યુન-યુનઃ નીરખો, સર-
ખાવો, અગ્યાસ કરો, તો તેની કદવના ને સુંદરતા ભેટીશને આશ્ચર્ય
મરી. આપણા દેશી સુંદર છગારની કોતરખીએ વરસેરા ચક્રી ભયઃ
આપણાં પાણીવિત્તજનું સુંદર વાસણે બંધારમાંથી થે થુકાવવારી-
ઓ ખરીદી ભયઃ આપણાં દેવદેશીઓની અદ્ભુત મુર્તિઓ નર્મની
અને કાન્સનાં ગુચ્છિઓ સધરે; હિંદુસ્તાનનું કાઈ પણ લાકું અને
સુંદર દોય તેનાં કદર પરસેશી આ કરે, એ આપણું દેશીનું નહિ તે
બીજું રૂઝી આપણાં આંખકાન માગ વાળોરું જુની વચાં છે. નથી
તેને રૂઝી સુરંગતાની ખબર, કે નથી તેને રૂપરંગના સુંદર સંચીત-વની
અસર. આવાં અંખે માનવ પ્રાણીઆથી આપણે સંસાર આવાસ
કરાય છે. વરપાટા ને અગળવણીમાં ઝાંઝાં ખંચે કરોતરા આપણે
કતા અને કારીખીરીઓમાં તદન અંધ ને ગેરવજા રખા બીએ.

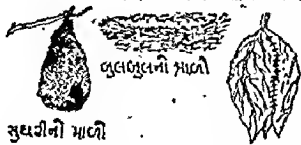
પાટણનાં બુદ્ધા આપસરાના અદ્ભુત કોતરકામચાળા પાટકા
ઝોશીરાશીની ચલમ સળગાવવા માટે કોડિયાં થતા પદયા છે; અરુ-
નો કબીર વડ ને સુધિ આખીના ચગાકારૂપ, તેને ઘોઠા કપારની
આવરે ભાંડોખાંડો કરવામાં આવે છે; સરકારી બાંધકામખાતા-
વાળાઓ બુદ્ધા સુંદર મકાનો તોડી નાખી આપણાં રોડેરો કદરમાં
બનાવે છે; ફરિયાદાત ફેટપાટકાના બંધારા થોપાય આગળ આપણા
બદ્ધ નાનરિક થોપાકની અવગળા અને બાંધકાર થાય છે. રીંદ્ય-
પ્રેમની નાતો તો ધણીયે થાય છે, પણ કોઈએકિન વર દિન કુરૂપ
થતાં આપણાં છવન, રહેણી, થોપાસ, વસ્તુઓ, મકાનો, રોડેરો
માટે મુંબેશી ટકાવી છે ! યુગની ધનસંપત્તિ અને બંધાર રહેશે કે નરો
એ કોણ નહીએ છે ? પણ યુગની રમૂત રૂપ કલાકૃતિઓ તો નરર
રહેશે. એથી ન દેશનો તામ ગમ્યોરો; એ પર ન યુગનું મદનપ અંકારી.
આ બધાં કપર વિચાર કરવાનાં વખત દેશના સંરકારી ચાખુરોને
છે ? એમને ન દોય તો પણ આ સાદાપાટકાનું કોઈ ન કંઠાણું છે,
અને તે દેશની તારખુદાર આગવી કાલની પ્રભ."

પહેલા પાનાના કવિવલખાં બાનાલેખથી નરા બુદ્ધા, ક્રેડાપ્રકાર-
ના 'મિન્લસ'માંનાં 'આંખવર્ત' ફરકોઓની પરિચય આપણે અચક
કર્યો છે. અમાં આ પધારે કરવા નેવે છે. વિષય છે 'લલાના લેખ'ઃ

"આપણામાં માન્યતા છે કે માન્યસ લલાટે ને વિધિના લેખ
લખાણેને ન નર્મને છે, તે કોઈ મિચરા કરી સકતું નથી. પ્રારબ્ધ
આગળ પુકથ પાછરે છે. કોઈ બાળ વયે કે શરતુવાનીમાં મરી ભયઃ,
કાળનો વેપાર ભાંજે, કાઠની નોકરી પડે, કોઈને આરેરાતા થાય, કોઈ
મંદલાટ આવે, ધરમાં આગ લાગે. હિં અજ્ઞાનિતની આસ્ત આવી પડે,
કે ચોકા એ ન નિસાસાનાં વેળુ કાંટવાનાં ? 'નવા લલાટના લેખ,
લાઈ' પ્રારબ્ધ આગળ આપણું શું ચારે ?

આપણી પડનીનું અરતું કારણ આપણે. આ પ્રારબ્ધવાદ છે.
ચાખુસને પ્રથમે પ્રાણનું આંધરે બંધરું છે, એ પ્રાણ જતાવ્યા વિના,
પુષ્પાલન કાળવ્યા વિના, નિર્વાલ્ય બાળકાની જે કાવો દોષ હઈ
પ્રારબ્ધને દોષ દેતા બેસતું એ આપણી મહાકું કંઠક છે, બંધકર
થાય છે, આત્માની ને પ્રથુનો દ્રીઢ છે. નજતમાં નેરતા પુકથો
મદન બન્યા છે તેમાંનો અંતઃક નજી પ્રારબ્ધને યાપટ મારીને
ન મદાન બન્યા છે. સત્તાને સિદ્ધાંતને ચકનાર, હરખાની રોગમાં
આલોટનાર, ચારવનીને પોતાની છબ વર રખાનાર, આત્માનું
સ પ્રાણ્ય છલનાર કે હિંથરને પોતાની તદેનાતમાં ખરે પડે રાખનાર,
કેરે ચલાન સતાપીયા, શ્રીમંત, વિદ્વાન, સાની ને અન્ને પ્રારબ્ધની
સામે બેઠ ન જાણું છે.

આકામે યશુ પામનાર પોતાની બુદ્ધિને લીધે ન માન્યને વહેનું
નેતરે છે. આનખને ને રહેણીકરખી અંબમરણી દોષ તે મંદવાર કે
મુનુપુત્રી મનુદર છે કે આગળ આવીને બેલાં રહે ? બંધિયો વેપાર કે
ટરેલી નોકરી પ્રાણખાન પ્રાણ્ય પક્ષના છકા બાગમાં સદન કરી
છાકે. અકરમીતો ને આસ્તો મરંદી મહાઈ આગળ ચતવતાં સમાન

બુલબુલનો માલો

સુધરીનો માલો

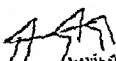
ખોતાના ઘસ સાથે ઇંચણ

ધરનું ડખાસ મુખ

ધર અને ઠિલ્લી શાંખમાં ઇંચણ

પરમોંકડી

પ્રકોનું સીંધાપાકમ

આવળનું પતંગિયું

લીંદેલા પાન નેલી ઇંચણ

તળામાં મળી જતી કોઠીવિંદી

ને, ખરી વાત તો એ છે કે તમારામાં પાણી ફેરવું તો પુરુષાતવ રહેવું છે! થરા અને પુરુષાતવ આત્રણ પ્રારબ્ધ પાણી ફેરે છે.

પુરુષાતવ શાપત્રસર સાવળના કાળાની અધિકારી અનેકા ક્ષી ત્રાસ-ભર્યા બુદ્ધિ પ્રવાહ વચ્ચેના ને આને આપ્રમ્ય રજાકરિય વિવેકના પુરસ્કારની સામગ્રી તેમજાળાના રૂપમાં આ અંકથી યદ્યે. એનો પહેલો દબતો દબતો : 'કુમારી આંખે નંગલમાં.' જોએ મનુ કે એસેલા ન રસમજ લાગશે સહિ ચિત્તે પગ દાતો, થોડો આત્ર કલાકીએ :

“દિમતરવા મય તથા નિરીક્ષણશક્તિ બીજવવા મારે વિદ્યાર્થી. એકિદર અંકકારિયે એક માથવા ને શત નંગલમાં આળવી થયું ન આચર્યું છે. પુરુષના હૃદયકેદર અપ નથી ને શિવજાળમાં રૂપવથી બીજાનું જોતો ફેરવાને પાર્ટી રૂનેલી દુકાનીના રજાણે પહેરો જાવને એ પુરુષહૃદયમાં દિગત ને વીરતાના બાવરે કુરંગીરીતે પ્રકાશ છે.”

નંગલના નામગીરી ને આપણે જનસમાજ ને બારે છે. પગલું જુનુ-બદ કપડાંથી ખાતરી આપું છું કે સાપવગરે નંગલો છવે. જનાપરે તથા પ્રાણીમાંથી એટલા આપણે ફરીએ છીએ તેના કરતાં તેઓ આપણાથી વિરોધ કરે છે. ને રથએ મળુજોનો પ્રવરવ મય તથા રતે તાણવું કરવામાં આવે તેવે રથજેથી આમાં દિલ્લે પ્રાણીઓ એકા કાર્યકર કરે ત્યાં રહે છે. થાય ને કીડા પાણુપ કપડાં આવતા નથી. તેમજે તાણવના લોકો આજકાંદે હોય તે ન તેમજે બંધકર છે. આપણે તેને જોએ તેમાં કરતાં તેમજે આપણને યજ્ઞ ન પદેલા નેઈ છે છે અને ફર પાકાના નધ છે. ને હોમ પગુ ચોમને નંગલમાં કર હોય તે તો સાપ, વાંજી, અધમાખી, ભગરો અને ગજકરોનો ન છે. સાપ તાણવુંથી એ ગળાં મળાંમાંમાં ફર થઈ નધ છે.

પગુ નંગલમાં જળને કાઢી કુંડી કુંડાલ-રોનાની ફેરવી ને હકડી-ગોને, ત્યાં જળને આગો વિવસ માત્ર રાંધીખાનમાં તથા એક રચનેથી કીકે રથને લાંબી પુરાકરી કરવામાં ન પસારે ફરી ને

નેઈ છે. એ દોઢાં આ સપાસની કુરતવું નિરીક્ષણ તો બીજકુપ કરતા ન નથી. ખરા રસકર થવું હોય ને કુરતવના ખરેખર માનક બનવું હોય તો શત ને દિવસના મળી પાંચ માઈલથી વિરોધ માનક કરવી ન નેઈ જોએ કે મુસાફરી પગુ કમાડી જાં એ કરવી નેઈએ. પાણી ને કીડા-વાં જોએ જ અવલોકન કરતા રહેવું નેઈએ. કમાડી આંખ, નિસાસા અને ચોપડાળી અવલોકનશક્તિ ગાણુસમાં હોય તો નંગલની ફેરવી ને નહીં ફરવી થોતેમાં આપણને રથ અને જાલ મળી આવે.

આટલે પસારતા સુપરીના માળા પર શોધએ ફરિ વિચાર કરો છે! તેમજે તેમાં ફેરવી પરાળની ઓળી ચંકળી પરાળની નિદાળા છે? ફેરવેરવના પ્રાણ એટલી ન સગવડ ને ચોરવણુ તેમાં સુપરી ને સુપરમાં ફરી હોય છે! તેના થાકા અપાં બાપમાં ગાળુ નેઈ હોય છે, તેમાં સુપરી વપરના બારીકેથી ફર્યાં પૂકે છે, અને જાડીમાં ફર્યાં શેવરી જોતે છે. જ્યારે માળના નીચેના બાપમાં દીવકા નેવી બેઠક ફરી સુપરી બેસે છે, ને પરાળમાં માળો ફરે છે ત્યારે જ્યારે આનેદ બોચને છે? ગાળાની રથના કીચો અગળુત ને સરસ હોય છે કે તાપ કે વરસાદ તેમજે બીજકુપ નહીં નથી. (જુઓ સામગ્રી વિષે)

પુરુષનું રસકર નેના કપડાં માળા બાંધે છે; જ્યારે રજાકરિય (દાન-પક્ષી) જળ પાંદડાંને સીધી માળો બનાવે છે. એ માળા મહાર-થી એટલા સુપડા હોય છે તે કરતાં એટલી મળા રેખનને સુંગળા હોય છે. અર્થમાં મારે કે ને રસગના પોલ બંધર મોઢિલા હોય છે. માળા તેમાં માત્ર નહીં સાંકીદાર ને રાઈ ને જોડાં કરે છે, જ્યારે ખિસકોલી સુપડાના આમને ન માળો બનાવે છે. ખિસકોલી ફરને મળવી નવતરી છે, છતાં માળો બનાવે છે એ માત્ર બાળુ જોએ તેવી છે!

જાપરીમાં એ રજાકર તેમાં આપણે ધળાં નેઈએ છીએ. તેમાં છડાંમાં કાડાંની નથી પગુ વિલા છે. પોતાનાથી થોડાં છડાં પોતાને ખાઈ ન નધ જોડા મારે કીડી દંધળો આમાં કુજકોમાં રહે છે. થોડા રસકર માટે રજાકર રહે છે. તેમજે છડાંને ‘જળ-મરીન’ તરીકે કુપોચ કરે છે. શિશાર ફરી થયને બદલા પેન કરે છે અને અપની વેળાએ ચંકળાં કાખક વઈ નધ છે. આ ન પ્રમાણે ફેરવી દંધળો બાળવના થોરની રથોને સરખી રીતે મળી તેનું સંક આકારનું ધર બનાવે છે! આમાં જોખાં તથાજાનિવાની નીચે પોરેલે થયું ન જળ આવે છે. એ માળાનું ગાં જોડા મોંના અંકીયા જેવું હોય છે. આ જનાપરમાં દંધળોની કુલિત એ હોય છે તેમાં કીડી રેઈ રેઈ ને ફરવામાં નંદુ પસે તે પાળા નીકળે ન પાળામાં પોતાનો જોડાક વઈ પેરે! તમને નવાહ લાગશે કે જળ પોતાના આ ધરની સાથે ન બધે ફરે છે! એક માણુક ઇંચણ બાળવની રથો કોડસરખી રીતે ફેરી રીતે કાપે, તેને જો નેઈ ને કુપોચમાં થે તે વિચારવા નેઈ છે.

નાંનાં છડાંનું નેઈકણ કુરત ધળી બનત કરે છે. ફેરવાંના આધાર તથા રેઈ જોખાં બનાવેમાં હોય છે અને તે, સાથેનાં ચિત્તોમાં બતાવના પ્રમાણે, પાકમાં, કુલમાં ને પાવમાં જોખાં બળી નધ છે કે તમને જોખજો કોમળું નેઈકણ કાપ છે. ને નંગલમાં ને રજાનાં ફેર્યા થતાં હોય ત્યાં તેમાં ન રજાનાં પતંગિયાં થાય છે. લીંડ પાસ જ્યારે રેઈ લીંડ પાસે પીછું થાય છે ત્યારે તેમાં રહેલી અડામકી પગુ લીંડી મીડી પીળી બની નધ છે! આ કુરતની ફેરવી મળી જાય!

આના કુરતની અનુકૂળ રજાકરે રજાકર ગરુક નંદુજોને મળીએ તથા અંકકાર નહીં પકડી સમતા નથી, કાણુકે તેમજે ઉત્તરવા નધ છે. આથી તેમાં અનેક નળની વિનિમયથી નંગલ કમાઈ હોય છે. પગુ બંધ આંખે ફેરવા ફેરવે નેઈ સાધું નથી.

Our Friends Abroad

પત્રમિત્રતા શા માટે અને કેમ?

‘શું તમારા દેશમાં સિંહ, વાઘ, જંગલી હાથી, સાપ અને એવું બધું છે? શું તે સડકો ઉપર પથ્થર ફેરે છે? ત્યાં તમે કેમ રહેતા હશો? તમે મારી જનપ્રતિષ્ઠા બનાવવાની મોહલી રાકશો? મારા બલિષ્ઠ વિશે સુચનો કરી રાકશો? શું પહેલાં તમારા લોકો બીનાં કપડાં આકાશમાં અદ્ધર સૂકવતા? શું તમારા બોમે હાથીની ટાંગ પકડી આકાશમાં ફેંચી દીધેલો? અને તે ત્યાં જ લટક્યા કર્યા? શું મને એવી નહુદ બોલી મોકલી રાકશો કે જેથી પરીક્ષામાં પાસ થવાય કે ને પાસમાં ફેસેલ ગમે? શું તમને ત્યાં રસાયનશાસ્ત્ર અજાણ છે? શું તમારા વજોમાં ઓકરીઓ હોય છે?’

આ બધું શું છે? આ બધા પ્રશ્નોની જાણ કરાવો? શા માટે? ‘મોડી બા, એક વાર્તા કહોને’ બાળકને ઉપાડવા જતાં બાળકે આગ્રહ કર્યો, અને મોડીબાએ અચાનક: ‘એક હનો રાત્ર. તેને સાત રાણી. નાનામાં નાની રાણીના કુરે એક નહુદ થોડો ખરીછો અને ચાલ્યા પરીઓના દેશમાં-અણસા મુંદરીને સાવવા.’ એ જ પ્રમાણે પુરોષ અને અમેરિકામાં કોઈ બાળકને સુવાડવા તેની મોડીબાએ વાર્તા કહીને મારી: ‘અને ન્હોનો, હિંદ નામે એક દેશ છે. ત્યાં સાપ, વાઘ ને ગિંતા વગેરે બધુંકર પ્રાણીઓ એટલાં બધાં કે તે સડકો ઉપર પથ્થર ફેરે. ત્યાંના લોકો જંગલી અને નહુદઅરે છે. વગેરે વગેરે’ નાનપણમાં સંભળેલો આ વાર્તા રમુતિપર પરી પડે સાઈન જતાં, ધંધાના એક યુવાને, ઉપર પડેલા ફૂંકશમાં નજીવેલા પ્રભો આપણને હ્યાં છે. આપણી જી કી જી છે? વિશ્વની સર્વેત્તમ સમયતા ધરાવનાર સ્વતંત્ર હિંદ આજે સર્વ અદ્યતન સાધનોથી સમગ્ર યુદ્ધ આગળ ધમે છે અને ગહાતમા માંધીજના આદેશો અનુસાર વિશ્વને સાંત્વિત પાઠ ભણાવે છે તે આપણે પરદેશી લોકોને કેવી રીતે સમજાવી શકીએ? હિંદની અખૂટ પ્રાકૃતિક સંપત્તિ, હલકતા-મુંબળજેવાં નિરાશ જનજીવો, ભારતનાં રાજાણીય રચના, આપણાં પૂર્ણ ચિકિત્સા ધર્મ, વર્તમાન, સાહિત્ય, વિશાળ વગેરે વિશે આપણે પરદેશના લોકોને કેવી રીતે સત્વ માહિતી પૂરી પાડી શકીએ? પત્ર દ્વારા, પત્રમિત્રતા દ્વારા.

આજના નવયુવાનનું બેઠકનું નહુદ લોહી તેને કંઈક કરવા પ્રેરે છે-તેને વિશ્વસાંતિ અને આર્થિકસ તરફ પ્રેરે છે-સર્વ માનવોને એક ઇશ્વરનાં સેવાનું ગણી તેમને સમજાવવા, તેમની પ્રત્યે સર્વદાનુભૂતિ દર્શાવવા પ્રેરે છે. . . અને ‘પત્રમિત્રતા’ એ તેને સહેલાઈમાં સહેલો રહેતો નહે છે. ‘મારી ઉમર ૧૪ વર્ષની, કાચાઈ પડી, જનન ૮૦ રતલ, માથે વાંડિયા વાળ છે, આંખો બરી છે’ વગેરેથી શરૂ કરી, બાળકો પોતાના કુટુંબ, અજ્ઞાત, સડકે, પ્રાનત અને દેશની વાતો કરતા હોય છે. જેમ ‘પત્રમિત્રતા’ ઉપર વધતી નવ તેમ તેમની ગર્જના વિષયો પથ્થર વધુ ગદન થતા નહય: જેમકે દેશની યજ્ઞગીય આર્થિક પરિસ્થિતિ વિશ્વના અદ્યતનતાને તે મેળું મુલક, ગદાન પુરુષોની જીવનકથા, દેશનો પ્રાચીન-અર્વાચીન કલિદાસ, આખા, પાદ, ધર્મ, દિવસની વગેરેની માહિતી તમા ચર્ચા યાત્રે.

અને આમ, આપણે જેઠું તે જણાવો, કે પત્રમિત્રતાનું શ્રેય ફેરું વિશાળ છે-નહેતું અનન્ય છે. જનતાના બેઠકનું દેશોમાં જનજીવ

અઘાનીય હબર જેટલી સંસ્થાઓ પત્રમિત્રતા સાધવામાં ગદન કરે છે. આમાંની આટલે હબર તે ફ્રેન્ચ અનેરિકામાં જ છે. લગભગ પચાસ લાખ ઉપરાંત પત્રમિત્રતાનાં નામો કે જુદીજુદી સંસ્થાઓમાં નેહિલ ગયાં છે. રોમ, પેરોસમાં રહેલા ગિત્ર સાથે ગદન વિષયો પર ચર્ચા આપે જ વાચ છે; અને તેને ગળવાથી જે આનંદ આવે છે તેના કરતાં કોઈજુદો જ અનિર્વચનીય આનંદ ત્યારે આવે છે જ્યારે હબરો માર્કેટ ઉપર વસતા કોઈ અનુદયા-આદીક મિત્રનો, એક બે મહીને રાહ નેચ્યા બાદ, કામળ આવે છે.

પત્રને ખાસ કોઈ હબ નથી-કોઈ ફેરડાક નથી, અને જુદું ખર્ચ પથ્થર નથી ફ્રેન્ચ સાડા તથા આનામાં એક પત્ર મુલ પાસોના બર્સ-પ્રદેસોમાં વસતા માનવીને, અને એ જ રીતે આફ્રિકાના ગાદ અને જંગલી પ્રાણીઓવાળાં વિષુવૃત્તીય જંગલોને લોકો તે પાર વસતા માનવીને પહોંચી શકે છે, આ પત્ર-માનકરો પત્ર-અનુદયાને ભળીતો, અપરિચિતને પરિચિત, પારકાને પોતાનું નેગ જ સજીવે ગિત્ર બનાવે છે. કાલેત અમેરિકાએ નવાન પર અણુબોમ્બ નાંખીને ફ્રેન્ચ બાળક-વૃદ્ધ ભપાનીને શરૂ બનાવ્યા. પરંતુ હવે નવાન ને અમેરિકાના યુવાનો પત્રમિત્રતા દ્વારા વધુ સારા પરિચયમાં આવેને સહાનુભૂતિ તથા આત્મચાળને તે દેહથી ત્યાંની સરકાર ખાસ વિશ્રામ મોડી રહી છે.

પત્રમિત્રતા દ્વારા અખૂટ માહિતી મેળવાય છે, અને આપણી તેમજ જીવનશીની સત્વ હળીકતોને, છાંપાંશોની ફંગાએથી બાધા વગર, સમજ તેમજ સગાનની શીખે લીએ. અને આ રીતે આપણે વિશ્વસાંતિ અને આત્મિકતા (વિશુવૈત કુલકલગ)ના સિદ્ધાંતને દર્શિભલ કરવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ નિહતા બલિષ્ઠમાં સહેજ-સપાટા માટે, ભણવા માટે, વેપાર અર્થે, શોધમેળા અને અથવા દેશના કોલેજી તરીકે પરદેશમનનો મોકો આવે અને તે વખતે આપણને ત્યાં કોઈ મિત્ર-કામળો અને ફેરડાઓના મિત્ર-મળી નહય તેા વેરાન રહ્યાં કોઈ રજુકી થાય એટલે આનંદ થાય છે. આ વસ્તુનો ખ્યાલ રવાનમવથી જ આપી શકે.

પત્રમિત્રતામાંથી મળતી માહિતી લેએ આપણે થોડાક દાખલા લઈએ: છઠાલીથી એક આદ્ય લખે છે, ‘હું તમને જે રિહિટો મોકલું છું તેમના જાદવામાં મહેરબાની કરી એક મેડી બટ, અથવા ૪૨૨૨૨૨૨ નાં સેન્ડલ, અથવા ઓખા-પોખા-પોખાનો કોલકરો; કારણકે છેલ્લા વિશ્વયુદ્ધ અને બેંગલગાસમાં મારી બની જ પ્રિય વસ્તુઓના નાશ થઈ ગયો.’ એવી જ રીતે જર્મની, બેલ્જિયમ વગેરે દેશો-જેમની બાની પર યુદ્ધ જોવાયું હતું ત્યાંની એક નહિ પત્ર અનેક કામળો તેમની અલ્પારની કંઠાલ દશા ને અસહ્ય તંગી-હાડામાંથી વિવેના આઠ્યા છે.

બીજું, આપણા વિષેની શંકા-કુશકાને વિષે પત્ર કું ઓછા કામળો નથી આવતા. હોર્ડેન્ડી એક જલેન કને છે, ‘તમને સ્વતંત્રતાથી કેટલો આનંદ થતો હશે ને તેા હું સમજ શકું છું, કારણકે અમે પત્ર જાણેની ગુલામગીરીમાંથી પાંચે વર્ષ છૂટાં થયાં હતાં. પરંતુ તમારું દેશસન હોવા જતાં તમે આખા કાંઠાંજા, રવજંડી, કુલકલગાર અને વિન-શકની સામારે યજ્ઞ થયા છો, અને આંતરિકમક

—બાળિકા તરફ શા માટે પ્રયાજી કરી રહ્યા છે? તમારી સરકાર નમાવી છે? જોડિયામાંથી એક કાઉન્સિલર છે. આને અને આવાં વાંચુ : 'હિંદનાં નંજલોમાં, સાથે ફરતાં ઇશ્વર અને સારાજી આ વાત મુંઝવે પ્રાંતની છે. ત્યાં ૧૯૫૧ના અધિવેશથી દારૂબંધી થવાની છે, પરંતુ ત્યાંના લોકોને દારૂબંધી અને છે અને તેથી ત્યાં ચોરીદુષ્ટિથી વેપાર કરતી ધણી રાજીઓ કોઈના ગઈ છે.' શું આ સ વ છે? કારણમાં પ્રકટ થયેલ ફેરફાર અને કાપડી આ સાથે બીજું છે. મ જીજી' એ કે, 'હિંદ એક રાષ્ટ્રવાદી માટે પ્રયત્ન કરી રહી છે.' એટલે શું? તમારે ત્યાં એકે રાષ્ટ્રવાદી ન જાયો?

જુદાજુદા હોકા કેવા વિચાર ધરાવે છે તે બહુવામાં ધણી વખત મના તેમજ રમુજ પણ પડે છે. તા હાલિયવાથી એક ગિન-Denis-એ એ 'ચંદરવાની કરી મને 'White Magic' (શ્વેત મજ) નામની મેગઝીન-ને હિંદમાં ન જાયો છે એ બતાવે આપણે. હિંદોની મેન્ટલિટી બહુ જ છે; તમે હિંદીસિયા (ઇન્ડોનેશિયા) વિશે શું પાંચે હો? શું તમને એમ નથી લાગતું કે ત્યાંના પહેલા સમયકાળે (બાઈબલ) સાથે લઈ રહ્યે હોકાએ હિંદીસિયા પ્રત્યે યદાત વધાર કર્યા છે? આ પ્રશ્નોના જવાબ પહેલાં લખી મેલવશો, પછી ન હું તમને પત્રોના જવાબ લખીશ.

જુદાજુદા હોકાની બોલોચાલકરિયત, ઔદ્યોગિક પ્રગતિ, નાશ, પ્રગતિ સોન્દર્ય નવુંન, આજોદવા, આરિકાના નંજલી લોકો, તેમજ રહેણાંકની, આજળ પ્રયાયો, તેમજ મેનની ગંધવાનિના સૂચ, કે ક્રીન-ફોર્ડની અભ્યાસી વસ્તુનાં પ્રિકા નિમે તે વેલગળ કામજો આવે છે. ત્યાંનાં કુમાર-કુમારિકાઓ આપણને કેવા પ્રિમા રાખેલાં સ્વામ્યાપનાને નિર્મલજી આપે છે તે પણ મેલાં મુંઝવે હોય છે. ૫૪ દ્રાશાનાં મિત્રોને તરફવટ નથી રહેતો મિત્રોને તમને જીજીક મહાન પુકથોને પણ લખતો ધઈત્ય છે. દા. ત. ગેં પંડિત વહેર, રવીકનના શાન મરણ પાંચમા તેમજ સિદ્ધાંતી અધિવેશની રાખી કીલકાએયને પણ કામજો લખેલા છે.

શરૂઆતમાં કેલાક પત્રમિત્રોને ખરા હરીયાને ખ્યાલ નથી આવતો, કાલો ગાસ પત્રમિત્રોને સહેજ ખ્યાલ આવે; મારો નર્ગ-પત્રમિત્ર ત્યાંની એક રાજદારી પાર્ટીને પ્રમુખ (ચેરમેન) છે ને નાણું ન તે બાબજો કરવા માટે રિપરજેન્ડની યુસારી કરી આવેલો. તેના વધુ પત્રો હવે પછી 'કુમાર'માં પ્રગટ થશે. તે રાજ્ય-અઘટ કુમાર સાહિત્ય, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન ગુજરાતમાં તેમજ નિર્મિત દેશીની સંસ્કૃતિ, ઇતિહાસ, ઔદ્યોગિક વસ્તુ વિશેષમાં રસ ધરાવે છે. તેની હજાર આશરે ૩૦ છે. હાલેન્ડને એક પત્રમિત્ર ખેતીવાડીની કોલેજને વિદ્યાર્થી છે. તે વિદ્યાર્થી મસો તેમજ ફિલસૂફીમાં નિપુણ છે અને આપણા હિંદુ ધર્મે વિશે આપણા કરતાં પણ કદાચ વધુ જાણે છે. તેની કામ રપ આશરે છે. આંગ્રેજીયાની એક પત્રમિત્ર ૪૦ વર્ષની એક 'કુલવતી' છે (ત્યા ૪૦ વર્ષે ધરપણ નથી આવતું). શીનજીકના નિયંત્રકોને તેને રોખ છે. કારિવતાવમાં તે 'પ્રાઈટમ' લેખા કરે છે. સોન્દર્ય અને કલાતીષીના આ બાઈનું સમુદ્રિકારે નાનકું મહાન અને ફાગે છે. તેને કમ વગેરેના વેપાર છે અને તેના પત્રમાં કેપિયા, મોરદાર વગેરે પણ છે. મોનોના મારો દારૂત મહાજી ાં, એ પાંચે થઈ ત્યાંની રૂઢવાં શિક્ષક થયો છે. તેના વિદ્યાર્થી ત્યાંની નૈરાલ્ય યુનિવર્સિટીમાં પ્રાધ્યાપ છે તેમજ અંગ્રિકા અને જાની પત્રે રેશીમાં વિશ્વવિદ્યાલયના રનાતક છે બાપબનો એક મિત્ર-પત્રીમ છે. અને સરકારી અર્થિકનાપાસ કમિટી (Govern- Economic Investigation Committee)ને સભ છે. રેશીની

આર્થિક હાલત, આપાત-નિમણ, એકાદીનો પ્રશ્ન તથા હોલવર્થનાની બીજવળીના માર્ગોનું અન્વેષણ, એ તેનું ક્ષેત્ર છે. રેશીમાં કોષમતા કાળાનર્મિયાઓને પકડી લેવે કરેલી એ તેનું કાર્ય. આ કાળી વિશ્વ-જ્વરમાં થાણ સકાતા મિત્રપરિવારનો આદો ખ્યાલ આપેલો હતો.

આપણે આપણા ન દેશ વિશે બાન્ને બહુવાનો પ્રયત્ન કરવા હોઈએ છીએ. પરંતુ ભયારે પરદેશનાં પત્રમિત્રો આપણા દેશ વિશે પૂછે ત્યારે તે બહુવાની આપણને ફરજ પડે છે. કારણકે એ તેના પ્રશ્નોના જવાબ ન આપી રાજીએ તે નાનગ લાગે. અને એવું ન મારે વિચારે, મારે અનેક લેખો-લેખાંકિર્દિનાં અધ્યયન વિદ્યાબાહી, હિંદની ન્યૂની તેમજ નથી પ્રયાયો, લોકો અને રીતરિવાજ, હિંદનાં ખાસ ખાસ સહેરો ને બંદરો, ફરવા લાકડ તેમજ બોલોચાલ રચનો, મુખ્ય પેલાય, તારીની ગજુલીની રીત, વગેરે વિશે સંપ્રધાયે નાના નાના લેખો લખી મેલવા પડ્યા છે. આપણા દેશના દરાતર-કુલને હાલિયત, ગંધીનું ઇતનચરિત્ર વગેરે પણ લખી મેલવા છે. અને આ માટે સારીપેટ પુરેશો તેમજ લેખો પણ લાવ્યાં પડે છે. આમ, પત્રમિત્રના આદાતરીરીને અધ્યયનને વાંચતાં હો કે, લગણાં ચારી એક પત્ર-લેખાંકિર્દિ અને કોસનાં સાંપ્રતિક સંજ્ઞા વિશે માર્યાં કરી હતી-એના એક દેગિક પત્રમાં પ્રગટ થશે છે. અભિવચાં પણ કેવા પત્રો-એનાં એનાં લેખાની આપણે માટે અને પારદેશીના વિશ્વ-વિદ્યાલયોના વિદ્યાર્થીઓ તેમજ ત્યાંના આર્થિકપત્રો નક્કી આમ-ત્રણ મળ્યાં છે. હોકા હિંદ વિશે બહુવા કદા આદો છે તે આપણે આ કપરથી બહુ રાજીએ.

એક વાત વધુ. તમે બધા તમારાં લખનામાં મેલવો છે અને તે 'કુમાર'માં પ્રગટ પણ થાય છે. તે પછીના કેલાક વિશેની કૃપિઓ પણ વાંચી હશે આ તે આપણા દેશની વાત વહ, પારદેશના પત્રમિત્રો સાથે પણ આપણાં અજસમાજી કુમારો કેવું ન વર્ડે રાખતા હોય છે, ધગણી નર્મીનીથી એક કૃપિકા આપી છે જે બર્ડીએ છે કુમારેએ ત્યાંની કે કુમારિકાઓને પત્રને એને એવું લખણું, 'મારી સાથે પત્રબ્યવહાર કરનારિકામાં હોસી રી હું એકી છે, માટે પત્ર વહેલી લખજો.' ત્યાંના 'સારાને પ્રગટ તો વર્ડે, પરંતુ સાથે સાથે તેમના અપભા વિશે કહેવો ખરાજ મત મારિ છે તમારા સાનામાં પરદેશ ભય, ત્યાંની કામજો આવે, પરંતુ કોઈ હારણે પત્રબ્યવહાર કરવાની હેઠળ ન હોવાથી તેને જ્ઞાન ન થયો તે આજી અજીએ છે. તમારા તરફથી 'આનો એક પારદેશી છે. નાખી ન દેવો એકે છે એવી સાથેના મિત્રને આસામાં બેસી ન રહેવું પડે. હિંદોની એક કુમારિકા કેલાક વખત મુખી પત્રબ્યવહાર કર્યા પછી એના પત્રો 'કુમાર'માં પ્રગટ થઈયા છે) એરેનેકાઈની કામજી લખી મેલણે છે-કું તમાને દરે એ કહેવાની છુંને મારે માટે તો પાછું જ દુઃખજીએ છે પણ અનિવાર છે. અંતિમ પરીકાને કારણે હું બહુ ન કારોતરું તેથી બધા મિત્રોને પત્રબ્યવહાર બંધ કરવાનું વચણે કહેવું પડે છે. અને અજી છે કે તમે મારી રિલત સમજી પુરેશે થશે નહિ તમાસ અધિવેશ માટે આ ઉલ્લી શબેશ્વમીસહ તમારી-હોલી.' આવી કાવના અને વધારા આપણે પણ કમજમાં બેઠાએ.

પત્રમિત્રવા દ્રાશ આપણે બીજી કદા વધુ દુર્લભ કરતાં જ ન પ્રાંતિનો ન હેરા રાજનો એકમે. કેલાક મિત્રોને યુવતીઓ સાથે પત્રબ્યવહાર કરતાં સાંચય થાય છે, ભયારે કેલાકને તોફાન કરવાનું સુચે છે. એવું ન વર્ડે મેલવો. શી અને પુકપ બનેને હંધર ન સમજાવે છે અને તેમાં આનવાની હિંદીએ કું વત્રવત્ર ખજુને મેલેછે નહિ. આપણાં માર્યાં એ આપણી બહેનો દાય છે તેમ બહાર વજ અને

વિનોબાલાલજી (અનુસંધાન પૂર્વે ૩૮૨થી સારું) પ્રતિજ્ઞા ૪૪ હતું. તે યાચિકતા એકે માર ૪૪ અંશની હતી, પણ તેમાંના ઉચ્ચાઈથી બધા સચોટ વિચારોને કારણે તે ધન્યા વાદમાર બની ગયા. માસિક ગ્રંથ થયા પછી થોડા કાળ બાદ એ ૪૪ નાગનું આચાર્યાલય તેમણે શરૂ કર્યું. બહેરબાળે વગરના આ આચાર્યાલયમાં બધું જ લખાણ પોતે લખતા. તુલસીદાસના ચૂંટલા અલંકાર આપી તે કવર તેજા ને માનિક બાંધ કરતા તેની નવી દૃષ્ટિ તથા ગોઠવિકતા અનેકોને મુગ્ધ કરતી. એ આચાર્યાલયનું સમારંભ લખાણ જીજ્ઞાસી પ્રજાવતાને સુદેશતા, બાપનાની તીવ્રતા ને કૃત્યતા, તથા સચોટ કથનાના અલંકારોથી સમૃદ્ધ અને તેજસ્વી શબ્દરચનાથી સમગ્ર રહેલું. એમાંના ચૂંટલા લેખોનું પુસ્તક 'મધુકર' નામથી બહાર પડ્યું છે. ને વિનોબાલાલના કુટુંબ વિચારોના દોહન તથા અનોખી રસીના કથન તથા તરીકે ખાસ અલ્યાસ કરવા જેવું છે. તેનો શ્રવણથી અનુવાદ પણ થયો છે.

મહાત્માજીના સમાગમમાં આવ્યા ત્યારથી એક ૧૯૪૦ સુધી સમગ્ર મા પડીના છાળા ગાળામાં ઇતિહાસે વિનોબાલાલને પ્રસિદ્ધિના પ્રકારના લાવના અનેક ફાંફાં માર્યાં; પણ તે નિષ્ફળ ગયા. વિનોબાલાલજી તેને એકે એકા અવસર ૪૪ ને આપ્યેકે મહાત્માજીના ઇતર શિષ્યોની મારફતે તે પણ છાપંચીને પાને ચમકી જાયે; વારંતર નિકરીતે મહાત્માજી ગમે તેવી નાની સ્થાપત્ય એકિતને આંખથી આકારે તેને થોડા જ વખતમાં જગતમાં જાણી જાણી જતી, સૌની પધિત હતી. પણ વિનોબાલાલજી તેા હેરા માન એવી કામના ન કરી, એટલું જ નહિ, પણ પ્રયત્નપૂર્વક તેનાથી દૂર રહ્યા. રાષ્ટ્રપ્રકરના પાયાના નીરસ કાર્યો તથા મહાત્માજીના રચનાત્મક કાર્યોનાં ચિંતિતરૂપમાં તેમણે થોડાની જલને એવી તેા બાંધી રાખી હતી કે ઇતિહાસનો કોઈ ગુપ્તચર પણ ત્યાં પહોંચી શકે નહિ. ઇતિહાસે થોડાની સીનાની સાંજના તેમને જાંપવા થયુંએ પ્રવર્તતા હતાં, પણ તેને વિનોબાલાલજી કાઢી દીધી નહિ. માત્ર તથામાર વાર ૪૪ તેને વિનોબાલાલનું નામ છાપાને પાને ચમકાવવાને હક થયે જાણ્યો. એક ૧૯૪૩માં નાગપુર કુંડા-સત્યાગ્રહ વખતે રાષ્ટ્રીય કંડાની સામને મટી ત્યાં સત્યાગ્રહ ગર થયો. સરકારે સત્યાગ્રહ-સમિતિ ગિરફતાર કરતા વિનોબાલાલજી સત્યાગ્રહનું સંચાલન કરવા મોકલેને પડ્યા. પણ સરકારે તેમને પણ પકડીને જેલના સળિયા પાછળ ધકેલી દીધા છાપંચીને તેમનું નામ છાપવાને પહેલો પ્રયત્ન આ વખતે ગાળ્યો. ફરી ન્યારે મહાત્માજી સત્યાગ્રહ શરૂ કરતા ત્યારે વિનોબાલાલનું નામ છાપામાં આવવું. એ રીતે ૧૯૩૦, ૧૯૪૩ની ચળવળ વખતે તથા ગુરુદાયુગી લડત વખતે વિનોબાલાલને માત્ર નામ-પ્રસિદ્ધિ મળી હતી.

પણ ઇતિહાસને એવી સંતોષ કેમ થાય? ઇતિહાસની એ જગ્યા તુલ્ય થઈ ૧૯૪૦માં સરકારની પુલ્કનીતિના વિરોધ કરવા મહાત્માલાલજી અસિદ્ધત સત્યાગ્રહની થોળના કરી. એ અભિનય પ્રકારના સત્યાગ્રહના પહેલા સત્યાગ્રહી થયાનું માન મને મળશે એ મટી અનેક અટકોના થતી હતી. ન્યાયદરલાક, વલ્લભરાય, રાનેન્દ્ર-નાથ હંધ્યાતિ કોચેસના મહાધીઓના નામ બોજાતાં હતાં. પણ એ સન્માન ન્યારે વિનોબાલાલને મળ્યું ત્યારે જમત આશ્ચર્ય પાડ્યું કે આ વિનોબા મોજા એ વખતે થોડાંએ મહાત્માજીના આ પદશિષ્યને પહેરવેલો નાજાળે મોજળગા. મહાત્માજી સર્વશીલ સાધનમાં વિનોબાલાલ જેલમાંથી જ રમણીય એકલા ન હોવાથી તેમની પસંદગી થાય એ સ્વાભાવિક હતું. એ વખતે વિનોબાલાલની વિશિષ્ટતા દર્શાવતો એ દેહ પરિચય મહાદેવમાધ્યે

'દરિદ્રનબંધુ'માં આપી હતો એ તેમની સાચી જાળાજાળ આપવા સમર્થ છે. તેમણે લખ્યું હતું, 'એમને પ્રસિદ્ધિની પ્રવચ નહોતી તેમને પૂ મંદીછમે અસાધારણ પ્રસિદ્ધિ આપી છે. આ પ્રસિદ્ધિ મળી તેા તે તેનાથી જલકમલવત નિર્દિષ્ટ રહેવાની સીતિ એકથી વિનોબાલાલનાં છે એમથી બીલ કોઈમાં નથી. એમને પ્રમાણ આજ નહિ પણ વર્ષો બાદ હોયે જાળવશે. એ નેધિક બહારથી છે, કદાચ એના નેધિક બહારથી બીલ પણ દૂરો. એ પ્રજા વિદાન છે; એના પ્રજા વિદાન પણ બીલ દૂરો. એ સાદ્યોને વર્ણ છે; એમનાથી વધુ સાદ્યોની રહેતા મંદીછમા અનુવાધી-એમાં અનેક છે. એના રચનાત્મક કાર્યના સદાન પુરેકાં છે અને રાત્રિવસ એમાં જ રત રહેનારા છે; એના પણ કેટલાક મંદી-માર્ગનુયામી છે. એમાં એવી તેજ જીજ્ઞાસા અને સત્તિ પ્રમાણ પણ થયું છે, પણ એમનામાં કેટલી બીજ પણ વરદા છે કે બીલ કોઈમાં નથી એક નિમ્મય કર્યો, એક લગ્ન મકલ છે તે વાતે એમનીથી એને અગત કરવા એ એમને પ્રમથ પંકિતો ગુણ છે. એમને બીજે ગુણ નિરંતર વિશ્વાસપૂર્ણતા છે. બાપે જ કોઈ અમારમાં એકે રોડે ને કહી શકે કે હું પ્રતિજ્ઞા વિધાસ કરી રહ્યો છું. જાણે બાદ કરતાં બીજ એકિતમાં ને એ એ ગુણ મેલે કોય તે તે વિનોબાલાલનાં... જાણુના કેટલાક મોટા અનુવાધીઓ એના છે કે એમને ભલતા કવર બધું પ્રમાણ પડે છે. પણ જાણુના આપે ને કોઈ અનુવાધીએ સત્ય-અર્થસાના કાલક અને સાચા કાર્યરત રીત-મે એમના વેમાર ક્યાં કોય એટલા વિનોબાલાલજી ર્યા છે.'

આમ તેમની મુશોમ્યતાને કારણે તેમને વૈચારિક સત્યાગ્રહના પહેલા સત્યાગ્રહી થયાનું માન મળ્યું. પણ તેમની નમ્રતા કેટલી કે તેમણે થોડાના પિતાલને લખ્યું 'આપનો પૂજા અને આશીર્વાદ આ પરિણામ છે.' સત્યાગ્રહી તરીકે તેમની પ્રવચ થઈ અને સમ મળી. આમળે જતાં સત્યાગ્રહ બંધ રહ્યો અને કોચેસિદ્ધિ અનુકૂળ, રચનાત્મક મળશે એમ લાગ્યું. પણ એ કથનાઓ નિમ્મય અંધ અને 'દરિદ્ર' રાષ્ટ્રવ્યાપી ચળવળ આશી બોધી. ૯મી એપ્રિલે જેલમાં ગિરફતાર થયા અને ભલતાં રમણીયી ચળવળના કી અગ્રણી કાર્યો આશ્રમપ્રાસીઓએ વિનોબાલાલને 'ચળવળનો કાર્યકર્તા' મું'એમ પૂછતાં તેમણે તરત કહ્યું, 'તમે રમત ન છે એમ ભલતાને ભણે કેલો બન્યો. રામનામ પ્રગાલિ આ મેન બધે ફેલાવી રહો.' ત્યાર બાદ વિનોબાલાલની પ્રવચ થઈ.

૪૪યા બાદ તેમને બધી ચંદ્રશ્યાઓ સાથેના સંબંધ ઓડી લઈ મુકા થયા તેમણે કહ્યું, 'સત્ય મોહનું દોહું જેમજે સંકલનમાં તે સંકલિત નથી.' મહાત્માજીએ પૂછ્યું, 'પણ કામ તો કરોતોજે જવાબ મળ્યો. 'હા,' અને રોજ પવનાર આશ્રમથી થોડે દૂર આરેલા સર-વાંતમાં એકે પાવડા સાથે જઈ બેંચી કાગડ કરી આવવા લાગ્યા. તેમને પૂછ્યું, 'આ કાર્યકર્તા કેટલા રિવસનો છે?' હેરા મળ્યો '૨૦ મંપેનો' પૂછ્યું, 'આ કાર્યકર્તા કેટલા રિવસનો છે?' હેરા મળ્યો '૨૦ મંપેનો' પૂછ્યું, 'આ કાર્યકર્તા પર એવી ધામી મોટી એ ન્યાયક કામોની જવાબ-કારી આવી પડવાની હતી. રચનાત્મક આનું અને ફેરામાંથી રહી-આમ અને તેમાંનું થયાં. મહાત્માજીનું બહિરાન આપાતું, તે વખતે વિનોબાલાલ વર્ષોથી પ માર્કેટ દૂર પવનાર આશ્રમમાં રહેતા હતા. પણ મહાત્માજીનાં મુશ્યું પછી તે બહાર આવવા અને એમાં અનુકૂળ કાર્ય કરી રચનાની. તેમને કહેતા ભલતામાં પહેલાંવાળી, તેમનું વલ્લભાન કાર્યાનિવત કરવાની જવાબકારી હવે તેમની પર મળી રમણીય પરમદેસના મુશ્યું પછી જેમ રચામી વિરોધને તેમના કાર્યને આર કપાડી હઈ તેમનો સૌંદ ભલતામાં પહેલાં

કેથી તેની જ રીતે વિનોબાજીએ કાગ રાજ કહ્યું નિર્વાસિતોને ઘણે પાંદવાનું, તેમને સાનન આપવાનું. તેમની મુશ્કેલીઓ દૂર કરવાનું વિશદ કામ તેમણે કંપાડ્યું. હિંદુ-મુસ્લીમ એકબીજાં કાંઈ પણ દર્દ ૧૯૩૩માં તેમણે કહેલું કે 'એક વખત એવો આવશે કે મારે સતત પ્રયાસ કરવો પડશે.' અને એ વચન સત્ય થવાનો વખત આવી પહોંચ્યો. નિર્વાસિતોને રાહત આપવા એવું તથા શાંતિના ફલ તરીકે તે દિંદશગમાં ફરી વળ્યા. એ પુણ્યવાન પુણ્યે, જ્ઞાન, ભક્તિ અને કળાની એ પ્રત્યક્ષ મુર્તિએ, ચોતાના છપન દ્વારા સવર્ધમળા એકધનો સંદેશ આપનાર એ ગદાત્યાએ દિવસ કે રાત એવા વિના દેશ માટે અખંડ સેવા, અચક પરિશ્રમ રાજ કરી દીધો. પરિશ્રમે એમને ઝંસરોના વ્યાધિ લાગુ પડ્યાં હોવાનું નજીવા મળે છે, એટલે દેશગી યોદ્ધા કાળ એકો આરામ લઈ શક્યા.

દેશની સેવામાં ચોતાનું સમયરત છપન વહાની દેનાર આ ગદા-પુરુષમાં એવા તો અનેક યુલ્લે, અનેક સંસ્તિઓ પડેલાં છે કે એ એક એક શક્તિના વિકાસ પાછળ એ તેમણે ચોતાની બધી શક્તિએ એકાદ કરી હોત તો એ પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં એ સર્વોચ્ચ સ્થાને બિરાજતા હોત. સાહિત્યકાર તરીકી તેમની શક્તિ એ કાદમી કદી રાખત. આજના યુધી તેમણે કાળને અર્પે જ ને કાંઈ લખ્યું છે તેમાં પણ તેમની સાહિત્યકલાનાં કાંઈ તત્ત્વો એટલાં તો સમર બેઠેલાં છે કે સહકર્મી વાચક તે વાંચીને મુગ્ધ થયા વગર રહેતો નથી. બહુશ્રુતપણું, પ્રાસાદિત્વ, પારસીપણું, સચાટતા દર્શાવે યુલ્લે તો છે ન; પણ તે સાથે જ પમા-અંકેકારોનું ગોઠિયપણું તથા વાચકના મન પર કસી નય તેથી પ્રસન્ન રહેશે એ એમની વિશિષ્ટતા છે. કાશ્ય, એકે મોઝા કામનું લખાણ તેમણે તેમણે આધ્યાત્મિક વિષયો પર લખેલું છે, પણ તેમાં જે તેમની નાની-વપણું દિગ્દિ અને નૃતા વિચારોને બધી દિગ્દિ એવાની ગોઠિતતા ચળવળ છે.

વિનોબાજીને કાંઈ વિષય આંતરકર્મણ્યક અમતો હોય, બીજા કોઈ વિષય કરતાં સૌથી વધારે પ્રેમ હોય તો તે ગીતા માટે. માત્ર-પ્રેમ નેટલો જ-જલે તેથી વિશેષ તેમણે ગીતાપ્રેમ વિષય અને જળવાન છે. ગીતા એટલે વિનોબાજીને પ્રાણ. એક વખત એમણે કહેલું, 'માના દુષ્ક ૩૫૨ હું નેટલો ઊઠ્યો છું તેથી અધિક ગીતાના દુષ્ક ૩૫૨ ઊઠ્યો છું. હું કહેરા ગીતા-સમુદ્રમાં જ દબીને હોઈ છું. કદીક ૬૫૨ વરતો હોઈ' છું, રમતો હોઈ છું; તો કદીક હોઈ જુઓ મારેતો હોઈ' છું. ગીતા ૩૫૨ એલવા માટે મારે કદી પણ લેવાની કરતી પડતી નથી. હૃદયમાં એકેરો જ હોય છે.' આગ, ગીતા એમના રોમેરોમાં સમરસ થઈ ગઈ છે. ગીતા ૬૫૨ પ્રવચન આપતી વખતે તેની સાથે તેમને એવા તો વન્ય થઈ જાય છે કે વળી વાર એમની આંખોમાંથી અશ્રુઓના પ્રવાહ વહેવા લાગે છે. ૧૯૩૩માં તેમણે પૂર્ણ નેલમાં હતા ત્યારે દેશ રિષિવે એક અધ્યાય પર એક, એક ૧૮ પ્રવચનો આપ્યાં હતાં. એ પ્રવચનો સાંભળનારા કહે છે કે એ એક અર્ધ ગેજળાની હતી. વિનોબાજીના કંઠમાંથી નીકળે અમૃતપ્રવાર પડેલી હતી. એ પ્રવચનો 'ગીતા હૃદય' નામથી યુજ્જાનીમાં પણ પુસ્તકાકાર પ્રકટ થયાં છે.

ગીતાના પ્રચારમાં વિનોબાજીનું સૌથી મોટું અને ચિરંજીવ કાર્ય એટલે 'ગીતાઈ'ની રચના. સંસ્કૃત ગીતાની આજ સદેલી લોકપ્રેમ મારા કા.પામાં સમગ્રદેશી એ ભાષાંતર ગીતાના વલ્લ-માનને તેમણે કંઈ પચાળું છે તેનું ઘોલક હોવા કપરાંતેમની પ્રતિભાનો એ એક સર્વોચ્ચ આધાર છે. 'ગીતાઈ'ની રચનાને માટે નિમિત્ત તો તેમનાં માતૃભૂ જ રૂ-હાં. માતા ૩૫૨ એમને

બૂળ જ પ્રેમ. નાનપણમાં મૂંડી ૩૫૨ બાને દલાવવા 'પણ લાગતા' એક વાર એમનાં વાલ્યે તેમને કહ્યું, 'વિન્યા, તું ગીતા ગીતા કહે છે, પણ મને એ સંસ્કૃત શ્લોકો નથી સમજતા. મારાકી ગીતા નથી? હોય તો લાવી આપને એકાદ?' વિનોબાજીએ એ વખતે વાગન પંડિતે રચેલી સમગ્રદેશી રચના લાવી આપી. પછી એની કિલ્લ-સંસ્કૃત-ભાષા-કાળના ગીતાને લીધે તે પણ સમજાવી માતા માટે. અધરી થઈ પડી ત્યારથી વિનોબાજીના મનમાં ગીતાનું તલન સહેતું, સરળ, સદાગમ્ય ભાષાંતર (યુજ્જાનું મંત્રીયન જવા દેતાં) કરવાનો વિચાર આવ્યો. ૧૨ વર્ષ એ વિચાર મનમાં ઘેળાયા હશે. અનુવાદ કરવો રાજ એકે ત્યારે આંખ આગળ મારાડાંની અસહ્ય એળી નળતા હતી; અને છે એ જી બાળકો સુધી એકે સમગ્રદેશીએ તે કાળની તેમની તીવ્ર દૃષ્ટા હતી. આપી રોજ પોતે ને કંઈ લખતા તે આશ્રયની ઊકરીયા પાસે વ્યાવતા. એમને જે બરાબર સમજાય તો જ તે પાસ કરતા. એથી એ 'ગીતાઈ' પ્રસિદ્ધ થયા બાદ તેની લાખ ૩૫૨ નકલો બધી મળી ગઈ!

ગદાત્યાજીએ વિનોબાજી માટે કહ્યું 'દર્દ કે 'વચનાને તેમને અધ્યવનશીલ છે.' વિનોબાજીના આ એક ગદતરની યુલ્લ છે. નહું નહું ન્યુવાની, નહીન જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતી તેમની ગાનતા અ-દૃશ છે. નેલમાં હોય કે બદાર, પણ જ્ઞાનાર્નનની એ દેશી એટલી જ નીન રહે છે. પાછળના વર્ષોમાં આંખોની તકલીફને કારણે તેમનાથી બહુ વંચાઈ નહિ ત્યારે પણ તેમણે સાને મુકળને કહેલું કે, 'તમે ને વાંચતા હો એનો ભાવાર્થ, એના વિચારો મને જણાવતા રહેલો. એટલે નવા વિચારો સાથે હું પરિચિત રહીશ.' નામ-પુરની નેલમાં હતા ત્યારે તેમને તેમને નવાંનવાં પુસ્તકો વાંચવા કહેતા અને પોતે સાંભળતા. વિનોબાજીને દિંદગી લગમજ બધી જ સાધાઓ આવરે છે. કપરાંત દેશ, હૃદય, જ્ઞાન, રૂઝ અને અરબી પણ આવરે છે. તેમણે અરબી સાધાનો અધ્યાસ કરાનના અધ્યયન માટે કરેલો. કરાનના કેટલાક કૃતિઓ તેમને મોટે છે. એક વાર મોહના અનુષ્ઠ કલામ આગ્રાદ મોઝા હતા એ વખતે ગદાત્યાજીએ વિનોબાજીને કરાન મોહવા કહ્યું. વિનોબાજી મોટેથી જ એ મોહવા લાગ્યા એ સાંભળીને મોહના પણ અચાક થઈ ગયાં; એમાં એક પણ જ્ઞાનમાં બૂલ નહોતી!

વિનોબાજીના પરિચય આપતાં મંત્રીજીએ તેમને એક બીજી પણ આસાધારણ યુજ્જાના આગળ મૂક્યાં હોનો. એ એટલે વખતની હિમત ન્યુવાનો. મંત્રીજી નેટલો જ-જલે એવી પણ કંઈક વિશેષ તેમને વખતસર, નિયમિતપણે સર્વ કાંમે કરે છે. સાળરમંત્રી આશ્રમમાં જ્યારે તેમને હતા ત્યારે સંસ્કૃતના અધ્યવન માટે તે ૧ વર્ષની રમ લઈને વાઈ ગયા હતા. ૧ વર્ષ ત્યાં રહી બરાબર છે દિવસે સાળરમંત્રી આશ્રમમાંથી નીકળ્યા હતા તે જ દિવસે અધ-મમાં વ્યવસ્થા આવી હાનર થઈ ગયા. મંત્રીજી એકે દિવસ બૂલી જલેલા. પણ વિનોબાજી તેમ બૂલી જોવા જ એક બીજે પ્રયત્ન મંત્રીવા નેલો છે. દિંદગીમાં મંત્રીજીને દિંદુ-મુરિકા એક માટે ૨૧ દિવસના કપચાસ રાજ કરવા હતા. તે શાંતિથી પાર પડવા બાદ દેશમાં એકતાની કાવના ફેલાવ તે માટે દિંદગીમાં સર્વ મંત્રી-પરિષદ બસાઈ. બધા મંત્રીના પ્રતિનિધિઓ ત્યાં આવેલા. પરિષદનો વખત સવારના ૯ વાગ્યોનો હતો. પણ બરાબર ૬ વાગ્યે ત્યાં કંઈ જ ન હાનર હતા; એક વિનોબાજી અને બીજા ડો. એની એકેટ! વિનોબાજીએ એક વાર કહેલું કે, 'પરિવાળની રોષ પશિમાના લોકોએ કરી છે, અને એમને જ વખતની હિમત થયું નહિ છે.'

વિનોબાજીનું સમગ્ર જીવન શિસ્તેબદ્ધ છે. શિસ્ત-નિયમિત-તા એમના જીવનમાં એવી તો વણાઈ ગઈ છે કે તેને જીવી પાડવી જ અશક્ય છે. એક વાર તેઓ નેત્રમાં ઢાંતરા વાળે મુખ પરિવેશિત થઈ પડ્યા કેરીએને વિશીષ્ટ રીતે દાણ આગળ ધરવાનો દુક્રમ કર્યો. બધાએ તે પ્રમાણે એક બાદ મુખ પરિવેશિત થઈ દાણ આપ્યો, તો પણ વિનોબાજી તે એ પ્રમાણે જ દાણ આગળ રાખી બેઠા રહ્યા. 'દાણ નીચે લેા એવો દુક્રમ કયાં છે?' એમ તેમણે બહુ બુદ્ધિ શિસ્તની સાથે નમ્રતાની પણ તેઓ મૂર્તિ છે. એક વાર એકલતાએ તેમણે કહ્યું, 'આજકાલ સામાયજીની ભાષામાં બોલવાની રીત શરૂ થઈ છે. એમજ સરકાર એટલે જાણુ. મહાત્માજી એટલે રાજ. વલ્લભભાઈ એટલે હનુમાન. જવાહરલાલ એટલે અંગ્રજ, એમ વક્તાઓ કહે છે. હું વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ રામાયણમાં હું કોણ? વિચાર કરવાં કરતાં મને અહરવાની શીલો દેખાય છે. હું એ શીલો પાછો તો થ જાય; કૃતાર્થ થઈશ, એમ મનમાં આવે છે.'

મહાત્માજીની મારફત ફિદનારાયજી માટે વિનોબાજીનું હૃદય અદોષતા પરીવાર રહે છે. દેશની અર્ધ ભૂમી, અર્ધનમ પ્રબલ એ હેઠક ખાવાનું અને શરીર ઢાંકવા કપડાં કેમ મળે એને માટે શરૂ થી તેઓ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. એ વિવાદો અને ચેષ્ટામાં બીજું બધું તેમને જોણુ લાગે છે. એક વાર એક ક્ષણેથી એક મુંઝવે ચિત્ર લઈ આવી વિનોબાજીને બતાવવા લાગ્યા. વિનોબાજીએ તેમાં વિશેષ રસ બતાવ્યો નહિ. કોઈએ પેલા બાઈ કહેવા લાગ્યા, 'તમને કલાની પાજબ દાખવી નથી. વિનોબાજી સાંતિથી બોલ્યા, 'મારી સાથે જાઓ. હું તમને મારી ક્ષેપાસના બતાવું.' બંને નીકળ્યા. વિનોબાજીનાં પગમાં દરિઅનવસુતિ વરસી જવાથી પેલા ભાઈ ચક્રબલી લેવા, 'આ બાજુ બેઠકમાં કયાં બેસો છો?' 'માઠ' કહાતોજી આ બાજુ જ છે.' વિનોબાજીએ સાંતિથી જવાબ આપ્યો. દરિઅનવસુતિમાં દરિઅનેનાં નિર્મળ, મારહાં બાળી હતાં. તેમને બતાવી વિનોબાજી બોલ્યા, 'તે પં. રૂપિયામાં પેલું ચિત્ર ચેતારી લીધું એના બાઈએ એ પં રૂપિયા આ બાળકોને દુધ આપવા પાછળ જાય કયાં દોવ તો એમના ફિક્કા ચહેરા ઉપર થોડો ગુલાબી રંગ આવશે હોત કેવળ બતાવેલાં આ ચિત્રો નકારાં બલ જ એને નિષ્કંપ ચિત્રો તમે તમારી સાથે લઈ રહો છો. હું ને હું રસિક? આ મારી ક્ષેપાસના આ મરીએનાં મોં પર નવી તાજની લાવવી એ મારી કલા.'

બીલામાં એક વચન છે કે 'રાજાવાસા વિનરવતિ.' પણ વિનોબાજીના જીવનમાં સંસારને ક્યાં જીવે જીવે નથી. નાનપણથી જાણીને છે આજીવન સુધી તેમના જીવનમાં શાંતિપણ, નિષ્કાં અને નિષ્કલ્પ દરમિતે જ પગલે દેખાઈ આવે છે. યદ્ય ઠાઠતાં પહેલાં જીવનનું એક લક્ષ્ય તેમણે જાનાવી રાખ્યું હતું. એટલે જ પહેલાં તેમને અવશ્યતા તથા કલર જે સર્વિશિષ્ટો મળ્યા હતા તે તેમણે 'અન્યથે સ્વાદા' રી દીધાં હતાં. માતાએ તેમને એ કામ કરતાં રોક્યા ત્યારે એકીર રતે એ બોલ્યા, 'મારે જીવે આ જીવનમાં આ સર્વિશિષ્ટો ઉપ-લેખ જ કરવો નથી તો પછી આનો કયેર કરમાં પધારીને શો દાખવે?' એ વખતે પોતાના બાળક જીવનની વાત વિશે તેમના મનમાં ક્યાંય સંસાર ન હતો. બાળક જીવન કદાચ માટેની જીવન-સરખી એ રથે થયે તેમના મનમાં નિષ્કાંત હતું. એમ જ એક અલેલ મહાવના પ્રસંગે તેમણે પ્રત્યેક નિકાલ કરવામાં એ જ નિષ્કાંત પૂર્યું. 'અને નિષ્કાંત બતાવ્યાં હતાં. 'જરૂરી જીવન શરૂ કરતાં પહેલાં જ સરકાર એ જીવનની પહેલાં જ પોતાને ચીરફાર કરી લે તો મર-

જીવન ઉપવાસ દોશ પોતાનું આજીવનકાલ કરવાનો મહાત્માજીએ હે નિષ્કાંત નદેર કર્યો. અદિસાને પૂનરી પ્રબલ દિસાને સામ્રો પોતાનું બલિદાન આપી ન કરે તો અદિસાને પ્રશ્ન ન જ છે એમ મહાત્માજી માનતા હતા. આ પ્રશ્નમાં જવાબ આ બીજાં બિ-દ્યાની બાળને અજાણ પડી ત્યારે બંને સમીરો ઠાઠ ગયા. મહાત્માજી અજાણ ગયા. વિશેષણ મર્યાદાવાળા મીઠાઈથી તર જીવન લાગ્યા. પણ બધાને વિનોબાજી પર બીરોસો હતો. વિનોબાજી આજી. મહાત્માજીએ પોતાનું મંતવ્ય બહુની વિનોબાજીને તે પર અભિપ્રાય માર્યો. વિનોબાજીએ તરત કહ્યું, 'તમારી વિચાર ભા-ગર છે. આવી વિધિમાં અદિસાના પૂનરીનું બલિદાન એના રત-બની ક્ષમામાં જ આવે છે. પણ અંતિમ નિર્ણય એ જરૂર બને જ કરી શકે છે.' અંધીજીને તેમને બેચાર દિવસ વિચાર કર્યા બાદ બહુ આપવાનું હતું. પણ વિનોબાજીએ અજાણ વચ્ચે કહ્યું, 'મારે હવે વધુ વિચાર કરવાનું જ શું રહ્યું છે?' અને તેઓ આજીવ દયા એ જ રાત મુકાવી પાછા વળ્યા આજીવ તથા.

જીવનની સાંત ને નમ દેખાતા વિનોબાજી દરેક વિષયમાં બહુ ંતિમી વિચારો ધરાવે છે. એક વાર અમ્યપ્રાંતમાં અતિરિતે લીધે કપાસનો પાક નિષ્કલ્પ થયા હતા. શેતોનાં દુધાં તેમને જોવા હતા. તે વખતે એક પરિવારમાં તેમણે કહ્યું, 'કોઈએ મંત્રીએ લેકોનેનું આ દુધાં કુર ન કરી શાતા દેશ તો તેમણે કાળમાં આપી દેવાં લેઈએ.' આજીવ પ્રશ્ન પર બોલતાં તેમણે કહેડું 'મિત્ર-ભાઈએ દેશદ્રોક કર્યો છે. મિત્રો રાષ્ટ્રની માલિકીની રાષ્ટ્રીયેઈએ' અનાજનો માલનો વિદ્ય પ્રશ્ન કેમ કોઈએ મેં પર મેલતાં તેઓ બોલેલા, 'હું ને પ્રધાન હોત તો પશ્ચિમ અંધેષ મુખીના બધા જ બંધી બંધ કર્યો હોત અને શાળામાં મહાશામિના વિદ્યાર્થીએને અમ ઉપાદાન મારે હા' મર્યા દેતાં!'

શીવ જે થાઈય, જામ જે વપરાવા તો તે મોગુઈમાન અવ-તાર છે. એક વખત પર્માની એક ઈશ્વરના પીઠેસે તેમણે પરિષદ આપતાં કહ્યું હતું કે 'મિ રીતની દૈનિકેરની પદવી આપવાનો પ્રસંગ બારતવર્ષમાં આવશે તો શું પદેથી વિનોબાજીને મળશે.' મંત્રા, પ્રાચીન ક્રુપિ જેડું થાઈય ને જામ ધરાવતા વિનોબાજીને બાદ દેખાય પણ ક્રુપિમુનિ તેઓ જ છે પ્રચાક વિદ્યાનો સુચક વિરાલ ભાષપ્રદેશ, નિષ્કલ્પ અને અન્યાયનો સામનો કર-વાની કદ મનોરંજિત બતાવતું શીવનું અનિવાર્ય નાક, પાંચિય અને પ્રેમ જરૂરી નિર્ણય આંખો, રીડય પ્રુપજાતા, કપાડું શરીર-પ્રભમાં કેવળ દેડું પેશિયું-એવા સાદા પાંચેક દૈનિકેરના વિનોબાજીને તેમનાં જ દરેક વારનીયનું મરતા કપાડી તેમની આજીવનની પદે છે.

બારતના આ અર્વાચીન સંસ્કારોમાં બિના અનેક મુશ્કેલીઓ પેશી મોહાડનું પણ અનુકરણ આપવાની હાલ તો મડું. તેમની પ્રજા પ્રુજિગતા અને મૂળજાગી પ્રજા, એમનું વિરોધ વાચન અને ક્ષેત્રો અવશ્યાસ, એમનું અર્પેક સેવાત અને કદાકેરેશ, એમની અદિતીય સાપુલ ને અનુકરણીય દ્વિતિયા, એમની બેભાનિય શિત ને રિયતપણપણ, અર્પેક રમણશક્તિ ને અવશ્યાસિયો પેશિયનિયા, એમની દુરંદય કમ્પાશનિત અને સતત કલ્પવચનપણ, એમની આજીવન ઉપશ્યા અને અધિભાત નકલતા, એમનું નિર્વિનયપણ ને નિર્વિનયતા-આવા અનેક ગુણ રમણની આજીવ સમા વિનોબાજીનાર-તનું બહુજીવ, જાણીય સંકેતિના અર્થકેતુ છે અને રમણ સંકેતકન છે. એકા એ મહાવિદેશી અતોર અને દાષક્રિય આપી.

બાંધમકરિયાં (અનુસંધાન પૂઠક ૩૬૩મી વાણી) કેટલું મોટું કરેલું છે? આગરે તેા ધરનાર છે." એમ મેણીટાણાં ધઈ રહેતાં દરેક વાગે મેઠા અમેસર પટેલિયાઓ આવી પહોંચતા. બધા માંતાની સામે બેસતા. પહેલાં ત્યાં ગોરાણી ધીરો દીવો કરતી, પોતાનું હાથું લઈ લેતી; અને ક્યા કારણસર પંચ એકલું કરવામાં આનું છે, તે કારણ ચોપટે લખેલું હોય તે વાંચી સંભળાતી. પછી આહુંઆરણું કાગ-કાન શરૂ થઈ, પણ કોઈ મૂળ વાત પર આવે ન તો કાલકે એક નીકળી જતો, પણ મુદો નીકળતો ત્યારે ઢાઢાકાર થઈ રહેતો. આખો મહોલસો ગાછ બેઠો. પંચમાં ગાળાઆળી કરવાની રત્ન નહિ, અને કોઈ કરે તેને આંતો દંડ એવા નિયમ. છતાં ચસલી જગના આધિવ, અડતલ, કંઈક કુવાનાં પાણી પીધેલ, મેઠા પરની એક ઝીણી ઝીણી કરચલીમાં જમનાદાસના કરેલા દંડ, છબિલદાસે દસ વરસ પર તોડેલા વિવાહ, બાલમુકુન્દને વીસ વરસ પર રંગાણા ચુના માટે મૂકેલા ન્યાતબદાર, નિફલદાસે ન્યાતભરમાં કરેલી સાળીની લદાણી, તે એમ કરતાં ત્યજેલું શિવજીનું ધર, એવીએથી આખીસ પચાસ વરસની ઢલર વિમતો મોંઘી મૂકેલા ટોસા-ડસર, દંડ કરેલા તે ટોસા કમલ પછુ દંધ બાળ મોલેલા વિના રહે આપ મહાલદરખી માતા ન્યાતની કુળદેવી; વાત સાચી; સામે પૂતિ તે પણ લેખાસર; પચુ ન્યાત એટલે ન્યાત, અને સાલી વાળ એટલે વાળ! અચુકને તે વખતે જવા દીધો, તે ત્યારે તમારો સગો લાગતો હતો? કોઈએ ઠાકરીનું ગાણું પાછું કેલું દરો, કોઈએ જગાળને મોઝું આપ્યું દરો, કોઈએ ઠાકરીનું અધારણી પિયર નહિ કરાવ્યું હોય, તે એમ સાળને તરછાડી દરો, એની એની ઢલર વાતોની ચેટમાં ચૂંક, તે બધી તે દિવસે અગાધાઈ અમળાઈને બદાર પડે. ધાંડાધાંડ પરથી કદીક મારા-મારી પર પણ માગલો આવી જતો. ત્યારે વળી ગોરાણી અમળી ચાંપણે ભરા લાપણ કરતી, એટલે ધાંડા ચાંચ; પણ લાકડીઓ અફવાયતે ભરી. એમાં કોઈ બીજી ન્યાતની કન્યા પરણી લાંબી તો તો મૂખી જ પડ્યો! "સાબિત કરો."

‘એ ફલાણી ન્યાતની જ છે એની આગે શી બખર?’
 ‘અરે દંધ સાક્ષા એવા ગયા છે?’
 ‘દાખણ તારે ન્યાતને પૂછવા આવીને તો!’
 ‘તે શું એના ગમજમાં બીલા દાલેલા છે, એમ?’
 ‘અરે ભલભલા ગમરમંધ અટવાઈ ગયા. ન્યાત એટલે પંચ; અને પંચ એટલે પરમેસર.’

વચ્ચે માતા તો આવે જ નહિ. સીધા પરમેસર પર જ પહોંચી કોઈ વાર માગસો વિકરી જતો તો તડાં પછુ પડતાં. ધારી કે બારી અમુકના નામથી વહેંચાય. તે રાજે તે પડતાં, અને નહી તો સામા તડવાળા; પછી ન્યાતવહેવાર બંધ ફોગચલ જમે ખરા મારા મેટા, પણ જુલો જુલો જમે; અને બંને ઓછવલે લટોજીદે દિવસે હોય તો બંનેમાં હાથ મારી આવે એવા પછુ દાગીના ખરા!

જે તડાં પડે, પછી વળી એને સાંધવાની લુગતીએ જાલવ. પટેલિયાઓનું લખનદાર્ય જ નો. પંચમાં પછુ એમનો એકો. એ બોલે ત્યારે એને સાંભળવા થે પડે. એવા ત્રણ ચાર પટેલ પર ન્યાતનું માલજું હોય. ધાંડા પાડવામાં દોડિયાર. દલીલ બહોળમાં જમાના બાઈનેટલું ભણે. દંધ જ ન વાલે ત્યારે ગાળગાળી પછુ રહે. એક વાર તો પંચે ગાળ બોલે તે ન્યાતે દંડ રાજેલો. ત્યારે અમારા ધોળિયાબાઈ તો આવીને પહેલેથી જ દંડ આપી દે, અને પછી લાખ લાખ રૂપિયાની સંભળાવે માતાની સામે જ બેસે, અને ધાધાધ વેપારવાળો બાતી તો ઠોકરે રાજે. ધાધમગમગી વ-

લાવે. કેહવે બિવાંદ મોહંડયા હોય તો તેના બારવગાડી દે. એક દાખલો મને વાદ છે: એમાં બિવાંદ ક્યાં પછી ઠોકરાને ક્યારે થયો અને રોજ વધતો જ આવ્યો. એણે ઠાકરીને સાસરે મોકલવી બંધ કરી, અને વિરાહ મોહંડી નાખ્યા. બસ. ઠાકરાવાળા કસાબગોએ ઠાકરીની દયા ન આપી, નિઃસ્વાર્થારીતે નિચાર પણ ન કર્યો, અને પંચ આગળ ધમીયાઈ કર્યું તે જુદું. એ બે પાંચ પટેલિયાઓની ચુંવાલમાં એ કોઈ સપાસો તો ખરોજાલ થયે જ છુટ્યો.

‘હિંદુ અને બ્રિટાનિયા’ નામનું પુસ્તક સરકારે જાપ કરેલું એનું અંગે સાંભળ્યું હતું. એવી એક નકલ મારાગણના કબાટમાં હતી તે અંગે વાંચી ગયા હતા. એના લેખક ઉદ્યારાગ સુવંશાગ દેસાઈ, ‘ગુજરાતી’ના તંત્રી, પ્રચંકકાય, નિશિષ્ઠ વ્યક્તિત્વવાળા, ગોરવંશી તેજસ્વી મેવાળા, વણીવાર પંચ મળવાનું હોય ત્યારે મુંબઈથી સુરત આવે તે માગાછને ત્યાં મળવા આવે. એમનાદીકસા સાથે માગાછની પછી ઠાકરીના વિવાહ થયો હતો, એટલે વેવાઈ પણ થાય. ‘ચંદ્ર-દાન’ના ત્રણે ભાગઅમે વાર્તા પૂરતા વારંવાર ઉલ્લાસવાતા, ‘ગુજરાતી’ દર સોનાવારે અમરે ત્યાં આપનું. આ જ એમનું લેખક, આ જ એ કવિ નર્મદાશંકર સામે યુગનારો. મદારથી સર ફિરાકશાહ મહેતાને પડણે રહી સિદ્ધિસ સલ્તનતની સામે લણાણી કરનારો આ કલગાળજી બદાર એટલા આગળ આપીને એ બીમા રહેતા કેમકે, એનું નહિ જ જતા. એ કદાવર પાંધો, એ અતિ તેજસ્વી મુખમુદા, એ નિશિષ્ઠ પ્રકારનો આવાજ, બાળર નબર સામે સંજ્ઞ છે. સાંભળનાં માં કે પંચમાં મને તે રહેકાણું મંડાતી હોય, તો એને અંગે ધમ્કારામ દેસાઈ સુરત આવે, ને વાડી ફિજાણી આવેલા પોતાના ધરમાં ભરતા, ત્યારે એમને મજવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો એ જ સહ-આગ્યની વાત છે.

ન્યાતના કોએક ધરની મને બખર. પંચ પોતામાં વાકણી રાખે, પણ એક બીજી જ સમિતિ મજૂતા વિદ્યાર્થીઓને થોડાપણી પીરવાનું કામ કરતી. એ શુક્રલેન કમિટી કહેવાતી. એની મોઝિંગા માગાછને ત્યાં મળતી; યા મહોલવાને નાકે રહેતા રહે. ગમનલાલ મહેતાને ત્યાં મળતી. એનો સકલુકર બધાને ત્યાં પહેલાંડવાનું અમલનક કામ કદીક આપણે પાંધે પણ આપણું. તો બે દિવસમાં રાહેરમાં ફરવું પડતું. કોઈ વાર ફેટલાક સંધ્યાની સદીઓ કરાવવાની પણ હોય. કાંઈ, ચપાસ, નાણાવંદી, દીવાળા, બગલ, ચુડા-વાળા, ઝરેરી, ઝરખડ, મહેતા, દેસાઈ, ચેતલી, તારમારતર, ટોંડો, કોનોટોર બધાને ઘેર આંડો મારવા પડતો.

સાનનું યા પંચ તડા પાડવાની યા પટેલાં સાંધવાની તેમજ જગજગતે ગોલવગાની ધેરની કરડ, તો શુક્રલેન સમિતિ દરસાહ દિનાઅને મેળાવડા થોડા કલસ થઈ. એમાં નાનાનાના પ્રવેશો યા નાટકો રત્ન થતાં. ભણુનારાઓ એમાં હોશિદોશી ભાગ લેતા. એમાં ભાગ લેવા માટે માગાછ મને આગ્રહ કરે, પણ આપણે શરમાળ એમાં પડતા નહિ. ઠાકરીઓ સાથે સરખામણી થતી. બાપાબાળા હોતા, અને એમ બેત્રણ વરસે એક ટચો-નારે લીડી-નો—બોલવા માટે નહીં કરાવવામાં આનું. ચાર જ લીડી. ગોખી તો ખરી, અને મેળાવડાને દિવસે નાખ પણ પ્રમુખ સાહેબ બોલવા. પણ બનીકરોને ગમેલા બન્યા. છેલ્લી ધડીએ એવા કલસ્યા, ને હિંમત ઢાકી ગયા, કે જોભા થે ન જાય. પછી રાતે ને થઈ છે તે! માગાછને, ઉપરાંત ત્રણે માસીએ, એક પછી એક, ફેટલીક વાર સીએ સાથે, તો મહેલે પછી વળી રફતે રફતે, માથે-વચ્ચેમાથે, માથાની દાલ હણી નાખી છે.

‘મેર મુખ, નાગ જોઈયું’ તારા કરતાં તો નવનીત સારો.’ એ મારો જન્મનો દુરમત તો સરખાવણીમાં હોય ન?

‘આમ દોડવામાં તો વાપ, પણ કેવો બકરી પેસ જેવો બેસી રહ્યો. અલ્યા બીજા તો યવું’.

‘આપાળાઈ’ મોઢી કન્યા નહિ દે, અને રહી જશે.’

તે દિવસ પછી આઠ દસ દિવસ એ પુરાણ આજ્યું. મરા કંઈ બહાર દોડતા ગયા, યાકતાવળે દાદર બેઠામાં ચઢ્યા કે ‘આ બેરે તે હા’ડે કાં ભાગી ગયું’ હા’ જોડણી-ગણીઓ પહેરો, ડાળગાછ. પેલી સાત વરસની ડાકરી હોશિયાર.’

આંખમાંથી ડળક ડળક આંસુ પડે, ત્યાં તો કપરાછાપરી આવે: ‘હવે રેડો. બાપડો રડે નહિ તે બીંહુ કરે પણ યું ?’ અને બીંતને પણ કાન હોય છે. ચાર દિવસમાં તો આખા મહોલ્લાએ નવરંગ કે શાણાશાહ પસરી ગયા. મહોલ્લા એટલે રોની મહાખન.

‘તે, પોતાભાઈ શેઠ ! આપણે તો મોકલોની. હાથે બે બંગલી એવી પહેરાવી દઉં કે ચિરતર સોમીની પડે.’ સામેવાળા પેલાબાઈને ડોકરોં નહોતાં થતાં, અને ચોથી વારગી વહુ લાગ્યા હતાં, તે વખતે આવીને હંફકાવે, ‘જોડાકાણ’ એમ નહિ. આપણે આવતે મંગલવરે ઘેર માતા જોડાઈવાળ, પૂલ પછી આવવા દો. એની પાસે વાપરી જોઈ પહેરાવી મરખો મગડાનીએ. તારે જરા ડિગમ આવસો.’

ઠીક થાઈ, એ પણ સહી! કિયસો વીલ્યા અને વાતવિસારે પડી, પણ પાછું વરસ બહારતાં તે વરસનો જોવાવડો આવી રહ્યો મામાછએ એક બીજો કવિતા રોમી રાખી હતી: ‘ડૂબઈ મ નેઈલ કિયારડ જોયુ, હિંદ હંક મોન ધ હેડ’ તે જૂવણપ ગોષાખવા મેડવા. પછી પોતાની આગળ જોઈ જોડાવાવડા. પછી મોટીમાગત એમના ઠીકજા આમળ જોડાવાવડા. અને જોવાવડો પાસે આવતાં તો માદરિઓની છબ ખીંચવા માંડી. પણ તરત માગાછ કહેવા: ‘બાણ’ આગ આવ. પેલા ચાર રેડેજા જોલી નાખ. બધા હમણાં ચૂપ થઈ જશે.’ ને હું મામાછના બતાવ્યા પ્રમાણે બાર દહ બસકાથી જોલી બતો.

‘તે હવેમાં તો એકો છે ન તો; પણ બહાર નો’ બનાવેલાં આ મિત્રો નહામાં જાય છે તો. આ વખત જુઓ એ કેવો બોલે છે તો.’ સાથે લઈ ફરે ડો. હું ને હું રસિક ? આ ગી, કે એ તો જોવાવડાની તૈયારી છે. ડીખોનાં મેં પર નવી લાગતી લાવતી એ મારીપ હમેશાં બહારના લાવતા:

ગીતામાં એક વચન છે ‘સંસારાસ્માન્નિવશતિ.’ રેડેલના આનસદેખ, ગંભીર છના છવનમાં સંસારને ક્યાં વે લવડેલ નથી. નાનપણની વસ્તુ પણ આવી ગયા છેક અલ્પરે સુધી તેમના છવનમાં ચોક્કસપણ, નિર્ધાર એનિયમ’ ડમકે ને પચલે કે પાઈ આવે છે. યર ડોડતાં પહેલાં છવનનું એક-લપડ તેમજે બનાવી રાખ્યું હતું: એકલે એ પહેલાં તેમને અલ્પાસનાં તથા હવર ને સડિફિટના બધા છાત્રો તેમજે ‘અન્યથે રવાદા’ ફરી દીધાં હતાં. બતાવે તેમને એ છાત્રો કહતાં ‘કાક્યા ત્યારે બંધીર રહેર જે બોલ્યા, ‘ગારે ભયારે આ છવનમાં આ સડિફિટના કપ-રોગ ન કરવો નથી તો પછી આજે કયારે ધરમાં વધારીને શો કાપશે ?’ એ વખતે પોતાના બાંધે છવનની યાત્રા વિષે તેમના મનમાં ક્યાંય સંસાર ન હતો. ક્યાંક છવનમાં માટેની રપક નિચાર-સરણી અને ક્યાંય તેમના મનમાં નિશ્ચિત હતું. એકાદ એક અત્યંત મહંદરના પ્રસંગે તેમજે પ્રેરનાને નિકાલ કરવામાં એ નિયતીપણ અને વિધાર બતાવ્યાં હતાં. ‘પરની ચળવળ શરૂ કરતાં પહેલાં ને અરકાર એ અળવળની પહેલાં ને પોતાને ગીરફતારે ફરી લે તો ચર-

ને બધાને તેમજ પ્રમુખને ફગાવી માખતા આગળ ચતા. પોતે ચોપડી લઇ બેસતા, કેમ બોલ્યું

‘ફેલે કમિટિના સંભાળે આગળ બધાના પાક પતા. ત્યાં બંધી સભ્ય, અને ન્યાતાના પટેલોમાંના એક, ધીરજાવલે કમિટીને કાઢી જીતી રીને કરવા કહેતા, પણ મામાછ આગાડી કરવા બૂકતા: ‘કમિટીર બતાવે ત્યારે તે પ્રમાણે કાર્ય, પણ જેવવધ આપણે ફરીએ છીએ તેમજ કરડું.’ એટલે બહુ તડેલ થઈ પડે

છાત્રી જીવી અને છબ થાલી, પછી તો પૂછું ન છું ? બંધી અગાડી મેળે બનાવીને પણ ભગવતા. એક વાર મનદોરે મેં પ્રમુખ, અને મુરતમાં આચાર્ય પ્રસિદ્ધ, તે એની સાથે મેળે ‘આવો પેડમાછ, બેસો સામી છાત્રી કન્યા માંડી રીતે, કે... બેઠેન આપીએ’

એક એક પછી એક આમજુન-ચાગેનાં. બધાનું નવનું વેળ વડાઓમાં આપણે હેડો વાગેનાં. બેચણ કાત્રા પહેલાં ના, તેની ફરી, નાકે ભગવી, કેરે આવી જોસરતા બતા દાલેલે પડે રાજવાની એ મોન, સારો પાક ક્યાં પછી બોલ-બોલકો મારે વારંવાર, નહિ તો બહાનું રોપીને પણ, એમની શહે કાઢી જોળવવાની એ અંદે ફિશિયારી, એ દહાવો, એવાં બહાનું બંધી સંમરારણે, વળ્યુંઓને હશે ન તેમ મને પણ બંધી ન છે.

પૂનાપુરી વોગેમમાં હીસા લાગવાવાની દુશન. હોરકાન વાગણો એટલે નવાત, વરા, મોરબ, નમજાવને મેમદાનમરોટકા

નવી પરી બતારવામાં પહેલાં. આમાંથી મળે પેસે પણ સો પેસાં, બેતાં ન કરે વેગારો પણ બાંધે, અને પાછળથી જોળામાં દુશન પણ ફોડે સારવતા આ એમાંથી નિર્ધારી તો મેનું ન. હા, દુશને લેવા નગરે તો જોવા પેરી એકાદનું પણ અનુકરણ આપણામાં. ‘તે, તો હીસે ન નહીં. પ્રજાપ્રસિદ્ધતા અને બુજવામાં પ્રજા, એમાં, કે રેડેરે હેર તો ત્યાં, રા રગ-લિડા અલ્પાર, એમનું અર્થડ રોવાટલ નથી. ‘જિજ્ઞાસા, આજ રોડેરે એનાતલાજમે અદ્વિતીય સાણતા ને અનુકરણીય શુભિતા, એમ નાં વાકસં નાખી વૂડો સવચની, એ સ્થિતપ્રજ્ઞપણ, અપૂરે રમરમજીવિત ને અવધિની તરીકે મેળે મેળે પડે એમની દુરંદેશ ઇશ્વરશક્તિ અને સતત હજાર નીચી સરકીત રમે પડે આછવન લખધર્મો અને અધિનાત નમ્રતા, એમનું મુકળ હીસે મેને એ પણ નિર્ભયતા-આજા એક બુજવ-રતોની ખાણ સમા. ‘તે, મેળે સરકીત રમે પડે વનું બજણ છે, બારતીય સંપ્રતિના અમ કૂત છે અને રેડેનું ને એવા એ મહાધર્મે હંધર આરોગ્ય અને ધીરધીરુષ ને મેળે સંક્રમણ રમા

ફરતા હીરાને હાથે મોઝા પેણુમાં એગનું તળાણું. અરધાં તળાણે કે હીરાં એને માલુ પર કાઢી લે અને ખીન નાખે. એ અરધાં તળાણે કે એને કાઢી લઈ, પહેલાંના પાછાં નાખે અને એની ઉપર ધણી બસાવે. આગ, તળાણું રહે લોખી ઝરો પેણુમાં નાખી બહાર પડેલી કોઠી ઉપરેટમાં હીરાંના ખખલ નાખે છે, ત્યાં તે પાંચદસ જેવળાક ડાકરાઓ ખાંચ ચઢાવી હાથમાં પતરાળીઓ લઈ બનિયાં લૂંટવા બેઠા જ છે. કપરેટમાં બનિયાં પડે કે પતરાળી ઉપર પડી જ છે. અને પછી સૌથી નીચે લઈ બનિયાં પાવા કાઢેને એટલે બેસી નીચે પાતેના જમણવાર રાજ ચવાનો હોય છ વાગ્યે, પણ બનિયાંની લૂંટ ચાલે આર સાડાચાર ગાંધાળી. રાંધાંત્રના ધણુ તે હીરાંના બાઈએ લગનના ધર માટે કાઢી આપ્યા હોય, એ 'તાંકાંથી' શેરકબજામાં હોય એમાં ખપમાં લેવાય. પણ આર સાડાચાર પછી તે ચટ્ટણીચક્રમાં જ બેઠી નીચે, ડાકરાઓ લૂંટે તે પણ કોઈના દોરવેલા. ન્યાતમાં પોતાનાં સગાંવહાં આળ્યાં હોય તેગે તે માટે પણ લૂંટનાં બનિયાં લઈ નીચે. કાઈ સારી છાંરી પંઘતમાં બેઠી હોય, અને હજી પીરસણુ નીકળવાને વાર હોય ત્યારે એને કે કહે 'અંતુભાઈ, એક પડિયો બનિયાં લાવી આપોને।' તે અંતુભાઈની ગલવ છે કે ના પડિ જે નય હોડયા તમણુ પર, લે હાથે પતરાળાં, અને ખારસો દિરસો લઈને બીચારી છાંકરીની વહારે દોડે. અને પછી છાંકરી એકલી કંઈ બોલી જાય છે કે આસપાસનાં એકેક બળ્લે બેનાં બનિયાં ખાંચ, અને અંતુભાઈને પણ આશ્ચર્ય કરી ચખાડે.

જીવંતિયા ત્યાં પણ કરસો કરતા. પડિયાં પાડી વાળ એળતા, સફાઈથી અખોડિયાં પહેરતા, અને દેશની ખગીસની ફેશન ચલાવતા. ખાંચ પર રળનાંં આટર પહેરતા. જરૂર પડે તે ખાંચ કંઈ રાખવા છતાંનીઆને રણાલ રાખતા. એમાં વળા સેડા છાંડતા. પીરસવાનું કાગ પણ ફેંખાળી કરતા. સારીસારી છાંકરીએ પર નલર રાખતા. 'નળ તમારે' 'પૂરી તમારે' 'લેંખણું-હાથમાં હો હોય તેની ખૂસી પાડતા. મોળખીની ઝોળાગળ કાપલાઈપણા થઈ નાખી આશ્ચર્ય કરતા.

લગનની ન્યાત હોય તે સીંચોની પંઘતમાં વરસાલ દાર પહેરી પાનનાં બીડાં પીરસવા નીકળતા. વહુ પુરુષોની પંઘતમાં એ જ પ્રમાણે નીકળતી. સીંચોની પહેલી પંઘતમાં વહુ જમવા બેઠી હોય, અને ત્યાં બનિયો ચટકાદર અખોડિયાંને ચકચકાતા દેશની ખગીસ સાથે, વાળ લઈ દોડાડોલતા, એકેક બીડી આપતા વહુની અપ્રજાળ આવી રહેતા તે 'શીન' બેલા બધા ઇતેનર રહેતા. અગ્રણા નેવા તે ત્યાં જ ખડા થઈ જતા. વહુજી શરમાલને પાન લેતાં, અને વરસાલ જરા ગલછીને આગળ બધના. પછી તે પાડા સુધારકોતે ક્યાં દોડાડો હોય છે કે એક જ પંઘતે વર અને વહુ બંને સાથે પણ નીકળતાં, અને તે બંને બારેને સુધારો ગણાવે. અને પછી બધા નવા ટેંકીઓર તે નીકળે એ નહિ. એ છું! એમાં નાનગા પગુ લેતા. કંઠેશો રિવાજ ગણી દશી નાખી પોતાને સુધારક કહેવડાતા. સુધારો પણ બીચારો એવા રીતે જ છવેતો રહેતો. અને યાદ છે કે નવાળાં પહેલાં દેશની ખગીસ પહેરવાનાં હાખ ચયાં ત્યાં દે મારામરી ચલેલી, અને પહેરનારને મૂકવા બહાર મૂકાઈ દહે વાત પહેળીની હતી.

ત્યારે સાચમની દસી લોગો પાર નહેતાં. હાથમાં રણાલ રણાચ તે સુતરાક હોઈ શકે, ને દેશની ખગીસ નહિ! અખોડિયાં ઉપરની બનારસી કોર દેશની દોરે સીંચેલી તે આવે. પોળિયાબાઈ તે પંચમાં ધારો પાડી કહેતાં 'સાબાઓ! બેસાં સાંદ્રની જે સુતરાક ગણિયા પહેરે છ તેને તમને વધો નથી?' પણ સુતરાક દેશનીની ક્યાં વાત છે? અગરે એ નેના બંધ જ નહીં બેઠેઈ, ચલ નાં રિવાજો હોય અને

બેનનું ચટકાક પહેળું તે વે આડતાં પણ કુવાના દેડકાં આવી આવી તકારોમાં જ રસ લે એ કહેવતી છે.

યાદ નથી. આ જ સંદેરમાં, આ જ વિભાગમાં, નાગર કુબિયામાં નર્મદે દાકલ પાડી હતી તે? મિથુક ગણતા ધરનાં કાંચી પહેરીને જમવા ન આવી શકે અને એ રિવાજ પર નર્મદે બ્રહ્મચર્ય હતો. 'એજ હોય તો રાજેના ધરનાં જમવા નહિ આવે.'

'તો નહિ આવે!' કંઠકીઓ પડી, પચ્ચેરા કહાળ્યા, નર્મદે રાવ-આવ કરી, અને કંઠકા રિવાજને કંઠાવ્યા. પણ બધે જ કંઠ નોઈ થોડા પાકે છે કે પણ કેકેકાણે નાના નર્મદે. તે ખરેખરે અને સી દેશની કમાનસીથી નર્મદે નેવા વીર પુરુષને કેવી નાનકડી વાત પર ધમસાણુ મચાવવું પડેછું કે પણ એ તે એમ જ હોય. વાત નામેથી જ ન વધે.

ચેરચેર માટીના ચૂલક દરેક ન્યાતમાં ચાવા બનિયાના ઈતિહાસ નીકળવાના. વાતમાં કંઈ સાર નહિ, છતાં વતેસર કરી મૂકે નાકકની શક્તિનો વ્યથ કરે, કંઠકીની નિંદેની પણ ગરબાદ કરે. મમત, દોંસાન-પૂરી, દેખાદેખી, અદેખાઈ વગેરેની નાની ચિનગારીએ ભલભલાના સુસારમાં આગ લગાડી છે, કેકાંકાંની હવતરખાળી મૂક્યાં છે. પણ એ તે શું ચાલ્યું વસાઈયું છે, કેકાંકાંની પ્રભાશી સવજ જ ચાલ્યું ચું, એટલે ગતરા માનવીઓ બીચારા બીડું કરે પણ શું?

ન્યે! તની એ કુળમાતાની પ્રતિષ્ઠા હતી. ગોરાળીએ કંઈ તાગડો કરી, બેપાંચ પટેલિયાઓને સગાંબી, મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરવા નિર-ધાયું હતું. એકલ છનડિયા વીમેસ-સેઠાંનરન્સ ત્યારે નહિ, ને જીવોના એવા બહાર પડતા સુધારક સેવાઓની સગાતે પણ નહિ; છતાં નવાળાં ગોરાળીનું ચકલ શારે. ન્યાત વળા બેઠી હોય અને ભલભલા અગરમંધ ગિરાળ્યા હોય, પણ ગોરાળીના હુકમ વિના કોઈ મોંગાં કોબિયો ખૂંચે નહિ. એ ડોશીનું નામ ગને યાદ નથી, પણ એના કરસો બારે હતો. જીવાની બેઠેઈ હતી, અને વળતાં પાણી આકર્ષક નિશાનીએ મૂચી ગયાં હતાં. વિધવા છતાં વળી પટોછો પહેરી ન્યાત વચ્ચે ગોરાળી પાડે, તે પણ નબ્બે પટારાળી! એની ખજાર પૂઠે, ચારની ખજાર લઈ પણ નાખે અને દક્ષિણા લઈ ચેર નીચે. કેટલાક ઘર સાથે સંબંધ સારો, તે કેટલીક વ્યક્તિ સાથે મીઠો સંબંધ પણ ખરો. એ માંદીસાહ હોય ત્યારે એના છાંકરાની વહુ વિવાહ લગનમાં જતી આવતી. એટલેકે એની શાદી પછી એના છાંકરાની વહુનું રાનું પુરુષને તે નહિ જ.

અને એ માટે ની મૂર્તિના વધોડો કાંઠવાનું પણ સામનાએ કરાવ્યું. એ વચ્ચેસામાં માતાની મૂર્તિ પાલખીમાં નીકળે તેની આ-ગળ સાંચેલા રાણવાનું પણ રવાનાચિત્રીતે નહીં થયું. એમાં ઉલ્લેહો સાંચેલા કોને રહેશે ઉલ્લેહો એટલેકે મૂર્તિ પાસે એ રહે એનું જ વધારે માન! એટલે એ માટે આરતીનું જી યોલાવાયું. આરતી માટે ને વધારે થી ચઢાવે એનો નંજર ઉઠેશો. દશ રોશની મણુ પર વાત પહેલોં, અને ગણી સવામણુ પણ ચઢનારા ચઢ્યા. મને તે કશી જ ખજાર નહિ, પણ રાતે મામાજી ચેર આળ્યા ત્યારે એમણે વાત કરી કે થી વધતાં પોતે સૌથી વધારે દોડ બજી આળ્યા, એટલે ખાણુનો નંજર ઉઠેશો, માતા પાસે ત્યારે અમને બધાને ખજાર પડી કે આપણે સાંચેલે ચઢવાનું છે. મારીઓ ખુરશ થઈ, અઈ અને તથુ દિવસમાં તેવારી કરવાની, ને રાતોરાત દરજ બેસાડી જમવાડી દેસ તેવાર કરાવડાળ્યા, ચિઠ્ઠી આપી રુંદેરે બગી માટે માણુસ દોડાવ-રાળો. નાનુગિયાનું નાનખટાર બેનડ ગીચ રૂપિયે કરાવ્યું. ઉલાને નમારા માટે મોકળો. મોતીમાસા, નંદો ગાશી તેમજ ચંદી મારી-માં દેડા શાકે વાતલો પડેલો, પણ આખરે બધેર નહીં થયો!

સયાજીશવ જેવો અંગરેજો, બેરી સુરવાલ અને કેરે મખમલનો પટેલ, એના પર મામાજીના બાઈબંધ કચેરીઓએ મેલી બરી આપ્યા. ફેલામાં મેલીની ઘેરા બંધાઈ ગયા માટે સીતલાજીને ત્યાંથી બે ત્રણ ફેલા આપ્યા તે પહેરાવ્યા, મારણીએએ વારણી લીધાં, બન્ને ન લાગે કહી નરા આટ દીકરી કરી અને હાથમાં રૂમાલ પકડાવેલા. પોતાનાં બારે અગર(સાળ)ગારીએ કાઢી આપ્યાં તે બચી ૫૨ પથરાયાં, તે સુધેર પોતાની નેડવાળી બગીમાં મને બેસાડવામાં આવ્યો. તે બંનેને આપું ઘર બરાબ રચું હતું. મને શુભાર્થના ફેટા બાંધનાર, કચેરી, સોની મહાનન, સર્વવંદાસાં બધા ખરે પચે હાનર થઈ ગયા હતા. અને મેં નેહ રૂપિયા રૂપિયા હાથમાં મૂક્યા તે બુદ્ધે. બગીમાં કેમ બેસતું તેની વિગતવાર સમાજ આપવામાં આવી હતી. 'કઠાર તે ખરા; પણ એજાળીતા મળે તો તેને સલામ કરવી' એમ કોણે નેવા-પૂલણા જેવા બેરી નહિ રહેવાનું એ વારંવાર સમજાવવામાં આવ્યું. અને આખરે ને મહાદેલામાં એ કોણમાં બેસાડી સોની મહાનન વચ્ચેથી મામાજી હાથે ગયા હતા, ત્યાંથી પોતાનાકીમાં ન, વાલ' સાથે વરણીકામાં નરા અગારી બચી બેપડી. એટલે ખોજીખીચ ઉમરાઈને સોની મહાનને વાદવાલે ભાલાની, મારી સલામતા નમીનમીને કીધી, રહી અમેલાઓએ નીચે ભેટરીને રૂપિયા આપ્યા અને પછી મારે સાંભળે માતાના વરણીકામાં ફર્મા.

આ ન્યાલના મેળાવડાઓમાંનાં નાકચેટક, અને નમણવાર-માંની સદરપદર, એ બધાને પરિણામે કન્યાના બાપે વર પડરાય મારી. પરીણામાં છેલ્લે નેખરે પાસ, પછુ વડુ મેળવવામાં તો અમે સારે નેખરે પાસ ઘડ ગયા' એટલેકે વહેણે નેખર નેપાઈ ગયા. હાલ તો હાલુ ધીરણ પછા પાસ નહોતું હતું, અને કમર હશે સોજા-સંતારની, ત્યારે ધીરજાલ કોમ્પેરિસે પોતાના નગાઈને લાચક મને કેવળી દીધો. ન્યાતને જોખરે વિવાહ નેપાધાયા ત્યાર પછી એજાળુ વિચરી મોના પૂંજા વહેવાયા. પણ ત્યાં સુધી મને વડુ ગળ્યાની ખબર નહોતી. નવનીતને ત્યાં અમારા માસતા બેલા હતા ત્યાં એની માએ બાપી પેડો અડવાયો અને ઉપરથી કહ્યું કે 'અગતે હાલુ પછી નહિને કે તારા વિવાહ થયા' ત્યારે ન મને મારા બિલાડની બજાર પડી' કાણુ નહ્યે, એ ખબર પડતાં ન પહેલો ધકીએ તો મારી આંખમાંથી ડગડ ડગડ રીસુ સરી પડ્યાં. એ બુશાલીના આસુ નહોતાં, એ હું એકસ નાહ્યું. આટલી ઉતાવળે ને આટલી કુપજીથી મારા વિવાહનું વરસી કેમ વળતું હતો, એના કારણની મને આજ સુધી ખબર નથી. (આલુ)

અચાલું

કોઈ એક માણસ એક સીને પરવેચી ત્યારે સીએ સરકારી દફતરમાં પોતાની ઉમર ૩૬ વર્ષ લખાવેલી. પાછળથી સીના મહેરાની કચેરીએ નેહ એ માણસને તેની ઉમર રૂપિયે નહેમ પડ્યો.

'તે મને ત્યારે કેટલી ઉમર કહેલી?' એણે એક દિવસ પૂછ્યું.

'મારા પિરતાબીસ વર્ષ.' એણે નવાજ આપે.

'સરકારી દફતરમાં તો તે એજાળુવાળીસ વર્ષ લખાવેલાં ને ? સાચું કહી દે, મને પિરતાબીસને આંકડો પણ સાચો નથી લાગતો.'

'નારે મારે હવે તમને બહુ ઉતરવા નથી; જોખન વર્ષ'.

પેલા માણસને હાલુ પણ રોકો રહી. કેટલું સુચિ નેમજવાનો વિચાર કરીને તે થોડી વાર મોન રાખી ને પછી બોલ્યા : 'હાલુ છે, હું હવે હંદરી ખાખન નેમ એકતા માટે થેલી મીકાની બજારી દાંડી આપું.'

આ સાંભળતાં ન સી અકબડાહ હસી પડી અને બોલી, 'હંદરી મીકું ખાલુ નથ એ તો મારી સડસડ વર્ષની જિંદગી માં પહેલું તમારે ન મોંએ સાંભળ્યું.'

(બીની હારથ દુકાઈ)

ગણિત-ગમ્મત

પાંચ અંકી સંખ્યાની ખૂબી

(૧) મને તે દિવસે સંખ્યા એકવાર લખો. દા. ત. ૧૭ ફરી એની એ સંખ્યા આગ ૦૧૭ એને પડખે લખો. એટલે ૧૭૦૧૭ થયા. આ સંખ્યા ૭ થી, ૧૧ થી કે ૧૩ થી નિરોપ ભાગી શકાય.

(૨) મને તે દિવસે સંખ્યા લખો. દા. ત. ૨૨. તેને ૩ થી ગુણો: ૨૨×૩=૬૬. આ ૬૬ ને હવે ૨૨ ને પડખે આગ ૦૬૬ લખો. એટલે ૨૨૦૬૬ થયા. આ સંખ્યા ૭ થી અથવા ૫ થી નિરોપ ભાગી શકાય.

(૩) મને તે દિવસે સંખ્યા લખો. દા. ત. ૨૩. હવે તેને ૭ થી ગુણો: ૨૩×૭=૧૬૧. ૨૩ ને પડખે તેને મૂકતાં ૨૩૧૬૧ થાય. આ સંખ્યા ૧૬ થી અથવા ૫૩ થી નિરોપ ભાગી શકાય.

(૪) (અ) મને તે એક ન અંક ધારો. દા. ત. ૭. હવે તેને ૫ થી ગુણો: ૭×૫=૩૫. ૭ને પડખે તેને મૂકીને પાંચ અંકી સંખ્યા ૩૫૩૫૩ થોડા તેને આગ ૦૦૩૫ લખાવ, એટલે થાય ૭૦૦૩૫. આ પાંચ અંકી સંખ્યા ૨૩ અથવા ૨૬ થી નિરોપ ભાગી શકાય. (બ) આ ૨૬૨૫ માટે ને દિવસે સંખ્યા લેવાના ન આગ્રહ રાખવા થોડા તે તેની સંખ્યા બેજી ધારવી. દા. ત. ૨૬ મારી. હવે ૨૬×૫=૧૩૦. ૧૩૦ માં ત્રણ અંક છે, પરંતુ એમાં એકા રયાન પર ૦ છે તે નિયમ પ્રમાણે નીકળી નથ. એટલે યાત્રીના ૧૩૦ ને ૨૬ ને પડખે મૂકીને પાંચ અંકી સંખ્યા ૧૩૨૬ માટે તેની પૂર્વે માત્ર ૦ મૂકાય, જેથી ૧૩૦૧૩ આવ્યા. આ સંખ્યા પણ ૨૩ થી અથવા ૨૬ થી નિરોપ ભાગી શકાય.

આમાં ને દિવસે સંખ્યા બેજી લેવી થોડા તે પાંચ અંકીને બદલે ૬ અંકી સંખ્યા કરી નેહળો. દા. ત. ૧૫; ૧૫×૫=૭૫. હવે ૭ અંકી સંખ્યા ૧૫૭ માટે ૧૫ અને તેની ૦૦ મૂકાય, એટલે ૧૫૦૦૭૫ થાય. આ સંખ્યા પણ ૨૩ થી અથવા ૨૬ થી નિરોપ ભાગી શકાય.

આ વિષય પાંચ અંકી સંખ્યાનાં દોઢાથી દિવસે મામાની સંખ્યાને બેજી લેવાની સૂચના હતી. ને રાત્રમાં દિવસે નેહ એ એક ન અંક લેવા થોડા તે એક નેહ એની ને લેવાય; એક ન લેવાય. કેમકે બેજી લેતાં તેને પાંચ ને ગુણવાથી ઉતરે સ્વયં આવે. દા. ત. ૮×૫=૪૦ થાય. તે આગ ૦૦૪૦ લખાય, એટલે છેલ્લું મીકું નીકળી નતાં ૮૦૦૪ થાય ત્યાર અંક આવે. આ સંખ્યા પણ ૨૩ અથવા ૨૬ થી નિરોપ ભાગી તે શકારી ન, પરંતુ તે આર અંકી સંખ્યા થશે.

ખૂબજ નેહ એ બેરી

ન્યાવાપીસ—તું કહે છે કે, આ માણસે મારે ત્યાં મારી ૧૪ છે. તું તેની પાસેની યોગેમાંથી મારે બીજાં મોળખાની કો અંગે ફરિયાદી—હા, સાહેબ. તેની પાસેનો રૂમાલ મારો છે.

ન્યાવાપીસ—એ કંઈ પુકારો ન હોવાય. એની પાસે છે એવો એક રૂમાલ મારી પાસે પડ્યો છે.

ફરિયાદી—અરી વાત સાહેબ, મારા એક ને રૂમાલ મારા એકાં શેઠાણી : 'મિહાનમાંથી બહુ પાસ મિદી કાઢીને, બાહુની કેરી-માંથી મારી મિદી મેદાન પર પાથરી. એ પર શેઠ ફેરવ. મારાવાળાં રસ્તા પેશી બધાં નકામાં ઊઠાં નહીં કાઢ. બાજમાંથી નકામાં પાસ-ઊઠાં કાઢી નાખીને ઊઠાકાને પાણી પા. મેદાન માંથી કાઢ ને આખા બંજલામાંથી રૂ કાઢ અને જિંદગી—

નવો આવેલા નાકર : 'માફ કરને શેઠાણી, પણ મને કહેશે કે આ એક દિવસનું કામ છે કે ૧૫૦૦ વર્ષનાં થાવના છે ?'

રાયણ

લેખક : ગ્રા. જયંતીલાલ ઓઝા

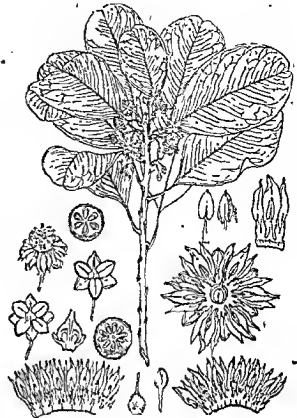
હેખાવે મનોહર અને આવામાં મીઠાં. એવાં પીળાં રાયણાંથી કોણ અપરિચિત હશે? રાય કે રંક સીને એ પ્રિય મેના આપનાર વનસ્પતિને 'રાયણ' કે 'રાયણી' પણ કહે છે. સંસ્કૃતમાં 'રાભનિ', 'શીવિણી', 'દરદંપ' ને 'શીરવૃક્ષ'; દ્રવિડમાં 'ખીરી', 'ખીરમ્બી' તથા 'રાભન' ને મરાઠીમાં 'રાયન', 'રાભન' તથા 'ખીરમ્બી' નામથી તે ઓળખાય છે. તેનું સાસ્ત્રીય નામ 'મીમુસોપ્સ હેક્સાન્ડ્રા' (Mimusops hexandra Roxb). આ વૃક્ષ હિંદ અને સિયાનનું વતની છે. બિહાર, બોરિસા, મધ્ય અને દક્ષિણ હિંદ, કેરળ, ક્વિન્ટક, કમ્બજી ખાનદેરા અને ગુજરાતમાં ખૂબ જોવા મળે છે.

રાયણનું ઝાડ મોટું, સદાય શીલું અને ૫૦ થી ૧૦ ફીટ ઊંચું હોય છે. તેની ચોતરફ ફેલાતી શાખાઓ કઠણ અને ઝાંઝાવાળી હોય છે. તેની ઊભા ઘાણાપડતી રાખોડી ને જરબચડી હોય છે. પાન રાખાઓ પર એકતરફ આવેલાં, સાદાં, ઘેરાં લીલાં, બન્ને બાજુએ લીલાં, ઉપરની બાજુએ ચળકાટવાળાં અને નીચેની બાજુએ દિશાં, ૨ થી ૪ ઇંચ લાંબાં અને ૧ થી ૨ ઇંચ પહેલાં, લંબગોળ અથવા ચપ્પાન આકારનાં અને પહેલાં અને બાજીનાર અથવા સહેજ ખાંચાવાળાં ને તલિયે સાંકડાં થતાં હોય છે. પાનનાં ફૂંધી ૨ ઇંચ લાંબી લીસી રાંડી પર ઉપરની બાજુએ લાંબી ખાંચ હોય છે.

સપ્તેમ્બરથી ડિસેમ્બર માસ સુધી રાયણને ફૂલો આવે છે તે સફેદ, બોરસલીનાં ફૂલ જેવી આવી સુવાસનાળી, ચકામાર, લીંટીવાળી ને પત્રકોષ્ઠમાંથી એકલાં અથવા ૨ થી ૧૫ સમૂહમાં હોય છે. ફૂલની રાંડી ફૂંધી ૨ ઇંચ લાંબી ને લીસી હોય છે. ફૂલમાં બન્ને પાંખડી ૬ હોય છે અને તે ત્રણ-ત્રણની બે હારમાં ગોઠવાયેલ હોય છે. બન્નેની બહારની પાંખડીઓમાં તંબૂલીરિશ રંગની કરાંડી હોય છે.

ફૂલગણિ નળી આકાર હોય છે. નળીના ઉપરના ભાગમાં પાંખડીઓના ઉપર બે હારમાં ગોઠવાયેલા હોય છે. બહારની હારના ૧૨ ઉપરના ભાગનાર અને ટોચે અખીંદાર હોય છે; અંદરની હારના ૬ ઉપર ન્યસ્ત બાલામાર હોય છે. ફૂલમાં પુકેસરી ૬ હોય છે અને તે ફૂલગણિની નળી ઉપરના અંદરની હારના ૭ ઉપરના સાથે ગોઠવાયેલા હોય છે. આ ઉપરના ફૂલમાં ૬ લંબ પુકેસરી હોય છે અને તે ૬ પુકેસરી સાથે વાસકરતી ગોઠવાયેલા હોય છે. પરાગાણર પીળાસ પડતા ભૂરા રંગેનું, અણીદાર અને પુકેસરતંતુ જેવું લાંબું હોય છે. ફૂલમાં બીજાસય પર રેશમી રેશમી હોય છે. તેમાં ૧૨ મોષ હોય છે.

રાયણનાં ફળને રાયણાં કહે છે. ફળ ૬ ઇંચ ફૂંધી ૧ ઇંચ લાંબું, ને લંબગોળ અથવા ટકા આકારનું હોય છે. તેમાંથી દૂધ નીકળે છે. ફળમાં ૧ (અવિત ૨) લીસાં, ચળકાટ, ઘાળાં ભૂરાં અને એક છેડે જોળ તથા બીજા છેડે અણીદાર તેમજ સહેજ ચપડાં બીજ હોય છે. ફળ શરૂઆતમાં લીલાં હોય છે, પરંતુ પાકે છે ત્યારે પીળાં થાય છે. સૂકાં ફળને રાયણાંકી અથવા રાયણાંકી કહે છે. રાયણ પાકુદિ (પકુડે), બોરસલી, ચીકુ (મોરેના) વગેરેના વનસ્પતિ છે. તે બીજાં વડે વગાડવામાં આવે છે અને બહુ ધીમે ઊંચતાની વનસ્પતિ છે.

રાયણના ઝાડમાંથી તારાસપડતા શુદ્ધ નીકળે છે. તેનાં બીજાંમાંથી તેલ મળે છે. તેનું લાકડું પણ કઠણ, મજબૂત અને ચીકણું હોય છે, ને એવું જોઈ શકાય છે કે તેના એક ધનુર પ્રથિયાનું બનવ ૧૦ થી ૭૨ તરફ હોય છે. તેના ઉપયોગ શેરી પીલવાના સાંધા, તેલ કાઢવાની ધાણી, ખેતીનાં એભરે, માનના સાંભલા, કિંચર વગેરે બનાવવામાં થાય છે. રંગેલા કાપડની કુટી કરવા માટે વપરાતા ઘેસા પણ રાયણના લાકડામાંથી જ બનાવવામાં આવે છે. રાયણનાં પાન ટોરેને ચારા તરીકે આપાય છે.

આયુર્વેદ તેમજ યુનાની બંને વેદમાં રાયણ પચાય છે. તેનાં સર્વે એજ ઉપયોગી ગણાય છે. ચરક તેમજ સુશ્રુતે તેના ઔષધીય ગુણ વિષે મોંઘ કરેલી છે. રાયણાં ઔષ્ધિક, અમીને સાંત કરનાર અને તરસ મટાડનાર છે. હૃદય માટે તે સારાં ગણાય છે. તે પિત્તપ્રકોપ, ત્રિદોષ, ક્ષય, બ્રમ, મૂત્રાં, રક્તપિકાર વગેરે મટાડે છે ને કોટ માટે ઉપયોગી ગણાય છે. રાયણમાંથી નીકળતું દૂધ દુધની દાઢ પર લગાડવામાં આવે છે. રાયણનાં બીજને પાણીમાં ધરીને લીંડીના રંબ પર લગાડવાથી નીંડીનું એર લીવે છે. રાયણાંકી ગરુ બાષક છે. રાયણની ઊભ તેમજ ફળ માઠી ગણાય છે.

પ્રદર, રક્તપિત્ત તેમજ વાંતપિત્તમાં રાયણ અને કોડીનાં પાન ધીમાં શેરી આપવામાં આવે છે. સ્ત્રીઓને ધાતુસાવમાં રાયણનાં પાનનો રસ આપવામાં આવે છે. કેકડામાં ગરમાળાના પાન ને કોડીના બીજને રાયણના દૂધ સાથે વાટી ગુગડા પર ચોપાડવામાં આવે છે.

¶ ઉન્નતિનું આકાશ સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે અબેદભાવ ધારણ કરીને બ્રહ્મ મોક્ષનું પશ્યું છે! સંતોજ સાધન કે બ્રાહ્મને દોષ દેનાર પોતાની જ અસક્રિતાની એકશર કરે છે.

પ્રભુએ મધવા તરફ વક કાઢ્યું કર્યો, મધવાએ કહ્યું, 'વણુ એને ગોઠા ને હંધે કપાય છે ? આ દેશમાં એ વસવાટ કરવાનો જ છે, તો પછી આવી રહ્યાને નિર્દોષ રાખવું અસંભવ છે. આખાંબમાંથી એટલી ડાકરીએને આઈ આણ્ણવી કાઢ્ય નથી, અને કુળનો દીવો માણ રાખ્યા વિના પણ આલે નહિ હમણાં હું એ છત મેળવી આવ્યો, એ કોને પાટે ?'

પ્રભુએ કહ્યું, 'હં.'
રાત્રી અને સેનાપતિ મંત્રણાશુદ્ધમાં જઈને બેઠા. સામંત, સચિવ, એકી, નિદ્રાક કોઈ ને ત્યાં ન હતું, એટલે મત્રણાશુદ્ધ આવી હતું. આર સેનિકોએ નેતરને એક મોટા ટોપણી કપાડીને તેમની સન્મુખ મૂક્યો, ટોપલાનું ઢાંણું બધ હતું. એનો આટલો ભાર બેઠ તેમાં પુષ્કળ દ્રવ્ય હશે તેમ લાગ્યું.

વિરમ્ય પામી પ્રભુએ પૂછ્યું, 'આમાં શું છે ? આજરે કે સાપ ?'
હાથના હંસારે સેનિકોને બહાર જવાનું કહી મધવાએ હસતાં હસતાં ટોપલાનું ઢાંણું કપાડ્યું.

ગદારીના ટોપણા બેઠડાંને તેમાંથી ને રીતે ફેણ કાઢી દરતો ડાબો સર્પ બેઠો થાય, એ જ રીતે એક સરી ટોપલામાંથી બેઠો રહ્યો એની આસપાસની આંખો વાટે એ વિદ્યુત વર્ષાવની હતી.
પ્રભુએ વિંચિત્ત થઈ ગયો. એના પહેલા પચીસ મોંમાંથી સંભેડે બહાર નીકળ્યા : 'અરે ! આ શું ? આ તો એક છાતરી છે !'

એટલાસ દરી મધવાએ પૂછ્યું, 'કેમ, કેવી લાગે છે ? મુંઝવે નથી ?'
પ્રભુએ મોન રહી બંધિનીનું નિરીક્ષણ કર્યું કહેલા ત્રાણાવરણે શરીરનો વાન; રાજ્ય ગચ્છેલી આગો અને વિખરાયેલા વાળ; વચ્ચા-હંકારી અક્ષય; મળામાં કો'ક બીની માળા; બાહ્ય કપર રાખતા બાળ્ય બંધ; લેખી અને કાનતા પુષ્પા મુકાઈ ગયા છે; કારણથી મોઝણ સુધી એક વિચિત્રત્વજી પદરજ એણે પહેર્યું છે. એ કુળથી પાળી સુવતી ના ધીવકારેતર દેહગામી અગ્નિની દીપતિ કચકની હતી

મધવાએ ફરી પૂછ્યું : 'કેમ, કેવી લાગે છે ? મુંઝવે નથી ?'
પ્રભુએ થોડીને મધવા તરફ નેણું, ને પછી પ્રિકારના સરે કહ્યું, 'તં સાવ મગાર છે' કહાઈ લડવા જતા ડાકરી કપાડી લાવ્યો। હવે આનું શું કરીશ ? કાસી-પરિવારમાં તરીકે આ જરા થે ચાલી સડે તેમ નથી એ તો એને બેઠા ને સમજાવ નહ્ય છે.

'એની સાથે લગ્ન કરવાનું મેં નહીં કહ્યું છે.' મધવાએ કહ્યું
વચ્ચાને પ્રભુએ પૂછ્યું : 'શું ? લગ્ન ?'

'હા; એ કોણ છે તે બંધો છે ? કોંઈરાજની પુત્રી છે એ ?'
એકાંકે પ્રભુએ બંધીને પછે મધવા અપેા કહેવા લાગ્યો. 'કોંઈરા-ની રાજવાળીમાં પ્રવેશીને એણે તે બધા જ માત્રી કટપા દેતા. માત્ર આ રાજકન્યા જ એકી બેળી હતી અને એ બહુ ગમી. એને થયુંથયું પૂછ્યું પંરતુ એ હંધ જ સમાજ ન રાખી. એથી ટોપલામાં પૂરીને ચામે લઈ આવ્યો. આર્ય રાત્રની રાણી થવાને એ યોગ્ય છે; પંરતુ પ્રથમ એને આર્યલાખા શીખવવી પડશે. તે પછી એને રાણી પદરાણી કરીશ.'

પ્રભુએ ફરી એક વાર સુવતી તરફ નેણું એ એમની વાતનેા મારી જરા થે પામી શકતી નહોતી; માત્ર એની આંખો તેમના એકના એકરને વારાફરતી અવલોકી રહી હતી. એના મોં પર થયે કે આરંભાનું ચિહ્ન સરખું પડેલું. હતી માત્ર આ બંગમી બાના કાર્યકલાપ પરત્વે એક મુશ્કેલી નિહાસા.

ભવાં જરા ખેંચી, મધવા તરફ બેઠ પ્રભુએ કહ્યું 'તે અધોગ્ય કાર્યે કહ્યું છે, મધવા, અને તેમ પછી એ રાજકન્યા છે. એને આ યુગ (નવેમ્બર ૧૯૫૦)

રીતે પકડી આણ્ણવી એમાં આર્ય શિક્ષતા નથી.'

'લગ્ન કરવાને હંસારે કન્યા-હંસજ કરવામાં આર્ય શિક્ષતાનું કલ્પવન નથી' મધવાએ વતર આપ્યો.

'કલ્પવન થાય છે. આરક્ષિતા એને કપાડી લાવતી એ તરફનું કામ છે. આ જ પાકીએ એને પાછી મોઝવણી એ ચોગ્ય છે.' પ્રભુએ કહ્યું.

તપી જઈ મધવાએ કહ્યું, 'કરી થે નહિ' ને પછી પોતાને કાળમાં લેતાં એણે અત્યંત શાંત રેખરે કહ્યું : 'હું મહારાજ મધવા, તમને આદેશ આપું છું, સેનાપતિ પ્રભુજ, આજકન્યા પાટે કોઈ ચોગ્ય નિવાસ-ગૃહની મોઝવણ કરે કે એની સુખમાં રહે ને ક્યાંય ભાગી ને નાવ. વાદ રાખવું કે જે એ કામી ગઈ તે તો તમા જવાબદાર તમે આણ્ણવી.'

એક વાર લોકીક ક્ષણે સુધી મિત્રના મોં તરફ નેણું, પછી હાથ લેકી, અરતક નેમાની, પ્રભુજ બોલ્યા : 'એની મહારાજની આજ્ઞા.'

કિલ્લો પરના એક ગ્રામ શુદ્ધમાં રાજ-નાણીની નિવાસ નહીં થયો. કોઈ-કન્યા બોડેલા હોઈ અને આંધિત પમલે કિલ્લા પરના એ કારનારમાં પ્રવેશી. હકીકતમાં કારનાર હોવા છતાં એ રથજ વિશાળ ને વજાબાળી એક ગઢેલ જ હતું, જેમાં એક બાંધી શૂરાવા સિવાયની બીજ બધી જ સપરજો છટે હાથે વેશવામાં આવી હતી.

સહજ પ્રભુએ મોંનો પાણડાં મધવાએ કહ્યું : 'રાણી એની રાણી બની ગઈ છે.-બોલ, શું કહે છે ?'

પ્રભુજ બોલ્યા : 'હં.'

પૂરત વળી પ્રમાતે બંધીને સમાચાર આવ્યા. કોઈકેટલી વાન જ પછા ફરેલા, મરણોત્તર હાલતમાં અહીં પહેંચેલા, એક સમયેકે સમાચાર આવ્યા કે રાજકન્યા અપહરણની વાત નહતી જ બાગેક કોઈક નતિનાં ટોપેટોળા ફરી કોઈક પાછાં વળ્યાં છે અને હવે પરીપૂરા ટોપાવગાન થયા છે. મધવા ને થોડાક આર્ય સેન્યને ત્યાં દેખેજ રાખવા મૂકી આવ્યો હતો તેમની તે પાછે કુંજાર કરી નાખી છે. માત્ર હોડાની અસાધારણ શક્તિને કારણે મોઝવે પોતાના પ્રાણ મોઝવે રાખ્યો છે. પરિસ્થિતિ આર્યત વિતાળનક છે.

આ સાંતળી પ્રભુએ આપીર થઈ બેઠ્યો. એણે કહ્યું, 'મહારાજ, આજ્ઞા આપો એટલે સાજાકોને ટોપાલે કરી આવું.'

'પણ મધવા રાજ ન થયો. એણે કહ્યું કે 'એમ ન થાય; એ એમને ટોપાલે કરવાન જ છે તે તો હું કરીશ.' અને સેન્ય હઈને ફરી મધવાની પાછો પાડ્યો. ફર જઈ મધવા ફરી એણે પ્રભુએ કહ્યું, 'આ આજ્ઞામાં હં પેલીને આર્ય લાખા રીત ખવતો રહેન.'

રાત્રની સુખપતા ગોપની પ્રભુએ કહ્યું : 'ભલે'.

એકેક દિવસમાં જ પ્રભુએ સમાજ ગયો કે આર્ય સુવતી અત્યંત મેધાવી છે. આક દિવસમાં તો એ બાંધ્યુંતૂરું બોલવા પછુ લાગી, એનું નામ હતું એલા. નામ બંધે અત્યંત હતું, પંરતુ સાંજ જવામાં અને ગોલવામાં એ બહુ મીઠું સામંત. પ્રભુએ કેટલીક વાર કચ્છારી નેણું : 'એલા! એલા! વાહ અરસ છે આ તો !'
વાતચીત કરતાં આપકડું કે સો પહેલા પ્રથ એવાએ એ કરી કે 'મને એકી પકડી આણ્ણવાર પેણે માણસ કોણ હતો ?'

'મહાર મિત્ર.' પ્રભુએ કહ્યું.

'મિત્ર' શબ્દનો અર્થ સમાજમાં એમને થોડીક વાર લાગી. આખરે સમજવા પછી એ મોં મચકોટી, તીવ્ર અવહાના સાદે બોલી, 'તમે લોકો બંગમી છે બંગમી !'

અવર થઈ પ્રભુએ વિચારવા લાગ્યા કે 'કેનું આશય ? અને બંગમી ?'

ધીરધીરે એલા આર્ય આખામાં વાતો કરવા લાગી. કોઈ પણ

વાત કહેતા કે સગળતા એ અચકાતી નહિ. એક વાર એણે પૂછ્યું,
'મને આઈ પકડી રાખી છે શા માટે?'

પ્રદ્યુમ્ને વાત મળી જતાં કહ્યું, 'આર્ય ભાષા શીખવવા માટે.'
એણે બોલી, પૂછ ભાષા! 'આ શીખવે મારે શું કરવું છે?'
જરા રમુજ કરતાં પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું, 'ત્રિમાસાપ કરવાની સરળતા
હશે. મહારાજ મધવેએ તમારી સાથે પરચુવાનું નક્કી કર્યું છે.'

એણે બેઠી હતી તે પીરેપીરે બેઠી મળે થોડી વાર એકીએ
પ્રદ્યુમ્ન તરફ નેહ રહી. ને પછી ફરીથી બેઠી જઈ નિયતપણે મોઢી,
'એને હું નહિ પરણું. જંગમી!'

એના ધૂરસો ખાળવા પ્રદ્યુમ્ને વચ્ચે કહ્યું, 'મધવે દાડી સાથે
છે એ ખરું; પણ માણસ ખરાબ નથી.'

એણે ફરી 'જંગમી' બોલી રહી ત્યારે અંબ દિવસે જવા લાગ્યા,
પરંતુ મધવે પાછા ન ફર્યા. એણે કાંઈએને કહ્યું કે કાંઈએએ એને
કેટલું કહ્યું તેના કંઈ ખબર નહોતા. પ્રદ્યુમ્ન અધીર થઈ બેઠ્યો.

તેતજેતાંગાં ચણ માસ વીતી ગયા.

એક પ્રસાતે એણેને ત્યાં આવતાં પ્રદ્યુમ્ને તેણે કે અંબા બારી
પાસે બેઠીબેઠી વેણી સરખી કરી રહી છે. પ્રદ્યુમ્નને નેહ એક વાર
એણે એ કંઈએ, ને વળી પાછી બહાર ફરાર કંઈ એની વેણીના
વાળતાં જોઈતાં શરખા કરવા લાગી.

પ્રદ્યુમ્ને બોખાંરે આંધો, પણ એનું કંઈ ફળ ન આવ્યું. એટલે
એ બારી પાસે જઈને બેઠો રહ્યો. એણે આકાશ તરફ નેખું, તીચે
કોઈકું કહ્યું, અને પછી ફરી વાર બોખાંરે આંધું, 'શિયાળો મથો;
મગજને કળાવો હવે તો રાદ થયો છે.'

એણે બોલી, 'હા.'

કેટલાકિત થતાં પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું, 'હમણાં દક્ષિણગાંધીને હવા આવે છે
તેને જ તમે મલચસમીર કહેતા છો? આવીને તમારું આંધું હવા નથી.'

એના તરફ બેઠીસપણે આંખો ઢાંચી કરી એણે એ પૂછ્યું, 'એ
દિવસથી રેખાત કેમ નહોતા?'

જરાક ચમકતાં પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું, 'કાગમાં હતો.'-ને જરા અટકી
'તમારે તો વધુ આર્ય ભાષા શીખવાની જરૂર નથી. જેટલી શીખ્યાં
છે એટલામાં જ અમારા સોના કાન કાપી રાખે એમ છે.'

થોડી વાર કોઈકું જ ન બોલ્યું. એણે દાળેથી નજરે દરે વેણી
ફરીને બોંધવા લાગી. આખરે પ્રદ્યુમ્ન વાતને તાંતણે જોડતાં બોલ્યો,
'હવે તો મોઢાં આવી ન્ય તો નિરાત થવા. પછણ દિવસ થઈ ગયા.
હવે થે એના કંઈ ખર-ખબર ન આવ્યું. ચિંતા થાય છે.'

જંગમી પણ સહાનુભૂતિ ન દાખવતાં નિર્દયપણે હસીને એણે
બોલી, 'તમારો મધવે હવે પાછો નહિ ફરે. આગારી નવતવાળાઓએ
એને પૂરો કરી નાખ્યો હશે.'

કોષબરી એણે સાથે નેહ પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું, 'મધવેને ધૂરે કરી રાકે
એવું કોઈ દાક્ષિણ્યાચમાં નથી. એ મહાવીર છે.'

'જંગમી!' તુચ્છકાર કરતી એણે બોલી.

પ્રદ્યુમ્ને રોષે બરાઈ કહ્યું, 'એ જંગમી સાથે જ તારે પરણવું પડશે.'

બગ્ગર નવાવની એણે બોલી, 'એમ કે? મારી છપ્પાલિકા કે?'

'તું તો બેઠીની છે. તારે વળી છપ્પા-અનિચ્છા કેવી?'

એના પ્રયેક શબ્દને કાપતાં કાપતાં એણે એક વાર આખો :
'મારી છપ્પાલિકા મને પરણી રાકે એવો પુરુષ તમારા આવાર્ષતમાં
પેદા થયો નથી. નેહ આ બીજા માણસ? ને બે આંખો વીધે ચોલાના
અગામીની માળા જાણી કરી એણે કહ્યું, 'એકી આઈ એટલી જ વાર.

પછી તમે મને મેળવી ન શકો.'

પ્રદ્યુમ્ન બચસું બોલી બેઠ્યો, 'કેવો સવનારા-જેર? આખો
મને. આ પકીએ જ આપી દો એ માળા!'

જરા ફરે સરખી જઈ એણે કહ્યું, 'આટલા દિવસથી તમારી
બેઠીની રહેને પકી છું, એટલે માન્યું હશે કે હું અસહાય છું; તમારે
રમકું છું. પણ એમ નથી. જ્યારે આઈ ત્યારે મુકા થઈ રાકું તેમ છું.'

મૂઠે એમ તેના તરફ તાકી પ્રદ્યુમ્ન બોલ્યો, 'તો ત્યાં કેમ નથી?'

પણવાર મીન રહી એણે એ મંવંથી કહ્યું, 'મારી મરણ.'

એ જ વળતે આગી બહાર ફરે ખીણમાંથી રાંખના ધીરે મેળીર
પહંદા પડ્યા. મગજને પ્રદ્યુમ્ન એ તરફ નેખું, સીમાકાના મહા-
વનમાં મધને જંગમનાકા સાથે આર્ય સૈન્ય પાછું ફરવું હતું. કપાળ
પર હાથનું નેખું કરી તે તરફ નેહ રહીને નિરાંતનો આસ મૂકતો
પ્રદ્યુમ્ન બોલ્યો, 'હા, હા, મધવે! મધવે પાછો ફર્યો છે!'

પ્રદ્યુમ્ન કલાવળે બહાર ચાલ્યો જતા હતો. ત્યાં પાછળથી એણે
નો સાંત સાદ સંભળાયો, 'હું થે બચી. મુશ્કિને હવે વધુ વાર નથી.'
અમીને પ્રદ્યુમ્ન પાછું બાળીને બેઠો રહ્યો. એણે એમ ને એમ
બેઠીબેઠી વેણી ચૂંચી બની હતી. એના મોં પર તીવરી વાંધાગેલ મૃત
પતંગિયા જેવું જરાક દારૂય હતું.

પ્રદ્યુમ્ને એની નજર જઈ આમઘર્ષક સગમવતાં કહ્યું, 'એણે,
એવી બાલિશાસ ન કરતી. મધવેને સમજાવતાં તને સમય લાગશે,
પણ સખ પછી એને સમજાવવા તારે તને નક્કી સામગ્રી કે એના જેવો
સારો માણસ તે બીજો કોઈ નથી. તને વિનંતિ કરું છું કે કલા-
વળી મળે કંઈ આડુંજમણું કરી બેસતી નહિ.'

એણે એ કતાર આંખો, 'કલાવળે કંઈ પણ કામ કરવાની મને
ટેવ જ નથી. હું કાંઈ-કામ નથી છું; જંગમી નહિ. તે મધવા બળ-
જગરીથી મને પરચુવા છપ્પાનો તો લગ્નકેડપણોનું મુશ્કિ મેળવીશ.'

'કોઈરોને બસાવર કેટલો પાડી ન રાખ્યો. માંડાવર બનીને બેઠો
લડતા હતો. આખરે સંધિ કરી.' મધવાએ કહ્યું.

'સંધિની રાત્રેની શી રીત છે?' પ્રદ્યુમ્ને પૂછ્યું.

થોટી દસતાં હસતાં મધવે બોલ્યો, 'અજબ, અદ્ભુત
નતિ છે એ કાંઈક; અને અજબ છે એમની રાજનીતિ. તને ખબર
છે કે એમની નતિમાં દીકરી બાપની વારસદાર અને છે, ને દીકરો
માતાની મિલકતનો અધિકારી બને છે. સાંભળવું છે આવું કાંઈક?'

માણું હડાવી પ્રદ્યુમ્ને કહ્યું, 'ના; પણ સંધિની રાત્રે શી છે?'

'સરત આ છે કે એમની રાજકીયાનું અપદરશ્ય થતાં એમની
આજરને સખત મક્કો લાગ્યો છે. એ ક્ષેત્ર ફરે કરવાને એકમાત્ર
હયાય એ રાજકીયા સાથે સખ કરવું તે છે. એની સાથે સખ ન કરે
તો તે આ મુકે ચારશે; બીજું કંઈ જ સાંભળશે નહિ. અને તે સખ કરે
તો કતારાધિકારી તરીકે કાંઈરોને રાજ મકરા જાળવી શરત છે ને?'

થોડી વાર આંખો દાળી બેસા રહ્યા પછી આઈ હસીને પ્રદ્યુમ્ન
બોલ્યો, 'સરત જાળવી તો ખરી.'

'એટલે હવે વિલગ્ન થઈ વિદા સારવ કાંઈ-કામ નથી સાથે
પરણી જવું જરૂરી છે. એ છે તો મગજમાં ને?' મધવાએ પૂછ્યું.

'મગજમાં છે.'

'આર્ય ભાષા કેવીક આવતી?'

'સારી.'

'તો હાલે જ સખ બેઠીએ.'

થોડી વાર મીન રહી પ્રદ્યુમ્ને પૂછ્યું, 'પણ એની છપ્પા-અનિચ્છા

નજવાની નરર નથી ?

'જરા થે નહિ. આ તો રાજની વાતો. એક રાખડો પછુ દેર-
ફાર આથે નહિ. સંધિની રારનો પાળની જ પડશે.'

એ જ રાને પ્રધુમન ચોરની નેમ એલાના મહેત્રમાં પ્રવેરશે.
આકાશમાંથી લગભગ પૂર્ણિમાર ચંદ્ર ભારી વાટ રીતલ કિરણો
વરસાવી રહ્યો હતો. એ જ્યોત્સ્નામાં એલા કંઈ પણ વાચમાં વિના
પરની પર પરીપરી છંપતી હતી પરમાં દીવો નહેડો.

પ્રધુમન બિદશીપત્રે એની પાત્રે મથોઃ ગોઠણ વળીને બાજુમાં
બેઠોઃ જ્યારે રોજીને પોતાનું મોં એલાના મોં નજીક લઈ ગયો.

એલા સુતી હતી, છતાં એની આંખના ખૂણામાંથી આંસુ સરી
રહ્યાં હતાં. રવખખમાં એ અદ્ભુદ દિવે બોલતી હતીઃ 'પ્રધુમન !
પ્રધુમન ! પ્રધુમન !...હું મરવા નથી ઇચ્છતી...તું કેવો માણસ છે?...
કંઈ જ સમજી શકતો નથી?...જેવની મારે કદાચ રર...પ્રધુમન !'

તે કાર્ય માટે એ આંખો હલો તે થયું નહિ. પેલી માથા
એલાના મથામાં જ રહી. પ્રધુમન આંખો હલો એ જ રીતે ચોરની
નેમ બિદશી. પત્રને પાછો ફર્યો.

વળતે દિવસે સૂર્યસ્તનો સાશ્વત્ત્ય પૂર્વમાં ચંદ્રોદય થયો. મપલો
રાતની રાતલેઈરેલો હતો. એણે કહ્યું પ્રધુમન, હવે લગ્નની તૈયારી કરો.

રાજમનની સામે થવાડા વિશાળ પટમાં પૂર્ણોની નેમ અગ્નિ
પ્રત્યક્ષી બેઠો. અગ્નિની સાક્ષીએ એ લગ્ન મનાર હતાં હોવાની
પૂર્વ બાજુ વજ-વજ માટે બાલેક ઢાળવામાં આંખો.

લગ્નના સમાચાર આગલે દિવસે જ નહેરે કરવામાં આંખો
હતાં, એટલે આતુર જનમેદની ઉમરાવા લાગી હતી

છાતીસરથી આજ બીજાને પ્રધુમન એજીરીએ અગ્નિ તરફ તાકી
રહ્યો છે. એક વાર એના એક જોડે નિસારો સમજાવો.

મથવાજો આવીને એને ખસે હાથ મૂકતાં એ નલ્લે જળજીને
નખો, અગ્નિ સામિધી નજર બેસવી એણે પોતાની સાથે આકાશ
પાકું લેણું. સામે જ ચંદ્ર હતો. રજની આડેથી પી દગમ્બ જ એ
જોતો ચંદ્રો છે પ્રધુમન એના તરફ જ નેઈ રહ્યો છે.

'રાત્રિ થઈ અઈ છે. હજનું મુદ્દલે નિઠર છે હવે તું જ અરે
તે તેડી આવ'

પ્રધુમને પીરેથી મથવા તરફ ફરી ગઈ રાકારે કહ્યું. 'સેનાપતિ મથવા !'

મથવા બેલાડો બની ગયો. રાત તરીકેની રેવ બેલામાં
એનો તો થર ફરી અઈ હતી કે પ્રથમ તો એ કંઈ સમજી જ ન શક્યો.
તે પછી પ્રધુમનની નજરનું અનુસરણ કરતાં એની દિશ્વ ચંદ્ર વર રહી.
આકાશ વાદળવિદોહો દોવા છતાં ચંદ્રના શુક્ર મોં પર એક
પ્રકરણી છાયા પડે છે. એ કાળી છાયા ધીરે ધીરે આપા થે ચંદ્રને
મળી જવાની તૈયારી કરી રહી છે.

પ્રધુમને કહ્યું, 'સેનાપતિ મથવા ! તું મદુરે તેડવા નહં પુ.
સંધિની રારનો પાલન કરવા તું જ તેની સાથે પડશી. આ
દરિયામાં મેં પ્રત્યક્ષેને આપણી વાત સમજવી દેતી.'

મથવા થોડી વાર તો રતેભિત જ થઈ ગયો. એ પછી એના પ્રત્યક્ષ
હારે થે આકાશ માંજ બેઠું
સહસા હારથ અટકાવી હાથ ભેળીને મથવા બોલ્યો, 'જેની
મહારાજની આજ્ઞા !'

એલા ભારી પાસે બેઠી હતી. પ્રધુમન પ્રવેશતાં જ એ બેસી રઈ મથ.
'મને લેવા આંખો ઠો !'

'હા, જાન્યુમારી. કોઈક સાથે અમારે સંધિ થઈ છે. એ મુજબ
આર્યસભાએ કોઈક રાજાનું મારી સાથે પરબુવાનું છે. જામે રૂઝબી એ
રાત્ર પાળવા બંધાએલા બીએ.'

'બીએનું કંઈ કહેવાનું છે ?'

'થોડું જ. નિવગ મુજબ દલે હું આર્યસભા થયો છું, ને મપરો
મારો સેનાપતિ થયો છે. પરિણામે પરબુવાનું હોય તો મારે જ
વગને વાજીનું નેઈશે.'

ભોળી વાર મુખી ફરી નજરે નેઈ રહી આખરે કીમ્બ અપાઈ
એલા બોલી, 'શું કહ્યું ?'

રાજાજીય જોગીરત્ય પરીને પ્રધુમન બોલ્યો, 'મારે વાજીનું પડશે.
દલે યદ નહો કરી નાખો કે મારી સાથે પરબુરો. કે પછી જો ખોતો !'

રવખખની રૂંધાએત આગુતા આખરે પૂર્ણતા પરીને નેમ મીઠી
થઈ એની સુલ્લ અમેચી બેઠે આંખોમાં અજગ્રજીયો આવી નહાં.

ભારી ઉપર બેસતાં પ્રધુમન બોલ્યો, 'મદુમ્બ મુજ મથાને હવે
બહુ વાર નથી. તેની વારમાં તારે નિર્ણય કરી લેવાનો છે.'

તે વર્ધની વચ્ચે થતી તીવ્રતા ચમકારા નેનું હારથ હસતાં
એલા બોલી, 'જેવતી !'

કોસીટીના જવાબ

(અ) (1) કુંડાણ; (2) પહેલા 'ક' ઉપર ચોક્કસ; (3) ૩૩.
(જ) 'જ' વગેરે ૧૨ રવર; ત્યાર પછી તેમને 'ક' ને વીસમાં 'જ'; એટલે
૧૩+૧૦=૩૩; (૪) ૮૨થી ૭૬ સુધી અવગણાયો; (૫) કંઈ ન હોય.
કુંડાણ પાસેથી મેઝાં પછુ દોરી શકાય ને નાનાં પછુ દોરી શકાય.
એ જ પ્રમાણે ચોરસ પછુ કુંડાણથી મેઝાં ને નાનાં દોરી શકાય;
(૬) 'યમુના' જવાબનું. લાંબામાં લાંબી નહીં એમ્બોન છે (કૃષિજ્ઞ
અમેરિકા), ૪,૧૦૦ માઈલથી વધુ; (૭) કૂલદોરો; (૮) તમારી સાચી
ઉમર લખો; (૯) ગામ થયો.

(ઘ) (1) ૪૧, ૪૬ [કેકે એ આંકડાની વચ્ચે સાતસાત આંકડા
સમાવેશ થયો]; (૨) I. [આ આંક મૂકીને પછી 'V'ને મધ્યમિત્વ
અણતાં બને જાણ સમજાત રહે છે]; (3) ૭૧, ૪૫. [વચ્ચે જોડી
દીધેલા આંકડાની સંખ્યા એક એક કરીને વધતી બધ છે]; (૪)
૧૮૮. [રેક સંખ્યાની વચ્ચે ૧૧૨નો લખાવ છે]; (૫) તપ્પદયા; (૬)
ઉદ્ધવા રાખડો છેલ્લા-જોથો અપ્પર 'બ'. [પહેલા અપ્પરમાં 'બ'
પહેલો છે; બીજામાં બીજો; ત્રીજામાં ત્રીજો-એટલે ચોથામાં ચોથો].
૪૦૬ (નવેમ્બર ૧૯૫૦)

(ક) (1) યોડાની આંખો પર બંને હાથ દાબી રવા. કંઈ જોયો
નહિ એટલે યોડા તરત પાંખો પાંખે પછી બેસી રહી જવો. (૨) જો
બાજમે સૂર્યની એક દોરી લગને વીંટીના લેપરના બાજમે વીંટીના
માંડી. વીંટીની આંખજોની ટોચ સુધી સખત રીતે વીંટી. ૪થી વીંટી
પાસેથી થોડી દોરી ખાલી નાખી. ને વીંટીને થોડી આમન સરકાવો.
[દોરી સખત બાંધેલી. એટલે આંખજોને એ બાજ જમાએલો હતો]
પછી ૫થી દોરી થોડી આમન કચેલી. ને વીંટીને આમન સરકાવો.
અગ્ર કઠીરકીને વીંટી કાઢી નાખી. (3) રૂંધરાની પાસે ભાંતે તે
જોડાને કહોતો આવવો, એ તેની થીડો લાક લગને તેને એ પ્રમાણે
ઓઢવાને ને મેનાથી સજાગત અવરે રહેતાં કાંડને એ કે તલ ચકરાવા
નું લઈ એટલે સાથે કૂતરો પછુ છે. એથી દોરી કાંડને વીંટીની બધ
અને એટલી કંઈ થતી નધ. એમ થતા બંને એક એક સાથે કંઈ થાય કે
કૂતરો એ મેટરના બારણા સુધી પહોંચી ન શકે. (૪) દોરીની ન-
ના ડબ્બામાં પાણી રેડીને તો દોરીની ઉપર તરે ને વાઢ કરો.
રીઝમાં ફરે

રણજીતરામ સુવર્ણચંદ્રક અને એના ધારકો

લેખક
★

પરશંત પંડ્યા

ત્રણેતરમાં

જરાત સાહિત્ય સભા(અમદાવાદ) તરફથી શ્રી રોમાલાલ સાહનેચિનકળામાટેઈ.ઈ.૧૯૪૮-૪૯ના રણજીતરામ સુવર્ણચંદ્રક ગળેના એમ વાંચનાં, એક લ-

રજ. રણજીતરામ ભાવાભાષ મહેદાઈગીનદન-પણ સાહિત્યસંગીત લાગિદીન-એટલીકે પછપરછ કરી કે 'અરે બાબ, આ બાપું શાંતું પાંચલ છે?' એમનું કહેવું એવું લાગ્યું કે સોનાના બાવ ન્યારે આટલા જિઆયશી મયા છેભારે આ રણજીતરામ તે વળી કેવું છે-એટલેકે કદમિલના માસિક છે, કેટલેક કદનગરેકસ બરતા હશે, અને શાને સોનાના બાંધ વડેવયા નીકળ્યા છે?

આને આપું અજ્ઞાન માફ કરવું પડે છે: પરંતુ પેટી પહેલા કોઈએ પછયું દોત તો તેનો એકરો માણસમાંથી નીકળી નત, રણજીતરામ એટલે મરની ગુજરાતના પનોતા પુત્ર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રણેતા અને માણા એમણે એ સ્થાપી અને પાળીપોષી, રણજીતરામ એટલે કનેયાલાલ મુનશી સરખાને ગત 'ગિત અને મહાભારા', ('ગુજરાતનો નાથ'ના અર્થપૂર્ણ મહાભારા સખ છપા-એટલે છે), એમને કેતિદાસિક નવલકથાઓ તરફ ડાળનાર, એવું વરત પૂર્વ પાઠનાર-એને પરિણામે આપણને 'વારણની પ્રજ્વલા', 'ગુજરાતનો નાથ' અને 'લાલપિરામ' સગી, આજની ધડી સુધી અનન્ય એવી, રસીકી નવલકથાઓ. રણજીતરામ પોને પણ સમર્થ લેખક અને સંસ્કૃતિક હતા, ૧૯૧૭માં ભરપૂરના રથે એઓ અક-સ્માદતરજાત્ જીવુને દિનરે સાગરમાં સમાધ થવા ન દેતાં તે ગુજરાત એમની સેવાઓથી સવિશેષ સમૃદ્ધ હોત એ સુચે એટલું સપષ્ટ છે. એટલે એમના સુખમ રંગરસમાં ગુજરાત સાહિત્યસભા (એટલે સ્થાપના થે એમને આગામી છે) તરફથી વરશે વરશે ગુજરાતની સંસ્કારિતાના રોષને સુખબેચંદ્રક આપાય છે.

આ ચંદ્રકના સંગ્રહારણનો યશ ગુજરાત વિશ્વવિદ્યાલયના મંત્રી-

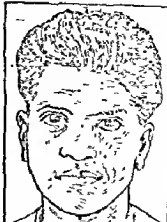
સહયત્વીયલાલ પારેખને મળેલા છે. રણજીતરામને નામે વિશેષ મારફતકર્ક ૧૬મ એકડી ચર્ચિતો તેમાંથી ત્રણેકવર્ષ સુધી એની બનરથા આધેશીરં પણ એ ખૂબી નતાં ચંદ્રક બેધ થયાની માત બપગિમાં મુજાં આવી હતી. આને અજીને સમયે ગુજરાત સાહિત્ય સભાએ દેત અને દિગતથી તેની જ્ઞાણદારી રચીકારી લીધી હતી. આને એ જ ચંદ્રકથી રક્ષાની સેવાના વધી ગઈ છે.

પેલા લશ્કરીનદન રનેદીએવું આજ્ઞાન તો છે: નહિ, પણ એ ચંદ્રક સાથે એમનાં નામ જોડાયું છે એમના સિલસિલાબંધ પરિચય તો કલાલખાને નહિ હોય. ઈ.૧૯૨૮ના પ્રથમ ચંદ્રક કનેરચંદ મેધાણીને આપવામાં આવ્યો હતો. એમની એ કાળે જોડાલાલ હતી. મારાદે મારાદે ફૂલેને લોકસાહિત્યની કથા અને કવિતાને એ એકડી કરતા હતા, અને એમની કલમમાંથી 'સોશાળની રસધારા' અને 'રદિ-યાળી રાત'ના બાગે મેંપનાં રપ હેલા હતા. સાહિત્યની દેરે દિશા એમણે બેટી કે અને ખોલવી છે. સંખ્યા સાથે ગુજની દેશિકે એમને ફાલ રોગ આની આંકી રાકાય, ઈધરે એમને મારુર અને સુદંડ મળે બાપું હવું અને તેનો વાલ ગુજાત અને સોશાળનાં શહેરને મળતાં મેધાણી સોના લાડકવાયા મર્મ પડયા હતા: એ છપ્યા ત્યાં લગી રહ્યા હતા. મહાભારાએ મુખે એ 'રાષ્ટ્રીય શાયર'નું પદ પા-મેલા, તે રવતવતના પ્રભાતની પંથે એકેક ગાલ્યા નવ એ તે વિધિની કેવી ફૂરતા! આને અજ્ઞાસ મિતમંડળના અને આપણા સાહિત્યસંસારમાં મેધાણીઆઈનું સ્થાન યુનું પડયું છે.

બીબ આબ્યા મિલ્લમ્હાદળધેમા-બાલ સાહિત્યના એને બલે સર્વે હજ રવાધીન હતા' દરિયાખૂર્મિની નાગી રહુકી થાયકેમા પરધાર જોવામાં આવતી. ક્યારેક એક દિવસમાં એ વેચાર મેધા-કેએએકેલગીલખામી રાહતા. બાળકોની તેને માટે પડાપડી મળી, બાળક સાથે બાળક થતાં એમને આજાદ માવડતું-એટલે મુખી કે હરિ 'કાન્ટે' એમનું નામ મુળાળું બાળક પાડેલું!

ગ્રીને, ઈ.૧૯૩૦ના ચંદ્રક રિષિકેક રાખળને મળેશી. પણ એમને મારે આ પહેલાં નહોતો. ઈ.૧૯૧૭માં મુળાળની કલાસરેમા 'જોએ

રમકૃષ્ણાસ દેસાઈ(૧૮૩૭)નવમકથા : રત્નમંજિરાવ એટ(૧૮૩૩)દ્વિતીયામ આઈ સોસાએટી દરમ્યાં એમને એ વર્ષેના ત્યાંના પ્રદેશની એક કૃતિના સુવર્ણચન્દ્રક અર્પણમાં આવેલી. આ શ્રુત પ્રસંગે રમકૃષ્ણ-રામ અને દોષ્ટગદ્યમદ એને કાનરે દત્તા, કિનેતુ રોચામાં સાચી આભિવ્યક્તિ સમજી છે. ર. મ. રા. ચિત્રકાર છે એમ કહેવા કરતાં ચિત્ર-કારના ચિત્રકાર છે એ કહેવું વધારે સાચુ છે. એનું દેસાઈ, રસિકલાલ પૂરીએ, સોમાલાલ શાહ અને બીજા ઘણા પીળીતા પ્રદેશમાં એમનું માર્ગદર્શન મેળવીને કાશ્યાકૃષ્ણ છે. રિતિમાન નક્કિ નથી, સંસ્કૃત છે; અને આ ચન્દ્રકે ન્યારે સાહિત્યની સીમા વિસ્તારીને સ્થાને સાચામાં લીધી ત્યારે તેમની પસંદગી આપાઆપ દલી.

મુન્દરન (૧૮૩૪) સંખ્ય વિશ્વનાથ નર(૧૮૩૫) વિવેચન રત્નમંજિરાવ એટનું ત્રીજા તમે સાંભળ્યું છે? કવિશાસ્ત્રના એ અઠગમ્પી છે, બ્રહ્મોજના ભોમિયા છે, એમાંનાં 'અગાધાર', 'અંબાલ' અને 'સોમનાથ' પરાતં કલ્પદાર અને વિગતવાર પુસ્તકોમાંથી તમે એક પછી વાંચીશો તો તેની તમને ખાતરી થશે. એમને જાણી કાઢીને ૧૮૩૩ને ચન્દ્રક અર્પણ બદલ સાહિત્ય સભાને અર્પિતન થઈ છે.

પછી વારો આનંદો વિશ્વનાથ વૈદ્યાના. ત્રિશિષ્ટ વિવેચક તરીકે એમણે તામતા મેળવી છે. એક કાળે એના સાહિત્ય સંસ્કારના મુખ-પત્ર 'ગુજરાત'ના તંત્રી હતા, ત્યારે એમના 'માનસી'ના છે; પણ એ પ્રતિષ્ઠા સાધનનિઃ 'દોષ્ટી'એ પ્રાપ્ત કરેલી છે જુદી જ ભવતની હતી. લેખકો અને વિવિધો 'દોષ્ટી' થોડાનું લાગત. સાહિત્યની સાધનામાં તન મન થત, — ધનથી અધિક મન અને રાજથી અધિક તન અર્થમાં વિશ્વનાથની ઘણાંબી કાઢ કરી રાકે એમ નથી.

૧૮૩૪ને ચન્દ્રક મુન્દરન અને 'કલ્પદાર'ની ને કળાશૈક્ષક 'અંગેશી'થી પ્રથમ પંક્તિના કવિઓ તરીકે રમકૃષ્ણ ચૂકવા હતા અને બન્નેની પછીની કવિતાએ એનું ઉત્તરોત્તર સમર્થન કર્યું છે. બન્નેએ નાટક, નવલિકા, વિવેચન વગેરેમાં પણ શૈલી નોંધાવ્યા છે. કળાશૈક્ષકનાં 'અર્ધ-અર્ધ' અને 'કલ્પદાર' અને 'કલ્પદાર' અવધારીને અવધાર્ય કથાઓ છે. 'મુન્દરન' 'અર્ધનાથ કવિતા' એમને કવિતાશૈલીને વર્ગવા વિભા વાલે તેમ નથી.

૧૮૩૨ની આસપાસ રમકૃષ્ણાસ દેસાઈની નવલકથાનું નેરનમ્પું હતું. એમની કૃતિના કવિતા સમાં 'દિવ્ય ચક્ર' ને 'બારેલો અગ્નિ' વગેરે ત્યારે લખાયાં; અને એ રીતે એમને અપામોલો ચન્દ્રક થમારેમને થમાસમરે હતો. લેખક અને વાચકના એ પાકે એ તો વાચકને એમાં રમકૃષ્ણાસ વિશેષ પ્રતિપાત રહ્યા છે. આના અનુ-સાધનામાં મારે અર્ધ કથેરનું એમને દેસાઈકથામાં રમકૃષ્ણાસ સામન્ય ગણાય છે.

૧૮૩૫નાં વિશ્વનાથ બટ, 'કલ્પદાર' વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી અને 'કલ્પદાર' રાજરાય મોહન—આ ત્રણે વિવેચકોની સેવા ચિત્તભિન્ન બાતની મળી છે. વિશ્વનાથ મિશ્રણ વાચનમાંથી સરસ સાહિત્ય લખાવે—કાળકાર તરીકે અદ્યુત એનું એમનું 'વીર નરક' વિષ્ણુ પ્રસાદની વિવેચના પીરબેરી, પરિશીલનરૂપે પણ સ્વતંત્ર 'ગોલ્ડ' શેઠનું સામર્થ્ય સંસ્કૃત ભાષા અને સાહિત્ય ત્રણેમાં આવી ભક્તિ-મત વિશિષ્ટતા સમાજેલી છે.

ચન્દ્રકન મહેતાની કવિ કહેવાકે નાટકાર, એ કથાઓ છે. કાંઈ ૧૮૩૬ને ચન્દ્રક એમની રમકૃષ્ણિની સેવાની કદર રૂપે મેળેલી એ નક્કી છે. થોડે નેવા સર્વજ્ઞ નાટકકાર છે એવા ન કુશળ નર છે. એમની સાથે તપ્પા પર જીતવાનું મને મળ્યું છે, એટલે જુદું જુદું તે તમારે માનવું પડશે. એમની 'નરક'ની ચોખ્ખા અગલમાં નથી આવે; આવી હોત તો ગુજરાતી નાટક વંચાવા લાગત અને રં-ભક્તિ લાંબો આવત. હસકાથી વધારે વરકથી એમણે જાણ કરાવ્યા રહેલા, ગુણવંત ગુજરાતી વિભાગનું સંચાલન રમકૃષ્ણ સાથે સં-ભાળ્યું છે. આ કાર્ય કેટલું કષ્ટ છે તે તો ને જાણે છે તે જાણે છે, અને ને નથી જાણવા તેમને જાણવા-જાણવા જેવું નથી. કાંઈ ચન્દ્રકન આપણા અભિનંદનના અધિકારી છે.

ગુનીલાલ વર્ધમાન શાહ (૧૮૩૭) અને ગુણવંતરાય ચોપર-ભાઈ આચાર્ય (૧૮૪૫)ને પણ સાથે સહએ એ સાંક છે. બન્ને સૂત્ર નવલકથાકાર છે, ઇતિહાસમાંથી કરત મેળવે છે અને એને વારંવાર રહેવામાં માને છે. ગુણવંતરાયને આ રિવાજ આમક કરીને કૃષ્ણ-

ચન્દ્રક વર્ધમાન શાહ (૧૮૩૭) નાટક : ગુનીલાલ શાહ (૧૮૩૭) નવલકથા

કનુભાઈ દેસાઈ (૧૯૩૮) કલા ડગાંગરે જોડી (૧૯૩૬) કાવ્ય વતાર સુનીલાલ દત્તા, એ બન્ને માટે માનની વાત છે. વચ્ચે ગુણ-વંદરાય સિનેમાસ્ટુડિયો તરફ જણાયા, પણ પાછળથી એમણે એ પ્રશ્ન પડી મૂકી છે. સુનીભાઈએ વરસો સુધી—“સાહિત્યચર્ચાનું સંદર્ભ-લોકન” કહ્યું છે. આને એમનું નામ આપણા લગભગ અઠવાડિક “પ્રભ-બંધુ”ના પહેલે પાને સહૃદય તરીકે આવે છે: પણ “પ્રભબંધુ” અને સુનીભાઈ વચ્ચે તો બહુનું પુરાણું તોય નિત્યનવું સાયુભ્ય છે એ આખું પત્રજગત જાણે છે.

કનુ દેસાઈ વિષે કંઈ કહેતાં હું આગકાઈ છું. પચ્ચાસેક વર્ષ પહેલાં, અમારા અભ્યાસકાળમાં, કલાઓના કલાશ અને વિવરણોના વિવરણો સુધી અને સાહિત્યકલાની ચર્ચા કરી છે. એમનાં જેવાં હથળી કલાકાર મેં જોયા નથી. એ પ્રેરણા અને પરસેવા બન્ને ઉપર આધાર રાખે છે. એમની અનેક ચિત્રાવલિઓમાં અને ‘બરતગિલાય’, ‘શાશાનભ્ય’ વગેરે ચલચિત્રોના કલાનિર્દેશોમાં આવી પ્રતીતિ થશે. ૧૯૩૮ના ચન્દ્રકનું માન એમને જાણું એ સર્વ વાતે યોગ્ય હતું.

સાક્ષરોએ શાન્ત અને શામળાઈ વિચાર રસિકતાલ પરીખને લઈએ, આ પ્રથમ પંક્તિના કલાકાર મુંબઈની ને. ૨૨૯ ઓફ આઈની પરીકામાં પણ પ્રથમ આવેલા. ત્યાંની આંદોલનશીલ તરફથી પણ એ સુવર્ણચન્દ્રક પામ્યા છે. રસિકતાલ શુંદર વિચાર ઉપરાંત સુષ્ટ મૂર્તિકાર પણ છે. ૧૯૪૨ના ચન્દ્રકથી એમની કલાની કદર થઈ હતી.

એમ નથી જાણતું કે અત્યારે હવે આપણે યજ્ઞી ગંબીર વાત કરી? ધનસુખલાલ મહેતાને કાળે ૧૯૪૦ની ચન્દ્રક જતાં એમાં દારૂનું મૂલ રૂપિયામાં હતું. આશરે પાંચીસેક વર્ષથી એ મુખ્યત્વે દળના સાહિત્યની સતત ને સરસ સેવા કરતા આનંધા છે, એટલે ગારે તમને એમની માંડીને એાળખાણ આપવાની ન રોય. અહીં એટલું જોવા વિના નથી રહેવાનું કે જીવનની કઠણતાને અંતરમાં સમાવીને એમણે ને દસતું તોં સામું છે અને અન્યને દસાન્યાં છે એ સિદ્ધિ વિશ્લ છે.

અને ૧૯૪૧ માટે નકામીયા ભૈયાતીન્દ્ર દેવે. આ અનિવાર્ય હતું. ધનસુખલાલ અને ભૈયાતીન્દ્રે એ સેમા મળીને ‘અને બધાં’ લખ્યું, તેમ અન્યત્ર પણ બન્ને સાથે દોષ એ ન શોધે તે જ ભૈયાતીન્દ્રનું દારૂવ-સાહિત્ય યુગરતી લાખામાં તો અગ્રેષ્ઠ છે ન: પછી અન્ય ભારતીય લાખામાં જે એમની જોડી જરૂરી નહિ જતી. એમનું આપણ સાંભળતું જો આ ઉપરથી પૂછવાનું મન થાય છે કે સિકલાલે રાખતું જેહલું ‘શરમાળ’ ઉપનામ કનુભાઈએ કયા દિસાલે રાખ્યું હતું? કનુભાઈને તો ‘અંદકાતલ’ કે એવું કંઈક બંધ જોશે! પણ પાછું એ નામ તો રસિકાઈએ જાતા રાત્રે પહેલે ક્યાંનું વાફ આવે છે !!

ધનસુખલાલ મહેતા (૧૯૪૦) કાવ્ય ભૈયાતીન્દ્ર દેવે (૧૯૪૧) દારૂવ એટલે દરોડીદરોડીને દારૂડી જાણું. એમના ‘વેતરન’ના સાથો જેણે નથી પાંચ્યા તેણે જીવનનો આનંદ જોયો છે.

સાહિત્ય અને કલાની જોડી સાથે ૧૯૪૪માં સંગીતચીકારતાં તેની ત્રિપુડી રચાઈ. ચન્દ્રક માટે પંદિત ગોપાલરાય કાકુરનું નામ બહેર થતાં એણે સાહિત્યકાર હોવાય કે કેમ, એ વિષે ઉદાપીદ જણાવેા. એ અરધાને દત્તા. ગોપાલરાયનાની સારીગમ વિષે કહ્યું હોવું એ જાણ ગાંઠ વધુ પડતું, અરે અવિચકમયું: પશ્ચિમ ચન્દ્રક-પ્રધાનનિધિ પ્રદંભે એમણે આપેલા ભાવજુમાંથી કંડિકા ઉતારવાનો દંઢ તો હું ધરાવું છું:

“સાહિત્ય અને સંગીતને કું તો સદેવ સહોદર ન જાનતા આનંધા છું. કાણજી સાહિત્ય જેનું જીવન છે અને સંગીત જેના જીવનનો નિષ્કર્ષ છે એવી વીણાપુરતરખારિણી ભગવતી ભારતી માતાનાં યુગલ પથે-ધરને પાવીને ન જેમનાં જીવનનાં યજ્ઞતર યજ્ઞાંય છે એવા સાહિત્ય-કાર અને સંગીતકારને માટે મા જરૂર્યા ભાઈ સિરાય અન્ય કોઈ સંબંધ યોગ્ય ગણાય? આપણી જ આંખો ને સાથે ન જાનું છે, સાથે ન જાવે છે અને સદેવ ને સાથે ન જાણું છે, યુગે છે, દરોડે છે અને રૂબે છે એવું સદજીવન જીવતાં આપણું અજુગોને વાગસભ્ય ફરી નહીં અજુવાથી શો લાભ દરો, તો અર્થ સરશે?”

ગાણું હશે કે ગોપાલરાય શુદ્ધ સાહિત્યકાર નથી? અને પછી તો ચન્દ્રકની સીમા એવી જ આગળ વધી હતી. ૧૯૪૭ના ચન્દ્રક દરિનારાયણ આચાર્યને એમના પ્રતિવિશાન માટે મળ્યો હતો. દરિનારાયણને બ્યાયાગ વિષયનો અભ્યાસ પણ જોડો છે અને યુગસતને એનો ય લાભ થેલો જોઈએ.

વિઠ્ઠલપ્રસાદ (૧૯૪૪) વિવેચન • સુબુલ્લટાચ આચાર્ય (૧૯૪૫) ડોહરાસય ગાંધી (૧૯૪૬) વિવેચન • દરિનાસાયબ અધ્યાય (પ્રકૃતિવિજ્ઞાન)

પણ ૧૯૪૮નો ચન્દ્રક બુધગ્રાહ સમયને બદલે થયો હતો. એ એમની પ્રકાશનકલાને અનુલક્ષીને હશે એમ આપણે માની લઈએ. 'કુમાર'ના બે એકે એ પચસએકી છે. એનું હાથમાં આવે એ પૂર્વે નીરખે: કયાંક ને કયાંક તેમાં માતાની ગમતા ઝુંબી દશે. આ વપરાત આપા, લિપિ, કલા, કવિતા, ઇતિહાસ સંસ્કૃતિની આવી અનેક સાખાઓ પ્રત્યે એમને અજબ અનુસાચ છે: એના પડખા અને પ્રતિબિંબ પશુ આપણે 'કુમાર'માં જોઈએ છીએ.

૧૯૪૯નો ચન્દ્રક ચિત્રકાર સોમાલાલ શાહને નામે ચડયો છે. સોમાની વિષયપસંદગી અને રંગચેતરણી અત્યંત આકર્ષક હોય છે. પરાધાનીય કલાકારોના યત મુજબ ભારતીય ચિત્રકલા પ્રદર્શનોમાં સોમાલાલ તરી આવે છે. યદિનાના અદિવાસી કુદરતને પંખી પોની પાસે થેસીને એમણે તૈયાર કરેલી ચિત્રાવલિ એક દિવસ આપણું આમુલું ધન અણીવા લાગશે. આને સોમાલાલને આ માત્ર ગણવાથી રચિઆઇને તો પોતાના ધરમા ચોરો ચન્દ્રક આંખમાં ગોરવ થશે!

આવે, આવીસ વરસો, રજુલતરાગ સુવલ્ચન્દ્રકોના રચિક અને સમૃદ્ધ ઇતિહાસ છે. અધુર બધાંજિને અધુર કૃતિ અંગે ચન્દ્રક અભ્યા છે દરેક દર્શકોમાં સંપૂર્ણપણે સારું નહિ નીવડે. સાહિત્ય સંભાષે એમની પ્રવૃત્તિને પાંચ લક્ષમાં લીધી હશે. તેને લાગે છે કે એથી ચન્દ્રકની અવધ થયે છે કલાકારની પરમ લક્ષી એની પ્રેરણા છે અને ક્યારેક એના પર આવી કલ્પી ચડે ત્યારે એનો આત્મા ઠરે છે અને ઇચ્છા ધન્ય અને છે, આ દર ચન્દ્રકપરંપરામાંથી કે સાથે ને ફેલેલના સંબંધે સંકળાયેલા હું આવી સાહિત્યની અને સંસારની

મતી એ ન આપારી મોડમાં પોડી ખૂટી છે. એથી કેવે તમે એમ માનતા કે એ એમના વિષે આતિથયોજિ કરી હશે. ના, ના, મને તો સંદેહ છે કે મેં એમને યાદને બાને રાખ્યા છે. આમાં સારું કું તે તો તેમની 'દૃષ્ટિ'એ હશે. તમે તેનું રસપાન કરવે અને પછી મને કહેવે મને લાગે છે કે હાથતમે માટે આમાર માનશે."

● આલ ઇન્ડિયા રેડિયો (દિલ્હી)ના સોન્ન-વધી, સુધાકાવધાસી સાથે કેઇનાય નામ આચર્યરિચેરો શીન્ન-મેઇને નથી લગાડ્યો. મોટી શ્રીમાતને બદલે શ્રીમાતની આ ગિન્નલસ છે. સમયની મર્યાદામાં રહીને કોરું આ કેવળ વિદ્યમયુ નુદર્શન છે. દેશકરતાં પાદેશમાં ચલતાં કાળબદેનેને અનુલક્ષીને એ લખવાનું હવે, એકલે 'આ' તે આપણે બાળીએકીએ એમ બહોં કેઇને લાગે તો નવાઇ નહિ એમ તો, મેં કાઇને આમાંથી કોઇક વાત બલજવાની મળે તો તેનીય નવાઇ નહિ."

સમર્થ કોટા-કલાકાર શ્રી આર. ભારદ્વાજ

શ્રી ભારદ્વાજની સોન્ન-મેઇની દાખલ નહર ગામિક પ્રદર્શને સોપની સોપની આદેખનીયે રચાનોમાં જમ્મે હરે છે. વિષયની પસંદગી કરવાની એમની સજિ. વિરમયકાર છે. સામાન્યરીને એમાં કહું છત્ર જેવું ન રેખાય તેમાંથી એ સોન્ન-મેઇની પાદેશકાર છે. એમાં સમયમેઠી બધાલ સાધવાની એમની સજિ પર તો પારી નવાય.

શ્રી ભારદ્વાજ અંતર પ્રવાસી છે. પરિભ્રમી આ દેશના રચાન રચાનનું એમ ક્રમક્રમનું લેવિલ એમણે પોતાની કૃતિઓ દોરા મૂર્તિ રજુ છે. એમાં કહેરી, દોળેકી કે જેલુદની સિદ્ધપ્રતિભા, આત્મ દાસનામાં મુરિશા અને સુખાઈ-કલકલાનાં અર્ચાચીન રચાવવા, મચ્છરી ને કુંઠ બીખુમાં રમણીય નિસર્ગદસ્થો, અને દિગામગાંઠિ નવાખિરાનનાં પ્રશાન્ત બળ્ય સિખરીથી લઈ, નારીસોન્ન-મેઇની વિવિધ ઇશજોમાં પ્રવેશી, દિગાલયની બળવામાં આરદળ નિહેવ બરફ-દુઢકા મુધી એમની દૃષ્ટિ મારી પડે છે.

તેનજામાં સંપ્રમાણ સંધાનન અને વિવિધ મિથિલગાંધી કે સંવાદકચન્નવનારી કલા તે એમની સિદ્ધિ છે. એમની રચનાક જેવી અનોખી ને લેવિલમતી છે તેવી ન એમની દર્શિ મર્મકર્ષકો અને આકર્ષકલારી છે. એ એક પ્રસન્ન મુખ સોન્ન-મેઇનોપામની દર્શિ છે. સુદર્શન લેવિલ અને આનેતરને એન્નલિ રૂપ એકી એમની કલા હવેલ પામી નાજવી નથી, પશુ રવરવના અને મુકિતો આરવાહ કાને છે.

એમની કલાના મે નમુના આ એના સુખચિત્ર લખા પડીને પાછળ છાપ્યા છે. બીને હજનેક ચિત્રે આવતા માસના તેમજ દને પળીના અડોમાં આખા કરશે.

ચલનત શૈક્ષ

મસુમાદ રાવત (૧૯૪૮) પરાસાય સોમાલાલ શાહ (૧૯૪૮) ચિત્રકલા ૪૧૩ (નવેમ્બર ૧૯૫૦)

માધુકરી

વારી ભઈ, આંખ, તારા આ આજળ ચાલુ થયે પર :
ને ગમે ના નેત્રું, તે ઘં કાઈ દિ' ભેલી નથી !

પાસની ચંછ મહીં પી સોય ઘં સોધી રહે :
પણ હળી વાટે વસેલું ઘં મુસળ ભેલી નથી !

સેકડો ભેળનથી સોય કોકની બૂલ-કોકરી :
ઘં ફૂલ તારા ન પાચેના કુંગર ભેલી નથી !

નિશ્ચને એકેક ખૂલે મૂગતી તારી નજર :
(સારથી) મું ન ભેલી ઘં ફૂલ એક ભતને ભેલી નથી ! — પેશંપાયન

લેક્ટેનન્ટ કર્નલ જેમ્સ ટોડ

‘રાજસ્થાનના ઇતિહાસ’ના કર્તા તરીકે તો એમનું નામ આપણને સમગ્ર સોને સુપરિચિત છે, પણ એવી વિશેષ તેમને પરિચય પહોંચા નથી. રાજસ્થાનની ઇતકથાઓમાં આઠવાળેલા ઇતિહાસને સંધરી સંસ્કારી એકું કરવાના એમના કૃપારક કામગીરી સાથે સાથે ગમ્યવિદિ અને રાજપુતાનામાંની એમની કાલિંગીની પાછળ અંગેભેની ફટનીતિ પણ કામ કરી ગઈ છે. એમને જન્મ હવેલ્ડના હરિહરન ખાતે ૧૭૮૨ની ૨૦મી માર્ચે થયે હતો. એમના પિતાનું નામ જેમ્સ ટોડ ને માતાનું નામ મેરી ટિલ્લી. રાજ આદેસ પહેલા પ્રત્યેની વફાદારીને અંગે એમને બજાલારે રાજવાય કરી અમેરિકાનું પડયું, પરંતુ ઉવટે અમેરિકા પહોં ઊઠી, પોતાના બાઈ જોનના સાથે બાગીદારીમાં એમણે આમા-અયોધ્યાના સંયુક્ત પ્રતિભાં આનેલા મિત્રાપુરમાં ગળીનું વાવેતર કરવા માંડયું.

આ રીતે નાના જેમ્સને પિતા ને કાઠા દારા દિલ્લોના આટ પરિચય થયો, ને ૧૭૯૮માં કાઠાની લામજમને પરિખામે ઉઠેટ ઘડિયા કંપનીની યુદ્ધશાખામાં નોકરી મળી. હલકતા આવતાં એને બીજી યુદ્ધોપયન પલટણમાં નિમણૂક મળી, જેમાંથી તે ૧૮૦૦માં ચોટગા દેશી પાયદળ સેનામાં લેફ્ટેનન્ટ બન્યા. આ પછી કોલકાતા સિંધિયાની ધવળીના સરકારી એજન્ટ ગિ. ઝીમ મસેરે એમને રાજપુત ને મરાઠા રાજાઓનું તથા રાજપુતવનને પરિચય કરાવ્યો. ઔચોક્તિ સંસોધન માટેની પોતાની સાબરમતિથી પ્રેરણ, એમણે ૧૮૧૨થી ૧૮૧૭ દરમિયાન રાજપુતાના ને ગમ્યવિદિમાં મેળવણીનું કામ માથે લીધું.

આ સમયે દિલ્હી સરકાર પિંડારા ભતિને દબાવી દેવાની યોજના ચિચારની હતી. ૧૮૧૭માં આ કાર્ય માટે લૉડ હેરિંગ્ટને તે નેના દિલ્લમાં ને સક્તિશાળી બ્રિટિશ હોલો દતાં તેમને એકઠાં કર્યા, અને આવી જ સેનાઓની સજ્જ કામગીરીને પરિણામે સિંધિયા પર થાક બેસી ગઈ, હોલકરની હાર થઈ, નાગપુરના રાજ કેલ પડ્યા, મરાઠા પેશ્વા નાસી દૂરવા ને પિંડારાઓ નિષ્ક્રાંધ મયા. આમાં ટુંટે ધણી મુશ્કેલીઓ સોનાઓ આપી હતી. સત્રાતામાં ન એમણે યુદ્ધરણોના નકશા બ્રિટિશ રયાકૂલા હાથમાં મૂક્યા ને નજરેલોએ એમના રચાનિક જ્ઞાનનો પણ સારો ઉપયોગ કર્યો. ૧૮૧૮માં મેવાડ, મારવાડ, જયપુર, કોટા ને બુંદેલી પાંચ રાજ્યોના પોલિટિકલ એજન્ટ તરીકે એમની નિમણૂક કરવામાં આવી ને ૧૮૨૨ના બ્લખાં અર્દની નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થતાં મુશ્કી એ પદનીએ તે રહ્યા.

રાજપુતાના ને ગમ્યવિદિમાંની સત્તર વર્ષની નોકરી દરમિયાન પોતાના ગદાન હેખન-કાર્ય માટે સામગ્રી એગા કરવા એમણે સતત હથથ કર્યાં હતાં. ઈતિહાસ, પુરાતત્વ, નૃપ-વિદ્યાને ધરોના અભ્યાસનાં એમને કારે રસ હતો. પણ રચાનિક કાપાઓ પૂરી ભણતા ન હોવાથી જન થતિ જ્ઞાનચંદ્રને મુક બનાવી તેમની પ-સોધી ને આદણુ પંડિતો પાસેથી માલિની મેળવતા. એક હથથપરાયણ, વિદ્વાન, સદાનુભૂતિ ધરાવનાર સંસોધકને કાને એવું એમનું માનસિક લક્ષણ ને પાતર હતું દિલ્લોના સિનારે ઊઠવા પછી એમણે આયુષ્યનાં

માસમાસનાં પંખી [૫૮]

લાવરી

વનદામાંથી પસાર થતાં, ગાડાંના ચીલા-ઓમાં કે કોઠીએ કેડીએ લંગાર રચી રખડતાં લાવરિનેતોં ધણુંએ એવાં હશે. તેવર વર્ગના આ પંખીનાં નર ને માદાનાં સંરીરમાં થોડો તફાવત હોય છે. માદાને નરની ધેડે સફેદ છાતી-પેટ કે તે પરનાં ઘેરા તપખીરી લહેરિયાને બદલે, કેવળ એકરંજા મેલા બદામી રંગનો જ એ બધો કામ હોય છે. વળી, નરની માદક આંખોની ઉપર થઈ મરદન તરફ ઢળવી થેત પડીઓ. પણ નથી હોતા. બાકી બંને બધી રીતે સમગ્ર સરખાં, મેલા તપખીરી કે ઉડિયા લાલ રંગની કાપા અને તેના પર એવા જ ઘેરા રંગના ઝીણુંઝીણું લહેરિયાવાં હોય છે.

યાસ-ઝોખાવાળાં મેલાંનાં તે વાસી. પાંચથી વીસનાં ટોળાંમાં તે એકબીજાની લગોલગ બેરાઈ બેઠેલાં ધણીવાર જોવા મળે છે. તેમની આટલેના લાભપારથીઓ સારી રીતે કલાય છે, પણ તેને બીજ એક આદત છે કે તેઓ આગમિમાં હોય ત્યાંથી એમિતાં જ એકસામાં બધાં બેઠે છે અને તેથી તેના સિદ્ધાસે ન્તારા એમિતાં મુશ્કેલીમાં પડી ન્ય છે. આથી, મેટિ ભાગે તે સવારે કે સંજે કેડીએ કેડીએ થતેની લંગાર ન્યારે પાણી પીવા બેવરે છે ત્યારે જ શિકારી તે તક ઝડપી લે છે. તેને ફસાવવાની એક બીજી રીત એ પણ છે કે તેના મોલ ‘કિરીટી કિરીટી’ની સહેલાઈથી નકલ કરી, તેને નકલ બેલાવી તેના પર ભળનાખી દેવામાં આવે છે.

બનાનાના કમ, કહ્યું ધાસને તેનાં બીનાં એ તેનો આદાર ક્વચિત તરીની નિપ્પાવ પણ ખાદં તે બેવામાં આવે છે.

કોઈ ઊાડ-ઝંખરા ડેલ જાસ પાવરી, માલો કરી, તેમાં લેધું વસ મેલા થેન રંગનાં મળાતાં ૪ પી ૮ હડાં તે મૂકે છે, અને તેર રિવરો તેમાંથી બચ્યાં નીકળે છે.

તેર વર્ષ વિતાવ્યાં. ૧૮૨૪માં એ નેશનલિસ્ટોને ૧૮૨૬માં ફેબ્રુઆરી ૧૮
 હતું. જોડામાં તે એમના ધણે સમય, દિવસો એવા કેટલી સામ-
 ગ્રીની વ્યવસ્થામાં, ને પોતાના પુત્રતકનું સંપાદન કરવામાં જીવી રહ્યા.
 ૧૮૨૬ ને ૧૮૩૨ વચ્ચે પ્રસિદ્ધ થયેલ 'રાજસ્થાન'ના એમના ઉત્તિ-
 દાસ ગ્રંથે, ને ૧૮૩૬માં એમના મૃત્યુ પછી પ્રસિદ્ધ થયેલ 'પરિશિષ્ટ
 હિંદના પ્રવાસે' એમને જાણીતી કીર્તિ અપાવી. સૈયદ અલિવાદિક
 સૈરાયીથી નેની સાથે પણ એમને ઘણું સંપર્ક હતો, તેના હાથએ-
 રિયન તરીકે પણ થોડો સમય અમલું કામ કરેલું.

૧૮૨૬ની ૧૬મી નવેમ્બરે ડૉ. હેનરી કલ્ટરબેનની પુત્રી જી-
 લિયા સાથે એમનાં લગ્ન થયાં, ૧૮૩૫માં રીનૉડ પાર્કમાં એક વરમાં
 એ કંદીકામ થયેલ, તેને જ વર્ષની ૧૭મી નવેમ્બરે એમનું અવસાન થયું.

હૈન્સ ડૉડના ચરિત્રની બીજી ખાતુનું ચિત્ર પં. સુદાસાસલજીએ
 'ભારતનાં ઐતિહાસિક'માં આપ્યું છે તે પણ એવું જ છે. પરિવ્રત
 લખે છે કે એકલા એમને તરીકે ડૉડને કુખ્ય કામ એ કરવાનું
 હતું કે રાજપૂતોને ખૂબ ચડાવીને તેમને મરણ અને મુસલમાનોની
 વિરુદ્ધ ઢોંચેલાં કક્ષેપો કરવા, જેથી એમના રાજાને તેઓ પ્રત્યે વિર-
 દ્વાપ પેદા થાય, અને આ ત્રણે ભવિષ્યે ભારતની સ્વરાજ્યતાને નાશ
 આપતેની સામે એક ને ચલ્લવ. ડૉડના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ 'રાજસ્થાન'
 એ દેશ ને રાજસંસ્કાર રાખીને જ લખાયેલ છે. આ ગ્રંથ મરણ તથા
 મુસલમાનો બંનેની વિરુદ્ધ અને કષ્ટિત તથા બચકુલ પુત્ર સાંતોથી
 લખાયું છે. ભારતના સૌથી વધારે ચોખ્ખા, સૌથી વધારે મહાન અને
 કર્તવ્યનિષ્ઠ સમ્રાટ આબરને પણ કષ્ટિત કરવામાં હૈન્સ ડૉડે પાણું
 બાળ્યું ને બેઠું નથી. પરંતુ પોતાને જાનકીય દેવ પુત્ર પાકામાં એને
 અલગને આકર્ષનનક સંસ્કારો મળ્યા, સરે રેવિંદ્ર કોશરજીની લખે
 છે કે હૈન્સ ડૉડ રાજપૂતાનાના રાજા તથા સરહાર પાસેથી ખૂબ
 નજરાણું અને હાંચકરવત પણ પડારતો હતો.

આ આખીયે થોડાના પાછળ ને વિચરણ ને દેશ દલાં તેની
 પ્રતિષ્ઠિ હોઈ હેરિયેસની કાચીમાંથી ગયે છે. એ વેણે છે કે 'એ
 કદાચ પ્રકૃષ્ટી રીતે ને બની રાકે તો પણ એજામાં જોણું વ્યવહારમાં
 તે અંદર જ રાજકારને આ દેશના અધિપતિવરદે પાછી લેવાને આ-
 પણે. હેરિયે દેશને જોઈએ. દેશની બાકીની રિયાસતો રીતસર ન બને
 પણ પારતનિકરીતે તે આપણા સામંત જેવી ન રહેવી જોઈએ.'
 આમ છતાં હૈન્સ ડૉડ એના અધિકાર હતિદાસશ્રેયમાં ફેરું કાઢ
 નાંખવા ને રહેશે નહીં. ('રાજપૂતવંશ'માંથી સુધારાવાદના સાથે)

દ્રાવિડ દેશમાં જન્મ લેવાના સિદ્ધાંતો

સોરાષ્ટ્રથી લગભગ બારસો માઈલ દૂર, છેડ દ્રાવિડ દેશમાં
 લગભગ લાખેક માણસોની એક ભવિ વસે છે. એ લોકો પોતાને
 'સોરાષ્ટ્ર બ્રાહ્મણ' કહેવડાવે છે. રસિયુના ('ખાસ કરીને મદુરા
 નિદેશના ગેઝેટિયર ગ્રંથમાં) અને દક્ષિણની ભવિજાને લગતા
 ગ્રંથમાં એ ભવિનાં વિરુદ્ધ લખેલાં છે. એ લોકો આજે વ્યવહારમાં
 ત્યાંની તાગિલ ભાષા બાપરે છે, પણ ધરમાં ને જોડે છે તેને
 'સોરાષ્ટ્રી' જોડી કહે છે. તાગિલમાં એ લોકોને 'વદનુલ્લાસ' કહે
 છે, જેના અર્થ 'દેશમાં કાપડ વણનારા' એવો થાય છે. ગુજરાત-
 સોરાષ્ટ્રમાં ને અનેક જગ્યાએ આ ભાષા તેમાં, કમડલ વગેરી કે
 આદલાદલાની ચાકા વખતે થયેલા જમણપુરમાં એ લોકો નાંકા
 ને દક્ષિણમાં દેવગિરિ, વિજયનગર વગેરી રખેાંએ રહેલા રહેલા
 ઉખટે મદુરાની આસપાસ વિદ્યાર થયા. એમનાં જમનેમાં જોતિ-
 આર વખતે સમસામે આ પ્રમાણે જોલે છે. 'તમે કાણ છો ને
 કયાંથી આવે છો?' નવાળ: 'અમે સોરાષ્ટ્રના છીએ; ત્યાંથી દેવ-

ગિરિ આવીને વરધા; ત્યાંથી વિજયનગર, અને ત્યાંથી મદુરામાં
 આવ્યા.' વર અને હન્યા બંને પડ્યા આ પ્રમાણે પૂછે છે અને જવાબ
 દે છે. આ લોકો કડોળી અને ને પાંચી છે. તાગિલ બ્રાહ્મણો એમને
 બ્રાહ્મણ અણવામાં વાંધે લેતા. સત્તરમી સદીમાં કેટલીક વડોદરા,
 પછી મદારાણી મંડરમાંએ એમને આજણું પડાકાં કરવાનો વર-
 માનો લખી આપ્યો.

કાષાપાસજની કષ્ટિએ એમની લાખાનો પણ અવધાસ કરવા
 નેવે છે. એમની લોકોમાં આપણા રાષ્ટ્રો સાથે કમડ, તેલેટુ અને
 તાગિલ રાષ્ટ્રો સળેલા છે. ૧૮૨૬માં ગાંધીજી મદુરા ગયા ત્યારે
 તેમણે એ લાખાઓ એમને માતૃવપ આપેલું તેમાં, એ લોકોનું મુખ
 કામ ને 'સુદકી બાંધણી'નું છે તેનો કલ્પને એમણે 'સુન્દાકી બંદિત
 કાંઈ' એ રીતે કહેલો. બેંગલોરમાં એ લોકોનો એક લાકો છે તેને
 'સોરાષ્ટ્ર પેટ' કહે છે. — રતનભણિસા લોકગાથો

આદિયે સોરાષ્ટ્રી

ધાન્યો અને ધીતસથી સારીને મરખી ને કામ કરવાની શક્તિ
 મળે, પણ મળ્યુંત હાડકાં અને માંસ બનાવવા માટે તેો રોળના
 જોડામાં પ્રાદિન અથવા માંસદત્તને અને કારો ને નેત્રએ આપણે-
 પણે બાજે અતાદારીહોઈ માંસદ તત્ત્વે બળવા જીવંતમાં બેઠેલો
 ઉપર આધારશખવા પડે છે, પણ તેમાંનાં પ્રાદિના મધ્યમ કોટિનાં છે.
 પ્રાણીઓનાં કડેલ, માંસ, ધમણ, ઘાંઘરે પકાઈ અને કુદમાં
 ને કતમ પ્રાદિનાં તેા છે. પણ આપણે તેા તે પેઠી પ્રલ કુદ ને તર્ક
 રાકેએ, એને માણસ કીસવા રત્તન રાખેલે, એવા આપણે ત્યાં-
 કોથી પાંચમા કામનું ને કુદ મળે છે. તળા તે એવું બધું મીઠું છે
 કે અમમ અને મરીજ વર્ગને તે વગર ને જમણી લેવું પડે છે. આથી
 આપણે જીવના અતાદારીએને અતાએના મધ્યમ પ્રાદિનાં વગર
 નહોડે આધાર રાખેના પડે છે. એટલે આપણાં સારી દિનપરિતિન
 નબળાં ન પડે છે અને આપણી ઊંચતી પ્રલ તળાથી બની નથી છે.
 તેા જ આપણે અતાદારીએને માંસ, ધમણ અને ઘાંઘરે ખાનાં આ
 સજાવનો જવાબ દેવાના વિનાનીએ એ કમણાં આપે છે.

પહેલા મહાપુરુષ વખતે જમણીને સ્થાયે આવા અને માંસની
 તીવ તેથી પડવા માંડી ત્યારે ત્યાંના વેશાનિકએ જોરાનો રાજ અન-
 તાર કરી સોષ્ટ્રી કાટ્યુ કે આપણા જોડાક વગેરેમાં ને આશા-આવે
 છે તે 'વીરદ' અતીરે રતમ પ્રકારનાં માંસદ તત્ત્વેથી ભરપૂર હોય છે.
 આ ખમીરો એક ભવના ઝીણા ઠોડવા છે. તે એટલા બધા ઝીણા
 છે કે તેમને જોવાને સાસમાં સાંકે સુધારાં થવ જોઈએ. એ જોયસ
 થય જવામાં લાખો ઠોડવા રહી રાતે તે હવામાં પણ જીલ્લા રહે છે.

જોડા, વ્યવ વગેરી ધાન્યો, ગરુડાં, ગરુડાં, ખાંડ, ખાંડ, સર-
 નન વગેરી કોળી, જોળી રસી કે બીજ એવી રાંકસાણી
 ચીજોનો રસ કરી તેને હવામાં રાખવામાં આવે, તેા તે ઠોડ તેમાં
 હવામાંથી પડે અને તે તેમાં વધે આ ખમીરો વધે ત્યારે તે રસ
 બેઠેલું અને તેમાં દારૂ પેદા થાય. આપણાં ધરમાં ઢોળાં, ઘડકાં,
 ઈંદલી, પાંડ, વડાં, જલ્દીયો વગેરી બતાનીએ હીએ, ત્યારે તેમના
 ખીસામાં પણ હવામાંનાં ખમીરોના ઠોડવા, પડે છે અને, તે ખીર
 પણ બેઠેલું છે તેમાં પણ પુરુષ ખમીરોના ઠોડવા વધે છે. આ ખીર
 ખાર લોકો સુધી બેઠેલું તેા તેમાં લાખેા જોવા ઠોડ પેદા થાય છે.

દારૂનાં કરખાખાનાં મહામાં મીઠાં ફોડાનો રસ બેઠેલું છે. તે
 વસમાં થોડુંકે જુદું ખમીરો નાખવાથી તે બેઠેલુનાની કિયા જવ-
 લીયે આસે છે ને કદાચ રસની ઉપર ને કથરા નેડું તરી આવે

છે, તેમાં પુષ્કળ ખામીરી ઊડવા હોય છે. ન્યારે દારૂ બનાવવા
ત્યારે તે કચારને નકામે ગણીને બાકાર કાઢી નેખાય છે. આ
ખમીરીને સ્વાદ કડવાશ મારતો હોય છે તેથી તે ખવાતું નથી.
એ ખમીરીમાંથી જંગલ વૈજ્ઞાનિકોએ કડવાસ કાઢીને મિઠાસ
મૂકી અને તેને કપથીજ લશ્કરીઓના ખોરાક તરીકે કસાવે.
ઉપરોક્ત બીજા મહાપુષ્ક વખતે ઉપરોક્ત પશુ એવી જ ખારાકીની
તેમની ખમીરીથી તેણે પશુ એ ખમીરીના પ્રયોગો કર્યા, અને તેને
સૂકવીને તેની ટીકડીએ બનાવી પોતાના દેશમાં લશ્કરોને-તે
મોઢકી. આવા કલ્પન ગાંસદ તરવ તથા 'બ' વગેરેનાં જીવનસત્ત્વો
(વિસંગિન)થી બરપૂર દેટું ખમીર પેદા થાય તેનો ખ્યાલ મેળવવા
એક દાખલો લઈએ: એક ખીપમાંથી પ્રવાહી ચીસરી કલાક 'જીક્રે'થી
તેની નેટી, ગાંસદ તરવ પેદા થાય તેટલું તરવ મેળવવા સાક
જે વરસુની ઉંચરના હાંપુષ્ટ આર મોઢાઓને મારવા પડે! આંત્ર
કલ્પન ગાંસદ તરવ બનાવવા સાક મોળની રસી, બખરેસ કાલાસ
પડતો મોળ, માલુસના કપથોગમાં ન આવે એવા બટારા ને સફરજન
વગેરે પદાર્થો વાપરી રાખાય. આ ખમીરીમાં પ્રાણીન ગાંસદ તરવ
નેટી જ ઉત્તમ ગાંસદ તરવ જીવનસત્ત્વ બી પશુ હોય છે. તે ખમીર
ઉદરો, ગરદીઓ, ગાયો વગેરે જીવનસત્ત્વોને પણ આપી લેવામાં
આવ્યું. આથી માથાની સ્થિતિ, વળનને દુધ વધું અને મરદીઓ
રૂપ ટકા વધારે છંદા મૂકતી થઈ. માલુસોને પણ આવા ખમીરીનો
પ્રયોગ ખોરાકમાં આપવામાં આવેલાં સર્વોચ્ચ પદાર્થો.

આ ઉપરી વાત આપણા મરીબ દેશને મારે થઈ અમરવતી
છે. આપણે આપણાં ધરમાં સાપ્તે ખમીરી ઉદર કલ્પન કરી
વાપરી સુધીએ તેમ જીએ આપણાં દેશમાં, ઉદરો, બખરેસમાં,
વડાં, હાંપુષ આથવા ઉંચે, વગેરેમાં સાંકે તેવાર કરેલા ખીસાને
સમીપમાં આપે આપે છે. એવી ચીસે રીઝ ખરાય તે તેમાંના
ખમીરીનાં કલ્પન ગાંસદ તરવા 'બ' વગેરેનાં બધાં જીવનસત્ત્વો-
નો હાલ મળે. એ એવી કેસીક ચીસેમાં ખીસે કાઢી વખતે કહો
નાખ્યું હોય, તો તે ભતના પશુ ખમીરી ઊડવા તેમાં જીએ.
વળી સવારે બાંધેલાં કણ્ઠની સાંકે ચીસે બનાવી હોય તો તેમાં
પશુ ખમીર પડે; અને તે ખમીર ત્યાં વધે અરે તેથી તેને પશુ
આથા આવે. પછી દરેકાને જ આથા આથેથી કણ્ઠ થાય તેમાંથી
થોડી રાખી લઈ તેને બીજા દહાડાની કણ્ઠમાં મેળવે, તો તે કણ્ઠ-
માં ખૂબ સારો આથા આવે. આવી ખમીરી શરૂથી આવાની ઉપ
પાઠવામાં આવે, તે પ્રભને ખમીરીને હાલ મળે.

એ અનાદારી પ્રભને પોતાનાં અને પોતાની સ્થિતિની
પ્રભમાં શરીર સુધારનાં હોય, તો તેગણે પોતાની ખાવાની કેવો
સુધારવાની જરૂર છે. તે રોજ સવારે બેત્રણ દેશમાં, બખરે,
હાંપુષ આથવા ઉંચે, ઉદરો અને ઉદરો ખાથ અને સાંકે ખામીરી
દેશમાં ખાથ તો તેખાની મીસ, ખમ્બી, ઉડાં અને દુધ નેટીએ
જ હાલ ગળેરી. આની મિઠક ઉંચકાકા ખરચ અને કડાકડેના
સલાલ લેવા કરેરી. પશુ આમાં કરી કડાકડે નથી. સાંકે ને કણ્ઠ
બંધાય છે તેને બદલે સાંકની રોશાઈની કણ્ઠ સવારે બાંધીને
તેની સાંકે ચીસે બનાવવામાં આવે. દોઢમાં વગેરે બનાવનાં તો
માથાકૂર નથી જ. વળી દોઢમાં, ઉડાં વગેરે પાછળ તો ખરચ પશુ
એજ હોય છે. એટલે આ પોતાની બેવડો હાલ થયો.
(અખંડાંદે'માંથી તારીને) —હરરાય દેસાઈ

રાધામાળી

અલ્પેત સ્વરૂપનાં સીતું નામ 'હાળી' નથી હોતું તે તદ્દન કાળો
સીતું નામ 'ભરી' પણ હોય છે. તેનું જ એક અર્થતંત્ર સુંદર કૃષ્ટા ને
પત્રવાળી બેલનું નામ લકવાડિયું પડ્યું છે. નામ છે 'રાધામાળી.'
અને શ્રીમારી કાંઈ આજની આવા નામે જોળખાય છે. ઉકે પ્રાચીન
વખતથી સંસ્કૃતમાં પણ એને 'હલિદારિકા' (એટલે 'હનિયાગેર
નાર') નામે જોળખવામાં આવી છે. પ્રાચીન કાળમાં એવી સાવંતો
હતી, અને આજે પણ છે, કે કોઈના ધરને છાપર આ વેલાને ટુકડો
નાખવામાં આવે તો તે ધરમાં વડવાડ માથ મરાડીમાં પણ એને
'કળવાલી' કહે છે અને તેનો અર્થ પણ 'વડવાડિયું' જ થાય છે. આપ-
ણાં ગામડાંમાં તો એજ સમ્પ્રદાય પશુ રહેલું થયો છે કે ન્યારે
કોઈના ધરમાં મતલ કલક થાક્યા કરેતો હોય ત્યારે 'એને છાપર
કાંઈએ રાધામાળી નાખી છે' એવું કહેવાય છે. એનું બીજું નામ
'લાડુશી' ને 'હનિયા' છે. એમાં પાનડો આકાર (અને મળેના પશુ
કંઈક) દળ એવો હોઈ, તે પરથી આ નામ પડ્યું હોય.

આ 'રાધામાળી' આવળી વાડો પર જીએ છે. તેના મૂળમાં કંક
હોય છે અને એ કંક હેરી છે. આપણે જો સાત 'રયાવર કપ-વિષો'
અણુઓ છે તેમાં એ પણ છે; અણુ બીજાં હેરીની પેઠે યોગ્ય આવ-
માં વાપરનાથી દવા તરીકે તેનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. તેના મૂળ
ઉંચકાવાને મળતા છે; તે મૂળ લગાડે છે. જ્ઞાનવંતુઓને બળ આપે
છે ને તાવને દૂર ફેરે છે. એનો આકાર વખનામને કંઈક મળતો હોઈ
તેને 'હનિયા વડનામ' કહે છે, પણ તે નામ યોગ્ય નથી. વખનામ ને
આ બંને ભૂગાળમાં વર્ગનાં છે, વખનામ મારેલેલના વર્ગનાં છે ન્યારે
આ લસણ-હૂંફાઈના વર્ગની છે. તેનાં કૂલોના આકાર અગ્નિશિખા
એવો છે, તેથી સંસ્કૃતમાં તેને 'અગ્નિશિખા' કે 'અગ્નિશાલ' પણ
કહે છે. નાની ભતની ભસુડી એવાં લકાકાં એનાં કૂલ, કૂડમાંથી
લકાકાટા નીકળતા અગ્નિ એવાં દેખાય છે. પાંદડાં પણ લેદરીયાં
ને સુંદર એકપણીના હોય છે અને તેથી લેદરનાં તેને 'એકાદિયાસ
સુખા' ('સર્વોત્તમ શ્રોતિ') એવું નામ અપાયું છે. બગીચામાં
ઉછરવા એવી નિતાત સુંદર પરી છે. (જ્યનાત સમાચાર)

'હિજ આસ્ટરલ્સ' વાંઈસ'નો કૂતરો

વિખ્યાત આમેરોન કેપ્ટી 'હિજ આસ્ટરલ્સ' વાંઈસ'ના ટ્રેડમાર્ક
પર આવતું ચાલું સાંભળવા કુતરાનું ચિત્ર અગારા કુતરા પરથી
દેરેલું છે. એ ચિત્ર દોરનાર જિ. કાન્સિસ બેગડ મારો કાકા થાય.
કુતરાનું નામ નીપર. સને ૧૮૮૪માં બિરહમમાં એ જન્મેલો.
એ કુતરો ખાસ કાચો મોહાદેશ ન હતો, તે ખુશડાખના એવી એની
ઠાપી પરથી તમે જોઈ શકો.

મારા કાકા કાન્સિસ ખેડો ન્યારે આમેરોન વગાડવા બેસતા
ત્યારે નીપર ખેરખર એવા બોળવા પાસે મોં રાખીને 'સાંભળવા
બેસો. તેથી ખાસ કાકાના મનમાં થઈ કે કુતરો ભણે પોતાના શેઠનો
અવાજ (His Master's Voice) સમજીને જ સાંભળવા બેસતો
હોય એમ લાગે છે!

આ પરથી મારા કાકાએ એનું એ રીતનું ચિત્ર દોરી માર્યું અને
આમેરોન બનાવનારી એક પેઢીને બતાવ્યું. પરંતુ એ સેકોને એનાં
અંગે રસ પડ્યો નહિ એટલે ચિત્ર પાછું આપ્યું. ત્યારપછી એક
મિત્રની સલાહથી એમણે ન્યૂ આમેરોન કંપનીને એ મોકલ્યું, અને તે
પછી તો અમારો નીપર જ્યોતિષવાદ બની ગયો. —હિ. એમ. બેગડ

ટિકિટ સંગ્રહ

આજનો એ સંસારવ્યાપી ઝાંખ કેમ કેળવવો તેની તથા બીજી ઉપયોગી માહિતી આપતો વિભાગ

સંઘ રાજ કરવાની સહાયતા તેનાં સાધનોના પશુચિત્રાર કરવાની રીત છે. જો કે મધ્યમ રિયલિટીના શૈલીના તેમજ નિદાર્થોના માટે એ શૈલી ખર્ચાળ નીવડે. પણ તમે પ્રારંભકર બનીને પછી આ રસ ઓડી લેવાના ન હો, તો એનાં સાધનો વસાવી લેવાં દેવાનાં છે; કેમકે ટિકિટોની પરબ, સંઘબંધી રચના, ખર્ચકાર્ય, ન્યયવાયા, રચના, વગેરે માટે એ બધાં જરૂરી છે. એક સામગ્રી ખર્ચ કરવાની શુભવશ ન હોય તોજી ધીરેધીરે એ સાધનો વસાવી સેવા; અને લાભાલિષ્ટ ન જ બરીડી સમય એવી સંજ રિયલિટી હોય તો આર્થિક એ સાધનો વહેંચવામાં આવે તેના કપયોગનું તત્ત્વ સમજી લઈ, તે મુજબ સારાં સાધનો સંઘ લેવા; ને તે થ અસકલ દોષ ત્યાં કાળજીપૂર્વક વસાવી સેવું.

દાખલા તરીકે આલ્બમો, તેના અનેક પ્રકાર આવે છે-મેનજી રિપિવાપી માંડીને બેનજી ગીની સુધીના. પણ શ્રેષ્ઠ આમકાના બરીબ નિદાર્થોને આ શૈલ્ય દ્વારેમો હોય ને તેને માટે એ ખરીડી તત્કાલ અસાધ્ય હોય તો રાજ્યાત માટે રચના કાગળોની ગમ્યત નોટ બાંધી, તેમાં નીચેનાં વર્ણનો પ્રગાલ્લેની ચાલના, ખાનાં આંખોને કરી શકે.

રાજ્યાત કરનાર પાસે થોડી જ ટિકિટો હોય તો તેજી પ્રારંભ પૂરક સામાન્ય કિંમતનું ચાલુ આલ્બમ ખરીદવું સારું. તેમાં છુટકા-છુટકા દેશો માટે અલગ અલગ પાનાઓ રાખીને, પાનાને મધ્યે તે દેશનું નામ, નેમો દ્વારા ભૌમલિલ તથા ઐતિહાસિક પરિચય, અને પિછાન માટે દેશની એકાદ બે ટિકિટોની ચિત્રો બાંધેલાં હોય છે, અને તેની નીચે ટિકિટો ચોડવા માટે આર્થ પાનું બરીને ખાનાં પાડેલાં હોય છે. પછી જ્યારે સારી સંખ્યામાં ટિકિટો ધઈ જાય, ત્યારે પછી મેઝાં ખાસ ચાલનાવાળાં આલ્બમોમાં તે ખસેડી લેવા. એવાં આલ્બમોમાં કંઈકે દેશની એક-એક પ્રકારની ટિકિટ આટલે અલગ ખાનું હોય છે, અને તે ટિકિટનું સંકલિત વર્ણન અથવા તો ચિત્ર મોંતો એ ખાનામાં હોય છે, યા તો એ ખાનાંઓમાં બંધાર લી તેની સામેના પાના ઉપર તેના નંબર વચ્ચે તેનાં વર્ણન આપેલાં હોય છે. જો આવાં આલ્બમોમાં પછી પણ દુનિયાની બધી જ ટિકિટોનાં

નિરોધ ચિત્રો આવતાં તો અસકલ જ છે, કેમકે આને દુનિયામાં બધી રાષ્ટ્રોને હોટ લાખ એટલા પ્રકારની ટિકિટો હશે! બની શકે તેમ જ પૂરકની વચ્ચે કોરો કાગળ રાખેલાં આલ્બમો પસંદ કરવાં. એથી સામાન્યમાં પાનાં પર થોડેલી ટિકિટો એકબીજાની સામે ધસાઈને જઈ ન પામે. યા તો, સાંતી બાજુ કોરી રાખીને એ જ બાજુ ચોડવાનાં ખાનાવાળાં આલ્બમો આવે છે તે લેવાં. પણ આ બધી ચાલનાઓમાં બંધાર રહેવું ન હોય ને પોતાની છત્રા મુજબની કોઈ ખાસ રચનાથી ટિકિટો ચોડવી હોય, તો તેને માટે છુટકા પૂરકવાળાં આલ્બમો પણ આવે છે, જેમાં તમે છત્રા મુજબ સમૂદાય થોડા રોકો ને ચાલો ત્યારે તેમાં ફેરફાર પણ કરી શકો. બધી એવાં અમુક એક જ દેશની ટિકિટોનો સંગ્રહ કરવા હોય, અને એમને

એ સંગ્રહ આલ્બમનાં પાનાંમાંનાં ખાનાંની સંખ્યા કપવડતો થઈ જાય, તેમને માટે પણ છુટકા પૂરક કોરો આલ્બમો જ સારાં. આલ્બમોમાં જે પ્રકારના કાગળો આવે છે: ધોળા ને કાળા, કેટલાક કાળા કાગળો પસંદ કરે છે, એથી ટિકિટોને રંગ ભાવ પડે. પણ એ તો એવી જની સહિ.

બીજું સાધન છે 'લિનિઅર', એટલે જુનાં વાળા પાતળા પારકીક કાગળની એકલી વાળેલી ટિકિટો, અને ટેક જ ટિકિટો આલ્બમમાં ચોડી શકાય. આલ્બમનાં પાનાં પર કોઈ ટિકિટો રીપિસીધી લખે ન દેવાય; કે વેના ઉકા બિટકાવીને પણ ન ચોડાય એથી ટિકિટોને બધા પહેાંચે, આલ્બમ કંડે યાજ, ને ટિકિટસંગ્રહમાં આપણે બુદ્ધત ગણાંએ. મિલનમાં થોડે મેનક વાળેલી એ 'લિનિઅર'નો એક કોરો ટિકિટ પર

'કુમ્ભાર'ના કરનારમાં આવેલી 'દેવનાગરી લિપિમાં રહીકરણ'વાળી નેધિના અનુક્રમણમાં આઈ રાજેન્દ્ર રમણિકલાલ બટ્ટ આ માહિતી તથા ચિત્રસામગ્રી મોકલે છે: 'દેવનાગરીમાં માત્ર "ન્ય દિલ" રાબ્દોવાળું પ્રથમ રહીકરણ તા. ૧૫-૮-૧૮૮૦ રોજ થયું' હતું. તે પણ બીજા વાર સંપૂર્ણ દેવનાગરીમાં રહીકરણ "૫૫૨" કોલેસ આંધીનગર ન્યયુર ૧૫-૧-૧૮૮૦"ની છાપ સાથેનું થયું. એ એક જ રહીકરણની આખી છાપ દેવનાગરીમાં છે. આ વખતની નાસિક કોલેસ વખતના રહીકરણની છાપ પણ આખી જ દેવનાગરીમાં નથી; તેમાં તારીખ અંગ્રેજી છે. એવી જ છાપ ૨૬-૧-૧૮૮૦ રોજ પ્રમસતાબની નહેરાલના દિને કલકત્તા, મુંબઈ વગેરેની પોસ્ટ ઓફિસોએ છાપી હતી. આ જોતાં આ વખતનું રહીકરણ દેવનાગરીમાં થોડી વારનું ગણાય. પણ સંપૂર્ણ નાગરી લિપિમાં તો ૧૫-૧-૧૮૮૦ દિવસે જ થયું છે.

બુનાકરમાં નવાળનું સમય હતું ત્યારે તેની 'સોરાઈ સરકાર' તરફથી સમગ્રની આંતરિક છાપાલ માટે 'સોરાઈ પોસ્ટ'ના નામથી ચાર પ્રકારની ટિકિટો નીકળેલી: ૧) આનો, ૨) આનો, ૩) આનો અને ૪) આનો. તે પૈકી ૧) આના વાળી ટિકિટ એકી આવી છે, ૨) આ ૩) ૪) આના સિદ્ધનું ચિત્ર છે.

ચાકીને, પછી છીને છેડે આલખમમાં ચોરાડવા અને આખ, તેને ટેકે ન દિલિટને આલખમમાં વળગેલી રાખતી.

આ ઉપરાંત દિલિટ તપાસી લેવા માટે આદિતિને મોડી કરી બતાવનારો 'બહુદર્શી' કાચ (ગેન્નાશિયંગ ગ્લાસ); દિલિટને પકડવા, ચોડવા, ઉમેડવા તથા હેરવાફેરવવા માટે કાંટ ન વળે એવી ધાતુનો નાનુક

ચાલિયો; પરફેરેસન (દિલિટાની ચોરેરની કમરીઓ) તાપવાનો આસ 'બેન્ડ', દિલિટ મોને 'ચોટરમાર્ક' તપાસવા માટેનું સાધન; રેન-પરખનો સોમિયો; વર્ગફેરણ કરેલી દિલિટને આલખમમાં ચોડતાં પહેલાં અલગ અલગ રાખવા માટેની. નાનાનાના ચંપુટો-વાળી સંચલ્યશી, અને તેના ખર્ચમાં ન બીતરનું હોય તે પાતલા પારફેરેસ કાગળોની

બુકાનુકા કરની કોષણીઓ કે કવરો; તથા આખાં કવર તેમજ ચોરકાટોને આલખ આલખમાં ચોડવા માટે, ગુદર લાગેલા ટ્યુકડા (ફેટામાફે ચોડવાના) ખુલ્લિયા આવે છે તે. આટલી વસ્તુઓ પણ સંગ્રહ કે વસાવવી જરૂરી છે. શુભરસન હોય તે આખાંની રાકચ તેટલી વસ્તુઓ વસાવે; અને બાકીની કમરો મેળવી શકે. (ચાહુ)

આમાસ (નવેમ્બર) ઇતિહાસમાં : દિનવિશેષ - વ્યક્તિવિશેષ - પ્રસંગવિશેષ

આ માસના દિનવિશેષ

- તા. ૧ અલ્લાહાબાદમાં દબલખાભાઈ દરખાસમાં મહારાણી વિક્ટોરિયાને ઢંઢેરો, ૧૮૫૮.
- તા. ૩ મુંબઈમાં ધરતીકંપના ભયંકર આંચકાથી લાખોના ભનખાલનું નુકસાન, ૧૮૫૪.
- તા. ૭ છેલ્લા મુખમ સમ્રાટ બહાદુરશાહનું રંચનમાં કરી રૂપે મૃત્યુ, ૧૮૬૨.
- તા. ૧૦ ઇસાઈ ધર્મમાં કાનિતા આજુનાર માર્ટિન લ્યુથરની જન્મ, ૧૪૮૩.
- તા. ૧૨ ક્યકલ્લી નુત્તના પુનરુદ્ધાર કેરલ-કાકિલ કવિ વલ્લભાચેતના જન્મ, ૧૮૭૮.
- તા. ૧૨ લંડનમાં હિંદી રનાતમ્બની વિચારણા માટેની પહેલી ગોળમેજી પરિષદ ૧૯૩૦.
- તા. ૧૫ રનાતમ્બવાંજી શિક્ષણ આપતી ગુજરાત વિદ્યાપીઠની રથાવના, ૧૬૨૦.
- તા. ૧૬ દુગાચુંના સરદાર હિંદલ મિરઝાની પુત્રી રહિયા સાથે અઠખરનું લગ્ન, ૧૫૫૧.
- તા. ૨૦ ગ્રાંદાસ પાસે સંધ્યાપેટમાં પહેલી ઐઞીકલ્લરક કોલેજ ખુલ્લી મુકાઈ, ૧૮૭૧.
- તા. ૨૩ આખન વર્ષ ગુજરાત પર હુકમત ચલાવી મહદમ જેમડો મૃત્યુ પામ્યો, ૧૫૧૧.
- તા. ૨૬ રાજ રામમોહન રોયે ડેવિડ હેર સાથે મળી પ્રથમ હિંદુ કોલેજ રચાવી, ૧૮૧૬.

માસની વ્યક્તિવિશેષ : શુભ-ચલ-ચેન તંદા ને તાખેલીગાંધીની બીના આમાને મુકત કરી ઉજાનાર, ચીનના આંતરજ્ઞકાર

નો જન્મ, દક્ષિણ ચીનના ક્વાન્ટુન પ્રાંતના હોન-સાન નામે ગામમાં, ઇ. ૧૮૭૦ની ૧૨મીનવેમ્બરે અરીબ ખેડત કુટુંબમાં થયેલો. અયપણુથી જ સાહસિક રવભાવ, તેજસ્વી કંપના અને હુનિયાં પ્રત્યે સમજાવવાલો એ જુવાન તેમજે વર્ષે રૂઢિચુરત કુટુંબની બંધિયાર પ્રભુશિષ્ટો કંગાવી હોગાલુતની હાવાઈ યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરવા ગયો. ત્યાંની હોગલોજ જર્મ અમેરિકન તબીબી વિદ્યાલયમાંથી ૧૮૯૨માં ડોક્ટર થયેને ત્યાં દવા-

ની હુકાન કાઢી. સાથેસાથે કોનિકારીઓની ભૂચર્ચપરિષતમાં પણ ભાગ લેવા માંડયો. ચીનની પ્રબને પીડતા ને રૂંધતા મંચુ રાજ-વંશની સામે ૧૮૯૫માં થયેલા કાતવતમાં તે રૂંડોવાયેલો પણ તેમાંથી છટકી જતાં, બીજા સાપીદારોની જેમ ફાસીમાંથી બચી ગયો.

હુનિયાના અન્ય સુલકમાં દેરાવડાનો રખડપાટ જોગવતાં જોગવતાં, દેશના ઉદાર માટે તેને રાખ્તભક્તિથી પ્રેરિત લોકસાહી સમાજવાદી બળવાની જરૂર હતે અનિવાર્ય લાગી. આ માટે તેણે હોનાલુતમાં 'સિંગ ચુંગ હુઈ' (ઉપાન પાગલું ચીન) નામે મંડળ કાઢ્યું. મુકત ચીનનો રાખ્ત-વંશ નહી કર્યો ને બીજે વર્ષે હોંગકાંગ આની રોડ દાખમાં તે દેશમાં કાનિતની બાવના પ્રસારી દીધી.

ચીનના વિકાસ માટે વિદેશી મૂડી અને

આ માસનો પ્રસંગવિશેષ : પેશ્વાઈને અંત લાવનારું યુદ્ધ

લટ થોડા દિવસે પર જ ખડકીના યુદ્ધમાં અંગ્રેજે અંત મરાઠાઓએ એકબીબની તાકાત આપી લીધી હતી. પેશ્વાઈના ધણી ગાછરાવના કમગેવતને લીધે બાપુ ગોખલે સરખા સેનાનીઓ દેવાવ છતા મરાઠાઓને વિજય ન જ ગયો. નહિયે મરાઠાસાહીતો અરતકાળ મેસી ચૂપ્યો હતો. કોઈમાં યે હવે પેશ્વાઈને જાગવી રાખવાની વેગડ નહોતી રહી. અહિંન્દુ-સ્ત્રેને આ પરિસ્થિતિને લાભ લઈ જનરલ રિંગયને પેશ્વા સામે મોકલ્યો. તેણે યરવડા પાસે એક ટેકરી પર તંત્ર તાપ્યા, અલ્હાબાદકરની ફોલે તથા નારોતવ આપરેએ તેને પાઠો કાઢવા ધણી પ્રયત્નો કર્યા, પણ નિષ્ફળ. આખરે સં ૧૭૩૬ના કાર્તિકશુદ્ધ ૮ ને રવિવારે મરાઠાઓએ યુદ્ધની શરૂઆત કરી અને ૧૮૫૭ની ૧૬મી નવેમ્બરે મરાઠા તોપી ધણધણી લડી. ચોરપંકી પાસેની ખેડરાવની ટેકરી પરથી તોપી ચલાવી મરાઠાઓએ પોતાનો મોરચો જાળવત રહ્યો. અરખ અને મોસાની પાયાએ નડીપાર ન્ધ ત્યાંથી ગોખલે માર્યા. પણ હુદનીવિમાં મુકત અંગ્રેજોએ વિશુરકરને ફોડ્યો અને તે કચેડે તેતોપી સાચવતા ગોખલે, પહેરે, રારેત, અપરે અને પટવર્ધન વગેરેની મંડળી પર છાપો માર્યો. વિશુરકરે તોપી ચલાવી નહિ. આપી એ દુખ-લામાં ગોખલે વગેરે સો કામ આવી ગયા. અંગ્રેજોએ હવે તોપી હાથ કરી લઈ મરાઠાઓ પર જ તે માંડી અને યુદ્ધની એ પહેલી રાતે જ પેશ્વાને નાસી જવું પડ્યું. અને આગ રહીસહી તાકાત પણ ચોસડી જતાં વર્ષોથી ચાલી આવતી એક કાળની મદાન પેશ્વાઈને અંત આવ્યો.

(નવેમ્બર ૧૯૫૭) ૪૧૮

સુવર્ણ-ચર્માભિનંદન

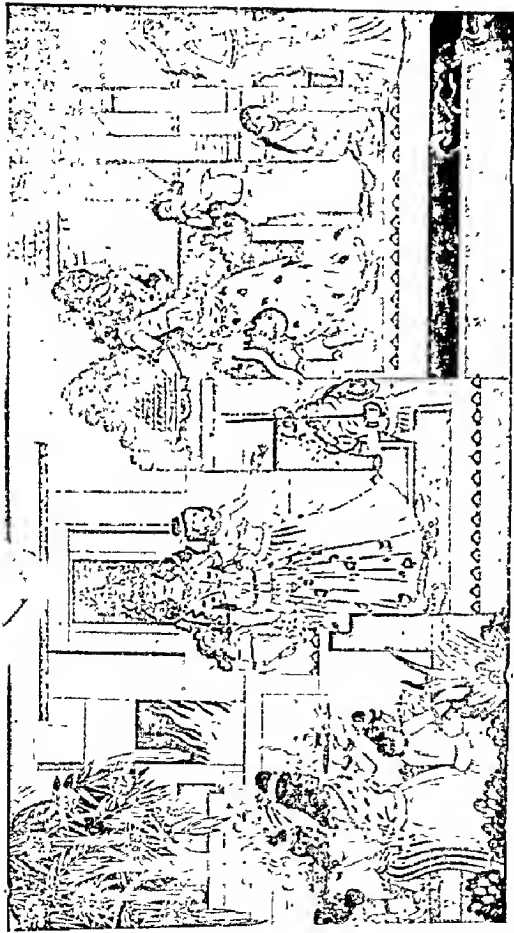
આપણે સધળાંને આપણી કરતો અદા કરવાની છે.
અમારી કરત તમને સુંદર બનાવવાની છે. તમારી
કરત સુંદર રહેવાની છે. અફઘાન સ્ત્રી તમને
હંમેશા સુંદર રાખશે.

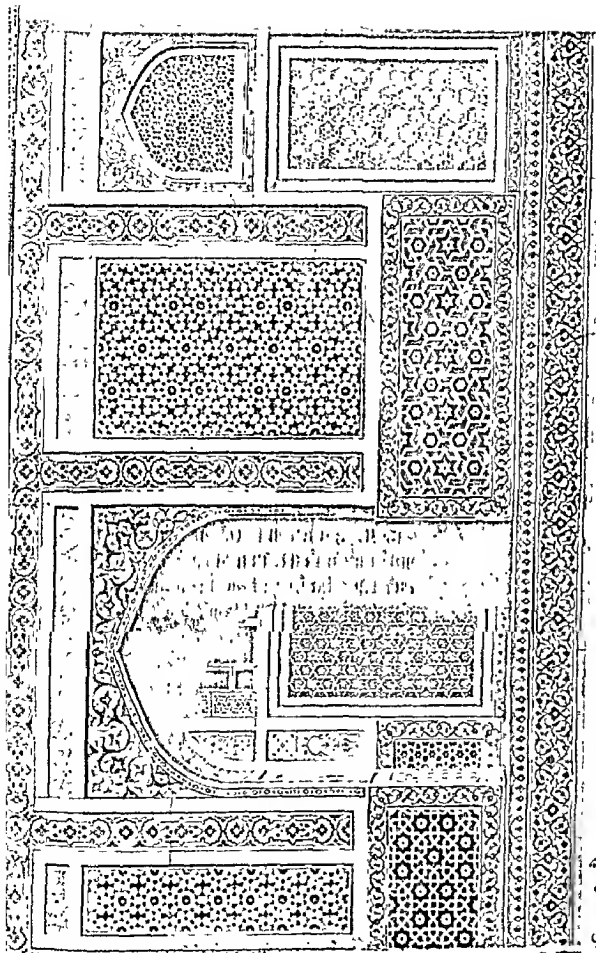
અફઘાન
સ્ત્રી

Partamwala
FOR
PERFUMES & COSMETICS

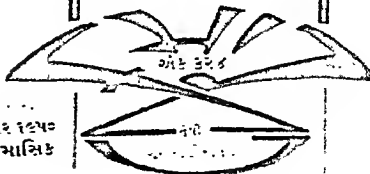
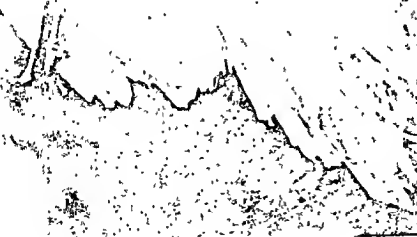
ક્રમિતનીડું અમપંચ પાલય દરાવિલા યામા બિનિવધાના તોદરંતા કપાન આપના માટે તેમની કોના નડરીડુ કોડ કીડું બિન 1234567890 કીડ નીડકાસ તોડા
કવિવા દરાવિલા નજીના નાડકાસી આ પ્રસેમ બિનમોડી કા પ્રસેમ કુમારના શ્રી નરેન્દ્રેસ દેસલ્પીએ 'કુમારના કાવ્યાંના પૂર્વભૂતી' નામથી આપ્યો કે. વણ બંનેનું કોડ
કોના બળીં દેશીઆનમાં કોડે. નાડકાસ કા કોરી કોડ કે કોડકાસી મહારાના બિનિસાવનની અસા નવિના આપના, કોપનાના આપ્યાં દેસાવની પ્રેસી બેસ પંચ કાવ
કસમલે કે. બિનિસાવનની કાગી વોડે કોડકાસી કોડ કોડ વિન, કુમારના એ બિનકાપી નવી. તેની અનુગાન અમતા છતા, તેની અનુગાન અમતા એ બેસ કાવ કાવકાની રના
વડીને કો ખમ્ને પ્રસેમ પોસી દેસે. વંતેપંચીકિનાતે દિલસમવાન બોલિસરવેસે નમોસરવણીલવવા માટે અગ્રીહા વલવાના તેમજ આસતે પૂન.વિવાન કાવકાનું, બોડકાપંખાં લવ કોવિ ની શ્રીમતીને
રેસે આલે કે. કોવિના બજા આલે કે. મહારાના બિનિસાવન પૂન કાવુ કે. મહારાના બિનિસાવનની અગ્રી વતીના કાવકાનું આપના આપી એક તોડરતાવિલા, કોનાનું તેમ જ કોડકા ખમ્ને
આપનાન કરવા, તેને રવપ આપના નવ્ય કરવા કરમલે કે. ભવાન પાસે તમે કે વણ પૂન એ કેસે સમગ્ર ધોમતી નુલ કરે છે. આને પછી એક પછી એક તોલકાકરી અગાનું કાગી નવ્ય
કે. તેમા ઉલેરે નોડક બિનુશીડુ પીડુ વડ નહે. કે. બે એન એ. રામનનને લીધે કસીકીએ તેમે વધ કહે કે. કોના આપનાનવેસે કરી સરવિસાવન વાધે કે. પાલનન વાધે કે. પા
વળીન દરાવિલા બિનપતીના પુરેસા બિનકાં ની શ્રીમતી પૂન કરવા નવી અગ્રાપ. એ કે. આપપુલની આબનીને દંડીનાનનનું નિશણ આપી છે. તે ખમ્ને આપાગીએ લેસેકરી

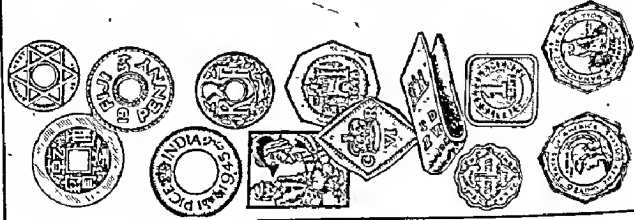
ઇતિમાદ-૩૬-હૈલાના મકબરમાંનું અડતરકેમ

અથા અંબના પાડા ઉપર લેખો નાખેલો આપેલો દર્શો તે. સફેદ આગળમાં ઘેરાયેલ ફલ્કેલત નલતલકામની કાસીમીની દિવામાં ને ગુપ્તમાંકિયાં એક રચેલો છે તેમાં આમનેલ કતિમાદ-૩૬-હૈલાનો માખેરો પ્રખ્યાત છે. ગુપ્તમાંકિયાં પિતાની કબર ઉપર સાધાનરસાદ નલદાગીરના તામ્બકાળમાં બંધાએલો એ સેલો છે. ૧૬૨૮ લખકર પડેલ ખચેલો; અને લેખો રસાપાચની દરિયો કો નિશાન છે તેમાં ન, નલતરકામાં તે, સાલનલો પાછળની બંધાએલો તામ્બકાળમાં કાસીમીની કતો પાળ ચડિયાતો છે. આના કતો પાળ ૩૬૨ યોમનકા કાખવની હિલીની નમાલી-કામલીની ચલિનલમાંની કાસીમીની કી બલવનત મટે કસાવેલું ફેટા-ફટોન આપતા અંબમાં નેલો.

(ફેટા - બલવનત મટે)

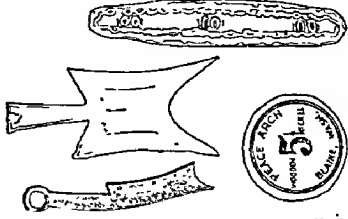
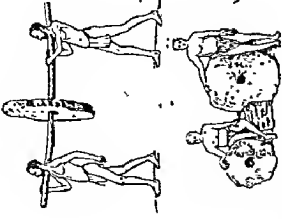

પાન ૨૭, અંક ૧૨, ડિસેમ્બર ૧૯૫૦
આવૃત્તી કાલનાં નાગરિકોનું માસિક

ચિત્રવિનિયમ ચિહ્નક્રમ

જનાં નાણાંની યોગ્ય થયા પહેલાં અચીરે ફેરફાર થતાં ચોતાનાં સંચેતન-સમગ્રકાલ અને અરૂચિયત અનુચાર વિનિયમ થાઉં અન્યથા નરત્વથી વાપરતો ત્યારે મોટી, મુંડતા ફાંત, હાલકાં, ચામડા, જોરાશ, વાસણો, ટોર, અને ક્ષાંતકથાક તેમ જાણસેા સુહાગિના ઉપયોગ થતો કે બધાંમાં સોની વિનિયમ તેમ કદાચ પાત્રિકાક્રમકાલસામગ્રીના આપ દાખુના પથરના ચિહ્ન હાવશે કે એ કોનકા સોદા હતા કે અજાણી બાબત મધાએ બતાવ્યા પ્રમાણે તેને હાલકામાં પોતીને લઈ નવા પડતા કેની નીચેના વિનિયમો એના ચિહ્ન પરાનવાર એ ક્રીમંતો બેઠેલા કે પછી યારે ધારે બધે ધકલતે સ્વભાવ થશે અને સોએ ચોતચોતાની અનુકૂળતા અનુ-સાર તેમાં અન્યથા આમરો થોભ્યા. કોની વિનિયમતા ચીનમાં વધુ અજાણી. તે પેઠી એ નમુના- (૧) તાજો નાગના છરી આકારના અને (૨) ફાંવણના પાનના લેવ- ચિહ્ન-નાં આલેખનો અગાધી તરફનો વિનિયમ છે, તે પછીનો ટબ આકારનો ચિહ્નો પણ એના જેવો છે કે આગ, ચિત્રવિનિયમ આલેખમાં નિશિષ્ટતા હશે, પણ સરખતા તે સોને ચોળામુલિમાં ન પડી શકે છે. પરંતુ તેમાં થે આદિમાં ફીલ્ડનગરે દેશમાં, અંજલતી વસાવે સાચવી રાખવાની અનુકૂળતા પરે તે માટે, તેમજ અનન્ય પેઠે એક ડોલરના હનર, (૩૬૦ નાગના) ચિહ્ન બસણમાં હોય ત્યાં ચોટી સંખ્યાની કેવળ ફેરવતી અનુકૂળતા રહે તે માટે, ચિહ્નને દેશીમાં પેરોની રાખવા સાહે તેમાં કાણું પાડવાની થોભના પણ સ્પષ્ટ. પરંતુ હિંદુસ્તાનમાં એવું કાણું પાડવાની અવરત એક જીન ન હોય શકે શકી શકે. મધા મહાયુદ્ધ નખતે પાટુની ગણાવ કરવાની નંદર જીલ્લી થતાં, મંજાના રેસાને પાતળો. છરી તેમાં કાણું પાડવામાં આવ્યું. એના સોનના, ફીલ્ડના, હિંદના અને જીન, કાણુંવાળા પાંચ ચિહ્ન-નાં ચિત્રો દાખી બાબતના સમુદાયમાં મધાએ આવ્યાં છે. હિંદમાં પાણું, ચિહ્ન વગેરે નખતે ચાલેસ પહેલાને અચીરે પાટુની તેની પછી ત્યારે તેના ટોરોસએ ચોતાનાં સોનાકુપાના વાસણો મળવા માટે આવી શીમાં તેની પાલળી પછીએ કાળી. તે પર ફેરફાર થાયેલું સહેર ચોતચોતાનાં નાણું બાળી હેતુ. એના ચિત્રા સમયના ચિહ્ન (સોની-પોસી) કરનાં ચારેક ચિત્રો દાખી બાળુ વચ્ચે આવ્યાં છે. તેમાં કયાક તે જળ રૂપાની પછી પર લેવાય અસ્પષ્ટ પાટીને તે લેવડી વાળીને બસાવવામાં આવતી. તેના નમુના રૂપ સારાજરોનેના અરધા કાઠનેના એવા ચિહ્નો વિનિયમમાં દેખાશે. હિંદમાં તે વળી ચામડાના ચિહ્નો પણ ક્યાં નહોતા પડયા કે પણ પાટુ બધાવવા છેવટે હાલકા કપર પાંચ સોનીની ચિહ્નો પાટી અભિરૂપાએ તે કદાચરની દડ ખતલો. એ ચિહ્નો અમળી તરફના ચિત્ર-નાં નાંચે બતાવે છે. પરંતુ એ ન અભિરૂપામાં અચીરે નાણુંની ડોળ આવી ત્યારે, રૂપરૂપ માં, સાન કાલિચરોમાં અસાધ્ય બતાવ્યામાં સિદ્ધિ પ્રકરણનાં રૂપરૂપમાં તેણે પાંચ ડોલરના સોનીને અનુકૂળ ચિહ્નો પાટીમાં દાખી બાળુ છે. આકારનું એવું વેવિધ્ય તે આપણી ચોરસ બેઆની ને કદાચિવાળી એક આનીમાં પણ આવ્યું. પણ આકારનું વેવિધ્ય ધરાવના છતાં નાણુંને ચોતા-ની છત્રી ન ફિલ્ડ નવી. માત્ર આપણે સ્વેચ્છામરેલી હિંદવતી જુદેજુદે રૂપે એ પ્રતીક બની રહેશે; ને સાચી સાચા આપણી કાળી તથા આદિને, તેમજ અન્યથા અજાણી અસમુદિતે મુશ્કેલી પાળ.

શ્રી અરવિંદનું અંતિમ દર્શન (ફોટો - જ્યન મહેતા) અવસાન સમય તા. ૪-૧૨-૧૯૫૦ની રાત્રે ૧૩. ૨૧ મિ. ક્ષેત્રે તા. ૬ સવારના ૧૦

કેલકામાં કાચગ્ય ભતિમાં હી. ૧૮૬૨ની ૧૫મી જાન્યુઆરીએ પિતા કૃષ્ણચંદ્ર દેસાઈ હતા; માતા, હિંદી સરકારિતાના ૧૯૧૧ રાજના રાજાચલ્લભાઈનાં મોટાં પુત્રી રેવલુંસતાદેવી. પશ્ચિમી જીવનપ્રભાસીના આમદી પિતાએ શાસ્ત્રિજીની એટપોલ શાળામાં મુક્ય ને ૭ વર્ષના થતાં હજીદ તરુ થયા, ન્યાં સિવિલ સર્વિસનો અભ્યાસ કર્યો. ૧૯૦૪માં તેની માત્ર યોરહવારીની, પરીક્ષામાં નિમ્નજની વડતાં નાયાસ યવાથી કેન્ડિશનની કિંગ

અંત્યેશની લગત વેળાએ

કેલેજમાં મેટ્રીક ૧૮૮૨માં એન્ટ્રી થયા. ત્યાં અચાજીય માયકચારે તેમની પ્રતિભા પ્રોત્તિને અમત મદદનીસ તરીકે રોક્યા, જે પહેલી ૧૮૮૬માં વંદાદશ કોલેજમાં ભાષા ને હતિદાસના પ્રોફેસર થયા. ૧૯૦૧માં શ્રી ભૂષાજીવનદ ભોજની કન્યા મુજાસિની સાથે લગ્ન. દરમ્યાન હિંદી સંસ્કૃતિ ને વિચારજીવન અંત્યુત્તર ભોજમાં બંધબંધ થતાં ૧૯૦૬માં વંદાદશ છોડી વડતામાં રૂપલાભું. તેમાં રાષ્ટ્રીય વિદ્યાલયના ચિન્સિપલ તથાસર્વિસેય 'વંદામાતર'ના તંત્રી તરીકે જ્ઞાતિની ભરતી આબ્હી રીયા. તેમાં ૧૯૦૬માં પકડાયા, ૫૫૫ છુટ્યા. ૧૯૦૭માં ચુરતની કોલેસમાં કદામ પહેલાં જીવ્યા. ભોજમાં ૧૯૦૮માં મુજકેર-પુરમાં બોલથી બે બૂન થતા તેની ધરપકડોમાં બીજી મેએ પકડાયા, ૫૫૫ એગ્રસ-મા ૧૯૦૯ની ૧૩મી એપ્રિલે નિરોધ છુટ્યા. એ કેલકાસ દરમ્યાન કરેલાં ચિત્તન અને સાધનાને પરિણામે તે આધ્યાત્મિક જીવન તરફ વળેલો; તેથી ન્યાંમાં એકેજી 'કર્મ-યોગિન'ને બેજાતી 'ધર્મ'નામનાં આચારિકો કાઢ્યાં. ત્યાંના 'દેગબંધુ'એ પ્રત્યેક લખેલા એક લેખ માટે ૧૯૧૦ના માગેમાં ધરપકડનું પોસ્ટાઈટું; ૫૫૫ નેમાં પકડાય તે પહેલાં જ બેજાજ છોડી. દેવ દિવના પાટનપર યોગી-

કરીમાં જીવનસાધનામાં કોલેજેત્ર અન્યામ લીધો, ચાર વર્ષનો કાળ સાધનામાં નીતાની ૧૯૧૪ની ૧૫મી જાન્યુઆરી 'આર્ય' નામે એકેજી માસિક મઠ હતું, જેમાં આર્ય તરફ દર્શન વિષેના વિચારો નિરૂપ્યા. ૧૯૨૧માં 'આર્ય' બંધ કરી ફરી સાધનામાં રોકાયા ને ૧૯૩૬ની ૨૪મી નવેમ્બરે ને સિદ્ધ કરી.

'આર્ય'ના અંપાદનકાળે તેમાં અઢાયક બનેલાં દેવ્ય સાધક સત્તારી મીસા વિશાલ પાણીઆળે સાધનાના કોલેજના સમાવર્ત. તેમને દને 'આશ્રમ'નું સંચાલન મોંઘી દળ કાષ્ઠી એકાતવાસ રીકાર્યો, જેમાં માત્ર ૧૫મી જાન્યુઆરી પોતાના જન્મદિને, ૨૪મી નવેમ્બરના પોતાના સાક્ષાત્કારના દિવસે તથા ૨૧મી ફેબ્રુઆરી શ્રીગની મીસા દેલી (આશ્રમનાં માતાક) ના જન્મ દિવસે જ, અચાજી રત્ન મેળવનારને તેમનાં કર્મન થતાં. ૧૯૪૦માં તેમના જન્મ દિવસે દર્શન દિને ૫૫૫ લખપત્રી પટનાં આચળનું ઢાકું તુડી મવાનો અકદમાત થયેલો. પરંતુ ને પત્રી ૫૫૫ લેખની રાપ રાખિએ તો પાંચવન જ રહેલો. અરજેત્ર પત્રી તારીએ ને મનું અવસાન (વંદર દિવસની મુજવિડની જોમારી ને પરિણામે) થવાના અઢાયક દોડામે માંમજવા સ્વાદે સીમે વળાપાત અનુભવે.

અંબરસાનમાંથી શેર આપના બાદ
ફેલ્ડી તબીબ

બે

મદિના પર ઝાપલા સગાચાર આભ્યા કે જન કપરતી
જવાબી શા બચીયામા પડી તથા અને એમને આખરેશન માટે
સ્વાખ્યાનામાં શરૂ જવામાં આયા એ વખતે ફોઈને ખ્યાલ ન હતો
કે ઝાપો અનુકૂળ પાસે આભ્યા છે. એમની હજારી વર્ષશક (જંગ
રક્ષા નુવાઈ, ૧૯૫૨) ડીસેમ્બર્થ ત્યારથી બાપને સ્વામી હજુ કે
હજારશક્તિને આધારે ગમેયના બગદે લીધે શા શો વર્ષ છપસે જ.
પણ લખિયત થતકતી મઈ અને ૨૭ મેંવેરે જંગમ ગરજ થયું અને
સાક્ષિત્વના એક મહાયુગ(epoch)નો પણ અંત આવ્યો.

શાનું ચરિત્ર ધર્મી રીતે અધ્યાસના દંડુ છે કોઈ પણ બતની
લાગણ્ય થયરતો એક અવિચલ માણસ માત્ર નહિતો ત્યાગ કરી
દેશક આને છે ત્યારે દુર્લભ મહાપાત્રના સિવાય કોની પાસે હક
નથી. અંબરસાન સ્વામીના પૂરતા થે વૈસા મેળવરા નોકરી કરવાની કે
પ્રવિદિને અપખ્યવ કરવાની એ ના પાડે છે એને વિશ્વવિદ્ય સભાની
દેવપત્ની ગણી નથી; ફરક રીતે એ દેવગિહિત છે એનો ખેડ
આત્મવિશ્વાસ અવિચલ રહે છે. શોકો એની મારતી કંઈ છે છતાં
એધોર જોઈ બેસતો નથી. 'આ બ્રહ્મીધર્મજનો નહિ બીજી કોઈ' એવી
એના મનના બીક તે છે જ, પણ એ બીકના અસ્તિત્વનું
પાન સરજું એ શોભાને એ થવા દેતો નથી અને બધાની હાંસીને
પાત્ર મનાવેલો આ માણસ આજરે 'સન' મળાય છે.

સામા કુટુંબમાં જન્મવું એ માણસની વાતુ કહી શકાય. શોને
પોતાના કુટુંબ વિશે થયું અભિમાન હતું. વંશ(breed)માં એને અજ
શ્વાહ હતી. 'મોંબે' નાટકમાં આવતા રાત જોડકના વંશમાં ગોને
જન્મ્યો છે એવો એવો કવો હતો. એમા શાય કેટલું એ સોધવું
મુશ્કેલ છે. એટલું પકે કે શા કુટુંબના શોધમાં બનીને જાના જ

જગણી બાહુ: એનો પ્રમાદધન પિતા મળ્યો કાર શો, તથા કુટુંબ
પોપના મળતી આદર્શવાદી સંગીતપ્રેમી માતા હુશિન્દા એલિઝા-
બેથ શો. સામેના પાત પર: હબ્સનમાં સિન્ડ રફીટમાં આવેલા
આ મહાનમાં શો જન્મ્યો ત્યારે તેના પિતા સરકારી નોકરી
હોતી હતી, અનામતા વેપારમાં નિમ્નજ નીવડી થૈર બેસા હતા.

વેપક
પ્રો. વરંત જેથી એમ. એ.

★
જાને રાજ્યની વંશના કે ક જમ્ અવગિષ્ટ સક્ષેવ દેખાતાં ન હતાં
એના પિતાને વાચનપત્રી વગરે ક માની અને વધારે જવાબદારીની
નોમની થતી હતી વધારે મળી મરકરે એ જવાબ જ હતી નામની
દેશકે જાના પિતાને વેપારમાં પડવું પડ્યું. વેપારકનો કહ્યો તેઓ
માન્યતા ન હતા, એટલે પરિણામ રેપક જ હતું. કોઈ પણ વસ્તુની
દાખલકારક બાબતે એમને તરત જ દેખાતી. એકવાર એક માણસ
પાસે એમની દેહબુંદી નીકળતી રકમ આપ્યા વગર એક મઈ ગયા. એ
મનાનાર માણસી પહેલાં તેને તેઓ પોટિથી દુધી જ પડ્યા. એ-
તાના પત્ના પર આ વાતની કોની અમર થયો એ વિષે એમને જગ
ય પડી ન હતી. એમને તે દારૂ પીવામાં, લોકોની મરકરી કરવામાં
અને એથીતમાં જ વધારે રસ પડ્યો. આથી ઘરનું વાતાવરણ પ્રેમ કે
માનિત્વ રહેતું નહિ. ધર સ્વામીનાની જવાબદારી માતા પર વધારે
પડતી, અને શો કે એની બે બહેનો તરફ ધ્યાન આપવા નેટરો દુરમદ
માણસને ન હતી. ભરપૂરમાં શોને સારૂ લદાવે શું છે કંઈ ન હતું.
અજાણ, કટૂળ બહેડો દોષાથી કાકા-મામાઓની કંપચા નહતી
ન મજાવ એવી હતી. પણ બધાય પોતાની રીતે જીવ હતા. એ બધા
માણસો માટે શોના મનમાં કોઈ પણ વિવસ પ્રેમ નહોતો નહિ. શો-
કોમા એમને વિષે જાતો થતી તે શાંતિથી એને સંમિતજી પડતી.
પણ કુટુંબ વિષે એનું અભિમાન એટલું હતું એટલે બહાર સમાજમાં
તો એ શોના સામે શો જોસતો નહિ. અણમગની વાતુનો રક્ષા-
કરવાથી એમાથી થયું અનિષ્ટ તરત નીકળી ગયું છે અને એલાયતી
વાતુ બની શકે છે એમા શો પોતાનાં કુટુંબીજનોના નિરીક્ષન પરથી
શીખી શક્યા. પાતાને સંમિતજી શોખ હતો, એટલે નાનપણથી
જ કસ્ય સંમિતજી સરકાર એના મન પર થયા.

સોકોને વિચિત્ર શાયે એવી માત્રપ્રજાની જે શોએ રહી હતી એનું
નુજ એસ બાળપણમાં થતી આવે છે. એ વખતે કોઈપણ પ્રાર્થનામાં
થતી. ધરના બધાં માણસો-જોમાં તેકોનો પક્ષ સમાવેશ થતો-
આમાં મળતાં અને કુટુંબનો તરે બાંહેબમાંથી આશા પ્રાર્થના થા-
ઓ. માના ડોકરોને આમાં રસ પડે છે કે નહિ એ કોઈ જેવું નહિ.
થઈમાં પણ એ જ જમતું. બહાર કુદરતની શોશા દેખાતી હોય,
તે મતી તરી બહાર જેવને કુદરતનું મન પડે હોય, ત્યારે સારો પડતો
પહેરીને આંધારા અર્થમાં નિશ્ચય એટી પાદરીનું કંઠાઓ રૂપભવડ
પીંબળું સંમિતજી અને ચારે તરફ સદા એના એ જ લોકોને હેલા એ
એને મન થોડામાં થોડી રાત હતી. એને નિશાએ મુકવામાં આવેલી
તે. ઉકરો અથ્થે એ દેવતી માણાને પોતાને ત્યાં મુક્યો, કે ઠોકરો
તોડાની થયા દોષાની એને શોટા કલાક સંમાજનાની જવાબદારી
કોઈને માથે નાખવાના હંકુતી, એ વિષે એને મેકા હતી. 'નાનપણથી

જ્યોર્જ બનાઈશ

જે એણે વાંચવાની કળા હરેતબત કરી લીધી હતી પણ એ નિરાશો બોલે ત્યારે જાણે એને કશું જ આવડતું ન હોય તેમ જાણું એને કશીયી શીખવાડવામાં આવ્યું અભિનયમાં તેા એનું બેલું બિરૂદ જાણવું નહિ. 'એકાદ દાખતો ગમે લખાતો, અથવા મારે અરથો સ્લાક આપો તેા હું ચોક્કસ ખોટા જવાબ આપી શકું' અથવા 'અભિનયમાં હું એટલો કાચો હતો કે "ત્રણ પેન્સમાં એક માછલી મળે તેા અભિયાર પેન્સમાં ફેટી" એવો દાખલો ચોદ વર્ષની કુમાર થતાં યુગી હું અણી શક્યો નહિ એમ કહે જણે છે. 'વાંચનાં કંઠાળે આવે એવાં જ પુસ્તકો નિરાશમાં વાંચવા પડે છે. એક નો મહેતાણ આખો દિવસ આપણને ગોંધી રાખે, અને એવા પુસ્તકો વાંચવા 'એટલું જ નહિ પણ આપણે કાંઈ બુઝી જઈએ તેા કુપરથી તકી પડે' એના કરતાં કેતમાં જુવું સાહે. ત્યાં બહુ બહુ નો સરીર પર સીતમ યુનરવામાં જ ને, પણ બેનું તેા થયે નેક' રોને મન નિરાશોનો કપયાન એટલો જ દનો કે 'એકરોશિને આખો દિવસ નિરાશો મોક્કવાથી ખાવાવની દેરાનગતિ દૂર થાય, મારેતરોને યુનરાન કરવા માટે જાયો મળે અને એટલાના સંચામકોને ફાગરો થાય."

આમ, નિરાશમાં મળવું નિહિવ અને કૃત્રિમ શિક્ષક માને નમ્યુ નહિ, છતાં જ એણે ધેર વાચન સાથુ શાખ્યુ હતુ. નાનકડાં જાન જો મોટાં બાગનું બાઇબલ વાંચીયો બનિયનનું (Pradren, ને ડિકન્સની નવસકથાઓ એ ખૂબ રસથી વાચતો. ડિકન્સની Tale of Two Cities, Great Expectations અને Little Dorrit વિષે તે જણે છે: ...they oppressed my imagination most fearfully, so real were they to me."

કુમારનાં દસ વર્ષ 'રાશ મથા ત્યાર પહેલા જ એણે બાઇબલ અને શેકસ્પીઅર વાંચી નાખ્યાં હતાં' સંગીતસાધના નો હમેશા ચાહુ જ રહેતો. એનાં થા સાકે માર્ક શક્તાં, ધરમા પિયાનો દનો અને પ્રખ્યાત સંગીતકારોની કૃતિઓના 'સ્કોર' (scores) પણ દના, એટલે કોઈ શિક્ષકની ગદદ વગર જ રોએ સંગીતનો અભ્યાસ મારે કર્યો. તે સિવાય વળત મળે ત્યારે એ પ્રખ્યાત ગિયર્સમદાવધોમાં જઈ ત્યાંનાં મિત્રો જોઈ આવતો. આ ગિતનિરીક્ષક એણે એટલી નિષ્ઠાથી કર્યું કે આગળ જતાં મિત્ર એટલે જ એના વિતરકર કોખુ પડે, ગિત સાથે દરેકે નક્ક (fakin)-જો શા કહી શકેતો 'નાન-

સાક વર્ષની વયે: ટાલેટને બજાજગતી મુકનારાં, તેમાં પ્રચલિત છવન-મુક્યા પર નીખી ફૂક કરતાં, નાટકોથી રીકાયાય મહેલો મો, એક રીતે ખ્યાતિની દોષ પડેલોથી મથો દનો ત્યારે.

પણમાં જ એણે સંગીતપ્રધાન નાટકો (operas) જેવાં દતાં નાટકોનો એને અજાણ એટલિની કાગી અને આગ, સંગીત, ચિત્રકળા અને નાટકની પ્રેરણાથી એ કલપનાના રાખયાં નાનકડાં જાન પછી જ નિવરેશ માંગ્યાં.

આ અભ્યાસથી રોની ખુશિતો વિકાસ પેા અને એ દેવતપ રીતે વિચાર કરતાં રીખ્યો. એને નો મળે ત્યાંથી માન મેળવવું દર્ડ. "એકદમ એવો અનાદી દનો કે માન મેળવવાની મેામાં માવ નેથી ન હતી, એટલું જ નહિ પણ એને દેવને લેામાં પાતી મ વગરનું કંઈ એને જાણડવું પડ્યું" એ વાન જ રોને મળે કોવતી ન હતી પાને એ નેદનવનમાં દેત તેા 'કો'ના અમદની શદ જોવા વગર જાણ્યાં માનનગ આખાં દોન' એમ એ જણે છે. દર રાત્રે યુનાં પહેલાં છ'દર-પ્રાપ્ત કરવાની એને ટેવ હતી. એમ દિવસ વિચાર નેપો, 'આ કે પ્રાપ્તના નહિ કંઈ નો?' વિચાર નેપવમાં મુકાં. ખીજે રિયે મોટી અનુમત્યા અનુમતી. 'માન'નો અવાજ આ નો નહિ' એમ કાનું તોએ દિવસે એ અનુદેવના કોની વર્દ અને પ્રાપ્તના બુદ્ધિ અમ પ્રાપ્તના પાત્રો વિષામ કી રીયો એ મ કે જ મળું દેમકે દરે કે ને પોતાનો જ અખાર મેળવવાનો અને સાચવવાનો દનો નવરનિષ્ઠ અને નિવિયેમ દને એના મદમાં અનુદેવતા થયાં.

આમે પતી, સાચવતી એક સગીર-રસોલને ત્યાં
ગરુડ પોતાનાં અભિપ્રાયોની બાને તેરથી બહેરાવ કરવાની
રેવથી આક્રિષ્ટતા વધી અજમળી, બિહવાં આ કાચમાં ફોલે એવી
સુંદર પ્રગલ્ભ આપી કે એના પગારમાં કમેકમે વધારો કરવામાં
આવ્યો; એરથી હદ યુધ્ધી, કે આમાંથી નાસ્તી નહિ છૂટીને તે આખી
નિરક્ષી નોકરીમાં માજી પડતો એવો એના મનમાં વિચાર આવ્યો.
ને વરત ૪૨, હોમો ડ્રી કહેતો, આગળ નિર્વાંદ કેમ ચાલશે, એની રક્ષા
કર્તા વિના ૪૨ જાન રાજીનામું આપી દીધું. પિતાને લાગ્યું કે એકરારને
બીડે નોકરી મેળવવામાં મદદજ ૬ થયે એવું પ્રમાણપત્ર મેળવી
હાથ ઢોલ તેણે સાકે, એમણે બે મેળવી લીધું; પણ દીકરાને એથી ગુરૂતો
કોમ ચાલ્યો એ તેઓ સગાજી સાકથા નહિ ૧૯૭૬માં આ વાત બની
આથલેદ ડોઝી ટોટાદ આવવાનો જાનો નિશ્ચય હતો. એક બેનમાં
પોતાને બધો સરસાગ ન કરી શકે સંકલ આવ્યો. ભ્યાં પતિ એરે
ન કાચવાથી એના માતા આવી વપ્યો હતો.

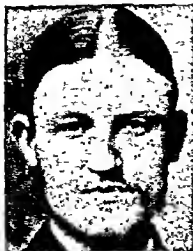
શ્રી સંકલ આવ્યો, એક ભંડમાં ૪૨ એની મૂલ્ય-મિલકત હતી એમ
મેં લખ્યું ખરું. પણ એના ગણતરીનાં કે રેવમાં-આક્રિષ્ટતા હતા તેનું
વર્ણન કાળ કરી શકે કે પોતાની આપણીતાને એને 'રેવરે' આવડ
હતો; દરેક અવધાનું 'રેવરે' જાન હતું; સંકલમાં પોતાને કોઈ
જાળબગ નથી એ ખબર હતી. છતાં એને સંકલને છતવું હતું, એને
ગાટ બનીશ પ્રયત્ન કરવાની એની તૈયારી હતી. વિધ્નજી બવાની
બીક પણ હતી. એણે એણે સંકલમાં વિદ્યે સાધના આદરી.

માની આવક અઠવાડિયે એક પાઈડ એરથી હતી. હોમોને સગીર-
તાના પાઠ આપવાથી એમાં કમેરો થતો. શ્રી નોકરી કરી કુટુંબને
સહાય કરશે એવી અપેક્ષા હતી. પણ ખાઈ પેસા કમાવા આગવા
ન હતા. એ તેઓ આયર્લેન્ડમાં મળતા ૪૨ હતા. અહીં અભ્યાસ વધારે
વિશાળ કરશે હતો, ગતુધ્યરબલાવને વિશેષ નિરખશે હતો. એકથી
વાચન અને લેખન પ્રશ્નિત તરફ ધ્યાન આપવાનું એણે નક્કી કર્યું.
વાચનાવધમાં આખી દિવસ એરથી એણે વિજ્ઞાન, અર્થશાસ્ત્ર અને

(અનુસંધાન આગળ પૃ. ૪૫૨એ)

નોંધ: કાળી આજીયો (૧) કમાવ વધે આવકસ્રોતમાં, (૨) તરુલ શ્રી: આવક-
હોલના ૪૪મીન-હલાલને ત્યાંની નોકરી અને પગારની બદલી થોડીને, અભ્યાસ
વધારવાની અને છવન સેત્રવવાની અવધવી આક્રિષ્ટતામાં લખ લાગે આવિયો
કરિદ શ્રી, (૩) સંકલમાં: માની આવક પર નબળા, ક્રિટિશ અપ્રજ્ઞમની
સાચકેરીમાં અહોવાય અભ્યાસરત મેરેશો અને નવકાચો નથા ડાખંચોમાં
મેરેશો લાગે ક વરસમાં અવ ૬ પોંક કમાએશો યુવાન શ્રી. ઉપર: નોસ-
ખાનીયની વધે, અભ્યાસી છાત્રીના અમક દરાખતની અમિત વધા સુદર લાલ
કારીયોશી શ્રી હવે ના/સા સનીન અને કલાને મેનરવી વિવેચક અને કેનિ-
સોસાયિટીને અથાક સમાજવાદી કાર્યકર તથા વ્યાખ્યાના બધો હતો.

ધરની આર્થિક પરિસ્થિતિ આ બૌદ્ધિક વિદ્યાર અકુટિલ અસાવવા
કે જોવી હતી નહિ. નોકરી કરી પેમા મેળવવાની અકારી દરમ એને

મુક્તિ-મયૂન સંક્રાન્તિકાળના એક કાવડાની

નાટિકા

લેખક

શિવકુમાર જોષી

—★

[આ નાટક માટે તખ્તાને બે ભાગમાં વહેંચી નાખવાની જરૂર છે: એક આગળનો, બીજાએ કે આજ તખ્તા, ને રીતનો હોય છે તે જ રીતનો; અને તેની અર્ધા કપડાં તની જગ્યા છે. બીને અંદરના ભાગમાં જા થી પકડે જોઈ બીજે તખ્તા. આ બીજે તખ્તા પણ તદ્દન સ્વતંત્ર પ્રકાશથી જા અને પડદાથી સંભરે રાખવાનો. પહેલા પ્રવેશમાં આગળનો મૂળ તખ્તા તેજ પાછળનો તખ્તા પણ ખુલ્લો થાય છે. પાછળના તખ્તા ઉપર એક સામાન્ય દેશનું નેહર-દિવાનખાનું-સબનેહું છે. વગમાં સોફાસેટની બેઠક બેઠક અને આબજાનું બાકીની બે ખુરશીઓ; વચમાં બેઠા ધાટનું એક ટેબલ; પાછળની બીંતમાં એક દ્વાર અને બાજીવાળી એક મોટી બારી; બારી પાસે એક નાની ટ્રીપોય કપર ટેલીફોન.

પડદા બેપડતાં પહેલાં એક નતની અવકાશનું વાતાવરણ રચી કરવું પાઈ-સંગીત. એ સંગીત બેળ તીમ અને કે તરત ગડેલા બેપડે. તખ્તા ઉપર એ વખતે એક-દમ અંધારું હોય છે અને તે જ વખતે રીવાજવારના કપડાકપરી ત્રણ બાર સંભળાય છે. અંધારા બેઠકખાનામાં 'એ બાપરે, મરી ગયો'ની એક મગ્નેટિક વીસ સળગાય છે. કેટલુંકી બચ છે, કમી બચ છે. હવે આહું સ્પેશલાઈટેલાવા માંડે છે. ટેબલ અને સોફાસેટની વચમાં, જોયે ગાયે, પોલીસ આંસરના પહેરવેશમાં એક પુરુષ ઢગી પડ્યો જાય છે. એના કુનિદાંડોમાંથી પદો વગેરે સોફા કપર પડ્યું છે. પ્રકાર એક પછી એક વરતુઓને વધીને થઈપતો ઉવટ ખુલ્લી રીવાજવાર હાથમાં લઈને ખુરશીની પાછળ અડેલીને બેસી કમ સ્વચ્છપણા કુવતિ ગર રિધર થાય છે અને પછી ખીરેખીરે કપરનો આજી તખ્તા પ્રકાશિત થાય છે. પણ છેક સુધી પ્રકાશ વધુ પડતો તેજની ન થતાં ઠાંક કુપવાબેલો લાંબે તે ઉપગતીય છે.]

કલ્યાણી: આહા! આખરે તારે માટે ને થોડાં દંતે તે જ થયું.
[ખૂબ ઉત્કેષાટમાં એકબે આંધા મારીને, થોડા મિગર કરવા થઈને જઈને, ટેલીફોન પાસે પહોંચે છે. રીસીવર ઉપાડીને નંબર માગતાં] હલકતા One, double zero, one, Yes, please... હલકતા કયાંથી જોડો છો કે લાવ-બલર પોલીસ સ્ટેશન કે કે હું, જરા આંકિસર-હનચાઈને ફોન આપશે?... હલકતા આંકિસર?... આ પોલીસ?... સખ ઇન્સપેક્ટર ગિ. થુકઈ? હા; જુઓ, હું કલ્યાણી, કલ્યાણી ગાંધી... હું બાડગલર અને ચિતરનન એવ-ચુના ફોસિંગ પોસેથી, નિર્મલ થોહિયા લેનના નં. ૧૨વાળા મકાનમાંથી બોલું છું... આ પ મર્ડો આવશે?... હા, ખૂબ જ અગત્યનું કામ છે. હા, અત્યારે જ... અહીંએ જ બન્યું છે. ખૂન... હા, હા, ખૂન... ખૂનની જ ખૂન! હા અજર જ છે; હું પોતે જ... હું... હું કલ્યાણી પોતે જ. Please, start immediately.

[રીસીવર રહેન ઉપર મૂકી દઈ હોય મઠને ખુરશી ઉપર પડે છે; ગાયે હાથ લઈને બેસે છે. થોડી વાર માટે થેલા ઢગીપડેલા પુરુષ તરફ તિરસ્કારમરી (દિ) કે છે. એટલામાં બહારની બાહુ સીડી ચડીને બાહુસો કપર આવતા હાથે છે. બહાર મસાટ તથા ગરબાટથી એક નંદનનું આવુરવાનું વાતાવરણ સરનય છે.]

જો જનુ: (બહારથી) આ જ-આ જ એરડામાંથી પિરતોલ ફૂટવાનો અવાજ આંખો.

બીજો: અંદર કોણ દરો?
ચીજો: (બારણું ખખડાવતો) જો, બારણું ખોલો, બારણું ખોલો!
[ઉત્કેષાટમાં આંધા મારેની કલ્યાણી તિરસ્કારથી દરો છે.]
કલ્યાણી: હં. હવે આપી પદોંધ્યા—કાચરોની જગાત...
બહારથી આહુ અવાજો: કોણ છે અંદર? નકો કોઈ ચોર ટાક પૂરી થયો દરો. (એકી સાથે) બારણું ખોલો! બારણું ખોલો!
એક: અલ્યા, બારીએથી પડતું મૂંખોને લાગો ન નય. ચારે બાજુ ફરી થો. (એક બારી ઉપાડી નાખવા પ્રયત્ન કરે છે.)
બીજો: ચોરીસને ખબર આગો, પોલીસને...
કલ્યાણી: (અંદરથી બારણું સહેજ ખોલીને, ખુદની રીવાજવાર હાથમાં રાખીને ટોળા સાથે ડાબી રહે છે) કોઈ જ જરૂર નથી મેં ખબર આપી જ છે. તાલ્યા નબો અહીંથી; અહીં કોઈનું કામ નથી. ટોળામાંથી: બાપ દે! સાસુનું ચીડી!
કલ્યાણી: હા, થીડી જ છું; ખબરદાર કોઈ આગળ વધ્યું છે તો. ટોળામાંથી: અલ્યા મનરાગ હામું! જુઓ તો ખરા અંદર મુંબે તેરે કલ્યાણી: જોવા નેવું ખાસ કાંઈ નથી. જુઓ, થેલા હાથુવરથ.
[બારણું પૂર્વે ખોલી નાખે છે એવા જ ચર પાંચ જનુ અંદર ધસી આવે છે.]
એક જનુ: (મોસ પાડીને ગાયે છે) એ મા દે! ખૂન! ખૂન!
[બહાર 'મુંબે' 'મુંબે' ના અવાજો]
બીજો: એ મા દુખી! મા દુખી! રમા કરો! (એમ જાતને, આંખો દત્તો તે જ ચડે બહાર અલ્યા બચ છે.)
ચીજો: કલ્યાણી! ખૂન! ખૂન!

[કલ્યાણી ટોળાની બસાબર સામે તપ્પાને બીજે ખજે
રિચરતાથી ઊભી રહે છે. અંદર આવેલાઓમાં મુશ્મુસ
પાતો સરખાય છે-બહાર રહેલા પલ્લુ અંદર સર પુરાવે છે.]

એક નજી: મુશ્મી પિરતોલ છે; આગળ મથા તે મથા; નસમખને.
બીજો: ઓ રે, આ બદ્દેલોકોના પાડામાં આ રો દલપાકાર!
ત્રીજો: અરે પકડો એ સં...ને, ને સોંપી દો પોલીસને.

[નાચે પોલીસવાન આવેલીને ઊભી રહે છે ને તેમાંથી પોલીસ-
વાના માથાસો ઊતરીને સીડી ચડીને આવતા સંભળાય છે.]

બહારના ટોળામાંથી: પોલીસવાન આની પકડેથી. અલ્યા બાગે,
નહિતર આપણે કયાંક ડાલા ઝડપાઈયું.

અંદરના ટોળામાં મુશ્મુસ: હે ખાતી તો કેવી ભદ મહિલા! પલ્લુ
આપ્યારનું એનું રૂપ તો હત્યો!

એક: પગથી ઢરો પગથી!
બીજો: હો ન હો, પલ્લુ દાખમાં કાંઈક કાણું છે.

ત્રીજો: બહેન પોલીસ તો આની પકડેથી. આ વંદી અંક ન
હોતી હતી. એણે જ પોલીસને ખબર આપી હતી.

બહારથી પોલીસને અવાજ: દૂર હતો, એજ દૂર હતો! સહાં
કાંઈ તપાસ નહિ હું.

[અંદર ને બહાર ટોળા બંધી નવું દોષ છે. પોલીસ માથાસો
ડીખળી બારી પાસે અને બારણા પાસે ઊભા રહે છે.]

ટોળામાંથી: સમાજને સાબ, મુશ્મી રીંચાલર લઈને ઊભી છે.
મિ. મુકેટ: (પ્રવેશ કરતો) ફિરકનહિતર એ અહીંથી ખસી નવ તો.

કલ્યાણી: અંદર બહુ માથાસોની ભર નથી. હું મારી મેળે ન
તમારી સાથે પોલીસ રેટરને આવવા તૈયાર છું ને થો આ રીંચાલર.

મિ. મુકેટ: પલ્લુ તમારે અહીં જ રેટરમેન્ટ આપવું પડશે.
હનાલદાર નમ્મુસિદ્ધ, તમે હાથરી લખવી શરૂ કરો.

નમ્મુસિદ્ધ: જ સાબ. (હાથરી લખવા બેસે છે) બાંસો બાહ,
તમે કોણ છો?

કલ્યાણી: મારે કાંઈ જ હોવાનું નથી. આપારે માન હું ખૂની
એવત છું; તેથી વિરોધ કાંઈ નહિ.

મિ. મુકેટ: (મુઠાં તરફ દેખી નાખીને) અરે, પલ્લુ આ તો કોઈ
પોલીસ અરેસર નજીય છે. અને આ રીંચાલર પલ્લુ સોફા પર
પડેલા મેળના પટામાંથી કાઢી લીધી નજીય છે. આ બધી વસ્તુ-
સ્થિતિથી મોંઘ થશે, હવાલદાર, અને રામરાય, તમે ફાન કરીને
મેડિકલ કૌન્સિલમાંથી ડૉક્ટરનુસ કાર મંગાવીને-રાખને હનંનેર
માટે લઈ નહો. (નમ્મુસિદ્ધને રાજ નતાવતો) તમે આખરે એળખો
હો, હવાલદાર?

નમ્મુસિદ્ધ: (ચોરા બળતોડેને) ના, સાબ; આ તો કોઈ અલ-
વ્યા ક્યુસિર નજીય છે. (મુઠાંને ભોંત તરફ ફેરવતો) અરે સાબ
જુઓ તો, બરાબર તક અને કપાળની વચમાં જ ટોળી વાની છે!
ખોપરી પલ્લુ વડી ગઈ છે! મોં બિલકુલ એળખાય તેવું નથી રહ્યું.

કલ્યાણી: (અંધમાં) ક્યુસિર! પોલીસ ક્યુસિર! હં, અમે
તેમ, પલ્લુ મને કાઢ લખો. હં, પલ્લુ મિ. મુકેટ, તમારે હાથકડી નાખવી
દેવતો નાખી શકો છો; એકે નાસી જવાની મારી બિલકુલ મુશ્મ નથી.
એક પોલીસ: સાબ નહો! નજીય છે આ તો! કાંઈ શરમ છે?
કલ્યાણી: શરમ? કોની શરમ?

મિ. મુકેટ: નાંકલ સાંજક ન કરો. નમ્મુસિદ્ધ, અમે મુનેમારને
લઈને ચાલુ પર જઈએ છીએ. તમે, આખો કોરો બરાબર તપાસી
ઝીણીઝીણી ફરક જાતવતી વિગતો એકઠી કરી રીપોર્ટ પેસ કરો.

[પોલીસથી દોરવાની કલ્યાણી બારાની બહાર નીકળે
છે. રસ્તા પર આપતા દોષ તેમ બહારના લોકોમાંથી]

એક: રસ્તો મૂઠા યાર, રસ્તો મૂઠા.

બીજો: શો રૂઆલ છે!

ત્રીજો: મેટું પચાકમ કહ્યું નહો!

ચોથો: કહો ન હો, પલ્લુ લાગે છે અમારવાળો.

પાંચમો: હાથોવાળોને હવે એક ત્રણ બિરાક મળ્યા.

છઠ્ઠો: હા રે મહે સેન્સિટિવ હૅડિંગ આનું નહો.

અર્ધ મત્સ્યેન્દ્રાસન

શરીર મન અને ચીતનતંત્રને એકી સાથે સ્વસ્થ રાખતી યોગાસનાની વ્યાયામ પદ્ધતિ. ઉપતો: ૯

નંદપને અડીને રહેશે. પછી જગણા પગને દીંચણમાંથી નાળીને
ડાળા સામુખ આગળ મૂકો. આ આસનને મુખ્ય હેતુ ફેરફાર
વાળવાનો છે. આથી રીતે પગ ગોઠવવા એ એની પૂર્વ-તૈયારી થઈ.
હવે જમણા પગના દીંચણ ઉપર ડાળા હાથની જમ્મરનો ભાગ
મૂકી, આપા દેહને જમણી બાજુએ વળી, ડાબા હાથથી પગને
પકડો. ને દિશામાં શરીર નાચું હોય તે દિશામાં ડોકને માણું

મહાન ધોષી મત્સ્યેન્દ્રે આ આસન સિદ્ધ કરેલું હતું. એટલે એમનું નામ આ આસનને મળેલું
છે. એ આણુંયે કરવું મુશ્કેલ છે, એટલે સામાન્ય રીતે અણું આસન કરાય છે, અને તેથી તેનું
નામ પણ અર્ધ મત્સ્યેન્દ્રાસન છે.

અત્યાર મુઠી ને ઘૂંટી તેના કરતાં ઢરે આવતાં આસને મુશ્કેલ છે. પણ ધીરજથી ફક્ત જ
આસને કરવાથી તે આવડી નહાય છે.

પગ હાંપા કરીને આસન ઉપર બેસો. હવે ડાળા પગ નાળીને એની એડી મુઠાની ઉપરના
ભાગમાં આવે તેમ મૂકો. આથી રીતે એડી ગોઠવતો એટલે ડાળા પગનું લાંબું જમણું પગની
પલ્લુવાલમાં નેહવે. આસન ફરમાન છાતી વળી-જીભ નેહવે નહિ.
આ પછી, જેમ ડાળા પગથી શરૂ કર્યું હતું તેમ જમણા પગથી
શરૂ કરી આખી ક્રિયા કરો. શરૂઆત ચારપાંચ સેકન્ડ્સ કરી,
પછીથી વધારે એકે એકે ગિનિંટ મુઠી આ આસન રાખવું.

આ આસનથી નવુંની કબજિયાત અને નવુંનું અણું મટે છે,
અને પેટના આંતરિક અવયવો નીચેથી તથા કાઠાતવાળા યાચ છે.

દા.સુભાષ શુકલ

હા એ જ મારા પિતા! હું એમની જ યુગી
આને ખૂની તરીકે તમારી સામે દલીલ છું.

[ધીરેધીરે લોકોમાં કોલાહલ બંધ થાય છે. નયુસિંહ
ઔરંગઝીબી વિનંતો ઝીજુબટી તપાસી રહ્યો છે. રામરાય
ફોન પાસે બેસે છે અને શીટીવર કપાડે છે. અંધારું થાય
છે અને મુખ્ય પડદા પાછળનો બે ફૂટને અંતરે આવેલો

સફેદ કે કોઈ પણ આઠા રંગનો પડદો ખિંચાય છે.]
[થોડી વાર પછી વળી પાછો એની એ અંધારાએ ધીરેધીરે
પ્રકાશ વધવા માટે છેને કોટના પહેરવેસમાં ત્રણ લુનિયર
વજીરો પ્રવેશ કરે છે. પાછળ કોર્ટનું ધમાલસૂચક વાતાવરણ.]

[મિ. સેન (વજીર નં. ૧): મિ. ઓર્ડર! આને તમારો કેસ ન હોય
તો ચાલો જરૂરીસ ધે. ચાલની કોર્ટમાં એક interesting case છે.
મિ. થોર્ડ (વજીર નં. ૨): ક્યો. પેલા કદયાળી મલુમદાર
વાળોને? ખરી છે એ પણ. પોલીસ કોર્ટમાં ફોલો બિલકુલ ટેટમેન્ટ
જ ન કર્યું. કહે કે અરે ને કોઈ કહેવાનું છે તે હું સેશન-સમાં ફોલીસ.
મારે તો જરૂર આવતું છે.

પણ... ખેર! અસીસ માંદો છે કહીને તારીખ પડાવી લઉં.

મિ. બોઝ (વજીર નં. ૩): (ચોટાઈ બતાવવા પૂરેતો બોલી
નાંબે છે) તો તો મારે પણ ટાઈટ લેવી પડશે.

વજીર નં. ૧: (આસ ધ્યાન) કેમ, કેસ છે તમારે? ત્યારે અસીસી-
એ તમારે ત્યાં આવવાની શુભ શરૂઆત કરી કે? અસિનંદન!

૨: પ્રેક્ટીસ રાફ ક્યે કેટલાં વર્ષ થયાં? મિ. બોઝ (હસે છે.)

૩: એક દિવસ તમારી મરદમીને જવાબ હું જરૂર આપીશ.
રાક્ષિભાઈની થોષ કે ચિત્તરંજન દાસ એક દિવસમાં નહેતા થયા.

૧: Oh, I'm very sorry, my dear સવાઈ-ચિત્તરંજનદાસ!

૨: Hurry, hurry, it's already eleven thirty...

[ત્રણ ચાલ્યા બંધ છે તે ધીરેધીરે સફેદ પટ્ટો લેવાય
છે. પાછળના કપરના કાંચા તપ્પાને એક સાલ પડદાથી
કરચોળીથી પાછીને દોષ્ટી દર્શાવી આવ્યો છે. આખોજના
તપ્પાની બરાબર ગંધમાં કાંધક જણું-ચાયાધીરાનું આ-
સન છે. ચાયાધીરાની જગણી બાળુ શિરતેદારનું
ટબલ તથા ખુરશી, એની બાળુએ કોર્ટ ટાઈબિન્ડર રચાન,

—ને તેથી આગળ સમગ્ર તપ્પાનીએક
જમણી બાળુએ શુનેમાર માટેનું જ
ખીજાણું પાંજરું. ચાયાધીરાની સામે
બેઠું ટબલ. તેની ડાબી તરફ જુદીરૂનું
રચાન. પ્રેક્ષકોને બેસવા માટે પાટલી
સામાન્ય રોયન્સ કોર્ટમાં હોય છે તે
રીતની વ્યવસ્થા. પ્રકાશ, બેદરબોટ-
લાઇઝ-ચાયાધીરાના મુખ કપર પરે તે
રીતે, ને બોળું શુનેમાર કપર પરે તે રીતે
ગોઠવેલો ફૂટ લાઇટથી સામાન્ય પ્રકાશ
આખા ટેબલ કપર પચરાઈ રહે તે રીતે
ચોળના કરવી. એક રંગોટલાઈટ-ચાયા-
ધીરાના શિર કપર જ ગોઠવવી. ચાયા-
ધીરાની સાલ એવાની હોય તેનું આપ-
રતાનું વાનાવરણ. પ્રેક્ષકો અંદર અંદર
શુસપુસ કરે છે, ત્યાં ડાબી તરફથી દંડ
સાથે ચપરાસી પ્રવેશે છે અને પાછળ
વગોટાઈ-ચાયા ધીરા મિ. થોપાલ દંડ
પરવે પ્રવેશે છે. કે દેમાં સમાટી કેવાઈ
બંધ છે. ચપરાસી સિસકારો બોલાવે
છે અને આખી કોર્ટ બીજી થઈ બંધ છે.]

જો થાય : (પોતાનું રચાન લેતાં) મિ. માંડુશી, પહેલા કેસ ૧
શિરતેદાર: વેસ્ટમેંગર રટેલ બિલકુલ મિસ કદયાળી મલુમદાર.

જો થાય : મિ. સેન, તમારો કેસ ત્યારે છે કે?

પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર મિ. સેન : થસ, મીસ્ટર્ડ.

જો થાય : આરોપીને હાજર કરો.

[વિખેરતા વાળને ઝાંખેડાવામાં વાળેલી અને શરીરે શાલ
એટલી કદયાળીને સળ ઈન્સેક્ટર થુકેલી દોરીને પાં-
જરમાં બેસાડે છે. તરત જ કોર્ટમાં શુસપુસ અવાજો
સક થાય છે અવજન ખૂબ વધી જતાં...]

જો થાય : ઓર્ડર, ઓર્ડર! હું. બચાવપણે વજીર કોણ છે?
કદયાળી : વજીર! મારે કોઈ વજીરની જરૂર નથી. મારે ને
કોઈ કહેવાનું છે તે રીધુંસાહેબે. આહુઅવળું મારે કંઈ ગોઠવાનું
નથી, એટલે વજીરની મારે જરૂર નથી.

જો થાય : એમ! એમ! તો મિ. સેન, તમે તમારો કેસ રાખ
કરી સો છો.

મિ. સેન : [બીજા વધને] થસ, મીસ્ટર્ડ! [જોખારે ખાઇને]
મીસ્ટર્ડ ઝેન્ડ નેન્ટરમેન એવ ધ જુદી! તમારી સમસ્યા આ
ને બાઈ બીજી છે—કદયાળી મલુમદાર, તેની સામે નીચે મુજબનું
તલોગતવાનું—

કદયાળી : (વચમાં) તલોગતવાનું? મારી સામે!

મિ. સેન : વચમાં અવાજ નહિ.

જો થાય : ઓર્ડર, ઓર્ડર.

મિ. સેન (આગળ વાંચતાં) : આજથી એક માસ કપર એટલે
કે તા. ૨૨મી જુલાઈ ૧૯૫૦ને શનિવારે રાત્રે સાડા નવ વાગે સાલ
બન્દર પોલીસ રેસન કપર ફોન આવ્યો...

કદયાળી : [કાંઈક કંટાળેલા આવાજે] દેશમાં પતાવરો મિ.
સેન! તમારે એમ જ કહેવાનું છે ને કે મેં પાતે....

મિ. સેન : બધું જ નિયમિત અને કાયદા તથા વ્યવસ્થાની
દ્રષ્ટિએ થતું થતું હશે તે રીતે થશે.... (લુઓ પ ૪૪૧મે)
(ડિસેમ્બર ૧૯૫૦) ૪૨૮

દરતે આપણામાં રમતની વૃત્તિ ન મૂકી હોત તો આપણી શી દશા થાત? વિલેલિયાં ડાયાં, બહાં શરીર અને મુડાલ અભિયાજી માનવજાતિ કેવી લાગત તેની કલ્પના કરી શકો છો? રમુજી-વૃત્તિથી વિલેલિયાં ડાયાં ફર કરી શકાત, અંગમથેલથી બહાં શરીર સુધારી શકાત, પણ મુડાલ અભિયાજી રીતે પ્રાણવાન થાત? માની શો કે એ કરવાની પણ કંઈ તરણીય ગળી રહેત. છતાં પણ મુડલ શરીરની તરવરતી ગતિની સાથે કિલ્લેલથી કલકલ થતું મેદાન ક્યાંયે ભેચા મળત ખરું? કાપાનું ઠોરાલ, પ્રાણુનો ચનચનાટ ને ગાનનો કલ્પાસરગતસિવાય ખીણ કંઈરિતે એકાગ્રપ્રેરણાથી અવરત? અને એટલે જ કુદરતે આપણને રમતવૃત્તિની ભેટ આપી છે. એના લાભ ફેલાવીને માનવીએ અવનવી રમતો શોધી છે. દુનિયાના કાલ પણ આગમાં જઈને જુઓ, અને તમાને ત્યાં કોઈને કોઈ રમત નેવાની મળશે જ રમતવૃત્તિમાંથી કદ્દમથી એ પ્રવૃત્તિ એ દેશની ભૌગોલિક, આર્થિક અને સામાજિક પરિસ્થિતિને અનુરૂપ એ દેશની સંસ્કૃતિને શોધે એનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

દુનિયાના દરેક દેશો કે કંડો છે તે આપણે-આપણા દેશો-પણ કંડો છે આપણા દેશની પરિસ્થિતિ અને જરૂરિયાતને અનુરૂપ જ આપણે ત્યાં આપણી રમતો કદ્દમથી છે ને નિકાસ પામી છે. હલુડ, ખોખા, આપાપાટા, ગિલ્લીદડા, ગોલંદડા વગેરે રમતો આપણા દેશની ધરતીમાંથી જીમીને આપણા દેશને સોહાવી ચેતન-પલ્લવિત કરી રહી છે. એ આપણી રાષ્ટ્રીય રમતો છે.

પણ 'રાષ્ટ્રીય રમતો'ની વાત આવે છે કે તરત જ એક બાતનો ઝંઝરા ઊભો થાય છે. એક બાતલ દેશ અને દેશનું અભિયાન એનું થાય છે તો ખીણ બાતલ પરદેશ અને પરદેશી બાંધે કંઈમાં બાંધેલાં સાથે સાથે છે એક બાતલ હલુડ, એમ અને ગિલ્લીદડા ઊભા છે, તો તેની સામે વાલીખાલ, ફૂલખાલ અને ક્રિકેટ યોન્ટુદ છે સવાલ છે કે શું પસંદ કરવું? આ કે પછું ૧-૩ નાને ૧-૩ કે શું?

જે એ પસંદગીનું કાંઈ ધોરણ ગણે તો પસંદગી સરખ થઈ પડે. આપણે પોસાક ક્યો પહેરીએ છીએ? આને વાદળી હાઈ-વેલ્ટ ને વેણુ હાઈ સ્ટાઈ, એણે આપણા પોસાકમાં આપણા આનસ-ગાં-એનું રયાન લીધું છે કે તે પરદેશી પોસાક છે એ વાત ક્યાંયે જ આપણા ક્યાનમાં આવરી.

એ પોસાક આપણે ત્યાં પેસી તે જાણે. હવે, જે આપણે ખરેખરા સ્વદેશીઅનિની હોયએ તો, તેને કાંઈ કાઢવો જ શકો એમ કહેનારા ધણા મળશે. તો વળી એમ કહેનારા પશુ ધણા મળશે કે તમાને એ પોસાક સામે વાંધો શો છે? અને એ વાત બ્યાનની પણ છે. શું પોસાક કે શું રમત, એ દેશી છે કે પરદેશી એમ ભેદરોને બદલે એમાં સારું શું છે ને ખરાબ શું છે એ ભેદએ તો સારીરિક હલનચલનમાં અનુકૂળ ને આર્થિક દષ્ટિએ પોસાક તેવા હાઈ-વેલ્ટ ને હાઈ-સ્ટાઈ પોસાક કેમ ન પહેરે? અને ગરમીમાં બાંધાતા હોવા છતાં ક્રિકેટ-બાદલન-સ્ટાઈને ખર્ચાળ પોસાક શા માટે પહેરવો? દેશમાં, આપણને જરૂરી, અનુકૂળ ને પોસાય તેવું હોય તે આપણું.

આ જ ધોરણ રમતોને ઘણું પાડીએ. દેશી રમતો આપણને અનુકૂળ છે અને પોસાય તેવી છે તેથી જ તેની જ વાલી છે. જરૂરી છે કે કેમ તે આપણે નિચારવાનું. ગયા અંકમાં આપણે ફેલીક રમતો

જોઈ ગયા. અને તેમ કરતાં આપણને તેનાં મૂલ્યનો પચાલ પણ અભ્યો છે. તેમનું મૂલ્ય તેમને જરૂરી બનાવે જ છે. વાત માત્ર એટલી જ છે કે તેમને તેમનાં મૂલ્ય પ્રમાણે અપાય નથી મળી.

હવે પરદેશી રમતો જોઈએ. પરદેશી રમતોમાં ક્રિકેટ, ટેનિસ, ફૂલખાલ, હોકી એ રમતોએ આપણું ધ્યાન ખેંચ્યું છે જ. વોલીબોલે ધ્યાન ખેંચવાનું શરૂ કરી લીધું છે. બાસ્કેટબોલ, બેઈસબોલ વગેરે હજુ બિલકુલ શરૂઆતની દશામાં જ છે. આ બધી રમતોને આપણે ઉપર જણાવેલા ધોરણથી પચાસી નેરોના પ્રયત્ન કરીએ તો કોઈક નવી જ બાબતો પ્રકાશમાં આવવાનો સંભવ છે. ફૂલખાલ કેવી ગલીમાં બેસી અને ઓહામાં ઓહા ખર્ચાળ રમતને આવકારવા સામે લડાયે જ કાંઈ કહેવા જેવું છે હોકી એ ફૂલખાલ કરતાં જરાક વધારે ખર્ચાળ ગણાય, છતાં ન પોસાય તેટલી ખર્ચાળ તો નથી જ; ને રમત તરીકે, તેની કિંમત કોઈકોઈ નથી, પણ આ બધે રમતોમાં મેદાન ખૂલ મોટું ભેળેલું. પણ નાના સરખા મેદાનમાં રમાય એવી રમત તે વોલીબોલ. ખર્ચ જાણ નહિ. અને રમત તરીકે તેનું મૂલ્ય પણ સારું આ બધી રમતો આપણે રમવા યથા છીએ એમાં કોઈ ખોટું નથી. અને બાસ્કેટ બોલ ને બેઈસ બોલ કેવી રમતો પણ આપણે જમાવવા માંડીએ તો એમાં કોઈ ખોટું નહિ ગણાય.

પણ ક્રિકેટની સામે શોક્કું પડે તેમ છે. મૂલ્યના પ્રમાણમાં અમલ આપવાની હોય તો ક્રિકેટને અમલ મળે તેમ નથી. અંધેજ શોકો આપણી ઉપર રાખ કરતા હતા તેથી તેમણે એ રમતને આપણી ઉપર એવી રીતે ફેલાવી છે કે આપણે તેને, તે ખરેખર છે તેવા કરતાં જરા મોટી ગેરબિંદીએ છીએ. આપણી ઉપર અમેરિકનો રાખ કરતા હોય તેને આપણે બિલકુલ બિલકુલ બિલકુલ આપણી રાષ્ટ્રીય રમત તરીકે માનતા થઈ ગયા હોત.

એ તો કીક; પણ ક્રિકેટ પાછળ ને ખર્ચ થાય છે ને તેના બદલામાં ને રૂઆને ને લાભ થાય છે તે એવા જતાં તેનું રયાન ગણુ જોઈ નથી રમત તરીકે તેની કિંમત જગજગ ગિલ્લીદડા જેટલી છે. ખર્ચની દષ્ટિએ આપણા દેશને, દેશ તરીકે, તે પોસાય તેમ નથી. છતાં તેણે આને ક્રેટનું મોટું રયાન લીધું છે તે આપણે સહુ જાણીએ છીએ. જો કે રમત તરીકે તેની કિંમત ગિલ્લીદડા જેટલી તો છે જ; એટલે ખર્ચની દષ્ટિએ એમને આપણે તે પોસાય તેમ હોય તેમાં (અને વખત જતાં આપણા આખા રાષ્ટ્રને પોસાય તેમ થાય તે આપણું આજુ રાષ્ટ્ર) તે રમત મે તેમાં કાંઈ ખોટું નથી.

ટેનિસ પણ બ્લિઝન તરીકે ને રમી રમે તેમ હોય તે એ રમી; લ્યજિવલ ક્રીકેટ માટે ઓછી સંખ્યામાં પણ રમી શકાય તેવી રમત તેના સિવાય ખીણ કોઈ આપણે તે દેખાતી નથી બાકી ખર્ચના પ્રમાણમાં લાભ ઓછી બ્લિઝમીને મળશે એટલું જ.

પરદેશી રમતો આપણની જરૂર મર્યાદા; પણ તેમ કરતાં પહેલાં તેમને આપણા 'કોસ્ટી-પ્લયર' ઉપર ચપરાસી ભેવી નેહએ. અને તે માટે તેમનું વિચારવા મૂલ્યોનાં કરવું ભેળે. દેશી રમતો ભેળે અથવા તેમ એ રમતો ભેળે જની ભેળે તે હવે કે પંચાર.

છલે એક વાત ફરીથી કહેવાની જરૂર લાગે છે, કે દેશી રમતોને તેમનાં મૂલ્ય પ્રમાણે અમલ મળે નથી મળી તે મળવી જોઈએ. તે આપણી તે આપણા ખર્ચાનું કાર્ય છે.

વિજયાદશમીનેદિવસે ભેતું પૂજન કરવાનો વિચાર આપણે ત્યાં ઘણા પ્રાચીન કાળથી પ્રચલિત છે તે આ વૃક્ષને 'શમી' કે 'સમી', 'સમગ્રી' તેમજ 'ખીજડી' પણ કહે છે. સંસ્કૃત તેમજ મરાઠીમાં તેને 'શમી', હિંદીમાં 'હાકર' કે 'હાંકર' તથા 'સમી' ને કચ્છીમાં 'કેસી' તેમજ 'સમરી' કહે છે. તેનું સાહીય નામ 'પ્રોસોપિસ સ્પિકિગેરા' (Prosopis spicigera, Linn.).

હિંદમહામાં હિંદુઓ ખીજડાને પવિત્ર વૃક્ષ ગણે છે. મહાભારતના વિરાટપર્વમાં ઉલ્લેખ છે કે પાંચ પાંડવો ભ્યારે દ્રુપદે ગિરાદ-નગરીમાં પ્રવેશ્યા, ત્યારે તેમણે પેલાનાં હથિયારો 'શમી' વૃક્ષ કપર સંતાડેલાં, ત્યાં એ હથિયારોનું સર્પમાં રૂપાંતર થયેલું, અને પાંડવો પાછા આવ્યા ત્યાં સુધી એને કોઈ આડી શક્યું નહિ. વિજયાદશમીને દિવસે આજીને એ હથિયારો કાઢીને દુર્ગાધિનાના લગ્નકરને હરાવેલું.

ખીજડો પંતબ, રબ પૂતાના, ગુલારા, ઘુંદેલબા, બજીરેતાન, સિંધ, આદ્યાનારેતાન અને ધરાનાં વતની છે. તેનું ઝાડ ૩૦ થી ૬૦ ફીટ લંબુ જશે છે, તેનું મુખ્ય મૂળ જમીનમાં ઘણું જડું બધ છે. તેની છાલ ભરી ને ખરબચડી હોય છે અને તે પર ચીરા હોય છે. શાખાઓ નીચે ઢળી, પાતળી અને લીસી હોય છે, અને તે પર છાંછવાયા, લગભગ સીધા, ટૂંકી ટૂંક લાંબા, જરા કાઠા હોય છે. પાન સંયુક્ત, દ્વિસન અને આંતરે આવેલાં હોય છે. પાનની મુખ્ય ફાંટી પર નાનાં પાનની બે જોડી હોય છે. એ ૧ થી ૩ ઇંચ લાંબાં સામસામાં ગોઠાયેલાં હોય છે. ઘણી વાર તેની ચંચડિયા પર ગોળ ગઢા હોય છે. એ દરેક વાનું પાન વધુ નાનાં પાનનું બનેલું હોય છે, જે ૭ થી ૧૨નાં જોડામાં, ટૂંકી ટૂંક લાંબાં અને ટૂંકી ટૂંક પહોળાં, લંબગોળ અને સૂકા ઝાંખાં ટાંચવાળા હોય છે. તેની બંને સપાટી લીસી ને આછી લીલી હોય છે.

દિગેશ્વરથી માન્ય સુધી ખીજડાને કૂઠા આવે છે. તે નાનાં, ખીળાં, અને શાખાઓને છેડે સમુદ્રમાં આવેલાં હોય છે. કૂલસમુદ્ર ખારણું ફેરતી શાખાને દૂંધી ફાંટી હોય છે; કૂલમાં વળતી પાંચ પાખડીઓ એકબીજી સાથે જોડાઈને પ્યાલી આકારની બને છે. વળતી પ્યાલી પર પાંચ ફાંટા હોય છે. કૂલમંજિને પાંચ પાળી પાંખડીઓ હોય છે.

ખીજડો સિંખીવર્ગની વનસ્પતિ છે. તેનું ફળ-સીંગ થઈ ૮ ઇંચ લાંબી, સીધી, પાતળી, નળીઆકાર અને લીસી હોય છે. તે રંગે ખીળાં ને રૂઝકાય ત્યારે જારી થાય છે. તેમાં ભૂંસે આવવાલાક પદાર્થ હોય છે, અને ૧ થી ૧૫, આઠાં ઘરાં, લીસાં, લંબગોળ બીજ હોય છે. ખીજડો બહાર વડે કમગડવામાં આવે છે. તેના ઝાડને જમીનની સપાટી બરાબર કાપી નાખે તો તેની ફેટ ચક્ર સરસ રીતે નીકળે છે.

યજ્ઞમાં ખીજડાનાં રૂઝકાં ડાંખાંને સમિધ તરીકે યજ્ઞે ઉપયોગ નહોતો છે. તેનાં પાન ગળ્યું પાનનાં બાંધેલાં ખાંસ વપરાય છે. તેનાં ફળ મોઢાદેવ અને દુશને યજ્ઞવત્રમાં આવે છે. શ્રીવલ્લભાચાર્યજી બેઠાં ખીજડાના ઝાડનીચે આવેલી હોય છે. વળી ખીજડાના ઝાડમાં ભૂતનો વાસ હોવાની માન્યતા પણ કેટલાક લોકોમાં હોય છે; આથી ઘણા લોકો ખીજડાને કોપતા નથી, એટલું જ નહિ પરંતુ તેને નેવેલ ધરી તેનું પૂજન કરે છે. સાંપદમાં કેટલીક જગ્યાએ અરબાડ લોકો વનપ્રસંગે વપરાતો માણેક્યમ ખીજડાના લાકડાને બનાવે છે.

ખીજડામાંથી બારબના ઝૂંદર જેવો ઝૂંદર બને છે. તેની છાલ આમડાં રંગવામાં વપરાય છે. છાલમાંથી દૂધા મળ્યત રેસા બને છે

અને તેનાં ફોરીટોલાં બને છે તેની શીંચ તેમજ છાલ આવનાં ઉપયોગમાં લેવાય છે અને શીંગનું સાક પણ થાય છે. શીંગો તેમજ પાન જાટ, બારાં, ચેડાં તેમજ બેસોને મારા તરીકે અપાય છે.

ખીજડાનું લાકડું મજબૂત અને કઠણ, પરંતુ બોલું ટાંચ હોય છે. તેના એક ધનકૂટનું વજન ૫૮ રતલ થાય છે. તેનો ઉપયોગ મારાં, કુવાનાં ચક્રર, ફેનિયર અને ખેતીનાં બોલારો બનાવવામાં થાય છે. બળતણ તરીકે ખીજડાનું લાકડું બહુ સાકે મળાય છે. તેમાંથી મોલસા પણ સાકા બને છે, પરંતુ બળતી વખતે તેમાંથી તણુના ધણુ જાડે છે.

આયુર્વેદમાં ખીજડાનાં સર્વે અંગ ઉપયોગી ગણાય છે. તેની છાલ તોષી, કડવી, સ્થિત, કૃમિનાશક અને પીષ્ટક બનાય છે. તે કેદ, ગરડાં, માંસી, દમ, અરી, રનાયુઓની યુક્તી, જમ વગેરે મારાડે છે. ખીજડાનાં પાનમાં પચુ છાલ લેવા ગુણ હોય છે. તેની શીંચ લીજી અને ઉષ્ણ ગણાય છે. તે પિત્તકારક ને નખ તથા વાળને નુકસાન કરે છે. પંતબમાં ખીજડાની શીંચ બાધક ગણાય છે.

અંધ પ્રેતમાં ખીજડાની છાલ સંખિયામાં વપરાય છે. તેનાં ફૂલો બુકો કરી સાકર સાથે મેળવી સીંચોને પ્રસૂતિમાં ક્ષુવાવડ સામે તકદારી તરીકે આપવામાં આવે છે. વળી તે સાકર સાથે પ્રમેદમાં પણ અપાય છે. ફૂલની રાખ આગ્રહી પર, માળ નાપૂક કરમ માટે પસવામાં આવે છે. ખીજડા પર થતા ગઢા બાધક ગણાય છે ને તે સમદળી તથા પ્રમેદમાં વપરાય છે. તેનો રવાઈ દૂરો હોય છે.

સુકુવ તેમજ યોગરનાનાં સર્પદંશના ઉપાય માટે ખીજડાનો ઉપયોગ સચ્ચ છે અને સુકુવે તો ખીજડાની છાલ વીંછીના ફંસા માટે પણ ઉપયોગી મળી છે; પરંતુ કાયસ અને ગદ્દકરના સંરોધન પ્રમાણે ખીજડાનાં બધાં અંગો સર્પદંશ ઉપર તેમજ છાલ વીંછીના ઉપર ઉપર બીનઅસરકારક ગણાયાં છે.

ખીજડાની એક બીજ ભત થાય છે તેને 'બેલી ખીજડી' કહે છે. તેનું સાહીય નામ 'પ્રોસોપિસ સ્ટેફાનિયાના' (Prosopis Stephaniana, Kunth.).

લોહીનો પ્રવાહ સરળ રીતે અને સતત વહે છે. કેશવાહિનીઓમાં માંસપેશી કે સ્થિતિરચાપક તંતુઓ નથી હોતા, પણ તે ગોળીયશિયલ કોષોની પાતળી દીવાલની બનેલી છે.

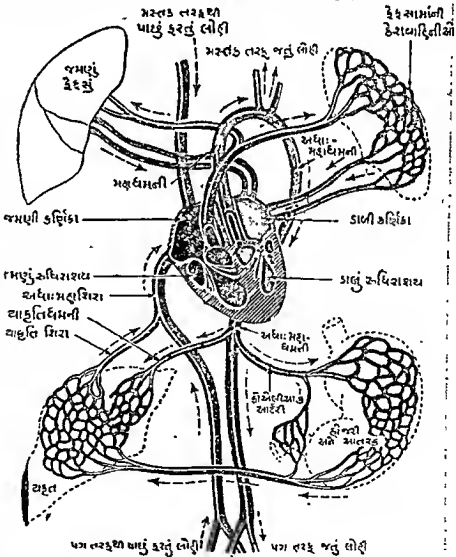
અને આ ધમનીઓ કઈ રમખાણની નીતીએ નિર્જિવ પદાર્થ નથી, પરંતુ દેહના 'જીવન' માટેની ક્રિયાઓમાં સક્રિય ભાગ લેનાર તેમજ શરીરના સ્વાસ્થ્ય અને ચક્ષન માટે અતિ ઉપયોગી એવું અંગ છે. એમના પોષણ માટે દરેક ધમનીને જીરૂ-જીરૂ નાની ધમનીઓ હોય છે, અને વાજા પોચોર (Vasa Vasorum) કહે છે. વળી તેમની પહોળાઈ અને સંકોચનનું નિયંત્રણ કરવા માટે અતિ આટપટું એવું જ્ઞાનતંતુઓનું તેમ પણ હોય છે.

હૃદયના અને નાડીના ધબકારા ભેદને વિજ્ઞાનદષ્ટિવાળાઓનું ધ્યાન તે વિષે બધારે નહયુત તો યજ્ઞાં વર્ષો થયાં દેરાયું હતું. પણ સ્થિતિસરચાપક ક્રિયા સંપૂર્ણ વૈજ્ઞાનિક રીતે તો ઇ. સ. ૧૬૨૮માં વિલિયમ હાર્વે નામના અંગ્રેજ દ્વારે જમત સમક્ષ રબ્દ કરી. હૃદય તેની માંસપેશીઓના બનેલા પ-રૂપથી, ધમનીઓ અને કેશવાહિનીઓમાં લોહી ધક્કે છે. ડાળા સ્થિતરાશયમાં લોહી સેકન્ડના બે ફૂટના વેગથી નીકળે છે. ધમનીઓમાં સ્થિતિરચાપક તંતુઓ હોવાથી તેની દીવાલો લોહી આવતાં પહોળી થાય છે; પણ ધમનીઓની માંસપેશીઓ લોહીના જમ્યાના દબાણથી પ્રત્યાધાત પામતી હોય તેમ, લોહી પસાર થાય કે તરત જ પાછી આપા આપ સંકોચાય છે. આમ ધમનીઓમાં નિયમિત ને નિરંતર લોહીનો પ્રવાહ વહે છે.

ધમનીઓની શાખા-પ્રશાખાઓ બહુ હોવાથી, લોહીના પ્રવાહનું ક્ષેત્ર પહોળું અને વિસ્તૃત બને છે. આથી લોહીના પ્રવાહનો વેગ શરીરમાં આગળ વધતાં ધીમા પડતો જાય છે અને કેશવાહિનીઓમાં આવતાં સુધીમાં તો તે અતિ મંદ બને છે. સ્થિતરાશય-માંની નીકળતી વખતના સેકન્ડના બે ફૂટના વેગ કરતાં ૧૦૦મા ભાગનો વેગ ત્યાં થઈ જાય છે. એ કેશવાહિનીઓમાં લોહીનો પ્રવાહ એક સેકન્ડ સુધી રહે છે. આ એક સેકન્ડ અતિ મંદરૂપની છે, કેમકે કેશવાહિનીઓમાંના એ એક સેકન્ડના જમણું દરમ્યાન જ લોહી પોષણ આપવાની તથા જીવનતરૂપમાં સતત ચાલી રહેલા રાસાયણિક પરિવર્તન (જીવનતરૂપમાં રહેલા પદાર્થોનાં સંચય અને બારબીકરણ Metabolism)ની ક્રિયાઓ કરે છે. આ ક્રિયા દરમ્યાન લોહી કેશવાહિનીઓની દીવાલની તકમાંથી બહાર

નથી આવતું હોવું. લોહી તો ચારે કાર બંધ એવી સ્થિતિમાંથી આવે છે. માં જ જમણું કરતું હોય છે. પણ કેશવાહિનીઓની દીવાલ અતિ પાતળી હોય છે, તે એ દીવાલ દ્વારા લોહી આસપાસના તંતુઓને પ્રાણવાયુ આપે છે. તથા તંતુઓમાં પેદા થયેલા કાર્બન ડાયોક્સાઇડ

નીચે: શરીરમાં લોહીના ફરવાની ક્રિયા સમજાવતી આકૃતિ. એમાંનાં અવયવો, શરીરમાં છે તે રીતે હજી નહિ. પણ ક્રિયા સમજાવતે માટે છુટાં પાડીને દર્શાવ્યા છે હૃદય-માથી નીકળીને શરીરમાં ફરવા જતું લોહી લાલ રંગથી, અને શરીરમાં ક્યારે લાળને પાછું ફરતું લોહી ઘેરા કાળા રંગથી દર્શાવ્યું છે. ફરવાની ક્રિયાઓ ત્રીણા નિશાન વડે બતાવી છે લેખમાં આપેલા નજીવ સાથે ધીરજી આ નેવાંથી આખી ક્રિયા સમજાવે. હૃદયના ડાળા ભાગમાંથી શુદ્ધ (લાલ) લોહી ધમનીઓ વડે ઉપર મરતક તરફ અને નીચે પણ તરફ જાય છે, અને ત્યાં છેક છેલ્લા બિંદુ સુધી ફરી વળી, શરીરને પ્રાણવાયુ પૂરો પાડે છે; પણ ત્યાંથી ડેરી દ્રવ્યો એકઠાં કરી અશુદ્ધ (કાળા) રૂપે શિરાઓ દ્વારા ફરતુંફરતું તે હૃદયના જમણા ભાગમાં (કક્ષિકામાં) આવીને પડે છે. ત્યાંથી જમણા સ્થિતરાશયમાં યહને ફરસમાં જાય છે, જ્યાં તાલે પ્રાણવાયુ શોષી શુદ્ધ બનીને હૃદયમાં ડાળીકક્ષિકામાં આવે છે; અને ત્યાંથી, ફરી પાછી, શરીરમાં ફરવા જવાની ક્રિયા શરૂ થાય છે. પણ તરફથી પાછું ફરતું અશુદ્ધ લોહી હૃદય લાણી આવતાં જમણે શુદ્ધકોષમાંથી પસાર થયેને થોડી અશુદ્ધિઓ ત્યાં સાફ કરતું આવે છે. એ જ રીતે દોઝરી અને આંતરડાંમાંથી પાછું ફરતું અશુદ્ધ લોહી ચક્ત (કલેન)માંથી પસાર થઈને થોડું શુદ્ધ થતું આવે છે.

કસાઈડને રંગી કરે છે. આ સાથે રક્તજલ પનુ બહાર આવે છે. એમાં પેપલુ દ્રવ્યો કપરાંત રાજોત્પાદક ઝવાલુએના કુખવા સાથે સરીને સંરક્ષામાં આવે છે. પેપલુ પશુ હોય છે. તંતુએના દ્રવ્યો કસોલાં બધે અને વિષદ્રવ્યો કેસવાહિનીઓની દીવાલો દ્વારા પાછા અંદર સોષાઈને લોહીના પ્રવાહમાં ભળે છે. કેસવાહિનીઓના લોહીના એ પ્રવાહમાં લોહીકણો વચમાં અને રક્તજલ બાહ્યમાં હોય છે. આ બધું બારીક ને અદ્યત્ન પશુ ચોક્કસ કાર્ય આપણા અંકુશ કે ખ્યાલ વગર, રાત અને દિવસ, સતત આકર્ષા ન કરે છે. લોહીના અકિ-સરજીની આ અદ્યત્ન ક્રિયાને જન્મ ખ્યાલ તો કરી જીએ!

રેશિનાં ન્યય ને વિષદ્રવ્યો લઈ જવા માટે વળી જીવી ન રહિર-નળીઓ (Blood Vessels) છે. આ કાગ સિરાઓ (Veins) કપારે છે એ સિરાઓનાં ભંડુમાં પશુ ધમનીની સાથેસાથ અસંખ્ય પથરાઓનાં છે. દરેક ધમનીની સાથેસાથ સિરા પશુ હોય ન છે.

સિરા કરતાં ધમનીની દીવાલ નદી. પરંતુ સિરાની દીવાલ ભરે પાનળી, પશુ તેનું પેાં ધમની કરતાં પેાંતુ. દીવાલની રિયલિટીમાં પદ્મતા એાં હોવાને કારણે સિરા ખાલી હોય ત્યારે સંક્રમણોથી રહે છે. ન્યારે ધમની તેમનથી રહેતી ધમની કરતાં સિરાઓનું કાર્ય અલબબ છે. માનુષ્ય પશુએ જીવિ રિયલિટીમાં રહે છે. આથી ધમનીઓને તો લોહીનો પ્રવાહ જેથી લઇ જવેા સુખમતા એાં છે. પશુ સિરાઓને તો નીકેથી લોહી કચે હૃદયમાં લાવવાનું હોય છે. તેને યુક્તકાર્પણ બળનો સામનો કરવાનો હોય છે. સિરાની દીવાલમાં થોડકે પશુ માત્ર તેવું જા (Fibrous Tissues) હોવાથી તે ધમની કરતાં પશુ જન્ય છે. વળી સિરાઓમાં કોના પડા પશુ હોય છે કે નહીં અંધધના-થી કાચે જતાં લોહી પાણું પડત નથી. મુખ્ય સિરાઓ માંસપેશીઓના ધરની વચમાં ગોઠવાયેલી હોય છે. આથી માંસપેશીઓ સંક્રમણને રૂંકી થાય ત્યારે સિરાઓ દળાય. પછી પેલા પડાઓને કીચે લોહી પાણું નથી જતાં હોઈ પશુ મોરા દળાવાથી આગળ અને ક્રમી ન્ય છે

સિરાઓ

સિરાઓનું કાર્ય અદ્યત્ન લોહી હૃદયમાં લાવવાનું છે. નાની નાની સાથે મોટી સિરાઓમાં લાગી, છેવટે હૃદયમાં ભળે છે. સરીરના નીચલા ભાગનું અદ્યત્ન લોહી હૃદય બહી આવતાં વચમાં સુરસ (Kidney)માં પસાર થાય છે, જ્યાં લોહીમાં સમાશિત વિષ અને ન્યય દ્રવ્યો (Nitrogenous Products) દૂર થાય છે આવી રીતે શુદ્ધ થયેલું, છતાં અદ્યત્ન રહેલું લોહી અધા: અર્ધાસિરા (Inferior Vena Cava)માં કલ્પાય છે. આતરનાં અને હોજરીનું અદ્યત્ન લોહી સિરાઓ દ્વારા કલ્પાય ન્ય છે, જ્યાં સિરા કેસવાહિનીઓમાં પથરાઈ ગયેલી હોય. તે વળી ખાંડી એકાંકી મળી, વાઈટ સિરા (Portal Vein) બની, અધા: મહાસિરામાં જઈ ગમે છે મનજ, ગરબન, મડ અને સરીરના કુખવા ભાગનું અદ્યત્ન લોહી સિરાઓ દ્વારા વહેતું વહેતું ઉત્તરામહાસિરા (Superior Vena Cava)માં ગમે છે. અધે વળી અધા: મહાસિરા અને ઉત્તરા મહાસિરાઓનું અદ્યત્ન લોહી જમણી કહિંકામાં કલ્પાય છે. આગ, લોહી હૃદયમાંથી નીકળી, ધમનીઓ અને નાની ધમનીઓ દ્વારા આગળ સરીરમાં જમણું ફરી, કેસવાહિનીઓ દ્વારા દેહના અણુઓને એ ઝવન-જળથી તરબોળ કરે છે; અને ત્યાંથી હેરી વાણીઓ તથા વિષ આવે વચમાં દ્રવ્યોથી અદ્યત્ન બનેલું લોહી સિરા એાં દ્વારા હૃદયમાં પાણું આવે છે. આ વધું હૃદયમાં (Systemic) રહિરાસિરાજી.

પશુ આ કપરાંત એક બીજું નાનું કુકુંસાંભિસરજી પશુ છે. આ સમજવા માટે હૃદયનું કાર્ય ન્યૂનું નથી છે. સરીરનું અદ્યત્ન લોહી જ મોટી સિરાઓ દ્વારા, ધરીમર માટે પહેાળી યંચેલી જમણી કહિં-

કામાં આવે છે. કહિંકાં બારાઈ ન્ય ચેરકે રહિરાસિરાના પડદા ખુલે છે. તે લોહી જમણા રહિરાસિરામાં આવે છે. આનું સંક્રમણ થવાથી પેરિશ્પર્ક પડદાં બંધ થાય છે અને સાદાસાથ કુકુંસરખા-ધમનીમાં લોહી દાખજ થતાં અર્ધ ચંદ્રાકાર પડદાઓ ખુલે છે. આથી એક મદ-ત્વનો ફેરફાર નજરે પડે છે. આખા સરીરની બધી જ ધમનીમાં શુદ્ધ લોહી વહેતું હોય છે, પશુ આ કુકુંસરખા ધમની એકાંકી જ અદ્યત્ન લોહી જમણા રહિરાસિરામાંથી ફેરફારમાં લઈ ન્ય છે. ફેરફારમાં બંધથી હોવાનોના નળામાં જે અદ્યત્ન કાણુ લોહી પોતામાંનો કાર્બન ડાયોક્સાઈડ બહાર ફેંકી દઈ, પાકામાં પુરાયેલી હવામાંનો પ્રાણવાયુ સોષી લઈ, શુદ્ધ બને છે. આ આપ-લેની ક્રિયામાં એક સેકન્ડ સમય લીટે છે.

શુદ્ધનેજીવેલી કુકુંસરખા-સિરા દ્વારા કહિંકામાં પ્રવેશે છે. સરીરમાં આ એાં સિરા એાં છે કે નુ શુદ્ધ લોહી લઈ ન્ય છે. એ કહિંકા બારાઈ જતાં ફરી પડદા ખુલે છે અને કાણુ રહિરાસિરા બસાય છે. સેકન્ડના વિશાળોમાં કાણુ રહિરાસિરા સંક્રમણ છે અને ત્રણ ઓસ સેકન્ડ લોહી મહાધમનીમાં પહોંચાય છે. મહાધમની એ કાળા રહિરાસિરામાંથી જ કમ્ય વાગે છે. મહાધમનીમાં લોહીનું દળાણ રહિરાસિરા કરતાં વધવાથી તેમની વચ્ચે આવેલા અર્ધ ચંદ્રાકાર પડદા બંધ થાય છે અને અપચત શુદ્ધ લોહીને વહી જતી ધમનીઓમાં મહાધમની (Carotid Artery) પહેાળામાં પહેાળી છે. આ સ્રોત-માંથી શુદ્ધ લોહી, ધમનીઓ નાની નીચ મળેા: અને છેવટે બારીક કેસવાહિનીઓમાં પડદા દેહનાં કંઈ કંઈ પહેાંચે છે.

લોહીનું આ બધું જમણું સરીરમાં આશ્ચર્યજનક કામગીરી થાય છે. હૃદયમાં તો લોહીનું જમણું રોકે સેકન્ડમાં પૂર્ક થાય છે. હૃદય ફેરફાર અને હૃદયના રહિરાસિરાજીમાં પાંચથી સાત સેકન્ડ લીટે છે. મજ દેહમાં રહિરાસિરાજીમાં ભૂતીત થનેા સમય લોહીના નળાના પથાદ કપર તથા તે ને માંથી મદ્યજી છે તે કપર અવરતે છે. સરીરમાંની અસંખ્ય ધમનીઓની લંબાઈમાં ફેરફારે હોવાથી લોહીના ભિંટના ફરી વળવાનો સમય પશુ જીવે જીવે હોય છે.

સરીરમાં લોહીના કુક જમણામાંથી ફે. બાગ મોટી ધમનીની સાખા દ્વારા હૃદયની માંસપેશીઓમાં ફેરે છે આ ફેડે જમણું ત્રણથી ચાર સેકન્ડમાં પૂર્ક થાય છે. પેર, પગ ને છેક પગની આંગળીઓમાં ફરતા લોહીના એવા જમણામાં આદર સેકન્ડ ન્ય છે. એનું પ્રતિ-પાતન કરવામાં આજુ છે કે લોહીના કીપાને સરીરમાં ફરી વળતો (ચોરકે કાળા રહિરાસિરામાંથી નીકળી, આખા સરીરમાં ફરતે જ-અણી કહિંકામાં આવતાં સુધીમાં) ફે અને ફે મિનિટ વચ્ચેનો સમય, ચેરકે જે હૃદયના પચાસથી ઝીસ પચાસકો સેકન્ડ સમય, જાગે છે. તાવ કે શ્રમને કચે ન્યારે હૃદયના અને નાડીના ધલકારા વધે છે ત્યારે લોહી એકાંકી કામગીરી જમણું કરે છે. રહિરાસિરાજી દરમ્યાન આખા દિવસમાં લોહીના કણુ સરાસરી ત્રણ હબર આંકાં થાય છે. **સરીરની અધી રહિર-નળીઓનાં તંતુઓનાં નિયંત્રણ વાહો (Vaso motor) ને તાલે છે.** આ જાનનંતુઓનું નિયમન મનજના નીચલા ભાગમાં આવેલા મેડુલા આબ્ડો-નેરોમાં આવેલા વાહો મોટર સેન્સ-નાયનાં જે દેહની ફેરે છે. એ જાનનંતુઓ રહિર-નળી-એ ની પહેાળાઈ તથા સંક્રમણ વગ કાણુ ધરાવે છે અને આ રીતે રહિર-નળીઓને ન્યતરિયત અને નિયંત્રિત રાખે છે. રહિર-નળીઓ સદેશની રીતે જોવા નેા છે, ન હશે ત્યાં બરેલા નથી રહેલી પશુ તેમાંની મોટા ભાગની હોવાવતા લોહીથી ભરેલી રહે છે. ધમનીએ ની માંસપેશીએ સુદ સંક્રમણ દશામાં હોય છે. પ્રેશ જાનનંતુઓ (Motor Nerves) વચની પહેાળાઈ (અનુ. પ. ૪૫૫)

લાંબી ગડચિટા

સુરતની મોહિની તો મેઈ. પણ મા-
આપે કંઈ ચાહે આવે છે ખરા? હીક-
શનાં ચર્ચાં સંમિત્રાં નીકળે, નાટકો
ની ઈનામો જીતે, સસરાજી જમાઈ તરીકે પસંદ
દે, એ બેવાન-લજવાનું મામાપને રાન નહિ
તું હોય? યાવ, પુણી શું કરે? સાહેબ યશું કેહું સુરત ગયો. નહિ
ખજવાનું ચુપચીપે મત.

પેદારથી પિરતાલિટા પર પહેાંચ્યા પછી સહાને પમારે ચિમન-
પાનની અગદાવાદ બદલી થઇ. ને કહે છે કે, જ્યારે વગોદરેથી મામાપ
મદાવાદ થયાં ત્યારે એરયું કારખાનું અગદાવાદ બિપડયું હતું.

પહેલી રાત્રી પડતાં જ અમદાવાદ બિપડયો. એ જ પાછો બપોરનો
૧૨૮. બપોરે બેઠા કે રાતે અમદાવાદ. અગાકથી કાગળ લખેલા, એટલે
તાં પાંચ વાગ્યે વગોદરાને રેટરને ડાકયું, મેલકાઈ, લલ્લુરંગ,
૧૧૨, રૂંકરિયો, ગુલામ નળી બાધા જ રેટરને પર કંઈ ને કંઈ લલને
જાગર થઈ ગયા હતા. એજિનને ડાગે હાથે પેલા ટીકીના પંપ-એજિન
ર હવે ડાકઈ કામ કરતો હતો. ડાકયું કહે કે ત્યાં ચાલો. બધા
યો હોંડવા, અમે મામા-મગતાના અવતાર ભેવા એ કહી મેનેા અને
૧૪૨ મેનેાની હેમાથે લીમળકા ભરીભરી આપાણી પીધાં.

‘તે બાળભાઈ, તમે એટલું બલવાય?’
‘હૈ બાળભાઈ હવે મોઝા સેક થઈ આવવાના કે નહિ?’
‘ના, આ... તો એ! બાળભાઈ ત્યાવાના, મોઝા બાલી રેટરને ભેજ?’
બાળભાઈનું રાન લજીવ હલ્લ કે કેમ ભણે છે? પણ સવાલો પૂછી
છી નવરાની નાખ્યો. આઠી બિપડતાં પાછા ડખ્યા પાસે આંખ્યા
યાં તો એક દી રહી જ્યાં; અને પછી ‘તાં બધાને બોલાવજો; બાને
લાવજો, ને મોઝાસીકને સલામ ક’જો, હૈ બે.’ ના બોલ સાથે ચેવ-
નાં પકીકાં બંધાળ્યાં. બિડસક પકી ને ‘આપને, આપને’ યદ્ય રહ્યું.
ર અગને હંઠારતા રહેને, અમને હપ્પયા ભૂતી ને જતા; બહુ મોઝા
આ તો જે હંઠારતા રહેને.’

ત્રીસનીસ વરસ પહેલાં બોલાએલા એ સમ્રોડાકાળને કોતર્યાએલા
‘મોટા’ તો કેણે બળે; અને ને થયા હઈતાં તે તમારાં જતાને.
જી ને હું તે, અને બધાં છું ત્યાં, એ જીની અને રખી, બાધર અને
બુઝાર, કોઈને ભૂતી રાક્યાં નથી, બહી રાજીસ પણ નહિ. સુરતની
દેર કદાચ બુંદારો, પણ વગોદરાની ઠંડાતપ કહી નહિ ભલાય.

એગના અવાજે સંમળાતા પૂરા ન મયા ત્યા તો ‘ફારટ’, કારખાના
આગળ થઈને અમારી પૈલી બ્દની બંગમી પાસેથી પંચાર થયો. એ
કંબિન, થોડો પલંગવાને ફાટકનો એકરવાળો, પતકારામાં પસાર થઈ
ગયા. ચોરી નાખતું એજિન અમદાવાદ તરફ દોડયું જતું હતું.

અમદાવાદમાં આદિયામાં બાલા હનુમાન પાસે પુરકલૂની પોળ-
માં માળાથે એક ધર ભારે રાખયું હતું, ત્યાં જ પહેલું અગદાવાદ
ભેડ્યું. ત્યાંથી ગારા બાપુજી ચાલતા દેસને રેટરને ની સામી બાજુ
આનેલી આફિસમાં નોકરીએ લય. પેઈટરની કપરથી પૈલી બાજુ
બતરી પડા એવા તમે એ આફિસમાં ન પહેાંચી. આને પણ દેસનેનું
એ અંધારિયું, કહેવાતું ‘છન્ડીટપૂટ’ છે ત્યાંના કારખાનામાં તો બહુ
વાર જવાનો પ્રલંગ આંખો નાઈ, પણ એક હિંગતાસાજ ભેળી કરીને
ડાકોર-ગમરેકના રહેવાસી સાથે આળખાણ થઈ. એ આળ તો ફાયર-
મૈન, એટલેકે કહી મૈનથી જરા થધારે. ત્યારે દશેક આના રોજ લેતા
પણ ગુજરાતી ભાષા કપર કાળ સારો. એને ‘બોઈ’ કહે ત્યારે
અમે ફરવા જઈએ. રાહેર જઈએ, સાબરમતીમાં થી માછલી ઈલાખાળી
નાની છીપછીએ રૂ માકમાં થિર લાખી, પાણીમાં રાખી મૂકી, માછ-
લીએને બહાર આવવાની રાહ મેઈએ.

એ સંદેશમાં હોય ત્યારે એની સાથે અમે એજિન પર સારખાગની
જતા. દેસનેની ભાષામાં કહું તો એનું નામ ‘દિગતલાલ છ.’ ભલે
ફાયરમૈન, કાળો મસોતા જેવો હોયો અને શઈ પહેરી કે સસા નાખે,
પણ ‘ચન્દ્રકાન્ત’નો અન્ય અને આપડે; એટલેકે એમાંનાં દુષ્ટોતો
લગભગ બધાં જ મોડેાં અને વાતવાતમાં વારંવાર કહે કે ‘ચન્દ્રકાન્ત’
ઈન્દ્રારામ દેસાઈના લખેલો અન્ય નહિ, પણ ડાકોરમાં એના-એટલેકે
બંનેના-ગુરુમહારજી છે તેની પ્રસાદી છે. એમો ભાગ આપો લખેલો
એમની પાસે પડયો છે, એમ પણ એ કહેતો. આપણે ત્યારે પંદર-
શોળ વરસના, એટલે આ લાંબગડમાં બહુ જડા બીતરેલા નાઈ. એ
વખતે ગુજરાતસર માં પંખાએકો ‘મણિકાન્ત’ની ગઢચો બધીએને મોડેાં:

કપૂરી પાન. પૂનાનું, સગારી સાદું ચૈ કીયું,
કળીના કેસરી ચૂના મસી મેં ચૈપડી દીયું.

ત્યાંથી સરખાત કહે, તે આપી ‘નિર્બાળી નિર્બાળી’ની કવિતા ચોરી
લય. એ ઢળ પર એણે પોતે કવિતા લખેલી, તે પણ અમે વાંચતા.
આ ઉપરાંત એ વળી હરતરેખાઓ ભેતો. ત્યારે એણે મારો કાલ
મેઈને નિદગીને સાત ભાગમાં વહેંચી, સાત સાત વર્ષનું બનિય
લખી આપ્યું હતું, ને તે મેં વર્ષો સુધી સાચવી રાખ્યું હતું એમાંની
કેટલીક વાત બીજી પણ પડી. બધી જોડી પણ પડી. બહુ એણે બ
લખી હતી, ને લાગ્યેલાય રત્નો વર્ષે બતાવેલા હતા. અંકે સુખ બીજ
વહુથી છે, ને એનાથી પાંચ સંતાન થવામાં છે એમ જણાવ્યું હતું.
પોતે પાછા ફોટોગ્રાફી પણ કરતો અને અમારા કુટુંબના ફોટો
પાડયા હતા. ત્યારે મેં ચરમો નવોસનો લીધો હતો, ને ફોટોમાં
(ડિસેમ્બર ૧૯૫૦) ૩૩૪

ચરમા તેને લઈને બારાણ આવે નહિ એટલે દગલના બાંદીને

દિગતરસ
ફરજોન સાથે

ખિસ્સામાં આ
રખી ચરમા બ
હાર દેખાએ એ
રોતે કોઈના આ
રોતે ફેરો પછી
એણે પાડ્યો હ
તો. લોખા વ
ખત સુધી અથ
પત વ્યવહાર
માત્ર રાખીને
એમાં એ વાજ

વાર કવિતાઓ લખતો. માત્ર પાંચન વધતાં એની ધણી કવિતાઓ
બીજીની જ હોવાનું જણાઈ આવેલું.

અમદાવાદમાં કંઈ બહુ મરુએ નહિ. અને એ કે ત્રણ જ રત્નઓ
ત્યાં ગણવાની થઈ. વડોદરાના કસી મેનોમાંથી ફરજોને તો પચેલા
ને આમદાવાદ માંથી લઈ આવતાં નહોતા તે વાતથી કાઠે, એટલું જ.
જોકે જ મહિનામાં ત્યાંથી પાછી બહારી થઈ. તે દરમિયાન મારી
બહેન સુખન ત્યાં આડિયામાં ભણી. ત્યાર બાદ ગોડીની મેરીમાં
રહેતા રા. કાકોરલાલ પ્રમોદરાયની ડોકરીઓ સાથે નિરાશમાં
ગોળખાણ થઈ એમના ધરની બાહુમાં જ કેશવલાલ મુખ સાહેબ
રહેતા એની ગતિ ત્યારે કરી બખર નહોતી.

‘સિદ્ધી’ એટલે ‘રંગરાન’ની ઇન્ડિયન એરિડિયામાં સિદ્ધી એટલે એ
તે ખ્યાલ હોય, પણ ખી બી. ઇન્ડિય સી. આઈ. રેલવેના વહીવટમાં
‘સિદ્ધી’ એટલે ‘રંગરાન’ એવો અર્થ નીકળે છે. સુરસતમાં જ્યાં
સહેરા છે ત્યાં ‘સિદ્ધી’ નથી. સુરત, વાપર, વલસાડ, આણંદ, અમ
દાવાદ ‘સિદ્ધી’ નથી. પણ જરા કોઈ વસતિવાળા પ્રદેશમાં જ્યાં
કે ત્યાં ‘સિદ્ધી’ ભેવા મળે. ક્યાંક નંકરાન હોય તો એને જુદું ‘પાડવા
‘સિદ્ધી’ બતાવવામાં આવે. નહીં ‘સિદ્ધી’માં નંકરાન હોઈ જ ન
સકે કોઠા, રાત્રીકોડ વગેરેમાં ‘સિદ્ધી’ જુદાં અને નંકરાન જુદાં.
પણ ‘અંબાપુર સિદ્ધી’ અને ‘હોડિન સિદ્ધી’ નામ વાંચીને એ તે
ભેવા બીજી પડ્યા તો રમડી મૂંઝા જ સમજવા!

અંબાપુર સિદ્ધી જયપુર રોડનું નામ તે કોઠા કરતાં બારતપુર
આશાની વધારે પાસે. સગઈ ગામીપુરથી એનું પહેલું મથક. આમ
ફટેશનથી ખારસું દૂર. જેમ એ પ્રદેશમાં રેલવેને, હરકતી દિસાએ
બંધાયેલી હેવાથી. જ્યુની ભેગને દરના માર્યાં સહેરાથી દૂર જ
હોડાવનામાં આવે છે એમ. અહીં સિદ્ધીમાં એન્જિનોને બોટા
તોળેલા, અને ‘અરધિયાઓ’ માટે પથરના બાથેલા ખ્યાસ સાક
બગલા એ બાનુક પથરા પુકળ, એટલે ડેન્ડ્રોલ્ટરોએ મર્યાદિયા પથરે
એક જ બીલામાંથી તાવદાન બિમાં કરી મુક્યાં. ખારસી પકવરજીન
અને સંમંદય સરદા, છતાં રેલવેનાં ‘ક્યારે’નો અઢાર એક જ,
કદ એ જ, તકલીફપણું સરખું જ! પછી એ ચોખ્ખું વતર ફિલ્મ કે
પૂર્વ-પશ્ચિમ મેગે તેમ બીજું કરવાનું હોય, તો પછી એમાં બારી
કે બારખું જેમ મુકર હોય તેમ જ રાખવાની! રેલવેના ઇન્જનેરોને
પવન કે સૂરજ સાથે કહી વ્યવહાર હોતો જ નથી. બસે મેર મળે,
અંબા કલદી વહે, સૂરજ પશ્ચિમે બે, પણ એ બીજામાં એક જ બારી
નહી હોય તો એમાં બે ન થઈ શકે તેમ તે અવજ દિશાએ જાયવી
હોય તો રાવળ દિશાએ જ આવવી શકે, તે જ આ બી સૌ.

‘અરધિયાઓ’ માટે ભેવા પથરના ‘અંબા’, ‘તે રેડી આશાઓએ
કહેવ (ફોટોગ્રાફ ૧૯૫૦)

માટે ફરમા અંબા. ધારસની એની એક લાંબી ચાકડી એમાં સાત
કુટીયા વહે. જાણે ખેડના બેંક. મહેલા બેંકમાં અમારું દર, ને ઉછા
બેંકમાં રેલવેની નિરાશ એનું નામ ‘એન્ડો વનફિલ્મર રેડી.’
અમારા ધરથી આર ડગલો દૂર રંગરાન. છાતી સામે રેલવેનો પાટો,
જરા આંધે ધરખાનું, અને રટેશન પાટો પાટો પોણાએક માઇલ દૂર!
અમદાવાદથી બહારી થઈને ‘ફિરફટ લોકો ઓફિસ’ના ચીફ ક્લાર્ક
તરીકે ત્રણ બાપુજી અહીં આવ્યા, અને રત્નઓમાં હવે મારે અહીં
વ્યવવાનું થયું. પગાર વધ્યો, એટલે હવે સેન્ડ્રા ભાસતો/ પાસ
મળવા લાગ્યો, અને મુસાફરી જરા કરસાથી શરૂ કરી.

પહેલી વખત અંબાપુર મળ્યા ત્યારે એકલો જ અંબા. પછી બાપુજીએ
સવારે રત્નભાનના મઠા પર, અને બપોરે કોઠા પર આપણી તથા
આમાની બધી ગોઠવણ કરાવી આવી હતી. દંભજ મેઇલમાં (એટલે
કે આને ને રૂડી બર મેઇલ કહેવા છે તેમાં) પહેલીવારની મુસા
ફરીએ માન જરા મુદિત થયેલું. ને સાથે એ સાલતો તેને ‘ધણી જ
કરખ’ ધારી મામીની કીર્તિ મનમાં વધાઈ કરતો. વડોદરી જનમ
વેડીને પણ ને ધમધમત કરવી આડી ભેવા બેસતો તે આ ‘મેલ’.

અંબાપુર સિદ્ધીમાં ‘અરધિયાઓ’નું જરાજ. રેલવેમાંના ગોરા
દાવાના બેનું અને અહીં બરાબર બાન થયું. આ ‘અરધિયા’, તે
નહિ પૂચા હિન્દી. નહિ પૂચા જાંઘે જ, છતાં એમની દુગાખીને પાર
નહોતો. એમના ડાંગળા દિસાએ નહોતો મેલા, કદા, મેલા, અમને
મેઈ સુખાવા, છાગ્યાં ફરતા, પેતાની જાતને ચડિયાની માનતા,
પેડાઈમાં મરી રહેતાં એ મેન્સ, ક્રિક, ગુફ, મેડોન, મેડો, કીક
કલન, ગોપી, લંબી, રીયાઈ, બપા જ સચળા, મહોમારે હાર, અં
ખાઈ પણ એટલી, રેડું પણ એટલું, પણ રોખીમાંથી હાથ ન કાઢે.

‘કાતા આશો’ની સામે સોને કોંસરખી સૂમ, સોનાં નાનાં
ધીમકાં એકસરખાં જાંયાં. એમને જરોડી જુદો, બેમલા અલામદા,
ટેનિસ કોટને બેસાં, કોંઝા પથેવિય રટેશન અલગ. એમનાં ‘ઈન્ડોરપૂઝ’
મા પગ ન મુકાય. અને એ કોસરખા એને રેલવે આપે! ત્યારે તો
રેલવેમાં એમનાં કપાટરોન્ટ પણ જુદાં નહોતાં રહેતાં! કાઠિયા
વાડની આકીમાં લોખીમાં જુદાં રહેતાં હતાં તેમાં!

ત્યારે મુંબા આખતો મેઈલ સંજે પાંચ વાગ્યે અંબાપુર આવતો
અને એ કહેવાતા ‘સિદ્ધી’ના લોકો ત્યાં ફરખ આવતા. કોપ બપ
લે તો કોઈ પારે સે; કોઈએ કંઈ ગંત્યાનું હોય તો તે ત્યાં લઈ ફેરી
વર ભય. ત્યારે આ કાઠિયાઓ પણ પેતાની ગડમડીઓને લઈને
ફરવા આવતા. કરસાથી સાથે, આમજવાબળ એમનાં ફરતાં દોરે,
અને કલાક દોઢ કલાકનો મેળો હતો પાછા ભય.

જંગલમાં સિદ્ધી, એટલે કાળા આદમીઓ પણ એમ જ કરતા.
એ બાહુનાં ધણી રટેશને ન્યાં એકે આડી રોડતી હોય, ને તે જ
સુખાજી સંજે પહેલાંની હોય. તો બિચારો રેલવેના કોસરખા સમસ્યા
તે રેલવેના નોકરોનું આરામરયાન રટેશન બનતું. નામ કહો, સિનેમા
કહો, દરિયા, ચોપારી, બનર, ચોક, ચપ્પતો, ચોરો એ મહેનું
હોય તે કહો. એ એ સાંજનો એક. છાપું રયાલ પણ લેવાય, કોઈ
આજખાંતી ગણી નય તો ખખરખાંતી પણ પુકાય, અને નહિ હોય
એ નનાં પેટાં ભેવાય, એમ જબજબવાથી ધર બેગે થતા.

બાપુજીએ ફરજાર વરસ ત્યાં કાઢ્યાં. દરમિયાન વરસમાં એ
એ વાર તે ત્યાં જવાનું અંક જ. કપરોત હાંચી રત્નઓમાં રત-
લામણી દિલ્લી સુધીનો આજો (ફિરફટ) અમારા બાપનો. એટલે
બાપમણીને જેમ વડોદરીથી રાકાર અને વડવાગંતરીથી રબોઈ,
તેમ હવે અંબાપુરથી દિલ્લી કે આમા, ને આ બાનું કોઠા, રતલગા,

ખૂંદી વળીએ. પચાના, સિંદ્રી, સવાઈ માંસોપુર, અને મધુરાને ખુલ્લેખુલ્લે યાદ! ચુકડમાં જઈને મેલમાં પાછા, યા મેઈલ હાંકી જઈને પંડેન્ડરમાં પાછા, યા વાલ્યા જ કરે. સિંદ્રીમાં સાકચાલના વાળા, એટલે ધળીવાર તે મધુરા-આમાં રાહ લેવા પણ લેખી જઈએ. માથે માર્દલનું નવીનાણું, ગરનાણું મેડે. ને વળાંક આગળ ગાડી જરા ધીમે ધીમે પણ દોડાવવાની મન પણ લીધેથી.

ખરું હતું એ ગંધાપુર સિંદ્રી. પચરંગી લોક ત્યાં એકઠું થયું હતું. કપ્પના ડો. વછરાનની ત્યાં હતા. કાઠિયાવાડી તે બહુ નહિ, પણ આગ્રાજાદ, ગોધરા. આલુંદ, પંડેરાના પટેલ ભાઈઓ અને સુરત વડવાડા, તેજ જોત્રણ માગેથી પણ ધણી આઈ નોકરીએ ફેરજાઈએ એ સહી આવ્યા હતા. સુરતનું પ્રમાણ વધારે હતું. બધા જ 'લોકો' ખાતામાં, એટલે કે ઐનિ ખાતામાં. ફ્રાંકિ ખાતામાં ફ્રાંક એક વાર એક મારતર થકી આવેલા; બાકી અંબા બધા બેસાળ. આશા, કાનપુર, દિહાડી, બચાના એમ ઉત્તર હિન્દના. પણ સાસ દાંતીના હતા, ઇન્દોર ઇન્દોરનાં ગઢારાપ્રીય કુટુંબ પણ હતાં. અને દેરાવરમાં બધા સારી રીતે ઇબતા મળતા, જમણવાર કરતા, પૂન કયા કરાવતા, અને રવિવાર, કંઈ ન હોય તો, આ બળતા પ્રદેશમાં બાંગ પૂંદીપૂંદી પીતા.

ખીપુછના પહેલા ઐસિસ્ટન્ટ એલેક્સાન્ડર બારે કલત માણસ; પણ ધીન એક ગઢારાપ્રીય બાઈ સપે તો આવેલ કશળ મતિ; જમાનો સગાઈને સાલનાર અને અનેક કુટુંબકોમાં નજીકાર. સાંજ પડે એ રેશન પરથી પાછા ફરતા જિગ, જેનિંગ્સ સાથે એને કંઈ ને કંઈ શુષ્કપુસ કરવાની હોય જ. ધણી વખત મુખી આ શુષ્કપુસ મારાધી ખાનથી રાખવામાં આવી હતી, પણ મારામાં વિશ્વાસ એકા પછી એણે મને કહી હતી.

એ સપે દાહા 'અરધિયાઓ'ને વ્યાજ પેસા ધીરેતો. સાંજને પહેરે અંધારું થતાં એ લેવડફેવડ ચાલડી. ધોળે દિવસે તેજ કમાડી રીતે પેસા માગતાં એમના બોલામાં ધોળા પડે, એટલે છાનું છપનું પતાવતા. ધોપડા મગજ કંઈ નહિ, પણ પગારને દિવસે વચાર કરનાર મારતર સાથે સાંકે રાખી બોડાબાર બાધી મેળવી શેતા એવા એ સાહેબો. હેવાં વધતાં ગયાં તેમ તેમના તોર પણ વધતા ગયા. 'બસડી' બેસ તો, આપણે વાતવતમાં 'સાળો' રાબડે બેસીએ છીએ એતાથી દસ ગણો, વાકયેવાકયે-કે કહી રાખેરાબડે આવે ને! એ લોકોની બાધા જ હતી. હિન્દુસ્તાનીમાં તો 'અમ નાહા હે, દુ આય હે' કે દુમ અંદા હે; બેસતા કયું નહિ; કમને પાતા, દુમને નહિ ઉપાગ; રેમ સાળુ છોડો; બંડે બંડે ખર નહો; એકેક સાળો, એટલું જ ને થકી લાંબું ન ચાલે તો 'દુમ બસડી ફૂલ હે' એકલામાં બધું પતી જતું.

પણ એ તો કાલે લોકની—એમને મન ફોરીન લેવેજે—એટલે એ તો બરાબર. પણ એમની 'ગાધર ટંગ' પણ પૂરી પાધરી બોલે ખરા કે નહિ? આમ એમનો કોઈ પ્રાંત નહિ. સુબાઈ, અલ્લાહાબાદ આશા, હોસી, ઈંગતપુરી; મહુ, કાનપુર ગરે એમનાં બાળાં. કન્યા રોષધવા ત્યાં દેડે, અથવા ત્યાંથી નાનેમોઈ રેશને દેવા ફરી ફરે. પણ બાધા તો અંધેણ બોલે ખરા કે નહિ? ના, નહિ જ.

'હી સેઝ, બસડી, યૂ જો ફોરડીન ડાડન; આઈ સેઝ ગો ડુ હેલ, મી નોટ ડુઈન નર્થોંગ. બસડી એવા (એટલે D.L.O.—ડિરેક્ટર હોલો ઓફિસર) સંકલન નો બસડી લીવ. એમ ગોઈંગ બસડી સિર.' એકલામાં વળી મહડા બહાર નીકળે. યા લોકોએ પછી તો 'યૂ હિમિંગ મેરી? ઈંગ ગોઈંગ રેટાર; ડુ હેલ થિસ બસડી સર્વે; યે એટિંગ બસડી ગાસિસ; રીફ્યુઝ ડુ નો વર્ક; આ એમની બાધી.

કચ્છ આંબ હોંટાં નહોતી કવીન વિલ્હેમિનાને હાથ પકડી દોરવી જતા હોય તેમ, છાની કાઢી, એનિને વેરેલી મેટ્રસીના નાના ઢગ આગળથી, મેડેથી બિલસત મારતો. મેમ સા'બને લઈ લય. એવે ટાણે સપેદાફા જે રીતે અમારી સામું જઈ આંખ મારતો. તેમાં તો આખું એ બેનું જીવન-પ્રકરણ પડાવી દેતો.

મુસાફરીમાં સપેદાફા હોય ત્યારે ટુકડા કવિત અને ફિરસાઓ કપરોત આ અરધિયાઓના જીવનવ્યવહારના ફિરસાઓ સંકલન-વતો. જેનિંગ્સ ધરડી માને કાઢી મૂકી હોય, તો જંગીએ પાતાની પરજોતર ફોરાને કાઢી દીધી હોય, અને બીજીને કોઈના ધરમાંથી બગાડી લઈ આવ્યો હોય કોઈ વળી ફિલ રેશને એમનાં બચાંઓ માટે ખાસ બંધાએલી નિશાળમાં બજાવવી હોય ત્યાંથી કોઈની વહુના નામે માસમાં અહીં પારકે ઘેર દવાફેર કરવા આવી હોય, તો કોઈ ઈસલ રીચલની નિશાધાર હાલતનું બચાન હોય. એકંદરે એમના જીવનમાં કારકિર્દી જ હોય.

પણ એમને કારખાનામાં જુઓ તો વાધ; એનિન પર જુઓ તો વર. દેશી ફાયરમૅન; કસીંગેન યા ઓઈલર હાથમાં આવ્યો તો પીંખી જ ખાચ. માથે દે, ધાંડા પાડે, મારે, છવ લે. 'બસડી, રવાઈન, રેટુ-રિડ, હેરાલ્ડ, નીગર, દેગ કે બેટાલાથી ને વાકય પૂરું થાય. વળી નસા શિળાઈઓ 'સેતાનકાં બચ્ચ'થી મોજાબાર કરે.

રેલવેના પાટાની એક બાજુ એમના બધા બેનકા, બીજી બાજુ કારખાનું અને 'બાજુજી'ના કારાઈસ. કલત અમારી દુસના ધારાની ચાલ એમની બાજુ. ને પણ એમને ખૂંસી. લખાણો કથે, ઓફિસ-રેના કાંત ભંભેથી, નાતાલમાં એમને નોવરી નરો કરાવી આવ્યા, અને કાચિયાં કપરમાં મરાઈયાં. પણ અમે જીવોએ જઈએ કયાં? એટલે દવાજી કંપનીએ તો બાજુ પરચરનાં કારાઈસ બંધાવી આવ્યા. અમારી નજર સામે એ ધરો બંધાતાં હતાં, હતાં એમાં માંગેલી સચવત ન આપી તે ન જ આપી.

'મન મેલ મિટ, તન તેજ બેડે, દે રંગબંગકા લોહા.' એવું એક ગાયન જાણીવાણીની કંપનીમાં અસલ ગવાઈ. એ બાંગ એટલે મુઝીની ખરી આપી, સિનિજત નરો આઈ ગંધાપુરમાં જઈયાં. એક આનામાં તો ચારો દાળડો બરીને સરસ બિલેજ બાંગ મળે. અને કંતાબમાં ધોગ ધણે ત્યારે, ત્યાં બાંગ પીવાની પ્રથા હોય એ રખીવું જે. મધુરામાં તો પીપી હતી; ગાગર બારીને પીનારા પણ (ડિસેમ્બર ૧૯૫૩) ૪૩૧

તેમજ દલા. પણ એ તો હાસમાં પામી નાખીને બનાવેલાં હાસ્યો
નથી. ગાંધીની બીજી ગાળ અહીં પ્રમાણી.

અમારા કપાટકેની રખેવાળી માટે પર્વતસિંહ કરીને એક ચોખ્ખો
દાર રાખ્યો હતો. સફેદ કાઠીચૂંકો, આશ્વર્યજનક પાળાઓ આપણ
આપે એવાં વડન અને બદન, નસાબરી આંગણો, અને અનેક તડકા
અંબડા ભેટભેટ કસાએટું શરીર. હાથમાં શંકુ રાખી એ સતે ચોખી
મરેના. એનો બાપ બરતપુરની મોકરીમાં બખવામાં હતો કાપાએટી.

અને નાના પર્વતે થીસની વચે સેના
પાવનનો બળવો ભેગ્યો, એની
આડીઅંતરી વાત શરૂ થઈને લાખવાં
એ ધણી વાર કહેતો, ત્યારે રસ
પડતો. સુધે દારાએને મસાલાની
ગોળી આપે, અને એને ખીચે.
અને પછી એણે કેવી અનેક વિરળ-
ણાઓ વેલી ન્યયુર સાન્યના દિલ્લે
ફિલ્દાની ફિલ્દાની કરી હતી એનો
પણ ઇતિહાસ એ કહેતો. જે રોકોટ
પોટોપોટો વાગ્યો હતો, પણ પ-
ર્વતસિંહ તો રોકોટના બ્યાનને પણ
બુઝાવે એની જાળાની ફિલ્દા-
ઓનાં વચ્ચેન કરતો. એ ન્યયુર
દિલી બાસતો, ગિરાશયી રોકો-
ટાચ બજારવતો, તે તેજ તલવાર

વગા હાલ-ખાડાના રણકાર ભાખા બોલાવતો. ફિલ્દો, એનો દર-
ખાલ, એનાં તાળીયાંથી, એની નકરતા, એની પાછળનાં છવા બારણાં,
બાણાઓ વપરાતું કાઢકું, એમાં રહેવાના આવતા ખીલાસાલાથી
મોડી ફિલ્દાની બાંધણી, એનો વલિવટ, એની રચના, એનું સમા-
કમ, એના કોઠાર, એમાંની લગાયક સરભમ ચરેરે વિષે અતિખિતમથી
જુ અચૂત રસપર્વક એ કહેતો. ન્યયુરની તરફે તરફ જમીન એની
રમાં, રેતાળ, પાણી વિનાના મુકા એ પ્રદેશનો પાક, અને પોડ-
રોડના તેમજ સાદળીના રરતા, બધા જ મોટે કિલ્લે કિલ્લે એ ફરેલા.
રટેટની મોકરીમાંથી ચીસાઈ યઈ, એકના એક ઠોકરાને બીજે મોકરી
ન ગળતો, રેતમાં દાખલ કરેલા, એટલે એની સાથે અહીં રહેતો.

સપ્તેન્દ્રએ ભાંજ વિષેનું ડીકાવ-છેડાવા કુધીનું સાદીત જ્ઞાન
પર્વતસિંહ પાસેથી થેળની લીધું હતું. પર્વતસિંહ નો બાંજ ધૂંલના
કેવી જતનો પત્થર ભેળએ તે પણ કહેતો. એમાં બીજું વસાણું કેટલું
અને કયા લાખવાં તે પણ એણે સમજાવ્યું હતું. સપ્તેન્દ્રએ જે તજી
નબની કસા રાખતો, અને દર વિષાંને પાસરીથી બાંજ પાઈ વતી,
તેમાં કોઈને ત્યાં ન હોય તો એ પહોંચાડી પણ આવતા.

પછી તો એક ભાંજ પીસનારો પણ એણે ચોખી કાઢ્યો. તે
આઠ આના થે, અને ભાંજ પીસી આવે. ઝોડિસમાં એક ફેશવાલ
કરીને કલાઈ સ્વભાવે ચીંટિયા. એને ભાંજ પાલામાં આવે, એમાં
ધતુરો કે પેરોં બસવામાં આવે, ને બિચારને કાઢી થયા ત્યાં મુખી
દેરાન કરવામાં આવે. રવિવારના એ ભાંજના પ્રોત્તમમાં બધા પાનાં
રમવા બેસે, ભાંજ પીએ, અને પછી વાતે ચડે, ચડે; અને હસવા પર
ચડ્યા તો પછી એ વેપી રોગનું કંઈક જુદું જ તજી તજી કલાલ સુધી
ઝોરમાં ઢૂંકવાનું આણે. યા અર્ધવાતની સગરાગડમાં લલકાર
માલે. ને બોળાએને ને દૂર કોઈ દુરુસા પર યા અળખાપડામાં લલક
બોળી એક જાણી તો પાછા ફરતાં જગદેશમાં કંધાના ર્ધાની કળી
જડક (ડિસેમ્બર ૧૯૫૦)

નઈએ, અકાયા કરીએ, ને ગોડું લતાં કારખાતેથી બની લઈએ તજી
જાણી ચોખ્યા નીકળે ત્યારે ટાળી દાખ લાગે. ત્યારે સૌ કહેરમાં જ
હોય. તડકા બડકા હાંકતા હોય! અને હાંકાદીડી કરતા હોય.

તેઓ એક બહુરૂપી આવતો. બહુરૂપી બનરે અને તલેરમાં
વેરોનો બેકાર નામે બહુલીતા રજકાચ પુરતના સાત ભાગે મેં હોસે.
હોસે સુતરમાં વાંચી નાખ્યા હતા. એમાં 'અધ્યાર' શબ્દ આવતો.
એ અધ્યાર એટલે બહુરૂપી. ન્યયુર તરફ એમનો મેટો વર્ગ રહેતો.
નતબતના નેરાપહડા કરવા એ જ એમનો ધંધો. વારતલેવારે બાકાર
ફેરતા ફેરે અને કળાઈ ખાય. એવા એક બહુરૂપી ત્યાં વસવામાં એકાદ
આટો મારી જતો. એમાંપુર નામે એક માગુ રટેટનથી તજીપુર
માઈલ દૂર હતું. એમાં ધર, ચોડા ફૂંકાનો અને નજીબી બેટી. ત્યાં
ધર્મશાળામાં પઠી રહે અને ગામમાં ને બેગાંચ રોડિયા જેવા કહેવાય
ત્યાં આંટો મારી આવે. એમાં વેરા લકને બાણુલના કપાટકે પર પણ
ફરી ન્યય. પણ પેસા આપે તો ન લે, ને હરોને આપેલા ન્યય.

સપ્તેન્દ્રે બોલે નેમી, અસત્રપી ત્યાં જ નોકરી કરે. ૧૯૧૨માં
હતો, અને '૪૬માં પણ હું એને એમાંપુરમાં મળ્યો હતો. એટલે એ
તો ત્યાંની જ વતની નેવેા યઈ અગેલો. ગામમાં બહુરૂપી આવે ચોટલે
સપ્તેન્દ્રેદાને પહેલો જ ગમે, અને હાંકે સમજાવી કરી લે. એક દિવસ
સાપુ યઈને એ આવે, તો બીજે દિવસે ફરી ગળે. મોડા ઉપર ફેર
લગાડવાની કળા તો આખાદ બહુ. દાડી મૂળ બાળુ બરાબર બનાવે.
આંખ તો એવી ફેરવે કે આપણે છપ યઈ જઈએ.

હું આખાતપર 'ડિરિટ્રેક્ટ ડોમો ઝોડિસ'માં જતો અને ફાંઈલ
ખાતામાં બેસતો. કોઈ કેસ માડી નાંચતો પણ ખરો. ત્યાં અચાનક
ફેશવાલના હાથમાં તારાણાએ બાપી દાર આપ્યો. તેમાં સાંભળતા
મેઈલ પર આપાણો લઈ ફેશવાલે જવનું લખ્યું હતું ફેશવાલ
કલાઈ બહેલી રાત લઈ યે જઈ, યા લઈ આડીના રાહર પર સંકેત
હાજર થઈ ગયા. અને ઝોડિસપીની નીકળતા હતા, ત્યારે સપ્તે કહે
કે રટેટન પર યઈને જઈએ. મેઈલ ગાડી બાપી અને ચઈ, પણ ફેશ-
વાલના બોળખીતા કોઈ નામે. ત્યાં તો હાંકમાં હાડી લઈ સપ્તેદા
આવ્યા જ છે. 'કુક ઝોડાલા હોખા' કહી, આશ્વાસ આપી, 'એલો
તો ફિર ટમ મિયેરો' કરીને ત્યાં જ આપાઈ નાખી.

એક વાર વળી રટેટન પર એક બહુરૂપી મચરે ડિરિટ્રેક્ટ મુસાફરી
કરતાં ચક્રકી ડિરિટ્રેક્ટ રટેટન માસતર પાસે લઈ આવ્યો, અને
પછી ડિરિટ્રેક્ટ 'અખી આતા હું' કરી એ પ થઈ ગયો.

એક રવિવારે ભાંજ પીસનારો મોંદો પડ્યો છે તેમ જ 'દગમો ભેન
હે' કરીને એક માણસ આવ્યો. એણે બાંજ પીસી, પીડવાની, બધાને
લઉ બનાવી, નેના ખિરસામાં પીને કઈ આવ્યું તે લઈ રૂકે ગયો!
પરમોંથી બેગાંચ કપડાં પર પણ હાથ મારતો ગયો. પણ બીજે દિવસે
અન્ય રીતે બધી વસ્તુ બરાબર બધાને પાછી મૂકી અડી

આ બધાં કરતું વેલા બહુરૂપીનાં હતાં. સાધુ ફરી અને તે
તો દીક છે, પણ દારવાળામાં મોડી કંઈકેઈ બની ગયે. અને કોઈને
જરા પણ શક પડે નહિ કે મહિને એક એવા વેરા બજારી, બેળા-
બોનો લાલ કહે, યોતે જે હાથ બેડી દીપ કપરાને. એ લોકપ્રિય
પણ થતો, એટલે દીપ પણ સારી વસાવી જતો. જતી બજતે બખાને
મળા નમસ્કાર કરી વિદાય લેતો, તે પાછો વસ્ત્રો વિવેસે દેખાતો.

એમાંપુર 'જગલસિંહી' ખતે; પંજુ ત્યાં ફરફરતા ફૂંકાર થરના
મંદિરમાં વસવામાં એક વાર મેળો પડતો. હુંબરાની વેલા બાણુલ ફિરોલી
જન્યહ, પણ આ બાણુલને રસ્તો શારી. ત્યાં યઈને ટાળાબંધ લોકોની
અચરજવર થતી. બધાં આખાંત ખીતો લલકારતા, અને રંગની હોળ

છડાવતા. પહેરવેરા મારવાડને. પણ રંગમઠકેઈ આંધ્ર ઝળકતી લોકો
ગાંડાનુર યઈ ગાતા, ખાતા અને માથેલોના માઈદો સાવતા. દસદસ
માઈસ સુધી ગીતોની રમઝડે ભોલતી.

ઈન્દનનને મુજરી સુરતમાં વણાના બંધલામાં ભેથેા હતા.
પણ આ માણુ તે પછી એનાથી પણ મારા નતભતના મુજરા ભેથા.
એક બખત સપ્રેદાદા કહે 'ભેયા! મથુરા ચલેશે?' આપણે તેા રત્નમાં
બધા જ રવિવાર હતા; પણ આ બખત રવિવાર સિવાય સપ્રેદાદા
તેયાર થયા એટલે કઈંદરો ખડું, માની આપણે પણ બેઠ્યા. મથુરા
તો પછી માર તેણું હતું, છતાં સપ્રેદાદા સાથે મારમાં જઈ આવ્યા અને
વન્દાવન પણ ગયા. કાણું ભ્યાં જોખીઓનાં ચીર દબ્યે હતું એ જ
કહેવનું શાહ હટ્ય ત્યાં બિચું હતું અને આમાંનાં ધ્વજો વધે એ શાહ
પર એ ચીરમાંની એક ચીરડી બેઠતી ચોખાછ બતાવતા હતા.
કેટલા ગળખાત વણુહટું એ કપડું દબે'

ધીમેધીમે મારામાં નિશ્વાસ જોડેલો હોઈ સપ્રેદા વન્દાવનથી
પાછા ફરતાં હું કે જરે બાણુજને મારે ખડું કારણ કહેતું નહોતું:

સપ્રેદાદા

સહજ વાત. માથનારી તમે ત્યાંથી જોવાની હાવે. ટિકિટ તો પડે
જ નહિ. અને જ્યને 'સેક્રીન કલાસ'માં મરતળાસેર લઈ આવવા
માટે જેને એ કામ સોંપાય જોતી તો એમાં મોટાઈ અને સાધારણ
માણુજને એ કામ પણ નહિં તાલકાને, જોના સામગ્રીતોને, મદાનથી
લઈ આવવા, એમની ખાતરજરદારત કરવી, એ પણ એક કલા છે.

ત્યાં મથુરામાં રહેલે ચાઈમાં કઈ 'ભન' નાચી હતી એ તો યાદ
નથી, પણ ત્યાંની રંગત જ લુહા પ્રકારની હતી એના સારંગીવાળા
ખરેખર ફરતાદ હતા. મું હાથ ચાલે! રાત્રીના વાળ તેા એવા આંખે
કેન પૂછેા વાત. અને ભન જે આદથી રોર-કપાતી ચા, એથી તેા
આપણુ દિલ રોહાવી દે. પણ એ ખરી તેા ખીજે મથરાત થવા પછી.
મજલિસમાંથી ગમે તેની કેટકી ઝીતેમાં કઢાવે, રોર જેકી જેકી
ગાય, અને અમરથે રૂપિયા પડાવે. તમે ખજે કે ભંજ પર, ગમે
ત્યાં રૂપિયા મૂકે, અને તમે ભજો કે એ લેવા આવે ત્યારે તરત એનો
હાથ પકડી લે; પણ એવી તેા સિક્તથી એ માનીમાની આવે, અને
તમને તીરછી નરતી ગાં છકડ ખતરાથી રૂપિયા એવી તેા કઢાવી ભય,
કે તમે હાથ ધરતા રહી ભજો! એવું નામ અદા, એવું નામ મુજરા!
આવા કંદક મુજરા જ ભેથા. પરંતુ એક દિવસ સપ્રેદાદા અને હું
કોરા બેઠવાયા હતા ત્યાં તો રોરખાછની ભજી આતરાખાછ જ હતી.

બપોરે (ત્યારે બપોરે ફરીઅર મેઈલ ગંગાપુરથી બેઠવાનો) અમે
બેઠવાયા. કોરામાં કોઈની એન્જનીઅરિંગ ખાતામાં બાઈકી ચઈ હતી.
એક મેળાનમાં બેઠક ભરી હતી. ચાંદની શાત હતી. એમાં આપરી
સવારી પહેંચી મઠ. 'બરે બાણુજ કે લડડ'—અને ત્યાં તેા વળી 'કુંવર
સાહેબ' કહે—એટલે આજળ જ ખુરશી.

એક હતી 'અંગાલેવાલી', લાહોરમાં રહેતી; અને બીજી 'દખાની-

વાલી': બંને તથામદેા પોતપોતાના રસાલો લાવી હતી. અને બંનેની
છાપણીઓ પણ ભડી નાખી હતી. જે લોકો અમરથે રોળ કરવા
આવેલા અને હિન્દી સંગીતમાં કમ્પો પણ નહિ સજ્જનારા, તે બધા
કુલ મુકાબ લઈને આર વાગ્યા મુખીમાં ચાલ્યા ગયા. અને પછી
બસંજર ભરી. બંને 'ભતી' ખીલી; સામસામે મારેલા માંડીને
આશકી; એક બીજને ગઝલની બેટખાછમાં કાપવા માંડી; અને પછી
તો ત્યાં ને ત્યાં બેઠીને રોર-કપાતી લલકારવા માંડી. પૂરી અંજળ
સાચવીને, પોતપોતાની તદ્દલખ સાચવીને, બંનેએ પોતાનું ખમીર
દેખાડવા ભંડયું. અંગાલેવાળી કાઠ કેટરાંથી ચાંચ નાખે એવી
પહેલવાન મંડયું; મુજરા કરતી, પગના કુપરા ઝમઝમવાળી, હાથની
અડા કાતી, કોશી ચડતે આજળ ચાલતી તેા ભજી આખા વિશ્વને
દારતી, સજ કુછ 'કુગ ગિસાતમેં નહિ' એવા દમાગ કરતી, બૂકુટિ
ચડાવતી, મદમાઈ જેળન દાખવી, સહુ કોઈને અર્દા હું પાણી.
ભરાવી શકું એમ છું એમ બતાવતી તે આવતી. તળસાના ટેકા સાથે
એકદા ગડા પર જનનન છુગ નાગ કરી બતાવી તે પાછી ભતી.
એકે તોડ નહુ એટલામાં તે લખનીવાળી, આરામતામાં ચૂર
પાયરતી, મુલાયમ અને નાનુક પમથે આગળ આવો. મેઈલિંગને
દઈમરી નિમ્મદે મુજરા કરી, સકળ વિશ્વમાં ભજી પોતે તમનય બની
ભતી હોય તેમ ચોકાચોક કાણુભર હાલ્યાચાલ્યા વિશુ થંધી જઈ,
કોઈ અખર્જ દેહલાસિતથી ચોમમ રસનું સામ્રાજ્ય પાયરતી. લ-
ખની તે લખની કો નમકત, એ લાસિત્ય, એ માર્દવ, એ મિઠાસ,
નાની કાઠકીને જે 'લયલાની દુશ્મી' કહે એ શહેરની એ ભન, લખ-
નોની મુલાયમ ખુલસરતીનું ખાન કરાવતી, સંગીત-ખાદશાહનવાળ
ખાનિદઅહીંખીની યાદ તાણ કરાવતી.

આર વાગ્યા પછી તેા તકરાર છોડી બંનેએ સાથે બેસી, લખા-
મળી સાહેલીઓ બનીને આવતા પહેાડના આલકારમાં ભેરવી ગઈ.

બીજે દિવસે અગિયાર-બાર વાગે ફરીઅરમાં ગમે પાછા
ફરી ત્યારે પચમાં બિમા રહેવાનું નહોઈ. એકદા બર્પ રોશી
એમાં ધરુપસાટ કાઢી ગયા.

અમારે ત્યાં મહેમાન આવે, અને તેઓ આમા-મથુરા ભેગાને
ત્રતાએ જવાના હોય તો સંગાયમાં મારે તેા જવાનું હોય જ. એ
રીતે એક વારે મુંબાઈથી એક વેપારી આદિયા રોકે આવ્યા, અને
એને મથુરા જવા નીકળ્યા. મથુરાછમાં ચોખાને ત્યાં રહ્યા. કાંકદણ
વન્દાવન બંધે ફરી આવ્યા. જમનાનજમાં ન્દાઈ, રોર કુચ ચડાવી,
વાંદાસે ચણા નાખી. તુલસીકંડી, જોખીબંદન, રમણદેતી, મરેદેના
ચોક બાંધી, મથુરાછના એકાની મળ ચાખી, મદલ ભેરવી અને
અજેપકું ચોખાછનાં કરતકા નિહાળી, પ્રજુલેલા બજાનો આવિક
વૃતિઓની પ્રસારણ કરી, અમે ફતેહપુર ચિઠી થઈ આમા પહેંચ્યા.
તેા ત્યાં રેટરા કપર જ રોમેમેથર અને નામગ્ધ બન્યા.

'અલ્યા તમે અર્દા કયાંથી?'
'વડોદરાથી જોખરે બઈલી પડી. ને પછી ચિમનલાલ રોક ગંગાપુર
આવ્યા છે એટલે અમે અર્દા બઈલી માંગી, તે દખણી આમામાં બીએ.'
'કઈક કહેતાકને પછી ગંગાપુરના કારખાનામાં પોછી ભરડું.'
આમ બંનેએ વારાફરતી ખુલાસા કરી. પછી નામગ્ધ એ રહેડી: 'બાળ-
ભાઈ! હવે તેા બહુ મોટા થઈ ગયા! સાણુ મન્દ્રવદન તો મોટે ચરે
જ નહિ! તમે જરા બાણુજને કહી અમને તાં કેને ભોલાવી લ્યોને.'
સોમેથર તેા કહે કે અમારે પર જ ચલેા. રથા ધર્મસાચામાં, પ જ
કેને ત્યાં અમે જરયા, ને પછી તાજ ભેવા ગયા.

રોક મારા જેવા રોખીને હતા વેપારી છતાં તાજની ખૂબી
(દિસેમ્બર ૧૯૫૦) ૩૮૮

સમગ્ર ગણતા, જે વખત દિવસ રહેતું હતું, દરમ્યાન બીજું મધુ લેઈ રાતે ગાંધી સાંજના પાત્ર પંડ્યા, એકેઈ ફાંચે ગયાર, પછુ કઈ રજત નવો નાહ્યું. ત્યાં બેઠી રેલી નાચ, થોડે ઝાતે તેમ ગરમ, કમલી, પછુ અપાન સારીયો નહિ. એટલે ફંટાળીને કઠારે ગયા. બીજા દિવસે પતન હતી, અંતાયગે માથેને તે તાજાં જોવા બેઠા પડ્યા હતા. પેસાને સખાસ નહોતો, અને રોષે થયે તે દિવસે 'શ્રીકં' હતો, તે સવારે જ થઈ આવ્યા, ઈંટલે અગે ઈંમે વાન કરી, આઘામાં ઈંચેક મહિનાથી એ રહેતો હતો. એટલામાં જોણે સારી માહિતી મેળવી લીધી હતી. એને રાતને માટે બાંધુ નહીં કર્યા હતા, એ અગને ગેરતે થઈ, બપોરે જાગીપરવારી, થોડો આરામ લઈ, સાંજે બપોરમાં આમતેજ લસર મારી, કોંગા પચારને સમાન લઈ, બપોરવારી અને તાજાં તરફ બેઠા પછા અમે પહેંચ્યા એટલામાં ને સોમેથર રસાલો લઈ આવી પહોંચ્યા, જોણે એક ઝરાબર જગાની દીધી હતી સારંગીવાળાએ ત્યાં બેસે જેનવાથ માંડયા એ ઉપરથી જ આપાર થોડીયા ખુશ થઈ ગયાં. ત્યાર બાજુમાં પાનનો વખારો લઈ પાન બનાવી દીધી, અને બીજે એક કુખાની તજની જગ્યા હતો. દરમ્યાન અમે તાજાની એક પહેંચ્યા ફરી આવ્યા, નવી લેખ ને ખાણ બનીયાના એ લીલાછમ ખુશમાં આવ્યોને જોડા, થોડા જગ્યાવાલો પછુ એકા થઈ મથા હતા, અને બાગવાનને પછુ રોમેથરે 'આપી મુકાઈ' હતી, તે એ પછુ આવીને અમને રસાલો કરી ગયાં.

સત્તમજ કલકેક પછી મામસો થાણે પડયો, ખુશમાં જોડો અનવરી બન બીગી થઈ. જોણે લેખ પડેલી લૂઈની વેલ, એક એક, તાજાં મહાકાની બહારની ફૂવાની માથ પર એકેલા સરના તરે જેમ દાર થઈ થઈ ગઈ. થોડો સિયાર નો પડેરીને જ આવી હતી, ખાજીનો અહીં ફાળગામાંથી કાઢી પડેશી. એના સફેદ પોપાક પર ખુશ થઈ લીધું લેખજી, ત્યાંનાં કાનીની નીવતા લીલાછમ રજા વાતા-વરજીમાં આભાઈ અગે જઈ હતો. તે આપી કીકાક કરી, દરોડ ડગથા ચાલવાનું હતો તે ચાલતાથી રીધી ચાકી આવી, જરા નગી, અમને પાન આપી, હાથથી મુજરી કરી, જરાક ખમચો લીધી રહી. તરત જ એના હાથમાં ખુશીને ફરિયા ખૂબી થીયો, એટલે ફરીથી મુજરી થઈ, જરા નગી અને જાણ્યાર સામે અને મારે પાકેલા બિઝાના પર આંબળી લઈ લેઈ.

અનવરી બપોર ખુશદાર હતી, નાનુક હતી, ઉમરે નાની હતી. મોઢા ઉપર રહેવામાં નહોતી. જિજિમ રૂપેલા પિત્ત પછુ આપેક લ ગતી હતી. સારીર ધારીતું હતું. આંખ નિર્મળ હતી, દોઢ મહીલા હતી, કંઠ મારક હતો. એ ત્રણ કલાની જ એકઠની કોલી હતી. હાલજી વેલી રાત રૂપી તાજાના બાજમાં જોવા ને રવાનો કાલેસ હતો; એટલે તરત જ એણે હાલજી ગળું કપાડ્યું, અને એક સાદું ગીત ગાયું. તમકાથી પછુ જરાયે ધંધલિયો નહોતો. કૂકાની આકૃષ્ટ હાથ ચલાવતો, અગે અરધા જાણે કાઠામાં તે આરવાસ લગેશી ગંડાળેને એની રતલમ કરી નાખી જે બાજાયાસ વાલકા થોડાકાની. ત્યાં એમ જોશ જોશોમાંથી બે ત્રણ તે સંકીરતો મંમે સમજનાર નીકળી આવ્યો. તેમણે પછુ એક જગ્યાની, ને અમારી સાથે દેરેલી ગાંધી, પછી તે અનવરીએ પાખ ફેંકાવી, અને કંઠ પોતી દીનો. બહાર કસાશેથી સારંગીએ મધુર પોર રજીકર્ષી, અને રેરતાદી ઢંચે અનવરીએ ફેરારના રૂર ઉડયા ત્યારે નો અનાજમાંથી છુપાએવા

ફંટી મિકારા બહાર આવી અને મેઢલિયું જગર ધવાયો સાચું. ઉપર આંઈ અદ્યક માંદગી ઢોળો ને નજર સામે અરસમાં અપ્રતિમ-મોઢાથી ધરાયેલી યેમની સમજના પતિમા રૂપે તાજાં ખંડો દેતો; થાણે પાણુ સાંતિ હતી; પછે મુગતાક અખંડ નિદ્રામાં રૂપી હતી; ત્યાં જોણે ફેરાર રાખ ઉડયો! ગીતમાં મોરની કેશ હતી, ટકુકાર હતો, મનઝાત હતો, કપા હતી, પછુ તિરકની વેદના પ્રધાન હતી. તિરકશું રારની એ યીજ એણે હાલજીને હાથમાં એ રીતે મારી. અનવરીના મોરા મેં ઉપર લોટી તરી આવ્યું; એ હતી એનાથી થવારે સુંદર દેખાતા ગાંઠી; એનું ગોઠમ દયામળું સાજામાં માંડ્યું. બાર થતા આવ્યા હતા, એરે એક અંદાપની જ પડે એમ હતું. પછુ વેર જવા કાંઈનું મન નહોતું માનવું.

ગીત તે જોણે એકાં પેઠાં જ ગાયું, પછુ રસપૂર્વક, તાવમળું ગાયું. ધણુ જલસા લેયા; મધુરનો સારો, કંઠાનો એની સારો, પછુ આ તાવમળાવાના બાજમાં પોઢેલો જલસો તો અદ્ભુત જ હતો. બીજે દિવસે સવારની આઘાથી બિરાબા ભત્તી ગ્રી સોમેથરે હાંધી, ને બિયાનાથી અમે મેઢલ પડયો ત્યાં ખુબી નામજ અમારી સાથે રહો. અંજાપુર આવીને સુપેલાને તાજાં મહાકાની વાત કરી ત્યારે એ ધણુ મુરેશો હતું. 'હમકો લાડ કર થયે મપે' એ મેણું લખખ આક દિવસ એમણે સંજગાયું.

એ સિવજાની રત્નમો હતી. ત્યારે એ પાણુ કંઠી મારેની પડી હતી. દીવાળા ડાંગની રસા પછી એક દિવસ સવારે પર્વતસિંહ બીજો-દાર બેંડક નખર અમારા પર આજળ બાજકની પેડે રહ્યો કસો હતો. રાતે ટાક સખત પડી હતી, તે તિરસે એનો એકનો એક કીકરો નહારસિંહ કાપાથી પર હતો. 'ઈન્દેલીત્તુ'ની સમીતી જગ્યા પચેનો સાંધો ફેરવે તો રિહી એરપેસનું બેંગિન કારખાનામાંથી રેરસાન પર જઈ રો તે એ ફેરવા મપે, અને સારો ફૂંચો પછુ ખરી. સાંધો એકેસે હાથથી ઠાળીને બીજા પાણુ નાખવાનો લેખેલો જોળ અચિયો. તે ફાંઈયા અને બેંગિન મળું પછુ એ કડકડી કીમાં એ પોતે લખેને ત્યાં કરી મપે ને ફરી ને મપે! એની મુસાફરી પૂરી થઈ ત્યારે બીજો બપોર મહેશી સવારે પડી, કારણ, સાંધો પાછો રીધો નહોતો થયો, અને લીધી બની જ દેખાતી રહી. નહારસિંહને તો લીધી બની ગઈ મઈ હતી એટલે જોણે તો છાં ઠાકી દીધો હતો! બીજા રો પર્વતસિંહ ધારી કમરે આ પાં જુદ મિતાને પેનાન આપવાનું રહેતો ન હતો. કાંઈયે લખ્યું નહોતું, એટલે નહારસિંહ જ્યાં પર્વતસિંહને રહેવેની મોટી આવી કરી પડી!

છતાં રહેવેમાં એક સારી સજય છે. કોઈ મુજરી નવ તો જો-નિનમાં નાખ્યા માટે વપરાતાં તાકડા એના દેહને બળવા મુટે પરાધર આપવામાં આવે છે. એમાં સુપેલાનો પછુ કપરાયે થયે એમ કારખાનામાંથી તરત જ લાકડું કાઢી આપવામાં આવ્યું.

પર્વતસિંહને હરે છાણું બકાઈ હતું, બધા જ કિલ્લા એને બારીબૂત કરવા હતા કારખાનામાંથી સુપેલાની રીત, અમારા ક્વાર્ટરની સામે એક રહેવા જેવું બંધિયાર્ક બનાવી થોડો વખત તો એ ત્યાં રહ્યો. પછુ એક દિવસ એની બની ધારવખરી ઠાકી, ફૂકા એની લૂઈ બેંડક હાથમાં લઈ એ મથે તે મપે! કોણુ લંચે કપાયે ચાલ્યો મપે!

(આત)

[સુખાગ્રંથ વાચકોએ અગાઉનું લેખ આપેકલાં આપતલ પંચમાં મુદ્રતનું છપન પૂર્ક થયા પછી મુંબઈની કારકિર્દી રત્ન થાય છે, એમાં અવેતના રંગમુંગીની એમની બહારી નટમંત્રીની, 1830-32ની સડરખને બેંગિનમાં રીધેલા રોડી 'કોમેસ પવિત્ર'ની એક સાક પ્રતિબિંબ, અને તકળુ હાલજીને અનેક મેંગેનાનું આલેખન આવે છે.]

સંસારનાં શહેરો

૧૭

બીજા પુર અને ત્યાંનો ગોળગુંબજ

ગુંબાઈને અગ્નિ ખૂણે, પુનાને માથે ૩૫૦ માઈલ દૂર, સધનં ગરાહા દેવેલે પર આવેલું ત્રીસેક દબારની વસતિનું આ નાનું શરણું આગ આને તો મુખ્યત્વે તેના વિરાટ ધુમ્મસ વાળા ભવ્ય દેરાજ 'ગોળ ગુંબજ'ને લીધે જ ભણીવું છે. પણ એક કાળે તે, દક્ષિણ દિશામાં લગભગ ૨૦૦ વર્ષ સુધી તે જરૂરી કારખાઈ ઝળઝળાવી ગયેલા આદિવાસી સુલતાનોની રાજધાનીનું નગર હતું.

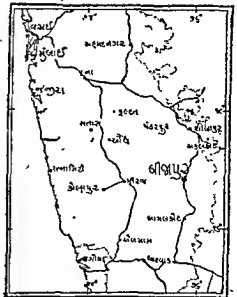
દક્ષિણમાં એ સમયે ને પાંચ સુલતાનોનાં નાનાં રાજ્યો રથપાયાં (વરાહની હાથ-શાહી, બીદરની બંદીશાહી, ગોવજકોડાની કુતુબશાહી, અહમદનગરની નિઝામશાહી અને બીજા પુરની આદિલશાહી) તે પાંચેમાં સૌથી યજ્ઞાન અને સમૃદ્ધ એવી આદિલ-શાહીનો રથપાક યુક્ત આદિલખાન (ઇતિ-હાસકાર ફિરિસ્તાન આદેવાલ પ્રમાણે) તુર્કિસ્તાનના ઔરંગઝેબી સુલતાન મુરાદ બીજાનો નાનો પુત્ર હતો. એ સુલતાનના મરણ પછી તેના પાટી મુહમ્મદ બીજા બધા વારસદાર શાહલહાઓનાં ને ખૂન કરવા માંડ્યાં તેમાંથી યુક્તને તેની માઠી કુતિથી છટકાવીને ઇરાન મોકલી દીધો. ત્યાં એ ૧૭ વર્ષનો થતાં, ફરી તેના છતા બીજા જાનની દહેશત લાગી, એટલે દિલ્લાની ઔરંગઝેબી સુલતાનના એક વરુર માટે તે ઇરાદાપૂર્વક શુભાગ તરીકે વેચાયો. હિંદ આવ્યા બાદ પોતાનાં પરાક્રમ ને પ્રતિભાથી ધીમેધીમે બંધી પાચરીએ ચડતાં ચડતાં અંતે તે બીજા પુરનો સૂઝા ની માથે, અને સુલતાનના મરણ બાદ બાહ્યાણી રાજ્ય બનવું પડ્યું. ઇ. ૧૮૮૬માં પોતાની ભત્રે

સ્વતંત્ર બંદરે ફરી તેણે બીજા પુરમાં આફ્રિકાની રાજધાની રથાપના કરી.

ઈ. ૧૫૧૧માં તેના મરણ પછી તેના પુત્ર ઈસ્માઈલે પણ તેના જેવી જ બહોળાતાથી જગતની રાજ્ય કર્યું. તે પછી ત્રીજી પેઢીએ અગ્નિ આદિલશાહ પ્રતાપી થયો. તેણે બીજા પુરનો કિલ્લો બંધાવ્યો અને અહમદનગર તથા ગોવજકોડાના સુલતાનો સાથે મળીને વિજયનગરના હિંદુ રાજ્યને ૧૫૬૫ના તાલીકોડના નગરોની યુદ્ધમાં તાગશેષ કર્યું. તેના મરણ બાદ તેનો પુત્ર હિયાલીમ નાનો હોવાથી તેની બુદ્ધિમતી બેગમ ચાંદ-બીબીએ પણ વરાહની વડીલટ ચલાવ્યો. એ ઇસ્લામીકાના બીજા રાજકારણ પછી, તેનો પુત્ર મહમ્મદશાહ પણ એકે વરાહની થયો, એણે જ અહીંનો વિખ્યાત ગોળ ગુંબજ બંધાવ્યો. પણ તેના જ અગત્યમાં જ મોટા દુરમત બેમા ધયા: એક, તેના જ અંદર શાહજોના પુત્ર શિયાહ, બેજો એક પછી એક કિલ્લાએ છત્તવા માંડી ગરાહા સામ્રાજ્યનો પાયા નાખ્યો; બે બીજે, પ્રદ મુલક શાહાનશાહ શાહજોડાં, જેના મોકલ્યા ઔરંગઝેબે બીજા પુરને ઘેરું પરંતુ તે છત્તવાની બાબી કપર હતો ત્યાં અચાનક તેને દિલ્હી જવું પડવાથી રહી ગયું.

તે પછી તેના પૌત્ર સિકંદર આદિલ-શાહના અગત્યમાં ઔરંગઝેબે બીજા પુર છત્તી આફ્રિકાની ને અંત આવ્યો. ત્યાર બાદ મુલકાઈના પડતીના સમયમાં ગરાહાએ ને હાથ અડ્યું. ને તેમની પાસેથી, પેશાદખા અતસમયે ૧૮૮૬માં તે એંગ્લો-ફ્રેન્ચને મળ્યું.

આટલા દુઃખ ઇતિહાસ સિવાય બીજા પુર-

ની ખાસ વિશેષતા તેનાં રથાપત્યોની છે. શહેરમાં જે સંખ્યાબંધ મદેરા, મસ્જિદો ને દેરાનગોનાં ખંડિયેરા નમરો તેજે તેમાં ભરીમસ્જિદ, અગન મહાલ, મહેલત મહાલ, અસર મહાલ, આનંદ મહાલ, સાત મહાલી અને હિયાલીશાહને રોજે મુખ્ય છે; પણ તે સૌમાં વિખ્યાત તે ત્યાંની ફતલશિર ગોળ-ગુંબજ જ છે. આદિલશાહી રાજ્યનો શિયા સુલતાનો હોવાથી તેમની નોકરીમાં ધણા ઇરાની અગત્યદાર હતા. આથી બીજા પુરના બધા રથાપત્ય પર એ વરકની સાદમીબરી વિરા જતાની એક વિશિષ્ટ ધાપ લાગે છે.

અગ્રીમાં કેટલાંક હિંદુ મંદિરોનાં ખંડિયેરા છે. વળી, અહીંના લોકોએ છત્તી આગેવી મુખ્યોની વિખ્યાત બેગી પોગ, મલિક-મેદાન (જે એવડી મોટી હતી કે તેના મોંમાં એક માથુસ બેસી શકતો તે)નો બંધાર પણ અહીં પડેલો છે.

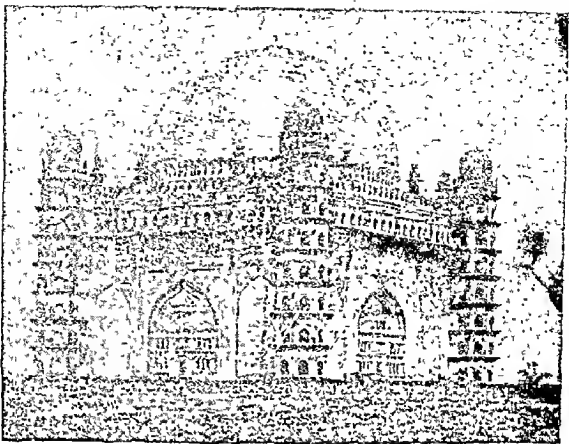
નવા વખતમાં અહીંનો સાકીનો વણાટ, ત્રાંખા-પિત્તળનાં વાસણ તથા રૂપાકામ પ્રખ્યાત હતાં. આને મુખ્ય વેપાર અનાજ, રૂ અને દારૂનો છે.

બીજા પુર ને લીધે કલાલ દેશપરદેશમાં પણ ભણીવું છે તે ત્યાંનો ગોળ ગુંબજ વારતની ઐતિહાસિક ઇમારતોમાં અનન્ય છે. એના રથાપત્યમાં આસ નખીનતા નથી, એ સુંદર પણ રચનાથી; છતાં એના અતિ વિશાળ કદ અને પટ્ટેથી પાડવાની વિશિષ્ટ બળની બાળતપાતો તે આખી દુનિયામાં બીજાની—એકરીતે અવકલ નખરની ઈમારત ગણાય છે. ઇ. ૧૬૨૬માં વખતની ગયેલા સાતમી આદિલશાહી સુલતાન મુહમ્મદ આદિલશાહે બંધાવેલો આ રોજે, એની આસપાસ અનેક માલેખી સુધી ફેલાયેલાં કુદરતી દરેખોમાં આધિપત્ય બેગવે છે અને પોતાના વિરાટ કદને લીધે બિ-

જા પુરની આસપાસની સર્વે ઐતિહાસિક ઇમારતોને વાગળી બનાવી દે છે. કદની બળતમાં તે હિંદુભરમાંની બહુ એણી ઇમારતો તેની દરેખોમાં આવી શકે.

શહેરની પૂર્વે રિરાગે, એક નકર બહુ કપર રચેલા મળખત પડવાળ કપર બાંધેલી આ બંધારમાં ઈમારતનું વિશાળ કદ અને ભવ્ય દેખાવ જોનારને હિન્નક બનાવી દે છે. એની વિરાટ કાયા ને તે પર વિરામતા લીમકાયા છતાં સુંદર ગોળ ગુંબજનો પૂરો ખ્યાલ તે તોની બાજુએ આવેલા અસર મહાલના પદેલા મળખા પરથી, આગ-મતા સૂર્યના બંધારમાં ન પ્રકાશમાં જ તેને જોવાથી આવી શકે.

(રિસેમ્બર ૧૯૫૦) ૪૪૦

આદ્ય મળુનોએ દુર્ગપાના મોટામા મોટા ધુમ્મઠ ધારણ કરી ખીલપુરની

નવપ્રસિદ્ધ ઈમારત મોળગુજન-જેનાં સાતમા આદિસદાહી મુલતાન મદદમાની કરાવે છે.

મોળગુજન-અથવા તે તેની પદધા પારરાની રચનાથી બિલપુરમાં 'મોલી ગુંજન'ને નામે મોળખાતી આ બંધ્ય ઇમારત રચનાની મદદમા મુલતાન મદદમાને પોતાના પિતા મુલતાન ઈમાલીને બંધાવેલા રૂપસુદર 'હજાલીમ રોલ' કરતાં કાઢેલ ચક્રિયાણ ની બતાવવાની રૂઝિમાંથી થયેલી. ઈમાલીમ રોલની સમૃદ્ધશોભન રોમરી એકલી લખી હતી કે, એ દિશામાં તે એવી વધુ ચક્રિયાણ ગંઠે થઈ સાથ જ ન હોય; તેથી મુલતાન મદદમારે એવી નવતર દિશામાં-કદની વિશાળતા ને બંધ્યતાની દિશામાં એકલા સ્વરૂપના વિચારું. અને, વિશ્વ્યાત રચપતિએ કહે છે કે, ઈમાલીમ રોલની નવ-કત ને સોફ્ટની એજ મનોહારિતાને પડે છે મોળ ગુંજનનું રચાપત્ય નીચવાન પોરપત્યુ દ્વારે છે. મદદમાદના રાખ્ય કાળનાં ત્રીસ વરસ (૧૬૨૬-૧૬૫૬)નેટલાં ગણે પછુ આ વિશાળકાય ઈમારતને પ્રજ્ઞ કરવામાં આવે પડ્યો. કેમકે એની બીતાં હજી ઊભાની હતી (જારેર મળું હતું) ત્યાં મદદમાદનું અવસાન થયું; અને તે પછી તે એ મદદ-દેહી રોલનું અધકે સાથ પડે કરવાની કાળને પડી ન હતી.

વિરાટ કાયા અને બલરમાન દેખાવની આ ઇમારતની રચા-પત્યરચના સાથે સારી છે: ચાર કોની હીપકોષ્ટી રચાયેલો 'અચ્ચે એક વિશાળ ચોરસ બેંક: એ કાયાબોની બહારની બાહુએ ચાર બાજુમાં, આડઆડ ગમ્ભાવાળા, ચાર અણોણ મિનારાઓનો ટેકો; અને બેંકની ઉપર અર્ધગોળામાર બંધ્ય ધુમ્મઠ-આ ધુમ્મઠનું વિશાળ દેહ, અને બેંક ઉપર ધુમ્મઠ ને ટેકવવા માટે કાઢાયેલ રચેલી ઝૂંપડી કાનાનોની રચના, એ બે વરતુએ આ ઈમારતનાં વિશ્વસ્ય બંધ છે. ખીલ મોળ પછુ ટેકા વચર, આપડો વિશાળ એ ગુંજન પોતાની દેહકળ ૧૮.૧૧૦ ચોરસ ફૂટના ભોંવડબિયાને ધાબને ઊભે છે. દુર્ગિયામાં ૪૫૧ (દિસોગર ૧૯૫૦)

કોઈ પણ ધુમ્મઠ આદ્ય વિશાળ ભેદકળ બાવરીને ઊભે નથી. માત્ર એનાથી જ ભેદરતી વિશાળ નળ્યા રોમમાં મોળીબનના ધુમ્મઠ નીચે સંગ્રામેશ પામી છે: ૧૫.૮૮૩ ચોરસ ફૂટની. એ ધુમ્મઠ આ 'મોળ ગુંજન'નું સોપી વિશિષ્ટ અને આકર્ષક બંધ છે. બંને બાજુ ૧૩૫-૧૩૫ ફૂટના માપની આ ચોરસ ઈમારતને નીચેના આઠાં યે બાજ સાદો, સપાટ, ધીંગો અને માત્ર હવા-પ્રકાશને આવાસ પૂરતાં જ બાકેશોવાળો નહર છે, તેથી ને બંન્ની ધુમ્મઠનું વચ્ચન ઝીંકી રહે, અને તેમાં, કોયે જતાં અધરચ્ચે ચારે બાજેની બીંતો પર, બાર ફૂટની પહોળાઈની પેદલી છે. પશ્ચિમના કોણ પછુ રચપતિએ એથી અર્ધો પહોળાઈની પેદલી કાઢવાની વધુ કિંમત નથી કરી. એ પેદલી પર ૧૧ ફૂટ પહોળાઈનો ચેમર ફરતો અગ્રો છે, એ અર્ધાની વિશ્વ્યાત 'ફિરરપરિમ' મેંચેરી ના નામથી લંછીનો છે. એ આ મોળ ગુંજનનું સોપી વિશિષ્ટ ને આકર્ષક બંધ છે. જે અગ્રાથી જ ધુમ્મઠને મોળાવ રાશ સાથ છે. ભોંવડબિયાથી ૧૦૦ ફૂટ ને ૬ હચ કોયે આવેલા આ અગ્રામાં જવા માટે હાથારતની અગ્રાથી ઉપર ધુમ્મઠની ચેમર આઠ નાનાં પ્રવેશદ્વાર પાડેલાં છે. હાથારતની બહાર દેખાતા ચાર ખૂણમાંના ચાર મિનારામાં જવા માટે પણ મોળ આકારની સાંકડી સીડીઓ છે, અને એ સીડીઓમાંથી મિનારાના કબૂતરખાના જેવા બહુતા દરેક મળ્યે મળ્યે પહોંચવા માટે દ્વાર છે.

ધુમ્મઠની નીચે, વિશાળ ચોરસ બેંકની પંચમાંકિલકચા તખ્તો છે અને તેના ઉપર મુલતાન મદદમાદની, તેની મોટી પત્નીની, નાની પત્ની અરેસ ખીબીની, તેની પ્રેમસી રોમની, તેની ઝુખીની, ને તેના પોતની, એકલી કરશે છે, જ, અજબ, બનવડી-પત્ની કરશે છે.

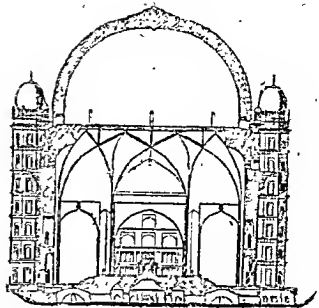
ખરી કપડો તો, આવાં બધાં રંધણો જેમ, અંડની નીચેના બોંચરામાં છે.

ઈમારતને બોંચરવિષેથી ધુમઘટના સિખર સુધીની એંદરની ઢાંચા ૧૭૫ ફીટ છે, અને બહારની ઢાંચાઈ ૧૮૮ ફીટ ૬ ઇંચ છે. ધુમઘટની બહારની બાહ્યનો વ્યાસ ૧૪૪ ફીટ ૫ ઇંચ અને એંદરનો ૧૨૪ ફીટ ૫ ઇંચ છે. દુનિયામાં મોટામાં મોટા ધુમઘટ તરીકે ઓળખાતા રોમાના પેન્થોનનનો એંદરનો વ્યાસ ૧૪૨ ફીટ છે અને એ દિશાએ મોળા ઝુંબળનો બેળર બીજો આવે છે. પશ્ચિમે મોળા ઝુંબળના પેન્થોનનનો પણ સાથે સમાવેશ કરવામાં આવે તો એ દુનિયામાં પહેલો આવે. આ ધુમઘટની બહારમાં પશ્ચિમ વિષય છે. નીચે તેની બહાર ૧૦૦ ની છે, જે તે પાટળા પરી ભત્તી સિખર આગળ ૬ ની ધાય છે.

આવડા રાક્ષસી આ ધુમઘટના ટેકા તરીકે ચોક્કસી નંબી કદની ઝૂલતી કમાનો ઉપર જે બાજીથી તેનું બધું વળન એંદરની બાહ્યને ઝીલી લેવામાં આવ્યું છે, તે કમાવતની યુરોપિયન રચપતિઓએ આપ્યા બનીને તારીફ કરી છે, અને ફરારદન જેવા તબ્બા કલાકારોએ તે ઈમારતી બાંધકામની અદ્ભુત કમાવત કહીને બિરદાવી છે. નવાઈની વાત તો એ છે કે એવા સમયે પ્રતિભાવાન રચપતિનું નામ સુધાં આજે હાઈ નભવું નથી.

અવાજનો પડથો પાટનારી ને અદ્ભુત કમાવતને મટે આ ધુમઘટના પડખાણે છે તેમજ આજે ચોક્કસી રચનાથી, પણ ધુમઘટની નિશાળતાને લીધે કુદનીરીતે કપ્પેલેલી બીના છે કરોડો સેક્ટો માણસો આ રોજે જોવા આવે છે ને ધુમઘટની દીવાલોમાંથી બિરડતા એ ની પડથો અને ગાલક કરી દોષ તેવી યુક્તિયુક્ત (ગિરપરસ)ની આશ્ચર્યચકિત બને છે. એક લેખકે તેનું વર્ણન કરતા કહ્યું છે કે 'ઈમારતના પેટમાં જોવાતો ને પડથોના અવાજને એ પડથો લે છે તેથી પ્રેક્ષક અલબળ થઈ નય છે. અને રૂપામાં પ્રવેશતાં તો એ અનેકમણા જણાય છે. એક ન પશ્ચિમ પડતાં, તેના પડથોમાં ભણે આખી પહલન ચાલતી હોય તેવા વાપ કહે છે; હજી પાતચિતના પરિણામે હાઈ સેરી યુક્તિયુક્ત ભીંતોમાંથી આવતાં લાગે છે; અંડ-ખાદા દરો તો તે ભીંતોની પછારેથી મોડી બૂચાવેના ચર્ચર હારેના સંઘવાળી દોમાંથી પગાડી દે છે. એક કાગળનો દુકો ફાટી તે મિથચર્ચના જેવા અવાજ સંઘવાય છે.' પણ બીજા સરસા રહીને, આર્યત ધીમેથી, ભણે આપણી લવને સંઘાધરા દોહળે તેમ જોવાઈએ, તો તરત પ્રત્યુત્તરમાં એ ને એલ સાંઘવાળા મળે છે. ભીંત કને લગ તમારી કાંડા પડથાળ ધરો તો રૂપાને આગે છે એ ભીંત કાન વડીને ઊભેલો તમારા સાંધાલર તે રચના સમગ્ર શરે છે. ભીંત પર એક દોરેના ગારો તો તેના ઉપરથી પરી ફર પડથો સંઘવાય છે.'

આનું રચન બીજું કશું નહિ પણ અવાજનાં મોભંને મળેના તદ્દનના ટેકા છે. એક ઉંચે અવાજ કરવામાં આવતાં તે અવાજના મોભં ભીંતના સપાટીએ સપાટીએ જો સમસામી દિશામાં આગળ વધે છે; એક બીજું પડથાળ કાંઈની દિશામાં, અને બીજું તેથી વિરુદ્ધ દિશામાં. આ મોભં ધુમઘટના વ્યાસના બીજા છેડા પર, — એટલે કે ન્યાંથી અવાજ કરવામાં આવેના દોષ તેની બેરોબર મળે, એકબીજાને મળે છે. અને એ બંને મોભં એકસરખા ન ગાવતાં દોવાથી, પણ એકબીજાને મળેને પડથરને વધુ પ્રલય લગવે છે. પરિણામે, મળેના ધીમે આવા, ત્યા બીજે છે વધુ રચન સંઘવાળે શાય છે. એ મોભં આટલાં બેરોબર દોવાને લીધે રીંધેથી અડધી પણ આગળ (એટલે કે પાછાં) વધે છે, અને અવાજના મળ રચાને મોઢાં થઈને પડેશી પડથો સરે છે. આમ ભીંતના મોભંને લીધે મોભંની વધુ ને મોઢી ગમિને જાય મનો દોવાથી, મોભં એમ

એળઝુંબળના નિશાળકાય રાક્ષસી ધુમઘટના નંબી વળને એંદરની બાહ્યને ઝીલી લઈ અજર તોળી રાખનારી કમાનો નાખવાની હિંદી રચાપતિઓની ને અદ્ભુત કમાવત બલમત પારદેશી ઈન્દોરોને મુખ્ય ફરે છે તે કમાવતી ધુમઘટની આંતર-આકૃતિ.

ઉપરાઉપર આગળ ને પાછળ ફરતાં ન રહે છે, અને જોભે, જોભે, ચોથો, એમ ઉપરાઉપર પડથો પાડતાં નય છે. અને યહી ફર વખતે શેઠેશેઠું બળ ઝુગાવતાં ઝુગાવતાં ઉઘટે ધીમા પડી શાપી નય છે. આમ, અનેક પ્રતિશબ્દની આ કિયાને લીધે ન પશ્ચિમ પડથાના એક ન અવાજમાંથી અનેક અવાજ બનતાં, ભણે કે થણા માણસોની ફર ચાલતી હોય તેવા અનુસન થાય છે; અને અદ્ભુતરચના ઉપરમાં ભણે કે રીવાજના પહારટની પાછળથી અનેક ભૂતો એ દારવેના જ્યાળ વાળતા હોય તેવું લાગે છે.

એળ ઝુંબળ કોબો છે એ ન પડથારની ઉક પશ્ચિમ દિનાર ઉપર, એક સપ્રમાણ મરિનદ આવેલી છે, ને આ રોજને ન અંજો પ્રાર્થના કરવા માટે ચોક્કસી દની. પાછળથી તે મુસાફરી બેગલા તરીકે વપરાતી, પણ હોઈ કહેને ફરી તેને રૂપાસનામંદિર તરીકે હવેયામાં લેવાતી. સમુદ્ર રોતાળીવાળી પેઠેશીએથી સુરોચિત એ રજિયામણી મરિનદને એ પડથો ને નાનુક કમાનીય મિનારીઓ છે, અને તેની અને એળ ઝુંબળના રોભની વચ્ચે એ દોજા છે.

વેળાં વેળાં સુધી દવા અને પાળીની આસર સામે રૂપી રહા પછી હવે એળ ઝુંબળના ધુમઘટમાં અનેક ફાટ પડી છે અને પહારટ ખરા યાંડેડ છે. પદિપ્રતિષેવની રચના અને તીવ્રતા પણ શુદ્ધ એવામરતવાલીસી સપાટી ઉપર અલેભિત દોવાથી, તેની પડથા-સકિત પણ પડથા લાગી દની. ૮ ૧૬૩૭માં એ ફાટો પરી હજેને સુનાઈટું એક મોઢું અડધીને આ ધુમઘટને બૂજ અર્થે નસાવેલ જનાવવામાં આવ્યો હતો.

ફરી ધુમઘટના અનુતરને યુક્તસાન થયું છે. તે ઉપરાંત રીવાજોમાં પણ ફેટકી ફાટ પડી છે. તેથી તાલેવરમાં મારત સરહારના યુગ-તરખ આતાના વડા નિયામકના મુલકને પરિણામે રૂ. ૨,૧૮,૦૦૦ ના અર્થે તેનું સમારકામ આ વર્ષની શરૂઆત દાખ કરવામાં આવ્યું હતું. નેલકમર થવું થવા આવ્યું છે, અને આવડા વર્ષની રચનામાં તે ભંદોરે માટે ફરી પુરકો મુકાશે.

વાચકો લખે છે-

વીચાર તરફથી આપણા પર આવતા પત્રોમાં ઘણીવાર એવા મુદ્દા દોષ છે કે જેમાં અન્ય વાચકોને પણ આશીરવાદ કરવાની અમને છાંય થાય છે; એટલે ધન્ય સમજવું પડે છે કે વિશાળ જાત આંખથી રાજ કરીએ છીએ.

અમારી કીકાઓ, અચાચાઓ અને વિરોધો અને દુર રાખીએ. દેશવાની ભરે જાણી છે કે શરૂ થતા વિચારો સાથે અમે સદા સદમને દોષ એ જ એવું નથી.

ઝીણું બીજાં [૧]

આજ સુધી 'કુમાર'ના આ માસના અંકથી શરૂ થઈ, પણ કોઈ પરિણામ નથી... શાયરપુત્રી નવરંગપુરા આખાં 'કુમાર' ગ્રુમ થાય એ તો આપણા દયાલુચ્ચત્વારનું વિચાર જ છે. અરેબર, તીવિનું નામ બંધાવતું જ નથી છે. અમારા નાનકડા પુત્રકાલકરને વરસમાં બાર-પંદર વાર જુદાજુદા સામયિકોની કચેરીમાં પર આવવી ફરિયાદો કરવી પડે છે...

હવે એક અજાયબની વાત. અમારું લગભગ શેરડા જ સમયમાં બહારસ થતું હતો. અમે બરાબર બે વર્ષથી 'કુમાર'ના આદ્યક છીએ. અમારી ભાવના વાચકો પાસેથી માલુમ પડ્યું છે કે તેઓ નાના ટાઇપોને લઈ, તેમજ સારી પેટ કોળાઓના વચને અત્યુચ્ચ સાદિત્ત્ય આપવું હોય, 'કુમાર'નાં ચિત્રો સિવાય ખાસ લખવાના નથી. આથી અમારું લગભગ 'પક' થતા રહી ચી.વી. ન હરવા વિવિત છે.

ઉપરોક્ત કારણથી એમ માનવાને કોઈ માર્ગ નથી કે 'કુમાર'નું નવચિત્તન નથી, પણ અમારા વાચકો એને અનુગ્રહ નથી, નવરંગપુરા - અમારો વાર -

—ભાગ્યશાલ સો. પટેલ

[૨]

આપનું ધન અરેબર કુમારો માટે અમે છે કે જે તેના ઝીણા ટાઇપો ધણીને ખરે છે, એકી અપાઓ પછી સજાણુ આપવાની બીજી કોઈ માર્ગ નથી. કેટલાક આંખ નળાં પડી જશે એમ સમજાવે લખતા નથી. આના ઉપર આપ જરૂર વિચાર કરી બેસો.

પંડિત કૃષ્ણ - અગાધર - —અગાધારના જયદિલ

[૩] 'કુમાર'નાં બીજાં ઝીણું દોષો વિશે આ અગ્રહ પણ નાશ પડે પત્રો આપ્યા માર્ગ છે. ઝીણા અપરોધો આપી બજારે કે એવી માન્યતા સર્વસામાન્ય છે. પણ તે દેશમાં જ સાચી નથી કદાચ સાચીજ અભિપ્રાય તેથી ઉગરે જ છે. 'પરેડ અલસારિ વિમાડક મેસિય' નામના પોતાના વિખ્યાત પુસ્તકમાં દર્શાવેલી આંખોની કસરત થકે અને કોણનાં ચરખાં કદાચી નાજવાને અને અનેકની આંખોનું નૂરે પાણી આંખનાર, વિખ્યાત મેકરિનિયુટ ડોહરે કહેવું એમ. બેઈટ્સ(લો.ડી.)એ, પોતાના ૩૮ વરસના અનુભવને સંશોધનને અને આખેના આશંક્ય સંરંધમાં નિરસર શોધો કરી છે તે પૈકી એક અતિ મહત્વની શોધ એ છે કે 'ઝીણા' અસર આંખને લાગ કરે છે; અને મોટા અક્ષર પ્રસાર કરે છે.' વાંચતાવેત જ આ ૮૬૬ વિચિત્ર અને અચ્છો વાળી લાગરો; પણ આ સત્ય તેમજે ફરીફરીને સાબિત થયું છે. દેશના સિદ્ધાંતોની વિગતવાર જર્ણામાં કોલરજાનું આ રજૂ નથી (ઝિગની એ પદ્ધતિ અનુસાર આંખની તંદુરસ્તી સાચવવા અંગેની એક લેખકેથી 'મુદ્દર અનુસાર આંખનું વ્યાયામસિદ્ધ સંપ'ના મુખપત્ર 'શરીર અને સિદ્ધાંત'માં ડૉ. ગ્રેવિંડસાલ પટેલ લખે છે, તેમાંથી આ અંકની 'માણુકી'માં શરૂના બાજ હોધો છે - અને દરેક વખતે લેવા અચ્છો એ બીજી-તે કદાચ કોણોને રસ આપશે.) પણ તમે એકદું તો કહીએ કે યુરોપ-અમેરિકાનાં ધણીજાં સામયિકો પણ 'કુમાર'નાં

બીજાંના કદનાં જ બીજાંમાં છપાય છે. મુદ્દમરાસીય પત્રિકામાં 'કુમાર'નાં બીજાંનું કદ લગભગ 'સેસ પોર્ટ'નું છે. બીજાં મુખ્ય વચમાં આપણે માટેનાં સામયિકો ઉપરાંત કોણો-કુમારો માટે નાં વિલંબતાનાં પત્રો પણ મોકલે માટે ૧૦ પોર્ટના બીજાંમાં આવે છે: 'અમેરિકન બોય', 'બોય સ્ટાર્ટ', 'બોય જોન પેપર', અને દિશમાંથી નીકળતું 'ટુડે ડેયર' મોકલતાં તો તાર અણવી સાધાય.

દેશકળા

આપનું 'કુમાર' માસિક ચિત્રકળાના કલમ નમૂનાઓ માટે લાંબા સમયથી ભણીતું છે. વાતુ દટ સુધી તેમાં રંગવાના વિષય પર ખાસ સજાણુ કે કોઈ મુદ્દર લેખ મનન કરવા એવો નોંધવામાં આપ્યો હોય એમ લાગતું નથી. રંગ, તેની જુદીજુદી બંધો અને તેના ધોર્ય મિશ્રણ પ્રમાણે ભળાવતાં તેમજ એક મનનીય લેખ માનનીય શ્રી જિવિંદરસાર્થે લેખાર કરી રંગના આ વખતો છપાવે તેા મુજાસતામાં ચિત્રકળાની મારફ રંગના પળુ ખીલી લી.

મહીધરપુરા - મુશ

—ઉદયશાલ ચંદલાલ ખામી

પુસ્તક-પરિચય

'કુમાર'માં એક પાટ પુસ્તકપરિચય માટે લખવી રાખે તેા ચાર. આને સાદિત્ત્ય એટલું બધું પ્રદરવાય છે કે ધણી વખત માણસ પોતાની કવિ પ્રમાણે શું વાંચતું, શું નાંદે નેમો નિર્ણય કરી રાખે નથી; મરજી થતાં બધાં પુસ્તકોમાંથી શું પુસ્તક કયા વિષય ર ર લખાઈ છે તે બેજાણુ આપણી માટે તેના નામ (ટિટલ) સિવાય બીજે માને નથી દોના. અને આને તેા સિવાં પણ શિલા-ભંગ અપાય છે. દરાર ઉત્પત્તિ દોલક માટે, પુસ્તકપરિચય એકે સમાચિકોમાં લખીને, ઉત્કા પ્રકાશનોમાંથી પોતાની કવિ, રજાવા, અલવાસને અનુકૂળ શું છે તે માણસ ચોની રો...

૧૮માની - સુભઈ

—મનાકાસ વિશાળ

શું સમજાવું? [૧]

ધણું વર્ષોથી હું આપના 'કુમાર'ના નિષ્કલિપ વાચક છું. કદાચનું કોણું જ છે, અનુસરતા એક માસિકનાં અમુકય પાન, દર માનીને ચાર-પાંચ, 'જાંબમારિયાં'નાં રાજીને લખાતાં છે એની અને કિલકીરી થાય છે. મારી દરિએ તે કીક નથી. બાકી આખું યોગ્ય લાગે છે. અવિનય માફ કરીશ.

રોહી (વોહા)

—આર. એ પટેલ

[૨] ૭૦૦ થવા અનુઆરીથી 'જાંબમારિયાં'ની માળા રા શરૂવારથી તેને એને આખે એ અનેક અભિપ્રાયો મળ્યા છે તેમાં, આ ઉપરાંત એક જ અભિપ્રાય તેની વિરોધનો છે; બીજે લખા જ અભિપ્રાયો. એ તેની તાકેજીમાં આજના કાળ છે, તેમાં દર્શાવતા પ્રકારેને આપવી લેવો અભિપ્રાય આ નેવના પવખાં છે.]

[૩]

... ચંદ્રવલ મહેતાની આખાણ તો 'કુમાર'નું એક મોટું આશંક્ય થઈ પડ્યું છે. એ ને દોષો એ વાંચે છે તેમો એના અધ્ય પ્રસિદ્ધ બને છે. રમલિલાય સોની, લગવરી સાપા, દારવની

હાજો, રસ જમાવવાના પ્રસંગો અને આંતરી વાતાવરણવાળી આ આત્મકથા આજના રસ જમાવે છે.

નિસર્ગોપચાર આશ્રમ • પો. કોઠી (પૂના)

—માધવ

સરખામણી

હાઈ પ્રભસાગરું 'તામિલ દેશમાં કોઈયું' (એક ૩૨૨) વાંચીને ખુશ થયો હતો. તાંબુલ, રંગેલી ને તેણીના ત્યાંની સ્ત્રીઓના સોજા માટે તે પછુ થોડુંક મેળવ્યું હતું, અને યુવરાત સાથે સરખાવ્યું હતું. તાંબુલ આવાની રીતોનું પરિણામ હતું, ગદ્યસાધનામાં ત્યાંની સ્ત્રીઓના હાથમાં પચીસવીસ પાન હોય ને થોડાંક ચૂનો દાય. એક પાનને જરા ચૂનો ચોપડી કે ચાટીને તાંબુલભણે ન પૂડે કરે. બાકી કોઈ પકવું, સોરાષ્ટ્રી કે સુરતી સ્ત્રીને પાનના સુંદર રખેના લઈને લઈયા પર બેઠેલી નેઈ છે? પાનમાં મસાલો અને સુગંધ યુવરાતે મૂક્યાં છે.

અને રંગેલી કે યુવરાતી વાણિયા-આદિઓની વાત મૂનો રે; દરદર, છુદાર, કુંભાર વગેરે કામમાં પછુ હમીસા ઉગરપૂલન કરે છે ત્યારે નાનાં ફૂલ અને તરેલરેલના રચરિક સ્ત્રીને છે, તે ભેયું છે? તે પ્રાચીન દેશની વાત બાલ્યે એ મૂકીએ, પણ મુંબઈમાં ધણીનાર 'અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ' તરફથી કે ફોલ બોલ સરખા તરફથી રંગેલી-દરીસાઈ થાય છે ત્યારે ય પહેલાં છતામ તે યુવરાતી સ્ત્રીઓને જ મોયે છે. રંગેલીમાં ય ચંદ્ર ને યુવરાતે જ પૂર્ણ છે ને? અને વેળી કે યુવરાતમાં જેનોની વસતિ થયી, એટલે આડ-

પાન બિનજરૂરી તોડમાં નેને પાંપમાં ગરમું. છતાં ય મુંબઈ આવે ત્યારે એક જ ભતની વેળી યુવરાતણી અને બીન કોઈ પ્રાંતની સ્ત્રી પહેરે, અને પછી કોઈ 'છાક' રાઈનું મૂજ રવાન થોયે નો સગમલ.

Apartment from that, યુવરાતણી બીનની કોઈ પણ વસ્તુનું સુંદર અલંકાર કરી બતાવ્યું છે; પણ યુવરાતી વારત, યુવરાતી રસમ, યુવરાતી રાસ, કે આના પાલકોવા નેત્રી નૃત્યનાર પણ ખુસ થઈ નય તેની રીને સાકી પહેરી બતાવે તે હું માનું કે પોતાને સોમી વધુ સંરક્ષી માનતા પ્રાંતમાં થે સંરક્ષક છે... 'ઈર્ષાસાર યુવરાત' લખનારે જ્યાર વિચારે નથી લખ્યું.

નવી વાકી • મુંબઈ

—નરસી સાહ

કોઈને જોઈએ તો

મારી પાસે 'કુમાર' માસિકના ત્રીથે જાણીયા મુજબના એકા પટેલા છે; ૨ એકા જુલાઈ ૧૯૪૨થી ડિસેમ્બર ૧૯૪૨ સુધીના; ૧૨ એકા ભનુચંદ્રની ૧૯૪૩થી ડિસેમ્બર ૧૯૪૩ સુધીના કમ્પલીટ. મળકર એકા બાં લેખે મારે વેળવાના છે, જેની કુલ કોમલ ર. ૧૩૫ થાય છે, અને એ જ કોમલે હું આખી દેરા ખુશી છે.

—[આપનાજી કુસાભાઈ આપનચરવાલા, વાણિયાવાલા બિલ્ડિંગ ૪થે માળે, નિશાનપાડા રોડ, પાલળી મહેલ, રોમરી મુંબઈ-૬] તા. ૬ બધા જ એકા સાથે આપવાના છે છુટક આપવા નથી, કારણ કે આખી કોમલ બાંધેલી છે.

બે તપાં ખનિએ

સિલિમેનાઈટ અને વર્મિક્યુલાઈટ

—રોજિટા ઇત્તનમાં વિજ્ઞાન ૪૪ લેખક-ડૉ. નરસિંહ મુ. શાહ

આ બંધી ૨૦-૨૫ વર્ષો પહેલાં તે આજે ખનિએલદન અપરિચિત હતાં; પરંતુ આજે તે કોંઈએના તેમજ કપયોગ સામાન્ય થઈ પડ્યો છે.

સિલિમેનાઈટના સમૂહમાં ત્રણ ખનિએનો સમાવેશ થાય છે: (૧) સિલિમેનાઈટ, (૨) ક્વિઝાઈટ અને (૩) સિલિમેનાઈટ આ ત્રણે એકબીજાની થયેલાં સિલિકેટ છે. આ ખનિએની નિશ્ચિતતા એ છે કે અતિ સખત કપયોગમાં પણ તેમાં ફેરફાર થતો નથી. બહોળાં તેમજ ઓછાવાળાની નેચર. મુકાઈટ નામના સિલિકેટની થયેલાં સિલિકેટમાં વધતાં ઓછાં થઈને રૂપાંતર થાય છે. આ ખનિએ ત્રણી ભવતા દુર્લભ પદાર્થો (refractories) ની બનાવટમાં યુગ્ગળ વપરાય છે. તેમાંથી બનાવેલી પોસ્ટિલ (ગીની માટી) અદ્યુત ગુણે ધરાવતી માલુમ પડી છે. તેનું વધનબિંદુ ખૂબ ઊંચું છે, જ્યારે પ્રસરણુંક તથા વિનુત્પાદકતા સાવ ઓછાં છે. એટલે નીજબીના કામના રવારૂ-પેશ, પ્રયોગશાળામાં વપરાતા સામાન, વર્ષોકલ્પની નળીઓ, નીજબી બહોળામાં વપરાતી ખાસ ડટા. ચીમેન્ટની બહોળા વગેરેની બનાવટમાં તે અતિ કપયોગી નીવડ્યું છે. ક્વિઝાઈટના ખાસ કપયોગ હવે દુર્લભ સીમેન્ટની બનાવટમાં અને કાચને વિશેષ મજબૂત કરતા માટે થતાં થાય છે.

આખી બંધીમાં માવ ને દેશમાં આ ખનિએ આવેલા છે: એક હિંદ અને બીજો અમેરિકા. આપણા દેશમાં ક્વિઝાઈટ ખૂબ નીકળે છે, તેનાં મદદરવાં બમ્બો સીમેન્ટમાં છે. રૂપા રાખમાં પીપરા પાસે અને આમણમાં ખાકી દેરીઓમાં સિલિમેનાઈટના

દેશો ગોઠામાં મોટા જથ્થા આવેલા છે. પરંતુ તેનો કપયોગ હજુ યથુ રાખે નથી. ક્વિઝાઈટ તો બારત દર વર્ષે બીસ હબર દન નેઈ છે કાંટે કે અને તેમાંથી મોટો ભાગ અમેરિકા ખાતે મોકલે છે.

વર્મિક્યુલાઈટ અણખતી એક ભત છે. (તેને વિશે વિગતવાર માહિતી ૩૦૨ અંકના 'માયુકરી' વિમાયમાં આપી ગઈ છે.) તેને મરમ કરવાથી તે કસ મળ્યું ફૂલે છે ને આ કિંમત દરમ્યાન અગસિયા માલતા હોય એવી હીવચાલ નહરે પડે છે. એ કપરથી એકોઈ સખત વર્મ (એટલે અગસિયું) વાપરીને આ ખનિએનું નામ વર્મિક્યુલાઈટ પાડવામાં આવેલું છે. આ ખનિએ કુદરતી રંગ પીલાસાદના બખરા હોય છે, પરંતુ મરમમાં કુલાબ્યા પછી તે આછા પીળેા થઈ નય છે. તેના એક પાન ફૂટનું વજન માંડ દસેક ગ્રામ થાય છે.

મહાનભો અંદરની હીવચાલે નીજજુ બનાવતા (insulate કરવા) માટે આ ખનિએનો કપયોગ યુગ્મલે થાય છે સીમેન્ટની સાથે મેળનીને તેને વાપરવામાં આવે છે. સાડ-૩-૫૫ (નાલિયે) મહાનોની બનાવટમાં પણ તે વપરાય છે. કપરાંત દેરીનરેલે, બેલકોશનાં ડાંપણ અને પાલોમાં પણ તેનો કપયોગ અસરકારક માલુમ પડ્યો છે. તેનો બારીક બેલકોશ બેકો મેકાઈટને બલકે કાંચનાં વડીકેખ વપરાવા માંડ્યો છે. મેકાઈટનાં ભૂંડાં અંતરદાહક (endothermic) એનિજીમાં તે કાચદાહક માલુમ પડ્યું છે.

વર્મિક્યુલાઈટનાં મોદામાં મોડાં મરાજો અમેરિકાના ઝા-રાના પરમજામાં આવેલાં છે. આ કપરાંત, ટાંચવાલ, કાચાનેશ અને રશિયામાં સુલભ પ્રદેશમાંથી પણ મળે છે.

(ડિસેમ્બર ૧૯૫૧) ૪૪૬

રુધિરાભિરણરજ્ય (અનુ. પૃ. ૪૪૩મી આદિ) નાનીસોડી ફરે છે, અને સરીરના ક્ષાણે કે અવયવોની ક્રિયાશક્તિના પરિણામે ક્ષતિ થયેલી જરૂર અનુસાર બધારે કે ઓના લોહીનો પ્રવાહ વહેવાર છે.

આખા આ લોહીનો જરૂર પેટમાંનાં પાચનતંત્રો ભણી વહે છે. આથી મગજમાં એ વખતે લોહી ઓછું વહે છે. પરિણામે બારે ઓરાક આખા પછી માનવી કંઈથી ઘેરાય છે. જે બરીને આખા પછી રિદાઈ અવધાસમાં બેસે ત્યારે તેને કંઈ થયે છે તેનું કારણ આ છે. આખા જાદ તરવાનું કે જોના પાણીથી નહાવું હોય તો તેનું કારણ સમાન્ય છે. તરવામાં આમથી અને નેરવોસીટીને નેરવું થયે તેરું જો લોહી નેરવું છે; અને દોનવીમાં જોરાકદોષથી પાચનતંત્રોને પશુ ઓટલી જ જરૂર રહે છે. અને લોહીની ઓછા તો મગજ અને ફેફસાંઓમાંથી જ હૃદય પૂરી પાડે છે. આથી કચરના અવયવોને લોહી અપરંત મગજથી તરતાર જોનાય અને છે.

ન્યારે કોઈ અવયવ કે અવયવોના ન્યૂન કાર્યશીલ દેશ છે ત્યારે રુધિરનળીઓની સુદૃઢતા (Tonus) કમી થાય છે; આથી તે વધુ પડેલી થાય છે અને પરિણામે તેમાં લોહી વધુ પ્રમાણમાં વહે છે. ન્યારે આમ થાય છે ત્યારે અન્યન્ય સંબંધ રાજતાર પીડા રુધિરનળીઓ સંકોચાય છે. આ અવરોધથી સરીરના નુદીરજીવા કોષોમાં લોહીની વહેણનું નિયમન થાય છે. આ નિયમન વાજોપાટર 'સાન-તંત્રના કાર્ય'ના આધારે છે. વાચની, કમની કે અમિત મજતી વખતે મગજને બધારે લોહીની જરૂર હોય છે. આ વખતે પેટના કોષોમાંથી લોહીનો પુરવઠો મગજમાં વ્યય છે. મિષાતરોતિવગર કરતાં કે તે નજરે પડતાં લેત જ સાળની કંઈકી, જરૂર, કહેલું, પેનિકાસ વગેરેની ધમનીઓ પહેળી થાય છે અને લોહીથી કમીકાં વ્યય છે; જે સરીર પુષ્કળ તરીકે જોઈએ હોય તે વાજોપાટર સાનતંત્રોએ આમકીની રજા-વાદિનીઓને પહેળી બનાવે છે; એથી ધમનીઓને રંજ કારણ કરે છે અને ગરમી નિવારણ માટે પરરેલા ઘટના મંડે છે.

સાનતંત્રોની નબળાઈ (Neurosis) વાળા માણસોની કેસ-વાદિનીઓ કતોરના પાગમાં નેસમથો પ્રત્યક્ષાત અનુભવે છે. આના નામકીનો રંજ ક્રમ બદલાય છે. કીકા કે વખાણ સંવર્જતાં મોં શુભાળી તરીકે આવે છે. આના માણસોને સાધારણ માનવે યતાં રંજાર કીકાં જો પડે છે. દવામાન બદલાયે તે આધારીથી પીડાય છે, તેમને વાંકવાર સરીર થઈ આવે છે, અચરતવારે ક્રમ અને પેશમા ગુંકના દરથી તે પીડાય છે.

સરીર કચરના પડતાં માણસ જોનાય થાય છે, એનું કારણ એ છે કે ધનાઓથી માંવેરેશીએમાંથી હીરટેમાઇન (Histamine) નામનું દ્રવ્ય પેદા થાય છે. આ નિસર તમે કેસાદિનીઓ પડેલી થાય છે તે તેની દીવાલો ક્ષેપ (Permeable) બને છે, જેથી તેમાંથી 'ન્યૂલે' લોહી તંત્રોમાં જમા થાય છે. આથી રુધિરાભિરણમાં લોહીનું પ્રમાણ વધે છે, કોષને હૃદય, મગજ અને ફેફસાંને પાટ લોહી નથી મળતું, અને આના પરિણામે માનવી જોનાય થાય છે.

મોં કે નાક કચર નેસથી મુકો પાગમાં માણસ તમજાર આઈ કોષ પડે છે. આ વખતે માણસની માથું પાછું પડે છે. આથી કોષોના કચરો બાગની અંદર આવેલા મગજના કાચ Medulla Oblongata (મેડુલા ઓબ્લોન્ગેટા) દ્વારા છે તે રુધિરસાનતંત્રોમાં દબા થાય છે. આથી વાજોપાટર રંજ પ્રતિરોધ (Inhibit) થાય છે. અન્ય પ્રતિષે પેટની ધમનીઓ પહેળી આવે છે. હૃદય ફેફસાં અને મગજનું લોહી પેટના કોષમાં જમા થાય છે, અને લોહીની વાણ પડાથી માનવીને તમજાર થયે છે. આની જ રીતે પેટમાં મુકો લાગતાં કે

જેઓમાં મુદ આર પડતાં 'મુદ' માંની તમજાર થઈ જોનાય અને છે.

કચર વધતાં સરીરના અન્ય તંત્રોમાં એ ધમનીઓ પણ સખત બને છે, તેમાં કેસરજ્ય જમા થાય છે અને પરિણામે ધમનીઓ સાંકડી બને છે. આથી મોટી પ્રથમ રોગ (Degeneration) મગજ, હૃદય અને ગુરતની ધમનીઓમાં શરૂ થાય છે. ધમનીની દીવાલો સાંકડી અને સખત વખતે લોહીના પ્રવાહમાં અવરોધ જરૂર થાય છે. આથી લોહીને ફરતું રાખવા હૃદયને ખૂબ નેસથી કાર્ય કરાડવું પડે છે. આનું લણિા વખતે કાલનાં હૃદયનું કંઈ મોડું થયે છે, ધમનીઓની દીવાલ કચર લોહીનું દબાણ થયે છે, અને આ રીતે માનવી લોહીના દબાણના દેખેલા જોનાય બને છે.

એકે, માણસની તંદુરસ્તી ધમનીઓની તંદુરસ્તી કચર અવ-લંબે છે. ધમનીઓ નેસથી કચર (બગેરેશી) કોષેલા માણસ કચર, મોટી કચરે મગજમાંથી જોરાક અને માંસાદાર પશુ ધમનીઓને અ-રુધિરોધક અને કંઈક જમાવાર નીવડે છે. આનું કારણ પીડા-ર-ની ધમનીઓ જો આખા સરીરમાં પહેળી થયેલી હોય છે આથી એવા માણસને જરૂર જરૂર જોનાય આવે છે. ધમનીઓ બગેરે છે અને હૃદય વ્યય પડવાથી અવગ મરુદ થાય છે.

હીરા થાય લેવાથી અશુદ્ધ લોહીને વાહા ફરવામાં તમા જમાવા હૃદયમાં કપાકાંબંધ આવવામાં મદદ થાય છે. જેની શિશ્માં સોષાતો આશુદ્ધ લોહી વધુ પ્રમાણમાં કિચ બધે છે જમાવાગ કર-વાથી છાતી ફૂલે છે, ફેફસાંમાંની ધમનીઓ બધારે લોહીથી વશાય છે અને લોહીમાંના માણસાશુ અશુદ્ધ લોહીને વધુ પ્રમાણમાં કિચ કરે છે તમા અશુદ્ધ લોહીની જમાવટ એ જી થાય છે, કચરન વખતે, લેવાયેલા સાલના, ટકરી-પરત કચર ચડતાં કે હૃદય કચર બાર નેરું કામમાં જોડા આશુ લેવાથી વધુ શકત રાખી મળે છે તે દબે સખલશે.

સરીરકચરનામાં કુદરતની રજામાં આજબ છે. વૈજ્ઞાનિકોનું અનુ-માન છે કે ધમનીઓ, શિશ્માં ને રજાકાંદિનીઓની બધી નળીઓને છેરેછેડા નેસીને ને લાંબી જોડાંદોતે તે તેની દબાણ ર ૦૦૦ માણસ થાય! આ જથી આપણા સરીરના નાના કોષમાં કેટલી અમળીતે રોગકારકને રોડી કરો! કે આખા નિસ્તારમાં હૃદયના રજા એક જ ધમનીમાંથી લોહી બધે ફરી પડે છે.

જુજુ માનવીની આનપાનની મુખર્જ અને અરજ્યાર્જ આમજ કુદરતની મળે તેવી રજામત પણ કેટલો સખાય કી રો! ધમની-ઓને નુકસાન કરે એની મોનસરેશી, જેવડુંકું ગરેશી નિર્મીતિ કીધે લોહીના વધુ દબાણથી કે મગજમાં નસ દરવાથી વધુ મરણ થાય છે.

પર્યટીવર પહેલો (અનુ. પૃ. ૪૪૩મી) ન્યારેની કમીકાં શુકન બુદ્ધિ, દિવસના દરેશાં હોદ કમકાં (શુદ્ધ કાળ) એવા બાને કે ને કાર પણ ન્યાપારનું કે વ્યવહારનું સાકે કામ કરવા માટે અભિયમ ગમ્યા છે.

અર્ધો સવાર કરતાં સંકિં બધારે આનંદજ્યોલક હોય છે; જીન વાર કરતાં કચરે માણસોની બધારે કમી થાય છે; જીન કાદિના કરતાં ચેત્ર માસમાં બધારે કમી અને કાંદ બને છે. સમયકાલે સુવે ચેલાનાં કિરણો કંઈકે, આકાશમાં અંધકાર બળે. સમિના તારા અગ્રવાગાંડેને મીનાક્ષિના મંદિરમાં ન્યાત્યની પમાના પ્રમદીકે. ત્યારે નેસના માનાનોના એ અસંખ્ય અરિષ્ટ દીવાઓની દરની દાર આપણી આજોને કંડક તેમજ આનંદ આવે છે. તે પ્રત્યેક રીધેશના પચનશક્તિ રાસનાં નાચના ગાડે છે અને પીનસિને પ્રસન્ન કરવા દુઃખ કરી દેવે નસજનનાં નુત્ય અરિષ્ટોને ભજી કે મારે તરફ ફેરવી રસાં હોય એવા આનંદ, આવનાર પ્રેમગમ્ય અનુભવે છે.

કલ્યાણી : કાચદો અને વ્યવસ્થા ? દા... દા... (દસે છે)

કયા કાચદો ? કયાં છે વ્યવસ્થા ?

૧૦ પોપાલ : તમે કહેતા તું ગાંગો છે ?

કલ્યાણી : એ ૧૨ છે તમારા વર્તમાન કાચદો અને વ્યવસ્થાના ધારણ સાથે મારે કાંઈ જ નિરંજન નથી. એની સાથે મને સુખ છે.

૧૧. પોપાલ : તમારી સામેનું તદ્દોગમતાનું વ્યવસ્થા જાણે.

પછી તે માટે જે કાંઈ કહેવું હશે તે કહી શકો.

ગિ. સેન : હું પણ કેમકાં જ પતાવું છું. મિસ કલ્યાણી મનુ-ગદારે જીલ્લાઈની રૂઝી તારીજી રાત્રે, નં. ૧૨ નિર્મલ લોહિયા લેન વાળા મહાનગર : અલગથી પાણીસ અફસરનું ખૂન હતું...

૧૦ પોપાલ : અલગથી અફસરનું ? કેમ, હજી સુધી પોલીસ એમનું નાગકામ મેળવી શકી નથી ?

ગિ. સેન : મી સાર્ટે ! આસામીને ચરેરા તદ્દન પુલ્કિત થયા છે અને કાંઈ રીતે જોળખાનું પરી શકે તેમ નથી.

૧૦ પોપાલ : પણ કપડાં, રીપ્લેસર વગેરે કે પડપટ્ટી, તમારા પોલીસ-ખાતાના અફસરોની હાલતો-ગેરહાલતો કે પડપટ્ટી તે—

ગિ. સેન : એ બાબતમાં પોલીસની વખાસ આવે જ છે; પણ આ કેસમાં આ મિસ મનુગદારે એક રાખસનું ખૂન કર્યું છે એ જ ચર્ચાની વાત છે...

૧૦ પોપાલ : Please go on with your case.

ગિ. સેન : યસ મી સાર્ટે. (વાંચે છે) અને ફેનથી પોલીસને જાણ આપીને પોતાની બંને જ ગુનેગાર તરીકે ભલે રોષેથી દીધી છે. પોલીસ તથાકર્મમાં જણાવે છે કે મિસ કલ્યાણી પૂર્વે બંધાવેલી એક નિરાશ્રિત વામ છે; ને પોલીસનું ખાનવું છે કે તેમણે પોતાના સીદવં અને છુલ્લિની ભગનાં અનેક આસામીઓને ફસાવેલે...

કલ્યાણી : (અર્થે બેઠાં) એ નરાતાલ કહો છે, બનાવો છે...

૧૦ પોપાલ : આર્ટ, આર્ટ.

ગિ. સેન : (આગળ વાંચતો) ને કંઈકને પાચમાલ કયાં દોષાને બેઠાં, જેલમાં નજી માસ કરવાના જોખમાં જોખ...

કલ્યાણી : (વધુ ચુસ્તથી અર્થે બેઠાં) કાચદો ને વ્યવસ્થાના રજીવણો, દરે સાંમગી લે. અચાર સુધી હું ધીરજ રાખીને અને કાંઈની અલે સાચવીને ચૂપ રહી હતી. પણ હવે મને બાલની કાંઈ અટકાવી શકે તેમ નથી.

ગિ. સેન : કોઈનું અપમાન થાય છે, નાગદાર.

કલ્યાણી : તે માટે જે કાંઈક તમારી ન્યાયચોથીમાં દોષ માસ કેપર અજમાવી શકો છો, ગિ. સેન ! હવે હું જેલમાં છું. મારો હાલો તો મેં ખૂન થયોના સાક અને દેહી કોચરા હીને મને મોટે તમારી આપેલી સબ કોચરી લેવાનો જ હતો. પણ આને કાચદો અને વ્યવસ્થાને નામે ને લડકડટું જણાવું તમે અહીં રહી કરવામાં છો તેની સાથે તો હું જરા પે મૂવી રહી મરું તેમ નથી. માસ જેની અ-વાચ પામેલી, ત્રાસ પામેલી ગરીબ કંઠાલ ઓછાને ખાતર આને તમારા કાચદોને, તમારી વ્યવસ્થાને હું પડકાર ફેંકું છું.

૧૦ પોપાલ : તમારે જે કહેવું દોષ તે રિચારતાથી, સાંતિથી કરે.

કલ્યાણી : રિચારતા ! સાંતિ ! આને મારે દેવે અખન બને છે, મારા ધરીને સદસ સદસ બીજીની નેલના આને જાણી રહી છે, ત્યાં મને સાંલ થવા હશે છો ? મારી પાસેથી રચરચતાની આસા

સાથે છે ? જા સાદેલ, તમારે દીકરી છે ? મિ. સેન, તમારે કોઈ જીવન બેન છે ?

ગિ. સેન : આ હક થાય છે, મી સાર્ટે, કહીને...

૧૦ પોપાલ : (કંઠારિચ અવાજે) એમને બાલવા દો મિ. સેન. (અને કંઈક સદાસુખિયેથી લેવાઈ જઈ દોષ તેમ કલ્યાણીને) બાલો, મા !

કલ્યાણી : (મદ્મદ કંઈ) મા ! મને તમે મા કહ્યું એ રીતે મને મારા બાપુ કાઢી પોલાવતા. 'જદના દાકાના તોફાન વખતે, યુનિ-વર્સિટીમાંથી પાછા ફરતાં તોફાની રોજાને વારવા જતાં રોજાવાની ધરીના લોગ મેં બની ગયા, અને અગમે નિરંધાર કરતાં થયા. (કંઈકે મૂવી રોષ ખેંચે છે.)

ગિ. સેન : મી પ્રે. મનુગદાર ! પ્રે. વિમળ મનુગદાર, જે વિદુ-મુરિસમ દુલ્લસબોરોને સાંત કરવા જતાં દુગમ્મને લોખ થયા, તે તમારા પિતાજી !

કલ્યાણી : હા, એ જ મારા પિતા ! હું એમની જ પુત્રી, આને ખૂનના આરોપસર તમારી રમણ હોયી છું.

ગિ. સેન : તમારા જેવી સંસ્કારી યુવતીને મા શું સુચવું ?

૧૦ પોપાલ : અધીરાન યાજોગિ. સેન. આગળ બેસો, કલ્યાણી.

કલ્યાણી : બંધારેલા પૂર્વ અને પશ્ચિમ એમ બે ભાગ પડ્યા પછી પણ મેં મારી મા અને નાના ભાઈ સાથે દાકામાં જ રહેવાનું પસંદ કર્યું. પણ ધીરેધીરે પરિસ્થિતિ વલુસતી થાઈ. જેમતેમ હીને હું એમ. એના ઉદ્દેશા પૂર્વે મુખી પડેલી. પણ પરીક્ષા આપવાનું બને તે પહેલાં તો મારે અલ્યાસ રાહતો પડ્યો. મારા નાના ભાઈને બચાવવા માટે અને પર ચલાવવા માટે મારે તોફારી ક્યાં સિવાય છુટકો જ નહોતો. પણ ધીરેધીરે અમારા મારે દાકામાં રહેવું દુઃસહ બન્યું અને રેવટ, રહેકે, ફેલુઆરી-આર્યનાં તોફાનોમાં થુંકાચોના ત્રાસથી બચવા, એ રિવસ હતું. મારી અપેક્ષા મા અને નાના ભાઈ સલામતીની રોધમાં—હા સલામતી તમને મળ્યાં છે. હા મારાને જ વ્યવસ્થાથી રસાએકી સરખાના આશ્રય નીચે સલામતી રોધવા, એક કાળે વિવરો સિવાયારોરોને બેઠાં. આશ્રયની રોધમાં અગ્રે દતાં ત્યાં એક રિવસ...

[આમલ તપતા કેપર એકકમ અંધારું વર્ધિત થયે છે અને ખૂન આજા પ્રકાશમાં પાછળના પટ્ટો ખુલે છે તથા ઉપરના પાછા કેપર હોઈ પણ રહેજાન કેપરના બેઠાં રિમ રમતાં દોષ છે તેવા ફર્નિચરની સમજાવણી મારેડો જણાય છે. મોરડાનું બારણું પાછળ પૂર્વે ફાંગે કેપર ખુલે છે. પૂર્વેડાંને કેપર નિર્વાસિત રી-યુકેરોની અચરનચર અને અડોલો સામાન જણાય છે. મોર-ડાની આંધ, અરેતવરેલ પેલો સામાનની વચમાં, લગભગ પગ વર્ષની વચની એક જુદ સફેદ સાડી અને સફેદ ચુંકાએલી ચાદરમાં દરિયું વાળીનેબેસી છે. એના બોલામાં ૧૫ વર્ષનો દીકરીકે રેખાવડો એક ઊઠેલો મારું મૂવીને ચૂનો છે. એના વાળ અરેતવરેલ છે. બાને પ્રવાસથી યોજાઈ જણાય છે.]

ધીરાજ : (બોલામાં પડેલાપડેલો) મા, રિવિ દલ કેમ ન આવી ? મને તો ખૂન બન લાગી છે.

મા : મારું ખમ, બેઠા; આપની જ દરો. આ અલગથી રોડેશમાં એ કયાં રહેતો ન બહી દોષ તો સાકં. અરે પ્રશ્ન ? તે આ વખત આપણે ? રાતની પુરવી જેની મારી લાડકાણી હીનેને અચારે

(દિરોમન ૧૨૫૦) ૧૨૬

આમ અલ્પશા માગમાં ખોરાકની શોધમાં મઠાડું પડે છે કે ?
પ્રશ્ન, આનો કોઈ દિવસ અંત આવશે કે ?

ધીરાન : કેમ ગા ? શું વધુ પાછું મેં તને નથી કહ્યું કે મને
જરા મોટી થવા છે, બાપુનો મન હું પણ બળીભળીને મોટો થાઈ-
સર થઈશ અને ત્યાર પછી તારે કંઈ ચિંતા નહિ કરવી પડે. દિલિ
પણ જતે દિવસે ખૂબ નામ મારશે, અને એ બેઠાં બેઠાંને તું આમ
ચિંતા શીકેને કરે ?

મા : તો પછી ખૂબ લાગી છે કહીને મને પલ્લવે છે કેમ ?
[આગળના તખ્તા ઉપરના અંખારાને લાખ લઇને
કહ્યાણી ત્યાંથી નીકળીને, પહેલેશમાં સામઘન્ય ફેર-
ફાર કરીને (આ વસ્તુ મુગમ બનાવવા માટે જ કોઈના
પ્રવેશમાં કહ્યાણી શરીરે એક સાલ જોડી રાખે અને માથે
અંજોરો રાખે; જ્યારે ઉપરના તખ્તામાં પ્રવેશની ખબતે
એ સાલ કાઢી નાંખી હોય અને થાજ છુસ કર્યા હોય)
હાંમાં કાંઈક ખાવાનું બાંધેલા પત્રીકા સાથે પ્રવેશ કરે
છે. એ પ્રવેશની હોય છે ત્યારે પાછળના પેલેટોર્મ ઉપર
એ ત્રણ મુખોના તથા એકાદ આંધેક વયનો પુરુષ એની
પાછળ આવતા હોય છે અને રૂઝક રીતે એકબીજાને
ઈસારા કરતા હોય તેમ જણાય છે. પણ કહ્યાણીને
એને જવાબ નથી.]

કહ્યાણી : બાહુ ખૂબ લાગી છે ધીરાન ! હું તારા માટે મોટા
કંદેરા, નીપટ્ટી અને આહુદમ લાવી છું. ચાલ જોડો થઈ જા તો.
ધીરાન : (હાથમાં આવી જઈ ગા અને કહ્યાણીને ઘાટી પડે છે.)
કેમ મા, હું શું કહેતો હતો ? દિલિને વ હજુ પૂર્વે જાણખતી નથી.
[એ ખબતે પેલા જહરશો એક પછી એક પ્રવેશ કરે છે
અને સહેજ જોખારો ખાઈને આલોકાનું ધ્યાન ખેંચે છે.]

સમિત : માફ કરને ગા, હું... સચિતરમાં 'એ જ નારી
રક્ષા સમિતિ'નો હું મંત્રી છું. પૂર્વે બંગાળથી આવતા સદસ્ય સદસ્ય
અઘાય સીએ તમા બાળકોને રક્ષણ આપવાનું તમા અગવજ પૂર્ણ
પાડવાનું કાંઈ અમારી સમિતિ કરી રહી છે. અને આ છે શ્રીયુત
માંટ્રીલી-સત્યેન માંટ્રીલી, મારા મદદનીશ સહમંત્રી. અને આ છે
હુનત ફરવીદાર, અમારા મેંડનાર કોષાધ્યક્ષ...
સુવત : નમસ્તે માણ, નમસ્તે ગિત...

મા : એનું નામ કહ્યાણી અને જોડાનું નામ ધીરાન...
સત્યેન : એમાં એમાં સરસા આપ તો ખૂબ જોગવાયેલાં જણાએ
છા, અને આટલું વીર્યા છતાં તમારા મુખ પરની મોહકતા...
સચિત : (તેને બોલતો અટાવાયીને) સત્ય...હ, સત્ય...કહેતું
એમ છે કે મેં તેમ પણ આ હતના કહ્યાણીકારી નારીશના
કામમાં અમારા મંડળને સહયોગ આપે તો પૂર્વે બંગળી આપ-
મરત, પીકિત ગહિલાઓને મદદપૂ થવામાં તમે પણ હપથોબી
નીપટી રહો. તમારા જતરકની સીએને સારી રીતે સમાજવામાં...
મા : એમ કે ? તો તે બેઠા શું જોઈું ? તારા બાપુનો પણ
એના જા કરી હતો ને કે એમની કહ્યાણી રેસાના કહ્યાણ અંધ
જીવન વ્યતીત કરે ?

સચિત : અગાઉ પણ એ જ કહેતું છે, મા. ગિસ કહ્યાણી
આપ જે અમારી સાથે હો તો આવા સત્તાવું માટે ફેડ કપરા-
વામાં પણ ખૂબ મદદપૂ થઈ શકો.

સુવત : આપની જેમ બીજી પણ જેલવાએકી બહેને દાહા,
બારીસાર ને ચટગંવથી આવેલી છે અને આપને આ શુભ કાર્યમાં
જઈ (ઉચ્છ્વાસ ૧૯૫૦)

ખૂબ મદદપૂ થાય છે.
કહ્યાણી : પણ મારા મા અંગમ છે ને મારું હજી બાળક છે.
એટલે એમના પ્રત્યેની ફરજ મને બીલું કંઈ જ કરવા છે તેમ નથી.
સચિત : બોહો ! તે માટે આપ બેદિફર રહો. મા માટે અમે
ખાસ વ્યવસ્થા કરીએ છીએ તો એ ધીરાન માટે પણ બાબીમંજ
સરકારી હાથરૂઝમાં ફાળવ-કરવાની અમે વ્યવસ્થા કરીશું.
મા : તો શું જોઈું છે, બેઠા ?
સત્યેન : અને ગિસ કહ્યાણી ! તમારે માટે પણ સેક્રેટરિ-
યેટમાં ખાસ કરીને પૂર્વબંગાળના રાજકાર્યમાં માટે જે અઘ્યાયી
અનામત સંખ્યામાં પાછા છે તેમાં નોકરીની વ્યવસ્થા અમે કરી
સાડીશું. સુવતની ભનપિદાન ત્યાં થાગી છે.
સુવત : એ તો હું રીલેન્ડીએના સોરાનામાં શ્રી બેની બિયા-
સને હું એટલી જ વાર.
મા : કેના હવાણ માણસો છે, કહ્યાણી !
કહ્યાણી : મા, અલગગા માણસો સાથે...
મા : અગાધે વે રેસા આપણે માટે તો અલગગા છે, બેઠા.
મા તો કેના સમજીને સાથે બેસી થઈ ગયાં !

[જિયા તખ્તાનો પકડો પડે છે ને ધીરેધીરે આગળના
તખ્તા પર પ્રકારા થયેલા છે. તે અંશમાં કહ્યાણી
પાછા મોઢાંમાં પાંખરામાં આવીને બેસી રહે છે. સાલ
જોડી લીધી છે, વિખરેલા થાજ સંગા કર્યા છે.]
કહ્યાણી : અને એ મોઢાંએ દિવસે હું તેમની સાથે બઠાર
નીજી. ફેડ કપરાવડને બઠાને મને એમણે સારીસારી મોઢાંમાં
ફેરવી, ફેરાનેબલ દોરેલોમાં ચાનારતો કરાવ્યાં અને સાંજ પડતાં
જ્યારે મેં મુકામે પાછા ફરવાનો આગ્રહ કર્યો ત્યારે સુવતે જણાવ્યું
કે કોઈ બનારસીકાસ કરીને મોટા કાનવીર શેઠ સાથેની ઉલ્લી
શુષકાત પતાવીને પાછા ફરીશું.

[જિયા ખાસ લે છે; મોં ઉપરના પરસેવા હટાવે છે.]
જોષાલ : તમે વાક્યાં જણાએ છા. બેસીને બેસી તો
વાધો નથી.
કહ્યાણી : ના, ના, હું વાકી નથી. હું... ત્યારે પછી મને
સહેરપી ફેરે એક આશીશના મકાનમાં એ લોકો લઈ ગયા. સાંજ-
સંજની ત્યાંની આકર્ષક હતી. ચમકતા ટીવાનખાનામાં મને બેસા-
દીને એ લોકો 'બેઠી વારમાં પાછા ફરવાનું કહીને ગયા. અરેશો
કલાક મેં રાહ જોઈ, પણ કોઈ પાછું ફર્યું નહિ. મધરાત થવા આવી.
માકે મન કુશોકગ્રાથી ધેરાવા માંડ્યું અને ત્યાં...

[ફરી આગળના તખ્તા પર ધીરેધીરે પ્રકારા જોઈા થઈ
તદન અંધારું થઈ જાય છે. પાછળનો તખ્તા બેઠાં છે ને
આધુનિક તથા જીવામાં જિથો વસ્ત્રોથી સજ્જાયેલાં કોઈ
ધનિકનું દીવાનખાનું નક્કર પડે છે. ચિત્રો, ફર્નિચર, પુર-
સીએ, શોફેસ્ટ વગેરે રાજકીય પેસાનું પ્રદર્શન કરવા
એમકું કહ્યું હોય તેવી ભત્તરને કે કનિષ્ઠ પ્રકારની રસમનિ
ભાવનું મોઢેલું છે. એક છુરસી પર અલ્પર મને કહ્યાણી
બેઠી નક્કર પડે છે. એના મુખ પર અસ્પૃશ્યતા ને ભયની
લાગણી રેપક જણાય છે. ત્યાં ડાબી તરફના કહ્યાણીની
ખાખખ સામેના દારમાંથી સચિત, સુવત અને સત્યેન
તથા બીજા બેત્રણ હિંદુસ્તાની, પર્ગટી પ્રમુખ પ્રતિ-
નિધિ સારા તંવેર પુષ્કેશ પ્રવેશ કરે છે. શરીરમાં કી-
કી રચળ છે, માલમાં પાનના ફૂંચા, મોંમાં સંજની

સમિત્ય: અને પણ પીરના, તારો વાઈ, તને ફેરું ચાક કરે છે ?
 કલ્યાણી: એને પણ મારે નથી મળવું તમે અહીંથી માફના નહો.
 સમિત્ય: માફ, એ વાત પડતી મૂકીએ. એ બધું તો થઈ રહેશે.
 કલ્યાણી: હવે તમે અહીંથી જરો ? હટા અહીંથી, હું છું !
 સમિત્ય: આને માઠું દિલ તરસે છે, કલ્યાણી. આમ આવવ,
 મારી પાસે પેલા રોકિયાઓ હતાં કું હું બંધુરત છું ?

કલ્યાણી: હટા! હટા! (સમિત્ય પીરે પીરે એની સામે આવે છે.)
 કલ્યાણી: હટા, હટા. હું છું. નહિતર—નહિતર (સોદી પર
 પડેલા પદામાંથી રીવાંસ્વર ખેંચી કાઢે છે)—આ એક છે—

સમિત્ય: અરે, અરે આ કું કરે છે ? એ તો બરેલી રીવાંસ્વર
 છે! (સામંભવના રૂરે) એની સામે રમત ન કર, કલ્યાણી. અને એ
 મારી પાસે આવ... નહિ આવે ? તો હું તારી પાસે આવું છું.

કલ્યાણી: ફર રહે ! ફર, હું છું ! (આરકામાં ચક્ર ફરે છે અને
 રાત્રાતના પ્રવેશની નજીબે ખુરશી પાસે આવીને બેસી રહે છે.)
 સમિત્ય: ધસતો ધસતો! ટેબલ અને સોફાની બચમાં આવી રહી છે.

સમિત્ય: કલ્યાણી હું તને...
 કલ્યાણી: એક ટપલ આગળ મૂકે છે તો શેખા તારી છાતી સોંસરી
 નીકળી જશે. સમિત્ય—(શિરતાથી રીવાંસ્વર તાકી રાખે છે.)

સમિત્ય: અને, મને તું બીક બતાવે છે ? બાહ્ય...હો...હો.
 આ ન...આ ન...

[આગળ ધસવા બધે છે. રેલ કપરને પ્રકાશ અંખે
 થઈ બધે છે. રીવાંસ્વરના ટપલ બાર સંભળાય છે.
 'એ બાપ રે, મરી ગયો' કહીને તે ટપલ પર છે. એકદમ
 અંધારું, ટપલ પડે છે. કોઈને પ્રવેશકાલે પાછો આછા
 અજવાળાને બાંધે એકદમ પૂરા પ્રકાશમાં ખુલે છે. આખી
 અદાલત સ્થિર બની ગઈ છે અને સોફાને કાંઈ મુજબ તે
 પહેલાં આનેશમાં વિખરાયેલા વાળ સાથે ખૂબ જ
 હફેરાટથી કલ્યાણી બેઠવા માંડે છે.]

કલ્યાણી: હા, હું ખુદી છું, ગિ. સેન. મને સિસા કરો. મને
 ફિસીએ લટકાવો, મારે...

૦૦ યોધાલ: શાંત થાઓ કલ્યાણી. આંનબજ એ-સમયે ન
 ઓવ ધ ન્યૂરી, આપને આ બાબતમાં કું કહેવું છે ?

(ન્યૂરીના સંભોની અંદર અંદર થોડી વાર
 ઝસઝસ થાય છે અને યજી તેમના તરફથી)

ન્યૂરીના પ્રમુખ: અમને લાગે છે કે આ બાઈને મુશ્કેલી
 લેજો. એ સંયોગોના ભોગ બની છે.

કલ્યાણી: ના, ના! મહેરબાની કરીને મને મુશ્કે ન કરો. હું
 વિનંતી કરું છું કે મારે મારવું છે, ફિસીએ લટકવું છે. મેં ખૂબ કહ્યું
 છે; સાચું હું છું મેં ખૂબ કહ્યું જ છે.

ન્યૂરીના પ્રમુખ: પણ બાઈને, સંતોષે નેતાં અને તમને બેચુનાલ
 માનીએ છીએ તમે ને કહ્યું તે આગરસણ માટે કહ્યું છે અને
 તેથી તમને મુશ્કેલી મળે તે જ બધું છે.

કલ્યાણી: (ખૂબ આવેશમાં) મુક્તિ? સામાંથી મુક્તિ ? મૃત્યુ-
 માંથી મુક્તિ એ મારે માટે મુક્તિ નથી. સંભળો! સાહેબ, મારે
 મારવું છે; મારવું એ જ મારે માટે ઈશ છે, એ જ મારે માટે મુક્તિ
 છે આ મારા સિધ્ધિ સારીમાં ઉઠવા બે અહી અહિનાથી છવન-
 સંચાર થઈ રહી છે !...

એથી સાથે બધા: હૈં! હૈં! શું કહે છે ?

કલ્યાણી: કેમ ? કેમ ? બહા છે શા માટે ? હું કહ્યું છું કે એ

૪૪૬ (ફિસીએ ૧૯૫૦)

પાપ મારું નથી, એ કહેવામાં નથી, તમારા સમાજના ઉચ્ચેથી,
 કહેવાતા સંસ્કૃતકર્મોનાં એ પાપ છે. તમારું કહેવું મું એમ છે કે
 એવા લોકોના પાપે આવું કાણું કંઈક લઈને હું આ જમતમાં જન્મી
 રહું ? તમે ન્યાય કરવા બેઠા છો, તો પૂરું છું કે ન્યાય થશે ! ?
 વધારી રહે કરવાના એને હું પૂરું છું કે કાપશે કોને માટે છે ? આ
 છપા બેળના ગુનેગારોને મું એ આંખી રાકવાનો છે ? આવા અંદર
 સમાજમાં, આખું પડ્યું જેવી આ પ્રતિભા મેં કું કંઈક જન જનવા હું
 જનવી રહું ? મૃત્યુમાંથી મુક્તિ મેળવું ? ના, ના! ન્યાય સાદેજ, મને
 અને મારા આ સારીમાં સજનવાત જનને મૃત્યુદંડ આપી અમારી
 ચાલતીમાથી અમને મુશ્કેલી છે, વાલના મંડળું છે, તમારી પાસે
 બીજ માંડ્યું છું. —મેં ખૂબ કહ્યું છે, મને ફાંસી આપો!

૦૦ યોધાલ: આકર્ષાં ન થાઓ, કલ્યાણી! તમે લીધેવું પડ્યું તે
 રત્ન રક્ષણોએ અને રત્નમાનને બળવવા માટે લઈ. તમે એ સંયોગોમાં
 મુકામાં હતાં તમે સંયોગોમાં કાવચની દિગ્ધિએ એને ખૂબ કહેવાય
 તે રીતનું તે પચવું નહોતું એમ અને કહેવળે માનીને બીકે અને
 તેથી ન્યૂરી સાથે સંગત થઈને હું તમને ખૂબના આરોપમાંથી મુક્ત
 કરું છું. તમે નિર્દોષ છો... દરેક પક્ષર એમને મુશ્કેલી કરે.

કલ્યાણી: પણ મુશ્કેલી મેં હું ક્યાં બંધ ? માનવગણ એથી
 બધાં બધાં આ સમાજમાં હવે હું કું રીતે રીટી રહું ? (એને છોડી
 મૂકતાં, પાંજરામાંથી કાંઈક અંદર અવરથમાં કીટારી બેઠા અને)
 હું તો... હું તો આ ચાલી દૂર... દૂર, અદાલત દરતને બેળે... આ
 ધરતી! સોતાની ભેગ મને તારા બેળે સમાવી દે. ન્યાય આ રાષ્ટ્રિય
 પાપાસત માનવ સમાજનો એ હાથો થી મને ના રખશે.

[ધીરે ધીરે તપ્તાની ડાબી બાજુ તરફ કચડતી યાદે
 માલવા માંડે છે. મુખ કપર વિખાલી પેરી હાથા પધ-
 રાઓથી દોષ છે, અને તે વળતે પ્રાસાકલ કલ્યાણીના
 મુખ કપર પર છે, આખી અદાલત અંધારા સમા આછા
 પ્રકાશમાં નીંટળાઈ વળી છે અને નરસીસ યોધાલ
 સિવાય બધા ન તત્તરતલક બિખા દોષ છે... ધીરે ધીરે
 કલ્યાણીના મુખ કપરની રેખાઓ યલકાઈ છે, તે કાંઈક
 વિચારાગમ લાગે છે, અને યાદરપણી કાંઈક અંદર અવરથ
 એતરના બીરતમાંથી સંમળતા દોષ તેમ, બધી હિન્દી-
 થાને હિન્દીકત કરીને, એ અવરથ સંભળવા સ્થિરતાથી તે
 બેઠી રહે છે... એતરમાંથી, ન જામેલા બાજનો આમંવ-
 બધો આજ ન બચ્ન થાય છે...]

અવરથ: શા ? શા ? ક્યાં ચાલી ? આત્મવિશ્વાસને મારું
 કું લઈશ તો મારું શું થશે ? હું નિર્દોષ છું. મારું હું તો કેશના સં-
 કાન્તિકાળનું ફરજનું છે. મારે જનવું છે; અને તે જ દેશ છપશે. મું
 બધે છે ને આ, કે તારા જેવી કું એક નથી; અને મારા નેમાં પણ
 સદસ સદસ બાજનો છે. તે બધાંને આ ધરતી કપર રત્નમાન સેર
 વિદરવાની તું તકનું કહ્યું પેર કમલતરતને અને છ રીને વિદરીયું.
 એ કું આ સંકાંતિકાળની પડ્યતાથી અકાળાને કાચર બની અભ-
 વિસર્જન કરીશ ? બીક મા, સિયર થા ! તારા દેવાના વિધાને બેળેતી
 નાખ ! બીક મા, સિયર થા ! તારા દેવાના વિધાને બેળેતી નાખ !
 બીક મા, બીક... બીક...

[કલ્યાણી સ્થિરતાથી સાંભળી રહે છે, એની આંખોમાં
 તરવું તેજ્યમય છે. મુખ પર આંખી સિયરેલા પથરાય છે]

કલ્યાણી: આજ, નાના બાળ, રત્નમાન !

[પડેલા પર છે.]

Our Friends Abroad

હસ્તાક્ષરવિદ્યા વિષે

અંગ્રેજીનું આ પત્રમેળવનાર: ગ્રેયરનીલાલજી, ૭૧૧/૩, સાહરખાત, અમદાવાદ.

બંદાલા મિત્ર શ્રી,

હવે હું તમને હસ્તાક્ષરવિદ્યા (Graphology) વિષે લખું. એના સરનામનો ભાગ થોડો અઠવાડિયા પહેાં Itzchoeમાં સેંટ કીલ (Stadt Kiel) હોટેલમાં આપેલા મારા લાખણમાં છે; અને એમાં હસ્તાક્ષરના નમૂના લરી છે (જે) અમેરિકામાં રહેલી મારી એક સ્ત્રી-મિત્રના અને (જે) તમારા પોતાના હસ્તાક્ષરો પસંદ કર્યા છે.

દરેક માનવીમાં કંઈ ને કંઈ ખાસિયતો, ગુણો કે વિચિત્રતાઓ હોય ને છે. જે એક માણસનાં લક્ષણો તથા ખાસિયતો કેટલી બધીનાં લક્ષણો સાથે હોય, તેનાં અર્થમાં નથી, આથી માણસમાં રહેલી આ ખાસિયતો ને તેનું વ્યક્તિત્વ ધરે છે.

કોઈ માણસને અત્યંત સ્વાભાવિક રીતે ને આપણે તેનું નિરીક્ષણ કરીએ છીએ અને તેના દેખાવ તથા આચરણ પરથી તેનું ચારિત્ર્ય સમજાવનાર પ્રયત્ન કરીએ છીએ. આ બધું આપણે, બપોરે-અભરે, તેની ભાષણની, આલેખની અને હાવભાવ કરવાની રીતો ઉપરથી તારવીએ છીએ. પરંતુ આ રીતે, બહુબહુ તો, તેના વિષે આપણે એક સામાન્ય ધારણા ને બાંધી શકીએ; કારણકે ગ્રેટરમાંજ બધાં માણસો પોતાનું સાચું પાતું ને બતાવવાનો સ્વાભાવિક રીતે પ્રયત્ન કરે. એટલે એમાં અનુમાન બાંધવામાં આપણે ઉતરવાનો ભય રહેતો. થકેરા પરથી પણ આપણે સાચા માણસને ધણી વાર પારખીએ છીએ, પરંતુ કેટલીક વાર અનુમાન જ માણસના બધા ને અંતરંગ કે ગુણો મહત્તિ: બતાવી આપતી નથી હોતી; કેમકે તેમાં પછુ માણસ ધારે તો પોતાનું સાચું અંતરંગ છુપાવી દઈ શકે છે. એકે તે અમુક હદ સુધી ને, એટલે કેટલું પછુ માણસના ચારિત્ર્યની સાચી પરખ કરવા માટે ફક્ત એક ને ઉપાય છે: તેના હસ્તાક્ષરો. એ હસ્તાક્ષરો પરથી માણસની ખાસિયતો ભણવાની વિદ્યા તે હસ્તાક્ષરવિદ્યા.

એનું સાચું જ્ઞાન એ હોય તો માણસના ચારિત્ર્યના બારીકમાં બારીક ફેરફારોના પૃથક્કરણ પર તેના અંતરંગ ગુણોના પાત્રો નહીં રાજીએ.

હાથ એવાનવસરીનો વધારેમાં વધારે મહત્વપૂર્ણ (Sensative) અવયવ છે, કેમકે એમાં કેટલાક મનબુદ્ધ જ્ઞાનતંતુઓના સમૂહ આવેલા છે. હાથથી માણસ ફટકો લગાવે છે, તાળી પાડે છે, નિર્દોશને કરે છે, ચીતરે છે, લણે છે, પકડે છે વગેરે અનેક ક્રિયાઓ કરે છે; પરંતુ હાથનું સૌથી વધારે મુશ્કેલ અને પડકારજનું કાર્ય તો લખવાનું છે. એમાં, એક નાની સરખી મર્યાદિત ભ્રમમાં, કામળ પર અનેક વળાંનો, લીટીઓ, વર્તુલો, જિંદગી અને મંદખુશી એને આલેખવા પડે છે. એટલે સ્વાભાવિક રીતે ને એ ક્રિયામાં, માણસથી અનુભવ-પણું ને, તેના અંતરંગ સ્વભાવનાં ગુણલક્ષણો, આવેગો, ઊમિદો અનુસાર એના હાથ કામ કરતો હોય છે. આથી, હસ્તાક્ષરની પરખ કરવી વખતે, એ લખાણ કરવામાં તેના હાથમાં ને હલનચલન અને વળાંક મધ્ય હોય તેનો ને ખાસ અભ્યાસ કરવાનો હોય છે.

આમાં અવલોકો દેતું તો લેખકના સંપૂર્ણ ચારિત્ર્યને દર્શિત કરવાનો છે; એટલે હસ્તાક્ષરવિદ્યા ભણવા હચ્છનારને માનસશાસ્ત્રનું પણ જ્ઞાન હોવું જરૂરી છે. કારણકે હસ્તાક્ષરોના બુદ્ધિબુદ્ધ વળાંકો તથા સ્વભાવોની પાછળ, તેનું મન કઈ રીતે કામ કરી રહ્યું હોવું જોઈએ તેનો નિર્દેશ રહેલો હોય છે. એ બધાં તથા સૌ, તેના પૃથક્કરણથી તાર-વેલી સામગ્રીનું સંયોજન રાખી કરીને તે વ્યક્તિનું ચારિત્ર્ય એ કહેણ છે.

હસ્તાક્ષરોની પરીક્ષા કરવામાં સૌ પ્રથમ આટલી વસ્તુઓ તપાસવાની: લખાણની નિયમિતતા, તેની લય, સપ્રમાણતા અને પાંદડીતાપણું. આ મુદ્દા સૌથી અગત્યનો છે. એના ઉપરથી વ્યક્તિની બુદ્ધિ, પ્રકૃતિ તેમજ હિંમતશક્તિનો નિર્દેશ મળી શકે છે.

હવે એ પરીક્ષા કેમ કરવી તે આપણે જોઈએ:

(૧) લેખનગતિ કેવી છે ?

હતાવળી છે કે ધીમી
લાંબી છે કે ટૂંકી
મનબુદ્ધ છે કે મનરેર

(૨) બેરેલા કે આંખ

બારખાતે છે કે પાતળા
મોઢા વાળેલા કે ગાંઠવિનાના
જોડેલા છે કે છંદા
ધારીલા છે કે બેરેંગ
ધાગડધીમડ છે કે તીવ્ર

(૩) ચેતના લેવા માટે

ઝડપી છે કે ધીમી
પ્રવાહી છે કે દુરઝ
ગાંઠા છે કે સીધા

(૪) તીવ્રતા તપાસવા માટે

મનબુદ્ધ છે કે નબળા
ખુશિયાવાળા છે કે ગેળાદાર
સાંકડા છે કે પટોળા

(૫) ચિત્તની દિશા લેવા માટે

કેપિટલ અક્ષરો અને ચાહુ અક્ષરો વચ્ચેના વક્રાવત તથા લેખા અક્ષરો અને નાના અક્ષરો વચ્ચેના ફરક સૂચવવા માટેની સંજ્ઞા: L=મેલા; U=નાના.

અક્ષરોની લંબાઈ લીટીની ઉપર વધારે છે કે લીટીની નીચે વધારે છે તે દર્શાવવાની સંજ્ઞા: O > U=લીટીની ઉપર પછુ લખાણ, U > O=લીટીની નીચે પછુ લખાણ.

(૬) લેખાલેખા કે મનેલો

કેપિટલ અક્ષરો લાંબા છે કે ટૂંકા
i (આઈ)નાં જિંદુ લાંબાં છે કે નીચાં
લીટી જોયે ચાલી નબ છે કે નીચે
અક્ષરો જોવાથી તરફ નમેલા કે ડાબી

(૭) જોડાણ તપાસવા માટે

ધુમકામર વળાંકવાળા ને પાંચાલી આકારના ન
ધુમકા-પાંચાલી આકારનું મિશ્રન કે ખુશિયાવાળા
ખુણાદાર ધુમકાકાર કે ખુણાદાર પાંચાલી આકાર
જોડાણના કે છુદાછુદા

(૮) આભિચરો

ક્રિષ્ણ અક્ષરો વધુ મોટા થાય છે ?
સખરો કમરો : મોટા થતા ભય છે ?
સખરો કમરો : નાના થતા ભય છે ?
લખાણુ ઉપર લીટી દેવાની રેવ છે ?
લખાણુ નીચે (અંકલિખ) ,,
ખાસ યોગત રીતની સહી કરે છે ?
અક્ષરોના ચાલુ આકાર ઉપરાંતના ખાસ વખાસનાં ચિહ્નો કયાંય છે ?

(૯) વર્તેચ્છી

ચલતી ભલી લીટી લિતરની ભલી લીટી
સખરો અને લીટીમાં સખરો અને લીટીનામાં
વચરો વધુ જમ્બા મોટાએ
પુગમણાવર લીટી (પાલી લીટી)
ડાબા દાંસિયા ડાબા દાંસિયા
પહેલો સારો

(૧૦) સાધનો

સાદોના રૂમ
ચેન્નિસલની ભવ
કાંકની બહાર પાળાઈ

ઉપર દર્શાવેલી કસોટીઓ જરૂર દરતાક્ષરોનું પુષ્કરણ કર્યા બાદ તેમાંથી તારવેલાં નિર્ણયો આકારોની આખા લખાણુ વિશે અભિપ્રાય ચોળવો. કદાચલી વચરો કે હું બે નમૂનાનું પુષ્કરણ કરી ખતાવું : નમૂનો જ (નીચે) લખનાર સ્ત્રી, કમર : પપ વધે

*Vinla Griffin from former
California now in England
Mrs. M. J. Griffin
and in former
of the former
Purgumfemina in Lane
Tropen Hofmüllers from the
also work.*

આ લખાણુનું નિરીક્ષણ કરી આ પછે કહી છપાશે કે તે અનિવ-
મિત પણ સમગ્રાય છે. તેને કોઈ લખનથી, પદ અક્ષરો, નેરસર,
પાલળાને બુલ્લિયાવાળા છે, તેથી આપણે અનુમાન કરીએ કે આ સ્ત્રી
ચાલક, હરદાલી અને સ્પષ્ટ સગવડશક્તિવાળી છે. જ્યારે અક્ષરો
નીચેનાં પદોનાં વર્તણૂં તેનું મોટું મત દર્શાવે છે. વ્યવહાર હિંમત
નિપુણ હોવા છતાં તે લાગણીવાર હૃદયવાળી અને ખરેખર કામળ
હિંમતી થાતા છે. પુગમણાવર અર્થ વર્તણૂં અને બીજાં નિર્ણયો ખતાવે
છે કે તેને પોતાની કામી લાગણીએ કુખવાની સખવાની રેવ છે અને
ચેન્નિસલ છપનામાં આપણી અલગપણુ અને સાવચેતી રાખે છે. છતાં
તે કસોટી વખત ખુલી જતી નથી. અક્ષરોનાં પાટ-પ્રમાણ મધ્યમ
છે. વ્યવહાર હિંમતવાળી હોવા છતાં હૃદયનાં નિહીત નથી.

Güldenfelde Stroff ← નમૂનો ૮
પુષ્ક, કમર : ૨૦ વધે

આ કોઈ વેશાનિકના જેવા લાક્ષણિક અક્ષરો છે. ધાર પ્રમાણુ
પણુ બીજું છે. આણું લખાણુ નાના અને રવચ્છ અક્ષરોમાં છે, અને
અક્ષરોના ધાર એટલી ચપળતાથી ચલે આવે છે કે તેને કાંઈ નિર્દેશ
જ દોષ છે. સખરોનાં અંત લીટી છે તે વિશેષવચ્ચિત ખતાવે છે.
ક્રિષ્ણ અને નાના અક્ષરો વચરોનાં તક્ષરત (LU) પણ મોટા છે.
જે દર્શાવે છે કે એના લખનાર પોતાની ભતથી સંતુષ્ટ નથી, તેમ
સહેલાઈથી સંતોષાયા એવા પણ નથી. પરંતુ તે સંપૂર્ણતા માટે પરિ-
શ્રમ કર્યા જ કરે છે અને સહા પોતાના વિશ્વસનાં આગળનાં બીજાં
પ્રમિતિમાં તે મેળવી લેવા પ્રયત્ન કરે છે. એટલે આ એક એવા માનુષ્ય
છે કે જે યુવાન હોવા છતાં વારંવારની અને વિશેષવચ્ચિતવાળી
વિચારક છે. તેની બુદ્ધિ ઘણી ક્ષમણી છે. તે કોઈ પણ વર્તણૂંની જરૂર
સહેલાઈથી પસંદ કરે છે અને તેનામાં પુષ્કરણ કરવાની શીખ બુદ્ધિ
વધાર (કિશોર ૧૯૫૨)

સાથે વર્તણૂં મોટીકરણ કરવાની સક્તિ પણ છે. લખનાર હૃદયનાશીલ
છે તેમ સારો. વ્યવચારક પણ છે. સત્ય ભણવને દર્શોડાં ફેલેલ
એ માણુછ, બધી વર્તણૂંએ તેમનાં વાર્તાવિક રૂપમાં એવા આકે
છે. અસમતોલ મનને હોવા છતાં પોતાની લાગણીએ કાળમાં
રાખી રાકે છે, કારણ કે તેનામાં ભત-શિખત સારા પ્રમાણમાં છે.

તેનામાં ખૂબ આત્મચર્ચા અને રવચ્છા છે. તેનામાં છદ્દાદાર
વારંશિત છે. મદદારકાંક્ષી હોવાથી પોતાની નિમિત્ત ચોળનાને
પદોંચા વિચાર તેને મન નથી પડતું. રીતભાતમાં તે પછેલા પ્રસંગ છે.
આ બધી બાબતોના સમરોદાં કરીને આપણે એવા નિર્ણય પર
આવી છપાશે કે આ યુવાન લેખક એક વિશિષ્ટ, વ્યક્તિત્વવાળો છે
અને તે ખુસસ પોતાના દેશમાં એક જાળી કારકિર્દી મેળવશે.

આમાં જ્ઞાન ને ભણુકારી અનુસાર એ બે બે વ્યક્તિઓના દ્વારા
અભ્યાસ આપેલો. બાકી તે આ વિષય એટલે નિશાન છે કે અક્ષર-
વિષાને એક જ પત્ર દ્વારા સગવડની અસાધ્ય છે. જ્યાં આવા સારો
વિષયને વારંશી (એવેલ) આપમાં રત્ન રહેતો પણ સહેલ નથી.

હવે હું જ્ઞાન આપમાં શુભેચ્છાઓ સદા વિરમીસા : *Viele
herzliche grüße und warme wunsche von Deinem
Freund (પણાં દાર્દિક અસિદેન ને હુંજી શુભેચ્છાઓ-વખાસ
ગિત તરફથી)* ઇ. એ. મીરાં (E. A. Mischak)

તા. ક. માર્ક નામ Mischak જ્ઞાન આપમાં આમ લેવાયે
*isak, Measbuck માં 'ઈ' નમ, nmo, luck માં 'અ' નમ, મરેલે
Measbuck અથવા Meeshuk - 'મીરાં' એવા કમચાર થાય.*

વિદી પત્રમિત્રો

(582) Mr. Mohendra J. Saurashtra, 11th House, 1st
& 11th Road, Khar, Bombay, 21; (583) Mr. Krishnar
B. Shah, 1st yr. M. B. S. Medical College, Baroda
(Boy-21, Exchange of views & ideas, Violin, Sports,
Cinema, Stamps); (584) Mr. Hasmukh Chhotalal Gan-
dhi, C/o C. K. G. Ramnagar, Sabarmati, Ahmedabad
(Boy-14, Stamps); (585) Mr. Pravinkumar D. Shah
C/o D. V. Shih, Bhagwan Nivas, Ramnagar, Sabar-
mati, Ahmedabad (Boy-14, Stamps); (586) Mr. Ramesh
T. Vora, Sharadashram, Bardi, Via Gholfad, Dt.
Thana (Boy-16, Photography, Science, Coins, Stam-
ps). (587) મી જિરાધીરાજ કાંટ, ૭૧૧/૨, સારંગના,
અમદાવાદ-૨). (587) Harilal V. Waghela, 2 Khadkhad
Lines, Veraval (Saur.)-23, Literature, Reading; (588)
Narayan Bhaskar Lade, Tagore lane, Dahanu (Dist.
Thana)-20, Literature, Films; (589) Saifee A. Surka,
118-20 Abdul Rehman St., Bombay-3-21, Stamps,
Science, Mathematics. (૫૬)

પરચીક વર્ષ પહેલાં

અંક ૨૪ માગશર ૧૯૮૨ (ડિસેમ્બર ૧૯૮૫)

ભરતીય મૂર્તિકલાના શિખર ૩૫ 'નદરાજે'ની હાંચ મૂર્તિના મુખચિત્રથી ઊધડતા આ અંકમાં શ્રી અવેરચંદ મેઘાણીએ આલેખેલી, પંખીઓમાં પણ રહેલા નરમાદાના દરકટ ગ્રેમની બે નાની છાઓ 'બેલકી'; ધર્મને કાગે દૂર દેશની વિકટ યાત્રા કરનારા ચીની મુસાફરો પૈકી કાહિયાનનું ધરિન; વચેરે મુખ્ય હતા. ગુજરાતમાં દર કાંતિકી પૂનમે ત્રણ ગ્રંથવર મેળા બાસય છે: કુમારિકા સરસ્વતીને તીરે સિદ્ધપુરમાં, ગુજરાતની એંગામેયા સગી નર્મદાને કિનારે શુકતીયમાં, અને યજુના સરીખી સાબરમતીને આરે વોકા ગામમાં. એ પૈકી વોકાના મેળાનું વર્ણન આ અંકમાં શ્રી અવેરચંદ મેઘાણીએ આલેખ્યું હતું.

પણ હતાવા જેવો ભાગ તેો શ્રી પરમાનંદ કાપડિયાએ, દક્ષિણ હિંદના મદુરા શહેરના મીનાક્ષિ-મંદિરના આપેલા પરિચયમાંથી છે:

'દક્ષિણમાં ચૈતર્મિદ રામેશ્વર ન્તાં રરતે મદુરા નામે મોટું શહેર આવે છે. હત્તર હિંદમાં હરિદ્વાર ન્તાં ગયુરા આવે છે તેને જ ગણ્યું આ શહેરનું નામ છે. મયુરાની આસપાસનો પ્રદેશ શ્રીકૃષ્ણની કીલાથી અંકિત છે; આ બાલુનેા પ્રદેશ શંકરના નૃત્યથી પુલકિત છે. શંકરનું બીજું નામ નદરાજ છે. નદરાજે અહીંથી કલ્પદેવતા વિદેશર મુર્તિ કાલ-કરાલ તાંડય નૃત્ય કરેલ્લને રીતે અનેક ભક્ત/નોને દર્શન આપેલાં, એની વાતચિત્ અહીં પ્રચલિત છે.

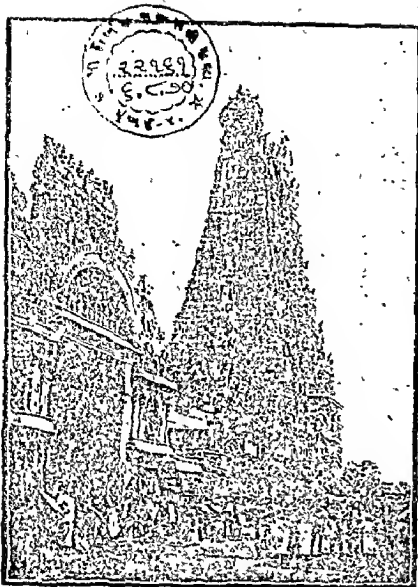
હત્તર હિંદુસ્તાનમાં કાશીવિજયાનયનું જોડું મહત્ત્વ છે તેકજુ જ મહત્ત્વ દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં મીનાક્ષિનું છે. જગા કપર હરિદ્વાર છે તેમ નીચે રામેશ્વર છે. કાશીવિજયાનયની બાલુએ વિવેખી નહે છે; મીનાક્ષિની બાલુએ વાધગાઈ નહી વહે છે. હરિદ્વાર પાસે ગંગા ગાળે છે; રામેશ્વરની આસપાસ સમુદ્ર ગળ્યાં કરે છે. આવી રીતે હિંદુસ્તાનની પૂર્વ જગતાયપુરી ને પશ્ચિમે હારિગા બિન્નબિન્ન સાગરના તીરે રોલ્લી રહેલ છે. ચાર દિશ્પાલ શાકંક આ ચાર તીથો હિંદના ધર્મોદારીરત રક્ષણ કરે છે.

આ મદુરા શહેરના મધ્ય ભાગમાં, જગવિખ્યાત મીનાક્ષિદેવીનું મંદિર છે. મીનાક્ષિ અહીં હનુરે વર્ષ પહેલાં રાન્ધ કરતા કોઈ પોંડય રાન્ધની પુત્રી હતી. તેને પાર્વતીનો અવતાર મણ્ડામાં આવે છે. જેવી રીતે સીતા હળ ખેડતાં જમીનમાંથી મળી આવેલાં, તેવી જ રીતે મીનાક્ષિ અહીંના કોઇ જળાશયમાંથી મળી આવી હતી. તેની પણ ચિત્રાંગદા જેવી જ અનેક કથાઓ પ્રચલિત છે. એ સામાન્ય સ્ત્રી ન હતી. યુદ્ધ તેનેા છવન-ન્યવસાય હતો, અને કિંગિન્ય તેનો અભિભાવ હતો. પોતાને હરાવે તેને વરસું એવું મીનાક્ષિનું પણ હલું. પરંતુ તે મહાશક્તિના અવતારને આ જગતમાં કોણ

હરાવે આલોક, પારલોક, સુરલોક, અસુરલોક સર્વ મીનાક્ષિએ છાયા, અને દેવાધિદેવ મહાદેવને પણ વરા કરવાનો મીનાક્ષિને મનોરથ થયો. પણ ત્યાં એણે બલ કરી. પ્રદીપ્તિના બળનું મૂળ ધર્મ છે. મીનાક્ષિમાં બળનું પ્રેરણાકારણ મહાદેવ હતા. મહાદેવે મીનાક્ષિને વરા કરી અને મીનાક્ષિ મહાદેવને વરી. મીનાક્ષિની મંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં, દરવાજા ઉપર જ આ પ્રસંગનું સુંદર ચિત્ર છે. મીનાક્ષિ અને મહાદેવ પાસેપાસે ઊભાં છે ને બગવાન વિષ્ણુ હમયનું લગ્ન કરાવે છે. મીનાક્ષિની મુદ્રામાં અપાર શુદ્ધતા બરેલી છે, અને શંકરે પણ એ વરી વેરાન્યયોગનો ત્યાગ કર્યો દેખાય છે. (ભુએ નીચું ચિત્ર)

હિંદુસ્તાનમાં તીથો અનેક છે ને તીથોમાં દેવમંદિરો પણ અનેક છે પરંતુ મીનાક્ષિ-મંદિરની મનોહરતા સૌથી અનેરી છે. એ મંદિરનું શ્રેત્કજ લગભગ એક માર્દલ છે. આપણી બાલુએ મંદિરમાં જ્યાં મુખ્ય મૂર્તિનું અધિષ્ઠાન હોય છે તેની ઉપરના ભાગમાં મોટું શિખર ચણવામાં આવે છે; પણ દક્ષિણમાં મંદિરના શિખરને બદલે પ્રવેશદ્વાર

બચાવ દોષ. દરેક દેવોદય સાથે એક મોટું બજારીય દોષ. ત્યાં અમુકઅમુક ઉત્સવદિનાએ દેવમૂર્તિને પથરાવેને આસપાસ દીપાવલિ પ્રગટાવે. એ ઉપરાંત ગંદિરમાં દાખલ થવાના ભાગેમાં નાની સરખી જાનર ગોઠવાયેલી હોય. ત્યાં પૂજનાં સાદાંદોષો, રંગ-કાંઠાને તેરમળની વિશિષ્ટપરંતોએ વગેરે વેચાતાં હોય.

ગંદિરમાં બાંધેલાં ભલે બંધ ને જાણપણું મૂર્તિએ કોની કાટલી છે. આ મૂર્તિએ કોઈએ એક બુલીએ મૂર્તિ દેવની દોષ કે દેવીની, પણ દરેક આકૃતિના સંપૂર્ણ, આદીજનમાં બરાબર રખડા ન દેખાય. એમ પુરુષની આકૃતિમાં આપાર પ્રાણજન તરવરી રહેલું દેખાય તેમ સ્ત્રીઓની આકૃતિમાં જળ સાથે મુદ્દતાનું સુંદર મિશ્રણ નહીં પડે. નટરાજ, મહાદાખી, રાગ-નરમણ-સીતા, પાર્વતી, કાર્તિકેય, ગણ-પતિ, દત્તમાન વગેરે અનેક દેવદેવીઓની સુંદર મૂર્તિએ કળાસિકોને પ્રમથ બતાવી રહી છે. પણ એ સર્વમાં વિશેષ ધ્યાન નટરાજની મૂર્તિએ છે. આ બાજુ મહાદેવના નટરાજ રવરુપની પૂજા ખૂબ પ્રચલિત છે. નટરાજ એટલે તાંડવનૃત્ય કરવા સંકર. આપણે ત્યાં કમ્પુને એમ યંત્રી નગરોડતા ન્યાત્યાં આદિખેલા હોય છે, તેમ અહીં ન્યાત્યાં નટરાજનું ઠરાવનૃત્ય ભજનજનોને મત ભનાવી રહ્યું છે. આપણા જનમમાંથી નૃત્ય તદ્દન ભરી ચલ્યું છે. તેથી નટરાજની મૂર્તિના સર્વ બાજો આપણાથી મદબ્ધ મર્ધ રાંધે તેમ નથી. પણ એમજ આપણે ને મૂર્તિના બાજો સાથે તાદાત્મ્ય વધતું જાય છે તેમતેમ આપણી આખો તેમાં રહેલી અદ્ભુત બનેલાંદારતાને મદબ્ધ કરી જાય છે. નટરાજ એટલે સંગીતનું પરમ સ્વરૂપ. યોગની પરાકાષ્ઠા સ્વચ્છિદાંતરને સંપૂર્ણ આરિખાવ.

આ બાજુનાં ગંદિર વિશાળ, પણ મુખ્ય આમ સાંકડા ને ઘણા પ્રકારે બિનાતો હિંચરે પણ દીપા

કપર મોટું જાંબામ હરે છે. તેને ગોપુરમ કહે છે. (કપરનું ચિત્ર) ગોપુરમ દીપાક દેશના રમાપત્યની વિશિષ્ટતા છે. એ આકાશતવરપરાંતો હોય એટલાં જ્યાં હોય છે ને તેમાં દેવદેવીઓની અનેક મૂર્તિએ દોષ છે. ગોપુરમ એટલે આખા પુરાણનું ચિત્રપટ. કાશ દેશાંજિ સિવપાર્વતીનાં લગ્ન દોષ; કાશદેશાંજિ રામ લક્ષ્મણ ને સીતા જામાં દોષ; કાશક રાવણ લગી રહ્યો દોષ; તે કાશક સુર અશુરોએ મળીને કરેલું સમુદ્ર મંથન સાથેખેલું દોષ. અહીં પાર્વતી તપ કરતાં દેખાય. તે ત્યાં વિષ્ણુનું સિંહાલતાર લઘ દિગ્વિજય મશિણનું સાસન કરી રહ્યા હોય. લગી કાશદેશાંજિ કનુમાન અપિધિપતૈત કપાલી જી રહેલા હોય, તે અન્યત્ર વિષ્ણુના વિવિધ અવતારો કમસર સોણી રહેલા દોષ. આમ આ ગોપુરમ એટલે પુરાણનાં સીંખવાની યાજ્ઞા

મીનાસિ-ગંદિરમાં ચાથ દિશાએ એકેએક પ્રવેશદ્વાર છે અને તે દરેક ઉપર એકેએક મનમંજી ગોપુરમ છે. હિંદુસ્તાનમાં મીનાસિ એવું બિશાળ ગંદિર નથી ને મીનાસિના ગોપુરમ એવાં ગોપુરમ પણ નથી. ગુડરાથી વીસ પચીસ માઈલ દૂરથી એ દેખાય છે.

બિના દરેક ન થાય ! પારિવા, વાગેજ અને બિસકોલીનું તો ભલે બિનાસરવાળ તેલ કે દીપાની દોરની ઢાઝ અજમાય થતી હોય અને દીપાં ઠપાવતા હોય ! ન્યાત્યાં તેલની કે પારેનાંની ચરકનીંકંધ આનયા બરે નમીન દાખો ને વીઝાણી. યોગીની જીક દમોરોં કરેલી દોષ. ભક્તિઆવરે કન્નાદ અને આરેશ સાસાનું એવાં દોષ તેલે અહીં આપણે. આપણે ત્યાં ભક્તિને આવેશ આને ત્યાંદે દોરો ખળી વખત બે હાથે ઘાલી આ ધાટલા માટે છે. અહીં દોરો બે હાથે ધેરત-ચોતાના આજ ઉપર (અલખત કોમેશીએ) ઉપર મારના મંદ પડે છે! આપણે ત્યાં સાધાર્ણ દેવનું પ્રભામ દેવમૂર્તિની સાથે પડીને કરીએ છીએ; અહીં દેવમૂર્તિની બાજુએ પડીને કરવામાં આવે છે.

અહીં મજાપતિની પણ પૂજા પ્રચલિત છે, પરંતુ પધારે મહિમા સંકરના બીન પુત્ર કાર્તિકેયના છે. તેને અહીં મુખસાવરના નામથી યોજાય છે. તેની જ મોડાની અચરવાદિતી મૂર્તિ ન્યાત્યાં દેખાય છે. ધણે દેશાંજિ તે કાર્તિકેયનું સાથેસાથે જુદું ગંદિર ન બાંધેલું હોય છે.

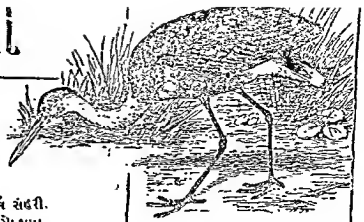
આ બાજુ એમ અનેક ગંદિરો છે, ભક્તિ જે સેમ અનેક બહેમો પણ નડ પાછીને બેસા છે. ધાર્મિક કલસો મહિમામાં દસેક વાર આવે. દાહલાંચાલાંધારીક વરશેરાઓ અધકાંધાં વહેમોડા જનની સર્વે કિવામોં કરેલા. કાંઈ પણ કારણે ધર (અલસંધાન ૫ ૪૪૫ મે)

માધુકરી

રપરો ભારતના બાલે
પ્રભુનો બાહુ દક્ષિણ.
નિત્ય એની કરો રક્ષા
એવું નયક સુરસેન.
અત્રે સભર દો ક્ષેત્રો,
સરિતા સહિયે ભરી,

પ્રસન્ન હોઝનાં ચિત્તા, દેવ્ય લો સર્વ સંદર્ભી.
નેત્રે મુખે વસો દાસ્ય, શમો તાપ શમો ભુષા.
વાણી હો સાત ભેરની, અત્યંત, ઝંતભરા.
નાના વિશ્વેષ ના લોભો દષ્ટિ માંઝવણી હદો.
અત્યંતિક દલે રાષ્ટ્ર, ક્યેવનિક દલે પ્રભુ.—નાથલાલ દવે

માસમાસનાં પંખી-પદ

લગલગ

જાણશો પારે ફરતાં ભગવાંના જેવું,
ધોડકાના વર્ગનું જ, નજીક ફૂટના કદનું આ
નિચિત્ર દેખાવનું પંખી ઘુરત છડું વરી આવે
છે. લાલ અંગિને પગ, સફેદ નવું ભેડાંએડો
પગનો અંગૂઠો; લાંબી સીધી આંચ, માથા
પર ટાલ; ને ચળકતી લીલી અંધવાળા કાળા
સરીરમાં માત્ર ગરબન અને પૂછી હેઠળનો
બામ જ સફેદ. અને તેમાં જે મરદન તો
નજીકે તેના પર સફેદ બેઠનનો ગત પડેા વીંકાયે
દોષ એવી જ લાગે.

આપણે ત્યાં બારેમાસ રહેતાક' દોઢ
ભજમાં વજોરેના સંગમાં પાણીકાંઠે ફરતું ને
કવિયિત ભવમત્તની પેઠે એક ઢાંચે ઊભેલું
તે યજ્ઞીવાર નેત્રા મળે છે. અને જે જે ભગત
જેવું જ; જવલે જ બોલતાં સાંભળીએ. લોકો
પાણી ફરતાં તેને સુકાઈ જતાં તળાવ કે છીકાં
પાણી પારે રહેલું થયું ગયે છે. એવાં
મંથાતાં ક્ષોભાતાં પાણી કળોળી તેમાંથી
પેતાને આદાર—મીઠક-માઠલાં, કચલ્યાં
અને એવાં શોરાં છવડાં શીથલું એઈ સફેદ
તેને પાણીમાં ગીધ હલેવા લલચાઈએ. અને
એ તો ગીધ સાથે ડગલાં ડાંચે લેડડું પલ્લુ
ક્યારેક લેવા મળે છે.

સિંધ સિવાય લગભગ ભારતભરમાં એ
બ્યાપક છે. અને હિમાલયમાં ૩,૦૦૦ ફૂટની
ઊંચાઈએ પલ્લુ મળી આવે છે. રથાત્તુકળ
જુદેજુદે રથને જુદેજુદે વખતે તે પ્રભવન
કરે છે. એ સગમે પાણીથી ફર ને કવિયિત
માથના પાદરમાં કોઈ કંથા વક્ષ પર તીરેક
ફૂટની લાંબાઈએ રૂઝી ડાંખીઓનો દંડો
માથો બનાવી, તેમાં આછી-લિલવળીં અંધ-
વાળાં ડાંચી સફેદ ટડાં મૂકે છે. થોડા ફિલસ-
માં એ ડાં મેસા ધુવિયા રંગનાં ચઈનવ છે.

આશ્તાએ મૌરવીની મૂર્તિ ઉત્તરાદ દેવાઝહુસેનમાં
વીણાકરારાંથી એકએક લેકેલા બેસારૂ સુર જીવા, કરતાદ દેવાઝખાંના એવિતા
યજેલા અવસાનના ખબર મઈ ઠા. પમી નવેમ્બરે બારે દેવે સાંતળવા પડયા. છવનભર
આરાધના કરી ધરિણીને રક્તાર થેતા આપણા સંગીતાનાં એ એક આધારસ્તેમ થયા દત્તા.
સદીએથી પેટી ફર પેટી લિંદી સંગીતની માવજત કરતા આમાના એક સંગીતકાર-સફ-
દરહુસેનમાંને ઘેર, ઈ. ૧૮૮૦ની રાત્રમાં એમને જન્મ થયો. લીવાને અકબરીનાં જમાત-
નામા કવેયા રામાજાનમાં રંગીલેના વખતથી સંગીત એકુલમાં ઊતરતું આવેલું, 'રંગીલે'ના
નામ કપરથી આજે જે એમની વિશિષ્ટ માધ્યમીને 'રંગીલા ઘરાણા'થી એળખવામાં આવે
છે. દેવાઝખાંએ પલ્લુ એ માધ્યમીને ભજવી રાખી સારી પેઠે પ્રસારી. આજના આપણા
સંગીતમાં એ ઘરાણાની ધબ્બી ક્ષીર અસર દે બાઈ આવે છે. એમનાં માતા પલ્લુ, અકબરના
વખતમાં મુખ્ય માવામાં પ્રખ્યાત યજેલા હાજી સુલખાની પેટીના દોઢ, કરતાદને તો
બંને પહેલી સંગીત વારસામાં જ મળ્યું હતી સાધવ પરતુ સંગીતનું પદ્ધતિધારનું જ્ઞાન
તો એમને માતાગઢ ગુલામ અબ્બાસખાંએ જ આપ્યું. પેતાની ૩-૪ વર્ષની વયે પિતા
અવસાન પામ્યા બાદ તેએ મોસાજમાં જ ઊછર્યા. એટલે માતામદ(પાતા)ની ઓપદ
અને કટકાઈની, રાત્રાતનાં દસ વર્ષમાં જ એમણે મોસાજમાં સંગીતકારોને આંજ નાખે
એવી પ્રતિ સાધી. ગુલામ અબ્બાસખાંએ નાનપણથી જ એમને સાથે ફેરવવા માંડેલા,
એટલે બાલિના એ આચારપદ સંગીતકારની
કીર્તિ પલ્લુ સારીપેઠે પ્રસરી.

૧૯૦૬માં મહેસુરમાં ત્યાંનાં રાહી ગવેયા
નરખનખાંએ ગુલામ અબ્બાસખાંને જલસો
ગોઠવેા, તેમાં યુવાન દેવાઝખાંએ પલ્લુ
ગાડ્યું. એ સાંભળી મહેસુરનરે એમને સુવર્ણ-
ચંદ્રકી નવાન્યા. એવામાં ઈ. ૧૯૧૨માં
એમના સંગીતથી પ્રભાવિત થઈ, તેમને પેા-
તાના ફરજારના મુખ્ય સંગીતકાર તથા રા-
ન્યની સંગીત વિદ્યાપીઠના પ્રાધ્યાપક તરીકે
નીમવા પટેાદરનરેસ સથાજીસયે દેખા પ્રદ-
ર્શિત કરી. ધમાર વિષે પૂછતાં માસિક ૧૦૦
રૂપિયાથી એક પાઈ પલ્લુ એછી નહિ લેવા
દેવાઝખાંએ જણાવેલું. ન્યારે એ કાલે બદ-
લસા કરતાદોને માટે પલ્લુ ૪૦-૫૦ રૂપિયા
બસ યદ રહેતા. પલ્લુ માધ્યકારે એમને
રાખી લીધા, એટલું જ નહિ પલ્લુ એમને બ-
દાર પલ્લુ સંગીતના કાર્યકર્મો કરવાની સંપૂર્ણ

હતે આપી. આથી તેગની આગ્રહ અને પચાતિમાં અનંદદ વધારે થતો ચાલ્યો. અને પછી તેા આમેદાદન દારા વહેતો થયેલો એમનેા કંઠ ભારતીય સંગીતની ખરી પદેખાન કરાવવા લાગ્યો. ફરોશના એક કાસલ નિમિત્તે મહેસુર રાજ તરફથી એમને આશ્વર્ય મળ્યું. જ્યારે દિલ્લા સરકારના બાજુ નિષ્પત્તિ સંગીતદારો ત્યાં મળવાના હતા અને તે ફરકે દરબારમાં એક એક વખત પોતાનું સંગીત રેસા કરવાનું હતું. પરંતુ ફૈયાઝખાંનાં સંગીતે તેા એકા પ્રથમ પાક્યો કે એમને ફરીકી શકાવેના આમદ થયો અને મહેસુરનરેસો ઈંગ્લીઝે લેટરોગાદીથી નવાનવા કરવાને આદેશો મોકીયો (સંગીતના સૂચ્યો)ને બિતાવ્યો આપ્યો. પરંતુ એ ધારણી કરતાં પહેલાં આંસાદેખને સચાલકામની મંજૂરી મેળવવી આવશ્યક લાગવાથી મહેસુરનરેસો સચાલકામને છેક ઈંગ્લેંડ તાર કરી પુછાવ્યું ને તેમણે પણ આજ્ઞા રાજ આપી. એ પછી તેા સંગીતવધુપણું, સંગીતચૂડામણી, સંગીત-શિરોગાદી વગેરે અનેક બિતાવે એમને મળેલા છે, પરંતુ તેઓ તેા ફક્ત આદેશો મોકીયો ને બિતાવ્યો ધારણ કરતા.

એમની વિશિષ્ટ ગાયકી ને રંગીલા ધરાજીવી એળખાવ્ય છે તે એમના હાદના હાદ રમજાનખાં રંગીલેના નામ પરથી પ્રચલિત થયેલી, 'રંગીલે' શબ્દ પરથી સુચિત થતો સુંદાર રસ છે તે ગાયકીનેા મુખ્ય ચેરો. પણ પ્રાચીન ભારતીય ગાયકી મુખ્ય-અમર પર પણ એમનું ધણું પ્રદ્યુત્ય હતું. છતાં યે ૧૮૩૫ પહેલાં આખે ન એમણે એ ગાયકી નહેરેમાં માધ કરી. બારતના ખીલ સંગીતનો બાફક સંગીતના એકાદ એ અંગેમાં ન પ્રદ્યુત્ય મેળવી તેઓ નહોતા આકર્યા. તેા યે રામકલી, જયજયવંદી, મેયગદ્વાર, તોડી, ચિતુરા, અને કાચાદર માની વેળા તેઓ ગમનના પીલતા. એમને રવર પીર ચેરો અને પ્રવાહી તણે સખતમાં રજવા ન જમનનો તથા રાજ રાગિણીની શુભમાં ઝોળી વિગત અને વિશિષ્ટતાને રસારેક રાગી શકે એટલા લોક અને પીલે હતા. ખાસ કરીને મુખદને એમને આલાપ અંશતઃ પણ અતિરાયોક્તિ વિનાને અને અલેડ ગણાય છે; હાલ્યે એમ પણ કહી શકાય કે એટલે સુધેર આલાપ યેનચાર હવે બીને કોઇ ભારતીય સંગીત પાસે નહિ રહ્યો હોય. બજજાદા હતારો પણ કવચિત્તુ નેમાં યાપ ખાઈ નય એવી આલા પની રજાથી, સંકલી, આલેશ વગેરે હસામાં પણ તેઓ એટલી ન વિધી પ્રમાણબદ રવરચના વડે રાગરાગિણીને સચોટ પચાલ નાવી સેકતા. ઘડત, બદલાવો, તાલ, બેલતાન, કચન, મુખડા-અંધ વગેરેમાં એમના નેની જમાવટ લાગ્યે ન બીને કોઇ સંગીતકાર કરી શકે. પણ સંગીતનું રસદર્શન કરાવતાં તેઓ તાર સોલકમાં અંશરખી જીએ અને અંદ્ર સવલકમાં અંશરખી નીએ લાગ્યે ન જતા. અલખત, એમ તેા એમને રવર ખરનમાં છેક વડું સુધી જડા જિતરવાની શક્તિ ધરાવતો હતા.

‘ગોગપિયા’ના તખલ્લુસથી એમણે લખેલી પચાસેક ‘ચોને’ તેા ભારતીય સંગીતના ઇતિહાસમાં એક પ્રકરણ સમાન છે. નાન-પણમાં આગમાં પડેલી જનબાધાની અસર તેમાં દેખાઈ આવે છે. તેમાં યે એમણે આલેશી જયજયવંદી-‘મેરે મંદિરે અજા થો નહિ આવે’ અને બેરોડી-દારા-ખનાને બિતાવ્યાં થશે કાંઈ કો સૂઝી તેા એમની છીટકા સમાન છે.

સારા સંગીતકાર થવા કપરાંત એક ગાયક સ્તરીકે પણ તેઓ એકા ન સારા હતા. બધું ન હાથે ચીવટથી અને પેલિતાર કરવાની એમની આદતથી એમની શક્તીકરણી પણ ખેતી ન પ્રજાવ-સાધી હતી. પરિપક્વ અને જનસાચોમાં તેઓ બમગદાર કપડાં, કપડ (ડિસેમ્બર ૧૯૫૦)

મેનીલા હાર, ચાંદો વગેરેથી સારો કરસો જમાવીને અંતા, એકે પાછલી અનરમાં બીજું બધું હવેરાત તેા એાઈ કરી નાખેલું. પણ હીરાગાણેકની વંદીઓ તેા એમણે છેક સુધી આંગળા પર પહેરી રહેલી. પરંતુ આમ ચોખીન દોવા છતાં તેઓ શરીર પ્રત્યે નરા યે મેવપુ નહોતા થયા. છેક નાનપણથી ન એમને કુરડીનો કૌખ હતા અને કેટલા યે કુરડીખાલે સાથે એમણે મેની સાધી હતી. આપણા યણા સંગીતજોખાં જેવાય છે એવી રીકા કરવાની એમને નરા યે આદત નહોતી. શાનિર્દો પ્રત્યે તેા તેઓ એક મિત્ર, વિશ્વશુદ્ધ અને સચા માર્ગદર્શક સમાન હતા.

વડોદરામાં સંગીત વિદ્યાપીઠમાં સંકટ વિદ્યાપીઠો એમની પાસે વેચાર થયા, પણ તે કપરાંત, ખીલ સંગીતજો પણ એમની પાસે રીખવા આવતા; નેમાંના કલકતાના આવાહુરોન, વિલોવદ્ધે વેરી, લતાકુલદેસેન, રવાબી વજમજાસ, જખનીની આંરિસ કોટેજ અંધ મધુચક્રના પ્રિન્સપાલ એસ. જી. તંત્રકર, બીખદેવ ચેરકર, આચારી મહાન ન વગેરે તેા પ્રખ્યાત સંગીતકાર ગણાય છે. દિલ્હી નટ કુલદેવસાલ સાઈનયે પણ તેમની પાસેથી શિક્ષણ લીધું.

એ ન પપે પહેલાં એમને લકવા થયેલો ને લખિત લખરો, પણ એમની કલાને આંચ ન આવી. ૧૮૪૪માં કલકતાની સંગીત પરિષદમાં એમણે ભાગ લીધો. ત્યાં તેમને ૧૦,૦૦૦ રૂપિયાની ચેલો અર્પણ થઈ. અયે વારે રોડીયા પર મારા માટે તેઓ દિલ્હી થયા ત્યાં ખાંડા પડ્યા પછી એમની તળિવત ન ન સુધરી. ક્ષયની અસર જણાવા લાગી. પરંતુ છેક સુધી નળખાખની નરા યે અસર વર્તાવા ન હતાં, ૧૦ વર્ષની નેડ વધે તેઓ ગઈ પાંચમી નવેમ્બરે સવારના સાડાસાત વાગ્યે જમતનકીન થયા. આને હવે આપણે દુઃખ સાથે એમની રોડે સંમગ્ન સંતોષ માનવા સાથે આરા રાખીએ કે એમના શિષ્યો અને સંગીતના ખીલ નવા વિદ્યાર્થીએ એ રોડીયાને અવધાસ કરી વિગરે પાખની બની આપણી આ કલાને તેમણે શુદ્ધ રસપેમાં જલજી રાખવા પોતાથી બનતો બધો ન પુકાર્યો કરી શકે.

અર્ધખનું આરોગ્ય

આંખ રાતરીમાં રત નેવી છે. દુગિયાનો સંપર્ક સાધી જ્ઞાન ને અનુભવ મેળવવાનું એ અતિ કપરાયો મુખ્ય સાધન છે. છતાં મોટા ભાગના માણસોને નેરોગથી આજવાતા પ્રમાણમાં પીડાય છે આંખ ના રોગિય દરા આંખની આપણતા નથી તેમજ કુદરત પણ તેને મટે ન જાલદાર નથી. તેા પછી તે મારે જમાવદાર કોણ?

જ્ઞાન ને બેરદારી એ આપણું જીવનમાં મુખ્ય સાધનો છે. આથી કેટલાક રોગો તેા ફક્ત આપણા દેખાં ન જ નથી રાજ્યા છે. ઘણુખરા અંખના રોગો પણ સાચવણી ને રચનકતાના અભાવથી ન થયતા યાગ્યા છે. આપણા બેરદારીના પરિણામે નેરોગી આંખની નળખાખના કપાય તરીકે હાથમાં મોટા થયા પર વધ-રાવા માર્ગમાં છે. બેરદારીમાં જીવનમાં નેડવું સહેલું મોટું સાકે એમ સમજ આપણે રજમાને અપનાવ્યાં, ને પછી ચરમાને કપાય અંખને સાચવવામાં મદદરૂપ થાય એ રીતે કરવાને બદલે એટલી જાદી બેરદારી પૂર્વક થરા સામગ્રી કે પરિણામે આંખ સમગ્ર ન નેડ. જલદી વધુ ને વધુ ખગકી આંખી.

આ અનુભવથી અમેરિકાના આંખના એક રોગશાસ્ત્રજ્ઞ. ડબલ્યુ એચ. એડ્સ, એમ ડી. (ન્યૂ યૉર્ક) ને કહાય કે ‘હાથે હાથે’ હબરો રૂપિયાની પ્રેક્ષીકા હોવા છતાં તેમને એગ લાગ્યું કે તેઓ વેતાના દારીઓને નેરોગી એવે તેમ પ્રમાણિક મદદ આપી સેકતા નથી. આ મોગસનમાંથી એમની ‘અરખાં સિવાય આંખની સંપૂર્ણ દર્દી’

દિનવિશેષ

તા. ૩ રવાબીન વારતાના પ્રથમ પ્રમુખ રાજેન્દ્રભાણુનો જન્મ, ૧૮૮૪.
 તા. ૫ પુનર્વાતી પત્રકારશ્રીઓ તેમજ લેખકો કારકિર્દી ધડનાર સાપ્તાહિક
 'યુગરાતી'ના સ્થાપક તેવી જાહેરાતગર, દેશબંધુ અવસાન, ૧૯૧૨.
 તા. ૭ રહેસુરના શિવ હેઠરાજીનો અવસાન અને તેના પુત્ર રીપુ
 સુલતાનનો રાજ્યાભિષેક, ૧૭૮૨.
 તા. ૬ પેરેશદેવસરકેના સર્વક અંધકલિ વિદ્યાર્થનો જન્મ, ૧૬૦૮.
 તા. ૧૦ નેપેલે હતાગરા રાજાપ્રકાશવંશકે નેપેલનો જન્મ, ૧૮૬૬.
 તા. ૧૨ પહેલી દિવસે 'ગોરુદેવ' એ 'ગોપાલ દેવિયા' રચના, ૧૯૧૧.
 તા. ૧૨ શોધસફરી ધારગાને ન્યૂ ઝીલેન્ડ ટાપુની શોધ કરી, ૧૬૪૮.
 તા. ૧૩ અગેવિકન રવાતમ્બકાંતિની ચીનભારી ચાપનારે 'બારેટન
 દી પાર્ટી' અમેરિકન ઇતિહાસનો ચાલતાર બતાવ, ૧૭૭૩
 તા. ૧૭ હિંદુ મુતિપ્રતીની વિરલગાં નિબંધ લખી રાજ રામચે-
 દનારે બંગાળી અસાહિત્યની સાથે આરંભ કરી, ૧૭૭૦.
 તા. ૧૮ સુએઝની નહેર બંધબદાર થાટી બુલ્લેટી મુકાફ, ૧૮૬૬.
 તા. ૨૨ રશિયાના રુસબાર નેશનલ રજાલિનનો જન્મ, ૧૮૭૬.
 તા. ૨૩ સુરત કે.એસના પ્રમુખ રાજબિહારી રાયને જન્મ, ૧૮૪૫.
 તા. ૨૮ દિવસે રાંક વસતિના મેળે રાંકે રાંકે મુકનાર 'અખિલ
 ભારત ચરખા સંઘ'ની સ્થાપના, ૧૯૨૩.
 તા. ૩૧ લોહીએ અંકુશી બરખાની ના પાડતાં પેાડુંનીએએ પ્રભાસ
 ખાટલ સભાથી મુકું, ૧૭૭૭.

આ માસની વ્યક્તિવિશેષ : લુઈ પાસ્તર

ન્ટુઓની દુનિયાનાં દારબોધી, રોગો-
 નું સાચું બળ બતાવી, તેના ઉપચારનો
 અભ્યુસ આજે દેખાતો જ નહીં પણ પાસ્તરનો
 જન્મ કાન્સમાં કાલ મુકમે નેપાલીબલના
 એક માણસાનું મેળર ક્યાં નેપેરિને ત્યાં
 ૧૮૨૨ના ડિસેમ્બરની ૨૭મીએ થયેલો.
 આણુજ્ઞાં પ્રાથમિક શિક્ષણ પૂર્ણ કરી એ
 પારીસ બહુવા ગયો, પણ ત્યાંથી માટે
 પડી થેર આન્યો અને બેસાંની રાજામાં
 નેકાથો. ત્યાં તેની વિજ્ઞાનની જલદ બળ
 તી. એ સંતોષી રાંકે એવી એક માત્ર વિદ્યાપીઠ 'કોલેજ નેમોર્સ-
 નેકાથા એ પારીસ ગયો અને ત્યાં વિદ્યાપીઠ તરીકેની સંપૂર્ણ
 રચનાથી કારકિર્દી પૂરી કરી ૨૨ વર્ષની વયે દિલ્લોમાં બોલિતકારના

તી. એ સંતોષી રાંકે એવી એક માત્ર વિદ્યાપીઠ 'કોલેજ નેમોર્સ-
 નેકાથા એ પારીસ ગયો અને ત્યાં વિદ્યાપીઠ તરીકેની સંપૂર્ણ
 રચનાથી કારકિર્દી પૂરી કરી ૨૨ વર્ષની વયે દિલ્લોમાં બોલિતકારના

આ માસનો પ્રસંગવિશેષ : તૈસુર લંચની બારત પર સવારી

પેાતાની શુદ્ધિ અને સાહસના બળે અનેક મુસીબતોનો સામનો કરતો કરતો એક તુર્ક ગુલામ (જન્મ ૧૩૩૬) આખરે તુર્કેતાનનો
 તેમુરાદ બન્યો. છેક કાગીબન સમુદ્ર, હાલ અને ઇસ્લામ છાતીને એણે પાંચ અધ્યાનિરતાન પર પોતાની હકમત રચાવીને 'સોનતના
 દરકા' નેવા હિંદુસ્તાન પર નબર ફેરવી. એ માટે સદાય મેળવતાં ફેરફાર થતથેરાં થયા છતાં તેણે પોતાનો નિશ્ચય અચલ ન રાખ્યો.
 આતમચરિત્રમાં એ લખે છે, 'હિંદોસ્તાન કાફરોને. તેમનાં મુક્તિ-મંદિરો તોડી, મુસ્લિમ બનાવી 'ખાજી' નેપું રાન્યાનાં (નિમક દાસિવ
 કરવાની મારી મુકાફ છે.' અને એ નિશ્ચયનું નેપું નેપું, અને આમ બધે જ કતલ અને લૂંટની પોતાની ધાક બેસારી શકાય વખતે
 કતલ ચલાવી પોતાની હકમતોના પરચો થે બતાવી નેપું, અને આમ બધે જ કતલ અને લૂંટની પોતાની ધાક બેસારી શકાય વખતે
 દિલ્લી સુધી આવી પહોંચે. દિલ્લીના સુલતાન મહમુદે તથાબળ અને તેના વહીર હકમતજાંએ તેનો સામનો કર્યો. પણ તેમને એમને
 જળ્મર શિક્ષત આપી ૧૩૬૮ના ડિસેમ્બરની ૧૪મી તારીએ દિલ્હીનું તખ્ત સર કર્યું. સમજતા મુજબ સરકારે લૂંટ અને કતલ અટકાવી
 દીધી. 'ગાલવાનો ગાદચન થયે એટલી લોચે રસતા વચ્ચે પડી, અને હાલત તો ફેરફારી દુશ્મકાંને કે. હિંદુ દિલાખ નથી. 'પણ તેમને તેને
 અફસોસ નહોતો. આટલો પુનઃજાન કલક પડી થે એ તો અલ્લાનો આજ્ઞા રામતો હોત કે, 'હિંદોસ્તાનમાં અને મેળેલી આ કાગવાની
 તારી મહેરમાનીને લીધે જ દાસિવ થયે છે. દારૂ લોહીની કતલ કરવાની ને તેમની કોલત દુશાવવાની મારી મુકાફ આખરે બર આવી ન.

ગ્રાફેસર તરીકે નિખાયા. ત્યાં ડાર્વિનક ઓસિડ પરની તેની શોધોએ
 તેને ફેરેસુજ્ઞાંમાં રસાયણશાસ્ત્રના ગદદનીસનું સ્થાન અપાવ્યું. અહીં
 ઓફીઓના ફેરફારોની પુત્રી મેરી સાથે લગ્ન કર્યું ને પત્નીને સાથે
 લઈ લીધ જઈ તે વસેયો. હવે તેણે ફેરફાર પછે વિજ્ઞાનની શોધબાજ
 આજીને ને ખાંડને લેકિટક ઓસિડમાં ફેરવી નાખતા ન્ટુઓ શોધી
 કાઢી દારૂ બનાવવાના લોધી પડતા ઉલોગને બતાવી લીધો. આ પ્રયો-
 ગમાં ગાણુસત્તાના એ અદરેશ દુરમગરે તેને પ્રથમ પરિચય થયો.
 પણ એ ન્ટુઓ ને જ આણુસના દુરગમ એ મહેર કરવાની
 ખારતરી લાવકાતને કાલતરીએ ઉઠેલી કાઢી, આથી અરપણ વિચાર-
 બૂતોથી ફરકાઈને અને કંઈક અંશે વધુ સાધનોની અપેક્ષાથી એ
 ફેરી પારીસ ગયો. ત્યાં તેણે રેશમના ક્રીડાઓના રોમનું નિકાન બ-
 તાવી રેશમના દરોગોને પછુ બતાવ્યો. પરંતુ એ માટેની તેની અવિશ-
 મદેવતથી અને પછાકાલ લાચુ પડ્યો, અને તેમાં વળી પોતાના તથા
 મુત્રીના રેશમનો આખાલ કમીશયો. કાલતરીએ આરા ડોડી દીધી
 હેવા છતાં ફેરજ પોતાના સંકષ્ટ બળે જ સામે થઈ એ ફેરી પાછો
 ન્ટુઓની શોધ પાછળ પડ્યો. કીવામાં વળી પેશંચીમાં ફેરામેલા
 એક અનુદયા રેમના ઉપચારનું કામ આવી પડ્યું, જેને પરિણામે
 તેણે 'એન્સેસ બેસાઈલ'ની રસી શોધી.
 તેણે હકવાના ઉપચારનું કામ કાલમાં લીધું પણ અનેક
 પ્રયોગો કરી નેવા છતાં તેને હકવાના ન્ટુઓ તો ન જ બન્યા.
 આથી હકવાના એ હેરને જ રાતુના બધે મિત્રના રૂપમાં ફેરવી
 તેણે હકવાની રસી તૈયાર કરી અને તે સફળ સાબિત થઈ. એથી
 પાસ્તર જન્મહેર થઈ ગયો. છેક અમેરિકાથી લોહી તેની ક્વા કા-
 વવા આવવા લાગ્યા. તેમાં રશિયાથી આવેલી, હકાણું પકે મરેલાં
 આરનાં મોગલુસ આણુરોગોની સોજને તેણે જાણ્યો લીધા, અને
 આરું નહિ ધોરડું પરિણામ નેઈ કરે તો મેલક ખુશ થઈ પોતાના
 માન્ડ કચૂક લાડખીને આઈરે એક સંકેત બાવ રશિયાનો હીરક
 કૂસલક પાસ્તરને નવાજ્યા સાથે પાસ્તરના નામની કંદેશા રચાવ્યા
 એક લાખ ફ્રાંક પણ રોક્યા. આ સૂચને કાંસે પણ વધારી લીધું
 અને ફોનો ઉધરની ૧૮૮૮ના નવેમ્બરની ૧૪મી તારીએ 'લા દેન્ડરી-
 રજક પાસ્તર'ની સ્થાપના કરી.
 પણ પાસ્તરની તબિયત દબે લપડતી ચાલી. બિન્નોના આમદને
 થરા થઈ તેણે આરામ લેવા સ્વીકાર્યું. પરંતુ પોતાને સંપૂર્ણ બેરોસો
 દેવા છતાં કાલત તખ્ત બમકી, ઉપરે વાચ્ય પણ બંધ થયે ને આખરે
 પાસ્તર સંપૂર્ણતઃ મિજાનના એ કમીશયોગીને હેલાંત થયો.

અન; મોલી ઔર દુધકર
કાટે પીછે ના મિલે,

તીનેં એક રેવલાવ,
કોટિ જતન બનાવ.

દરથી પાણી પડી લાવતાં પોતાનાં કુદ
મા દેશ વાગવાથી ગરી અર્થ, ને પરથી કાસી-
નાથ આંશુથીએ આગમાં જ તળાવ કરવા પો-
તાના આગલોએને સંગમળ્યા; પણ સદકાર
ન ગણતાં પોતાની મુપકીની જગીનમાં જ,
એકલે હાથે, બતે કોદાળી-પાવડો-ટોપલો
લઈ જોદવા માંડ્યું. એવામાં, દીવાન બંગા-
ગોવિંદ સિંહા પોતાની થાતાનું આજ હબરે-
ની સખાવતથી કરે છે એ સાંભળતાં, ગામના
તળાવ માટે તેમને ગળવાગવા; પણ દીવાનનાં
દરેક મુકાં ન થયાં, આથી કુદ થઈ નોકરને
તેમણે કહ્યું 'કહે એ તારા દીવાનને, કે લાખોના
તારા દાન કરતાં મારી ગાનું આજ અડિયાતું
છે.' આની બલ્કુ થતાં દીવાને શ્રીવાની પુ-
જાસો પછ્યાં, જગ્યા મળ્યો: 'તમે લાખે
ખર્ચાને પણ આગમથી રહીશકરો; કહ્યું મારી
માફક જમીન, મુંડી, સરીર, — સંવેરવ તો
નથી આપતા ને? મારા નિયમને કઈ જ
અસાધ્ય નથી.' દીવાને પ્રસન્ન થઈ તેમને પો-
તાની માટે જ રાખી નજાજ જોદાની આપ્યું

અનેકાર્થે શબ્દ: દરશાનિયતિ કે હાલત;
માણસના મરણ પછી દસમે દિવસે થતી
ક્રિયાવિધિ; ગાંડી કીજવા પેદાશ બલાની
તેલવાળી ચીંદરડી; કપડાની આવરી; મા-
ણસના નક્ષીખ પર અસર કરતી મેદાની
'રિયત'પડતી હાલત; એ નાગની પેદાનાત.

અશ્વિત ગમ્મત: તમારી કગર લખો. તેના
બાજી દરો. તેમાં પાંચ કમેરો. આવે તેને
૫૦ વડે ચુલો. તેમાં તમારી જગતારીખ
કમેરો. એમાંથી વરસતાં દિવસની સંખ્યા

૩૧૫ ગાર કરો હવે
૧૧૫ કમેરો. જગ-
બમાં ચાવશે તે
રકમના પહેલા જ
આંકડા તમારી ક-
ગરના, અને છેલ્લા જ
આંકડા તમારી જ-
ગતારીખના હશે.

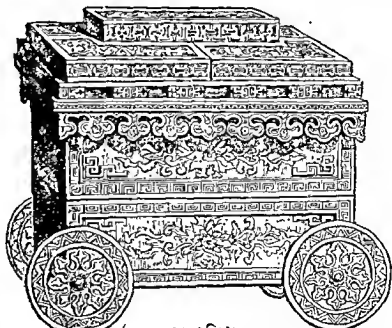
એટલે જ એકાવ-
ખતે ૬,૦૩,૦૦,૦૦૦
ઉડાં મુકે છે.

← એક જ સળંગ
દેખા વડે કોદેલી
માનાબદ્ધતિ.

કહેવતાના અર્થ: 'વાંકને મળ્યા રંગ, તે
વાવ જોદાનું કે કુવો.' (રંગે = ધંધીનું) પર
જેવા કપર ફરે છે તે ખીટો.) નાની સરખી
પ્રાપ્તિથી કોઈ અધુરિયા માણસો કુવાઈ
બધે બધાસ મારે, કે તેનો વધારેપડતો લાભ
લેવા માંડે. તેના કપાલકમ માટે વંધરાની આ
કહેવતમાંના ઉદાહરણનો નિર્દેશ એવો છે કે
રંગ માણસને ધંધીના ખીટા જેવી મામૂલી
વસ્તુ હાથ લાગતાં તે વાવ-કુવો જોદવાની
બધાસ મારે એ જેવું હારવાર પડે છે, તેનું જ
નાની પ્રાપ્તિ પર મોટા ઈની કુલાસ કરનાર-
નું છે. એને મળતી ખીલ કહેવતો: 'અણ્વીકા-
નું દીકું, તે માર મૂળને મીઠું'; 'સિખારીને
છોકરે ભાત ટીકો'; 'બૂખની છોકરી ભર્યામાં
પડી, તે રાજ રાજાને ખીચડી મળી'; 'ભાપ
ચડતા બાવળિયે, ને મા નીલ્લાં ડોડી; તેના
દીકરા મેડે બડયા, તે વાત કાંઈ થોડી?'

પૂજા થતે કયાયા થયા પછી એનું પુત્ર
મનેથી પ્રવાસ અને કળા પછી મુટે કાંચે
પેસા ખરચતો. પણ તેને લાખા તાર કરવા
પાછળ પેસા ખરચાતું કહી અગત નહિ તે
હંમેશા લાખા તારને દુધાળીને દસ રાખોના
બનાવવા પોતાનો લીમતી રાખ ખરચતો!

સકલેસમનમાં કાળાં કીડીનું પડીને પોતાં પાતાં અકલપવા, દોષવાળાં તેના નિખાર-
વાના પાણીમાં થોડા મેલિયેટક રિતરિતનાત પોવા નહિ પડે ને ચપક રહેતો.

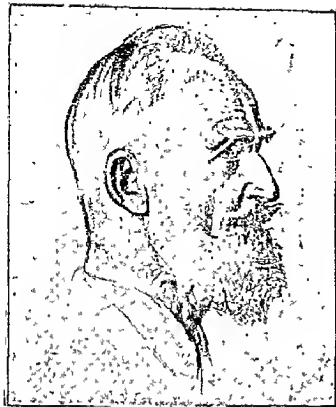
કસાકસિંકા

બાળાનીએના સાદા અને કરકસરવાળા છવનમાં પણ કચ્ચ કળા તો સુવંત
જોવાયેાત છે. કપર નેમના મિકે ઈના કુખાની એક તરફ છે, જોને પેડાં છે. લાજ
લાખની એની બનાવટ કપરની શોબાનકારીગરી વિશે વધુ લખતું પડે તેમ નથી.

આપું ભારે કામ
તો આપણે કરી ન
શકીએ, અને આપું
હલકું કામ તો આ-
પણથી થાય નહિ,
એવા વિચારોમાં
આપણે કશું જ કામ
કરી શકતા નથી

નવિંડા ડા ?

● મરુત ખીલા રંગથી લખા ખીજે છે. ● બા-
નમાં રોજ સરાસરી ૪ ધરતીકેપ થાય છે.
● પૃથ્વીની સપાટીનો પાયથો ભાગ દુશ્વેથી
દશાએસો છે. ● તેમોસ નદીના કાંઠે ચા મણ
વજનનાં તરખચ થાય છે. ● વરસમાં ૪૦ લાખ
વખતઆ પળીઆંકધાડવાસ કરીએછીએ.

કલાકાર રાધેન્દ્રાસન કરંદો શૈલે રોચ

અનાંદે શૌ (૭ મી ૫.૪૨૫૫૫) રાજકારણ વિષે પ્રથો વાચ્યા. લેખન-પ્રવૃત્તિ તો આયસંદ હતો ત્યારે જ રાર કરી હતી; પરંતુ કમસાન્યે રાષ્ટ્રપણ પ્રકાશક એ નવા લેખકને લેખને લેખક ન હતો. લેખક તરીકે આગળ જતાં પ્રતિષ્ઠા મળવાની હતી તેનાથી એને રાજ્ય વળે એમ ન હતું એટલે એણે વસ્તુતઃપ્રમાણે અભ્યાસ શરૂ કર્યો.

એ અસ્પૃશ્યો સમાજના પ્રચાર શરૂ થયો હતો. શૌ પણ તે તરફ આકર્ષિત અને એની પ્રવૃત્તિઓની રાજ્યાત થઈ લોકો સમજાવા તેમજ દોષ કે ન હોય, તક મળે ત્યારે અને ત્યાં એ લખું એવું શૌને રાખ્યું. એક વખત હાઇડ પાર્ટમાં જણુ આર લોકરે આલોડતા હતા, એમને એણે બાણ્ય સંબળાવ્યું ! ત્યારે બીજા

શૌ દેવતા, ૧૮૯૮માં શૌ સાહિત્ય કાન્સિસ પેઈન યાંત્રી-૦૮ નામે લખપતિ આદરિશાળાને પ્રણેલો. એણે જનનવાર શૌનો રોચ કરી ૪૫૯ (ડિસેમ્બર ૧૯૫૦)

વાર મુશ્કેલ વરસાદ પડતો હતો, શાતાઓનો અભવ વધો, ૧૫ માર્ચે અને ૧૫ વરસાદ અભવવાની ફરજ બાજવા પોલીસ ડોકીમાં બેઠો હતો. એમને પણ શૌએ આપણું સંબળાવ્યું. આ આપણે પોલીસની પ્રતિ વધવા માંડી અને તે શોકોમાં અભિપ્રાય થવા માંડ્યો. પરંતુ શૌ પણ પક્ષમાં એ બેઠોય તે પહેલાં 'બહુ જનસમાજ' અરીષ કેમકે 'ન મથાળાવાળું પત્રક એના વાંચવામાં આવ્યું. એ કેવિવન રોચ માંડે તરફથી બહુ પડ્યું હતું. સમજવાડનો પ્રચાર હવે કર્યો થયો ન એટલે, પણ એ બધું કોઈ જાતના ધાતપાત વચરે માનિતી થયું એટલે એમ ફોજવનો માનતા. આ પક્ષનું તરફસાન શૌને અમુક અને એટલે એમ બળવાનું ન કરી હતું. શૌ પારો રખાઈ હતા, બાષાપ્રચુર હતું. વસ્તુતઃપ્રમાણે, ધવરા હતી. સહુ અગ્યે એને સિદ્ધી વેળા મેં. સારો મિત્ર મળી ગયો. વેળામાં હાઉ પસંદની મહેનત કરી જ્ઞાન મેળવવાની ટંકી ચીજ હતી. ગોડવેના ચાલતો જ્ઞાનકોસ વડી રામચ એટલું એને આવડતું હતું. આ એનો સુખેજ થયો.

શૌ આપણે વખત શૌની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ ચાલુ હતી. એકે એમણી આકર્ષિત થઈ ન હતી, પણ લોકોમાં એ પરિચિત થવા માટે એટલે સાપ્તાહિકોમાં સંગીત વિષે લેખો લખવા માટે એને નીમવામાં આવ્યો. સંગીતના વિવેચનમાં એ તેના ફક્ત શાસ્ત્રીય ભાષા યોગ્ય, અને સંગીતની દુનિયામાં અધ્યક્ષતા, પૂર્વેથી વધારે લોકો પ્રમાણમાં હતા. શૌએ લોકોને ગમે એવી સારી ભાષામાં વિવેચના લખવા અને લોકોને વિચિત્ર કાચતા કોચા પણ સત્ય વિચારો દર્શાવ્યા. એથી શૌ તો લોકપ્રિય ન થયો, પણ એના લેખો લખીના થયા. વાચનનું સમીત એ જગાનામાં લોકપ્રિયતા મેળવતું હતું. મેસરોના 'ડોન યેવાની' એ શૌ પર લી ન બુદ્ધિય એની આશર કરી હતી. એ જ વખતે એને ઈન્સનના નાટકો સાંપડ્યાં. શૌે માર્કસ એ વાની મેળી હતો. ઈન્સનમાં એ લોકો લોકોએ માર્કસ વાંચ્યા હતા એમાં શૌની મજાવા કરી હતી.

લોકોમાં વધારે મજાથી મનુષ્યપ્રમાણનું એનું જ્ઞાન ૧૫૫ હતું, અસ્મિત્વ પરિચય થયું હતું રંગમંચમાં એને રાજ્યાતમાં પ્રેક્ષક તરીકે રસ નહોતો. પણ આગળ જતાં એ નાટકોના વિવેચક તરીકે નીમવા હતા, એટલે અંગ્રેજીના રાજ્યની ખામીઓ ખજુ તે સારી રીતે જણાવતો થઈ ગયો હતો. એટલે એણે નાટકો લખવાની મર્યાદા કરી હતી આ બધાં સાધનોનો સારો ઉપયોગ થઈ ગયો.

નાટકો લખવાની રાજ્યાત થઈ ત્યારે પહેલા જ શૌ વિખ્યાત થઈ ગયો હતો. લખવા બેસવાની પોતાની વિવેચન મેટ્રીથી એણે લોકોને પોતાનાથી ઠીકીક વારફ કરી દીધા હતા. આર્થિક નેત્રો સારો અજિનેતા એ વખતે છપતો હતો. એમને માટે નાટકો લખવાની જ્ઞાની ઈચ્છા હતી. આગળનામાં લોકોમાં આસ સારો લોક નાટકકાર થવા ન હતા આસ ફક્તેજ કરવા હતા સર્જન નાટકકાર અંતર વાહક હતા. ઈન્સેનની આશર જણાવ્યા માંડી હતી.

કાર જણાવ્યું છે તે ઉપરાંત શૌએ બીજી થાળી વસ્તુઓ વિષે ચિંતન કર્યું હતું. એક અગ્રપણમાં એની માતાના સમીત, રામ-સી પાસેથી એ આગળને જ્ઞાની જાતો મળીયા હતા. રાતના બધી બાધીઓ ખુલ્લી રાખી રાઈ અહીં. માંદા થવાય ત્યારે ડોક્ટર પાસે જવાને બદલે હાથે જ કેપચાર કરવા, ડોક્ટરોમાં બહુ વિશ્વાસ ન રાખવો. એમ એ ગમીયા હતો. એણે ડોક્ટરોના અનેક નમુના બેધા હતા. એ વખતના એક મિત્રજાત ડોક્ટરને ત્યાં બીજો એક ડોક્ટર સવાના એક ફર્મી (પેકે કહેવા આવ્યો ત્યારે પહેલા ડોક્ટરે આ કેસ હાથમાં લેવાથી પેસા ફેરવા મળી શકે) એમ પડેલું શૌએ

સાંભળ્યું હતું. શાસ્ત્રને નામે સાક્ષત્ દલાવ્યો-અને કદનેતનું ધર્તીય જોઈ એ બળ ઓડાવે. નિરુત્તીનાં પહેલાં પચોસ વર્ષ એણે અભિ-
પ્રાદાર કર્યાં. પણ શેઠેની કિંદુરીની અશ્વરત્તે એ શાકાદારી બન્યે
હતો. શેઠેથી થયો વિનાશ તો એણે ધરમાં જ લેયો હતો એટલે
એણે શરૂ પણ મૂકી રીધો હતો. અંજેજ શેઠોની કપડાં પહેરવાની
રીતથી શરીરને ધણું નુકસાન થાય છે એમ એ માનતો. એટલે
નવી ટળનાં કપડાં પોતાને માટે બનાવડાવતો. આમ, શેઠકવિરુદ્ધ
પણ શુદ્ધ વિચાર કરવાનો બંધે એનો સ્વભાવ થયો હતો. વસ્ત્ર
તરીકે એણે ઓનાએને રીઝવાની કળા સાધ્ય કરી લીધી હતી.
શેઠોને સાંભળવામાં રસ પડે એવી ધમ્મકા હોય તો કેવી રીતે બોલવું
લેઈએ એનું સાક્ષ એ રીક સંગળતો હતો. એનાં કેટલાંક નાટકોમાં
વાર્તા કે વસ્તુ ન હોવા છતાં સંપાદ માત્રથી જ એ શેઠોને છતી શકે
છે એનું કારણ એનું વસ્તુત્વજ્ઞાન એ જ્ઞાન દોષ જેઈએ.

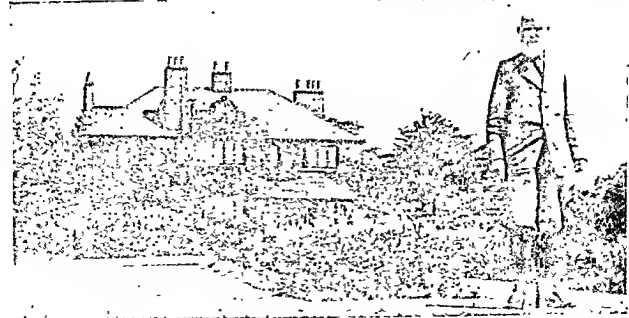
જેનાં નાટકોની શરૂઆત બહુ રમૂજ રીતે થઈ. એનાે મિત્ર ને
દુષ્ટોનેનો દરજ્જોમાં પરિચય કરાવનાર વિશિષ્ટ આચાર્ય એમ માનતો
કે પોતાને નાટકો માટે તો વિષયો પુષ્કળ જ છે, છતાં સંપાદ
કળાવાની શક્તિ ન હોવાથી નાટકો કળામાં નથી; ન્યારે જો સંપાદ
કળા શક્તિ, પણ એને વસ્તુ જરૂર ન હતું. આચાર્ય દેવે વસ્તુ
આપે, પણ જો બીજો જ દિવસે વધારે ને વધારે વસ્તુ માગે, કારણ
આમણા દિવસે બળેલા વસ્તુ પર સંપાદ કળાજ ન થયા હોય.”
આમાં આખરે આચાર્ય યાદ્યો અને ભાગીદારીમાંથી નિવૃત્ત થયો !
અને જોનું નાટકકાર તરીકેનું જીવન ૧૮૬૨માં શરૂ થયું.

મી. જો નાટકકાર બન્યો, પણ હજી એનું શુદ્ધજન શરૂ થયું
ન હતું. ધામી સ્ત્રીએના સંપર્કમાં એ આવ્યો હતો, પણ વિવાદબદ્ધ
થઈ પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય ગ્રામવવા એ તૈયાર ન હતો; અથવા એને મટે
સ્વાતંત્ર્ય ગ્રામવવામાં વાધો ન હોય એવી સ્ત્રી એને જડી ન હતી.
પરિચિત સ્ત્રીઓમાં શાફ્ટર પેઈન-ટાકનરોડ તરફ એ રીક આકર્ષિત
હતો, ને એને એ પરજુરી એમ શેઠો માનતા થયા હતા. પણ જમ્મનો
વિચાર જોના મગજમાં આવતો ન હતો. શાફ્ટર બહુ પેસાદાર હતી,
ન્યારે જો પાસે પેસા હતા જ નહિ. એ અઠરાડિસ છ પાઉંડ
કમાતો, ન્યારે શાફ્ટરની આવક એનાથી એકાઠી એ છી ફેં નહિ

તો દસબાર અગ્રી વધારે હતી.” એટલે પેસાદાર રહી પાસે વિવાદ-
વાતના કરતાં જો ક્ષેત્ર અનુભવે તો નવાઈ ન હતી. પણ અનપેક્ષિત
રીતે વાતનો કંકજ આવી ગયો. જો મારો પડયાં. એની સારવાર
ફરે એનું કોઈ માણસ ન હતું. શાફ્ટર પેન ટાકનરોડ એ કામ માટે
તૈયાર હતી, અને જોને પેર આવી પણ ખરી. અવિવાહિત રહી પોતાને
ધેર મુશ્કેલી કરવા અને એ જોને અગ્ર્યું નહિ. શેઠો રીક-નિંદા ફરે
એનાથી એ બીજો નહિ, પણ શેઠોને એની ખાતર રીક સાંભળતી
પડે એ એને રીકલાગ્યું નહિ. અને શાફ્ટરને આવવાની ના પારે એની
ચિંતામાં એ ન હતો. એટલે નજીક એ પરજુલા તૈયાર થયો. ૧૮૬૮માં
એ પરજુલો, અને ગિસિસ જોએ પતિની સારવાર શરૂ કરી. જોના
ચરિત્રમાં એના શુદ્ધજન વિષે ખાસ કડકીય જરૂરતા નથી. ગિસિસ
જો છબ્યાં ત્યાં મુખી એમણે પતિના રોજેટરી તરીકે અને બંને એટલી
રીતે જોની મેલા કરી એટલું જ આપણે જાણીએ છીએ.

બનાઈ જોનાં નાટકોની સંખ્યા પચાસ કરતાં વધારે છે. એના
વિષયો કે એમાં પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલી કિંદુરી વિષે આપણે
ચરિત્રાત્મક લેખમાં વિસ્તારથી ચર્ચા થઈ શકે એમ નથી. સામાજિક
જીવનને સ્પર્શતા ફરેક વિષયને જોનાં નાટકોમાં સ્થાન મળ્યું છે.
શરૂઆતમાં વિચિત્ર તાત્રી એની વિચારપ્રજ્વાલી આને યુદોપના
વેચારિક જીવનનો એક સ્પર્શક ભાગ બની ગઈ છે. સાહિત્યના અ-
ભ્યાસીને તો એમાં જરૂર રસ પડે; પણ નેમ કરવાથી આ લેખ બહુ
લાંબો થવાની બીક લાગે છે એટલે એ બીજા લેખ માટે રાખવું પડશે.

૧૮૬૪ના વિશ્વયુદ્ધ વખતે જોએ શેઠોનો દાંપ નદોરી લીધો.
અંજેજ પ્રબલે એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે યુદ્ધ સારાં તત્ત્વો માટે
સઘવાળ આવે છે. પ્રચારથી દોરવાઈ જવાનો આત્મચમક કરવા
તૈયાર થવા હતા. જો એમ માનતો હતો કે શેઠો એને સીધું કહે છે
એ પ્રસન્ન થઈ મુજબ દોતો નથી, અને યુદ્ધો કરવાથી કોઈને લાભ
થતો નથી દેશાભિમાન અને એવી વાતો બાપજોમાં રીક લાગે છે,
પણ પ્રથમ શેઠકસંહારમાં એ પરિજુરી તો શેઠોને સત્ય સમાજની
એમની આંખો કપાડતી જ લેઈએ. એટલે એણે મુશ્કેલી સંજોગો
વિરોધ કરવા લેખન કર્યું. યુદ્ધના વાતાવરણમાં જેના બનેલા શેઠો
એના પર સીકાવા અને છાપાઓમાં એની નિંદા થવા માંડી.

આદાઈ વેન્ટરોનેસ નામના દરેન નાના ગ્રામડામાં આવેલું જોનું મકાન તથા તેનો બગીચો
(૧૯૦૨ ૧૯૫૦) ૪૧૦

પણ નાનપણથી જ કંઈ સત્ય જાણવાની એને ટેવ હતી. એકદિ કોઈની ફરકાર કર્યા વગર એણે તો પોતાનું કામ આજણ ચલાવ્યું. નીલકંઠ તરીકે જાણીતા થયા પછી એના ચરિત્રમાં વિશેષ નોંધવા જેવી ઘટના એકથી જ કે એની કીર્તિ દરેક નાટક સમયે વધતી જાય છે. એ લોકો એનાં નાટકોને ઢાંસીને પાવ ગણતા તે જ એના પૂજ્ય થયા. રાજાઓમાં એ ઇચ્છકમાં 'ગકમ' તરીકે એ જાણતા ને હવે મહાપુરુષ ગણવા માંડ્યો. બાળીતું નેણેન હનામ એને આજવાતું ઠરાવવામાં આવ્યું, પણ એણે સ્વીકારવાની ના પાડી. આખરે ગિલાના આગ્રહને વશ થઈ એણે એ સંપ્રદાયને તરફ જ સ્વીકૃતિ ને ઇચ્છકના સાહિત્યકર્મોથી વધારી શકે એવી સંસ્થાની સ્થાપના માટે આગ્રહી થી. એનાં નાટકોનાં લાભોત્તરે દુનિયાની ધણી બાબતોમાં થયાં, અને એણે દુનિયાનો પ્રવાસ પણ કર્યો.

કેટલાક લોકો એમ માને છે કે કીર્તિ મેળવવા માટે જો એ જાણજાણકાઓનો વિરોધ કર્યો; કે વિરોધ ખાતર વિરોધ હતો; જોને કોઈ પણ વસ્તુમાં વિરોધ ન હતો. એમ કહેવામાં લોકોની ભૂલ થાય છે. જોની વિચારસરણીમાં નેટલી સુસંબદતા દેખાય છે એટલી માથે જ કોઈ લેખકમાં દેખાતી હશે. એટલું બધું કે એણે લોકોને કરી વખાણ્યા નહિ. લોકોને પુરસ્કૃતી સુખાવવામાં એને મન પડતી.

લોકોની મૂખતા, દંભ, ડોંગ, લુચ્છાઈ વગેરે દેખે. પર એ પ્રકાર કરતો. હાસ્ય એ એનું અભિાષ શસ્ત્ર હતું. ડિપ્લોમ, પોલિસિયર અને વૉલ્ટેર જેવા ગુરુઓ પાસે એ હાસ્યની કલા શીખી હતી. 'તમે જાણ મહેશ' છે એમ એ લોકોને હંમેશા કહેતા, છતાં લોકો એને સાબળવા અને એનાં નાટકો જોવા આવવા, એ પણ આશ્ચર્યની વસ્તુ નથી મુંડી હાસ્યની કલ્પતિ એ શીતે થઈ શકે. માણસનું મન કશું સમજતું ન હોય, વિચાર કરવાની શક્તિ ધરાવતું ન હોય, અથવા કદો કે મૃતવત્ત્વ યજુ હોય ત્યારે થાતે બહુ દોશિયાર હોવાનો ડોળ

કરતા માણસ હતો શકે. અને આદર્શવાદી માણસને દુનિયા મનની ન હોય ત્યારે ગોતાની આદર્શ દુનિયા તેડે નાસતી દુનિયાને સંસ્થાની વાસ્તવ દુનિયાની મૂખતા પર આદર્શવાદી હતો શકે. જોનું હાસ્ય બીજું નહતું હતું. એનામાં પૂર્વમંદો હતો, મજાવાત હતો, પણ સાચ માટે એને પ્રેમ હતો. પ્રાગાણિક બુદ્ધિથી એ વસ્તુઓ જોઈ શકતો. એ બુદ્ધિ સ્વાર્થનિરપેક્ષ હોવાથી જ કંઈક સાચું કહી શકતો. કાલ્પનિક વાતો કરતાંય સાચું કેટલું અવિચ્છિન્નતીય વાણે છે એ જોએ. બતાવ્યું એના Intelligent Woman's guide to Socialism & Capitalism કે Every body's Political what's what જેવા ગ્રંથો. જરૂરી એ જ સમિતિ યાવ છે. બંનેજ સાહિત્યમાં હાસ્ય-પ્રધાન નાટકો લખનારાઓમાં રોચિત્વ, ગોદરશિય વાઈલ્ડ, સિમ્સ જાણ લેખકો આઈરિશ જ હતા. માનવનતિ પર એને વિચાર છૂટકો હતો એવો રિપ્કટ પણ આદર્શિય હતો. એ જ જ મજાકની જોયો. કદાચ જોએ દુનિયાની વિચારમણ્ડલિયા બદલી નાખી

નિવળીને જોડો. ભાગ જો બેચક-સેટ જોરેન્સમાં રહ્યો. એ મામ-કામાં જો કેમ જઈ વરજો એ વાતવરણીથી જોના રવમાન દેખાય છે. એ મામકાની ફેનબુધિમાં એ એકવાર ફરતો હતો. દયાદે એની મનન એક કબજાપરના લેખપર મહ, જેમાં લખ્યું હતું. 'હવે મામકા જોનાથી ૮૦મે વરડો મરજુ પાડ્યો.' એ મામકા લોકો ૮૦ વરસ છપી કોઈપણ મતની માંડગી જોગબવા વિના, માન હવા જાણકાથી જ ચરી બધ છે એ મામ રહેવા માટે સાઈ જોમ એને કાણ્યું, અને એ મામમાં એ રહેવા આગ્યો.

સમાજની બંધ વિચારસરણી બદલવા માટે નિર્મિતજનનો છવ-નકાયે તરીકે રચી શકે કરી જોએ ઇંગ્લેન્ડની માનસિક અને વૈમાત્રિક સુધિ ફેરવી નાખી. જોની આદર્શ દુનિયા કેવી હતી અને એનું સ્વ-જ્ઞાન કેટલું સુસંબદ હતું એની વિચારણા એક આજો લેખમાંથી લેએ.

આર્થર સેન્ડ હાર્વિસ મામકામાં આવેલા જોના મકાનમાંનો એકનો ચોરસો

મુખ્ય ચિત્રો

અશીરવનમાં સીતા (સોમાલાલ) નવે. ૩૪૮
દેવે દેસાઈની લલાવાનગી માર્યે પૂકામાં
ફૂલું-નિદર (પ્રમોદકુમાર) નવે. મુખચિત્ર
ગોધન (સોમાલાલ) એકદો. ૩
ધર ભણી (માધવસિંહ દબ્બરી) ફેબ્રુ. ૩
નરસિંહરાવ દિવેદિયા (ર. મ. શ.) સપ્ટે. ૩
પદ્માદની પુત્રીઓ (દયાવસનાવાડા) જુલાઈ. ૩
પાનખર (બિહારી બારજેયા) નવન્યુ. ૩
ફાગલ્લો કાઠ (ચન્દ્ર ત્રિવેદી) માર્ચે ૩
રાગિણી ભેરવી (સોમાલાલ) એપ્રિલ ૩
બાવાગોઠું (માધવસિંહ દબ્બરી) આગસ્ટ ૩
સંધ્યાના સૂર (સોમાલાલ) ડિસે. ૩
સાંઘામી (માઈક બટ) મે ૩
સોદરો (વી. એ. ગાળા) જુન ૩
એકરંગી, દ્વિરંગી, કેપ્ડાંકન, વૂડકેટ
લીનોકેટ, લીધોઆફ વગેરે
આયુષ્યને આરે (દુષ્ટ) જુલાઈ પા. ૧૪માં
કાથીયદમન (સોમાલાલ) મે પાછલા પૂકામાં
ગોઠિ (સુરેશ સેન) સપ્ટે. ૩
ચોની ચોઠી (લોકુસાઈ) જુલાઈ પૂકું
છવત્તક (સારદા દાસ) સપ્ટે. પા. પૂકામાં
જયપુર કોચ (જય સાહ) ફેબ્રુ. પા. પૂકામાં
દશીમિ (આશીની રામ) સપ્ટે. ૩
દેસની લીલાળી (‘ચન્દ્ર’) નવે. પૂકું
નવવધુ (દિવ્યકાન્ત) ફેબ્રુ. પૂકામાં
પાનખર (ઈશ્વરદાસ) આગસ્ટ પાછલે પૂકે
પાલિયા (નારસિંહ જીર) ફેબ્રુ. પૂકામાં
પુષ્પસુવિની ચોક્કનચંભળી (ભવાની) ૬૮
પ્રતીતી કાળા (ચોરવામી) મે પૂકું
પ્રતીકા (નિર્મલ) આગસ્ટ પાછલા પૂકામાં
જીનકાર (મુખલ) માર્ચે મુખચિત્ર પાછળ
તત્વાની-નિદર (મનુ બાસ) ફેબ્રુ. પૂકામાં
માછીમારો (ચેતન) ફેબ્રુ. પાછલા પૂકામાં
મે યોદાની ચેતન (‘ચન્દ્ર’) આગસ્ટ પૂકું
રામજન્મ (મંગલસિંહલ) ફેબ્રુ. પૂકામાં
રામ અને મુગલમુગ ૩
રામાયણ પ્રસંગો (રમેન્દ્રનાથ) એકદો. પા. ૫
લગ્નની (ધાપતાર) જુન પાછલા પૂકામાં
વસંત (નવાની આલેખન) માર્ચે પૂકું
વનશી (વેપાલી) જુન પૂકું
નિદાય (પ્રમીલા સાહ) ફેબ્રુ પૂકામાં
સિંધવી (શાનિવાસાહ) સપ્ટે. પૂકું
શ્રીમતીનું સમપેજ (નરનાથ) નવે. ચિત્રપટ્ટે
સચેન્દ્રનાથ બીચીનાં પૂકાદ-લોગાદ ૪૧

શિશુવન્દ્યાપત્ય
ઈતિમાદ-દુઃશીવાનું જરવરકામ (અવનત
બટ) એકદો. પૂકા પર; નવે. પાછલે પૂકે
ચિતોડનો જયસંતેજ નવન્યુ મુખચિત્ર પાછળ
જમાશી-કંગાશી સેનનું રંગરોશન (અવ-
નત બટ) ડિસે. પાછલા પૂકામાં
નામદમન નૂત પાછલા પૂકામાં
જહાનનું દેવગુલ (જનન) એપ્રિલ પા. પૂકામાં
ફેરોઆફે
અરનાથને કાઠિ (બારદાસ) નવે. પૂકા પાછળ
નદીકિનારે (રિ. આ. લક્ષ્મી) ૫. ૪૧ સામે
પુકર (ભારદાસ) ડિસે. પૂકામાં
મસકાભવળો (એસ. જી. રિસે) ફેબ્રુ. પૂકું
વેદનામૂર્તિ (જનન મહેતા) નવન્યુ. પૂકું
સિયાજીને વડકે (કેવલ) ડિસે. પૂકું
દરિદ્રસાદેસાઈ (નરેન્દ્રરાવળ) એપ્રિલ ૩
હિમાલય-પ્રદેશ (ભારદાસ) નવે. ૫૫૦ પા.
દલાલની ટિકિટો
અમેરિકા-ગ્રેટબ્રિટાની ટિકિટો ૧૬
આફ્રિકાની ટિકિટો જુન પાછલે પૂકે
જર્મની-ડુબાઈનાની નવી ટિકિટો ૩૩૩
અમેરિકાની નવી ટિકિટો નવન્યુ. ૫૪ સામે
હેમેરિયન નવી ટિકિટો ૧૮૧
કેપ્ડો
અમલુ ઠર (દિરાજલ પરમાર) ૧૮૬
અરને આરમ (મનલાલ દવે) ૪૨
અસલુ ચોપ (અરોહ દવે) ૧
આ પાત્ર માટે (પિનાકિન કોમર) ૩૭૮
આકાશી અસતાર (બાલમુકુન્દ દવે) ૨૨૬
અગ્ન- (જયનંત પાઠક) ૩૭૮
આવને ના (‘નિખિલેશ’) ૩૦૨
આવરો (‘દેરાનસ’) ૩૭૮
ઊંચણી વીજુલા (રાનેન્દ્ર સાહ) ૪૨
દેહાસ (નિર્મલ ભગત) ૨૨૬
કન્ટરો (પ્રિયકાન્ત મણિયાર) ૨૨૬
કાલ (પ્રભરણ રાવળ) ૧૧૫-૧
જેવરિયે મંગલ (ચન્દ્ર) ૧૮૬
ચંદન રાવ (પ્રભરણ) ૩૪૦
ઝેર પી નવારને (‘માણિવ’) ૩૭૮
રિમ્જિન (પ્રભરણ) ૩૭૮
દીવડી-દાવાનળ (જ્ઞાનાન્દ દવે) ૭૬
દુન અયુવ (પ્રભરણ) ૩૦૨
ધરિત્રીના બોલે (‘અરોહ’) ૩૦૨
નદી (નિર્મલ ભગત) ૭૬
—ને એ ન ટુંડી (રાનેન્દ્ર) ૭૬

પંદીપિદા (રાનેન્દ્ર સાહ) ૪૨૦-૨
પોલાઈ (‘સરોહ’) ૧
પ્રતિફલતને (જયનંત પાઠક) ૧૧૫-૧
પ્રથમ ચિત્રનની બાગી (નિર્મલ) ૩૭૮
પ્રમાતમાં નાશિક (રાનેન્દ્ર) ૧૧૫-૧
પ્રસાદી-નરન (શ્રીકાન્ત માલુલી) ૧૪૧
બીજી (નિર્મલ ભગત) ૪૨
જુમદામાંથી પસાર થતાં (પ્રભરણ) ૧૪૧
બે મીત (નિર્મલ ભગત) ૧૮૬
મારો મીત (પિનાકિન કોમર) ૨૨૬
મુંબઈ: એક દર્શન (દરીન્દ દવે) ૧૧૫-૧
ચણ ૧૮૬
રાવળ (‘અરોહ’) ૭૬
રે નિન્દગી (દરીન્દ દવે) ૩૦૨
વપા (રાનેન્દ્ર સાહ) ૨૨૬
શતરંગ પેલતાં (નરુ સાહ) ૩૪૦
આવળી મધપાકે (રાનેન્દ્ર સાહ) ૨૪૪
અનકાલ (નિર્મલ ભગત) ૧૧૫-૧
કેપ્ડાર (બાલમુકુન્દ દવે) ૩૦૨
સુરંગનાની લીંગા ૪૨૦-૨
સુર એક (પ્રભરણ) ૪૨
સુધારિવ (નિર્મલ ભગત) ૧
સોહરે (મહાન્દ દવે) ૧૧૫-૧
રિગત (દરીન્દ દવે) ૧૮૬
હે અંધકાર (રાનેન્દ્ર સાહ) ૧૪૧
હે વરખેડો વળારા (નિર્મલ) ૧
સુકેટો
કાફેન (મહાન્દ દવે) ૩૭૮
કાળનો કંટુગોમાંથી (પિનાકિન) ૩૦૨
ત્રાનવું (મનલાલ દવે) ૧૧૫-૧
બીજી (જયનંત પાઠક) ૩૦૨
જયવંદાર અને રત્નપત્નિ (મનલાલ) ૩૦૨
ચારેડી કાળની (મનલાલ દવે) ૧
અવલુ (પ્રિયકાન્ત) ૪૨૦-૨
રનેદની રેસાઈ (પ્રિયકાન્ત) ૧૮૬
જીવનચરિત્રો ચરિત્રદેખા
એલિયટ, યો. (રમજીલાલ ના. મહેતા) ૨૦૭
ન્યોર્ન બર્નાડી રૌ (વસંત ભેલી) ૪૨૩
દહરગાપા (સીતારામ ને. રામ) ૨
નરસિંહરાવ (રામપ્રસાદ બરોડી) ૩૦૫
બાંધ અકરિયાં (આપકાના: ચંદ્રવદન મહેતા)
૫. ૪૬, ૮૫, ૧૨૧, ૧૬૫, ૨૦૧, ૨૩૧,
૨૭૪, ૩૧૨, ૩૪૬, ૩૬૦, ૪૩૪.
માઈક બટ (ર. મ. શ.) ૧૪૩
રોચિય (અરોહ દવે) ૮૦

વિનોબા બાવે (ગા. દ. ગાઢવીકર)	૩૮૦
નિલિપ્ત નર્સરવર્થ (નિર્મલન ભગત)	૨૨૭
વિધ્યુશાસ્ત્રી ચિપ્પણુકર (વસંત ભાઈ)	૩૪૧
સરોજિની નામકું (અચીક દર્બ)	૪૩
હરિપ્રસાદ મ. દેસાઈ રવ. ડી. (ર. મ. રા.)	૧૧૫૨, ૧૫૭, ૧૬૦.
હરિમન્દ સદ રવ. (નિર્મલન ભગત)	૧૮૪
માસમાસની વ્યક્તિવિશેષ	
હકબાલ	૭૬
કાલિરજ	૨૬૧
અવેશ્યક મેધાણી	૨૬૬
નાનસેન	૩૭૭
ગદાદેવ દેસાઈ	૩૬
રૂઢાચેલ	૧૪૮
રોનાદ રોસ	૧૮૬
લૂઈ પારેવર	૪૫૭
નિલિપ્ત ખાંડિસ	૧૧૦
પ્રેમિયસ સાસ્ત્રી	૩૭૭
સુન-યાદ-સેન	૪૧૬
હજરત મહુમ્મદ પયગંબર	૨૨૦

પરિચયરેખા

હક્રાપાપના આચાર્યકો	૩૨
નરસિંહરાવની રમરજીકલ્પિતકથા	
(કરંજીભદ્રેન) ૩૨૬	
વિભાગીય લેખો ચિત્રલેખ	
આપલે ગરીબ કેમ લીએ ?	૭૮
આરોગ્ય-પ્રદર્શનના બોધવિષયો	૧૧૬-૧૨૭
ચિત્રનિષિષ્ટ (સિકાઓ)	૪૪૦-૧
અખીન-નંગદોની સમૃદ્ધિ	૧૩૦-૧૩૧
જનધારક હાલ અને નંગદો	૨૨૫
નવું નાણું	૩૦૧

તળિયું અને આલ	૨૬૩
પ્રાચીન દેશોની સંજ્ઞાઓ	૩૭૭
રોગનાં નવું	૧૬૨
સામાજિક-વ્યવહારની સંકેતલિપિઓ	૩૩૬
રમાધીન ભારતનું સામ્યબંધારણ	૧૧૩
તથા નવનુ. પહેલા અને પાછલા પૂઠામાં.	

સામયિક વિચાર

આપણી રવચ્છતાનું સરવૈયું (મ.)	૧૬૩
આંખની કેળવણી (ર. મ. રા.)	૨૬૫
ભગતી પેટીનું આરોગ્ય (ગ. ડી. મુ.)	૧૫૨
ભતકચાઈનું ભણતર	૧૫૨
યુવક-ધર્મ (ર. મ. રા.)	૩૦૩
શ્રાવણ માસની ક્ષમા (શા. મા. અવેરી) ૨૬૫	
સરહાર નવ ભારવા ગારીએ ભેટી છે ?	

(બેક્ટર ત્રિપાઠી) ૩૪૧

માસમાસના તહેવારો

ગંગોત્સવ દશક્ર્મ (૧૮)	૧૭૨
ગૂડી પડો (૧૬)	૮૬

ધબેડી (૧૫)	૭૫
બોધિભવની (૧૭)	૧૨૮
રવચ્છતામી (૧૪)	૩૫
માસમાસનાં પંખી	
કલકલિયો (૫૦)	૧૧૧
ખેરપિંડો (૫૭)	૩૭૦
માલ (૫૧)	૧૪૫
નુરુની (૪૬)	૭૩
દશરથિયો (૫૬)	૩૩૪
દેવદ (૫૨)	૧૮૨
પોપટ (૫૩)	૨૨૧
ખેર (૫૮)	૩૧
બુદ્ધાચર્ય (૫૪)	૨૬૪
ભગવત (૫૬)	૪૪૪
લાવરી (૫૮)	૪૪૪
શંકરખેરો (૫૪)	૨૫૬

માસમાસનો પ્રસંગવિશેષ

અંધેભેનું દિવસાં આગમન	૭૬
આદિલશાહીનો અંત	૩૩૭
'એક્સ' હિસ્લોની ચોથ	૩૬
કાકોરી કાવરા-કેસ	૨૬૬
નસિવાંવાલા બાગનો દરવાખાલ	૧૪૮
તેમરની ભારત પર સવારી	૪૫૭
રાત કાઠીનો વધ	૨૨૦
પેશાબનો અંત	૪૧૮
ગાઢપ્રજનું પરાક્રમ	૨૬૧
ભારત-સ્વતંત્ર્યનું પ્રભાત	૩૬૧
સત્યાગ્રહના સંગ્રામી ચિનત્રારી	૧૧૦
હલદીપાનું યુદ્ધ	૧૬૮

બીજા વિભાગો

આ માસ ઉત્તિહાસમાં ૩૬, ૭૬, ૧૧૦, ૧૪૮, ૧૮૬, ૨૨૦, ૨૩૧, ૨૬૬, ૩૩૬, ૩૬૧, ૪૧૮, ૪૫૭.	
ગ્રેલું પાનું ૩૭, ૭૩, ૧૧૪, ૧૮૭, ૨૨૪, ૨૩૧, ૩૦૦, ૩૩૮, ૩૭૧, ૪૧૬, ૪૫૮.	
પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં ૨૫, ૧૪, ૧૦૧, ૧૩૭, ૧૭૫, ૨૧૩, ૨૫૦, ૨૮૩, ૩૧૧, ૩૨૮, ૩૬૮, ૩૮૫, ૪૫૨.	

પત્રમિત વિભાગ ૨૭, ૬૭, ૧૦૨, ૧૪૧, ૧૭૮, ૨૧૫, ૨૫૨, ૨૮૮, ૩૨૬, ૩૭૪, ૪૩૬, ૪૫૦.	
ફોટોગ્રાફી દરીયાઈ (મીઠામ ભટ્ટ) ૨૨, ૬૭, ૧૩૫, ૨૪૩, ૨૬૩, આર્થ પાછલા પૂઠામાં.	
લુહલા પાછલા પૂઠા કપર. આંખરે પા-છલા પૂઠા કપર. હિસોબર પાછલા પૂઠામાં.	

વાર્તા અને નાટિકા વાર્તાઓ

ઈમાન અને હનામ ('સારંગ' ખારેહ) ૨૬૧	
ધકલત પવિત્રનું મોદનલાલ પટેલ ૧૧૬	
કાવળી પર હલ્લો (વામુદેવ ભટ્ટ) ૩૮૬	
કેતવપીઠી (રમેશ આંખી) ૩૧૦	

સત્યાગ્રહના વર્ષનું વાર્ષિક સાંકળિયું	
તિલોતમા (હરમીખાન્ત કાંકરે) ૩૪૬	
પંદરમી આપરે (વામુદેવ ભટ્ટ) ૨૩૨	
આર્ય-ભરતિય (રમણિક મેધાણી) ૩૮૩	
બલ આંખની ('સારંગ' ખારેહ) ૩૦૬	
માનવીનું મન (રમણિક મેધાણી) ૧૬૬	
રણમાં ખાળાચિયું ('રસનિધિ') ૩૪૮	
લાલ ભટ્ટર (અચીક દર્બ) ૫૦, ૮૩	
સડકનો પથર (રામનિધિમાર હરિયા) ૮૮	
નાટિકાઓ	
કુશિન-ચમુત (શિવકુમાર ભેળી) ૪૨૬	
મેધનો કવિ (કુશવંતલાલ શાહ) ૬	
વિશ્વામિત્ર (") ૨૬૬	
લેખો ઉત્તિહાસ-ભૂગોળ-પુરાતત્ત્વ	
કાકોરી-મગલેશ્વર (અમૃત વ. પંડ્યા) ૧૬૨	
તામિલ દેશમાં રોકિયું (પ્રભાત) ૩૬૨	
પોમો (દેવદાસ મોતીરામ ભગવ) ૨૪૪	
મટ્ટી (અમૃતલાલ વ. પંડ્યા) ૨૦૫	
ગાંધી-ગીતીભંદર (શામસિદ્ધ) ૧૨૩	
સૂર્યભગવાનની અનાસ (શા. કુશ) ૪૫	
કંઠાચીરની સરવૈયું (ચરોહર મહેતા) ૬૫	
કો-રવજાન [પ્રાચીન નાટ્યસાહિત્ય-૪૨] ૬૬	

સંસ્કારનાં શીલેરો

નાટિકા [૬૭]	૧૧૦
બીજા પુર [૬૮]	૪૪૦
બેલારી [૬૬]	૧૬

વનસ્પતિ

આપણી વનસ્પતિ (અપરીક્ષાલ દે. મીઠા) ૧૮૫	
અમરિયો (૩૪)	૬૦
ગંડી (૩૧)	૪૩૦
બીજા (૩૭)	૨૧૨
ગોરખખાંડ (૩૧)	૧૧
બેલુ (૩૦)	૧૩૬
નગોડ (૩૨)	૩૬૬
બુચ (૩૨)	૪૦૬
રાયલુ (૩૬)	૧૩
સરવૈયું (૨૬)	

વિજ્ઞાન

રોમિશાજનમાં વિજ્ઞાન (નાસિંહ મ. શાહ) ૩૮૬	
આતરનાળ (૪૩)	૪૪
આંજોન (૩૩)	૧૬૬
કોળાલ (૩૬)	૩૪૪
ચૂનો, ચિટોડી ને સિમેન્ટ (૪૨)	૬૬
નિલસ (૩૫)	૧૬૬
વેડિનમ (૩૭) ૬	૩૧૬
ગોળાકાર રેતી (૪૧)	૨૮૪
યુરેનિયમ અને રેડિયમ (૪૦)	૪૪૪
વનિષ્કપાઈ (૪૪)	૨૦૬
વિરલ માટી (૩૮)	૪૪૪
સિલિમેનાઈટ (૪૪)	

સત્યાવીરક્ષા વધેનું વાર્ષિક સાંકળિયું

સુરમેા, સોગલ અને બિરગય (૩૯)	૧૪૮
હાઇકોર્ટન ગેરકાયદા (૩૪)	૫૭
વ્યાયામ અને રમતગમત	
આગળી રમતો (વાસુદેવ બદ)	૪૨૪
આટાપાટા	૧૪૦
ખાંડો	૧૩૨
ગજબાદ	૧૭૦
માનવિરતા રોડ	૧૩
ટકરીચુદ્ધ	૩૧૭
નવનયુદ્ધ	૧૭૮
યુદ્ધ-રમતો	૩૧૫
લગી	૧૯૮
હાલ	૫૨

બીજા લેખો

અધિક માસ (દરિદ્ર રક્ષ)	૨૮૩
અપભ્રંશ સાહિત્ય (સોગીલાલ ચાંડેસર)	૬૩
આંગ્રજોની છાપ (નોસ અને રતુ નાયક)	૫૮
આંતરિક રમતો (રમણલાલ મહેતા)	૬૧
કલાકૃતિઓ, આર. બદ	૪૨૧
કાંચદાન ચિત્ર (માધવરાવ માધુલીકર)	૩૧૬
શુભરાત-સોશાલની રમતો (ર. રા.)	૩૭૬
દિક્કિટ-સંપદ ૩૦, ૭૦, ૧૦૭, ૧૪૩, ૧૮૦, ૨૧૮, ૨૪૬, ૨૬૭, ૩૩૩, ૪૧૭, ૪૬૮	૩૬૮
કુલ્લિ-સંકેત (કવણસિંહ કુલાસમા)	૨૧૧
પત્રગિતતા (ગિરધારીલાલ કાંઈ)	૩૬૧
પાંદડાંનો છાપ-સંપદ	૩૨૩
મહાત્માજી સાથેની એક મુલાકાત	

(સુભાષાસ ઓકર) ૧૧

યોગસને (સુભાષાસ ઓકર)	૧૨૩
યોગસનેની વ્યાયામપદ્ધતિ	૪૨૭
અર્ધ મત્સ્યેન્દ્રાસન (૯)	૩૮૨
મનુસાસન (૬)	૩૧૧
મત્સ્યેન્દ્રાસન (૪)	૨૩૬
નિપરીતકરણી (૩)	૨૦૪
મુલભાસન (૭)	૩૫૫
શુભાસન (૧)	૧૨૫
સર્વભાસન (૨)	૧૧૦
હલાસન (૫)	૨૭૨
રમણસુપ્તિ (સુભાષાસ ઓકર)	૪૧૦
રમણસુપ્તિ (સિપ્રસદા જિવેરી)	૪૩૧
રપાન (હરભીપ્રસાદ સેરક)	૫૪
રસાનું સંપદાલય	૩૫૩
દરવાસરવિદ્યા	૪૫૦
દશ-ર-રૂપ (કવણસિંહ કુલાસમા)	૨૮૨
હર (સિપ્રસદા જિવેરી)	૩૫૪

નાના લેખો	
આ એક (૩૯) માંનો વિષયો	૨૪૫
અભિતરંગમત (મુજીબ હેઠું એબી)	૨૫૫
ફોટોકલાકાર ભારદ્વાજ (વસંત મુક્ત)	૪૧૩
રામાયણના વિષય પ્રકરણોનો પરિચય	૩૫૬
હીયો-છાપ	૧૫૬
નિદાસી તાલીમ-છાપ	૨૧૭
સોશાલમાં કલાપ્રધાન	૪૬

માધુકી	કાવ્યક્રિકેટ
આ યાત્રા ચાલે (વિનયકાંત દોશી)	૨૫૬
આન આકાશ (મીનુ દેસાઈ)	૧૮૨
કરમચનનાં પીવાં (હરિશ્ચન્દ્ર બદ)	૨૨૧
એ ન સમજાવ નથી (વેંકયયાન)	૩૭૦
પરવર, પ્રસો- (કમાચકર એબી)	૩૩૪
પ્રતિષ્ઠાને (નવનય પાઠક)	૩૧
માસ આગરેટ હે (વળીમાધુ પુરોહિત)	૨૪૪
વારી નઈ, આંખ, (વેંકયયાન)	૪૧૪
વિકટ હાલ છે આવા (નાથલાલ)	૭૩
શુકલા, અલ્પવિચારસારપ્રમા-	૧૪૫
સળંગે બહાદુરી દેખો- (કમાચકર)	૧૧૧
રપરો ભારતના બાલે- (નાથલાલ)	૪૫૪

છવન પરિચય

નર્મલ શ્રીઅર્ચન	૨૬૪
રેખા દેવ	૪૧૪
નોકાસન ૧ કી	૩૭૦
પાણીકળા મહારાજ	૨૧૩
દેવાચરુસેતખાં	૪૫૪
બટ્ટાચાર્ય કમાચકર	૭૩
યુક્ત મહેશ્વરી	૨૫૬
રામચોદનસાથ દેસાઈ	૩૩૪
સંત તુમરામ	૧૪૫
સન્નિધાન સિદ્ધા	૧૧૧
સાક્ષિમળી	૨૮૨
હરિશ્ચન્દ્ર બદ	૧૨૧
કલિહાસ-ભૂગોળ-પુરાતર	૩૭૨
કોડકાલ	૨૨૨
કોરિયા	૨૫૬
દરિયામાં કુંજર	૩૭૩
લંકાનું પુષ્પગિરિ સિખર	૩૭૨
ન્યાયમંદાનિરનારના સિવાલેખ	

ઓરક-આરોગ્ય-ઓપદ્ય

આથો પટેલો ખાસક	૪૧૫
આપગાંનું શરણ	૭૬
આચ્છાં અને નિદામીન 'સી'	૩૫
અખિનું આરોગ્ય	૪૫૫
કનાળા માટે ઉપચાર	૧૧૩
ખાંડ સાકર	૧૧૨
ગાનર	૧૪૬
ચોમાસામાં આરોગ્ય	૨૬૫

પાઉરેશમ	૪૫૬
બી. સી. ઇ.—સુધી રતી	૩૭૧
વિષદા ડોડાવાળી ગોળી	૩૭૩
મગફળી-મરીગોળી બદામ	૧૮૫
લવિંગ	૨૨૩
રસુરેશિલ	૪૫૬

વિનયન

૧૯૫૦માં વૈજ્ઞાનિકોની નવ્યનીઓ	૧૪૬
મરીગોળી પુછડી	૩૭૧
ટરગિડીચીર	૨૬૫
ટચનલાઈટ-ફોરેસ્ટ-૪૫૫	૧૮૪
મેદ પટેલો મેટરી ફરી માટે કરવા વિષે	૧૮૫

પ્રકીર્ણ લેખો

અમેરિકાની હુમલો-શાળાઓ	૩૭૩
એક મોટું યજ્ઞ	૨૬૬
હમિસા ખાદી તરવા માટે મુજરાતી	૩૭૬
'કમાચકર'ના નાથાકરનાં આકૃતિઓ	૬૪
માર-મારીનું લીપ્પ	૩૭૫
ગિરિઆરોહણનું શિક્ષણ	૩૩૩
ગિરિઆરોહણનું શિક્ષણ	૨૨૩
નગરના એક બૃહસ્પતિ	૩૭૨
દરિયાઈ સ્કાઉટો	૧૪૭
દ્રાવિડ દેશમાં પસેલા સોશાલિઓ	૪૫૫
ગાહિની મેળવવાની નવી રીતો	૨૬૬
કોરેડોન-દોડ	૩૪
રાખડી	૩૭૫
રાધામાળી	૪૧૬
રાખડીની રવરલિપિ	૨૬૬
રેડ ફોસ સોસાલિ	૩૧
રક્ષાપદ્ધતિ વિષે વધુ	૨૬૬
શોષકરૂની વિદ્યાર્થીઓ	૪૬૬
સાને શુક્ર અને પ્રતિભારી	૨૪૭
સાદસ	૧૮૫
સાહિત્યકાર જગદીશ	૧૪૭
સિંહોની વસતિમજલતરી	૨૨૨
સ્વતંત્ર ભારતનું નવું રાજ્યબંધારણ	૩૩
દિવ્ય માર્ગસંચય વાહનો દ્વારા	૪૧૬
દિવ્ય ગણિતપરિચય	૭૫

પરચુરણ

આથાકું	૪૦૫
કલાનો અભ્યાસ કરવાઈ-મળાર માટે	૨૦૦
કમાચકર (૧૯૪૬)	૮૮
મુજરાત સાહિત્ય સભાની સમીક્ષા	૪૬
નવલિંગ-નાદિઓ માટે ધનામ	૩૩
નિબંધ દરીદ્રાઈ	૧૩૬
નાનાં-દરીદ્રાઈનું પરિચય	૪૬
વિજ્ઞાનલેખો માટે પારિતોષિક	૧૫
નવાં પુસ્તકો, ૩૪, ૭૪, ૧૩૫, ૧૩૮, ૧૪૪, ૧૪૮, ૧૭૬, ૧૮૭, ૩૧૮, ૩૨૦, ૩૩૨, ૪૨૦.	

હું, હજારો માઈલ દૂરથી...

હું હજારો માઈલ દૂર રહું છું. મેં [રામતીર્થ યોગાશ્રમ દાદર (જી. આઈ. પી), મુંબઈ-૧૪]નું રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશિયલ નં. ૧ રજિસ્ટર્ડ મેડિકેટોની એક મોટી બાટલી વાપરી જોઈ, ફરીને બીજી બે બાટલી લેવાનું દીલ થયું છે.

હજારો માઈલ દૂરથી “રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશલ નં. ૧” મંગાવવાની જે પ્રેરણા થઈ એ જ એની પ્રશંસા કહી આપે છે.

વાળ કાળા અને મુલાયમ થયા છે. મગજને ઠંડક આપવા સાથે આંખોના તેજ માટે થયું જ ઉપયોગી લાગ્યું છે.

આફ્રિકા જેવા ગરમ દેશ માટે તો ખરેખર માફકસર છે.

એક વાર અનુભવ કર્યા બાદ ફરી લેવાનું મન થાય છે. એ જ એના ગુણની પરીક્ષા છે.

(સહી) હંસરાજ કલ્યાણજી બેરા (પાર્ટીમીન ઇસ્ટ આફ્રિકા)

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે ખાસ

મંડુનું પોષ્ટિક ચારણ કેસરી જીવન

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નબળાં-સબળાં, સ્ત્રી-પુરુષ, સૌકેમ એનું સેવન કરી શકે છે

મહા રસાયન

રસસિદ્ધ, અમક, કેસર, કરતૂરી અને બીજાં દોષન, પાચન ને પોષિક બોધક મેળવી લીલાં રસદાર આગળાંભાંથી બનાવેલું મુશોભિત, મુલાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પોષિક ચારણ

કિંમત

તેનું નિયમિત સેવન

૧૦ રતલના પોટના રૂ. ૧૦૦
૫૦ " " ૫૦
૧ " " ૧૦

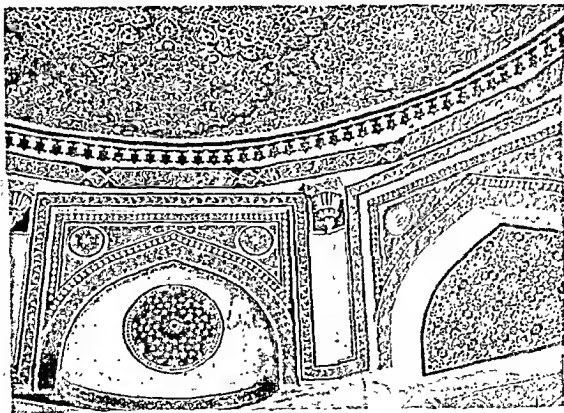
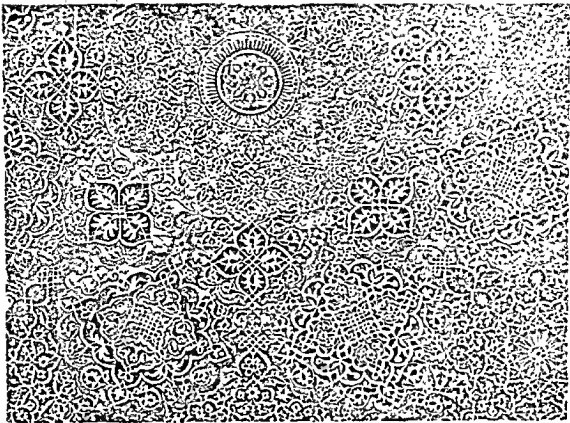
લાંબું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ આપી શરીરમાં બળ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કારખાનું:
સયાનીરા
મુંબઈ-૧૪

મંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

અમદાવાદના એજન્ટ - ભોગીલાલ બ્રધર્સ, ગાંધીરોડ

કુશલ:
મુતી મદાનનવાહી
મુંબઈ-૨

જામાલી કમાલીમાંના ફેલ્દમાંનું રમરીજીવન

ફેલ્દ - અલ્લખન ભૂ

તેની પાસે જામાલી-કમાલી નામનો એક રોલ છે, તેની જાતિ અને જગ્યા ઉપર અલબત્ત રંગીન પાટલમાં જે અતીવ મુન્દર અને ફેલિયલની રોખનો પાકી ને અંદર ફેલાઈતાં છે તેની પાનગી ફપ આ મલ થોડો ભાગ છે. અનેક ફેલ્દ પાછળી તેની ચોતરફની ભીંનાના અંદર અંદર પાસા ઉપર, ઉપર અપાડેલી નીચે મુલે, નીચે, તેની કિનારોમાં અને તેના વચ્ચેના સાળામાં અભિનવ આકૃતિઓની એકદમ પાપરી છે, અને તેની જગ્યા નો રોખનો પાનગીની બાજુએ રંગીની પા વી છે, નીચેના ચિત્રમાં એ ભીંના ને ઇત બનેલો સમીગ પધાસ આપે એવું એક વિલાસનું ફેલ્દ છે; અને ઉપરના ચિત્રમાં એવી વિલાસ જગ્યા નાનો અંદર છે. ચિત્રને ઉપર નીચે એવી રીતે ચોપાયાં છે કે નીચેથી ઉપર જની આંખને જગના અનુભવાનું થોડો પધાસ મળે, તેને એ અને ફેલ્દોમાંના પ્રમાણમાં ફેર છે.

હું, હજારો માઈલ દૂરથી...

હું હજારો માઈલ દૂર રહું છું. મેં શિમતીય થેગાશ્રમ દાદર (જી. આઈ. પી.), મુંબઈ-૧૪)નું શમતીય આહી તેલ સ્પેશિયલ નં. ૧ રજિસ્ટર્ડ મેડિકેટડની એક મોટી બોટલી વાપરી બેઠ, ફરીને બીજી એ બોટલી લેવાનું દીલ થયું છે.

હજારો માઈલ દૂરથી “શમતીય આહી તેલ સ્પેશિયલ નં. ૧” મંગાવવાની જે પ્રેરણા થઈ એ જ એની પ્રશંસા કહી આપે છે.

વાળ કાળા અને ગુલાબમ થયા છે. મગજને ઠંડક આપવા સાથે આંખોના તેજ માટે ઘણું જ ઉપયોગી લાગ્યું છે.

આફ્રિકા જેવા ગરમ દેશ માટે તો ખરેખર માફકસર છે.

એક વાર અનુભવ કર્યા બાદ ફરી લેવાનું મન થાય છે. એ જ એના ગુણની પરીક્ષા છે.

(સહી) હંસરાજ કલ્યાણજી બેરા (પોર્ટુગીઝ ઇસ્ટ આફ્રિકા)

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે ખાસ

મુંડું પોષ્ટિક ચારણ કેસરી જીવન

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાબાં, નખળાં-સખળાં, સ્ત્રી-પુરુષ, સૌકોઈ એનું સેવન કરી શકે છે

મહા રસાયન

મોંઘિરો, અમ્મો, કેસર, ડાંગરી અને બીજાં દવાઓ, પામન ને પોષ્ટિક ઔષધ એવાની લીલાં રસદાર આમળાંમાંથી બનાવેલું સુશોભિત, સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પોષ્ટિક ચારણ

ઉપયોગ

તેનું નિયમિત સેવન

૧. રતલના મેટલા શ. ૧ થી

૨. " " ૧૧ થી ૨૦

૩. " " ૨૦ થી ૩૦

લાંછું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ

આપી શરીરમાં બળ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કારખાનું:
સયાનીશિઃ
મુંબઈ-૧૪

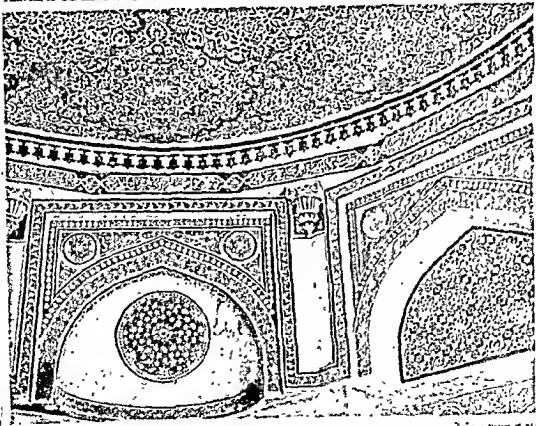
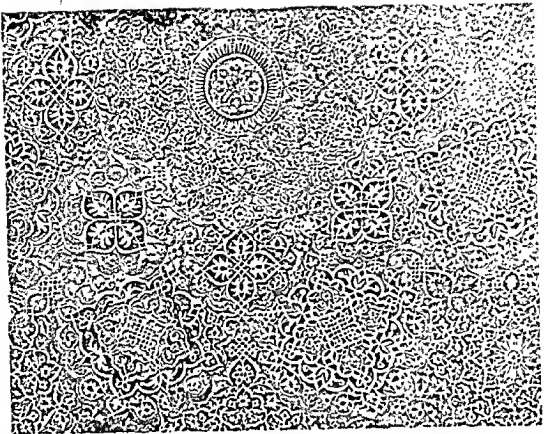
અંકુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

અમદાવાદનાં એજન્ટ - બોગીલાલ અધ્યા, માંધીરાદ

કુલાક:

જૂની મહાજનવાસી

મુંબઈ-૨

જામાતી કમાલીમાંના દોલખાનું રંગરોશન

ફોટો : અપરબન બહુ

રંગરોશન પાસે જામાતી કમાલી નામનો એક દોલખ છે, તેની બાજી અને છત્રો ઉપર અવલોક રંગીન પાટરમાંથી આવીત મુર અને વૈભવભરી દોલખો પાકી છે. તે અંદર દોલખો છે તેની પાનખી રૂપ આ માલ દોલખો લાગે છે. અનેક રંગ પાકી તેની ચોનાની બાજીના એકબેર પાટા ઉપર, એક અષ્ટાંગી નીચે મુખ, દોલખોમાં, તેની કિનારોમાં અને તેના વચ્ચે આળામાં અગિયાર આગુતિમાંની એકલિસ પાકી છે; અને તેની છત્રમાં તે શોખના મુજબની બરમાલ રંગરોશન પાકી છે. નીચના ચિત્રમાં એ બાજી ને છત્ર બંનેનો સંગ્રહ જ્યાંસ અષ્ટ એક એક વિલામનું રંગ છે; અને ઉપરના ચિત્રમાં એની વિલામ છત્રનો નાનો અંશ છે. ફોટો મિત્રને ઉપરનાં એવા રંગે મોડામાં છે કે નીચેથી ઉપર જતી આંખને છત્રના અનુલપાનના ઘોટો જ્યાંસ મી, એકે એ બંને દોલખાના પ્રમાણમાં ફેર છે.